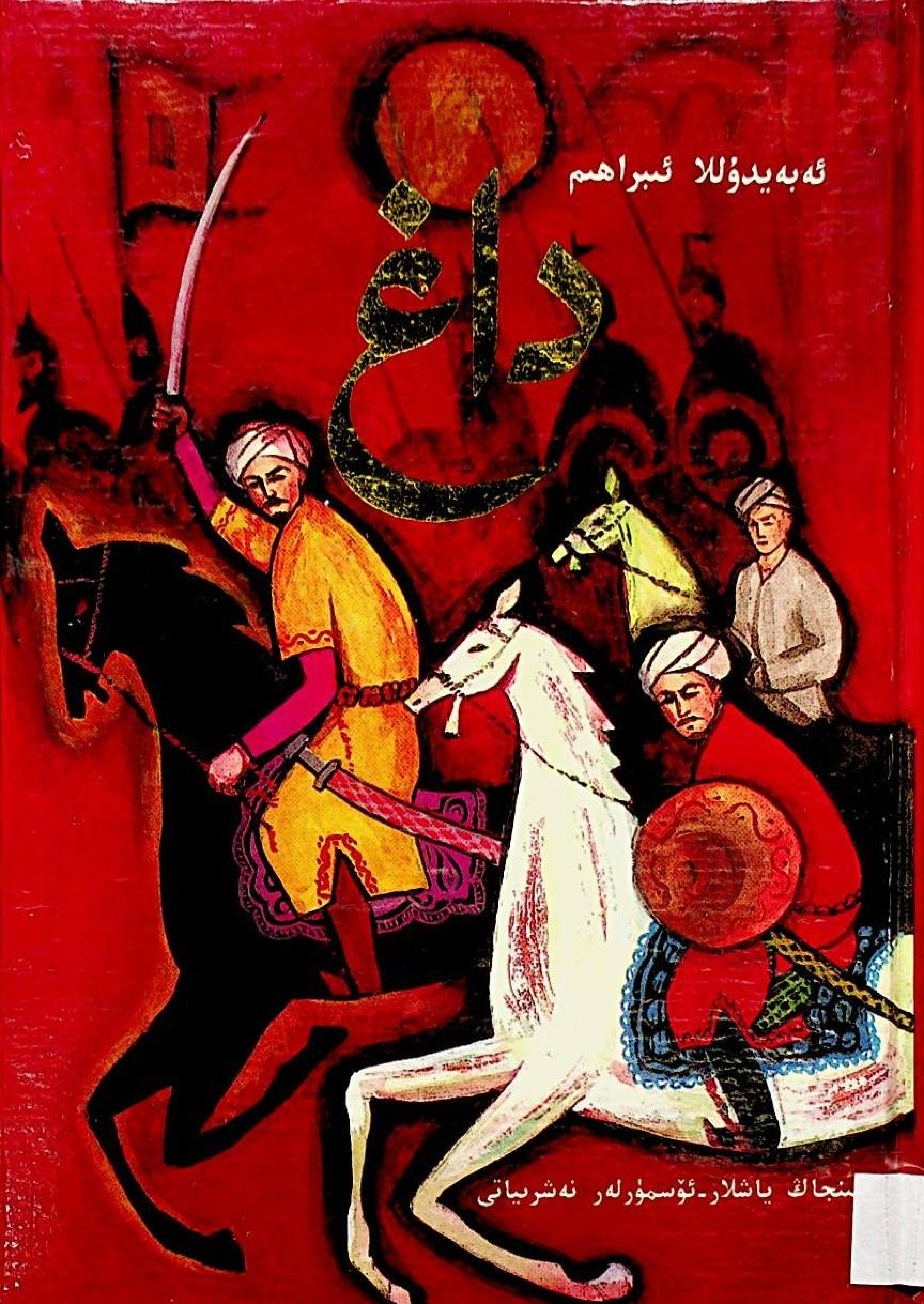
ئەبەيدۇللا ئىبراھىم
داغ
نجاڭ ياشلار-ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

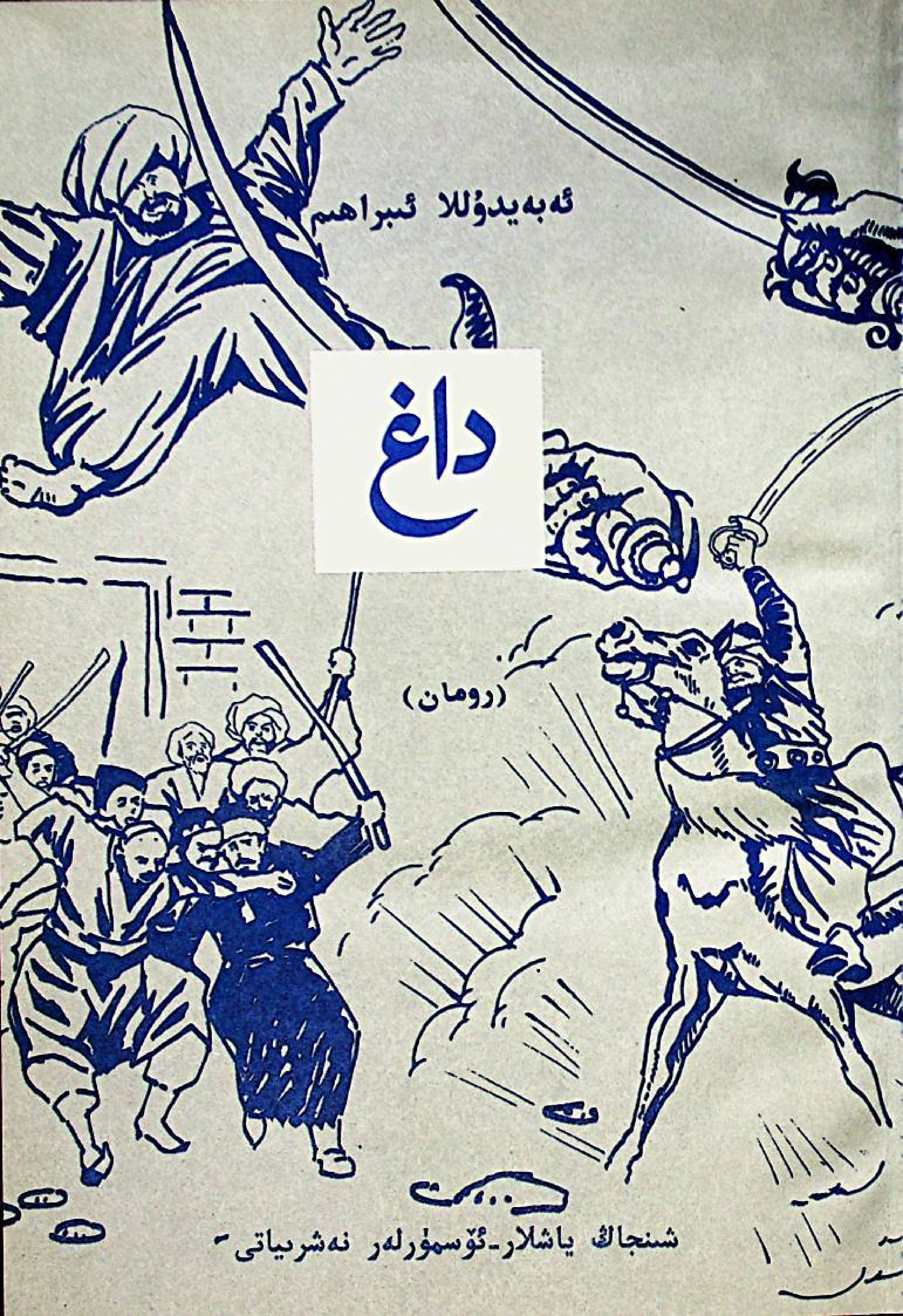

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم

داغ

(رومان)

شىنجاڭ ياشلار-ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

دۇنيا ئىبرەت بىلەن تولغان، شۇنىڭدەك ئىبرەت ئالغۇچىلارنىڭ كۆز ياشلىرى بەلەنمۇ تولغان.

— ئەللامە زەمەخشەرى: «جۇشقۇن سۆزلەر»

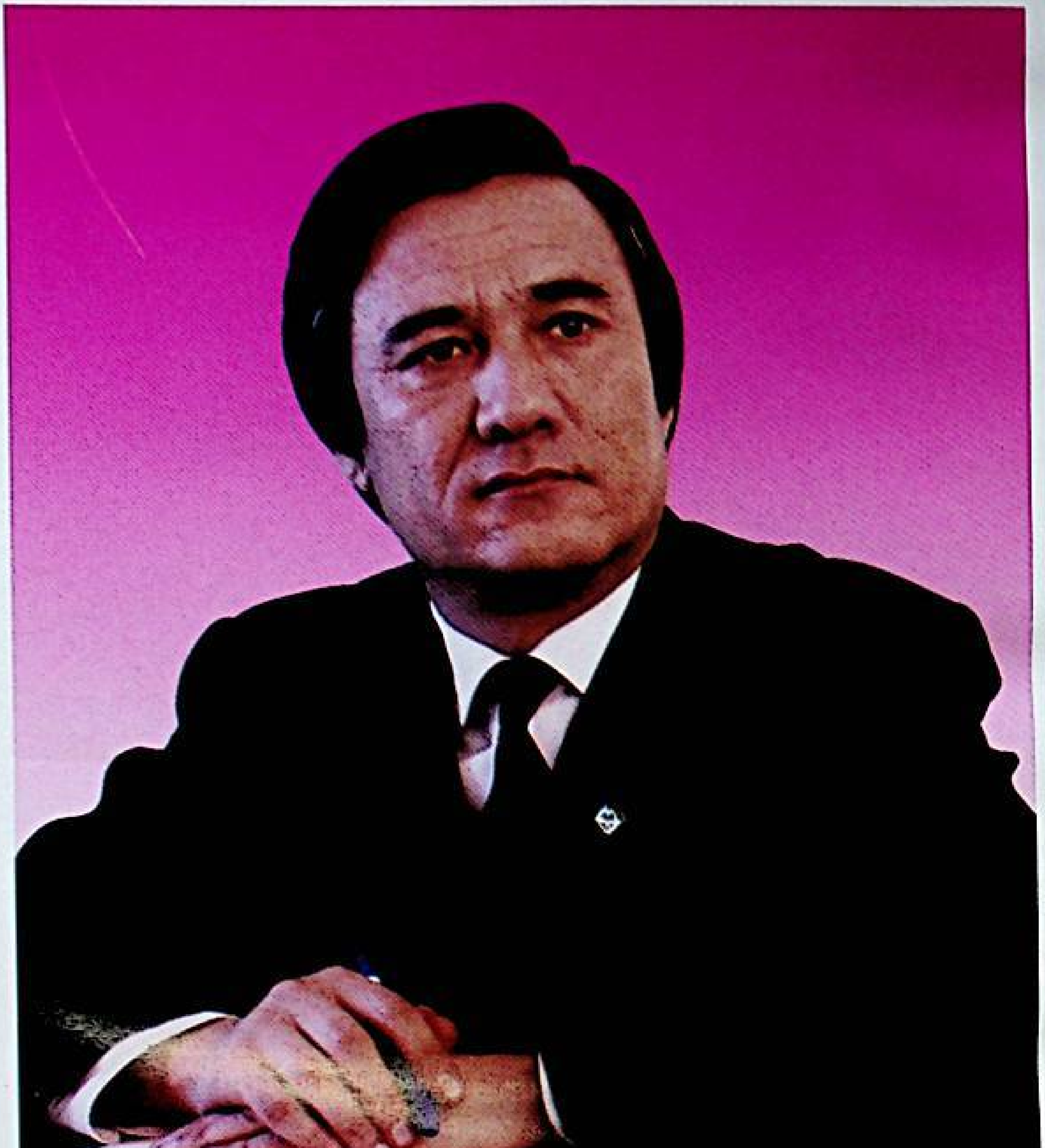

مۇندەرىجە

مۇقەددىمە 1

بىرىنچى قىسىم

قانغا بويالغان زېمىن

بىرىنچى باب كېپەك دەرۋىشنىڭ ئېيتقانلىرى 15
ئىككىنچى باب غەپلەت باسقان يۇرت 23
ئۈچىنچى باب پىيالىما سىپىدا بوران 31
تۆتىنچى باب نىقابلانغان تۇزاق 39
بەشىنچى باب دەرۋىش ئاتا، نەدىسەن 49
ئالتىنچى باب ناتونۇش قورالللار 57
يەتتىنچى باب يۇرۇڭقاشتا قان تاشقىنى 67
سەككىزىنچى باب ھازىدار شەھەر 74
توققۇزىنچى باب قىساس ئوتى ئۆچمەيدۇ 81

ئىككىنچى قىسىم

قان تولغان كۆزلەر

ئونىنچى باب ھەر كاللىدا بىر خىيال 91
ئون بىرىنچى باب ئېغىر كۈنلەردە 99
ئون ئىككىنچى باب دەرۋىشلەرنىڭ سۆھبىتى 107
ئون ئۈچىنچى باب قەشقەردىن كەلگەن مەلۇمات 117
ئون تۆتىنچى باب ھاكىمبەگنىڭ مېھمىنى 126
ئون بەشىنچى باب تۈن نىسپىدىكى ئوت 138
ئون ئالتىنچى باب دەرۋىشنىڭ دەردى 147
ئون يەتتىنچى باب ئۈجمىلىك دوقمۇشتىكى تۇتقۇن 157
ئون سەككىزىنچى باب تىكەن ئارىسىغا تېرىلغان تىكەنلەر 168

ئۈچىنچى قىسىم

دوستلار دۈشمەن ئىزىدا

ئون توققۇزىنچى باب ئاھ، شاۋقۇنلۇق يەكەن دەرياسى...... 181
يىگىرمىنچى باب ئاي پاتقان ئاخشام 192
يىگىرمە بىرىنچى باب چۆل ئاتلىرى ھارمايدۇ 203
يىگىرمە ئىككىنچى باب تەتۈر ئاققان سەل 217
يىگىرمە ئۈچىنچى باب چىگىش خىياللار 230

يىگىرمە تۆتىنچى باب خەتەرلىك كۆز يېشى 239
يىگىرمە بەشىنچى باب بەگلەر ئۆچرىشىشى 248
يىگىرمە ئالتىنچى باب قاراقاشتا ئىتتىپاق 259
يىگىرمە يەتتىنچى باب سانجۇدىكى مۇئەللەق ئۆلۈم 270
يىگىرمە سەككىزىنچى باب ئامەتلىك ئادەمنىڭ ئىشى 281
يىگىرمە توققۇزىنچى باب تاغ يولىدىكى كىشىلەر 291
ئوتتۇزىنچى باب چۆلدىكى ئاشىق 301
ئوتتۇز بىرىنچى باب ھاكىمبەگ قوم سانايدۇ 311
ئوتتۇز ئىككىنچى باب كېچىكىپ كەلگەن باھار 320

تۆتىنچى قىسىم

قىساس ئوتى ئۆچمەيدۇ

ئوتتۇز ئۈچىنچى باب قارلىق تاغدىكى گۈلخان 335
ئوتتۇز تۆتىنچى باب پانسات زىندانىدىكى مەھبۇس 347
ئوتتۇز بەشىنچى باب قىساس ئوتى لاۋۇلدايدۇ 358
ئوتتۇز ئالتىنچى باب تىرىلگەن مۇردا 371
ئوتتۇز يەتتىنچى باب دەرۋىش يىغلايدۇ 382
ئوتتۇز سەككىنچى باب يېڭى مىرزا، يېڭى خەۋەرلەر 394
ئوتتۇز توققۇزىنچى باب ھاكىمبەگنىڭ پىلانى 407
قىرقىنچى باب ئاجايىپ ھىيلىلەر 421
قىرىق بىرىنچى باب قىلتاق................ 436
قىرىق ئىككىنچى باب قانلىق قىرغاق 450

قىرىق ئۈچىنچى باب   تاڭ ئاتماس كېچىلەر 466

بەشىنچى قىسىم

ئەجەل دولقۇنىدا

قىرىق تۆتىنچى باب   ئەنسىز ئاخشام 483
قىرىق بەشىنچى باب   ئاقسۇغا سەپەر 497
قىرىق ئالتىنچى باب   سىرلىق ئۇرۇش 512
قىرىق يەتتىنچى باب   چۆلدىكى ئالۋۇن 526
قىرىق سەككىزىنچى باب   دوست كىم، دۈشمەن كىم 544
قىرىق توققۇزىنچى باب   قارا ھىجران 558
ئەللىكىنچى باب   مۇناپىقنىڭ چۈشى 574

خاتىمە   ئاخىرقى نەپەسلەر 593

مۇقەددىمە

ئاجايىپ ئىش، يۇسۇپكە بۇرادەرلىرى قۇدۇقتىن
ئورۇن بەردى، ياتلار بولسا دىلىدىن ئورۇن بەردى،
بۇرادەرلىرى ئۇنى مەسخىرە قىلىپ پۇلغا ساتتى، زۇ-
لەيخا ئۇنى سۆيۈپ سىتۋالدى!

— مۇھەممەت نىياز ئىبنى ئابدۇلغوپۇر

كۈز ئايلىرى، تۈن بىلەن تاڭ گىرەلىشىپ تۇرغان چاغ. كۆك گۈمبىزى پاكىز تازىلانغان قاراشىپشىدەك تىنىق. نە بۇلۇتتىن، نە تۇماندىن ئەسەر يوق. چېتىگە كۆز يەتمەيدىغان ئاسمان سەتھىنى بېزىگەن يۇلتۇزلار سان-ساناقسىز ئالتۇن تۈگمىلەردەك جىمىرلاپ تۇرىدۇ. ئۆلۈك ئەجدىھادەك سوزۇلۇپ ياتقان تۆپىلىكلەر، ئېگىز-پەس ئېدىرلار ئۈستىدە ئاقتىكەن، يۇلغۇن، قومۇش ۋە يانتاق دۆۋىلىرى خۇددى پىيازلىقتىكى قارانچۇقتەك تۈگۈلۈپ كۆرۈنىدۇ. يېقىندىمۇ، يىراقتىمۇ كۆزگە تاشلىنىدىغىنى قارا پالاز-دەك قارىيىپ تۇرغان زېمىن. يۇلتۇزلۇق ئۇپۇققا تۇتىشىپ كەتكەن دۆگ-

لۆكلەر بىر - بىرىگە باش قويغان. تىمتاس تومۇز كۈنلىرى قورايلار
ئارىسىدا، بوز توپىلىق تەكشىلىكتە قۇيرۇقىنى خادا قىلىپ چېپىپ يۈرىدى-
غان كەسلەنچۈك، سالمىلار تاڭ ئالدىدىكى شېرىن ئۇيقۇنىڭ پەيزىنى
سۈرۈۋاتامدۇ ياكى ئېھتىيات بىلەن ھەرىكەت قىلىۋاتامدۇ، ئىشقىلىپ قاراڭ-
غۇلۇق بىلەن قورشالغان ئۈنسىز دۇنيادا ھېچبىر تىۋىش ئاڭلانمايدۇ.

نار تۆگىنىڭ لوككىسىدەك يېقىن ئىككى دۆڭ ئارىسىدىن يۇلتۇز
شولىسىدىلا ئەمەس، ئون تۆت كۈنلۈك تولۇن ئاينىڭ يورۇقىدىمۇ ئاسان-
لىقچە كۆزگە چېلىقمايدىغان ئەگرى-توقاي چىغىر يول ئۆتىدۇ. تولا
ماڭغان يولۇچىنىڭ سەزگۈسىدىن ئۆزىنى يوشۇرالمايدىغان بۇ چىغىردا
ئون تۆت- ئون بەش ياشلار چامىسىدىكى بىر ئوغۇل بالا تېنىمەي-تەمتى-
رىمەي كېلىۋاتىدۇ.ئۇنىڭ قولىدا تاياق، يۈكلەنگەن قاقشالنىڭ كۆپلۈكى-
دىن قوم يۈزىدىن ئاياغلىرى ئاران كۆرۈنۈپ قالغان چامبۇل ئېشەك
پۈتكۈل ئالەمنىڭ ئېغىرلىقىنى يۈدۈپ كېلىۋاتقاندەك ئېغىر پۇشۇلدايدۇ،
ئۇزۇن قۇلاقلىرى سۇغا چىلانغان لاتىدەك سالپىيىپ، بۇرۇن تۆشۈكى
چوڭىيىدۇ، ساغرىسىغا تارسىلداپ تېگىۋاتقان تاياقىمۇ پىسەنت قىلماستىن،
گاھ-گاھ بىر ئىزدا توختىۋالىدۇ. بالا ئېشەككە ھەيۋە قىلغاچ پوتىسىنى
چىگىپ قويىدۇ. بەزىدە جىندەك توختىۋېلىپ تۆۋەنگە ئېڭىشىدۇ - دە،
چورۇقىنىڭ يىپىنى چىگىتىۋېلىپ، ئون نەچچە قەدەم ئۇزاپ كەتكەن
ئېشىكىنىڭ كەينىدىن كەچ قالغان بازارچىدەك يۈگۈرىدۇ.

— تېز ماڭ جانىۋارىم، ئېچىرقىغان تەخەيىڭنى بولسىمۇ ئويلا، ئۆيگە
بېرىپلا ھەققىڭنى ئالىسەن، بىر باغلام بېدىنى پاك-پاكىز يېۋېتىسەن.
شۇنداق، ئۆزۈڭ يالغۇز يېسەڭمۇ، تەخەيىڭ بىلەن بىللە يېسەڭمۇ ئىختىيار
ئۆزۈڭدە! كېيىنچە، كېيىن يەنە شەھەرگە ماڭىمىز، ئەتىكەنلىك بازارغا
ئۈلگۈرىمىز، ئوتۇن ئوبدان پۇل بولسا، بەلكى بوغۇزمۇ ئېلىپ بېرىمەن
تېخى...

ئېشەك دۆڭ ئارىسىدىن، قۇملۇقلاردىن ئۆتۈپ، مەھەللە بىلەن جاڭ-

گالنى ئايرىپ تۇرىدىغان پارچە ساي يولىغا چۈشكەندە ھارغىنلىقى بىردىنلا كۆتۈرۈلۈپ قالدى بولغاي، قىلىيورغىدەك سىلىق يورغىلاشقا باشلىدى. بالا ئېشەكنىڭ بىر تەرزدە ئالمىشىۋاتقان ئارقا ئاياغلىرىغا قاراپ مىگىۋېرىشتىن زېرىككەن بولسا كېرەك، ئېشەكنى ئالدىراتقاچ ئاسمانغا قارىدى - دە، يۇلتۇزلارنى ساناشقا باشلىدى. بىر... ئىككى ...ئۈچ ...ئۇ تۇرۇپلا ساناقتىن ئازدى، بارماقلىرى بىلەن كۆزىنى دالدا قىلىپ، ھەربىر جۈپ بارمىقى ئارىسىدىكى يۇلتۇزلارنى بىر دائىرىگە ئايرىدى - دە، ساناقنى يۈزگە، ھەتتا مىڭغا يەتكۈزدى، ئاندىن ئۆزىگە تونۇش بىر ئاھاڭغا غىڭشىدى...

بالا شۇ مىڭىشىدا مەھەللىگىمۇ يېقىنلىشىپ قالدى، ئالدى بىلەن بوياقچىنىڭ ئېگىز خادىغا ئېسىپ قويغان قارا ماتاسىدەك ئېيىلىپ تۇرغان دەرەخلەرنى كۆردى. ئاندىن مەھەللە يولىنىڭ ئاغزىنى تېپىۋالدى.

مەھەللە جاڭگالغا ئوخشمايتتى. ھاۋا بەل قورۇغىدەك سوغۇقمۇ ئەمەس ئىدى. كوچىلاردا يەر بېغىرلاپ لەيلەپ يۈرگەن ئاقتىكەن ياكى يۇلغۇن قاخشىلىنىڭ ئىس - ھىدى دىماقنى غىدىقلايتتى. بامداتقا ئەزان چىقىدىغان چاغ بولۇپ قالغان، ئاۋازى بۇرغىي ئاۋازىدەك بوم ۋە سوزۇق چىقىدىغان قېرى خورازلارمۇ، چىللاشنى ئەمدىلا ئۆگەنگەن چۈجە خورازلارمۇ خۇددى بەسلەشكەندەك چىللاشماقتا ئىدى. ئۆلگۈچىكى قېيىپ قالغان ئىشىك پەرياد سالغاندەك غىچىرلايتتى، تاراقشىيتتى، چۆچۈپ ئويغانغان سەگەك ئىتلار توختىماي قاۋايتتى.

بالا كېتىۋېتىپ، چوڭلار شىپىتلىك دەيدىغان چوڭ زاراتگاھلىقنىڭ يېنىدىن ئۆتتى. غوۋا ئاقىرىپ تۇرغان خادىلارغا، خادىلارغا ئېسىلغان تۇلۇم ۋە تۇغ - ئەلەملەرگە قاراپ قويدى. ھاياتلىقنىڭ ئىككىنچى، ياق، ئاخىرقى ماكانى بولغان بۇ سىرلىق جاي بالىغا ئۇبدانلا تونۇشلۇق بولسىمۇ، ئەمما خېلىلا قورقۇنچلۇق ئىدى. يەتتە كەتمەن توپا تاشلىنىشى بىلەنلا باشلىنىپ كېتىدىغان سوئال-سوراقلار ئۇنىڭ قولاق تۈۋىدە جاراڭلايتتى. پەرىشتە-

لەرنىڭ ئىغىر گۆرزىلىرىنىڭ زەربىسىدە پارە - پارە بولغان مۆردىلار، قان
شورىغۇچى قۇرتلار، چوغدەك قىزىل تىلىنى پىلدىرلىتىپ تۇرغان چار
يىلانلار ۋە ئاللىقانداق شاياتۇنلار ئۇنىڭغا يېقىنلا يەردە تۇراتتى. بىر يىل
بۇرۇن بۇ يەردىن دەل مۇشۇنداق چاغدا ئۆتتۇۋىدى، ئۇنىڭ تېنى جۇغۇلا-
داپ، ئەزايىغا تىترەك ئولاشتى، لېكىن ئامال قانچە، هايات ئۇچۇن زۆرۈر
بولغان بىر بۇردا نان، بىر تىيىن پۇل تەقەززاسى بۇنداق قورقۇنچ، ۋەهىمە
ئۇستىدىن ئاخىرى غالىب كەلدى. ئۇ بۇ يولدىن مېڭىۋېرىپ، كېيىنچە
ئادەتلىنىپمۇ كەتتى. تىمتاس جاڭگال يولىدىن قانداق ماڭغان بولسا بۇ
يەردىنمۇ شۇنداق مېڭىۋېرىدىغان بولدى.
بالا زاراتگاھلىقنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى قويۇق سېدە دەرىخى بىلەن
پۇركىنىپ تۇرغان خانىقادىن ئۆتتۇۋالسىلا ئۆيىگە يەتكەنمۇ بولاتتى. لېكىن
چوڭلارنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ سىدىلەرگە يامىشىپ كەتكەن قىلىن ماندار
تۇزغاقلىرى ئارىسىدا ھەقىقەتەن جىن بار ئىدى. كىمدۇر مۇشۇ يەردە
قاقاقلاپ كۈلۈپ تۇرغان قىپيالىڭاچ ئايالنى، كىمدۇر چاچلىرى چۇۋۇلغان
قىزىل كۆزلۈك ئالۋاستىنى، يەنە كىمدۇر ئاي يۈزلۈك پەرىزاتنى كۆرگەنى-
دى. بۇنداق رىۋايەتلەر ئۇنىڭغا يادا بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۇ «قورققان
ناخشا ئوقۇپتۇ» دېگەندەك، ئىغىزىغا كەلگەن بىر ناخشىنى ئۈنلۈك ئوقۇپ
ناخشا تۇگىگۇچە خانىقادىن ئۆتتۇۋالماقچى بولدى. لېكىن دەل شۇ چاغدا
ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىچىك بالىنىڭ ئىڭەلەپ يىغلىغان ئاۋازى كىرىپ قالدى.
ئۇ ئېشكىنى توختاتتى، ئۆزىمۇ توختىدى. ھەممە تىۋىشلارنى سەز-
گۇسىدىن ساقىت قىلىپ قۇلاق سالدى. يىغا ئاۋازى خانىقاغا يېقىنلا بىر
يەردىن كېلىۋاتاتتى.
«تاڭ تېخى يورۇمىغان تۇرسا، خۇددى يەر تېپىلمىغاندەك بالىسىنى
بۇ يەرگە ئەكىلىپ يىغلاتقىنى نېمىسى؟»
بالا ئۆيىگە ئالدىراۋاتقان ئېشىكىنىڭ چۇلۋۇرىنى بوشاتتى. ئۆزىمۇ
ئىختىيارسىز ئالدىغا سىلجىدى،

بالا ئېگىشىپ، سىنچىلاپ قارىدى. سېدە دەرىخى تۈۋىدىكى ساغىرىپ كېتىۋاتقان چىملىقتا پاختىلىق سەرگەز زاكىغا ئورالغان بىر بوۋاق زەئىپ ئاۋازدا ئىڭراپ ياتاتتى، زاكا بېشىدا قېتىپ كەتكەن ئىككى زاغرا تۇراتتى.

بالىنىڭ يۈرىكى «قارت» قىلىپ قالدى، ئۆپكىسى ئۆرۈلدى. قورقۇنچ ئىچىدە تۆت ئەتراپىغا كۆز يۈگۈرتتىيۇ، ھېچكىمنى ۋە ھېچنېمىنى چېلىقتۇرالمىدى. ھايال ئۆتمەي، ئۇنىڭ قورقۇنچى ھەيرانلىققا ئالماشتى. كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپمۇ باقتى. ئاخىرىدا:

— بۇ كىمنىڭ بالىسى، كىمنىڭ بالىسى دەيمەن، نېمىشقا ئۈنچىقمايسىلەر؟ — دەپ توۋلىدى چىڭقىلىپ تۇرۇپ.

ئۇ بىر قانچە قېتىم توۋلىغان بولسىمۇ، ئەتراپتىن توۋلىغىنىغا چۈشلۈق ھېچقانداق سادا چىقمىدى. زاراتگاھلىقنىڭ يۇمۇلاق گۈمبەزلىرى، تۇغ-شەددىلەر بىلەن تولغان ئاسمىنىمۇ ھېچبىر شەپە بەرمىدى. ئۇنىڭ ئىنچىكە، ياڭراق ئاۋازى ئالۋاستى ئۇۋىسىدەك سالۋاراپ تۇرغان سىدە شاخلىرى ئارىسىغا، قارامتۇل ئاسمانغا سىڭىپ كەتتى.

بوۋاق يەنىلا يىغلاۋاتاتتى. خالىس ھەمراھقا ياكى شەپقەتچىگە يولۇققىنىنى سېزىۋالدىمىكىن، يىغلاۋېتىپ، دېمى كېسىلىپ قالاتتى، شەپقەتچىنىڭ سوغۇق قوللىرى يۈز-كۆزلىرىگە يېنىك تەككەندە بولسا يىغىسى تېخىمۇ ئەۋجىگە چىقاتتى. بۇ يىغا يۈرەكنى ئېزەتتى.

بالا پوتىسىنى يېشىپ ئوتۇن ئۈستىگە تاشلىدى. بوۋاقنى ئاۋايلاپ كۆتۈردى، زاكىنى كۆرەك جۇۋىسىنىڭ مويلىرى ئارىسىغا ئالدى...

بالا كونىراپ، قىيسىيىپ قالغان ئىشىكنى پۇتى بىلەنلا ئىتتىرىپ ئۆيگە كىرىپ كەلدى. بۇ چاغدا ئەللىككە بارا-بارمايلا مۈكچىيىپ كەتكەن دادىسى ئۆرۇق تۇتقان ھالدا پەگاھدا تۇراتتى. مانا ئەمدى ئوغلىمۇ قايتىپ كەلدى، ئوغلى پۈتۈن دۇنيانىڭ خۇۋلۇقىنى ئەكەلگەندەك خۇشال بولغان ئاتا ئوغلىدىكى ئىنتايىن نازۇك ۋە كىچىك بىر ئۆزگىرىشكە دىققەت قىلمايمۇ قالمىدى.

ئوغلى بۇرۇن ھەرقېتىم جاڭگالدىن قايتىپ كەلگەندە ئۆز مېھنىتىنى كۆز-كۆز قىلغاندەك، ھويلىغا كىرە - كىرمەيلا چۇقان سالاتتى. دادىسى خاھ تەرەت ئېلىۋاتقان بولسۇن، خاھ جايىنامازدا ئولتۇرغان بولسۇن، چىقىپ ئېشەكنىڭ چۇلۇۋۇرىنى قولىغا ئالمىغۇچە ھويلىدا تۇرۇپلا ئالاتتى. بۈگۈنچۇ؟ بۈگۈن ئوغلى باشقىچە ئادەم بولۇپ قالغاندەك ئۆيگە جىمجىتلا كىرىپ كەلدى. ھويلىنىڭ قارىسىنى كۆرە - كۆرمەيلا «دادا» دەپ توۋلاشلىرىمۇ، پالتا - كەكىلىرىنى تاراقشىتىپ ھويلىنى بېشىغا كىيىشلىرىمۇ ئاللىقاياقلارغا غايىب بولغانىدى. بۇ ھال ئاتىنى تەئەججۈپكە سالدى.

بوۋاي تەئەججۈپ دېڭىزىدا غولاچ تاشلاپ قىرغاق ئىزدەۋاتقاندا، بىردىن دېڭىز ئاسمىنىدا چاقماق چېقىلغاندەك، پۈتكۈل دېڭىز داۋالغۇپ كەتكەندەك بىر مۆجىزە يۈز بەردى: بالىنىڭ ئىسسىق باغرىدا ئۇيقۇسىنى تۈگەتكەن بوۋاق ئۆزىگە ناتونۇش بولغان بۇ ئائىلىگە تونۇشلۇق بەرمەكچى بولغاندەك، قىقاس سېلىپ يىغلىۋەتتى. تۇيۇقسىز ئاڭلانغان يىغا ئاۋازىدىن چۆچۈپ كەتكەن ئاتا قولىدىكى ئۇرۇقنى يەرگە تاشلىۋەتكىلى تاسلا قالدى. ياشاڭغىراپ تۇرىدىغان كۆزلىرى چەكچەيگەندەك يوغان ئېچىلدى.

— دادا، قارىغىنە، نېمىدېگەن ئوماق بالا بۇ؟

مورا بېشىدا ئىس پۇركۈپ تۇرغان قارا چىراغنىڭ گىرىمسەن يورۇقى زاكىدىن بېشى چىقىپ تۇرغان بوۋاقنىڭ چىرايىدا جىلۋە قىلاتتى. ئۇنىڭ بىر تال جىنەستىدەك قىزىل ئاغزى، جىگدىدەك بۇرنى، تومپ، كۆتمەك قاشلىرى، پىياز پوستىدەك ۋىلىلداپ تۇرغان تېرىسى خېلى ئېنىق كۆرۈنەتتى.

ئاتا بوۋاققا زوق بىلەن قارىدى. پۈتۈن دۇنيانىڭ سىرلىرىدىن، ھايات تەشۋىشلىرىدىن بىخەۋەر غۇبارسىز كۆزلىرىگە تىكىلىپ كۈلۈمسىرىدى. يۈرىكىنى بىر خىل تاتلىق سېزىم چۇلغىۋالدى. بوۋاقنىڭ يۈزىنى يىرىك بارماقلىرى بىلەن سىيلاپ قويدى. بۇ غېرىبانە ئۆيدە يېڭى ھاياتلىقنىڭ

نۇرانە چىرايىنى كۆرمىگىلى، كىشىنىڭ مەستلىكىنى كەلتۈرىدىغان يىغا ئاۋازىنى ئاڭلىمىغىلى قانچە يىللار بولدى - ھە؟

ئىراق، ئۇنىڭ بۇنداق تۇيغۇسى ئۆزۈنغا بارمىدى. ئاتا ئىچىمىندۇر ئىسكە ئالغاندەك بولدى -دە، ئوغلىدىن سورىدى:

— بۇ بوۋاق كىمنىڭ، ئوغلۇم؟

— كىمنىڭ بولاتتى، ئەلۋەتتە ئىزنىڭ - دە، دادا.

— ئىزنىڭ؟ — ئاتا ئوغلىنىڭ كۆزىگە مىختەك قادىلىپ تۇرۇپ سوئالنى داۋاملاشتۇردى، — ئۇنى قەيەردىن ئەكەلدىڭ؟

— خانقانىڭ يېنىدىن تېپىۋالدىم، ماۋۇ يەردە ئىككى زاغرىمۇ بار ئىدى!

ئاتىنىڭ يۈرىكى ئاغدى:

— خانقانىڭ يېنىدىن؟ زاراتگاھلىقتىنمۇ؟

— شۇنداق، دادا، كېلىۋاتسام بىر بوۋاقنىڭ يىغلىغان ئاۋازى قۇلىقىمغا كىرىپ قالدى، بارسام ئۇ سىدە تۇۋىدە يېتىپتۇ، بېشىدا ئىككى زاغرا تۇرۇپتۇ، ۋارقىراپ باقتىم، ھېچكىم مېنىڭ دېمىدى، «تېپىۋالغان ئۆزىنىڭ، قاغا چوقىلىغان كۆزىنىڭ» - دە!

تولىمۇ قورقۇنچلۇق، ۋەھىمىلىك بىر خىيال ئاتىنىڭ كۆكۈل كۆلبە-سىگە شۇنداق تېزلىك بىلەن ئۇسسۇپ كىردىكى، ئۇ پۈتۈنسۇرۇك بىر بومبىغا ئايلاندى ۋە بۇ بومبا شىددەت بىلەن پارتلاپ، پۈتۈن ۋۇجۇدىدا سىلكىنىش پەيدا قىلدى، ۋابادىن قاچقاندەك، كەينىگە ئىككى قەدەم داجىدى. تىترەپ تۇرغان بارمىقىنى كىچىككىنە كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ تۇرغان بوۋاققا چىنەپ تۇرۇپ ۋارقىرىۋەتتى:

— بۇ تۇن بالىسى، شۇم بالا، ئۇنى نەدىن ئەكەلگەن بولساڭ شۇ يەرگە ئاپىرىۋەت!

ئاتىسىنىڭ ئويلىمىغان يەردىن چىقارغان بۇ ھۆكمىدىن، بالا گاڭگىراپلا قالدى. ئۆي ئىچىنىكونا تۇگمەندەك تىمتاسلىق قاپلىدى. پەقەت

زاكا ئىچىدىكى بوۋاقلا بۇ ھۆكۈم ۋە ئىمتاسلىقتىن بىخەۋەر ھالدا ئىپقى ئەمدىلا سۇزۇلۇشكە باشلىغان غەمسىز كۆزلىرىنى تورۇسقا، جىنچىراغقا تىكىپ كىمنىدۇر ئىزدەيتتى. ئاغزىنى ئۇمچەيتىپ، يىپىنىك ئىڭراپ قوياتتى.

بالا ئەقلىگە كەلگەندىن بۇيان دادىسىنىڭ ئۆزىگە ياكى كۆز يۇمغىنىغا ئالتە - يەتتە يىللار بولغان مەرھۇم ئانىسىغا بۇنداق قاتتىق مۇئامىلە قىلغانلىقىنى زادىلا ئەسلىيەلمەيتتى. دۇرۇس، ئۇنىڭ ئاتىسى باغرى يۇمشاق، كۆيۈمچان ئاتا ئىدىغۇ، ئۆمۈر بويى باشقىلارغا خەيرىخاھلىق قىلىپ كەلگەن، ئۆزگىلەر ئۈچۈن مۇھەببىتىنى، شەپقىتىنى ئايىمايدىغان ساددا ئاتا ئىدىغۇ؟ ئەمدى ئۆزىنىڭ تاش يۈرەكلەرچە تاشلىۋېتىلگىنىنى، ئىگىسىز يېتىملىكىنى بىلمەيدىغان، كىملەرنىڭدۇر ئىنسانىي مۇھەببىتىگە، پەرۋىشىگە موھتاج بولۇۋاتقان بىر نارەسىدىگىمۇ شۇنچىۋالا رەھىمسىزلىك قىلغان بارمۇ؟

ئۇ ئاتىسىنىڭ سۆزلىرىگە ئىشەنمەيلا قويدى، بىراۋ قىممەتلىك نەرسىسىنى تارتىۋالماقچى بولغاندەك، بوۋاقنى جۇۋىسىنىڭ ئىچىگە مەھكەم يوشۇردى-دە، تۇنجى قېتىم دادىسىنىڭ خاھىشىغا زىت مەيدانغا ئۆتتى:

— ياق، ئاپىرىۋەتمەيمەن، ئاپىرىۋەتسەك بۇ بوۋاق يالغۇز قالىدۇ!

ئاتىنىڭ ئەرۋاھى ئۇچتى، خەقنىڭ پۇشتى ئۈچۈن ئۆزىگە بويۇنتاۋلۇق قىلغان ئوغلىغا ئاچچىقى كەلدى-دە، بۇيرۇق ئاھاڭدا يەنە دېدى:

— ئاپىرىۋەت دېگەندىكىن ئاپىرىۋەت، بولمىسا...

— ياق، بۇ ئادەم بالىسى تۇرسا، نېمىدەپ...

ئاتا زەردە بىلەن قولىنى سىلكىدىيۇ، يەنە ئوغلىغا قاراپ بېشىنى چايقاپ قويدى. ئۇنىڭ بىلەن تىركىشىپ قېلىشتىن ئۆزىنى تارتىپ، تەرەت ئېلىپ جايىنامازغا ئولتۇردى. تۈگۈلۈكتىن يورۇۋاتقان ئاسماننىڭ كۆپكۆك بىر پارچىسى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇ ناماز ۋاقتىنىڭ ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىدىن بېشارەت بەرگۈچى ئالامەت ئىدى.

ئۇ ناماز بامداتتىن كېيىن «ئايەتەلكۇرس»نى بىر قانچە قېتىم تەك-

رارلىقىتى، ئەتراپىغا قاراپ سوپكوچلىدى. چۈنكى شۇ تاپتا ئۇنىڭ ئۆيىدە شۇم بالا بار ئىدى. ئۇ ئۆلگەن ئانىسىنىڭ قارىسىدا كەتكەن بوۋاقنىڭ گۆر ئىچىدە تۇغۇلۇپ قەبرە بېشىغا چىقىدىغانلىقىغا، يىغلاپ، قەغىش قىلىپ، تىرىكلەرگە شۇملۇق تىلەيدىغانلىقىغا، يورۇق دۇنيادا ھاياتلا قالىدىكەن، ئىنسان ئارىسىدا بالايىئاپەت پەيدا قىلىدىغانلىقىغا شەكسىز ئىشىنەتتى. ئۇغلى ئەكەلگەن بۇ بوۋاقنىڭ شۇم بالا ئىكەنلىكىگىمۇ گۇمان قالمىغانىدى. «ياشلىقىنىڭ بەگباش سەزگۈسىگە تايىنىپ نىكاھسىز تۇغۇپ قويغان بالىسىنى مەسچىتلەرگە، دوقمۇشلارغا، پۇللۇق ئائىلىلەرنىڭ ئىشىكى ئالدىغا قويۇپ قويىدىغان بىقوۋۇل ئانىلار ئازمۇ؟ ياق، ياق، ئۇلار ھەرقانچە بولسىمۇ ئۆز يۈرەك پارىسىنى مازارغا تاشلىۋەتمەيدۇ، بۇ جەزمەن شۇم بالا، دۇپىرىلەر ئىنسان ئارىسىغا ئەۋەتكەن ئاپەت...»

بىراق ئۇ ئەمدى نېمىمۇ قىلالىسۇن، ئۆزىنىڭمۇ ئاتا -بوۋىسىنىڭمۇ بوۋاق چاغلىرى بولغان. مۇنۇ ئۇغلىمۇ بىر چاغلاردا كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ، تون-تونلەپ يىغلاپ چىقىدىغان بوۋاق ئىدىغۇ؟ ئانىسىدىن ۋاقتسىز ئايرىلغان،تۇرمۇش خوۋلۇقىنى كۆرمىگەن، پەقەت ئاتىلىق مېھرىگىلا قاراشلىق بولغان يالغۇز ئۇغلىنى ئەمدى بۇ بوۋاق بىلەن قوشۇپ ئۆيىدىن قوغلاپ چىقارسۇنمۇ؟ ئۆز تۇپرىقىنى، قەبرىسىنى يوقلاپ، ئەجدادىنىڭ چىرىغىنى ياندۇرىدىغان يالغۇز ئۇغلىدىن ئايرىلسۇنمۇ؟ تېرىيدىغان ئالىقانچىلىك يېرى، خەج-خىراجىتىنى قامدايدىغان بىرەر ھۈنىرى بولمىغان بۇ ئائىلىنى مۇشۇ يالغۇز ئۇغۇل ئۇتتۇن توشۇپ سېتىپ كۆكلىتىۋاتامدۇ؟ ئەمدى ئۇنىڭ رايىنى قايتۇرۇش، يۈرەك زىدىسى قىلىش مۇمكىنمۇ؟

ئويلىغانسېرى ئۇنى يىغا باستى، دىلى يۇمشاپ، ۋۇجۇدى ئېرىدى، نامازدىن پارىغ بولۇپ بوۋاقنى ئاۋايلاپ قولىغا ئالدى - دە، ئۆز باغرىغا باستى. شۇ ئان، ئۇنىڭ ئاتىلىق مېھرى كەلكۈندەك دەۋرەپ، ئىنسانىي تۇيغۇسىدا زىلزىلە پەيدا قىلدى، كۆزجىيەكلىرىدىن تېشىپ چىققان ئىسسىق ياشلىرى ئاتىراگىغۇ مەگزىنى ھۆل قىلدى. قوشنا مومايدىن

تىلەپ كىرگەن كالا سۈتىنى شورتۇلدىتىپ ئىچىپ تويغان بوۋاق ئاتىنىڭ تۆكلۈك مەيدىسىگە چاپلاشقىنىچە ئۇيقۇغا كەتتى.

كۈن ئايغا، ئايلار يىللارغا قاراپ سۈرۈلۈپ، پەسىللەر توختاۋسىز ئالماشتى. هويلا ئىچىگە ئارتىلغان دوڭغاق جىگدە بەش قېتىم چېچەكلەپ بەش قېتىم مېۋە بەردى. بوۋاقمۇ چوڭ بولدى، تىلى چىقتى. تىلى چىققىچىلا ئۆزىنى ئۆلۈم چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغان يىگىتنى ئىمىشقىدۇ «ئاكا» دەپ ئاتىدى. بوۋاينى بولسا «دادا» دېدى. بوۋاق «دادا» دەپ ئاتىغان بۇ بوۋاي ئۇ بەش ياشقا تولغان يىلى زىققا كېسىلى ئېغىرلىشىپ سەكراتقا چۈشۈپ قالدى. ئۇ سوقا ئېشى ئىچىپ قويغاندەك ئېغىرلىشىپ كەتكەن قاپىقىنى مىڭ تەسلىكتە ئېچىپ، يىگىتلىك قۇرامىغا يېتىپ قالغان ئوغلىغا:

— ئوغلۇم، سېنى بۇ ۋاپاسىز دۇنياغا يالغۇز تاشلاپ كېتىدىغان بولدۇم. ئىككى پۇلغا يارىغۇچىلىك بىساتىمۇ قالدۇرالمىدىم. ئاۋۋال خۇدا، ئاندىن قالسا قولۇم - قوشنىلار بار. يادىڭدا بولسۇنكى، ئايەتەلكۇرسىنى كۈنىگە يەتتە مەرتەم ئوقۇپ تۇر، خۇدا بۇ بالىنىڭ ئىنساپىنى بېرەر، بەرمەي قالسا بۇنداق بالىنىڭ قولىدىن هەر بالا كېلىدۇ، ئۇنىڭدىن ساڭا بىرەر زەخمەت يېتىپ قالمىسۇن...، — دېدى.

بوۋاي قاتتىق يۆتىلىپ كەتتى، يۆتەلنى ياندۇرالماي ئاخىرەتكە سەپەر قىلدى. بىراق ئۇنىڭ ئوغلىغا قالدۇرغان ۋەسىيىتى ئۇنىڭ چىن گېپى ئىدى. راستىنى ئېيتقاندا، ئاشۇ كېچىسى، بوۋاي ئامراق ئوغلىنىڭ كۆڭلىنى دەپلا بوۋاقنى ئېلىپ قالدىيۇ، كۆڭلى زادىلا تىنچلانمىدى. كىتاب كۆرۈۋىدى، بوۋاقنىڭ تۇغۇلغان يىلىنىڭ ئاخىرقى بىر پەسلىدە، سائەت مىررىخ بۇرجىغا توغرا كەلگەندە تۇغۇلغانلىقى مەلۇم بولدى. تەبىر بويىچە، بۇنداق نەس پەسلىدە تۇغۇلغان بالا شۇم، هارامخور، موناپىق بولۇشى، قوللىرىدىن قان، تىلىدىن زەهەر تېمىپ تۇرۇشى كېرەك ئىدى.

يىگىت يىغلاپ، قاقشىدى، دادىسىنى ئامالسىز ئۇ دۇنياغا ئۇزىتىۋەتتى. ئۆزى بولسا، «ئىنىسى» بىلەن بۇ دۇنيادا قالدى. ئۇنتۇنغا بارغاندا ئۇنى

ئېشەككە مىندۇرۇۋالدى، قايتاشىدا ھاپاش قىلىۋالدى، ئۇسسۇغاندا سۇ، ئاچقاندا ئاش-نان، توڭلىغاندا كىيىم بەردى. كۆز قارىچۇقىنى ئاسرىغاندەك ئاسرىدى.

شۇڭىنىسى، بۇ بالا خۇددى قىرىق خوتۇنلۇق شاھىنشاھنىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا تاپقان يالغۇز ئوغلىدەك ئەركە، جېدەلخور، بەڭباش بولۇپ چوڭ بولدى. ئۇ تۇرۇپ ئۇنى يەيمەن دەيتتى، ئۇنى تېپىپ بەرسە بۇنى يەيمەن دەپ ئالتۇپىلاڭ كۆتۈرەتتى. ئالدىغا ئۇچرىغاننى ئۇرۇپ، چوڭلارغا تىل ياندۇراتتى، قوشنىلارنىڭ ھويلىسىغا چالما ئاتاتتى، ئاتقان چالمىسى نەق ئۇلارنىڭ داستىخىنىغا، ھەتتا قازاندا پىتقلاپ قايناپ تۇرغان ئېشىغا چۈشەتتى. كۆۋرۈك ئاستىغا مۆكۈنۈۋېلىپ، ئۆتكەن - كەچكەنلەرنىڭ ئېشىكىنى ھۈركۈتەتتى، ئۆزىدىن كىچىك بالىلارنى كۆردىمۇ، بولدى، ئۇرىدىغىنىنى ئۇرۇپ، چىشلەيدىغىنىنى چىشلەيتتى. ئۆلۈپ قالار دېمەيتتى.

بۇ بالا ئۇن نەچچە ياشقا كىرگەن يىلى قوشنىسىنىڭ تەك دېمەتلىك ئوغلىنىڭ بېشىنى تاش بىلەن ئۇرۇپ يېرىۋەتتى. بۇ قېتىم ئۇلار يىگىت قوشنىسىنىڭ يۈزىنى قىلىپمۇ ئولتۇرمىدى، تىل-ئاھانەتنى مۆلدۈردەك ياغدۇرۇۋەتتى. بالا چىدىغان بىلەن ئاتا چىداپ تۇرالايتتىمۇ؟ يىگىت قولىغا چۇۋۇق ئېلىپ ئۇنى قوشنىلارنىڭ كۆزىچىلا ئانچە-مۇنچە ساۋىداپ قويدى. بىراق «بالىسى» «ئاكىسى»غا بوي بەرمىدى. «ئاكىسى»نىڭ چىمەلتەك بارمىقىنى بىر چىشلەپلا ئۈزۈۋالدى - دە، نەلەرگىدۇ غايىب بولدى.

يىگىت ئۇنى ئىزدىدى، بىر كۈن ئەمەس، بىر قانچە كۈن ئىزدىدى. ئۇ بارمىغان يېزا - شەھەر، جاڭگال قالمىدى. دادىسىنىڭ ئۆلۈم ئالدىدىكى ۋەسىيىتىنى يادىغا ئېلىپ، «ئۇ راستىنلا تۇن بالىسىمىدۇ» دېگەن قورقۇنۇچلۇق گۇماننى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى، لېكىن بۇ گۇماننى نېمىشقىدۇر ئۆزىچە رەت قىلىۋەتتى.

بىرىنچى قىسىم

قانغا بويالغان زېمىن

ئاگاھ بولغىنكى ئەي دەرۋىش، ئۇلۇغ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تۇغۇلغان ۋاقىتدىلا سېنى ئۇنتۇپ قالمىغانىدى. ئۇمىدۋار بولغىنكى، شاپائەت ۋاقتىدىمۇ سېنى ئۇنتۇپ قالمايدۇ.

— مۇھەممەت نىياز ئىبنى ئابدۇغوپۇر

بىرىنچى باب

كېپەك دەرۋىشنىڭ ئېيتقانلىرى

مىلادى 1866-يىل 12-ئاينىڭ 25 - كۈنى. قىش پەسلى. كەچكى قوياشنىڭ سوغۇق ئاپتىپى مەسچىت گۈمبەزلىرىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىنى مىستىن قۇيۇلغاندەك قىزارتىۋەتكەن چاغدا، چوڭمۇ ئەمەس، كىچىكمۇ ئەمەس، بىر خېچىر، ئون تۆگىلىك بىر كارۋان قىزىق دەرۋازىسى[1] ئارقىلىق خوتەن شەھىرىگە كىرىپ كەلدى. كارۋان قوڭغۇراقلىرى ھارغىن تۆگىلەرنىڭ ئېغىر قەدەملىرىگە ماس ھالدا دۇمباق چالغاندەك رىتىملىق گۈمبۈرلەپ، بالىخانىلىق ئىمارەتلەر ئارىسىدىكى ئەگرى-توقاي كوچىلاردا يىنىك ئەكس سادا پەيدا قىلاتتى. بۇ ئەكس سادا شەھەر ھاياتىنىڭ كەچلىك سۈرەن - شاۋقۇنلىرى بىلەن بىرلىشىپ شارقىراتمىدەك شارقىرايتتى. كارۋان شۇ مېڭىشىدا چوڭ يولدىن قايرىلىپ، شەھەرنىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپىگە كەلگەندە ئوتتۇرا بوي، ئورۇق بىر كىشى كارۋاندىن ئايرىلىپ، شىمال تەرەپكە قاراپ ماڭدى. مۈرىسىگە ئارتىۋالغان خۇرجۇنىدىن، كاۋا چېچەكى رەڭلىك يۇڭ پوتىسىغا قىستۇرۇۋالغان مۈڭگۈز ساپلىق ساپايىسىدىن، يول - يول، ئەمما ياماق بىلەن توشۇپ كەتكەن جەندىسىدىن، كىيىۋالغان ئۇچلۇق كۇلاسىدىن دەرۋىش ئىكەنلىكى مانا مەن دەپ چىقىپ

---

[1] قىزىق دەرۋازىسى — خوتەن شەھىرىنىڭ قەدىمكى دەرۋازىلىرىدىن بىرى.

تۇرغان بۇ كىشى، كېتىۋېتىپ كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ھەيرانلىق بىلەن نەزەر سالاتتى. يېشى كەم دېگەندىمۇ ئاتمىشلاردىن ھالقىغان بۇ دەرۋىشنىڭ قەددى سەل ئالدىغا ئېگىشكەن، بۇرنى بولسا قۇش تۇمشۇقىدەك ئەگىم ئىدى. كۆلاھىنىڭ ئىككى تەرىپىدە پاخپىيىپ تۇرغان ئۆسكىلەك چېچى، كەكە ساقىلى ئۇچىدەك ئاقارغان، شالاڭ، ئۇزۇن بۇرۇتى قارلىغاچ قانىتىدەك قايرىلغانىدى. قىيسىق كۆزلىرى يېشىغا، تۇرقىغا ماس كەلمىگەن ھالدا ئويناپ تۇراتتى. قارامتۇل چىرايى كونا تۇچ لىگەندەك پارقىراق، بېجىرىم كۆرۈنەتتى. قېشىدىن ئايرىلىپ چۈشكەن بىر قانچە تال ئۇزۇن موي تېپىز قورۇقلار بىلەن قورشىلىپ تۇرغان چوڭقۇر كۆزلىرىدىن ئاتلاپ ئۆتەتتى. توم-توم كالپۇكلىرى توختىماي مىدىرلايتتى.

«ياپىرىم، ئون يىلدىن بۇيان شۇنچىلىك ئۆزگىرىپ كەتكەن بارمۇ بۇ شەھەر؟»

تام تۇتاش تاختاي دۇكانلارغا تىزىلىپ كەتكەن ھىندى-كەشمىر شالىلىرى، ئىنگلىز گەزلىمىلىرى، گەنجۇنىڭ فارفور قاچىلىرى كۆزنى چاقات-تى. باھاسىنىڭ خېلى ئۇستۇنلۇكىگە قارىماي، خېرىدارىمۇ كۆپ ئىدى. كوچا بويىدىكى كەڭ سەينادا ئەللىكچە تۆگىگە مال ئارتىلىۋاتاتتى.

دەرۋىش كالتە قونچلۇق يەكەن چورۇقى كىيىۋالغان ئاياغلىرىنى مەزمۇت - مەزمۇت تاشلايتتى. كوچىنىڭ كېسىشكەن دوقمۇشلىرىدا توخ-تاپ، ئەتراپىغا زەن سېلىپ قارايتتى. بىر - بىرىگە چاپلاپ سېلىنغان ئۆيلەردىن قايسىبىرىنىدۇر ئىزدەيتتى. دۇكانلىرىنى تاقاپ - تاقىماي نامازغا ئالدىراۋاتقان سودىگەرلەردىن ئۇنى - بۇنى سورايتتى. بەزىلىرى بىلەن ئىما - ئىشارەت قىلىشاتتى.

«ئاجايىپ گۈزەل يۇرت، ئاجايىپ تىنچ ھايات! بۇ ھايات يەنە قانچىلىك داۋاملىشاركىن؟»

شەرقتىن يېيىلىشقا باشلىغان كۆگۈم خۇددى توسۇۋالغىلى بولمايدى-غان قارا كەلكۈندەك غەربكە قاراپ كېڭىيىۋاتقان چاغدا، بەزى دۇكانلاردا

چىراغ يېقىلىشقا باشلىدى. تاڭ سۈزۈلگەندىن تارتىپ، كۆز باغلانغۇچە بىر تەرىزدە قايناپ چىققان ئاسايىشلىق ھايات ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن يولۇچىدەك پەسكويىغا چۈشۈپ قالدى.

يەكەندىن خوتەنگىچە بولغان بىرقانچە كۈنلۈك جاپالىق سەپەر بۇ قېرى دەرۋىشنى ھاردۇرۇپ قويغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ «خوتەندە كېچىكتۈرۈپ بولمايدىغان زۆرۈر ئىشىم بار ئىدى» دەپ، كارۋاننى توختىتماي جېدەللەتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ بۇ يەرگە مۆلچەرىدىكىدىن يېرىم كۈن كېچىكىپ كەلدى.

ئۇ ئايلىنىپ يۈرۈپ ئۇسسىدى، ئېچىرقىدى، سەپەر ھارغىنلىقىغا يەنە ھارغىنلىق قوشۇلدى. ئاخىرى بىرەر ئوتلام قىزىق چاي ئىچىپ، پاقا كىرىۋالغاندەك كوركىراشقا باشلىغان قورسىقىنى ئازراق توقلىۋالماقچى، پۇتلىرىنىڭ ئاغرىقىنى چىقىرىۋالماقچى بولدى. شۇنىڭ بىلەن ھېيتگاھ[1] دەرۋازىسىدىن ئانچە ئۇزاق بولمىغان جايدىكى ئۇدۇل كەلگەن بىر چايخانىغا كىرىپ كەلدى. قورساقلىق، زۇۋۇلدىدەك ئاقپىشماق كەلگەن خوجايىن دەرۋىشنى قىزغىن كۈتۈۋالدى، خالىغان ئورۇنغا بېرىپ ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

چايخانىنىڭ ئىشكى كوچىغا قارايتتى، كۆلىمىنى يەكەن چايخانىلىرىغا سېلىشتۇرغاندا ئانچە كىچىك دەپ كەتكىلىمۇ بولمايتتى. ئىشكىنىڭ چەپ تەرىپىدىكى ئوچاقتا چاراسلاپ ئوت كۆيۈۋاتاتتى. قۇرۇمدالمىغىنىغا خېلى كۈنلەر بولغان تۇرخۇنغا پاتمىغان ئىس - تۈتەك ئوچاق ئاغزىدىن تۇرۇم-تۇرۇم بولۇپ قېچىپ چىقاتتى - دە، تورۇسقا ئېسىلغان تۆت پىلىكلىك چويۈن چىراغنى ئۆرلىگەن ياغلىق ئىس بىلەن قوشۇلۇپ كېتەتتى. تورۇس بويلاپ كۆكۈچ شايىدەك لەيلەپ يۈرگەن ئىسنى ھېسابقا ئالمىغاندا، چايخانا پاكىز ۋە ئوبدانلا ئىسسىق ئىدى.

---

① ھېيتگاھ دەرۋازىسى ـ خوتەن شەھىرىنىڭ قەدىمىي دەرۋازىلىرىدىن بىرى

دەرۋىش چايخانا خوجايىنى بىلەن كونا تونۇشلاردەك قىزغىن سالام-لاشقاندىن كېيىن، ئىشىك تۈۋىدە تۇرۇپ چايخانا ئىچىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ چىقتى. تۆردە — چايخانىنىڭ يېرىمىنى ئىگىلەيدىغان سۇپىدا ياشانغان ئىككى كىشى گۈشكىردە بىلەن چاي ئىچىشىۋاتاتتى. يەنە بىر تەرەپتە ئۈچ - تۆت ياش يىگىت چاي ئۇتلىغاچ پاراڭلىشىۋاتاتتى. ئۇلار دەرۋىشكە ئېرەنسىزلىك بىلەن قاراپ قويۇپ ئۆز پارىڭى بىلەن بولۇپ كەتتى. ئۇلار نېمىنىدۇر دەتالاش قىلىۋاتاتتى. چىراي - تۇرقىمۇ خېلىلا كۆزگە سىڭىشلىك ئىدى.

دەرۋىش خۇرجۇنى بىلەن ساپايىسىنى خوجايىنغا ئامانەت قىلدى ۋە تەۋەككۇل قىلىپ يىگىتلەرنىڭ يېنىغا كەلدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم يىگىتلەر، دەرۋىش ئاتاڭلارغا سورۇنۇڭلاردىن ئالقانچىلىك يەر بېرەمسىلەر؟ — دېدى ئۇ ئەدەب بىلەن.

يىگىتلەر تەڭلا بۇرۇلۇپ، ھەييارلارچە كۈلۈمسىرەپ تۇرغان بۇ ناتونۇش كىشىگە خالار - خالىماس نەزەر سېلىشتى، ئاخىرىدا سەل قىستىلىپ، سۇپىدىن جاي كۆرسىتىشتى.

— «تۆگە چۆكسە يەر چىقىدۇ» دەپتىكەن، ئۇكىلار، ئولتۇرىدۇم ئەمىسە!

دەرۋىش شىرە ئالدىغا يۈكۈندى، ساھىبخانىنىڭ تەكەللۇپىنى كۈتمەيلا لىگەندىكى سىڭىشىپ پىشقان گىردىدىن بىر بۇردا ئۈزۈپ ئالدى - دە، ئاغزىغا سالدى. ئاندىن بىر پىيالە چايىنى غورتۇلدىتىپ ئىچىۋەتتى. ئۇ كۆكسى تولغۇچە نەپەس ئېلىۋالغاندىن كېيىن:

— قېنى ئۇكىلار، پىقىرنى يات كۆرمەي گېپىڭلارنى قىلىۋېرىڭلار، — دېدى ئۇ يېنىدىكى يىگىتنىڭ دولىسىغا يېنىك شاپىلاقلاپ، — « ھايۋان تۇياقتىن، ئادەم قۇلاقتىن سەمرىيدۇ» دېگەن گەپ بار، مۇشۇ باھانىدا مەنمۇ قۇلىقىمنى بىر سەمرىتىۋالاي.يىگىتلەرنىڭ بىرى:

— دەرۋىش ئاتا، پاراڭلىرىمىزمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالدى. چوڭنىڭ

بىلدىغىنى كۆپ بولىدۇ، ئەمدىكى پاراڭنى ئۆزلىرىدىن ئاڭلىساقمىكىن!
— دېدى.
دەرۋىش ئۆزىگە ئالدىن ھۆرمەت بىلدۈرگەن بۇ يىگىتكە قارىدى.
بۇغداي ئۆڭلۈك، چوڭ كۆزلۈك، قوشۇما قاشلىق، بەستلىك كەلگەن بۇ
يىگىت كۆزىگە مۇلايىم ۋە ئىسسىق كۆرۈندى.
— ئىسمىم ئايمۇھەممەت، ئۆزۈم قازانچى ئەۋلادىدىن، — دېدى
يىگىت دەرۋىشنىڭ ئۆزىگە قىزىقىپ قاراۋاتقانلىقىنى پەملەپ.
— پېقىر بىر غېرىب مۇسۇلمانمەن، ئاللا ئىشقىدا دۇئا - تىلاۋەت
بىلەن مەشغۇل بولغىنىم ئۈچۈن يارەنلەر مېنى كېپەك دەرۋىش دېيىشىدۇ،
يۇرت كېزىپ، مازار - ماشايىخلارنى سېغىنىپ، ئۇلۇغلارنىڭ قەبرىسىنى
تاۋاپ قىلىپ يۈرىمەن. پال ئېچىپ تەقدىرگە تەبىرمۇ بېرەلەيمەن...
— پال ئاچالايمەن دېدىلىمۇ؟ ئۇنداقتا، ئەۋلىيا ماقامىغا يەتكەن ئادەم
ئىكەنلا، بىزگىمۇ پال ئېچىپ قويسىلا قانداق؟— ۋىجىككىنە كەلگەن بىر
يىگىت دەرۋىشنىڭ گېپىنى بۆلدى. دەرۋىش كۈلۈپ قويدى. ھەرخىل
رەڭلەرنىڭ ئارىلاشمىسىدا بويىلىپ خېنە قويغاندەك قىزىرىپ كەتكەن
تىرناقلىرىدىن بۇ يىگىتنىڭ بوياقچى ئىكەنلىكى چىقىپ تۇراتتى.
— سەن بوياقچىلىق قىلىدىكەنسەن ئوغلۇم، پال ئاچسام، ئاچمىسام
بەرىبىر، ھەممىمىز ئوخشاش قىسمەتنىڭ رېڭىدا بويالغانىكەنمىز.
— بۇ ياق سىلىگە چاقچاق قىلىۋاتىدۇ، ئاتا، ئەمما ئۇ كۆڭلى تۈز،
گەپكە ئامراق بىر بالا، ئىسمى كەرىمقۇل،— دەپ تونۇشتۇردى باياتىن
بېرى گەپكە ئارىلاشماي ئولتۇرغان ئۈچىنچى يىگىت يارمۇھەممەت. ئۇ
ئاكىسى ئايمۇھەممەتتىن ئىككى ياش كىچىك بولغىنى بىلەن، قاۋۇل،
ئېغىر-بېسىق يىگىت ئىدى، گەپ - سۆزىنىمۇ خېلى قاملاشتۇرۇپ قىلالاي-
تى.
— چاقچاقنى، پاراڭنى ئۆزىمىزمۇ قىلىشىۋالىمىز، دەرۋىش ئاتام بايام
پال ئاچالايمەن دېدىڭغۇ، بۇ مويسىپىت كۈندە تېپىلامتى، قېنى پال ئاچقۇ-

زۇپ كۆرمەيلمۇ؟

«چاقچاق پاراڭغا تۇرۇش كېرەكمۇ ياكى پال ئېچىشقىمۇ؟» — دەرۋىش قىسقىلا ئويلىنىۋالدى، — شۇنچە جاپا - مۇشەققەت چېكىپ بۇ يەرگە كېلىشىمدىكى مۇددىئا نېمە ئىدى؟ ۋاقىت دەقىقىلەپ ئۆتۈۋاتىدۇ، ئاپەت بولسا دەقىقىلەپ قىستاپ كېلىۋاتىدۇ، ياق، بۇنى زىنھار كېچىكتۈ-رۈشكە بولمايدۇ، بولمىسا ئاللا ئالدىدا، خوتەنلىك قېرىنداشلىرىم ئالدىدا گۇناھكار بولۇپ قالمامدىمەن؟»

جەڭدە يوشۇرۇن ئوق ئېتىشمۇ ئاشكارا تىغ ئۇرۇشقا ئوخشاشلا ماھارەت تەلەپ قىلىدۇ. ئوق جايىغا تەگمىسە تۈگەشكىنىڭ شۇ. بىھۇش، بۇرۇقتۇرما بولۇپ تۇرغان يۇقىرا ئالدىدا ئاشكارا ئوق ئېتىش ئۆز - ئۆزىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرگەن بىلەن باراۋەر. چۈنكى ياخشى نىيەت بىلەن قىلغان سۆزلىرىڭنى ئەقىل تارازىسىدا ئۆلچەپ كۆرمەيلا ھۆكۈمرانلارغا سوۋغا قىلىۋېتىدىغان نادانلار ئازمۇ؟ دەرۋىش ئالدى - كەينىنى دەڭسەپ كۆرۈپ، مۇددىئانى سەل ئەگىتىپرەك ئىپادىلىمەكچى بولدى - دە، پال ئېچىشقا ماقۇللۇق بىلدۈردى.

— قېنى دەرۋىش ئاتا، «پالغا ئىشەنمە، پالسىزمۇ يۈرمە» دەيدىكەن چوڭلار، ئالدى بىلەن مېنىڭدىن باشلايدىلا ئەمىسە!

— ئالدى بىلەن مەندىن باشلىسلا!

— مەنچۇ؟

كېپەك دەرۋىش ئۇلپەتلىرىنىڭ كۆزلىرىگە بىرمۇبىر تىكىلىپ چىقتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرى تىنىق ئاسماندەك سۈزۈك ئىدى، رەڭگارەڭ تۇرمۇش قاينىمىدا تاۋلانغان، غەيرىي نىيەت ۋە غەيرىي ئالامەتتىن خالىي بولغان بۇنداق كۆزلەرگە ئەلۋەتتە ئىشىنىشكە بولاتتى.

— بۈگۈن سائەت ئەتارۇت يۇلتۇزىغا توغرا كەلگەن مۇبارەك كۈن-دۇر. بۇنداق كۈندە پادىشاھلارغا، ئۇلۇغلارغا پال ئاچماق لازىم. پېقىر ئالدى بىلەن ھەببۇللاخان پادىشاھنىڭ تەختى - بەختىگە، يۇرت پۇقرالى-

رىنىڭ تەقدىرىگە، دۈشمەنلىرىنىڭ نىيەت - ئىقبالىغا پال ئاچمەن!
يىگىتلەر ھەيران قېلىشتى، پادىشاھلارغىمۇ پال ئاچقىلى بولىدىغانلىـ
قىغا ئەمەس، بەلكى تەختى - بەختى دەخلىسىز بولغان ئۆز پادىشاھىغا
پال ئاچقىلى بولىدىغانلىقىغا ھەيران قېلىشتى.
ئۇلار كېپەك دەرۋىشنى پال ئېچىشقا دەۋەت قىلغىنىغا سەل پۇشايمان
قىلىشقان بولسىمۇ، لېكىن بۇ سۆزمەن بوۋاينىڭ كۆڭلىنى چەككۈسى
كەلمىدى. شۈبھىسىزكى، بۇ سورۇندىكى خوتەنلىكلەرنىڭ ئەڭ چوڭى
ئەلۋەتتە ئايمۇھەممەت قازانچى ئىدى. ئۇمۇ ھەممە خوتەنلىكلەرگە ئوخـ
شاشلا، پادىشاھقا چوقۇناتتى، ھەيۋىسىدىن ھېيىقاتتى. ئۇنى دۈشمەنسىز
ۋە دەخلىسىز دەپ بىلەتتى پادىشاھقا پال ئېچىشنى ئەخمىقانىلىك ۋە
خەۋپلىك دەپ ھېسابلايتتى. ئەمدى نېمە چارە، «قىلغان سۆز ئاتقان ئوق
ئەمەسمۇ، كىرىچتىن ئايرىلغان ئوقنى قايتۇرۇپ بولاتتىمۇ؟!»
شۇڭا ئۇ چاقچاقانىلىق بىلەن چايخانىنىڭ بۇلۇڭ -پۇچقاقلىرىغىچە كۆز
يۈگۈرتۈپ چىقتى. ھېلىقى ياشانغان ئىككى كىشى ئاللىقاچان چىقىپ
كەتكەن، خوجايىن بىلەن چايچى بولسا پارچە يارماقلارنى ساناش ۋە قاچاـ
قۇچىلارنى يىغىشتۇرۇش بىلەن بەند ئىدى. ئايمۇھەممەت يۈرىكىنى توخـ
تاتقاندىن كېيىن تەقەززا بولۇپ تۇرغان كېپەك دەرۋىشكە كۆز ئىشارىسى
ئارقىلىق ئىجازەت بەردى.
— ئىشىنىڭلاركى، بۇ پال ناھايىتى توغرا ۋە دۇرۇس. بۇ ئۇسۇل
ئەھلى ئىمان - ئىمام ئەل ئالەمىن ئەبۇ جەئفەرى سادىق رەزىيەللاھۇ
ئەنھۇنىڭ زامانىسىدا كەشپ ئېتىلگەن، — كېپەك دەرۋىش بىر مەرتىۋە
پاتىھە، ئۈچ مەرتىۋە ئىخلاس، بىر مەرتىۋە ئايەتەلكۈرسىنى ئوقۇپ بولۇپ،
ھېققىتەك پارقىراپ كەتكەن بىر ئوچۇم خورما ئۇرۇقچىسىنى پوتىسىدىن
چىقىرىپ شىرە ئۈستىگە تۆكتى. ئۇرۇقچىلارنى ئىككى بۆلەككە ئايرىپ
ھەر قېتىمدا ئىككىدىن ئېلىۋەردى. ئۇ بىردىن چوغ تۇتۇۋالغاندەكلا چۆـ
چۈپ كەتتى، ئەڭ ئاخىرىدا ئېشىپ قالغان بىر تال يېگانە ئۇرۇقچىنى

كۆرستىپ تۇرۇپ:

— ئەي غاپىل مۇسۇلمانلار، پادىشاھلارنىڭ تەختىدىن، يۇرتلۇغ-لارنىڭ ئامانلىقىدىن، تەقدىرلىرىگلارغا تىكلەنگەن قارا ئاپەتتىن ئاگاھ بولۇڭ-لار. پال ئاخىرىدا تاق ئۇرۇق قالغانلىقى چوڭ نەسلىكتىن بىشارەتتۇر، كۈچلۈك بىر دۈشمەن يۇرتلۇغلارغا يوپۇرۇلۇپ كېلىۋېتىپتۇ،— دېدى.

— ھە نېمە، دۈشمەن دەمدىلا، ئۇ دۈشمەن قاچان كېلىدىكەن، قايسى تەرەپتىن كېلىدىكەن؟

— گېپىمگە ئىمانىڭلارغا ئىشەنگەندەك ئىشىنىڭلاركى، بۇ دۈشمەن كۈنپېتىش تەرەپتىن كۆتۈرۈلۈپتۇ، ۋاقىت-قەرەلى بۈگۈن يا ئەتە بولمىسا ئۆگۈن. ئى يىگىتلەر، ساداقەتمەن پۇقرا بولساڭلار بۇ نەسلىكتىن پادىشاھلارنى خەۋەردار قىلىڭلار، پۇقرالارغا ئېيتىڭلار، كېچىكسەڭلار بىر ئۆمۈر داغدا قالىسىلەر!

كېپەك دەرۋىشنىڭ يېگى ئۇلپەتلىرى شۈبھىلىك كۆزلىرىنى بىر-بىرىدىن يوشۇرالمىدى. «بۇ كەلگۈندى دەرۋىشنىڭ ھۆكمى راستىمدۇ، ياق، بۇنداق تاقا-تۇقا گەپلەرگە قانداقمۇ ئىشەنگىلى بولسۇن؟ بۈگۈنكى جاھاندا ھاجى پادىشاھتىنمۇ قۇدرەتلىكرەك يەنە بىر پادىشاھ بارمۇ؟ بۇنداق ئادىل، بۇنداق كۈچلۈك پادىشاھنىڭ سەلتەنىتىگە تەھدىت سالالايدىغان دۈشمەن نەدە؟ مانا خوتەن، مانا مەمۇرچىلىق، ھايات بىر ئىزدا كېتىۋاتىما-دۇ؟ كۈن كۈنپېتىشتىن چىقىدۇ دېسە كىم چىنپۇتىدۇ!...»

— ئەقلىلىرىدىن ئادىشپىلا دەرۋىش!

— قىپقىزىل ساراڭلىققۇ-بۇ! دەرۋىش دېگەنىڭمۇ ئۇگى بولامدۇ!

— دەرۋىش ئاتا، بىزنى تولا كولدۇرلاتماي قەلەندەرخانىغا كېتىۋال-سىلا قانداق؟ دېگەن گەپلىرى پادىشاھقا ئاڭلىنىپ قالغۇدەك بولسا چاشقان تۆشۈكى ساراي بولارمىكىن!

ئۇلار كېپەك دەرۋىشنى ساراڭ دېدى. كېپەك دەرۋىش يىگىتلەرنى ساراڭ دېدى، كېپەك دەرۋىش بىر پۇتىنى بوسۇغىدىن ئېلىپ بولۇپ

كەينىگە قايرىلدى، ــ دە، مەسخىرىلىك كۈلۈپ قويۇپ دېدى:

— «هەي نادان خوتەنلىكلەر، ساراڭ بوپسىلەر، ساراڭ!»

ئىككىنچى باب

غەپلەت باسقان يۇرت

چۈشىن يېۋالغاندەك زەردىگۈش بولغان كېپەك دەرۋىش قاراڭغۇ، تار كوچىلاردا خېلىغىچە ساياپ يۈردى. نەچچە مىڭ يىللىق تاقىر قىيادەك مۈكچەيگەن، ئىشىك - تۈڭلۈكلىرى مەھكەم تاقالغان ئۆيلەرنىڭ ئالدىدىن ئۆتتى. خىيال بىلەن كېتىۋېتىپ كىمىندۇر ئۇسسۇۋەتكىلى تاسلا قالدى. مىرشەپلەرنىڭ زاكۇن كالتىكى كۆزىگە تەڭلەنگەندىلا ئاندىن ئۆزىگە كېلىپ، بىر سېخىي ناۋاينىڭ تونۇر بېشىغا چۆكتى. تۇمانلىق ئاسماندىكى ئاندا - ساندا پىلىلداپ تۇرغان يۇلتۇزلارغا قاراپ يېتىپ، هاياتىدىكى ئەڭ ئۇزۇن بىر كېچىنى ئۆتكۈزدى. كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر بىر يېرىدە ۋەسۋەسەلىك ئالتۇپلاڭ كۆتۈرۈۋاتقان تەخىرسىزلىك تۇيغۇسى ئارامىنى بۇزمىغاندا، ئاياغلىرىنى قىزدۇرۇۋاتقان كۈلمۇ، قۇلاقلىرىنى چىقىۋاتقان ئاچچىق شامالمۇ ئۇنى دەرۋىشلەرچە شېرىن ئۇيقۇدىن مەھرۇم قىلالماس ئىدى. ئۇ جاھاننىڭ ئىسسىق - سوغۇقىنى تولا كۆرگەن، مازارلاردا، گۈلەختە، قارلىق دالادا، كونا تۈگمەندە تالاي تاڭ ئاتماس تۈنلەرنى ئۆتكۈزگەنىدى. ئۇ چاغلاردا هېچكىم ۋەهېچ نەرسە ئۇنى ئالدىرىتالمايتتى. خۇدانىڭ كۈنىنىڭ تىزگىنى خۇدادىن بۆلەككە بويسۇنمايدىغان، نەپسىنىڭ يېپىنى بۇ دۇنيانىڭ راھىتىدىن ئۈزۈپ تاشلىغان دەرۋىشنىڭ ئىختىيارىدا ئىدى.

بىراق ئەمدىچۇ، ئەمدى ئۇ ئۇخلاي دېسىمۇ ئۇخلىيالمايتتى، ئۇيقۇ جادۇگەرنىڭ بىھوش قىلغۇچى ئىللىق قۇچاقلىرىمۇ، ئىبلىسنىڭ ناخشىسى-

دەك سىرلىق ئەللەيلەشلىرىمۇ ئۇنى ئەسىر قىلالمايتتى. شۇنداق، ئەمدى ئۇ بىر دەقىقىمۇ ئۇخلىيالمايدۇ، ئۇنىڭ ئويغاق سەزگۈسى تويۇپ تۇرۇپتۇكى، بىر مۇدھىش ئاپەت، ۋەھىمىسىنى تەسەۋۋۇر قىلىپ بولمايدىغان بىر ئاپەت خوتەنگە قاراپ ۋابادەك يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇ قان شورىغۇچ ئەجدىھاغىمۇ، جان ئالغۇچ ئەزرائىلغىمۇ ئوخشايدۇ. ئۇ بىرنەچچە كۈن ئىلگىرىلا يەكەندە ئاشۇ ئاپەتنىڭ يامراپ يۈرگىنىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن. لەك-لەك لەشكەرلەر، پارقىراق نەيزە، مىلتىقلار بۇ تەرەپكە يۈزلىنىۋاتىدۇ، بۈگۈن ياكى ئەتە ئۇلار كېلىدۇ، تۈركۈم-تۈركۈملەپ كېلىدۇ. تۆمۈر تاپانلىرى بىلەن بۇ ئەزىز تۇپراقنى خالىغىنىچە چەيلەيدۇ، خوتەن داۋالغۇپ تۇرغان قان دېڭىزىغا ئايلىنىدۇ.

ماﻧا ئۇلار كېلىۋاتىدۇ، ئۇلارنىڭ توغ - ئەلەملىرى، نەيزە - قالقانلىرى قۇياش يۈزىنى توسۇۋاتىدۇ. ئەشۇ توغ - ئەلەملەر ئاستىدا، ئاپەت كەلكۈنىنىڭ ئەڭ ئالدىدا يەجۇج - مەجۇجلاردىن تەلىم ئالغان، قان چىقارماي جان ئالىدىغان نىياز ھېكىمبەگمۇ ۋە يەنە بىر ئاتامانمۇ كېلىۋاتىدۇ ...

سەزگۈر دەرۋىش خوتەن زېمىنىدا يۈز بېرىدىغان بۇ ئاپەتنى يەكەندىلا كۆز ئالدىغا كەلتۈردى - دە، ۋىجدان بۇرچىنىڭ مەدىتى بىلەن ئورنىدىن دەس تۇردى. بۇ بۇرچ ئۇنىڭغا ئۇچقۇر قانات بەخشەندە قىلدى. كىشلەرگە ئاپەت ۋە ئىنسانىيەتتىن خەۋەر بەرگۈچى پەرىشتىدەك، پەلەك قەھرىدە ئۇچۇپ خوتەنگە كەلدى.

بىراق ئېغىزىدىن ئىمان، بەخت - سائادەت دۇردانىلىرى تېمىپ تۇرىدىغان بىر دەرۋىش، ئەمدىلىكتە ئېغىزىنى «ئۇششۇتۇپ» شۇم خەۋەر ئەكەلسە، خۇش خەۋەر ئاڭلاپ كۆنۈپ كەتكەن، غەپلەت ياستۇقىنى قىرلاپ، شېرىن ئۇيقۇدا ياتقان غاپىل خوتەن ئەھلى ئۇنى قانداقمۇ قوبۇل قىلالىسۇن؟

ئۇ ئالدى بىلەن ئون يىل بۇرۇن مازار- ماشايىخ زىيارىتى بىلەن

بۇ يەرگە كەلگەندە تونۇشقان قاۋۇل قازانچىنى ئىزدىدى، تاپالمىدى. كوچىمۇ كوچا، مەھەللىمۇ مەھەللە يۈرۈپ ئۇنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلدى. ناھايەت، تەقدىر بەندىلەرنىڭ رىزقىنى جاي - جايلارغا چېچىۋەتكەندەك، ئۇلارنىڭ ئۆچرىشىش پۇرسىتىنىمۇ ئاللىقاياقلارغىدۇر بۇرۇۋەتكەنىدى.

«ئامال تاپ دەرۋىش، چاقماقتەك ئىشلەيدىغان ئەقلىڭنى، ئەقلگە تولغان مونەك كاللاڭنى ئىشقا سال»! ئۇ ئۆز - ئۆزىگە شۇنداق دەپ رىغبەت بېرەتتى، ئىلھاملاندۇراتتى. شۇ ۋەجىدىن، ئۇ تاڭ سۈزۈلگىنىنى ئاۋاينىڭ سەگەك خورىزىدىنمۇ بۇرۇن سېزىۋالدى-دە، كۈنچىقىش تەرەپكە قارىدى. يىراق كۈنئىلۇن باغرىدىن تا تەكلىماكان دەشتىگىچە يېيىلىپ ياتقان كەڭ ئۇپۇق ئۇشتە قىلىنغان ئاق ماتادەك ئاقىرىشقا باشلىغانىدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ نېپىز مۇز قاتقان كۆلباغ ئۆستىڭىدىن كاچكۇل ئىچىپ تەرەت ئالدى - دە، تۇرغان يېرىدىلا بامدات نامىزىغا تۇتۇندى.

تاڭ سۈزۈلدى، توخۇلار چىللاشتىن توختىدى. كېچە جىمجىتلىقىنىڭ ئورنىنى يېڭى شاۋقۇن ئىگىلىدى.

شەھەر ئويغاندى، سامساق مىدىقلىرىدەك زىچ ئۆيلەرنىڭ مورىسىدىن تۈتۈن ئۆرلەشكە، ئاشپۇزۇللارنىڭ ناراق - تۇرۇقى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. تۇرمۇش رىتىمى ئۆز ئىزى بىلەن كېتىۋاتقان بۇ شەھەرنىڭ سەھىرى تۈنۈگۈنكىگە ئوخشاشلا تىنچ ئىدى. ئادەملەر باش ئۈستىدە ئەگىپ يۈرگەن يىرتقۇچ قۇشتىن بىخەۋەر، بەخىرامان كۆرۈنەتتى. بۇ ھال دەرۋىشكە ئۆز تەسىرىنى كۆرسەتتى. ئۇنىڭ كۆزىگە لىققىدە ياش تولدى.

— ئاللاھۇ ئاللا... ئاللاھۇ ئاللا...

نومۇسچان قىزدەك ئىسلىگەن دۆپدۈگىلەك قۇياش، قويۇق بۇلۇت قاتلىمىدىن بۆسۈپ چىقتى. دەرۋىش ئاشۇ سوغۇق قۇياشقا يۈزلىنىپ ئوردا تەرەپكە يول سالدى.

كونا ئەسكەرخانا ئورنىدا بىنا قىلىنغان پادىشاھ ئوردىسى ماختىغۇدەك ھەيۋەتلىك ئىدى. ئوردا سېپىلى ۋە سېپىل قوختىلىرى سېپىلنى قورشاپ

تۇرغان ئاسمان - پەلەك قارا تېرەكلەردىنمۇ ئادەم بويى ئېگىز كۆرۈنەتتى. يېشىل كاھىش يېپىشتۇرۇلغان كۇنگۈرىلىك قاراۋۇل مۇنارلىرى يىراقتىنلا كۆزگە تاشلىناتتى. سېپىل ئۇستىدىكى يالغۇز ئاياغ يولدا ئوكۇن بىلىقنىڭ قاسىرىقىغا ئوخشاپ كېتىدىغان تۆمۈر كىيىم كىيگەن ئوردا ياساۋۇللىرى ئۇيان - بويان ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. قىنىدىن سۇغۇرۇلغان قىلىچلىرىنىڭ بىسى ۋال - ۋۇل قىلىپ چاقنايتتى. تىك كۆتۈرۈلگەن نەيزىلىرىنىڭ پۆپۈكلىرى ئىزغىرىن شامالدا يەلپۈنەتتى. ئۆتۈك كىيىۋالغان ئاياغلىرىنى كېرىپ، قاڭقانلىرىنى قورسىقىغا چاپلاپ زەبەردەسىد قىياپەتتە تۇرغان قوروقچى لەشكەرلەر يوغان قارا دەرۋازىنىڭ ھەيۋىتىنى ئاشۇراتتى. قۇياش ئارغامچا بويى ئۆرلىگىنىگە قارىماي، دەرۋازا ھەم يېپىلغانىدى.

— ئاللاھۇ... ئاللاھۇ... ھۇ...

كېپەك دەرۋىش دەرۋازا ئالدىدىكى كەڭ سەينانى ئايلىنىپ ساپايە قاقماقتا ئىدى.ساپايىنىڭ سېغىزخاندەك شاراقلىشىغىمۇ، دەرۋىشنىڭ ھە - ھۇلىرىغىمۇ ھېچكىم قۇلاق سالمايتتى. ياساۋۇللار تاپىنى يەرگە مىخلىۋېتىل-گەندەك مىدىر - سىدىر قىلمايتتى.

شۇ ئەسنادا كېپەك دەرۋىشنىڭ كەينى تەرىپىدىن، ئوردا بىلەن شەھەرنى تۇتاشتۇرىدىغان داغدام يولدىن ناغرا-سۇناي ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى. ئاۋاز بارغانسېرى كۈچەيدى. بۇ ھال دەرۋىشنىڭ كۆڭلىدە ئۈمىد چىرىغىنى ياندۇردى. ساپايىسىنى كۈچ بىلەن سىلكىشكە، ئۇنىڭ بارچە پەرياد سېلىشقا باشلىدى.

يۇرت چوڭلىرى، ئاكابىر- ئەشرەپلەر، مەھرەم - ياساۋۇللار سەككىز ئادەم كۆتۈرىدىغان سېرىق تەختىراۋاننىڭ ئالدى -كەينىگە خۇددى ھەسەل-گە ئولاشقان چۈمۈلىدەك ئولىشىۋالغانىدى. كالتەك-نەيزە كۆتۈرۈۋالغان بىرنەچچە مەھرەم تەختىراۋان ئالدىدا مېڭىپ، ھەرقانداق توسالغۇنى سۇ-رۇپ-توقاي قىلاتتى. بۇ ياز ئۆتۈپ، قىش كىرىپ قالغاندا نېمىشقىدۇر زاۋىدىكى يازلىق سارىيى - ئاقسارايدا بىر ھەپتە تۇرۇپ قايتىپ كېلىۋاتقان

خوتەن پادىشاھى ھەببۇللا خاننىڭ داغدۇغىسى ئىدى.

— ئاللاھۇ... ئاللاھۇ...

ناغرىچىلار ناغرىغا كۈچ بىلەن ئۇراتتى، سۇنايچىلار توپتەك چىقىلىپ سۇناي چالاتتى. قاراقاش دەرياسىغىچە ئالدىغا بېرىپ پادىشاھنى بىر كېچە ساقلىغان يۇرت چوڭلىرى بۇ قۇتلۇق كۈن ئۈچۈن مەدھىيىلەر ئوقۇيتتى. كۆز يېتىم يىراقلىقتىكى يولدا كېتىۋاتقانلارمۇ ئاتلىقلىرى ئېتىدىن، ئېشەكلىكلىرى ئېشىكىدىن ئوق تەگكەندەك دۈم چۈشەتتى ۋە «پادىشاھىم ...پادىشاھىم... » دەپ ھۆرمەت بىلدۈرەتتى.

كېپەك دەرۋىشنىڭ نالەشلىرى ھېچكىمگە ئاڭلانمىدى، پەردىلىرى چۈشۈرۈۋېتىلگەن، بۆشۈكتەك تەۋرىنىپ تۇرغان تەختىراۋاندا شېرىن چۈش كۆرۈۋاتقان پادىشاھقا بولسا تېخىمۇ ئاڭلانمىدى. تەختىراۋان تىنچ كۆل سۈيىگە قويۇپ بېرىلگەن قەغەز قېيىقتەك لەيلەپ، دەرۋىشنىڭ ئالدىدىنلا ئۆتۈپ كەتتى. ئايەم تەنتەنىسىدە مەست بولغان بۇ ئالامان قانداق دەبدەبە بىلەن كەلگەن بولسا، ئوردا دەرۋازىسىدىنمۇ شۇنداق دەبدەبە بىلەن كىرىپ كېتىشتى. دەرۋىشكە- ئىنتايىن مۇھىم بىر سىرنى كۆڭلىگە يوشۇرغان دەرۋىشكە بىرەرسىمۇ كۆز قۇيرۇقىنى سېلىپ قويمىدى.

پادىشاھ ئوردىغا كىرىپ تەختكە ئولتۇردى. توغرىسى بىرنەچچە مەھرەم ئۇنى كۆتۈرۈپ تەخت ئۈستىگە ئېلىپ قويدى.

پادىشاھ ھېلىمۇ ئۇيقۇچان ۋە خامۇش ئىدى. يەتمىشلەردىن ئاشقان بۇ تەلەيلىك بوۋاينىڭ خۇمارلاشقان كۆزلىرىدە، قان تەپچىپ تۇرغان چىرايىدا ئانىنىڭ ھارارەتلىك كۆكسىگە مەڭزىنى يېقىپ ئۇخلاۋاتقان بوۋاقنىڭكىدەك خاتىرجەملىك ئەكس ئېتەتتى. تۇرقىدىن بەئەينى قاشتېشىدىن ياسالغان مەبۇدقا ئوخشايتتى. ئارىلاپ - ئارىلاپ يۆتەل تۇتقاندىلا ئۇنىڭ تىرىكلىكى ئاشكارا بولاتتى -دە، يۇمۇلغان كۆزلىرى ئېچىلىپ، خېنە قويغان ساقلى يېنىك تەۋرىنەتتى.

نەقىشلىك شاھانە تەختنىڭ كەينىدە تۇرغان ياساۋۇل بېشى كۆكسىنى

بىر غېرىچ ئالدىغا چىقىرىۋالغانىدى. ئۇ پادىشاھ قەدەم تەشرىپ قىلغانلىكى يەردە، ھەتتا پادىشاھ جۈمە نامىزىغا سەپتە تۇرغاندىمۇ، ئەل ئارىلىغاندىمۇ مۇشۇ قىياپىتىنى قىلچە يوقاتمايتتى. تەختنىڭ ئوڭ تەرىپىدە پادىشاھنىڭ ئوغلى نىمەتۇللاخان، سول تەرىپىدە ئەمرلەشكەر، قازى رەئىس، شەيخۇل-ئىسلام، قازى لەشكەر ۋە باشقا ئەمەلدارلار، دىۋانبېگى، مىرزا بېشى، توقسابالار قول باغلاپ تۇراتتى.

بىر ھازادىن كېيىن ھەبىبۇللاخاننىڭ چىشسىز ئاغزى ھەرىكەتكە كەلدى:

— يۇرت - رەئىيەنىڭ ھال كۈنى قانداقراق؟— دەپ سورىدى ئوردا ئەھلىدىن.

تولىمۇ تۆۋەن ۋە دانە- دانە قويۇلغان بۇ سوئالغا ئۇنىڭ ئوڭ يېنىدا تۇرغان ۋەزىر ئەزەم نىمەتۇللاخان جاۋاب بەردى:

— ئاللانىڭ شەپقىتى ۋە پادىشاھ ئاتامنىڭ مەرھەمىتىدە يۇرتقا ئاسايىشلىق ھۆكۈمراندۇر، رەئىيە بولسا ئارامخۇدا تىرىكچىلىك قىلىۋاتىدۇ، كەمىنە ئوغۇللىرىنىڭ ۋە بەگ-پۇقرانىڭ شاھ ئالىيلىرىغا بولغان رەھمىتى چەكسىزدۇر. پادىشاھىمىزنىڭ سەلتەنىتى تا قىيامەتكىچە ئامان بولغاي،ئامىن ...

ئوردا ئەھلى دۇئاغا قول كۆتۈردى. شۇ ئەسنادا بىر ياساۋۇل قول قوشتۇرغان پېتى كىرىپ ياساۋۇل بېشىغا نىمىلەرنىدۇر دەپ پىچىرلىدى. ياساۋۇل بېشى پادىشاھنىڭ قۇلىقىغا يېقىن كېلىپ بىر نىملەرنى دېدى.

— ئاستانەمىنىڭ بوسۇغىسىنى سۆيگۈچى ئۇ دەرۋىشنىڭ نام - ئەمالى نېمىكەن؟— ھەبىبۇللاخان ياساۋۇل بېشىدىن خالار-خالىماس سوراپ قويىدى. ياساۋۇل بېشى جاۋاب بېرىپ دېدى:

— يەكەن دىيارىدىن كەپتۇ، بىساتلىرىدىن بىر لوقما ئاش ياكى بىر ئۇلۇش سەدىقە تەمە قىلسا كېرەك، پادىشاھىم.

پادىشاھ ئىرىنچەكلىك بىلەن قولىنى سىلكىدى:

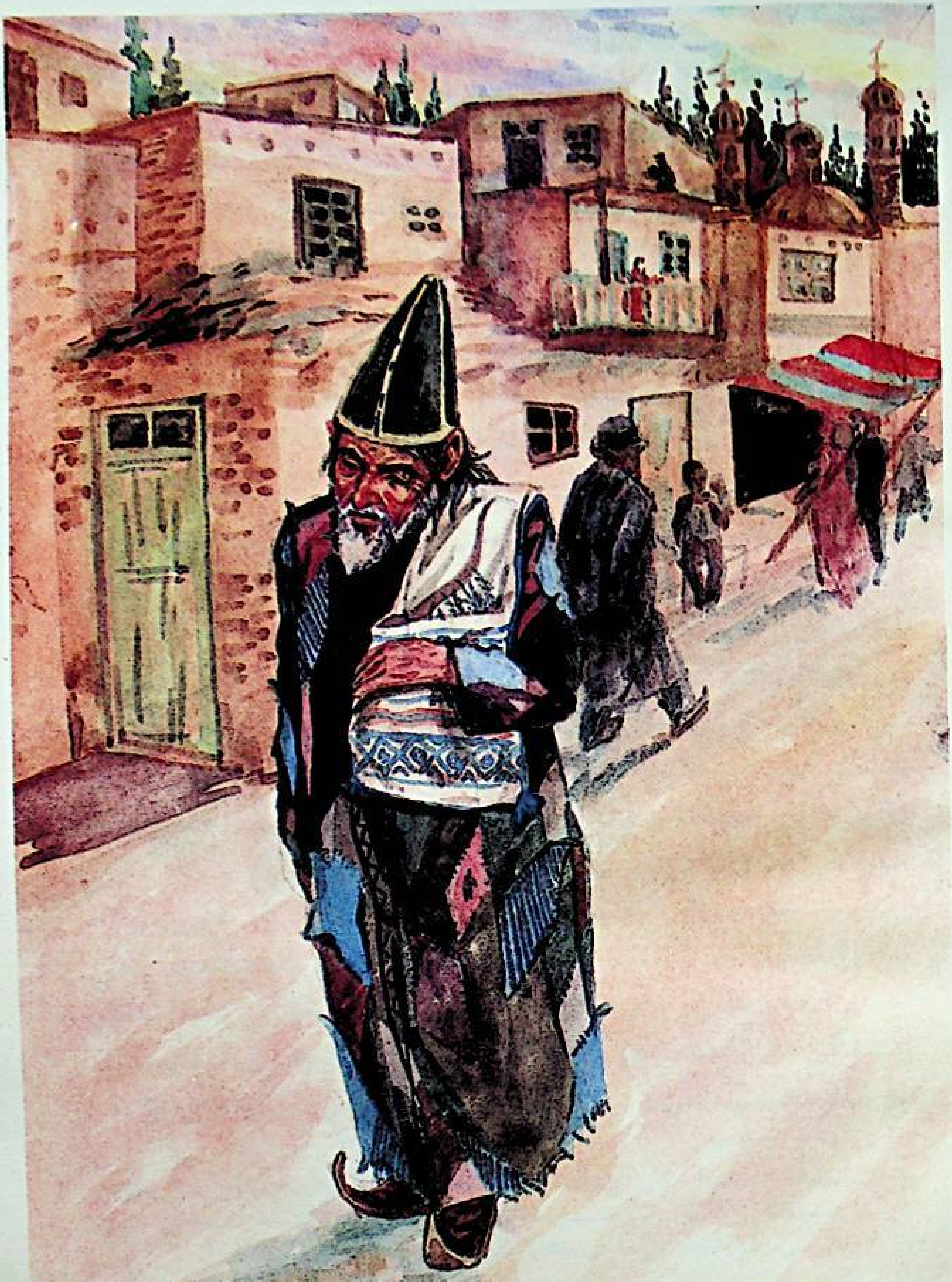

— بېرىڭلار، ھەزرىتى پىرنىڭ ئۇ ئۇممىتىگە تېگىشلىك ھىممەت كۆرسىتىڭلار، پادىشاھلىقىمىنىڭ مەرھەمىتىدىن ئۇنىڭ خەستە دىلى سۆيۈنسۇن ۋە قەلەندەرخانىمىزنىڭ مەڭگۈلۈك مېھمىنى بولۇپ قالسۇن!

ياساۋۇل بېشى جاۋاب كۈتۈپ تۇرغان ياساۋۇللارغا «پەرمانىنى بەجا كەلتۈرۈڭلار» دەپ ئىجازەت بەردى. ياساۋۇللار ئۇچقاندەك چىقىپ كەتتى.

— داد پادىشاھى ئالەم!

ئارىدىن بىر ئاش پىشىم پۇرسەت ئۆتتىمىكىن، ئۇردا قورۇقچىبېگى مۇھەممەتشاھ كىرىپ كەلدى ۋە پادىشاھقا نام-ئەمالى نامەلۇم ئىككى كىشىنىڭ تاشقىرىقى دىۋاندا پادىشاھنىڭ قوبۇلىنى كۈتۈپ تۇرغانلىقىنى مەلۇم قىلدى. ئۇلار ئۆزلىرىنى ئەلچى دېگەنلىكىنى ئېيتتى.

ھەببۇللاخان سەل سەگەكلەشتى ۋە قورۇقچىبەگنى ئەلچىلەرنى باشلاپ كىرىشكە بۇيرىدى. ئۇ كۇچالىق راشىدىن خان خوجىنىڭ، قوقانلىق خۇدايارخاننىڭ ئەلچىلىرىنى قوبۇل قىلغان بىر نەچچە ئايدىن بۇيان ئەلچى-پەلچى دېگەنلەرنى ئۇنتۇپلا كەتكەنىدى.

ئىككى كىشى كىرىپ ئاۋۋال پادىشاھقا، ئاندىن ئۇردا بەگلىرىگە چوڭقۇر تەزىم بەجا كەلتۈردى، پادىشاھنىڭ ئىجازىتىنى ئالغاندىن كېيىن ئەلچىلەردىن قىپچاققا ئوخشايدىغان ئېگىز بويلۇق بىرى بىر قەدەم ئالدىغا سۇرۇلۇپ دېدى:

— شاھىمىنىڭ شاھلىق سەلتەنىتى قادىر ئاللاھنىڭ ھىمايىسى ۋە يەر يۈزىدىكى جىمى مۇسۇلمانلارنىڭ دۇئاسى بىلەن ئەبەدلئەبەد ئامان بولغاي، دۈشمەنلىرى يەر بىلەن يەكسان بولغاي. ئۇلۇغ شاھقا مەلۇم بولسۇنكى، بىز قەشقەر دار سەلتەنەتىنىڭ كەمىنە پانساتلىرى[1] ھۇزۇرلىرىغا خوجىلارنىڭ خوجىسى، سەيىد ئەۋلادلىرىنىڭ پىشۋاسى بۇزرۇكخان تۆرەم-

---

[1] پانسات — ئەمەل نامى. پانسات — پارسچە «بەش يۈز بېشى» دېگەن سۆز بولۇپ، ياقۇپبەگ بۇ ئەمەلنى ئۆز ھەربىي قوشۇنىدا تەسىس قىلغان. پانسات دادخاھتىن تۆۋەن تۇراتتى، بىر قانچە يۈزبېشىنى باشقۇراتتى.

نىڭ دۇنيايى - سالىمىنى ئەكەلدۇق. مەرھەمەت...

ئەلچى ئۇستا زەرگارنىڭ قولىدا زىننەتلەنگەن نەپىس ئالتۇن قۇتىنى نىمەتۇللاخانغا سۇندى. نىمەتۇللاخان قۇتىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ پادىشاھقا ئۇزاتتى، پادىشاھ ئۇنى ئېچىپ، سالامنى ئوقۇشقا ئەمر قىلدى.

«كۆپتىن - كۆپ دۇنيايى سالامدىن سۇڭرە مەلۇم بولغايكى، كەمىنە بۇرادەرلىرى قەشقەر دىيارىغا قەدەم قويغىلى خېلى كۈنلەر بولدى، بۇ جايدىكى مازار - ماشايىخلارنى قەدىر - ئەھۋال زىيارەت قىلدىم. ئەمدىكى ئارزۇيۇم گۈزەل خوتەندىكى ئىمام جەئفەرى سادىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ تەۋەررۇك قەبرىلىرىنى زىيارەت قىلىش ئىدى. شاھ ئاغام مەرھەمەت قىلىپ يول بەرسە، زىيارەت قىلىپ يانسام، دېگەن ئۈمىد بىلەن مەقسىتىمنى ئىزھار قىلىپ بۇ نامىنى يازدىم، نامە تامام ۋەسسالام.»

تەختتە ئولتۇرۇپ ھارغىنلىق ۋە ئۇيقۇسىزلىق بىلەن چىلىشىۋاتقان ھەببۇللاخان يۈزىگە سوغۇق سۇ چېچىلغاندەك سەگەكلىشىپ قالدى. بۇزرۇكخان[1] تۆرىنىڭ خېتىنى كۆزئالدىدىن يەنە بىر قېتىم ئۆتكۈزدى. سالامنامىنى كۆرۈپ بولۇپ، ئىككى ياندا يىكتەك تىك تۇرغان ۋەزىرى نىمەتۇللاخانغا، مىربابا پانساتقا، ھەممە ئاكابىر ئەشرەپلىرىگە بىرمۇ بىر قاراپ چىقتى. تەختنىڭ ئارقا تەرىپىگىچە كۆز يۈگۈرتتى كۆز قارىچۇقلىرى بىر ئىزدا توختاپ، ياغاچتەك قاتقان ياساۋۇل بېشىنى كۆردى.

ھەببۇللاخان مۇشۇ تاپتا سەل گاڭگىراپ تۇرسىمۇ، يات كىشىلەر

---

[1] بۇزرۇكخان — بۇرھانىدىن خوجىنىڭ نەۋرىسى، جاھانگىر خوجىنىڭ ئوغلى. مىلادى 1864- يىلى قىپچاق سىدىقبەگنىڭ ئىلتىماسى، موللا ئالىمقۇلنىڭ تەيىنلىشى بىلەن ياقۇپبەگنى باشلاپ قەشقەرگە بېسىپ كىرگەن ۋە تۆرىنى خان دەپ ئېلان قىلغان. كۈنلىرىنى ئەيش-ئىشرەتتە ئۆتكۈزگەن. ئەمەلىي ھوقۇق بارا- بارا ھەربىي ئەمەلدار ياقۇپبەگنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەن. ياقۇپبەگ ئۇنى يېگىساردا نەزەربەند قىلغان. ئاندىن ھەج قىلدۇرۇش باھانىسىدە قەشقەردىن ھەيدەپ چىقارغان. بەداخشان يولى ئارقىلىق پەرغانىگە قايتىپ كېلىپ، قاراۋۇلتۆپە دېگەن يەرنىڭ قوشتۇگمەن كەنتىگە يېقىن كونا ئېغىز مەھەللىسىدە ياشىغان ۋە شۇ يەردە ئۆلگەن.

ھەمدە ئۇزىنىڭ ۋەزىر - ۋۇزەرالىرى ئالدىدا ئۆزىدىن تۆۋەنلەردىن مەسلە-
ھەت سوراشنى بىئەپ كۆردى بولغاي، ئەلچىلەرگە قاراپ بېشىنى يېنىك
لىڭشىتىپ قويدى. توغرىسى ئۇ ئاددىيلا بىر پارچە سالامنامىگە، بۈزرۈكخاد-
نىڭ ئىلتىماسىغىلا ئەمەس، بەلكى باش ئۈستىدە سويلاپ يۈرگەن ئەجەل
قامچىسىغا ئىختىيارەن ئۆزىنى تۇتۇپ بەردى.
ھەببۇللاخان ئاق كىگىزگە ئولتۇرۇپ «پادىشاھ» بولغاندىن بۇيان
قاتتىق قوللۇقلۇقى بىلەن داڭق چىقارغانىدى. ئادەتتە ئۇ چوڭ - كىچىك
ئىشلاردا بىرەرسىدىن مەسلىھەت سوراپمۇ ئولتۇرمايتتى. كونىسىرى ئۆسۈ-
ۋاتقان شاھلىق ئابروينى ھۆكۈم-پەرمانىنىڭ توغرىلىقىنىڭ كاپالىتى دەپ
بىلەتتى. بىراق ساددىلىقتىن ئۆتۈپ ئەخمەقلىق يولىغا قاراپ كېتىۋاتقان
بۇ قېرى پادىشاھنىڭ بىلىدىغان نەرسىلىرىدىن، بىلمەيدىغىنى كۆپرەك
ئىدى. تۇمەنمىڭ ھىيلە-مىكىر بىلەن تولغان بۇ خەتنىڭ كىمنىڭ ئىرادە-
سى، ۋە كىمنىڭ قولى بىلەن يېزىلغانلىقىنى ئەسلا پەرق قىلالمايتتى.
ياقۇپبەگ قوشبېگىنىڭ بۇ مەكتۇپنى يوللاپ بولۇپلا نەچچە مىڭ لەشكەرنى
بۆلەك - بۆلەككە بۆلۈپ، خوتەن زېمىنى زاۋىغا — ھەببۇللا خاننىڭ
يازلىق ئوردىسىغا يېقىنلاپ قالغانلىقىنى بولسا تېخىمۇ قىياس قىلالمايتتى.

ئۈچىنچى باب

پىيالما سېيىدا بوران

تۇخۇمدەك - تۇخۇمدەك تاشلار بىلەن تولغان پىيالما سېيىنىڭ
شىمال تەرىپى تەكلىماكان گىرۋەكلىرىگە، جەنۇبى ئاق باش كونىلۇن

تېغىنىڭ ئېتەكلىرىگە باش قويىدۇ. پايانىغا كۆز يەتمەيدىغان بۇ ساي قاغىلىق ۋە قاراقاش بوستانلىقىنى بىر- بىرى بىلەن باغلاپ تۇرىدۇ. ياز كۈنلىرىدىكى چىدىغۇسىز ئىسسىق شامال ساي ئاسمىنىدىن ئۇچۇپ ئۆتكەن ئۇچار قاناتلارنىڭ قانىتىنى كۆيدۈرىدۇ. سايىنىڭ ئۇ چېتىدىن بۇ چېتىگە يەتكۈچە، يول ئازابى ھەرقانداق بىلى مەزمۇت يولۇچىنى قۇرۇتۇپ قاق قىلىۋېتىدۇ. قارا قىشنىڭ زىمىستان سوغۇقى بولسا جۈۋىلىقلارنىڭ يىلىكلىرىگىچە ئۆتۈپ، پۇت-قولىنى چوكا مۇزدەك توڭلىتىۋېتىدۇ.

ئەنە شۇنداق قارا قىش كىرگىلى بىر ئاي قالغان چاغ. مىلادى 1866-يىل 12- ئاينىڭ 26- كۈنى چىڭقى چۈش مەزگىلىدە، چەكسىز سايىنىڭ ئۇپۇق بىلەن تۇتاشقان غەربىي يۈزىدە سان-ساناقسىز ئاتلارنىڭ تۇيىقىدىن كۆتۈرۈلگەن كۈچلۈك بوران پەيدا بولدى. بوران ئالدىدا ئورماندەك قويۇق نەيزىلەرنىڭ ئۇچى، ئالىيپىشىل توغ - ئەلەملەر، ئاتلىقلارنىڭ بېشى ۋە ئۇلارنىڭ پارقىراپ تۇرغان قالقانلىرى كۆرۈندى. ئاۋۋال توپ -توپ قارا چېكىتلەر، پارچە-پارچە بۆلەكلەر پەيدا بولدى. ئاندىن كېيىن بۇنداق چېكىت ۋە بۇنداق بۆلەكلەر بىر- بىرى بىلەن تۇتىشىپ يەر- ئاسمان ئارىسىنى بېسىپ كېلىۋاتقان قارا بورانغا ئايلاندى.

بۇ، تۆت نەپەر ئەمىر لەشكەر، ئونلاپ پانسات، ئون بەش مىڭ ئاتلىق ۋە پىيادە لەشكەرلەردىن تەركىب تاپقان قارا بوران ئىدى. ئۇنىڭ كەينىدە ئۇتۇن - سامان توشۇيدىغان مىڭلاپ هارۋا، قوشۇن بىلەن بىللە يۈرۈپ يېمەك-ئىچمەك تىجارىتى قىلىدىغان نەچچە يۈز ھۆپىگەر ۋە چېدىر باسقان تۆگە كارۋانلىرى ئەگىشىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇلار ھەبىبۇللاخانغا مەكتۇپ ئېلىپ بارغۇچىنىڭ قارىسى يوقالماي تۇرۇپلا يەكەن شەھىرىدىن قوزغالغانىدى. بۇ قارا بورانىنى يېقىنقى يىللاردا قەشقەرگە بېسىپ كىرگەن

مۇھەممەت ياقۇپبەگ قوشبېگى[1] بىلەن بۇزرۇكخان تۆرە ئۆزى باشلاپ كېلىۋاتاتتى.

پۈتكۈل ساينى تىترىتىپ كەلگەن بۇ قارا ئاياغلار توپى پىيالما بازىرىغا كىرىپلا ئۆي-ئۆيلەرگە تارقالدى. مىلتىق-نەيزىلەر، ساۋۇت - دۇبۇلغىلار سامانخانىلارغا، ئاتخانىلارغا تىقىۋېتىلدى. ئىككى ئادەم كۆتۈرۈپ ماڭىدىغان زەمبىرەكلەر پىيالما ئۆستىڭى كۆۋرۈكىنىڭ ئاستىغا يوشۇرۇلدى. بازار ئېغىزىدىكى كىرىش - چىقىش يوللىرىنى ۋە خوتەن تەرەپكە ئالدىنى قىلغان ھەرقانداق كىشىنى تەقىپ ئاستىغا ئېلىش ئۈچۈن دوقمۇش-دوقمۇشلارغا قاراۋۇل قويۇلدى. پەقەت بۇلار ئارىسىدىن تاللىۋېلىنغان تۆت يۈز ئاتلىق لەشكەرلا ياساۋۇل سوپىتىدە جابدۇنۇپ قازاندەك سەللە ئوراۋالغان ياقۇپبەگ ۋە مۆمىن مۇسۇلمان سىياقىدىكى بۇزرۇكخان تۆرىنىڭ باشچىلىقىدا ھەببۇللاخاننىڭ يارلىق ئوردىسىنى كۆزلەپ زاۋا يولىغا «مازار شېرىپ زىيارىتى»گە ئات سالدى.

خوتەن بوستانلىقىنىڭ تۈنجى بوسۇغىسى ھېسابلىنىدىغان زاۋا بازىرىدا كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمىگۈدەك زور ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى. بىر كېچىنى تاتلىق چۈشلەرنىڭ لەززىتى بىلەن ئۆتكۈزگەن زاۋا پۇقرالىرى تاڭ ئېتىشى بىلەنلا تەرەپ - تەرەپتىكى بوشلۇقلارغا رەڭگارەڭ چېدىر- بارگاھلارنىڭ تىكىلىپ كەتكىنىنى، چېدىر ئەتراپىدا كۆزەت قىلىپ يۈرگەن قوراللىق ئادەملەرنى، ئېگەرلەنگەن ئاتلار-

---

[1] ياقۇپبەگ — مۇھەممەت ياقۇپبەگ. تاشكەنت ۋىلايىتىنىڭ چىمكەنت دېگەن يېرىدە تۇغۇلغان. قوقان خانلىقىدا قوشبېگى بولغانلىقى ئۈچۈن «ياقۇپبەگ قوشبېگى» دەپمۇ ئاتالغان. مىلادى 1864- يىلى قىشتا ئۇ بۇزرۇكخان بىلەن قەشقەرگە باستۇرۇپ كىرگەن. قەشقەر، يېڭىسار، يەكەن، خوتەن، ئاقسۇ،ئۈچتۇرپان، كۇچا قاتارلىق جايلارنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىپ، «يەتتە شەھەر ھاكىمىيىتى»نى قۇرغان ۋە ئۆزىنى «بەدۆلەت»، «ئاتالىق غازى» دەپ ئاتىغان. 1870- يىلى تۇرپان، ئۈرۈمچى، ماناسلارنىمۇ بېسىۋالغان. 1876- يىلى سەنشى، گەنسۇ ھەربىي ۋالىيسى زو زوڭتاڭ چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنى باشلاپ ياڭگۇەندىن چىقىپ كەلگەندە، ئۈرۈمچى، داۋانچىڭ، تۇرپانلاردىكى ئۇرۇشتا يېڭىلگەن ۋە كورلىدا ئۆلگەن.

نى كۆردى. بەجايىكى، بۇ بازاردا غايىبتىن بىر شەھەر پەيدا بولغانىدى.

«تووۋا، نېمانچە كۆپ چېدىر، نېمانچە جىق ئاتلار بۇ»! — كىشىلەر ئىشىكلىرىدىن چىقىپلا ھەيران بولۇپ ياقىسىنى چىشلەشتى. ساقىلىنى سىيلاشتى، قانداقتۇر بىر كېلىشمەسلىكنىڭ شەپىسىنى سەزگەندەك پەرىشان بولۇشتى.

بۇ ئىخچام قوشۇن ئېغىر ئەلياتقۇدا زاۋا تۇپرىقىغا خۇددى قۇملۇققا چۈشكەن يامغۇر تامچىسىدەك تىۋىشسىز قەدەم باستى. ئاتلىقلار پەرمان بويىچە ئاتلىرىنىڭ تۇمشۇقىنى باغلاپ تاشلىدى، چېدىر قوزۇقلىرىنى قۇمەسال تۇپراققا بېسىپ كىرگۈزدى. يۆتىلىنى ئىچىگە يۇتتى، ھېچكىم بىر-بىرى بىلەن ئۈنلۈك ئاۋازدا پاراڭلاشمىدى. ھەممە ئىش بىلىق سۇدا ئۈزگەندەك شەپىسىز ئورۇنلاندى.

چېدىر توپى ئارىسىدا باشقا چېدىرلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان چوڭ بىر پېشىل چېدىر كۆزگە ئالاھىدە تاشلىنىپ تۇراتتى. چېدىر ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈرگەنلەر ۋە چېدىرغا پەم بىلەن كىرىپ - چىقىدىغانلارمۇ كۆپ ئىدى. پەقەت پېشىل چېدىردىن ئوتتۇز ئارغامچا بويى يىراقلىقتىكى ناغرادۈڭ ئۈستىدە قاراۋۇللۇق قىلىۋاتقان لەشكەر بېشىلا بۇ شاھانە چېدىرغا ئىجازەتسىز كىرىپ چىقالايتتى. نەچچە ئون قوراللىق مەھرەم بىلەن قوغدىلىۋاتقان بۇ چېدىر ھەرقانداق كىشىگە سىرلىق تۇيغۇ بېرەتتى. چېدىردىن سىرتقا، سىرتتىن چېدىرغا كىرىپ - چىقىۋاتقانلارنىڭ قەدەملىرى ئىتتىك، ھەرىكەتلىرى جىددىي ئىدى. ناماز ۋاقتىدا پېشىل چېدىردىكى چېدىر مەزىنى ئەزان توۋلىغاندىلا ئاندىن باشقا چېدىردىكى مەزىنلار ئەزان قىچقىرىشقا باشلايتتى.

سىرلىق كېچىدىن كۈن تىكلەنگەنگە قەدەر بولغان يېرىم كۈن مانا شۇنداق ئۆتۈپ كەتتى. ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولۇپ قالغان بۇ كىشىلەر ھېچكىمنى تاك ئېتىپ چەكمىدى. پۇقرانىڭ يىگنە چاغلىق نەرسىسىنى تارتىۋالمىدى، ئوتۇن-بوغۇز ئالۋىڭىنىمۇ سالمىدى. قائىدە بويىچە

پاتىھەگە كەلگەن يۇرت ئاقساقاللىرىنى ئىززەت-ھۆرمەت بىلەن كۈتۈپ، لايىقىدا تون - سەرپاي يېپىپ ئۇزاتتى. خەۋپسىرىگەنلەرنىڭ يۈرىكى جايىغا چۈشتى. ھەممە ئىش ئاستا-ئاستا ئۆز ئىزىغا چۈشۈپ قايتىپ كەلدى.

بىراق، نامازدىگەردىن كېيىن ئەھۋال بىردىنلا ئۆزگەردى. ناغرادۇتنىڭ چوققىسىدىن خۇددى قانات چىقارغاندەكلا ئۇچۇپ چۈشكەن قاراۋۇل بېشى پېشىل چېدىرغا ئۇقتەك كىرىپ كەتتى. ئارقىدىنلا كاۋىدەك يوغان سەللە ئوراپ، ھوشۇقچە كېلىدىغان كىمخاب تون كىيگەن، بېلىگە كەڭ كەمەر باغلىۋالغان ياقۇپبەگ ۋە بۇزرۇكخان تۆرە چېدىر ئالدىدا ھازىر بولدى.

ياقۇپبەگ ئوتتۇرا بوي، قورساقلىق، يوغان بۇرۇن، دامان ساقال، دوغىلاقنىنە كەلگەن كىشى ئىدى. يۇمىلاق كۆزلىرىدىن ئىشەنچ ۋە تەمەننا نۇرى چاقناپ تۇراتتى. ئەللىك ياشلارغا كىرىپ قالغىنىغا قارىماي ھەرىكەتلىرى يەڭگىل، قەدەملىرى چاققان ئىدى.

ئۇ قوللىرىنى كەينىگە تۇتقىنىچە چېدىردىن چىقىپ، قوياشلىق ئاسمانغا، ئاندىن چېدىر ئالدىدا سەپراس بولۇپ تۇرغان لەشكەرلەرگە ئالدىرىماي سەپسىلىپ چىقتى. ئەمىر لەشكەرلەرگە قاراپ شۇنداق باش لىڭشىتتىكى، چېدىر ئەتراپىدىكى قورۇقچى لەشكەرلەر ئۇيۇر-تۇپۇر بولۇشۇپ خۇددى يەر يۇتقاندەك غايىب بولدى. ياقۇپبەگ ئۆزىنى تۈزەشتۈرۈپ، چېدىر ئالدىدا ئۇياق - بۇياق ماڭغاچ، كىمنىدۇ كۈتۈشكە باشلىدى.

بىر پەستىن كېيىن بىر توپ كىشى سۆلەتلىك كىينگەن ياشقىنە بىر يىگىتنىڭ ئېتىنى يېتىلىگەن پېتى چېدىر ئالدىغا يېتىپ كەلدى. ئات ئۈستىدىكى يىگىت ھەبىبۇللاخاننىڭ ئوغلى نىمەتۇللاخان بولۇپ، ئۇ خان ئاتىسىنىڭ ئەمرى بىلەن سوۋغا - سالام ۋە شاھانە تارتۇقلارنى ئېلىپ بۇزرۇكخان بىلەن ياقۇپبەگنىڭ ھۇزۇرىغا سالامغا چىققانىدى. قارىسى كۆرۈنگەن يەرگىچە ئالدىغا بېرىپ، شاھزادىنىڭ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى بويىنىغا سېلىپ ئۇلگۇرگەن قەشقەرىيە لەشكەرلىرى تاپشۇرۇق بويىچە، ئۇنى ياقۇپبەگنىڭ ئالدىغىلا باشلاپ كەلگەنىدى.

ئاق پىشماق، قامەتلىك، قويۇق ساقال - بۇرۇتلۇق نىمەتۇللاخاننى كۆرگەن ياقۇپبەگ بازغىدىن خورازدەك قانات كېرىپ ئۇنىڭغا قاراپ يۈگۈردى. سالام - سائەتتىن كېيىن، شاھزادىنىڭ ئاتتىن چۈشۈشىگە ياردەم بەرمەكچى بولۇۋىدى، ئۇنىڭغىچە تۆت نەپەر پانسات شاھزادىنى قىممەت باھالىق شېشە بويۇم قاچىلانغان ساندۇقنى كۆتۈرگەندەك كۆتۈرۈپ، ئېھتىيات بىلەن يەرگە قويۇپ بولدى.

نىمەتۇللاخان ئالايتەن جابدۇلغان چېدىرغا باشلاندى، كۆردىكى، ئۇ تەقمۇتەق قىلىنغان زىيابەت ئۈستىدىنلا چۈشكەنىدى. داستىخاندىكى قەنت-گېزەكلەر، تۇرلۇك - تۈمەن تاتلىق - تۈرۈملار، ھور ئۆرلەپ تۇرغان چىل، ئۇلاي كاۋاپلىرى، خىلمۇ خىل نازۇ نېمەتلەر سەپەردىن كەلگەن، ئېچىرقىغان كىشىنىڭلا ئەمەس، داستىخاندىن تويۇپ يانغان كىشىنىڭمۇ ئىشتىھاسىنى قوزغايتتى. قىممەت باھا تاشلاردىن كۆز قويۇلغان ئالتۇن كۈمۈش قاچا-قۇچىلار كۆزنى چاقاتتى.

بۇزرۇكخان ئالدى بىلەن پاتىھە بەردى. بىر - بىرىدىن سۆلەتلىك ئىككى ساھىبخاننىڭ ئارىسىدا ئولتۇرغان نىمەتۇللاخان مەزەگە قول ئۇزاتتى. ئاتا ماقامىلىق بۇ كىشىلەرنىڭ خۇش مۇئامىلىسى، مېھماندوستلۇقى، يېقىملىق گەپ-سۆزلىرى، قائىدىلىك يۈرۈش - تۇرۇشلىرى ياش نىمەتۇللاخاندا خېلى تۈزۈك تەسىرات پەيدا قىلدى. پادىشاھلىقتا ئەمىر لەشكەر بولۇشقا قارىماي، بېشىدىن ئانچە ئىش ئۆتمىگەن ساددا شاھزادە دەسلەپتە ئۆزىنى چۆچەكلەردىكى سىرلىق قەسىرگە، ناز - كەرەشمىلىك ھۆر-غىلمانلار ئارىسىغا كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلدىيۇ، لېكىن ياقۇپبەگنىڭ شېرىن - سۇخەن تەكەللۇپلىرى بىلەن تارتىنىشنى تەرك قىلىپ، داستىخاندىن خالىغىنىچە ھۇزۇر ئالدى.

ياقۇپبەگ تاشقىرىغا قاراپ يېنىك چاۋاك چالدى. ئاپئاق تون كىيىپ، بېلىنى كەشتىلەنگەن ياغلىق بىلەن قىيپاش باغلىۋالغان، بۇرۇتلىرى ئەمدى-

لەتىن خەت تارتىشقا باشلىغان ئۇن نەچچە غولام كۈمۈش پەتنۇسلاردا ئالتۇن ھەللىك دەستار، ئالتۇن غىلاپلىق ئىسپاھان قىلىچى، ئالتۇن كەمەر، كىمخاب - ئەتىللا تون قاتارلىق قىممەت باھا بۇيۇملارنى كۆتۈرۈپ كىردى. بۈزرۈكخان پەتنۇسلارنى ئېلىپ نېمەتۇللاخاننىڭ ئالدىغا قويدى ۋە قول باغلاپ تۇرۇپ:

— شاھزادىمىزگە كۈمۈش ئۇردا، ئالتۇن تەخت سوۋغا قىلساقمۇ ئەقىدە- ئىخلاسلىرىمىزنى ئىپادە قىلىپ بولالمايمىز، سوۋغاتلىرىمىز ھازىرچە لاياقەتلىرىدە ئەمەس، شۇنداق بولسىمۇ، ئازنى كۆپكە تاۋاپ قىلىپ، مەرھەمەت قىلغايلا، — دېدى تەكەللۇپ بىلەن.

نېمەتۇللاخان بىرمۇنچە تۇزۇت قىلغاندىن كېيىن دۇئاغا قول كۆتۈردى. ھاۋانىڭ سوغۇق بولۇشىغا قارىماي يۈز- كۆزلىرىدىن سوۋارى تەر تەپچىپ چىققان ياقۇپبەگ نېمەتۇللاخاننىڭ بوي - بەستىنى بىر ھازا ماختاپ ئۇچۇرغاندىن كېيىن:

— ئەلھەمدۇللا، قادىر ئىگەم قەدىمىمىزنى بۇ گۈزەل يۇرتقا ساق-سالامەت يەتكۈزدى، شاھزادەمنىڭ دىدارىنى كۆرۈپ، كۆزلىرىمىز ئېچىلدى، مۇراد - مەقسەتلىرىمىز ھاسىل بولدى. سەئىد نەسەبلىك تۆرەم بىلەن پېقىر قوشبېگىنىڭ يەنە بىر ئارزۇسى شۇكى، ھاجى پادىشاھ ئاتىمىزنىڭ ۋىسالىغا مۇيەسسەر بولالىساق بېشىمىز ئاسمانغا تاقىشاتتى. ئەگەر خان ئاغىمىزنىڭ پايى - قەدىمى غېرىب خانىمىزغا يەتسە، ئاياغلىرىنىڭ توپىسىنى ساقىلىمىز بىلەن سۈپۈرۈپ، خىزمەتكارلىقىمىزنى جان- دىلىمىز بىلەن ئىزھار قىلساق، شاھ ئالىيلىرى ئىلتىماسىمىزنى قوبۇل كۆرسە، تۆۋەن چاكىرى ئۇرنىدا كۆرۈپ مەرھەمەت قىلسا. خەيرىيەت، مۇشۇ ئارزۇدىن ئۆزگە تەلەپ - مۇددىئا كۆڭلىمىزدە يوق. مۇبادا ئۇ ئاتىمىز بۇ يەرگە قەدەم تەشرىپ قىلىشنى لايىق كۆرمىسە، ئۆزىمىز ئالىي ئاستانىلىرىگە

بېرىپ، بوسوغىلىرىغا يۈزىمىزنى سۈرتۈپ، دىدارىغا قېنىپ كۆزلىرىمىزنى روشەن ۋە مۇنەۋۋەر قىلىپ كەلمەكتىن ئۆزگە ئىلاجىمىز يوق، — دېدى.

سۆزلەۋېتىپ، ياقۇپبەگ كۆزلىرىگە بىرنەچچە قېتىم ياش ئالدى، ئاۋازى ساتار تارلىرىدەك تىترىدى.

— پىقىر ئىنىلىرى ئاشىندارچىلىقلىرىنىڭ تېگىگە يەتتىم، خاتىرىلىرى جەم بولغايكى، شەپقەتلىك شاھ ئاتام مېھرىبان ۋە ئۇلپەتخومار ئادەمدۇر، لەۋزىلىرىنى يەتكۈزۈپ، ئاستانىلىرىگە باشلاپ كېلىشكە قادىرمەن، — دېدى ئۇ ئىشەنچ بىلەن.

زىياپەت ۋە سۆھبەت تامام بولغاندىن كېيىن ئۇلار چېدىرىدىن چىقىشتى. بۇزرۇكخان بىلەن ياقۇپبەگ قولمۇ قول تۇتۇش قىلىپ، نىمەتۇللاخاننى ئېگەر - جابدۇقلىرىغا ئالتۇن يالىتىلغان خارەزىم ئارغىمىقىغا مىندۇردى. «ئىگىسىنى سېغىنساڭ ئىتىغا سۆڭەك سال» دېگەندەك، ئۇنىڭ مەھرەم - مۇلازىملىرىغىمۇ لايىقىدا تون - سەرپاي، تەڭگە-خىراجەت ئىنئام قىلدى.

نىمەتۇللاخان چاپچىپ تۇرغان ئېسىل ئارغىماق ئۈستىدە قىياغا قونغان بۈركۈتتەك ئولتۇرۇپ، قولى ئۇچۇق، ھۆرمىتى زىيادە بۇ ساھىبخانلارغا يېنىش - يېنىشلاپ ھەشقاللا ئېيتتى. ئىنئام قىلىنغان ئارغىماقنى يورغىلىتىپ، ئۆزى مىنىپ كەلگەن جەدە ئېتىنى مۇلازىملىرىغا يېتىلىپ، خوتەن يولىغا قاراپ راۋان بولدى.

قەشقەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلەشكىرى ئابدۇللا پانسات ئۇنىڭ بىلەن يانمۇيان كېتىپ باراتتى. قوينىدىكى نەچچە قەۋەت تاۋار-دۇردۇن بىلەن ئورالغان كېسەكنى پات -پات سىيلاپ قوياتتى. ياقۇپبەگنىڭ يولغا چىقىش ئالدىدىكى: «ھاجى پادشاھنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىڭلار - دە، ئەقىدە ئىخلاسلىرىمىزنى يەتكۈزۈڭلار، ئەگەر ئىشەنمىسە، ئاللانىڭ مۇشۇ كالامىنى تۇتۇپ

بىز ئۈچۈن قورقماي قەسەم ئىچىپ، ھەرنە قىلىپ بولسىمۇ ئۇنى ئالدىمىزغا ئېلىپ چىقىڭلار» دىگەن گېپىنى كۆڭۈل ئەينىكىدىن ئۆتكۈزەتتى.

تۆتىنچى باب

نىقابلانغان تۇزاق

ھەبىبۇللاخان ئادىتى بويىچە تاڭنى كۈتمەستىنلا ئورنىدىن تۇرۇۋال-دى ـ دە، ئالدىرىماي تەرەت ئېلىپ جاينامازغا ئولتۇردى. قىرىلىق ئۆزىنى كۆرسەتكەنمۇ ياكى باشقا سەۋەب بارمۇ، ئۇ پادشاھ بولغاندىن بېرى بامدات نامىزىنى پەقەت ئۆز ئۆيىدىلا ئوقۇيتتى. چوڭ جامائەگە جۈمە نامىزىغا بارغاندىمۇ خوتەننى مىسىر دەپ قىياس قىلىپ، ئىككى رەكەت نامازنىلا ئادا قىلاتتى. ئېھتىيات يۈزىسىدىن جامەئەگە تەختىراۋان بىلەنلا باراتتى. نامازغا تۇرغان چېغىدا ئىككى تەرىپىدە ئالتىدىن ئون ئىككى ياساۋۇل قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ، ھازىرلا جەڭ بولىدىغاندەك تەييار تۇراتتى. رۇكۇ ۋە سەجدىگە بارمايتتى، نامازنى ئىما ـ ئىشارەت بىلەنلا ئوقۇيتتى.

ھەبىبۇللاخان يەتمىش ياشتىن ھالقىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن ئىك-كى مەگزى سىڭىپ پىشقان توقاچتەك قىزىرىپ تۇراتتى. ئۇزۇن يىللىق دۇئا ـ تىلاۋەت ۋە زاھىدلارچە تۇرمۇش ئۇنىڭغا ساغلاملىق ئاتا قىلغانىدى. بىراق «ئوتى بار يەرنىڭ سۈيى يوق، سۈيى بار يەرنىڭ ئوتى» دىگەندەك، پادشاھ بولۇپ يۇرت تىزگىنىنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئارامى بۇزۇلغىلى تۇردى. گەرچە ئاتا-بوۋىسىدىن قالغان مىراسقا تايىنىپ مەنىشە-

تىنى قامداپ تۇرسىمۇ، بىراق پۇقرانى تويغۇزماق ۋە ئىسسىندۇرماق خېلىلا تەس كەلدى. ئۆلىمالىق، مۇفتىلىق بىلەن پادىشاھلىق، ھۆكمىرانلىقنىڭ تامامەن ئوخشاش ئەمەسلىكىنى بارا- بارا ھېس قىلىپ قالدى. بولۇپمۇئام-راق ئوغلى ئابدۇراخمانخان راشىدىن خوجا[1] ئەۋەتكەن كۇچا لەشكەرلىرى بىلەن ئۇرۇشۇپ، پىيالمىدا ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ مىجەزى بىردىن-لا يامان تەرەپكە قاراپ يۈز تۇتتى. ئەزرائىلنىڭ كۆنسىرى يېقىنلاپ كېلىۋاتقان قەدەم تىۋىشىنى ئاڭلىغانسىرى قولى قاتتىق، تاش يۈرەك ئادەمگە ئايلاندى. ئانچىكىن بىر سەۋەنلىك ئۈچۈن قان تۆكىدىغان، يوقىلاڭ گەپلەر بىلەن بىگۇناھ كىشىنى دەررىگە باسىدىغان بولۇپ قالدى. ئۇنىڭچە، كەتمەن ئوغرىسىمۇ چوڭ گۇناھكار قاتارىدا ھايالسىز ئۆلتۈرۈلۈ-شى، خوتەندە ئىككى ھەرەمدىكىدەك[2] تىنچلىق، تەرتىپ ئورنىتىلغان بۇ يۇرتتا قوي بىلەن بۆرە، ئىت بىلەن مۈشۈك بىر ئۇۋىدا ياشىيالايدىغان بولۇشى كېرەك ئىدى.

ئۇ يېرىلىپ كېتىدىغاندەك لوقۇلداپ تۇرغان بېشىنى، گەجگىسىنى ئۇۋۇلاۋاتقان مەھرەمنى، ئوردا تىۋىپى ئەكەلگەن شەربەتنى بىر ياقىقا ئىتتىرىپ قويۇپ، زاۋىدىن قايتىپ كەلگەن ئوغلى ۋە بۇزرۇكخاننىڭ ئەلچىسى ئابدۇللا پانساتنى ئۆيىدىلا قوبۇل قىلدى. پانسات بىلەن قىسقىلا

---

① راشىدىن خان — راشىدىن خوجا، خان خوجا، سېيىت غازى راشىدىن خان دەپمۇ ئاتالغان. مىلادى 1864 - يىلى كۇچادىكى ئۇيغۇر، خۇيزۇ پۇقرا - چېرىكلىرى چىڭ سۇلالىسى ئىستىبدات ھاكىمىيىتىگە قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەندە، قوزغىلاڭچىلار تەرىپىدىن «خان» لىققا كۆتۈرۈلگەن. غازات قىلىپ قاراشەھەر، تۇرپان، توقسۇن، لۈكچۈن قاتارلىق جايلارنى ئىگىلىگەن. جەنۇبتا ئاقسۇ، قەشقەر، يەكەنلەرگىچە ئۆز تەسىرىنى كېڭەيتكەن. ئۆز نامىدا پۇل قۇيدۇرغان. ئۇنىڭ يەرلىك ھاكىمىيىتى مىلادى 1864 - يىل 6 - ئاينىڭ 21 - كۈنىدىن،1867 - يىل 6 - ئاينىڭ 18 - كۈنىگىچەداۋام قىلغان. ئۆگىنىڭ 3- يىلى ياقۇپبەگ كۇچانى بېسىۋالغاندا ئەسىرگە ئېلىنىپ، ئۆلتۈرۈلگەن.

② ئىككى ھەرەم — سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى مەككە ۋە مەدىنە شەھەرلىرى.

تىنچلىق سوراشقاندىن كېيىن:

— قېنى سۆزلىسىلە، — دېدى ئۇ ئوغلىغا ئاگلىنار-ئاڭلانماس قىلىپ.

نېمەتۇللاخان بۇزرۇكخان بىلەن ياقۇپبەگنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي تەرىپلىدى ۋە كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىنى ئەڭ چىرايلىق سۆزلەر بىلەن بايان قىلدى. ئۇلارنىڭ ئۆتۈنۈشلىرىنىمۇ ناھايىتى تەپسىلىي ۋە تەسىرلىك قىلىپ سۆزلەپ بەردى.

ھەببۇللاخان ئوغلىنىڭ يات ئادەم ئالدىدا يات بىر ھۆكۈمرانىنى ماختاپ ئۇچۇرغىنىدىن سەل خاپا بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭغا چىش يېرىپ بىر نېمە دېمىدى، ئابدۇللا پانساتنىڭ سوئال نەزەرىدىكى كۆزلىرىگە قاراپ قويۇپ ئۆزىچە چىچىلدى:

— سىلەرمۇ بىلىسىلەر، قېرىدىم، ماغدۇرۇمدىن قالدىم، يول يۈرۈشكە ئانچە تاۋىم يوق، ئۇنىڭ ئۈستىگە يېقىندىن بېرى چۈشۈم بۇزۇلۇپلا تۇرىدۇ، بۇ نېمە ئىشكىنتاڭ! — دېدى خورسىنىپ.

دېمىسىمۇ، بىر نەچچە كۈن ئىلگىرى ئۇ تاڭغا يېقىن چۈشىدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى ۋە تاڭ ئېتىشى بىلەنلا دىۋانغا چىقىپ سالام-سا-ئەت رەسمىيەتلىرىنى ئادا قىلغاندىن كېيىن ئۆلىما-قۇرئاندازلارنى ئالدىغا چاقىردى:

— ئاگلاڭلار، تاڭغا يېقىن شۇنداق بىر چۈش كۆرۈپتىمەن، چۈ-شۈمدە جىمى خوتەن پۇقرالىرىنىڭ كاللىسى يوق، تېنى بولسا مىدىرلاپ يۈرەرئىمىش، قېنى بۇ چۈشنىڭ تەبىرى نېمە؟ — دېدى ئۇ بۇيرۇق ئاھاڭدا.

ئالنجوقا سۆزلەپ قويۇپ بالاغا قېلىشتىن قورقتى بولغاي، ئۆلىمالار يەرگە قاراشتى، قۇرئاندازلار كىتابتىن بېشىنى كۆتۈرمىدى. بۇ سۈكۈناتنى ئاخىرى ھەببۇللاخاننىڭ ئۆزى بۇزدى:

— بۇ بىر يامانلىقتىن بېشارەت، — دېدى ئۇ ئۆز چۈشىگە ئۆزى تەبىر بېرىپ، — بۇ يامانلىقتىن خالاس بولۇش ئۈچۈن ئوردا ئەتراپىدىكى، ئېتىز-ئېرىق بويلىرىدىكى تامامى مېۋىلىك، مېۋىسىز دەرەخلەرنىڭ غولىدىن ئادەم بويى قويۇپ كېسىپ تاشلاڭلار!

تەڭلىكتىن قۇتۇلغان ئۆلىمالار پادىشاھنىڭ پاراستىگە ئارقا - ئارقىدىن ئاپىرىن - تەۋەززۇلار ئوقۇشتى. ئوردا ئەمەلدارلىرى بۇ ھۆكۈمنى پەرمانبەردارلىق بىلەن ئادا قىلىشتى. لەشكەرلەر مىلتىق - نەيزىلىرىنى تاشلاپ، قولىغا پالتا ئالدى. پۈتكۈل خوتەننىڭ دەرەخ كېسىشكە تۇتۇندى...

— ئالىيلىرى، دىل خەزىنىلىرىنىڭ سېخىي ھىممەتلىرىدىن سۆيۈنۈپ تۇرۇپ كالامشىرىپ ئالدىدا قەسەم ئىچىمەنكى، بۇزرۇكۋارلىرىمنىڭ ئۆزلىرىگە بولغان ھۆرمەت - ئىخلاسى ئىماندەك پاك، شەبنەمدەك ساپتۇر،

— ھەببۇللاخاننىڭ ئارسالدى بولۇۋاتقىنىنى پەملىگەن ئابدۇللا پانسات خان ئالدىغا تىزلاندى ۋە قوينىدىن «شارت» قىلىپ «قۇرئان»نى سۇغاردى، ئۇنى ئىككى قوللاپ مەيدىسىگە بېسىپ تۇرۇپ دېدى، — ئاياغلىرىنىڭ چاڭلىرى بىز ئۈچۈن مۇقەددەستۇر، مۇبارەك دىدارلىرى كۆزنى روشەن قىلغۇچى تۇتىيادۇر!

ھەببۇللاخان سۆزلەشكە تەمشەلگەن ئوغلىنى ئىشارەت بىلەن توختىتىپ قويدى. ئىككىلەننى تاشقىرىدا ساقلاپ تۇرۇشقا بۇيرۇدى ۋە قۇرئاندازنى چاقىرتتى. بىر پۈتى گۆرگە ساڭگىلىغان قېرى قۇرئانداز قېلىن كىتابنى ئېچىپ، ئىرماش - چىرماش قۇرلارغا چاقماق تېزلىكىدە كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن دېدى:

— بىلىش كېرەككى، ھەر ئاينىڭ توققۇزىنچى، ئون توققۇزىنچى، يىگىرمە توققۇزىنچى كۈنلىرى زۆھەل ۋە مىرىخ يۇلتۇزلىرى مەشرىق بىلەن مەغرىب ئارىسىدا بولىدۇ. بۇ كۈن مۇبارەكتۇر، بۇ كۈندە سەپەر قىلماق،

ئۇلۇغلار بىلەن كۆرۈشمەك لازىم. بۈگۈن ماھى بارانىڭ توققۇزىنچى
كۈنىدۇر. روشەنكى، بۇ سەپەر ئالىيلىرىغا مۇناسىپتۇر.
ھەبىبۇللاخان كۆزلىرىنى تورۇسنىڭ نەرىگىدۇر تىكتى، ئازراق ئويى-
لىنىۋېلىپ ياساۋۇل بېشىغا پەرمان بەردى:
— سەپەر ھازىرلىقىنى قىلىڭلار، ھايال ئۆتمەي بۈزرۈكخان تۆرەم-
نىڭ ئىستىقبالىغا چىقىمىز!
ھەبىبۇللاخان سەپەر قائىدىسى بويىچە، ئىككى رەكەت نامىزىدا
پاتىھەدىن كېيىن قايسىبىر سۈرىنى يەتتە قېتىم ئوقۇدى، ئون مەرتە
ئىستىغپار ئېيتتى، ئۈچ مەرتە دۇرۇت ئوقۇپ، قوتۇپ يۇلتۇزىنىڭ ئورنىنى
كەينىگە تاشلىدى ـ دە، سەپەرگە ئات سالدى.
ئۇ قورئاندازنىڭ ئىجازىتى بىلەنلا ئەمەس، بەلكى ئىنتايىن مۇرەك-
كەپ ھېسلارنىڭ ئارىسىدىن باش كۆتۈرۈپ چىققان ئىنسانىي تۇز كۆڭۈل-
لۈكنىڭ تۈرتكىسى بىلەن بۇ سەپەرگە تەۋەككۈل قىلغانىدى. ئۇ پالغا
ئەمەس، ئاللانىڭ ئىرادىسىگە، تەقدىرنىڭ ھۆكمىگە ئىشىنەتتى. باشقىلار-
نىڭ ئالدىغا بېرىپ بۇرادەرلىك سالىمىنى ئىلىك ئېلىش تەقۋادار مۇسۇلمان-
چىلىقنىڭ توپ ئالامىتى سۈپىتىدە ئەدەبلىك بەندىگە خاس ھەرىكەت
ئىدى. ئۇنىڭچە بەندىنىڭ رولى، ھەرىكىتى، تەپەككۇرى ئىنتايىن تار
چەكلىمە ئىچىدىلا رول ئوينىيالايتتى، بۇ رول ھەرقانچە چوڭ بولغان
تەقدىردىمۇ، بەندىنىڭ ئۆز تەقدىرىگە زىنھار تەسىر كۆرسىتەلمەيتتى. ئۇ
ئۆزىنىڭ ھەرقانداق پائالىيىتىنى ئاشۇ چەكلىمە دائىرىسىدە دەپ قارايتتى.
ھەتتا پادىشاھلىق ھوقۇقىنىمۇ، باشقىلارنىڭ تەقدىرىنى بىتەرەپ قىلالايدى-
غان چوڭ ئىمتىيازنىمۇ ئاشۇ كىچىك دائىرە ئىچىدە دەپ چۈشىنەتتى.
ھەبىبۇللاخان، بۈزرۈكخان، ياقۇپبەگ كەبى چاقىرىلمىغان مېھمانلار-
نىڭ خوتەن تەۋەسىگە ئىجازەتسىز كىرىپ كېلىشىنىمۇ، ئۆزىنىڭ مۇشۇ
سەپىرىنىمۇ ئۆز تەقدىرىگە تەسىر كۆرسىتەلمەيدىغان، پەقەت ئاشۇ چەك

دائىرىسىدىلا رول ئوينىيالايدىغان ئەرزىمەس ئىش دەپ بىلەتتى. مەۋلانا جالالىدىن رومىينىڭ: «تادىلى مەردى خۇدا نايەت بەدەرت، هىچ مەردىرا خۇدا رەسۋانىكەرت»① دېگەن مەشھۇر مىسرالىرى ئۇنىڭ قىيامەتلىك ئەگ-گۈشتىرى ئىدى.

ھەبىبۇللاخان يول بويى بىر ئېغىزمۇ ئۈندىمىدى. ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ ئېسىدە قالغانلىكى ئىشلارنى، ئەھمىيەتلىك ۋە ئەھمىيەتسىز ۋەقەلەرنى بىرمۇ بىر يادىدىن ئۆتكۈزدى. تۈنجى كۈنى قاراقاشتا قونۇپ، پاتىھەگە كەلگەن بەگ - توقسابالارگە دۇئا بېرىپ، يۇرت ئەھۋالىنى، پۇقرالارنىڭ ھال - كۈنىنى سورىدى. ئەتىسى پېشىن ۋاقتى بىلەن زاۋىدىكى يېشىل چېدىرغا يېقىنلاشتى.

ياقۇپبەگ ناغرادۆڭ باغرىغا كېلىپ ھەبىبۇللاخاننى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈپ تۇرغانىدى. ئۇنىڭ يېنىدا قېلىن جۇۋىسىدىن بېشى ئاران كۆرۈنۈپ تۇرغان نىياز ھېكىمبەگ قول قوشتۇرۇپ تۇراتتى. دۆڭ تۆپىسى ئاجايىپ قىزىپ كەتكەن، سۇنايچىلار ھە دەپ سۇناي چالاتتى، ناغرا-دۇمباق ساداسىدىن قۇم بارخانلىرى، دەل-دەرەخلەر تىترەيتتى. ناغرادۆڭدىن يېشىل چېدىرغىچە بولغان ئىزناسىز يولنىڭ ئىككى يېقىدا پۇقرالاردەك كىيىنگەن لاۋۇ لەشكەرلەر غۇژمەك-غۇژمەك بولۇۋېلىپ، قولاقلىرىنى تۇتۇپ، «زامان، زامان، تىنچ زامان، ھەبىبۇللا پادىشاھنىڭ زامانى» دېيىشىپ چۇقان كۆتۈرۈشەتتى.

ناغرا-سۇناينىڭ قۇلاقنى گاس قىلغۇدەك غەلۋىسى ۋە ئايەم كۈنىدى-كىدەك چۇقان - سۈرەنلىك كەيپىيات جىمجىتلىقنى خالايدىغان، سوپى مىجەز ھەبىبۇللاخانغا ئانچە يېقىپ كەتمىدى. ئىخلاسمەن، دەرۋىشانە مۇسۇلمانچىلىق مۇھىتىدا چوڭ بولغان بۇ كىشى خوتەندىمۇ ناغرا -

① «كىشىنىڭ دىلى بۇزۇق بولمىسىلا، خۇدا ئۇنى رەسۋا قىلمايدۇ.»

سۇنايسىز ۋە مەشرەپ ـ بەزمىسىز تەنتەنە قائىدىلىرىنى يۈرگۈزمەكتە ئىدى.
ئۇ بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئۆزى ئۈچۈن بولۇۋاتقىنىنى ئويلاپ ئەپۇ. چانلىق نەزەرى بىلەن دۆڭدىكى نەغمىچىلەرگە يىراقتىن سالام بېرىپ قويىدى.

ياقۇپبەگ ھەبىبۇللاخاننىڭ قارىسىنى كۆرۈپلا كىرىچتىن ئايرىلغان ئوقتەك ئېتىلىپ ئۇنىڭ ئالدىغا يېتىپ باردى. ھۆكرەپ يىغلىغىنىچە خان مىنگەن ئاتنىڭ ئۆزەڭگۈسىنى خوددى ئاشىق ئۆز مەھبۇبىنىڭ لەۋلىرىگە سۆيگەندەك سۆيۈپ كەتتى، يوتىسىنى مەھكەم قۇچاقلاپ، توپا باسقان مەسىسىگە يۈزىنى ياقتى.

— مەرھابا ھاجى ئاتا، كۆرۈۋاتىمەن، جامالىرى قۇياشتەك نۇرانە، بەستىلىرى سەرۋىدىنمۇ قامەتلىك ئىكەن، پېقىر مۇساپىرنىڭ ئۆتۈنۈشىنى قوبۇل كۆرۈپ، غېرىبانە كۇلبىمىزگە قەدەم تەشرىپ قىلغانلىرى بىزگە نى بەخت، نى ئامەت!...

ياقۇپبەگ ھەبىبۇللاخاننىڭ ئېتىنى نىياز ھېكىمبەگكە يېتىلىتىپ، ئۆزى ئۇنىڭ ئاياغلىرىغا يېلىمدەك يېپىشىپ يېشىل چېدىرنىڭ ئالدىغا باشلاپ كەلدى ۋە ئۇنى كىچىك بالىنى ھاپاش قىلغاندەك ھاپاش قىلىپ چېدىرغا ئەكىردى.

ئەمىرنى ئەمىر، بەگنى بەگ، مەھرەملەرنى مەھرەم ئۆز چېدىرلىرىغا باشلىدى. ھەبىبۇللاخاننىڭ ئىككى نەپەر زەبەردەس خاس مەھرىمىمۇ ئۇنىمىغىنىغا ئۇنىماي بىر كىچىك چېدىرغا ئەكېتىلدى.

ھەبىبۇللاخان ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن يېشىل چېدىرنى بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىغىچە كۆزىتىپ چىقتى. بۇزرۇكخان تۆرىنى ياكى بۇزرۇكخان تۆرىگە ئوخشايدىغان سالاپەتلىكرەك بىرەرسىنى چېلىقتۇرالمىدى. ئۇنىڭ كۆرگىنى قول قوشتۇرۇپ بېشىنى ئېگىپ تۇرغان بىرقانچە مۇلازىم بولدى.

بۇ قېتىم بۇ يەردە نېمەتۇللاخانغا راسلانغاندەك شاھانە داستىخان

هازىرلانمىغانىدى. ئەقەللىيسى، تۈزۈكرەك بىرەر شىرەمۇ كۆرۈنمەيتتى. نازۇ نېمەتلەردىن بولسا ئەسەرمۇ يوق ئىدى. داستىخان يېيىلىدىغان يەردە قورساقلىق ئادەمگە ئوخشاپ كېتىدىغان يوغان چويۈن مەش تۇراتتى. مەشتە قۇرۇق ئۆرۈك ئوتۇنى گۇرۇلدەپ كۆيمەكتە ئىدى. چېدىر ھاۋاسى بەتبۇي ۋە دىمىق بولۇپ، تورۇستىكى گازۋاي چىراغ بولمىسا ئىدى، چېدىر يىگىندەكمۇ شولا چۈشمەيدىغان قاراڭغۇ شامى گۆرگە ئوخشاپ قالاتتى. بۇ يەردىكى مۇردىدەك جانسىز ئادەملەر، گىلەملەر، تۈۋرۈكلەر، چېدىر تېمىغا ئېسىلغان قىلىچ ۋە بەتبەشىرە سۈرەتلىك قالقانلار ئۆزىگە بىر مۇھىم سىرنى يوشۇرغاندەك قىلاتتى.

ھەببۇللاخاننىڭ دىمىغى ئېچىشتى، كۆزى تورلاشقاندەك بولدى. ئاياغلىرى دەرمانسىزلاندى. تۈز يەردە كېتىۋېتىپ پۇتلاشقان ئاتتەك، تو-يۇقسىز دۈپۈلدەپ كەتكەن يۈرىكىدىن باشلانغان غەلىتە بىر سىزىم تومۇر-تومۇرلىرىغا تارقىلىپ، تىرناقلىرىنىڭ ئۇچىغىچە يېتىپ باردى. چېكىسىدىن دومىلاپ چۈشكەن تامچە-تامچە ئاچچىق تەر ئۇدۇل كۆزىگە كىرىپ كەتتى.

ئۇنىڭ يۈرىكى قانداقتۇر بىر بىنورماللىقنى سېزىپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇ تەكلىپ قىلىنغان كۆپە ئۈستىگە ئەدەب بىلەن يۈكۈنۈپ ئولتۇردى ۋە چىن ئىخلاسى بىلەن دۇئا قىلدى. ئۇنىڭ بۇ دۇئاسىدا خاتىرجەملىكمۇ، بىئاراملىقمۇ، ئاللاغا بىلدۈرۈلگەن تەشەككۇرمۇ، ئىلتىجامۇ، رازىلىقمۇ، ئا-مانلىق تىلەشمۇ مۇجەسسەم ئىدى. «بىسمىللا»غا تىلى كەلگەندىن باشلاپ تەرەتسىز يەرگە دەسسەپ باقمىغان بۇ ئىخلاسمەن پادىشاھ ھەر ئېھتىمالغا قارشى «كەلىمە شاھادەت»نى زىكىر قىلىپ، ئىمانىنى يېڭىلىۋالدى.

ياقۇپبەگنىڭ چىرايىدا بولسا كەمدىن كەم كۆرۈلىدىغان خاتىرجەم-لىك، ئېغىر - بېسىقلىق ئالامەتلىرى ئەكس ئېتەتتى. ئۆزىنى تۇتۇشلىرىمۇ قائىدىلىك ۋە رەتلىك ئىدى. ئۇ يېنىدا ئولتۇرغان نىياز ھېكىمبەگكە ۋە قول باغلاپ تۇرغان مەھرەم - مۇلازىملارغا يالت قىلىپ قارىۋالدى. دە،

ھەببۇللاخاننىڭ ئالدىغىراق سۇرۇلۇپ كەلدى، كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ دې-
دى:

— ھاجى ئاتام مەككە مۇكەررەمە، مەدىنە مۇنەۋۋەرەدە يەتتە يىل مىقدارى ئىستىقامەت قىلىپ، مۇجاۋىرلىق ماقامىغا يەتكەن كىشى. ئۆلىمالار غازى ياكى ھاجى بىلەن بىر مەرتە قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەنلىك پەيغەمبەر بىلەن مىڭ قېتىم قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەنگە باراۋەر دەيدىكەن. ھاجى ئاتام بىلەن بىر قېتىم قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈشكە مۇيەسسەر بولارمەنمىكىن، — ئۇ ھەببۇللاخاننىڭ جاۋابىنى كۈتمەيلا قوللىرىنى ئۇنىڭ بويىنىغا سالدى، مەھكەم قۇچاقلاپ يەرگە باستى. نىياز ھېكىمبەگ چاققانلىق بىلەن ھەرىكەت قىلىپ ھەببۇللاخاننى قاپنى كۆتۈرگەندەك كۆتۈرۈپ چېدىر ئىچىدىكى توسۇققا ئەكىردى. ئارغامچىلارنى تۇتۇپ، توسۇق ئىچىدە يوشۇرۇنۇپ تۇرغان مەھرەملەر ئۇنىڭ ئېغىزىغا پايتىما تىقىپ، كىيىم - كېچەكلىرىنى سالدۇرۇپ چەمبەرچاس قىلىپ باغلاپ تاشلىدى.

بۇ جەريان شۇنداق تېزلىك، شۇنداق ئەپچىللىك بىلەن ئورۇندالدىكى، ھەببۇللاخانمۇ نېمە بولغانلىقىنى ئاڭقىرالمايلا قالدى. قارچىغىنىڭ ئۆتكۈر تىرناقلىرى ئارىسىدا تىپىرلاپ قالغان بىقۇۋۇل بۆجەندەك، غىڭ قىلىشقىمۇ ئۈلگۈرەلمىدى. ئويلىمىغاندا يۈز بەرگەن بۇ بەختسىزلىكتىن كۈچلۈك شامالغا دۇچ كەلگەن ئىستەك تارقىلىپ كەتكەن ئەس - يادىنى يىغىۋالغاندا بولسا، ئۇ قاپقانغا چۈشكەن بىچارە ئۆلجىغا ئايلانغانىدى. ئۆزىلا ئەمەس، چېدىر- چېدىرلارغا باشلاپ كېتىلگەن بەگ - سىپاھىلىرىمۇ ئۆزىگە ئوخشاش ئاقىۋەتكە دۇچ كەلگەنىدى.

پېشىل چېدىردا يۈز بەرگەن ئاۋازسىز، شەپىسىز پاتىپاراقچىلىقتىن كېيىن ھەممە نەرسە ئۆز ئىزىغا چۈشتى، ياقۇپبەگ نىياز ھېكىمبەگكە قاراپ قانائەت ھاسىل قىلغاندەك مەغرۇر كۈلۈمسىرەپ قويدى ۋە ئالدىن تەييارلان-

غان مەكتۇپنى ئېلىپ ئۈستىگە ھاجى پادىشاھنىڭ مۆھرىنى باستى:

«مەن ئۇكام ياقۇپبەگ بىلەن بىر كېچە بىللە قونۇپ، قانغۇچە مۇگدەشىپ، ئەتە ئۆزۈم يول باشلاپ شەھەرگە ئەكىرىمەن. سىلەر قايتىپ كېتىپ ئۆز ئىشلىرىڭلار بىلەن مەشغۇل بولۇڭلار، ئوغلۇم نىمەتۇللاخان ياساۋۇل بېشى، قازى لەشكەر، شەيخۇلئىسلام ۋە دىۋانبەگلەرنى ئېلىپ ئەتە ئالدىمىزدا ھازىر بولسۇن!»

بۇ ئىنايەتنامە ئەقىلگە سىغمىغۇدەك چوڭ ئىشلار يۈز بەرگەن يېشىل چېدىر سىرتىدا ئاڭلىنىپ يۈرگەن ئىككى خاس مەھرەم ئارقىلىق، ھەببۇللاخاننى زىياپەتكە ئۈزىتىۋېتىپ ناغرادۇك يېنىدا كېكىرىپ، كېرىلىپ ئولتۇرۇشقان بىر مىڭ ئۈچ يۈز لەشكەرنىڭ ئەمرىگە يەتكۈزۈلدى.

كەچتىشا داستىخان نېمەتلىرىدىن سەزگۈسىگە دەز كەتكەن غاپىل ئەمىر پادىشاھنىڭ ئىنايەتنامىسىنى ئوقۇدى. ئىنايەتنامە ئاخىرىغا پادىشاھنىڭ «ھۇۋالھەببۇللەزى تۇرجا شفا ئەتھۇ»[1] دېگەن خەتلەر نەقىشلەنگەن سوقۇچاق خۇسۇسىي مۆھرىنىڭ بېسىلغانلىقىنى كۆرۈپلا ئاتلىرىنىڭ بېشىنى شەھەر تەرەپكە قاراتتى.

ياقۇپبەگ ئەتىسى تاڭ سەھەردىلا پىيالىمىدىن يېتىپ كەلگەن زور قوشۇن بىلەن بىللە خوتەنگە يۈرۈش قىلدى. چېكەتكىدەك يامرىغان نەچچە ئون مىڭ ئاتلىق لەشكەر قاراقاش زېمىنىنى رەھىمسىزلارچە چەيلەپ ئۆتۈپ كەتتى. ھەر تال گىياھ، ھەر زەررە تۇپراق ياتلارنىڭ ئاياغ ئاستىدا زارۇ زار يىغلىدى...

---

[1] «پەيغەمبەر بولسا ئاللانىڭ ھەبىب - دوستى، ئۇنىڭدىن شاپائەت ئۈمىد قىلىنىدۇ.»

بەشىنچى باب

دەرۋىش ئاتا، نەدە سەن!

غەلتە ئىش، ئەلمساقتىن بېرى قىش پەسلىدە بوران چىقمايدىغان بۇ يۇرتتا تۈنۈگۈن تۈن نىسپى بولغاندا ئاجايىپ شىددەتلىك بوران كۆتۈرۈلدى.

قىيپاش غەربتىن بۇلۇت كۆچكەندەك بېسىپ كەلگەن توپا-چاڭ ئالدى بىلەن يۇلتۇزلارنى، ئاندىن ئايىنى خىرەلەشتۈردى. يەر بىلەن ئاسمان ئارىسىنى گويا جەھەننەمدەك قاراڭغۇلاشتۇرۇپ، يورۇڭقاش دەريا-سىنىڭ كەلكۈندەك گۈركىرىدى. پور دەرەخلەرنى قاق بېلىدىن سۇندۇر-دى، كۆچەتلەرنى تۈپ يىلتىزىدىن قومۇرۇۋەتتى. ئۆگزىلەرنىڭ توپىسىنى ئۇچۇرۇپ، بورىسىنى ئاسمانغا ئاتتى. كوچا - كويلارغا بىر ئىلىك توپا تاشلىدى.

تېخىمۇ غەلتە يېرى شۇ بولدىكى، بوران قانداق تېز كەلگەن بولسا شۇنداق تېز ئۆتۈپ كەتتى. بۇ ئاجايىپ بوران ھەققىدىكى سىرلىق گەپ-سۆزلەر تاڭ يورۇشى بىلەنلا ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرۈپ شەھەرنى بىر ئالدى.

— موللامنىڭ دېيىشىچە، شۋەقەدىر ئۆتۈپتۇدەك، قاسىم ئاقباشنىڭ كۈچۈكى شۋەقەدىرگە قاراپ قاۋاپتىكەن، ئاغزى ئېچىلغان پېتى قېتىپ قاپتۇ.

— غازى موللامۇ ئاغزىغا كەلگەننىلا سۆزلەۋېرىدىغان ئادەم، شۋە-قەدىرنى ئۇ قانداق كۆرۈپتۇ، كۆرگەن بولسا ھېلىقى كۈچۈكتەك ئاغزىنى ئاچقان پېتى قېتىپ قالمامتى؟...

— ......

بىراق، شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن بەس - مۇنازىرىنىڭ تېمىسى باشقا بىر تەرەپكە بۇرالدى. كىشلەر دوقمۇش - دوقمۇشلاردا بەش - ئالتىدىن بىر بولۇۋېلىپ، سىرلىق تۇستە پىچىرلىشاتتى. پىچىرلىشىۋېتىپ نېمىدىندۇر قورققاندەك ئالاق-جالاق بولۇپ ئەتراپىغا قارىۋالاتتى. بەزىلەر كۈن غەربكە ئېگىلمەستىلا دۇكانلىرىنى تاقاپ، ئوقەتلىرىنى تاشلاپ چايخانىلارغا بېرىۋالدى. ئۇلار تۈنۈگۈن غەلىتە كىيىنگەن ناتونۇش كىشلەرنىڭ ئوردىغا كىرىپ كەتكىنى، بۈگۈن ئەتىگەندە ھاجى پادىشاھنىڭ ياساۋۇللەشكەرلىرىنى باشلاپ نەگىدۇر كېتىۋاتقىنى، كىمدۇ بىرىنىڭ زاۋا تەرەپتە ھېسابسىز چېدىر- بارگاھلارنى كۆرگەنلىكى ئۈستىدە سۆزلىشەتتى، ئاگلاشقا قولاق، ئېيتىشقا تىل كەلمەيدىغان قورقۇنچلۇق قىياسلىرىنى ئوتتۇرىغا تاشلايتتى. دەيدىغاننى دەپ بولۇپ «تۆگە كۆردۈڭمۇ - ياق» دەپلا تارقىلىپ كېتىشەتتى. تەشۋىش بىلەن تىكىلىشكەن كۆزلەر بىر- بىرىدىن جاۋاب ئىزدەيتتى. ۋەقەشۇناس كىشلەر شۇۋەقەدىر رىۋايىتى بىلەن ئوردىغا چېتىشلىق مىش - مىشلارنى باغلاپ كۆرۈپ يۈز بېرىۋاتقان ئۆزگىرىشلەرگە تېخىمۇ سىرلىق تۈس بېرەتتى. نېمىلا بولمىسۇن شەھەر مىقياسىدا مەيىن شامالدا داۋالغۇۋاتقان تىنىق كۆل سۈيىدەك نازۇك بىر داۋالغۇش پەيدا بولماقتا ئىدى.

پېشىن نامىزىدىن پاتلا قايتىپ كەلگەن ئايمۇھەممەت ھېيتگاھ كوچىسىغا قارايدىغان بىر ئېغىزلىق كونا دۇكىنىدا قازان قېلىپلىرىنى تازىلاش بىلەن ئاۋارە ئىدى. ئىنىسى يارمۇھەممەت چوراك سېتۆەتتە كۆمۈر يۆتكەۋاتاتتى. سىڭلىسى گۈلئايىم تەرلەپ - پىشىپ كۈيەك بېسىۋاتاتتى. قاتلاڭچىلىقتا ياردەمگە چاقىرىلغان قوشنا يىگىت كەرىمقۇلمۇ ئوچاققا كۆمۈر تاشلاۋاتاتتى.

بۇ قازانچىلارنىڭ كاسىنا ئىش كۆپىيىپ كەتكەن چاغلاردىلا بولىدى-
غان ئەڭ ئالدىراش پەيتلىرى ئىدى. كاسىپلارنىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا
بۇنداق چاغدا ئۇلار «ئۆلۈكنىڭ قولىنى ئۆتنە ئالغۇدەك» هالغا يېتەتتى.
يېرىم كۈن كۈيەك بېسىپ چىلىق-چىلىق تەرگە چىلاشقاندىلا ئاندىن
چويۇننى ئېرىتكىلى بولاتتى. ئېرىگەن چويۇننىڭ هارارىتىنى ئاشۇرۇش
ئۈچۈنمۇ يەنە بىر هازا ھەپىلىشىشكە، يانار تاغدەك يالقۇن پۇركۇپ تۇرغان
ئۇچاققا ۋاقتى-ۋاقتىدا كۆمۈر تاشلاپ تۇرۇشقا توغرا كېلەتتى. ئېرىپ
سىمابتەك لىغىرلاپ تۇرغان چويۇن سۇيۇقلۇقىنى قازان قېلىپلىرىغا دەل
ۋاقتىدا قۇيۇۋېلىشنىڭ ئۆزىمۇ كامالەتكە يەتكەن هۈنەر ۋە تاغدەك چىدام-
لىقنى تەلەپ قىلىدىغان ئېغىر ئەمگەك هېسابلىناتتى. مۇبادا مۇشۇ زىل
ئىش تۇرلىرىنىڭ بىرەرىدىن چاتاق چىقىدىكەن، ئۇ هالدا قېلىپتىن چىقى-
رىلغان قازان خۇددى كونا ئىدىشتەك پارە - پارە بولۇپ كېتەتتى،
قېلىپتىن ساق چىققان تەقدىردىمۇ قازاندا يوشۇرۇن دەز قالاتتى - دە،
بىر قېتىملىق قىزىتىشقىمۇ بەرداشلىق بېرەلمەيتتى.

قازانچىلىق — بۇ ئائىلىگە ئاتا مىراس هۈنەر ئىدى. خوتەنگە
قارايدىغان ئالتە شەھەر[1] تەۋەسىدە قاۋۇلئاخۇن قازانچىغا يېتىدىغان قازانچى
تېپىلمايتتى. ئۆز پۇشتىدىن بولغان ئوغۇل باللىغىلا ئۆگىتىلىدىغان، يات
كىشىدىن سىر تۇتۇلىدىغان هۈنەر بولۇشىغا قارىماي، قاۋۇل ئاخۇن نۇرغۇن
شاگىرتلارنى قاتارغا قوشقان، ئۇلار هازىر قاراقاش، گۇما، چىرىيە، كېرىيە
قاتارلىق يۇرتلاردا ئۆز كارامىتىنى كۆرسىتىپ، چۆپقەتلىرىنى رازى قىلىۋا-

[1] خوتەن ئالتە شەھەر — ئۆز زامانىسىدا ئىلچى، قاراقاش، كېرىيە، چىرىيە، يورۇڭقاش
تاغ (هازىرقى چىرا ناھىيىسىگە قاراشلىق چاقار يېزىسى)نى كۆرسەتكەن. موللامۇسا سايرامى
گۇما، قاراقاش، ئىلچى، لوپ، كېرىيە، چىرىيىلەرنى ئالتە شەھەر دەپ قارىغان. ئالتە
شەھەرنىڭ شەرقىي شىمالى چارقىلىققا، جەنۇبىي مۇزلۇق تاغقا تۇتاشقان. شىمالى ئاقسۇ
بىلەن چېگرىلانغان. غەربىي پوسكام ئارقىلىق يەكەن بىلەن تۇتاشقان. 1759 - يىلى بۇ
يەردە ئىش بېجىرگۈچى ئامبال تەسىس قىلىنغان.

تاتتى. تاپقان ـ تەرگىنىدىن داستىخان ھازىرلاپ، قاتتىق قول، چوس مىجەزلىك ئۇستىسىنى پات-پات يوقلاپمۇ تۇراتتى. ئۇلار قويۇۋاتقان «قاۋۇل قازان» دېگەن خەت نەقىشلەنگەن چوڭ ـ كىچىك قازان خوتەن دىيارىدىلا ئەمەس، يەكەن، قاغىلىق، چەرچەن، چارقىلىقلاردىمۇ داڭق چىقارغانىدى.

يېقىنقى كۈنلەردە ئېغىر ئەمگەك دەستىدىن ئېزىلىپ ئۇخلايدىغان بولۇپ قالغان ئايمۇھەممەتنىڭ چۈشىدە دادىسى بىرقانچە قېتىم ئايان بولدى. چۈشىدە دادىسى ئۇنىڭغا ئۇچۇم-ئۇچۇملاپ چىلان تاشلاپ بېرەتتى. بۇ تۈگمەس چىلاننى ئۇ ھەرقانچە قىلىپمۇ يەپ تۈگىتەلمەيتتى. كۆڭلى بىر قىسما بولۇپ مەھەللە چوڭلىرىدىن چۈشىگە تەبىر سوراپمۇ باقتى. ئۇلار بۇ چۈشنى ياخشى تەرەپكە تارتىپ كۆڭلىنى تىندۇردى. چۈشنىڭ تەبىرى قانداق بولسا بولسۇن، ئىشقىلىپ ئۇ دادىسىنى سېغىناتتى، دادىسىنىڭ كۈيە چاپلاشقان قارامتۇل، پارقىراق چىرايىنى، ئوچاقتىكى چوغدەك ئوتلۇق كۆزلىرىنى سېغىناتتى. خۇشى تۇتقاندا گۈرجەكتەك كەڭ، بازغاندەك ئېغىر ئالقىنى بىلەن مۈرىسىگە شاپىلاقلاپ قويۇشلىرىنى، جۇدۇنى تۇتقاندا گۈلىيىپ تەنبىھ بېرىشلىرىنىمۇ سېغىناتتى.

قاۋۇل ئاكىنىڭ ئۆيدىن چىقىپ كەتكىنىگە ئالاھەزەل يېرىم يىلچە بولۇپ قالدى.بۇنىڭغا ئۇنىڭ چاھىللىقى، چۈسلۇقىدىن كۆرە، ھەبىبۇللاخاننىڭ قاتتىق قوللۇقى سەۋەب بولغانىدى.

قاۋۇل ئاكا ھۈنەردە داڭلىق بولۇپلا قالماي، ئەل ـ جامائەت ئارىسىدىمۇ يۇقىرى ئابرويلۇق ئادەم ئىدى. ھەبىبۇللاخان مۇفتى بولۇپ يۈرگەن چاغلىرىدىلا ئۇنىڭ بىلەن خېلى قويۇق باردى ـ كەلدى قىلىشاتتى.

ھەبىبۇللاخان تەختكە ئولتۇرغاندىن كېيىن قولىدىن ئىش كېلىدىغانلىكى يېقىنلىرىنى ھاكىمىيەت ئىشىغا جەلپ قىلدى. ئوخشاشلا، قاۋۇل ئاكىنىڭ ھۈنىرى،ئادىمگەرچىلىكى ئۇنىڭ نەزەرىدىن سىرتتا قالمىدى. قاۋۇل ئاكا ھەبىبۇللاخاننىڭ مۇفتىلىقنى تاشلاپ پادىشاھ بولغىنىغا ئارتۇقچە

خۇش بولۇپ كەتمىگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ يۈزىنى قىلىپ ئوردىغا كىردى. بۇ چاغدا بىر ئافغان ئۇستىسى پادىشاھلىق قورخانىدا① توپ قۇيۇشقا يېتەكچىلىك قىلىپ يۈرەتتى. ئەمما قول ئۇچىدىلا قۇيۇلغان بۇ توپلارنىڭ پەقەت ئوندىن بىرىلا كارغا يارايتتى. قالغانلىرى تونجى قېتىم ئوت يېقىلىشى بىلەنلا چاك - چاك دەز كېتەتتى، بەزىلىرى دۈشمەننىڭ ئەمەس، توپچىنىڭ جېنىنى ئالاتتى، شۇنىڭ بىلەن چويۇن ئۇچىقىغا يەنە بىر قېتىم تاشلىناتتى.

قاۋۇل ئاكا ئوردا قورخانىسىغا ئىش بېشى بولۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي، پۈتۈن ئەقلىنى ئىشقا سېلىپ، تېخى ھېچكىم كۆرۈپ باقمىغان، كەينىدىن ئوقلىنىدىغان بىر خىل توپ ياساپ چىقتى. ئۆزىنى جاھاندا بىر چاغلاپ يۈرىدىغان ھېلىقى ئافغان ئۇستىمۇ ئۇنىڭ پاراسىتىگە قول قويدى. بىراق، بۇ توپ ئۇنىڭ ھەممە بەختسىزلىكىگە سەۋەب بولۇپ قالدى.

بىر كۈنى يېزا قاراۋۇللىرى تۆت باش كۆك قوناق ئوغرىلىغان بىر دېھقاننى تۇتۇپ كېلىشتى. ئۇنىڭ ئوغرىلىغىنى پەقەت تۆت باشلا قوناق بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ قىلمىشى ھەببۇللاخان پۇقرا قولىقىغا قوغۇشۇندەك قۇيۇۋەتكەن قاتتىق سىياسەتكە ئەلۋەتتە مۇخالىپ كېلەتتى. ئوغرى-يالغان-دىن خالىي، ھەر خىل جىنايەتتىن مۇستەسنا غايىۋى بىر جەمئىيەت قۇرۇشنى ئىستەيدىغان ھەببۇللاخان جۈمە كۈنى چىڭقى چۈش مەزگىلىدە جىمى پۇقرانى ئوردا ئالدىدىكى كەڭ سەيناغا توپلىدى ۋە ئوغرىغا پۇقرانىڭ كۆزىچىلا جازا بېرىپ، ئىبرەتلىك زىلزىلە پەيدا قىلماقچى بولدى.

ياساۋۇللار قاۋۇل ئۇستا ياسىغان ھېلىقى توپنى ئوردا سەيناسىغا سۆرەپ چىقتى، ئۇنى پاختىۋەن قىلىپ ئاغزىنى ئاسمانغا قارىتىپ يەرگە كۆمدى ۋە ئوغرىنى توپ ئاغزىغا ئولتۇرغۇزدى.

قاۋۇل ئۇستىغا ھەممە ئىش ئايان بولدى. ئۇ تەپكە يېپىنى ئۆز قولى

---

① قورخانا — ئۆز ۋاقتىدىكى قورال - ياراغ ئۇستىخانىسى ۋە ئامبىرى قورخانا دېيىلەتتى.

بىلەن تۇتۇپ تۇرغان ھەبىبۇللاخاننىڭ ئالدىغا كەلدى:
— پادىشاھىم، بۇ بىچارە دېھقاننىڭ بىر قوشۇق قېنىدىن كەچسىلە، بۇ توپ بىر ئاجىز پۇقرانىڭ قېنى بىلەن بويالمىسۇن، پىقىر ئۇنى پۇقراغا ئەمەس، دۈشمەنگە تاقابىل تۇرۇشقا ياسىغانمەن! — دېدى ئۆتۈنگەن ھالدا.
ۋەھىمىلىك ئىبرەت سۆزلىرىنى مىڭلىغان پۇقراغا جاكارلاپ بولغان ھەبىبۇللاخان ئۆز جاكارىسىدا جاھىللىق بىلەن چىڭ تۇردى. قاۋۇل ئۇستىنىڭ ئۆتۈنۈشلىرىگە، يالۋۇرۇشلىرىغا پىسەنت قىلماي،تەپكە يېپىنى تاش يۈرەكلىك بىلەن تارتىۋەتتى. «گۇم» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ سەينا ئوتتۇرىسىدا ئاسمان - پەلەك ئىس كۆتۈرۈلدى، پارتلاش زەربىسىدىن نەگىدۇر غايىب بولغان دېھقاننىڭ تېنى بىر پەستىن كېيىن پارچە - پارچە بولۇپ يەرگە چۈشتى. مىڭلىغان ئادەم ئالقانلىرى بىلەن كۆزلىرىنى ئېتىۋالدى. ئاياللار ۋە باللار قىقاس سېلىشىپ ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىشتى. ئەركەكلەر ۋە يۈرىكى قاتقان مويسىپىتلار بارماقلىرىنى قاتتىق چىشلەشتى.
قاۋۇل ئۇستا بۇ چاغدا بۇ پاجىئەلىك مەيداندىن ئاللىقاچان ئۇزاپ كەتكەنىدى. ئۇ قايسىبىر مولدىن پەتىۋا ئالدى بولغاي، ئۆيگە قايتىپ كېلىپلا نەرسە - كېرەكلىرىنى يىغىشتۇردى - دە،«تونۇشلىرىمنىڭ ئۆيىدە بىر مەزگىل تۇرۇپ كېلىمەن» دەپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى. ئوغۇل - قىزلىرىنىڭ ئۆزىتىپ چىقىشىغىمۇ يول قويمىدى.
مۇشۇ ۋەقە سەۋەبلىك، ئۇنىڭ ھەبىبۇللاخاندىن كۆڭلى قالدى. شەپقەتسىزلەرچە قىيما - چىيما قىلىۋېتىلگەن ھېلىقى دېھقان ۋە ئۇنىڭ يېتىم قالغان بالا - چاقىلىرى ئالدىدا ھەبىبۇللاخانىمۇ، ئۆزىنىمۇ گۇناھكار ھېسابلىدى. پۇقرانىڭ بۇ تەرىقە ئېچىنىشلىق ئۆلۈپ كېتىشىگە زامىن بولغان قاغىشتەگكۈر توپنى ياساپ چىققىنىغا يۈز مىڭ پۇشايمانلار قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ بۇ كەچۈرگۈسىز گۇناھىنى دۇئا - تىلاۋەت، كۆز يېشى بىلەن يۇيۇش ئۈچۈن جاھاننىڭ قايسىدۇر بىر چېتىگە، قايسىبىر مازارنى

كۆزلەپ كېتىپ قالدى. ئۇنىڭچە، پەقەت جاھان غوۋغاسىدىن، ئەخمەق پادىشاھتىن، پاجىئە يۈز بەرگەن قانلىق سەينادىن قانچە يىراق تۇرسا شۇنچە يەڭگىللەپ قالاتتى، ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ ئىستىغپار ئېيتىشلا ئاللادىن مەغپىرەت تىلەشنىڭ ئەڭ ئوبدان چارىسى ئىدى...

ئايمۇھەممەت پۈتكۈل شەھەرگە پۈركەتكەن مىش-مىش گەپلەرنى بۇيرۇتمىسىنى ئالغىلى كەلگەن ئوردا تېۋىپىدىن ئاڭلىدى. تېۋىپ پادىشاھقا دورا ئاپىرىپ بەرگىلى بارغاندا كۆرگەن ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلەپ كېلىپ:

— قانداقتۇر بىر كۆڭۈلسىز ۋەقە يۈز بېرىدىغاندەكلا تۇرىدۇ،— دېدى.

— ھەزرىتىم، قېنى ئېيتسىلا، قانداق كۆڭۈلسىزلىك يۈز بېرەر؟ ۋابامۇ ياكى ئۇرۇشمۇ،— تاقەتسىزلەنگەن يارمۇھەممەتنىڭ كوچىلاۋېرىشى بىلەن تېۋىپ ئاخىرى ئېغىز ئېچىشقا مەجبۇر بولدى. ئۇ ئۇلۇغ - كىچىك تىندى - دە:

— ۋابامۇ، ئۇرۇشمۇ، كېسىپ بىرنېمە دېيەلمەيمەن ئۇكام، ئىشقىلىپ بۇ ئىككىسىنىڭ قايسىبىرى بولسۇن، كەلگۈلۈك بەربىر پۇقراغا كېلىدۇ. بۇ ئەلمىساقتىن تارتىپ شۇنداق بولۇپ كەلگەن، لېكىنزە....،— تېۋىپ نېمىشقىدۇر گېپىنىڭ داۋامىنى ئىچىگە يۇتۇۋەتتى.

بىر ئىشنىڭ تېگىگە يەتمىگىچە بولدى قىلمايدىغان ئايمۇھەممەت، تېۋىپنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە گەپ بارلىقىنى پەملىدى ۋە ئۇنىڭ كۆزىگە كىرىپلىۋالدى.

— كارۋان بېشىدىن ئاڭلىشىمچە،— دېدى تېۋىپ گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — قەشقەردە بۇزرۇكخان، مۇھەممەت ياقۇپبەگ قوشبېگى دەيدىغان پەرغانىلىقلار ئوبدانلا كۈچلىنىپ قالغان ئوخشايدۇ. ئۇلار قەشقەرنى، يەكەننى پەتىھ قىپتۇدەك، يەنە كۇچا خوجىلىرى بىلەن ئۇرۇشۇپمۇ ئىنايەت تېپىپتۇ. تېخى يېقىندىلا لەك-لەك لەشكەر بىلەن يەكەنگە چۈشكەنمىش.

..

— يەكەنگە؟!

يارمۇھەممەت پىژىلداپ ئوت چىچىپ تۇرغان چويۇن سۇيىنى قىلىپقا قۇيۇشتىن توختاپ قالدى. كۆيەك بىسىۋاتقان گۈلئايىممۇ، كۆمۈر تاشلاۋاتقان يارمۇھەممەتمۇ بىرەر كېلىشمەسلىكنى سەزگەندەك، ئىشنى توختىتىپ، قۇلاقلىرىنى دىك قىلىشتى.

ئايمۇھەممەت قوشۇمىسىنى تۈرۈپ نىمىنىدۇر ئويلىۋالغاندىن كېيىن، چايخانىدا ئۇچراتقان ھېلىقى دەرۋىش ۋە سىرلىق پالنى يادىغا كەلتۈردى-دە، پېشانىسىگە پاقىدە بىرنى ئۇرۇپ، قولىدىكى قىسقۇچنى چۆرۈپ تاشلىدى. ئۇنىڭ ياشلىق قىلىپ بىرەر بالا تېرىپ قويۇشىدىن قورققان تېۋىپنىڭ توسۇشلىرىغا قارىماي، كەرىمقۇلنى ئەگەشتۈرۈپ دۇكاندىن بوراندەك تېز چىقىپ كەتتى.

— ئېيتىنى نىمە دېۋىدى ھېلىقى دەرۋىش؟— ئايمۇھەممەت يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ سورىدى كەرىمقۇلدىن.

— كىپەك دەرۋىش دېگەندەك قىلىۋىدى.

— دۇرۇس، كىپەك دەرۋىش دېگەنىدى.

ئۇلار كوچىمۇ كوچا مەھەللىمۇ مەھەللە ئارىلاپ چىقتى، بىراق ھېلىقى دەرۋىشنى زادىلا تاپالمىدى.ھەتتا دەرۋىشكە ئوخشاپراق كېتىدىغان بىرەر ئادەمنىمۇ ئۇچرىتالمىدى. سورىغانلاردىنمۇ قانائەتلىنەرلىك جاۋاب چىقمىدى.

— ئاكا، دەرۋىش دېگەن مۇقىم تۇرالغۇسى يوق بىر تائىپە، ئۇلار قەيەردەك پەيدا بولۇپ، ئالۋۇندەك غايىب بولىدىغان خەق تۇرسا، ئۇنى تېپىش دەريادىن قاشتېشى ئىزدەشتىنمۇ تەس ئىش - دە، دېدى كەرىمقۇل يەكتەكىنىڭ پېشى بىلەن تەرىنى سۈرتۈپ كېتىۋېتىپ.

كەرىمقۇل دۇرۇس گەپ قىلىۋاتاتتى. «راست، دەرۋىشلەر تۈن ئاسمىنىنى يېرىپ ئۆتىدىغان ئاقار يۇلتۇزدەك، غىل - پال كۆرۈنۈپ قويۇپلا غايىب بولىدىغان جاھانكەزدى تائىپە تۇرسا، ئۇنى تېپىش ئاسانمۇ؟»

— كەرىمقۇل، — دېدى ئايمۇھەممەت يېنىدا ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ كېلىۋاتقان قوشنىسىغا قاراپ، — بىلەمسەن، ھېلىقى ئاخشىمى ئۇ ئەسلىدە ئەگىتىپ بېشارەت بەرگەنىكەن، بىلمەپتۇق، ئەۋلىيا سۈپەت ئۇ كىشىنى تېخى ساراڭ، تېجمەل دەپ تىللاپتۇق. پەقەت ئۇنى تاپقاندىلا ئاندىن بۇ چوڭ تېپىشماقنىڭ جاۋابى يېشىلىدۇ. كېچىكىپ قالساق پۇشايماننى ئالغىلى قاچا تاپالماي قالىمىز جۇمۇ!

ئۇلار كېپەك دەرۋىشنى ھېرىپ ھالىدىن كەتكۈچە ئىزدىدى، كونا پاتاي دېگەندە ئۇمىدىنى ئۈزۈپ ئۇششۇك تەگكەن مايسىدەك سولىشىپ دۇكانغا قايتىپ كەلدى.

كېلىپلا، قېلىپتا تۇرغىلى يېرىم كۈن بولغان قازىنىنى ئالغىلى كەلگەن تېۋىپ بىلەن يەنە ئۇچرىشىپ قالدى. تېۋىپ ساراڭدەك چىقىپ كېتىپ، قاپاقلىرىنى ساڭگىلىتىپ قايتىپ كەلگەن ئايمۇھەممەتتىن چاقچاق ئارىلاش سورىدى:

— ئۇستام، كېپەكتەك تاقلاپ نەلەرگە بېرىپ كەلدىلە؟

بۇ سوئالغا جاۋاب بېرىشنىڭ ھېچقانداق ئەھمىيىتى بولمىسىمۇ، بىراق ئايمۇھەممەت تېۋىپنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ دەرۋىش ھەققىدە قىسقىلا سۆزلەپ بەردى. تېۋىپ يەنە ئويلىمىغان يەردىن سوئال قويدى:

— يېشى ئاتمىشلاردىن ھالقىغان، ئورۇق، قارامتۇل كىشىمىدى؟

— ھەئە، ـ جاۋاب بەردى ئايمۇھەممەت سەل ھەيران بولۇپ، — سىلى ئۇنى كۆرگەن ئوخشىمامدىلا!

—قىزىل ـ كۆك ئالا خۇجۇن كۆتۈرۈۋالغان ئاقساقال كىشىمىدى؟

— دەل ئۆزى شۇ!

— ھەي بالام، باشتىلا مەندىن سورىسىلىچۇ، — تېۋىپ ئۇكۈنگەچ بېشىنى چايقاپ تۇرۇپ دېدى، —بۇ تېخى تۈنۈگۈن ئەتىگەندە بولغان ئىش، بىر دەرۋىش قاق ناشتىدىلا ئوردا ئالدىغا كېلىۋېلىپ «پادىشاھ بىلەن كۆرۈشمەن، دېمىسەم بولمايدىغان زۆرۈر گېپىم بار» دەپتۇ، لېكىن پادىشاھ

ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشمەپتۇ.

— كېيىن نېمە بوپتۇ؟

ياساۋۇللار سەدىقە بېرىپ، قايتىپ كېتىشكە دەۋەت قىپتۇيۇ، ئۇ كەتكىلى ئۇنىماپتۇ. ياساۋۇل بېشى «دەيدىغان گېپىڭنى ماڭا ئېيت، پادىشاھ ئالىيلىرىغا يەتكۈزىمەن» دەپمۇ بېقىپتۇ، ئۇ دەرۋىش ئاغزىغا ئېلىشتىنمۇ قورققۇدەك قانداقتۇر ئالتاغىل گەپلەرنى قىلغانىكەن، ئۇنى ئەقلىدىن ئازغان ساراڭ دەپ قاراپ پوت - قولىنى يەرگە تەگكۈزمەي قەلەندەرخانى-غا① ئاپىرىپ تاشلاپتۇ، پېقىر ياساۋۇل بېشىنىڭ پەرمانى بىلەن چېكىسىدىن قان ئېلىپ، لوڭقا قويغىلى بېرىۋېدىم، ئۇ پوت - قولى چۈشەلگەن پېتى بىھوش بولۇپ ياتقانىكەن.

ئايمۇھەممەت ۋە كەرىمقۇل ئىككىنچى قېتىم كوچىغا قاراپ ئېتىلدى. ئۇلارغا ئەمدى يارمۇھەممەتمۇ قېتىلدى. قەدىمى بۇلۇتتەك يەڭگىللەپ قالغان ئۈچ نەپەر يىگىت ساماۋىي دۇلدۇلدەك چاپسانلىق بىلەن قەلەندەر-خانىنى كۆزلەپ قانات قاقتى.

ئالتىنچى باب

ناتونۇش قوراللىقلار

ياقۇپبەگنىڭ تامدەك ھەيۋەتلىك جەڭ ئاتلىرىغا مىنگەن چاغاۋۇل قىسىملىرى يېرىم كۈن ماڭا- ماڭمايلا خوتەن شەھىرىنىڭ غەربىي بوسۇغى-سىغىچە قىستاپ كېلىپ، ئۇدۇل ئۇردا تەرەپكە ئات سالدى.

---

① قەلەندەرخانا — ھەببۇللاخان ئۆز زامانىسىدا خوتەندە قۇرغان دارىلئاجىزىن، يەنى يېتىم-يېسىرلار، مۇساپىرلار پاناھلىنىدىغان خەيرىي - ساخاۋەت ئورنى.

ئۇچۇق قاپقانغا ئۆزىنى ئۇرۇپ، تارتۇق قىلىنغان ئىپسىل ئارغىماقتا مىنىپ زاۋىغا كېلىۋاتقان نېمەتۇللاخان يېرىم يولدىلا ئوخشاش بىر ھىيلە بىلەن جەھەننەمگە ئۇزىتىلدى. ئۇ باشلاپ كېلىۋاتقان يۇرت كاتتىلىرى، ئوردا سىپاھلىرىمۇ ئۇنىڭ بىلەن تەڭ ئەجەل شەربىتىنى ئىچتى. نامەلۇم بىر ئاپەتنىڭ تۇيۇشىنى تۇيغان خوتەنلىكلەر ئون بەش مىڭ كىشىلىك زور قوشۇن قاراقاش دەرۋازىسىغا يېقىن يەردىكى توپچاغا كېلىپ چېدىر- بارگاھلىرىنى تىككەندىلا ئاندىن بۇ قارا ئاپەتنىڭ ۋابا ئەمەس، بەلكى ئۇرۇش ئىكەنلىكىنى بىلىپ يەتتى.

ياقۇپبەگ خوتەن پۇقرالىرىنىڭ سەۋر - تاقىتىگە بەكمۇ ھەيران بولدى. دېمىسىمۇ، ئېزىز بەگ جاللات باشچىلىقىدىكى چىغاۋۇل قىسىم[1] پادىشاھ ئوردىسىغا خۇددى پاتقاقتا پاتۇرۇلغان ئېغىر تاشتەكلا ئۇگاي ۋە تېز كىرىۋېلىشقا مۇۋەپپەق بولغانىدى. ئۇلار قەسىر ئىچىنى تىنتىپ، تۆشۈكمۇ تۆشۈك ئاختۇرۇپ، دۇنيا دەپىنەنى رويخەتكە ئېلىپ، ئوردا خادىملىرى ۋە خان جەمەتىدىكىلەرنى تۇتقۇن قىلىۋاتاتتى.

تېكىرقاپ، مەگدەپ قالغان شەھەر ئاھالىسى تاپىنى ئاستىدىلا ئۆمى- لەپ يۈرگەن قانخور زۇلۇكلاردىن بىخەۋەر، ئۆيلىرىگە مۇستەھكەم بېكىن- گەنىدى. ئاساسلىق شەھەر كوچىلىرى، ئەسكەرخانا،[2] قورخانا - ھەربىي ئەسلىھەلەر،قورال - ياراق ئىسكىلاتى قاتارلىق مۇھىم ئىمارەتلەر ياقۇپبەگ قوشۇنلىرىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ بولغانىدى.

بىر توپ ناتونۇش قوراللىق كىشىلەرنىڭ پادىشاھ ئوردىسىغا بىمالال كىرىپ چىقىۋاتقانلىقى خوتەنلىكلەرگە غەيرىي بىر تېپىشماق بولۇپ تۇيۇلۇ- ۋاتاتتى. ئۇلار ئىشىكلىرىنىڭ يوچۇقىدىن، دەرەخ دالدىسىدىن ئېھتىيات بىلەن مارىلاپ بۇ قىزىق ئويۇننى كۆزىتەتتى، ئوردىدىن قوراللىق كىشى-

---

① چىغاۋۇل قىسىم — ئالدىن يۈرەر قىسىم، رازۋېتچىك قىسىم.

② ئەسكەرخانا — ئەسكەر تۇرغان گازارما بولۇپ، كېيىن يەر نامىغا ئايلىنىپ كەتكەن.

لەرنىڭ نازارىتىدە ئېلىپ چىقىلىۋاتقانلارنى بارماقلىرىنى بىسىپ تۇرۇپ سانايتتى. غەم - غۇسسىسىز شوخ باللار ئۇياق - بۇياق ئات چاپتۇرۇپ يۈرگەن يوچۇن ئادەملەرنىڭ كەينىگە كىرىۋېلىپ بەخىرامان تاماشا قىلىشاتتى. چالما ئاتاتتى، توپا چاچاتتى. ئۇردا سېپىلى ئۈستىدە ئادەتتىكىگە ئوخشىمايدىغان ئۇچلۇق تەلپەك، قىزىل كەمزۇللۇق قاراۋۇللار پەيدا بولۇپ، توغ-ئەلەملەر ئالماشقانىدى. ئاھالىلەر بۇ ئۆزگىرىشلەرنى بىرەر كېلىشىم ياكى ئەھدىگە مۇۋاپىق، ھاجى پادىشاھنىڭ ئىجازىتى بىلەن بولۇۋاتسا كېرەك، دەپ پەرەز قىلىشاتتى.

ئۇلار ھاجى پادىشاھقا ئۆزىگە ئىشەنگەندەك ئىشىنەتتى. ئۇنىڭ لەشكەرلىرىنى دۇنيادا تەڭدىشى يوق، رۇستەمدەك باھادىر دەپ بىلىشەتتى. شەھەردە ئۇۋۇسىغا سۇ كىرىپ كەتكەن چۈمۈلىلەردەك پىتىراپ يۈرگەن بۇ كىشىلەر يامان غەرەز بىلەن كەلگەن بولسا، ھاجى پادىشاھ ۋە ئۇنىڭ باھادىرلىرى ئۇلارنى يۇرت تېشىدىلا ئەدەبلەپ، كەلگەن يېرىگە ھەيدىۋېتىدىغانلىقىغا كۆزى يېتەتتى.

بوران ئالدىدىكى جىمجىتلىققا ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ ھالەت ئالاھەزەل بىر كۈندىن ئارتۇق داۋام قىلدى. بوران ئۆتۈپ، ئالەم سۈزۈلۈپ، پۇقرالار ھەببۇللاخان ۋە ئۇنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىۋاتقان چاغدا قىزىق دەرۋازىسى ۋە سۇ دەرۋازىسى تەرەپتىن ھەيۋەتلىك قىقاس كۆتۈرۈلدى. كۆپ ئۆتمەي، ئاق ماتادىن كېپەن كىيگەن، يېمەك-ئىچمەك قاچىلانغان تۇلۇملىرىنى بوينىغا ئاسقان، ئات، ئېشەك، توپاق خىچىرلارغا مىنىۋالغان، قىڭراق ۋە يوغان قىرقىيدىغان قايچىنى بادرا بىلەن ساپلاپ ئۆشنىسىگە سېلىۋالغان ئون مىڭچە كىشى قاراقاش دەرۋازىسىدىن سەل مىسالى كىرىپ كەلدى. سۇ دەرۋازىسى تەرەپتىن كەلگەنلەرمۇ ئۇلۇمگە تەۋەككۈل قىلىپ، كېپەنلىكىنى بىللە ئېلىۋېلىشقانىدى. ئۇلارنىڭ سانىمۇ ئون مىڭدىن كەم تۇرمايتتى. ئۆي - ئۆيلەردە مارىلىشىپ، پەيت كۈتۈپ تۇرغان شەھەر ئاھالىلىرى تەرەپ-تەرەپتىن ئېقىپ كېلىپ بۇ زور قوشۇنغا

قېتىلىپ كەتتى. بىرەر پاناھلىق جاي تېپىپ موكونۇۋېلىشقان، ئەزرائىلنىڭ چاڭگىلىدىن قېچىپ قۇتۇلغان خوتەن لەشكەرلىرىمۇ ئۇلارنىڭ سانىنى ئاۋۇتتى.

دەل شۇ چاغدا ئارا، پالتا كۆتۈرگەن تۆت - بەش مىڭچە پىيادە دېھقان ھېيتگاھ دەرۋازىسىدىن بۆسۈپ كىردى. ئۇ يەرگىنە جايلىشىپ ئۈلگۈرگەن بىر - قانچە پەرغانىلىق كەلگۈن ئۇقتىپ كەتكەن پاخالدەك سورتوقاي قىلىنىپ چەتكە چىقىرىلغانىدى. بۇ پىيادە يۇقىرىلارنىڭ ئەلپازىمۇ قوتۇرىغان يولۋاستەك يامان كۆرۈنەتتى. ھەرقانداق توسۇق ئۇلارغا قىلچە دال بولالمايتتى.

غەزەپلەنگەن كىشىلەر سېپىي تومۇز كەلگۈندەك ئاققانچە ئۆلغىيىشقا باشلىدى. «ئادەملىرىمىزنى قايتۇرۇپ بەر»، «ئۇر ئۇ پەرغانىلىقنى» دېگەن سادا تۇشمۇ تۇشتە گۈرۈلدەيتتى. «ئۇر، چاپ» ئاۋازى ھۇۋۇك - ھۇك يىغلاۋاتقان ئادەملەرنىڭ تەگبىر ساداسى بىلەن قوشۇلۇپ بەھەيۋەت ئەكس سادا پەيدا قىلىپ، يەر - جاھاننى تىترەتمەكتە ئىدى.

توسالغۇلارنى يىمىرىپ، توسقۇنلارنى يېڭىپ كەلگەن بۇ ئادەملەر قاراقاش، يۇرۇڭقاش ۋە چىرا يۇرتلىرىنىڭ قورقۇمسىز پىدائىيلىرى بولۇپ، ئەزىز يۇرتىغا يامانلىق كۆزلىگەن ھەرقانداق دۈشمەن بىلەن ئاخىرقى تىنىقىغىچە ياقىلىشىشقا قەسەمياد قىلغانلار ئىدى.

يۇرت كاتتىلىرى ئىز - دېرەكسىز يوقالغانلىقى، ياتلارنىڭ يۇرتىغا ئاياغ باسقانلىقى توغرىسىدىكى بۇ شۇم خەۋەر دەسلەپتە يۇرت - يۇرتلاردىكى قازانچى جامائەسى ئارقىلىق ئاۋام ئارىسىغا تارقالدى. يېغىلىق باشلاپ كېلىۋاتقان يات تائىپىنىڭ پەرغانىلىقلار ئىكەنلىكىمۇ ھەممەيلەنگە ئايان بولدى. چوقماق - تاياق تۇتالايدىغانلىكى ئەركەكلەر يۇرت چوڭلىرىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، خوتەن شەھىرىگە غازات يۈرۈشى قىلىشنى تەلەپ قىلىشتى. ئادىمى بارلار ئادەم چىقاردى. كالتەك كۆتۈرگىچىلىك ئادىمى يوقلار

يېمەك-ئىچمەك، ئات - ئۇلاغ ھازىرلىدى. شىددىتى زىيادە خوتۇن -
قىزلارمۇ ئەرەنچە كىيىنىپ ئۆز ئىختىيارى بىلەن سەپكە قوشۇلدى.

شۇنداق قىلىپ، تارام - تارام ئەزىم دەريالار قورام تاشلاردىن، يار-
ئېدىرلاردىن ئاتلاپ ئۆتۈپ دېڭىز - ئوكيانغا قويۇلغاندەك، يۇرت -
يۇرتلاردىن قوزغالغان ئادەم ئېقىمى خوتەن شەھىرىگە جەم بولۇپ، بۇ
يەرنى غەزەپ دېڭىزىغا ئايلاندۇردى.

ئەسلىدە كېپەك دەرۋىشنى ئىزدەپ ساراڭ بولاي دەپ قالغان ئاكا-
ئىنى قازانچى بىلەن بوياقچى كەرىمقۇل تۇتۇلغۇن كۆز باغلانغان مەزگىلدە
پادىشالىق قەلەندەرخانىغا سولاپ قويۇلغان كېپەك دەرۋىشنى تېپىۋالغانىدى.
ئۇلار قەلەندەرخانا بېگىگە يالۋۇرۇپ يۈرۈپ ئۇنى بوشاتتى ۋە ئەقلىگە
سىغمايدىغان غەيرىي ئالامەتلەرنى، ئۇردا تېۋىپىدىن ئاڭلىغانلىرىنى قالدۇر-
ماي ئېيتىپ بەردى.

كېپەك دەرۋىش چايخانىدىكى كۆڭۈلسىزلىكلەرنى ئۇنتۇپ كەتكەنمۇ،
بۇ توغرىدا بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى. ياخشى كۆڭلىنى چۈشەنمىگىنى
ئۈچۈن يىگىتلەرگە تاپا قىلىپمۇ ئولتۇرمىدى. چۈنكى ئۇ بۇنداق مۇھىم
خەۋەرنى خوتەنلىكلەر ئارقىلىق ئوردا ئەمەلدارلىرىغا يەتكۈزگىنىم ياخشى
دەپ ئويلىغان ۋە بۇ يىگىتلەرنى ۋاستىچى قىلىپ تاللىغان بولسىمۇ، لېكىن
ئۆز قىياسىنىڭ تامامەن توغرا بولۇپ چىقىشىغىمۇ ھۆددە قىلالمايتتى. يەنە
كېلىپ ھاجى پادىشاھنى ئۆز ئاتىسىدەك چوڭ بىلىدىغان خوتەنلىكلەرنىڭ
ئېڭىدا بۇنداق قورقۇنچلۇق رېئاللىقنى سىغدۇرالىغۇدەك بوشلۇقمۇ يوق
ئىدى. شۇ ۋەجىدىن ئۇ پال ئويۇنى ئارقىلىق يىگىتلەرنىڭ رايىنى سىناپ
كۆرۈۋېدى، ئۇلار ئۇنى مەنىستىمىدى، ساراڭ - جىندى دەپ ئويلاپ
قېلىشتى. بىراق، ھاياتىدا شەھەر دەرۋازىسىدىن بىر قەدەم نېرىغا ئۆتۈپ
باقمىغان بۇ ساددا يىگىتلەردىن رەنجىش مۇمكىنمۇ؟ ئۇلارنى ئىش كۆرمە-
گەن، ساددا دېگەندىمۇ، ئوچۇق گەپنىمۇ ئاڭقىرالمىغان، جىددىي ئاگاھلان-
دۇرۇشنى تېجىمەلنىڭ جۆيلۈشى دەپ ھېسابلىغان ئەخمەق ياساۋۇللارنى،

پادىشاھلارنى يەنە نېمە دېگۈلۈك؟

ئايمۇھەممەت ئادەتتە ئېغىر - بېسىق، كەم سۆز كۆرۈنگىنى بىلەن، ۋىجدانى قايناپ تۇرىدىغان، ناھەق ئىشلارغا چىداپ تۇرالمايدىغان يىگىت بولۇپ، بۇ تەرەپتىن دادىسىنى تارتقانىدى. مۇبادا دادىسى بۇ يەردە بولسا، يۇرت بېشىغا بالا - قازا كەلسە نېمە دەيدىغىنى ۋە نېمە قىلىدىغىنى ئايمۇھەممەتكە ئايدىڭ ئىدى. ئۇ ئەلۋەتتە: «ماڭ ئوغلۇم، ئوغۇل بالا دېگەن يۇرت بېشىغا كۈن چۈشسە قاراپ تۇرالمايدۇ، قولۇڭغا چىققىنىنى ئال، دۈشمەننىڭ بېشىغا ئۇر» دېگەن بولاتتى. ئۆزىنىڭمۇ دۈشمەنگە قاراپ شىردەك ئېتىلىشى تۇرغان گەپ ئىدى.

ئايمۇھەممەت دادىسىنىڭ دېگىنىدەك قىلىشى، دادىسىدەك قىلىشى كېرەك ئىدى. لېكىن ئۇ قانداق قىلىشنىڭ يولىنى بىلەلمەيۋاتاتتى. قېلىن، قاراڭغۇ ئورماندىن قايسى يول بىلەن چىقىپ كېتىشنى، كۆۋەجەپ تۇرغان ئۇلۇغ دەرياغا قايسى كېچىكتىن ئات سېلىشنى ئۇقمايۋاتاتتى.

ئۇ ئىختىيارسىز ھالدا:

— ئاھ دادا، سەن قەيەردە، ئوغلۇڭغا بىرەر يول كۆرسەتسەڭچۇ؟ — دەۋەتتى دادىسىغا قىياسەن ئىلتىجا قىلىپ.

چوڭقۇر خىيالغا پاتقان دەرۋىش ئايمۇھەممەتنىڭ ئېغىر خورسىنىشىغا، ئوتلۇق ئىلتىجاسىغا دىققەت قىلماي قالمىدى ۋە سورىدى:

— داداڭ كىم بولىدۇ، ئوغلۇم، ئۇ ھازىر قەيەردە؟

ئايمۇھەممەت دادىسىغا چېتىشلىق ئۇزۇن ھېكايىنى سۆزلەپ ئولتۇ-رۇشنى خالىمىدى بولغاي، ئۆزىگە سوئال نەزەرى بىلەن تىكىلىپ تۇرغان كىيپەك دەرۋىشكە يالت قىلىپ قارىۋالدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ بۇ ھېكايىنى قىسقىلا قىلىپ سۆزلەپ بەردى. دەرۋىش قاۋۇل قازانچىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلى-غان ھامان ئايمۇھەممەتنىڭ قولىنى مەھكەم تۇتۇۋالدى ۋە:

— مۇنداق دېگىن بالام، ئەستاغپۇرۇللا، تۆگىگە مىنىۋېلىپ تۆگە ئىزدەپ يۈرگىنىمنى قارىمىدىغان؟ — دېدى بېشىنى چايقاپ تۇرۇپ.

دەرۋىشنىڭ بۇ سۆزىدىن ھەيران بولغان ئايمۇھەممەت، يارمۇھەممەت ۋە كەرىمقۇللار بىر - بىرىگە قارىشىۋالدى. ئايمۇھەممەت گۇمان بىلەن:

— دەرۋىش ئاتا سىلى... دادامنى تونۇمدىلا؟— دەپ سورىدى دەرۋىشتىن.

— تونۇيمەن، تونۇغاندىمۇ تازا ئوبدان تونۇيمەن!

كىيەك دەرۋىش ئون يىل مۇقەددەم ئىمامى جەئفەرسادىق[1] مازىرىنى تاۋاپ قىلماق بولۇپ بۇ يەرگە كەلگەنلىكىنى، تاۋاپ يولىدا قاۋۇل ئۇستا بىلەن تونۇشۇپ تا نىيىغىچە بىللە سەپەر قىلغانلىقىنى، بىر - بىرىگە قول-قانات بولۇشۇپ بىر تۇغقانلاردەك ئىچەكىشىپ كەتكەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى.

دەرۋىش بۇ قېتىم خوتەنگە قاراپ يولغا چىققاندا ئاۋۋال قاۋۇل ئۇستىنى ئىزدەپ تېپىپ ئۇ ئارقىلىق پادىشاھنى ئاگاھلاندۇرۇشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ئۇنى تاپالمىغانلىقتىن غەرىزىنى ھېچكىمگە ئۇقتۇرالمىغىنىغا ھېلىغىچە ئۆكۈنۈۋاتاتتى. كۆز ئالدىدا تۇرغان ئايمۇھەممەت بىلەن يار مۇھەممەتنىڭ قەدىناس ئاغىنىسى قاۋۇل ئۇستىنىڭ ئوغۇللىرى ئىكەنلىكىنى بىلگەن كىيەك دەرۋىشنىڭ چىرايى بىردىنلا ئېچىلىپ كەتتى ۋە ئۇلارنى قۇچاقلاپ پېشانىسىگە ئاتىلارچە سۆيۈپ قويدى، يەنە نېمىندۇر ئېسىگە ئالغاندەك ئايمۇھەممەتلەرگە دېدى:

— مۇنداق گەپ، باللىرىم، بۈگۈن ماڭا دورا ئېلىپ كەلگەن تېۋىپتىن ھەببۇللاخاننىڭ زاۋىغا قاراپ يولغا چىققانلىقىنى ئاڭلاپلا ئىشنىڭ تېگىگە يەتكەندەك بولدۇم. ئەمدى جاھان غوۋغالىرىدىن قول ئۈزۈپ بىرەر

---

① ئىمامى جەئفەر سادىق — ئىمامى مۇھەممەت باقىرنىڭ ئوغلى. مىلادى 699 - يىلى مەدىنە شەھىرىدە تۇغۇلغان. ئىلىم جەھەتتە ئۆز زامانىسىنىڭ داناسى بولغىنى ئۈچۈن «سادىق» دېگەن نام بىلەن شۆھرەت قازانغان. مىلادى 765 - يىلى مەدىنىدە ۋاپات بولۇپ دادىسىنىڭ قەبرىسى يېنىغا دەپنە قىلىنغان. بەزىلەر ئۇنىشىنجاڭدىكى غازاتلاردا شېھىت بولغان دەپ قاراپ، ھازىرقى نىيە ناھىيىسىدىكى ئىمام جەئفەر سادىق مازىرىنى زىيارەت قىلىپ ئۇلۇغلايدۇ.

مازارغا بېرىپ، ئەۋلىيا - ئەنبىيالارنىڭ روھىنى خۇشال قىلاي دەپ تۇراتتىم. ھېلىمۇ ياخشى سىلەر كېلىپ قالدىڭلار، بولمىسا بۈگۈن كەچتىلا غەپلەتتە قالغان بۇ شەھەردىن كېتىپ قالاتتىم.

— نېمىدەپ بۇ يەردىن كەتمەكچى بولغان ئىدىلە دەرۋىش ئاتا؟

— باللىرىم، ئۇرۇش دېگەننىڭ توققۇزى رەڭ، بىرى جەڭ، ياقۇپ-بەگ قانداق ئادەم، بۇ خۇداغا مەلۇم. بىراق ئۇنىڭ پېيىدىكى نىياز ھېكىمبەگ دېگىنى كەمەكتىن ھەييار، تۈلكىدىن قۇۋ. ئۇلار ھەبىبۇللاخاننى يۇرت ياقىسىغا چىللىغانىكەن، بۇنىڭدا جەزمەن بىر ئويۇن بار. پادىشاھنىڭ ساق قايتىپ كېلەلمەيدىغىنىنى كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرۇپتۇ.

— نېمە، شۇنداقمۇ بولارمۇ؟

— شۇنداق بولىدۇ، ئىت ئاغزىغا ئالغان لوقمىنى يۇتۇۋەتمەي قالماي-دۇ.

— ئۇنداقتا پادىشاھتىن، پادىشاھنىڭ لەشكەرلىرىدىن ئۈمىدنى ئۈزد-مىزمۇ؟

— ھەبىبۇللاخاننىڭ كەتكەن يولى بارسا كەلمەس يولمۇ، يا بارسا كېلەر يولمۇ، ئۇنىڭغا بىر نېمە دېمەك تەس. لېكىن پادىشاھقا بىرەر كېلىشمەسلىك بولۇپ قالسا ئىشنىڭ تۈگىگىنى شۇ. پادىشاھى يوق يۇرت-باشسىز تەن، پادىشاھى يوق لەشكەر- سەركىسىز ئۆچكە توپى. ئىش يامىنىغا تارتسا پۇقرامۇ، لەشكەرمۇ يۇرتنى قوغداپ قېلىشقا قادىر ئەمەس.

— ئەمىسە قانداق قىلغۇلۇق؟

كېپەك دەرۋىش ئايمۇھەممەتنىڭ سوئالىغا دەماللىققا جاۋاب بەرمىدى. كاللىسىنى تارتىشىدەك يېرىك ئالقانلىرىنىڭ ئارىسىغا ئېلىپ، كۆزلىرىنى يۇمدى.

ئايمۇھەممەتنىڭ سوئالىنىڭ سالمىقى ئۇنىڭغا روشەن ئىدى. بۇ سوئال يۇرت تەقدىرىگە ۋە تۈمەنمىڭ پۇقرانىڭ ھايات - ماماتىغا مۇناسى-ۋەتلىك چوڭ مەسىلىگە بېرىپ تاقىلاتتى. ئايمۇھەممەتكە يول كۆرسەتكىنى

پۇقراغا يول كۆرسەتكىنى ئىدى. ئەگەر قىلدىن قىيسىق كەتسە مۆلچەرلە-
گۈسىز ئېغىر ئاقىۋەت كېلىپ چىقىشى مۇمكىن ئىدى.

بىراق، دەسلىپىدە ئۇ خوتەننىمۇ ئۆز يۇرتىدەك كۆرۈپ، ئۇنىڭ
تەقدىرى ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈشنى ئۆز يۇرتى ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈش
دەپ چۈشەندى. شۇڭا نى - نى مۇشەققەتلەرگە، خەتەرگە ئۆزىنى ئۇردى.
ئاخىر ئۇنىڭ تىرىشچانلىقىدىن خوتەن ئەھلىنىڭ تەمەنناسى ۋە غەپلەت
ئۇيقۇسى غالىب كەلدى. غەپلەت بۆشۈكىدە تەۋرىنىۋاتقانلار ئۆزىنى ئويغ-
ىتالايدىغان ھەرقانداق سادىغا قۇلاق سالمىدى. ياخشى نىيەت بىلەن شەپە
بەرگۈچىنى مالامەت ئوقىغا نىشان قىلدى. ئۇ ئاخىرىدا گۇلباغقا ياكى جامە
ئەزانخانىسىغا چىقىپ پوتكۇل يۇرت ئاڭلىغۇدەك قىلىپ: «ئەي غاپىل
خوتەنلىكلەر، ئويغىنىشنى خالىمساڭلار سۈت ئۇيقۇدا ئۇخلاۋېرىڭلار، ئا-
خىرى بىر كۈن ئويغىنىپ قالىسىلەر - دە، لەختە - لەختە قان ئىچىدە
ياتقىنىڭلارنى كۆرىسىلەر» دەپ ۋارقىرىماقچىمۇ بولدى. بىراق كۆپنى
كۆرگەن، ئالەمنىڭ پىرىمنى دېگۈدەك ئايلىنىپ چىققان بۇ دەرۋىش،
سەبىي بوۋاقتا ئەمچەك سالمەن دەپ ئۇنى تۇنجۇقتۇرۇپ قويۇشتىن
ئەنسىرىدى. ئاغرىنىشقا توغرا كەلسە نادانلاردىن ئەمەس، بەلكى نادانلارنى
نادانلىقتا قالدۇرغان تەقدىردىن ئاغرىنسا بولىدىغانلىقىنى چۈشەندى. ئاخى-
رى ئۇ روھىيەتچى نادانلارنىمۇ، غاپىللارنىمۇ ئۇنتۇدى... پەقەت خانىۋەي-
ران بولۇش گىردابىغا بېرىپ قالغان ئەزىز تۇپراقنى ئۇنتۇمىدى، يۇرت
بېشىغا كەلگەن ئاپەتنى ئۇنتۇمىدى. كونا ئۇلپىتىنىڭ دېرىكى ئۇنى يېگ-
باشتىن روھلاندۇرۇۋەتتى.

— بالىلىرىم، قېنى دەپ بېقىڭلار،قوشنا يۇرتلاردا ئىشەنچلىك تو-
نۇش- بىلىشلىرىڭلار بارمۇ؟— دەپ سورىدى ئۇ تەقەززا بولۇپ تۇرغان
ئىككى يىگىتكە قاراپ.

— بار، يۇرت - يۇرتتا دادامنىڭ ئىشەنچلىك شاگىرتلىرى بار،
بەزىسى تېخى يېقىندىلا مەن بىلەن كۆرۈشۈپ كەتكەن!— ئايمۇھەممەت

ئالدى بىلەن جاۋاب بەردى.

— ئوبدان گەپ، ئوبدان گەپ، — دەرۋىش «ئوبدان گەپ» دېگەن سۆزنى ئالاھىدە سوزۇپ ئېيتتى.— چايخانىدىكى ھېلىقى بوياقچى بالىدەك ئىشەنچلىك ئادەملىرىڭلاردىن بىر قانچىنى تېپىپ يۇرت - يۇرتلارغا ئەۋەتىڭلار، ئۇلار بېرىپ قازانچىلارغا ئەھۋالنى ئېيتسۇن، قازانچىلار پۇقراغا مەسلىھەت سالسۇن، خوتەنلىكلەر ئۆز بېشىدا ياڭاق چاقماقچى بولغانلارغا قانداق مۇئامىلە قىلىشنى ئوبدان بىلىدۇ.

كېيەك دەرۋىشنىڭ مەسلىھەتى ئاكا - ئىنى قازانچىلارغا تازا خوپ كەلدى. ئەمدى تىغ سۆڭەككە يەتكەندە تەۋەككۇل دەرياسىغا كىمە سالماقتىن ئۆزگە ئامال قالمىغانىدى. بىراق، زاۋىدا دېۋەيلەپ تۇرغان ئاتامانلارنىڭ ئۇن مىڭ ئاتلىق ۋە بەش مىڭ پىيادە لەشكەردىن ئىبارەت ئۇستۇن ھەربىي كۈچ بىلەن باستۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقى بۇ ساددا دەرۋىشنىڭ خىيالىغىمۇ كىرىپ چىقمايتتى.

يەتتىنچى باب

يۇرۇڭقاشتا قان تاشقىنى

ھېسابسىز كۈچ - قۇۋۋەتنى ئۆزىدە مۇجەسسەم قىلغان قەھرلىك يانار تاغ بىردىنلا پارتلاپ كەتتى. كوچا - كوچىلارغا تولۇپ كەتكەن غەزەپلىك پۇقرا قىرغاقلارغا ئۆزىنى ئۇرۇپ، چاۋا-چاتقاللارنى قويماي سۈرۈپ ئېقىۋاتقان توموز تاشقىنىغا ئايلاندى. ئۇلار كۆرگەنلىكى يات لەشكەرنىڭ، يات لەشكەرلەرگە باش ئەگكەن ئازغۇن بەگلەرنىڭ بوغۇزىنى بوغۇپ تۇرۇپ ئۆز ئادەملىرىنىڭ دېرىكىنى قىلدى. پوكىنىغا دەسسەپ «چوگلىرىمىزنى تېپىپ بەر» دەپ قىستىدى. مىلتىقلىرىنى بەتلىشىپ، قىلىچىنى يالىڭاچلىغان

جاللاتلار توپىغا ئۆتكۈر شەمشەردەك بۆسۈپ كىرىپ، توغ - ئەلەملىرىنى
يەرگە ئۇردى، دەسسەپ چەيلىدى، قورال - ياراغلىرىنى تارتىۋالدى.
شەھەرنىڭ جىمى بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىنى، سېپىل ئىچى، ئوردا ھەرەمخانى-
لىرى، سارايلارنى چالا قويماي ئاختۇرۇپ، يۇرت كاتتىلىرىنىڭ سىماسىنى
كۆرەلمىدى - دە، ئۆزلىرىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قېلىشتى. كىشىلەر
كوچىلاردا دەۋرەپ بار ئاۋازى بىلەن نەرە تارتىشاتتى. نومۇسقا چىدىماي
تاملارغا، تېرەكلەرگە ئۇسسۇيتتى، چاچ - ساقاللىرىنى يۇلۇشاتتى. كىمنىدۇر
چايناپ - چايناپ يۇركۈۋەتكۈسى، قىيما - قىيما قىلىۋەتكۈسى كېلەتتى.
ئۇلار پادىشاھىغا ئەمەس، بەلكى يۇرت بېشى — ئۆزلىرىنىڭ تىمسالى
ئۈچۈن ئاھ ئۇراتتى. خورلانغان ئانا ماكانى، دەپسەندە قىلىنغان ئىززەت-
ھۆرمىتى ئۈچۈن يىغلايتتى. زېمىن مۇڭغا، پۇقرا غەمگە پاتقانىدى. پادى-
شاھقا قەست قىلغان ناكەسلەرگە، كۆزلىرىگە قان تولغان ھېلىگەر دۈش-
مەنگە لەنەت تاشلىرىنى ياغدۇراتتى.

«قانداقتۇر بىر پادىشاھ لاچىنئاتا مازىرى يېنىدىكى توپچا دېگەن
يەرگە چۈشكۈن قىلىپتۇ. ھاجى پادىشاھنى تۇتۇۋالغىنى شۇ پادىشاھ ئى-
كەن» دېگەن بىر خەۋەر يېتىپ كەلگەن ھامان ئەل-يۇرتنىڭ غەزەپ پىلتى-
سىگە ئوت تۇتاشتى. مىڭ-مىڭلاپ ئادەملەر «ئاللاھۇ ئەكبەر» دېگەن تەكبىر
ساداسى ئىچىدە ئۇلۇغ ئىقىمغا ئوخشاش توپچا تەرەپكە قاراپ ئاقتى.

بۇ ناماز پېشىن بىلەن نامازدىگەر ئارىلىقىدىكى چاغ ئىدى. پۇقرالار
توپىنىڭ ئالدى دەل نامازدىگەر پەيتىدە توپچاغا يېتىپ باردى. ئۇلار
جېنىنى ئالقىنىغا ئېلىپ، ئۇدۇل كەلگەن چېدىرغا ئېتىلدى، ئۆلۈمگە
پەرۋاسىزدەك ئۆزىنى ئۇردى. پومداقلىشىش، مۇشتلىشىش باشلىنىپ كەتتى.
پۇقرالار بىلەن لەشكەرلەر قوم بىلەن توپىدەك ئارىلىشىپ، يەرلەر ئاختاما
قىلىنغاندەك تىلغاندى. ئادەملەرنىڭ ئايىغىدىن كۆتۈرۈلگەن قويۇق چاڭ
چۆل قويۇنىدەك ئاسمانغا ئۆرلەپ، ئۇپۇققا باش قويغان قۇياش يۈزىنى
خىرەلەشتۈردى. «ئۇر-چاپ» ئاۋازى، تەكبىر ساداسى، ئاندا- ساندا ئېتىل-

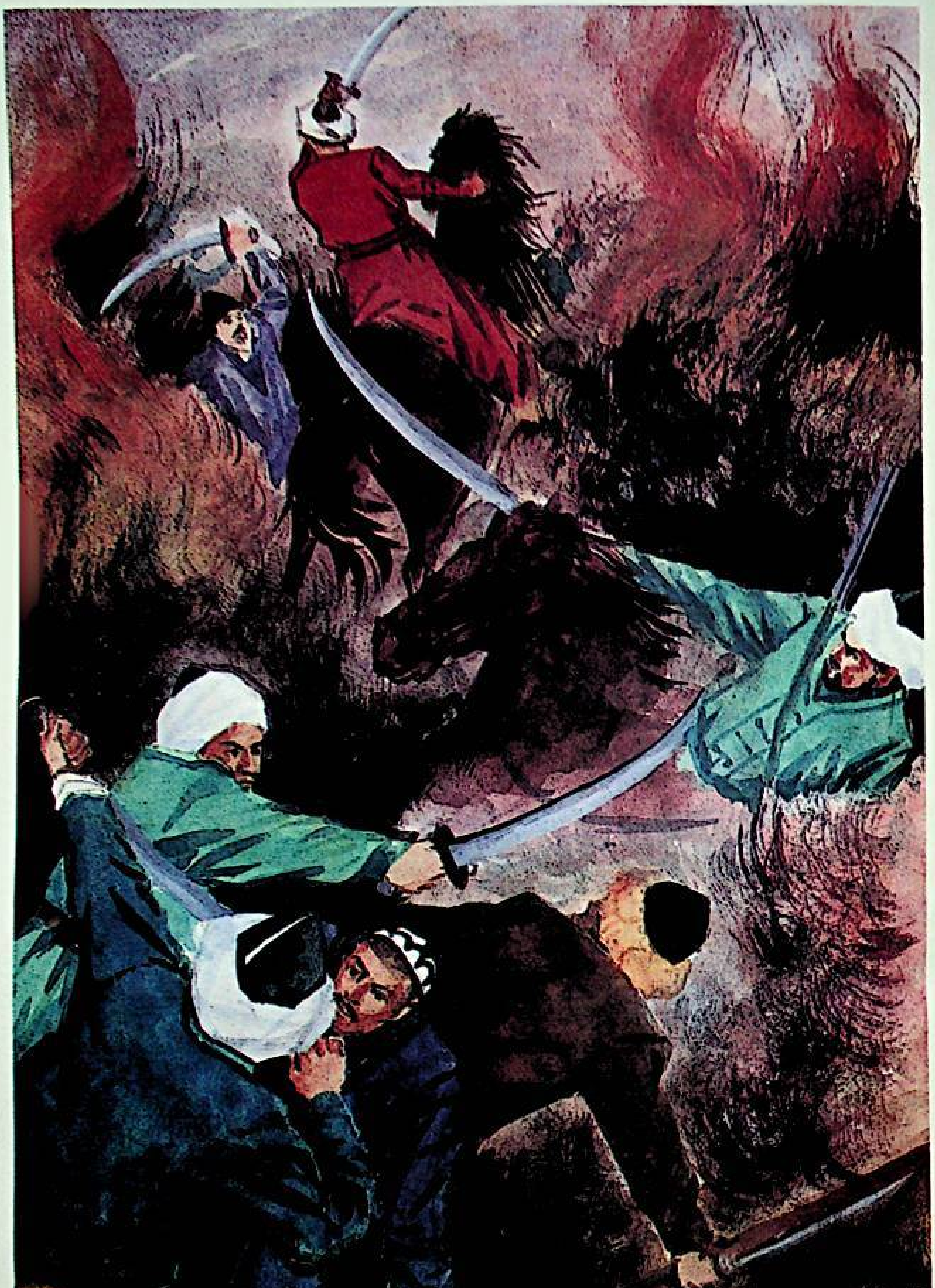

غان مىلتىق ئاۋازلىرى، ياردارلارنىڭ ئىگراشلىرى بارغانسېرى ئەدىگىلى تۇردى. كىملەردۇر ئۇلجا ئالغان ياۋىداق ئاتلارنى مىنىۋېلىپ، ئۇياق - بۇياق چېپىشاتتى، ياتلار پادىشاھنىڭ ۋە ھاجى پادىشاھنىڭ قايسى چېدىردا ئىكەنلىكىنى تىگىشكىلايتتى.

ياقۇپبەگ خوتەن شەھرىگە ئاياغ باسقاندا جاھىل خوتەنلىكلەرنىڭ قاتتىق قارشىلىققا دۇچ كېلىدىغىنىنى جەزملەشتۇرەلىگىنى ئۇچۇنلا نىياز ھېكىمبەگ بىلەن ھە - ھۇ دېيىشىپ ھەببۇللاخاننى ئۇگۇشلۇق تۇردە ئۇجۇقتۇرۇپ، شۇنچە كۆپ قوشۇننى ھېچقانداق زىيانسىزلا خوتەن دەرۋا-زىسىغىچە ئەكېلەلىگەنىدى. بىراق، بۇنىڭ ھەممىسى يىراقتا قالغان ئۆت-مۇشكە ئايلىنىۋاتاتتى. خوتەن ئەھلى بۇگۇن باشقىچە قىياپەت بىلەن جەڭ ئېلان قىلىۋاتاتتى. نەچچە ئون مىڭ باشباشتاق، قۇترىغان پۇقرانى باش ئەگدۇرۇش ئەمدى ھەر قانداق ئۇستا ھەييارنىڭمۇ قولىدىن كەلمەيتتى. ياقۇپبەگ نېمە قىلىشنى بىلەلمەي ئارسالدى بولۇپ تۇرغاندا ئەمرلەشكەر خالمان پانسات ھولۇققان پېتى چېدىرغا كىرىپ كەلدى - دە، مىگغا يېقىن پىيادە لەشكەرنىڭ ئۇرۇپ — دەسسەپ چالا ئۆلۈك قىلىۋېتىلگەنلىكىنى، نەچچە ئون چېدىرنىڭ كۆيدۇرۇۋېتىلگەنلىكىنى، پۇقرا توپىنىڭ يېشىل چېدىرغا بارغانسېرى يېقىنلاپ كېلىۋاتقىنىنى مەلۇم قىلدى. دېمىسىمۇ، باش كۆزى يېرىلغان توپ - توپ لەشكەر ياقۇپبەگنىڭ ئىشكى ئالدىغا يىغىلىپ، داد - پەرياد كۆتۈرۈشكە باشلىغانىدى.

ياقۇپبەگنىڭ قوشۇمىسى تۇرۇلدى، كەمىرىگە ئېسىلغان قىلىچىنىڭ سېپىغا قول ئۇزاتتى، ئېگەك گۆشلىرى تارتىشىپ كەتتى. بۇ ئۇنىڭ غەزەپلەنگەنلىكىنىڭ ئالامىتى ئىدى.

ياقۇپبەگ ئوڭ قولىنى مۇرىسىدىن ئارتىلدۇرۇپ، بارماقلىرىنىڭ ئۇ-چىنى لىكىلدىتىپ كىمگىدۇر ئىشارەت قىلدى. ئۇنىڭ مەقسىتىنى بىر قاراشتىلا چۈشەنگەن نىياز ھېكىمبەگ خېلىدىن بېرى تەقلەپ قويغان قىزىل كىمخاب تونىنى ئۇنىڭغا يېپىنچاقلىتىپ، يەگلىرىنى سېپىشىغا ياردەم-

دە بولدى. قىزىل تونلۇق ياقۇپبەگ چېدىر ئالدىغا چىقتى. بۇ ئۇنىڭ چوڭ قەتلىئامغا ئىجازەت بەرگىنى ئىدى، جىمى دادخاھ، پانساتلارغا ئاۋازسىز بۇيرۇق بولۇپ ھېسابلىناتتى.

جەڭ دۇمبىقى چېلىندى، دۇمباق ئاۋازى بىلەن تەڭ، قان خۇمارى قوزغالغان لەشكەرلەر قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ پوقرالار توپىغا قاراپ ئاچ بۆرىدەك ئېتىلدى. ئۇچرىغانلىكى ئادەمنىڭ بېشىنى، قولىنى كۆتۈرگەنلەرنىڭ قولىنى ئۈزدى. مىلتىق ئاغزىدىن ئېتىلىپ چىققان قارا ئىس سان-ساناقسىز يوملاق ھالقىلارنى ھاسىل قىلىپ، توپىچا ئاسماننى زۇلمەت تۇسىگە كىرگۈزدى.

قولى قىچىشىپ كەتكەن توپچىلار قوي پادىسىدەك يۆتكىلىپ يۈرگەن تىرىك نىشاننى ناھايىتى ئاسانلا قورۇلغا ئالدى - دە، گۈمبۈرلىتىپ ئوت ئاچتى. تەنسىز باشلار، باشسىز تەنلەر، تىتما - تىتما بولغان مۇسكۇل گۆشلىرى پارتلاش ئاۋازى بىلەن تەڭلا كۆك قەھرىگە كۆتۈرۈلدى.

ھېسابسىز كىشى ئات تۇياقلىرى ئاستىدا ئېچىنىشلىق ئىڭرايتتى، تاۋۇز كەسكەندەك يېرىلغان قورساقلاردىن سىرتىغا چىقىپ قالغان قانلىق ئۈچەيلەر ئات ئايىغىدا خۇددى قىزىل ئارغامچىدەك سۆرىلىپ يۈرەتتى. يانجىلغان باشلارنىڭ مېڭە قېتىقى نەچچە مىڭ قاچا قېتىقنى تۆكۈۋەتكەندەك ھەممىلا يەردە يېيىلىپ ياتاتتى. پوقرا قولىدىكى قىڭراق، پالتا - كەكە، كالتەك - توقماق دېگەنلەر بىرەھىم لەشكەرلەرنىڭ ئۆتكۈر قىلىچلىرى، پىستانلىق مىلتىقلىرى ئالدىدا ھېچنېمىگە دال بولالمايتتى.

قەتلىئام خېلى ئۇزۇنغىچە سوزۇلدى، پوقرالار توپى ئۆز ئىرادىسى بىلەن ئەمەس، بەلكى قوراللانغان قاسساپلارنىڭ شەپقەتسىزلەرچە قىستاپ كېلىشى بىلەن ئاستا - ئاستا شەھەر مەركىزىگە قاراپ چېكىنىشكە باشلىدى. چېكىنىۋېتىپ ئۇرۇشتى، سۇرۇلۇۋېتىپ ياقىلاشتى. بەزىلىرى بىرەر لەشكەرنى گېلىدىن ئامبۇردەك بوغقىنىچە ئۆزى بىلەن بىللە سۆرەپ ماڭدى. ئېپى كەلسە كالتەكلىدى، ئاتلىقلارنىڭ ئېتىنى ئۈركۈتۈپ، ئادىمى-

نى يەرگە يىقتتى، ئۆلگۆرەلىسە ئەدىبىنى بەردى، ئۆلگۆرەلمىسە بىرەر بارمىقىنى بولسىمۇ ئۈزۈپ تاشلىدى. نەچچە مىڭ ئەر توپچادىكى چېدىرلار ئارىسىدا جان ئۈزدى، نەچچە مىڭ جەسەت توپچا بىلەن شەھەر ئارىسىدا قالدى...

ئەللىك نەچچە يىللىق ئۆمرىنىڭ نەچچە ئون يىلىنى قان بىخسىغان جەڭ مەيدانلىرىدا ئۆتكۈزگەن ياقۇپبەگ دۈشمىنىگە شىردەك ئېتىلىدىغان، ئۆلۈمگە مەرتلەرچە ئۆزىنى ئۇرىدىغان بۇنداق خەلقنى زادىلا ئۇچرىتىپ باقمىغانىدى. ئۇ دەشتى قىپچاق ئەتراپىدا مەرگەن قىرغىزلار، قىلىچۋاز قازاقلار ئۈستىگە يۈرۈش قىلغان. ئاقمەسچىتكە بېسىپ كەلگەن بەستلىك رۇسلار بىلەن تۇتۇشۇپ كۆرگەن، قەشقەر چېرىكلىرى ۋە كوچا خوجىلىرى بىلەنمۇ جەڭ قىلغان. بىراق، خوتەنلىكلەردەك قارام، قاپ يۈرەك، قورقۇمسىز ئادەملەرگە ھەرگىز دۈچ كېلىپ باقمىغانىدى.

پۇقرالار ئاخىرى شەھەر دەرۋازىسىغىچە سۈرۈپ تاشلاندى. ئۇلارنىڭ ئىشنى خىللانغان بەش مىڭ ئاتلىق لەشكەرگە تاپشۇرغان ياقۇپبەگ ئۆچ يۈزگە يېقىن خاس مەھرىمىنىڭ مۇھاپىزىتىدە يېقىن ئەتراپتىكى چېدىرلارنى ئارىلاشقا باشلىدى. ئۇ تانابلىرى كېسىلىپ، تۈۋرۈكلىرى سۇندۇرۇلغان چېدىر ئالدىدا ئەزرائىلنىڭ ئالقىنىدا جان تالىشىۋاتقان بىرلەشكەرنى ئۇچرىتىپ قالدى. بارماقلىرى لاتىدەك چاينىۋېتىلگەن، ئاياغ پەيلىرى گال تىغ بىلەن ئۈزۈۋېتىلگەن بۇ لەشكەر نېمىشقىدۇ ياقۇپبەگنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتتى. ئۇ سوغۇق توپا ئۈستىدە قېتىپ قالغان قانغا قاراپ قويۇپ، لەشكەردىن سورىدى:

— سەن نەلىك، پانساتىڭ كىم؟

— قوقانلىق، قۇللىرى مىرزا باباجان ئابدۇللا پانساتنىڭ قول ئاستىدىكى مەھرەم ئىدىم، ئۇلار مېنى تۇتۇۋېلىپ مۇشۇ ھالغا كەلتۈرۈپ قويدى.

— ھىم، مەن قوقانلىق دېگىن...

ياقۇپبەگ بېشىل چېدىردىن ئانچە ئۇزاققا بارمايلا يەنە نۇرغۇن ئۆلۈكلەرنى، ئەجەل دوقمۇشىدا تىركىشىۋاتقان ئون نەچچە يۈز بېشىنى، ئېچىنىشلىق نالە قىلىۋاتقان ناكار - مېيىپلەرنى يولۇقتۇردى. ئۇنىڭ چىرايى قەغەزدەك ئاقىرىپ كەتتى. ئاستىنقى كالپۇكىنى مەھكەم چىشلىدى. توساتتىن تونىنى شارت قىلىپلا سالدى - دە، ئېگەرلەنگەن ئاتنى يېتىلەپ، ئۆزىگە ئەگىشىپ يۈرگەن ياساۋۇل بېشىغا ئۇنى ئەمىر لەشكەر ئابدۇللا پانساتقا كىيگۈزۈپ قويۇشقا بۇيرۇدى. شەھەر دەرۋازىلىرىنى مەزمۇت تاقاپ، بىرمۇ ئادەمنى قاچۇرۇۋەتمەسلىككە پەرمان چۈشۈردى.

ئەمەلىيەتتە، ياقۇپبەگ يېڭى بىر قەتلىئامغا بۇيرۇق جاكارلىغانىدى. قان رەڭگىدىكى ئەشۇ قىزىل تون ياقۇپبەگنىڭ ياكى بىرەر ئەمىر لەشكەر-نىڭ ئۇستىدىلا بولىدىكەن، قەتلىئامنىڭ توختىتىلىشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

بىپايان دەشت بىلەن تۇتاشقان ئۇپۇق كەچكى شەپەق شولىسىدا سۇس قىزارغان چاغدا، خوتەن كوچىلىرىنىڭ ھەممىلا يېرىدە شەپەقنىمۇ قىزىل، سەلدىنمۇ ئۇلۇغ قان كەلكۈنى ئۆركەش ياساپ ئاقماقتا ئىدى. شەھەر دەرۋازىلىرى مەھكەم ئېتىلگەن، توپچادىن چېكىنگەن، كۆيۈۋاتقان ئۆيلىرىدىن قېچىپ چىققان كۆرمىگلىغان ئاھالە شەھەر ئىچىدە چويلىدا سۈزۈلگەن بىلىنجانلاردەك قامىلىپ قالغانىدى. قان ساقىپ تۇرغان قىزىل تونلۇق ئابدۇللا پانسات بەئەينى ئەجەل ئەلچىسىگە ئوخشايتتى. ئۇ بارغانلا يەردە قازا قاتراپ، نەچچە مىڭ كىشىنىڭ بېشى كېسىلەتتى.

بىر كېچە ئۆتتى. لەشكەرلەرنىڭ قولى تالدى، قىلىچنىڭ بېشى ياندى. نەيزىلىرىنىڭ ئۇچى گاللاشتى. ئۇلار قىلىچلىرىنى كۆتۈرۈشتىن، يۈز - كۆزلىرىنى سۈرتۈشتىن، مىلتىقلىرىغا ئوق - دورا قاچىلاشتىنمۇ زېرىكتى. لېكىن شەھەر سېپىلى ئىچىدە قوتانغا سولانغان قويدەك سولىنىپ قالغان نەچچە توپ، نەچچە مىڭ ئادەم ھېچ كېچىكمەي ئۆلتۈرۈلۈشى لازىم ئىدى. توپىلاڭ يىلتىزىنى قۇرۇتۇپ، خوتەنگىلا ئەمەس، پۈتكۈل يەتتە شەھەرگە

ھەتتا پۈتكۈل جاھانغا ئىبرەت قىلماقچى بولغان ئاتامانلار ئەنە شۇنداق ئويلاتتى.

ئاخىرى ئۇ بىر ئامال تاپتى. قوشۇنىنىڭ كەينىگە ئەگىشىپ كەلگەن يۈزلەپ ياقا يۇرتلۇق قاسساپلار ئۇنىڭ يادىدىن كەچتى. لەشكەرلىرىگە ئەگىشىپ گۆش-چارۋا تىجارىتى قىلىمەن دېگەنلىكى قاسساپلار دەرھال رويخەتتىن ئۆتسۇن، كىمكى كەلمەيدىكەن ياكى پەرماندىن باش تارتىدىكەن، خوتەنلىك دەپ قارىلىپ تىغ سىياسەتتىن ئۆتكۈزۈلىدۇ، دېگەن پەرمان قاسساپلار ئارىسىدا جاكارلاندى.

جاكاردىن كېيىن، ئەتىسى ئوردىغا يېقىن بىر يەردە ئۇزۇن - ئۇزۇن خەندەكلەر كولاندى. ئۆلۈشتىن قورقۇپ، ئۆلتۈرۈشكە مەجبۇر بولغان قاسساپلار خەندەك ئەتراپىدا بىلەكلىرىنى شىمايلاپ سەپراس بولۇپ تىزىلىشتى. بىر لەشكەرگە بىردىن پۈقرانى ئەكېلىش بۇيرۇلدى، ئۇلار قىلقىيىرۇق قىلىنغان پۈقرالارنى خەندەك لېۋىگە ھەيدەپ كېلەتتى - دە، كەچكەسىدىن بېسىپ يەرگە ياتقۇزاتتى. قاسساپلار كۆزلىرىنى يۇمۇپ ياتقۇزۇلغانلارنى قوي بوغۇزلىغاندەك بوغۇزلاپ، قان تولغان خەندەككە ئىتتىرەتتى. بىراق ھېچكىم يا لەشكەرلەرگە، يا قاسساپلارغا يالۋۇرمايتتى، بىر ئېغىزمۇ داد - پەرياد سالمايتتى.

خەندەك ئالدىدا يەنە نەچچە مىڭ ئادەم ئۆلۈمنى كۈتۈپ تۇرۇشاتتى. دەل شۇ چاغدا لەشكەرلەر ئارىسىدىن چىقىپ كەلگەن نىياز ھېكىمبەگ ياقۇپبەگنىڭ ئالدىدا تىزلاندى - دە، زەئىپ ئاۋاز بىلەن:

— قوشبېگى جانابلىرى، قىساس قىلىنچلىرىمىز پۈخادىن چىقتى، بۇ تىرىكتاپ قاسساپلارمۇ ھالىدىن كەتتى. كەمىنە قۇللىرى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆتۈنىمەنكى، قەتلىئامنى ئاخىرلاشتۇرىدىغان پۇرسەت كەلدى. قالغان مۇسۇلمانلارنىڭ بىر قوشۇق قېنىدىن كەچسىلە. ئۇلار ئىتائەتمەنلىك بىلەن پۈقرادارچىلىقنى قىلسا، — دېدى.

ياقۇپبەگ نىياز ھېكىمبەگكە تىكىلىپ تۇرۇپ بىر پەس خىيال سۈر-

دى. دە:

— قىزىل تون ئەمدى سىلىپ تاشلانسۇن، — دېدى، ھەممە كۆرسۇن دېگەندەك ئات ئۈستىدە گىدىيىپ تۇرغان ئابدۇللا پانساتقا قاراپ.

تەلىيى ئۇڭدىن كەلگەن بىر قانچە مىڭ پۇقرا ئومۇمىي ئەپۇ بويىچە قەتلىئامدىن ئامان قالدى، ھايات قالغانلار نومۇس ئوتىدا ئۆرتەنسە ئۆرتەندىكى، ئۆز تەلىيىدىن خۇشال بولۇپ كەتمىدى. قان تولغان خەندەككە، قوۋم - قېرىنداشلىرىنىڭ باش ۋە تەنلىرىگە ئاخىرقى قېتىم قاراپ سۆكۈتكە چۆمدى. بىر تامچىمۇ ياش تۆكمىدى. ئۇلارچە بولغاندا، بۇ دۇنيادا ھايات قېلىپ قۇل بولۇپ ياشىغۇچە، ئەل سۆيەر يۇرتداشلىرى بىلەن بىر گۆردە ياتقىنى ئەۋزەل ئىدى.

سەككىزىنچى باب

ھازىدار شەھەر

شەھەر ئاسمىنىدا ئۇيۇپ قالغان سۇر بۇلۇتلار ئارىسىدا توپ-توپ قاغا-قۇزغۇنلار ئەگىپ يۈرەتتى، ئەگگەنسېرى پەسلەيتتى. توپىچا بىلەن شەھەر ئارىسىدىكى كەڭ ئوچۇقچىلىقتا سوزۇلۇپ ياتقان سانسىز جەسەتلەر، كۆلچەك بولۇپ ئۇيۇپ قالغان قانلارنىڭ ھىدى ئۇلارنى يىراق باياۋانلاردىن چىللاپ كەلگەنىدى. قۇزغۇنلارغا قوشۇلۇپ كەلگەن بىر يىگانە لاچىن كۆك قەھرىدە ئەزەلدىن ئەركىن پەرۋاز قىلىپ كەلگەن بىرنەچچە كەپتەرنى رەھىمسىزلەرچە قوغلاپ يۈرەتتى. ئۇچۇم بولغاندىن بېرى ئۆزىگە تەۋە بىر پارچە ئاسمانغا بىرەر يات قۇشقاچنىمۇ يېقىن يولاتمايدىغان بۇ كەپتەرلەر بۇگۈن جۇغى ئۆزىدىن كۆپ كىچىك بولغان بىر كەلگۈندى جانىۋار تەرىپىدىن بوزەك قىلىنىۋاتاتتى.

يەردە ئېغىر سۈكۈنات ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى. بۇ سۈكۈنات دەھشەتلىك بوران ياكى شىددەتلىك يەر تەۋرەشتىن كېيىنكى جىمجىتلىققا ئوخشايتتى. جانلىقلارمۇ جىم ئىدى، جانسىزلارمۇ جىم ئىدى. تاشتىن پۈتكەن يۈرەكنىمۇ مومدەك ئېرىتىۋېتىدىغان بۇ ئېچىنىشلىق مەنزىرە ئادەمنىڭمۇ، تەبىئەتنىڭمۇ تىلىنى توڭلىتىپ قويغانىدى. ھەممە نەرسە ئىچىدە يىغلايتتى. ئۆلۈم قورقۇنچىدىن ئەمەس، مەردلەرچە ئۆلگەنلەر ئۈچۈن يىغلايتتى، پۇقرانىڭ قەلبى زەرداب بىلەن توشۇپ كەتكەنىدى.

دەرۋەقە، خوتەنلىكلەرنىڭ قەلبىدە ساقايماس جاراھەتلەرنى قالدۇرۇپ كەتكەن بۇ قانلىق ۋەقە قورقۇنچلۇق چۈشتەكلا يۈز بەردى. زامان-زامانلاردىن بۇيان ئەزىز تۇپرىقنى جېنىدىن ئەتىۋار بىلىپ كەلگەن بۇ كىشىلەر بىلىپ ۋە بىلمەي ئۆلۈم يولىنى تاللىۋېلىشتى. بىلمىدى دېگەندىمۇ ئۇلار ئۆز يۇرتىنى تونۇمايدىغان ئاڭقاۋلاردىن ئەمەس ئىدى. ئەقەللىيسى، ئەجرىدىن ئارتۇقراق نېمەت بېرىۋاتقان زېمىنىنى تونۇيتتى. ئۆزلىرىنى يەلكىسىگە مىندۈرۈپ يۈرۈپ چوڭ قىلغان ئانا تۇپراقنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇلار ئاتا – بوۋىلىرىنىڭ قەبرىسى ياتقان، مۇھەببەتلىك باغرىدا ئەركىلەتكەن ۋەتىنىنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن كېپىنىنى بىللە ئېلىپ، «يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم» دەپ مەيدانغا چۈشتى.

بىراق، مۇھەببەت ۋە نومۇس ئۈچۈن تۆلەنگەن بەدەل ئاخىرى بىكارغا كەتتى. تۆكۈلگەن قان، كېسىلگەن باش، يىقىلغان تەن ھەددى-ھېسابسىز بولدى. يىرتقۇچ ھايۋاندىن ئىنساپ، ئادالەت كۈتۈشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكى رەھىمسىز پاكىت ئارقىلىق ئىسپاتلاندى. ئۇلار مەڭدەپ قالدى، كۆرۈۋاتقىنىنىڭ قاباھەتلىك چۈش ياكى رېئاللىق ئىكەنلىكىنى بىر مەھەل ئايرىۋالالمىدى.

سۈكۈتلۈك بىر كۈن ئۆتۈپ كەتتى. ئۇلار كۆرگىنىنىڭ چۈش ئەمەس، بەلكى قىيامەتكىچە ئەستىن كۆتۈرۈلمەيدىغان، قىرىق مىڭ ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولغان قانلىق قىرغىن ئىكەنلىكىگە ئىشەنگەندىلا ئاندىن

ئۇنىنى قويۇۋېتىپ يىغلاشقا، ھازا ئېچىشقا باشلىدى.

بۇ قەتلىئامدا تالاپەتكە ئۇچرىغان شەھىتلەرنىڭ كۆپچىلىكى كەتمەن بىلەن ئېتىزدىن باشقىنى ئۇقمايدىغان، لېكىن يەر قەدرىنى بىلىدىغان كۆك نامرات دېھقانلار ئىدى. ئەل بېشىغا نېمە بالا كەلگەنلىكىنى ئاڭقىرالماي ئۆيىدىن چىقىشقىمۇ ئۈلگۈرەلمىگەن شەھەرلىكلەرنىڭ بىرىمۇ بولسا مۇئەللەق ئۆلۈمدىن ئامان قالغانىدى.

ئەمدى ئۆلار نېمە قىلىشنى ئۇبدان بىلىۋالدى. قارىلىق تونقان پىتى كوچىلارغا چىقىپ، ئۆلگەنلەرنىڭ تۇغقانلىرىغا خەۋەر بېرىشتى. ئىگىسىز جەسەتلەرنى يۇيۇپ - تاراپ يەرلىكىدە قويدى. يارىلانغانلارنىڭ يارىسىنى تاڭدى. يوقالغانلارنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلدى، تاشچىلار مەھەللىسىدىكى كونا قودۇقتىن ھەببۇللاخان جەمەتى ۋە يەتمىشكە يېقىن ئوردا بەگلىرىنىڭ جەسىتىنى سۆرۈۋېلىشتى.

قەتلىئامنىڭ ئۈچىنچى كۈنى يۇرت جامائىتى يۈزنەچچە مېيىتنى جۈمە نامىزىغا ئۈلگۈرتۈپ چوڭ مەسچىتكە ئەكەلدى. رەت - رەت تىزىپ كەتكەن جىنازا ۋە ئاق كىگىزگە ئورالغان جەسەتلەر ئارىسىدا قازانچى يارمۇھەممەتنىڭ جىنازىسىمۇ بار ئىدى. قىلىچ تەككەن سول بىلىكىنى پوتىسى بىلەن بويىنىغا ئېسىۋالغان ئايمۇھەممەت ئىنىسىنىڭ جىنازىسىنى قۇچاقلاپ يۇم - يۇم يىغلايتتى. ئۇ پەقەت ئاھ ئۇرالايتتى، ئاھ ئۇرغان بىلەن ئاۋازى چىقمايتتى، يىغلىيالايتتى، يىغلىغان بىلەن كۆز يېشى قۇرۇپ كەتكەنىدى. يۇرتداشلىرىغا ۋە ئائىلىسىگە كەلگەن بۇ چوڭ بەختسىزلىك ئۇنىڭ يۈرىكىنى داغمال ياققاندەك ئېچىشتۇراتتى.

يارمۇھەممەت ھېلىقى كۈنى ئاكىسى ۋە كىپەك دەرۋىش بىلەن خوشلىشىپ ئۇدۇل قاراقاشقا قاراپ چاپتى - دە، يۇرت بېشىغا كەلگەن بالايىئاپەتتىن قاراقاشلىقلارنى يىغلاپ تۇرۇپ خەۋەرلەندۈردى. نەچچە مىڭ ئاتلىقنىڭ خوتەن تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكىنىگە قاراپ بىرەر قانلىق ۋەقەنىڭ يۈز بېرىدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن قاراقاشلىقلار ئالدىراپ ھەرىكەتكە

كەلگەندى. يارمۇھەممەت چوماق كۆتۈرگەن نەچچە توپ ئالامانىي باش-
لاپ، چاقماق تېزلىكىدە خوتەن شەھرىگە ئۇلاشتى. توپچاغا يېتىپ
كېلىپلا باش - كۆز يوق پومداقلاشما جەڭگە كىرىپ كەتتى.

بۇ يىل ئەمدىلا يىگىرمىگە تولغان يارمۇھەممەت مەھەللە مەكتىپىدە
ئاران تۆت يىللا ئوقۇيالىغىنىغا قارىماي خېلى كۆپ نەرسىلەرنى بىلەتتى.
كەلگەن-كەچكەنلەردىن بىرنېمىلەرنى سوراپ بىلىۋېلىشقا ئامراق ئىدى.
ئادەتتە بېشىنى ئىچىگە تىقىپ يۈرگىنى بىلەن مۇرەككەپ، چىگىش مەسى-
لىلەر ئۈستىدە توغرا ۋە تېز يەكۈن چىقىرالايتتى. ئۇنىڭ دېگىنىنى قىلماي
قويمايدىغان، باسقان ئىزىدىن يانمايدىغان جاھىل مىجەزى قاۋۇل ئۈستىغا
بەكمۇ ياقاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن، دادىسى ئۇنىڭغا كۆڭلىنى يېقىن
تۇتاتتى. ئۆيدە ئۆزى بولماي قالغاندا ئائىلىۋى ئىشلارنى چوڭ ئوغلىغا
ئەمەس، بەلكى يارمۇھەممەتكە تاپشۇراتتى، بىر ئۆي دېگەندە قانچىلىك
چوڭ ئىمتىياز بولسۇن؟ ئۆي ئىشلىرىنى بىرتەرەپ قىلىشتا ئۇ يەنىلا
ئاكىسىنىڭ سىزىقىدىن چىقمايتتى. بىكار بولسىلا دۇكانغا چىقىپ يا كۆيەك
باساتتى، يا كۆمۈر تاسقايتتى. ئىشقىلىپ ئاكىسىنىڭ قولىنى سوۋۇتۇشنىلا
ئويلايتتى. ئۈچەيلەن ئويۇن - چاقچاق قىلىشقاندا بولسا يارمۇھەممەت
ئاكىسى تەرەپتە تۇرۇپ، سىڭلىسى گۈلئايىمنىڭ چىشىغا تېگەتتى. تېرىككەك
سەبىي قىز قولىغا سۇپۇرگە ئېلىۋېلىپ ئاكىسىنى قوغلاپ ۋايجىنىنى چىقى-
رىۋېتەتتى. ھەتتا ئەركىلەپ، ئىشكنى ئىچىدىن ئېتىۋېلىپ ئۇنى ئۆيگە
كىرگۈزمەيتتى. بۇنداق چاغلاردا ئايمۇھەممەت ئارىغا كىرىپ سالا قىلات-
تى-دە، ئىنىسىنىڭ «گۇناھ»ىنى تىلىۋالاتتى.

— ئاكا، قارىسام بەكمۇ جاپا تارتىپ كېتىۋاتىسەن، — دېگەنىدى
يارمۇھەممەت بىر كۈنى ئاكىسىغا ئىچ ئاغرىتىپ، — دادام كەتكەندىن
بېرى ئۆيىنىڭ جىمى يۈكى سېنىڭ زىممەڭگە چۈشۈپ قېلىۋاتىدۇ، مۇنداق

بولسۇن، دادام قايتىپ كەلگۈچە مەن ئۇقۇۋشقا بارماي تۇراي، دۇكان ئىشىغا ياردەملىشىپ قولۇڭنى ئانچە - مۇنچە سوۋۇتسام ئەجەب ئەمەس، سىڭلىمىز چوپچوك بولۇپ قالغاندا كۆمۈر كۈيىسگە ملىنىپ يۈرمىسۇن.

ئايمۇھەممەت ئىنىسىغا ئەقىل كىرگەنلىكىنى تونجى قېتىم ھېس قىلدى. لېكىن ئۇ ئىنىسىنىڭ تەلپىگە قوشۇلمىدى. پەقەت موللامدىن ساۋاق ئالمايدىغان چاغلاردىلا قول - قانات بولۇشقا ماقۇل بولدى. شۇنىڭ بىلەن گۈلئايىممۇ دۇكانغا ئانچە چىقمايدىغان بولدى. پەقەت ئوچاق بېشىدا كەرىمقۇلنىڭ يېقىملىق چاقچاقلىرى ئاڭلانغاندىلا ئاندىن دۇكانغا چىقىپ ئۇنى - بۇنى قىلىشىپ بېرىپ يۈردى…

ناماز چۈشۈرۈلدى، ئىمام يىغىسنى توختىتىۋېلىپ دۇئاغا قول كۆ-تۈردى. كىشىلەر ئۈرۈق - تۇغقان، تونۇش-بىلىشلىرىنىڭ مېيىتى ئالدىدا دەمداردەك بوقۇلدايتتى، ئىششىغان، قىزارغان كۆزلەردىن ئىسسىق ياشلىرى سىرغىپ چۈشەتتى. ئۆپكىدەپ تۇرۇپ دۇرۇت ئوقۇيتتى، ئاھ ئۇرغاندا ئېتىلىپ چىققان ئوتلۇق دەملىرى لەۋلىرىنى، ئالقانلىرىنى كۆيدۈرەتتى. يېرىم ئاي شەكلىدە ئېگىلگەن بارماقلىرى كۆز شامىلىغا دۇچ كەلگەن يوپۇرماقتەك تىترەيتتى. خۇداغا ناله قىلىپ، شېھىتلەر ئۈچۈن جەننەت تىلەيتتى. ۋولقانلىق يۈرىكىدىن ئېتىلىپ چىققان ئىمان نۇرى بىلەن قىساس قىلىچىنى تاۋلايتتى.

مەسچىت جامائىتى جىنازىلارنى بېشىدا كۆتۈرۈپ گۆرىستانلىققا ئې-لىپ ماڭغاندا پۈتكۈل شەھەرنى يىغا - زار قاپلىدى. دولقۇندەك مەۋج ئۇرۇپ كېلىۋاتقان ئادەملەر ئېقىمى ئارىسىدا يارمۇھەممەتنىڭ جىنازىسى زەخمىلەنگەن ئاق قۇدەك لەرزان ئۈزۈپ باراتتى. جىنازىنى ئايمۇھەممەت، كەرىمقۇل، كىيپەك دەرۋىش ۋە يەنە بىر قوشنىسى كۆتۈرگەنىدى.

يارمۇھەممەتنىڭ ئۆلۈمىگە ئەڭ قاتتىق قايغۇرغان كىشى يەنىلا كىيپەك

دەرۋىش بولدى. قەتلىئام داۋامىدا لەشكەرلەر تەرىپىدىن قىلىچ ئەمەس، بىر تېپىككىمۇ ئەرزىمەيدۇ دەپ جازادىن ساقىت قىلىنغان بۇ بوۋاي ئۇر-چاپ بېسىققاندىن كېيىنلا ئايمۇھەممەتلەرنىڭكىگە كەلگەنىدى. ئۇ خەندەك لېۋىدىن قويۇپ بېرىلگەن ئايمۇھەممەتنى كۆرۈپ، يۈرىكى ئىزىغا چۈشتى - دە، يارمۇھەممەتنىڭ گېپىنى قىلدى. گۈلئايىم يىغلاپ تۇرۇپ ئاكىسىنىڭ خەۋىرىنى ئاللمايۋاتقانلىقىنى ئېيتىۋېدى، ئۇ ئۇۋۇسىدىن ئۇچ-قان قېرى بۈركۈتتەك تالاغا قاراپ ئېتىلدى، كەينىدىن ئايمۇھەممەتمۇ يۈگۈردى.

ئايمۇھەممەت بىلەن كېپەك دەرۋىش يارمۇھەممەتنى ئىزدەشكە كې-رىشتى، ئۇچرىغانلىكى ئادەمدىن سورىدى، كوچىلاردا، كونا تاملىقلاردا، ئېرىق - ئۇستەڭلەردە سايىنىڭ تېشىدەك يېتىپ كەتكەن جەسەتلەر ئارىسى-نى بىرمۇ بىر ئاختۇرۇپ چىقتى.

ئۇلار كەچكە يېقىن قاراقاشلىقلار ئەڭ بۇرۇن جەڭگە كىرگەن توپچاغا كەلدى - دە، جەسەتلەرنى ئۆرۈپ - چۆرۈپ يۈرۈپ ئىزدىگەن ئادىمىنى ئاخىرى تېپىۋالدى. يارمۇھەممەت تونۇلغۇنكى قوچاقلاشما جەڭدە بىر لەشكەرنىڭ گېلىنى ئامبۇردەك سىققان پېتى قېتىپ قالغانىدى. تويۇق-سىز تۇرغاندا سانجىلغان بولسا كېرەك، دۈمبىسىگە يېرىمى پاتقان قىلىچ سېپى سوغۇق شامالدا تىترەپ تۇراتتى.

ئايمۇھەممەت ئىنىسىنىڭ جەستى ئۈستىگە تاشلاندى. ئۇنىڭ لەش-كەرنىڭ بوغۇزىغا بىگىزدەك پېتىپ كەتكەن بارماقلىرىنى تەسلىكتە ئاجرات-تى - دە، يول بويى هازا ئېچىپ جەسەتنى ئۆيگە ئەكېلىشتى. ئامراق ئاكىسىنى بۇ هالدا كۆرگەن گۈلئايىم كەينىگە تىرىڭگىدە ئۇچۇپ چۈشتى. پېشانىسىگە سوغۇق ئۆتكۈزۈلگەندىلا ئاندىن هوشىغا كېلىپ، قوشاق قېتىپ يىغلاشقا باشلىدى. هايات ۋە ئۆلۈم ئارىسىدا قېقىلىپ يۈرۈپ يۈرىكى

قېتىپ كەتكەن كېپەك دەرۋىشمۇ گۈلئايىمنى يۆلەۋېتىپ، ھۆگرەپ يىغلى-
ۋەتتى.

ماتەم تىنغى بىلەن باغرى تىلغانغان بۇ بوۋاي يارمۇھەممەتنىڭ، شۇنچە كۆپ بىگۇناھ خوتەنلىكنىڭ قىرىلىپ كېتىشىدە ئۆزىنىمۇ ئەيىبلىك ھېسابلايتتى. ئەھلى يۇرتقا بۇ باقىي قىيامەتتىن ئالدىن خەۋەر بېرەلمىگەنلىكىگە ھەسرەت چېكەتتى. يەنە كېلىپ ئۇ ئۆزىنى دىنىي ئىسلام ھامىيلىرى دەپ مەيدىسىگە مۇشتلايدىغان كاللىكېسەرلەرنىڭ بىگۇناھ پۇقراغا مۇشۇنچىۋالا قاتتىق قوللۇق قىلىدىغانلىقىنى ئويلاپمۇ ئۆلگۈرمىگەن، يۇرت- يۇرتلارغا ئادەم ئەۋەتىشتە جامائەتنىڭ كۈچى بىلەن ياتلارنى ئىناپقا كەلتۈرۈشنى كۆزلىگەنىدى.

ئۇ يارمۇھەممەتنىڭ مېيىتىنى كۆز يېشى بىلەن يۇيدى، ئۆز قولى بىلەن كېپەنگە ئالدى. جىنازىنىڭ بىر پۇتىنى كۆتۈرۈپ مەسچىتكە ئەكەلدى ...

شەھەرنىڭ تاغ تەرىپىدىكى قەدىمكى زاراتگاھلىق جىنازا بىلەن توشۇپ كەتكەن، جامائەتمۇ ئادەتتىكىدىن كۆپ ئىدى. يېتىملىك كوچىسىغا تاشلىۋېتىلگەن سولغۇن چىراي باللارنىڭ، يۈرەك پارىسىدىن ئايرىلغان بىچارە ئانىلارنىڭ ئېچىنىشلىق مۇڭ - زارى سوزۇپ ئوقۇلۇۋاتقان قىرائەت ئاۋازىغا قوشۇلۇپ يۈرەكلەرنى ئېزەتتى. چىرايىدىن نۇر، دىلىدىن شادلىق يوقالغان ئەركەكلەر قولمۇقول بولۇپ يەرلىك كولاشماقتا ئىدى. ئىككى يۈز مو، ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ كەڭرەك كېلىدىغان بۇ زاراتگاھلىقتا مىڭلاپ قەبرە قەد كۆتۈرۈۋاتاتتى.

ئىگىسىزلەر ئىگىسىز قالمىدى، يىغلايدىغان ئادىمى يوقلار يىغىسىز قالمىدى. نەچچە ئون قارىينىڭ مۇڭلۇق قىرائىتى، دۇئاگويلارنىڭ چىن يۈرەكتىن ئۇرغۇپ چىققان تىلاۋىتى، ماتەمدارلارنىڭ پەريادلىق ھازىسى

ئەل - يۇرت يولىدا شاھادەتلىككە يەتكەنلەرنىڭ روھىنى يالغۇز قويمىدى. بۇ روھ يۇرەكتىن قەبرىگە، قەبرىدىن يەنە يۇرەككە كۆچتى. كۆچكەندىمۇ يۇرەكنىڭ قات - قېتىغا قانلىق مۆھۈر بولۇپ بېسىلىپ، مەڭگۈ ئۆچمەيدىغان قىساس تامغىسىغا ئايلاندى.

توققۇزىنچى باب

قىساس ئوتى ئۆچمەيدۇ

جىنايەتكە دالالەت قىلغۇچى قانلىق قىزىل تون سېلىپ تاشلاندى. دوزاخ ئوتىدەك رەڭلەنگەن قانلىق قىلىچلار ئاخىرى قىنىغا چۈشتى. بىراق، ئاسارەت يامغۇرى بىلەن ئۆچۈرۈلگەن گۈلخانلار، گۈلخان ئورنىدىن، قوقاس ئارىسىدىن ئاستا - ئاستا يالقۇنجاشقا باشلىدى. قايسىدۇر بىر مەھەللىگە بۆلاڭ - تالاڭغا بارغان لەشكەرلەر تۇيۇقسىز بوغۇزلىنىپتۇ ۋە ئوردا دەرۋازىسىدىن يىراق بولمىغان تېرەكلەرگە ئېسىپ قويۇلاتتى. شەھەر كوچىسىدا قاراۋۇللۇق قىلىۋاتقان مىرشەبلەر جىن ئەپقاچقاندەك غايىب بولۇپ كېتەتتى. قورال‌لىق مىراخورلار بېقىۋاتقان نەسىللىك پەرغانە ئاتلىرىنىڭ بىر كېچىدىلا پۈيى قىرقىلىپ، يارىماس تاپقا ئايلاندۇرۇلاتتى...

بۇ ھال ئەمدىلا ئۇھ دېگەن ئاتامانلارنىڭ خام - خىيالىنى تامامەن يوققا چىقاردى. ئۇلار سىياسەت قىلىچىنى قايتا قولىغا ئېلىپ، قەددى ئېگىلمىگەنلەرنىڭ قەددىگە، تىز پۈكمىگەنلەرنىڭ تىزىغا ئۇردى. ئايغاقچىلىق، چېقىمچىلىق تورلىرىنى كەڭ يېيىپ ئادەمنىڭ كەينىگە ئادەم سالدى، يۇرت- يۇرتلارغا دار قاداپ، جازا تەدبىرلىرىنى كۆز - كۆز قىلدىيۇ، ئىسيان ئوتچاقلىرىنى زادى ئۆچۈرەلمىدى. بىراق، بۇنداق ھالەت ئالدىدا

ئاتامانلار قىزىل تونىنى قايتا كىيسونمۇ؟ ئامان قالغانلارنىڭ ھەممىسىنى قىرىپ، خوتەننى ئادەمسىز خارابىگە ئايلاندۇرسۇنمۇ؟ ئۇنداقتا تېرىلغۇنى كىم تېرىپ، باغ - ۋارانلارنى كىم پەرۋىش قىلىدۇ؟ بازار سەينالىرىنى كىم قىزىتىپ، كىم ئۇلارغا باج تاپشۇرىدۇ؟ چارۋىلىرىنى كىم بېقىپ، ئالتۇنلىرىنى كىم قازىدۇ؟ ئەتلەس - گىلەملەرنى كىم توقۇيدۇ؟ ئادەمزاتسىز شەھەردە ئۇ كىمگە ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ؟ ئاچچىق ھەققەت ياقۇپبەگكە شۇنى ئۇقتۇردىكى، خوتەن پۇقرالىرى روھەن ئەل بولۇشتىن تېخى تولىمۇ يىراقتا ئىدى.

ئاقمەسچىتتىكى قانلىق ساۋاقنى ئېسىدە ساقلاۋاتقان ۋە كوچا، قەشقەر جەگلىرىدە يۇرەكئالدى بولۇپ كەتكەن بۇ ئاتامان قەشقەر، يەكەنلەردىمۇ خەۋپسىرەپ تۇراتتى. ئاستانە كەبى ئۇ چوڭ يۇرتلارنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرغان دادخاھ، پانساتلاردىن بىر دەقىقىمۇ خاتىرجەم بولالمايتتى. بىرەر دادخاھنىڭ نىيتى بۇزۇلدىمۇ، ئۇ ئۆمۈر بويى ئارماندا قالاتتى.

نەچچە مىڭ لەشكەرلىك كوچا خوجىلىرىنىڭ مارالبېشىنىڭ ئۇ تەرىپىدە دېۋەيلەپ تۇرۇشىمۇ ئۇنىڭغا چوڭ بىر تەھدىت ئىدى. مۇشۇ بىر يىل ئىچىدە ياقۇپبەگ ئۇلارنى يەكەندىن، مارالبېشىدىن ئىككى قېتىم ھەيدىۋەتتى. كېيىن ئۇلار يۇرتىنى قايتا قىلىپ تا خانئېرىقچە قىستاپ كەلدى. خانئېرىقتىكى كەسكىن ئېلىشىش گەرچە ئۇنىڭغا پايدىلىق بولغان بولسىمۇ، لېكىن يۇرىكىدە دەز، پۇتىدا ئوق ئىزىنى قالدۇردى.

ياقۇپبەگنىڭ شېرىن خىيالىنىڭ يەنە بىر ئۇچى ئاقسۇ، كوچا، ئۇچتۇرپان، ھەتتا ئۈرۈمچى، تۇرپان قاتارلىق جايلارغىمۇ تۇتىشاتتى. بۇنىڭدىنمۇ يىراق يەرلەرنى بويسۇندۇرۇش ئارزۇسى ئۇنى تېخىمۇ كۆپ دۇنيا ۋە تېخىمۇ كۆپ بايلىق بىلەن ئۆزىگە تارتاتتى. بۇ ئارزۇسىغا يارىشا، تونۇگۈن كەچقۇرۇن قولىغا تەگكەن بىر پارچە خەت ئۇنىڭ كۆڭۈل زارىقىشلىرىنى بىردىنلا كۈچەيتىۋەتتى.

كوچادىن يوللانغان بۇ مەخپىي خەتتە! ئابدۇراخمان دادخاھ، ئابدۇللا

دىۋانبېگى ! ۋە توختى ئىشكئاغا[1] دېگەن خوجا مۇخلىسلىرى كوچىلىق خوجىلار ئارىسىدا باش كۆتۈرگەن ئىناقسىزلىقتىن مەلۇمات بېرىپ، پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇش، ئاقسۇ، كۇچاغا ئات سېلىش تەكلىپىنى ئوچۇق ئوتتۇرىغا قويغانىدى. تەبىئىيكى، بۇ ياقۇپبەگ ئۈچۈن تېپىلغۇسىز پۇرسەت ۋە قىممەتلىك تەكلىپ ئىدى، ئەگەر خوتەن بىلەنلا بەند بولۇپ كېتىدىكەن، بۇ پۇرسەت ئۇنىڭغا ساقلاپ تۇرمايتتى. پۇرسەتنى چىڭ تۇتمايدىكەن، شىمال يولىنى توسۇپ ياتقان خان خوجىنى يوق قىلىش ئۈچۈن چوڭ بەدەل تۆلىشى كېرەك ئىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن، زېھنىنى خورىتىپ، پۇت- قولىنى چۇشەپ تۇرغان بۇ يۇرتنى تەدبىرلىك، ئىنائەتمەن بىرەر ئادىمىگە سويۇرغال قىلىپ قەشقەر شەھىرىگە قايتىپ بېرىشى، ھازىرلىقنى پۇختىلاپ، ئاقسۇ تەرەپكە لەشكەر تارتىشى زۆرۈر ئىدى.

ئۇ مامۇقتەك يۇمشاق ئەتلەس كۆرپىدە يانپاشلاپ يېتىپ، بۇ نازۇك، زىل مەسىلە ئۈستىدە بىر كېچە - كۈندۈز خىيال سۈردى. خاس مەھرەمى ھوشۇر بەگدىن ئۆزگە، ھۇجرىغا ھېچكىمنى كىرگۈزمىدى.

«خوتەننى كىمگە تاپشۇرۇش كېرەك؟ ئېزىزبەگ جاللاتقىمۇ، خالمان پانساتقىمۇ، ياكى...» .

ئۇ ئالدى بىلەن، ۋەلىخان تۆرە قەتلىئامىدا قەشقەر كوچىلىرىدا قانخورلۇق قىلىپ ئادەم بېشىدىن مۇنار ياسىغان، كاللىكېسەرلىك ھۈنىرى ئۈچۈن «جاللات» لەقىمىنى ئالغان ئېزىز بەگنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردىيۇ، لېكىن كەسكىن باش چايقىدى. ھالبۇكى، قەتلىئام ئاياغلاشقان بۇ كۈنلەردە

---

① ئىشكئاغا — ئەمەل نامى. ئۇ «ئىشىككە ئىگىدارچىلىق قىلغۇچى» دېگەن مەنىدە بولۇپ، ئەسلىدە، شەھەر - بازار كوچىلىرىنى چارلايدىغان قوراللىق جېسەكچى بەگلەر «ئىشكئاغاسى» دەپ ئاتالغان. 1759 - يىلى چىڭ سۇلالىسى بۇنداق بەگلەرگە ئۈچىنچى دەرىجىلىكتىن ئالتىنچى دەرىجىلىككىچە بولغان مەنسەپ مەرتىۋىنى بېكىتكەن ۋە ھوقۇق دائىرىسىنى كېڭەيتكەن. ئەمەلىيەتتە ھاكىمبەگنىڭ مۇئاۋىنى ياكى خان ئامبالنىڭ مۇئاۋىنى دەرىجىسى بىلەن ئىش يۈرگۈزگەن. بۇ ئەمەل گۇاڭشۈينىڭ 13 - يىلى (1887- يىلى) ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان.

جەھلى قاتتىق خوتەنلىكلەرگە قورال كۆچى بىلەن ئەمەس، مۇھىمى پەم - پاراسەت بىلەن تاقابىل تۇرۇشقا توغرا كېلەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، سەل بۇرۇن ئۆزى بىلەن بۇزرۇكخان ئوتتۇرىسىدا ئىختىلاپ كۆرۈلگەندە بۇز- رۇكخان تەرەپتە تۇرۇپ ئەمىرلىك، ھاكىملىق دەۋاسى قىلغانمۇ دەل ئېزىز- بەگ جاللاتنىڭ ئۆزى ئىدى. بۇنداق ئادەمگە ئىشىنىش، ئالتە شەھەرلىك بىر يۇرتنى ئىنئام قىلىش — ئاپەت تۇگمىنىگە سۇ قويۇش بىلەن باراۋەر ئىدى.

ياقۇپبەگ يەنە ئۆز يۇرتدىشى خالمان پانساتنىمۇ كۆڭلىدىن ئۆتكۈز- دى. بىراق ئۇ سىپاھگەرلىكتە مەشھۇر، لەشكەر ئىشىدا قاتتىق قول بولغىنى بىلەن تەدبىرى كەم، قورسقى تار، بۇرنىنىڭ ئۇچىنىلا كۆرىدىغان ئادەم بولۇپ، ھاكىمبەگ بولۇشقا دىگەندەك مۇۋاپىق كەلمەيتتى.

ياقۇپبەگنىڭ خىيال كەپتىرى ئۆزىگە تونۇش بولغانلىكى پەرغانلىق، قەشقەرىيلىكلەرنىڭ بېشىدىن نەچچە مەرتە ئەگىپ ئۆتتى - دە، ئاخىرىدا يەكەنلىك كونا ئىشكئاغا نىياز ھېكىمبەگنىڭ بېشىغا قوندى.

«دۇرۇس، كۆچى ھېلىسىدىن زىيادە، جاھىل ۋە ساددا خوتەنلىك- لەرگە پەقەت نىياز ھېكىمبەگلا تېتىيالايدۇ» دەپ ئويلىدى ياقۇپبەگ، ئۇنىڭ ھەببۇللاخاننى قىلتاققا دەسسەتكەن چاغدىكى كۆرسەتكەن ئەقلىنى ھسابقا ئېلىپ. ھېلىمۇ يادىدا، بىر قېتىم يەكەن شەھىرىگە ئۆزىدىن بۇرۇن قول سالغان كۇچالىق ئىسھاق خوجىدىن سوققا يەپ چېدىر - بارگاھلىرى- نى، قورال - ياراغلىرىنى تاشلاپ قەشقەرگە قاراپ قاچقاندا، نىياز ھېكىم- بەگ ئۇنىڭغا يېتىشۋالغان ۋە كۆڭلىگە يارشا تەسەللى بېرىپ، ئىسھاق خوجىدىن ئۆچ ئېلىشنىڭ پايدىلىق يوللىرىنى كۆرسەتكەنىدى. ياقۇپبەگ ئەسلىدە بۇ تەدبىرلىك كىشىنى قەشقەرگە بىللە ئېلىپ كەتمەكچىمۇ بولغان، لېكىن بۇنى سېزىپ قالغان نىياز ھېكىمبەگ ئېتىنى سۇغارغان بولۇۋېلىپ يەكەنگە قايتىپ كەتكەنىدى. كېيىنكى قېتىم، ئىسھاق خوجا بىلەن خۇپىيانە تىل بىرىكتۈرگەن ئىسىيانچى خويزۇلار شەھەر غەربىگە

چۈشكۈن قىلغان ياقۇپبەگكە، تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلماقچى بولغاندا، نىياز ھېكىمبەگ ئۇنىڭغا مەخپىي ئادەم ئەۋەتىپ: «ئىسھاق خوجا بىلەن تونۇشقانلار ئىتتىپاق تۈزدى، ئۇلار بۈگۈن تۈن نىسپىدا سەككىز مىڭ چېرىك بىلەن لەشكەرلىرىگە تېگىش قىلماقچى، دەررۇ ئامالىنى قىلغايلا» دەپ خەۋەر يەتكۈزگەنىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ چېدىر - بارگاھلىرىغا چىراغ يېقىپ قويۇپ، لەشكەرلىرىنى تۆت ئەتراپقا مۆكۈندۈرگەن، خوجىزۇ - خوجا چېرىكلىرى باستۇرۇپ كىرگەندە ياقۇپبەگ ئۇلارغا تۇشمۇتۇشتىن ئوت ئېچىپ، ھالاكەتتىن قۇتۇلۇپلا قالماي، يەكەندىن ئىبارەت بۇ مۇھىم شەھەرنىمۇ ئاسانلا قولغا كەلتۈرگەنىدى.

ياقۇپبەگ نىياز ھېكىمبەگنىڭ مانجۇلار يەكەندە يۇرت سورىغان چاغلاردا خان ئامبالغا[1] نايىپ بولۇپ تۆتىنچى جەرىكلىك ئىشكئاغلىق مەنسىپىنى تۇتقانلىقىنى، يەكەندە تۇرۇشلۇق مەنچىڭ قوشۇنى تەركىبىدىكى خوجىزۇ چېرىكلەر ئۈستۈنلۈك قازانغان چاغدا خان ئامبالغا خىيانەت قىلىپ ئۇلار تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى ئوبدان بىلەتتى. خوجىزۇلار ئىسيانىدىن كېيىن يەكەن شەھىرىدە ئىككى ھاكىمىيەت تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغاندا، ئۇنىڭ يەنە خوجىزۇلاردىن يۈز ئۆرۈپ ئابدۇراخمان ھەزرەتكە نايىپ بولغانلىقىنى ئاڭلىغانىدى. جامالىدىن خوجا ئابدۇراخمان ھەزرەت ۋە خوجىزۇلارنىڭ قولىدىن يەكەننى تارتىۋالغاندا پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ يېڭى ھاكىم سىدىق خوجا ئەلەمگە تىۋىنغانلىقىمۇ ئۇنىڭغا

[1] خان ئامبال — چىڭ سۇلالىسىدە ئەمەل نامى. شۇ چاغلاردا ناھىيە ۋە ۋىلايەت دەرىجىلىك مەمۇرىي رايونلاردا قويۇلىدىغان «ئىش بېجىرگۈچى ئامبال»، «مەسلىھەت ئامبىلى» دېگەنلەرنىڭ ھەممىسى خەلق تىلىدا «خان ئامبال» دەپ ئاتىلىۋەرگەن. چيەن لۇڭنىڭ 24-يىلى، يەكەن، قەشقەر، كۇچا، قاراشەھەر، تۇرپان، خوتەنلەردە «خان ئامبال» — ئەمەلىيەتتە ئىش بېجىرگۈچى ئامبال قويۇلغان. بۇنداق خان ئامباللار ھەربىي - مەمۇرىي ھوقۇقنى قولىدا تۇتقان بولۇپ، قەشقەر مەسلىھەت ئامبىلىغا قارىغان. تۇرپان، قۇمۇل خان ئامباللىرى ئۈرۈمچى ۋالىيسىغا ئىتائەت قىلغان. بۇ ئەمەللەر 1884-يىلى شىنجاڭدا ئۆلكە تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن بىكار قىلىنغان.

سىر ئەمەس ئىدى. ئۆزى قەشقەر تەرەپتە باش كۆتۈرۈشكىلا يەكەن پەتھىسىگە ئەقىل كۆرسىتىپ، سىدىق خوجىغا پوت ئاتقىنى تېخى تۈنۈگۈنكىدەك يادىدا تۇراتتى.

ياقۇپبەگ نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئاجىز تەرەپتىن پېشىنى قېقىپ، كۈچلۈك تەرەپكە ئۆزىنى ئاتىدىغان تەبىئىتىنى يامان ئەخلاق دەپمۇ قارىمايتتى. ئۇنىڭچە، جان ساقلاشنى خالايدىغان ھەرقانداق ئادەم ئۆزى خالىغان ۋاستىنى تاللىۋېلىشقا تامامەن ھەقلىق ئىدى. ھاكىمىيەت قولدىن قولغا ئۆتۈپ تۇرغان داۋالغۇش پەيتلىرىدە كىمنىڭ غالىب كېلىدىغانلىقىنى ئالدىن مۆلچەرلەش ۋە مۆلچەر بويىچە يول تۇتۇش ئەقىللىق، دانا كىشىلەرنىڭ ئىشى ھېسابلىناتتى.

ھوقۇق ھارۋىسىغا ئولتۇرغان كۆپ يىللاردىن بېرى، ياقۇپبەگنىڭ ئۆزىمۇ دەل مۇشۇ يولدىن مېڭىپ كەلدى. ئۆز ۋاقتىدا ئۇ قوقان[1] خانى خۇدايارخاننىڭ ھىممىتىگە ئېرىشىپ، ئۇنىڭ كەتمىنىنى چاپتى. خۇدايارخاندىن ئامەت كېتىۋېدى، ئۇنىڭ رەقىبى مەللىخاننىڭ پېشىنى تۇتۇپ خوجەنتنىڭ ھاكىملىقىغا ئىگە بولدى. خۇدايارخان ئىككىنچى قېتىم تەختتە ئولتۇرغاندا، نىقابىنى ئالماشتۇرۇپ ئۇنىڭغا يەنە بىر قېتىم باش ئۇردى. ھومايۇن قۇشى كىمنىڭ بېشىغا قونسا شۇنىڭ سايىسىدە ھازىر بولدى. نى - نى خەتەرلىك قايناملاردىن، پالاكەت دوقمۇشلىرىدىن ئۇستىلىق بىلەن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، جېنىنى ئامان ساقلاپ قالالىغىنى ئۈچۈنلا بۈگۈنكىدەك كاتتا مەنسەپكە ئىگە بولدى. ئۆزى ماڭغان يولدىن ئەمدى باشقىلار

---

① قوقان — شەھەر، قەبىلە، خانلىق نامى. مىلادى 18 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا، ئۆزبېكلەر پەرغانە ئويمانلىقىدا قوقان خانلىقىنى قۇرغان. بۇ خانلىقنىڭ شەرقى شەرقىي بۇيرۇقلار (بۈگۈنكى قىرغىزلار) بىلەن، غەربى بۇخارا بىلەن چېگرىلانغان. ئەندىجان، مەرغىلان، نەمەنگان، قوقان، تاشكەنت قاتارلىق شەھەرلەر بۇ خانلىققا قارىغان. قوقان پايتەخت بولغان. مىلادى 1865 - يىلى، ئىچكى بېغىلىقىدىن پايدىلانغان چار روسىيە بۇ خانلىقنىڭ شىمال قىسمىنى بېسىۋالغان. 1876 - يىلىغا كەلگەندە ئۇنى تامامەن غولىتىپ تاشلاپ، پەرغانە گۇبېرنىيىسىنى قۇرغان.

ماگسا نېمە بوپتۇ؟ نىياز ھېكىمبەگ ماگسا يەنە نېمە بوپتۇ؟

ئەتىياز كېلىپ قار-مۇزلار ئېرىشكە باشلىغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ياقۇپبەگ چوڭ كېڭەش ئۆتكۈزدى. قەتلىئامدا قاراملارچە سەپ يېرىپ، ساراڭلارچە قان تۆككەن دادخاھ، پانسات، يۈز بېشى، ئونبېشىلارنى[1] تون-سەرپاي، تەڭگە-تىللا بىلەن تارتۇقلىدى. نىياز ھېكىمبەگنى خوتەن ئالتە شەھەرگە ھاكىمبەگ[2] قىلىپ، قىرىق كۈنلۈك مۇساپە ئىچىدىكى كەڭ زېمىننى ئۇنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇردى. خالمان پانساتنى ئەسىرلەشكەرلىك-كە، موللاجى تۇراپنى قازى لەشكەرلىككە تەيىن قىلدى.

مىلادى 1867-يىلى 3 — ئاينىڭ 5- كۈنى قوشبېگى ياقۇپبەگ ۋە كېسەلمەن بۇزرۇكخان ھەببۇللاخان خەزىنىسىدىن قولغا چۈشۈرگەن نەچچە مىڭ قورال — جابدۇق، چۈيۈن ۋە مىستىن قۇيۇلغان ئونلاپ توپ، ئون مىڭ قىزىل تىللا، قىرىق چارەك كۈمۈش، ئون ئالتە تاغار كېپەك ئالتۇننى نەچچە يۈز تۆگىگە ئارتىپ قەشقەر يولىغا قاراپ راۋان بولدى. قايتىش سەپىرىدە مۇھەممەت يۇنۇسجان شاغاۋۇلنى يەكەنگە، ئاملىخان تۆرىنى يېڭىسارغا ھاكىمبەگ قىلىپ تەيىنلەپ يىگىرمە نەچچە كۈندىن كېيىن قەشقەر شەھىرىگە يېتىپ باردى.

---

① دادخاھ، پانسات، يۈزبېشى،ئونبېشى (دەھبېشى دېيمۇ ئاتىلىدۇ)— بۇلار ياقۇپبەگ قوشۇنى-دىكى ھەربىي مەنسەپ نامى.

② ھاكىمبەگ — ئەمەل نامى. جەنۇبىي شىنجاڭ ئۇيغۇرلار رايونىدىكى ئەڭ چوڭ مەنسەپ. مىلادى 1759 - يىلى چىڭ سۇلالىسى شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن، ھاكىم-بەگلىك تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلىپ، ۋارىسلىق قىلىشنى ئەمەلدىن قالدۇرغان. ھاكىمبەگلەرگە دەرىجە مەرتىۋىسىنى تەتبىقلىغان. ھاكىمبەگكە ئەڭ يۇقىرى بولغاندا ئۈچىنچى دەرىجىلىك مەرتىۋىنى، تۆۋەن بولغاندا يەتتىنچى دەرىجىلىك مەرتىۋىنى بەرگەن. سۇلالە ئۈچۈن ئالاھىدە خىزمەت كۆرسەتكەن ھاكىمبەگلەرنىلا ئىككىنچى دەرىجىلىككە، ھەتتا بىرىنچى دەرىجىلىككە كۆتۈرگەن. مانالىش ئورنىدا ئاز - تولا تېرىلغۇ يەر، يانچى بەلگىلەپ بېرىلگەن. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى 1877 - يىلى بۇ ئەمەلنى بىكار قىلغىچە، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ 31 شەھىرىدە مەزكۇر ئەمەل تەسىس قىلىنغان.

ئىككىنچى قىسىم

قان تولغان كۆزلەر

نەسۇسىز بىلىقچى دىجلە دەرياسىدىمۇ بىلىق تۇ-
تالمايدۇ، ئەجىلى يەتمىگەن بىلىق قۇرۇقلۇقتىمۇ ئۆلۈپ
قالمايدۇ.

— شەيخ سەئدى

ئونىنچى باب

ھەر كاللىدا بىر خىيال

ياقۇپبەگنىڭ ئاخىرقى جاكارى ۋە ئونىڭ تۇيۇقسىز كېتىپ قېلىشى نىياز ھېكىمبەگنى خېلىلا ئېسەنكىرىتىپ قويىدى. ئۇ ھاكىمبەگلىك مەنسەپىگە ئولتۇرغىنىغا ئانچە خۇشال بولۇپمۇ كەتمىدى. دۇرۇس، ئاشۇ تەنتەنىلىك جاكاردىن كېيىن ئۇ ياقۇپبەگكە يەرنى سۆيگۈدەك بولۇپ تەزىم قىلدى، يېنىش- يېنىشلاپ ھەشقاللا ئېيتتى، ھاكىم كەبى چوڭ ئەمەلگە دالالەت قىلغىنىغا ئەڭ چىرايلىق سۆزلەر بىلەن تەشەككۇر بىلدۈردى. بىراق بۇ خوشامەتلەر پەقەت قائىدە يۈزىسىدىنلا قىلىنىۋاتقانلىقى ئاللادىن ئۆزگە، بىر ئۆزىگىلا ئايان ئىدى.

نىياز ھېكىمبەگ بۈگۈن ئەتىگەندىلا دىۋانغا چىقتى. بەگ-توقسابالار-نىڭ[1]تەبرىكىنى قوبۇل قىلىپ مۇناسىپ ئىشلارغا بۇيرۇۋەتكەندىن كېيىن يەنە ئىچكىرىكى دىۋانغا قايتىپ كىرىپ، تەقلەپ قويۇلغان كۆرپە ئۈستىگە ئۆزىنى تاشلىدى.بېشىغا ئانچە چوڭمۇ كەلمەيدىغان كىچىك سەللىسىنى مۈلازىمغا تۇتقۇزدى. ئۇچى ئۇششۇپ قالغاندەك قىزىرىپ، ياغ تەپچىپ تۇرىدىغان چىمەلتەك بارماقچىلىك بۇرنىنى يېنىك سىلاپ قويىدى- دە، ئېگىكىنى يۆلىگەن پېتى خىيالغا كەتتى.

---

[1] بەگ، توقسابا — ئۆز ۋاقتىدىكى مەنسەپ نامى.رايونلارغا،بەزى كىچىك ناھىيىلەرگە بەگ قويۇلاتتى.كەنتلەرگە، كىچىكرەك رايونلارغا توقسابا قويۇلاتتى.

نىياز ھېكىمبەگ ئەزەلدىن قارىسىغا ئىش قىلىپ باقمىدى. ئەپ تېگىش ئېھتىمالى بولغان مەقسەتنى كۆڭلىگە پۈككەن ھامان مەقسەت ۋىسالىغا ئېلىپ بارىدىغان يولنىڭ قانچىلىك ئۇزۇن ۋە خەتەرلىك بولۇشىغا قارىماي شاپاشلاپ مېڭىۋەردى. ياقۇپبەگ ئۇچۇن ئاز كەتمەن چاپمىدى، خوجىلارنىڭ مەخپىيىتىنى يەتكۈزدى، يەكەننىمۇ، خوتەننىمۇ ئېلىشىپ بەردى. بۇ چاغدا ئۇ كۆڭلىگە زادى قانداق مەقسەتنى پۈككەنىدى؟ ياق، ئۇنىڭ يەنىمۇ چوڭراق، يەنىمۇ ئالىيراق مەقسەتلىرى بار ئىدى. پەقەت شۇ مەقسەت ئۇچۇنلا ئۇ چوجە خومار سا ئاسماننىڭ قەھرىدە ئورۇۋېلىپ ئۆز ئولجىسىنى كۆزەتكەندەك، كوچا خوجىلىرىغا ھە - ھۇ دەپ يۈرۈپ جەڭگى-جېدەل سەھنىسىدە تۇيۇقسىز پەيدا بولغان ياقۇپبەگ- نى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزەتتى. ئۇنى يەتتە شەھەردە، ھەتتا تېخىمۇ كەڭرەك رايوندا ھەرىكەت قىلىۋاتقان غوللۇق كۈچلەر ئارىسىغا قويۇپ ئېھتىيات بىلەن دەڭسەپ كۆردى. ئۇنىڭ كەلگۈسىدىكى ئورنىغا كۆز يەتكۈزەلىگەندىن كېيىنلا ئاندىن قەشقەرگە قاراپ تەبەسسۇم قىلدى.

يەكەن ئەل قىلىنغاندىن كېيىن نىياز ھېكىمبەگ ياقۇپبەگ بىلەن كېچە- كۈندۈز دېگۈدەك بىللە بولدى. ئۇنىڭ ئادىتى، خۇي-پەيلى، ياخشى- يامان تەرەپلىرىنى يېقىندىن تۇرۇپ كۆزەتتى، كامچىلىك ۋە ئاجىزلىقىنى ئىزدىدى. ياقۇپبەگنىڭ ئۆزى تا بۈگۈنگىچە ئۇچراتقان، ئەسرا بولۇشقان ئادەملەر ئىچىدە ئەقىل - ئىدراك، ھىيلە - تەدبىر بابىدا ئۆزىدىن كەم تۇرمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى.

خوتەن سەپىرىنىڭ ئالدى - كەينىدە ئۇ ياقۇپبەگكە خېلى كۆپ چارە - تەدبىر كۆرسەتتى. ئۇنىڭدا «ئۆزىنى ئەقىللىق چاغلايدىكەن، چوڭچىلىق قىلىدىكەن» دەيدىغان يامان تۇيغۇ پەيدا قىلىپ قويۇشتىن ساقلىنىش ئۇچۇن، گەپ ئەگىتىپ مەقسەتنى ئۇقتۇرۇش ئۇسۇلىنى قوللان- دى. خۇسۇسىي سۆھبەتتە ئاپتاپپەرەستەك ئېچىلىپ، جامائەت ئالدىدا ئاز گەپ قىلدى. پانسات، بەگلەرنىڭ ھەسەت قىلىشىدىن، نىزا تېرىشىدىن

ئەنسىرەپ، كۆپىنىڭ كۆزىگە چېلىقىدىغان سورۇنلاردىن ئامال بار ئۆزىنى چەتكە ئالدى.

بۇلارنىڭ ھەممىسى نېمە ئۈچۈن ئىدى؟ ياقۇپبەگدىنمۇ تەپ تارتمىغان، چاتاقنىڭ ئايغى ئۈزۈلمەيدىغان مۇشۇ پاراكەندە يۇرتتا دەككە - دۈككە ئىچىدە كۈن ئۆتكۈزۈش ئۈچۈنمىدى؟

گەپنىڭ راستىنى قىلغاندا، نىياز ھېكىمبەگنىڭ ياقۇپبەگ بىلەن بىللە كېتىش ئويى بار ئىدى. ئۈچۈق ئېيتىشتىن ھەزەر ئەيلىگەن بىلەن ئوردىغا، ئوردىدىكى ئىگىسىز ۋەزىرلىك ئورنىغا خېلىدىن بېرى باش تاراپ يۈرەتتى. مۇشۇ بوشلۇقتا ئولتۇرالىسىلا ئۇ خوتەنلا ئەمەس، قەشقەر - يەكەنگىچە، ھەتتا ئۈنىڭدىنمۇ چوڭراق يۇرتلارغىچە قول سوزالايتتى، خالىغانىنى ھاكىم قىلىپ، خالىمىغانىنى قول قىلالايتتى.

ئويلا - ئويلا، نىياز ھېكىمبەگ قوشبېگىنىڭ ئەقىل - پاراستىگە قايىل بولماي تۇرالمىدى. چۈنكى ئۇ ئىنتايىن نازۇك ۋە ئەپچىل چارىنى ئويلاپ تېپىپ، ئۆزىنى يانار تاغ ئاغزىدىكى ھاكىمبەگلىك تەختىگە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ، كۆزىنى تېخىمۇ چوڭ ئىشلارغا تىككەنىدى.

نىياز ھېكىمبەگ جۈمە نامىزىغا ئەزان چىققانلىقىنى ئاڭلىغاندىلا ئاندىن خىيال قاينىمىدىن ئۈزۈلۈپ چىقتى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ، سەللە-تونىنى كىيىشكە باشلىدى.

مەيلى پەرمان بىلەن بولسۇن، ياكى ئىختىيارەن بولسۇن، ھاكىمبەگ بولغانىكەن، سالاھىيىتىنى بىلدۈرۈشكە، نامازخانلىق يولى بىلەن تەقۋادار-لىقىنى نامايىش قىلىپ، ئەل رايىنى ئوۋلاشقا توغرا كېلەتتى، مۇقەددەس مەسچىت ۋە مىڭلىغان نامازخان مەقسەت يولىدىكى ئەڭ ياخشى مەيدان بولالايتتى.

چوڭ مەسچىت ھاكىم ئوردىسىغا ئانچە يىراق بولمىسىمۇ، لېكىن نىياز ھېكىمبەگ مەسچىتكە ئاتلىق ئەمەس، تەختىراۋان بىلەن بېرىشنى مۇۋاپىق كۆردى. ئۇنى كۈتۈلمىگەن زەربىدىن ئېھتىيات قىلدى دېگەندىن كۆرە،

تەختىراۋاندا ئولتۇرۇشنى ياخشى كۆرگەنلىكىدىن شۇنداق قىلدى، دېگەن تۈزۈكرەك ئىدى.

نىياز ھېكىمبەگ مانجۇلار زامانىسىدا سەككىز ئادەم كۆتۈرىدىغان تەختىراۋاننى كابۇل ئۇسخىلىق تۇرارجايىدىنمۇ چوڭ بىلەتتى. بۇنداق ئېسىل تەختىراۋاندا ئولتۇرۇش مىڭ مەنسەپدارنىڭ بىرىگە نېسىپ بولمايدىغان كاتتا بىر ئامەت ئىدى. ئۇ ھەرقېتىم بۇنداق چوڭ تەختىراۋاندا گىدەيگىنىچە ئۆتۈپ كېتىۋاتقان خان ئامبالنى كۆرگىنىدە تاۋۇز ئۇرۇقىدەك كىچىك كۆزلىرى سېمىز گۆشنىڭ شورپىسىدەك پارقىراپ كېتەتتى. بەزەن كېچىلىرى تاشقىرىغا چىقىپ، ئادەتتە دىۋان ھويلىسىدىلا تۇرىدىغان بۇ تەختىراۋاننى سىيلاپ - سىيپاپ قانغۇچە مەززە قىلىۋالاتتى. ئۇ خان ئامبال، بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ چوڭراق مەنسەپدارلار ئولتۇرىدىغان ھەشەمەتلىك تەختىراۋاندا بىردەملا ئولتۇرىۋالسا، ئەرشى مۇئەللەقتە پەرۋاز قىلغاندەك، ئۇلۇغ سۇلالىنىڭ خان قەسرىسىگە زىياپەتكە كېتىۋاتقاندەك ھاياجانلىناتتى. بىراق ئۆز ۋاقتىدا ئۇ تۆتىنچى جەرىكىلىك[1] ئىشىكئاغا بولغاچقىمۇ، قائىدە بويىچە بۇنداق ياسىداق تەختىراۋاندا ئولتۇرالمايتتى. تەختىراۋاندا ئولتۇرۇپ چۈش كۆرسىمۇ، ئۈچ كۈنگىچە روھى ئۇرغۇپ، يۈرەكلىرى ئويناپ، كۆڭلى باشقىچە يايراپ كېتەتتى. شۇڭا ئۇ ھاكىمبەگ بولغان كۈنىنىڭ ئەتىسىلا دۇنيا دەپىنە، ئوردا مەنقۇلاتلىرى بىلەن ھېسابلىشىپ ئولتۇرمايلا ياساۋۇل - مەھرەملىرىنى بۇيرۇپ ھەببۇللاخاندىن قالغان

---

① جەرىكە — مىڭ، چىڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدىكى مەنسەپ دەرىجىسى. جەرىكە تۈزۈمى مىڭ، چىڭ دەۋرىدىن ئىلگىرىكى سۇلالىلەرنىڭ جەرىكە تۈزۈمىنى ئاددىيلاشتۇرۇش، ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدا يولغا قويۇلغان. ئەڭ چوڭى بىرىنچى جەرىكىدىن، كىچىكى توققۇزىنچى جەرىكىگىچە بولغان. ھەر بىر جەرىكە يەنە رەسمىي جەرىكە ۋە نا رەسمىي جەرىكە دەپ ئىككىگە بۆلۈنگەن. شۇنىڭ بىلەن توققۇز جەرىكە ئون سەككىز دەرىجىگە بۆلۈنگەن. ھۆكۈمەت قارىمىقىدىكى ھەممە ئەمەلدارلارغا تۆھپىسىگە ئاساسەن جەرىكە بېرىلىپ، زۆرۈر تېپىلغاندا جەرىكىسى ئۆستۈرۈلگەن، زۆرۈر تېپىلغاندا چۈشۈرۈلگەن. جەرىكە دەرىجىسىگە قاراپ مائاش تەمىناتى بېكىتىلگەن.

كۆللۈك تەخترىۋاننى تاپتۇرۇپ كەلگەن ۋە ئۇنى سۈرتۈپ، سىر بېرىپ
تەقمۇ تەق قىلىپ قويغانىدى. ھەببۇللاخانغا بۇرۇنقى خان ئامبالدىن
قالغان بۇ تەخترىۋان يەكەندىكى چاغلىرىدا سېلاپ راھەتلىنىدىغان ھېلە-
قى جەلپكار تەخترىۋانغا بەكمۇ ئوخشاپ كېتەتتى...

نىياز ھېكىمبەگ مەسچىتكە باردى. بىراق ئۇ بۇ نامازدىن كۆڭلى
غەش ھالدا قايتتى. مۇسۇلمان ئادىتى بويىچە پەرھىزكار نامازخانلار بىر-
بىرى بىلەن قىزغىن سالاملىشىشى كېرەك ئىدى. لېكىن، مەسچىتكە كى-
رىشتە بولسۇن ياكى چىقىشتا بولسۇن، ئېلىشىپ قالغان ئىككى تېجىمەل-
دىن ئۆزگە، ئۇنىڭغا ھېچكىم سالام بەرمىدى. ھەتتا ئۆز قولى بىلەن
دەستەك تۇتقۇزغان كىچىكرەك مەھەللە بەگلىرىمۇ، تاناپچى[1] مىرغەزەبلەر-
مۇ[2]، جامائەتنىڭ ئەيىبلىشىدىن قورققان بولسا كېرەك، بېشىنى تىقىۋېلىپ
ئۇزۇكرەك چىراي كۆرسەتمىدى. مەسچىت ئىمامى خۇددى ئېغىزىدىن
گۆپۈلدەپ ھاراق پۇرىقى كېلىۋاتقان پاسىقنى كۆرگەندەك، ئۇنىڭدىن
ئۆزىنى قاچۇردى. خاتىپ خۇتبىدە يا بۇزرۇكخانىنىڭ، يا ياقۇپبەگنىڭ
نامىنى زىكرى قىلمىدى. ئەڭ ئېغىر كەلگىنى شۇ بولدىكى، بىرمۇنچە
ئۇششاق باللار تەخترىۋان كەينىگە كىرىۋېلىپ، ساراڭنى تېرىكتۇرگەندەك
توپا چاچتى، ئۇشقىرتتى، باش - ئايىغىنى ئاڭقىرىپ بولمايدىغان قوشاقلار-
نى توۋلىشىپ، مازاق قىلىشتى. نىياز ھېكىمبەگ كەينىدىن تاپ بېسىپ
كەلگەن يىگىرمە نەچچە مەھرەمگە بۇيرۇق چۈشۈرۈپ بۇ قۇلاقكەستىلەر-
نىڭ قۇلىقىنى يۇلۇپ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويسىمۇ بولاتتى، بۇ ئۇنىڭ ئۇچۇن
باش-كۆزىگە قونۇۋېلىپ ئارام بەرمەيۋاتقان بىر روچۇننى ئۈركۈتۈۋەتكەن-
چىلىكلا بىر ئىش ئىدى. بىراق ئۇ ئۇنداق قىلمىدى، كۆرسىمۇ كۆرمەسكە
سېلىپ، ئاڭلىسىمۇ ئاڭلىمىغان بولۇۋېلىپ، ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. ھېچ بولما-

---

① تاناپچى — تاناپ بېجى يەنى كۆكتات ئېتىزلىرى، كېۋەزلىك ۋە باغلاردىن باج ئالىدىغان باجگىر.

② مىرغەزەپ — ئامانلىق ساقلىغۇچى، كوچا چارلىغۇچى.

خاندا ئۇ ۋاقىتنىچە ئۆزىنى ئۇنتۇۋالمىسا بولمايتتى. ئەگەر يېنىكلىك بىلەن ئىش كۆرۈپ، تېرە تۆپىسىدە پۇل قىلىمەن دېسە، قاراپ تۇرۇپ تامغا ئۇسسۇپ، ئۆز بېشىنى ئۆزى يېرىۋالاتتى. پىغانى تېشىپ، دەرد ـ ئەلىمى ئىچىگە پاتماي تۇرغان پۇقرانىڭ ئەمدىلا قاقاچ باغلاپ كەلگەن جاراھىتى يېڭىباشتىن شەلۋەرەپ بىھۇدە ئىش تېرىلاتتى.

شۇڭا ئۇ ياقۇپبەگنى قەشقەرگە ئۇزىتىۋەتكەندىن كېيىن، ئەسلىدىكى قائىدە ـ تەرتىپلەرنى ئۆز يولى بىلەن يۈرگۈزگەچ، يۇرت ئەھۋالىنى، ئەل رايىنى ھۆكۈم تارازىسىغا سېلىپ ئۆلچەپ باقتى. باقما ئاتىسى، يەكەن چېرىكچى ئامبىلى دوڭ دارىنىڭ ئۆزىگە بەرگەن تەلىملىرىنى ئەسكە ئالدى، زامانىسىدا ئۆتكەن شاھنشاھلارنىڭ، يۇرت كاتتىلىرىنىڭ يۇرت سوراش رىسالىلىرىنى، نەسەبنامىلىرىنى، ئەلنى ئىدارە قىلىش ئۆرنەكلىرىنى قورمۇقور ئاختۇرۇپ، مۇلاھىزە يۈرگۈزدى. نەتىجە شۇ بولدىكى، «كۆزنى ئويغاننىڭ كۆزىنى ئوي» دېگەن ئەقىدىگە ئىخلاس قىلىدىغان خوتەنلىكلەرنى ئەل قىلىشتا ئەمدى قاتتىق قوللۇق قىلىشقا، ئاشكارا تىغ كۆتۈرۈپ، زىيادە قان تۆكۈشكە بولمايتتى. تىغمۇتىغ قارشىلىشىشتىن سامان تېگىدە سۇ ئېقىتىشقا ئۆتۈش، يولۋاسنى ساغرىسىدىن سىيلاپ ئىشلىتىش، ئادەتتىكى ئىشلاردا ئارغامچىنى ئۇزۇن قويۇۋېتىش كېرەك ئىدى. خوتەن قەتلىئامىغا قاتناشقان لەشكەرلەرنىڭ كۆپ قىسمى قەشقەرگە قايتۇرۇپ كېتىلگەن، يەرلىك لەشكەرنىڭ يۈرىكى قاتمىغان، چىشلىرىنى بىلەپ تۇرغان پۇقرادىن لەشكەر تۇتۇش ئىشى سۇغا چىلىشىپ تۇرۇۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا شۇنداق قىلمىسىمۇ بولمايتتى. ياقۇپبەگ يەكەندىن لەشكەر يۆتكەپ بېرىش ۋەدىسىنى ئىشقا ئاشۇرغاندىن كېيىن ئاندىن چاتاقتىن قورقۇشنىڭ ھاجىتى قالمايتتى. قەتلىئام كۈنى بىر بۆلۈك پۇقرانى ياقۇپبەگنىڭ قىلىچى ئاستىدىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىشىمۇ ئۇنىڭ «كۆز بوياش ھىيلىسى»گە تاشلىغان تۇنجى قەدىمى ئىدى.

ئۇ يول بويى قەدەممە بىر ئۇچراپ تۇرىدىغان قەلەندەر ـ ھاجەتمەن-

لەرگە پۇل - پىچەك تاشلاپ ماڭدى. ئۇردىغا كېلىپلا ياقۇپبەگ ئۈچۈن ھەر جۈمە نامىزىدىن كېيىن ئەۋەتىلىدىغان توققۇز يامبۇ بىلەن ئۈچ يۈز تەڭگىنى تەق قىلىپ قويۇپ تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى[1] چاقىرتتى.

ئادەتتە نىياز ھېكىمبەگ ئازنىلىق سوۋغا - سالامنى ئۇردا سالامئاغى-سى ياكى ئادەتتىكى ئالاقىچىلەر ئارقىلىقلا ماڭدۇراتتى. لېكىن بۇ قېتىم ئۇ ئالاھىدە شەخس تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى تاللىۋالغانىدى.

ياقۇپبەگ كەتكەندىن كېيىن نىياز ھېكىمبەگ تەرىپىدىن قازى رە-ئىسلىككە تەيىنلەنگەن تۆمۈر خەزىنىچىبەگ خوتەننىڭ مانجۇ ھۆكۈمرانلى-قى دەۋرىدىكى ھاكىمبېگى — ئەلىشىر بەگنىڭ ئوغلى بولۇپ، ئەسلىدە ئۇ سۇلالە چېرىكلىرى بىلەن ئاقسۇنىڭ جام دېگەن يېرىدە تۇراتتى. راشىدىن خوجىنىڭ ئىنىسى جامالىددىن خوجا ئاقسۇنى ئالماق بولۇپ جامغا يېتىپ كەلدى - دە، ئۇ يەرنى ساقلاۋاتقان چېرىكلەر ئۈستىگە شىددەت بىلەن باستۇرۇپ كەلدى. چېرىكلەر بۇ تۇيۇقسىز ھۇجۇمغا بەرداشلىق بېرەلمەي تولىسى قىرىلىپ كەتتى. قاچقانلىرى قاچتى. قاچقانلار ئارىسىدا باي خەزىنىچىبېگى تۆمۈرمۇ بار ئىدى. ئۇ شۇ قاچقانچە خوتەن دەرياسىنى بويلاپ خوتەنگە كېلىۋالدى. راشىدىن خوجىنىڭ ئىسلام ئاچ-قانلىق خەۋىرىنى ھەببۇللاخانغا يەتكۈزۈپ، ئۇنىڭ باش كۆتۈرۈشىگە ھە-ھۇ دېيىشكەن، شۇ سەۋەبلىك بۇ يېڭى پادىشاھنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشىپ، خېلى چوڭ مەنسەپدار بولۇپ قالغانىدى.

ئەسلىدە ئۇ ھەببۇللاخاننىڭ يېقىن ئادىمى بولۇش سۈپىتى بىلەن ياقۇپبەگنىڭ قىلىچىدىن ئەلۋەتتە ئامان قالمايتتى. لېكىن ئۇ نىياز ھېكىم-

---

[1] خەزىنىچىبەگ — ئەمەل نامى. خەزىنە - ئەرەبچە سۆز بولۇپ، ئۇنىڭغا «چى»، «بەگ» قوشۇمچىلىرى ئۇلىنىپ «خەزىنىچىبەگ» بولغان. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئۇ شەھەر، يېزىلارنىڭ ئاشلىق زاپىسىنى ساقلاشقا مەسئۇل بولغان. چيەنلۇڭنىڭ 24 - يىلى (1759 يىلى) بۇنداق ئەمەلدارغا تۆتىنچى دەرىجىدىن ئالتىنچى دەرىجىگىچە ئەمەل مەرتىۋىسى بېرىلگەن. گۇاڭشۈينىڭ 13 - يىلى (1887 يىلى) بىكار قىلىنغان.

بەگنىڭ ئادەم ئەۋەتىپ مەخپىي ئاگاھلاندۇرۇشى ئارقىسىدا «ئاغرىپ قالدىم» دېگەن باھانە بىلەن ھەر ئىككى قېتىم زاۋىغا بارمىدى ۋە ئىككى قېتىملىق ئۆلۈم خەۋپىدىن ئامان قالدى. ياقۇپبەگ شەھەرنى ئالغاندا، نىياز ھېكىمبەگ خوتەن ئوردىسىغا ئالدىن ئەۋەتىلگەن ئىرىز بەگ جاللاتقا تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى ئۆلتۈرمەسلىك، نەزەربەند قىلىپ تۇتۇپ تۇرۇش تاپشۇرۇقىنى بەردى. نىياز ھېكىمبەگ بىلەن ئاكا - ئۇكىدەك يېقىن بولۇپ كەتكەن ئىرىز بەگ جاللات ئۇنىڭ دېگىنى بويىچە ئىش قىلدى. جاھان سەل تىنچلانغاندىن كېيىن، نىياز ھېكىمبەگ تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى ياقۇپبەگنىڭ ئالدىغا سالامغا ئېلىپ كەلدى - دە، ئۇنىڭ ئۆز تاغىسى ئىكەنلىكىنى، خوتەننى پەتھ قىلغاندا ئوردا ئىچىدە تۇرۇپ ماسلاشقانلىقىنى ئېيتىپ بەردى.

تۆمۈر خەزىنىچىبەگ نىياز ھېكىمبەگنى ئۆزىگە چىن كۆڭلىدىن ياخشىلىق قىلىۋاتىدۇ، دەپ ھېسابلايتتى. ئۇنىڭ ئۆز ۋاقتىدا دادىسى بىلەن يېقىن ئۆتكەنلىكىنى، ئەمدى دادىسىنىڭ يۈزىنى قىلىپ ئۆزىنى ئۆلۈمدىن ساقلاپ قالغىنىنى بىلگىنىدە، ئۇنىڭ ئەۋلىيالاردەك ئەخلاقىدىن تەسىرلىنىپ بىر قانچە قېتىم يوشۇرۇن كۆز يېشىمۇ قىلغانىدى.

ئەلىشىربەگ خوتەندە ھاكىمبەگ بولۇپ تۇرغان مەزگىللەردە يەكەن ئىشكئاغىسى نىياز ھېكىمبەگ يەكەن خان ئامبىلىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن بىر- نەچچە قېتىم بۇ يەرگە كەلگەن ۋە ھاكىمبەگ ھوزۇرىدا مېھمان بولغان. پاراڭ ئارىلىقىدا بۇ ھاكىمبەگنىڭ ناھايىتى باي ئىكەنلىكىنى، ئاتا-بوۋىسىدىن مىراس قالغان نۇرغۇن تەڭگە - تىللانى قاندىقتۇر بىر يەرلەردە كۆمۈپ ساقلاۋاتقىنىنى ئاڭلىغانىدى. كېيىن جاھان بىرقانچە قېتىم ئوڭتەي-توڭتەي بولدى. ئەلىشىر بەگمۇ ئۆلۈپ كەتتى. لېكىن نىياز ھېكىمبەگ خاھ ھەببۇللاخاننىڭ، خاھ باشقا بىر كىشىنىڭ بۇ مەخپىي بايلىقنى قولغا چۈشۈرگىنىنى ئاڭلىمىدى. ئۇ يەنە تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ يالغۇز ئوغۇل ئىكەنلىكىنىمۇ ئوبدان بىلەتتى. قائىدە بويىچە ئەلىشىر بەگ جان

ئۇرۇش ئالدىدا بۇ بايلىقنىڭ قەيەرگە كۆمۈلگەنلىكىنى ئۆز ۋارىسىغا ئېيتىپ بېرىشى كېرەك ئىدى.

نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئۇنى «تاغام» دېيىلىشىمۇ، خەۋپ-خەتەرگە تەۋەككۇل قىلىپ ئۆلۈم چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىشىمۇ، قازى لەشكەرلىك ئەملىنى ئىنئام قىلىشىمۇ ئاشۇ بېھىساب بايلىق ئۈچۈن ئىدى.

نىياز ھېكىمبەگ تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى ئىچكىرىكى دىۋانىنىڭ خاس خانىسىدا قوبۇل قىلدى، مەھرەم - مۇلازىملارنىمۇ يېقىن يولاتمىدى. ھېكىمبەگ ئۇنىڭغا قەشقەرگە بېرىش يولىدا يەكەنگە چۈشۈپ، مۇھەممەت يۇنۇسجان ھاكىمبەگنى يوقلاپ ئۆتۈشنى، ياقۇپبەگدە ئامال قىلىپ ياخشى تەسىرات قالدۇرۇشنى، مۇھىمى ئېزىز بەگ جاللات بىلەن پىنھان ئۇچرىشىپ ئۇردا يېڭىلىقلىرىنى بىلگەچ كېلىشنى قايتا - قايتا تاپىلىدى - دە، ئىككى ياساۋۇلنىڭ ھىمايىسىدە يولغا سالدى.

ئون بىرىنچى باب

ئېغىر كۈنلەردە

ھەممىنى بىزار قىلغان مۇسىبەتلىك قىش ئۆتۈپ كەتتى. باھارغا سوغدىشىپلا ئۇللىق ياز ئايلىرىمۇ كىرىپ قالدى. ئادەتتە تومۇز ئاپتىپىدا قايناپ، پورۇقلاپ تۇرىدىغان بۇ يۇرت بۇگۈن ئۇزۇن كېسەل تارتقان بىداۋا بىناپەتەك ئېغىر ھالسىرايتتى. يول ياقىلىرىغا سايە تاشلاپ تۇرىدىغان سۆۋادان تېرەكلەرنىڭ تۆۋى قۇرۇپ، ئۇچى قاقشال بولۇپ كەتكەن، ئېرىقلىرى تىنىپ، نەملىكتىن ئەسەرمۇ قالمىغان قاقراق كوچىلاردا تىزگىنسىز ئاتتەك چېپىپ يۈرگەن بوران نەدىندۇر ئۇچۇرۇپ كەلگەن بىر توپ

قوٗروٗق قامغاقنى قوغلاپ يوٗرەتتى. رەستىلەردە يا سودىگەر، يا خېرىدار كۆرۈنمەيتتى. ناگان ـ ناگاندا ئۇچلىپ قالىدىغان بىردىنبىر ناۋايخانىغا كىشىلەر خۇددى ئۆۋۈسىغا ئولاشقان ھەسەل ھەرىسىدەك ئولىشىۋالغانىدى. يازلىق كىيىمى ئۈچۈن تۆت قەرى ماتاغا قىسىلغان ئادەملەر پاختىلىق چاپان بىلەن بىخسىپ، سېسىپ يوٗرۈشەتتى. قوٗروٗق خوٗرجۇننى كۆتۈرۈپ، ئىشىكمۇ ئىشىك دوقوٗروٗپ يوٗرگەن قەلەندەر ـ ئابداللارنىڭ ھېسابى يوق ئىدى.

ئون ئادەمنىڭ توققۇزى ئاچ، دەردمەن، جاننى قويىدىغانغا يېرى يوق توٗرسا، تەرەپ ـ تەرەپتىن ئارىدەك سوزۇلغان قوللارغا، خۇنسىز كۆزلەرگە، قوٗروٗپ، چاكىلداپ كەتكەن كالپۇكلارغا، قاقشالدەك ئوٗروٗق بەدەنلەرگە دەرمان بەرگۈدەك بىرەر يارماق ياكى بىر بوٗردا نان نېمە قىلسۇن؟

شەھەرگە تەۋە يېزا ـ قىشلاقلاردا ئەھۋال تېخىمۇ ئېغىر ئىدى. ھازىدار يوٗرتنىڭ يىغىسىنى ئاڭلاۋېرىپ باغرى قېتىپ كەتكەن تاغ ئۆز قوينىدا تەكلىماكاننى كۆل قىلىۋەتكۈدەك سۇ-مۇزلارنى يوشۇرۇپ توٗرسا-مۇ، نېمىشقىدۇر ئېرىق-ئۆستەڭلەرگە بىر تامچىمۇ سۇ بەرمەيۋاتاتتى. شە-ھەرنىڭ ئىككى تەرىپىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان قاراقاش ۋە يوٗرۇڭقاش دەريا-لىرىنىڭ تېگىدىكى تاشلار چاك-چاك يېرىلغانىدى. ئوٗروٗق ئۈچۈن ئاتاپ قويغان ئاخىرقى بىر ئوچۇم ئاشلىقنىمۇ يەپ تۈگەتكەن دېھقانلار كۆزلۈك ئۇسا قىلىنغان يەرلەرگە ئوٗروٗق چاچالمايۋاتاتتى. ئىشقا يارايدىغان ئەرلەر قەتلىئامدا قىرىلىپ تۈگىگەن، قېرىساللار، خوتۇن ـ باللارنىڭ تۇرمۇشى مىسلى كۆرۈلمىگەن ئېغىرچىلىقلارغا دۇچ كەلگەنىدى. يوٗرىكى قېپىدىن چىقىپ كەتكەن نۇرغۇن كىشىلەر چۆل-جەزىرىلەردىن تېخىچە قايتىپ كېلەلمەيۋاتاتتى. «قازا قاتراپ كەلمەيدۇ، بالا مەگرەپ» دېگەندەك، ئۇلار

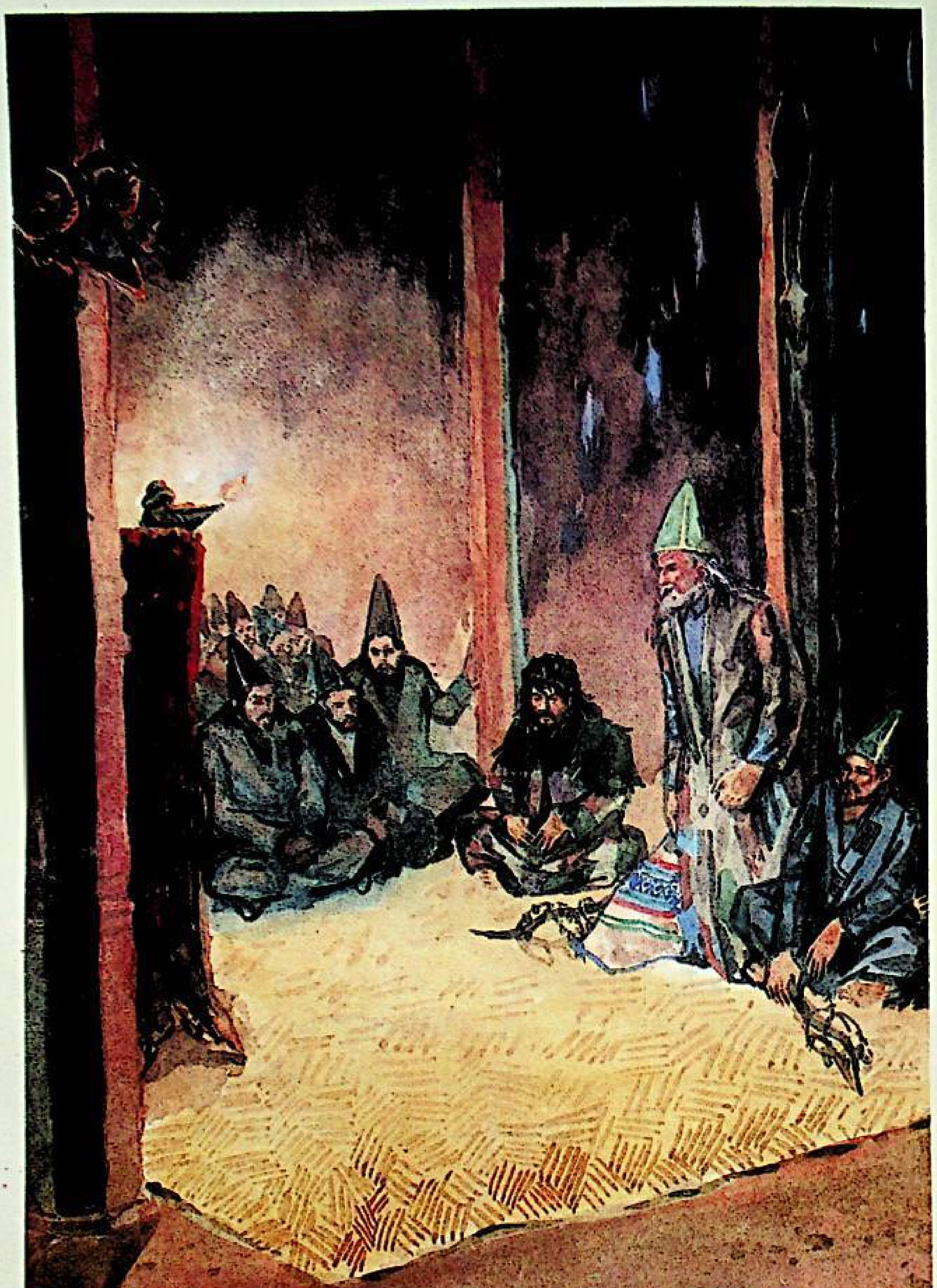

ھېلىقى قاباھەتلىك چۈشنىڭ كۆتۈلمىگەندە قايتا تەكرارلىنىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيتتى. چۆل - دەشتلەردە سەرسان - سەرگەردان بولۇپ، ھايۋان كۈننى كۆرۈۋاتقان مىڭلىغان پۇقرا جاللات قىلىچىنىڭ زەربىسىزلا تىغ تەگكەن قورايدەك قىرىلىۋاتاتتى.

كېپەك دەرۋىش ئايمۇھەممەت بىلەن بوسۇغا ئۈستىدىلا ئۇچرىشىپ قالدى. ئايمۇھەممەت ھەمىياندەك كىچىك بىر خالتىنى قولتۇقىغا قىسىپ، تاشقىرىغا چىقىپ كېتىۋاتاتتى.

سالامدىن كېيىن دەرۋىش:

— ئوغلۇم، قارىغاندا بىر يەرگە جابدۇنغان ئوخشايسەن. يولۇڭغا مېڭىۋەر، كېيىن كەلسەممۇ ئوخشاش ئەمەسمۇ؟— دېدى - دە، كەينىگە بۇرۇلدى.

ئايمۇھەممەت ئەسلىدە ئۆيدىكى بارى - يوقى بىر تەلەڭگە قوناقنى شورباغ كەنتىدىكى شىرىم توغقىنىڭكىگە ئاپىرىپ بەرگىلى ماڭغانىدى. ئاتا - بالا ئىككى ئادەم قانلىق قىرغىندا بىراقلا ئۆلۈپ كەتكەن ئۇ توغقىنىڭكىدە بىر تۇل ئانا بەش نارەسىدە بالا بىلەن مۈشكۈل ئەھۋالدا قالغانىدى.

ئايمۇھەممەت كېپەك دەرۋىشنىمۇ بىللە ئېلىپ بېرىپ، ئاغرىق ئانىغا دەم سالغۇزۇپ قويۇش ئۈمىدىدە ئۇنىڭغا كەلدى ۋە ئۇنى توختىتىۋېلىپ:

— دەرۋىش ئاتا، شورباغ ئانچە يىراقمۇ ئەمەس، مالال كەلمىسە ئاتا - بالا مۇڭداشقاچ بىللە بېرىپ كەلمەيلىمۇ؟ — دېۋىدى، دەرۋىش ئايمۇھەممەتنىڭ تەكلىپىنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدى. ئايمۇھەممەت ئۆيدە يالغۇز قېلىۋاتقان گۈلئايىمغا ئېشىكنى چىڭ تاقىۋېلىشنى قايتا - قايتا جېكىلىگەندىن كېيىن كېپەك دەرۋىش بىلەن شورباغقا قاراپ يول ئالدى. ئۇلار ئۆيدىن ئايرىلغاندا كۆكۈم پەردىسى غايەت زور قارا تۇۋاقتەك

شەھەر ئاسمىنىنى قاپلاشقا باشلىغانىدى.

قىز ئىشىكنى تاقىدى، دەمنى مەھكەم تاقاپ مىدىرلىتىپ باققاندىن كېيىن، ئەمدىلا كۆكىرىشكە باشلىغان ئۆزۈم بارىڭى ئاستىدىكى سۇپىغا كەلدى ـ دە، قىلىۋاتقان يىگنە ئىشىنى داۋاملاشتۇردى.

گۈلئايىم گۈزەل ۋە لاتاپاتلىك خوتەن قىزلىرىنىڭ بەرناسى ئىدى. مەجنۇنتالدەك ئەۋرىشىم بويى، قارىقاتتەك كۆزلىرى، ھىمىرىلىپ تۇرىدىغان قىيغاچ قاشلىرى، خوتەننىڭ سۈت ئالمىسىدەك ئاق ۋە سىلىق يۈزىدە تەبەسسۇمغا قوشۇلۇپ پەيدا بولىدىغان زىناقلىرى كىشىنىڭ مەستلىكىنى كەلتۈرەتتى. سۈرۇخ سۈرتكەندەك قىزىرىپ تۇرىدىغان كىچىككىنە ئاغزى ئېچىلاي دەپ قالغان قىزىل گۈل غۇنچىسىنى ئەسلىتەتتى. بىلەك توملۇقىدىكى ئىككى ئۆرۈم قۇندۇز چېچى تېقىمىغا چۈشۈپ تۇراتتى.

گۈلئايىمنىڭ ئانىسى. ئۇ ئون ياش ۋاقتىدا زىققا كېسىلى بىلەن ئۆلۈپ كەتكەنىدى. تېخى مۇشتتەك تۇرۇپلا ئانا مېھرىدىن مەھرۇم بولغان بۇ ناتىۋان قىز مېھرىبان دادىسى قاۋۇل ئۇستىدىن ھەم ئاتىلىق، ھەم ئانىلىق مېھرىگە ئىگە بولدى. ئۇ ھەر كۈنى دادىسىدىن بۇرۇنراق ئورنىدىن تۇرۇپ، تەرەتكە سۇ ئىسسىتاتتى، چاي دەملەپ، ئاش ـ غىزا ئېتەتتى. دادىسىغا ئەگىشىپ دۇكانغا چىقاتتى، قوربى يەتكۈدەك ئۇششاق ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى تالىشىپ قىلاتتى. ئۆزىنى ھەم سىڭىل، ھەم ئانا قاتارىدا كۆرۈپ ھەددىدىن زىيادە ھۆرمەتلەيدىغان ئاكىلىرىنىڭ ئىشىدىن قۇسۇر ئىزدەپ، ئۇلارنى تېرىكتۈرەتتى. بەزىدە قەغىش قىلىپ، كۆيەك بېسىۋاتقان يارمۇ-ھەممەتنىڭ ياقىسىدىن ئۆرۈۋېچىدەك بىر تال كۆمۈرنى تۇيدۇرماي تاشلىۋې-تەتتى ـ دە، «قۇرت، قۇرت...» دەپ چاۋاك چېلىپ ۋارقىراشقا باشلايتتى. قۇرتتىن ئۆلگۈدەك قورقىدىغان بۇ بىچارە قوقاسقا دەسسىۋالغاندەك سەك-رەپ ئەندىككىلى تۇرغاندا بولسا، ئۇ كۈلۈپ تېلىقىپ قالاتتى.

گۈلئايىم ئايمۇھەممەتنىڭ دادىسىدىن ھېيىققاندەك ھېيقاتتى. بۇنىڭغا ئايمۇھەممەتنىڭ قاپقىنىڭ دادىسىنىڭكىگە ئوخشاش دائىم تۈرۈلۈپ تۇردىغانلىقى، كىچىك باللارنى ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمەيدىغانلىقى، ئويۇن - چاقچاق بىلەن ھەپىلىسى يوقلۇقى سەۋەب بولاتتى. لېكىن ئايمۇھەممەت تاشقىرىغا چىقىپ قايتىپ كەلگەندە نىگىلىسىغا بىرەر نەرسە ئالغاچ كېلىشىنى زادىلا يادىدىن چىقارمايتتى. گۈلئايىم ئاكىسى ئىشىكتىن كىرگەن ھامان ئۇنىڭ يېنىنى ئاختۇرۇشقا باشلايتتى - دە، يا ئۈچ - تۆت چاقماق قەنت، يا ئىككى - ئۈچ دانە ياڭاق تېپىۋالاتتى.

گۈلئايىم ئوت چاچراپ تۇرغان قازانچىلىق دۇكىنىدا، گاھ ئېرىنىپ، گاھ قىيتىۋاتقان چوپۇن يېنىدا چوڭ بولدى. ئۇ ئون ئالتە - ئون يەتتە ياشلارغا قەدەم قويۇشى بىلەن سەزگۈسىدە ئۆزگىرىش بولۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ كۆزىگە ھەممە نەرسە ئىللىق كۆرۈنىدىغان بولۇپ قالدى. ئۇ ئەشۇ ئىللىق دۇنيادا، ھۇپپىدە ئېچىلغان چېچەكلەر ئارىسىدا شوخغۇپ يۈرگەن بىغەم قۇشتەك يايرىغىنى يايرىغاندى. ھايات ئۇنىڭغا شۇ قەدەر قىزىق، شۇ قەدەر رەڭگارەڭ بولۇپ تۇيۇلاتتى. قوللىرى تا جەينىكىگىچە بويالغان، بىلەك مۇسكۇللىرى تۇرۇم - تۇرۇم بۆرتۈپ چىققان، ئەپتىدىن ياشلىق شىددىتى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان كەرىمقۇل بولسا ئۇنىڭ ئۈچۈن ئەشۇ ھايات ۋە ئەشۇ چېچەكلەردىن ئارتۇقراق لەززەت بېغىشلايتتى.

كەرىمقۇل ئون سەككىز - ئون توققۇز ياشلارغا كىرىپ قالغان، كەم سۆز، ئېغىر - بېسىق، ئېھتىياتچان يىگىت ئىدى. ئاتا - ئانىسىدىن ئايرىلغىنىغا ئىككى يىل بولۇپ قالغىنىغا قارىماي، بوياقچىلار جەمەتىنىڭ چىرىغىنى بىر ئۆزى ياندۇرۇپ، ئاتا مىراس ھۈنىرىنىڭ بەرىكىتىدە كۈنلىرىنى قەدىر- ئەھۋال ئۆتكۈزۈپ كېلىۋاتاتتى. بىراق، ھەمراھ بولغۇدەك

بىرەر تۇغقىنى ياكى مۇڭىغا مۇڭ، دەردىگە دەرد بولالىغۇدەك بىرەر ھەمشە-
رىسى بولمىغىنى ئۈچۈن تۇرمۇشتىمۇ، ھۈنەردىمۇ يالغۇزچىلىق تارتىۋاتات-
تى. بولۇپمۇ، نى - نى ئۇستا بوياقچىلارغا قىلغىلى ئىش چىقمايۋاتقان
يەردە ھۈنەردە تېخى كامالەتكە يەتمىگەن بۇ «بالا بوياقچى» نىڭ ئالدىغا
كېلىدىغان ئىشنىڭ ئەلۋەتتە تايىنى بولمايتتى.

كەرىمقۇلنىڭ ھۈنىرى راۋاج تاپماي، ھەپتە - ھەپتىلەپ قازان
ئاسالمايۋاتقىنىنى ئۇققان قاۋۇل ئۇستا بىر كۈنى ئۇنى دۇكىنىغا چاقىرتىۋې-
لىپ، بالىلىرىنىڭ ئالدىدا:

— بالام، تېشىڭغا تىنمىغىنىڭ بىلەن ئۆز دەردىڭ ئۆزۈڭگە ئايان،
خۇدا قوشقان قوشنىلار بولغاندىكىن، خالىساڭ ئۈچ ۋاخ غىزادا بىز بىلەن
بىللە بول، ئۆيىمىزگە خالىغانچە كىرىپ چىققۇر، — دېۋىدى، چوپچوڭ
بولۇپ قالغان كەرىمقۇل يىگىتلىك غۇرۇرىنى بىر ياققا قايرىپ قويۇپ،
ئاللىقاچان غولىچىنى كىرىپ بولغان قاۋۇل ئۇستىنىڭ قۇچىقىغا تاشلاندى.

شۇنىڭدىن باشلاپ، كەرىمقۇل بۇ ئائىلىنىڭ ئەتىۋارلىق مېھمىنى،
شۇنىڭدەك دائىملىق بىر ئەزاسى بولۇپ قالدى. دۇكاننىڭ قاتىلاڭچىلىق
ۋاقىتلىرىدا ئۇلارغا قول - قانات بولدى. گۈلئايىم ئۇنىڭ كىيىم -
كېچەكلىرىنى يۇيۇپ، ئۆيلىرىنى سىيرىپ - سۈپۈرۈپ بەردى. يېشى
چوڭىيىپ، ئارىلاشقان ۋاقتى ئۇزارغانسېرى، بۇ ئىككى ياشنىڭ كۆڭلىدە
بىر - بىرىگە قارىتا ئالاھىدە بىر سېھىرلىك تەلپۈنۈش پەيدا بولدى.

كەرىمقۇل يىگنە ئىشى بىلەن بەند بولۇۋاتقان گۈلئايىمغا پات -
پات چاقچاق قىلىپ قوياتتى. مۈشۈكنىڭ مياۋلىغىنىنى دوراپ جىنىنى
چىقىرىۋېتەتتى. دۇكاندا ئىككىسلا قالغاندا گۈلئايىممۇ بوش كەلمەي،
تەرلەپ - پىشىپ كۆيەك بېسىۋاتقان كەرىمقۇلنىڭ قولىقىنى، بىلەكلىرىنى
چىمدىۋالاتتى. كۆگۈل كۆزى ئارقىلىق بىر - بىرىنىڭ قەلب خانىلىرىغا

بەھۇزۇر كىرىپ - چىقاتتى. بولۇپمۇ، گۈلنايىمنىڭ كىيتىۋېتىپ قايرىلىپ قاراشلىرى، قول سىلىپ كىلىۋاتقان چاغدىكى تەبەسسۇملۇق بېقىشلىرى، توم چاچلىرىنى ئوينىاپ ئولتۇرۇپ، مۈگىلىنىشلىرى كەرىمقۇلنى كۆرۈنمەس زەنجىر بىلەن ئۆزىگە مەھكەم باغلىۋالغانىدى.

قاۋۇل ئۇستا ئىككى ياشنىڭ يۈرۈش-تۇرۇشىدىكى بۇ ئۆزگىرىشلەرنى ئاللىبۇرۇن سېزىۋالغانىدى. «ئېمىلا دېگەنبىلەن گۈلنايىممۇ رەسىدە بولۇپ قالدى، مۇۋاپىق بىرەر يىگىت بىلەن تويىنى قىلىپ قويىدىغان چاغمۇ كىلىۋاتىدۇ، كەرىمقۇل يېتىم بولغىنى بىلەن ئوبدان بالا، خۇدا بۇيرۇسا يۇرت - جامائەتكە لايىقىدا چاي بېرىپ ئۇنى كۈيئوغۇل قىلىۋالسام، قىزىممۇ يىراققا كەتمىسە، كەرىمقۇلمۇ ئاتىسىز قالمىسا ئوبدان ئەمەسمۇ، بۇ ئىككىسىنىڭ ئىشىغا ئاكىلىرىمۇ ماقۇل بولىدۇ ھەقاچان...» دەپ ئويلايتتى ئۇ گۈلنايىمغا قاراپ ئولتۇرۇپ.

قاۋۇل ئۇستىنىڭ ئويلىغىنى توغرا ئىدى. ئايمۇھەممەت بىلەن يارمۇھەممەت كەرىمقۇلنى ئۆز ئىنىسىدەك ياخشى كۆرەتتى. سىڭلىسى بىلەن ئىچ - پەش تارتىشىپ يۈرگىنىنىمۇ بىلەتتى. دادىسى بىر ئېغىز گەپ قىلسىلا، توي ھازىرلىقىغا كىرىشىشكە تەييار ئىدى.

بىراق، قاۋۇل ئۇستىنىڭمۇ ئۆز ئالدىغا ئويلىغىنى بار ئىدى، ئۇ شور باغدىكى شىرەم تۇغقىنىنىڭ چوڭ قىزى سالامەتخاننى ئۆزىچە كېلىنلىككە كۆزلەپ يۈرەتتى. ئايمۇھەممەتنى ئۆي - ئوچاقلىق قىلماي تۇرۇپ قىزىنى تالالىق قىلىش ئۇنىڭچە رەسىم - قائىدىگە ئانچە مۇۋاپىق كەلمەيتتى.

ئەپسۇس، ئىككى ياشنىڭ مۇراد - مەقسەتلىرى ۋىسال پەيتىگە يېقىنلاپ قالغان چاغدا تەقدىر ئۇلارنىڭ ئىشىغا توپا چاچتى. قاۋۇل ئۇستا ئايمۇھەممەتكە بۇ توي ھەققىدە ئېغىز ئېچىشقا ئۈلگۈرمەيلا، يۇرتتىن چىقىپ كەتتى. ئارقىدىنلا يارمۇھەممەت بالا - قازاغا يولۇقۇپ، ئالەمدىن ئۆتتى.

بىر - بىرىگە ئۇلىشىپ كەلگەن بۇ سورۇقچىلىقلار تىنچ ھايات كەچۈرۈۋاتقان بىر ئائىلىنى ۋەيرانچىلىق گىردابىغا ئىتتەردى.

يارمۇھەممەتنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن گۈلئايىمنىڭ چىرايى زەپىرەڭدەك سارغىيىپ كەتتى. يىگىتنى چىرايىغا چىقمايدىغان، چىچىلغاق، ئويچان، كەم سۆز بولۇپ قالدى. بېشىدا قانداقتۇر بىر بەختسىزلىك سايە تاشلاپ تۇرغاندەك، سەللا بىخەستەلىك قىلسا ئۆزىگە چوڭ بىر مالامەت يېتىدىغاندەك غەملىنىپلا يۈردى.

ئەلياتقۇ مەزگىلى، تال بارىگى ئارىسىدىن ۋاقىتسىز قورۇپ كەتكەن بىر تال يوپۇرماق «تىرىق» قىلىپ سۇپىغا چۈشۈشى بىلەن قارا چىراغ يورۇقىدا كەشتە تىكىپ ئولتۇرغان گۈلئايىم ئەنسىز ۋارقىراپ تاشلىدى.

ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان كەرىمقۇل سوغۇق سۇدىن ئەندىككەندەك چۆچۈپ كەتتى ۋە سەرگەز بېسىۋاتقان قېلىپىنى چۆرۈۋېتىپ، ئىككى ھويلىنى ئايرىپ تۇرغان پاكار تامدىن مايمۇندەك ئارتىلىپ چۈشتى.

— نېمە بولدىڭىزا گۈلئايىم، قورقماڭ، يېنىڭىزدا مەن بار.

گۈلئايىم كەرىمقۇلنىڭ ئالقانلىرى ئارىسىدا تۇرغان قولىنى شارت قىلىپ تارتىۋالدى.

— ھە، سىزمىدىڭىز، مەن تېخى سىزنى ئۇخلاپ قېتىپ كەتتىمىكىن دەپتىمەن؟!

شۇ تاپ گۈلئايىمنىڭ يۈرىكى تىنىمسىز دۈپۈلدەپ، كۆكرەك قەپىسىگە بازغاندەك ئۇرۇلغىلى تۇردى. ئۇ گۈلئايىمدىن ئۆزگە ھېچكىم بولمىغان بۇ ئۆيگە كېچىدە كىرىپ قالغىنىغا خىجىل بولۇپ تۇرغان كەرىمقۇلغا تەتۈر قارىۋالدى ۋە لەۋلىرىنى چىشلەپ كۈلۈمسىرىگىنىچە دېدى:

— ئىزا تارتمايدىغان... يېنىڭىزدا مەن بار دەيسىز، قارىڭىزنىمۇ كۆرگىلى بولمايدۇ.

— راست دەيسىز، ئۆيدە يالغۇز ئىكەنلىكىڭىزنى ئۇقماپتىمەن، ئۇق-
قان بولسام سىزدىن بىر قەدەممۇ نېرى كەتمەيتتىم.
گۈلئايىم لەپپىدە ئۆرۈلۈپ، كەرىمقۇلغا قارىدى - دە، قېشىنى ھىمى-
رىپ قويۇپ دېدى:
— ئەمدى قورقمىدىم، چىقىپ ئۆيىقۇڭىزنى ئۇخلىمامسىز؟
— ياق، ئەمدى كۆزۈمگە ئۆيىقۇ كەلمەيدۇ، قوغلىسىڭىزمۇ، ئۇرسى-
ڭىزمۇ چىقىپ كەتمەيمەن.
— قېلىن... كۆزۈمنىڭ ئادىشىدەك...

ئون ئىككىنچى باب

دەرۋىشلەرنىڭ سۆھبىتى

بىر توپ دەرۋىش شەھەرنىڭ شەرقىي جەنۇب بۇرجىكىدىكى قەلەن-
دەرخانىنىڭ چوڭ ئۆيىدە داق بورا ئۈستىدىلا ئولتۇرۇشاتتى. ئۆي ئوتتۇ-
رىسىدا كۆتەك، كۆتەك ئۈستىدە زامان - زامانلاردىن بېرى ئىشلىتىلىپ،
بىر ئىلىك قېلىنلىقتا قاسراق باغلاپ كەتكەن قارا چىراغ چىرسىلداپ
كۆيۈپ تۇراتتى. تۆت تېمىنىڭ ھەممىلا يېرىدىن يۇلتۇز مارىلايدىغان بۇ
ئۆينىڭ تۈڭلۈكىدىن كېچە ئاسمىنىدا ئۈزۈپ يۈرگەن تولۇن ئاينىڭ
شولىسى ئېتىلىپ كىرەتتى - دە، دەرۋىشلەرنىڭ يۈزىدە، بىر قەۋەت توپا
قاپلاپ كەتكەن تام - تۈۋرۈكلەر ئۈستىدە تەڭگىدەك ئاق ئىزلارنى پەيدا
قىلاتتى. سىرتتا ئالتىنچى ئاينىڭ سالقىن كېچىلىرىدە بولىدىغان ئارامبە-
خىشلىك ھۆكۈم سۈرسىمۇ، كۈندۈز ئاپتىپىنىڭ قالدۇق ھارارىتى ئۆيئىچىنى
تونۇردەك قىزىتىۋەتكەنىدى. پاشا، كۆمۈتىلارنىڭ غىڭشىشلىرى، قۇلاق

قالقىنغا قونۇۋېلىپ قان شوراشلىرى جاننى قاقشىتاتتى.

ساقىلى بېلىگە چۈشىدىغان بىر دەرۋىش بويىنىغا قونۇۋالغان پاشىنى جان ئاچچىقىدا ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ ئۈنلۈك سۆزلەۋاتاتتى. يەنە بىرى كۆز ئالدىدا ئۇچۇپ يۈرگەن ئاللىقانداق بىر بېزەك ھاشاراتنى ئالقانلىرى بىلەن قورۇيتتى. باشقىلىرى ساقاللىق دەرۋىشنىڭ سۆزىگە پۈتۈن دىققىتى بىلەن قۇلاق سېلىشاتتى. سۆزلىگۈچىنىڭمۇ، ئاڭلىغۇچىنىڭمۇ غىل - پال يورۇپ تۇرغان پېشانىسىدە ھۆررەك - ھۆررەك قاپارتمىلار، مونچاقتەك - مونچاق-تەك تەر تامچىلىرى پارقىرايتتى. ھاڭغىرقاي ئىشكتىن كىرىۋالغان بوك قوڭغۇزى ئۆيئىچىنى ئايلىنىپ بىر ھازا غوڭۇلدىغاندىن كېيىن، بىراۋنىڭ گەجگىسىگە ئۆزىنى ئاتاتتى.

يىگىرمە نەچچە نەپەر ماكانسىز دەرۋىشكە پاناھلىق بېرىۋاتقان بۇ قەلەندەرخانا ھەببۇللاخان زامانىسىدا ۋەخپە يەرنىڭ ھوسۇلى ۋە ئۆشرە-زاكات ھېسابىغا بىنا قىلىنغان بولۇپ، يۇرت - يۇرتتىن كەلگەن دەرۋىش-لەرنىڭ، قەلەندەر - ھاجەتمەنلەرنىڭ كۆكۈلدىكىدەك ئارامگاھى ئىدى. كېلىپ-كېتەر دەرۋىشلەر قەلەندەرخانا بېگى ئارقىلىق تېگىشلىك بېپىنچا، ئاش - ئوزۇق بىلەن تەمىن ئېتىلەتتى.

نامى قەلەندەرخانا بولغىنى بىلەن بۇ يەرنىڭ ئاساسلىق مېھمانلىرى يەنىلا دەرۋىشلەر ئىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئاجايىپ ناتىق، خۇش پېئىل، ئىلىملىك دەرۋىشلەرمۇ بولاتتى، بەزىلىرى جەڭنامە، ئىلمىي نۇجۇم، پالچى-لىق ۋە ئىسلام ئەھكاملىرىنى پىششىق بىلەتتى. مازار - ماشايىخلارنىڭ تەزكىرىسى، خاسىيەتلىرى خۇسۇسىدا سۆز بولغاندا ھېچكىم ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئۆتەلمەيتتى.

ئۇلار ئىچىدە كۆپىنى كۆرگەن سەيياھلار، ئىشانلارغا قول بەرگەن مۇرىتلار، تۈگىمەس جەڭگى - جېدەل، خورلۇقلاردىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ يۈرگەن مەنسەپدارلار، مەلۇم سەۋەب بىلەن پۇل - مال، راھەت- پاراغەت-تىن مېھرىنى ئۈزۈپ زاھىتلىق يولىنى تۇتقان سودىگەرلەرمۇ تېپىلاتتى.

قىسقىسى، جەندە - كۆلاھ ئاستىدىكى بۇ يالىڭاياغ بەندىلەر قارىماققا سىرلىق كۆرۈنسىمۇ، لېكىن، كۈندۈزى قەبرە قۇچاقلاپ ئاھ ئۇرۇپ، كېچىسى ئوغرىلىق قىلىدىغان، قەلەندەرچىلىكنى جان ساقلاشنىڭ ۋاستىسى قىلىۋالغان بەتئەخلاق بەندىلەردىن ئاسمان - زېمىن پەرق قىلاتتى.

كېپەك دەرۋىش بۇ ئالاھىدە ئىنسان قاتلىمىنىڭ ئەڭ ھۆرمەتلىك ۋە ئاقىل ئەزاسى ھېسابلىناتتى. ئەتىگىنى تېرىقتەك چېچىلىپ كېتىپ، كۆز باغلانغان چاغدا ئاندىن بۇ قەدىناس غەمخانىسىغا جەم بولىدىغان بۇ كىشىلەر بىلىپ - بىلمەي ئۇنىڭ ئاغزىغا قارايتتى. باش - ئايىغى يوق تالاش - تارتىشلاردا ئۇنى ئادىل ھۆكۈم چىقارغۇچى دەپ بىلەتتى. مانا بۈگۈن تۈن تەڭ بولغۇچە، ئۇلار ئەمىر تۆمۈرنىڭ نېمە ئۈچۈن ساھىبقىران دەپ ئاتالغانلىقى، قابىل ھابىلنى ئۆلتۈرگەن كۈننىڭ سەيشەنبە ياكى چارشەنبە ئىكەنلىكى، ئاتارۇت يۇلتۇزىنىڭ ياز پەسلىدىكى بۇرجى توغرىسىدا تەرلەپ - پىشىپ دەتالاش قىلىشتى. ئاخىرىدا بىر پېكىرگە كېلەلمەي «قېنى، سەن بىرنېمە دەپ باق» دېگەندەك، كۆز ئىپادىسى بىلەن كېپەك دەرۋىشكە مۇراجىئەت قىلىشتى.

باياتىن بېرى خىيالدا تۇرلۇك - تۇمەن پېكىرلەر بىلەن ھەپىلىشىپ چىققان كېپەك دەرۋىش بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئەتراپىدىكىلەرنىڭ ئۆزگە سوئال نەزەرى بىلەن تىكىلىپ تۇرغىنىنى كۆردى.

راست گەپنى قىلغاندا كەچ كىرگەندىن بېرى بولۇنغان بۇ تالاش-تارتىشلارنىڭ بىرسىمۇ ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرمىگەنىدى. يۈرىكىنى تاتىلاۋاتقان پەرىشانلىق ئۇنىڭغا بىردەممۇ ئارام بەرمەيۋاتاتتى.

دەرۋىشلەر ھۆرمەتلىك ئادىمىنىڭ چىرايىدىكى ئالامەتلەرگە، كەيپىياتىدىكى ئۆزگىرىشكە دىققەت قىلماي قالمىدى. دېمىسىمۇ، ئادەتتە ئۇ بۇنداق قىزغىن مۇنازىرىلەرگە ئۆزلۈكىدىن ئىشتىراك قىلاتتى ۋە دەل جايىغا كەلتۈرۈپ سۆز قىستۇراتتى. ئۇنىڭ ئىلمى، زۇۋانىدارلىقى ھەممەيلەننى سۆيۈندۈرۈۋېتەتتى.

سۆھبەت ئەھلىنىڭ ئەس - يادى كىپەك دەرۋىشتە قالدى. ئۇنىڭ مىجەزىنى بەكرەك چۈشىنىدىغان ئۆزۈن ساقاللىق دەرۋىش ئاۋۋال ئېغىز ئاچتى:

— ئۇكا، مىجەزلىرى يوقمۇ نىمە، بىر يەرلىرى ئاغرىۋاتامدۇ؟ — دەپ سورىدى، ئۇ كۆيۈنگەن ھالدا.

— ھېچ يېرىم ئاغرىمايدۇ.

— ھەرقانداق دەردلىرى بولسا ئېيتسىلا، يەڭگىللەپ قالدىلا، ياردەممىز تېگىپ قالسىمۇ ئەجەب ئەمەس.

— يوقسۇ... تۇغقانلار، كۆڭلۈم بىرئاز غەش تۇرۇۋاتىدۇ، شۇ.

— مۇساپىرچىلىقتا بىر - بىرىمىزنىڭ دەردىگە يەتمسەك، دەردىمىزگە كىم يېتىدۇ؟

— توغرا دىدىلە، ئاقساقال، بىر خۇدادىن ئۆزگە ھېچ نەرسىمىز يوق. ئۇنى «بىزدىن قانداقتۇر بىر سىرىنى يوشۇرۇۋاتىدۇ» دەپ گۇمان قىلغان دەرۋىشلەر ئارقىمۇئارقا سوئال ياغدۇرغىلى تۇردى.

كىپەك دەرۋىش ئەمدى تاقەت قىلالمىدى، قارا ئۇچمە يىگەن بالىنىڭكىدەك قارىيىپ كەتكەن قېلىن كالپۇكى بىلىنەر - بىلىنمەس تىترەشكە باشلىدى. بۇ تىترەش بارا - بارا يۈز مۇسكۇللىرىغا ئۆتتى، ئاخىرىدا پۈتۈن بەدىنىگە تارقىدى. كۆز چىيەكلىرى نەملەشتى. سىماب مىسالى سىرغىپ چىققان ئىككى تامچە ياش بۇرنىنىڭ يېنىدىكى ئويۇقچىدىن سىيرىلىپ چۈشۈپ، ئاپئاق بۇرۇتى ئارىسىغا كىرىپ كەتتى. توخۇ تۇشىدەك كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان كۆكرەك قەپىسى بىردىنلا كىچىكىيدى - دە، يىغا ئارىلاش ئاۋاز ئېتىلىپ چىقتى:

— راست... راست، بۇ دەردكە، بۇ ئەلەمگە چىدىماق ھەققەتەن تەس كەلدى. بۇ... بۇ... مىنىڭمۇ، سىلەرنىڭمۇ دەردىڭلار، شۇنداق، پۈقرانىڭ كۆز يىشى بىلەن پۈتكەن دەرد - ئەلەم!

كىپەك دەرۋىش يىغلىۋېتەيلا دەپ قالدى، شۇ تاپ ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا

تۇنۇگۇن شورباغدا كۆرگەن ئىچىنىشلىق كۆرۈنۈشلەر بىر-بىرلەپ زاھىر بولماقتا ئىدى.

تۇنۇگۇن ئۇلار ئەلياتقۇ مەزگىلىدە شور باغقا يېتىپ كەلدى ـ دە، كەنت چېتىدىكى بىر دېھقاننىڭ ئۆيىگە كىردى. ئايمۇھەممەت شىرەم تۇغقىنىم دەپ تونۇشتۇرغان بۇ ئۆيدىكىلەر ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ تۇغقىنى ئەمەس ئىدى. قاۋۇل ئۇستا بۇ ئۆيدىكىلەرنىڭ چوڭ قىزىنى ئۆزىگە لايىق كۆرۈپ يۈرگەنلىكى ئايمۇھەممەتكە ئايان بولغاچقا ۋە كېپەك دەرۋىشنىڭ كەلمەي قېلىشىدىن ئەنسىرىگەچكە، ئۇ، شۇنداق دەپ قويغانىدى.

ئۇلار ئىشىكتىن كىرىپلا قويۇق ئىس ـ تۈتەك ئارىسىدا مۈكچىيىپ ئولتۇرغان بىر ئايالنى كۆردى. نەچچە قات ياماق چۈشكەن مانا كۆڭلەك كىيىۋالغان، ئورۇقلاپ بىر تېرە، بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغان بۇ ئايال ئايمۇھەممەتنى كۆرۈپلا ئۆزىنى تۇتالماي ئىسەدەشكە باشلىدى. ئۇ ئۇچاققا ھە دەپ پاخال تىقىۋاتاتتى. قازاندا نېمىدۇر قايناۋاتاتتى. كۆزلىرى ياش يۇقى، قورساقلىرى ناغرىدەك كۆپۈپ چىققان، پۇتلىرى كەتمەن سېپىدەك ئىنچىكە ھەم قاسماق بېسىپ كەتكەن ئۈچ بالا كىرلىشىپ كەتكەن بارماقلىرىنى شورىغىنىچە پۇرۇقلاپ تۇرغان قازانغا تەلمۈرۈپ تۇرۇشاتتى، كىرىپ كەلگەن ناتونۇش ئادەملەردىنمۇ پەرۋايى پەلەك ئىدى.

مەلۇم بولۇشىچە، قازانغا قاراپ، شۆلگەيلىرىنى ئېقىتىپ تۇرۇشقان بۇ ئۈچ نارەسىدە چىرايى پىشىدىن چوڭ كۆرۈنىدىغان، كېسەلدىن ئۆرە بولالمايدىغان بۇ تۇل ئايالنىڭ بالىلىرى ئىكەن.

ئەسلىدە بۇ ھال ـ كۈنى يامان ئەمەس ئۆتىدىغان دېھقان ئائىلىسى بولۇپ، كېيىنچە بارى ـ يوقى بىر مو تېرىلغۇسىدىن چىقىدىغان ئازغىنە ھوسۇل بىلەن يەتتە جانلىق چوڭ ئۆينىڭ تۇرمۇشىنى قامدىيالماي قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئايالنىڭ ئېرى ۋە چوڭ ئوغلى شەھەرگە كىرىپ مەدىكارچىلىق قىلىشقا مەجبۇر بوپتۇ ۋە تام سوقۇش، ئوتۇن يېرىش ئارقىلىق كىرگەن پۇل بىلەن جېنىنى جان ئېتىپ يۈرۈپتۇ. ئۆينى ئۆي

قىلىپ تۇرغان بۇ ئاتا - بالا ھېلىقى قەتلىئامدا ئاۋۋال قىزىقسىنىپتۇ، ئاخىرى جەڭگە ئارىلىشىپ قاپتۇ. قىلىچ تەككەن دادىسىنى ئات ئايغىدىن تارتىپ چىقىرىمەن دەپ ئوغلىغىمۇ ئوق تېگىپتۇ. ئۆلگەنلەر ئۆلۈپتۇ، تىرىك قالغانلار يىغلاپ قاقشاپتۇ، بىراق، ھايات مۇساپىسىنى داۋام قىلىۋاتقان بۇ بەش جان ئەتىياز كىرە - كىرمەيلا ئاچارچىلىقنىڭ تەھدىتىگە دۇچ كېلىپتۇ. ئىنى - سىڭىللىرىنىڭ ئېچىنىشلىق ھالىنى كۆرگەن چوڭ قىزى ئۆلۈم گىردابىغا كېلىپ قالغان قېرىنداشلىرىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن، چىشىنى چىشىغا چىشلەپ، بىر كىشىگە ياتلىق بولۇپتۇ.

ئەمما، ئاچىسى ئەكېلىپ بەرگەن ئازغىنە قوناق ھەرقانچە تېجىگەن بىلەنمۇ تۆت جانلىق بۇ ئۆيگە بىر ئايغىچىلىكمۇ پايلىماپتۇ. تىلەمچىلىك قىلاي دېسە غۇرۇرى كۆتۈرمەپتۇ، قازا قىلغانلارنىڭ روھى قورۇنۇپ قالمىسۇن دەپتۇ. كۆك چىققاندا كۆك يەپ، ئۈجمە پىشقاندا ئۈجمە يەپ كۈننى كۈن ئېتىپتۇ. شۇنداقتىمۇ، خېلىدىن بېرى ئاش - نان قارىسىنى كۆرمىگەن بىچارە باللار ھەر كۈنى كەچتە «ئانا، نان» دەپ يىغلاپ ئۇخلىغىلى ئۇنىمايدىكەن. پەرزەنتلىرىنىڭ ئېچىنىشلىق نالىسىغا چىداپ تۇرالمىغان ئانا ئاخىرى بىر چارە ئويلاپ تېپىپتۇ-دە، قازانغا بىرقانچە تال تاش سېلىپ، قاينىتىشقا باشلاپتۇ، «قازاندا چامغۇر پىشۋاتىدۇ» دەپ ئۇمىدلەنگەن سەبىيلەر لەۋلىرىنى يالىشىپ قازانغا تەلمۈرىدىكەن، چامغۇر يەنىلا پىشمايدىكەن. قاراۋېرىپ ئۇيقۇسى كەلگەن باللار ئولتۇرغان يېرىدىلا ئۇخلاپ قالىدىكەن...

كېپەك دەرۋىشنىڭ كىشىنىڭ ئىچىنى سىيرىۋېتىدىغان ھېكايىسى ئاخىرلاشقاندا بىرقانچە دەرۋىش مىشىلداپ كۆز يېشى قىلىۋاتاتتى، بەزىلىرى ئۆپكىدەشكە باشلىغانىدى.

— ھېكايەم تېخى تۈگىمىدى، ئاغىنىلەر، — دېدى كېپەك دەرۋىش كۆز يېشىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ، — ئاغرىقچان ئانىسىنى، ئاچلىق ئازابىدا جان تالىشىۋاتقان قېرىنداشلىرىنى كۈنىنىڭ سېرىقىنى كۆرسۇن دەپ باش-

قىلارنىڭ تەلپىگە كۆنۈپ توي قىلغان ھېلىقى قىزنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى سىلەر جەزمەن بىلمەيسىلەر. ئۇ ئەسلىدە مەن تونۇيدىغان ناھايىتى ئوبدان بىر يىگىتنىڭ ئېخى يۈز كۆرۈشمىگەن لايىقى ئىدى. ئۇ قىز ئىرادىسىگە خىلاپ بۇ ئويىنى ئۆزى ئېگىشنى خالايدىغان ئۇ يىگىتكە بىلدۈرۈشكە پېتىنالمىغان، ئاخىرى تويلۇقى ئۈچۈن تۆلىنىدىغان تۆت چارەك قوناق ئۆيگە كىرىشى بىلەنلا ۋىجدان ئازابىغا چىدىماي توي ئاخشىملا ئېسىلىپ ئۆلۈۋالماقچى بولغان...

— دېمىسىمۇ شۇنداق، بۇنداق دەردكە ھەرقانداق ئادەمنىڭ چىدىمىقى تەس، — دېدى باياتىن بېرى قوش سۆرەۋاتقان ئۆكۈزدەك پۇشۇلداپ ئولتۇرغان ئېگىز بوي دەرۋىش كۆلاھىنى مىجىقلاپ تۇرۇپ، — بىراق بۇنداق بەختسىزلىك ھازىر ھەممە پۇقرانىڭ بېشىغا كېلىۋاتىدۇ، پېقىر تونۇگۈن خانىبىرىقتا بىر ئۆيدىن ئۈچ جىنازا چىققىنىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم، ئاڭلىسام ئۇلارمۇ ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كېتىپتۇ!

— ھەي، نېمە بولۇپ كەتتى بۇ جاھان! «غوجامنىڭ قورسىقى توق، قۇلى بىلەن كارى يوق» دېگەن شۇ - دە! ئوردىدىكى بەگ - غوجاملارنىڭ پۇقرا بىلەن ئەسلا كارى يوق، مۇشۇنداق چاغدا پۇقرانىڭ بېشىنى سىيلىمىغان بەگنى قانداقمۇ ئادەم دېگىلى بولىدۇ!

— ئۆزىنىڭ ئىت-مۇشۇكلىرى سېمىز كىكىرىپ يۈرسە يۈرىدۇكى، ھالىڭ نېچۈك دەپ سوراپمۇ قويمايدۇ.

— توختاپ تۇرۇڭلار، توختاپ تۇرۇڭلار، - ئۇرە تۇرۇۋالغان ئۇزۇن ساقاللىق دەرۋىش قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ، ئۇلپەتلىرىنى جىملىدى، — ئاڭلىسام ھاجى پادىشاھتىن قالغان ئىككى چوڭ ئامبار ئېخىچە ئېچىلماپتۇدەك، ئۇنىڭدا لىقمۇلىق ئاشلىق بار دەيدۇ، چاشقانلارمۇ سەمرىپ، چىققان كامىرىغا كىرەلمەس بولۇپ قاپتۇمىش...

— قايسى ئامبار ئۇ؟

يېڭى كەلگەن دەرۋىشلەردىن بىرنەچچىسى تەڭلا سورىدى.

— ئۇردا بىلەن تام تۇتاش ھېلىقى ئامبارنى دەيمەن، ئۇ ئامبارنىڭ ئاشلىقى خوتەنلىكلەر يېتىپ يېسىمۇ بىر يىلغا يېتەتتىغۇ!

— بىر يىل ئەمەس، ئۈچ ئاي يەتكۈدەك ئاشلىق بولسىدى، پۇقرالار كۆزگە ئۆلشۈۋالاتتى - دە!

— ھاجى پادىشاھ بۇ ئاشلىقنى قەھەتچىلىك يىللىرى ئەسقىتىپ قالار دەپلا يىغىپ قويغان. قەھەتچىلىك دېگەن بولا، بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق بولماس!

— ئاشلىق ئامباردا سېسىپ ياتسا، پۇقرا ئاچلىقتىن ئۆلۈۋاتسا، قانداق دېگەن گەپ بۇ؟

تۇتۇق ئاسماندىكى يۇلتۇزدەك پىلىلداپ تۇرغان قارا چىراغ يورۇقىدا دەرۋىشلەرنىڭ سۇر باسقان چىرايلىرى غىل - پال كۆرۈنۈپ تۇراتتى. كەيپى ئۇچقان دەرۋىشلەر خامانغا چۈشكەن قۇچقاچلاردەك جاۋىلدىشاتتى. ئىبادەت بىلەن تۇرمۇش بوسۇغىسى ئارىسىدا پايپاسلاپ يۈرىدىغان بۇ موبىسپىت دەرۋىشلەر ئەل غېمىنى يېمەكتە ئىدى. كۆز ئالدىدىكى شەپقەتسىز رېئاللىققا جەڭ ئېلان قىلغان چاغلىرىدىلا ئۇلار مۇشۇنداق بىئارام بولۇشاتتى.

خوتەن تەلەپپۇزىدا سۆزلەيدىغان قېرى دەرۋىش چېچەك باغلاپ كەتكەن چىراغ پىلىكىنى چوكىدەك ئۇزۇن بارماقلىرى بىلەن يېنىك چېكىپ قويدى - دە، خىرقىراپ سۆزلىدى:

— قېرىنداشلار، بىز ئاللاغا ئەڭ يېقىن بىر تائىپە، بىر ئاللا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىدىن ئۆزگە ھېچكىمدىن قورقمايمىز، ھېچكىمگە بېرىشىمىز ۋە ھېچكىمدىن ئېلىشىمىزمۇ يوق. «جان بىر، قوۋۇرغا ئون سەككىز» دېيىلىدىغان، تەۋەككۇل دەپ ھاكىمبەگنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئۇنى ئىنساپقا دالالەت قىلىلى، قەھەتچىلىك جانغا تاقاشقان مۇشۇنداق چاغدا ئاچمىغان ئامبارنى ئۇ قاچان ئاچىدۇ، ھاكىمبەگمۇ ئۈچ ۋاخ غىزا يېمىسە ئۆرە تۇرالمايدۇ. ئالدىمىغا كېلىپسەن دەپ پاڭگىدە ئېتىۋەتمەس!

— دۇرۇس، ئۇلەر ھالەتكە يەتكەن پۇقرا ئۇچۇن ئاز ـ تولا لىللا گەپ قىلىپ قويىدىغان ۋاقىت كەلدى!

— ھاكىمبەگنىڭ قايناۋاتقان تاشقا قاراپ تەلمۈرۈۋاتقان نارەسىدە باللارغا ئىچى ئاغرىسۇن!

— ھاكىمبەگ ئەلھەمدۇلىللا مۇسۇلمان بولغاندىكىن، مۇسۇلمان بەندىلەرنىڭ ھالىغا يەتسىمۇ بىتەر، يۇرۇگلار ئەمسە ماگدۇق!

دەرۋىشلەر گۈررىدە ئورنىدىن تۇرۇشتى. ساپايىلىرىنى، جەندە-كۇلاھلىرىنى تەقلەپ، ئىشككە قاراپ مېڭىشتى. ئۇلارنىڭ بۇ قىياپىتى خۇددى ھەج ئۇچۇن بەيتۇللاغا قاراپ ئىنقۇاتقان ئادەم كەلكۈنگە ئوخشايتتى. ئۇلارنىڭ بۇ سەپىرىگە بولۇتلارغا باش قويغان تاغ چوققىلىرىمۇ، كېچە-كۈندۈز قايناپ تۇرىدىغان شور دەريانىڭ دولقۇنلىرىمۇ توسقۇن بولالمايتتى. ئۇلار شۇ مېڭىشىدا ئوردا سىپىلى، قوۋۇقلار،ساراي، ھەرەمخانىلاردىن بىمالال ئۆتۈپ، نىياز ھېكىمبەگ يانپاشلاپ ياتقان ئەتلەس كۆرپە ئۈستىدە توختايدىغاندەك ئىدى. بۇ ھال كىپەك دەرۋىشنى ئىمىشقىدۇ چۆچۈتۈپ قويدى. ئۇ ئۇلپەتلىرىگە قاراپ:

— توختاڭلار تەقسىرلەر، ئازاراق توختاپ تۇرۇڭلار، — دېدى جىددىي تەلەپپۇزدا.

كىپەك دەرۋىش ئەسلىدە يۇرتنى زەرداب قىلغۇەتكەن دەرد ـ ئەلەمنى تۆكۈپ، كۆڭلى ـ كۆكسىنى بوشىتىۋالماقچى، مۇنداقچە ئېيتقاندا، ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئېچىنىشلىق ۋەقەنى ھېكايە قىلىپ بېرىپ، ھەمسۆھبەتلىرىنىڭ ھېسداشلىقىنى قوزغىماقچى بولغانىدى. لېكىن ئىشنىڭ تەۋرەپ بۇ دەرىجىگە يېتىپ بېرىشىنى زادىلا ئويلىمىغانىدى. ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك، بۇ ئىشنى ئۆزى ئۇلغايتمىدىمۇ؟

ئۇ دەرۋىشلەرنىڭ ياخشى نىيىتىنى تامامەن چۈشىنەتتى. ھەتتا ئۇلار-

نى ئۇردىغا ئۆزى باشلاپ بېرىپ، نىياز ھېكىمبەگنى پۇقرانى قەھەتچىلىك-تىن خالاس قىلىشقا يۈزمۇيۈز تۇرۇپ دالالەت قىلىشى، ھۆرت-پۆرت دېسە ياقىسىنى سىقىپ تۇرۇپ ھېساب ئېلىشى تامامەن مۇمكىن ئىدى. بۇ تۇپەيلى ئۆلۈپ كەتسىمۇ قېرى جېنىغا ھەرگىز ئىچ ئاغرىتمايتتى. لېكىن ئۇ شۇنىمۇ بىلەتتىكى، ھېساب ئالدىغان كۈن يېتىپ كەلگۈچە ئالدىراپ تۇخۇمنى تاشقا ئۇرغىلى بولمايتتى. يەنە كېلىپ، كۆزلىرىدىن يەتتە ئىقلىم-نىڭ شۇملۇقى تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالتە توك - توك سەرگەردان دەرۋىشنىڭ نەسھىتىگە قۇلاق سېلىپ، بىردىنلا ساخاۋەتچى ئەۋلىياغا ئايلىنىپ كېتىشىگە زادى ئىشەنمەيتتى. بىر ھىيلە بىلەن بۇ مۇنەججىم دەرۋىشلەرنى ئاسانلا ئالداپ كېتىشى، ھەتتا تۇزاققا دەسسىتىشى مۇمكىن ئىدى. كىيەك دەرۋىش بۇ قىياسىنى، ياق، بۇ ھۆكۈمنى ھەمراھ-لىرىغا قانداق بىلدۈرۈشى كېرەك؟ بوسۇغىدا دېۋەيلىشىپ، ئالقانلىرىغا تۈكۈرۈپ تۇرغان ئۇلپەتلىرىنى قايىل قىلىش ئاسانمۇ، بىر دۆۋە قۇرۇق ئۇتۇنغا ئوت يېقىپ قويۇپ، ئۇنىڭدىن ئۆزىنى قاچۇرسا، ھەمراھلىرى ئالدىدا ئۇيات ئەمەسمۇ؟

كىيەك دەرۋىشنىڭ تەقدىردىن تەلىيى چىقمىغان بىلەن، مۇشكۈلات-تىن قۇتۇلۇشتا ئاجايىپ ئېپى بار ئىدى. ئەقىل - ئىدراك بىلەن توشقان كاللىسىنى ئىشقا سالسىلا، خىزىر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا ئەڭ ئەپچىل، ئەڭ ئۈنۈملۈك چارىلەرنى ئىنئام قىلاتتى. ئۇ دەرۋىشلەرنىڭ كۆزىچىلا تۈگۈلۈك ئارقىلىق ئاسمان بوشلۇقىغا قارىدى، ئاسمانىنىڭ بىر بۇرجىكى سان-ساناق-سىز يۇلتۇزلار بىلەن تولغانىدى، ئۇ ئاسمانغا تىكىلگەن پېتى ئېغىز ئاچتى:

— ھەي ئەخمەقلەر، قاراڭلار، چولپان تۇغۇل، تېخى ھۆكەرمۇ تۇغمىغان مۇنداق كېچىدە ھاكىمبەگنى نەدىن تاپىمىز، دېسەم-دېمىسەم، ئۇ شۇتاپ ئۇيقۇ بىلەن چېلىشىپ ياتىدىغاندۇ، ئەتىمۇ خۇدانىڭ كۈنى

بولغاندىكىن، ئۆزىمىزنى بىسۋالايلى!

دەرۋىشلەر ئاسمان، يۇلتۇز دېگەن نەرسىلەرنىڭ بارلىقىنى ئەمدىلا ئاڭلىغاندەك، بىر خىل ئىزتىراپ بىلەن ئاسمانغا قاراشتى ۋە ئۆزلىرىنىڭ قانداقتۇر بىر ئىشنى خاتا قىلىپ قويغىنىنى چۈشەنگەندەك پاراقشىدە كۈلۈۋېتىشتى.

ئون ئۈچىنچى باب

قەشقەردىن كەلگەن مەلۇمات

تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ قەشقەرگە — ياقۇپبەگنىڭ ئالدىغا ئەۋەتىلىشى ئوردىدا تىنچ كۆلچەككە تاش تاشلىغاندەك، كىچىككىنە بىر داۋالغۇش پەيدا قىلدى. شەرەپلىك ئەلچىلىك پۇرسىتىنىڭ ئۆزىگە كەلمىگىنىدىن ئۆلگۈدەك خاپا بولغان ئەمىرلەشكەر خالمان پانسات قورساق كۆپۈكىدە زەردىگۈش بولۇپ يۈرگەن قازى لەشكەر موللاجى تۇراپنىڭ تۇترۇق يىقىشى بىلەن «مېنى كەمسىندۈرگەن نىياز ھېكىمبەگ بىلەن زاكۇنلىشىمەن» دەپ غوۋغا كۆتۈردىيۇ، ئابرويىنى چۈشۈرۈۋېلىشتىن قورقۇپ پەسكويىغا چۈشتى.

ئۇلار خوتەننى پەتھ قىلىشتا «قىلىچ سېپىنى تۇتۇپ باقمىغان» نىياز ھېكىمبەگنىڭ ھاكىمبەگ بولۇپ قېلىشىنى ياقۇپبەگنىڭ سەۋەنلىكى، قان كېچىپ جەڭ قىلغان پەرغانىلىقلارنى نەزەرگە ئالمىغانلىقى، دەپلا قارايتتى. ئۆز ئالدىغا تەيىنلەنگەن بۇ خوتەنلىك قازى رەئىسنىڭ ئەتىۋارلىنىپ، ياقۇپبەگنىڭ ئالدىغا ئەۋەتىلىشىنى بولسا ئۆزلىرىگە قىلىنغان ھاقارەت دەپ بىلەتتى.

ئەمما تۆمۈر خەزىنىچىبەگ نىياز ھېكىمبەگ تاپشۇرغان مۇشكۈل ۋەزىپىنى كۆڭۈلدىكىدەك بەجا كەلتۈرۈپ شەپقەتچىسىگە بولغان ساداقىتىنى بىلدۈرۈش كويىدا پايپېتەك بولۇپ يۈرگەنلىكتىن، نىياز ھېكىمبەگكە قىز كۆرسىتىپ، چىش بىلىگەن بۇ ئىككى مەنسەپدارنىڭ خاپىچىلىقىدىن پۈتۈنلەي خەۋەرسىز ئىدى. ئۇ قەشقەردە ئۇن نەچچە كۈن تۇرۇپ قىلغان ئىشلىرىدىن تولۇق قانائەت ھاسىل قىلغاندىن كېيىن قايتىش سەپىرىگە ئاتلاندى. زاۋا بازىرىدا ئاخىرقى قېتىم ئات ئالماشتۇرۇپ، ئۇدۇل ئوردىغا قايتىپ كەلدى.

ئۇ دىۋانغا ئاياغ بېسىشىغىلا، ئېملەرنىدۇر پىچىرلاشقاچ چىقىپ كېلىۋاتقان خالمان پانسات ۋە موللاجى تۇراپ بىلەن ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل ئۇچرىشىپ قالدى. ئۇلار ئېمىشقىدۇر تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى كۆرمەسكە سېلىپ ئۆتۈپ كېتىشتى. خەزىنىچىبەگ «بەلكى ئۇلار ئالدىراش بولغانلىقتىن مېنى كۆرمىگەن بولسا كېرەك ۋە ياكى سەپەردە قارىداپ، چىرايىم ئۆزگىرىپ كەتكەندۇ» دېگەنلەرنى ئويلاپ ئۆزىگە تەسەللى بەردى - دە، قوبۇلخانىنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ قالغىنىنىمۇ تۇيمايلا قالدى.

نىياز ھېكىمبەگنىڭ خاس قوبۇلخانىسى ئەللىك نەچچە خانىلىق ئوردىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان، زاھىتلارنىڭ ئېتىكاپخانىسىغا ئوخشايدىغان بۇ خانىدە دېرىزىمۇ، تۈڭلۈكمۇ قويۇلمىغانلىقتىن، كېچە - كۈندۈز چىراغ يېقىلاتتى. تالا - تۈزگە چىقىشنى ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمەيدىغان نىياز ھېكىمبەگ كۆپ ۋاقتىنى ئاشۇ سىرلىق خاس ھۇجرىدا ئۆتكۈزەتتى. مەيلى غالىبلىق شاراپىتىدە يايرىسۇن ۋە مەيلى بىرەر قىيىن ئىشقا دۇچ كەلسۇن، بۇ ئايرىم خانىغا بېكىنىۋېلىپ، جىمجىت خىيال سۈرەتتى. ھۆكۈمەتنىڭ ئەمىر - مەرۇپلىرىنى جاكارلاش، بەگ-سىپاھلار بىلەن كېڭەش ئۆتكۈزۈش زۆرۈر تېپىلغاندىلا دىۋانغا چىققاندىن باشقا، مۇھىم مېھمانلىرى، خارىجى ئەلچىلەر ۋە مەخپىي ئادەملىرى بىلەن مۇشۇ قوبۇلخانىدا كۆرۈشەتتى. ئىشىكنىڭ ئىككى تەرىپىدە بۇتتەك قېتىپ تۇرغان ئىككى مەھرەم

ۋە ئۇردا داستىخانچىسىدىن ئۆزگە ھېچكىم بۇ يەرگە رۇخسەتسىز كىرەلمەيتتى. كىرمەكچى بولغانلار ھەرقانچە مۇھىم كىشى بولسىمۇ ئالدى بىلەن مەلۇماتچى مەھرەمگە ئۆزىنى مەلۇم قىلاتتى، ھاكىمبەگ خالىسا ئىجازەت بېرەتتى، خالىمىسا ساقلىتىپ قوياتتى.

تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ شەپىسىنى ئۇنىڭ تونۇش يۆتەل ئاۋازىدىن تونۇۋالغان نىياز ھېكىمبەگ مەھرەمنىڭ مەلۇم قىلىشىنى كۈتمەيلا ئۆزلۈكىدىن ئىجازەت بەردى. ئاندىن ياتقان يېرىدە پىلە قۇرتىدەك سوزۇلۇپ ياستۇققا يۆلەندى. ئۇنىڭ خەزىنىچىبەگنىڭ يولىغا قاراپ كۆزى تۆت بولغىنىغا خېلى كۈنلەر بولغانىدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، بېگىم، — خەزىنىچىبەگ بوسۇغىدا تۇرۇپلا ئېگىلىپ سالام بەردى، — سالامەت تۇردىلىمىكىن، مۇبارەك تەنلىرى ئامانمىكىن؟

— خۇداغا شۈكرى...

نىياز ھېكىمبەگ بىلىنەر - بىلىنمەس مىدىرلاپ قويدى ۋە بېشىنى لىڭشىتىپ، ئولتۇرۇشقا رۇخسەت بەردى. خەزىنىچىبەگ ئۇنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ مەسچىتتە ئولتۇرغاندەك يۈكۈنۈپ ئولتۇردى.

ئىككى ھەپتىلىك سەپەر مۇشكۇلاتى، يېشى قىرىق بەشتىن ئاشقان، خام سېمىز كەلگەن تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى خېلى جۇدەتكەنىدى. چۇچۇلىدەك قارىداپ، جىگدە قوۋزىقىدەك يېرىلىپ كەتكەن مەڭزىدىن شورۇلداپ تەر قۇيۇلاتتى. ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىنىڭ قارىچۇقى چۆرىسىنى شۇۋاق بېسىپ كەتكەن سىزما كۆلچەكنىڭ سۈيىدەك پىلىلدايتتى. بىرەر ھەپتىدىن بېرى ئۇستىرا تەگمىگەن ساقال - بۇرۇتى قاغا چاڭگىسىدەك چىگىلىشىپ كەتكەنىدى. نىياز ھېكىمبەگ «قېنى سۆزلىمەمسەن!» دېگەندەك، ئۇنىڭغا لاپ قىلىپ قاراپ قويدى. خەزىنىچىبەگ قولىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ:

— بېگىمگە خوپ كەلسە ھەممە تەپسىلاتنى باشتىن تارتىپ سۆزلە-

سەم...، — دېۋىدى، نىياز ھېكىمبەگ ئۇنىڭ سۆزىنىڭ بېلىگە تەپتى:
— يوقسۇ. باشتىن سۆزلىمەن دېپ ئاۋارە بولمىسىلا، قازىم، گەپلە-رىنى ئۆز رىتى بىلەن ئاڭلايدىغانغا ھەپسىلەم يوق، شۇڭا مەن سوراي، سىلى سورىغانغا جاۋاب بەرسىلە، — دېدى نىياز ھېكىمبەگ.
نىياز ھېكىمبەگ سەل ئېغىنىۋالدى - دە، قوشۇمىسىنى تۈرۈپ تۈرۈپ، سوئال قويۇشقا باشلىدى:
— زاۋۇدىن قاغىلىققىچە بولغان يولدا بىرەر كارۋان يولۇقتىمۇ؟
— يوقسۇ، بېگىم، ھېچقانداق كارۋانغا يولۇقمىدۇق، پىيالمىدىكى ئۆتەڭچىنىڭ دېيىشىچە، ئۇيەردىن سودا كارۋانلىرى ئۆتمىگىلى ئالتە - يەتتە ئاي بولۇپ قاپتۇ.
— خوش، مۇھەممەت يۇنۇسجان دادخاھنىڭ ھالى نېچۇككىن؟
— دادخاھ جانابلىرى بەكمۇ ئوچۇق قول ئىكەن، پېقىرغا كۆپ ھىممەت كۆرسەتتى، ئۆزلىرىنىڭ تەرىپىنى قىلىپ، دۇئايى سالام ئەۋەتتى.
— ئۇنىڭدىن بىرەر يامان سۆز ئاڭلىمىدىلىمۇ؟ مەسىلەن ئېلىپ ئېيتساق، بىرەر كىشىنىڭ يامان گېپىنى قىلمىدىمۇ؟
— يوقسۇ بېگىم، نىيەت - ئىقباللىرىغا سېغىنىپ، كارامەتلىرىگە قايىل ئىكەنلىكىنى ئېيتتى.
— ئۇ بەگ جانابلىرىنىڭ ساقلىقى قانداقراقكەن؟
— قارىماققا يۈز يىل ياشايدىغاندەك تۇرىدۇ، ياشانغىنىغا قارىماي، ئولتۇرۇپ - قوپۇشلىرى چەبدەس، سەدەبتەك چىشلىرى ئارىسىدىن تۆكۈل-گەن سۆز دۇردانىلىرى شۇنداق ئېنىق، كۆزلىرى قارچىغىنىڭكىدەك چاقناپ تۇرىدىكەن.
نىياز ھېكىمبەگنىڭ تۇز قانىتىدەك ئېچىلىشقا باشلىغان قوشۇمىسى خۇددى كەكرى چايىنىۋالغاندەك قايتا تۈرۈلدى. بېشىنى چايقاپ قويۇپ پىيالىنى قولىغا ئالدى - دە، چاينى چۆلدىن قايتقان ئۇتۇنچىدەك غورتۇل-دىتىپ ئىچىۋەتتى ۋە سوئال سوراشنى داۋام قىلدى:

— ئۇ جانابىنىڭ يۈتەلگىنىنى، غولۇم تىلىپ، پۈتۈم سىرقىرايدۇ، كۆزۈم تورلىشىپ، بېشىم ئاغرىيدۇ، دېگەندەك ۋايساشلىرىنى ئاڭلىدىلىمۇ؟

— ئاڭلىمىدىم، بېگىم، ئۇ مەن بىلەن ھەمسۆھبەت بولغاندا خۇددى قۇرامىغا يەتكەن يىگىتلەردەك تېتىك ئولتۇردى، نەچچە ئاشپىشىم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن قارىسامىمۇ ھېچ چارچاپ قالغاندەك ئەمەس.

— خوش، مۇھەممەت يۈنۈسجان دادخاھنى چىناردەك بېجىرىم تۇرۇپتۇ دېسىلە، — نىياز ھېكىمبەگ «خوش» دېگەن سۆزنىنى قارىي قىرائەت قىلغاندەك سوزۇپ ئېيتتى ۋە سوئالنى ئۇلىدى، — قەشقەر دەرۋازىسىدىن كىرگەندە، ئەڭ ئاۋۋال نېمىلەرنى كۆردىلە؟

ئاغزىغا بىر بۇردا نان ياكى بىر ئۇتلام سوغۇق سۇ ئالمىغان خەزنى-چىبەگ مۆلدۈردەك تاراسلاپ چۈشۈۋاتقان بۇ سوئاللار ئالدىدا مەگدەپ قالدى. ئۇ نىياز ھېكىمبەگنىڭ تومۇز ئاخشىمىدىكى تومۇزغا ئاۋازىدەك پىقىمسىز تۇيۇلۇۋاتقان بۇ سوئالنى ئېنىق ئاڭلىيالمىغاندەك، قۇلىقىنى قېقىپ قويدى ۋە:

— تەقسىر، نېمىنى كۆردۈڭ دەمدىلا، زادى نېمىنى كۆرگەندىمەن،

— دېۋىدى، نىياز ھېكىمبەگ سەل تېرىككەندەك بولدىيۇ، زورىغا كۈلۈم-سىرىدى.

— ياد ئېتىپ باقسىلا، شەھەردە پۇقرا كۆپمۇ يا لەشكەر كۆپمۇ؟

— ئەلۋەتتە پۇقرا كۆپ ئىكەن بېگىم، پۇقرالار ئېلىم - سېتىم بىلەن مەشغۇل ئىكەن، لەشكەرلەر بولسا مەشق مەيدانىدا مەشق قىلىۋېتىپتۇ.

— مەشق قىلىۋېتىپتۇ؟ ئۇلار نېمىنى مەشق قىلىدىكەن؟

— ئاڭلىسام ياقۇپبەگ ئالىيلىرى كوچا، ئاقسۇ تەرەپلەرگە لەشكەر چىقارغۇدەك، شۇڭا ئۇ پۇقرا ئارىسىدىن لەشكەر ئېلىپ، جەڭ قائىدىلىرىنى ئۆگىتىپ ھازىرلىق قىلىۋاتسا كېرەك. ئاتلىقلارمۇ، پىيادىلەرمۇ چۇمۇلىدەك يامراپ كېتىپتۇ.

— لەشكەرلەرنىڭ مەشقاۋۇللىرى كىملەر ئىكەن؟

— ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ قىزىل ساقاللىق مەشقاۋۇلدىن بىر نەچچىنى كۆردۈم. ئۇلار يالىڭاچ بولۇۋېلىپ لەشكەرلەرگە مىلتىق ئېتىشنى، نەيزىۋاز-لىقنى ئۆگىتىۋېتىپتۇ. قارىماققا پەرغانىلىقلارغىمۇ، بىزنىڭكىلەرگىمۇ ئوخشاي-دىكەن.

— خوش مۇنداق دېسلە...

نىياز ھېكىمبەگ پىيالىنى قولىغا ئالدى، سەل جىددىيلىشىپ قالغان خەزىنىچىبەگنىمۇ چاي ئوتلاشقا تەكلىپ قىلدى. ئاردا قىسقىغىنە جىمجىت-لىق ھۆكۈم سۈرگەندىن كېيىن بۇ ئىككى بەگنىڭ كۆز قارىچۇقلىرى قايتا ئۇچراشتى. نىياز ھېكىمبەگ يەنە سوئال قويۇشقا باشلىدى:

— خوش... ئەمدى ياقۇپبەگ ئالىيلىرى توغرىسىدا كەڭتاشا سۆز-لەپ بەرسىلە، مەسىلەن، ئۇ سىلىنى قەشقەرگە بېرىپ قانچە كۈندىن كېيىن قوبۇل قىلدى؟ سالامەتلىكى، رەڭگىرويى، خۇي-پەيلى قانداقراق تۇرۇپتۇ؟ چىرايى تۇتۇقمۇ ياكى ئوچۇقمۇ؟ پېقىر ئەۋەتكەن سوۋغا-سالامنى قوللىرىدىن ئۆزى ئالدىمۇ ياكى مەھرەملىرىگە ئالدۇردىمۇ؟...

نىياز ھېكىمبەگ بىر تاغار سوئال ياغدۇرۇپ، ئۇنىڭسىزمۇ قوۋۇزى تېلىپ، تىلى بوغۇزىغا تىقىلىپ قېلىۋاتقان تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى تەمتىرىتىپ قويدى. تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ئۆزىنىڭ ناھايىتى ماھىر، قاقباش بىر سوراق-چىغا دۇچ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلدى:

— ھەممىنى دەيمۇ يا بىردىن بىردىن دەيمۇ؟ — خەزىنىچىبەگ نىياز ھېكىمبەگدىن پىلىنغان ئاھاڭدا سورىدى. نىياز ھېكىمبەگ سەل ئاچچىقلىنىپ دوق قىلدى:

— ھەممىنى دەيدىلا، بەش قولنى تەڭلا ئېغىزغا تىقىقلى بولمىغاندى-كىن بىردىن - بىردىن دەيدىلا!

— خوش... خوش...، بېگىم، ياقۇپبەگ جانابلىرى پېقىرنى قەش-قەرگە چۈشۈپ تۆتىنچى كۈنى يېڭىسار ھاكىمبېگى كامىلخان تۆرەم، مارالبېشى ھاكىمبېگى ھېكىمخان تۆرەم ئەۋەتكەن خادىملار بىلەن قوشۇپ

قوبۇل قىلدى، ھەممە ھاكىمبەگلەرگە ئوخشاش ھەدىيە، ئوخشاش دۇئايى سالام يوللىدى...

— توختاپ تۇرسىلا، كاملىخان تۆرە ۋە ھېكىمخان تۆرىلەر ئەۋەتكەن ئازىنلىق تارتۇق بىزنىڭكىدىن كۆپمىكەن يا ئازمىكەن؟

— قۇللىرى ئۇلار ئەۋەتكەن تارتۇقنى ساناشقا ئاجىزلىق قىلدى. پەممىچە، ئۇلارنىڭكى ئۆزلىرىنىڭكىدىن ئازراق بولسا كېرەك.

— خوش...— نىياز ھېكىمبەگ قانائەتلەنگەندەك بىر كېرىلىۋالدى ۋە خەزىنىچىبەگكە يەنە سوئال قويدى،— ئۇ ئالىيلىرىنىڭ كەيپى قانداق-راق تۇرۇپتۇ؟

— كەيپى چاغ ئىكەن،

— چىرايىچۇ، غەمكىنمۇ ياكى...

— چىرايى كۈندەك پارلاپ تۇرۇپتۇ.

— بىركىمگە ئاچچىقلانغىنىنى، قاتتىق چىچىلغىنىنى كۆردىلىمۇ؟

— يوقسۇ كۆرمىدىم، ئۇ ئالىيلىرى شۇنداق سالماق، شۇنداق قائىدىلىك كۆرۈنىدىكەن. بىرەر كىشىگە ئاچچىقلىنىدىغاندەك ئەمەس.

— ھىم...

نىياز ھېكىمبەگ ئادىتى بويىچە كۆتمەك ساقىلىنى ئاستا سىلاپ قويدى، بۇ ئۇنىڭ روھىي ھالىتىدە بىگى داۋالغۇش بولۇۋاتقانلىقىنىڭ ئالامىتى ئىدى.

— ھوشۇر بەگ بىلەن ئۇچرىشالىدىلىمۇ؟

خەزىنىچىبەگ نىياز ھېكىمبەگنىڭ پەدىنى يۆتكەپ تېخىمۇ نازۇك يېرىگە قول سوزغانلىقىنى چۈشەندى - دە، دەرھال جاۋاب بەردى:

— تاپشۇرۇقلىرى بويىچە ھوشۇر مەھرەم بىلەن مەسچىتتىن چىقىۋې-تىپ كۆرۈشتۈم، ئۆزلىرى ئەۋەتكەن يۈز تەڭگىنى ھېچكىمگە تۇيدۇرماي قولىغا تەگكۈزدۈم.

— ئۇ بىرنېمە دېمىدىمۇ؟

— ھە، ئېسىم قۇرسۇن، ئۇنتۇپ كەتكىلى تاس قاپتىمەن، ئۇ: ياقۇپبەگ ئالىيلىرى ئىزىزبەگ جاللاتنى ئۆلتۈرۈۋەتتى، دېدى.

ـ نېمە، نېمە... ئىزىزبەگ جاللاتنى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ دېدىڭمۇ؟

— ھوشۇر مەھرەم شۇنداق دېدى، بېگىم!

نىياز ھېكىمبەگ دەسسىدە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، بارماقلىرىدىن قاس چىقارغاچ ئۆيئىچىنى بىر پىرقىراپ چىققاندىن كېيىن ئۆز-ئۆزىگە دېگەندەك دېدى:

— خوش، ئىزىز بەگ جاللاتنى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ ـ دە!

— شۇنداق، بېگىم، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ!

ئۇ تۆمۈر خەزىنىچىبەگكە ئارقىسىنى قىلىپ تۇرۇپ بىر ھازا خىيال سۈردى. ئاندىن بېشىنى كەينىگە بۇراپ خەزىنىچىبەگنىڭ كۆزلىرى ئىچىگە تىكىلدى ۋە:

— قەيەردە ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ؟ — دەپ سورىدى. خەزىنىچىبەگ جاۋاب بەردى:

— خوتەندىن قايتىۋېتىپ، قەشقەرگە تۆت قونالغۇ قالغان يەردە.

— ھوشۇر بەگ مەھرەم بۇ ئۆلۈمنىڭ سەۋەبىنى دەپ بەردىمۇ؟

— دەپ بەردى، خوتەننىڭ خەزىنىسىنى دەپتەرگە ئالغان چاغدا ئىشداشلىرىنىڭ كۆزىنى غەلەت قىلىپ، بىر قانچە يۈز تەڭگىنى چۆنتىكىگە سالغان چېغى، ياقۇپبەگ ئالىيلىرى كېتىۋېتىپ بۇنى بىلىپ قاپتۇدەك.

— ھە؟ بۇنى ياقۇپبەگ ئالىيلىرى بىلىپ قاپتۇمۇ، قېنى ئېيتسىلا، يەنە نېمىنى بىلىپ قاپتۇ؟

— ھوشۇر بېگىم شۇنىلا دەپ بەردى، باشقا تەرىپى پىقىرغا قاراڭغۇلۇق، بېگىم.

ئىزىز بەگ جاللاتنىڭ ئۆلتۈرۈلگىنىنى ئاڭلاپ بېشىغا بىر قاپاق سوغۇق سۇ تۆكۈلگەندەك ئەندىكىپ كەتكەن نىياز ھېكىمبەگ ئۆزىنى يوقىتىپ قويغىلى تاس قالدى، سەكراتتا چۈشكەن بىماردەك پۇشۇلدىغان

پىتى ئۆيئىچىنى پىرىخونىدەك ئايلىنىپ چىقتى:

— ئالىي پەرمانىنى كىمنىڭ ئىجرا قىلغىنىنى بىلەلەيسىلەمۇ؟ — دەپ سورىۋىدى، خەزىنىچىبەگ تويۇقسىز بىر نەرسىنى يادىغا ئالغاندەك ئالدىراپ جاۋاب بەردى:

— بىلدىم، بىلدىم، ماڭا ھوشۇر بېگىم دەپ بەردى...

— ئادەمنى تولا تەقەززا قىلماي ئېيتامدىلا!

— قۇللۇق تەقسىر، ھوشۇر بەگ مەھرەم خوشلىشىۋېتىپ: ئالىيلىرى-نىڭ پەرمانىنى ئۆز قولۇم بىلەن ئىجرا قىلدىم، نىياز ھېكىمبەگ، ياقى، ھاكىمبېگىم ئارتۇقچە خاۋاتىرلەنمىسۇن، دېگەندەك قىلىۋىدى.

نىياز ھېكىمبەگ ھاياجانلاندى، ئېمىدۇر دېمەكچى بولغاندەك مەيدى-سىنى كۆتۈرۈپ، ئاغزىنى ئۆمەللىدىيۇ، ئۆزىنىڭ كەيپىياتىدىكى ئۆزگىرىش-لەردىن ھېچنېمىنى چۈشىنەلمەي ھاڭۋېقىپ تۇرغان تۆمۈر خەزىنىچىبەگكە لاپ قىلىپ قاراپ قويغاندىن كېيىن دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ:

— ئى پەرۋەردىگارا، ئۆزۈڭ ھەممىگە شەپقەت قىلغۇچىسەن، ياماڭ-لارنى ئازىمىزدىن كۆتۈرگۈچىسەن، ياقۇپبەگ ئالىيلىرىنى دەرگاھىڭدا ئامان قىلغايسەن ئامىن...، — دېدى تەسىرلىك قىلىپ.

تۆمۈر خەزىنىچىبەگمۇ دۇئاغا قول كۆتۈردى، بىراق يېقىن ئادىمىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلاپ ئۈن سېلىپ يىغلاپ كېتەر دەپ ئويلىغان نىياز ھېكىمبەگنىڭ، ئەكسىچە يېقىن ئادىمىنى ئۆلتۈرگۈچىگە نۇسرەت تىلەۋاتقى-نىنى زادىلا ئەقلىگە سىغدۇرالمىدى. چۈنكى ئۇ ئېزىز بەگنىڭ نىياز ھېكىمبەگنى چوڭ بىلىدىغانلىقىنى، پەقەت نىياز ھېكىمبەگنىڭ يۈزىنى قىلىپلا ئۆزىنى قۇتۇلدۇرۇپ قالغىنىنى ئەسلا ئۇنتۇيالمايتتى. ئېزىز بەگ قەشقەرگە يولغا چىقىش ئالدىدا نىياز ھېكىمبەگ بىلەن ئاكا - ئىنىلەرچە مۇڭدىشىۋاتقىنىنى كۆرگەن چېغىدا، ئۇ ئۇلارنىڭ ئاشنىدارچىلىقىغا، يې-قىنلىقىغا چىن كۆڭلىدىن ھەۋەس قىلغانىدى. ئەمدىلىكتە ئۇ ئېزىز بەگ جاللاتنى «يامان ئادەم» قاتارىدا تىلغا ئېلىۋاتاتتى.

«نېمە ئىشلار بولۇۋاتىدۇ بۇ جاھاندا، ئۇلۇغ تەڭرىنى بىلگىلى بولمايدىغان قانداق قىزىق ئادەملەر بۇ؟ كىم كىمگە دوست، كىم كىمگە دۈشمەن؟» ئۇيى - پىكرى، يۈزىنى بۇلۇت توسقان ئايدەك خىرەلەشكەن تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ئۆز - ئۆزىگە شۇنداق دەپ سوئال قويدى - دە، دۇئانى «ئاللا ھەممە سىرنى بىلگۈچىدۇر» دېگەن ئايەت بىلەن ئاخىرلاشتۇردى.

تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ياقۇپبەگنىڭ خوسۇسىي ئىنايەتنامىسىنى نىياز ھېكىمبەگكە تاپشۇردى. نۇرغۇن باش- ئايىغى يوق سوئاللارغا جاۋاب بەردى، لەۋلىرى قۇرۇپ، كۆزلىرىنىڭ گۆنى ئۆچكەندىلا ئاندىن ئىجازەت ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

ئون تۆتىنچى باب

ھاكىمبەگنىڭ مېھمىنى

تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ پارچە - پۇرات مەلۇماتلىرى نىياز ھېكىمبەگنىڭ كۆڭلىنى خېلىلا پاراكەندە قىلىپ قويدى. راست گەپنى قىلغاندا ئېزىز بەگنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى ئۇنىڭ ئۈچۈن بىرەر پاشا ياكى چىۋىننىڭ ئۆلتۈرۈلگىنىچىلىكلا ئىش ئىدى. بىراق ئېزىز بەگدىن ئىبارەت ئەشۇ «پاشا» ياكى «چىۋىن» ئۆز شەخسىيىتىگە، توغرىسى، تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك مۇھىم بىر مەخپىيەتنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كەتكىنى ئۈچۈنلا بۇ ئۆلۈم ئەھمىيەتلىك ۋە ئۇلۇغ ھېسابلىناتتى.

ئۇ ئېزىزبەگ بىلەن ياقۇپبەگ يەكەنگە تۇنجى قېتىم كەلگەن چاغدىلا تونۇشقانىدى. ئۇ چاغدىكى يەكەن ھاكىمىيىتى خۇددى ئۈچ پۇتلۇق

داگقابىغا ئوخشايتتى. ئىسيانچى خۇيزۇلار يېڭىشەھەرنى، ئابدۇراخمان ھەز-رەت كونىشەھەرنى بېسىپ ياتاتتى. دەل شۇ پەيتتە كۇچادا باش كۆتۈرۈپ خانلىق تەختىگە ئولتۇرغان راشىدىن خوجا مىلادى 1864-يىلى 7 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى ھامىدىن خوجا باشچىلىقىدىكى كۇچا لەشكەرلىرىنى يەكەنگە ئەۋەتىپ، ئابدۇراخمان ھەزرەت بىلەن تۇتۇشتى.

ئابدۇراخمان ھەزرەت يەكەننىڭ پىرىمىنى ئىگىلەپ ياتقان خۇيزۇلار بىلەن چىقىشالمايتتى، خۇيزۇلارمۇ ئابدۇراخمان ھەزرەتكە بېقىنىشنى خالى-مايتتى. سابىق مانجۇ ئىشكىئاغىسى نىياز ھېكىمبەگ بۇ چاغدا ئابدۇراخمان ھەزرەت ھوزۇرىدا ئىشكىئاغىلىق مەنسىپىدە تۇراتتى. ئۇچ تەرەپ تىركىشى-ۋاتقان، بىر-بىرىنى خورىتىۋاتقان بۇ تېپىلغۇسىز پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن نىياز ھېكىمبەگ شۇ كۈنلەردە قەشقەردە كۈندىن-كۈنگە كۆچىيى-ۋاتقان ياقۇپبەگكە قانات سۇرەپ، ئۇنىڭغا مەخپىي مەلۇمات ئەۋەتتى. شۇنداق قىلىپ، ياقۇپبەگ ئازغىنە لەشكەر بىلەنلا يەكەن شەھرىگە يۈرەكلىك ھالدا باستۇرۇپ كىرەلىدى.

بىراق، ياقۇپبەگنىڭ ئامىتى ئوڭدىن كەلمىدى، شەھەر دەرۋازىسىدىن كىرىشىگىلا ھامىدىن خوجىنىڭ قاقشاتقۇچ ھوجۇمىغا دۇچ كەلدى. بىر زەربە بىلەنلا خۇدىنى يوقىتىپ قويغان پانسات، يۈزبېشىلار لەشكەرلىرىنى تاشلاپ سېپىل ئۇستىدىن ئات سەكرىتىپ قېچىپ كېتىشتى. ياقۇپبەگنىڭ پېشانىسى ئوڭدىن كېلىپ قىيا ئوچۇق تۇرغان دەرۋازا يوچۇقىدىن چىقى-ۋالدى - دە، ساي يولىغا قاراپ بەدەر قاچتى.

بۇ قاچ - قاچتا جىمى كەلگۈلۈك نامدار پانسات ئىبزىز بەگ جاللاتقا كەلدى. ئۇ خەندەكمۇ خەندەك ئۆمىلەپ، قوۋۇقمۇ قوۋۇق ئۆزىنى ئۇرۇپ باققان بولسىمۇ، لېكىن سېپىل ئىچىدە ئىغىلغا سولانغان سەكىدەك قامىلىپ قالدى.

ئۇ، بىر يىلدەك تويۇلغان ئۇزۇن بىر كېچىنى گۆر ئىچىدە تىمىسقى-لاپ يۈرگەن ئاچ ئەرۋاھتەك، قاراڭغۇ، تار كوچىلاردا، پاتقاقلىق ئېرىق

- ئۆستەڭلەردە ئۆتكۈزدى. پەرغاندە، سىر دەريا بويلىرىدىكى قالىق جەڭلەردە بىگىزدەك ئۆتكۈر نەيزىلەر، يامغۇردەك ئۇچۇپ تۇرغان ئوقلار ئارىسىدىمۇ قورقۇپ باقمىغان بۇ سەركەردە، شۇ تار قەپەستە تا تاڭ ئاتقۇچە تىترەپ چىقتى.

خوراز چىللاشقا، ئەزان ئاڭلىنىشقا باشلىدى.كۈنچىقىش تەرەپمۇ بىلىق قۇرسىقىدەك ئاقاردى. ئۆلۈم ئەلچىسى ئۇنىڭغا قەدەممۇ قەدەم يېقىن-لىشىشقا باشلىدى: چۈنكى تاڭ ئېتىپ، ئاللانىڭ يورۇق كۈنى باشلانسىلا ئۇ لەشكەرلىرىنى كەينىگە سېلىپ، كوچىمۇ كوچا چارلاپ يۈرگەن ھامى-دىن خوجا ئالدىدا مانا مەن دەپ ئاشكارا بولۇپ قالاتتى - دە، ئۇدۇل دار ئالدىغا سۆرەپ بېرىلاتتى. ئۇ يىلاندەك ساڭگىلاپ تۇرغان دار ئاغامچى-سىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەنسېرى جانىنىڭ تاتلىقلىقىنى شۇنچە ھېس قىلماقتا ئىدى.

— خەندەكتە ياتقان كىم؟

— ... ...

— ئۆلۈكمۇ سەن يا تىرىكمۇ؟

ئېزىز بەگ جاللاتنىڭ مۇزلاپ قالغان يۈرىكى مەيدىسىگە «گۈپ - گۈپ» قىلىپ ئېككىنى تەپتى، غوڭۇلداپ تۇرغان قولىقى كىمنىڭدۇر ئاۋازىنى ئاڭلىدى. ئۇ ئېگراۋاتقاندەك جاۋاب بەردى:

— مەن... مەن قەلەندەر.

— ئورنۇڭدىن تۇرە ئۆلمىگەن بولساڭ!

ئېزىز بەگ يېنىنى سىيلىدى، تاپانچىسىمۇ، قىلىچىمۇ، ھەتتا ئۆتۈك-نىڭ قونچىدىكى خەنجىرىمۇ نەلەردىدۇر چۈشۈپ قالغانىدى. چۈشۈپ قالمىغان تەقدىردىمۇ قوللىرى ھېچ نەرسىگە قولاشمايتتى. ئۇ ئىلاجسىز ئورنىدىن تۇرۇۋىدى، سوئال قويغۇچىنىڭ بەگلەرنىڭكىدەك ئۇزۇن تونى، بېلىگە باغلىغان نەقىشلىك كەڭ كەمىرى، كەمەرگە ئېسىلغان ئوقدىنى، پارقىراق خۇرۇم ئۆتۈكى كۆزىگە چېلىقتى. سوئال سورىغۇچى ئۇنى

باشتىن ـ ئاخىر كۆزىتىپ چىقتى ۋە:
— ھىم، قەلەندەرئىمىش تېخى، ئۆزىڭنى قەلەندەر دېگىنىڭنى ياقۇپ-بەگ ئالىيلىرى ئاڭلاپ قالسا نېمە قىسمەتكە قالارسەنكىنتاڭ! — دېۋىدى، ئېزىز بەگ جاللات ئۇيقۇدىن ئويغانغاندەك ئېسىگە كەلدى. ئىشىكئاغا ئالدىدا دوككىدە تىزلاندى:
—... ... ...
ئۇنىڭ بېشى ئۈستىدە قىلىچ تەڭلەپ تۇرغان بۇ كىشى ئەمدى غالىب خوجىلارنىڭ ئەمرىنى تونۇۋاتقان نىياز بەگ ئىدى. ئۇ ئېزىز بەگكە ئارتۇقچە گەپ قىلمىدى. ئۇنى نۆرغۇن سوقماقلاردىن، ئەگرى ـ بۈگرى كوچىلاردىن ئايلاندۇرۇپ، ئۆيىگە ئەكەلدى. ئەتىسى كەچ كىرىشى بىلەن تەڭلا شەھەر قوۋۇقىدىن چىقىرىپ، قەشقەرگە يولغا سېلىپ قويدى.
ئۇلار ئەنە شۇنداق تونۇشتى. ئاردىن بىرنەچچە ئاي ئۆتۈپ كەتتى. مارالبېشىدىن ئىبارەت ئارقا سېپى ئۈزۈپ تاشلانغان ھامدىن خوجا ياقۇپ-بەگ بىلەن سۈلھىگە كېلىپ كۈچاغا قايتتى. شەھەر ياقۇپبەگنىڭ قولىغا ئۆتتى. ياقۇپبەگنىڭ خاس يىگىتلىرىگە باش بولۇپ كەلگەن ئېزىز بەگ يەكەندە بىرەر ھەپتىچە تۇرۇپ قالدى. ئۇلار قايتا كۆرۈشتى، بەلكى بىللىلىشىپ، ھىيلە دەشتىنى بويلاپ يېڭى مەنزىلگە ئات سالدى. خوتەنگە لەشكەر تارتقاندا، ئېزىز بەگ جاللات نىياز ھېكىمبەگنىڭ شەپقىتىگە ئۆز لايىقىدا جاۋاب قايتۇرۇپ، تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى خۇددى پاختا ئىچىدە چوغ ساقلىغاندەك ساقلاپ قالدى. نىياز ھېكىمبەگمۇ ئۇنىڭ خەزىنىدىن قولىغا چۈشۈرگەن نەچچە يۈز تەڭگىنى سوقۇۋالغىنىنى كۆرۈپ تۇرۇپ كۆرمەسكە سالدى، شۇنىڭ بىلەن ياقۇپبەگكە سايىدەك ئەگىشىپ يۈرىدىغان بۇ باتۇرنىڭ بۇرنىغا تۇيدۇرماي قارماق ئۆتكۈزۈۋالدى.
«قارا سېنىڭ گۇمانخورلۇقۇڭنى، ـ دەپ ئويلىدى نىياز ھېكىمبەگ ئۆز-ئۆزىگە سوئال قويۇپ، — ياقۇپبەگ ئېزىز بەگنىڭ خىيانىتىگە سۈكۈت قىلغىنىڭنى، يوشۇرۇن ئالاقەڭنى سېزىپ قالغان بولسا سېنى

ئۆلتۈرمەي، يىپىدىكى پەرغانىلىقنى ئۆلتۈرەمدى؟ ئۇنىڭ قولى خوتەنگە يەتمەمتى؟ دۇرۇس، ھوشۇر بەگ ئالدى بىلەن ئۇنىڭ تىلىنى، ئاندىن كېيىن كاللىسىنى كەسكەن گەپ!»

نىياز ھېكىمبەگ ئوردا ئىچىنىڭ ئىچى شاخلىرى بىلەن ئورالغان چىغىر يولدا بىر تال پىشمىغان ئېھنى ئويناپ كېتىۋېتىپ ئەشۇلارنى ئويلىدى ۋە ئۆز ھۆكۈمىگە رازى بولغاندەك، پىسسىڭىدە كۈلۈپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

باغ مەنزىرىسى رىۋايەتلەردىكى جەننەتتەك گۈزەل ئىدى. ئىككى ئارغامچە بويى كۆتۈرۈلگەن قۇياشنىڭ ئالتۇن شولىسى قارامتۇل ئۆرۈك يوپۇرماقلىرى ئارىسىدىن شۇڭغۇپ ئۆتۈپ دەرەخ سايىسىدىكى قويۇق كۆكاتلار يۈزىدە جىلۋە قىلاتتى. تاڭنى يىڭى ناخشىسى بىلەن كۈتۈۋالغان قۇشلار تاڭدىن باشلاپ تووۋلاشقا باشلىغان غەزىلىنى تېخىچە تۈگىتەلمىگەنىدى. قۇشلارنىڭ تۈنجى ناخشىسى بىلەن تەڭ ئېچىلغان ئەتىرگۈللەر ياقۇتتىن ياسالغاندەك تاۋلىناتتى. ئېرىقلاردىكى سۇنىڭ شىرىلدىشى سەبى قىزنىڭ كۈلكىسىدەك خۇش ناۋا ئىدى. پاك، سۈزۈك سەھەر شەبنىمى بىلەن يۇيۇلغان گۈزەل تەبىئەت، زۇمرەتتەك سۈزۈك كۆك ئاسمان، تۈرلۈك-تۈمەن قۇشلارنىڭ جاننى ياشارتىۋېتىدىغان ئۇمۇمىي خورى قەدەملىرىنى ئېغىر يۆتكەپ كېتىۋاتقان نىياز ھېكىمبەگكە ھېچقانداق زوق بېرەلمەيتتى. جانسىز مەۋجۇداتلارنىمۇ جانلاندۇرۇۋېتىدىغان بۇ گۈزەللىك نامايەندىلىرى ئۇنىڭ جىمى سەزگۈسىنىڭ تېشىدا ئىدى. تەپەككۇرىنى تۈمۈر تىرناقلىرى بىلەن مەھكەم قامال قىلىۋالغان تۈگىمەس خىيال ئۇنى بۇ مۆجىزاتلاردىن بەھرە ئالدۇرمايتتى.

نىياز ھېكىمبەگ دەرەخلەرنىڭ دالدىسىدا، يوپۇرماقلار ئارىسىدا تۇرۇپ ئۆزىنى قورۇغداۋاتقان خاس مەھرەملىرىگە «سەگەك تۇرۇڭلار» دېگەندەك قاراپ قويدى - دە، ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلاشقا باشلىدى:

«شۇنداق قىلىپ ئىزىز بەگ ئۆلدى، ئۇردىدىكى روشەن كۆز،

ئۆتكۈر قولاقمۇ ئېتىلىپ قالدى. ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟ ياقۇپبەگدە ۋە ئۇنىڭ يېنىدا يۈز بېرىۋاتقان ئۆزگىرىشلەردىن خەۋەر تاپماي بولامدۇ؟ هوشۇربەگچۇ، هوشۇربەگ تېخى ياش، ساددا، ئۇنى سادىدىلىق قىلىپ ئىشنى بۇزۇپ قويمايدۇ دەپ هۆددە قىلىش مۇمكىنمۇ؟ ياق!... ياق...»

— بېگىم!

تۇيۇش چىقارمايلا يېتىپ كەلگەن ياساۋۇل بېشىنىڭ زەئىپ ئاۋازى تاشقى دۇنيانى نەزەردىن ساقىت قىلىۋەتكەن نىياز هېكىمبەگنى خۇددى ساغرىسىغا بىگىز سانجىلغاندەكلا چۆچۈتۈۋەتتى. ئۇ قائىدىنى بۇزۇپ ئىجازەتسىزلا پەيدا بولغان بۇ ئەدەبسىزنى ئۇچۇقداپ قويماق ئۈچۈن قولىنى كۆتۈردىيۇ، نىيىتىدىن يېنىپ:

— هە، نېمە گەپ؟ — دەپ زەردە بىلەن سورىدى. ياساۋۇل بېشى:

— بەگ جانابلىرى، ئۆزلىرىگە مەلۇم قىلمىسام زادى بولمىدى، بىر توپ دەرۋىش دەرۋازا ئالدىدىن كەتمەي تۇرۇۋاتىدۇ، ئۆزلىرىنى مالال قىلماي دەپ ھەيدەپ باقتىم، ھەيۋە قىلدىم، قانچە قىلسامۇ گەپ يەيدىغان، يولىغا راۋان بولىدىغاندەك ئەمەس — دەپ جاۋاب بەردى، ھودۇقۇپ، دۇدۇقلاپ تۇرۇپ.

نىياز ھېكىمبەگ سەل ھەيران بولدى ۋە دېدى:

— دەرۋىش! نېمە دەرۋىشلەركەن ئۇ بۇ يەرگە كېلىپ تەتۈرلۈك قىلىدىغان؟ يا بۇ يەر مازار ـ ماشايىخ بولمىسا، يا نەزىر-چىراغ، زاراخەتمە ئۆتكۈزمىگەن تۇرساق؟

— تەقسىر، بۇ تەرىپىنى مەن ئۇقمىدىم، ئىشقىلىپ ئۇلار ئەتىگەندىلا كېلىشكەن، ھاكىمبەگ بىز بىلەن كۆرۈشسۇن، دەيدىغان زۆرۈر گېپىمىز بار، ھاكىمبەگ يۈز كۆرسەتمىگۈچە بۇ يەردىن كەتمەيمىز، دەرۋازا ئالدىدا تۈنەيمىز دەۋاتىدۇ...

— نەچچە ئادەم ئىكەن؟

— يىگىرمىچە چىقار، تەقسىر.

نىياز ھېكىمبەگ سەللىلىك بېشىنى گىلدىڭلىتىپ يەنە يەتتە-سەككىز قەدەمچە ماڭدى، باغ تېمىغا يېتىپ باراي دېگەندىلا ئاندىن تۇيۇقسىز كەينىگە بۇرۇلۇپ، ئەگىشىپ كېلىۋاتقان ياساۋۇل بېشىغا بۇيرۇق قىلدى:

— ئۇ دەرۋىشلەرنى ئېسىل مېھمانخانىغا باشلاڭلار، قاتموقات كۆرپە-چۈشەك سېلىڭلار!

— دەرۋىشلەرنى ئېسىل مېھمانخانىغا باشلايمىزمۇ؟

ھاكىمبەگنىڭ گېپىگە ھەيران بولغان ياساۋۇل بېشى ئاشۇ ئىككى ئېغىز سۆزنى تەكرارلىغىنىچە باغدىن چىقىپ كەتتى...

دەرۋىشلەر ئىشكى دىۋانغا ئېچىلىدىغان چوڭ مېھمانخانىغا دۈپۈرلىشىپ كىرىپ كەلدى ۋە چورۇق، كەشلىرى بىلەنلا گىلەم ئۈستىگە چىقىپ، تام بويلاپ سېلىنغان بولۇپتەك يۇمشاق كۆرپىلەردىن ئورۇن ئېلىشتى. ساپايىلىرىنى پوتىسىغا قىستۇرۇپ قويۇپ، كېرىلىپ ئولتۇرۇشتى. ئادەتتە ھىندى، پەرەڭ سودىگەرلىرى، مۇھىم ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ۋە ئېسىلزادە مېھمانلار كۈتۈلىدىغان بۇ مېھمانخانا بۈگۈن ياماق جەندە، كىرلاش كۇلاھ كىيگەن، توپىغا پۆچۈلىنىپ ئۆگىنىپ كەتكەن دەرۋىشلەرنىڭ كۆلكە-چاقچاقلىرى بىلەن بۇرۇنقى سۈرىنى يوقاتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ھۆرمەتلىك ئاتىلار!

نىياز ھېكىمبەگ مېھمانخانىغا ئېگىلىپ، پۈكۈلۈپ كىرىپ كەلدى ۋە دەرۋىشلەر بىلەن بىرمۇ بىر قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ چىققاندىن كېيىن داستىخانچىغا ئىشارەت قىلدى.

مۇلازىملار ئورىدا داستىخانچىسىنىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن ئۇزۇن-ئۇزۇن گۈللۈك داستىخانلارنى دەرۋىشلەرنىڭ ئالدىغا يېيىپ، قەنت-گېزەك، ھەسەل، مۇرابىا، گۈلقەنت، مېۋە-چېۋە، سىڭىپ پىشقان ياغلىق توقاچ، دەستە-دەستە كاكچىلارنى تىزىۋەتتى. ئارقىدىنلا نەپىس چىنىلەردە ناۋات سېلىنغان چاي تۇتتى.

چىرايىدىن كۈلكە يېغىپ تۇرغان نىياز ھېكىمبەگ ئورنىدىن دەس تۇردى-دە، ئىككى قولىنى كەڭ يېيىپ، كۆزلىرى بىلەن داستىخانغا ئىشارەت قىلىپ:

— قېنى موھتىرەم ئەۋلىيالىرىمىز، چايغا بېقىشسىلا، بۈگۈن ناماز بامداتتىن بۇرۇن بەك ئوبدان بىر چۈش كۆرگەنىكەنمەن، چۈشۈمدە پىقىرنىڭ يەكەن دىيارىدا ئالەمدىن ئۆتكەن مۇبارەك پەدەرى سەئىد ئىشان غازى جانابلىرى پەيدا بولۇپ: «بۈگۈن كۈلبەڭگە شۇنداق مېھمانلار كېلىدۇكى، ئۇلار ئاللاغا ئەڭ يېقىن، دۇنيايى ئىجابەت ئەزىزلەردۇر، بۇ مېھمانلارغا مۇھەببەتلىك كۆڭلۈڭنىڭ تۆرىدىن ئورۇن بەر، ھىممىتىڭنىڭ بەرىكىتى بىلەن داستىخان سېلىپ رازىلىقىنى ۋە دۇئاسىنى ئال» دېگۈدەك. كۆرۈپ تۇرۇپتىمەنكى، ئىشان پەدەرىم بېشارەت بەرگەن مېھمانلار دەل ھەزرىتىلىرى ئىكەنلا. تۆگە سويۇپمۇ چىللاپ كەلگىلى بولمايدىغان پەرىشتە سۈپەت ئاتىلىرىمىز بۈگۈن ئاللانىڭ قۇدرىتىدە ئۆز ئاياغلىرى بىلەن كېلىشىپتىلا. مۇبارەك جامالىرىنى كۆرۈپ كۆڭلۈم باشقىچىلا كۆتۈرۈلۈپ قالدى. قېنى، غەم باسقان كۈلبەمنى جانلاندۇرۇپ، تارتىنماي ئېلىشسىلا! — دېدى ۋەزخانلىق قىلىپ.

نىياز ھېكىمبەگ ئۆز ئاتىسى «سەئىد ئىشان غازى جانابلىرى»نىڭ نامىنى ئېغىزغا ئالغاندا كىيپەك دەرۋىشنىڭ بەدەنلىرى بىردىنلا تىكەنلىشىپ كەتتى. ساڭگىلاپ تۇرغان قاپاقلىرى ئاستىدىكى ئويچان كۆزلىرى يوغان-يوغان ئېچىلدى. قوشۇمىسىدا پەيدا بولغان ئۈچ يول قورۇق بىردىنلا غايىب بولدى. ئۇزۇن مويلۇق كۆتمەك قاشلىرىنىڭ قۇيرۇقى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. قولاق تۈۋىدىكى قورۇلۇپ مونەك بولۇپ كەتكەن مۇسكۇلسىز تېرىلىرى تارتىشىپ، لىكىلداپ كەتتى. بوغۇزىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان كۈچلۈك ھاۋا ئېقىمىنى توسۇۋالماقچى بولغاندەك، چىمەلتىكى ئۇزۇلگەن سول ئالقىنى بىلەن ئاغزىنى توسۇۋالدى - دە، پەس ئاۋازدا يۆتىلىپ

قويدى...

كېيەك دەرۋىش ئۆزىنىڭ پاخالغا چوغ تاشلىغاندەك بىر ئىش قىلىپ قويغىنىنى سەزگەندە بەكلا كېچىككەنىدى. ھەمراھلىرى يار ئالغان سۈدەك دەۋرەپ كەتكەندە بولسا، ئۇلارنى بۇ خەتەرلىك يولدىن توسۇپ قېلىشقا ئامالسىز قالدى. كۆرسەتكەن سەۋەبلىرى، توقۇپ چىققان باھانىلىرى شىددەتلىك سەل سۈيىگە توغرا كېلىپ قالغان كىچىك توسمىدەكلا ھېچنېمىگە دال بولالمىدى. سەلنى توسۇشقا ھەددىدىن زىيادە ئۆزىنى ئۇرۇشمۇ، سەلگە قوشۇلۇپ بىللە ئېقىشمۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن ئوخشاشلا زىيانلىق ئىدى. ئىلاجسىز قالغان دەرۋىش ئاخىرى كېيىنكى يولنى تالاشقا مەجبۇر بولدى ۋە ھەمراھلىرىغا قوشۇلۇپ بەگنىڭ ئالدىغىچە كەلدى. ئۇنىڭ خاۋاتىرلىنىدىغان ئىككى ئىشى بار ئىدى. بىرى، دەرۋىشلەر نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئوغسىنى قايىنتىپ قويۇپ بىرەر پېشكەللىككە ئۇچراپ قالسا، ئۇنىڭ سەۋەبكارى دەل ئۆزى بولۇپ چىقاتتى. يەنە بىرى... يەنە بىرىنى ھازىرچە ھېچكىمگە ئېيتقىلى بولمايتتى...

نىياز ھېكىمبەگ ئۆزى بىلىدىغان تەكەللۇپ سۆزلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئېيتىپ تۈگەتتى، ئۆرە تۇرۇۋېرىپ ئاياغلىرى تالدى. كۇلۇمسىرەۋېرىپ يۈز نېرۋىلىرى بىھوش بولدى. لېكىن، دەرۋىشلەر تاتلىق - تۇرۇملارنى بىر ياققا سۈرۈپ قويۇپ، نازۇ نېمەتلەرگە كۆز قىرىنىمۇ سېلىپ قويمىدى. گۆشلۈك پولۇ ۋە پېتىر مانتا كەلتۈرۈلدى، ئوخشىغان تائاملارنىڭ مەززىلىك ھىدى مېھمانخانىنى بىر ئالدى. ئەمما مېھمانلار كۆڭلەك - يەكتەكلىرىنىڭ پېشى بىلەن يۈز - كۆزلىرىنى يەلپۈپ، خۇددى نەزەرى ئۈستۈن بايۋەچچىلەردەك ئولتۇرۇۋەردى. نىياز ھېكىمبەگ يەنەبىر قېتىم تەكەللۇپ قىلىشقا مەجبۇربولدى:

— دەرۋىش ئاتىلىرىم، غىزا سوۋۇپ قېلىۋاتىدۇ، پولۇدىن بولسىمۇ بىر كاپام ئېلىشقان بولسىلا بېشىم ئاسمانغا تاقاشقان بولاتتى...

دەرۋىشلەر نېمىشقىدۇر جىمغۇر بولۇپ قالغان كېيەك دەرۋىشكە ئاس-تىرتتىن قاراپ قويياتتى. بېشى توپ ئىچىدىن ئاران چىقىپ تۇرغان كېپەك دەرۋىش ھەمراھلىرىنىڭ بۇنداق قارىشىنىڭ نېمە مەنىنى ئۇقتۇرىدىغانلى-قىنى ئېنىق چۈشەنگەچكىمۇ، ئۇلارنىڭ نەزەرىدىن ھەدەپ ئۆزىنى قاچۇ-راتتى. كۆزلىرىنىڭ ئۇچرىشىپ قېلىشىدىن قورقاتتى.

ئادەتتە ھېچكىمگە گەپ بەرمەيدىغان كېپەك دەرۋىشتىن بۈگۈن نوقۇسىمۇ سادا چىقمايۋاتقىنىغا ئەجەبلەنگەن ساقاللىق دەرۋىش ئۇنىڭغا قاراپ يېيۋەتكىدەك بىر ئالىيۋالدى -دە، ئارىدىكى جىمجىتلىقنى بۇزدى:

— ھاكىمبەگ جانابلىرى، ئەيىبكە بۇيرۇمىسلا، قورسىقىمىز توق دېسەك يالغان گەپ قىلغان بولىمىز، قورسىقىمىزنىڭ ئاچلىقىغۇ ئاچ، شۇنى-سى ئۆزلىرى ئالدىدا كىچىككىنە خىجالەتچىلىكىمىز بار ئىدى. شۇ ۋەجىدىن گېلىمىزدىن غىزا ئۆتمەيۋاتىدۇ، — دېدى ئۇ گەپنى ئەگىتىپ.

دەرۋىشلەر «تازا قاملاشتۇردى» دېگەندەك، بىر - بىرىگە قارىشىۋال-دى. ساقاللىق دەرۋىشنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە گەپ بارلىقىنى تۇيۇپ تۇرغان نىياز ھېكىمبەگ بىردىنلا كۈلۈمسىرىدى - دە:

— پېقىر يۇرت كۆرگەن، بېشىمدىن ئىسسىق - سوغۇق ئۆتكەن، كەڭ قورساق، ئەپۇچان ئادەممەن، خىجالەت بولغانلارنى خىجالەتتىن خالاس قىلىش قولۇمدىن كەلمىسە، ئالتە بەگلىك بۇ يۇرتقا ھاكىمبەگ بولۇپ نېمە قىلىمەن؟ قېنى، خىجالەت بولۇشلىرىنىڭ ۋەجىنى بىلىشكە مۇمكىن بولارمىكىن؟ — دېۋىدى، ساقاللىق دەرۋىش ھەييارلارچە كۈلۈپ قويۇپ، سۆزىنى ئۇلىدى ۋە دېدى:

— ئۆزلىرى كەڭ قورساق، ئەپۇچان ئادەم بولغاندىن كېيىن، گەپنى ئوچۇقلا دەۋېرەي، بەزىلەر «يۇرت خاراب بولۇۋاتىدۇ، پۇقرا قەھەتچىلىكتىن ئۆلۈۋاتىدۇ، ھاكىمبەگنىڭ پۇقرا بىلەن كارى بولمايۋاتىدۇ» دېسە پۈتۈنلەي ئىشىنىپ كېتىپتۇق. مانا بۈگۈن كۆرۈپ تۇرۇپتىمىز، ئالدىمىزغا چوڭ

داستىخان يېيىپ، نازۇنېمەت بىلەن تولدۇرۇۋېتىلە، ئەدەب بىلەن تەكەل-
لۇپ قىلدىلا، بۇنىڭغا قاراپ ئۆزلىرىنىڭ ئۇلار ئېيتقاندەك پىخسىق، ئاچكۆز
ئادەم ئەمەسلىكلىرىنى چۈشەندۇق. باشقىلارنىڭ ئۆسەك گەپلىرىگە ئىشى-
نىپ، ئۆزلىرىگە خاتا باھا بېرىپ قويغىنىمىز ئۈچۈن ئەپسۇسلىنىۋاتىمىز،
خىجالەتچىلىكىمىزنىڭ ۋەجى مانا شۇ بېگىم!

مېھمانخانىدا يېنىك شاۋقۇن كۆتۈرۈلدى، كىمدۇر بىرى بارىكاللا
توۋلىۋەتتى. كىمدۇر باشمالتىقىنى چىقىرىپ، ئۆزىنىڭ گەپدانلىقىغا ئۆزى
ھەيران بولۇپ كۈلۈمسىرەپ تۇرغان ساقاللىق دەرۋىشكە كۆرسىتىپ قوي-
دى.

نىياز ھېكىمبەگ بىر ھازا داڭقېتىپ تۇرۇپ قالغاندىن كېيىن تۇسات-
تىن ھوشىنى تاپقاندەك بولدى ۋە:

— دۇرۇس... تامامەن دۇرۇس، پېقىر ئۆزلىرى ئېيتقاندەك مەرد،
سېخىي ئادەممەن، پۇخرادىن ھېچ نەرسىنى ئايىمايمەن، شۇڭىنىسى، قول
ئاستىمدىكى بەزى مىڭبېشىلار، بەگلەر...— دېدى تىلىنى چاينىپ.

نىياز ھېكىمبەگنىڭ قەستەن قورۇق ھارۋا سۆرەۋاتقىنىنى سېزىپ
قالغان ساقاللىق دەرۋىش «ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ» دېگەندەك،
ياپىيا گەپ بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتتى:

— چىمپىشىق ئىشەندۇق، راستىنلا سېخىي ئادەم ئىكەنلا، چاتاق-
نىڭ ھەممىسى ئاشۇ مىڭبېشى، بەگ، توقسابا دېگەن لەنتىلەردە، ئۇلار
پۇقرالارنىڭ ھالىنى ئۆز ئەينى مەلۇم قىلغان بولسا ئۆزلىرى ئوردا يېنىدىكى
ئىككى ئامبارنى ئېچىپ، پۇقراغا ئاش - ئوزۇق بەرگەن بولاتتىلا، توغرا
دېدىممۇ، بېگىم؟ — دېدى، ئىنتايىن تەبىئىي تەلەپپۇز بىلەن. يەنە بىر
دەرۋىش ئۇنىڭ گېپىنى تولۇقلاپ دېدى:

— بېگىمغۇ جەزمەن شۇنداق قىلاتتى، شۇڭىنىسى ئۇلار ئىككى
ئامباردا لىق ئاشلىق بارلىقىنى بېگىمگە دېمىگەن گەپ، شۇنداقمۇ، بېگىم؟

— شۇنداق... شۇنداق... ھەي ئەشۇ ئادەملەرنىزە...

قارا باسقاندەك تەرلەپ كەتكەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ تىلى بىردىنلا كالۋالىششقا باشلىدى. يىرتقۇچتىن قورققاندەك تىترەپ، كۆزلىرىنى دەرۋىشلەردىن ئېلىپ قاچتى. شۇ ئاردا ھېلىقى ساقاللىق دەرۋىش يەنە قىستاپ كەلدى:

— تەقسىر، بىز دېگەنغۇ خۇدانىڭ بەرگىنىگە شۈكرى - قانائەت قىلىپ ياشاۋېرىدىغان خەق. لېكىنزە نەچچە مىڭ يوقرا ئاچ - زارلىقتىن قاخشاۋاتىدۇ، ئۆي - ماكانلار، تېرىلغۇ يەرلەر ئىگىسىز،قاراقسىز قېلىۋاتىدۇ. ئۆلتىماسىمىز شۇكى، ھېلىقىدەك بىپەرۋا بەگلەرنى ئالدىلىرىغا ھازىر قىلىپ، يوقراغا ئاش - ئوزۇق تارقىتىپ بېرىشكە پەرمان چۈشۈرگەن بولسىلا، بىزمۇ خاتىرجەم بولۇپ، نارۇنىمەتلەرگە قول ئۇزاتساق...

نىياز ھاكىمبەگ مەھرەملىرىنى بۇيرۇپ دېۋانبېگىنى، مىرزا بېشىنى چاقىرتتى:

— سلەر لامزەللەر يوقرانىڭ قىينىلىۋاتقىنىنى نېمىشقا ماڭا مەلۇم قىلمىدىڭلار، بېرىڭلار، ئامبارنى ئېچىپ ئاشلىقلارنى ئاچ قالغان يوقرالارغا لايىقىدا تەقسىم قىلىپ بېرىڭلار، نىياز ھېكىمبەگنىڭ زامانىدا قورسىقىمىز ئاچ قالدى دېگەن گەپ ئېككىنچى قۇلىقىمغا كىرمىسۇن! — دەپ ۋارقىرىدى پوكاندەك ئېسىلىپ.

دەرۋىشلەر خۇددى مەسلىھەتلىشىۋالغاندەك، داستىخانغا تەگلا قول ئۇزىتىشتى. تويغىچە غىزالىنىپ بولغاندىن كېيىن تېگىشلىك ئىنئام ئېلىپ، ئامبارنىڭ ئېچىلغان - ئېچىلمىغانلىقىنى كۆرۈپ كېلىش ئۈچۈن يۈرۈپ كەتتى.

دەرۋىشلەرنى دەرۋازا تۈۋىگىچە ئۇزىتىپ چىققان نىياز ھېكىمبەگ ئۇلار بىلەن خوشلاشتى - دە، قايتىپ كىرىپلا ئوردا مەنسەپدارلىرىنى ئېچكىرىكى دېۋانغا جەم قىلىپ، ئۇلارغا نېمىلەرنىدۇر تاپشۇردى.

ئون بەشىنچى باب

تۇن نىسپىدىكى ئوت

قەھەتچىلىكنىڭ مۇدھىش چاڭگىلىدا جان تالىشىۋاتقان خوتەنلىكلەر ئۈمىد ئاسمىنىنىڭ نامەلۇم بىر بۇرجىكىدە كىچىككىنە يورۇقلۇقنى كۆرۈپ، ئاستا ـ ئاستا جانلىنىشقا باشلىدى. سولغۇن چىرايى ئېچىلىپ، تاتارغان مەڭزىگە قان يۈگۈردى، ياش دېغى قېتىپ قالغان كۆزىدە بولسا كۆلكە ئالامەتلىرى پەيدا بولدى. ئېگىلگەن بەللەر رۇسلىنىپ، قەدەملىرىگە تور قېتىلدى. چوڭ قەتلىئامدىن كېيىنكى بۇ تۇنجى ياخشى ئالامەتلەر تۆت-بەش كۈنلۈك توقلۇقتىن كېيىنلا روي بەرمەكتە ئىدى.

ئۆزىنى تەدبىرلىك چاغلىغان نىياز ھېكىمبەگ ئىشكى ئالدىغا ساپايە قېقىپ كەلگەن بىر توپ دەرۋىشنى دان تەمەسىدە كەلگەن بىر توپ قۇشقاچ دەپ بىلدى ۋە بۇ قۇشقاچلارغا يوشۇرۇن قاپقان قۇردى. ئەرزى-مەس بەدەل ھېسابىغا ئۇلارنى راسا ئۇبدان تويغۇزۇپ پۇخادىن چىققۇدەك سايرىتىۋالماقچى ۋە بۇلارنىڭ تىلى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ پۇقراپەرۋەر، ساخا-ۋەتچى دېگەن نامىنى ئايغى يەتكەنلىكى يۇرتلارغىچە تارقاتماقچى بولغان-دى. ئەپسۇس، ئۇ دەرۋىشلەرگە تۇزاق قۇرۇۋاتقاندا، ئويلىمىغان يەردىن ئۆزى تۇزاققا چۈشۈپ قالدى.

ئۇ بۇ جان ئالغۇچى تۇزاقتىن بىر ھەيۋە بىلەنلا قۇتۇلغانمۇ بولار ئىدى. بىراق ئاشكارا قاتتىق قوللۇق قىلىش ئۇنىڭغا تىرناقچىلىك پايدا ئەكەلمەيتتى. ھەتتا ئىناۋىتى يەرگە ئۇرۇلۇپ، توپا بىلەن تەڭ قىلىۋېتىلەت-تى. بولۇپمۇ دەرۋىشلەر بىلەن ياقىلىشىش قايناپ تۇرغان قازانغا قول تىققاندەكلا بىر ئىش ئىدى.

نىياز ھېكىمبەگ دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ، غەزەپ شەمشىرىنى قايتا قىنىغا سېلىۋەتتى. يۈزىدىكى ئاخىرقى بىر قات چۈمپەردىنى ئېلىپ تاشلاشتىن ھەزەر ئەيلىدى. تورنى كەڭ يېيىپ، بېلىقنىڭ چوڭىنى تۇتۇش قارارىغا كېلىپ، ئامبار دەرۋازىسىنى ئۇلۇغ ئېچىۋەتتى.

دەرۋىشلەرنىڭ نازارىتىدە ئېچىلغان ئىككى چوڭ ئامبار ئۈچ كۈنگىچە ئۇچۇق تۇردى. يېقىن يىرا - قىشلاقلار خۇددى يىلدا بىر كېلىدىغان ئايەم كۈنىدەك قىزىپ كەتتى. ئايىغى چاققان دەرۋىشلەرنىڭ يۇرتمۇ يۇرت يۈرۈپ تارقاتقان خۇش خەۋىرى مىڭلىغان، ئۇنمىڭلىغان ئاچ ھاجەتمەنلەرنى ئامبار ئالدىغا باشلاپ كەلدى. جان بېشىغا بۆلۈپ بېرىلىدىغان يېرىم چارەكتىن قوناقنى ئۆيلىرىگە توشۇپ كېتىۋاتقان ئالدىراش ئادەملەر شەھەر كوچىلىرىغا تولۇپ كەتتى.

پادشاھلىق ئامباردىن بېرىلگەن ئازغىنە ئاشلىقنى ئاجايىپ چوڭ ئىشتىھا بىلەن يەۋاتقان كىشىلەر، دۇئاسىنىڭ بېشىنى كەرەملىك ئاللاغا، ئاخىرىنى قولى كەڭ زامان ھاكىملىرىغا ئاتاشتى. دېمەك، ئۇزاققا داۋام قىلالمايدىغان بۇ مولچىلىقنى ئاللانىڭ ۋە ھاكىمبەگنىڭ ھىممىتى دەپلا بىلىشتى. قادىر ئاللا يەتتە ئىقلىم جامەئەسىنى ئاپىرىدە قىلىپ، ئۇلارغا مىجەز - خۇلۇق تەقسىم قىلغاندا خوتەنلىكلەرگە شۇنداق ساددا، شۇنداق تۈز بىر مىجەزنى بەخش ئەتكەنىدىكى، ئۇلار بۇ كۈن، بۇ سائەتلەردە ئىككى- ئۈچ يىل بۇرۇن مۇشۇ ئاشلىق ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ زىمىستان قىش ۋە تومۇز ئايلىرىدا قانچىلىك تەر تۆكۈپ، قانچىلىك رىيازەت چەككەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالغانىدى. بۇنى رەھمدىل ھاكىمنىڭ سېخىيلەرچە ئىنئامى دەپلا چۈشىنەتتى.

ئەھۋال شۇنداق ئىكەن، مۇشۇ توقچىلىق ئۈچۈن ھاكىمبەگ بىلەن چىنىنى ئالقىنىغا ئېلىپ قويۇپ زاكۇنلاشقان، قىلىچ ئۈستىدىن ئەقلىنىڭ كۈچى بىلەن غالىب كەلگەن بىچارە دەرۋىشلەرگە بىر پىيالە ئىسسىق چاي قويۇپ، رەھمىتىنى ئىزھار قىلىدىغان ئوغۇل بالىنىڭ چىقمىغانلىقىدىنمۇ

خاپا بولغىلى بولمايتتى.

داق بورنى تەخت، كۆلاھنى تاج بىلىدىغان، قاقچىلىك لوقما بەرگەن سېخىيدىن ئالەمنى بەرگەندەك خۇشال بولىدىغان، ئالەمچىلىك ياخشىلىقى ئۈچۈن بىرەر تال تېرىق تەمە قىلمايدىغان دەرۋىشلەر ئۆز خىزمىتىنى ئۆزگىلەرگە داۋراڭ سالمىدى. پەقەت، بىر تېرە، بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغان جانلارغا مادار كىرگىنىنى، ئۇلارنىڭ كۆكرىپ كەتكەن قوناقنى كۆزلىرىگە سۈرتكىنىنى، قازاندا قايناۋاتقان تاشقا تەلمۈرۈپ ئۇخ-لاپ قالغان سەبىيلەرنىڭ زاغرىنى قەن شۇمۇرگەندەك شوراۋاتقىنىنى كۆرۈپ، كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ بىر چەتتە قاراپ تۇرۇشتى.

گۇگۇم چۈشۈپ، ئۆگزە - ئۆگزىلەردىن كۆكۈچ تۈتۈن ئۆرلەپ، قازانلاردىن ھور كۆتۈرۈلگەندە، تەقدىر چىچىۋەتكەن نىسۋىسىنىڭ مىگدىن بىرىنى تېپىپ يېيەلەيدىغان ئاشۇ بىر توپ دەرۋىشلەر ئاللانىڭ نامىنى زىكرى قىلغىنىچە لاچىنئاتا مازىرىغا يېتىپ كېلىشتى. گۈلخان يېقىپ، ئىسلىشىپ، قارا تاشقا ئوخشاپ قالغان كونا مىس چەينەكلىرىنى قوقاس ئۈستىگىلا قويدى.

ئۇلار خۇرجۇنلىرىدىكى قېتىپ كەتكەن زاغرىلىرىنى يۇمشىتالىغۇدەك سۇ قاينىتىۋېلىش ئۈچۈنلا گۈلخان ياققاندى. يول تۆپىسىدىن تېرىپ كەلگەن خاسىيەتلىك قۇرۇق تەمەچلەر ياغ تۆككەندەكلا لاۋۇلداپ كۆيۈۋا-تاتتى. يىلان تىلىدەك تولغىنىۋاتقان يالقۇن تەپتىدە دەرۋىشلەرنىڭ كۆزلى-رى گۈلخاندىكى چوغدەك چاقناپ، يۈزلىرى قىزىل شولىغا پۈركىلەتتى. پايانى يوق قاراڭغۇلۇق ئىچىدە خۇددى كۆن تۇغقاندەك پەيدا بولغان بۇ ئوت شارى كۈچلۈك ھاۋا ئېقىمى بىلەن قوشۇلۇپ ئاسمانغا ئۆرلەپ، قارا قەپەستەك ئېسىلىپ تۇرغان بوشلۇقىچە تۇتىشاتتى. يالقۇن ئۈچىدىن ئايرىلىپ چىققان قويۇق تۈتۈن ئەتراپتا بىرئاز لەيلەپ يۈرەتتى - دە، قاراڭغۇلۇق ئىچىگە ئۆزىنى ئاتاتتى. خوتەن پۇقرالىرىنىڭ ئۇتمۇشى، مۇڭ-زارى ۋە كۈلكىسىگە ئەسىرلەردىن بېرى گۇۋاھ بولۇپ كەلگەن لاچىنئاتا

مازىرى گۈلخان يورىقىدا ئەمدىلا ئويغىنىۋاتقان ئورمانلىق باتۇرنىڭ يۈزىدەك يورۇپ تۇراتتى. مازارنىڭ ئەگىم ئىشىكلىرى، خانىلىرى ئۈستىدىن چوقچايغان يېشىل كاھىشلىق گۈمبەز ئاسماننى تىرەپ تۇرغان بەھەيۋەت تۇۋرۇكتەك سۈرلۈك كۆرۈنەتتى. قەبرە ئۈستىگە تىكلەنگەن شەددىلەر، تۇغئەلەملەر، تولۇملارنىڭ كۆپلۈكىدىن پۈتكۈل مازار غوچچىدە چېچەكلىگەن، باراقسان ئۆسكەن قېرى ئازغان دەرىخىگە ئوخشايتتى. يۇلغۇن شاخلىرىغا ئېسىلغان رەڭدار رەخت پارچىلىرى كېچە شامىلىدا خۇددى جەڭگاھتىكى ئەلەمدەك لەپىلدەيتتى.

سۇ قايىندى، نانمۇ يۇمشىدى. دەرۋىشلەر كومزەكلىرىدىكى ئۆپكىدەك ئېسىلىپ باشقىچە تەم كىرىپ قالغان زاغرىنى مەززە قىلىپ يېيىشتى. بەزىلىرى تاغ يېرىلغاندەك كېكىرىۋالدى. بۆرۈتلىرىنى تالاپ، ساقاللىرىنى سىيلاپ، ئاللانىڭ بۇ مول نېمىتىگە شۈكرى - قانائەتلەر بىلدۈرۈشتى.

چايدىن كېيىن، دەرۋىشلەر مازارنى يېرىم دائىرە ئايلىنىپ ئاقىدىغان چوڭ ئۆستەڭدە تەرەت يېڭىلاپ، مازار سەيناسىدىلا تىلاۋەتكە ئولتۇردى. تىلاۋەتتە ھەركىم ئۆزىنىڭ دۇئا-تەلەپلىرى بىلەن مەشغۇل بولدى. مۇشۇ بىر ھەپتە ئىچىدە ئۇلار ئىلچى تەۋەسىدىكى ئىمامكازىم، ئىمامئەپتەر، ئىماماسىم مازارلىرىنى تاۋاپ قىلىپ يۈرۈپ، لاچىن ئاتىنى سېغىنىپ، بۇ بىر كېچىنى تۈنەكتە ئۆتكۈزمەكچى بولۇشقانىدى.

تۈن تەگدىن ئاشقاندا خوتەن تەلەپپۇزىدا سۆزلەيدىغان ھىلقى دەرۋىش سۇ دەرۋازىسى تەرەپكە قولنى چىنىدى ۋە توۋلىۋەتتى:

— ھوي، قاراڭلار ئاۋۇ تەرەپكە، ئوت كەتكەندەك يورۇپ كەتتىيا؟

دەرۋىشلەر تىلاۋەتنى توختىتىپ شەھەر تەرەپكە قاراشتى. ئۇپۇقنىڭ بىر پارچىسىنىڭ قان تۆكۈلگەندەك قىزىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپلا مازار يۈزىدىن ئېگىزرەك بولغان تۈزلەڭلىككە قاراپ يۈگۈرۈشتى.

تەخمىنەن سۇ دەرۋازىسىغا يېقىن بىر جاينىڭ بىر پارچە ئاسمىنى خۇددى كۈندۈزدىكىدەك يورۇپ كەتكەن، تۈن قاراڭغۇسىدا ئاسانلىقچە

كۆزگە چېلىقمايدىغان بۇلۇتلارمۇ شەلپەردەك قىزارغانىدى. يورۇپ كەتكەن بۇ بىر پارچە ئاسماندا گاھ كۆچىيىپ، گاھ ئاجىزلاپ تۇرىدىغان قىزغۇچ شولىدىن ئۆزگە، بىرەرمۇ يۇلتۇز كۆرۈنمەيتتى.

— تۇۋا، بۇ نېمە ئالامەتتۇ؟ — دۇمچەكرەك كەلگەن بىر دەرۋىش ياقىسىنى چىشلىگىنىچە دۇرۇت ئوقۇشقا باشلىدى. يەنە بىر دەرۋىش:

— نېمە ئالامەت بولاتتى، ئوت كېتىپتۇ... ئوت! — دېدى پەرۋاسىز هالدا.

— قاراڭلار، بۇ ئوت بىزنىڭ قەلەندەرخانىنىڭ ئەتراپىدا كۆيۈۋاتقان-دەك قىلىدۇ...، — ساقاللىق دەرۋىش ئوت يورۇقى كۆرۈنۈۋاتقان تەرەپنى ئۇزاق كۆزەتكەندىن كېيىن تېخىمۇ قورقۇنچلۇقراق هۆكۈم چىقاردى، — تاشچىلار مەھەللىسىدە بىرەر ئۆيگە ئوت كەتكەن بولسا بۇ ئوت هايال ئۆتمەي قەلەندەرخانىغىمۇ تۇتىشىدۇ!

بەزىلەر بۇ هۆكۈمگە قوشۇلدى، بەزىلىرى ئۆزى بىلگەنچە بىرنېمە-لەرنى دەپ بۇ هۆكۈمنى رەت قىلىشتى. قايسىدۇر بىر دەرۋىش كەسكىن ئېتىراز بىلدۈرۈپ:

— ئاغزىڭلارنى ئۇششۇتمەڭلار، ئاغىنىلەر، ئوت ئۇدۇل كېلىپ بىزنىڭ ئاشۇ قەلەندەرخانىمىزغا تۇتىشارمۇ، ئاللا بىزدەك بىقۇۋۇل بەندىسى-نى هەرگىز ماكانسىز قويمايدۇ!

خوتەن تەلەپپۇزىدا سۆزلەيدىغان دەرۋىش مۇراجىئەت ئاهاڭىدا:

— بۇرادەرلەر، ئاق يەردە تۈگمەن تالاشماي، بىرىپ قاراپ باقىلى، ئالىمادىن بىرەر نامراتنىڭ ئۆيىگە ئوت كەتكەن بولسا، قاپاقلىرىمىزدا سۇ توشۇپ بولسىمۇ ئۆچۈرۈشۈپ بېرەرمىز، بۇمۇ بىر ساۋاب ئىشتە! — دېدى سۆز قىستۇرۇپ.

ئاخىرقى دەرۋىشنىڭ ئاقىلانە مۇراجىئىتى هەممەيلەنگە خوپ كەلدى. ئۇلار خورجۇن - قاچىلىرىنى ئالمان - تالمان يىغىشتۇرۇپ، ئوت شولىسى كۆرۈنگەن تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈشتى.

ساقاللىق دەرۋىشنىڭ پەرىزى توغرا بولۇپ چىقتى. ئوت كەتكەن يەر بىرەر بەگنىڭ سارىيىمۇ ئەمەس ۋە ياكى بىرەر نامراتنىڭ ئۆيىمۇ ئەمەس، دەل قەلەندەرخانىنىڭ ئۆزى ئىدى. دەرۋىشلەر ھاسىراپ-ھۆمۈدەپ يېتىپ كەلگەندە، كېلىپ - كېتەر دەرۋىشلەرگە ۋە ئاجىز - ئورۇقلارغا ئۈچ يىلدىن بېرى پاناھلىق بېرىپ، بېشىنى قار - يامغۇرغا كۆرسەتمىگەن بۇ ئۇللىق ماكان كۆيۈپ بولاي دېگەنىدى.

تېخى تۈنۈگۈنلا راۋۇرۇس تۇرغان تاملار ئەمدى ئوت- ئىس بىلەن قارىيىپ، كۆيۈپ كەتكەن كۆمەچكە ئوخشاپ قالغانىدى. دەرۋىشلەر يېتىپ - قوپىدىغان دەھلىزنىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىدە دۆۋە - دۆۋە چوغ يېلىنجايتتى. كۆيۈپ چوچولە بولۇپ كەتكەن لىملاردىن قويۇق ئىس ئۆرلەيتتى. چۆگۈن - قاپاق، سوغا- چىلەك كۆتۈرۈشكەن بىرمۇنچە ئادەملەر قەلەندەرخانىنى قۇتۇلدۇرۇپ قالالمىغىنىغا خىجىل بولغاندەك، قىر بېشىدا بېشىنى ساڭگىلىتىپ قاراپ تۇرۇشاتتى. قوشنا ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىلىرىمۇ سانجاق - سانجاق ئادەملەر بىلەن توشۇپ كەتكەنىدى.

دەرۋىشلەر كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە يۈز بەرگەن بۇ مۇئەللەق ئاپەتتىن ھەيران بولۇشۇپ بىر - بىرىگە قارىشىپلا قالدى. بۇ جىمجىتلىقنى ھېلىقى دۆمچەك دەرۋىش بۇزدى:

— ھېلىمۇ ئالدى بىلەن ئاللاغا، ئاندىن قالسا لاچىنئاتامغا شۈكرى دەيلى، ئاللا لاچىنئاتامغا بۇ ئاپەتتىن بېشارەت بەرگەچكىلا ئۇ بۇزرۇكۋارىمىز بىزنى ئاپەت ئاغزىدىن تارتىۋېلىپ ئۆز يېنىغا چىللاپتىكەن، مۇبادا بۈگۈن كېچە يەنە مۇشۇ يەردە تۈنىگەن بولساق نېمىمۇ بولۇپ كېتەر ئىدۇق-ھە؟ — دېدى ئۇ كۆز يېشىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ.

دەرۋىشلەر ئاۋازسىز پەرياد ئۇراتتى. ئوت قەلەندەرخانىنى ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ يۈرىكىنى كۆيدۈرمەكتە ئىدى. دۆمچەك دەرۋىشنىڭ شۈكرى - قانائەت بىلەن سۇغىرىلغان بۇ گېپى دەرۋىشلەرنىڭ سۇنغان، ئۈمىدسىزلەنگەن كۆڭلىگە ئاز - تولا تەسەللى بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن

بىر كاللەك چىكىش يېپقا ئوخشايدىغان بىر گادىرماچ سوئال، قەلەندەرخا-
نىنىڭ قويۇق توتۇنىدەك، ئۇلارنىڭ كاللىسىدا ئەگىپلا يۈرەتتى: «ئوت
تۇگۇل، چىراغمۇ يېقىلمىغان، تۆت پۇلغا چاغلىق بىساتى بولمىغان بۇ يېگانە
ئىمارەتكە نېمە سەۋەبتىن ئوت كېتىدۇ؟ بۇ ئاپەت يا باينىڭ يا بېخىلنىڭ
بېشىغا كەلمەي نېمىدەپ بىزدەك ئۆي-ماكانسىز مۇساپىرلارنىڭ بېشىغا
كېلىدۇ، تەقدىرنى رەنجىتكۇدەك نېمە قىلدۇق؟»

دەرۋىشلەر قەلەندەرخانا خارابىيلىكىگە قاراپ مېيىت نامىزىدا تۇرغان-
دەك ئۆرە تۇرۇۋەردى. بەزىلىرىنىڭ كۆزلىرىگە لىپمۇلىپ ياش تولدى،
بەزىلىرى كۆزىنى چىڭ يۇمۇۋالدى. ئوت ئۇچۇرگىلى ۋە تاماشا كۆرگىلى
كەلگەن كىشىلەر ئۇۋىسى بۇزۇۋېتىلگەن قۇشتەك ماكانسىز قالغان بىچارە
دەرۋىشلەرگە ئىچ ئاغرىتقاچ، بىردىن - ئىككىدىن قايتىپ كېتىشتى. دەل
شۇ چاغدا پايپاسلاپ يېتىپ كەلگەن كېپەك دەرۋىش بىلەن ئۇنى يۆلەۋات-
قان ئايمۇھەممەت دەرۋىشلەر ئالدىدا پەيدا بولۇپ قالدى.

كېپەك دەرۋىش يارمۇھەممەتنىڭ تۇپراق بېشىغا قۇرئان تىلاۋەت
قىلغىلى كېتىپ قېلىپ، ھەمراھلىرىنىڭ لاچىن ئاتا مازىرىدىكى دۇئا -
تەكبىرگە قاتنىشالمىغان، ئالەمنىڭ پىرىمنى دېگۇدەك قىزارتىۋەتكەن ئوت
يوروقىدىن تەشۋىشلەنگىنى ئۈچۈن قۇرئاننى قولتۇقىغا قىسىپلا ئۇدۇل
مۇشۇ يەرگە كەلگەنىدى.

ئۇ قەلەندەرخانىدىكى بىر دۆۋە قوقاسنى كۆرۈپلا بىر پەس قېتىپ
قالدى، ئارقىدىنلا ھەمراھلىرىغا سالام بەردى. ماتەم تۇتقاندەك ئېغىر
كەيپىياتتا تۇرغان دەرۋىشلەر نېمىشقىدۇر ئۇنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئالمىدى.
كۆرسىمۇ كۆرمەسكە سېلىپ، ئاڭلىتىپ تۇرۇپ دىمىقىنى قاقتى. «ئىش
مۇنداق ئىكەن -دە» دېگەنىدەك، بىر - بىرىگە مەنىلىك قارىشىۋالدى.
پەقەت مۇناپىقلارغىلا قىلىنىدىغان بۇنداق سوغۇق مۇئامىلىنى ھار ئالغان
كېپەك دەرۋىش يۈرىكىگە تىغ تەككەندەك ئازابلاندى ۋە:

— بۇرادەرلەر، مۇسۇلمان قائىدىسىنى ئۇنتۇپ قالدىڭلارمۇ نېمە،

سالمىنىمۇ ئىلىك ئالمايسىلەرغۇ، — دېدى ئاچچىق ئارىلاش.

— ... ...

كېپەك دەرۋىش ھەمراھلىرىنى چوقىسىدىن تاپىنىغىچە كۆزىتىپ چىقتى ۋە سۆزىنى داۋام قىلىپ دېدى:

— تىلىڭلارغا جاراھەت چىقىپ قالدىمۇ، ئاغزىڭلار چاپلىشىپ قالدى-مۇ- يە؟ ئادەمنى تولا تەقەززا قىلماي قەلەندەرخانىغا نېمە بولۇپ ئوت كەتكىنىنى دەپ بەرسەڭلەر!

دەرۋىشلەر يەنە زوۋۋان سۈرمىدى. ئوقى بىكار كەتكەن باتۇردەك تېرىكىپ، بوغۇلۇپ كېتىۋاتقان كېپەك دەرۋىشتىن زېرىكتىمۇ، ھېلىقى دۇمچەك دەرۋىش ئېغىز ئېچىشقا مەجبۇر بولدى:

— خۇپسەنلىكنى ئەجەبمۇ ئوخشاتتىلا، قەلەندەرخانىغا نېمە بولغان-لىقىنى بىلىپ تۇرۇپ، رو چۈۋنىدەك كۆزىمىزگە كىرىۋالغانلىرى نېمىسى ئەمدى، — دېيىۋىدى، كېپەك دەرۋىش ئاغزىنى ئېچىپ داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدى ۋە قايتۇرمىلاپ سورىدى:

— نېمە دېدىلە، بۇرادەر، بۇ گەپلىرىنى يەنە بىر دەپ باقسىلا؟

كېپەك دەرۋىشنىڭ جاۋابسىز قالغان بۇ سوئالىغا ساقاللىق دەرۋىش يىرگىنىچ نەزەرى بىلەن قاراپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— قۇلاقلىرىنى قېقىۋېتىپ تۇرۇپ ئاڭلىسىلا كېپەك دەرۋىش، ئۆزلە-رىنى خوتەنلىكمەن دېسىلە، خوتەننىڭ قايسى يېرىدىن، دەپ سورىمىغان گۇناھ بىزدە. ئەمما بىز ئىمانلىرىغا، ساقاللىرىغا ھۆرمەت قىلىپ ئارىمىزدىن ئورۇن بەردۇق. لېكىن سىلى نېمە قىلدىلا؟ نىياز ھېكىمبەگ بىلەن زاكۇنلىشىمىز دېسەك ئالدىمىزنى توستىلا، ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىۋېدۇق، ئىتتىن قورققان كىرپىدەك تۇگۇلۇۋالدىلا، بۇنىڭغىمۇ مەيلى دېدۇق، سوراپ باقايلىكى، قەلەندەرخانىغا كىمنىڭ ئوت قويغىنىنى ھاكىمبەگنىڭ يۇرتدىشى بولغان سىلە بىلمىسىلە يەنە كىم بىلىدۇ؟ توپىمىزدىن ئايرىلغان ئادەم ئوت قويمىسا، كىم ئوت قويىدۇ؟ ھەي، «ھايۋاننىڭ ئالىسى تېشىدا، ئادەمنىڭ

ئالسى ئىچىدە» دېگەن گەپ راست ئىكەن - دە!

كېپەك دەرۋىشنىڭ ئۇزايدىكى جىمى قان بىردىنلا چېكىسىگە تەپتى، يۈرىكى مۇجۇلدى. قۇلاقلىرى غۇڭۇلداپ، كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى. تىترەپ تۇرغان كالپۇكىنى تەستە بېرىپ دېدى:

— تۆھمەت! قۇرئان قۇچاقلاپ تۇرۇپ قەسەم قىلىمەنكى، بۇنداق گۇناھلىق ئىشتىن زىنھار خەۋىرىم يوق، سىلەر ماڭا تۆھمەت قىلىۋاتىسىلەر، تۆھمەت...

كېپەك دەرۋىش پەقەت شۇنىلا دېيەلىدى. يۈرىكىنىڭ تەگ - تېگىدىن ئېتىلىپ چىققان غەزەپ ۋولقانى ئۇنىڭ شەمشەردەك ئۆتكۈر تىلىنى مەھكەم باغلىۋالدى. يەر - ئاسمان ئۇڭ - تەتۈر بولدى. بەزگەكتەك تىترەپ تۇرۇپ قوللىرىنى كەڭ يايدى ۋە ئاسمانغا قاراپ «ئاھ خۇدا، غەپلەتتە قالغان بەندىلىرىڭنىڭ دىلىدا ھەقنى ئاشكارا قىلساڭچۇ...» دەپ ئېچىنىشلىق ئىلتىجا قىلدى - دە، ئوق تەگكەن كېيىكتەك سەنتۈرۈلۈپ كۆل ۇستىگىلا يىقىلىپ چۈشتى.

ۋاقىت توختاپ قالدىمىكىن يا سەزگۈسىنى يوقاتتىمىكىن، ئۇ بىر كەمدە كۆزىنى ئاچتى. ئۆزىنى ئايمۇھەممەتنىڭ قۇچىقىدا كۆردى.

نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىغا ئاشلىق دەۋاسى قىلىپ بارغاندىن بېرى، ھەمراھلىرى ئۇنىڭدىن گۇمانلىنىپلا يۈرەتتى. سەگەك دەرۋىشمۇ ئۇلارنىڭ كۆزىدىن قورقۇنچلۇق شۈبھە ئۇچقۇنلىرىنى بايقاپ قالغانىدى. خۇپىيانە پىچىرلاشلار قۇلىقىغا كىرىپ قالغاندا بولسا، قانداقتۇر بىر يوشۇرۇن كېلىشمەسلىكنىڭ ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغانلىقىنى تۇيغانىدى. ھەرقېتىملىق نامىزىدا خۇدادىن «قۇرۇق سۆز، قۇرۇق تۆھمەت»تىن ساقلاشنى مۇراجىئەت قىلىپ، تالاي قېتىملاپ ياش تۆككەنىدى.

كېپەك دەرۋىش رېئاللىقتا ئايلىنىشنى زادى خالىمايدىغان تەسەۋۋۇردىكى ئىش ئاخىرى يۈز بەرگەن، بۇنىڭغا قەلەندەرخانىغا ئوت كېتىش ۋەقەسى تۈتۈرۈق بولۇپ بەرگەنىدى. راست، ئۇ ھەمراھلىرىنىڭ قەلەندەر-

خانىغا كىملەردۇ قەستەن ئوت قويۇپ بەرگەن، دېگەن گۇمانىغا قوشۇلاتتى. ئۇ ئەبلەخنىڭ كىم ئىكەنلىكىنىمۇ يۈرەكلىك ھالدا پەملىيەلەيتتى، بىراق، ئاشۇ قارا نىيەت ئادەمنى خەلقى ئالەم ئالدىدا رەسۋايى جاھان قىلمىغۇچە ئۆزىنى ئاقلاپ كېتەلمەيدىغانلىقىنىمۇ خېلى ئوبدان چۈشىنەتتى. شۇڭا ئۇ ئايمۇھەممەتنىڭ تەسەللىسىگە جاۋابەن:

— تەقدىرنىڭ قىسمىتىگە ئەلھۆكمىلىللا دېمەي ئىلاج يوق، ئوغلۇم، جان تەندە بولسىلا خۇدانىڭ كۆنى تېخى ئۆزۈن، — دېدى - دە، بەلبېغىنى چىگىتىۋېلىپ ئايمۇھەممەتلەرنىڭكىگە يۈرۈپ كەتتى.

ئون ئالتىنچى باب

دەرۋىشنىڭ دەردى

كېپەك دەرۋىش كىتابتىن بېشىنى كۆتۈردى. ھويلىدا قازان قېلىپىنى سىلىقلاپ ئولتۇرغان ئايمۇھەممەتتىن تۇيۇقسىز سوراپ قالدى:

— ئوغلۇم، دەرۋىش ئاتاڭغا ئىشىنەمسەن؟ — دېدى ئۇ، توغرىدىن-توغرا سوئال قويۇپ.

ئايمۇھەممەت قولىدىكى ئىشنى توختاتتى. دەرۋىشنىڭ بۇنداق باش-ئايىغى يوق سوئالنى سورىغانلىقىغا سەل ھەيران بولغان ھالدا لېۋىنى چىشلەپ ئازراق ئويلىنىۋالدى - دە، دەرۋىشنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ:

— دەرۋىش ئاتا، مېنى يات كۆرگەندەك گەپ قىلدىلىغۇ؟ — دېۋىدى، دەرۋىش كىتابنى يىپىپ قويۇپ، ئايمۇھەممەت تەرەپكىرەك سۈرۈلۈپ:

— ئوغلۇم، ئالدى بىلەن سوئالىمغا جاۋاب بەر، — دېدى ئۆتتۈنۈش ئاھاڭدا.

— ئىشىنىمەن، دەرۋىش ئاتا. سىلىگە دادامغا ئىشەنگەندەك ئىشىنىمەن...

— يالغان سۆزلىمەيۋاتقانسەن، ئوغلۇم؟

ئايمۇھەممەتنىڭ كېپەك دەرۋىش بىلەن بىللە بولىدىغان چاغلىرى كۆپ بولاتتى. لېكىن چايخانىدا تونۇشقان ئەشۇ كۈندىن بېرى ئۇنىڭ ئۆزىنى سىرلىق تېپىشماقلار دۇنياسىغا باشلاپ كىرىشى تېخى تۈنجى قېتىملىق ئىش ئىدى. ئايمۇھەممەت ئاتام دەپ يۈرگەن دەرۋىشنىڭ ئۆزىنى تا ھازىرغىچە چۈشەنمەي يۈرگىنىگە كۆڭلى بىر قىسما بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ دەرۋىشتىن قىلچە ئاغرىنمىدى، ئەكسىچە، ئۇنىڭ سوئالىغا ئۇچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن جاۋاب بەردى:

— يالغان سۆزلىسەم قارا يۈز بولىمەن، ئاتا، گېپىمنىڭ راستلىقىغا ئىمانىم كېپىل! — دېدى ئۇنىڭ تىزىنى تۇتۇپ تۇرۇپ.

بار زېھنىنى قۇلاقلىرىغا جەم قىلىپ جاۋاب كۈتۈۋاتقان كېپەك دەرۋىشنىڭ چىرايىغا خاتىرجەملىك تەبەسسۇمى ئۇلاشتى. ئاۋۋال ئۇھ ئارىلاش چوڭ تىن ئېلىۋالدى ـ دە، جىددىيلەشكەن مۇسكۇللىرىنى ئىختىيارىغا قويۇۋەتتى.

ئايمۇھەممەت تەكچىدىن بىر باغلام تارىشا گۈڭگۈرت ئېلىپ ئۇنىڭدىن بىر تال چىچىق يىرىۋالدى. ئوچاقتىكى چوغنى چوخچىلاپ، گۈڭگۈرتنى چوغقا ياقتى. تارىشا گۈڭگۈرت بېشىغا مىلەنگەن نېپىز گۈڭگۈرت مىززىدە ئېرىپ، زومرەتتەك كۆك ئوچقۇنغا ئايلاندى. ئېرىگەن گۈڭگۈرتتىن ئۆرلىگەن ئۆتكۈر پۇراق ئۆيئىچىنى بىر ئېلىپ، ئۇلارنىڭ دىمىقىنى ئېچىشتۇرۇۋەتتى. ئايمۇھەممەت مورا بېشىدىكى چويۇن چىراغقا ئوت يېقىپ بولۇپ تولۇق كۆيۈپ تۈگىمىگەن گۈڭگۈرت چىچىقىنى پۈۋلەپ ئۆچۈردى ـ دە، چىراغنى دەرۋىشنىڭ ئالدىغا قويۇپ قويدى.

دەرۋىش رازىمەنلىك بىلەن باش لىڭشىتتى. قارىماققا ئۇ بۇ دۇنيانىڭ پاراغىتىدىن، غەم - ئەندىشە، ھەسرەت - نادامىتىدىن چەتتە تۇرغاندەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمما قەلبىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا، كۆز گۆھىرىدە يوشۇرۇپ بولمايدىغان بىر خىل قايغۇ ئىچقىنى مەۋج ئۇرۇپ تۇراتتى.

دەرۋەقە، دەرۋىشلەرنىڭ لەنتىگە قالغان ئىككى كۈندىن بۇيان كېپەك دەرۋىش بىر ئىللىك ئىچىدىن چۈشۈپ، كۆرۈنەرلىك جۈدەپ كەتكەندى. مانا ئەمدى ئۇ ئايمۇھەممەتنىڭ سۆزلىرى بىلەن خېلى ماغدۇرىغا كېلىپ قالدى. ھېلىقى قاباھەتلىك ئاخشامدىن بېرى، بولۇپمۇ مازار - ماشايىخ، تۇنەكخانا، خانىقالارنىڭ ھەممىسىنى ئارىلاپ چىقىپمۇ ھەمراھلىرىنى تاپالمىغاندىن بېرى، ئۇ ئۆزىنى پايانسىز چۆلدىكى يېگانە كەپىدەك، باياۋان ئوتتۇرىسىدىكى يالغۇز كۆچەتتەك ھېس قىلىدىغان، كۈنۈتۈن جاينامازدىن چۈشمەي ئىچىنىشلىق ئاھ ئۇرىدىغان بولۇپ قالغانىدى.

دەر ھەقىقەت، ئۇ دەرۋىش ئۇلپەتلىرىنى قىيامەتلىك قېرىنداشىم دەپ بىلەتتى، تۇغقاندىن چارە ياخشى كۆرەتتى، ئۇزىگە ئىشەنگەندەك ئىشىنەتتى، ئۇلارسىز ياشاشنى ئەسلا تەسەۋۋۇر قىلالمايتتى. مۆرىتى كەلسە ئۇلار ئۈچۈن ئۆلۈپ بېرىشكىمۇ رازى ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ ياخشى كۆڭلى، ساداقىتى بىر ئاخشامدىلا كۆپۈككە ئايلاندى. ئۇلار ئۇنى كونا چاپانىنى، ئەرزىمەس خەسنى تاشلىۋەتكەندەك تاشلاپ كېتىشتى. بىرەر دەرۋىشنى مانا مۇشۇنداق تاشلاپ كېتىش، ئۇنى كۆزگە ئىلماسلىق — دەرۋىشلەر توپىنىڭ ئازغۇن، تۇزكور ئەزاسىغا بېرىدىغان ئەڭ ئېغىر، ئەڭ قاقشاتقۇچ جازاسى ئىكەنلىكى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى.

«ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك» دېگەندەك، قىسمەت تەرىپىدىن بىر ئۇمۇر ئۆگەيلەنگەن كېپەك دەرۋىش ئەمدى تەقدىرداشلىرى تەرىپىدىنمۇ يەكلەندى. ئۇ يۇرتىنى ييرىپ كۆرسىتىشكىمۇ رازى ئىدىيۇ، يىگىنە ئىزدىگەندەك ئىزدەپمۇ ھەمراھلىرىنى ھېچ يەردىن تاپالمىدى. ئۆز توپىدىن ئايرىلغان تەنھا قۇشتەك قىقاس سالدى. ئانىسىدىن ئايرىلغان يېتىم قوزى-

دەك تىگىرقىدى. ئۈمىد يىپى چورت ئۈزۈلگەندە بولسا بېشىنى سالغان پېتى ئايمۇھەممەتلەرنىڭكىگە قايتىپ كەلدى ۋە بوسۇغىدىن ئاتلا - ئاتلىمايلا كىچىك بالىدەك ھۆڭرەپ يىغلاۋەتتى. ئۇنىڭ بۇ يىغىسى شۇنچىلىك ئەلەملىك ۋە شۇنچىلىك ئېچىنىشلىق ئىدىكى، مالامەت ئوقىدا شىكەستىلەنگەن قېرى ئارسلاننىڭ ئىنداسىغا ئوخشايتتى، بۇ ئىندا ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئەمەس، يۈرىكىنىڭ ئەڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتاتتى.

كېپەك دەرۋىش ئىككى كۈنگىچە جايىدىن چۈشمىدى، ئاشقىنىڭ ۋىسالىدىن مەھرۇم بولغان مەجنۇندەك ئاھ ئۇردى، يېمىدى، ئىچمىدى، تىرىك تەننىمۇ قۇرۇتۇۋېتىدىغان تومۇز كېچىلىرى بولۇشىغا قارىماي، شامدىن تاڭغىچە زىنھار كىرپىك قاقمىدى.

بۇ ھال ئايمۇھەممەتنى ئالدىرىتىپ قويدى. ئەگەر مۇشۇنداق كېتىۋېرىدىغان بولسا ئاتمىش ياشتىن ھالقىغان، ئورۇقلاپ ئۇن جىنىنىڭ بىرى قالمىغان كېپەك دەرۋىش سەجدىگە باش قويغاندا ئورنىدىن تۇرالماسلىقى، ھەتتا كۈتۈلمىگەن قازاغا موپتىلا بولۇشى مۇمكىن ئىدى. ئۇ چاغدا قانچە يىغا - زار قىلغان بىلەنمۇ بۇ مويسىپىتنى تىرىلدۈرگىلى بولمايتتى. شۇڭا، ئۇ ئىككىنچى كۈنىلا كاسىنا ئىش قوبۇل قىلىشنى چورتلا توختىتىپ - دە، دۇكىنىنى تاقاپ، دەرۋىشنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىشقا باشلىدى.

كېپەك دەرۋىش ئۆمرىدە ئۆيلىنىپ باقمىغانىدى. ئائىلىنىڭ، خوتۇن كىشىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى ئانچە بىلىپ كەتمىسىمۇ، لېكىن بالا مېھرىنى ئۆزىگە تونۇشلۇق ھېس قىلالايتتى. ئۇ، ئانا قۇشنىڭ باللىرىنى كەينىگە سېلىپ باش ئۇستىدىن ئۇچۇپ ئۆتكىنىنى، توخۇلارنىڭ چۈجىلىرىگە دان تاتىلاپ بېرىۋاتقىنىنى، كالىلارنىڭ موزىيىنى ئەركىلىتىپ يالاۋاتقىنىنى تالاي قېتىملاپ كۆرگەن ۋە بالا مېھرى دېگەننىڭ قانداق بولىدىغانىنى ئانچە - مۇنچە قىياس قىلغانىدى. ئەنە شۇنداق چاغلاردا ئۇ مېنىڭمۇ بالام بولسا، ئاشۇ قۇشلاردەك نە - نەلەرگە ئېلىپ بارسام دېگەندەك تاتلىق خىياللار بىلەن بىر ھازاغىچە مەست بولاتتى - دە، تويۇقسىز كۆزىنى

ئېچىپ، ئۇچىدەك ئاقارغان ساقىلىنى سىيلاپ قويۇپ ئۆزىچە كۈلۈپ كېتەتتى.

تەقدىرنىڭ تىزگىنسىز شاملى ئۇنى ئۇيان ئۇچۇرۇپ، بۇيان ئۇچۇرۇپ، ئاخىرى مۇشۇ خوتەنگە ئەكېلىپ تاشلىدى. تەسادىپىي سەۋەب بىلەن ئاتا مېھرىنى سېغىنىپ تۇرغان ئايمۇھەممەتلەر بىلەن تونۇشۇپ قالدى. ئېغىر - بېسىق، ئەقىللىق، ھەر ئىشنى پۇختا قىلىدىغان ئايمۇھەممەتنىمۇ، ئىشچان، ئەر يۈرەك يارمۇھەممەتنىمۇ، قولى گۈل، كۆڭلى يۇمشاق گۈلنىسايىمنىمۇ ئۆز باللىرىدەك ياخشى كۆردى. ئۇلارنىڭ قايغۇسىغا قايغۇرۇپ، كۈلكىسىگە جۆر بولدى. ئۆز پەرزەنتلىرىم دەپ ھېسابلاپ كۆڭلىنى ئاۋۇندۇردى.

ئۇلارنى ئۇچۇرما قىلىشقا ئۇلگۇرمەيلا تەقدىرنىڭ يۈز ئۆرۈشى بىلەن ئۆيدىن چىقىپ كەتكەن قاۋۇل ئۇستىنىڭ يوقلۇقىنى بىلىندۇرمىدى. كېچىكىدىنلا كۆيۈمچان، ئاق كۆڭۈل چوڭ بولغان بۇ ئاكا-سىڭىللار مۇساپىرلىق دەشتىدە بېلى پۈكۈلگەن مۇساپىر دەرۋىش بىلەنمۇ ئاتا - بالىدەك ئىچەكىشىپ كەتتى.

كېيەك دەرۋىش ئايمۇھەممەتنىڭ كۆڭلىنى يەردە قويمىدى. ئۇ جايىنامازدىن چۈشۈپ زورى بىلەن ئانچە-مۇنچە غەزەللەرنى ئوقۇپ بەردى، قېلىن بىر كىتابنى قولىغا ئېلىپ باش چۆكۈرۈپ كۆرۈشكە باشلىدى. بىراق، ئۇنىڭ سۆزمەنلىكى، كۈلكە - چاقچاقلىرى، گۈلنىسايىمنى كۈلدۈرۈپ تېلىقتۇرۇۋېتىدىغان ساماۋى چۆچەكلىرى ئاڭلانماس بولۇپ قالدى...

بۈگۈن ئۇنىڭ كۆڭلى نېمىشقىدۇر پاراڭ خالاپ قالغانىدى. بۇ بۇرۇقتۇرما مۇھىت ئىچىدە دەرد يۇتۇۋېرىشتىن زېرىكتىمۇ ياكى ئىچى قارىنى تۆكۈپ سەل يەڭگىللىشىۋالماقچى بولدىمۇ، گۈلنىسايىم شورپاغا چىقىپ كەتكەن، ئۆيدە ئايمۇھەممەت بىلەن بىللە قالغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئايمۇھەممەت بىلەن مۇڭدىشىۋالماقچى بولغانىدى.

— ئوغلۇم، ماڭا ئىشىنەمسەن شۇنداقمۇ؟

دەرۋىشنىڭ بۇ سوئالىغا ئايمۇھەممەت ئىككىلەنمەي جاۋاب بەردى:
— سىلى ئۆز ئاتامنىڭ ئورنىدا تۇرسىلا، ئەلۋەتتە ئىشىنىمەن، دەرۋىش ئاتا!
— ئۇنداق بولسا، ساڭا ئاشكارىلايدىغان بىر مەخپىيىتىم بار، دەۋا-لايىكى، ئاڭلاپ، كۆڭلۈڭدە ساقلا، لېكىن ئىنسى-جىنغا تىنغۇچە بولما!
— ئىللا - بىللا قەسەم ئىچىمەنكى، ھېچكىمگە تىنمايمەن!
دەرۋىش كۆزلىرىنى يۇمۇپ بىر پەس سۈكۈتتە تۇردى، لەۋلىرىنى يالىدى، سەل قىمىرلاپ قويۇپ سۆزلەشكە باشلىدى:
— بىلەمسەن ئوغلۇم، مەن ئەسلى يەكەنلىك، — دېدى، ئۇ ئايمۇ-ھەممەتنىڭ ئىپادىسىنى بىلمەكچى بولغاندەك، چىرايىغا تىكىلىپ تۇرۇپ.
— بۇنى بىلمەن، ئاتا، — دېدى ئايمۇھەممەت بەخىرامان جاۋاب بېرىپ.
— يەنە ھېلىقى نىياز ھېكىمبەگمۇ ئەسلى يەكەنلىك!
— خوتەندە يەرلىشىپ قالغان يەكەنلىكلەر ئاز ئەمەس، بۇنىڭ ھەيران قالغۇدەك، سىر تۇتقۇدەك نېمىسى بار؟
— ئوغلۇم، گەپنىڭ ھەيران قالغۇدەك يېرى مانا بۇ يەردە، بىلەم-سەن، پېقىر نىياز ھېكىمبەگنىڭ باقما دادىسى بولىمەن!
— نېمە دېدىلە، دەرۋىش ئاتا، جۆيلۈگەندەك گەپ قىلدىلىغۇ ئەم-دى، — ئايمۇھەممەتنىڭ كۆزلىرى ھەيرانلىقتىن چانىقىدىن چىقىپ كېتەي دەپلا قالدى.
— راست، ئوغلۇم، مەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ باقما دادىسى...
ئايمۇھەممەت كېيەك دەرۋىشنىڭ بۇ غەلىتە سۆزىگە ئۆزىنى ھەر نېمە قىلىپمۇ ئىشەندۈرەلمىدى، ئۇ دەرۋىشنىڭ كەڭ پېشانىسىنى تۇتۇپ كۆرگەن-دىن كېيىن:
دەرۋىش ئاتا، ئىسمىداپ قالمىغانلا؟ — دەپ سورىدى سەل جىد-دىيلىشىپ.

— ... ...

دەرۋىش سوغۇق كۈلۈپ قويدى، سەممىيلىك ۋە راستچىللىق، مەنستىمەسلىك ئالامەتلىرى تۆكۈلۈپ تۇرغان كۆز قارىچۇقى ئىككى تال مۇز ساقىدەك چاقناپ كەتتى.

— دەرۋىش ئاتاڭ ئىسمىداپ كاۋاپ بولۇپ كەتكەن تەقدىردىمۇ ئەقلىنىڭ تىزگىنىنى قولدىن چىقىرىپ قويمايدۇ، ئوغلۇم. يالغان گەپ دەرۋىشلەرگە يات!— دېدى ئۇ، ئايمۇھەممەتنى ئىشەندۇرۇشكە تىرىشىپ.

— ئەمسە...

— ئالدىرىما، ئوغلۇم، ساڭا ھەممىنى سۆزلەپ بېرىمەن...

كېيەك دەرۋىش بۇنىڭدىن قىرىق نەچچە يىل بۇرۇن زاراتكاھلىققا تاشلىۋېتىلگەن بىر بوۋاقنى ئۆيىگە ئەكىلىپ بېقىۋالغانلىقىدىن تارتىپ، تا بۈگۈنگىچە بولغان كەچمىشلىرىنى يىپىدىن - يىڭنىسىغىچە سۆزلەپ بېرىپ ئايمۇھەممەتنى ھەيران قالدۇردى. ھېلىقى بوۋاقنىڭ بۈگۈنكى نىياز ھېكىمبەگ ئىكەنلىكىنى بىلگەن ئايمۇھەممەت قار - يامغۇردەك سوئال ياغدۇرغىلى تۇردى:

— ئۇ ئۇن ئىككى ياشقا كىرگەندە ئۆيدىن چىقىپ كەتتى دېدىلىمۇ؟ كېيىن ئۇنى ئىزدەپ باقمىدىلىمۇ؟

— ئىزدىدىم، ئىزدىمىگەن يېرىم قالمىدى، بىراۋنىڭ مۈشۈكى يوقىلىپ كەتسىمۇ ئىزدەيدۇغۇ؟ دەرۋەقە ئۇ بىر ئادەم بالىسى ئىدى، شۇ پېشىغا يەتكۈچە مېھرىم چۈشۈپمۇ قاپتىكەن.

— كېيىن قانداق بولدى؟

— ئىزدىدىم، يەكەن شەھىرىنىڭ بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىغىچە قويماي ئىزدىدىم، ئۇنىڭ ئۆزى تۇرماق سايىسىنىمۇ تاپالمىدىم. يالغۇزچىلىق، كۆڭۈل رەنجى مېنى ئادەم زاتىدىن يىراقلاشتۇردى، دۇنيا مېھرىدىن سوۋۇتتى، ئاخىرى ھەزرىتى پىر مازارىغا بېرىپ دەرۋىشلىك كۇلاھىنى، رىياكارلىق جەندىسىنى كىيدىم. ئارىدىن ئۇن نەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن ئۇنى

تەسادىپەن ئۇچرىتىپ قالدىم. ئۇ مانجۇچە ئۇستىباش كىيىپ، مىرغەزەپ بولۇپ، كۆرگەننىلا ئۇرۇپ، سوقۇپ يۈرۈپتۇ. ئۇنىڭ بۇ ئەسكىلىكىنى كۆرۈپ ئۆزۈمنى دەرھال دالدىغا ئالدىم. تونۇشلۇق بېرىشكە، بالام دېيىشكە يۈزۈم چىدىمىدى. ئاڭلىسام، مەنسىپى ئۆسۈپ يۈز ئىناۋەت تاپقاندا ئۇ تېخى ئىز - دېرىكىمنى قىلىپ يۈرۈپتۇ. كونا مەھەللىگىمۇ ئادەم ئەۋەتىپتۇ.

— قول - ئىلكىگە پۇل كىرگەندە باققاننى تولەي دەپتىكەنمۇ؟

— نەدىكىنى، ئۇ ۋاپاسىز مەلئۇن تۇزۇمنى يەپ، تۇزلۇقۇمنى چاق- ماقچى بولغاندە، ئۆزىنىڭ «تون بالىسى» ئىكەنلىكىنى باشقىلارغا ئېيتىپ قويۇشۇمدىن ئەنسىرەپ نىيىتىنى بۇزغان گەپ. تون بالىسىنىڭ قانداق ئادەم بولىدىغانلىقىنى كىم بىلمەيدۇ دەيسەن؟

— كېيىن ئۇنى قايتا ئۇچراتمىدىڭمۇ؟

— ئۇچرىتىپ نېمە قىلاتتىم؟ قوچقاچ جېنىدا ئۆز جېنىنىڭ غېمىنى يەيدۇ، ئېتىمنى ئۆزگەرتىپ، دەرۋىشلىكىمنى قىلىۋەردىم، ئادەملەرنىڭ كۆ- زىدىن يىراق بولدۇم، لېكىن ئۇنىڭ نېمە شۇملۇق قىلىۋاتقىنى ماڭىمۇ، خەلقى ئالەمگىمۇ ئايان بولۇپ تۇردى. يەكەن چېرىكچى ئامبىلى ئۇنى بېقىۋېلىپ ئادەم قاتارىغا قوشتى، ئۆز تىلىنى ئۆگەتتى، ئەمەل - مەنسەپ بېرىپ، ئىشىكئاغىسى، قىلدى. بىراق، خۇدا ئۇنىڭغا ئىككى يۈز، ئىككى يۈرەك ئاتا قىلغان بولسا كېرەك، ئاخىرىدا ئۇ مانجۇلارغىمۇ ۋاپا قىلماي، بىر دومىلاپلا خوجىزۇلار تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى، خوجىزۇلاردىن نۇسرەت قېچىۋىدى، ئۇ، ئابدۇراخمان ھەزرەتكە باش ئۇرۇپ، مەنسەپ تۇتتى، كېيىنچە كوچا خوجىلىرى تەرەپكە خىزمەت قىلدى، ئاش بەرگەننىڭ يۈزىگە تۈكۈرۈپ ياقۇپبەگكە يالاقچى بولدى. ئۇ ياقۇپبەگ بىلەن خوتەنگە كېلىدىكەن دېگەن گەپنى ئاڭلاپلا خوتەنلىكلەرگە بىر يامان كۈننىڭ يېتىپ كېلىدىغىنىنى تۇيغاندىم. ئەپسۇس، خۇدا بۇيرۇمىغان ئوخشايدۇ، سىلەرنى ئاگاھلاندۇرۇشقا ئۈلگۈرەلمىدىم.

— قەتلىئامدا بىرمۇنچە پۇقرانى تىلىۋالغىنى ئۇچۇنمىكىن يا ئاشلىق

بەرگىنى ئۈچۈنمىكىن، بەزىلەر ئۇنى يامان ئەمەس ئادەم دېيىشىدىكەن؟

— خوتەنلىكلەر پايدا كۆرسىمۇ ساددىلىقىدىن كۆرىدۇ، زىيان تارتسىمۇ ساددىلىقىدىن تارتىدۇ، ئوغلۇم، سەن دېگەن بەزى ئادەملەر ئەقىل-كۆزى غەپلەت پەردىسى بىلەن توسۇلغانلاردۇر. قوۋمىگە ۋاپا قىلمىغان مۇناپىقتا پۇقراغا شەپقەت نېمە ئىش قىلسۇن، «يولۋاسنىڭ ھىجايغىنى — خىرىس قىلغىنى» دەيدىغان گەپ بارغۇ، كۆرگەنلا ئادەمگە قۇيرۇق شىپاڭشىتىدىغان ئىتنىڭمۇ ئادەم چىشلىمەيدىغىنى يوق. مەسىلەن ئالساق، ئۇ بۇ دۆرەم دەرۋىشلەرگە يۇمشاق گەپ قىلىپ، پۇقراغا ئانچە - مۇنچە ئاشلىق تارقىتىپ بەرگەن بولدى. بىراق، بۇنىڭ كەينىدە جەزمەن بىر شۇملۇق بار، دەپلا يۈرەتتىم. ئۇ شۇملۇق ئاخىرى ئۆزىنى كۆرسەتتى، قەلەندەرخانىغا ئوت قويۇلۇپ، دەرۋىشلەرگە كۆرەر كۈندىن بېشارەت بېرىلدى.

— بۇ راستىنلا ھاكىمبەگنىڭ ئىشىمىدۇ؟

— كېسىپ بىرنېمە دېيەلمىسەممۇ، لېكىن، كۆڭلۈم تويۇپ تۇرىدۇ. ئۇ شۇنداق بىر ئايىغى ئاپەت دۆيۈزكى، قەدىمى تەگكەنلا يەردىن شۇملۇق ئۈنىدۇ، دەسسىگەنلا يەرنىڭ تۇپرىقى كۆيىدۇ.

— ھە، مۇنداق ئىكەن — دە، - دېدى ئايمۇھەممەت مۇشتۇمى بىلەن ئالقىنىغا بىرنى ئۇرۇپ، — بۇنى نېمىشقا دەرۋىشلەرگە پۇرتىپ قويمايمىز؟

— تېخى ۋاقتى ئەمەس، ھازىرچە ئۇلار مەندىن خاپا بولسا بولۇۋەرسۇن، ھەقىقەت ھامان بىر كۈن ئاشكارا بولماي قالمايدۇ...

كۆزلىرى نەملەشكەن كېپەك دەرۋىشنىڭمۇ، چىرايىدىن غەزەپ يېغىپ تۇرغان ئايمۇھەممەتنىڭمۇ دىمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. خېلىغىچە داۋام قىلغان ئېغىر سۈكۈناتتىن كېيىن ئايمۇھەممەت يەنە سورىدى:

— دەرۋىش ئاتا، ھاكىمبەگنىڭ ئەسكىلىك قىلىشىغا مۇشۇنداق يول قويۇۋېرىمىزمۇ؟

كېپەك دەرۋىش دانە - دانە قىلىپ دېدى:

ئالدىرىما، ئوغلۇم، ھەرقانداق ئىشنىڭ بېشى-ئاخىرى بولىدۇ. كەلگەنلا ھۆكۈمەتنىڭ قولتۇقىغا بېشىنى تىقىپ، نان بەرگەن پۇقراغا تۈزكورلۇق قىلىدىغان ئۇنداق مۇناپىقنى ھامانەم بىر كۈن خۇدا ئۇرىدۇ، بەندىنىڭ ئاھى تۇتىدۇ، مەن ئاللىبۇرۇن قۇرئان تۇتۇپ قەسەم ئىچكەن، ئۇنىڭغا ھاياتلىق بەرگىنىكەنمەن، ھاياتىنى ئۆز قولۇم بىلەن ئاخىرلاشتۇرۇشقا ھوقۇقۇم بار، پەيغەمبەر پېشىنى ياشاپ بولدۇم، بىر پۇتۇم گۆرگە ساڭگىلىدى، ئايغىم ئاستىدىن شامال ئۆتۈپلا تۇرىدىكەن، قەسىمىمنى ئادا قىلماي قويمايمەن!

كېپەك دەرۋىشنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلاۋېتىپ، ئايمۇھەممەتنىڭ قەلبى دېڭىزدەك مەۋج ئۇردى، كۆۋجەپ ئاققان ئەزىم دەريادەك ئۆركەش ياسىدى. ئۇنىڭ نەزەرىدىكى ئايغىدا چۇمۇلە ئۆلمەيدىغان، ئاق كۆڭۈل، رايىش بىچارە دەرۋىش ئەمدى ئادالەت ئۈچۈن جېنىنى تىككەن، كۆزلىرىدىن قىساس ئۇچقۇنى چاچراپ تۇرغان گىگانت ئادەمگە ئايلانغانىدى.

تۈيۈقسىز قوزغالغان سەلكىن شامال ئۇزۇم بارىگىنىڭ يوزىنى سۆيۈپ ئۆتۈپ كەتتى. قۇرۇق يوپۇرماقلارنىڭ شىلدىرلىشى ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ تاشلىدى. ئايمۇھەممەت شالاڭ ئۆسكەن باراڭ ئارىسىدىن ئاسمانغا قارىۋېدى، تارازا يۇلتۇزىنىڭ كۆتۈرۈلۈپ قالغانلىقىنى كۆردى. شۇئان گۈلئايىم ئېسىگە كېلىپ، ئۇ دائىم يىگىنە ئىشى قىلىدىغان سۇپىغا، ئاندىن تېخىچە ھاڭغىرقاي ئوچۇق تۇرغان ھويلا ئىشىكىگە قاراپ دېدى:

— كۆڭلۇم بىر قىسىملا تۇرىدۇ، دەرۋىش ئاتا، گۈلئايىم قاراڭغۇ چۈشكىچە قايتىپ كىرمەن دېگەنىدى، مانا ئەمدى ئېغىر ياتقۇ بولۇپمۇ قاپتۇ، ھېچ كىرمەيدۇ يا؟

— تۇغقانلار قوندۇرۇپ قالغاندۇ بەلكىم؟!

— قوندۇرۇپ قالسا بىر ئامال قىلىپ خەۋەر بېرىۋېتەتتى.

— دېگىنىڭغۇ ئورۇنلۇق، ئوغلۇم، بىراق گۈلئايىم ئانچە بىغەم بالا

ئەمەس، كۆپ ئەندىشە قىلىپمۇ كەتمە، ئۇنى خۇدايىم ئۆز پاناھىدا ساقلار!

ئون يەتتىنچى باپ

ئۆجمىلىك دوقمۇشتىكى تۇتقۇن

گۈلئايىم يولغا چىققاندا كۆكۈم پەردىسى دەل - دەرەخ، ئېتىز - ئېرىق ۋە يوللارنى ئاستا - ئاستا ئۆز سايىسى كەينىگە يوشۇرماقتا ئىدى. يىراقتا، پەقەت كۆز يەتمەس يىراق يەردىلا كەچكى شەپەقنىڭ ئاخىرقى شولىسى ئۇيۇق گىرۋىكىدە لەيلەپ يۈرگەن سۇرمە رەڭلىك بۇلۇتلار ئارىسىدا ئاقىرىپ كۆرۈنەتتى. ئۇ شورباغ بىلەن شەھەر ئارىسىدىكى پىيىم يولغا كەلگەندە بولسا، بۆككىدە دەل - دەرەخ ئارىسىغا مۆكۈنگەن بوز توپىلىق ئەگرى - توقاي يول خۇددى سىياھ تۆكۈۋەتكەندەكلا قارىيىپ كەتتى. ئاسمان بوشلۇقى قارا دۇخاۋا ئۈستىگە چېچىۋېتىلگەن ئۇششاق ئالماس پارچىلىرىدەك پارقىراپ تۇرغان ھېسابسىز يۇلتۇزلار بىلەن قاپلانـدى. بۇ يۇلتۇزلار قارىماققا كوئىنلۇن تېغىنىڭ چوققىلىرىدا پىلىلداۋاتقان جىنچىراغقا ئوخشايتتى. بىراق بۇ جىنچىراغلارنىڭ چېكىم-چېكىم ئاجىز يورۇقى تۈن قاراڭغۇلۇقىدا يىراققا بارمايلا سىڭىپ تۈگەيتتى. روشەن كۆزلەردىن ئۆزگە، تەبىئەت قۇچىقىدىكى ھەرقانداق ھاياتلىق سەزگۈسى بۇ غۇۋا چېكىتلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ھېس قىلىشقا ئاجىز ئىدى.

جىمجىت كېچە، ھەممىلا يەرنى قاپلاپ كەتكەن مۇدھىش قاراڭغۇلۇق ھوشۇقىغىچە توپا كېچىپ كېلىۋاتقان گۈلئايىمنىڭ يۈرىكىنى سىقىپ، كۆڭلىگە ساراسىمە سالاتتى. ئەمدىلا قاراڭغۇ چۈشكىنىگە قارىماي، ئاسـ

ھان- پەلەك قىرى قاپاقتىرەكلەر بىلەن چۈمكەلگەن بۇ يولدا قوللىرىغا دەررە ئېلىۋېلىپ نەمۇ نە چارلاپ يۈرىدىغان مۇز تەلەت مىرشەپلەرنىڭمۇ، مىرشەپلەرنىڭ غەزىپىدىن ئېھتىيات قىلىدىغان يولۇچىلارنىڭمۇ ئايىغى ئۈ-زۈلگەنىدى. يول بويلىرىغا جايلاشقان شالاڭ، پاكار دېھقان ئۆيلىرىنىڭمۇ ئىشىكلىرى مەھكەم تاقالغان، ئادەملەرمۇ، جان - جانىۋارلارمۇ ئۇيقۇ دېڭىزىغا غەرق بولغانىدى. كامارلىرى گۆر ئاغزىدەك قارىيىپ تۇرغان قايسىدۇر بىر قىرى تېرەكتە ئۇۋا تۇتقان تەنھا ھوقۇش بوغۇق، يىرگىنچلىك ئاۋاز بىلەن توختىماي سايرايتتى.

«ھەي ئىست، تۇغقانلار قونۇپ قال دېگەنىدىكىن قونۇپ قالسام كىمنىڭ دەردى، بىكاردىن بىكار جاھىللىق قىپتىمەن» ، — بېزا يولنىڭ بۇنچىۋالا ۋەھىمىلىك، قورقۇنچلۇق بولىدىغانلىقىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەن گۈلئايىم ئۆز - ئۆزىگە شۇنداق دېدى. ئۇ كەلگەن يېرىدە شىپپىدە توختاپ كەينىگە قايتماقچىمۇ بولدى. بىراق، يول تەڭ بولغاندا ئالدىغا ماڭسىمۇ، كەينىگە يانسىمۇ بەرىبىر ئىدى. ئوخشاشلا قاراڭغۇلۇقتىن قۇتۇلالمايتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئەتراپىنى زەن قويۇپ تىڭشىۋالغاندىن كېيىن يولنى يەنە داۋام قىلىۋەردى.

گۈلئايىم ئادەتتە تالا - تۈزگە ئانچە كۆپ چىقمايتتى. چىقسىمۇ ئاكىسىنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشلىرىنى قۇلىقىدا مەھكەم ساقلاپ، تېز چىقىپ، پاتلا قايتىپ كىرەتتى. مەھەللىدىكى كوت - كوت خوتۇنلار بىلەنمۇ، ئەركە- ناياق قىز - چوكانلار بىلەنمۇ باردى - كەلدى قىلمايتتى. بازار ئارىلىغاندا، نەرسە-كېرەك سېتىۋالغاندا ئەركەك جىنسىنىڭ كۆزلىرىدىن ئۆزىنى يىراق تۇتاتتى. ئۇنىڭغا بىردىنبىر تونۇش چىراي — كەرىمقۇلنىڭ چىرايى ئىدى. تونۇش ئاۋازمۇ كەرىمقۇلنىڭ ئېقىن سۇدەك شوخ ئاۋازى ئىدى. بىراق، ئوچۇق دېمىگىنى بىلەن، كەرىمقۇلنىڭ ئەندىشىسىمۇ ئايمۇ-ھەممەتىنىگىدىن ئەسلا كەم تۇرمايتتى. مۇھەببەت بىلەن تەڭ تۇغۇلغان كۆڭدەشلىكمۇ ياكى يىگىتلەرچە كۆڭۈل بۆلۈشمۇ، ئىشقىلىپ، ئۇ گۈلئايىم-

نى ياتنىڭ نەزەرىدىن قوغدىغۇسى كېلەتتى. كىملەردۇر ئوغرىلاپ كېتىدىغاندەك، كىملەردۇر تارتىۋالىدىغاندەك، ئۇنى تالا - تۈزگە چىقارغۇسى كەلمەيتتى. يۈزىنى يېپىشقا دەۋەت قىلغىنى قىلغانىدى. «قىز بالا دېگەن تالا-تۈزدە يۈرسە قاملاشمايدۇ، يەنە كېلىپ، تورلىشىپ پىشاي دەپ قالغان قوغۇنىنىڭ دىماقنى يارغۇدەك خۇش ھىدى تارقالغاندا، ئۇنىڭ لەززىتىدىن مەست بولمايدىغان كىم بار؟ — دەپ ئويلايتتى ئۇ بەزىدە ئۆز - ئۆزىنى ئازابلاپ، — دۇنيادا گۆش پۈرمايدىغان مۈشۈك، تاغار تەشمەيدىغان چاشقان يوق. ئەلمادىس تەلۋىلىكى تۇتقان بىرەر بەتنىيەتنىڭ ياكى شەھۋەتپەرەس بىرەر بايۋەچچىنىڭ گۈلئايىمغا كۆزى چۈشۈپ قالسا قانداق قىلغۇلۇق؟»

كەرىمقۇل بىرنەچچە كۈندىن بېرى يۈرۈڭقاش بازىرىدىكى بىر باينىڭكىدە بوياقچىلىق قىلىۋاتقاچقا، گۈلئايىمنىڭ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشەلەيدىغان پۈرسىتىمۇ ئازىيىپ كېتىۋاتاتتى. بوش ۋاقتىنى تاتلىق خىياللار بىلەن، ئاش - غىزا تەييارلاش ۋە يىگىنە ئىشى بىلەن ئۆتكۈزەتتى.

ئۇ بۈگۈن ناشتىدىن كېيىن «تۇغقانلارنى سېغىنىپ كەتتىم» دەپ ئاكىسىنىڭ كۆزىگە كىرىپلىۋالدى. ئايمۇھەممەت ئامراق سىڭلىسىنىڭ رايىنى ياندۇرالامتى؟ «قىز بالا بولغان بىلەن ئۇمۇ ئادەمغۇ، قەپەسكە بەنت قىلىنىدىغان قۇش ئەمەسقۇ؟ زامانمۇ خېلى تۈزۈلۈپ قالدى، ئانچە-مۇنچە تالا-تۈزگە چىقسا، تۇغقانلار بىلەن مۇڭدىشىپ كۆڭلىنى كۆتۈرۈپ كەلسە ئەجەب ئەمەس» دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئۇنىڭغا ماقۇل بولغانىدى.

گۈلئايىم «تۇغقانلارنى سېغىنىپ كەتتىم» دېگەن بولدىيۇ، ھەقىقىي مۇددىئاسىنى ئاكىسىدىن يوشۇردى. ئەمەلىيەتتە ئۇ تۇغقانلار بىلەن كۆرۈشكەچ، ئېرىدىن ئاجرىشىپ، ئانىسىنىڭ يېنىغا قايتىپ كەلگىلى خېلى كۈنلەر بولۇپ قالغان سالامەتخان بىلەن مۇڭدىشىپ، ئەھۋاللىشىپ كېلىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى.

ئۆزلىرىگە شىرەم تۇغقان كېلىدىغان داۋۇت ئاكىنىڭ چوڭ قىزى
سالامەتخان غۇنچە بوي، بۇغداي ئۆڭ، قوشۇما قاشلىق، چىرايلىققىنە
كەلگەن قىز بولۇپ، بىر جۇپ خۇما كۆزى قاچانلا قارىسا كۈلۈپ تۇراتتى.
كىچىكىدىن باشلاپ يوقسۇزلۇق ئازابىنى يەتكۈچە تارتىپ چوڭ بولغان
بۇ قىز ئىسسىق شامالدەك ناتىۋانلىقى، چېچەك پەسلىدەك ئۈزلۈكى ۋە
ئىشچان، چىقىشقاقلىقى بىلەن مەھەللە يىگىتلىرىنىڭ كۆزىدىن ئوت چىقى-
رىۋېتەتتى. ئىشق سەۋداسى بىلەن ساراڭ بولغان نەۋقىران يىگىتلەر
ئۆزلىرىنىڭ بارلىقىنى، ھاياتىدىكى ئەڭ قىممەتلىك نەرسىسىنى ئۇنىڭ
ئوتلۇق كۆزلىرى ئىچىگە يوشۇرۇپ قويغاندەك، سالامەتخانىنىڭ ئەتراپىنى
ئەگىپلا يۈرەتتى. ئۆستەڭ بويىدىن، قۇدۇق بېشىدىن سۇ ئەكېلىۋاتقان
سالامەتخان ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا، پىراق ئوتىدا پۇچۇلىنىپ يۈر-
گەن يىگىتلەرنىڭ تىلى سۆزدىن، قولى ھەرىكەتتىن توختايتتى. ئىنتايىن
نازۇك، چوغدەك ھارارەتلىك بىر سېزىمنى كۆزلىرىگە يىغىپ، ئۇنىڭ
بۇلۇتتەك پىنىك مېڭىشلىرىنى، سەلكىن شامالدا سىلكىنىۋاتقان مەجنۇنتال-
دەك قول سېلىشلىرىنى ئاچكۆزلۈك بىلەن تاماشا قىلاتتى...
داۋۇت ئاكا باپكارنىڭ موكىسىدەك كىرىپ-چىقىپ تۇرىدىغان ئەلچى-
لەرنى، دەللاللارنى، بايلارنى، كەمبەغەللەرنى ئۆزىگە يارىشا چىرايلىق
باھانە-سەۋەبلەر بىلەن يولغا سالاتتى. ئوچۇق دېمىگىنى بىلەن، ئۇنىڭمۇ
ئۆز ئالدىغا ئويلىغىنى بار ئىدى.
بۇنىڭدىن ئۈچ يىل بۇرۇن، ئۇ شەھەردىكى قاۋۇل ئۇستىغا: «سەھرا-
دا كۆك چىقتى، بېدە چۈچۈرىسى يەپ كېتىڭلار» دەپ گەپ ئەۋەتتى.
قاۋۇل ئۇستا چوڭ ئوغلى ئايمۇھەممەتنى كەينىگە سېلىپ سەھراغا يېتىپ
كەلدى. ئايمۇھەممەت بىلەن سالامەتخانمۇ دەل شۇ كۆك چىققان كۈنلەردە
بىر-بىرى بىلەن تونۇشتى. سەزگۈر، ئوتلۇق كۆزلەر تۇنجى ئۇچرىشىشتىلا
ئۆزلىرىگە تېگىشلىك بولغان، ئەمما ھېلىغىچە ئىزدەپ تاپالمايۋاتقان ئالاھى-
دە بىر خىل شولىنى كۆرۈپ قېلىشتى. ئايمۇھەممەتمۇ ئەمدىلا ئون ئالتە

ياشقا كىرگەن، ئۇن تۆت كۈنلۈك تولۇن ئايدەك تولغان، قىزىرىپ پىشقان ئالمىدەك رەڭ تۇزگەن بۇ قىزنى تۇنجى كۆرۈشىدىلا ياقتۇرۇپ قالدى. بۈرۈتى كۆكلەم مايسىسىدەك خەت تارتقان، ئۆسكىلەڭ، قارىمۇتۇق كەل- گەن، بۇ كەم سۆز، تارتىنچاق يىگىتمۇ سالامەتخانغا قەۋەتلا يىاراپ كەتتى... ئۇلار بىردە تېرىشىپتىپ، كۆكلەم ھىدى بىلەن تولغان تەبىئەتكە، يېگىلا چالما قومۇرغان يىشىل مايسىلارغا قاراپ نىمىلەرنىدۇر خىيال قىلىشـ تى. ئۇز قەلبىدىمۇ، خۇددى باھار تۇيغۇسىدەك يىگى، ياز قۇياشىدەك ئىللىق بىر ھېسسىياتنىڭ قەلب ئېتىزلىرىدا بىخ سۈرۈپ قالغانلىقىنى سېزىشىلىشتى...

دەل شۇ كۈنلەردە پەلەك چەرخى بىردىنلا تەتۈر چۆگىلەشكە باشلى- دى. جاھاننى قارا بوران باستى، گۈللەر تۆكۈلۈپ، ياپراقلار خازان بولدى. يەرۇ - ئاسمان ئاستىن - ئۈستۈن بولۇپ، ھەممە نەرسە ئۆزگىرىپ كەتتى. بەختسىزلىكنىڭ ھەممىسى بىر جۈپ ياشنىڭ ئالتۇن بۆشۈكى بولغان بۇ ئىككى ئائىلىنىڭ بېشىغا كەلدى. قاۋۇل ئۇستا ئۆيدىن چىقىپ كەتتى. چوڭ قەتلىئام يارمۇھەممەتنىڭمۇ، داۋۇت ئاكا بىلەن ئۇنىڭ ئوغلى- نىڭمۇ چىنىغا زامىن بولدى. ھەركىم ئۆز قايغۇسى بىلەن قالغان پاراكەندە زاماندا جۇدالىق مۆلدۈرى ئايمۇھەممەت بىلەن سالامەتخاننىڭ قەلبىدە ئەمدىلا كۆكلەشكە باشلىغان مۇھەببەت بىخىغا شەپقەتسىزلەرچە چاڭ سالدى. سالامەتخان چىدىمىدى، قىرغىن تالاپەتتىن ۋەيران بولغان ئائى- لىسىگە،قازاندا پورۇقلاپ قايناۋاتقان تاشقا تەلمۈرۈپ كۆز قارىچۇقلىرى تارتىپ كېتىۋاتقان سەبى ئىنىلىرىغا، قۇرۇق ئۇستىخان بولۇپ قالغان تۇل ئانىسىغا چىدىمىدى، پۈتۈن بىر ئائىلە كىشىلىرىنىڭ قىرىلىپ كېتىشىگە پەقەت ئۇلار ئەمەس، شىھىت بولغان دادىسى ۋە ئىنىسىنىڭ روھىمۇ چىداپ تۇرالمايتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ، ئۆزىنىڭ پاك قىزلىق ئىپپىتى، غۇبارسىز مۇھەببىتى بەدىلىگە ئائىلىسىنى ساقلاپ قېلىش قارارىغا كەلدى - دە، پەقەت تۆت چارەك قوناق مېھرى ھەققى قىلىنغان بىر غايىب نىكاھغا

يىغلاپ تۇرۇپ رازىلىق بەردى. ئۇ زەردار ئېرىگە ئۆز مۇھەببىتىنى ئەمەس، بەلكى ئۆزى كەبى بىر ياغاچ قورچاقنى، ھېسسىياتسىز بويۇمنى تەقدىم قىلدى. ئاددىي ئۆتكۈزۈلگەن تويدىن كېيىنكى ۋىجدان ئازابىغا چىدىماي ئۆلۈۋالماقچى، پاك قېنى بىلەن سەبىي ۋۇجۇدى ئۈستىگە قونغان چاڭنى يۇيۇۋەتمەكچى بولدىيۇ، بىراق مەقسىتىگە يېتەلمىدى. يېشى خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالغان ھېلىقى ھاللىق كىشى سالامەتخانىنىڭ ئۆلۈۋېلىپ ئۆزىگە بالا تېرىپ بېرىشىدىن قورقتىمۇ ياكى ئۇنىڭ قار - بوراندەك تۆكۈلۈۋاتقان كۆز يېشىدىن ئېرىپ، ئىنساپىغا كېلىپ قالدىمۇ، ئىشقىلىپ ئۇنىڭغا قاتتىقلىق قىلمىدى. توي ئۆتۈپ ئىككى ھەپتىدىن كېيىن نومۇس-تىن يىقىلىپ قالاي دېگەن ئانىسىنىڭ ئۆيىگە ئەكېلىپ قويدى. نىكاھ ئەھدىدىنمۇ، مېھرى ھەققىدىنمۇ ۋاز كەچتى.

ئائىلە ئىشلىرى ئۇنىڭ سۇنغان كۆڭلىنى قايتا ياشارتتى، ئانىسىنىڭ، ئىنى - سىڭىللىرىنىڭ ھالىدىنمۇ قولىدىن كېلىشىچە خەۋەر ئالدى. بىراق ئۇ يىپ ئېگىرىپ ئولتۇرۇپ ئۈن-تىنسىز ياش تۆكەتتى. بەزىدە قوللىرى چاق چۇشۇرۇشتىن ۋە يىپ سوزۇشتىن توختاپمۇ قالاتتى. ئايمۇھەممەتنىڭ سىماسى كۆڭۈل ئەينىكىدە غىل - پال پەيدا بولغاندا بولسا ئوتقاشتەك قىزىرىپ كېتەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىنى، كۆزلىرىدىكى تومۇر-تومۇرلاردىن تارىغۇچى ئىسسىق نۇرنى، قامەتلىك گەۋدىسىنى سېغىناتتى. خىيالىي تۇرمۇش قايىنىمىدا يەلكەندەك ئۈزۈپ كېتىۋېتىپ، ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا تاتلىققىنە كۈلۈمسىرەپ قوياتتى.

قىزىنىڭ روھىي ھالىتىدىكى بۇنداق ئالامەتلەرنى سېزىپ تۇرغان ئانا، ئۇنىڭ يۈرىكىگە قول سالاتتى:

— كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما، قىزىم، پېشانەڭگە پۈتۈلگىنى شۇ ئوخشايدۇ. ياتلىق بولۇپ كەتكىنىڭنى ئاڭلاپ، ئايمۇھەممەت بالامنىڭ كۆڭلى بەكمۇ يېرىم بولدى. شۇ بىر كەلگەنچە، ئۆيىمىزگە كەلمەسلا بولۇپ كەتتى. بۇچاغقا ئۇمۇ ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولۇۋالغاندۇ، ئۇنى ئۆيلەنمىدى

دىگەندىمۇ، سىنىڭ يەنىلا بىر نىكاھلىق بولغان ئېتىڭ بار، ئەمدى ئۇنىڭ-
دىن ئاغرىنغىلى بولمايدۇ. خۇدا سېنىمۇ بىلىپ بىر يولدا قويار...

ئانىنىڭ تەسەللىسى يوللۇق بولغىنى بىلەن، قىزنىڭ ھېسسىياتىنى
بەزلەشكە ئاجىز ئىدى. تەسەللىدىن كېيىنلا، سالامەتخاننىڭ كۆزلىرىگە
يەنە ياش تولاتتى.

ئۇنىڭ جاراھەتلىك قەلبىنى چۈشىنىدىغان بىردىنبىر سىردىشى يەنىلا
گۈلئايىم ئىدى. تىنچ چاغلاردا ئۇ دائىم سالامەتخانلارنىڭكىگە كېلىپ
تۇراتتى. سالامەتخانغا شەھەر تۇرمۇشى، ئاكىلىرى توغرىسىدا سۆزلەپ
بېرەتتى. بولۇپمۇ چوڭ ئاكىسىنىڭ سالامەتخان بىلەن كۆڭۈل بېرىشكەنلە-
كىدىن قەۋەتلا خۇش ئىدى. ئۇنى يەڭگە قىلىۋېلىشقىمۇ چىن دىلى بىلەن
رازى ئىدى. بۇ ئىشنى رەسمىي تىلغا ئېلىشقا ئۈلگۈرمەيلا، ئىككى ئائىلىنىڭ
بېشىغا ئېغىر مۇسىبەت كەلگىنىمۇ ئۇنىڭغا ئايان ئىدى.

سالامەتخاننىڭ ئۆيىگە قايتىپ كەلگەنلىكىدىن گۈلئايىم تېخى بىر
نەچچە كۈن بۇرۇنلا خەۋەر تاپتى. ئۇ، ئۆيىنىڭ ئېغىر يۈكىنى بىر ئۆزىلا
كۆتۈرۈپ تۇرغان ئاكىسىنىڭ بېشىنى ئۇگشاپ، چىكىلگەن تەۋنى كۆتۈ-
رۈش ئۈچۈن، ئاكىسىغا كۆڭۈل بەرگەن، سۆيگەن، ئەمما تويۇقسىزلا
بەختىنى يوقىتىپ، ھەسرەت ئىچىدە قالغان سالامەتخاننى چېكىپ باقماقچى
بولغان ۋە شۇ نىيەت بىلەن بۈگۈن ئەتىگەنلا سەھراغا يېتىپ كەلگەنىدى.

ئۇ سالامەتخان بىلەن مەگزىنى مەگزىگە يېقىپ كۆرۈشتى. ئىككى
قىز يىپ ئېگىرگەچ ئولتۇرۇپ پاراڭلاشتى. سالامەتخان دەسلەپتە يىغىدىن
ئۆزىنى توختىتىۋالالمايلا قالدى. كېيىنچە بېشىدىن ئۆتكەن-كەچكەنلىرىنى
باشتىن - ئاخىر سۆزلەپ بېرىپ، ئىچ - قارنى بوشىغىچە دەرد تۆكۈۋالدى.
گۈلئايىم گەپ ئارىلىقىدا ئۇنىڭ ئاكىسىغا بولغان پاك مۇھەببىتىنىڭ ھېلىھەم
گۈلخاندەك لاۋۇلداپ تۇرىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ
ئۇنىڭ بۇ مۇھەببىتىدىن ئاكىسىنى مۇۋاپىق بىر ۋاستە بىلەن بۇرۇنراق
خەۋەردار قىلىش، ئۇنى بىر خۇشال قىلىۋېتىپ، ئۆزىنىڭ قولىدىن ئىش

كېلىدىغان چوڭ قىز بولۇپ قالغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن سالامەتخان - ۋە ئۇنىڭ ئانىسىنىڭ قايتا - قايتا تۇتۇپ قىلىشلىرىغا قارىماي، ئۆيىگە ئالدىرىغانىدى.

— كىم؟

يول بويىدىكى ئېگىز قوناقلىقتىن چىققان شىرىق - شىرىق ئاۋاز گۈلئايىمنى چۆچۈتۈۋەتتى. ئۇنىڭ يۈرىكى بىردىنلا ئورنىدىن قوزغىلىپ، ئاغزىغا تىقىلغاندەك بولدى. ئىككى قولىنى بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر پەسىيۋاتقان كۆكسى ئۈستىگە قويۇپ ئەتراپىنى تىڭشاپ باقتى.

— كىم؟

ئۇ تىترەك ئاۋاز بىلەن يەنە بىر قېتىم توۋلىدى. لېكىن ھېچقانداق سادا كەلمىدى، ئەمدىلا قەدەم ئېلىشىغا، تۆت قەدەم نېرىسىدىكى تېرەكتىن ھوقۇشمۇ يا باشقا بىر ئۇچار قاناتمۇ، ئىشقىلىپ قانداقتۇر بىر قۇش قاناتلىرىنى پالاز قاققاندەك پالاقشىپ ئۇچۇپ كەتتى.

«ھە، ناھايىتى بىر قۇش ئىكەنغۇ، قۇشتىن قورقۇپ نېمە كەپتۇ ئەمدى؟»

ئۇنىڭ پۇكۇلۇپ تۇرغان ئاياغلىرىغا ئازراق دەرمان كىرگەندەك بولدى، كەچنىڭ سالقىن ھاۋاسىدىن تويغۇدەك بىر نەپەس ئېلىۋېلىپ، يەنە قاراڭغۇلۇق ئىچىگە كىرىپ كەتتى.

يوللار بارغانسېرى ئۇزىراۋاتاتتى. قاراڭغۇلۇق بەئەينى بىر زۇلمەت ئەجدىھاسىدەك، تەبىئەتتىكى بارلىق مەۋجۇداتلارنى مەھكەم قۇچاقلاپ ياتاتتى. ئېرىق سۈيىنىڭ شىرقىرىشى، ئاندا - ساندا چىقىپ تۇرىدىغان شامالنىڭ ئاجىز شۇۋىرلىشى ھەتتا ئۆز قەدەملىرىنىڭ شەپىسىمۇ گۈلئايىمغا غەلىتە بىر سادا بولۇپ تۇيۇلاتتى.

ئۇ ئۇچقاندەك تېز مېڭىپ تۆت ئەتراپى غۇچچىدە ئۈجمە دەرەخلىرى بىلەن قورشالغان تۇمشۇققا كېلىپ قالغانلىقىنى تۇيماي قالدى.

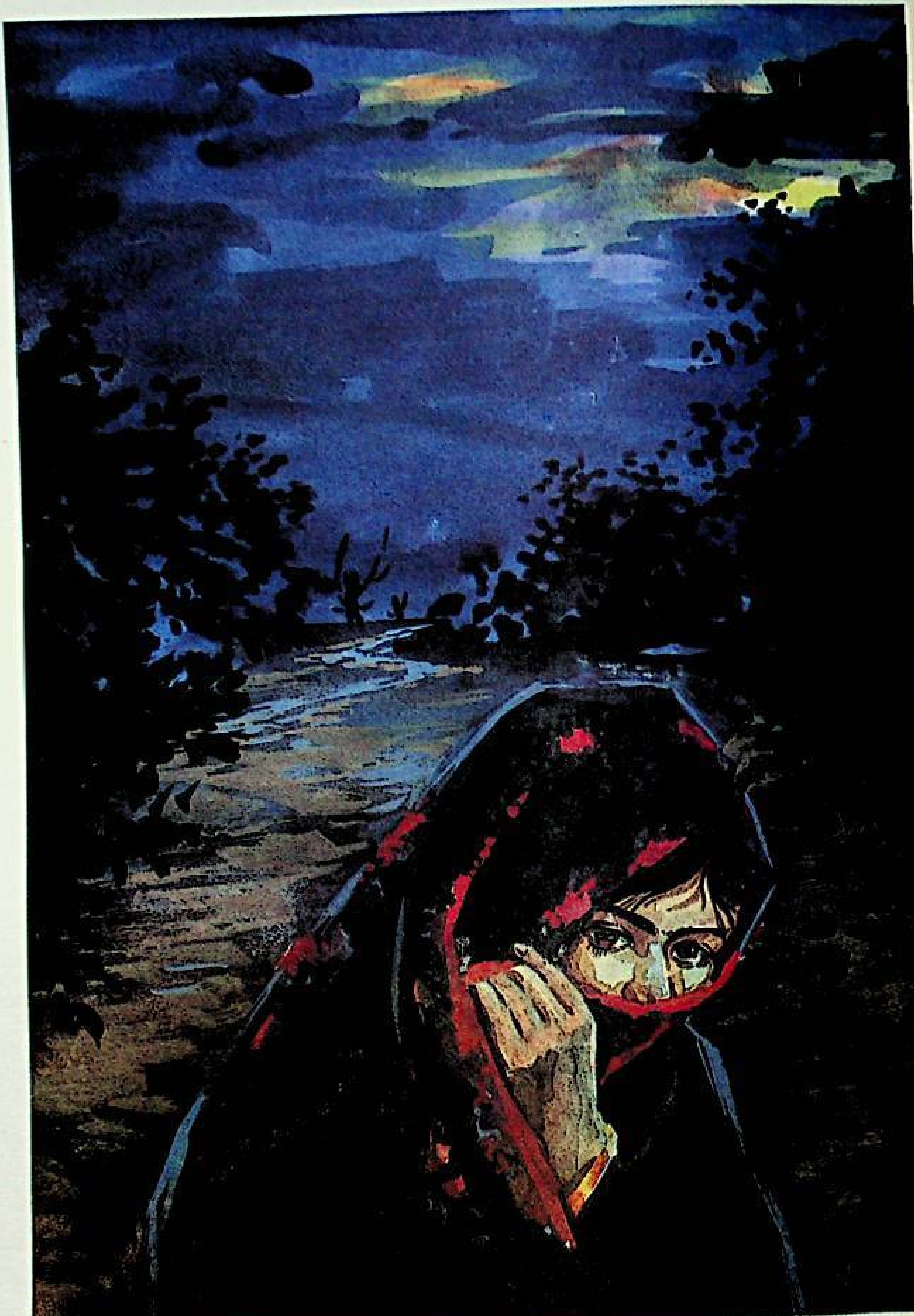

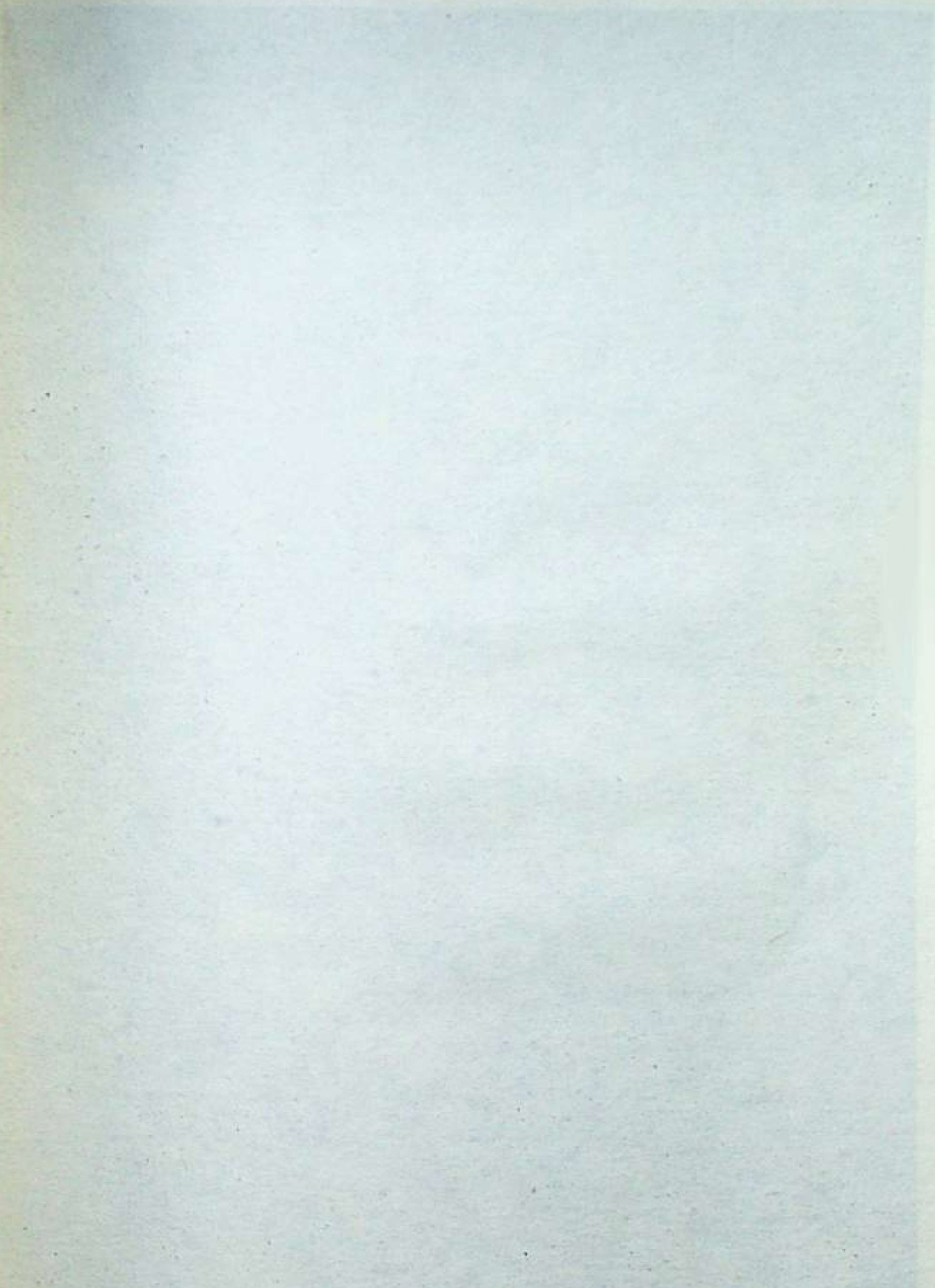

ئۇ بەدەننى تىكەنلەشتۈرۈۋېتىدىغان بۇ ئۇچمىلىك دوقمۇشتىن قايرى-
لىپ يەنە ئازراق ماڭسىلا شەھەرنىڭ ئادەم ئۈكسۈمەيدىغان ئاۋات كوچىلى-
رىغا ئۇلىشىۋالغانمۇ بولاتتى. لېكىن كۈتۈلمىگەن قورقۇنچلۇق ۋەقە دەل
ئاشۇ ئۇچمىلىك دوقمۇشتا يۈز بەردى. شەھەرگە يېقىنلاپ، يۈرىكى كۆتۈ-
رۈلۈپ قالغان گۈلئايىم مەزمۇت قەدەم بىلەن كېتىۋاتقاندا يول بويىدىكى
قويۇق ئۈسۈپ كەتكەن ئۇچمە شاخلىرى ئارىسىدىن ئىككى گەۋدە ئوقتەك
ئېتىلىپ چىقتى - دە، كۆك تاماكىنىڭ ھىدى كېلىدىغان بىر ئالقان ئېغىز
- بۇرنىغا كانىدەك چاپلاشتى. ھەش - پەش دېگۈچە، پۇت-قولى مەھكەم
باغلىنىپ بېشىغا تاغار كىيدۈرۈلدى.

ئويلىمىغاندا يۈز بەرگەن بۇ ۋەقەدىن گۈلئايىم ئايلىنىپ قالايلا
دېدى. ئۇ پۈتۈن كۈچىنى يىغىپ ۋارقىرىماقچى، قېچىپ قۇتۇلماقچى
بولدى، قىلتاققا چۈشۈپ قالغان كېپىنەك بالىسىدەك تىپىرلاپ، جان تالىشىپ
باقتى. لېكىن، ئەركىنلىكتىن مەھرۇم قىلىنغان، ئىنائەتتىن قاچقان ئەزالىرى
مىدىرلاپمۇ قويمىدى...

بۇ ئىككى يوچۇن گەۋدىنىڭ پاكار، دوغىلاق كەلگەن بىرى ئاغزى
مەھكەم چىگىلگەن بوز تاغارنى ئىككىدە كۆتۈرۈپ يەلكىسىگە ئالدى. ئېگىز،
ئورۇق ھەمراھى بىلەن پىچىرلىشىۋالغاندىن كېيىن شەھەر دائىرىسىگە
يېتىپ كەلدى - دە، قاراڭغۇ كوچىلاردىن بىرىگە غىپپىدە كىرىپ كەتتى.

— توختاڭلار، كىم سىلەر تۈن كېچىدە تاغار يۈدۈپ يۈرگەن؟

كېچىنى كېچە دېمەي كېسەل كۆرگىلى كەلگەن ئوردا تېۋىپىنى
ئۇزىتىپ چىقىۋاتقان تۆمۈر خەزىنچىبەگ قولىدىكى ئورۇس پانىرىنى
ئېگىزرەك كۆتۈردى. پانار يورۇقىدا ئىككى كىشىنىڭ كۆزلىرى قامىشىپ
كەتتى. ئۇلار ئەپسۇن بىلەن سېھىرلەنگەندەك، تۇرغان جايىدا قېتىپلا
قالدى. ئىنى تۆت ئىلىك، ئۇزۇنلۇقى بىر غۇلاچ كېلىدىغان كۆن دەررىسى

بىلەن پۈتكۈل شەھەردىكى بىنامازلارنى، ئوغرى-قىمارۋازلارنى غال-غال تىترىتىۋېتىدىغان بۇ قازى رەئىسنىڭ ئۆزىمۇ، ئاۋازىمۇ بۇ ئىككىيلەنگە تونۇش ئىدى. ئۇنىڭ دەررىسىنىڭ تەمىنى پات - پات تېتىپمۇ تۇراتتى. تاغار ئىچىدە ئاللىقاچان ھەرىكەتتىن قالغان ئولجىسىنى «مىدىرلاپ سالمىغىيدى» دەپ يەلكىسىگە مەھكەم بېسىپ تۇرغان پاكىنەك كىشى ھەمراھىغا قاراپ «بۇ كوچا خەتەرلىك، باشقا كوچىدىن ماڭىلى دېمىگەنمىدىم، ئەمدى خوپ بولدىمۇ» دېگەندەك ئالىيىۋالدى. ئۇلار ئوردىنىڭ كەينى دەرۋازىسىغا بارغىلى بولىدىغان بۇ ئەڭ يېقىن كوچىدىن ماڭماقچى بولغاندا، بىر قانچە ئەمەلدارنىڭ مۇشۇ كوچىدا ئولتۇرۇشلۇق ئىكەنلىكىنى يادىغا ئېلىشقانۇ، قازى رەئىسنىڭ بۇنداق چاغدا پانار كۆتۈرۈپ ئاسماندىن چۈشكەندەك پەيدا بولىدىغانلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. مانا ئەمدى «ئۆلگۈسى كەلگەن چاشقان مۈشۈكنىڭ قۇيرۇقىنى چىشلەپتۇ» دېگەندەك، ئۇلار تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ ئالدىغا ئۆز ئىختىيارى بىلەن كېلىشكەنىدى.

تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ئۇلارغا يېقىنلاپ كەلدى، پانارنىڭ يورۇقىنى ئۇلارنىڭ يۈزىگە بىرمۇ بىر توغرىلاپ چىققاندىن كېيىن سوراق تەلەپپۇزىدا:

— ھوي، توختى موللاق ئەمەسمۇ سەن، ھە، سەن غازى گەدەنغۇ؟ - دېدى ۋە نەچچە قېتىم ئالدىدىن ئۆتكەن بۇ ئىككى قىمارۋازنىڭ چىرايلىرىغا يەنىمۇ سىنچىلاپراق قاراپ چىققاندىن كېيىن ئاۋازىنى كۆتۈردى، — ئىككىڭلار يەنە نىمە شۇملۇقلارنى قىلىپ يۈرىيسىلەر، تاغاردىكى نىمە ئۇ، دېسەم-دېمىسەم ئوغرىلىق قىلدىڭلارغۇ، دەيمەن؟

ئېگىز كىشى قازى رەئىسنىڭ «ئوغرىلىق قىلدىڭلارمۇ» دېگەن سوئالىغا، دۇدۇقلاپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— يوقسۇ، بېگىم، يوقسۇ... ھەددىمىز ئەمەس...

— شورباغلىق بىر دېھقاننىڭ موزىيىنى سېتىۋالغانتۇق، كېلىۋاتساق باغلاقتىن بوشىنىپ كېتىپ، قوناقلىققا كىرىۋالدى... قوغلاپ يۈرۈپ، مۇشۇنداق كەچ قالدۇق... كاساپەت، قورسىقى ئېشىلىپ ئۆلەي دەپ قاپتىكەن، گاچچىدا بوغۇزلاپ، تاغارغا سېلىۋالدۇق.

— ھە، مۇنداق گەپ ئىكەن - دە؟ قان بېجىدىن قورقۇپ، تاغارغا قاچىلاپ مېڭىپسىلەر - دە!

— شۇنداق، شۇنداق جانابلىرى، بىز ئېزىپتۇق، گۇناھىمىزنى تەن ئالىمىز... ئەتە... ھە، ئەتىلا باجلىتىمىز، بېگىم.

— ئەمسە باجلىتىپ، سەركارنىڭ ئىسپاتىنى ماڭا يەتكۈزۈپ بېرىڭ-لار، باج ئوغرىلىغاننىڭ جازاسى نېمە ئىكەنلىكىنى بىلەمسىلەر؟

— بىلىمىز، بېگىم، بىلىمىز، مالنىڭ گۆشى مۇسادىرە قىلىنغاندىن تاشقىرى، يەنە قىرىق دەررە يەيمىز!

قازى رەئىس پانارنى پەسكە چۈشۈردى.

— بۇندىن كېيىن باج ئوغرىلايدىغان يامان ئىشنى ئىككىنچى قىلماڭلار، كۆزۈمدىن تېز يوقىلىڭلار، بولمىسا مىرشەپلەر سىلەرنى بوش قويۇۋەتمەيدۇ!

قازى رەئىسنىڭ مىلتىق ئېتىلغاندەك چىقىدىغان تورلۇق ئاۋازىدىن قورقۇپ سوغا چۈشكەن ئاسلاندەك بولۇپ كەتكەن بۇ ئىككىيلەن، خوش-خوش، دېگىنىچە قاراڭغۇ كوچىغا كىرىپ كەتتى.

— ھەي، بۇ بەڭگىلەرنىڭ نېمە شۇملۇق قىلىپ يۈرگىنىنى بىلگىلى بولمايدۇ. بىر قانچە كۈندىن بېرى بۇ نائەھلىلەر تۇزۇندىغا كۆنۈك لالما ئىتتەك ئۇردىغا كىرىپ چىقىپلا يۈرىيدۇ، ئۇلارنى ھېچكىم توسۇيالمايدۇ، توسۇۋالسا: «بىزدە نىياز ھاكىمبېگىمنىڭ دەستىكى بار» دېگىنى دېگەن ...

تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ دەرۋازىسىدىن ئۇزاۋاتقان ئۇردا تېۋىپى شۇن-داق دېدى ۋە غودۇڭشىغان پېتى كېتىپ قالدى.

ئون سەككىزىنچى باب

تىكەن ئارىسىغا تېرىلغان تىكەنلەر

ياقۇپبەگ خوتەندىن كېتىپ توپتوغرا سەككىز ئاي ئۆتكەندىن كې-يىن، يەنى مىلادى 1867-يىلىنىڭ كەچ كۈزىدە خوتەنگە: «ياقۇپبەگ مارالبېشى، ئۇچتۇرپان، ئاقسۇ، كۇچا شەھەرلىرىنى پەتھ قىلىپ كورلا شەھىرىگىچە قىستاپ باردى ۋە غازى سوپەت قوشۇنلىرىنى باشلاپ قەشقەر-گە قايتىپ كەلدى» دېگەن خەۋەر يېتىپ كەلدى.

بۇ خەۋەر ياقۇپبەگنىڭ كېيىنكى قەدەملىرىگە كۆز سېلىپ يۈرگەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ مۇلاھىزە تۈگمىنىگە سۇ قۇيدى. ئۇ قوبۇلخانىسىغا بېكىنىۋېلىپ، ياقۇپبەگ بىلەن بولىدىغان يېڭى مۇناسىۋەت مىزانىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ۋە شامال يۆنىلىشىگە قاراپ يەلكەن كېرىش قارارىغا كەلدى.

دەرۋەقە، ياقۇپبەگنىڭ كېيىنكى يۈرۈشلىرى كۆڭۈلدىكىدەك تېز ۋە ئوڭۇشلۇق بولدى. ئۇ ھەربىي ئىقتىدارىغا تايىنىپ قىسقىغىنە سەككىز ئاي ئىچىدە يەتتە شەھەر زېمىنىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىنى ئۆزىگە قاراتتى. نىياز ھېكىمبەگنىڭ نەزەرىدە ئۇ يىقىلمايدىغان تامغا، لىڭشىمايدىغان دە-رەخكە، تەۋرىمەيدىغان تاغ-قا ئايلاندى. ئۆز مەنپەئەتىنى بويىچە ئالغاندىمۇ، نىياز ھېكىمبەگ يىقىلمايدىغان تامنى يۆلىشى، يۆلەنگەندىمۇ ئۇنىڭ دىققىتى-نى قوزغىيالىغۇدەك داغدۇغا بىلەن يۆلىشى كېرەك ئىدى. ۋاقتى - سائىتى

كەلگەندە ئۇ مەيدىسىگە مۇشتلاپ تۇرۇپ: «مەن يۆلەپ تۇرغاچقىلا بۇ تام ئۆرە تۇرۇۋاتىدۇ» دېيەلەيتتى. يىقىلىش ئېھتىمالىنى سەزگەن ھامان ئۇ بۇ تامنى پۈتۈن كۈچى بىلەن ئىتتىرەتتى. تام يىقىلغاندا بولسا ئۇنىڭ چاڭ - توزانلىرىدىن پايدىلىنىپ، باشقا بىر تامنى يۆلەشكە باشلايتتى - دە، «ئۇ تام مەن ئىتتەرگەچكىلا يىقىلدى» دەپ تام يىقىتقانلىق تۆھپىسىنى دەپتىرىگە يازالايتتى.

نىياز ھېكىمبەگ نەچچە كۈن باش قاتۇرغاندىن كېيىن خاس قوبۇل-خانىدىن چىقتى. بۇ چاغدا ئۇ قەشقەرگە بېرىپ ياقۇپبەگنىڭ غەلبىسىنى مۇبارەكلەش ئۈچۈن مەھكەم بەل باغلاپ بولغانىدى. بۇ قۇتلۇق سەپەر ئۇنىڭغا نۇرغۇن سىرلارنى يېشىپ بېرەتتى، ياقۇپبەگنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشەتتى. ئاندىن قالسا، بۇ يېڭىلمەس قەھرىماننىڭ كەلگۈسى پىلانلىرىنى بىلىۋېلىش، ئېزىز بەگ جاللاتنىڭ ئۆلۈمى سەۋەبلىك ئۈزۈلۈپ قالغان مەخپىي ئالاقە تورىنى قايتا يېيىش، كاتتا ئەربابلار بىلەن ئۇچرىشىپ قولاق سەمرىتىش قاتارلىق تېپىلغۇسىز پۇرسەتلەرگە ئىگە بولاتتى. يەنە كېلىپ، ئۆزىنى ياقۇپبەگنىڭ ھۇزۇرىدا كۆرسىتىش خوتەن پۇقرالىرىنى تىنچىتقاندى-لىقتىن دېرەك بېرەتتى.

ھەرقانداق ئىش قىلغاندا ئېھتىياتنى ئالدىنقى قاتارغا قويىدىغان، سېغىزخانىدەك سەزگۈر نىياز ھېكىمبەگ سەپەر ۋاقتى ۋە قەرەلىنى ھېچكىمگە ئاشكارىلىمىدى. كاتتا سوۋغاتلار قاتارىدا، ياقۇپبەگنىڭ شەھۋەت قايناپ تۇرغان كۆزلىرىدىن ئوت چىقىرىۋەتكۈدەك بىرەر قىز تېپىش ئىشىنىمۇ كۆڭۈلدىكىدەك ئورۇندىۋالدى، كۆزلىرى ئاھۇنىڭكىدەك، لاتاپەتتە تەڭ-داشسىز بىر مەسۇمە قىزنى ھېچ كۈچىمەيلا قولغا چۈشۈردى... ئەمدى ئۇنىڭ بېشىنى قاتۇرۇۋاتقىنى ئۆز ئورنىدا كىمنى قويۇش مەسىلىسى ئىدى. ئۇ ئەمىرلەشكەر خالمان پانساتنىڭ، قازى لەشكەر موللاجى تۇراپنىڭ ئۆزىگە ئانچە مايىل ئەمەسلىكىدىن خەۋىرى بار ئىدى.

خالمان پانسات پەرغانىدىن بۇزرۇكخان تۆرە بىلەن بىللە كەلگەن

ئاتمىش نەچچە ئاتامانىنىڭ كۆزى ھېسابلىناتتى. ئۇ قوقان خانى موللا ئالىمقۇل ئورۇسلار بىلەن بولغان ئۇرۇشتا ئۆلگەندىن كېيىن، يەتتە مىڭ لەشكەرنى باشلاپ ياقۇپبەگدىن پاناھ تىلىگەن موللاجى تۇراپ بىلەن قان-قېرىنداشلاردەك يېقىن ئۆتەتتى. جەڭدە پىششىپ پالتا ئۆتمەس كۆتەكتەك قوداڭشىپ كەتكەن بۇ بۇرادەرلەر سىر دەريا ۋادىسىدىن قەشقەر دەرياسى ۋادىسىغىچە بولغان كەڭ زېمىندا يۈز بەرگەن تىل ۋە تىغ رىقابەتلىرىدە مىڭ ئۆلۈپ، مىڭ تىرىلگەن، سىپاھگەرلىك ۋە رەڭۋازلىقتا چېكىگە يەتكەن ئادەملەر ئىدى. چوڭ مەنسەپلەر تەمەسىدە يۈرگەن بۇ ئوقۇرى ئېگىز كىشىلەر ياقۇپبەگنىڭ ئەمرى ئۇچۇنلا خوتەندە قالغان ۋە نىياز ھېكىمبەگ-نىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلاشقا مەجبۇر بولۇۋاتاتتى. مۇبادا ئۇلارنىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپ، توڭگۇز قاترايدىغان كۆڭۈللىرىدە ئىسيان ئۇچقۇنى چاقناپلا قالسا، بۇ ئۇچقۇن شەك - شۇبھىسىز يانغىنغا ئايلىناتتى - دە، ئۇدۇل ھاكىمبەگنىڭ تەختىگە تۇتىشاتتى. گۇناھنى ھاكىمبەگكە دۆڭگەپ ياقۇپ-بەگنىڭ ھېسداشلىقىنى قولغا كەلتۇرۇشمۇ ئۇلار ئۇچۇن ئاددىي بىر ئويۇن ئىدى. مۇبادا نىياز ھېكىمبەگ بىلەن ئۇلار ئارىسىدا قان تۆكۈلسە، ياقۇپبەگنىڭ قولى ئىچىگە ئېگىلەتتى، قاغا قاغىنىڭ كۆزىنى چوقۇمايتتى، توقۇناق بالاغا قېلىپ، ئۆمۇرلۈك پۇشايمان بىلەن كېتىدىغىنى يەنىلا نىياز ھېكىمبەگ بولاتتى.

نىياز ھېكىمبەگ تېگى - تەكتى خوتەنلىك بولغان، ھاجى پادىشاھ-نىڭ خوۋۇلۇقىنى كۆپ كۆرگەن تۆمۈر خەزىنىچىبەگگىمۇ تازا ئىشىنىپ كەتمەيتتى. ئۇ ئىككى پەرغانىلىق بىلەن ئانچە چىقىشالمىسىمۇ، لېكىن خوتەندە ئۇرۇق - تۇغقانلىرى، ئۆزىگە تۇشلۇق جامائىتى بار ئىدى. يەرلىك ئادەمگە ئىشىنىش ئۆز تەختىنى ئۆزى غۇلىتىشتىن دېرەك بېرەتتى.

بىراق، نىياز ھېكىمبەگ بۇنىڭلىق بىلەن قەشقەر سەپىرىدىن ۋاز كېچەلمەيتتى.ھەتتا بۇ سەپەرنى بىر مىنۇتمۇ كېچىكتۈرگۈسى كەلمەيتتى.

ئۇ پايدا- زىياننى ئوبدان دەڭسەپ كۆرگەندىن كېيىن، ئاخىرى ئەمىرلەشكەر خالمان پانساتنى ئالدىغا چاقىردى.

ئۇ خالمان پانساتقا ئالاھىدە ئىلتىپات كۆرسىتىپ تون - سەرپاي كىيدۈردى ۋە بەش مىڭ تەڭگىنى ئالدىغا قويۇپ دېدى:

— ئەمىرلەشكەر جانابلىرى، زېمىنى نامرات، ئادەملىرى پاراكەندە بۇ يۇرتنىڭ ھاكىمبەگلىك يۈكى نىھايەت يامان بىر چاغدا كەمىنىلىرىنىڭ زەبۇن يەلكىسىگە يۈكلەندى. بۇ مۈشكۈل خىزمەتنى پەقەت بۇرادەرلىرى جانابىي ياقۇپبەگ ئالىيلىرىغا بولغان ئېتىقادىم، ئىخلاسىم يۈزىسىدىنلا قوبۇل قىلغانىدىم، ئەندىشىلىرىم كۆپ ئىدى. بىراق كەرەملىك خۇدا ئەمانى ھاسىسىدىن، ئىمارەتنى تۈۋرۈكىدىن ئايرىمايدىكەن. شۈكۈرلەر بولسۇنكى، ئۇ زات ماڭا رۇستەمى داستاندەك باھادىر ئەمىرلەشكەر جانابلىرىنى ياردەمگە ئەۋەتىپتۇ. كۆپ دىشۋارچىلىقلارغا مۇپتىلا بولسىلىمۇ، يولۇمغا يولداش، قولۇمغا قولداش بولدىلا، يۇرتنى تىنچلاندۇرۇش، يۇقىرانى ئەمىن تاپقۇزۇش يولىدا چەككەن رىيازەتلىرى، كۆرسەتكەن تۆھپىلىرى بىر ئاللاغا ۋە پېقىرغا مەلۇم. تۆھپىلىرىنى تارتۇقلاش، خىزمەتلىرىنى جامائەتكە بىلدۈرۈش تىلىكىم كۆڭلۈمدە خېلى بۇرۇن پەيدا بولغان بولسىمۇ، لېكىن قازى لەشكەر، قازى رەئىس ۋە بەگ-پانساتلارنىڭ ھەسەت - رەشكىنى قوزغاپ قويىماي دەپ، دىلىمدا پىنھان ساقلاپ كەلگەنىدىم. ھالا بۈگۈن قۇتلۇق سائەت، قۇتلۇق مۆھلەتتە بۇ تىلىكىم ئاللا تەرىپىدىن مەقبۇل كۆرۈلدى،— نىياز ھېكىمبەگ خالمان پانساتنى سىناپ باقماقچى بولۇپ، ئۇنىڭغا تۇيدۇرماي كۆز سېلىۋالدى ۋە كۈمۈش تەڭگىلەر بىلەن تولدۇرۇلغان پەتنۇسنى ئۇنىڭ ئالدىغىراق سۈرۈپ قويۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئاللا ئىگەم ياقۇپبەگ ئالىيلىرىنىڭ ئىشتىياقىنى كۆڭلۈمگە سالدى، ئۇنى تاۋاپ قىلىپ، ئاقسۇ - كۇچا تەرەپلەردە قازانغان ئالەمشۇمۇل نۇسرىتىنى قۇتلۇقلاشقا دەۋەت قىلدى. ئۇ زات بىلەن كۆرۈشكەندە ئەلۋەتتە جانابلىرىنىڭ داڭقى - تەۋسىپلىرىنى يەتكۈزمەي قويمايمەن.

نىياز ھېكىمبەگ كۆزلىرى پەتنۇستىكى تەڭگە ـ تىللادەك چاق-
ناپ كەتكەن ئەمرلەشكەرگە قاراپ قويۇپ، ئۇنىڭ ئىندەككە كەلگىنىنى
جەزملەشتۈردى ـ دە:

— ئەمرلەشكەر جانابلىرى، كەمىنىلىرى كۆڭلۈمنى توق قىلىش
مۇددىئاسىدا يۇرت تىزگىنىنى پەقەت ئۆزلىرىگىلا تۇتقۇزماقچىمەن. بۇ
ھەممىنى بىلگۈچى ئاللانىڭ ئىرادىسى ۋە ھاكىمبەگنىڭ ئىشەنچى. بىراق
سەملىرىدە بولسۇنكى، ئادەم دېگەننىڭ ئالدى گۇل، كەينى تىكەن،
ئۆزلىرى كۆڭۈلچەك، مېھرىبان ئادەم. قىزىلكۆزلۈك قىلىپ يوللىرىغا ئورا
كولايدىغانلارنىڭ، پىقىرغا ۋە ئۆزلىرىگە قورسىقىدا غوم ساقلاپ كەلگەن
بەزى مەنسەپدارلارنىڭ يوشۇرۇن تورىقىغا دەسسەپ سالمىغايلا، ھەرقانداق
پىتنىگە ئالدانمىغايلا، ئەل ـ يۇرت ئامان بولسا، خۇدا خالىسا يۇرتنى بىللە
سوراپ، بىللە ئۆتەرمىز دېگەن ئۈمىدتىمەن، — دەپ قوشۇپ قويدى
ئاخىرىدا.

ئۆزىگە تەۋە تەڭگىلەرگە قاراپ، خالمان پانسات ئاغزى قۇلىقىغا
يەتكۈچە خۇش بولدى، كۆزىدىن ئوت چىقىپ كەتتى. مانا تېخى، نىياز
ھېكىمبەگ ھاكىمبەگلىك تەختىنى تاپشۇرغىلىۋاتىدۇ. بۇ بېشىغا ئامەت
قۇشى قونغانلىقىنىڭ بېشارىتى بولماي نېمە؟

ئەمرلەشكەر ھاياجانلاندى. ئۇگۇمىمۇ يا چۈشۈممۇ دېگەندەك كۆزىنى
چىمچىقلىتىپ، قولىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ باقتى. ئۆمرىدە نۇرغۇن ھۆكۈم-
رانلارغا، خان ـ بەگلەرگە جېنىنى سېلىپ بەرگەن، قول قاتارى ئىتائەت
قىلغان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى، ھەتتا ياقۇپبەگمۇ ئۇنىڭغا بۇنچە-
لىك پۇل ـ پىچەك ھەدىيە قىلىپ باقمىغانىدى.

ئۇ نىياز ھېكىمبەگكە قورساق كۆپۈكى قىلىپ يۇرگىنىنى ئېسىگە
ئېلىپ، «ھاكىمبەگ جانابلىرى، ئۆزلىرىنى خاتا چۈشىنىپ، ئاغرىنىپ يۇر-
گىنىم ئۈچۈن خىجىلمەن، ئەپۇ قىلغايلا» دەپ ئايىغىغا يىقىلماقچى بولدى.
شۇغىنىسى، ئارتۇقچە ھاياجانلانغىنىدىن بولسا كېرەك، تىلى گەپكە، تىزى

ھەربىكەتكە كەلمەي قالدى. قەلبدە تولۇپ تېشىۋاتقان تەشەككۈر - رەھمە-
تىنى، ئىنتايىتىنى پەقەت قايتا-قايتا تازىم قىلىش بىلەنلا ئىپادە قىلالىدى.

نىياز ھېكىمبەگ تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭمۇ دوپپىسىغا چىكدە تەگلە-
دى. سەپەر ھاردۇقى يەتكەنمۇ ياكى ساقلىقى يوقمۇ، تۆمۈر خەزىنىچىبەگ
نەچچە كۈندىن بېرى دىۋانغا كەلمەيۋاتاتتى. قايتا- قايتا ئادەم ئەۋەتىلگەن
بولسىمۇ ئۇ «ئاغرىپ قالدىم، دىۋانغا بارالمايمەن، بېگىم ئەپۇ قىلغاي»
دەپ ئۇردىغا يېقىن يولىمىدى. «بارمايمەن دېگەن تۆگمەنكە يەتتە قېتىم
بېرىپتۇ» دېگەندەك، نىياز ھېكىمبەگ ئاخىرى ئۇنى ئىزدەپ كەلدى:

— بىر ئىرادە بىلەن ياقۇپبەگ جانابلىرىنى زىيارەت قىلغىلى سەپەرگە
چابدۇنۇۋاتىمەن، يولغا چىقىشتىن بۇرۇن، ئۆزلىرىدەك ساداقەتمەن دوس-
تۇمغا خوش دېمەي كېتىشنى تەبىئىتىمگە راۋا كۆرمىدىم. قازى جانابلىرىغا
ئايدىڭ، ئۇلۇغلارنى مۇبارەكلەش پۇقراپەرۋەرلىك جۈملىسىدىندۇر. ھالا
بۈگۈنكى كۈندە سىلى ۋە بىزنىڭ ئوچۇق قوللۇقىمىز بىلەن خەزىنىدىن
ئاش - يېمەككە ئېرىشكەن پۇقرا پىتىندىن قول ئۈزۈپ، توغرا يولغا ماڭغان
بولسىمۇ، چىراغ تۈۋى قاراڭغۇ دېگەندەك، ئوردا ئىچى ئانچە تىنچ ئەمەس،
ئويلىمىغان يەردىن چاتاق چىقىپ قالسا، شەنىمىزگە سەت بولارمىكىن دەپ
ئويلايمەن، — دېدى ئۇ، خەزىنىچىبەگنىڭ چىراي ئىپادىسىگە ئىنچىكىلىك
بىلەن دىققەت قىلىپ تۇرۇپ.

نىياز ھېكىمبەگنىڭ گېپى بىلەن تەڭ، ھېلىقى ئىككى گەۋدە، يەنى
پېشىن نامىزىنى قازا قىلغىنى ئۈچۈن قىرىق دەررىگە ھۆكۈم قىلىنغان ئاشۇ
قىمارۋازلارنىڭ مەخپىي ئىقرارى تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ يادىدىن كەچتى.
ئىككى قىمارۋازنىڭ بىرى بولغان توختى موللاق قىرىق دەررىنىڭ يېگىرمە-
سى ئۇرۇلۇپ بولغاندا «ھەممە جىنايىتى» قاتارىدا قىز بولغانلىق گۇناھ-
نىمۇ بىراقلا ئىقرار قىلىۋەتكەنىدى.

— ئۇ قىزنى نەدىن بۇلاپ كېلىشتىڭ؟

— شورباغ يولىدىكى ئۇچىملىكتىن، قازىم ...

— ئۇ، كىمنىڭ قىزى؟

— بىلمەيمىز، بېگىم، پەقەت ... پەقەت ... ھاكىمبەگنىڭ دېگىنى بويىچىلا قىلدۇق. ئۇ... ئۇ بىزگە بەش تەڭگە بەردى، بىز ئەشۇ بەش تەڭگىنىلا تونۇيمىز...

ئۆيلىمىغان يەردىن چىققان بۇ سوراق نەتىجىسىگە ئاساسەن، خوتەن دىيارىنى لەرزىگە كەلتۈرگەن بۇ جىنايەتنىڭ كەينىگە جانابىي ھاكىمبەگ بىلەن بەش تەڭگىلىك نەپىنىڭ يوشۇرۇنغىنىنى بىلگەن تۆمۈر خەزىنىچى-بەگ شۇ دەقىقىنىڭ ئۆزىدە بېشى قېيىپ، تىك موللاق چۈشكەن. تۇيۇق-سىز چۆچۈش ۋە قاتتىق قورقۇنچ تۈپەيلى، ئاغزى - بۇرنىدىن قارا پۇرچاقتەك قويۇق قورقاق يارىسى ئۆرلەپ چىققانىدى.

بىراۋنىڭ مەخپىي سىرىنى بىلەلمەسلىكمۇ، بىلىپ قېلىشمۇ ئوخشاشلا ئازاب. بۇ سىر ئىچىدە بىر كۈن ساقلىنىدىكەن، ئۇ خۇددى بومبا يۇتۇۋال-غاندەك بىر كۈن قىينىلاتتى. كىمگىدۇر ئېيتاي دېسە بېشى كېتىشتىن قورقاتتى.

قازى رەئىس ئۆز ئەركىدىن، قان - قېرىنداشلىرىدىن ئايرىپ تاشلان-غان بىگۇناھ قىز ئۈچۈن، ئۇ سېتىلما قىمارۋازلارنى قىرىق دەررە ئەمەس، سەكسەن دەررە ئۇرغۇزدى، ئۇنى قىينىغاندەك قىينىدى. لېكىن ئۇلار يەنىلا ئۆلمىدى. ئۇلار ئۆلسىدى، قەلەندەرخانىغا ئوت قويۇپ بىچارە دەرۋىشلەرنى ماكانسىز قويغانلىقىنىڭ، ئاجىز بىر قىزنىڭ بەختسىزلىكىگە زامىن بولغانلىقىنىڭ جازاسىنى تارتقان بولار ئىدى.

خەزىنىچىبەگ سەكسەن دەررىدىمۇ ئۆلمىگەن ئۇ مەلئۇنلارنى تاش يۈرەكلىك بىلەن ئۇرۇپ تەپتى، ئاغزى - بۇرنىغا دەسسەپ خېلى ئۇزۇن تۇردى. ئۇلار يەنىلا ئۆلمىدى. گۇناھكار مۇبادا سوراقتا قىيناقتا ئۆلسە ئۆز ئۆلۈمى بىلەن ئۆلدى دەپ قارىلاتتى. ھۆكۈم بىلەن ئۆلتۈرۈش زۆرۈر تېپىلسا ھاكىمبەگنىڭ، ھەتتا ياقۇپبەگنىڭ ئالدىدىن ئۆتكۈزۈشكە توغرا كېلەتتى. بۇ مۇمكىن بولمايدىغان خەتەرلىك يول ئىدى. ئاخىرىدا ئۇ بۇ

ئادىمىي ھايۋانلارنى تاپىنى سۆرىگەندەك سۆرىتىپ خالىي بىر يەرگە ئېلىپ باردى - دە، خوتەن تەۋەسىدە تۇرماسلىق، سوراق قىلغىنىنى ئۇمۇرۋايەت سىر ساقلاش شەرتى بىلەن مازار تاغىنىڭ ئۇ تەرىپىگە ھەيدىۋەتتى.

تۆمۈر خەزىنىچىبەگ قەشقەر سەپىرىدىن قايتىپ كېلىپلا بىر قىسىملا جۇدەپ كەتتى، ئۇگە - ئۇگىلىرى ئاجراپ، چىقىپ تاشلانغاندەك ئاغرىيدىغان بولۇپ قالدى. بېشى قېيىپ، ھۆ تۇتتى. تېۋىپنىڭ شىپالىق شەربەتلىرىمۇ، داخانلارنىڭ ئەپسۇن - سەۋەبلىرىمۇ ئۇنىڭ بۇ كېسىلىگە ئانچە كار قىلمىدى. دەل شۇ كۈنلەردە «كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال» دېگەندەك بىر ئىش يۈز بەردى. ھېلىقى ئاخشىمى ئۇ ئىشىك ئالدىدىن ئوغرىدەك ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئىككى قىمارۋازنى ئۇچرىتىپ قالدى. ئۇلارنى قان بېجى ئوغرىلىدى دەپلا گۇمان قىلىپ قويۇپ بەردى.

بىراق، قىمارۋازلارنى ئۇچراتقان كۈنىنىڭ ئەتىسى قاۋۇل قازانچىنىڭ قىزى گۈلئايىمنىڭ سەھرادىن قايتىپ كېلىۋېتىپ شورباغ يولىدا يوقىلىپ كەتكەنلىكى شەھەر ئىچىگە پۇر كەتتى. تۇغقانلىرى ۋە قولۇم - قوشنىلىرى ئۇنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىپ باققان بولسىمۇ، قىزنىڭ تېپىلمىغانلىقى مەلۇم بولدى.

پۈتۈن ئەزايى چىقىۋەتكەندەكلا ئاغرىپ، بېلىنى رۇسلىيالمايۋاتقان تۆمۈر خەزىنىچىبەگ بۇ خەۋەرنى قىمارۋازلارنىڭ ئىقرارى بىلەن باغلاپ كۆرۈپ كېسىلىنى تېخىمۇ ئېغىرلاشتۇرۇۋالغان بىر پەيتتە، نىياز ھېكىمبەگ ئىشىكتىن كىرىپ كەلدى. ئۇنى كۆرۈپلا ئاياقتىكى قېتىقتەك ئۇيۇپ قالغان خەزىنىچىبەگ خۇددى ئەزرائىلنى كۆرگەندەك قورقۇپ، تىترەپ كەتتى. يۈرىكى ئاغزىغا قاپلىشىپ نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى.

خەزىنىچىبەگ تورلىشىۋاتقان كۆزلىرىنى ئۇۋۇلۇۋېتىپ، ئۇنىڭغا ئاستىرتىن سەپسالدى. ئىلگىرى نۇرانە كۆزلۈك خىزىر بولۇپ كۆرۈنىدىغان نىياز ھېكىمبەگ بۈگۈن قولىدا تىكەنلىك گۈرزا تۇتۇپ، ھەڭگاڭ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىۋاتقان جاللات سۈپىتىدە ئاشكارا بولدى. بۇ بەتبەشرە

جاللاتنىڭ ئاغزى يەنە مىدىرلاشقا باشلىدى:
— ئاغزىدىن ئىمان قاچقان، نان بەرگەننىڭ قولىنى چىشلەيدىغان ھېلىقى پەرغانىلىقلار سىلى بىلەن بىزنىڭ بېشىمىزدا ياڭاق چاقساق دەيدۇ،
— نىياز ھېكىمبەگ ئۆزىگە تىكىلىپ ئولتۇرغان خەزىنىچىبەگنى گېپىنى پۈتۈن دىققىتى بىلەن ئاڭلاۋاتىدۇ دەپ پەرەز قىلدى - دە، سۆزىنى داۋام قىلدى، — بۇ ئۇلارنىڭ خام خىيالى، ئۇخلىماي چۈش كۆرگىنى. سىلى، بىز نېمىلا دېگەنبىلەن بىر ئېقىننىڭ سۈيىنى ئىچكەنلەر، «سۇ كېتىپ تاش قالىدۇ، ئۇسما كېتىپ قاش قالىدۇ» دېگەندەك. ئۇلار بەربىر كېتىدۇ، بىز يەنە مۇشۇ يۇرتتا ياشايمىز. پېقىر بۇرادەرلىرى قەشقەرگە كەتكەندىن كېيىن، ئۇلار بېشىنى بىر قىلىپ ئىش تېرىپ يۇرمىسۇن، يۇرۇش - تۇرۇشىغا، سۆز - ھەرىكىتىگە ھەر زامان ھوشيار تۇرغايلا، ئاغزىلىرىغا ھېزى بولغايلا، خۇدا خالىسا بۇ يۇرتنى بىللە سورارمىز...
تومۇر خەزىنىچىبەگ ئۆزىنى چۈش كۆرۈۋاتىمەن دەپ ھېس قىلدى بولغاي، كۆزىنى قاياققىدۇر تىككەن پېتى قىمىر قىلماي ئولتۇرۇۋەردى. نىياز ھېكىمبەگ ئۇنىڭ ئۆزىتىپ چىقمىغىنىنى كۆڭلىگە ئالمىدى ۋە پەگاھ- دىلا خوشلىشىپ كېتىپ قالدى.
نىياز ھېكىمبەگ قوبۇلخانىسىدا قازى لەشكەر موللاجى تۇراپنى كۆڭ- لىدىن ئۆتكۈزۈپ تۇراتتى، «كېسەل شىپا تاپسا تېۋىپ ئۆزى كەپتۇ» دېگەندەك، موللاجى تۇراپ مەھرەملەرنىڭ توسۇشىغىمۇ قارىماي، چالۋاق- غان پېتى قوبۇلخانىغا كىرىپ كەلدى.
— ھاكىمبەگ ھەزرەتلىرى، خالىمان پانسات دېگەن ئادەم ساراڭ بوپتۇ ساراڭ، — موللاجى تۇراپ ئاچچىقىدا پوكاندەك قىزىرىپ كەتكەن- دى. كۆشەۋاتقان تۆگىنىڭكىدەك كۆپۈك ئۆرلەپ تۇرغان ئېغىزىدىن ماغ- زاپ چاچراپتتى، — قارىمامدىلا، سالام قىلسام ئېلىك ئېلىشى يوق، گەپ قىلسام كۆز قىرىنى سېلىشى يوق! خۇددى يەپ كېتىدىغاندەك ئالىيىپ قارىشىچۇ تېخى، ئۆزۈمنى تۇتۇۋېلىپ، ئاچچىقىمغا ھاي بەردىم، بولمىسا

ئۇ بەچچىۋازنىڭ ئانىسىنى كۆزىگە كۆرسىتەتتىم!...

— قازى لەشكەر جانابلىرى، كونىلار «يولۋاسنى يەڭگەن باتۇر ئەمەس، ئاچچىقنى يەڭگەن باتۇر» دەپتىكەن. ئۆزلىرىگە هاي بېرىپ ئاچايىپ ئوبدان ئىش قىپتىلا، قېنى، ئالدى بىلەن ئولتۇرۇپ بىر پىيالە چاي ئوتلۇۋالسىلا، هەرقانداق گەپ بولسا ئالدىرىماي دېيىشەمدىلا؟— نىياز ھېكىمبەگ ئۇنىڭ مۈرىسىگە ئالىقىنىنى قويدى ۋە ھېچ ئىش بولمىغان قىياپەتتە ئۇنىڭغا مۆتىۋەرلەرچە تەسەللى بەردى،— ئۆزلىرى ئەمىرلەشكەر بىلەن بىر يۇرتلۇق ئەمەسمۇ، ئۇنىڭ سىلىدە قانداقمۇ ئۆچى بولسۇن، گەپ باشقا يەردىدۇ بەلكىم...

— هىم، ئۇنىڭ مەندىن ھەسەت قىلىپ يۈرگىنىنى خېلىدىن بېرى تۇيۇپ يۈرەتتىم...

ـ ھە مانا، مېنىڭچە گەپ دەل مۇشۇ يەردە...

ھاكىمبەگ بىلەن قازى لەشكەرنىڭ سۆھبىتى ئانچە ئۇزۇنغا بارمىدى نىياز ھېكىمبەگ ئىچىپ تەييار بولغان خېمىرنى قايتا ئېچىتىشنى خالىمىدى ئەگەر يەنە ئېچىتىۋېتىدىغان بولسا بىرەر چوڭ ۋەقە يۈز بېرىپ قېلىپ، سەپىرىنىڭ كېچىكىپ كېتىشىدىن خەۋپسىرىدى. ئۇنىڭغا ئۆزى قايتىپ كەلگۈچە يۇرتقا ئىگىدارچىلىق قىلىپ تۇرۇش، باشقىلارنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ كەتمەسلىك، بولۇپمۇ ئەمىرلەشكەر ۋە خەزىنىچىبەگلەرنىڭ يۈرۈش - تۇرۇشىغا زەن قويۇش، ئاغزىنى مەھكەم ساقلاش ھەققىدە جېكىلىدى.

شۇنداق قىلىپ، نىياز ھېكىمبەگ ئۈچ مەنسەپدارنىڭ ئارىسىغا قويۇق تىكەن تېرىۋەتتى. يۇرت ئىشىدىن كۆڭلىنى تىندۇرۇپ تەقلەپ قويۇلغان سوۋغات - سالاملىرىنى ئون بەش خېچىرغا يۈكلەپ، تاڭ يورۇماستىلا يولغا راۋان بولدى. بامدات نامىزىنى لاسكويىدا ئوقۇدى.

ئۇچىنچى قىسىم

دوستلار دۈشمەن ئىزىدا

تورغاي باتۇر سەبزە شەھرىدە ئۇۋ ئوۋلاپ يۈرگىنىدە بىر كېيىك كېلىپ قويلارنىڭ ئارىسىغا كىرىۋالدى. ئۇ قويلار ئارىسىدا ئۇر-كۈپ، ھەر تەرەپكە تاشلىناتتى. قويلار ئارىسى-دا بىر بۆرىمۇ بار ئىدى. تورغاي باتۇر بۆرىنى ئوقيا بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈردى ۋە ئۈخلاپ قال-غان قويچىنى ئويغاتتى.

شەرەفىددىن ئەلى يەزدى

ئۇن توققۇزىنچى باب

ئاھ، شاۋقۇنلۇق يەكەن دەرياسى

نىياز ھېكىمبەگ خوتەندىن خۇددى خېمىردىن قىل سۇغارغاندەك
شەپىسىز، ھەشەمسىز چىقىپ كەتتى. زاۋا، پىيالما، مۇجا، سانجۇ، گۇما[1]
ئۆتەڭلىرىنى بىر بىرلەپ كەينىگە تاشلاپ، يەتتىنچى كۈنى يەكەن تەۋەس-
گە يېقىنلاپ كەلدى.

كارۋان ئۇن ئارغامچە بويى سوزۇلغانىدى. كارۋان ئالدىدا مويلىرى
چۇشۇپ كەتكەن تەلپەك كىيگەن، ماتا كۆڭلىكىنىڭ ياقىسىنى ئېچىۋەتكەن
ئىككى مەتە[2] يالىڭاياغلىرى بىلەن ھارغىن ئېشەكلىرىنى دۈۋتىپ باراتتى.
ئېشەكلەرنىڭ كەينىدە قازاندەك يوغان سەللە كىيۋالغان شەيخۇلئىسلام
بېشىنى گىلدىڭلىتىپ، سەل ئاقساپ قالغان جەدە ئات ئۈستىدە مۈگدەپ
ئولتۇراتتى. ئاتنىڭ چولۋۇرى، بەقەسەم يەكتەكنىڭ پەشلىرى چۆل شام-
لىدا يېپىنىك يەلپۈلدەيتتى. بىر قانچە جۇملە ئىسلام ئەھكاملىرىنىلا بىلىد-
غان، سۆلتى ئىلمىدىن زىيادە بولغان بۇ ئاقساقالنى ھاكىمبەگ پەقەت
سەپەر يارىشىقى ئۈچۈنلا ھەمراھ قىلىۋالغانىدى. كارۋان چۆلدە ياكى بىرەر

---

[1] زاۋا، پىيالما، مۇجا، سانجۇ، گۇما — خوتەن بىلەن قاغىلىق ئارىسىدىكى يېزىلار. ھازىر قاراقاش ۋە گۇما ناھىيىلىرىگە تەۋە.

[2] مەتە — تۆگە يېتىلەش ۋە باشقۇرۇشنى كەسىپ قىلغان ئادەم.

ئۆتەڭدە چۈشكۈن قىلغاندا ئۇ نامازغا ئىمالىق قىلاتتى.

كەڭ كەمەرلىرىگە ئۆتكۈر ئىسپاھان قىلىچلىرىنى، قوشقۇلاق يېگىسار خەنجەرلىرىنى ئېسىۋالغان، پاۋان مىلتىقلىرى ۋە تەپكىلىك تۈركلەنگا مىلتىقلارنى كۆتۈرۈۋالغان ئۇن نەچچە نەپەر ئاتلىق مەھرەم شەيخۇلئىسلامنىڭ كەينىدىن كەلمەكتە ئىدى. ئۇلارنىڭ قىياپىتى يەكمۇ يەك ئېلىشىشقا ئاتلانغان جەسۇر جەڭچىلەرگە ئوخشايتتى. كېلىۋېتىپ، سەپەر ھاردۇقى ئىز قالدۇرالمىغان ئۆتكۈر كۆزلىرىنى يىراق - يىراقلارغا تاشلايتتى.

نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئورنى بىر قاتاردا ئىككىدىن تۇرۇپ، ئۈچ ئارغامچا بويى سوزۇلغان خاس مەھرەملەر سېپىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا توغرا كېلەتتى. ئۇ قومۇش قۇلاقلىرىنى دىڭگايتىپ، چاپچىپ تۇرىدىغان كۈمۈش جابدۇقلۇق قارا شەھەر ئارغىمىقىنىڭ ئۈستىدە چويۈن ھەيكەلدەك مەزمۇت ئولتۇراتتى. نىشان قادالغان يېشىل سەللىسى، زەر جىيەكلىك كۆشرەڭ تونى ناۋات رەڭ چۆل قوينىدا ئالاھىدە گەۋدىلىنىپ تۇراتتى. ئويماقتەك يۇملاق، يىڭنە تۆشۈكىدەك كىچىك كۆزلىرى گاھ كەڭ سايغا، گاھ يىراقتىكى دەرەخزار مەھەللىلەرگە تىكىلەتتى. كېتىۋېتىپ، نېمىگىدۇر تاقەتسىزلەنگەندەك ئاسمان بوشلۇقىغا قاراپ قوياتتى. كۆك قەھرىدە ئېرىنچەكلىك بىلەن ئۈزۈپ يۈرگەن بۇلۇت پارچىلىرىغا، ئۇپۇق سىزىقلىرىغا نەزەر سالاتتى. دۇنيانىڭ بۇ قەدەر كەڭلىكىگە ھەيران بولغاندەك، كۆتمەك بۇرۇتى بىلەن تۇتىشىپ كەتكەن ساغۇچ ساقىلىنى يېنىش - يېنىشلاپ سىيلاپ قوياتتى. خېنە قويغاندەك قىزىرىپ تۇرىدىغان قېلىن كالپۇكلىرى توختىماي مىدىرلايتتى. تەرخەمەكتەك توم ۋە كالتە بۇرنىنىڭ ئۇچىدا ئېسىلىپ تۇرغان پۇرچاق چوڭلۇقىدىكى تەر تامچىسى ھىندى قىزلىرىنىڭ بۇرۇن مونچىقىدەك پىلدىرلايتتى.

ئۇزۇن نەيزىلىك مەھرەملەرنىڭ نازارىتىدە كېلىۋاتقان ياسىداق مەپە ياغىسىرىغان بولسا كېرەك، بوغۇزىغا پىچاق ئۇرۇلغان ئۆچكىدەك چىرقىراپ، چۆلنى بېشىغا كىيەتتى. روجەكلىرىنىڭ پەردىسى چۈشۈرۈۋېتىلگەن، تۆگـ

لۇكسىز ھەپسىگە ئوخشايدىغان بۇ چىرايلىق مەيدە تولا يىغلاپ كۆز يېشى قۇرۇغان، ئاھ - پەرياد ئۇرۇپ ئاۋازى پۈتكەن تۇتقۇن قىز گۈلئايىم قان قاچقان قوللىرى بىلەن ئېڭىكىنى تىرىگەن پېتى مۈگدىنىپ ئولتۇراتتى.

ساندۇق - ساندۇق قاشتېشى، ئالتۇن - كۈمۈش، تېكىق - تېكىق خوتەن زىلچىلىرى، ئىنگلىز گەزلىمىلىرى، نەپىس شايى - ئەتلەس، تاۋار-دۇردۇن ۋە باشقا تارتۇق بۇيۇملىرى يۈكلەنگەن بىرقانچە ئات، خېچىر مەيگە ئەگىشىپ تاپ بېسىپلا كېلىۋاتاتتى. ئاش-ئوزۇق ۋە تولۇملاپ سۇ ئارتىلغان خېچىرلارنى بىردىن پىيادە خىزمەتچى يېتىلەپ ماڭاتتى.

چۆل تونۇردەك قىزىق ۋە سەھرايى كەبىردەك قورغاق ئىدى. تەشنالىق يەتكەن ئۇلاغلارنىڭ ئاستى كالپۇكلىرى ئاجراپ كەتكەن ئۆتۈك چەمدەك ساڭگىلاپ تۇراتتى. نورمىلىق سۇ ئىچىدىغان مەھرەملەر ۋە تۆۋەن دەرىجىلىك مۇلازىملارنىڭ ئاغزى قۇرۇپ، لەۋلىرى قېلىن گەز باغلاپ كەتكەنىدى، جاۋغايلىرىدىن شور ئۆرلەيتتى.

ئۇلار نامازدىگەر مەزگىلىدە سايدىن سازلىققا، سازلىقتىن ئادەم ياشايدىغان مەھەللىگە يېتىپ كەلدى. ئالقىنىنى سايىۋەن قىلىپ پات-پات ئالدى تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقان نىياز ھېكىمبەگ يەكەن دەرياسىنىڭ قىرغىقىنى بىرىنچى بولۇپ كۆردى ۋە قامچىسىنىڭ سېپى بىلەن دەريا تەرەپنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— قاراڭلار، ئەنە يەكەن دەرياسى، مەن يەكەن دەرياسىنى كۆردۈم، — دەپ توۋلىۋەتتى سەل ھاياجانلىنىپ.

بىرەر پارچە سالقىن بوستانلىققا، بىرەر ئېرىق سۈزۈك سۇغا تەلمۈرۈپ كۆزى تېشىلەي دېگەن كارۋان ئەھلى ھاكىمبەگ كۆرسەتكەن تەرەپكە تەڭلا قاراشتى. ئارقىدىن ئاسان ھاياجانلانمايدىغان، ھاياجانلانسىمۇ ئىچىدە بىلىپ، تېشىغا چىقارمايدىغان سۆرۈن تەلەت ھاكىمبەگنىڭ كىچىك بالىدەك خۇشال بولۇپ كەتكىنىگە ھەيران بولغاندەك، ئۇنىڭ چىرايىغا قاراپ قويۇشتى.

نىياز ھېكىمبەگ راستىنلا ھاياجانلانغانىدى. ئادەتتە تاتىرىپ تۇرىدىغان چىرايى مۇسەللەس ئىچىۋالغاندەك قىزارغان، كۆزلىرى ئىچىمۇ كىچىكلەپ، ئاغزى يۇمۇلمايلا قالغانىدى. بەزىدە مەسىلىك ئايغىنى ئۈزەڭگۈگە تاقاپ، ئىگەر ئۈستىدە چەۋەندازلاردەك ئۆرە تۇرۇۋېلىپ دەريانىڭ ئۇ قىپتىغا قارايتتى، ئىملەرنىدۇ دەپ چۇقان كۆتۈرەتتى.

كۆز كېلىپ، تاغلارغا سوغۇق تەگكەچكە، دەريا سۈيى ئۇبدانلا تارتىلىپ قالغان. شۇنداقتىمۇ، بىر ئۆستەڭ كەلگۈدەك سۇزۇك سۇ تېگى كۆرۈنۈپ تاشلىق سايغا ئوخشاپ قالغان كەڭ دەريا قىنىنىڭ بىر تەرىپىگە يىغىلىپ، جىمجىتقىنا ئاقماقتا ئىدى.

دەريا سۈيىنىڭ تارتىلىپ كەتكەنلىكى نىياز ھېكىمبەگنىڭ كۆڭۈل دەرياسىدا بارغانسېرى ئۇلغىيىۋاتقان ھاياجان ئېقىمىنىڭ ئۆز ئەركى بىلەن مەۋج ئۇرۇشىغا ھېچقانچە تەسىر كۆرسىتەلمىدى. ئۇ ئېتىنى چاپتۇرغان پېتى قىرغاققا يېتىپ كەلدى ـ دە، نەچچە ئوچۇم سوغۇق سۈنى ئاچكۆزلۈك بىلەن ئىچىۋەتتى. زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ يۈز ـ كۆزلىرىنى يۇيىۋېتىپ، تەكشى ئېقىۋاتقان سۇ يۈزىدە ئۆز ئەكسىنى، خىلمۇ خىل قىياپەتتىكى نىياز ھېكىمبەگنى كۆرگەندەك بولدى. تىزگىن سىيرىپ تۇرغان خىيالى تېپىتىنچ ئېقىۋاتقان سۇغا قوشۇلۇپ، ئۇزاق ـ ئۇزاقلارغا ئېقىپ كەتتى...

قىرىق نەچچە يىل مۇقەددەم ئۇ مۇشۇ چوڭ دەريانىڭ تۆۋەن ئېقىمىدىكى بىر مەھەللىدە چەرەن بالىسىدەك قىيغىتىپ ئويناپ يۈرەتتى. ئۇ چاغلار ئۇنىڭ غەمسىز، غۇبارسىز كۈنلىرى ئىدى. دەريا سۈيىگە پىشىلىپ، قىزىق قۇمغا باغرىنى يېقىپ قانغۇچە راھەتلىنەتتى. ئورۇق، تاتىراڭغۇ، كېسەلچان دادىسى (ئۇ بوۋىسىنى شۇنداق ئاتايتتى) ئۇنى ئەزىزلەپ ئىسمىنى نىياز قويغانلىقىنى ئەنە شۇ چاغلاردا ئېيتىپ بەرگەنىدى. ئۇنىڭ چوقىسىدا تېخى قىز باللارنىڭكىدەك بىر تۇتام كوكۇلىسىمۇ بار ئىدى. بىراق ئۇ ئۆمرىدە يىغلىغىنىنى ئەسلىيەلمەيتتى، ئاكا دېمەتلىك چوڭ باللار بوزەك قىلىپ چىمدىۋالغاندىمۇ غىڭ قىلىپ قويمايتتى. دادىسى

ئۆلۈپ كەتكەندىمۇ يىغلىيالماي، كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ يۇرۇپ ياش چىقارغا-
نىدى.

دادىسىدىن كېيىن ئۇ ئۆزىنى بەزىدە ئۇكام، بەزىدە بالام دەپ چاقىرىدىغان ئاكىسى(ئۇ دادىسىنى ئاكا دەيتتى) بىلەن يالغۇز قالدى. يادىدا قېلىشىچە، ئاكىسى ئوتۇنچى ئىدى. ئوتۇنغا بارغاندا دائىم بېشىنى چۆكۈرۈپ ماڭىدىغان قاشاڭ ئېشەككە ئۆزىنى مىندۈرۈۋېلىپ مۇشۇ دەريا بويىغا ئېلىپ باراتتى ۋە ئوتۇن كولىغاچ قاراقات، ئالقات دېگەندەك تاتلىق ياۋا مېۋىلەرنى ئۈزۈپ بېرەتتى. قايتىپ كېلىۋېتىپ ئۇنى توگە تايلاق ئېتىپ گەجگىسىگە مىندۈرۈۋالاتتى. قىش كۈنلىرى ئۆتمىتۆشۈك بولۇپ كەتكەن جۇۋىسىنى ئۇستىگە يېپىپ قويۇپ، ئۆزى كېچىچە تىترەپ چىقاتتى.

ئۇ چوڭ بولدى، چوڭ بولغانسېرى ئوتۇنچى ئاكىسى ئۇنى دۈشكە-لەيدىغان، ئۇرۇپ - تىللايدىغان بولۇپ قالدى. ھەتتا سوغۇق ئۆيگە سولاپ قويۇپ نان بەرمەيدىغان، قوشنىلارنىڭ بالىلىرى بىلەن ئوينىغىلى قويمايدىغان بولۇۋالدى. قىزىق ئىش، كۈچى يېتىدىغان بالىلارنى ئۇرغانغا، قوشنىلارنىڭ تېمىنى شورا قىلىپ، ئۈچ - تۆت تال ئالمىسىنى ئۈزۈپ يېگەنگە نېمە بولاتتى؟ سەن ئۇرمىساڭ ئۇلار سېنى ئۇرىدۇ، ياۋاش بولساڭ ئۇلار ياۋاش ئىكەن دەپ ئانىي تاپىدۇ، تاش-تاياقنىڭ ياكى مۇشتۇمۇڭنىڭ تەمىنى تېتىتىپ قويمىساڭ ئۇلارنى قانداقمۇ باش ئەگدۈرەلەيسەن؟ باش ئەگدۈرمىسەڭ ئوغۇل بالا دەپ مەيدەڭگە مۇشتلىغانىنىڭ نېمە پايدىسى؟

دادىسىنىڭ ئۆزىگە نېمە ئۈچۈن تاش يۈرەكلىك قىلىدىغىنىنى ئۇ كېيىنچە چۈشىنىپ قالدى. قوشنىسىنىڭ ئوغلى ئادەم كۆپ يەردە ئۇنى «ھارامدىن بولغان» دەپ تىللىدى. سۇ قاپقىنى سۇندۇرۇۋەتكىنىگە خاپا بولغان بىر ئايال: «سەن زاراتگاھلىقتىن تېپىۋالغان شۇم بالا، شۇم بالا بولمىساڭ ئادەم ئۇرۇپ، قاپاق چاقامتىڭ» دەپ ئاھانەت قىلدى. دەسلەپتە ئۇ تەگتۈشلىرى بىلەن «مەن شۇم بالا ئەمەس، ئۆزۈڭ شۇم بالا!» دەپ زاكونلاشتى ـ يۇ، لېكىن «شۇم بالا دېگەن نېمە؟» دېگەن بىر سوئال

ئۇنىڭ كاللىسىغا ئورنىشىۋالدى. دادىسىدىن سوراپ كۆرۈۋىدى، ئۇ «ئاغ-زىڭنى يۇم» دەپلا بولدى قىلدى. چوڭ ياشلىق باللاردىن سوراپ كۆردى، ئۇلار مەسخىرە قىلىپ «هارامدىن بولغان بالىنى شۇم بالا دەيدۇ» دېگەن-دەك پەلىپەتىش جاۋابلارنى بەردى.

شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇ قوشنىسىنىڭ هويلىسىغا چالما ئاتقان باهانە بىلەن دادىسىدىن خېلى ئەدەب يېدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆزىنى بالام دەۋالغان كىشىدىن بىراقلا يۈز ئۆرۈپ، بېشى قايغان، پۇتى تايغان تەرەپكە كېتىپ قالدى...

ئۇ ماڭا - ماڭا، ئاخىرى شەهەرگە كېلىپ قالدى. شەهەردە ئىگىسىز قالغان قوتۇر كۈچۈكتەك ئۆرۈلۈپ - سوقۇلۇپ يۈردى. ياز كۈنلىرى كۈن نەدە كەچ بولسا شۇ يەردە ياتتى. يەرنى سېلىنچا، ئاسماننى يېپىنچا قىلدى. زىمىستان قىشتا ناۋايخانىلارنىڭ تېخى تەپتى كەتمىگەن تونۇر بېشىدا، خىش خۇمدانلىرى ئالدىدا تۈنىدى. تاپسا يېدى، تاپالمىسا ئاچ كېكىرىپ يۈرۈۋەردى. بىر كۈنى ئۇ ئاشخانىدا خېرىدارلاردىن ئاشقان غىزانى يەپ يۈرگەندە، ئاشخانا خوجايىنى ئۇنىڭغا «ئوچاققا ئوت قالاپ بەر، قورسى-قىڭنى تويغۇزىمەن، ئۇستىبېشىڭغا ئېگىن بېرىمەن» دېدى، ئۇ شۇ هامان ماقۇل بولدى. بىراق تۈتۈن يېپىشتىن زېرىكىپ، ئاران بىر كۈنلا چىدىيا-لىدى. خوجايىنىنىڭ كۆزىنى غەلەت قىلىپ، تۆت هور قاتلىمىنى قوينىغا تىقتى - دە، غىپپىدىلا قىلىپ قېچىپ كەتتى...

جان بېقىشنىڭ تەسلىكى پەقەت شۇ چاغدىلا بىلىنىشكە باشلىدى. ئوغرىلىق قىلسا تۇتۇلۇپ، تاياق يېدى، «ئوغرى» دېگەن ئاتاق ئۇنى خەير - ساخاۋەتتىنمۇ، ئاشقان ئاش، ئاشقان ناندىنمۇ قۇرۇق قالدۇردى. ئاخىرى ئۇ ئەقىل ئىشلىتىپ، ئۆزى بىلەن تەڭ دېمەتلىك ئون نەچچە مۇساپىر بالىنى ئەتراپىغا توپلىدى. ئۇ باللارنى باشلاپ قايسىبىر ناۋايخانىنىڭ ئالدىدا پەيدا بولاتتى. ئايغى چاققان بىر بالا ئۆزى ئۆگەتكەن بىر چارە بىلەن ناۋايىنىڭ چىشىغا تېگىپ قويۇپ توشقاندەك يۈگۈرۈپ قېچىپ

كېتەتتى. رەللە بولغان ناۋاي ئۇ بالىنى قوغلاشقا مەجبۇر بولاتتى. كىچىك نىياز دەرەخنىڭ ياكى تامنىڭ دالدىسىدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ«ئىلىڭلار!» دەپ بۇيرۇق بەرگەن ھامان، باللار پەشخۇنغا چۈشۈندەك ئۇلىشىپ، گىردە، گۆش گىردىلەرنى قويۇنلىرىغا بولۇشىچە تىقىپ، مۈشۈكتىن ئۈركۈگەن قۇشقاچتەك تەرەپ-تەرەپكە قېچىپ كېتەتتى. ھېلىقى بالىنى تۇتالماي كەلگەن ناۋاي ئۇنىمۇ، بۇنىمۇ قوغلاپ باقاتتىيۇ، يەلتاپان شاتۇرلارنىڭ ھېچقايسىسىنىڭ كەينىدىن يېتەلمەيتتى. نىيازبولسا بۇلانغان ناننىڭ يېرىمىنى ئالاتتى. يېرىمىنى قول ئاستىدىكىلىرىگە بۆلۈپ بېرەتتى.

بازار سەيلىسىگە چىققان چېرىكچى ئامبال[1] بىر كۈنى نىيازلارنىڭ بۇ ئويۇنىنىڭ دەل ئۈستىدىن چۈشۈپ قالدى. ئۇ تەختىراۋاننىڭ روجىكىدىن قاراپ ئۇلارنىڭ باش قاتۇرۇپ پىلانلىغان بۇ ھەرىكىتىنى باشتىن-ئاخىرغىچە كۆزەتتى ۋە توپ بېشى نىيازغا قىزىقىپ قالدى. ئۇ چېرىكلىرىنى بۇيرۇپ نىيازنى چاقىرىپ كېلىپ پاراڭغا سالدى. چېرىكچى ئامبال ئۇنىڭدىن سورىدى:

— ئېتىڭ نېمە؟

— نىياز!، — نىياز تېنىمەي، تەمتىرىمەي جاۋاب بەردى.

— سەن كىمنىڭ بالىسى بولىدۇ؟

— دادامنىڭ.

— بۇنداق ئوغرىلىق قىلىشنى ئۆزى ئويلاپ تاپتىمۇ؟

— مەن ئويلاپ تاپماي كىم ئويلاپ تاپاتتى؟— ئۈستىبېشىنى قاسماق بېسىپ كەتكەن ئون ئىككى - ئون ئۈچ ياشلاردىكى نىياز قارا دۇردۇن يەكتەك، قارا پوسما كىيگەن، ئۇزۇن چېچىنى بىر تال قىلىپ ئۆرۈۋالغان چېرىكچى ئامبالنىڭ سوئالىغا گاھىدا ئۆز تىلى بىلەن گاھىدا ئۇنىڭ تىلى

---

① چېرىكچى ئامبال — ئۆز زامانىسىدا چوگراق ناھىيىلەرگە، ۋىلايەتلەرگە قويۇلىدىغان ھەربىي ئەمەلدار.

بىلەن جاۋاب بەردى. نىيازنىڭ بۇ تۇرقى، بولۇپمۇ سۇلالە تىلىنى ئانچە-مۇنچە سۆزلىيەلەيدىغانلىقى چېرىكچى ئامبالغا يېقىپ كەتتى، ئۇنىڭ پەم-گە، بىر توپ سەرگەردان بالىنى ئىشقا سېلىپ ئارىدىن نەپ ئۈندۈرەلىگە-نىگە ئۇبدانلا ھەۋەس قىلىپ قالدى.

— ئاتا - ئاناڭ قەيەردە؟ — سورىدى چېرىكچى ئامبال ئۇنىڭ تېگىنى بىلىپ باقماق بولۇپ.

نىياز يالغان ئېيتتى:

— بىلمەيمەن، ئەقلىمگە كەلسەم مۇشۇنداق يالغۇز يۈرۈپتىمەن.

— ماڭا بالا بولۇشنى خالامدۇ؟

نىياز كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ باشقىلار «دۇڭ دارېن» دەپ خىتاپ قىلىۋاتقان بۇ ئوتتۇرا ياشلىق كىشىگە سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى.

— سەن باشقا قوۋم تۇرساڭ، مەن باشقا قوۋم تۇرسام، ساڭا بالا بولسام قانداق بولىدۇ، دېمەكچىمۇ سەن؟ — چېرىكچى ئامبال باشتا سەل ئاچچىقلانغاندەك بولدى، كېيىن بىردىنلا ئېچىلىپ كەتتى ۋە، — بىلىپ قال بالا، ئاغزىڭغا كىم ئەمچەك سالسا ئاناڭ شۇ، كىم سېنى ئارىغا ئالسا قوۋمىڭ شۇ، ئۇقتۇڭمۇ؟ — دېدى.

— ئۇقتۇم، دا... دادا!

شۇنداق قىلىپ، ئۇ چېرىكچى ئامبال دۇڭ دارېنغا باقما بالا بولۇپ قالدى. دۇڭ دارېننىڭ ئۇنىڭدىن ئۆزگە يەنە ئىككى ئوغلى بار ئىدى، بىرى نىيازدىن ئىككى ياش چوڭ، دۇغلاقلىقىدىن بەئەينى خام كاۋىغىلا ئوخشايتتى. يەنە بىرى، نىيازدىن بىر ياش كىچىك بولۇپ، يەپ-ئىچىشتىن، ئويۇن - تاماشادىن ئۆزگىنى بىلمەيتتى. نىياز ئوتتۇرانچىسى ھېسابلىناتتى.

دۇڭ دارېن گەرچە قاپىقى قېلىن، سەپرا مىجەز ئادەم بولسىمۇ، لېكىن باللىرىغا مېھرىبان ۋە تەلەپچان ئىدى. ئۇ ئوتتۇرانچى ئوغلى ئۈيگە

كىرىشكىلا سۇلالە مەنسەپدارلىرىنىڭ ئادىتى بويىچە، ئۇلارغا بىر مۇئەللىم ۋە بىر مەشقاۋۇل بېكىتىپ بەردى. ئۈچ ئوغۇل تاڭ سەھەردىن چۈشكىچە مەشقاۋۇلدىن، كەچقۇرۇنلىرى مۇئەللىمدىن ساۋاق ئالاتتى. دۇڭ دارېننىڭ تاپشۇرغىنى بويىچە، مۇئەللىم ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ سەۋەنلىكىگە ھەرگىز يۇمشاق قوللۇق قىلمايتتى. ساۋاقنى ياد ئالالمىغانلارنى قايسى بالا بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئالقانلىرىنى ئاچقۇزۇپ، كىچىككىنە پالاق بىلەن ئۇرۇپ تېرىسىنى سويۇۋالغاندەك قىزارتىۋېتەتتى ياكى ھەر بىر ئالقىنىغا ئىككىدىن خىش قويۇپ، نەچچە ئاشپىشىم ئۆرە تۇرغۇزۇپ قوياتتى. لېكىن بۇنداق قاتتىق قوللۇق ئالدى بىلەن نىيازغا پايدا ئېلىپ كەلدى. كۆپ ئۆتمەي ئۇ «بايانىنامە» دىن تارتىپ، «ئۈچ خەتلىك دەستۇر» ، «تۆت نامە، بەش كىتاب» قىچە سۆدەك يادلاپ بېرەلەيدىغان بولدى.

ئېگەكلىرىنى قويۇق تۈك باسقان، بۇقا سۆپەت كۈچتۈڭگۈر مەشقاۋۇل رەھىم - شەپقەت دېگەننى ئۇقمايدىغانلا ئادەم ئىدى، كۆزلىرىدىن قان قۇيۇلۇپ تۇرغان بۇ پالۋان ئۈچ ئوغۇلغا قىلىچ چېپىشتىن، نەيزە سانجىشتىن، موللاق ئېتىشتىن تەلىم بېرەتتى. قوم قاچىلانغان خالتىنى لىمغا ئېسىپ قويۇپ، پەشۋا ئېتىشنى، مۇشت ئۇرۇشنى ئۆگىتەتتى. ساۋاق ئالالمىغانلارنى يۈز - خاتىرە قىلماي دۇمبالايتتى. چىرايلىرى ئوسمىدەك كۆكىرىپ، يوتا، بىلەكلىرى خېمىردەك ئىششىپ كەتكەن باللار تاياق ئاستىدا ۋاي دېيىشكىمۇ پېتىنالمايتتى.

دۇڭ دارېن بەزىدە ۋاقىت ئاجرىتىپ ئۈچ ئوغلىنىڭ ھۈنىرىنى تاماشا قىلاتتى. بىر كۈنى ئۇ ئۇلارنىڭ قىلىچۋازلىق ماھارىتىنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن چوڭ ئوغلى بىلەن نىيازنى روبىرو تۇرۇشقا بۇيرۇدى- دە، چوڭ ئوغلىغا قاراپ:

- رەقىبىڭنى بىر مۇشت بىلەن يىقىتىۋەت! — دەپ ۋارقىرىدى.

چوڭ ئوغلى نىيازنى كېلىشتۈرۈپ بىرنى سالدى. كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ، بۇرنىدىن ئوقتەك قان كەتكەن بولسىمۇ،تاياق - توقماقتا پىشىپ

مۇسكۇللىرى تاشتەك قېتىپ كەتكەن نىياز قىمىرلاپمۇ قويمىدى، تۇرغان جايىدا قاققان قوزۇقتەك تۇرۇۋەردى.

دۈك دارىن نېمىشقىدۇ كۆزلىرىنى چەكچەيتتى، بامبۇك ئورۇندۇقتىن دەسسىدە تۇرۇپ نىيازغا قاراپ ھۆركىرىدى:

— ئۇنى نېمىشقا ئۇرمايسەن، نېمىشقا قول ياندۇرمايسەن؟

نىياز ھېچنېمىنى چۈشەنمىگەندەك، كۆزلىرىنى چىمچىقلاتتى ۋە:

— نېمىشقا قول ياندۇراتتىم، ئۇ مېنىڭ ئاكام تۇرسا، — دەپ جاۋاب بەردى.

— ئەبلەخ، — دەپ تولۇقلىۋەتتى دۈك دارىن نىيازغا ھاسىسىنى تەڭلەپ، - مۇشت يېگىنىڭ ئۇچۇن جەزمەن قىساس ئېلىشىڭ كېرەك، كۆزۈڭنى ئويغانىنىڭ كۆزىنى ئوي، چىشىڭنى تۆككەننىڭ چىشىنى تۆك. قىساسقا كەلگەندە ئاتاڭ بولسىمۇ ئاياپ ئولتۇرما. ئۇرە رەقىبىڭنى، ئۇ لامزەللىنى ئۇرۇپ يىقىتىۋەت!

نىياز كالتە كۆڭلىكىنىڭ ئۇستىدىن باغلىۋالغان پوتىسىنى چىگىتىۋال- دى - دە، لەۋلىرىنى قاتتىق چىشلىدى، قويۇندەك پىرقىراپ كېلىپ ئاكىسىنىڭ بۇرنىغا توغرىلاپ بىر مۇشت قويدى. ئاكىسى ئىككى - ئۈچ قەدەم يەرگىچە سەنتۈرۈلۈپ بېرىپ،ئۆگزىدىن تاشلانغان كاۋىدەك، «ۋاق» لا قىلىپ ئوڭدىسىغا چۈشتى. بۇرنىدىن تىررىدە قان كەتتى.

— مانا ئەمدى جايىدا ئىش قىلدىڭ، يارايسەن نىياز، يارايسەن، — خان ئامبال خۇش بولۇپ چاۋاك چېلىپ كەتتى ۋە مەشقاۋۇلغا قاراپ دېدى،— ئوغلۇم نىيازغا بىر قۇر ئۇستىباش ئىنئام قىلىڭلار!

مەشقاۋۇل تەقلەپ قويغان بىر قۇر كىيىمنى ئېلىپ چىقىپ نىيازغا كىيدۇردى. ھوشۇقىنى يىپىپ تۇرىدىغان، پىيالىنىڭ ئاغزىچىلىك يۇملاق گۇللىرى بار ئۇزۇن يەڭلىك تاۋار يەكتەك، قارا لاتا كەش، ئۇچىدا پۆپۈكى

بار قارا پوسما ئۇنىڭغا خۇددى ئۆزىنىڭكىدەكلا يارىشىپ كەتتى.

دوڭ دارىن ۋە باشقىلار ئۇنى ھۆرمەتلەپ «دوڭ نىياز» دەپ ئاتايدى-
غان بولۇشتى، بەزىلەر: «ئەر شويە»[1] دېيىشتى، دوڭ نىيازنىڭ تاۋى
ئۆسۈپ، مەرتىۋىسى كۈندىن-كۈنگە كۆكلەپ باردى. چېرىكچى ئامبالنىڭ
خان ئامبالغا تەۋسىيە قىلىشى بىلەن ئامبال يامۇلدا باشتا مەھرەم، كېيىن
مىرشەپ بېگى بولدى. كېيىنچە دوڭ دارىننىڭ ئاتىدارچىلىقى ئارقىسىدا
يەكەن خان ئامبىلىغا بەشىنچى جەرىكىلىك ئىشىكئاغا بولۇپ، مۇسۇلمان
پۇقرالارنى ئۆز ئالدىغا سوراپ يۈردى.

مىلادى 1864- يىلىغا كەلگەندە، يەكەن دىياردا چوڭ داۋالغۇش
يۈز بەردى. ئامەت قۇياشى خۇيزۇلارنىڭ بېشىدا پارلاشقا باشلىدى. دوڭ
نىياز كۆپ باش قاتۇرمايلا سۇلالە ھۆكۈمىتىنىڭ زاۋالغا يۈزلەنگەنلىكىنى
پەملىدى ۋە دوڭ دارىننىڭ «سېنى كىم ئارىسىغا ئالسا قوۋمۇڭ شۇ» دېگەن
تەلىمى بويىچە، بىر كېچىدىلا خۇيزۇلار تەرەپكە ئۆتۈۋالدى. دوڭ نىياز
دېگەن ئىسمىدىن ۋاز كېچىپ، ئۆزىنى «ما نىياز» دەپ ئاتىۋالدى. يات
ئانىپە قولىدا خورلىنىشتىن ئۆلۈمنى ئەلا بىلگەن چېرىكچى ئامبال بالا-چا-
قىلىرى بىلەن بىللە مىلتىق دورىسى قاچىلانغان قاپ ئۈستىگە ئولتۇردى
- دە، ئالدىنى كۈنچىقىش تەرەپكە قىلىپ تەزىم- تەۋەززۇلارنى بەجا
كەلتۈرگەندىن كېيىن دوزىغا ئاغزىسىنىڭ ئوتىنى يېقىپ پارتلاپ ئۆلۈۋال-
دى. بۇ پارتلاشتا خان ئامبالنىڭ ئىشىكئاغىسى- چېرىكچى ئامبالنىڭ
ئوتتۇرانچى ئوغلى دوڭ نىيازلا نەق مەيداندا يوق ئىدى.

كېيىنكى كۈنلەردە بۇ يۇرتتا نۇرغۇن قېتىملاپ ئالتوپىلاڭ كۆتۈرۈل-
دى. كۆپ كىشىلەر ئەقىدىسىدىن ۋاز كەچمەي ئۆلۈم شەربىتىنى ئىچتى،
يەنە بىر مۇنچىلىرى ياقا يۇرتلارغا، چۆل - دەشتلەرگە قېچىپ سەرسان-
سەرگەردان بولۇپ كەتتى. ئەمما نىياز ھېكىمبەگلا بېلىقئالغۇچقا ئوخشاش،

---

[1] ئەرشويە— ئوتتۇرانچى بەگزادە دېگەن مەنىدە.

ئاسماندىمۇ، سۇدىمۇ ياشاۋەردى، شاختىن-شاخقا ئاتلاپ، بەرگەن مەنسەپنى تۇتۇپ، كۈننىڭ سىرىقىنى كۆرۈپ يۇرۇۋەردى...

نىيازھېكىمبەگ سۇ ئەكسىدە ئۆز سۇرىتىنى كۆرمەكتە ئىدى. قاسماق باسقان چىرايى، پەرىجە، ئۇتۇغات ياكى ئاق بۆك كىيىۋالغان تۇرقى، سەللە، تونلۇق قىياپىتى كۆز ئالدىدىن ئۆتۈۋاتاتتى...

— بېگىم، مۇھەممەت يۇنۇسجان ھەزرەتلىرىنىڭ ئالدىلىرىغا ئەۋەتكەن ئادىمى يېتىپ كەلدى، — ياساۋۇل بېشىنىڭ ئىككىنچى قېتىم بەرگەن مەلۇماتى نىياز ھېكىمبەگنى خىيال قوچقىدىن تارتىۋالدى. ئۇ دەريانىڭ يەكەن تەرەپتىكى قىرغىقىدا ئالدىغا كەلگەنلەر بىلەن كۆرۈشتى ۋە ئۇلارنىڭ ھەمراھلىقىدا يەكەن شەھىرىگە يۇرۇپ كەتتى.

يىگىرمىنچى باب

ئاي پاتقان ئاخشام

يەكەن ھاكىمبېگى مۇھەممەت يۇنۇسجان شاغاۋۇلنىڭ تۇرار جايى شەھەرنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىگىرەك جايلاشقانىدى. ئۆز زامانىسىدا ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن تەكلىپ قىلىنغان ماھىر ئۇستىلار ياساپ چىققان بۇ كاتتا ئىمارەتنىڭ ھەممە يېرىدىن قەدىمكى بىناكارلىق ئالامەتلىرى روشەن گەۋدىلىنىپ تۇراتتى. يىراقتىن كۆزگە تاشلىنىدىغان قىزىل دەرۋازىسى قاغىلىقتىن توشۇپ كېلىنگەن ياغاچ ياغىچى بىلەن نەقىشلەنگەنىدى. پىششىق خىشتىن پۇختا قىلىپ ياسالغان بۇ ئىمارەت ھاۋا ئۇچۇق كۈنلىرىدىكى كەچكى شەپەقتە ئوخشايتتى. خانىدانىڭ ئېگىز شىپاڭلىرى بىلەن بوي تالاشقان قاپاق تېرەك، سۆگەت دەرەخلىرى ئۈستىدە قۇشلار ئۇۋا سېلىشقانىدى. ئەجدىھا نەقىشلىق تۆچ ھالقا ئورنىتىلغان دەرۋازىدىن كىرگەن ئادەم

كەچ كۆزدە ئېچىلىدىغان رەڭمۇرەڭ گۈللەرگە مەھلىيا بولاتتى.

ئۇز ۋاقتىدا «ئۆمۈر قورۇسى» دەپ ئاتىلىدىغان، چىرىكچى ئامبالنىڭ قورۇسىغا ئانچە يىراق بولمىغان يىگىرمە نەچچە خانىلىق بۇ ئىمارەتتىن پەقەت خان ئامبال ۋە ئۇنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىلا پايدىلىناتتى. مەنسەپكە تەيىنلەنگەن ھەربىر يېڭى خان ئامبال سىپىل دەرۋازىسىدىن كىرىپلا ئۇدۇل مۇشۇ قورۇغا كېلىپ جايلىشاتتى. ئەمىلىدىن ئايرىلغان كونا ئامبالمۇ نەچچە ئون ھارۋا بايلىقنى ئېلىپ مۇشۇ يەردىن يۇرتىغا قاراپ يولغا چىقاتتى.

كىشىنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرىدىغان بۇ قورۇ كېيىنكى كۈنلەردە ئىسيانچى خۇيزۇلارغىمۇ، ئابدۇراخمان ھەزرەتكىمۇ، كوچادىن كەلگەن خوجىلارغىمۇ تەۋە بولدى. ياقۇپبەگ يەكەننى قولغا كىرگۈزگەندە خوجىلارنىڭ ئىلكىدىن بىر كېچىدىلا مۇھەممەت يۇنۇسجاننىڭ قولىغا ئۆتتى. بۇ يېڭى ھاكىمبەگ دەرۋازا بېشىدىكى زەر خەتلىك لەۋھەنى، دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئادەم يەيدىغان قىياپەتتە زوڭزىيىپ ئولتۇرىدىغان بىر جۈپ شىر ھەيكىلىنى ئېلىپ تاشلىدى ـ دە، نەزىر بېرىپ، بىرەر قۇر ئىسرىق سېلىپ ئۆزىنىڭ تۇرار جايىغا ئايلاندۇرۇۋالدى.

بۈگۈن كەچقۇرۇن مانا مۇشۇ داڭلىق قورۇنىڭ كىچىك مېھمانخانىسىدا نىياز ھېكىمبەگنىڭ شەرىپىگە ئۇيۇشتۇرۇلغان زىياپەت ئۆتكۈزۈلۈۋاتاتتى. مول نازۇنېمەتلەر تولۇپ كەتكەن داستىخاننىڭ تۆر تەرىپىدە نىياز ھاكىمبەگ، يېنىدا شەيخۇلئىسلام جايىنامازدا ئولتۇرغان تالىپتەك يۈكۈنۈپ، مۇلايىم قىياپەتتە ئولتۇرۇشاتتى. مەمنۇنلۇقتىنمۇ ياكى ئەدەب يۈزىسىدىنمۇ، ئىشقىلىپ چىرايلىرىدىن كۈلكە كەتمەيتتى. سورۇن ساھىبخانى مۇھەممەت يۇنۇسجانمۇ ھاكىملارنىڭ ئادىتى بويىچە مېھمانلار بىلەن بىر قاتاردىن ئورۇن ئالغانىدى. باش داستىخانچى ۋە چاققانغىنە كىيىنگەن بىرنەچچە غۇلام پەگاھدا قول باغلاپ، پەرمان كۈتۈپ تۇرۇشاتتى.

نىياز ھېكىمبەگ تەكلىپ بىلەن داستىخانغا پاتىھە بەرگەندىن كېيىن زىياپەت رەسمىي باشلىنىپ كەتتى. مېھمانغا ھەمراھ بولغۇچىلار نەچچە

كۈندىن بىرى غىزا يېمەي، ئۇلارنى كۈتۈپ تۇرغاندەك، مېھمانلار بىلەن تەڭ داستىخانغا قول ئۇزىتىشتى. ئاق سانجىلغان قويۇق ساقىلى مەيدىسىنى ياپقان، جۇۋاننىڭكىدەك پارقىراق مەگزىدىن ئىرماش- چىرماش قىل قان تومۇرلىرى ئېنىق كۆرۈنىدىغان، چوڭ - چوڭ كۆزلىرىدىن كۈلكە تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان مۇھەممەت يۇنۇسجان ئاۋۋال ئېغىز ئاچتى:

— كەمىنە بۇرادەرلىرى جانابىي ئاتالىق غازىنىڭ مۇبارەك پېشىنى تۇتۇپ، بوۋىلىرىمىزنىڭ قەبرىسى ياتقان ئەزىز يۇرتىمىزدىن بۇياقلارغا كەلگىلى خېلى كۈنلەر بولۇپ قاپتۇ. قەشقەرىيەدە دىنىي ئىسلام قۇياشى كۆتۈرۈلۈپ، جاھالەتكە چەك قويۇلغان بىر يىل مابەينىدە بولسا، مانا مۇشۇ يەكەن دىيارىدا ئىستىقامەت قىلىپ تۇرۇپتىمەن. قوينى سۇلتان سەئىدخان[1] كەبى بۈيۈك موغۇل سۇلتانلىرىنىڭ ئالتۇن تەختىگە، جەننەتتى شاھانە جەسەتلىرىگە جاي بەرگەن بۇ يۇرت پېقىر ھاكىمبەگنىڭ ئىككىنچى يۇرتى، شۇنداقلا نىياز ھېكىمبەگدەك كاتتا ئەربابنىڭ ئۆز يۇرتىدۇر. كەرەملىك ئاللا ئۇلۇغ روزا - رامزان ئېيىدا يۇرتىنى سېغىنغان ھاكىمبەگ جانابلىرىنى ئانا دىيارىغا چىللاپ كەپتۇ. بۇ بىزنىڭ ۋە يەكەن رەئىيەسىنىڭ شەرىپىمىزدۇر. بۇنداق تەنتەنىلىك چاغلاردا جانابلىرى ئۈچۈن تۆگە سويساقمۇ ئازلىق قىلاتتى. ھېلىھەم خۇدا راۋا كۆرسە كېيىنكى كۈنلەردە كېمىمىزنى تولدۇرۇپ، مېھمانلىرىمىزنىڭ كۆڭلىنى ئوبدانراق ئېلىۋالارمىز دېگەن ئۈمىدىمىز، — مۇھەممەت يۇنۇسجان خۇددى تارتىنغاندەك بېشىنى ئېگىپ، سورۇن ئەھلىگە باش لىڭشىتىپ قويدى، ئاندىن، — قېنى، ئېلىشسىلا، بىمەزە داستىخىنىمىزغا ئۆز ئۆيلىرىدىكىدەك ئۇلتىپات قىلىشسىلا، — دەپ بىر كاپام پولۇنى «كوملا» قىلىپ ئاغزىغا ئاتتى.

---

① سۇلتان سەئىدخان — يەكەن خانلىقىنىڭ تۇنجى سۇلتانى. چاغاتاي ئەۋلادى، تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ يەتتىنچى ئەۋلادى. سۇلتان ئابدۇرەشىتخاننىڭ دادىسى. مىلادى 1514- يىلى يەكەن خانلىقىنى قۇرۇپ، مىلادى 1533- يىلى ۋاپات بولغان. يەكەندىكى ئالتۇنلۇق قەبرىستانلىقىغا دەپنە قىلىنغان.

مۇھەممەت يۈنۈسجاننىڭ ماختىنغۇدەك مېھماندوستلۇقى، سۆز دۇردانىلىرىدىن تىزىلغان پاساھەتلىك نۇتقى، بۇرادەرلەرچە سەممىي تەكەللۇپلىرى، ئۇنىڭغا ئىچىدە غوم ساقلاپ يۈرگەن نىياز ھېكىمبەگنى ئوبدانلا خىجىل قىلىپ قويدى.

توغرىسىنى ئېيتقاندا، نىياز ھېكىمبەگ مۇھەممەت يۈنۈسجاننى ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمەيتتى. ياقتۇرماسلىقنىڭ سەۋەبىمۇ بەكلا ئاددىي ئىدى، يەنى ئۇ پەرغانىدىن قەشقەرگە، قەشقەردىن يەكەنگە كەلمىگەن بولسا، ھەتتا دۇنيادا مۇھەممەت يۈنۈسجان دەيدىغان بىر ئادەم مەۋجۇت بولمىغان بولسا، ئۇ ئۆز يۇرتىغا ئۆزى ھاكىمبەگ بولۇپ، دوست - دۈشمىنى ئالدىدا پاھ دېگۈدەك دەۋران سۈرگەن بولاتتى. تۆت ھاكىمىيەتكە كەتمەن چاپقان قوللىرىنىڭ ھاردۇقى چىقىپمۇ قالاتتى.

بىراق، قىسمەتنىڭ تەتۈر شامىلى ئۇنى بىر تال خەستەك ئۇچۇرۇپ ئۇدۇل خوتەنگە ئاپىرىپ تاشلىدى. كېچە - كۈندۈز ئارزۇ قىلغان يەكەن ھاكىملىقى مانا مۇشۇ يات يۇرتلۇققا نېسىپ بولۇپ كەتتى. ئۇ ئىچ - باغرىغا تۈمەنمىڭ چايان كىرىۋالغاندەك تولغاندى، ھەسەت يانغىنىدا ئۆرتەندى، ئۇنىڭغا ئۆلۈم تىلىدى. لېكىن، «پىتنىڭ قارغىشىغا ئىت ئۆلمەپتۇ» دېگەندەك، ئۇ يەكەندە يۇرت سوراپ يۈرۈۋەردى، ئاخىرى ئۇ مۇھەممەت يۈنۈسجاننىڭ ئۆلۈمىنى كۈتۈپ، تاقەت قىلىشقا مەجبۇر بولدى.

نىياز ھېكىمبەگ بۈگۈن پېشىن بىلەن شەھەر ئىچىگە كىرىپ، «دوسمۇھەممەت سارىيى» دەيدىغان بىر سارايغا ئورۇنلاشقانىدى. ئۇ سارايغا چۈشۈپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئويلىمىغان يەردىن مۇھەممەت يۈنۈسجان ئەۋەتكەن ئىپتارلىق زىياپەت تەكلىپىنى تاپشۇرۇۋالدى. ئۇنىڭغا نېمە ئامال؟ ئۆلۈمىنى تىلىگەن ئادەم تېخى ئۆلمىگەنىكەن، ھەتتا ئۆلۈش ئېھتىمالىمۇ يوق ئىكەن. شۇنداقتىمۇ ياقۇپبەگكە ئون نەچچە يىل مىرزىلىق قىلغان، ئۇنىڭ بىلەن قېرىنداشتىن چارە يېقىن ئۆتىدىغان بۇ «قاقباش» بىلەن يالغاندىن بولسىمۇ باردى - كەلدى قىلىش، ھەسەت ئوتىنى ۋاقىتىنچە

بىسىپ تۇرۇش نىياز ھېكىمبەگنىڭ قولىدىن كېلەتتى. شۇنداق ئىكەن، ئۇنىڭ ھۇزۇرىغا ئىككى قولنى بۇرنىغا تىقىپلا بارالمايتتى.

نىياز ھېكىمبەگ ياقۇپبەگكە ئاتاپ ئەكېتىۋاتقان تارتۇق - پىشكەشلەردىن ئاز بىر قىسمىنى ئايرىپ مەھرەملىرىگە كۆتۈرتتى. ياساۋۇل بېشى بىلەن ئىككى نەپەر ياساۋۇلنى گۇلئايىمنى، سوۋغا - سالاملارنى ساقلاشقا قالدۇرۇپ، باشقا مەھرەملەرنى روزا - رامىزاننىڭ ھەققىدە ئازاد قىلىۋەتتىدە، يەكەنلىك مىرزا بېشىنىڭ كەينىگە چۈشۈپ «ئىپتارلىق» زىياپەتكە يۈرۈپ كەتتى...

«تۇۋا، ئۆمرىدە كەپە يۈزى كۆرمىگەن بۇ ساياق مۇشۇ يەردە ئولتۇرىدىكەن - دە!» — ئۇ تونۇش قىزىل دەرۋازا ئالدىغا كېلىپلا بىر ئۇھ تارتتى ۋە ئىچ - باغرىنى سۇغۇرۇۋالغاندەك پۇچۇلىنىپ كەتتى.

نىياز ھېكىمبەگ ئەپيۇنكەش قېرى خان ئامبالغا ئىشكئاغا بولۇپ يۈرگەن كۈنلىرىدە بۇ قىزىل تاملىق ئوردىغا بەزىدە دۈك دارىيى بىلەن، بەزىدە ئۆز رايى بىلەن پات - پات كېلىپ تۇراتتى. يالغۇز كەلگەن چاغلىرىدا ئامبالنىڭ رۇخسىتىنى كۈتۈپ سائەت - سائەتلەپ ساقلاپمۇ قالاتتى. بۇنداق چاغلاردا ئۇ بىكار تۇرۇشنى خالىمايتتى ۋە قاراۋۇللاردىن سۈپۈرگە سورىۋېلىپ دەرۋازا ئالدىنى ئىدىتلاپ سۈپۈرۈپ چىقاتتى، ئەخلەتلەرنى زېھىن قويۇپ تېرەتتى، سۇ سېپەتتى. قاچانكى خان ئامبال ئۇيقۇغا قېنىپ ھاۋا يېگىلى تالاغا چىققاندا ياكى ئەپيۇن خۇمارى بېسىلغاندا ئاندىن ئۇنىڭ قوبۇل قىلىشىغا مۇشەررەپ بولاتتى. خان ئامبالنىڭ ئەسنىكى تۇتۇپ، خۇمارى قوزغالغۇچە بولغان ۋاقىتنى غەنىيمەت بىلىپ، «پالانى بەگ مۇنداق دېدى» ، «پۈستانى بەگ ئۇنداقچى» دەپ ئادەم چاقاتتى. كىملەرنىدۇ مەنسەپكە قويۇش، كىملەرنىدۇ مەنسەپتىن قالدۇرۇش ھەققىدە تەكلىپ بېرەتتى. «قېلىنلىق پېرىم دۆلەت» دېگەندەك، تاكى خان ئامبال ئىتنى قوغلىغاندەك قوغلىمىغىچە ئاغزى بېسىلمايتتى.

بىر كۈنى ئۇ تاغلىقلارغا ئەكەلدۈرگەن ئۇلاي گۆشنى، ئېيىق

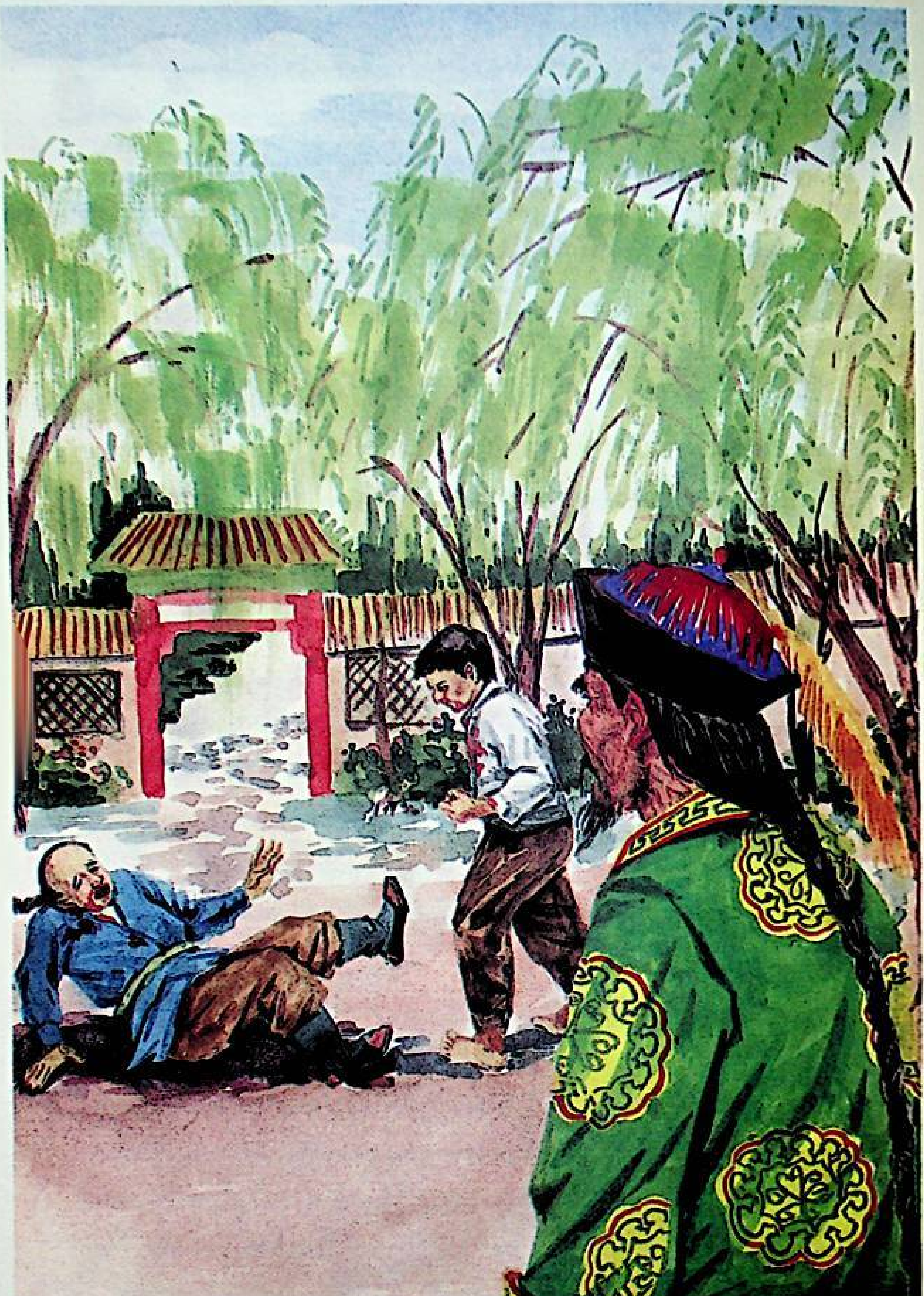

تاپىننى كۆتۈرۈپ بۇ يەرگە كەلدى. هاراق ئىچىپ، تەڭشىلىپ قالغان خان ئامبالنىڭ مەردلىكى تۇتۇپ، ئۇنى بىر توپ مېھمانلىرىنىڭ ئالدىغىلا باشلاپ كىردى. ئۇلار هاراق - شاراپتىن زېرىكىپ ئويۇن - تاماشا خالاپ تۇرغان بولسا كېرەك، خان ئامبال سورۇن باشقۇرغۇچىغا شۇنداق ئىشارەت قىلىۋىدى، ئۇ بىر قەدەھ هاراقنى كۆتۈرۈپ دوڭ نىيازنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە:

— دوڭ نىياز، ئېلىڭ، بۇنى تېتىپ بېقىڭ، — دېدى.

نىياز هېكىمبەگ دورۇن نېمچىسىنىڭ يېڭى بىلەن ئاغىز - بۇرنىنى تۇسۇپ، چىرايىنى پۈرۈشتۈردى. خان ئامبال قولىنى بىرلا سىلكىپ:

— ئىچىۋېتىڭ، سىز بىزنىڭ ئوبدان پۇقرا، ئىشىكئاغا دېگەن خان ئامبالنىڭ دېگىنىنى قىلمىسا خان ئامبال خاپا بولىدۇ، جازالايدۇ. ئىچسە چوڭ چوڭ ئىش بېرىدۇ، — دېدى.

نىياز هاكىمبەگ كۆزىنى چىڭ يۇمۇپ، ئىككى بارمىقى بىلەن بۇرنىنى مەهكەم قىسىۋالدى - دە، هاراقنى گۇپ قىلىپلا ئىچىۋەتتى.

ئۇ تۇنجى قەدەهتە قېقىلىپ، نەپەس ئالالماي قالدى. قىرتاق بىر نەرسە قىزىلئۆڭگىچىنى تاتىلاپ ئۆتۈپ كەتكەندەك بولدى. ئەمما هايال ئۆتمەي، يۈزى كۆپۈۋاتقاندەك، بەدىنىنى لەگلەگتەك يېنىكلەپ، قىمىر قىلسىلا ئۇچۇپ كېتىدىغاندەك هېس قىلىشقا باشلىدى.

قەدەھ ئۇلىشىپ كېلىۋەردى، دوڭ نىيازمۇ ناز قىلماي، قورقماي ئىچىۋەردى. پاتلا مەست بولۇپ، بېشى ئۈزۈلگەن توخودەك ئويان - بۇيان ئۇسۇپ، سەنتۈرۈلگىلى تۇردى. بىرىپ - بىرىپ خودىنى يوقىتىپ ئاياللار- نىڭ قۇچىقىغا، مەنسەپدارلارنىڭ ئايىغىغا يىقىلىۋەردى. مېھمانخانىنىڭ ئوت- تۇرىسىغا كېلىپ،نىمچىسىنى سېلىپ يەرگە ئاتتى، شايى بەلبېغىنى بوينىغا سېلىپ تايتاڭلاپ يۈرۈپ ئۇسسۇل ئوينىدى. مېھمانلار تېلىقىپ قانغۇچە كۈلۈشۈپ كۆڭلىنى ئېچىشتى. «تۆگىنى ئۇسسۇلغا سالسا يەتتە تاختا سەۆزىنى بۇزۇپتۇ» دېگەندەك، پىرقىراۋېرىپ بېشى قايغان دوڭ نىياز

ئاخىرى ئۇگدىسىغا يىقىلىپ چۈشتى ـ دە، يىگەن ـ ئىچكەنلىرىنىڭ ھەممىسىنى ياندۇرۇپ، مېھمانلارنىڭ كەينىنى ئۇچۇردى. بىر چاغدا كىمدۇر بىرسى ئۇنى سۆرىگەن پېتى تالاغا ئاچىقىپ ھويلا تېمىغا يۆلەپ قويدى ...

مۇھەممەت يۇنۇسجاننىڭ قورۇسىدىكى زىياپەت تېخىچە داۋاملاشماقتا ئىدى. قورۇ سىرتىدا ۋە پۈتۈن شەھەر كوچىلىرىدا كەچ كۈزنىڭ ئىزغىرىن شاملى ئۇشقۇرتۇپ،ئۇچۇپ يۈرەتتى. كوچا بويلىرىدىكى چىنار دەرەخلىرىدىن تۆكۈلۈۋاتقان ئاخىرقى يوپۇرماقلار خۇددى نالە قىلغاندەك شۇبىرلاپ، پىرقىرىغان پېتى يەرگە چۈشەتتى ـ دە، شامال بىلەن بىللە خېلى يەرلەرگىچە ئۇچۇپ بېرىپ، ئازگاللارغا تىقىلاتتى. ئاسماندا بولسا نە ئاي، نە يۇلتۇز كۆرۈنمەيتتى. سوغۇق دەملەردە ئۇيۇپ قالغان سۇترەك تۇمان دەرەخلەرنىڭ ئۇچىدىلا لەيلەپ يۈرەتتى.

كوچىلاردا مىرشەبلەرنىڭ، كۆزەتچىلەرنىڭ تاك ـ تاك ئۇرۇپ ئامان ـ ئېسەنلىكتىن خەۋەر بېرىشلىرى، شامالنىڭ غۇرقىرىشى، سۆڭەك تالىشىۋاتقان لالما ئىتلارنىڭ ناگان ـ ناگاندا غىڭشىپ قويۇشىدىن ئۆزگە ھېچقانداق سادا ئاڭلانمايتتى.

شوتا بويلىمايدىغان ئىككى ئەنجان تېمى بىلەن قورشالغان دوسمۇھەممەت سارىيىمۇ تىمتاس تۈن قوچىقىدا ئۇيقۇغا چۆمگەنىدى. قارا قاڭالتىر بىلەن قاپلانغان ساراي دەرۋازىسىمۇ تۈن قاراڭغۇسى بىلەن ئايرىلماس بىر گەۋدە بولۇپ كەتكەنىدى. سارايىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى ئاتخانىلاردىن توقلۇقتىن شوخلۇق قىلىۋاتقان ئاتلارنىڭ تېپىشىشلىرى، كىشنەشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

شۇ ئەسنادا، دەرۋازىنىڭ ئالدىدىن ئۆتىدىغان جامە يولىنىڭ ئۇ قېتىدىكى قويۇق دەرەخلىك ئارىسىدىن ئىككى قارا گەۋدە ئارقا ـ ئارقىدىن سەكرەپ چىقتى. ساراي تېمى تۈۋىدىكى ئىككى تۇخۇمەك دەرىخكە مايمۇندەك يامىشىپ، شاخ بويلاپ ئۆمىلىگەنچە ساراي ئۆگزىسىگە ئۆتۈپ كەتتى.

ئۇلار غايىب بولۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي تۇخۇمەك ئاستىدىن يۆتەل ئاۋازى كەلدى. ئاۋاز ئۈچ قېتىم تەكرارلانغاندىن كېيىن قارا دەرۋازا قىيا ئېچىلدى. دەرۋازا يوچۇقىدىن ئاۋايلاپ دەسسەپ چىقىپ كەلگەن ئۈچ گەۋدە ساراي تېمىغا دۈمبىسىنى چاپلاپ بىر پەس جىم تۇرۇۋالدى - دە، يولنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈپ كىچىكتەك تاقلىغان پېتى دەرەخزارلىق ئارىسىغا كىرىپ كەتتى. ساراي دەرۋازىسىمۇ شەپىسىزلا يېپىلىپ قالدى...

نىياز ھېكىمبەگ بىر يىلدىن بۇيانقى ئەڭ خاتىرجەم ۋە كۆڭۈللۈك بىر ئاخشامنى مۇھەممەت يونۇسجاننىڭ ھوزۇرىدا ئۆتكۈزدى. مەززىلىك غىزالارنى يېدى، سەيەر ھاردۇقىنى چىقىرىپ، كۆڭلىنى كۆتۈردى. شۇغىنىسى، سورۇن ئاخىرىدا يەكەن قارىسى زىيائىدىن داموللا ئۇنى چاقچاقلا يۆلەپ چېقىۋالدى.

— ھاكىمبەگ جانابلىرى، كۆڭۈللىرىگە كەلمىسە كىچىككىنە بىر سوئالىم بار ئىدى، — دېدى ئۇ، ئېچىلىپ - يېيىلىپ ئولتۇرغان نىياز ھېكىمبەگكە ئىلتىماس ئاھاڭىدا. يەكەندە ئابروي - ئىناۋەتتە مۇھەممەت يونۇسجاندىن كەم تۇرمايدىغان بۇ ئۆلىمانىڭ ئۇزىگە سوئال قويۇشىنى كاتتا ئابروي دەپ بىلگەن نىياز ھېكىمبەگ قولىنى كۆكسىگە قويدى ۋە بېشىنى سەل ئېگىپ دېدى:

— مەرھەمەت، تەقسىر، گەرچە ئىلمى چولتا، پىكرى تېيىز كەم ئەقىللەردىن بولسامۇ، ھەزرەتلىرىنىڭ سوئالىغا چامىم يەتكۈچە جاۋاب بېرەرمەن.

قازىكالان بىر ئوتلام چاي ئىچىپ ئاغزىنى نەمدىۋالغاندىن كېيىن سورىدى:

— تەقسىر، ئۆزلىرىنىڭ ئىسلام تارىخىدىن خەۋەرلىرى بارمىكىن، بولۇپمۇ دىنىي ئىسلام ئۆز قۇدرىتىنى نامايان قىلغان زامانلار ۋاقىياتلىرىدىن؟

— ئاڭلىغىنىم كۆپ، بىلدىغىنىم ئاز، بىراق، تارىخ — تەۋارىخ

دېگەنلەرنى ئانچە ـ مۇنچە مۇتالىيە قىلغانمەن.

— خوش، ئۇنداقتا قۇرەيشلىك ئەبۇ ئەززە ھېكايەتلىرىنى ئاڭلىغانمىدىلە؟

«قۇرەيش دېگەننىغۇ ھەممە ئادەم بىلىدۇ، بىراق ئەبۇ ئەززە دېگەن زادى نېمىدۇ؟ ئادەم ئىسمىمۇ يا شەھەر، قىشلاق نامىمۇ؟» — نىياز ھېكىمبەگ كۆڭۈل خەزىنىسىنى چالا قويماي ئاختۇرۇپ چىقتىيۇ، مۇۋاپىق بىر جاۋاب تاپالمىدى. ئاخىرى «قېنى بىرنېمە دېسىلە» دېگەندەك، يېنىدا ئولتۇرغان شەيخۇلئىسلامغا قارىدى. شەيخۇلئىسلام بۇ سوئالنىڭ ئۆزىگە قويۇلۇپ قېلىشىدىن قورققاندەك ئۇنىڭدىن كۆزىنى ئەپقاچتى.

— ئۇنداق بولسا ئەبۇ ئەززە ھېكايىسىنى كەمىنىلىرىدىن ئاڭلىغايلا، — نىياز ھېكىمبەگدىن تۈزۈكرەك جاۋاب ئالالمايدىغىنىغا ئىشەنگەن قارىكالان، ئۆز سوئالىغا ئۆزى جاۋاب بېرىپ دېدى، — ئەبۇ ئەززە مەككە مۇكەررەمەدىكى قۇرەيش قەبىلىسىدىن بولمىش بىر شائىر ئىدى. ئۇ مۇھەممەد مۇستاپاغا قارشى پىتنىلەردە قۇرەيش مۇشرىكلىرىنىڭ ئاتامانى بولغان. بىر قېتىم ئۇ مەككە مۇشرىكلىرىنىڭ كاتتىسى ئەبۇ سۇفيان بىلەن بىللە مەدىنە مۇنەۋۋەرەگە بېرىپ بەدىر دېگەن يەردە مۇسۇلمانلارغا قارشى جەڭگە كىردى. مۇشرىكلار يېڭىلدى. ئەبۇ ئەززە بولسا مۇھاجىرلارغا ئەسىر بولۇپ قالدى. كېيىن جېنىنى قۇتۇلدۇرماق ئۈچۈن رەسۇلۇللا ئالدىدا تۆۋا قىلىپ، ئەبۇ سۇفياننى سۆكتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالدى.

كىم بىلسۇن، مەككىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئەبۇ ئەززە ۋەدىسىگە ۋاپا قىلماي يەنە مۇشرىكلار تەرەپكە ئۆتۇپ كەتتى. مۇسۇلمانلارغا قارشى لەشكەر توپلاشتا مۇھەممەد مۇستاپانىڭ يامان گېپىنى قىلدى. ئەبۇ سۇفيان بىلەن بىللە مەدىنىگە بېرىپ ئوھۇد تېغىدا مۇھاجىرلارغا قارشى تىغ كۆتۈردى. ئاللا مۇسۇلمانلارنى غالىب قىلىپ، كاپىرلارنى ھالاكەتكە يۈزلەندۇرگەندە ئۇ يەنە بىر قېتىم رەسۇلۇللانىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىۋىدى،

يەنە توۋا قىلىپ مۇسۇلمانلارغا مەدھىيىلەر ئوقۇدى، مۇشرىكلارغا ۋە ئەبۇ سوفيانغا ھېسابسىز قاغىشلارنى ياغدۇردى...

بۇ ھېكايىگە قىزىقىپ قالغان سورۇن ئەھلى داستىخاندىن قولىنى تارتىپ، ئۆزىنى ئۇنۇتقان پېتى قازىكالانغا قولاق سالدى. گەپ - سۆزلەر-نىڭ ئورانىغا قاراپلا يۈرىكى تاپتىن چىقىشقا باشلىغان نىياز ھېكىمبەگ چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ، قازىكالانغا يېقىنراق سۈرۈلدى.

— ھاكىمبەگ جاناپلىرى، گەپنىڭ ئوچۇقى، مەن بۈگۈن سىلىنى كۆرۈپ تۈيۈقسىز ئاشۇ سويۇق شائىر ئەبۇ ئەززەنى يادىمغا ئېلىپ قالدىم، — دېدى قازىكالان ھەممىيلەن ئاڭلىسۇن دېگەندەك ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ.

قازىكالاننىڭ نېمە دېمەكچى بولغىنىنى ئاللىقاچان چۈشىنىپ بولغان ھا-كىمبەگ خۇپسەنلىك قىلىپ، ئۇنىڭ سۆزىنى چاقچاققا بۇرىدى ۋە دېدى:

- قازى كالان ھەزرەتلىرى، چاقچاق دېگەننى ئەجەب ئوبدان قاملاشتۇرىدىكەنلا. ئۆزلىرىنىڭ چاقچاق - ھەزىلگە ھېرىس ئىكەنلىكلىرىنى بۇرۇنلا بىلەتتىم، كەمىنىلىرىمۇ چاقچاق خالايدىغان ئادەم...

قازىكالاننىڭ ئەستەرلىك گەپلىرىدىن سەل ھودۇقۇپ تۇرغان نىياز ھېكىمبەگ «بۇرۇن» دېگەن سۆزنىڭ ئاغزىدىن قانداق چىقىپ كەتكىنىنى-مۇ تۇيماي قالدى. بۇرۇن ئۇ بۇ يەردە ئىشكئاغا بولۇپ تۇرغان مەزگىللەر-دە، مانا مۇشۇ قازىكالاننى نۇرغۇن قېتىم مەسخىرە قىلغان ۋە ئەرزىمەس بىر ئەيىب بىلەن قازىلىقتىن ئېلىپمۇ تاشلىغانىدى. قازى كالانمۇ نىياز ھېكىمبەگنى باللىق چاغلىرىدىن باشلاپلا تونۇيتتى، چۈشىنەتتى. «بۇ-رۇن» دېگەن بۇ سۆز ئۇنىڭ كونا يارىسىنى تاتىلاپ قويۇشى تۇرغان گەپ ئىدى.

زىيائىدىن داموللا «ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ» دېگەندەك، نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئۆزىنى تۇتتۇرمايۋاتقىنىنى بىلىپ، گەپنى ئېچىپلا ئېيتتى:

— چاقچاق دېدىلىمۇ؟ ياق، بۇ چاقچاق ئەمەس، تەقسىر، ئۆزلىرى ئەبۇ ئەززەگە ئوخشاش مۇقىم بىر تەرەپتە تۇرمايدىكەنلا، قايسى ھۆكۈمەت

كەلسە قانداق ھۆكۈمەتكەن دەپ سوراپ ئۇلتۇرمايلا خىزمەتتە بولۇۋېرىدى۔
كەنلا. ئۆزلىرىنى ئاخىرى ئەبۇ ئەززەدەك كۈنگە قالمىسكەن دەيمەنا؟
— تەقسىر، — كىمدۇر بىرى سوراپ قالدى، — ئەبۇ ئەززە قانداق كۈنگە قالغانىدى؟

قازىكالان ئاغزىغا گەپ سىلىپ بەرگەن كىشىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرگەندەك كۈلۈمسىرەپ قويدى ۋە ئۇنىڭ سوئالىغا رازىمەنلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

— ئەبۇ ئەززە ئۇھۇد جېڭىدە يەنە مەدىنە مۇسۇلمانلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغان، بىراق بۇ قېتىم مۇھەممەد مۇستاپا ئۇنى كەچۈرمىگەن. ئىككى يۈزلىمچىلىكتە ئەيىبلەپ ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلغان.

سورۇن ئىچى قايناۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيغاندەكلا جىم بولۇپ قالدى. مۇشۇ جىمجىتلىقتىن پايدىلىنىپ ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىشقا ئۇرۇنغان نىياز ھېكىمبەگ: «بۇ جاھاندا پادىشاھلىق تاجىنىڭ توختالغۇسى يوق، ئەگەر ھەزرەتلىرى بۇ تاج پالانى ھۆكۈمەتنىڭ، پالانى ئادەمنىڭ بېشىدا توختايدۇ دەپ ئېيتىپ بېرەلىگەن بولسىلا پىقىرمۇ ھېچ ئىككىلەنمەي شۇ ھۆكۈمەتنىڭ، شۇ پادىشاھنىڭ خىزمىتىدە بولغان بولاتتىم» دەپ ئۆزىنى ئاقلىغان بولسىمۇ لېكىن يەنە تېخىمۇ قاتتىقراق پەشۋاغا دۇچ كەلدى. كۆڭلىدە قازىكالانغا مايىل بولۇپ سۈكۈتتە ئولتۇرغان مۇھەممەت يونۇسجاننىڭ ئارىغا چۈشۈشى بىلەن، تىل تىغلىرىنى گىرەلەشتۈرۈپ شەپقەتسىز جەڭ قىلىۋاتقان ئىككى تەرەپ نەيزىدىن يېنىشقا مەجبۇر بولدى. مۇنازىرىدە باشتىن - ئاخىر پايدىسىز ئورۇندا تۇرۇۋاتقان نىياز ھېكىمبەگ دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتتى. قازىكالان بىلەن قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى - دە، سارايىغا قايتىپ كەلدى.

نىياز ھېكىمبەگ سارايىغا كېلىپلا، قورققىنىدىن كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كەتكىلى تاس قالدى. ئۇ كۆردىكى، ئىككى نەپەر ئىشىك باقار ياساۋۇل بوسۇغا ئۈستىدە پۇت قولى چەمبەرچاس باغلانغان ھالدا ئۆلۈك۔

ئەك سوزۇلۇپ ياتاتتى. قىزىل كۆگلەك كىيگەندەك قانغا چىلىشىپ كەتكەن ياساۋۇل بېشىنىڭ قورسقى قوغۇن پىچقاندەك يېرىۋېتىلگەن، كۆز قارىچۇقى ئالايغان پېتى قېتىپ قالغانىدى. سوۋغا - سالاملارغا بولسا ھېچكىمنىڭ قولى تەگمىگەن، قويغان يەردە قويغان پېتى تۇراتتى. بىراق، ياقۇپبەگكە تارتۇق قىلىنىدىغان ئەڭ قىممەتلىك سوۋغاتنىڭ بىرى — تۇتقۇن قىز گۈلئايىم سارايدىكى سولاقلىق ئۆيدىن غايىب بولغانىدى.

«خۇدايا تووۋا، بۇ كىمنىڭ قىلغان ئىشىدۇ؟» — شۇنچىلىك قىسقا ۋاقىت ئىچىدە بۇ تەرىقە چوڭ ۋەقەنىڭ يۈز بەرگىنىگە ئەقلى يەتمىگەن نىياز ھېكىمبەگ پېشانىسىگە پاقىدە بىرنى ئۇردى - دە، تۇرغان يېرىدە زوڭ ئولتۇرۇپ قالدى.

يىگىرمە بىرىنچى باب

چۆل ئاتلىرى ھارمايدۇ

— دەرۋىش ئاتا، توختىماي بىر كېچە-كۈندۈز يول يۈردۇق، ئەمما چۆلنىڭ چېتى كۆرۈنەي دىمەيدۇ، ئېزىپ-تېزىپ يۈرمەيلى يەنە.

— ئاسماننىڭ ئاۋۇ بېرىگە قارىغىنا، ئوغلۇم، مارجاندەك تىزىلغان يۇلتۇزلارنى كۆردۈڭمۇ، ئۇنى تارازا يۇلتۇز دەيمىز، بۇ يۇلتۇز ئوڭ تەرىپىگىدىلا بولىدىكەن، ئۆزۈڭنى كۆكتېرەككە قاراپ كېتىۋاتىمەن دەپ ھېسابلاۋەر.

كىپەك دەرۋىش بىلەن ئايمۇھەممەت ئاتلىق كېتىۋېتىپ پاراڭلاشماقتا ئىدى. ئۇلارنىڭ پارىڭى ئاكىسىنىڭ كەينىگە مىنگىشىپ ئۇيقۇ بىلەن ئېلىشىۋاتقان گۈلئايىم ۋە ئېگەرنىڭ قوشىبېشىغا پېشانىسى تېگەي دەپ قالغان كەرىمقۇلغا خىرە - شىرە ئاڭلىنىپ قالاتتى. يەكەندىن يولغا

چىققاندىن بۇيان بوغۇز ياكى تويغۇدەك چۆپ دىدارىنى كۆرمىگەن، كالپۇكى ھۆل بولغۇدەك بىرەر قېتىم سۇ ئىچمىگەن ئاتلار شۇنچىلىك ئېغىر ۋە شۇنچىلىك ئاستا قەدەم تاشلايتتىكى، ئۇلارنىڭ قەدەملىرىنى ئالقاننى ئالدىغا سوزسا بەش بارماقنى پەرق ئەتكىلى بولمايدىغان زۇلمەت قاراڭغۇدىمۇ ئاداشماي سانىغىلى بولاتتى.

ئۈچ ئاتلىق تۆت كىشى تەكلىماكان دەشتى بىلەن قاغىلىق - گۇما بوستانلىقى ئارىسىدىكى كەڭ جاڭگالدا كېتىپ باراتتى. كۆك بېتىدەچەكچەيگەن كۆزلەردەك پارقىراپ تۇرغان يۇلتۇزلار ئەلمىساقتىن بېرى ئادەم ئىزى چۈشمىگەن بۇ دۆڭلەر ئارىسىدا چاتقال يىرىپ كېتىۋاتقان نامەلۇم يولۇچىلارغا ھەيران بولۇۋاتقاندەك قىلاتتى. چۆل تەرەپتىن سوقۇۋاتقان سوغۇق شامال دۆڭ چوققىسىدا سەبىي قىزچاقنىڭ كوكۇلىسىدەك دىگدىيىپ تۇرغان يۇلغۇن شاخلىرىنىڭ، دۆڭ باغرىدىكى تىكەنلەرنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ، سان-ساناقسىز يىلان سويلاپ كېلىۋاتقاندەك شۇۋرىلىغان سادا چىقىراتتى. چۆل قويۇنىنىڭ كۆچلۈك زەربىسى بىلەن قاچاندۇر پارچىلىنىپ كەتكەن ياتاق پارچىلىرى قۇلاق تۈۋىدىن شىرقىراپ ئۆتۈپ كېتەتتى.

ئايمۇھەممەتنىڭ كەينىدە توڭلىغىنىدىن كىرپىدەك تۈگۈلۈپ ئولتۇرغان گۈلئايىم ئاكىسىنى ئاستا نوقۇپ تۇرۇپ:

— ئاكا، شامالدا پۇتلىرىم ئۇيۇشۇپلا كەتتى، ئازراق توختاپ ئىسسىنىۋالساقمىكىن، — دېدى يەر تېگىدىن چىقىۋاتقاندەك زەئىپ ئاۋاز بىلەن. ئايمۇھەممەت بەكلا يىلىك كىيىنىۋالغان سىڭلىسىنىڭ جالاقلاپ تىترەۋاتقىنىنى خېلىدىن بېرى سېزىپ كېلىۋاتاتتى.

كېپەك دەرۋىش:

— توختىساق توختايلى، ئاز - تولا ئىسسىنىۋېلىپ تاڭ ئاتقاندا ماڭساقمۇ بولۇۋېرىدۇ، يەكەندىكىلەرنىڭ بۇ يەرلەرگە قوغلاپ كېلىشىمۇ ناتايىن، — دېدى گۈلئايىمنىڭ ئۆتۈنۈشىنى قوبۇل قىلىپ.

دەرۋىشنىڭ بۇ قارارى يېڭىندەك سانجىلىۋاتقان ئىزغىرىن شامالدا ئۇيۇقۇسى ئېچىلىپ كەتكەن كەرىمقۇلنىمۇ خوپ كەلدى. ئۇ گۈلئايىمنى قۇتۇلدۇرۇش سەپىرىگە ئاتلانغاندىن بېرى ئاغزىغا بىر بۇردا نان سالمىغان ۋە نەچچە كېچە-كۈندۈزدىن بۇيان كىرپىك قېقىپ باقمىغانىدى.

ئۇلار قاچانلاردىدۇر كەلگەن ئىقتىپ، پىچاق بىلەن كەسكەندەك ئويۇلۇپ كەتكەن ئىككى دۆڭ ئارىسىدىن شامال ئۆتۈشمەيدىغان بىر ئويمانلىقنى تېپىۋالدى – دە، ئاتلىرىنى دۆڭ كەينىدىكى قومۇشلۇققا قويۇۋەتتى. قۇرۇق يۇلغۇن شاخلىرى، توغراق پوستى، سۆكسۆك دېگەندەك چاۋا چاتقاللارنى يىغىپ كېلىپ گۈلخان يېقىشتى. ئادەم بويى ئۆرلىگەن ئۇلۇغ ئوت ئۇزۇن تىللىرىنى تەرەپ – تەرەپكە سوزۇپ، دۆڭ ئارىسىغا تىقىلغان قاراڭغۇلۇقنى قوغلاپ، قوللىرىنى قاقلاۋاتقانلارنىڭ جۇدىگەن چىرايلىرىنى، ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىنى، گەز باغلىغان لەۋلىرىنى يورۇتۇۋەتتى. گۈلخان چۆرىسىدىكى ياقۇتتەك لاۋۇلداپ تۇرغان چوغ تەپ-تىدىن تېنىگە هارارەت ئۆتكەنسېرى ئۇلار تاتلىق ئۇيقۇ ئىچىدە قالدى. مۇھەببەتلىك كۆزلىرىدىن ئۇيقۇ قېچىپ تۇرغان گۈلئايىم بىلەن كەرىمقۇل-مۇ جاهاننىڭ بىردىنلا كېڭىيىپ قالغانلىقىنى هېس قىلدى.

هېلىقى كۈنى سىڭلىسىنىڭ دېگەن قەرەلدە قايتىپ كەلمىگىنىدىن كۆڭلى قانداقتۇر بىر ئەنسىزلىككە ئەسىر بولغان ئايمۇھەممەت كېپەك دەرۋىشنىڭ «گۈلئايىم ئانچە بىغەم قىز ئەمەس، بەلكى قاراڭغۇدا يول يۈرمەي دەپ تۇغقانلارنىڭكىدە قونۇپ قالغاندۇ» دېگەن تەسەللىسىگىمۇ قۇلاق سالماي شور باغقا قاراپ يۈرۈپ كەتتى. ئىنسى-جىن قالمىغان، ئادەمنىڭ قورققۇسى كەلگۈدەك جىمجىتلىق هۆكۈم سۈرۈۋاتقان توپىلىق يولنى بېسىپ شور باغقىچە يېتىپ كەلدى.

گۈلئايىمنىڭ گۇگۇم بىلەن تەڭ بۇ يەردىن ئۇزاپ كەتكىنىنى ئاڭلى-غاندا، ئايمۇھەممەتنىڭ يۈرىكى «جىغ» قىلىپ قالدى. ئۇ: «ئاپلا، ئىش چاتاق» دېدى- دە، ساراسىمە ئىچىدە قالغان تۇغقانلىرى بىلەن خوشلىشا-

خوشلاشمايلا بوراندەك تېز كەينىگە ياندى. كەنتمۇ كەنت، كوچىمۇ كوچا يۈگۈرۈپ يۈرۈپ ئۇرۇغ - تۇغقان، يار - بۇرادەرلىرىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ سۈرۈشتۈردى. كېچە تەڭ بولغاندا كېپەك دەرۋىش بىلەن كەرىمقۇل كېلىپ ئۇنىڭغا قوشۇلدى. «گۈلئايىم سەن قەيەردە» دېگەن سادا يول بويلىرىنى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتتى. پەقەت تاڭ يورۇغاندىن كېيىنلا ئۇلار ئۇجمىلىك دوقمۇشتىن گۈلئايىمنىڭ هال رەڭ رومىلىنى تېپىۋېلىشتى. بوز توپىغا پېتىپ كەتكەن يوچۇن ئىزلارنى كۆرۈپ، بۇ بەختسىز بىچارىنىڭ قايسىبىر قاراقچى تەرىپىدىن تۇتۇپ كېتىلگەنلىكىنى جەزملەشتۈردى.

«ئۇ نا ئەھلىلەر نېمىدەپ گۈلئايىمغا قەست قىلىشىدۇ، ئۇ ھېچكىمگە يامانلىقى يەتمەيدىغان بىر ناتىۋان قىز ئەمەسمىدى؟ ئاھ تەقدىر، قازانچى ئائىلىسىنىڭ بېشىغا تاغمۇ كۆتۈرەلمىگۈدەك كۆلپەتلەرنى سالدىڭ، يەكلەيدىغىنىڭنى يەكلىدىڭ، ئۆلتۈرىدىغىنىڭنى ئۆلتۈردۈڭ، ئەمدى مۇشۇ ئاجىز قىزنى بولسىمۇ ئامان قويساڭ بولماسمىدى، بۇ بىزگە نى ئاھانەت، نى تارتقۇلۇق؟! ...»

ئايمۇھەممەت سىڭلىسىنىڭ ئىزى ئۈستىدە زوكزىيىپ ئولتۇرۇپ كىچىك بالىدەك ھۆكرەپ يىغلىدى. يوغان مۇشتى بىلەن ئىككى چېكىسىگە توختىماي مۇشتلىدى. بەزگەكتەك لاغىلداپ تىترىدى. «ئاھ سىڭلىم، ئاكاڭنى كەچۈرگىن، جېنىم تېنىمدىلا بولسا دىلىڭنى چەكتۈرمەسمەن دېگەنىدىم، دىلىڭنى چەكتۈرۈپ قويدۇم، توخۇ چۈجىسىنى سادىن قوغدىغاندەك قوغدارمەن دېگەنىدىم، قاراقچىنىڭ چاڭگىلىدىن ساقلاپ قالالمىدىم» دەپ قوشاق قاتتى.

ئۇجمىلىك دوقمۇشتا شام تىكلىگەندەك تۇرۇپ كەتكەن ئەل - جامائەتتىن كۆز يېشىنى يوشۇرۇۋاتقان كەرىمقۇلمۇ ۋولقاندەك تېپىۋاتقان يىغىسىنى ئاخىرى بېسىۋالالمىدى-دە، ئۈن سېلىپ يىغلىغان پېتى ئايمۇھەممەتنىڭ قۇچىقىغا ئۆزىنى ئاتتى. ئۇلار مەھكەم قۇچاقلاشتى. داد-پەريادىمۇ، كۆز يېشىمۇ قوشۇلۇپ كەتتى.

— باللىرىم، سەۋر قىلىڭلار، ئۆزۈڭلەرگە هاي بېرىڭلار، — باياتىن بېرى دوڭغاق ئۇچمە دەرىخىگە يۆلەنگىنىچە خىيال قاينىمىغا كىرىپ كەت-كەن كېپەك دەرۋىش ئۇلارنىڭ يېنىغا باردى ۋە غولىچىنى يېيىپ ئىككىي-لەننىڭ يەلكىسىگە قولىنى قويدى، — بۇ كۈن، بۇ ئايلاردا تەقدىر ئىلاھىنىڭ كۆزى كور، قولىقى گاس. ئۇنىڭغا يىغلاپ يالۋۇرغاندىن كۆرە بىرەر هەرىكەت قىلغان ئەۋزەلرەك. قەسەم قىلىمەنكى، گۇلئايىمخان ئاللا-نىڭ ئاجىز بەندىسى، ئاللا ئاجىز بەندىسىنى ئۆز پاناهىدا ساقلايدۇ، بىز بىلەن كۆرۈشكىلى نېسىپ قىلىدۇ...

شۇ سائەتتىن باشلاپ ئۇچەيلەن ئۈچ يولغا بۆلۈندى. بۇلۇڭ-پۇچ-قاقلارغا، خالتا كوچىلارغا، ئۆستەڭ - كۆل بويلىرىغا بېرىپ گۇلئايىمنىڭ دېرىكىنى قىلدى. هەتتا ئوردا ئالدى، ئوردا سېپىلىنىڭ دوقمۇشلىرى، دەڭ-سارايلارغىچە كۆز سېلىپ چىقتى. قازىكالان، يۈز بېشى، مىرشەپ، مىرغە-زەبلەرگىچە مەلۇم قىلىشتى. قىزنىڭ تۇتقۇن قىلىنغىنىغا بىر كېچە-كۈندۈز ئۆتكەن بولسىمۇ بىرەر يىپ ئۇچىنى تاپالمىدى. يۇقىرىلاردىن «توۋا خۇدايىم ، ئىست دېگۈدەك ئىش بوپتۇ!» دېگەندىن ئۆزگە جاۋاب چىقمىدى. مەنسەپدارلار بولسا: «گۇناهكارنى تۇتۇپ كەلسەڭلار ياكى تۇرار جايىنى كۆرسىتىپ بەرسەڭلەر سورىقىنى قىلىش بىزدىن» دەپلا بولدى قىلىشتى.

ۋەقەنىڭ ئۈچىنچى كۈنى ئىشكىمۇئىشىك قاتراۋېرىپ ئاياغلىرىنىڭ چەمى تېشىلگەن ئايمۇھەممەت بىلەن كەرىمقۇل باشلىرىنى ساڭگىلاتقان پېتى ئۆيىگە قايتىپ كىلىشتى - دە، چاي ئۇتلاشتىنمۇ باش تارتىپ مىشلداپ يىغلىغىلى تۇردى. ئۇلارنىڭ بۇ هالى ئۆي ساقلاپ قالغان كېپەك دەرۋىشنىڭ سەپراسىنى ئۆرلىتىۋەتتى. تەسەللى بەرگىلى كىرگەن قولۇم-قوشنىلارنىڭ ئايىغى بېسىققاندىن كېيىنلا، ئۇ:

— باللىرىم، ئاللا زەئىفلەرگە يىغا، ئوغۇل بالىغا چىدام بەخش ئەتكەن. كۈندۈزى كوچىمۇ كوچا قاتراپ، ئاخشىمى بېشىمىزنى قۇچاقلاپ يىغلاۋەرسەك ۋاقىتنى ئىسراپ قىلىۋېتىمىز. مېنىڭچە ئالدى بىلەن ئوبدانىراق

كاللا يۇگۇرتۇپ ئاندىن كېيىن بىرەر يول تۇتايلى، ئەقىل بىلەن ئىش قىلغۇچىغا خۇدامۇ مەدەتكار بولىدۇ، — دېدى سەل خاپا بولغاندەك.

ئايمۇھەممەت كېپەك دەرۋىشنىڭ بۇ گېپىنى ئورۇنلۇق دەپ ھېسابلىدى بولغاي، كۆز يېشىنى سۈرتۈۋېتىپ ئۇنىڭغا دېدى:

— قېنى، ئاتا، بىرەر يول كۆرسەتسىلە، ئۇ لەنەتكەردىلەرنى تېپىپ مېڭىسىنى چۇۋۇۋەتمىسەم ئايمۇھەممەت دېگەن ئېتىمنى يۆتكىۋېتىمەن!

— ئايمۇھەممەت ئاكام نەق گەپنى قىلىۋاتىدۇ، دەرۋىش ئاتا، كۆچ دېسە بىزدە بار، شىجائىتىمىزمۇ كەم ئەمەس، بىراق ئۈچ كۈن يېڭىنە ئىزدىگەندەك ئىزدەپمۇ گۈلئايىمخاننىڭ دېرىكىنى قىلالمىغىنىمىزغا پەقەت ئەقلىم يەتمەيۋاتىدۇ. ئۇنىڭ بار يېرىنى بىلەلىسەكلا بولاتتىغۇ...

كېپەك دەرۋىشنىڭ تەكلىپى كەرىمقۇلغىمۇ خوپ كەلدى بولغاي، ئۇ ئامالسىز قالغىنىنى گەدىنىگە ئېلىپ غۇدۇراپ قويىدى. دەرۋىش دىككىدە ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىكنى ياپتى، دەم سېلىپ كۆڭلىنى تىندۇرغاندىن كېيىن پەس ئاۋازدا سورىدى:

— يىگىتلەر، نىياز ھېكىمبەگنىڭ بۈگۈن تاڭ يورۇماستىلا قەشقەرگە كەتكىنىنى ئاڭلىدىڭلارمۇ؟

ئايمۇھەممەت بىلەن كەرىمقۇل «بۇنىڭ گۈلئايىم بىلەن نېمە ئالاقىسى؟» دېگەندەك، دەرۋىشنىڭ كۆزىگە تىكىلدى ۋە بېشىنى چايقاشتى.

— ھە، ئاڭلىمىدۇق دەڭلار، - دەرۋىش ساقىلىنى سىلاپ تۇرۇپ ئۆز سوئالىغا ئۆزى جاۋاب بەردى: سىلەر ئاڭلىمىغان بولساڭلار مەن ئاڭلىدىم.

— ئاتا، نىياز ھېكىمبەگنىڭ سەپىرى بىلەن گۈلئايىمنىڭ نېمە ئالاقىسى بار؟

— ئالاقىسى بارمۇ، يوقمۇ، كاللا ئىشلەتسەڭلارلا بىلەلەيسىلەر، قېنى دەپ بېقىڭلار، پۈتۈنسۈرۈك بىر يۇرتنىڭ ھۆكۈمرانى نېمىدەپ ئەتىگەنمۇ ئەمەس، كەچمۇ ئەمەس، دەل تۈن ھەسسە بولغاندا سەپەرگە چىقىدۇ؟

ياساۋۇللارنىڭ ئارىسىدا كېتىۋاتقان ئاشۇ يېپىق مەپىدە مال- دۇنيا بارمۇ يا ئادەممۇ؟

كېپەك دەرۋىشنىڭ ئېيتقانلىرى ئايمۇھەممەت بىلەن كەرىمقۇلنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى. يولدىن ئاداشقان يولۇچىدەك تېگىرقاپ قالغان ئىككى يىگىت دەسلەپىدە ھاياجانلانغاندەك بولدى، بىراق ئاڭلىغانلىرىنىڭ پەقەت پەرەزدىن باشقا نەرسە ئەمەسلىكىنى ئويلاپ يەتكەنلىرىدە بولسا روھى چۈشۈپ يەنە لاسىدە بولۇپ قېلىشتى.

«ھۆكۈمران دېگەن بەربىر ھۆكۈمران، ئۇ ھېچكىمنىڭ ئىرادىسىگە باقمايدۇ، خالىغان ۋاقىتتا سەپەرگە چىقالايدۇ، مەپىمۇ، ھارۋىمۇ، ئىشقىلىپ خالىغانلىكى نەرسىسىنى بىللە ئەكېتەلەيدۇ، — دەپ ئويلىدى كەرىمقۇل ئۆزىچە بېشىنى چايقاپ، — ياق، بۇ پەقەتلا بىر گۇمان، ئۇ مەپىدە گۈلئايىم يوق، جەزمەن يوق...»

كەرىمقۇل ئويلىغانلىرىنى ئوتتۇرىغا تاشلاپ دەرۋىش بىلەن ئايمۇ- ھەممەتنى خالتا كوچىدىن قايتۇرماقچى بولۇۋىدى، ئايمۇھەممەت ئۇنىڭغا پۇرسەت بەرمىدى. دەرۋىشنىڭ ئەگىتىپ گەپ قىلىدىغان ئادىتىنى بىلىد- غان ئايمۇھەممەت ئۇنىڭ گېپىنى ئاخىرغىچە ئاڭلاپ بولۇپ ئاندىن بىر پىكىرگە كېلىش ئويى بىلەن سوئال تاشلىدى:

— دەرۋىش ئاتا، ئاشۇ مەپىدە گۈلئايىمخاننى بار دەپ جەزىم قىلالام- دىلا؟ — دېدى ئۇ دەرۋىشنىڭ ئاغزىنى تاتىلاپ. كېپەك دەرۋىش جاۋابەن دېدى:

— باللىرىم، پەيغەمبەرلەر، پەرىشتىلەر ۋە ئەۋلىيالىق ماقامىغا يەت- كەنلەردىن ئۆزگە ھېچكىم غايىبنى كۆرەلمەيدۇ، بىراق دەرۋىش ئاتاڭلار غايىبنى كۆرەلمىگەن بىلەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئات-ئۇلاغلىرى قاتارىدا بىر سىرلىق مەپىنى كۆرگەنلەر بار. سىلەر بىلمەيسىلەر، ئۇنىڭ خوتۇنى ئۇ يەكەندىكى چېغىدىلا ئۆلۈپ كەتكەن، ئاشكارا نىكاھلىق بولغىنىنىمۇ ھېچكىم كۆرگىنى يوق. دېمەك، ئۇنىڭ ئېلىپ ماڭغىنى ئۇنىڭ خوتۇنى

ئەمەس. «ئوغرىنىڭ يۈرىكى پوك-پوك» دېگەندەك، سىرلىق مەيىنى ئېلىپ ئەل ئايىغى جىمىققان چاغدا يولغا چىقىشىدىمۇ جەزمەن بىر سىر بار.

— ئۇنداقتا ھاكىمبەگ گۇلئايىمخاننى قەشقەرگە ئېلىپ كەتكەن بولامدۇ؟ خۇدا ساقلىسۇن، خۇدا ساقلىسۇن...، — دېدى كەرىمقۇل بىر نەرسىدىن قورققاندەك ئالاق - جالاق بولۇپ.

— ھازىرچە بۇنداق قورقۇپ كەتمىسەڭمۇ بولىدۇ، بالام، — دېدى كېپەك دەرۋىش كەرىمقۇلنى بەزلەپ، — مەن پەقەت گۇمانىمنىلا سۆزلەپ بېرىۋاتىمەنغۇ، ئەمما بۇ گۇماننى نىياز ھېكىمبەگنىڭ خۇلق- مىجەزى بىلەن باغلاپ قارىغاندا بۇنداق ئېھتىماللىقنىمۇ يوق دېگىلى بولمايدۇ. قىياسەن ئېيتساق، نىياز ھېكىمبەگ سوغۇردەك سەزگۈر ۋە تۈلكىدەك قۇۋ ئادەم، ئۇ قەشقەرگە ماڭغانىكەن، ئادىتى بويىچە ياقۇپبەگنىڭ شەھۋىتى غالىب ئەركەك ئىكەنلىكىنى ھېسابقا ئالماي قالمايدۇ. قېنى ئېيتىڭلار، ئۇنداق ئادەمنىڭ كۆڭلىنى ئۇۋلاش ئۈچۈن بىرەر چىرايلىق قىزنى تارتۇق قىلىشىپ- تىشتىن ياخشىراق چارە بارمۇ؟ يەنە كېلىپ ئۇ ھەرقانداق ئىشتا ئېھتىياتنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويىدۇ، بىر قىزنى كۆپكۆندۈزدىلا تۇتۇۋېلىپ، خوجىسغا تارتۇق قىلىۋېتىشتىن، يامان ئاتاق ئېلىپ، ئۆزىگە ئىش تېپىۋېلىشتىن قورقىدۇ. ئۇنىڭ ئەل كۆزىنى باغلاپ، تەڭ كېچىدە سەپەرگە چىقىشىنىڭ سەۋەبىمۇ دەل شۇ يەردە!

— دېگەنلىرى بەرھەق، دەرۋىش ئاتا، سىگلىمنى جەزمەن ئاشۇ قارا يۈز ھاكىمبەگ تۇتۇپ كەتكەن گەپ، — دەرۋىشنىڭ قىياسىدىن قورقۇنچ- لۇق بىر جەرياننى كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزگەن ئايمۇھەممەت بازغاندەك يوغان مۇشتىنى قاياقىدۇ تەڭلەپ، چىشلىرىنى قوم چاينىغاندەك غۇچۇر- لاتتى، — خەپ، نىياز ھېكىمبەگ، شۇ تاپتا سېنى تۇتۇۋالىدىغان بولسام قوۋۇرغىلىرىڭنى سۇندۇرۇپ، ئۇستىخانلىرىڭنى كۇكۇم - تالقان قىلىۋەت- سەممۇ دەردىم چىقمايدۇ. توختاپ تۇر، خۇدانىڭ كۈنى ئۇزۇنغۇ تېخى؟!

— قوغلايلى، ئۇ بەتبەختنى تۇتۇۋېلىپ تۇتقان يەردە جاجىسىنى بېرەيلى، — دېدى كەرىمقول پەگادا تۇرغان دەمنى قولىغا ئېلىپ.

كېپەك دەرۋىش ئايمۇھەممەتنىڭ رازىلىقىنى كۈتۈپ تالاغا ئېتىلاي دەپ تۇرغان كەرىمقۇلنىڭ ئالدىغا كەلدى ـ دە، ئۇنىڭ قولىدىكى دەمنى تارتىۋېلىپ تامغا يۆلەپ قويغاندىن كېيىن:

— يىگىتلەر، ئالدىرىماڭلار، چوروق بىلەن خامپىغا سەكرىگەننىڭ پايدىسى يوق، دېدىمغۇ، بۇ تېخى بىر گۇمان، گۇماننى ئىسپاتلىماي تۇرۇپ بىر ئىشقا بەل باغلىغىلى بولمايدۇ! — دېدى تەمكىنلىك بىلەن خىتاب قىلىپ.

— دېگەنلىرىڭىز ئورۇنلۇق، دەرۋىش ئاتا، لېكىن بۇ ماڭا گۇمان ئەمەستەكلا تۇيۇلۇۋاتىدۇ، ماقۇل، بۇنى ھازىرچە گۇمان دەيمۇ تۇرىلى، بىراق گۇماننى پىشىپ بولغۇچە ئۇلار توختاپ تۇرمايدۇ ـ دە!

— ئۇنداقمۇ دەپ كەتمە، بالام، «سەۋەب قىلساڭ سېۋەتتە سۇ توختايدۇ» دېگەن گەپ بارغۇ بىزدە. سەۋەب قىلىپ باقىلى، ئاللا مەرھەمەتنى ئايىماس!

ئۇلار سىرلىق تېپىشماققا ئوخشايدىغان بۇ گۇماننى ئېنىقلاش ئۈچۈن كاللىسىنىڭ قېتىقى چىقىپ كەتكۈدەك باش قاتۇرۇشتى. خىلمۇخىل چىرايلارنى، چوڭ ـ كىچىك مەنسەپدارلارنى، تونۇيدىغانلىكى ياساۋۇل ـ مەھرەملەرنى، ئوردا مۇلازىملىرىنى كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزۈپ ياردەم قولىنى سۇنالايدىغانلارنى دەڭسەپ كۆرۈشتى. كېپەك دەرۋىش ئىشەنچلىكرەك دەپ ھېسابلىغان ئادەملەرنى، ئايمۇھەممەت بىلەن كەرىمقول ئويلاپ تاپقان چارە ـ ئاماللارنى كۆڭۈل ئەگلىكىدىن ئۆتكۈزۈپ تاسقاپ چىققاندىن كېيىن، ئاخىرى ئوردىغا كۆز تىكىشتى، ئىمكان بار ئوردا تېۋىپىنىڭ مەدىتىنى قولغا كەلتۈرۈشنى لايىق كۆردى. دېمىسىمۇ، بۇ سىرلىق ۋە نازۇك قولۇپ ئوردىدىكىلەرنىڭ ياكى ئوردا ئەھلى بىلەن يېقىن ئالاقىسى بار ئىشەنچلىك ئادەملەرنىڭ ياردىمىسىز ئېچىلمايتتى. ياردەم قولىنى سۇنغۇچى كىشىمۇ

ناھايىتى چوڭ خەتەرگە تەۋەككۇل قىلىشى لازىم ئىدى.

ئايمۇھەممەت كىيەك دەرۋىش بىلەن كېلىشۋالغىنى بويىچە قاش قارايغان چاغدا دادىسىنىڭ ئاغىنىسى، ئۆزلىرىنىڭ كونا چوڭقىتى تېۋىپ سىراجىدىن مەخسۇمنىڭكىگە يېتىپ باردى - دە، ھال - ئەھۋال سورىغاندىن كېيىن مەقسەتنى ئوچۇقلا ئېيتتى.

— ئوغلۇم، — دېدى سىراجىدىن مەخسۇم ئايمۇھەممەتنىڭ گېپىگە لوقما سېلىپ، — بىرەر ھاجىتىڭ بولسا قورۇنماي ئېيت، تومۇر تۇتتۇرغىلى كەلگەن بولساڭ بىلىنگىنى چىقار. چامىم يېتىدىغانلا ئىش بولسا ئىككى قولۇم كۆكسۈمدە. ئەگەر مۇگداشقىلى كەلگەن بولساڭ ئالدىڭدا تولىمۇ خىجىلمەن. خالساڭ ئالدىراش ئىشىمنى تۈگىتىپلا ئەتە- ئۆگۈن دۇكىنىڭغا بارارمەن، بۇ ئىلتىماسىمغا خاپا بولماسسەن؟

«ياﺋاللا، يالغان ئېيتىش پىلسىرات كۆۋرۈكىدىن ئۆتمەكتىنمۇ تەسمۇ نېمە؟» - يۈرىكىنىڭ خۇددى ئات چاپتۇرغاندەك دۈپۈلدەۋاتقىنىنى تۇيغان سىراجىدىن مەخسۇم كەڭ پېشانىسىدىن، ئىلمەك بۇرنىنىڭ ئۇچىدىن، ئوت كەتكەندەك قىزىۋاتقان مەڭزىدىن سەل بولۇپ قويۇلۇۋاتقان قارا تەرنى قولىنىڭ كەينى بىلەن سۈرتكەچ، ئىچىدە خۇرسىنىۋالدى ۋە چاندۇرۇپ قويغان -قويمىغانلىقىنى بىلىپ بېقىش غەرىزىدە ئايمۇھەممەتكە «لاپ» قىلىپ قاراۋالدى.

دۇرۇس، ئەللىك نەچچە يىللىق ئۆمرىنى ئاقنى ئاق، قارىنى قارا دەپ ئۆتكۈزگەن، ھالاللىق بىلەن پۈتكەن ۋۇجۇدىغا ئىمان نۇرى بىلەن جۇلا بەرگەن بۇ خۇداگۇي تېۋىپ پەقەت زورۇرىيەت يۈزىسىدىنلا يالغان سۆزلەۋاتاتتى. بىراق ئۇيانسىز يالغانچىلارغىلا يارىشىدىغان بۇ كىچىككىنە ئىش ئۇنىڭغا ئالەمچە گۇناھ بولۇپ تۇيۇلۇۋاتاتتى. سۆزلەۋېتىپ تۆھپە - گۇناھىنىڭ گۇۋاھچىسى بولغان مالائىكىلەردىن ئىزا تارتاتتى. ئاللانىڭ غەزىپىدىن قورقاتتى، ئۆزىنى ۋەيلۇن دوزاخىنىڭ ئوت - ئاتەشلىرىدە ئۆرتىنىۋاتقاندەك، تاغدەك چوڭ گۇرزىلەر ئاستىدا كۇكۇم- تالقان بولۇۋاتـ

قاندەك ھېس قىلاتتى. ئاغزىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان ئايانچلىق دەملەر تىلىنى، لېۋىنى داغمال كەبى داغلاپ ئۆتكەندە بولسا ھەر سۆزىدە ئازاتتى، ھەر جۈملىدە چاندۇراتتى، ھەر گەپتە دۇدۇقلايتتى. بۇ دۇدۇقلاش ۋە چاندۇرۇش ئەقلى يېتۈك ئايمۇھەممەتكىلا ئەمەس، بەلكى يەتتە ياشلىق سەبىي بالىغىمۇ «ئۇ يالغان ئېيتىۋاتىدۇ» دېگەن تويغۇنى بېرەتتى.

تېۋىپنىڭ بىرەر مۇھىم سىرنى يوشۇرۇۋاتقىنىنى سەگەكلىك بىلەن تۇيۇپ تۇرغان ئايمۇھەممەت ئۇنىڭ گېپىنىڭ راست- يالغىنىنى سۈرۈشتۇ- رۇپ ئولتۇرمىدى. ياقىدىغان گەپ بىلەن مەخسۇمنىڭ ۋىجدانىي ھېسدانى- لىقىنى غىدىقلاش قارارىغا كېلىپ، ئىشنى «كېسەللى» ئۈستىدىن داتلاشتىن باشلىدى:

— مەخسۇم ئاتا، يۈرەك زېدىسىنىڭ ئازابى مېنى ئالدىلىرىغا باشلاپ كەلدى. دادام يېنىمدا بولغان بولسا دەردىمنى دادامغا ئېيتار ئىدىم، سىلى بولسىلا ئاتامنىڭ ئورنىدىكى مۇرەببىم، دەردىمگىمۇ سىلىدىن شىپا تىلمەي ئامالىم يوق.... — دېدى ئۆتۈنگەن ھالدا.

ئاتا كەسپىگە ۋارىسلىق قىلىپ، دېھلى، بومبايلاردا تەھسىل كۆرگەن سىراجىدىن مەخسۇم مەشھۇر تېۋىپ ۋە ئۇستا جەرراھ ئىدى. دەل ئاشۇ داڭقى ئۇنى ئوردا دەرۋازىسىغا جىسمانەن بەند قىلىۋالغان بولسىمۇ، لېكىن پۇقراپەرۋەرلىككە كەلگەندە ئەڭ سېخىي ساخاۋەتچىمۇ ئۇنىڭغا قول قويماي تۇرالمايتتى. ئوردا ئىشىدىن قولى بوشىغان چاغلاردا نامراتلارنىڭ كېسىلى- نى داۋالاپ، يېتىم-يېسىرلارنىڭ بېشىنى سىلايتتى. دەردمەنلەرنىڭ يېنىدا پەيدا بولۇپ، پۇل-مېلىنى ۋە ياردىمىنى ئايىمايتتى.

ئۇ ھېلىقى ئاخشىمى تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ ئۆيىدىن ئۇزاپ چىقى- ۋېتىپ، تاسادىپەن تاغار يۇدۇپ يۈرگەن سىرلىق ئادەملەر بىلەن دوقۇرۇ- شۇپ قالدى. ئەتىسىلا قاۋۇل قازانىنىڭ قىزى گۈلئايىمنىڭ يوقىلىپ كەتكىنى- نى ئاڭلىدى ـ دە، بۇنى ئالاھىدە بىر خەۋەر تەرىقىسىدە تۆمۈر خەزىنىچى- بەگكە يەتكۈزدى. ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن نىياز ھېكىم-

بەگنىڭ بىر سىرلىق مەپىنى ئارىغا ئېلىپ قەشقەر تەرەپكە كېتىۋاتقىنىنى تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى. گۈلئايىمنىڭ تۇيۇقسىز غايىب بولۇشى، سىرلىق مەپە ۋە غەلىتە سەپەر قوشۇلۇپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا ناھايىتى زور بىر گۇمانىنى تاشلاپ كېتىشتى. بۇ گۇماننىڭ دەھشەتلىك مەنزىل بىلەن تۈنتۈشۋاتقىنىنى بىلىپ يەتكىنىدە بولسا بۇ ئىككىيلەن سىر ساقلاش توغرۇلۇق چۆچۈپ تۇرۇپ ئەھدى- پەيمانلار قىلىشتى.

بىراق ئۆز ئىچىدە يوشۇرۇنۇپ ياتقان ئاشۇ سىر ئۇچۇن يۈكۈنۈپ يالۋۇرۇۋاتقان، ئاشۇ سىردىن خەۋەر تېپىشقا ئەڭ ھوقۇقلۇق بولغان بىر بىچارە يىگىت مانا ھازىر ئالدىدا تۇرۇپتۇ. ئۇ ئەمدى قانداق قىلىشى كېرەك؟ قاۋۇل ئۇستىنىڭ يۈزىنى قىلىپ بولسىمۇ ئۇنىڭ ئۆتۈنۈشىنى قوبۇل كۆرسۇنمۇ؟

سىراجىدىن مەخسۇم ئەھدىنى ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن بۇزۇۋېتىشنى ئەخلاققا ۋە ئاغىنىدارچىلىق‌مىزانىغا خىلاپ دەپ ھېسابلىدى ۋە ئايمۇھەمەتنى تەۋەككۇل قىلىپ تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭكە باشلاپ باردى. سىرنى تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلاش سىراجىدىن مەخسۇمنىڭ رايىغىمۇ مۇۋاپىق كېلىدىغان، شۇنداقلا كاۋاپمۇ، زىخمۇ كۆيمەيدىغان ئەپچىل چارە ئىدى.

خالمان پانسات بىلەن موللاجى تۇراپنىڭ يۈزسىزلىكىدىن نارازى بولۇپ يۈرگەن تۆمۈر خەزىنىچىبەگ بۇ ئىككىسىنى ئەتىۋارلاپ يۈرگەن نىياز ھېكىمبەگكە چاپان يېپىپمۇ كەتمىدى. ئۇ قاۋۇل قازانچىنىڭ ۋىجدانلىق، ئاق كۆڭۈل، ئابرويلۇق ئادەم ئىكەنلىكىنىمۇ ئوبدان بىلەتتى. كېيىنكى كۈنلەردە نىياز ھېكىمبەگدىن ياكى دۈشمەنلىك كۆزى بىلەن ھومىيىپ يۈرگەن يات يۇرتلۇقلاردىن ئۆزىگە قاراۋۇ قەدەر بىرەر زەخمەت يېتىپ قالدى دېگەندىمۇ يەنىلا ئايمۇھەممەتەك تونۇش - بىلىشلەر، يۇرتلۇقلار ئەسقېتىپ قالاتتى.

تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ئۇلارغا: گۈلئايىمخاننى نىياز ھېكىمبەگ تۇتۇپ،

قەشقەرگە ئەكەتتى، دېگەندەك گەپلەرنى قىلمىدىيۇ، مۇشۇ مەنىدىن خېلى روشەن بېشارەتلەرنى بەردى. ئايمۇھەممەت بىلەن سىراجىدىن مەخسۇم ئۈچۈن پەقەت مۇشۇنىڭ ئۆزىلا قانائەتلىنەرلىك ۋە ئىشەنچلىك جاۋاب ھېسابلىناتتى.

ئايمۇھەممەت، كېپەك دەرۋىش ۋە كەرىمقۇللار يەنە بىر قېتىم خۇپىيانە باش قوشۇشتى. نىياز ھېكىمبەگنى قوغلاپ يېتىپ ئۇنى قىيما-چىيما قىلىۋېتىش، شۇ ئارقىلىق گۇلئايىمنى قۇتقۇلدۇرۇش كېرەك، دېگەن پىكىر ئۈستىدە ئايمۇھەممەت بىلەن كەرىمقۇلنىڭ گېپى بىر يەردىن چىقتى. بىراق، قېنى قىزىغان، يىگىتلىكى ئۇرغۇپ تۇرغان بۇ ئىككىيلەنگە كېپەك دەرۋىش قارشى پىكىر قويدى:

— چوڭ ئىشقا تۇتۇش قىلىۋاتىمىز، يىگىتلەر، — دېدى دەرۋىش ئۇلارنى ئاگاھلاندۇرۇپ، - سوغۇققانلىق بىلەن ئويلاپ كۆرىلى، بىز نىياز ھېكىمبەگنى ئۆلتۈرەمدۇق يا گۇلئايىمخاننى قۇتقۇلدۇرامدۇق؟ مېنىڭچە بۇنىڭغا تالاش - تارتىش كەتمەيدۇ، ئالدى بىلەن ئادەمنى قۇتقۇلدۇرلى، ھاكىمبەگ بىلەن كېچىكىپرەك ھېسابلىشۋالساقمۇ ئۆلگۈرىمىز تېخى.

— نىياز ھېكىمبەگنى ئۆلتۈرمىسەك، گۇلئايىمخاننى قانداق قۇتقۇلدۇرغىلى بولىدۇ؟ — سورىدى تاقەتسىزلەنگەن يىگىتلەر.

— سىلەر نىياز ھېكىمبەگنى پىيازلىقتىكى قارانچۇق دەپ ئويلاپ قالماڭلار، ئۇ ئالدىغا كېلىدىغان ئىشلارنى ئالدىن مۆلچەرلەپ تۇرغۇن ياساۋۇلنى بىللە ئېلىپ ماڭماي قالمايدۇ. نىياز ھېكىمبەگكە يېقىنلىشىپ بولغۇچە ئاۋۋال ئاشۇ ياساۋۇللار بىلەن بىر قەپەس بەل تۇتۇشۇشقا توغرا كېلىدۇ. ئۇلار بىلەن تۇتۇشۇپ ئۆردىكنى ئۇيان، غېزىنى بۇيان قىلىۋەتكۈچە نىياز ھېكىمبەگمۇ ئۇخلاپ ياتمايدۇ. مېنىڭچە، قاراپ تۇرۇپ تۇخۇمنى تاشقا ئۇرغاندىن كۆرە، ئەپلىك پۇرسەتنى تېپىپ ئاۋۋال گۇلئايىمخاننى قۇتقۇلدۇرۇپ چىققىنىمىز تۈزۈك.

ئايمۇھەممەت بىلەن كەرىمقۇل كېپەك دەرۋىشنىڭ سۆزىنى ئورۇنلۇق

دەپ قارىدى ۋە«قېنى ئاتا، ئۆزۈڭ بىلىپ بىر يول كۆرسەت» دېگەندەك ئۈمىد ئۇچقۇنداپ تۇرغان كۆزلىرىنى دەرۋىشكە تىكتى. كېپەك دەرۋىشمۇ تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقۇپ، كۆڭلىدە ئاللىقاچان پىشىپ قالغان پىلانىدىن ئۇلارنى خەۋەرلەندۈرۈپ:

— خوتەنگە تەۋە ھەرقانداق يۇرتتا ياكى يول ئۈستىدىكى ئۇچۇۋ-چىلىقتا بۇ ئىشنى بىر باشقا ئاچقىلى بولمايدۇ يىگىتلەر، ئەڭ ياخشىسى، ئۇلار يەكەن تەۋەسىگە كىرگەندە ئاندىن بىر ئىش قىلىشىمىز كېرەك! — دېدى.

— يەكەندە؟ — ئەجەبلىنىپ سورىدى ئايمۇھەممەت.

— شۇنداق، يەكەندە، — دېدى كېپەك دەرۋىش بارمىقىنى بىر-بىرلەپ بېسىپ، - بىرىنچىدىن، نىياز ھېكىمبەگ ئۇ يەردە ئىككى- ئۈچ كۈن توختىماي قالمايدۇ، ئىككىنچىدىن، خوتەندىن ئامان - ئېسەن چىقى-ۋالدۇق دەپ بىخۇدلىشىدۇ. ئۈچىنچىدىن، ئۇ يەردە پىقىرنىڭ ئىشەنچلىك بۇرادەرلىرى بار، يەكەننىڭ ئۇجۇر-بۇجۇرىمۇ ماڭا بەش قولدەك تونۇش، بىلىمدىم، بۇنىڭغا سىلەر نېمە دەيسىلەركىن؟

— نېمە دىسىلە شۇ، گۈلئايىمخاننى قۇتقۇلدۇرغىلى بولىدىغانلا ئىش بولسا، بىز ئوت ئىچىگە كىرىشكىمۇ رازى، دەرۋىش ئاتا، — كەرىمقۇل مەيدىسىگە مۇشتلاپ تۇرۇپ دېدى.

كېپەك دەرۋىش سەپەر تەييارلىقلىرىنى پۇختا ۋە ئىنچىكە ئورۇنلاش-تۇردى. كەرىمقۇل يوروۇڭقاشلىق باينىڭكىدىن ئىككى يىل ئىشلەپ بېرىش شەرتى بىلەن تولۇمدەك سېمىز ئۈچ ئات قەرز ئەكەلدى. ئاتلارنى ئوبدان تويغۇزۇپ، ئازغىنا ئوزۇقلۇق ئېلىۋالغاندىن كېيىن شۇ كېچىسىلا يولغا چىقتى ۋە ئالتە كۈنلۈك چۆل يولىنى ئۈچ كۈندە بېسىپ نىياز ھېكىمبەگ-دىن بۇرۇن يەكەنگە چۈشتى. چۈشلەدەك ئاستا كېلىۋاتقان كارۋان يەكەن دەرياسىدىن ئۆتۈشكىلا يەكەنلىك ئىككى دەرۋىش نىياز ھېكىمبەگنىڭ كەينىگە سايىدەك ئەگەشتى. يەكەنگە كېلىۋېلىپلا كۆڭلى ئەمىن تاپقان

نىياز ھېكىمبەگ مۇھەممەت يۈنۈسجاننىڭكىدە يايراۋاتقان چاغدا ئۇلار قارشىلىق كۆرسەتكەن ياساۋۇل بېشىنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇيغۇسنى ئاچالمايۋاتقان ئىككى قاراۋۇلنى چەمبەرچاس باغلىۋەتتى. كېيەك دەرۋىش بىلەن تونۇشلۇقى بار ساراي قاراۋۇلىنىڭ دەرۋازىنى ئېچىپ بېرىشى بىلەن گۈلئايىمخانىنى قۇتۇلدۇرۇپ چىقتى-دە، نىياز ھېكىمبەگنىڭ قوغلاپ كېلىشىدىن ئەندىشە قىلىپ كەلگەن يولى بىلەن گۇمىغا قاراپ ماڭدى.

— قاراڭلار، ئاۋۇ تەرەپتىن تاڭ ئېتىپ كېلىۋاتىدۇ، — دېدى ئاكىسىغا يۈلىنىپ، ئۇتىسىنىپ ئولتۇرغان گۈلئايىم كۆنچىقىش تەرەپكە قولىنى چىنەپ.

يولۋاس ئاغزىدىن قۇتۇلۇپ، تۇغقانلىرىنىڭ ھىمايىسىگە ئۇلاشقان گۈلئايىم ئەمدى تولۇق ئەسلىگە قايتقان ۋە بۇ خاسىيەتلىك تاڭنى تۇنجى بولۇپ تويۇۋالغانىدى.

تاڭ ئاتتى. ئۇپۇق قويىنىدىن سىرغىپ چىققان دۇگىلەك نۇر ئاسمان ۋە زېمىن ئارىسىنى ئۆللىتتى. سوغۇق بىر كېچىنى كۆكتېرەك يېزىسىغا يېقىنلا بىر يەردە ئۆتكۈزگەن بۇ تەلەيلىك ئادەملەر قۇملۇق ياقىسىغا يېيىلغان يېشىل مەخمەلدەك سوزۇلۇپ ياتقان ئانا ماكانىغا مۇھەببەتلىك نەزەر بىلەن كۆز تىكىشتى. قويۇق دەرەخلەر ئۇلارنىڭ ئالدىدىلا ئايان بولدى.

يىگىرمە ئىككىنچى باب

تەتۈر ئاققان سەل

ياقۇپبەگ بىر قانچە ئايلىق جىددىي ھازىرلىقلاردىن كېيىن كۇچىگە كېلىپ، سەپراس بولۇپ تۇرغان قوشۇننى بەپچىل بىر باھانە بىلەن

مارالبېشىغا يېتىپ كەلدى ۋە ئەمىرلەشكەر، مىڭبېشىلارنى ئالدىغا ھازىر قىلىپ:

— ئاقسۇ، كۇچا تەرەپلەرگە بېرىپ، مازار - ماشايىخلارنى تاۋاپ قىلىپ يانساق نىمە دەيسىلەر؟ — دەپ سورىدى.

ياقۇپبەگنىڭ بۇ سۆزى مازار - ماشايىخلار زىيارىتىگە بېشارەت ئەمەس، بەلكى چوڭ بىر ھەربىي ھەرىكەتتىن، جاپالىق سەپەردىن دېرەك بېرەتتى. ئۇلار خوتەن دىيارىغا ئاتلاندۇرۇلغاندىمۇ «راسلىنىپ تەييار بولۇڭلار، مازارى شىرىپ زىيارىتىگە بارىمىز» دېگەن يارلىق بېرىلگەنىدى. شۇڭا ياقۇپبەگنىڭ ئالدىدا ئەدەب ساقلاپ، قولاقلىرىنى دىڭ قىلىپ ئولتۇرۇشقان لەشكەر بېشى، ئاتامانلار تەڭلا:

— ئاتلىرىمىزنىڭ تۇيىقى قىزىپ تۇرۇپتۇ، بىزگە ئالىيلىرىنىڭ بىر ئېغىز پەرمانىلا لازىم، — دەپ چۇرقىراشتى مەدداھىنىڭ شاگىرتلىرىدەك دوست تارتىشىپ.

ئۇلار ئويلىغاندەك جاۋاب بېرىشتى. ياقۇپبەگ ئەمىرلەشكەر مىرزا ئەھمەد قوشبېگى، ئۆمەر قۇل دادخاھ، ئابدۇللا پانساتلارنىڭ قوماندانلىقىدىكى توققۇز مىڭ ئاتلىق لەشكەر ۋە ئۈچ مىڭ پىيادە لەشكەرنى باشلاپ، مىلادى 1867-يىل 5-ئاينىڭ 13-كۈنى ئاقسۇ سەپىرىگە ئات سالدى.

توپ - زەمبىرەك، مىلتىق، جەزائىل كۆتۈرگەن، [1] قىلىچ ۋە نەيزە بىلەن قوراللانغان، باش - ئايىقىغا كۆز يەتمەيدىغان بۇ قوشۇن مارالبېشى بىلەن ئاقسۇ ئارىسىدىكى چۆل-جەزىرىدە جەددال قوپقاندەك چاڭ توزۇتۇپ، توپان تاشقىنىدەك تېز ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. ئۇ يەر، بۇ يەردە كۆكىرىپ تۇرغان قامقاق، قومۇش دېگەندەك چۆل ئوتلىرى ئات تۇياقلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن توپا يامغۇرى ئاستىدا بىردەمدىلا كۆزدىن غايىب بولاتتى. بويۇنلىرىغا قۇرئان كەرىم ئاسقان، تەكبىر ئېيتىپ ئاۋازى بوغۇلۇپ

---

[1] جەزائىل — ئوت چاچىدىغان ھەربىي قورال.

كەتكەن قارىي -ئىماملار بەش يۈز لەشكەرلىك پانساتلارنىڭ ئەڭ ئالدىدا
مېڭىشاتتى. پانساتلارنىڭ كەينىدە، بىرقانچە توغرا سەپنىڭ ئوتتۇرىسىدا
ئادىي بوز چەكمەندىن كەڭ ئېتەكلىك سەپەر كىيىمى كىيگەن ياقۇپبەگ
ئارغىماق ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، كۈنپېتىش تەرەپكە، ئۆزىگە ساداقەتمەن
قوشۇندەك ئەگىشىپ كېلىۋاتقان قات-قات تاغ تىزمىلىرىغا، تەكلىماكاننىڭ
تېپتىنچ ئاسمىنىغا قارايتتى.

ياقۇپبەگكە سوگدىشىپلا، ئۇنىڭ سەپەردە كۆڭۈل خۇشى قىلىدىغان
ئالتە خوتۇنى چۈشكەن ياسداق مەپە تۆچ قوڭغۇراقلىرىنى جىرىڭلىتىپ
كېلىۋاتاتتى. مەپىنىڭ يېنىدا، سۆلتىگە نىشان قىلىپ كۈمۈش جابدۇقلۇق
ياۋداق ئارغىماقلارنى يېتىلەتكەن جەسۇر قىياپەتلىك پانساتلار، ئەمىرلەش-
كەرلەر كېلەتتى. ئاتلىق- پىيادە لەشكەرلەر، چېدىر-بارگاھ ۋە ئوزۇق-تۈ-
لۈك ئارتىلغان ئات - خېچىرلار، تونۇر، قازان جايلاشتۇرۇلغان يارىيار
ھارۋىلار، تۆگە يېتىلىۋېلىشقان تىجارەتچىلەر، قەلەندەر-بىكارچىلار سىپپى
چۈمۈلىدەك ئاستا ھەرىكەت قىلاتتى. ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى، تۆگىلەرنىڭ
بوزلاشلىرى، ئادەملەرنىڭ ۋاراڭ-چۇرۇڭى، قارىيلارنىڭ تەكبىرلىرى قوشۇ-
لۇپ، تاشقىن مەزگىلىدىكى دېڭىز سۈيىدەك شاۋقۇن كۆتۈرەتتى.

چوغدەك يېلىنجاپ تۇرغان چۆل. كۈن قىيام بولغان چاغ. ئاقسۇ
تەرەپتىن يەر - كۆك ئارىسىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرغان چاقپەلەك تۈۋرۈكىدەك
پىرقىراپ كەلگەن غايەت زور قۇيۇن قوشۇننىڭ قاپ بېلىنى ئۈزۈۋەتمەكچى
بولغاندەك، ئۇلارنىڭ باش ئۈستىدىنلا ئۆتۈپ كەتتى. قۇيۇن كەينىدىن
يەردىن ئۈنگەندەكلا پەيدا بولۇپ قالغان ئىككى ئادەم ئاتلىرىنى بولۇشىغا
قامچىلاپ، مىرزائەھمەد قوشبېگىنىڭ يېنىغا كېلىپ نېمىلەرنىدۇ دېدى.
قوشبېگى ئۇلارنى ياقۇپبەگنىڭ ئالدىغا باشلاپ كەلدى.

— ئالىيلىرى، غازى پانسات بىلەن ئەدھەم باتۇرنىڭ چاغاۋۇل
لەشكەرلىرى ئاقسۇنىڭ يايدى دېگەن يېرىدە كۇچا خوجىلىرىنىڭ بىر
بۆلۈك ئادىمىنى يوق قىلىپتۇ، — مىرزا ئەھمەد قوشبېگى ئاتلىق مەلۇمات-

چىلار ئاقسۇ تەرەپتىن ئېلىپ كەلگەن خەۋەرنى مەلۇم قىلىپ دېدى، ــ يامان يېرى، جامالىدىن خوجىنىڭ ئوغلى يەھيا خوجا خىللانغان ئۈچ مىڭ لەشكەر بىلەن ئاقسۇ دەرياسىنىڭ ئۇ قېتىدا ھېچ ئەيمەنمەي ئالىيلىرد۔ نىڭ ئالدىنى توسۇپ ياتقانمىش!

ــ ياقۇپبەگ «ئۇقتۇم» دېگەن مەنىدە بېشىنى لىڭشىتتىيۇ، ئېتىغا قامچا ئۇرۇشقا ئالدىرىمىدى. توم قارا قاشلىرى قىسقىراپ، ئۈچى تېگىشەي دېگەندە قوشۇمىسىدا چوڭقۇر قورۇق پەيدا بولدى.

«ئۈچ مىڭ لەشكەر دېگەننىڭ كارى چاغلىق، كۆپ بولغاندا بەش مىڭ لەشكەر چىقارسامىلا ئۇلارنى كونا مازنى تىتقاندەك تىتىۋەتكىلى بولىدۇ. بىراق ئاقسۇدىن كورلىغىچە بولغان جايلاردىكى خاقانى چىن چېرىكلىرىنىڭ خىل قوراللىرى ئۇلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتكەن، يەنە كېلىپ بۇ ھىيلىگەر خوجىلارنىڭ يوشۇرۇپ قويغان لەشكىرى يوق دېگىلى بولمايدۇ....»

ياقۇپبەگ ئۇششاقتال، ئۇرۇمچى ئۇرۇشىدا ئاز لەشكەر بىلەن كۆپ چېرىكنى يوق قىلىپ ئاجايىپ جەڭ ئىقتىدارىنى نامايان قىلغان ئىسھاق خوجىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. ئىككى تەرەپ قورالىنىڭ ئۈنۈمىنى سېلىشتۇردى، ئاخىرى قىلچە بىخەستەلىك قىلىشقا بولمايدىغانلىقىنى چۈ۔ شەندى ــ دە، ئەتراپىدىكى ئەمىر۔لەشكەرلەرگە جىددىي يارلىق چۈشۈردى:

ــ ئۆلتۈرغانلار قوپسۇن، قوپقانلار يۈگۈرسۇن، ئۆگۈنلۈككە تاڭ يورۇغان ھامان ئاتلىرىمىزنى ئاقسۇ دەرياسىدا سۇغىرىمىز، ــ دېدى قىلىچىنى ئاقسۇ تەرەپكە قارىتىپ شىلتىپ.

ياقۇپبەگ دۈشمەن كۈچىدىن بىر ھەسسە ئۈستۈن ھەربىي كۈچى بىلەن ئاقسۇ دەرياسى بويىغا يېپىرۇلۇپ باردى. ياقۇپبەگ قوشۇنلىرىنى پىتەرلىك كېمە بولمىسىلا دەريادىن ئۆتەلمەيدۇ دەپ ئەخمەقلەرچە ھۆكۈم چىقىرىپ، كېمە ۔ قولۋاقلارنى يىغىۋالغىنىغا زىيادە ئىشىنىپ كەتكەن يەھيا خوجا دەريانىڭ ئۇدۇل كەلگەن يېرىدىن سۇ كالىسىدەك سۇ كېچىپ

ئۇتكەن ھۆرراچى لەشكەرلەرنىڭ تۇنجى زەربىسى بىلەنلا قويرۇقىنى خادا قىلىپ قېچىپ كەتتى. ئۇتقىنىنى قىرىپ، قاچقىنىنى قوغلاپ ئاقسۇ شەھەرىگىچە يېتىپ كەلگەن غازى پانسات بىلەن ئەدھەم باتۇر شەھەر مەركىزىدىكى ئۇردا پەشتىقىغا ئادەم چىقىرىپ: «زامان، زامان، ياقۇپ قوشبېگىنىڭ زامانى، تىنچ بول، خاتىرجەم بول» دەپ جار سالغۇزدى ۋە ناغرا سۇناي چالغۇزۇپ شەھەرنى بېشىغا كىيدى.

ياقۇپبەگنىڭ ئۇچ مىڭ خاس يىگىتى ۋە سەرۋازلىرى كۆپ چىقىم تارتمايلا ئاقسۇ شەھىرىنى پۈتۈنلەي ئىشغال قىلىۋالدى. چاشقان تۆشۈكى ساراي بولغان ئاقسۇ ھۆكۈمدارى جامالىدىن خوجىنى تۇتۇۋېلىپ، ئارامىنى قارامىغا يەتكۈزمەيلا يەكەن شەھىرىگە پالىۋەتتى. مۇھەممەت بابا يۈزبېشىنى ئەۋەتىپ ئۇچتۇرپاننى ساقلاپ ياتقان خېتىپ خوجىنىمۇ ئوخشاش قىسمەتكە دۇچار قىلغاندىن كېيىن، چاپچىپ تۇرغان ئارغىمىقىنىڭ بېشىنى كۇچا تەرەپكە بۇرىدى.

كۇچا شەھىرى جەنۇب بىلەن شىمالنى باغلاپ تۇرىدىغان مۇھىم بوغۇز ئىدى. ياقۇپبەگ مۇبادا شىمالىي يۇرتلارغا قول ئۇزاتماقچى بولىدىكەن كۇچانى بېسىپ ئۆتۈشى، ئۇرۇمچى، ماناسلارغىچە بولغان زېمىننى ئۆز ئىلكىدە تۇتۇپ تۇرغان راشىدىن خاننى ھايالسىز كۆزدىن يوق قىلىشى كېرەك ئىدى. يول توسۇپ ياتقان بۇ يولۋاس ئۇجۇقتۇرۇلسىلا ئۇنىڭغا قاراشلىق يۇرتلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق تىزگىنىنى ئۆز قولىغا ئالالايتتى.

دەرۋەقە، ياقۇپبەگنىڭ تولۇق تىنچىتىلمىغان خوتەن زېمىنىنى نىياز ھېكىمبەگكە سۇيۇرغال قىلىۋېتىپلا قەشقەرگە قايتىپ كېلىشىدىن مەقسىتمۇ قان داغلىرى قۇرۇمىغان شەمشىرىنىڭ ئۇچىنى شىمالىي يۇرتلارغا قارىتىش ئۈچۈن ئىدى. ئۇ تەرەپتىكى باي، گۈزەل شەھەرلەر ئۇنى خوتەندىنمۇ بەكرەك قىزىقتۇراتتى، ھەۋىسىنى قوزغايتتى.

لېكىن ئۇ خوتەن سەپىرىنى ئاخىرلاشتۇرغاندىن كېيىن ئاقسۇ بىلەن كۇچاغا، يەنى شىمالغا ئات سېلىشقا دەماللىققا ئالدىراپ كەتمىدى. چۈنكى

كۇچا ئۈزىنى جەلپ قىلىپ تۇرغان ئاشۇ گۈزەل، باي شەھەرلەرنى كۈچلۈك مانجۇ قوشۇنىنىڭ قولىدىن باتۇرلۇق بىلەن تارتىۋالغان راشىدىن خوجىنىڭ ئانا يۇرتى ئىدى. مانجۇلاردىن غەنىيمەت ئېلىنغان خىل ھەربىي جابدۇقلار ۋە ھېسابسىز خەزىنە، بايلىقلارمۇ مۇشۇ شەھەردە ساقلىنىۋاتاتتى. ئۇرۇش تەجرىبىسىدىن قارىغاندا، يارامىلىق قورال، يەر شارائىتى ئۈستۈنلۈ- كى ۋە ييتەرلىك ئوزۇق - تۈلۈكى بولغان مۇنداق يۇرت نىھايەت زور ھەربىي قۇۋۋەتكە ئىگە يوشۇرۇن ئىستىھكام ھېسابلىناتتى. مۇبادا بۇنداق ئىستىھكامغا ئالدىراپ ئېگىلىش قىلىنىدىغان بولسا خىللانغان قوشۇنىلا ئەمەس، يۇرت - ماكانىنىڭ ئىززەت-ھۆرمىتى ئۈچۈن جېنىنى تىككەن سان-ساناقسىز يۇقرانىڭ قارشىلىقىغا دۇچ كېلىشىمۇ تۇرغان گەپ ئىدى.

ياقۇپبەگ قەشقەردە بىرقانچە ئاي تۇرۇپ، پەرغانە تەرەپتىن پاناھلىق تىلەپ كەلگەن قىپچاق مەرگەنلىرى ۋە يەرلىك يۇقرا ئارقىلىق لەشكەر سانىنى كۆپەيتتى. قورال-جابدۇق ئۈستىخانىلىرىنى بەرپا قىلىپ، يىگى تىپتىكى توپ ۋە كەينىدىن ئوقلىنىدىغان ياخشى مىلتىقلارنى ياسىدى. ئاقسۇ، كۇچا تەرەپكە ھەپتىدە بىر ئايغاقچى ئەۋەتىپ، خوجىلار ئارىسىدىكى ئىچكى نىزانى سەگەكلىك بىلەن كۆزىتىپ باردى. شۇنداق قىلىپ، مۇشت ئاتىدىغان ئەپچىل پەيتنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈشكە باشلىدى.

تەقدىر ياقۇپبەگنى نائۇمىد قويمىدى. ئارزۇ ئۇيۇقى قىزىرىپ، تەلەي قۇياشى يۈزىنى كۆرسەتتى. راشىدىن خان ۋە ئۇنىڭ ئاكىسى جامالىدىن خوجىنىڭ ئۆز ئېپسىۋىسگە قانائەت قىلماي، كۇچانى قان كېچىپ يۇرۇپ قولغا كىرگۈزگەن ھامىدىن خوجىغا يامانلىق سېغىنىشى بىلەن خوجىلار ئارىسىدا يوشۇرۇنۇپ ياتقان ئۆچ - ئاداۋەت خۇددى مىلتىق دورىسىغا چوغ تاشلىغاندەك پارتلاپ كەتتى.

خېتىپ خوجىنىڭ ئوغلى ھامىدىن خوجا راشىدىن خان ۋە ئۇنىڭ ئاكىسى جامالىدىن خوجىنىڭ شەرىئەت ئەھكاملىرىغا خىلاپ قىلمىشلىرىغا خېلىدىن بېرى نارازى بولۇپ يۈرەتتى. ئۇلارنىڭ سامانىنىڭ ئاستىدىن سۇ

يۇگۇرتۇپ، ئۆزىنى چەتكە قېقىۋاتقىنىنىمۇ بىلەتتى. شۇڭا ئۇ بىر كۈنى جامالىدىن خوجىنىڭ ئالدىغا كىرىپ «كوچا ۋە ئاقسۇدا جەڭ قىلىپ كۆپ رىيازەت چەكتىم، قەشقەرلىكلەر، يەكەنلىكلەر بىلەنمۇ ئۇرۇشتۇم. تارتقان رەنجى - مۇشەققەتلىرىممۇ ئاز ئەمەس، تاغام ئاقيار سەھراسىنى پېقىرغا بۆيرۇپ بەرسە، مەئىشىتىمگە لازىم قىلسام»، دېدى. ھامىدىن خوجىنىڭ بۇ تەلىپى مال - دۇنيا تەمەسىدە نەپسى يوغىناپ كەتكەن جامالىدىن خوجىنىڭ كۆزىنى قىزارتاتتى. ئاقيارنى ھامىدىن خوجىغا بۆيرۇپ بەرمەكتە يوق، ئۆز پوكىنىغا باستى. بۇ يەرگە ھامىدىن خوجىنىمۇ، ھۆكۈمەت دورغىلىرىنىمۇ يېقىن يولاتمىدى.

دىلى ئازار يېگەن، غۇرۇرى قورۇنغان ھامىدىن خوجا ئاخىرى ئۆچ ئېلىش نىيىتىگە كەلدى. دەل شۇ چاغدا ئۇ جامالىدىن خوجىنىڭ «ئۇكامـ ىنىڭ تەلىپىنى ماقۇل كۆرمەي ئوبدان ئىش قىلمىغانىكەنمەن، ئۇ ئاقسۇغا بىر كېلىپ كەتسۇن، ئوبدان مۇگدىشىپ، دىدارىمىزغا قېنىشىۋالساق» دېگەن مەزمۇندىكى مەكتۇپىنى تاپشۇرۇۋالدى. ئۇ ئاكىسىنى ئىنساپقا كېلىپ قالغان چېغى دەپ ئويلاپ، ئازغىنە مەھرەملىرىنى ئېلىپلا ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى. كىم بىلسۇن، جامالىدىن خوجىنىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپ تۇرغانىكەن. ئۇ شەھەر دەرۋازىسىدىن كىرە - كىرمەيلا يوشۇرۇن قىلتاققا دەسسىدى، بىر كېچە-كۈندۈزدىلا كوچاغا ئەكېلىنىپ، مىرزا قاماققا مەھكۇم قىلىندى.

خوجىلارنىڭ بۇ تەرىقە پۈت تېپىشىشلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇرغان يەلتاپان ئايغاقچىلار شۇ ھامان قەشقەرگە يېتىپ كېلىپ، ياقۇپبەككە ھامىدىن خوجا ۋەقەسىنى ئۇجۇر - بۇجۇرىغىچە سۆزلەپ بەردى. بۇنىڭغا قوشۇپ جامالىدىن خوجىنىڭ خىزمىتىدىكى ئابدۇراخمان دادخاھ، ئابدۇللا دىۋانبەگلەر نامىدىن يېزىلغان مەخپىي مەكتۇپنى ئۇنىڭغا تاپشۇردى. مەكتۇپتا خوجىلار ئارىسىدىكى ساقايماس نىزادىن ھالاكەت شەپىسىنى سېزىپ قالغان بۇ ئىككى ساتقۇن ئۆزلىرىنى ياقۇپبەگنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرغان ۋە ئاقسۇنى ئۇرۇشسىز ئېلىپ بېرىمىز، دەپ يەتكۈچە

لاپ ئۇرغانىدى. ياقۇپبەگكە قاراپ باش تاراپ، قوغىرۇق شىپاڭلاتقانلار ئىچىدە راشىدىن خاننىڭ ۋەزىرى توختى ئىشىكئاغا بىكمۇ بار ئىدى...

ھەيۋىسى ئالەمنى ئۇرىتۆپە قىلىپ، قارا بوراندەك بېسىپ كېلىۋاتقان ياقۇپبەگ لەشكەرلىرى كۇچانىڭ ياقائېرىق دېگەن يېرىدە ئىبراھىم تۆرە، يۇسۇپ باھادۇر باشچىلىقىدىكى تۆت مىڭ كۇچا لەشكىرىنىڭ قاتتىق قارشىلىقىغا دۇچ كەلدى. پۇرۇخ ئىسى بۇلۇت بىلەن قوشۇلۇپ كەتتى، نەيزىلەر گىرەلەشتى، قالقانلار تېشىلدى، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى، ئۇر-چاپ ئاۋازى يۈرەكلەرنى قوزغىۋەتتى، يەككە-يەككە ئېلىشىشلار پومداقلاشما جەڭگە ئايلاندى. جەسەتلەر سايىنىڭ تېشىدەك يېتىپ كەتتى. يېرىم كۈنگە سوزۇلغان دەھشەتلىك ئۇرۇشتا ياقۇپبەگ كۇچا لەشكىرىنىڭ كۆپىنى قىرىپ ئۈستۈنلۈك قازانغان بولسىمۇ، لېكىن، ئۆزىمۇ خېلى چوڭ زىيان تارتتى. مىڭدەك لەشكىرىنىڭ باشسىز جەسەتلىرى توپىغا مىلەندى. قالايمىقانلاشقان لەشكەرلەرنى ئەيۋەشكە كەلتۈرۈپ، قورال-ياراغ، ئات ۋە ئادەم كۈچىنى قايتا تەرتىپكە سېلىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلدى.

ياقۇپبەگ قىزىل تونىنى سېلىۋېتىپ، ئەمدىلا ئۇھ دەپ تۇرۇشىغا كۇچا تەرەپتىن ئاسمان - پەلەك توپا-چاڭ كۆتۈرۈلدى. ھايال ئۆتمەي، بىر تەرەپى قېلىن ئورمانلىققا تۇتىشىپ كەتكەن كەڭ ئوچۇقچىلىقتا قويۇق توغ - ئەلەمنى ۋە پارقىراپ تۇرغان مىڭلاپ نەيزە ئۇچىنى كۆرۈپ قالدى-دە، ئىختىيارسىز چۆچۈپ كەتتى. كەچكى قۇياش ئاپتىپىدا چوغدەك تاۋلىنىپ يالت-يۇلت شولا چېچىپ تۇرغان نەيزە ئۇچلىرى تۈن قاراڭغۇلۇقىدا كۆيۈۋاتقان ھېسابسىز مەشئەلنى ئەسلىتەتتى، ھەرە چىشلىق ئاق جىيەك تۇتۇلغان توغ -ئەلەملەر سەلكىن شامالدا خۇددى رەقىبىنى جەڭگە چىللاۋاتقاندەك لەپىلدەيتتى.

ياقۇپبەگ يەنىلا ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. مەيلى چۆچىسۇن، چۆچۈمىسۇن، مەيلى قان تۆكۈلسۇن - تۆكۈلمىسۇن يەنە بىر قېتىم جەڭگە كىرىشكە مەجبۇر ئىدى. پېشانىسىگە پۈتۈلگەنىكەن، ئۇمۇ جەڭدىن ئۆزىنى

ئەپقاچمايتتى. پەقەت جەڭ مەيدانىلا ئۇنى ئۇتتۇش-ئۇتتۇلۇش نامەلۇم بولغان قىزىق تاۋكادەك جەلپ قىلالايتتى، پۇخادىن چىقىرالايتتى.

— ئى ئەمىرلەشكەرلىرىم، باتۇرلىرىم، — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ قىزىل تونىنىڭ پېگىنى سىپىۋېتىپ، — كۆچلۈك دۈشمەن ئالدىڭلاردا تۇرۇپتۇ، ئۇلارنىڭ ئاغزىغا تاش - تۇپراق تىقىڭلار، قېنىنى دەريا قىلىپ ئېقىتىڭلار!

— ياقۇپبەگ ئەتىگەندىن بېرى جەڭ قىلىپ قىمىرقىلغۇدەك مادارى قالمىغان لەشكەرلىرىگە يەنە جەڭگە كىرىش بۇيرۇقىنى چۈشۈردى. بىراق، خۇددى شىمال جۇدۇنىدەك ھۇۋلاپ كېلىۋاتقان ھېسابسىز كۆچا لەشكەرلىرى ئارىسىغا ئۇچلۇق نەيزىدەك بۇسۇپ كىرىش ئۇچۇن، ئىككى كۆزىدىن ئوت يېنىپ تۇرىدىغان سەركەردىلەر ۋە كۆچلۈك لەشكەرلەركېرەك ئىدى. ۋەھالەنكى، ياقۇپبەگنىڭ ئالدىنقى جەڭدىن ئامان قالغان لەشكەرلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ئولتۇرغان يېرىدىلا ئۇيقۇغا كەتكەن، ياردارلار ۋە ماتەمدارلارنىڭ ئاچچىق ئىڭراشلىرى، نالە- زارلىرى ھەممە يەرنى قاپلاپ كەتكەنىدى.

ياقۇپبەگ ئاتلىرىغا تۇكىنى تورتسۇۋەتكۇدەك قامچا ئۇرۇپ تەرەپ- تەرەپتە چېپىپ يۈرگەن لەشكەر باشلىقلىرىنى كۆرۈپلا ئاز - تولا دېلىغۇل بولۇپ قالدى. ئۇلار كۆز يەتكۈسىز جەڭگاھقا قومدەك چېچىلىپ كەتكەن، ئۇلجا ئىزدەپ ساراڭلاردەك يۈگرەپ يۈرگەن لەشكەرلەرنى تېخىچە يىغالمايۋاتاتتى. بىر جەڭنى تۈگىتىپلا يەنە بىر جەڭگە كىرىشنى خىيالىغا كەلتۈرۈپمۇ باقمىغان نەپسى بالا لەشكەرلەر ئۆز ھەلەكچىلىكى بىلەن ئاۋارە ئىدى. بۇيرۇقىمۇ قۇلاق سالمايتتى. ئابدۇللا پانسات بىلەن ئۆمەرقۇل دادخاھنىڭ تۆت - بەش مىڭچە ئاتلىق لەشكىرى تاغ باغرىدىكى سايدا ئىس پۇرقىرىتىپ تائام تەبىيارلاۋاتقان ئوقەتچلەرنىڭ يېنىغا كېتىشكەنىدى. يەنە نۇرغۇن كىشلەر جەسەتلەر ئارىسىدىن ئۆز تۇغقانلىرىنى، تونۇش- بىلىشلىرىنى ئىزدەپ يۈرەتتى.

غەزەبلەنگەن ياقۇپبەگ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان قايسىدۇ بىر يۈزبېشىنى بىكاردىن بىكار بىرقامچە ئۇرۇۋەتتى، كىمنىدۇر يامان گەپ

بىلەن تىللىۋالدى. دۈشمەن ئوق ئۈزگىچە لەشكىرىنى يىغىپ جەڭگە ئاتلاندۇرالىشىدىن ئۈمىدسىزلىنىپ، پۈتى كۆيگەن توخۇدەك بىئارام بول-دى. ئۇ شەمشىرىنى شىلتىپ، نەتىجىسىز شاپاشلاپ يۈرگەن بىر پانساتنى ئۆلۈم ۋەھىمىسى بىلەن قورقۇتۇۋاتقان بىر چاغدا كۈتۈلمىگەن ئىش يۈز بەردى. شەھەر تەرەپتىن كېلىۋاتقان ھېلىقى لەشكەرلەر ئۇلار تەرەپكە ئۇچقاندەك يۈگۈرۈپ كېلىۋېتىپ، كۆزگە كۆرۈنمەس بىر تام بىلەن توسۇ-لۇپ قالغاندەك، يۈز قەدەم يىراقتا چىپپىدە توختاپ قېلىشتى. توغ - ئەلەملەر قىيسايدى، نەيزە- مىلتىقلار غايىب بولۇپ، ئادەملەر تۇرغان يېرىدىلا ئولتۇرۇۋېلىشتى.

«ياپىرىم، بۇ نېمە ئالامەت، ئاللا ئىگەم پەرىشتىلەرنى ئەۋەتىپ دۈشمەن كۆڭلىگە قورقۇنچ سالدىمۇ قانداق؟ بۇ ئۇرۇشمۇ ياكى چاقچاقمۇ؟» ـ ياقۇپبەگ ئۆز كۆزىگە ئۆزى ئىشىنەلمەي ۋەھىمە ۋە خۇشاللىق ئارىسىدا تېنەپ يۈرگەن شۇ ئەسنادا ئالۋۇندەك قىمىرلاپ تۇرغان قارشى تەرەپتىن بىر ئاتلىق كىشى ئايرىلىپ چىقتى ـ دە، ئۇدۇل بۇ تەرەپكە قاراپ كەلدى. قەشقەرىيىلىك لەشكەرلەرنىڭ ئالدىنقى سېپىدە تۇرغان بىرقانچە چىغاۋۇل ئۇنى تۇتۇپ، ياقۇپبەگنىڭ ئالدىغا يالاپ كېلىش-تى.

«قەست قىلغىلى ئەۋەتىلگەن بىرەر ھىيلىگەر بولمىسۇن يەنە» دەپ گۇمانسىرىغان ياقۇپبەگ بۇ يوچۇن ئادەمنى ئۆزىدىن يەتتە قەدەمچە نېرىدا توختىتىپ قويدى ۋە سوراق قىلدى:

— ئۆزۈڭ نېمە ئادەم، قەيەردىن كەلدىڭ؟ — سورىدى ئۇ گۇمانلىق ئادەمنى بېشىدىن ئايىغىچە كۆزىتىپ چىققاندىن كېيىن.

قورقىنىدىن يامغۇردا قالغان ئۆچكىدەك تىترەپ تۇرغان بۇ كىشى سەل دۇدۇقلاپراق جاۋاب بەردى:

— كەمىنە قۇللىرى ھامىدىن خوجامنىڭ مىرزىسى ئابدۇۋارىس كېتىكى بولىمەن، خوجام بۈيۈك سەلتەنەتلىرىنىڭ سايىسىدىن ئالقانچىلىك

ئورۇن ئىختىيار قىلىپ، قوللىرىنى ئىتائەت سالىمى بىلەن ئالدىلىرىغا ئەۋەتتى. پۇشتىپاناھ ئالىيلىرى بەيئەتىمىزنى قوبۇل كۆرسىلە خوجام ئۆز ئايىغى بىلەن كېلىپ، دۇئالىرىغا مۇشەررەپ بولۇپ، مۇبارەك قەدەملىرىنى قۇتلۇقلىغۇسى، ئىلتىپات قىلغايلا!

ياقۇپبەگ تاسادىپىي كېلىپ قالغان بۇ ئامەتتىن كۆرەڭلەپمۇ كەتمەدى. تەقدىرنىڭ كارامىتىدىن سۆيۈندىمۇ، يا تەلىيىنىڭ ئوڭلۇقىدىن خۇشال بولدىمۇ، پىسىڭگىدە كۈلۈپ قويدى ۋە پەقەت غالىبلاردىلا بولىدىغان مەغرۇر تەلەپپۇز بىلەن:

— ھەدىس شەرىپتە «تۇۋا قىلغانلارنىڭ تەۋبىسىنى قوبۇل قىلىڭلار» دېيىلگەنىكەن، ھامىدىن خوجامغا خۇسۇمەت - گىنە ساقلاش بىزكەبى مۇسۇلمانلارغا مۇناسىپ ئەمەستۇر، خوجام كېلىمەن دېسە كېلىۋەرگەي، خۇدا بۇيرۇسا بەلكى دوستلىشىپمۇ قالارمىز، پېشانىمىزغا پۈتۈلگەننى تەڭ كۆرەرمىز، — دېدى مىرزىغا جاۋابەن.

ياقۇپبەگ ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەندە ھامىدىن خوجا ئىسھاق خوجا بىلەن بىللە كورلىدا تۇرۇۋاتاتتى. ئۇ ئايدىن خوجىدىن تۇرپاننى تارتىۋېلىپ، كۇچانى بېسىپ ئۆتۈپ، تا بۈگۈرگىچە قىستاپ كەلگەن لۈكچۈن خۆيزۇلىرىنى توسۇش ئۈچۈن راشىدىن خان تەرىپىدىن ئۇ يەرگە ئەۋەتىلگەنىدى. بۈگۈر تەرەپكە يولغا سېلىشتىن بۇرۇن راشىدىن خان ئۇنى مىرزا قاماقتىن خالاس ئېتىپ بىرمۇنچە ياخشى گەپلەرنى قىلدى. تون - سەرپاي بېيىپ، كۆڭلىنى ئالدى. ئەمما ئالدىنىشنىڭ تەمىنى تېتىپ كۆرگەن ھامىدىن خوجا بۇنداق ياخشى گەپلەر بىلەن ئېرىپمۇ كەتمەيتتى. يامغۇر ياغقاندا كىيىپ، ئېتاپ چىققاندا تاشلىۋېتىدىغان كونا چاپانغا ئايلىنىپ قېلىشنى تېخىمۇ خالىمايتتى. خوجا - خانلاردىن كۆرگەن خورلۇقلىرىنىمۇ ئاسان ئۇنتۇپ كېتەلمەيتتى. شۇڭا ئۇ كورلىدىن چاقىرتىلىپ تۆتمىڭ لەشكەر بىلەن ياقۇپبەگكە قارشى ئاتلاندۇرۇلغان چاغدىلا بۇ ئەپچىل

پۇرسەتنى قولدىن بەرمەسلىككە بەل باغلىغانىدى.

ھامىدىن خوجا ئاخىرى ئويلىغىنىدەك قىلدى. راشىدىنخانغا خىيانەت يولىنى تاللاپ، ئۇنىڭ دۈشمىنى بىلەن بىر پەستىلا ئەپ بولىۋالدى. ياقۇپبەگنىڭ شاھانە زىياپىتىگە داخىل بولۇپ، بۇ يېڭى بۇرادىرى بىلەن كەڭ كۆشادە ئۆلپەتلەشتى. ياقۇپبەگ خېلى كۆپ پۇل، كىمخاب، تەتىللا دېگەندەك قىممەتباھا سوۋغاتلارنى ئالدىدا قويغاندىن كېيىن، ئۇنى «بىز قايتىپ بارغۇچە ھەققىمىزدە دۇئا ـ تىلاۋەت قىلغاچ تۇرغايلا» دەپ قەشقەرگە يولغا سېلىۋەتتى.

ياقۇپبەگ ھامىدىن خوجا ۋە ئۇنىڭ ئەل بولغان لەشكەرلىرىنىڭ ئىشىنى سەرەمجانلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، كۇچا تەرەپكە قولىنى چەنەپ تۇرۇپ:

ـ ئاتلىنىڭلار، مەۋلانە ئەرشىدىن ۋەلىيۇللانىڭ[1] نۇرلۇق مازارى ئەنە ئاۋۇ تەرەپتە،— دېدى ۋە ئېتىنىڭ ساغرىسىغا بوشقىنە بىر قامچە ئۇردى.

قوشۇن كۇچا دەرۋازىسىدىن داغدۇغا بىلەن كىرىپ كەلگەندە، ئىككى غولاچ كەڭلىكتىكى ئوردا سېپىلىنىڭ ئۈستىدە يېشى ئاتمىشلارغا ئۇلاشقان، سېرىق چىراي، ئوتتۇرا بوي، قاپلان باش، چوڭ كۆزلۈك بىر كىشى ئاغزىغا كەلگەننى ۋارقىراپ ئەركەك ئارقاردەك تاقلاپ يۈرەتتى. سەللىسى چۇۋۇلغان، تەتىللا تونى يىرتىلغان، رەڭگى ـ رۇخسارىنى توپا باسقان بۇ دەردمەنىنىڭ ئاغزىدىن كۆۋۈك ئۈرلەيتتى. ئۇ بىر قولىدا قىلىچىنى، بىر قولىدا قىلىچىنىڭ قىنىنى كۆتۈرۈپ يۈرۈپ:

ـ قېنى مېنىڭ باتۇرلىرىم، قېنى مېنىڭ پۇقرالىرىم، ئاۋۇ پەرغانىلىق-

---

① مەۋلانە ئەرشىدىن ۋەلىيۇللا — مەۋلانە جالالىدىن كېتىكىنىڭ ئوغلى. ئۇ مىلادى 1351-يىلى چاغاتاي ئەۋلادى، چىڭگىزخاننىڭ يەتتىنچى ئەۋرىسى تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ بىر يۈز ئاتمىش مىڭ موگغولنى باشلاپ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىشىغا چوڭ تەسىر كۆرسەتكەن. مازىرى كۇچادا «ئۇلۇغ موللام» دېگەن نام بىلەن مەشھۇر.

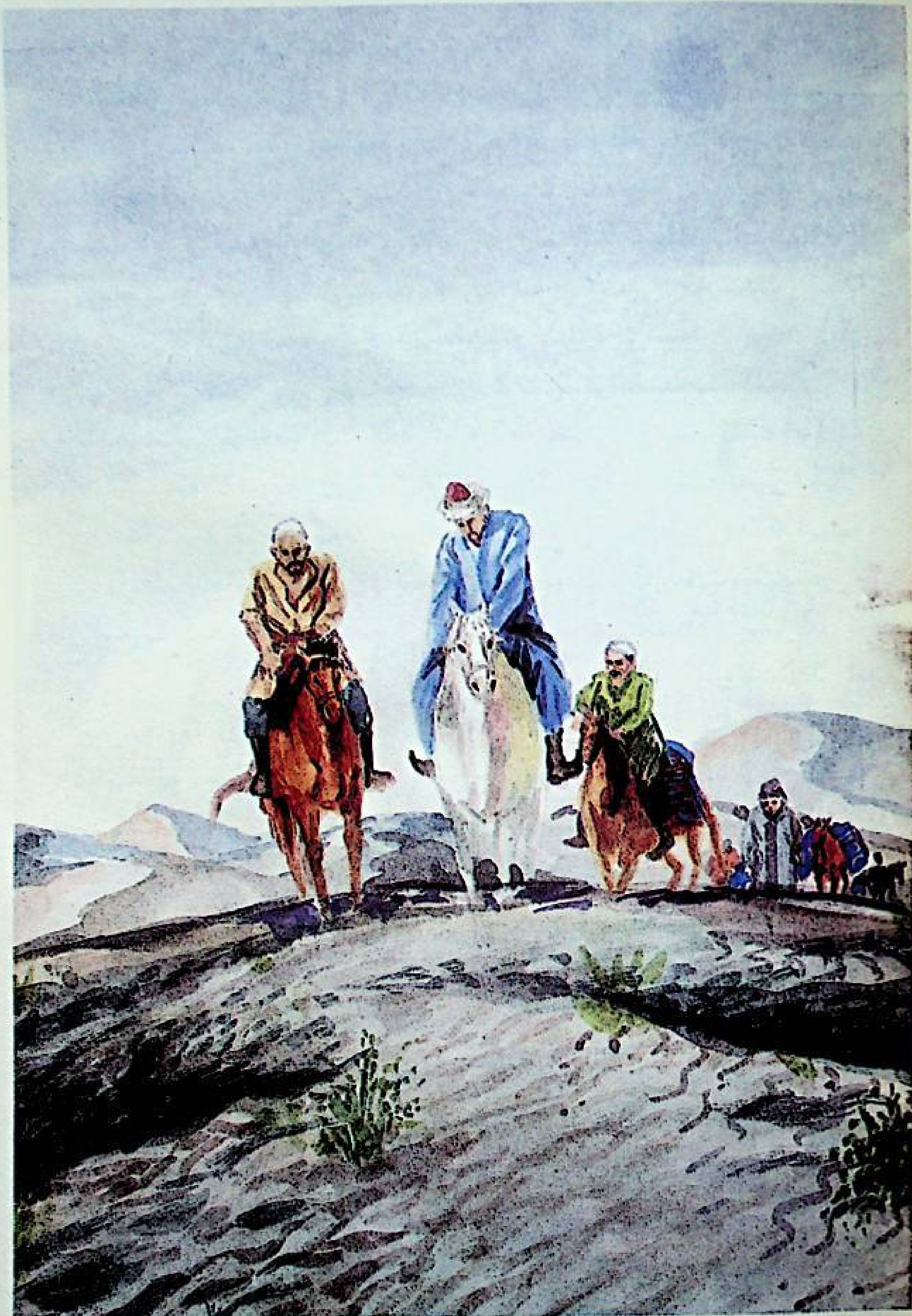

لارنى ئۇرۇڭلار، بوغۇزلاڭلار، يۇرتىمىزدىن ھەيدەپ چىقىرىڭلار! — دەپ ئاۋازىنىڭ بارىچە چۇقان كۆتۈرەتتى. باش - كۆزىگە توپا چاچاتتى، ساقىلىنى يۇلاتتى. ئاسمانغا قاراپ ئۇلىتىجا قىلاتتى، ئاھ ئۇراتتى. ئۇنىڭ ئۆلۈم ئالدىدىكى ئاچچىق نىداغىمۇ، دۈشمەن ئالدىدىكى مەسخىرىلىك كۈلكىگىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ ئاۋازى كوچا تەۋەسىنى تەۋرىتىپ، ئاقسۇ زېمىنىغىچە لەرزە پەيدا قىلاتتى. قىزىق يېرى شۇكى، ھېچبىر جانلىق ياكى ھېچبىر ئىنسان ئۇنىڭ پەريادىغا پىسەنت قىلمايتتى.

ئاقسۇ شەھىرىدىن بارىكۆلگىچە بولغان بىپايان زېمىندا ئۈچ يىل بىر ئاي ھۆكۈم سۈرگەن، ئەمەلىيەتتە ھالاكەت گىردابىدا جان تالىشىۋاتقان راشىدىن خوجىنىڭ بۇنداق ئەنسىز ۋارقىراشلىرى ياقۇپبەگ قوشۇنىنىڭ جېنىغا تەگدى بولغاي، ئۇ ئەجەل دوقمۇشىدا تەمتىرەپ يۈرگەن راشىدىن خوجىنى تۇتتۇرۇپ كېلىپ مۇزخانىدەك سوغۇق بىر ئۆيگە قاماپ قويىدى، بۇ تەلەيسىز ئادەمنىڭ بۇ سوغۇق ئۆيدىن چىققىنىنى ھېچكىم كۆرمىدى ۋە ئاڭلىمىدى.

ياقۇپبەگ كوچا ۋە ئاقسۇ شەھەرلىرىدە ئىككى ئاي تۇردى. ئۆز بايلىقىدىنمۇ ئارتۇقراق قورال-جابدۇق، ئالتۇن-كۈمۈش، يامبۇ، جاۋاھىرات-لارنى يۈزلەپ تۆگىگە يۈكلەپ، خەۋپلىك تۇتقۇنلارنى ئالدىغا سېلىپ، مىلادى 1867-يىلى جامادىيەل ئاخىر ئېيىنىڭ 22-كۈنى ئاستانىسى قەش-قەرگە قايتىپ كەلدى.

خوتەن ھۆكۈمرانى نىياز ھېكىمبەگنىڭ يەكەندىن يولغا چىقىپ قەشقەرگە يېقىنلاپ قالغان ۋاقتى ياقۇپبەگنىڭ ھاردۇقى چىقىپ قالغان، نۇسرەت تەنتەنىسىگە ئاتالغان ناغرا - سۇناي ئاۋازى سەل بېسىققان كۈنلەرگە توغرا كەلدى. بۇ كۈنلەر يەنە بىر پۇلغا ئەرزىگۈسىز لاتا قورچاققا ئايلانغان بۇزرۇكخان تۆرە ياقۇپبەگنىڭ خەزىنىسىدىن ئون مىڭ تىللا ئىنئام ئېلىپ ھەرەم شەرىپ زىيارىتىگە جۆنەپ كەتكەن چاغلار ئىدى.

يىگىرمە ئۈچىنچى باب

چىگىش خىياللار

دوسمۇھەممەت سارىيىدا يۈز بەرگەن قانلىق ۋەقە نىياز ھېكىمبەگنى خۇددى پىرقىرىتىپ قويۇۋەتكەندەكلا گاڭگىرىتىپ قويدى. مانا ئەمدى بولار ئىش بولدى. ئۆلگەنلەرنىڭ خۇننى دېمىگەندىمۇ، تارتۇق ئۈچۈن تەييارلانغان مال - دۇنيانىڭ ئەڭ قىممەتلىكى، ئەڭ سەر خىلى بىر ئاخشامدىلا قولدىن چىقىپ كەتتى. ئەمدى يەكەننىڭ تىنچسىزلىقى بىلەن مۇھەممەت يۇنۇسجاننى ئەيىبلەپ، قاتىلنى تېپىپ بەر، دەپ داۋراڭ سال-سۇنمۇ؟ ياق، مازارغا چالما ئاتقاندىن، ئۆز پېغىرىنى ئۆزى كوچىلىغاندىن نېمە پايدا؟ بۇلانغان قىزنى ئىزدەشكە جاكار چىقارسۇنمۇ؟ بۇمۇ بولمايدۇ، ئىزدەۋاتقان ئۇ قىزنىڭ سالاھىيىتىنى نېمدەپ چۈشەندۈرگۈلۈك؟ دوست بار، دۈشمەن بار، ياقۇپبەگكە قىز تارتۇق قىلماقچى بولغانلىقى، ئۇنى يېرىم يولدا يوقىتىپ قويغانلىقى سېزىلىپ قالسا، بۇ قىزىل يۈزنى نەگە قويغۇ-لۇق؟

تاڭ يورۇغىچە كىرپىك قاقماي چىققان نىياز ھېكىمبەگ ئاخىرى بۇ سىر ھەققىدە ھېچكىمگە ئېغىز ئاچماسلىق قارارىغا كەلدى - دە، مەھرەم، خىزمەتكارلىرىنى يەتكۈچە ئەدەبلەپ، ئاغزىنى تۇۋاقلىدى. قان داغلىرىنى يالىغاندەك سۈرتۈپ، بۇلغانغان ھۇجرىلارنى پاك - پاكىز قىلىۋەتتى. ياساۋۇل بېشىنىڭ جەسىتىنى كىگىز بىلەن ئوراپ قوروق قالغان مەيگە جايلاشتۇردى ۋە ئۇنى ئادەم ئىزى چۈشمىگەن چۆلگە كۆمۈۋەتمەكچى بولدى. خوشلاشقىلى كەلگەن مۇھەممەت يۇنۇسجانمۇ يەكەندە تۇرىدىغان ۋاقتىنى تويۇقسىز قىسقارتقان بۇ ئۇلپىتىنىڭ چىرايىدىن ھېچقانداق غەيرىي

ئالمەتنى سېزەلمىدى.

نىياز ھېكىمبەگ ئۆچلۈكنى كەلتۈرۈپ كۆزىگە غەلىتە كۆرۈنىۋاتقان يەكەن شەھىرىدىن ئايرىلىپ شىغىللىق چۆل يولىغا چۈشكەندىلا ئاندىن ھېكىمنى ئۇماچ قوچىغاندەك قوچىۋەتكەن بۇ كۆكۈلسىز ۋەقە ئۈستىدە ئەتراپلىقراق ئويلىنىشقا باشلىدى.

«كىم بولسۇن ۋە قەيەرلىك بولسۇن، كۈچلۈك بىر دۈشمەننىڭ پىيىمگە چۈشكەنلىكىدە شۈبھە يوق، — دەپ كەسكىن ھۆكۈم قىلدى ئۇ بارغانچە ئاستىلاپ كېتىۋاتقان ئېتىنى «چۇ» دېيىشنىمۇ يادىدىن چىقىرىپ، — ئۇنداقتا بۇ دۈشمەن يەردىن ئۈندىمۇ يا ئاسماندىن چۈشتىمۇ؟ ئادەممۇ ياكى شەيتانمۇ؟»

نىياز ھېكىمبەگ ئادەتتە بىرەر قىزنىڭ بولاپ كېتىلىشىگىمۇ، ئۆلۈپ كېتىشىگىمۇ ئانچە پىسەنت قىلىپ كەتمەيتتى، بىرتوپ، ھەتتا بىرەر مىڭ ياساۋۇل قىرىلىپ تۈگىسىمۇ پەرۋايىغا ئالمايتتى. بىراق، ئۇ ئاللىقاچان تەسەۋۋۇر قىلىپ، خىيالەن سۈرەتلەپ چىققان ئادەتتىن تاشقىرى ئەقىل-پاراسەتكە ئىگە ھېلىقى دۈشمەنلا ئۇنى بىئارام قىلىۋاتقان بىردىنبىر سەۋەب ئىدى.

ئۇ ئادىتى بويىچە، قانچىلىك ئەقىللىق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئاشكارا دۈشمەننى مەنسىتمەي كەتمەيتتى. يوشۇرۇن دۈشمەنگە بولسا، ئۇ چۈمۈلىدەك ئاجىز بولسۇن ياكى پاشىدەك كىچىك بولسۇن، ھەرگىز سەل قارىمايتتى. بۇنداق دۈشمەننىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى بىلىۋالغاندىلا ئاندىن ئۇنى يوقىتىش تەدبىرىنى بەلگىلىۋالاتتى ــ دە، كۆڭلى ئارامغا چۈشەتتى.

نىياز ھېكىمبەگنىڭ قارا قاناتلىق خىيال كەپتىرى يەكەندىن خوتەنگە، خوتەندىن يەكەنگە قاراپ نەچچە مەرتە سەپەر قىلدى. ئۇنىڭ كۆزىگە ھەممە ئادەم گۇمانلىق بولۇپ كۆرۈندى. لېكىن گۇمان بىلەن تولۇپ كەتكەن بۇ ئىككى شەھەردىن دۈشمەن سىياقىدىكى ھېلىقى كىشىلەرنىڭ بىرىنىمۇ ئۇچرىتالمىدى.

— تۈنۈگۈن كېچە ئىش تېرىغانلار يەكەنلىكلەرمىدۇ ياكى خوتەنلىكلەرمىدۇ؟ — دەپ سورىدى، خىيالىنى بىر باشقا ئاچچىقالمىغان نىياز ھېكىمبەگ يانمۇيان كېتىۋاتقان شەيخۇلئىسلامدىن گەپ ئېلىپ باقماقچى بولۇپ. ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشسە ئاستىدا يېتىپ مانتا يەيدىغان بىغەم شەيخۇلئىسلام نىياز ھېكىمبەگنىڭ سوئالىنى چالا-بۇلا ئاڭلىدى ۋە پەرۋاسىزلا جاۋاب بەردى:

— ئۇلار بىر بولسا يەكەنلىك، بىر بولسا خوتەنلىك، جانابلىرى. يەكەنلىكمۇ، خوتەنلىكمۇ بولمىسا ئۇلارنى ئاسماندىن چۈشكەن ئازازۇل دەپ بىلمەك كېرەك...

نىياز ھېكىمبەگ شەيخۇلئىسلامنىڭ داڭقان پوتى جاۋابىدىن نارازى بولۇپ ئۇنىڭغا قاراپ ئالىيىۋالدى – دە:

— ئەجەب ئۆگزىدە تۇرۇپ ھاۋانچىدا دورا سوقىاندەك گەپ قىلىۋاتىلىغۇ، ھەزرىتىم، ئۇلارنى خوتەنلىكمۇ ياكى يەكەنلىكمۇ دەپ سوراۋاتىمەن،؟—دېدى دوق قىلىپ.

— ھىم، بۇ دۈشمەن مېنىڭچە جەزمەن يەكەنلىك!

— يەكەنلىك؟

— شۇنداق، ئۇنى ئالدى بىلەن يەكەندىكى كونا دۈشمەنلىرى ئارىسىدىن ئىزدىمەك لازىم.

— ھە، كونا دۈشمەنلىرىم ئارىسىدىن؟...

نىياز ھېكىمبەگنىڭ كۆڭلىگە قاردىن كېيىنكى سوغۇق شامالدەك بىر ئېقىم بۆسۈپ كىردى، يۈرىكى مۇزلاپ، تومۇرلىرىدىكى قان ئۇيۇپ قالغاندەك بىئارام بولدى. كالا مۆرىگەندەك خورەك تارتىشتىن، سوزۇپ قىرائەت قىلىشتىن ئۆزگىنى بىلمەيدىغان شەيخۇلئىسلامنىڭ يامان ئەمەس تەكلىپ بەرگىنىگە ھەيران بولدى – دە، خىيال دەپتىرىنى ئاختۇرۇپ،

تونۇيدىغانلىكى يەكەنلىكلەرنى تەسۋى سېپىرىغاندەك سېپىرىشقا باشلىدى. بىر چاغلاردا ئۆزىنى تۆگە تايلاق ئېتىپ بۆككىدە توغراقلىقلارغا ئەكىرىدىغان «ئاكسى»دىن تارتىپ، ئادەم بولۇشىنىڭ يولىنى ئۆگەتكەن دۆڭ دارىنغىچە كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزدى. بىراق ئۇلار ئارىسىدىن ئۆزىگە دۈشمەنلىك قىلالايدىغان بىرەرسىنى تاپالمىدى. «راست، ئۇلارنىڭ نەچچىسى ئۇ ئالەمگە كەتتى، نەچچىسى ئەجەل گىردابىغا يېقىنلىشىپ قالدى، ئەزرائىل بىلەن ئېلىشىپ يۈرگەن ئۇنداق كىشىلەردە دۈشمەنلىكنى قاملاشتۇرالىغۇدەك مادار نەدە؟ ئەگەر بار دېيىلسە، دۈشمىنىدىن ئۆچ ئالماي، پۇل - مالغىمۇ تەگمەي، ئاشۇ ئەزىمەس پۇقرا قىزىنى بۇلاپ قاچارمىدى؟»

نىياز ھېكىمبەگ ئۆزىنى يار - بۇرادەر قاتارىدا كۆرۈپ شاھانە داستىخان بىلەن مېھمان قىلغان مۇھەممەت يۇنۇسجاننى، شۇم ئېغىز قازىكالاننى تىلى شېكەر، دىلى زەھەر دۈشمەنلىرى قاتارىغا قويۇپ كۆڭۈل تارازىسىدا دەڭسەپ كۆردىيۇ، «ئۇلار قىز ئوغرىلاپ نېمە قىلاتتى، يەكەندە ئۇنداق نازىنىنلار ئازمىدى» دەپ گۇمانىنى رەت قىلىۋەتتى.

نىياز ھېكىمبەگنىڭ شۈبھىلىك خىيالى ئاخىرى بېرىپ خوتەنلىكلەرنىڭ، يەنى گۈلئايىمنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ، ھامىيلىرىنىڭ ئۈستىگە كېلىپ توختىدى. «بىراق ئۇ قىزنىڭ تۇتۇپ كېلىنگىنى ھېلىقى ئىككى ئادەمدىن ئۆزگە بىر خۇداغا، بىر ماڭىلا ئايدىڭ ئەمەسمىدى؟ خەير، بۇ سىرنى ئۈچىنچى بىر كىشى بىلىپ قالدىمۇ دەيلى، ئۇنداقتا ئۇ ئۈچىنچى كىشى يەكەنگە ئۇچۇپ كېلىپ، ئۇچۇپ كېتەتتىمۇ؟ ئۇلار نېمىدەپ خوتەندە ئەمەس، يەكەندە قول سالىدۇ؟...»

نىياز ھېكىمبەگ قەشقەر شەھىرىنىڭ قارىسىنى كۆرگىچە بىر قېتىممۇ قاپاق ئاچمىدى، «ئېشەككە كۈچۈڭ يەتمىسە ئۇر توقۇمنى» دېگەندەك،

نىياز ھېكىمبەگ پۇرقىراپ تويپا ئۆرلەپ تۇرغان چوڭ يول دوقمۇشى-دىكى ھەشەمەتلىك مەسچىت ئالدىدىن بەخىرامان ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىدا، دەررە كۆتىرىۋالغان، قاپاقلىرى تۈرۈلگەن سالاپەتلىك بىر كىشى بىلەن روبىرو كېلىپ قالدى. بىر باغ بېدىدەك كېلىدىغان قويۇق، ئۇزۇن ساقىلى مەيدىسى ئالدىدا خۇددى تۆگە كولدۇرمىسىدەك پولاڭلاپ تۇرىدىغان بۇ كىشى مەسچىت تەرەپكە ئىشارە قىلىپ تۇرۇپ «سالات... سالات...» دەپ ئاگاھ بەردى. نىياز ھېكىمبەگ ئۇنىڭ نېمە دەۋاتقىنىنى چۈشەنمىدىمۇ ياكى قەستەن خۇپسەنلىك قىلدىمۇ، ئىشقىلىپ ئات ئۈستىدە كېرىلىپ ئولتۇرغى-نىچە ئۆزىنى تونۇشتۇرغىلى تۇردى:

— پېقىر خوتەن دىيارىنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانى، ياقۇپبەگ ئالىيلىرى-نىڭ پېقىن قۇلى نىياز ھاكىمبەگدۇر مەن. ئۇ جانابنىڭ ئىجازىتى بىلەن ئوردا يوسۇغىسىنى تاۋاپ قىلغىلى كەلدىم، شۇ ۋەجىدىن بۇ ئالتە شەھەر-نىڭ ھەرقانداق جايىدا مەن ئۈچۈن يول ئوچۇقتۇر، — دېدى، ئۇ قامچىسىنىڭ سېپىنى ئويناپ تۇرۇپ. ساقاللىق كىشىنىڭ چىرايى جاللاتنىڭ ئەپتىدەك سۇرلۇك تۈس ئالدى. ئۇ نىياز ھېكىمبەگنى مەنسىتمىگەندەك دىمىقىدا كۈلۈپ قويۇۋېدى، بۇ ئاۋازسىز بۇيرۇقنى چۈشەنگەن مىرغەزەپلەر دەررىلىرىنى سول قولىرىغا يۆتكەپ، ئوڭ قولىنىڭ ئالقىنىغا تۈكۈرۈپ، ھازىرلا بىر ئىش چىقىرىدىغاندەك قىياپەتكە كىردى.

— ئاتالىق غازى ئالىيلىرىنىڭ دار سەلتەنەتىگە قەدەم قويۇش شەرە-پىگە مۇيەسسەر بولغان ھەر قانداق مۇسۇلمان، نەسلى - نەسەبىگە، نام-ئەمەلىگە قارىماي نامازغا بۇيرۇلغاندۇر. كىمكى بىناماز ۋە تەركىي نامازلىق قىلسا ئاللانىڭ غەزىپىگە، ئىسلام ھامىيسى بولمىش ئالىيلىرى ۋە شەيخول-ئىسلام ھەزرەتلىرىنىڭ جازاسىغا دۇچار بولغىسىدۇر، - دېدى مىرغەزەپلەر-نىڭ بىرى شۆلگەيلىرىنى چاچرىتىپ تۇرۇپ.

گەپ ئارىلىقىدا نىياز ھېكىمبەگ قاراقچىدەك يول توسۇپ، كۆزلىرى-

دىن ئوت چاچرىتىپ تۇرغان بۇ كىشىنىڭ شەيخۇلئىسلام ئىكەنلىكىنى بىلدى - دە، دىنىي ھوقۇقىنىڭ ئەڭ چوڭ نامايەندىسى بولغان بۇنداق ئادەم بىلەن زاكونلىششىنىڭ ئۆزىگە پايدىسىز ئىكەنلىكىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئاتتىن چۈشتى. ئۇنىڭغا بىر تالاي چىرايلىق گەپلەرنى قىلىپ ناماقۇل بولغاندىن كېيىن، ئات، ھارۋىلىرىنى ئىككى ياساۋۇلغا تاپشۇرۇپ، ئىتائەتمەن قولدەك قول قوشتۇرۇپ قاراپ تۇرغان ئۆز شەيخۇلئىسلامىنى باشلاپ مەسچىتكە قاراپ ماڭدى.

مەسچىت ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ، لېكىن ئېگىز تاملىرى، لىم، تۈۋرۈكلىرى نەپىس بېزەلگەنىدى. گۆپۈلدەپ ئۆرۈپ تۇرىدىغان سىر ھىدى ۋە گەج پۇرىقى ئۇنىڭ يېڭىلا پۈتكۈزۈلگەنلىكىدىن دېرەك بېرەتتى. مېھرابنىڭ ئىككى تەرىپىگە، تام جەگىلىرىگە ئويۇلغان قاپارتما نەقىشلەر ئەتىگەندىكى پاك قاردەك ئاپئاق، پاكىز ئىدى. قىر چىقىرىلغان لىملارغا،پەرمانلارغا چۈشۈرۈلگەن رەڭلىك گۈل- گىياھ مەنزىرىلىرى يامغۇر سۈيىدە يۇيۇلغان بىر پارچە چىمەنزارلىقتەك قېنىق، روشەن كۆرۈنەتتى.

نىياز ھېكىمبەگ ئىككى چوڭ تۈۋرۈك ئارىسىدىكى گىلەم ئۈستىگە كېلىپ، نامازخانلارنىڭ ئارىسىغا پاندەك قىسىلدى - دە، ناماز سۈرىلىرىنى يادىغا ئېلىشقا تىرىشتى. ئۇ دىنىي مەكتەپتە بىر كۈنمۇ ئوقۇمىغان، ھاكىمىيەت مانجۇلاردىن مۇسۇلمانلارغا ئۆتۈپ ناماز ئوقۇش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلغاندىلا، ئاندىن قايسى بىر تالىپتىن بەش ۋاخ نامازنىڭ ھەر قاندىقىغا باب كېلىۋېرىدىغان تۆتلا سۈرىنى ئۆگىنىۋالغان، ئەمدىلىكتە بۇ سۈرىلەر ئەقىل ئاسمىنىدىن خىرەلىشىپ، نەلەرگىدۇر غايىب بولغانىدى.

— ئاللاھۇ ئەكبەر... ئاللاھۇ ئەكبەر...

نىياز ھېكىمبەگنىڭ تەلىيىگە ناماز قىسقىلا ئوقۇلدى، ئۇ باشقىلار سەجدىگە بارغاندا رۇكۇغا بېرىپ، رۇكۇغا بارغاندا سەجدىگە بېرىپ ئىككى نۆۋەت ئازدى. نەچچە سەپ نېرىدا تۇرۇۋالغان شەيخۇلئىسلاممۇ ھېچنېمىگە ئەسقاتمىدى. سالام ۋە دۇئادا باشقىلارغا ئەگەشتى، سەپنى تۇنجى بولۇپ

بۇزۇشقا جۈرئەت قىلالماي، نېمشقىدۇ تەرتىپ ساقلاپ تۇرغان جامائەت بىلەن تۇرۇۋەردى.

دەل شۇ چاغدا ئۇنىڭ يۈرىكى بىر ئۆرۈلۈپلا يەنە ئىزىغا چۈشتى. چۈنكى ئۇ ھېچ ئويلىمىغان يەردىن ئالتە-يەتتە قامەتلىك مەھرەمنىڭ ھىمايىسىدە مۇنبەرنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ مەسچىت دەرۋازىسى تەرەپكە كېتىۋاتقان ياقۇپبەگنى كۆرۈپ قالغانىدى. ياقۇپبەگ بىلەن ئۇنىڭ ئارىسىنى پەقەت ئۈچلا سەپ ئايرىپ تۇراتتى. ئۇ مۇز چىراي شەيخۇلئىسلامنىڭ ھەيۋىسى بىلەن ياقۇپبەگ ۋە باشقا ئوردا ئەمەلدارلىرى ناماز ئوقۇيدىغان مەسچىتكە كىرىپ قالغانلىقىنى سەزگەن چاغدا، ياقۇپبەگ ئاخىرقى سەپنىڭ ئوتتۇرىغا كېلىپ قالغانىدى.

— ئالىيلىرى،قۇللىرىنىياز ھېكىمبەگ مەن بولىمەن،ئالىيلىرى...

ئۇ سىلىق ئەمما ياقۇپبەگ ئاڭلىغۇدەك قىلىپ ئاشۇلارنى دېدى. ئانىسىغا تەلمۈرگەن سەبىي بوۋاقتەك قوللىرىنى پۇلاڭلاتتى. ئالدىغا قاراپ تەمشىلە-تەمشەلمەيلا بايىلا ئۆزى بىلەن بىر سەپتە تۇرغان قوراللىق نامازخانلار تەرىپىدىن توسۇپ قېلىندى.

نىياز ھېكىمبەگ ئۆز سەزگۈسىگە تولۇق ئىشەنچ قىلالايتتى، ئۇنىڭ كۆرگىنى راستىنلا ياقۇپبەگ ئىدى. ياقۇپبەگنىڭ كېتىۋېتىپ ئۆزىگە لاپ قىلىپ قاراپ قويغىنىغا، ئىلتىجاسىنى ئاڭلىغىنىغا قىلچە شۈبھىلەنمەيتتى. شۇنىڭ بىلەن «ياقۇپبەگ نېمە ئۈچۈن مېنى كۆرۈپ تۇرۇپ كۆرمەسكە سالىدۇ؟ بىرەرسى چاقمىغان، يامان گېپىمنى قىلمىغان بولسا بۇنداق بولۇشى مۇمكىنمىدى، يا بولمىسا ماڭا ئۆچ بولۇپ قالدىمۇ؟» دېگەن بىر ئوي ئۇنىڭ يۈرىكىنى سىرقىرىتىپ ئۆتۈپ كەتتى.

نىياز ھېكىمبەگ مەسچىتتىن چىقىۋېتىپ خوتەن سەپىرىدە ۋە خوتەندە بىللە بولغان، كۆزىنى تىككىپ قويسىمۇ ئىسمىنى ئېيتىپ بىرەلەيدىغان بىر قانچە پانساتلارنىمۇ ئۇچراتتى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى سالامىغا سالام ياندۇرۇپلا كېتىپ قېلىشتى. بەزىلىرى يول بويىدىكى قەلەندەرگە قارىغان-

دەك ئادەتتىكىچە قاراپ قويۇپلا غادايغان پېتى ئۆتۈپ كەتتى. كۈنۈتۈن ئارزۇ قىلغان بۇ شەھەرگە قەدەم باسقان تۇنجى كۈنىلا كۆڭلىنى چىۋىن يېۋالغاندەك غەش قىلىۋالغان نىياز ھېكىمبەگ ئادەم ۋە ئات-ئۇلاغلىرىنى باشلاپ مۇھەممەت يۇنۇسجاندىن ئاڭلىۋالغان بىر سارايغا يۈرۈپ كەتتى.

يىگىرمە تۆتىنچى باب

خەتەرلىك كۆز يېشى

نىياز ھېكىمبەگ قەشقەردە بۇنچىلىك غېرىبسىنىپ قالىدىغانلىقىنى زادىلا ئويلاپ باقمىغانىدى.

ئۇ مەسچىتتىن چىقىپ شەھەرنىڭ ئاۋات رەستىسىدىكى نامى بار بىر سارايغا جايلىشىۋالدى - دە، كەچ كىرىپ قالغىنىغا قارىماي ئوردا دىۋانبېگىنى تېپىپ ئۆزىنى مەلۇم قىلدى.

ئۇ ئېغىر قەدەملەر بىلەن ئۆتۈپ كەتكەن ئىككى كۈننى تەقەززالىق ئىچىدە ئۆتكۈزدى. ئانىسىدىن ئايرىلغان قوزىدەك بىچارە بولۇپ، سارايدىن بىر قەدەممۇ نېرى كەتمىدى. ياقۇپبەگنىڭ قوبۇل سائىتى توغرىسىدىمۇ ھېچقانداق خەۋەر ئالالمىدى. ئوردىنىڭ مىرزا چاغلىق ئەمەلدارى تۇرۇپ تۇرسۇن، «ھالىڭ نېچۈك» دەپ سوراپ قويىدىغان بىرەر مۇلازىممۇ چىقمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۆزىنى تۆت تەرىپىگە كۆز يەتمەيدىغان، يا ئۇچالىغ، يا تىنالىغدىن ئەسەر بولمىغان بىپايان باياۋاننىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا تاشلىۋېتىلگەن يېگانە ئادەمدەك، تۈپىدىن ئايرىلغان تەنھا قۇشتەك ھېس قىلغىلى تۇردى. ئاشۇ كۈنى كەچقۇرۇندىن باشلاپ ئەقلىدىن ئازغان ساراڭدەك بىردىنلا ئۆزگىرىپ قالغان ھاۋامۇ ئۇنىڭ بىسەرەمجان كۆڭلىگە تېخىمۇ يامان تەسىر كۆرسەتتى.

ھۆجرا تۈگۈلۈكىدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان قوغۇشۇن رەڭلىك بىر پارچە تۇتۇق ئاسمان مەسچىتتە كۆرگەن ھېلىقى ھاكاۋۇر، مەمەدان پانسات-لارنىڭ چىرايىدەك سۆرۈن ئىدى. ئۆگزىنى يالاپ ئۆتۈۋاتقان شامال بەئەينى ئۇنى زاڭلىق قىلىۋاتقاندەك كۆكۈلسىز ئۇشقىرتاتتى. جىنچىراغ كۆيىسى بىلەن قارىداپ كەتكەن ھۆجرا تاملىرى، تورۇس ۋە ئاياغ ئاستى-دىكى يەر چوڭ بىر ئىسكەنجىگە ئايلىنىپ، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى قىسىۋاتاتتى. دەممۇ دەم شۈركىنىپ تۇرغان بەدىنى نەپەستىن قالغان ئادەمنىڭكىدەك سوۋۇپ، توڭلاپ بارماقتا ئىدى.

نىياز ھېكىمبەگ دۇتارنىڭ تارىسىدەك تارتىشىپ تۇرغان ئەسەبلىرىگە ئارام بەرمەكچى بولۇپ كەڭ سۇپا ئۈستىدىكى ئەتلەس كۆرپىگە تاشلاندى. كىرپىكلىرى ئەمدىلا ئىلىنىۋېدى، قىلىچ تۇتقان ياقۇپبەگ ۋە قىلىچ ئاستىدا تىترەپ تۇرغان ئېزىزبەگ جاللات كۆز ئالدىدا ئايان بولدى. ئۇ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، قىلىچنى بوغۇزىغا تىرەپ تۇرغان ياقۇپبەگكە يالۋۇراتتى:

— ئـالـيـلىرى، بىر قـوشـۇق قېنىمدىن كەچسىلە، ھەممىگە ئىقرار بولاي...

ياقۇپبەگ بۇ يالۋۇرۇشلارنى ئاڭلىمىغاندەك، ئىككى قوللاپ تۇتۇۋال-غان قىلىچنى ئۇنىڭ بوينىغا ئۇردى. غەلىتە يېرى، قىلىچ ئېزىزبەگ جاللاتنىڭ ئەمەس، بەلكى ئۆزىنىڭ بوينىغا چۈشتى. يەرگە ئەينەكتەك تەكشى يېيىلغان قان ئەكسىدە خىرە-شىرە ھېجىيىپ تۇرغان ھوشۇربەگ قىن - قىنىغا پاتماي چاۋاك چالدى... ھوشۇر بەگنىڭ ئەتراپىدا دۇڭ دارىن، ئابدۇراخمان ھەزرەت، خالمان پانسات، موللاجى تۇراپ ۋە تۆمۈر خەزىنچىبەگلەرنىڭ بەتبەشرە سۈرىتى پەيدا بولۇپ، ئۆزىگە قاراپ مەس-خىرىلىك كۈلۈشتى...

«توۋا، مەن نېمىلەرنى كۆردۈم،— چۈشىدىن قورقۇپ، سىلكىنىپ ئويغانغان نىياز ھېكىمبەگ بىر ھازا تامغا يۆلىنىپ ئولتۇردى ۋە،— بۇ ئوڭۇممۇ يا چۈشۈممۇ؟» دەپ ئۆزىچە پىچىرلىدى.

ئۇ كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئاچتى، ئۇياق - بۇياق قارىدى. بىراق
كۆرگەنلىرىنىڭ چۈشى ياكى خىيالى ئىكەنلىكىگە دەرھال ھۆكۈم قىلالمى-
دى- دە، كاللىسىنى سەگىتمەكچى بولۇپ تاشقىرىغا چىقتى. ساراي
ھويلىسىغا چىقىشىغىلا قۇدالاي بىلەن ئۇچرىشىپ، بەئەينى خىزىرغا يولۇق-
قاندەك خۇش بولۇپ كەتتى.

قەشقەرلىكلەر قۇدالاي دەپ ئاتايدىغان بۇ كىشىنىڭ ئەسلى ئىسمى
خې بۇيۈن بولۇپ، ئەللىك بەش -ئەللىك ئالتە ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان
قاتاڭغۇر ئادەم ئىدى. ئۇق تەگكەن تۆشۈككە ئوخشايدىغان كىچىك،
نۇرسىز كۆزلىرى كۆلۈمسىرەپلا تۇراتتى. چېكىم-چېكىم چېچەك ئىزى بار،
تازا تورلاشقان قىشلىق قوغۇندەك قورۇق باسقان يۈزلىرىدىن رەڭ كەت-
كەن، لىڭگىرچاقتەك تومپىيىپ چىققان ياڭاقلىرىغىچە سوزۇلغان ساقىلى
بارماق بىلەن سانىۋالغۇدەك شالاڭ ئىدى. مايمۇنىڭكىدەك نېپىز كالپۇكلى-
رى ئۈستىدە دىڭگىيىپ تۇرغان بىرقانچە تال قوڭۇر رەڭ تۈك بىنەمدە
ئۆسكەن شالاڭ قومۇشنى ئەسكە سالاتتى. يېشىل تاۋاردىن تاشلانغان تىرە
كەمزۇلى، ئەت رەڭ گىلەپى ئىشتىنى، سۈپەتلىك ئەلتىرىدىن قىلىنغان
تەلپىكى ئۇنى مىقتا، روھلۇق كۆرسەتەتتى. بىللە كەلگەن مەھرەملەرنىڭ
سۆلتى يىگىشەھەردە تۇرۇشلۇق ئارىلاشما قوشۇننىڭ بۇ سەردارىغا كى-
چىككىنە ھەيۋە ھەم سۈر بىغىشلايتتى.

قۇدالاي خوجا يېغىلىقى تىنچىتىلغاندىن بىرى يىگىشەھەر قەلئەسى-
دىكى سۇلالە چېرىكلىرىگە سەردارلىق قىلىپ كەلگەنىدى. تارىخ چاقى
چۆگىلەپ مىلادى 1864 - يىلىغا كەلگەندە، ئىسيانكار خۇيزۇ تائىپىسى
تۇشمۇ تۇشتا توپىلاڭ كۆتۈرۈپ، سۇلالە ھۆكۈمرانلىرىنىڭ ھۆكۈمىدىن
كەسكىن تۇردە باش تارتىشتى. مۇشۇنداق توپىلاڭلاردىن بېرى يىگىشەھەر
قەلئەسىدىكى خۇيزۇ چېرىكلىرى ئارىسىدىمۇ تەييارلاندى. كۈندىن -
كۈنگە چوڭىيىۋاتقان بۇ يوشۇرۇن ئاپەتتىن ئالدىن خەۋەر تاپقان قۇدالاي
تۆكتىچى چېرىكلەرنى دەل ۋاقتىدا قورالسىزلاندۇرۇپ غەلۋىنى باسقان.

بولسموۇ، لېكىن سىدىقبەگنىڭ قورالىق مۇداخىلىسى ئۇنى خېلى ھالسىرىتىپ قويىدى. «ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك» دېگەندەك، ئارقىدىنلا، سىدىقبەگ تەرىپىدىن چىللاپ كېلىنگەن بۇزرۇكخان تۆرىنىڭ مۇھاسىرىسىگە، توغرىسى، بۇزرۇكخاننىڭ لەشكەر بېشى ياقۇپ قوشبېگىنىڭ قافشاتقۇچ ھۇجۇمىغا دۇچ كەلدى. ئۇزۇنغا سوزۇلغان خوراتقۇچ مۇھاسىرىدە، ئوقدورا، ئاش - ئوزۇق جەھەتتىن قىسىلىپ جېنى تومشۇقىغا كېلىپ قالغان قۇدالاي سۇلالە خاقانىدىن ساتقۇنلارچە يۈز ئۆرۈپ تەسلىم بولۇش يولىنى تاللىۋالدى، ئۇنىڭ ئۆز دىنى ۋە قوۋمىگە خائىنلىق قىلىشتىن باش تارتقان بىرقانچە ئاتامانى يوروۇق دۇنيا بىلەن بىر يولىلا خوشلاشتى. بەزى چېرىكلەر بىر پاي ئوق بىلەنلا ئۆز - ئۆزىنى ھالاك قىلدى. مۇناپىق قۇدالاي بولسا ياۋاشلىق بىلەن بەيئەت بىلدۈرۈپ، قەلئە قوۋۇقىنى مۇھاسىرىچى لەشكەرلەرگە كەڭ ئېچىۋەتتى ۋە ئىمان كەلتۈرۈپ مۇسۇلمان بولدى. ئەتۋارلىق گۈزەل قىزىنى قوشبېگىگە خوتۇنلۇققا بەرگەنلىكىنىڭ شارابىتىدىن، ئەل بولغان ئارىلاشما قوشۇنغا سەردار قىلىپ تەيىنلەندى.

قۇدالاينىڭ بۇ ئەبگار قوشۇنى ياقۇپبەگنىڭ ئىشەنچىسىدىن يىراق بولغاچقىمۇ، مۇھىم ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىگە قاتناشتۇرۇلمايتتى. زۆرۈر تېپىلغاندا ھەرقايسى سۆتنىلەر[1]گە تېرىق چاچقاندەك چېچىۋېتىلەتتى. يا زەمبەرەك كۆتۈرەتتى، يا ئوقچىلىققا سېلىناتتى. چەت ئەل ئەلچىلىرىنىڭ، سەيياھلارنىڭ شەرىپىگە مەخسۇس مانېۋىر ئۆتكۈزۈلگەندە، كونا قوشۇننىڭ ھەربىي تۈزۈلمىسىنى، كوماندا ئالاھىدىلىكىنى ساقلاۋاتقان بۇ چېرىكلەر كۆز كۆل ئاچىدىغان كۆرگەزمە بۇيۇمىغا ئايلاندۇرۇلاتتى. ياقۇپبەگنىڭ دىتىغا ياقىدىغان مۇھىم ئەربابلار بۇ يەرگە باشلاپ كېلىنىپ، ئۆزگىچە قورۇما ۋە تاماملارغا داخىل قىلىناتتى.

---

① سۆتنە — ئۆز ۋاقتىدىكى ئوتتۇرا ھال بىرلىك. سۆتنە بېشى بىر قانچە دەھبېشىنى باشقۇرىدۇ. ئۆزى بولسا پانساتقا قارايدۇ.

قۇدالاي يەكەن چىرىكچى ئامبىلى دۆك دارىن بىلەن بىر يۇرتلۇق ۋە قەدىناس ئاغىنە بولغاچقىمۇ، ئۆز ۋاقتىدا ئۇنى يىلىغا بىر دىگۇدەك يوقلاپ تۇراتتى. قايسىبىر يىلى ئەلۋەك كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە دۆك دارىننى يوقلاپ يەكەنگە بارغاندا، ئۇ مانا مۇشۇ نىياز ھېكىمبەگ بىلەن، توغرىسىنى ئېيتقاندا دۆك نىياز بىلەن تونۇشۇپ قالغانىدى. دۆك دارىن يېگىشەھەرگە كېلىپلا قالسا ئۇنى ھەم ئوغول، ھەم تىلماچ قاتارىدا بىللە ئېلىۋېلىشنى ئۇنتۇمايتتى. ئۇنىڭ ئەپىيۇن غاڭزىسىغا ئوت تۇتاشتۇرۇشتىكى ئاجايىپ ماھىرلىقى، غەرق مەست بولۇپ كەتسىمۇ، قەدەھنى گەجگىسىدىن ئايلاندۇرۇپ ھاراق ئىچىشلىرى قۇدالايغا ياراپ كەتكەنىدى.

نىياز ھېكىمبەگنىڭ خوتەنگە ھاكىمبەگ بولغانلىقىدىن ئاللىبۇرۇن خەۋەر تاپقان قۇدالاي ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىشنى خېلىدىن بىرى ئارزۇ قىلىپ كېلىۋاتاتتى. بۇ پۇرسەتنىڭ ئاخىرى يېتىپ كەلگەنلىكىگە مەمنۇن بولغاچقىمۇ، ئۇ نىياز ھېكىمبەگنى يوقلاش ئۇچۇن يېگىشەھەرقەلئەسىدىن ئۇدۇل مۇشۇ سارايغا قاراپ يولغا چىققانىدى.

قۇدالايىنىڭ بۇ قۇتلۇق قەدىمى خۇددى خاسىيەتلىك باھار شامىلىدەك، نىياز ھېكىمبەگنىڭ چىرايىدا قېتىپ قالغان پەرىشانلىق تۇمانلىرىنى بىراقلا ئۇچۇرۇپ كەتتى. غېرىبلىق بېسىپ، يىگىنى زەھەر، ئىچكىنى ئوغا بولۇۋاتقان چاغدا ئۆزىنى يوقلاپ كەلگەن بۇ ئادەم ئۇنىڭ كۆزىگە گويا بىر پارچە ئوت بولۇپ كۆرۈندى. شۇنىڭ بىلەن ئۆز مەھرىمىنى قۇدالاينىڭ مەيىسى بىلەنلا بازارغا ئەۋەتىۋېتىپ، قۇدالايىنى ھۇجرىسىغا باشلاپ كىردى. ئۇلار سالام - سەھەتلىرىنى ئادا قىلىپ، ھال - ئەھۋال سورىشىپ بولغۇچە تۇرلۇك تاتلىق - تۇرۇم، ھالۋا-مۇراببا، ھۆل، قۇرۇق مېۋە-چىۋە، توخۇ - ئۆردەك كاۋاپلىرى داستىخانغا تولۇپ كەتتى.

كۆرۈشمىگىنىگە بىر يىلدىن ئاشقان، لېكىن ھەر ئىككىسىگىلا ئىككى يۈز يىلدەك ئۇزۇن تۇيۇلغان مۇشۇ كۈنلەردە تالاي ئىسسىق-سوغۇقنى بېشىدىن كەچۇرگەن بۇ قەدىناسلار چاي ئۇتلىغاچ قىزغىن پاراڭغا چۇشۇپ

كەتتى. نىياز ھېكىمبەگ قۇدالايىنىڭ كېتىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەندەك، ئۇنىڭغا بودۇشقاقتەك چاپلاشتى ۋە ئاۋازىنى پەسەيتىپ دېدى:

— قۇ دارىن، — نىياز ھېكىمبەگ ئۇز ۋاقتىدا قۇدالايغا شۇنداق خىتاپ قىلاتتى، — ھال -كۇنلىرى قانداقراق، ئىككى يىلدىن بېرى رىيازەت چېكىپ قالمىغانلا؟

قۇدالاي سىرى ئېچىلىپ قالغان ئادەمدەك ئالاق - جالاق بولۇپ ئىشىك تەرەپكە كۆز يۈگۈرتۈۋالدى ۋە نىياز ھېكىمبەگنىڭ گېپى تۈگمەيلا:

— دارىن - پارىن دېگەنلىرى نېمىسى، تەقسىر، بۈگۈنكى كۈندە خان قېيىن ئاتىسى بولغان ئادەم دۆلەت كۆرمەي، رىيازەت چېكەتتىمۇ؟ — دېدى قۇدالاي، نىياز ھېكىمبەگنىڭ گېپىنى كۆڭلىگە ئالغاندەك دومسىيىپ تۇرۇپ.

قۇدالاي سۆھبەتدىشى بىلەن بەزىدە سولالە تىلى، بەزىدە قەشقەر تىلى ئارقىلىق پاراڭلىشىۋاتاتتى. خەق تاش سانىسا ئۇزى قوم سانايدىغان، يەتتە قات يەر تەكتىدىكى يىلاننىڭ كۆشىگىنىنى تۇيۇپ تۇرىدىغان بۇ ئادەم نىياز ھېكىمبەگنىڭ تېرىكتۇرۇش ھىيلىسىنى قوللىنىپ، ئۆزىنى سىناپ بېقىۋاتقانلىقىنى ئاسانلا پەملىۋالدى - دە، ئۇز يىغىدا ئۇز گۆشىنى قورۇش ھىيلىسى بىلەن ئۇلپىتىنى ھۆل خىشقا دەسسىتىپ باقماقچى بولدى. قۇدالاي:

— دۆك نىياز جانابلىرى، ئۆزلىرىمۇ ئاز رىيازەت چەكمىدىلە، پەمىچە، چەككەن رىيازەتكە تۇشلۇق راھەت كۆرمىدىلىغۇ دەيمەن، — دېۋىدى، پىيالىنى ئەمدىلا ئاغزىغا ئاپارغان نىياز ھېكىمبەگ تۇيۇقسىز قېقىلىپ، يۆتىلىپ كەتتى ۋە ئالمان- تالمان جاۋاب بەردى:

— يوقسۇ، جانابلىرى، كەمىنىلىرى ئاتالىق غازى ئالىيلىرىنىڭ دۆلىتى سايىسىدا ئارامخۇدا يۇرت سوراپ يۈرۈپتىمەن، چەككەن رىيازىتىمدىن ئېرىشكەن ئىقبال - تەلىيىم بىر تال قوم بىلەن پۇتۇنسۇرۇك بىر تاغ نىسبىتىدە زىيادىدۇر. ئۇ ئالىيلىرىنىڭ شەپقەت ئاپتىپى خان قېيىن ئاتىسى-

ىنمۇ، كەمىنىلىرىدەك قوللىنىمۇ بارابەر يىللىتىپ تۇرۇپتۇ. بۇنىڭ ۋايىسىغۇ-
دەك يەنە نېمىسى بار تەقسىر؟

ئۇلار كۈلۈپ، ھەجىيىپ ئولتۇرۇپلا بىر - بىرىنىڭ يۈرىكىگە قول
سېلىپ بېقىشتى. بىراق ھېچكىم ھېچكىمگە تومۇر تۇتقۇزمىدى، ھېچكىم
ھېچكىمنىڭ دامىغا چۈشمىدى. شىددەت بىلەن بىرلا كاللا قويۇشۇپ،
مۈڭگۈزلىرى سىرقىراپ ياۋاشلاپ قالغان بىر جۈپ قوچقار مىسالى، بىرەر-
دىن پەشۋا ئېتىشىپلا قىنىغا چۈشۈشتى.

دەرۋەقە، ئۇلارنىڭ بىراۋنىڭ دوپپىسىغا جىگدە سېلىش، تويدۇرماي
چاپۇتلاش ئۇسۇلى تومۇرداش ۋە مەنبەداش ئىدى. كۆڭلىگە يوشۇرغان
سىرلىرىنى ھەر قانچە قىلىپمۇ بىر - بىردىن مەخپىي تۇتالمايتتى. يۈزىگە
تارتىۋالغان قېلىن نىقابمۇ ئۇلارنىڭ نەزەرىدە شىشىدەك سۈزۈك، قوقان
قەغىزىدەك نېپىز ئىدى.

قۇدالاي بىلەن نىياز ھېكىمبەگ جۇدالىق ئالدىدا بىر - بىرىنىڭ
جامالىغا تىكىلىشكەن ئاشىق - مەشۇقلاردەك كۆزلىرىنىڭ تەگ - تېگىگە
سەپسېلىشقان پېتى قېتىپ قېلىشتى. ھەيران قالغۇدەك ئوخشىشىپ كېتىدى-
غان كۆز قارىچۇقلىرى يالتىراق قوڭغۇزدەك غەلىتە پارقىراشقا باشلىدى.
بۇ پارقىراق قوڭغۇز بىرىپ - بىرىپ كۆز يېشىغا غەرق بولۇپ، قايىناغا
چۆكۈپ كەتكەن شېغىلدەك غايىب بولۇپ كەتتى. چاناقلاردىن تېشىپ
چىققان ياش ئۆمچىيىپ، شەكلىنى يوقىتىشقا باشلىغان كالپۇكلىرى ئۇستى-
گە سىرغىپ چۈشتى.

بىر پەس داۋام قىلغان بۇ جىمجىتلىق ئاخىرى بۇزۇلۇپ تاشلاندى.
قۇدالاي زىيادە يەل بېرىلگەن پومزەكتەك «پاڭگىدە» قىلىپ ئېتىلىپ
كەتتى ۋە چوكىدەك ساڭگىلاپ چۈشكەن پوتلىسىنى كەمزۇلىنىڭ يېڭى
بىلەن سۈرتۈپ تۇرۇپ ئېغىز ئاچتى:

— دوڭ نىياز جانابلىرى، سىلىدىن يوشۇرىدىغان ھېچبىر سىرىم
يوق، يوشۇرىمەن دەپمۇ يوشۇرالمايمەن، راست گەپنى قىلسام، مەن ئىككى

تاش تۈگمەنىنىڭ ئارىسىدا قالغان ئادەممەن، باشتا كۆنىنىڭ سىرىقىنى كۆرەرمەنمىكىن دەپ سوئاللىدىن يۈز ئۆرۈدۈم، بۇنىڭغا ھېلىمۇ پۇشايمان قىلمايمەن، پۇشايمان-قىلغىنىم بىلەنمۇ ئۇلار مېنى كەچۈرمەيدۇ. بىراق، كۆنىنىڭ سىرىقىنى كۆرگىنىم قېنى، ئەتىۋارلانغىنىم قېنى؟ ئۇ قوشىپىگىنىڭ قىزىنىڭ يۈزىنى قىلغىنى قېنى؟ — ئۇ ئىسەدىگەچ، سۆزىنى داۋام قىلدى، — سىلىگە مەلۇم، بىزدە «ئوغۇل بالا ئۈچ ئالمەن دىسە، ئۇن يىلدىمۇ كېچىكمەيدۇ» دىگەن گەپ بار، قەسەم قىلمەنكى، مېنى ئازغىنە چېرىك بىلەن بۇ دوزاخقا تاشلاپ كەتكەن سوئاللىدىنمۇ، بەدەلگە تۈشلۈق نەپ بەرمىگەن، ھايۋان ئورنىدا خارۇ - زار قىلغان ئاشۇ قوشىپىگىدىنمۇ ئۈچ ئالماي قويمايمەن. مۆرىتى كەلسە جېنىمنى قۇربان قىلىپ، ئۇ دۇنياغا ئادەم سىياقىم بىلەن كېتىمەن...، — ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى زاكتەك ساغىرىپ كەتكەن شالاڭ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىش بىلەن تۈگەتتى.

قىزىق، نىياز ھېكىمبەگنىڭ كۆزلىرىدىن ھېلىلا تاشقىن كەبى يامراپ تۇرغان ياش، ئەمدىلىكتە پاك - پاكىز قۇرۇپ كەتكەن، مەگزىدە ياش داغلىرىنىڭ ئىزىمۇ قالمىغاندى. چىرايىدىكى غېرىبسىنىش، قايغۇ، ھېسداشلىق ئالامەتلىرى مۇغەمبەرلەرچە كۆلكىگە ئورۇن بېرىۋاتاتتى.

بۇ ئىككىيلەن ھىيلە - مىكىر بابىدا بىر دەريانىڭ ئىككى قىرغىقىدەك تەڭ تۇرغىنى بىلەن، قۇدالاي يەنىلا چاندۇرۇپ قويغانىدى. مانا، ئۇ كۆز يېشى بىلەن، دەردمەنلەرچە قىياپىتى بىلەن ئۈز بولۇپ كۆرۈنگەن ئۆلپىتىگە ئىشنىپ قورساق كۆپۈكىنى چىقىرىۋدى، ئىشەنگەن تاغدىن كېيىك قاچتى، بۇرادىرىنى ئالداپ ھالاكەت يارىنىڭ ئەڭ چېتىگە باشلاپ كەلگەن نىياز ھېكىمبەگ بىر تۈرلۈپلا ئۇنى ھاڭغا ئىتتەردى...

قۇدالاي ئۆزىگە ئەيىبكارغا تىكىلگەن قازىدەك تىكىلىپ تۇرغان نىياز ھېكىمبەگنىڭ چىرايىغا شۇنداق كۆز سېلىپلا بوھران مەزگىلىدىكى بەزگەكتەك تىترەشكە باشلىدى، جاللات ئالدىغا سۆرەپ كېلىۋاتقاندەك ئېچىنىشلىق ئىڭرىدى، ئۆز - ئۆزىنى بولدى دىگۈچە تەستەكلىدى ۋە ئاغزىدىن

كەتكىننى تەن ئالغاندەك ئىغىر خورسىندى، مەلۇم بىر قىزىقارلىق ئويۇننى تاماشا قىلغان قىياپەتتە ئولتۇرغان نىياز ھېكىمبەگكە قاراپ گۇناھكارلارچە بېشىنى ئەگدى.

نىياز ھېكىمبەگ بايامقى تۇرۇتلىرىنى، ساھىبخانلارچە خۇش پېئىللىقىنى بىراقلا چۆرۈپ تاشلىدى. قۇدالاينىڭ مۇرىسىگە تەكەببۇرانە ھەيۋە بىلەن شاپىلاقلاپ قويدى ۋە:

— پادىشاھ قىيىن ئاتىسى جانابلىرى، ئادەمنىڭ كەپتىن، ئەللامىنىڭ نامازدىن ئازمايدىغىنى يوق، بەندىنىڭمۇ گۇناھ قىلمايدىغىنى يوق، — دېدى ۋە گاسقا گەپ قىلىۋاتقاندەك قول ئىشارىسى قىلغاچ پەگاھنى بىر ئايلىنىپ چىققاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلدى، — سىلى تۇز بەرگەننىڭ تۇزلۇقىنى چاقماقچى، نان بەرگەننىڭ قولىنى چىشلىمەكچى بولۇپ بىرمۇنچە يامان گەپلەرنى قىلغان بولسىلىمۇ، لېكىن كەمىنە ھاكىمبەگلىرى بۇ سىرنى ساقلايدۇ. قۇ دارېن بۇ بۇرادەرلەرچە ئىلتىپاتقا ئىخلاس بىلەن جاۋاب قايتۇرىدىغانلا بولسا بۇ سىرنى بەدۆلەت ئالىيلىرىغا تۇگۇل، بىرەر چىۋىنغىمۇ تىنمايدۇ. مەسلىھەت شۇكى، پېقىرغا ھەر ۋاقىت ھەمدەم بولغايلا، دېگىنىمنى جان دەپ بەجا كەلتۈرگەيلا، بۇ ئالدى بىلەن ئۆزلىرىگە، ئاندىن قالسا كەمىنە ھاكىمبەگكە قىلغان خىزمەتلىرى بولۇپ قالىدۇ.

نىياز ھېكىمبەگ پەگاھدا بىر پەس ئايلانغانمۇ بولاتتى، لېكىن كۆك پىت چىقىۋالغان ئادەمدەك ئىغىزلىرىدىن شالە ئېقىتىپ، بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرغان قۇدالايغا قاراپ، ئۇنى يەنە بىر قېتىم نوقۇپ قويۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلىپ قالدى ۋە ئورۇنلۇپ قالغان گېپىنى ئۇلىدى:

— مۇبادا رەھىمدىل بەدۆلەت ئالىيلىرى ئالتە يۈز كېنىزىكىنىڭ بىرى بولمىش ئاچىزەلىرىنىڭ يۈزىنى قىلىپ گۇناھلىق گەپلىرىنى ئەپۇ ئېتىشكە ئىشەنچ قىلالىسىلا، كەمىنە ھاكىمبەگنىڭ يۇگەنسىز تىلىدىن ھەزەر ئەيلەشنىڭ ھېچبىر ھاجىتى يوق.

قۇدالاي نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئاخىرقى گېپى بىلەن سەل - پەل

ھوشنى تاپتى - دە مۇشۇكتەك سلىق ھەرىكەت بىلەن پەگاھقا يۇزلەندى، پەرۋاسىز ھالدا تورۇسنىڭ نەرىگىدۇ قاراۋاتقان نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىغا كېلىپ قۇلدەك تىزلاندى. كۆز يېشى قىلىپ تۇرۇپ، يالۋۇردى:

— ھاكىمبېگىم، خۇدا ھەققى، ئەمدى بۇنداق گۇناھلىق گەپنى ئىككىنچى تىلىمغا ئالمايمەن، سۇنغان باش تۇماق ئىچىدە، سۇنغان قول يەڭ ئىچىدە قالغاي، سىر ساقلاشقا رازى بولسىلىلا، نېمە دېسىلە شۇنىڭغا تەييارمەن.

ناھايىتى نازۇك بىر جەگدە ئۆزىدىن قېلىشمايدىغان قۇدرەتلىك دۇشمەن ئۈستىدىن ئەپچىللىك بىلەن غالىب كەلگەن نىياز ھېكىمبەگ ئاياغ ئاستىدا خۇددى قۇرتتەك تولغۇلۇپ ياتقان قۇدالايغا قاراپ سوغۇققىنە كۇلۇپ قويدى.

يىگىرمە بەشىنچى باب

بەگلەر ئۇچرىشىشى

قۇدالاي كۇن قىيىلغان چاغدا ساراي دەرۋازىسىدىن چىقىپ كەلدى. قاراڭغۇلۇقتا ئۇچۇۋېتىپ بىردىنلا كۇچلۇك ئاپتاپقا دۇچ كەلگەن شەپەرەڭدەك تېڭىرقاپ، دەرۋازىنىڭ يان ياغىچىغا يۆلىنىپ قالدى - دە، قولاشمايۋاتقان قوللىرى بىلەن كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىدى. ئاندىن، دەرۋازا سىرتىدا دۇگدەرەپ تۇرغان قېرى مەپىكەشكە مەپىنى ھەرەمباغقا ھەيدەشنى بۇيرۇدى.

بېشىغا كىيگۇزۇلگەن ئالا تورۋىدىن ئاچكۆزلۈك بىلەن بوغۇز يېۋاتقان قاشاڭ مەپە ئېتى قامچىنىڭ «تارس» قىلغان ئاۋازى بىلەن تەڭلا قوزغىلىپ، سارايىنىڭ قارشى تەرىپىدىكى مىسكەر، تۆمۇرچى كوچىسىغا كىرىپ كەلدى. جانان چىننىدەك جىرىڭلاۋاتقان قوڭغۇراق ساداسىمۇ بارا-

بارا سۇسلىشىپ، بولقا بازغاننىڭ جاراڭ - جۇرۇڭى بىلەن بېسىلىپ قالدى.

شەھەرنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىگىرەك جايلاشقان ھويلا ئاراملىق بۇ باغ ئىسمى-جىسمىغا لايىق ھەرەمباغ ئىدى. قاچانلاردىدۇ قەشقەر بايلىرىدىن بىرى بىنا قىلغان، كېيىنكى كۈنلەردە ياقۇپبەگنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ كەتكەن بۇ باغنىڭ ئازادە، كەڭتاشا ئۆيلىرىدە قوشبېگىنىڭ شەھۋەتلىك تۇرمۇشىغا ئاتالغان نەچچە يۈز قىز-چوكان تۇراتتى. ھەرە ئۇۋىسىدەك ئۆتىشىپ كەتكەن رەڭدار ھۇجرىلاردا ھۆسن - جامالى ئون تۆت كۈنلۈك تولۇن ئايدەك قەلەمقاشلار، شەھلا كۆزلۈك مەسۇمەلەر، جەننەت ھۆرلىرىنى خىجىل قىلىدىغان نازىنىنلار بار ئىدى. پەرەڭ، پەرغانە ۋە ئالتە شەھەرنىڭ جاي-جايىدىن تاللاپ كېلىنگەن مانا شۇ گۈزەللەرنىڭ تەقدىر تىزگىنى چوس مىجەز، ئېگىز بوي، توغراق كۆتىكىدەك توغرىلىق كەلگەن ئايال پانسات توختىخان ئايىمنىڭ چاڭگىلىدا ئىدى. تۆشەك ئۈستىدە تولۇمچاشقاندەك ئولتۇرۇۋېلىپ باغ ئىشىنى ئىما - ئىشارەت بىلەنلا بىر ياقلىق قىلالايدىغان بۇ ئايال خالىغان بىر قىزنى ياساپ، تاراندۇرۇپ ئوردا ھۇجرىسىغا ئاپىرىپ بېرەلەيتتى، خالىسا ئۇرۇپ، خالىسا تىللايتتى. ھەربىي يۈرۈشتە ھەمراھ بولىدىغانلارنى تەيىن قىلىپ، مەخسۇس ئاغۋات ۋە مەخسۇس مەپە بىلەن يولغا سالاتتى. ئىشقىلىپ بۇ ئايال پانساتنىڭ ھوقۇقى ۋە رولى ئەركەك پانساتلارنىڭكىدىن قىلچە كەم تۇرمايتتى.

قۇدالاي نىياز ھېكىمبەگنىڭ تەۋسىيەسى بىلەن ھەرەمباغقا يېتىپ كەلدى - دە، توختىخان پانساتقا بىر تاغار تاتلىق گەپلەرنى قىلىپ، قولىغا خېلى توم بىر ھەمياننى تۇتقۇزدى. تەڭگىلەرنىڭ جىرىڭلىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ گۈلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتكەن توختىخان ئايىم قۇدالاينىڭ باشقا تەلەپلىرى قاتارىدا قىزى بىلەن مۇڭدىشىۋېلىشى ئۈچۈنمۇ پۇرسەت يارىتىپ بەردى.

شۇندىن كېيىن، ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان ۋەزىرنى ئۇنىڭ ئەقىللىق قىزى قۇتقۇلدۇرغان مىڭ بىر كېچە رىۋايەتلىرىدىكىگە ئوخشاش

ئىشلار يۈز بەردى. ئارىدىن بىر كېچە ئۆتكەندىن كېيىن، نىياز ھېكىمبەگ ياقۇپبەگنىڭ دەستىكىنى ئەكەلگەن دىۋانبېگىنىڭ رەسمىي ئۇقتۇرۇشىنى تاپشۇرۇۋالدى ۋە بەلگىلەنگەن موھلەتتىن بىرىم كۈن بۇرۇن دىۋانغا كېلىپ، قوبۇل پەيتىنى كۈتۈپ ئولتۇردى.

ئۇ قوبۇل ۋاقتىنىڭ كەچكە ئۇرۇنلاشتۇرۇلغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ غايىبتىن خەزىنە ئۇچرىغاندەك سۆيۈنۈپ كەتتى. دەرۋەقە، ئۇ ياقۇپبەگنىڭ خۇي - پەيلىنى خېلى ئوبدان كۆزەتكەنىدى. ناماز خۇپتەننىڭ ئالدى-كەينىدە ئۇنىڭ كەيپى ئاجايىپ ساز ۋە ئوچۇق بولاتتى.

نىياز ھېكىمبەگ ئىككى كۈندىن بېرى ئۆزىنى بىھۇدە قىينىغانلىقىغا، يوقلاڭ خىياللار بىلەن خۇن - زەرداب يۇتقىنىغا پۇشايمان قىلدى. قوبۇلخانىغا كېلىۋېتىپ: « ھەتتىگىنەي، ئەسلىدە ئۇ ئارامخۇدا مۇگدىشە-دىغان بىر پەيتنى كۆزلەپتىكەنۇ، مەن ئۇنىڭدىن ئاغرىنىپ يۈرۈپتىمەن. ھەي، بۇنىڭدىن قارىغاندا چوگراق بىر يۇرتنىڭ، مەسلەن، قەشقەردەك بىر يوغان شەھەرنىڭ ھاكىمبەگلىكىنى ئىنئام قىلىۋېتەمدۇ نېمە!... » - دېگەندەك خام خىيال بىلەن كۆڭلىنى خۇش قىلدى. چىرايى ئاپتاپپەرەس-تەك ئېچىلىپ كەتكەن نىياز ھېكىمبەگ كۆزىگە قاغىدەك سوغۇق كۆرۈنە-دىغان شەيخۇلئىسلامغىمۇ، ياساۋۇل - مۇلازىملىرىغىمۇ مېھرىبان ئاتىدەك ئەپۇچان، غەمخور بولۇپ كەتتى. سېخىيلىقى تۇتۇپ، ئۇلارنىڭ ھەربىرىگە بىر تەڭگىدىن چاي پۇلى بېرىۋەتتى. ساندۇقلارنى ئاچقۇزۇپ ئولپان-سوۋ-غاتلارنى يەنە بىر قېتىم كۆزدىن كەچۈردى ۋە ساراي ھويلىسىدا توختىتىل-غان قورۇق مەپىگە قاراپ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قويدى. قوبۇل ۋاقتىدا چاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن، ئۇردا يوسۇنلىرىنى، ئىسلزادىلەر ئەدەبلە-رىنى ئۆز رېتى بىلەن يادىدىن ئۆتكۈزدى. ياقۇپبەگكە دەيدىغان سۆزلىرى-نى كۆڭۈل يىپىغا مارجاندەك تىزىپ، يادلاپ چىقتى. ئۇيقۇسىز تۈنلەرنىڭ ھاردۇقى تۇتقان بولسا كېرەك، يىپ بازىرىدەك ۋاراڭ - چۇرۇڭلۇق دىۋاندا ئولتۇرۇۋېتىپمۇ بىرقانچە قېتىم بېشى چۆشۈپ كەتتى...

نىياز ھېكىمبەگ جىمى ئارتۇق - پېشكەشلەرنى قوراللىسزلاندۇرۇلغان بەش مەھرىمىگە كۆتۈرتۈپ، جامادار پەرمانچى ۋە ئالتۇن دەستەك كۆتۈرۈۋالغان ياساۋۇل بېشىغا ئەگىشىپ، سەل ئۆزگىچىرەك جابدۇلغان بىر ئۆيگە كىرىپ كەلدى. ئېگىگە كەلگۈن ئۇسخىلىق خوتەن زىلچىسى سېلىنغان، ئەمما ھېچقانداق ئورمۇش بىساتلىرى بولمىغان بۇ ئۆي قارىماققا دالانغىمۇ، مېھمانخانىغىمۇ ئوخشاپ تۇراتتى. ئۈچ تېمىدىن ئوخشاش ئۈچ ئىشىك قويۇلغان بولۇپ، ھەربىر ئىشىكتە قىلىچ ئېسىپ، مىلتىق تۇتۇپ يېكتەك تىك تۇرغان ئىككىدىن قاراۋۇل بار ئىدى. ياساۋۇل بېشى كىرىپلا دەستىكىنى قولتۇقىغا قىسۋالدى، ئاندىن چاق بېكىتىلگەن ھەيكەلدەك تۈز، سىلىق مېڭىپ ئۆينىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا كەلدى، ئۆپكىسىنى تولدۇرۇپ بىر تىن ئېلىۋالغاندىن كېيىن يەنە شۇ ھالەتتە كەينىگە بۇرۇلۇپ جامەدار پەرمانچىغا قاردى. جامەدار پەرمانچى جاۋابەن بېشىنى لىڭشىتتى. ياساۋۇل بېشى قارا يامغۇردا قالغان مۇساپىردەك تەر بېسىپ كەتكەن نىياز ھېكىمبەگكە ئۇدۇلىدىكى بىر ئىشىكنى كۆرسەتتى. جامادار پەرمانچى ئۇنى باشلاپ ماڭدى. نىياز ھېكىمبەگ بوسۇغىدىن ئاتلاۋېتىپ، ياساۋۇل بېشىنىڭ ئۆزىگە ئەگىشىپ كېلىۋاتقان خاس مەھرەملىرىنى توسۇۋالغانلىقىنى تۇيۇپ قالدى ۋە قايرىلىپ قاراشقىمۇ پېتىنالماستىن «بىسمىللا» دەپلا بوسۇغىدىن ئاتلىدى. ئۇ كىرىپلا ئوتتۇراھال زىننەتلەنگەن ئۆينىڭ تۆر تەرىپىدىكى سۇپىدا چوغدانغا قولىنى قاقلىغاچ يانپاشلاپ ياتقان ياقۇپبەگنى كۆردى ۋە سەل تىترەك ئاۋازدا سالام بەردى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئالىيلىرى، — دېدى نىياز ھېكىمبەگ.

— ۋەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى ياقۇپبەگ سالامنى ئىلىك ئېلىپ، ياقۇپبەگ چەبدەس ھەرىكەت بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ نىياز ھېكىمبەگ بىلەن قوش قوللاپ كۆرۈشكەندىن كېيىن جامادار پەرمانچىغا ئوڭ تەرىپىدىن، ئۇنىڭغا سول تەرىپىدىن جاي كۆرسەتتى.

ياقۇپبەگ ئانچە كۆز چاقمايدىغان كىمخاپ ياقىلىق كەك تون كى-

يىپ، قاشتېشى ۋە تۇچتىن نەقىش قويۇلغان ئاددىي كەمەر باغلاۋالغانىدى. ئوراۋالغان يېشىل سەللىسى بۇرۇت-ساقاللىرىنىڭ قويۇقلۇقىدىن قاش-كۆزى ۋە بۇرنى ئاران كۆرۈنۈپ تۇرغان سۇرلۇك چىرايىغا يارىشىپ تۇراتتى. تېنى ساغلام، تېتىك، كەيپى چاغ كۆرۈنەتتى.

نىياز ھېكىمبەگ كۆرسىتىلگەن ئورۇنغا كېلىپ، نامازدا ئولتۇرغان زاھىتتەك يۈكۈندى — دە، دۇئاغا قول كۆتۈردى. دۇئادىن كېيىن قايتا ئورنىدىن تۇرۇپ ھۆرمەت بىلدۈرۈپ، دېدى:

— ئالىيلىرى، كەمىنە قۇللىرىنىڭ جانابلىرىدىن ھال-ئەھۋال سورىشىغا ئىجازەت بەرگەيلا. كۆرۈپ تۇرۇپتىمەنكى، ئالىيلىرى شەپقەتلىك ئاللانىڭ ئىلتىپاتى ۋە تامامى ئىتائەتمەن پۇقرانىڭ دۇئاسى بىلەن مالامەتتىن خالى، چىناردەك بەرنا، يولۋاستەك بەقۇۋۋەت تۇرۇپتىلا. ئۇلۇغ تەڭرىگە مىڭ قەتلە شۈكرى، تۆزلىرىدەك ئىسلام ئەلەمدارى، يۇرت قاياشنىڭ نۇھ[1]ئۆمرىدە ياشىمىقى بەرھەقتۇر، ئىنشائاللا، ئۆمۈر دەرەخلىرى ئەبەدىل-ئەبەد گۈللىگەي، ئارامبەخش سايىسى تا مەھشەر كۈنىگىچە بېشىمىزدىن كەتمىگەي، ئامىن...

— ئامىن...

ئۇچەيلەن پاتىھەگە تەڭلا قول كۆتۈردى. دۇئادىن كېيىن نىياز ھېكىمبەگ ئۆزىنى سەل ئەركىن ھېس قىلىپ چاندۇرماي بەدەشقان قورۇۋالدى - دە، ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، بېشىنى سەل ئېگىپ، جامەدار پەرمانچىغا: «ئەمدى نۆۋەت سىلىگە كەلدى» دېگەندەك كۈلۈمسىرەپ قويدى.

جامەدار پەرمانچى يېشى ئەللىك بەشلەرگە بېرىپ قالغان، ئوتتۇرا بوي، ئۆتكۈر سۆزلۈك ئادەم بولۇپ، يېرىك چار ساقىلى قويۇق تۇك بۇرتۇپ

[1] «قۇرئان»دا ئېيتىلىشىچە، نۇھ ئەلەيھىسسالام يەر يۈزىدىكى تۇنجى ئىنسان — ئادەم ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوغلى شىس ئەلەيھىسسالامنىڭ نەسلىدىن بولۇپ، مىلادىدىن بۇرۇن 2911- يىلى دۇنياغا كېلىپ، 950 يىل ئۆمۈر كۆرگەن دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

چىقان مەيدىسىنى يېيىپ تۇراتتى. نىياز ھېكىمبەگ ياقۇپبەگكە ئانچە-مۇڭ-
چە گەپ يېگۈزەلەيدىغان، قولىدىن چوڭ ئىشلار كېلىدىغان بۇ كىشىگە
ئاتاپ قاشتېشى مۆھۈر ئويدۇرۇپ كەلگەن ۋە دىۋاندىلا ئۇنىڭغا سوۋغا
قىلىپ ياشاڭغىراپ تۇرىدىغان چېقىر كۆزلىرىدىن ئوت چىقىرىۋەتكەنىدى.
شۇ تاپتا ئۇ نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئىلتىپاتىغا جاۋابەن، قوبۇلدا ئارىچى
بولۇۋاتاتتى.

— جانابى بۇرادىرىمىز نىياز ھېكىمبەگ گۈزەل خوتەن دىيارىنى
مۆرۋۋەتلىك ئالىيلىرىنىڭ چوڭ ئىلتىپاتى ۋە ئامانىتى دەپ بىلىپ، ئادىللىق،
ئاسايىشلىقتا تەسەررۇپ قىلىپ تۇرۇپتۇ، — دېدى ئۇ ياقۇپبەگكە، نىياز
ھېكىمبەگنىڭ كۆز ئىشارىسىنى چۈشىنىپ.— ۋاقتىكى، شەھىدانە خوتەن
پۇقرالىرى مۇبارەك قىلىچلىرى ئاستىغا بەيئەت بىلدۈرۈپ، قاراڭغۇ دىل
ئۆيىنى ئىمان نۇرى بىلەن يورۇتقان بۇ كۈنلەردە قادىر ئاللا بۇ يۇرت
بېگىنىڭ كۆڭلىگە دۆلەت قۇياشىنىڭ دىدارىنى كۆرۈش، ساداقىتىنى ئىزھار
ئېتىش ئارزۇسىنى سالغانىكەن. ھاكىمبەگ جانابلىرى شۇ ئارزۇنىڭ دالالى-
تىدە ئاياغلىرىغا ھازىر بولۇپ، ھۇزۇرلىرىدا مەرھەمەتلىرىدىن سۆيۈنۈپ
ئولتۇرۇپتۇ، بالىنىڭ ئاتىغا، پۇقرانىڭ پادىشاھقا ئۆزى خوپ كۆرگەن بىرەر
چارە بىلەن تەشەككۈر بىلدۈرۈپ، كۆڭلىنى ئىزھار قىلمىقى شەرىئىتىمىز-
دىمۇ، ئادەتلىرىمىزدىمۇ دۇرۇستۇر. شۇ ۋەجىدىن تاۋاپ قىلغۇچى بۇرادىرى-
مىز دۇئالىرىنى سېغىنىپ، شاپائەتلىرىگە تەشنا بولۇپ بەزى تارتۇق-سالام-
لارنى ئەكەلگەنىكەن. شاھىمىز مالال كۆرمەي بۇ ئاددىي پىشكەشلەرنى
قوبۇل ئەتسە، شۇنىڭ بىلەن بۇ ۋاپادار قۇللىرىنىڭ مۇرادى ھاسىل بولسا
دېگەن ئۈمىددىمەن...

ياقۇپبەگ جامەدار پەرمانچىدىن كۆزىنى ئېلىپ، قىلغىلى قىلىق
تاپالماي قالغان نىياز ھېكىمبەگكە قارىدى ۋە ئىجازەت بەردى:

— مەرھەمەت! — دېدى ئۇ ئادىتى بويىچە بېشىنى بىلىنەر-
بىلىنمەس لىڭشىتىپ. نىياز ھېكىمبەگ ياقۇپبەگدىن ئىجازەت ئالغاندىن

كېيىن جامەدار پەرمانچىغا قاراپ يەنە بىر قېتىم كۈلۈمسىرىدى. جامەدار پەرمانچى شۇ هامان يىپىنىڭ چاۋاك چېلىپ بەلگە بەردى.

چاۋاك ئاۋازى بىلەن تەڭ، يوغان - يوغان پەرەڭ پەتنۇسلىرىنى كۆتۈرگەن تۆت - بەش مۇلازىم قوبۇلخانا بوسۇغىسىدا پەيدا بولدى. ئۆيئىچى هەش - پەش دېگۈچە توقسان[1] نەپىس يۇڭ گىلەم، توقسان مەشۇت گىلەم، توقسان ئەتلەس، توقسان توپ شايى، ئالتۇن-كۈمۈش ۋە قاشتېشى بىلەن بېزەلگەن توقسان ئارغىماق جابدۇقى، توقسان قاشتېشى جام، توپ هىندى گەزلىمىسى، توقسان هەميان تەڭگە - تىللا، خۇش پۇراق ئەشيا، هېقىق-جاۋاهىرات بىلەن تولۇپ كەتتى. كۆزنىڭ يېغىنى يەيدىغان بۇ ئېسىل بۇيۇملار تورۇستا قۇياشنىڭ بىر پارچىسىدەك نۇر چېچىپ تۇرغان گازۋاي چىراغ شولىسىدا سىم- سىم ئۆڭكۈرىدىكى[2] يوشۇرۇن خەزىنىدەك جۇلالىنىشقا باشلىدى. نىياز هېكىمبەگ ياقۇپبەگ بۇ ئېسىل دۇنيا دەپىنەنى تاماشا قىلىۋاتقان ئوبدان پۇرسەتنى قولدىن بەرگۈسى كەلمىدى:

— قولىمىزدىن كەلسە كەمىنە قۇللىرىغا يەتكۈزگەن ئاتىدارچىلىقلىرى ئۈچۈن ئالتۇن تەخت كەلتۈرسەكمۇ ئەرزىيتتى، شۇڭىنىسى، تاپقان-تەرگىنىم ئالىيلىرىنىڭ لاياقىتىدە ئەمەس، — دېدى سوۋغىلىرىغا تەمەننا قويۇپ ئورنىدىن تۇرۇۋالغان نىياز هېكىمبەگ ياقۇپبەگكە ئېگىشىپ تۇرۇپ، — قول - ئىلكىمىزدە بولمىغان بىلەن كۆڭلىمىزدە بار، ئەرزىمەس ماللىرىمىز جانابلىرىغا مەنزۇر كەلسە كېيىنكى كۈنلەردە جېنىمىزنىمۇ تە-

---

① توقسان — تارتۇقنىڭ «توقسان» ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. ئەمەلىيەتتە بۇ تارتۇقنىڭ سانى «توقسان» بولماستىن، بەلكى توققۇز - توققۇز «سەكسەن بىر» بولىدۇ. بۇ «توقسان تارتۇق» دېيىلىدۇ.

② سىم - سىم ئۆڭكۈر — «ئەلى بابا ۋە قىرىق قاراقچى» دېگەن ئەرەب چۆچىكىدىكى قاراقچىلار قىممەت باهالىق بۇيۇملارنى ساقلايدىغان سىرلىق ئۆڭكۈر. بۇ ئۆڭكۈر «سىم - سىم ئىشىكىنى ئاچ» دېگەن مەخپىي بەلگە بىلەن ئېچىلىدۇ.

سەددۇق قىلارمىز، قېنى ئالىيلىرى، ئاز بولسىمۇ كۆپكە تاۋاپ قىلىپ دۇئا بەرگەيلا.

نىياز ھېكىمبەگ ياقۇپبەگنىڭ چىرايىدىن نە مەمنۇنىيەت، نە قانائەت ئالامىتىنى كۆرەلمىدى. ئۇنىڭچە بولغاندا، يەتتە شەھەر تەۋەسىدە پەقەت خوتەندىنلا تېپىلىدىغان بۇ بىباھا بۇيۇملار ئالدىدا ئۇ ھاياجانلىنىپ، ئورنىدىن دەس تۇرۇپ كېتىشى، نىياز ھېكىمبەگنى ئاغزى-ئاغزىغا تەگمەي ماختىشى، ھەتتا قۇچاقلىشىپ قايتا كۆرۈشۈشى كېرەك ئىدى. ئەمما ياقۇپ-بەگ ئۇ ئويلىغاندەك قىلمىدى. ئەكسىچە، مال- دۇنيادىن بىنەزەر، پانىي دۇنيانىڭ راھەت-پاراغىتىدىن قول ئۈزگەن زاھىدلاردىلا بولىدىغان تەمە-كىنلىك، مەنسىتمەسلىك نەزەرىدە قارىغانچە ئولتۇرۇۋەردى.

«ھەي قاقباش، — دەيتتى نىيازھېكىمبەگ ئىچىدە ياقۇپبەگكە خىيا-لەن خىتاب قىلىپ، — مەن بىلىمەن، دۇنيادا مال-دۇنياغا قىزىقمايدىغان ئادەم يوق، سەنمۇ، مەنمۇ شۇنىڭ ئىچىدە، پەقەت خۇشلۇقۇڭنى يوشۇرۇپ، كەيپىڭنى نىقابلاپ، ھۆرمىتىمگە قەستەن پەرۋاسىز قاراۋاتىسەن... »

ئەسنەك تۇتقان بولسا كېرەك، ياقۇپبەگ ئاغزىنى ئېچىپ، غولىچىنى كەڭ يايدى، كېرىشىپ كەتكەن غولىنى رۇسلىۋالدى. كۆزلىرىنى چەكچەي-تىپ ئولتۇرغان جامەدار پەرمانچىغا مۇنداقچىلا قارىۋالدى ۋە تارتۇقلارغا پاتىھە بېرىپ:

— كەرەملىك ئاللا قولى ئۇچۇق بەندىسىنى دوست تۇتقۇچىدۇر، ئىلاھا ئامىن، — دەپ يۈزىنى ۋە ساقلىنى سىيپاپ قويدى.

دەرۋەقە، نىيازھېكىمبەگ قۇشبېگىنىڭ بۇ خىل پەرۋاسىزلىقىنى باشقا بىر مەنىدە چۈشىنىۋاتاتتى. دۇرۇس، خۇددى ئۆزى جەزىم قىلغاندەك، ياقۇپبەگمۇ ئادەم ئىدى، ئادەمنى ئادەملىك ماھىيىتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا ئۇمۇ مال-دۇنياغا قىزىقماي قالمايتتى. ئەمما قىممەت باھالىق بۇ مال-دۇنيا-

نىڭ ئالدىدا تاغدەك دۆۋىلىنىپ كېتىشى بولۇپمۇ مال-دۇنيا تارتۇق قىلغۇ-
چىنىڭ ھەددىدىن ئاشۇرۇپ ساداقەت بىلدۈرۈشى ياقۇپبەگنىڭ كۆڭلىدە
شۈبھىلەر پەيدا قىلىۋاتقانلىقى نىيازھېكىمبەگكە تېخى قاراڭغۇ ئىدى. ئەمە-
لىيەتتە، بۇنداق ساداقەت ۋە مەردلىكنىڭ كەينىگە قانداق تەمە ۋە قانداق
ئاپەتنىڭ يوشۇرۇنغانلىقىدىن ئىبارەت بىر مۇرەككەپ تېپىشماق ياقۇپبەگنى
تولغاق ئازابىدەك قىيناۋاتاتتى. چۈنكى ئۇنىڭمۇ بىر چاغلاردا مەلۇم غەرەز
ۋە مۇددىئا بىلەن ئۆزىدىن چوڭ ھۆكۈمرانلارغا خۇددى نىياز ھېكىمبەگدەك
سېخىيلىق بىلەن سوۋغات بېرىپ، ساداقەت بىلدۈرگەن پەيتلىرى بولغان-
دى.

تېخى تۇنۇگۈنكىدەك يادىدا تۇرۇپتۇ: ئۇ ئۆز ۋاقتىدا ئىلگىرى -
كېيىن بولۇپ تاشكەنت ھۆكۈمرانى بولغان نارمۇھەممەت قوشبېگى ۋە
قانائەتشاھ غازىلارغا مەھرەملىك قىلدى. كېيىنچە قانائەتشاھ تەرىپىدىن
دەشتى قىپچاقنىڭ مۇھىم يېرى – ئاقمچىت شەھرىگە ھاكىم قىلىپ
تەيىنلەندى. ئۇ ھاكىملىق قىلىپ يۈرگەن كۈنلەردە شەھەر ئەتراپىدىكى
چارۋىچى قوۋملەردىن خېلى كۆپ غەللە-پاراق يىغدى، بەرمىسە يۇلۇۋېلىپ
يامان ئەمەس ئابرويغا ئېرىشتى.

بىراق، «ئۆردەكنىڭ گۆشىنى يېسەڭ، غازنىڭ پېيىدا بول» دېگەن
گەپ بىكار ئەمەس ئىكەن. بۇ ئابروي ۋە بۇ ھاكىملىق ئۇنىڭ قانائەت
جامىنى تاشتۇرۇپ، يېگى-يېگى ۋەسۋەسلەرگە سالغىلى تۇردى. تاشكەنت-
تەك بىرەر چوڭ شەھەرگە ھاكىم بولۇش، ھاكىملىقنى قولغا كەلتۈرگەندىن
كېيىن ئۇنىڭدىن ئۈستۈنرەك بىرەر تەختكە ئېرىشىش ئارزۇسى ئۇنى
خۇددى نىياز ھېكىمبەگ ماڭغان يولدەك بىر يولغا ئاتلاندۇردى. كۈنلەرنىڭ
بىرىدە ئۇ توققۇز- توققۇز قىپچاق-قىرغىز قىزلىرىدىن، توققۇز- توققۇز
بەرنا يىگىتلەردىن، توققۇز- توققۇز قالماق ئاتلىرىدىن، كىمخاب، گەزلىمە-

لەردىن سوۋغات تەييارلاپ، بەئەينى بۇگۇنكىدەك ساداقەت تەزىمى بىلەن پەردازلاپ خۇدا يارخاننىڭ[1] نەزەرىدىن ئۆتكۈزدى. قوقان خانلىقىنىڭ ھېچبىر شەھىرى ۋە ھاكىمىدىن بۇنداق مول، قىممەتباھا تارتۇق - سالاملارغا ئېرىشىپ باقمىغان خۇدايارخان ئۇنىڭغا مەقسىتىگە لايىق سۇ- يۇرغال ۋە ئىنئاملارنى بەردى.

كېيىن ياقۇپبەگنىڭ بېشىغا نۇرغۇن بالا - قازالار كەلدى. شۇنداق چاغلاردىمۇ ئۇ مال - دۇنيانىڭ كۈچى بىلەن خۇدايارخاننىڭ مەھرىمى ئابدۇللا يۈزبېشىنىڭ مەيلىنى ئۆزىگە قارىتىپ خاننىڭ غەزىپىدىن قېچىپ قۇتۇلدى. خۇدايارخاننىڭ دۆلەت ئاپتىپى زاۋاللىققا يۈز تۇتۇپ، مەللىخاننىڭ② ئامەت كۈنى تۇغۇپ خان بولغاندا ياقۇپبەگ يەنە شۇنداق تار- تۇق-پېشكەشلەر، تەزىم - تەۋەززۇلار ئارقىلىق مەللىخانغا ساداقەت بىلدۈ- رۈپ، خوجەنت شەھىرىنىڭ ھاكىملىقىنى قولغا كەلتۈرگەنىدى. كېيىنچە ئۇ مەللىخانغا خىيانەت قىلىپ بۇخاراغا قاچقان ۋە بۇخارا ئەمىرى تەرىپىدىن زىندانغا تاشلانغاندىمۇ ئالاش بي، مۇھەممەت بابالار بىلەن تىلنى بىر قىلىپ، زىندان بېگىگە پۇل - پىچەك ئىنئام قىلىپ زىندان ئازابىدىن ھەم دار ئالدىدىن ئامان قالغانىدى...

ياقۇپبەگچە بولغاندا، ئۆتمۈش ئەمدى تەكرارلانماسلىقى، باشقىلار ئۆزىنىڭ، ئۆزى باشقىلارنىڭ ئورنىغا ئۆتۈپ قالماسلىقى كېرەك ئىدى. شۇ سەۋەبتىن ئۇ بۇگۇنكى قوبۇلدا ئاز گەپ قىلىپ، كۆپ ئويلىدى. ئاخىرىدا، نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئۆزىگە سوزۇلغان مەلۇماتلىرىنى، ياغلىما گەپلىرىنى زېرىكىش ئىچىدە ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن خوتەندە ھەرخىل ئۇستىخا-

---

[1] ②خۇدايارخان، مەللىخان — ئاكا-ئىنى بولۇپ، ھەر ئىككىسىلا قوقان خانلىقىنىڭ خانى بولغان. مەللىخان ئۇزۇن مۇددەتلىك رىقابەت ئارقىسىدا 1858- يىلى ئاكىسى خۇدايارخاننى تەختتىن قوغلىۋېتىپ، ئۆزى خان بولغان. لېكىن، قىرغىز-قىپچاق قەبىلىسىنىڭ باشلىقى ئالىمقۇلنىڭ ياردىمىگە ئېرىشكەن خۇدايارخان مىلادى 1868- يىلى ئىنىسى مەللىخاننى تەختتىن چۈشۈرۈپ، ئىككىنچى قېتىم خان بولغان.

نەـلارنى ئۇشقا سېلىش، ئۈچ يىللىق غەللە ـ پاراقنى بىر يىلدىلا يىغىش توغرىسىدا بىرقانچە ئېغىز گەپ قىلدى ۋە ئاددىي داستىخان ھازىرلاپ چاي بەردى. چايدىن كېيىن نىياز ھېكىمبەگكە كىمخاب تون، بىر قەندىھار شەمشىرى ئىنئام قىلىپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈردى. ئاندىن جامەدار پەرمانچىغا قاراپ:

— ئابباس مىرزا بېشىنى ھازىر قىلسىلا، — دېدى سىلىق ئاۋازدا.

— جامەدار پەرمانچى تاشقىرىغا چىقىپ ھايال ئۆتمەيلا تۆگىدەك قامەتلىك، قارلىغاچ قانىتى بۇرۇت قويۇۋالغان، ئۇزايىدىن تەكەببۇرلۇق تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان ناتونۇش بىر كىشىنى باشلاپ كىردى. ياقۇپبەگ بۇ كىشىنى نىياز ھېكىمبەگكە تونۇشتۇرۇپ:

— ھەزرەتلىرىگە قوشۇپ قويىدىغان كىشى كەمىنەلىرىنىڭ شىرەم توغـقىنى خوجا ئابباس يۈز بېشى بولىدۇ، بۇگۈنگىچە بوش تۇرغان مىرزا بېشىلىق ئورۇننى مۇھتەرەم تۇغقىنىمىز بىلەن تولدۇرۇپ، كۆپرەك ئاتىدار-چىلىق قىلىپ قويارلا، — دېدى ئاددىلا قىلىپ.

— ئالىيلىرىنىڭ مەرھەمىتىگە تەشەككۇر!

نىيازھېكىمبەگ ياقۇپبەگنىڭ ئاغزاكى يارلىقىنى ئاڭلاپ بېشىغا چاق-ماق چۈشكەندەك بىئارام بولدىيۇ، لېكىن بۇ ھالىتىنى ھېچكىمگە سەزدۈر-مىدى. «كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال دېگەن مانا مۇشۇ، خالىمان پانسات بىلەن موللاجى تورابىنىڭ ئاۋارىچىلىقى يەتمىگەندەك، يەنە بىر كۈشەندىنى كۆپەيتكىنىگە قارىمامدىغان» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى. چۈنكى مەنسەپ ـ مەرتىۋە جەھەتتە مىرزا بېشى ھاكىمبەگ بىلەن تەڭ ماقامدا تۇراتتى، قولىقىنىڭ تېخمۇ تىنچ بولمايدىغانلىقى نىياز ھېكىمبەگكە مەلۇم ئىدى.

بۇ كۆڭۈلسىز قوبۇلدىن كېيىن نىياز ھېكىمبەگ قەشقەردە ئانچە ئۇزۇن تۇرمىدى. ھوشۇربەگ ۋە قۇدالايغا خوش دېيىشكىمۇ ئۈلگۈرمەي خوتەنگە يول ئالدى.

يىگىرمە ئالتىنچى باب

قارىقاشتا ئىتتىپاق

— ئاللاھۇ ئەكبەر... ئاللاھۇ ئەكبەر...

ئاقمولللامنىڭ ئۆيى ئۇلۇغ يولنىڭ بويىغا جايلاشقان بولۇپ، ئۇزى يېقىن ئەتراپتىكى كىچىكرەك بىر مەسچىتتە مۇئەززىنلىك قىلاتتى. ئۇ يېقىملىق كۈيگە ئوخشاپ كېتىدىغان خوش ئاۋازى ۋە كىچىك پېشللىقى بىلەن نامازخانلارنىڭ ۋە ئەھلى مەھەللىنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر ئىدى. ئۇ تولۇلغان ئەزەن قويۇق بولۇتلارنى بۆسۈپ ئۆتۈپ نە - نەلەرگە كېتەتتى ۋە گۈگۈمدىكى ھايات شاۋقۇنلىرىنىمۇ، تاڭ خورازلىرىنىڭ چىللاشلىرىنىمۇ بېسىپ چۈشەتتى.

بۈگۈن ئۇ قارىقاش كوچىلىرىدا ئۇۋىسى بۇزۇلغان چۈمۈلىلەردەك چۇۋۇلۇپ يۈرگەن شور تۇمشۇق مىرشەبلەرنىڭ نەزەرىگە چۈشۈپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ، خۇپتەن نامىزىغا ئۆيى ئىچىدىلا ئەزان ئوقۇدى. كېيەك دەرۋىش، ئايمۇھەممەت قازانچى ۋە كەرىمقۇل ئۇنى ئىمام دەپ بىلىپ ئىقتىدا قىلىشتى. نامازدىن پارىغ بولغاندىن كېيىن، تۆر تامدىكى ئوچاقنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى.

ئوچاقتا سۇ تېمىپ تۇرغان ھۆل تېرەك ئوتىنى پىشىلداپ كۆيمەكتە ئىدى. ئۆيىچىنى بىر ئالغان كۆيگەن يېلىم پۇرىقى دىماقنى ئېچىشتۇرۇپ، كۆزلەرنى ياشاڭغىرىتاتتى. ئوتۇن ئۇچلىرىغا تۇتىشىپ ياغسىراپ قالغان چىراغتەك پىلىلداشقا باشلىغان ئاجىز يالقۇن ئىسسىغۇدەك ئىسسىق بېرەلمەسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ توپا ئۆرلەپ تۇرغان چىرايىنى ئانچە-مۇنچە

يورۇتۇپ تۇراتتى. نېمىگىدۇ ئىچى سىقىلىپ تۇرغان كىپەك دەرۋىشنىڭ ساقىلىنى تۇتاملاپ تۇرۇپ، دۇم يېتىپ پۇۋلەشلىرىمۇ ئوتنى ئۇلغايتىشتىن يىراق ئىدى.

— ھەي، ئەجەب بىر زامان بولۇۋاتىدۇ يا، — كىپەك دەرۋىشنىڭ بىھۇدە ئۇرۇنۇشلىرىدىن خىجىل بولغان ئاقمۇللام ئۆزىچە داتلاشقا باشلىدى،— بازارغا بىرەر كاللەك تۇز ياكى بىرەر ئۇلاغ ئوتۇن چاغلىق نەرسە كىرمەس بولۇپ كەتتى. ھەرقايسىلىرىنى توكۇپ قالمىسۇن دەپ ئۆي كەينىدىكى قاپاق تېرەكنى كېسىپ ئوتۇن قىلغانىدىم، كىم بىلسۇن، ئۇنىڭ سۇدىن سۇزۇۋالغاندەكلا مىشىلداپ تۇرغىنىنى، ئوغلۇم رەھمەتلىك ھايات چېغىدا ... ھەي، نېمىسىنى دەي!

ئاقمۇللام ئايمۇھەممەتنى ئاياللا ئوغلى ھەققىدىكى تەسىرلىك ۋە ئۇزۇن ھېكايىسىنى سۆزلەشتىن يالتىيىپ قالدى. چاناقلىرىدىن تاشاي دەپ قالغان يېشىنى چاندۇرماي سۇرتۇۋېتىپ، ھەمراھلىرىغا قاراپ ھېچ ئىش بولمىغاندەك كۈلۈمسىرەپ قويدى.

بۇ يىل توپتوغرا قىرىق بەشكە كىرگەن، قورايدەك ئورۇق، ئوتتۇرا بوي، ئاق ئۆگلۈك كەلگەن ئاقمۇللام قارىقاش بازىرىنىڭ زاۋا يولى تەرىپىدىكى مەسچىتتە ئىماملىق قىلىپ يۈرگەن كۈنلەردە، تۇيۇقسىز ماتەملىك بولۇپ قالدى. تەقدىر تەتۈر كېلىپ يەتتە يېشىدىلا ئانىسىز قالغان ئوغلى ئابدۇجاپپار نەزىرە - نىياز ۋە ناماز ھەققىگە قاراشلىق بۇ نامرات مۆئەززىننىڭ ئاتىلىق ھەم ئانىلىق مېھرىگە قېنىپ چوڭ بولغانىدى. ئۆتكەن يىلى نەق يىگىرمىگە كىرگەن كۈنلەردە ئۇ يارمۇھەممەتكە ئەگىشىپ خوتەنگە باردى ۋە چوڭ قەتلىئامدا يارمۇھەممەت بىلەن بىر كۈن، بىر سائەتتە قازا قىلىپ كەتتى. ئوغلىنىڭ مېيىتى كونا تونۇشى قاۋۇل ئۇستىنىڭ ئوغلى ئايمۇھەممەت ھەم ئەمدىلا تونۇشقان كىپەك دەرۋىش تەرىپىدىن يۇيۇپ - تارىلىپ دەپنە قىلىنىۋېتىلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئوغلىنىڭ كۈلۈپ تۇرغان سىماسى تا بۈگۈنگىچە كۆز ئالدىدىن نېرى كەتمەيتتى. ئۇنىڭ بۇركۈت

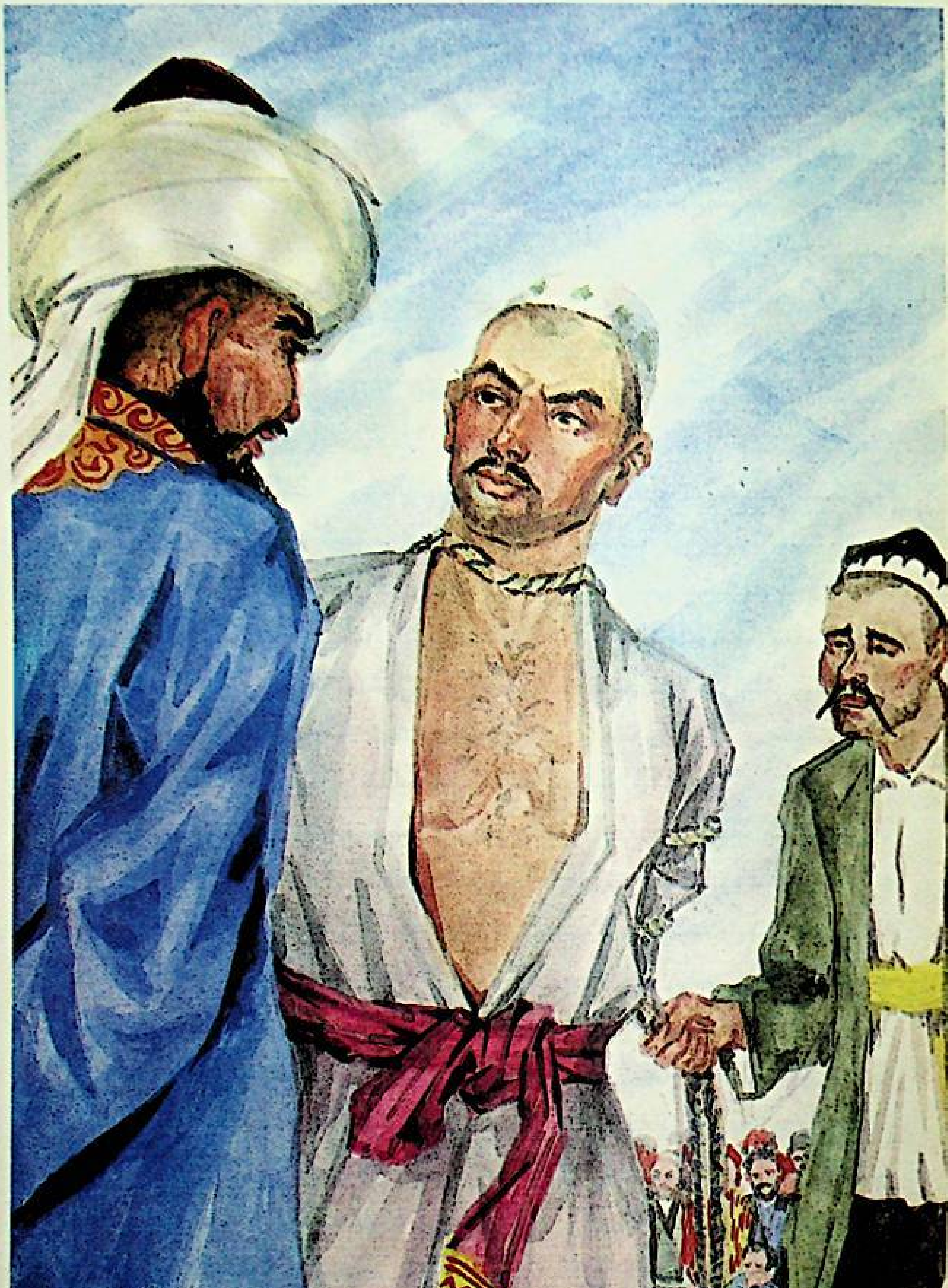

بالسىنىڭكىدەك چاقناپ تۇرىدىغان كۆزلىرى، بىللە ماڭغاندا ئۆزىدىن ئېگىزرەك كۆرۈنىدىغان بوي - بەستى، ساددا، ئىتائەتچان خۇلقى كېچە - كۈندۈز ئۆزى بىلەن بىللە ئىدى. مەيلى جايىنامازدا بولسۇن ياكى تالا-تۈزدە بولسۇن، ئوغلىنىڭ سىماسى كۆزىگە كۆرۈنگەن ھامان كۆز ياشلىرى كۆكلەم يامغۇرىدەك تۆكۈلۈپ، دامان ساقىلىنى چىلىق - چىلىق ھۆل قىلىۋېتەتتى.

ئاقمۇللام مەسچىتنىڭ ئۇچتىن بىرىنىمۇ تولدۇرالمايۋاتقان جامائەتتىن بېزىپ، يالغۇزلۇقتىن غېرىبسىنىپ تۇرغاندا ئايمۇھەممەت ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى كېلىپ قالدى. بۇ ئۇچەيلەن گۈلتايىمنى گويا كۆكتېرەكتىكى تۇغقىنىنىڭ ئۆيىگە جايلاشتۇرۇپ قويۇپ پىيالما ئارقىلىق قارىقاش تەۋەسىگە كىرىپ، ئۇدۇل ئۇنىڭكىگە چۈشكەنىدى. ئايمۇھەممەتلەرنى كۆرۈپ، خۇددى ئوغلى تىرىلىپ قوپقاندەك خۇش بولۇپ كەتكەن بۇ مۇئەززىن ئۇلار بىلەن قەدىناسلارچە قۇچاغلىشىپ كۆرۈشتى. ئوغلىنىڭ جەستىنى ئۆز قولى بىلەن سۇغا ئېلىپ، كېپەنلەپ يەرلىكىدە قويغان كېپەك دەرۋىش بىلەن تونجى كۆرۈشۈشتىلا كونا تونۇشلاردەك چىقىشىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ چىشىنىڭ كاۋىكىدا ساقلاپ كەلگەن تۆت ئۇچۇم گۈرۈچنى ئاچقىتى ۋە ئۆگزە تاتىلاپ يۈرگەن ئۇچ چۈجىسىنىڭ بىرىنى بوغۇزلاپ، غىزا تەييارلىدى. قايسى شامال ئۇچۇرۇپ كەلدىكىن، نەچچە كۈندىن بېرى قۇمغا چۈشكەن تەڭگىدەك غايىب بولۇپ كەتكەن ھەمدەم باتۇرمۇ قىيادەك سۇرلۈك گەۋدىسىنى كۆتۈرۈپ كىرىپ كەلدى.

بىر كېچە-كۈندۈز ئاغزىغا نان سالمىغان، بىر يۇتۇم سۇغا تەشنا بولغان بۇ مېھمانلار ئاقمۇللامنىڭ ھىممىتى بىلەن قورسىقىنى خېلى ئوبدان توقلىۋالدى. بىر ھازا پۈۋلەش، چۈخچىلاشلاردىن كېيىن ئەتىيازنىڭ ئاپتىپىدەك ئىسسىق بېرىشكە باشلىغان ئوچاققا بەش جۈپ قول قاقلاندى. بۇ قوللارنىڭ ئىچىدە مېھمانلار قاتارىغا يېڭىلا قوشۇلغان ھەمدەم باتۇرنىڭ قوللىرى تۆگە تاپىنىدەك چوڭ ئىدى. تولۇق ئېچىلغان ئالقانلىرى بەئەينى

ئۇن جىگدلىق كەتمەنگىلا ئوخشايتتى. قولىغا لايىق، بوي ـ بەستىمۇ نار تۆگىدەك يوغان ئىدى. ئۆي ھاۋاسىنىڭ خىلىلا سوغۇق بولۇشىغا قارىماي، قاپلانىنىڭكىدەك يوغان بېشىدىن پۇرقىراپ ھور ئۆرلەپ، چېكىسىدىن تەر قويۇلۇپ تۇراتتى. پۈۋلەپ قويغاندەك سېمىز يۈزى، يوغان بۇرنى، ئىككى ئىلىك كەلگۈدەك قويۇق بۇرۇتى بىلەن ئۇ خۇددى چۆچەكلەردىكى دىۋە-گىلا ئوخشايتتى.

ئاقموللام ئوچاق ئالدىدىكىلەرنىڭ سۆغا قانغان ئۆكۈزدەك يېنىك پۇشۇلداشلىرى، سۈكۈت ئىچىدە ئولتۇرۇشلىرىغا قاراپ گەپ تەشمەكچى بولدى ۋە ئۇن يىللىق قاپاق تېرەكنىڭ غولىدەك توم پاقالچاقلىرىنى تەسلىكتە قولاشتۇرۇپ، ئوچاق ئالدىدا ئىككى كىشىلىك يەرنى ئىگىلەپ ئولتۇرغان ھەمدەم باتۇرغا:

— قېنى ئۇكا، ئوچاقنىڭ ئوتىنى ئىككىشىپ تۇرۇپ تازا بىر پۈۋلىۋەتمەمدىلا؟ — دېدى چاقچاق قىلىپ. ئىككىشىپ ئوت پۈۋلەش ئەمەس، بەلكى ئۆرە تۇرسىمۇ پۇتىنىڭ ئۇچىنى كۆرەلمەيدىغان ھەمدەم باتۇر:

— موللىكا، مۇشۇ كونلەردە كۆگلۈم چاقچاق تارتمايدىغان بولۇپ قالدى، باشقا چاغ بولسىدى سىلىگە ھەرگىز بوش كەلمەيتتىم، — دېدى سەل خۇشياقمىغان ھالدا.

دېمىسىمۇ، ھەمدەم باتۇر يۇرت ئىچىدە پىقىرچىلىك، ئۇزۇكچىلىك بولۇۋاتقان، ئۆلۈم - يىتىم كۆپىيىپ قالغان بۇ كونلەردە پەقەت ئەل غېمى بىلەنلا ئاۋارە بولۇپ يۈرەتتى. بىرەر ئىش تەۋرىتەي دېسە قەيەردىن قول سېلىشنى بىلمەيتتى، بىرەر يولداشقا ياكى يول كۆرسىتىدىغان ئادەمگە موھتاج ئىدى. كىشىنىڭ دەردىگە دەرمان بولىدىغان ئاقموللامنىمۇ دەل مۇشۇ مەقسەتتە ئىزدەپ كەلگەنىدى.

ئاللا ھەمدەم باتۇرنى ياراتقاندا ئۇنىڭغا قەددى ـقامەت، بوي - بەستىنى يەتكۈچە ئىنئام قىلغاندىن تاشقىرى، ئۇنىڭغا ئوچۇق-يورۇق، شوخ تەبىئەتلىك مىجەزنىمۇ ئاتا قىلغانىدى، . تىنچ زامانلاردىكى توي - مەشرەپ-

لەرمۇ ئۇنىڭسىز قىزىمايتتى، ئۇسسۇلنىمۇ ياغاچ ئۇشتىغاندەك قاس چىقىر-
رىپ، پەيدەك لەيلەپ، قوپۇندەك پىرقىراپ ئوينايتتى. تەگتۇشلىرى ئۇنىڭ-
غا ئەسلى لەقىمىنى قايرىپ قويۇپ، پەقەت «ھەمدەم قارماق» دەپلا خىتاپ
قىلىشاتتى. ياشقا چوڭلار ھۆرمەتلەپ «ھەمدەم باتۇر» دەپ چاقىرشاتتى.
«قارماق» دېگەن لەقەممۇ ئۇنىڭغا ياز كۆنلىرى كىيۋالدىغان بادام دوپپى-
سىدەك يارىشۇپرەتتى. سۇلالە چېرىكلىرى زامانىسىدىن تارتىپ جانباز-
لىق-سىپاگەرلىكتە خېلى كۆپ تەلىم كۆرگەن بۇ كىشى جاڭگاللىغا تۇتاش
ئېكىنزارلىقتا پەيدا بولۇپ قالغان ياۋا توڭگۇز بىلەن ئېلىشقاندىمۇ، يۇرت
ئۈستىگە باستۇرۇپ كەلگەن دۈشمەن قوۋمگە قارشى مەيدانغا چۈشكەندىمۇ
يا قىلىچ، يا نەيزە ئىشلەتمەيتتى. روزىمساقتىن تارتىپ، قورال - ياراغ
قاتارىدا سانىلىپ باقمىغان يېرىم ئاي شەكىللىك ئۈچلۈق قارماق ئۇنىڭ
قولىدا ئۆز كارامىتىنى كۆرستەتتى. ئەۋلىيا - ئەزەملەرنىڭ نامىنى زىكرى
قىلىپ جەڭگە كىرگەندە ياۋا توڭگۇزنىڭ خەنجەردەك ئۆتكۈر چىشلىرىمۇ
دۈشمەننىڭ ئۇستىرىدەك ئىتتىك قىلىچلىرىمۇ ئۇنىڭ قارمىقى ئالدىدا بى-
زەربىگە چىدام بېرەلمەيدىغان ئەرزىمەس بىرنېمىگە ئايلىنىپ قالاتتى.

مىلادى 1864-يىلى راشىدىن خان كۇچا شەھرىدە ئىسلام ئېچىپ،
ئاقسۇ، كۇچا، ئۈچتۇرپانلارنى ئۆزىگە قاراتتى ۋە قەشقەر، يەكەن تەرەپلەر-
گە شەيخ نەزەرىدىن خوجىنى باش قىلىپ غازات ئەلچىلىرىنى ئەۋەتتى.
نەزەرىدىن خوجا يەكەنگە كېلىپلا ھاجى خەزىنىچىبەگ دېگەن كىشىنى
ئىككى مىڭ سەرخىل لەشكەرگە باش قىلىپ خوتەنگە يولغا سالدى. يولغا
چىقىش ئالدىدا ئۇنىڭغا: «ھاجى پادشاھ ياۋاشلىقچە باش ئېگىپ سەلتە-
نەت تۇغىمىز ئاستىغا بەيئەت بىلدۈرسە ۋە تەختىنى بوشىتىپ خىزمەتلىرىدە
بولسا ئۆزىنىڭ بەختى. مۇبادا دالالەتتىن باش تارتىپ قاتتىق قوللۇق قىلسا
ئۇنى جىمىكى جەددى - پۇشتى بىلەن قوشۇپ ئالدىمغا ھازىر قىلغايلا»
دەپ ئەمىر قىلدى.

ھاجى خەزىنىچىبەگ لەپىلدىگەن تۇغ - ئەلەملەر ئالدىدا كۆرەڭلە-

گەن پېتى سانجۇغا كەلدى ۋە يۇقىرىقى مەزمۇندا بىر مەكتۇپ تەييارلاپ ھەببۇللاخانغا ماگدۇردى. تەكەببۇرلۇق، يوغانچىلىق بىلەن تولغان بۇ مەكتۇپ ھەببۇللاخاننىڭ غۇرۇرىغا تەگدى. پەرمان بويىچە، ئوغلى ئىبرا-ھىمخان سۇدۇر ئۈچ مىڭ لەشكەرگە سەردار بولۇپ ھاجى خەزىنچىبەگنىڭ ئالدىنى توستى. ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرى زاۋىدا ئۇچراشتى ۋە ھەدې-گەندىلا جەڭ باشلىنىۋەتتى. ئەمما ئۇيلىمىغان كېلىشمەسلىك يۈز بېرىپ، جەڭ ئاتلىرىنىڭ تۈيىقى قىزا - قىزىمايلا ئىبراھىمخان سودۇر غايىب ئەجەل بىلەن ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلدى. باشسىز قالغان خوتەن لەشكەرلىرى جان-جەھلى بىلەن جەڭ قىلدىيۇ، بىر قەدەممۇ ئىلگىرى باسالمىدى. دەل شۇ چاغدا ئىبراھىمخانغا ئەلەمدار بولۇپ كەلگەن ھەمدەم باتۇر پېشىل ئەلەمنى پۇلاڭلىتىپ، نەرە تارتقان پېتى مەيدانغا چۈشتى ۋە چېكىنىش تەرەددۇتىغا چۈشكەن لەشكەرلەرگە قاراپ: «ھەي باتۇر لەشكەرلەر، پاسىبا-نىمىزنى ئۆلتۈرگەن ياقا يۇرتلۇقلاردىن قانغا قان، جانغا - جان ئالىلى، ئۆلۈمدىن قورققان خوتەنلىك ئەمەس!» دەپ خىتاب قىلدى. قارمىقىنى بېلىدىن سۇغۇرۇپ، قارا قاغىدەك بېسىپ كېلىۋاتقان كۇچا لەشكەرلىرىنىڭ ئارىسىغا ئوقتەك شۇڭغۇپ كىرىپ كەتتى. ئۇ كىرگەن جايدىكى لەشكەرلەر ئورغاق تەگكەن قومۇشتەك، بىر بىرلەپ يىقىلغىلى تۇردى. بەزىلىرى پوكىنىدىن ئىلىنىپ قاقىرامغا تاشلانغان بېلىقتەك پىلتىڭلاپ، جان تالاش-تى. يەنە بەزىلىرى قانلىرىنى ساقىتىپ پىيالما سېيىغا قاراپ قاچتى. ھەمدەم باتۇر ئالدىغا كەلگەنىنىلا يوق قىلىپ ئۇلارنى تا سانجۇ سېيىغىچە قوغلاپ باردى،- دە، غالىب لەشكەرلەر بىلەن سودۇرخاننىڭ جەسىتىنى، ئولجا - غەنىيمەتلەرنى ئېلىپ خوتەنگە قايتىپ كەلدى. مانا شۇ ئۇرۇشتىن كېيىن ئۇنىڭ نامى ۋە لەقىمى يىراق يىراقلارغىچە پۇر كەتتى. زاۋا جېڭىدە كۆرسەتكەن باھادىرلىقىنى تارتۇقلىماقچى بولۇپ ئالدىغا چاقىرتقان ھەبب-بۇللاخان ئۇنىڭدىن «مەندىن بىر نەرسە تەلەپ قىلىڭ، خالىغىنىڭىزچە بېرەي» دېگەندە، ئۇ: «قارچىغا قۇشلاپ، ئۇۋ ئۇۋلاش ئۈچۈن بىر پارچە

جاڭگال بۆلۈپ بەرسىلىلا كۈپايە» دېگەن تەلەپنى قويدى.

ھەببۇللاخان ئۇنىڭ بۇ ئاددىي تەلىپىنى شۇ ھامان ماقۇل كۆرۈپ، قارىقاشنىڭ قاراساي دېگەن يېرىدىن توغرىسىغا ۋە ئۇزۇنىسىغا يېرىم كۈنلۈك كېلىدىغان بىر پارچە جاڭگالنى بۇيرۇپ بەردى. ئوردىدىكى مەھرەملىك تۇرمۇشىدىن زېرىكىپ، غوۋغاسىز، تىۋشسىز كەڭ دۇنيانى خالاپ قالغان ھەمدەم باتۇر كۆدە - كۆرپىسىنى ئىككى ئېشەككە يۈكلەپ، قارچىغىسىنى قولىغا قوندۇرۇپ، ئۆزىگە تەئەللۇق بولغان بۇ جاڭگالغا كىرىپ كەتتى. ئوۋدىن قايتىپ كېلىپ قانلىق خوتەن پاجىئەسىدىن ۋە يېقىن ئاغىنىسى ئابدۇجاپپارنىڭ ئۆلۈمىدىن خەۋەر تاپقاندا، ئۇ قارمىقىنى مەھكەم قامالاپ تۇرۇپ: «ھەي مېنىڭ يوق بولۇپ قالغىنىم، بولمىسا ئۇ قانخورلارنىڭ پوكىنىدىن بىر ئەمەس، ئونلاپ تۆشۈك ئېچىپ، پاسىق قانلىرىنى دەريا قىلىپ ئاققۇزاركەنمەن» دەپ ئۆكۈندى.

ئۇ نەگىلا قارىمىسۇن، قان - زەرداب يىغلاۋاتقان تۇل مەزلۇملارنى، بويۇن قىسىشىپ تۇرغان يېتىم باللارنى، خانۇ ۋەيران بولۇپ، كۈلى كۆككە سورۇلغان مىڭلاپ ئۆيلەرنى كۆردى. ئاخىرىدا ھېچنېمىگە دال بولالمايدىغان چۆل ھايۋانلىرىنى ئوۋلاشتىن قول ئۈزۈپ، زۇلۇمنى يوق قىلىشنىڭ بىرەر يولىنى تېپىش قارارىغا كەلدى -دە، مەسلىھەت كۆرسىتەرمىكىن دەپ ئاقمۇللامىنىڭكىگە كەلدى. كىچىكىدىن بىللە ئويناپ ، بىللە چوڭ بولغان، بىللە كۈلۈپ، بىللە يىغلاپ، ھاياتىنىڭ سەبىي چاغلىرىنى بىللە ئۆتكۈزگەن ئابدۇجاپپارنىڭ ناھەق ئۆلتۈرۈلگەنلىكى، تاۋنى ئۆستۈرگەن ھەببۇللاخاننىڭ نومۇسسىزلارچە ھالاك قىلىنغانلىقى ئۇنىڭ يۈرىكىنى ئېزىۋەتكەندى.

ئېغىر ياتقۇ بولغاندا ئاندىن گۈرۈلدەپ كۆيۈشكە باشلىغان ئوتقا تىكىلىپ ئولتۇرغان ئايمۇھەممەت جىمجىتلىقنى بۇزدى ۋە:

— قاراڭلار، ئوت يېقىلسىلا ھۆل ئوتۇنمۇ ئوخشاشلا كۆيۈۋېرىدىكەن،— دېدى، كېپەك دەرۋىش:

— ئەقلىڭگە بارىكاللا، بالام، دىلىمىزدا بار، ئەمما ئاغزىمىزدىن چىقىرالمايۋاتقان گەپتىن بىرىنى قىلدىڭغۇ زادى؟!... — دېدى، ئۇتىنى يەنە بىر قېتىم چۇخچىلاپ قويغاندىن كېيىن.

— توختاپ تۇرۇڭلار، ئايمۇھەممەتكامنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە گەپ باردەك قىلىدۇ، — سۆزلەۋېتىپ كەرىمقۇلنىڭ كۆزلىرى پارقىراپ كەتتى ۋە كېپەك دەرۋىشنى جەينىكى بىلەن توقۇپ قويۇپ دېدى، — شۇنداقمۇ، دەرۋىش ئاتا؟

— دەرۋىش ئاتاڭنى دۆت چاغلاۋاتامسەن بالا بوياقچى، دېمىسەڭمۇ چۈشىنىپ تۇرۇپتىمەن، ئۇنىڭ ئۆزىمۇ چۇخچىلىمىسا كۆيمەيدىغانلاردىن...

— يوقىلاڭ گەپنى تالىشىپ نېمە قىلىمىز، قېرىنداشلار، قەددىمىزنى رۇسلايدىغانىنىڭ بىرەر ئامالىنى قىلمايلىمۇ، — ئېغىر تىنىپ ئولتۇرغان ھەمدەم باتۇرنىڭ گۈلدۈرمامىدەك يوغان ئاۋازى ئۇلارنىڭ ئۈنىنى بېسىپ كەتتى، — مېنى ھېچكىم چاقىرمىدى، ئۆز ئايىغىم بىلەن سىلەرنى پاناھ تارتىپ كەلدىم. نېمىشقا كەلدىم، ئۆزۈممۇ بىلمەيمەن، بىلىدىغىنىم، قانىتى سۇنغان قۇشقا ئوخشاش يېرىم جان بولۇپ قالغان پۇقرالار، ئۇلارنىڭ قان - ياشلىق تەقدىرى. ئاكىلار، قېرىنداشلار، ماڭا يول كۆرسىتەمسىلەر، — ھەمدەم باتۇرنىڭ كۆزلىرىدىن تارام-تارام ياش ئەگدى، گېلى بوغۇلۇپ، ئاۋازى باشقىچىلا تىترەپ كەتتى.

— ئوكام، كۆڭلۈڭ بىزگە ئايان، — دېدى ئاقموللام ھەمدەم باتۇرغا تەسەللى بەرگەندەك، - بىزمۇ مۇشۇ ئىش ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن بۇ يەرگە يىغىلدۇق، مۇنداق قارىسام، ئايمۇھەممەتنىڭ باياتقى گېپىنى چاقچاق دەپ چۈشىنىپ قالغاندەك قىلىسەن، ئويلاپ باق. ئۇ ئەمەلدە «پۇقرا بەئەينى ھۆل ئوتۇن، ئوت يېقىلسىلا كۆيۈپ، يالقۇنغا ئايلىنىپ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ تاجۇ تەختىنى كۇل قىلىۋېتەلەيدۇ» دېمەكچى ئەمەسمۇ؟

ئاقموللامنىڭ گېپى تۈگىشى بىلەنلا ۋىللىدە قىزىرىپ كەتكەن ھەم-
دەم باتۇر تىترەپ تۇرۇپ دېدى:
— ھەرقايسىڭلارنىڭ مەقسىتىنى راستىنلا خاتا چۈشىنىپ قاپتىمەن.
مەن بۇنىڭغا نامائۇل، شۇغىنىسى مەن قارىتۇرۇك ئادەم. تىرەن گەپلەرنىڭ
تېگىگە ئانچە چۆكۈپمۇ كەتمەيمەن. نىياز ھېكىمبەگ دېگەن ئۇ جەللىگۇر
زادى قەيەردە، قاچان ئەدىبىنى بېرىمىز، مانا مۇشۇ گەپنىلا دېيىشەيلى.
بولمىسا بۇ كەلگۈندىلەرنى ئۆزۈم ئىزدەپ تاپىمەن!
— سەۋر قىل، ئۇكا سەۋر قىل، — ئاقموللام لاغىلداپ تىترەپ،
كۆل ئۈستىگە چىرت - چىرت تۈكۈرگىلى تۇرغان ھەمدەم باتۇرنىڭ
مۈرىسىگە قولىنى قويۇپ تۇرۇپ دېدى، — سەن بۇلارنىڭ دەردى يوق
دەپ ئويلامسەن؟ ياق، مانا ماۋۇ ياشانغان كىشىگە قارا، ئۇ سەن، بىز
بىلەن بىر يۇرتلۇقمۇ، تۇغقانمۇ ئەمەس، لېكىن نەچچە ئون مىڭ خوتەن-
لىكنىڭ بىگۇناھ ئۆلتۈرۈلگىنىگە چىدىماي، ئاشۇ تاش يۈرەك مەنسەپدار-
لاردىن ئۆچ ئېلىش كويىدا يۈرۈپتۇ. مۇنۇ ئىنىڭ ئايمۇھەممەتكە قارا،
قانخور كەلگۈندىلەر ئۇنىڭ بىر تۇغقان ئىنىسىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى، سىڭلىسى-
نى بۇلاپ قاچتى. بۇلار ئۆچ ئېلىشنى ئويلىماسمۇ؟ ئەلۋەتتە ئويلايدۇ،
كېچىسىمۇ، كۈندۈزىمۇ ئويلايدۇ. بىراق ئۆچ ئالىمەن دەپ نىياز ھېكىمبەگ-
نىڭ ئالدىغا قۇرۇق قول بارغىلى بولمايدۇ. پەيت - پۇرسەت، قورال-ياراغ،
يەنە ئادەم بولۇشى كېرەك. ھەر ئىشنى ئەقىل بىلەن، ئاندىن كېيىن كۈچ
بىلەن قىلىش - قىساس ئېلىشنىڭ بىردىنبىر يولى.
ئاقموللامنىڭ بۇ سۆزلىرى تەسىر قىلغان بولسا كېرەك، ھەمدەم باتۇر
جىم بولۇپ قالدى. ئايمۇھەممەتلەر ئائىلىسىنىڭ كۆلپەتلىك تەقدىرىنى،
بولۇپمۇ گۈلئايىمنىڭ ئېچىنىشلىق كەچۈرمىشلىرىنى ئاڭلىغىنىدا، سەل
پولتايغان كۆزلىرىدىن سىرغىغان ياش ئوت يورۇقىدا مەرۋايىتتەك پارقىراپ،

چىڭ سىقىمدىۋالغان قارمىقىنىڭ ئۈستىگە تامدى.

ئۆيئىچى جىمجىتلىققا چۆكتى. گەپ قىلىشنىڭ پەيتى كەلگەنلىكىنى بايقىغان كىيپەك دەرۋىش ئېغىز ئاچتى:

— ئۇكىمىز ھەمدەم ئېيتقاندەك، ئۆچىمىزنى ئالالمىساق، نومۇسىمىزنى ئاقلىمىساق، مەن ئەركەك دەپ بىلىمىزنى باغلاپ يۈرگىنىمىزنىڭ قىلچە مەزىسى يوق. كۆرۈپ تۇرۇپتىمىز، خوتەنلىكلەر يەنىلا ھالاكەت گىردابىدا جان تالىشىۋاتىدۇ، ئۆتكەن يىلى يىغىۋالغان ئازغىنە ھوسۇل غەللە ـ پاراق بىلەن تۈگىدى، قالغىنى قىش كىرگۈچىمۇ يەتمىدى. ئاچ-يالىڭاچ پۇقرا مۇشۇنداق زىمىستان كۈنلەردىمۇ باغ-ئورىدا قۇرۇلۇشىدا ھاشارغا سېلىنىۋاتىدۇ. ئاللا: «يارىتىشنى مەن ياراتتىم، يارالمىشنىڭ ئۆزۈڭدىن» دېگەنىكەن، مۇبادا مۇشۇنداق كېتىۋەرسەك نام ـ نىشانسىز ئۆلۈپ تۈگەيمىز. يۇرتىمىزنى، ماكانىمىزنى يەجۇج ـ مەجۇجلەر ئاياغ ئاستى قىلىۋېرىدۇ. شۇڭا جېنىمىزنى تىكىپ، بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ ئۆچ ئېلىشىمىز كېرەك! ـ دېدى ئۇ، ھازىرلا پارتلاپ كېتىدىغان ئەلپازدا.

— دۇرۇس گەپ بولدى، يېتىپ ئۆلگۈچە، ئېتىپ ئۆلگەنمۇ خوپ!

— قېنى دېسىلە دەرۋىش ھەزرىتىم، ئۇدۇل ئوردىغا بېسىپ كىرىمىزمۇ يا ئالدى بىلەن قارىقاشنى قولغا ئالىمىزمۇ؟ نەگىلا دېسىلە، مانا بىز تەييار!

ھەمدەم باتۇر يەڭلىرىنى شمايلاپ، مەيدىسىگە ئۇرۇپ تۇرۇپ:

— ئۇدۇل ئوردىغا بېسىپ كىرەيلى، نىيازھېكىمبەگنىڭ يوقلۇقىمۇ بىر پۇرسەت، بۇ پۇرسەت ئۆتۈپ كەتسە كەلمەيدۇ! — دېۋىدى، كەرىمقۇلمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئوتتۇرىغا سەكرەپ چۈشتى.

— توختاڭلار، ئاغزىڭلاردىن ھېزى بولۇڭلار، — كىيپەك دەرۋىش

قوماچ قورۇغاندەك چۇرقىرىشىۋاتقان ھەمراھلىرىنى ئاگاھلاندۇردى ۋە تاقىلدىتقىنى تاقىلدىتىپ كېلىۋاتقان تاك - تاكچى ئۇي كەينىدىن ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — بىر ئېغىز گېپىم بار، ئاڭلىغۇڭلار كەلسە ئېيتاي، لېكىن گېپىمنى بۆلمەڭلار، بولامدۇ؟

كۆپچىلىك تەڭلا جاۋاب بېرىشتى:

— بولىدۇ، گەپ سىلىدىن، قۇلاق بىزدىن ، بىمالال سۆزلەۋەرسىلە!

كېپەك دەرۋىش پەرمان كۈتۈۋاتقان جەڭچىدەك ئاغزىغا تەلمۈرۈپ تۇرغان كىشىلەرگە مۇھىم بىر مەخپىيەتلىكنى ئېيتىپ بېرىۋاتقاندەك، ئاۋازىنى پەس چىقىرىپ دېدى:

— ئاڭلاڭلار، ئۇدۇل ئۇردىغا ئۇسۇپ كىرمەك توخۇمنى تاشقا ئۇرغاندەك بىر ئەخمەقلىقتۇر، گۇلئايىمنى قۇتۇلدۇرۇپ چىققىنىمىزنى، ياساۋۇل بېشىنى ئۆلتۈرگىنىمىزنى يەكەندە ئىنسى - جىنغا تۇيدۇرمىغان بولساقمۇ، لېكىن قاقباش نىياز ھېكىمبەگ ئاززاق كاللا ئىشلەتسىلا بۇنى گۇلئايىمنىڭ تۇغقانلىرى ياكى يېقىنلىرى قىلغانلىقىنى بىلىۋالالايدۇ، ئۇ تەختىدىن ئەنسىرەپ خوتەنگە تېز يۈرەر چاپارمەن ماڭدۇرمىدى، تەدبىر كۆرمىدى دېگىلى بولمايدۇ، — ئۇ سۆزلەۋېتىپ قېقىلىپ كەتتى، ھەمدەم باتۇر دۈمبىسىگە يېنىك مۇشتلاپ قويغاندىن كېيىن ئاندىن ئۆزىگە كەلدى، — ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇردىدا بىزگە ھەممەپەس بولىدىغان ئادەم يوق، بار دېگەندىمۇ ئۆت تەڭگە ئۈچۈن جان بېرىدىغان ئۇ توخۇ يۈرەكلەر بىلەن ئىش تاك ئاتمايدۇ. مىش - مىش گەپلەردىن قارىغاندا بىزگە ئانچە- مۇنچە يان باسىدىغان تۆمۈر خەزىنىچىبەگمۇ ئۆز ئەركىدىن مەھرۇم ئىكەن. شۇڭا مۇنداق قىلساق دەيمەن...

ئۇلار بېشىنى بىر يەرگە قىلىپ، خۇددى بىر ساپاق ئۈزۈمنىڭ دانىلىرىدەك غۇژمەكلەشتى. تەرەت ئېلىپ، قورئان تۇتۇپ تۇرۇپ نىيەتلەرنىدۇ دەپ پىچىرلاشتى.

يىگىرمە يەتتىنچى باب

سانجۇدىكى مۇئەللەق ئۆلۈم

ياقۇپبەگنىڭ قوبۇلىدىن كېيىن نىياز ھېكىمبەگ قەشقەردە ئاران ئىككى كۈنلا تۇرالىدى. چۆنتىكىگە بىر مۇنچە ئاقچا چۈشكەندە ئاندىن ئىندەككە كەلگەن توختىخان پانساتنىمۇ قايتا زىيارەت قىلالمىدى. قۇدالاي ۋە ھوشۇربەگ بىلەنمۇ تۈزۈكرەك خوشلىشالمىدى. ئىشقىلىپ كۆڭلىگە پۈككەن بىر تالاي ئارزۇ-ئارمانلىرى قارا بورانغا دۇچ كەلگەن مامكاپ گۈلىدەك توزۇپ كەتتى. يېنىدا خۇددى پوقاقتا سۆگەل چىققاندەكلا پەيدا بولۇپ قالغان لەنىتى ئاباس مىرزىنىڭ روچۇېنىدەك كۆزىگە كىرىۋېلىپ، رودۇپايدەك چاپلىشىپ يۈرۈشلىرىدىن جاق تويۇپ، پىلاننى بىردىنلا ئۆزگەرتتى-دە، خوتەن تەرەپكە بۇرۇلدى.

«تۆشۈكىگە پاتمىغان ئۆمۈچۈك قۇيرۇقىغا غەلۋىر باغلاپتۇ، دېگەن مۇشۇ-دە! مانا ئەمدى ساڭا، نەگىلا بارما بىر خەۋپلىك سايە سەن بىلەن بىللە، نېمە ئىش قىلساڭ ساڭا قادىلىپ تۇرىدىغىنى ئاشۇ بىر جۈپ سىنچى كۆز. ئېغىز ئاچتىڭمۇ، گەپ-سۆزلىرىڭنىڭ ھېچ ھايالسىز ياقۇپبەگكە ئاڭلانمىغىنىنى كۆر! — ياقۇپبەگنىڭ ئاباس مىرزا كەبى كۆز-قۇلاقنى ئۆزىگە قېتىپ قويغىنىغا، ھەرۋاقىت پارتلاش ئېھتىمالى بولغان بۇ خەتەرلىك توپ ئوقنى يېنىدا بىللە ئەكېتىۋاتقىنىغا تىت-تىت بولغان نىياز ھېكىمبەگ مۇشۇلارنى ئويلىدى ۋە ئىختىيارسىز ئاچچىق كۈلۈپ قويدى، — خەير بۇ ئويۇندا مېنى يېڭىپ چىقتىڭ قاقباش، لېكىن بەك بالدۇر خۇشال بولۇپمۇ كەتمە، خۇدا قۇلۇپنى ئاچقۇچى بىلەن، مۇشكۈلاتنى تەدبىرى بىلەن ياراتقان، بىلگىنىكى، ھاكىمبېگىڭ قاراڭغۇ جاڭگالدىنمۇ يول

تېپىپ چىقىپ كەتكەن ئادەم، ئۇنىڭ ئەقىل-پاراستى ئەزەلدىن ئۆز ئىگىسىنى يەرگە قاراتقان ئەمەس!»

نىياز ھېكىمبەگ قان قېچىپ پاتمىچۇقتىنىڭ پوكىنىدەك ئاقىرىپ كەتكەن لەۋلىرىنى چىڭ چىشلىدى. چىشلىرىنى غوچۇرلاتتى. مۇشتۇمىنى تۈگۈپ، ئېگەرنىڭ قوشىپىشىغا دوك-دوك ئۇرۇپ قويدى. غورا پىگەندەك قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، كۆزلىرىنى يېرىم يۇمدى، لەۋلىرىنى دۇرۇت ئوقۇۋاتقاندەك بىلىنەر - بىلىنمەس مىدىرلاتتى. بۇ ئۇنىڭ رەھىمسىز رىيائلىققا تەن بېرىپ، پايدىسىز ۋەزىيەتتى ئوڭشۇيلىشىنىڭ تەدبىرى ئۈستىدە چوڭقۇر، ئىنچىكە ئويلىنىۋاتقانلىقىنىڭ ئالامىتى ئىدى.

ئۇنىڭ ئۇچقۇر خىيالى يىللار ئاسمىنىنى ئارىلاپ ئۆتمۈش سۈرەتلىرىنى كۆز ئالدىغا ئەكەلدى. بۇ سۈرەتلەر ئارىسىدا ئۇ جاھاندارچىلىقنىڭ ئېپى ئۈستىدە ۋەز ئېيتىۋاتقان دۇك دارېننىڭ تونۇش چىرايىنى كۆرۈپ قالدى.

«ئۆزگىلەرنىڭ ھىيلىسىگە دۇچ كەلسەڭ، ھىيلىگە ھىيلە بىلەن تاقابىل تۇرۇش يولىنى تۇت، ھىيلىلەرنىڭ ئەۋزەلرەكى ئارغامچىنى ئۈزۈن قويۇۋېتىپ پۇرسەت كۈتۈش، كالا ھارۋىسىغا ئولتۇرۇپ توشقان ئوۋلاشتىن ئىبارەتتۇر، — خىيالدىكى دۇك دارېن كۆتمەك ھاسىسى بىلەن ئۇنىڭ بىقىنىغا نوقۇپ تۇرۇپ شۇنداق دەۋاتاتتى، — مۈشۈكنىڭ چاشقان تۇتقىنىنى كۆرگەنمىدىڭ، مۈشۈك چاشقاننى كۆرگەن ھامان ئۇنىڭغا ئېتىلمايدۇ، بىر پەس ئىختىيارىغا قويۇۋېتىپ، ھەرىكىتىنى كۆزىتىدۇ. ئاجىزلىقىنى تېپىپ، قېچىش يولىنى بىلىۋالىدۇ. قانداق قامال سېلىش ئۇسۇلىنى بېكىتىپ پۇرسەت يېتىلگەن ھامان پۈتۈن كۈچى بىلەن بىرلا ئېتىلىدۇ-دە، چاشقاننى تۇتۇۋېلىپ، يەپ تاشلىماي قويمايدۇ!»

نىياز ھېكىمبەگ دۇك دارېن بىلەن خىيالەن مۇڭداشقاچ، ئاباس مىرزىنىغا كەينىدىن ھومىيىپ، ئالدىدا كۈلۈمسىرەپ دىگۇدەك يەكەن تەۋەسىگە كېلىپ قالدى. مۇھەممەت يۈنۈسجان ئەۋەتكەن دىۋانبېگى بىلەن

يول ئۈستىدىلا خوشلاشتى. «ئېشەك پۇتى پاتقان كۆۋرۈككە ئىككىنچى دەسسىمەپتۇ» دېگەندەك، كۆزىگە دوزاختەك سەت كۆرۈنۈۋاتقان يەكەن شەھىرىدىن ۋە گۇما بازىرىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ، بىر كەچقۇرۇنلۇقى خوتەن تەۋەسىگە كىرگەندىن كېيىنكى ئىككىنچى قونالغۇ — سانجۇ[1] بازىرىغا كېلىپ چۈشتى.

سانجۇ — جەنۇب تەرىپىدە قىش - يېزى قار كەتمەيدىغان ئاقباش كۇئېنلۇن چوققىلىرى قەد كېرىپ تۇرىدىغان، شىمالىدا بىپايان قارا تاشلىق ساي سوزۇلۇپ ياتقان، ئالاھەزەل ئىككى-ئۈچ يۈز تۈتۈنلۈك كۆجۈم بىر بازار ئىدى. يەكەن، قاغىلىق زېمىنىدىن ئايرىلىپ، خوتەن بوستانلىقىغا قاراپ يولغا چىققان كارۋان ئىككى كۈنلۈك ساي يولىنى بېسىپ بولۇپلا ئىككى يولغا بۆلۈنەتتى. سەل شىمالغىراق ماڭغىنى گۇما بازىرىغا، قىيپاش جەنۇبقا ماڭغىنى سانجۇ بازىرىغا كېلەتتى - دە، بۇ بازار ئارقىلىق قاراقاش، خوتەن تەرەپلەرگە راۋان بولاتتى.

ئۆتمۈشتە ۋە ھەببۇللاخان زامانىسىدا ھەرقانداق يۇرتتىن بەكرەك ئاۋاتلاشقان بۇ مۇھىم بازار باپكارنىڭ موكىسىدەك ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان كارۋانلارنى، يولۇچىلارنى، ھۆكۈمەت پوچتىلىرى ۋە سەيياھلارنى مول مەئىشەت، ئارامبەخش قونالغۇ بىلەن تەمىن ئېتەتتى. بولۇپمۇ كۈز كۈنلىرىدە بۇ يەرگە كېلىپ قالغان جاھانكەزدىلەر قىزلارنىڭ شوخ تەبەسسۇمىغا ئوخشايدىغان جۇلالىق كۆك شاپتۇل بىلەن قورساق توقلىمىغۇچە پۇخادىن

---

① سانجۇ — يەر نامى، گۇما ناھىيىسىنىڭ غەربىي جەنۇب تەرىپىدىكى كۇئېنلۇن تېغىنىڭ ئارىسىغا جايلاشقان. خوتەن، گۇما، يەكەن قاتارلىق جايلاردىن تىبەتكە، ھىندىستان، كەشمىرلەرگە ئۆتىدىغان مۇھىم يول تۈگۈنى. چيەنلۇڭنىڭ 25- يىلى (1760يىلى) بۇ يەردە قورۇل تەسىس قىلىنىپ، چېرىك تۇرغۇزۇلغان. بىر نەپەر بەشىنچى دەرىجىلىك بەگ قويۇلۇپ، يەكەن ئىش بېجىرگۈچى ئامبىلىغا قارام قىلىنغان. گۇاڭشۈينىڭ سەككىزىنچى يىلى (1882 يىلى) قاغىلىق ناھىيىسىگە قوشۇپ بېرىلگەن، 28- يىلى (1902 يىلى) گۇمىغا قاراشلىق 38 كەنت قاتارىدا گوما ناھىيىسىگە تەۋە قىلىنغان. سانجۇ ھازىر گۇما ناھىيىسىنىڭ بىر يېزىسى.

چىقمايتتى. سانجۇلۇقلار ئەنە شۇ خىزمىتى ۋە تىجارىتىگە مۇناسىپ قولىغا كىرىپ تۇرىدىغان ئاقچا بىلەن قورساق ئاۋارىچىلىقىدىن ئازاد بولۇپ، روزىغارىنى تولدۇرۇپ تۇراتتى. كۈندۈزلۈك ھايات ئۆز ئىزىدا داۋام قىلسا، كەچقۇرۇنلۇق ھايات بازارلىقلارنىڭ ئۆيلىرىنى، كارۋان سارايلىرىنى ئۆزىنىڭ خوش ناۋالىق بەزمىسىگە سەھنە قىلىۋالاتتى. يۇرت - يۇرتلاردىن كەلگەن كارامەت ئىگىلىرىمۇ ھۈنىرىنى بىر نامايىش قىلماي بۇ يەردىن كېتىشمەيتتى. يۇرۇڭقاش، زەرەپشان ۋادىسىنى چەت مەملىكەتلەر بىلەن باغلايدىغان تاغ يولى مۇشۇ بازاردىن باشلانغاچقىمۇ، سانجۇنىڭ داڭقىمۇ دەل مۇشۇ يول بويلاپ يىراق-يىراقلارغا تارىلاتتى.

بۈگۈن بازار كوچىلىرىدا بوران ئۇچاتتى. بىر يىلدىن بېرى كارۋانسىز قالغان ساراي - دەڭلەر مۇساپىرنىڭ كەپسىدەك غېرىبسىنىپ تۇراتتى. ئىشىكلىرى بۇزۇلۇپ، سەينالىرى خارابلاشقانىدى. توي ناغرىسىدەك گۈمبۈرلەپ، بازارغا جۇشقۇنلۇق ئاتا قىلىدىغان كولدۇرما ئاۋازىمۇ، قىز-كېلىنچەكلەرنىڭ شوخ كۈلكىسىدەك جىرىڭلاپ تۇرىدىغان قوڭغۇراق ساداسىمۇ قۇمغا سىڭگەندەك يوق بولغانىدى.

كۈكۈم قۇشى تېخى قانات يايمىغان چاغ. نىياز ھېكىمبەگ ۋە ئۇنىڭ سەپەرداشلىرى ئاچالغىچە ئالدىغا چىققان سانجۇ بېگىنىڭ باشلامچىلىقىدا بۇ جىمجىت بازارغا كىرىپ كەلدى - دە، ۋەيرانە ساراي، ئۆتمۈشتۈك ئۆيلەرنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ، بۇ بەگنىڭ ئايۋان، سارايلىق قورۇسىغا چۈشتى. كۆڭلى بىئارام بولۇۋاتقان ۋە ھاردۇق يەتكەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئارتۇقچە ھەشەمەتلەر بىلەن ھەپىلىسىسى بولمىدى. مول زىياپەت ۋە قىسقىلا ئوقۇلغان خۇپتەن نامىزىدىن كېيىن ئۆزى بىلەن ئابباس مىرزىنى ئاتاپ جابدۇلغان مېھمانخانىغا كىرىپ بېشىنى تەكىيىگە قويدى - دە، گېلىغا پىچاق سۇرۇلگەن توپاقتەك خارتىلداپ خورەككە چۈشۈپ كەتتى.

نىياز ھېكىمبەگ چۈش كۆردى. چۈشىدە ئۇ يەر بېغىرلاپ ئۇچۇۋاتاتتى. ئۇچۇپ كېتىۋېتىپ چاتقاللار ئارىسىدا قېچىۋاتقان بىر سېرىق ئىتنى

قوغلايتتى. ئۇ قانچىلىك ئىتتىك ئۇچسا ئىتمۇ شۇنچىلىك تېزلىكتە قاچاتتى. ئۇنىڭ مەيدىسى بەزىدە يەرگە تېگىپمۇ كېتەتتى، يەر يۈزىدىن يىڭىندەك ئۆسۈپ چىققان ئاق تىكەنلەر يەلپۈنۈۋاتقان تونىنىڭ پېشىنى بوياسىمىدەك تىتىپ تاشلايتتى. ئۇ ھېلىقى سېرىق ئىتقا يېتىشىۋالاي دېگەندە كەينىگە شۇنداق بۇرۇلۇۋېدى، ئوخشاش رەڭدىكى يەنە بىر ئىتنىڭ چىشلىرىنى ھىڭگايتىپ، قوغلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى- دە، تېخىمۇ ئېگىزرەك ئۇچماقچى بولۇپ، ماغدۇرسىزلانغان قوللىرىنى تاز قارنىنىڭ قانىتىدەك لەپەڭشىتتى،تاپانلىرى بىلەن ھاۋانى تەپتى. نەتىجىدە، ئۆرلىيەلمەيلا قالماي، بارغانسېرى تۆۋەنلەپ، بىردىنلا ئاق تىكەنلەر ئارىسىغا شۇڭغۇپ كەتتى. ئاق تىكەنلەر ئۇستى-ئۇستىلەپ دۆۋىلىنىپ كەتكەن ئاپئاق قۇرۇق ئۇستىخانلارغا ئايلاندى. ئۇ سەسكىنىپ كەتتى، ئۇستىخانلار ئارىسىدىن سوزۇلغان قوللاردىن قېچىشقا تەمشىلىپ جىمى كۈچىنى ئىشقا سالدى. لېكىن ھەممە ئەزايىنىڭ موردىنىڭكىدەك قېتىپ قالغىنىنى، تامامەن ئىتائەتتىن چىققانلىقىنى تۇيۇپ قالدى.

نىياز ھېكىمبەگنىڭ جېنى تومشۇقىغا كەلدى، ئەتراپىدا مىغىلدىشىپ يۈرگەن چايانلار مەيدىسىگە، بوينىغا ياماشتى. دەل شۇ پەيتتە قوغلاپ كېلىۋاتقان ھېلىقى سېرىق ئىتمۇ ئۇنىڭغا يېتىشىۋالدى. قېچىپ كېتىۋاتقان ئىتمۇ كەينىگە ياندى. ئىككى ئىت خىرىس قىلىپ ئۇنى ئارىغا ئېلىۋالدى. نىياز ھېكىمبەگ جان ئاچچىقىدا تۇۋلىۋەتتى:

— ۋايجان، ئادەم بارمۇ؟...

نىياز ھېكىمبەگ ئويغىنىپ كەتتى. ئۆز ئاۋازى ئۆزىنىڭ قۇلىقىغا ئاڭلاندىمۇ ياكى بىراۋنىڭ «ۋايجان» دېگەن نالىسىنى ئاڭلاپ قالدىمۇ، ئەيتاۋۇر شۇنداقراق بىر ئاۋازنى ئاڭلاپ قالدى، ئېغىر يوتقاننى بىر تېپىپلا چۆرۈۋېتىپ، قولىنى تەكىيە ئاستىغا تىقتى - دە، شەمشىرىنى تېپىۋالدى. ئۇ ئويغىنىپ، يۈزىنى، بۇرنىنى چىمداپ كۆردى، كۆزلىرىنى بىرقانچە قېتىم ئېچىپ باقتى، ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ قاباھەتلىك يامان چۈشتىن ئويغانغىنىغا

ئىشەندى.

بىراق، چۈشىدىكى ھېلىقى ئاۋاز ئۇنىڭ قۇلىقىغا تېخىچە ئېنىق ئاڭلىنىۋاتاتتى. ئۇ زەن قويۇپ بۇ ئىگراشنىڭ ئۆز يېنىدىن كېلىۋاتقىنىغا تېزدىنلا ھۆكۈم قىلدى - دە بىرەر كېلىشمەسلىكنىڭ يۈز بەرگىنىنى پەملىدى. بىر پەس ھەپىلىشىپ تەكىيە بېشىدىكى جىنچىراغنى ياندۇردى.

نىياز ھېكىمبەگ جىنچىراغنىڭ غوۋا يورۇقىدا يېنىغا قاراپلا ئاباس مىرزىنىڭ قىپقىزىل قانغا مىلىنىپ، جان بېرىۋاتقان بوقىدەك خارتىلداپ، تېپىرلاپ ياتقانلىقىنى كۆردى ۋە ئۇنىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىنى سىلاپ باقتى. بىلدىكى، ئىككى غېرىچ كەلگۈدەك ئەگرى قارماقنىڭ تۆت ئىلىك ئۇچى مىرزا بېشىنىڭ بوغدىيىكى يېنىغا پېتىپ كەتكەنىدى. قارماق باغلانغان ئۇزۇن بادرىنىڭ يەنە بىر ئۇچى تۈڭلۈكتىن چىقىپ كەتكەنىدى.

بىر ئاباس مىرزىغا، بىر تۈڭلۈككە قاراپ نېمە ۋەقە يۈز بەرگىنىنى بىلىپ ئۈلگۈرگەن نىياز ھېكىمبەگ: «سۇبھانەللا، ئۆلۈم دەھشىتىدىن ئامان قىلغىنىڭغا مىڭ مەرتە شۈكرى» دەپ تىۋىنىۋالدى - دە، چالا - پۇچۇق كىيىنىپ ئىشىك تەرەپكە ئېتىلدى. ئۇ لوكىدانىنى[1] ئېلىۋېتىپ، ئىشىكنى قىيا ئېچىپ قارىۋېدى، ھويلىدا ئۇيان - بۇيان يۈگۈرۈپ يۈرگەن مەھرەمەلەر كۆزىگە چېلىقتى ۋە ئۇلارنى تىللاپلا چۈشتى:

— ھۇ نانقېپلار، ئۆلگۈرلەر، ھوشيار تۇرۇڭلار دېمىگەنىمىدىم سىلەرگە؟— دېدى ئۇ، ئۇدۇل كەلگەن بىر مەھرەمنىڭ گېلىنى بوغۇپ تۇرۇپ.

— ھوشيار تۇردۇق، جانابلىرى، — دېدى يەنە بىر مەھرەم ئالمان-تالمان جاۋاب بېرىپ، — ھويلا تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشۈشىگىلا بىز ئۇلارنى كۆرۈپ قالدۇق، نېمە قىلىدىكىن دەپ مارىلىساق، بۇ تۆت ئادەمنىڭ

---

[1] لوكىدان — ئىشىكنى ئىچىدىن تاقايدىغان، ئىشىك قاناتلىرىغا بەند قىلىۋېتىلگەن ياغاچ ئەسۋاب.

بىرى ئۆگزىنگە چىقىپ كەتتى، چىقىپلا يەنە قايتىپ چۈشتى. شۇ زامات ئۇنىڭغا قول سالدۇق.

— تۇتۇۋالالىدىڭلارمۇ؟

— تۇتۇۋالدۇق، تۇتقاندىمۇ دېۇدەك يوغان بىرىنى تۇتۇۋالدۇق.

— قالغان ئۇچىچۇ؟

— ئۇلارنى بىز تۇتۇۋالغان ھېلىقى يوغان باش قاچۇرۇۋەتتى، بىگىم.

— ھەي، ئۇلارنى نېمىدەپ قوغلىمىدىڭلار؟

— قوغلىدۇق، تەقسىر، ھېلىقى يوغانباش ئالدىمىزنى توسۇۋالدى، «نىياز ھېكىمبەگنى ئۆلتۈرگەن مەن، نېمە قىلساڭلار مېنى قىلىڭلار» دەپ ئۆزىنى ئۆزى تۇتۇپ بەردى.

— نېمە، ئۇ تېخى نىياز ھېكىمبەگنى ئۆلتۈردۇم دەمدۇ؟ — نىياز ھېكىمبەگ دەسلەپتە ئەجەبلەنگەندەك بولدى، لېكىن تېزلىكتە ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىپ سورىدى، — ئۇ مېنى ئۆلتۈرۈپتىمۇ تېخى؟!

— شۇنداق دېدى، جانابىلىرى، مانا ماۋۇلارمۇ ئۆز قۇ-لىقى بىلەن ئاڭلىدى،— سۆزلەۋاتقان مەھرەم سالۋادەك يېنىدا سالپە-يىپ تۇرۇشقان يەتتە - سەككىز مەھرەمنى كۆرسىتىپ دېدى. نىيازھېكىم-بەگ يەنە سورىدى:

— ئۇ قاراقچى ھازىر قەيەردە؟

— چەمبەرچاس باغلاپ بېگىمنىڭ قازنىقىغا سولاپ قويدۇق، جاناب-لىرى.

— ھىم، توختاپ تۇرۇڭلار...

نىياز ھېكىمبەگ كۆزلىرىنى يۇمۇپ، قوشۇمىسىنى چىڭ تۈردى. ھىيلە- مىكىر بىلەن توشۇپ كەتكەن كاللىسىدا شۇنداق ئەپچىل، شۇنداق قورقۇنچلۇق بىر ئوي پەيدا بولدىكى، ھەيھات، ئۇ كەينىگە بۇرۇلۇپلا مېھمانخانىغا كىردى، ئىشكنى جاققىدە يېپىپ، لوكىدانىنى سالدى - دە، كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ قىمىر قىلماي ياتقان مىرزا بېشىنىڭ قېشىغا كېلىپ

زوڭزايدى. نىياز ھېكىمبەگنىڭ يېنىدا پەيدا بولغىنىنى ئۆلغا قىلالىغان ئاباس مىرزىنىڭ خۇن قاچقان كۆزلىرىگە بىلىنەر-بىلىنمەس كۈلكە تۆرلەپ چىقتى.

— دېمىدىممۇ، مەن ئەسلىدىنلا تەلەيلىك ئادەممەن، بۇنداق تەلەينى، بۇنداق پۇرسەتنى باشقا ھېچقانداق ئادەم يالۋۇرۇپمۇ، تىلەپمۇ تاپالمايدۇ. ماڭا بولسا تەقدىرنىڭ ئۆزى ئەكىلىپ بېرىدۇ. بىلىپ قال مىرزا بېشى، ئاسماندا قۇياش بىر، خوتەندە ھۆكۈمران بىر...

نىياز ھېكىمبەگ شۇنداق دەپ پىچىرلىدى-دە، ئاباس مىرزىنىڭ ئالاق - جالاق بولۇۋاتقان كۆزلىرىگە قاراپ تۇرۇپ، گېلىغا قادىلىپ تۇرغان قارماقنى ئىككى قوللاپ تۇتۇپ كۈچەپ باستى، پىرىمغىچە پاتۇرۇپ بولۇپ، تازا بىر قوچىدى. بويۇن تومۇرنى تۇتۇپ باقتى، ئىشنى ئويلىغىنىدەك پۈتتۈرگىنىگە كۆزى يەتكەندىن كېيىن، جەسەتنى ئاتلاپ ئۆتتى - دە، باش-كۆزىگە ئۇرۇپ، يىغىچى ئاياللاردەك ھۆكرىگەن پېتى تالاغا چىقتى. ئۇنىڭ ئېچىنىشلىق يىغىسىدىن تەئەججۇپكە چۈشكەن مەھرەملەر، بەگلەر مېھمانخانا ئالدىغا يۈگۈرۈلۈپ كېلىشتى.

— ئاھ قېرىندىشىم، ئاھ مۇرەببىيىم، تاش يۈرەك قاتىل سىلىنى بىزدىن ئايرىدىغۇ باتۇرۇم، ئالدىغان ئامانەتنى مەندىن ئالسىچۇ قۇرغۇيۇم، بىزنى دەردكە تاشلاپ كەتتىلىغۇ كۆز نۇرۇم، ئەمدى مەن قانداق چىداي تۇغقىنىم، ئالىيلىرىغا نېمە دەي قېرىندىشىم، ئاھ دەردىم، ئاھ...

نىياز ھېكىمبەگ ئاباس مىرزىنىڭ سوۋۇپ قېتىۋاتقان جەسىتىنى قۇچاقلاپ شۇنداق مۆكۈلۈق، شۇنداق ئەلەملىك يىغلىدىكى، ئۇنىڭ بۇ يىغىسى مەھرەملەرنىڭمۇ، بەگلەرنىڭمۇ يۈرىكىنى پارە-پارە قىلىۋەتتى. سانجۇ بازىرى ماتەم دەرياسىغا غەرق بولدى...

رەزىللىك، مۇسىبەت بىلەن تولغان بۇ ئۇزۇن كېچە ئاخىرى تاڭغا ئۇلاشتى. چىرايى پۈرلىشىۋەتكەن قەغەزدەك قورۇلۇپ، كۆزلىرى كۆك ياڭاقتەك ئىششىپ كەتكەن نىياز ھېكىمبەگ بويى قامچە سىپىدىن ئاشىدىغانلى-

ىكى يۇرت جامائىتىنى بەگ ھويلىسىغا يىغدۇردى. قىل ئارغامچا بىلەن قاتمۇقات باغلىۋېتىلگەن ھەمدەم باتۇرنى توپ ئالدىغا ئاچىقتى.
ھەمدەم باتۇرنىڭ مەغرۇر چىرايىدا ئۆكۈنۈش، پۇشايمان ۋە قورقۇش دېگەنلەردىن قىلچە ئەسەر يوق ئىدى. ئۆزىگە ئەيمىنىش نەزەرىدە قاراۋاتقان پۇقراغا بەخىرامان كۈلۈمسىرەپ قوياتتى. بەگ-بەچچىلەر ئۆزلىرىگە چەكچىيىۋاتقان بالاخور ئادەمنىڭ قاتمۇقات باغلاقتا ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالغاندەك، كۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىش بىلەن ئاۋارە ئىدى. كەلگەنلا يېرىدىن قاماللاپ، دۈشكەلەۋاتقان ياساۋۇللارمۇ ئۇنىڭ چەكچىيىشىدىن دىر-دىر تىترىشەتتى.
نىياز ھېكىمبەگ قوللىرىنى بېلىگە تىرەپ، ھەمدەم باتۇرنىڭ ئەتراپىنى تولۇق بىر قېتىم چۆگىلەپ يەتتە ئەزايىغا بىرمۇ بىر سەپسېلىپ چىقتى. ئاندىن كېيىن مەنسىتمىگەن تەلەپپۇزدا سورىدى:
— قېنى ئېيتە، نام-نىشانىڭ نېمە؟
— ھەمدەم باتۇر تېزلا جاۋاب بەردى:
— ئاڭلاپ قوي، ھەمدەم باتۇر دېگەن ئاكاڭ مەن بولىمەن!— دېدى ئۇ خۇش ياقمىغاندەك قىلىپ.
— يۇرتۇڭ قەيەردىن؟
— خوتەندىن، شەھىدانە خوتەندىن!
— سەن كىمنى ئۆلتۈرگىنىڭنى بىلەمسەن؟
— بىلمىسەم ئۆلتۈرۈپ نېمە قىلاتتىم؟
— گەپ يورغىلاتما، زادى كىمنى ئۆلتۈردۈڭ؟
— نىياز ھېكىمبەگنى ئۆلتۈردۈم، ئۇ لەنىتى بۇرۇنراق جاجىسىنى يېيىشى كېرەك ئىدى!
— ھا... ھا... ھا...
نىياز ھېكىمبەگ ماتەمدار ئىكەنلىكىنىمۇ ئۇنتۇپ قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى. ئۇنىڭ شۈبرغاندەك سوغۇق كۈلكىسىدىن ئۆگزىدە دانلاۋاتقان بىر توپ

ئاق قوچقاچمۇ ئۆركۈپ ئۇچۇپ كەتتى. ئۇ توپ ئىچىنى ئاستا قەدەملەر بىلەن ئارىلاپ چىققاندىن كېيىن ھەمدەم باتۇرنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى ۋە سوراقنى داۋاملاشتۇردى:

— سېنىڭچە مەن كىمدەك تۇرىمەن؟ — سورىدى نىياز ھېكىمبەگ.

ھازىر جاۋاب ھەمدەم باتۇر يەنە بوش كەلمىدى:

— مېنىڭچە سەنمۇ بىر قانخور ئىت، نىياز ھېكىمبەگدىن پەرقىڭ يوق. تۇفى...

— ھا... ھا... ھا...

نىياز ھېكىمبەگ مەيدىسىنى بېسىپ تۇرۇپ يەنە بىر قېتىم كۈلۈۋەتكەندىن كېيىن كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى بۇرنى ئۇچىغا چىنەپ تۇرۇپ:

— بىلىپ قوي، نىياز ھېكىمبەگ دېگەن مانا مەن! — دېدى ۋە يەنە قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. ھەمدەم باتۇر قۇلىقىغىمۇ، كۆزىگىمۇ ئىشەنمىگەندەك، ئۆزگېپىدە چىڭ تۇرۇپ، دېدى:

— يالغان ئېيتما، قارىمىقىم ئەزەلدىن خاتا كەتكەن ئەمەس. ئەگەرچەندە ئۆزۈڭنى مەن نىياز ھېكىمبەگ دېسەڭ، سەن يا ساراڭ، يا ئاخىرەتتىن كەلگەن ئەرۋاھ!

— گەپ تالىشىپ ئولتۇرىدىغانغا چولام يوق. ئالدى بىلەن ئۆزۈڭنىڭ خوتەن ھاكىمبېگى نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىدا باغلاقتا تۇرغىنىڭغا تەن بەرگىن، ئاندىن ئالىيلىرىنىڭ توغقىنى، خوتەن ھاكىمبېگىنىڭ مىرزىبېشى ئابباس مىرزا جانابلىرىنى قارماق تاشلاپ ئۆلتۈرگىنىڭگە ئىقرار بول! دەپ ۋارقىرىدى نىياز ھېكىمبەگ.

نىياز ھېكىمبەگنىڭ جىددىي تەلەپپۇز بىلەن ئېيتقان بۇ سۆزى ھەمدەم باتۇرنى ئۆز قارىشىدىن گۇمانلىنىشقا، ئەتراپلىقراق ئويلىنىشقا مەجبۇر قىلدى.

«ئەجابا، نىياز ھېكىمبەگنى ئۆلتۈردۇم دەپ باشقا بىرسىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن ئوخشامدىمەن؟»

— ھا... ھا... ھا...

ھەمدەم باتۇر نىياز ھېكىمبەگدىنمۇ قاتتىقراق كۈلۈپ تاشلىدى. يۈز مۇسكۇللىرى، چاپان ئۈستىدىن بىلىنىپ تۇرغان مۇشتۇمدەك-مۇشتۇمدەك بولجۇڭ گۆشلىرى ئالامەت سىلكىنىپ كەتتى.

— ئىقرار بولامسەن يوق؟ ئۆزۈڭنى باتۇر دەيسەنۇ، ئادەم ئۆلتۈرگەنىڭنى گەدىنىڭگە ئېلىشتىن قورقامسەن؟ — نىياز ھېكىمبەگ ئۇنى قەستەن رەللە قىلىپ، دېدى.

ھەمدەم باتۇر دېدى:

— تانمايمەن، ئۆلتۈرگىنىم مىرزىبېشى بولۇپ چىققان بولسا بۇنىڭغىمۇ خۇشال بولىمەن. قەسەم قىلايكى، كېيىنكى نۆۋەت ساڭا! ھا... ھا... ھا...

نىياز ھېكىمبەگ شارت قىلىپ بەگ-پۇقرا تەرەپكە يۈزلەندى ۋە قاتتىق ئاۋازدا دېدى:

— ئى سانجۇ پۇقرالىرى، ئۇلۇغ بىر زاتنى شېھىت قىلغان مۇنۇ گۇناھكارغا يۇرتۇڭلاردىن يول بەرگىنىڭلار ئۈچۈن ئۇتتۇز ئەركەكنىڭ جېنىنى ئېلىپ مىرزىبېشىنىڭ خۇنىنى تۆلىتىۋېلىش كېرەك ئىدى. بىراق مېنىڭ گۇۋاھچىلارنى ئۆلتۈرگۈم يوق، خەير، جېنىڭلار تىنىڭلاردا ئامانەت قالسۇن! گۇۋاھلىقتىن باش تارتقانلار ئاللانىڭ غەزىپىگە دۇچار بولىدىغىنىنى يادىڭلاردىن چىقارماڭلار!

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن نىياز ھېكىمبەگ شەيخۇلئىسلامغا يازدۇرۇپ تەييار قىلغان ئىقرارنامىگە ھەمدەم باتۇرنىڭ تەمتىكىنى باستۇرۇپ، ئالاھازەل ئاتمىش - يەتمىشچە بەگ- پۇقرانى گۇۋاھلىق بەرگۈزدى - دە، پۇتىغا زەنجىر، بوينىغا تاقاق سېلىنغان ھەمدەم باتۇرنى ئاباس مىرزىبېشىنىڭ جەسىتى ياتقۇزۇلغان ھارۋىغا باغلاپ، ئۇن نەپەر قورۇقچى بىلەن قوشۇپ قەشقەرگە يولغا سالدى.

يىرمە سەككىزىنچى باب

ئامەتلىك ئادەمنىڭ ئىشى

•

خۇددى ئۆزى تەمەننا بىلەن ئىشەنگەندەك، نىياز ھېكىمبەگ تەلەيلىك ۋە ئامەتلىك ئادەم ئىدى. ئۆز ئاتا-ئانىسىنىڭ ئۇنى بىر پارچە ھارام گۆشتەك تاشلىۋەتكىنىنى دېمىگەندە، ھوشۇقى ئالچۇ چۈشىدىغان ئۇستا قىمارۋازغا، جەڭدە ئەلىمى يىقىلمايدىغان غالىب سەرۋازغا ئوخشايتتى. تەقدىر ئىلاھى ئەۋەتكەن ئامەت مالائىكىسى باش ئۇستىدىلا ئەگىپ يۈرەتتى. ئەنە شۇ مالائىكە ئۇنى چامغۇردەك تولا توزاق قويۇلغان خەتەرلىك يوللاردىن قولدىن يېتىلىگەن پېتى ئاچىقاتتى. ھايات ۋادىسىدا تالاي قېتىم دەھشەت-لىك بوران كۆتۈرۈلدى، نى - نى شەمشادلار ئۆرۈلدى. تاغلار تۈزلىنىپ، ئېدىرلار توپان ئاستىدا قالدى. يەنە شۇ مالائىكە ئۆز پەرۋىشى بىلەن كۆكلەتكەن بۇ ئەۋرىشىم سۆگەت بولسا ئەۋرىشىملىكىنىڭ شارايىتى بىلەن تىرناقچىلىك تالاپەت كۆرمىدى. ئەكسىچە، كونىسىرى چوڭقۇر يىلتىز تارتىپ، تەرەپ-تەرەپكە شاخ تاشلىدى.

بىراق، ئۆزى ئىقرار قىلغاندەك، خوتەن ئۇنىڭغا ياراشمىدىمۇ ياكى ئۇ خوتەنگە ياراشمىدىمۇ، ئىشقىلىپ خوتەنگە قەدەم باسقان تۇنجى كۈنىدىن باشلاپ ئۇنىڭ ئىشى ئوڭغا تارتمايدىغان، ئامىتى قاچىدىغان بولۇپ قالدى. ئۆمۈر بويى ھەمراھ بولۇپ كەلگەن ئامەت مالائىكىسىنىڭ يېنىدا قارا قانىتى بىلەن سايە تاشلاپ، ئەزرائىلمۇ پەيدا بولدى. ئۇنىڭ جان ئالغۇچى پەشۋاسى بەزىدە ئۇيەر-بۇيېرىگە چالا-پۇچۇق تېگىپمۇ كەتتى. نىيازھېكىمبەگنىڭ ھالسىرىغان، دىشۋارچىلىقتا يولۇقۇپ روھى سۇنغان چاغلاردىلا ئىقرار قىلىپ قالىدىغان بۇ چىن گېپىنىڭ ئالامەت - ئىزناسىنى

ئۇنىڭ تۇرۇلۇپلا تۇرىدىغان قوشۇمىسىدىن، ۋەسۋەسە ۋە ئىزتىراپ قېتىپ قالغان چىرايىدىن، گۇمان ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇرىدىغان كۆزلىرىدىن، دەككە-دۈككە بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن يۈرۈش-تۇرۇشلىرىدىن ئېنىق كۆرگىلى بولاتتى.

ئۇ ئەسلىدە چېكى يوق ئەركىنلىكنىڭ ئەشەددىي كوشەندىسى بولمىش ئابباس مىرزىنى ئىنتايىن ئەپچىل بىر يول بىلەن يوق قىلىپ، قۇدالايدەك كېرەكلىك تۈلكىنى خىزمىتىگە ئىختىيارەن باش ئەگدۈرۈپ بەرگەن ئاشۇ ئىنايىتى كەڭ تەقدىرگە رەھمەت - تەۋەززۇلار بىلدۈرسە، شۈكرى-قانائەت قىلسا بولاتتى. ئەمما، ئالەمگە ئاپىرىدە بولۇپ ئادەم قاتارىغا قېتىلغاندىن بېرى، شۈكرى - قانائەت دېگەنلەردىن نېسۋە ئېلىپ باقمىغان نىياز ھېكىمبەگ بۇ كۈنلەردە بىر نان سەدىقە قىلسا ئىككىنى بەر، ئىككىنى بەرسە ئۈچنى بەر دەپ قول ئۇزىتىدىغان، بەرمىسە ئاغزىنى بۇزۇپ تىللايدىغان ئۇششۇق قەلەندەرگىلا ئوخشاپ قالغانىدى. يەكەندە يۈز بەرگەن ھېلىقى ئاۋارىچىلىقتىن كېيىن بولسا، ئۇنىڭ بۇنداق ئوسال مىجەزى ئوت ئۈستىگە ياغ چاچقاندەك ئەزۋەلەپ كېتىۋاتاتتى.

ئەمما، بېشىنىڭ ئىچىنمۇ، تېشىنىمۇ قاتۇرۇۋەتكەن ئابباس مىرزىنىڭ ئىشى كۈتۈلمىگەندە ئۆز ئىزىغا چۈشۈپ، ئۇنى بىر ئوبدانلا خۇش قىلىۋەت-تى. شۇغىنىسى، بىتەلەي ئابباس مىرزىغا ئەمەس، ئەسلىدە دەل ئۆزىنى چەنلەپ تاشلانغان بۇ قارماق قۇلاق تۈۋىگە كېلىشتۈرۈپ ئۇرۇلغان بىر مۇشتتەك تۇيۇلدى، ئۇنى يەنىمۇ سەگەكلەشتۈرۈۋەتتى، سەگەكلەشكەنسې-رى كەيپى- مىجەزى بۇزۇلدى.

يولغا چىقىدىغان ئاخشىمى ئۇ ھارامتاماق ياساۋۇللىرىنى قارىمۇقارشى ئىككى سەپكە تۇرغۇزدى -دە، ئۇچ قاتلىنى قاچۇرۇپ قويغىنى ئۈچۈن بىر-بىرىنى ئەللىكتىن تەستەك ئۇرۇشقا بۇيرۇق قىلدى. قورقۇنچاق ياسا-ۋۇللار نۆۋەت بىلەن تەستەك ئۇرۇشۇپ قاش-قاپىقىنى قانغا بوياپ، سۈرمە تارتقاندەك كۆكەرتكەندىن كېيىن ئاندىن پوخادىن چىققاندەك بولدى. ئۇ

ئاماللىنىڭ يوقلۇقىدىن يەنە ئاشۇ يارىماس ياساۋۇللىرىنىڭ مۇھاپىزىتى بىلەن كېچىنى كېچە، سوغۇقنى سوغۇق دېمەي يول يۈرۈپ، قىلىن قىراۋ چۈشكەن بىر ئەتىگىنى خوتەن شەھىرى تەۋەسىگە ئۇلىشىۋالدى.

يول جاپاسى ۋە ئۇيقۇسىزلىقتىن ئىككى ئىلىك ئىچىدىن چۈشۈپ، ئەۋرەز پاقىسىدەك كۆكىرىپ كەتكەن نىياز ھېكىمبەگ توپچاغا يېتىپ كەلدى. ئۆزىنى كۈتۈپ ساقلاپ تۇرغان بىر توپ ئادەمنى كۆرۈپ تولىمۇ ھەيران بولدى ۋە سالام-سائەتتىن كېيىن ئەمىرلەشكەر خالمان پانساتتىن سورىدى:

— تەقسىر، پېقىر ھاكىمبەگنىڭ بۈگۈن خوتەنگە قايتىپ كېلىدىغانلىقىنى كۆڭۈللىرى تۇيغانمىدى؟

قەشقەردىن قوزغالغاندىمۇ، سانجۇدىن خوتەنگە قاراپ يولغا چىققاندىمۇ نىياز ھېكىمبەگ ھېچكىمگە شەپە بەرمىگەنىدى، خوتەن تەۋەسىگە كىرىپ كەلگەندىمۇ ئادەتنى بۇزۇپ ئوردىغا چاپارمەن ئەۋەتمىگەن، بەلكى خوتەندىن قانداق چىقىپ كەتكەن بولسا يەنە شۇنداق قايتىپ كىرىش نىيىتىگە كەلگەنىدى. يول بويى ئۆز ئارغىماقلىرىدىن ئۆتۈپ كېتەلەيدىغان بىرەر كارۋاننىڭ ياكى بىرەر تەنھا يولۇچىنىڭ بۇ تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقىنىمۇ كۆزگە چېلىقمىغان تۇرسا، بۇلار قانداق خەۋەر تاپتى؟ مانا بۇ ھال بىرەر گۇمانلىق پاخالنىمۇ، بىرەر شۇبھىلىك شەپىنىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلىۋەتمەيدىغان نىياز ھېكىمبەگ ئۈچۈن خېلى مۇرەككەپ بىر تېپىشماق بولۇپ ھېسابلىناتتى.

ئەمىر لەشكەر خالمان پانسات نىياز ھېكىمبەگنىڭ چۈشكۈنى ئۈچۈن تىكىلگەن ۋاقىتلىق بارگاھتا ئولتۇرۇۋېتىپ، خۇددى نېمىدىندۇ خۇدۇكسىرەۋاتقاندەك ئەتراپىغا قارىۋالدى ۋە:

— مۆھتەرەم بېگىم، ئاللانىڭ قۇدرىتى بىلەن ساق-سالامەت قايتىپ كەلدىلە، مۇبارەك دىدارلىرى بىزگە يەنە نېسىپ بولدى. بىز تېخى بەدۆلەت ئالىيلىرىنىڭ تاپشۇرۇق-ئىنايەتلىرىنى بېگىمدىن ئاڭلارمىز دەپ ئاغزىلىرىغا

تەلمۈرۈپ تۇرۇۋېتىمىز. شۇڭىنىسى، بۇ يەردە پۇرسەت قىس، يەنە كېلىپ نەچچە كۈندىن بېرى يول يۈرۈپ، جانابلىرىغا هاردۇق يەتتى. ئاۋۋال ئوردىغا قايتساق، ئاندىن كېيىن كەڭ ـ كۇشادە مۇڭدىشىۋالساق بولارمى-كىن؟ — دېدى ئۇ بۇيرۇققىمۇ، تەكلىپكىمۇ ئوخشىمايدىغان بىر ئاھاڭ بىلەن.

بۇ تەكلىپ بىرەر خالىي سورۇننى كۆڭلى تارتىپ، ئالدىراپ تۇرغان نىياز ھېكىمبەگكە شۇ ھامان ماقۇل كەلدى. ھاكىمبەگ ۋە ئەمىر لەشكەر يول بويى بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلىشمىدى. نىياز ھېكىمبەگ قوللۇق بىلدۇ-رۇپ ھاردۇق سوراپ كەلگەن بەگ ـ سىپاھ، توقسابالار بىلەن كۆز ئىشارىسى ئارقىلىقلا سالاملىشىپ، ئۇستىبېشىدىكى توپىنى قېقىشقىمۇ ئۇلى-گۈرمەي، خالمان پانساتنى باشلاپ ئۇدۇل خاس قوبۇلخانىسىغا كىرىپ كەتتى.

قوبۇلخانىغا داستىخان سېلىندى. نىياز ھېكىمبەگ ئوخشىغان ئۇگرى-گە كۆزقىرىنىمۇ سېلىپ قويمىدى. چوغدانىغا قاقلىنىپ، قوللىرىنى ئۇۋۇل-غاچ خالمان پانساتقا قاراپ:

— بايامقى سوئالىمنى يەنە بىر تەكرارلايمۇ، تەقسىر، — دېدى تەنە ئارىلاش.

خالمان پانسات قوبۇلخانىغا كىرىپلا خوددى چۆلدىن چىققان يولۇ-چىدەك، چايغا دوم چۈشكەنىدى. ئۇ نىيازھېكىمبەگنىڭ تەنىسىنى چۈشەن-گەچكىمۇ، «ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ» دېگەنىدەك، قەستەنگە جىم بولۇۋالدى. كالپۇكلىرىغا تەگكۈزۈپ بولغان پىيالىنى قايتا ئىككى-ئۈچ قېتىم پۈۋلەپ، ئالدىرىماي ئوتلىۋالغاندىن كېيىن تاقىتى تاق بولۇپ چەكچىيىپ ئولتۇرغان نىياز ھېكىمبەگكە ئېغىز ئاچتى:

— خوش، جانابلىرى، ئېسىمنى قانچە يىغساممۇ گەپنى نەدىن باشلاشنى بىلەلمەيۋاتىمەن. راستىنى ئېيتسام كەمىنە پانساتلىرىنىڭ ئۈزلى-رىنىڭ ئالدىدا گەپ يوشۇرۇش نىيىتىممۇ يوق، — «مەن ئالدىرارمەن

كەتكىلى، ئىشكىم ئالدىرار ياتقىلى» دېگەندەك، خالمان پانسات زورمۇزور تىرەجەشكە باشلىدى.

نىياز ھېكىمبەگ خالمان پانساتنىڭ مىجەزى چۇس، گەپ خالمايدىغان، غۇرۇرى غالىب ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. ئۇنىڭ بىلەن پاراڭلاشقاندا ئىمكان بار سىلىق - سىپايە بولۇۋالاتتى. گەپ كوچلاپ ئۇنى تىرىكتۇرۇپ قويۇشتىن ھەزەر ئەيلەيتتى. بۇنىڭ سەۋەبى ئۇنى ھۆرمەتلەيدىغانلىقىدا ئەمەس، بەلكى ياقۇپبەگ قالدۇرۇپ كەتكەن بەش يۈزچە ئاتلىق لەشكەر ۋە شۇنچىلىك ساندىكى يەرلىك لەشكەرنىڭ ئۇنىڭ ئاغزىغا قارايدىغانلىقىدا ئىدى.

نىياز ھېكىمبەگ بايامقى گېپىنىڭ ئۇنىڭ يېغىرىغا تېگىپ كەتكەنلىكىنى تۇيۇپ، مۇقامىنى ئۆزگەرتتى ۋە:

- گەپنى قەيەردىن باشلىسىلىمۇ ئىختىيار ئۆزلىرىدە ئەمىرلەشكەر، قۇلىقىم سىلىدە، — دېدى ئۇ مۇلايىمغىنە كۆلۈمسىرەپ، — بۇرادەرلىرىنىڭمۇ ئۆزلىرىگە دەيدىغان نۇرغۇن گەپلىرى بار، مەسلەن، بەدۆلەت ئالىيلىرىنىڭ خۇسۇسىي سالىمى، ۋە يەنە...

خالمان پانساتنىڭ گەپنى قەيەردىن ئەمەس، بەلكى قانداق باشلاشنى بىلمەيۋاتقانلىقى راست ئىدى. لېكىن گەپنى قەيەردىن ۋە قانداق باشلىمىسۇن، نىياز ھېكىمبەگنى ھەيران قالدۇرالايدىغانلىقىغا، چۆچۈتۈۋېتەلەيدىغىنىغا شەكسىز ئىشىنەتتى. بىر - بىرىدىن قېلىشمايدىغان مۇھىم خەۋەرلەرنىڭ ئەڭ چوڭى قازى رەئىس موللاجى تۇراپنىڭ نەزەربەند ئاستىغا ئېلىنغانلىقى ئىدى.

راست، نىياز ھېكىمبەگ يولغا چىققان كۈنى چۈشتىن كېيىن، موللاجى تۇراپنى ئاستىرتتىن كۆزىتىۋاتقان ئايغاقچى ئۇنىڭ ھويلىسىدا تۆت- بەش ئادەمنىڭ مىلتىق سۈرتۈپ تازىلاۋاتقىنىنى، يۈرۈش - تۇرۇشى گۇمانلىق بولۇپ، بىرەر ئىشقا تەرەددۇتلىنىۋاتقانلىقىنى خالمان پانساتقا يەتكۈزدى. بۇنىڭ بىلەن ئەمىر لەشكەرنىڭ ئىشكى تۆت چىشلىق بولدى.

چۈنكى ئۇ نىياز ھېكىمبەگ بىلەن بولغان خۇسۇسىي پاراڭدىن كېيىن موللاجى تۇراپنى دۈشمەن قاتارىدا كۆرۈپ، ئۆزىنى تونۇتۇپ قويۇشنىڭ پەيتىنى پايلاشقا باشلىغانىدى. ئەسلىدە ئۇ ئۇنى «ئالدى بىلەن قول سالماقچى بولغان» دېگەن گۇناھ بىلەن پۈت - قولىنى يەرگە تەگكۈزمەي زىندانغا تاشلىۋەتكەنمۇ بولاتتى. لېكىن تېخى تونۇگۇنكىچە بىرەر قېتىم «سەن - پەن» دېيىشىپ باقمىغان موللاجى تۇراپقا ئۇچۇق - ئاشكارا تىغ كۆتۈرۈشكە پېتىنالماي، يالىڭاچلاپ بولغان قىلىچىنى قايتا قىنىغا سېلىۋەتكەنىدى.

بىراق «ئاسمانغا تاياق ئاتسا، چىلان چۈشۈپتۇ...» دېگەنەدەك، شۇ كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى يۈز بەرگەن بىر ۋەقە خالمان پانساتقا ناھايىتى ئوبدان باھانە بولۇپ بەردى. موللاجى تۇراپنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن تاشقىرىغا چىققان بىر خۇسۇسىي مەھرىمى خالمان پانساتنىڭ بىر مەھرىمىنىڭ مەخپىي تاۋكادا قىمار ئويناۋاتقىنىنى تاسادىپەن كۆرۈپ قالدى. ئۇنى قىمارخانىدىن قايتۇرۇپ كەتمەكچى بولۇپ: «مېنىڭ بىلەن ئوردىغا قايتمىساڭ بۇ ئىشنى قازى لەشكەرگە مەلۇم قىلىمەن» دەپ پوپوزا قىلدى. خالمان پانساتنىڭ خۇسۇسىي مەھرىمى: «قازى لەشكەر دېگەن قانچىلىك نېمىتى، ئەمىرلەشكەر ئالدىدا نېمىگە ئەرزىيتتى؟» دەپ جېدەللەشتى. خوجايىنىنىڭ ھاقارەتلىنىشىگە چىداپ تۇرالمىغان مەھرەم قىمارۋاز مەھرەمنى ئاستىغا بېسىپ، تازا دومبالىدى ۋە بولغان ئەھۋالنى مەلۇم قىلىش ئۈچۈن موللاجى تۇراپنىڭكىگە قايتىپ كەتتى. ئۆز مەھرىمىنىڭ قاتتىق دومبا يەپ گوداڭدىن چىققان ئىتتەك قىلىۋېتىلگەنلىكىنى كۆرگەن خالمان پانسات نەچچە ئون لەشكىرىنى ئەگەشتۈرۈپ موللاجى تۇراپنىڭكىگە باردى ۋە ھېلىقى مەھرەمنى چىقىرىپ بەر، دەپ غوۋغا كۆتۈردى. موللاجى تۇراپ: «قىمار ئويناش — پەرمانغا خىلاپ ئىش، پەرمانغا خىلاپ ئىشنى چەكلەش گۇناھ ئەمەس» دەپ ئۆز مەھرىمىنى ھىمايە قىلدى. بۇنى ئاچچىقنى چىقىرىۋېلىشنىڭ ئوبدان پەيتى دەپ ھېسابلىغان خالمان پانسات لەشكەرلە-

رىنى ئىشقا سېلىپ «ھاكىمبەگ قايتىپ كېلىپ دەۋانى سورىغۇچە» دەپ قازى لەشكەرنى ئۆز ئۆيىدىلا نەزەربەند قىلىپ قويىدى.

بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ئۇچۇق - ئاشكارا ھالدا موللاجى تۇراپنىڭ تەرىپىنى ئالدى. «قازى لەشكەر جىدەللەشكەن، ناشايان ئىش قىلغان لەشكەر ئۈستىدىن كېسىم چىقىرىشقا ھوقۇقلۇق، جازالىنىدىغىنى دەل ھېلىقى قىمارۋاز مەھرەم» دېگەن گېپىدە چىڭ تۇردى، گېزى كەلسە زاكۇنلاشتى. خالمان پانساتنىڭ ئېچىشىپ تۇرغان يارىسىغا يەتكۈچە تۇز سەپتى. شۇنىڭ بىلەن ساغرىسىغا كۆكۈيۈن قونىۋالغان ئىشەكتەك چىچاڭشىپ كەتكەن خالمان پانسات: «گېپىنى بىر قىلىۋېلىپ، توپىلاڭ قوزغاپ ھوقۇق تارتىۋالماقچى بولغان» دېگەن سەۋەب بىلەن تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىمۇ مىرزا قاماققا ئالدى...

نىياز ھېكىمبەگ تەنە گەپ قىلىپ خالمان پانساتنىڭ چىشىغا تېگىپ قويغىنىغا ئۆكۈندى ۋە تەلەپپۇزىنى ئۆزگەرتىپ ئۇنى يۇمشاتماقچى بولدى. لېكىن ئۇ يۇمشاش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە ھاكىمبەگنىڭ تەلەپپۇزىغا ئانچە پەرۋا قىلىپمۇ كەتمىدى. خوددى ئۇيقۇسىغا قانمىغان ئادەمدەك، غولچىنى كېرىپ، ئاغزىنى يوغان ئېچىپ پەرۋاسىزلارچە ئەسنىۋالغاندىن كېيىن، ئۆزىنى كۆرسىتىپ قويماقچى بولغاندەك:

— بېگىم، ھۆرمەتلىك قازى لەشكەر ۋە قازى رەئىسىمىز توغرىسىدا بىرەر نەرسە سورىمىدىلىغۇ؟ ئۇلارنى سېغىنمىدىلىمۇ يە؟ — دەپ سورىدى كۆزلىرىنى قىسىپ قويۇپ.

خالمان پانساتنىڭ «جۇۋىلىقنى ئۇراي، جۇۋىچىغا تور كەتسۇن» دېگەندەك، ئۇ ئىككىيلەننى قەستەن چىشلەپ تارتىۋاتقىنىنى تۇيۇپ تۇرغان نىياز ھېكىمبەگ: «ھىم، نىياز ھېكىمبەگ ئۇنداق ئەخمەق ئادەم ئەمەس، مېنى قىلتاققا چۈشۈرمەكچى ئىكەن دەپ خام خىيال قىلما» دەپ ئويلىدى - دە، چىرايىنى ئۆزگەرتمەي تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— سېغىندىم، سىلىنىمۇ، ئۇلارنىمۇ كۆرگۈم كەلدى. ھەرقايسىلىرى-

دەك قېرىنداشلىرىمنى سېغىنماي، كىمنىمۇ سېغىنارمەن؟ — دېدى چاڭ-دۇرماسلىققا تىرىشىپ.

خالمان پانسات نىياز ھېكىمبەگ بىلەن مۆكۈ-مۆكۈلەڭ ئوينىۋېرىپ، ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ ئوسال بولۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرىدىمۇ، قازى لەشكەر ۋە قازى رەئىس ھەققىدىكى ھېكايىسىنىڭ بېشىنى چىقاردى. نىياز ھېكىمبەگ قەشقەر سەپىرىدىن بۇرۇن بۇ ئۈچ پارچە بىنەم يەرگە ئېدىتلاپ چېچىۋەتكەن ئاداۋەت ئۇرۇقىنىڭ بىخ سۈرۈپ، چېچەكلەپ، مۆلچەردىكىدىنمۇ كۆپرەك مېۋە بەرگىنىگە ئىچ - ئىچىدىن خۇشال بولۇپ تۇرسىمۇ، لېكىن خالمان پانساتنىڭ ھېكايىسىنى ھەيران قالغان قىيابەتتە ئاڭلاپ ئولتۇردى. «ھە، شۇنداق بوپتۇمۇ؟» «ھە شۇنداقمۇ»، «ياپىرىم» دېگەندەك ھېچقانداق رەسمىي مەنە بەرمەيدىغان سۆزلەرنى قىستۇرۇپ قويۇشتىن ئۆزگە، ھېچكىمگە، ھېچقايسى تەرەپكە بولۇشمىدى. ئۈچەيلەننىڭ ئارىسىدا يۈز بەرگەن قىياس دائىرىسىدىكى بۇ ئىشلاردىن قەشقەردىكى چېغىدىلا مەلۇم يول ئارقىلىق خەۋەر تاپقانلىقىنى بولسا زىنھار سەزدۇرمىدى.

نىياز ھېكىمبەگنىڭ قارىقويۇق باش لىڭشىتىۋېرىشىنى «ئۆزىگە بولۇشۇۋاتىدۇ» دەپ قارىغان خالمان پانسات سۆزلەپ - سۆزلەپ، ئاخىرى نىياز ھېكىمبەگ قىزىقىدىغان ھېلىقى تېمىغا قايتىپ كەلدى ۋە ئۇنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇرماقچى بولۇپ، دېدى:

— بېگىم، بايام بۈگۈن قايتىپ كېلىدىغانلىقلىرىدىن قانداق خەۋەر تاپقىنىمنى سورىدىلىمۇ؟

— ......

نىيازھېكىمبەگ خالمان پانساتقا يېقىنراق كېلىپ، دىققىتىنى بىر يەرگە يىغدى. چۈنكى ئۇنىڭ ئاڭلاۋاتقىنى ئەڭ مۇھىم، ئەڭ قىزىقارلىق جاۋاب ئىدى. خالمان پانسات بولسا ھېلىقى مۇھىم تېپىشماقنى بىر - بىرلەپ يېشىپ بېرىۋاتاتتى.

— بىزدە «ئۆزۈڭنى ئەر چاغلىساڭ ئۆزگىنى شىر چاغلا» دەيدىغان گەپ بار ئەمەسمۇ ھۆرمەتلىك بېگىم، يو ئېيتىۋاتىدۇ دەپ قالمىسىلا، خۇدا سىلىگە بەرگەن يەم - پاراسەتنى بىزگىمۇ بەرگەن، — خالمان پانسات ھېلىلا لىقلاپ قويۇلغان پىيالىنى قولىغا ئالدى، نىياز ھېكىمبەگنى دوراپ ئۇياق - بۇياق مېڭىپ تۇرۇپ دېدى،— سىلى قايتىپ كېلىشتىن ئۈچ كۈن بۇرۇن قاراقاش بېگى پېقىرگە بەك مۇھىم بىر مەلۇماتنى يەتكۈزگەنە- دى. ئاڭلىسام، بىر توپ قاراقاشلىق چوماقچىلار خوپپىيانە ئادەم يىغىپ، قىلىچ - نەيزە ياساپ توپىلاڭ قوزغاشقا ھازىرلىنىۋېتىپتۇدەك. «ھەي چوماقچىلار، ئەمرلەشكەرگە شىلتىڭ ئېتىشقا نېمە ھەددىڭ، بىرىڭنىمۇ چالا قويماي تۇتۇپ، تېرەڭگە سامان تىقمايدىغان بولسام» دېدىم - دە، ئېتىمنى قامچىلاپ، كېچىلەپ قاراقاشقا باردىم، قاراقاشلىق بىر موزدوزنىڭ چۆنتىكى- گە ئۈچ تەڭگە شوڭگۇتۇپلا توپىلاڭچىلارنىڭ ئارىسىغا كىرگۈزدۈم. مەلۇم بولدىكى، ئۇ ئۆلگۈرلەر «بىرنەچچە ئادىمىمىز نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىغا كەتتى، ئۇنى ئۇجۇقتۇرۇپ قايتىپ كەلگەن ھامان ئوردىغا تېگىش قىلىمىز» دېيىشىۋېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ يەسەندىلەرنى بىراقلا قولغا چۈشۈرۈپ، ئانىسىنى كۆزىگە كۆرسىتىپ، جېنىنى جەھەننەمگە يوللىدىم - دە، ھاكىم- بېگىمگە بىرەر زەخمەت يەتمىگىدى دەپ كۆپ بىئارام بولدۇم، شۇ بىئارام- لىقتا توپىچاغا چىقىپ ساقلاپ تۇردۇم...،— دېدى ۋە ئۇ يەردە نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى كۈتۈپ تۇرغانلىقىنى، نىياز ھېكىمبەگنىڭ تاۋۇت ئىچىدە ئەمەس، ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگىنىدە چەكچەيگەن كۆزلىرىنى نەچچە رەت ئۇۋۇۋۇلىۋەتكىنىنى قىلچە چاندۇرمىدى.

نىياز ھېكىمبەگ خالمان پانساتنىڭ بىر ئاي ئىچىدە بۇنچىۋالا مېھرى- بان، ساداقەتمەن، ئالدىن كۆرەر ئەۋلىيا بولۇپ كەتكىنىگە زادىلا ئىشىنەل- مىدى، يالغانچىلىقىنى يۈزىگە سېلىپ: «جېنىمغا خەۋپ يۈزلەنگىنىنى ئاڭلاپسەنۇ، نېمىدەپ ئالدىمغا چاپارمەن ئەۋەتىپ خەۋەر بەرمەيسەن، ھېچ بولمىسا زاۋا بازىرىغىچە ئالدىمغا بېرىپ ئامانلىق سورىمايسەن؟» دەپ ئۇنى

ئېشەكتىن چۈشكەندەك لەت قىلىۋەتمەكچىمۇ بولدى. لېكىن كېيىنكى ئىشلارنى كۆزلەپ، ئاغزىنىڭ ئۇچىغىلا كەلگەن گەپنى ئىچىگە يۇتۇۋەتتى. چىرايىغا بىردىنلا قايغۇلۇق تۇس بېرىپ:

— دېگەنلىرى راست، ئۈچ - تۆت توپىلاڭچى سانجۇڭغا بېرىپ، قەست قىلىشىنغۇ قىلدى، بىراق ئاللاتائالا شاھادەت شەربىتى ئىچىش شەرىپىنى پېقىرغا نېسىپ قىلماپتىكەن، ئاخىرى ئاباس مىرزىبېشى شېھىتلىك ماقامىغا يېتىپ، ئاللانىڭ دەرگاھىغا راۋان بولدى. رەھمەتلىكنىڭ جايى جەننەتتە بولغاي، ئامىن...،— دېدى ۋە كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ، بۇرنىنى تارتىپ قويدى.

— ئاباس مىرزا؟ — بىردىنلا سەگەكلەشكەن خالمان پانسات قايتۇرملاپ سورىدى،— قايسى ئاباس مىرزا ئۇ؟ پەرغانىلىقمۇ - يا قەشقەرىيەلىكمۇ؟

نىياز ھېكىمبەگ جاۋاب بېرىپ، دېدى:

— ئۇ زات پەرغانىلىق ئىكەن، ئاتالىق غازى ئالىيلىرىغا شىرەم تۇغقان كېلىدىكەن تېخى! ئالىيلىرى بۇ قېتىم ئۇنى مىرزىبېشىلىققا تەيىن قىلىپ بىزگە قېتىپ قويغانىدى.

— مىرزا ئاباس ... مىرزا ئاباس ... ئاشۇ مىرزا ئاباس شۇ ئىكەن - دە!، — خالمان پانسات ئۆپكىدەپ تۇرۇپ ئاھ ئۇردى، — خۇدايا، ئۇ بىر تۇغقاندىن چارە يېقىن بۇرادىرىم ئىدى، تەقدىرنىڭ كۆزى كور بوپتۇ، كور، «يامانغا ئۆلۈم يوق، ياخشىغا كۆرۈم» دېگەن شۇ - دە!

نىياز ھېكىمبەگ يەردىن بېشىنى كۆتۈرمەي مىشىلداپ ئولتۇرغان خالمان پانساتقا بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەنى ئىنتايىن قايغۇلۇق قىلىپ سۆزلەپ بەردى ۋە قاتىللارنى بولۇشىچە قارغىدى. بىر - بىرىنىڭ كۆز يېشىنى سۈرتۈپ، ئۆزئارا تەسەللى بېرىشتى. نىياز ھېكىمبەگ ئاخىرىدا كۆڭلىدە قالغان بىر تۈگۈچنى يەشمەكچى بولۇپ:

— ئەمرلەشكەر جانابلىرى، ئابباس مىرزىغا قەست قىلغان قاتىللار-نىڭ بىرىنى تۇتۇۋالدۇق، يەنە نەچچىسى قېچىپ كەتتى، ئۇ قاچقۇن قاتىللارنىڭ كىملىكى، نەگە قاچقانلىقى تېخى مەلۇم ئەمەس. قاراقاش توپىلاڭچىلىرىدىن تىرىك قالغان بىرەرى بولسا زۇۋانىغا كەلتۈرسەكمىكىن!

— دېۋىدى، خالمان پانسات بىر نەرسىنى ئېسىگە ئالغاندەك بولۇپ:

— ھە، سورىمىسىلا ئۇنتۇپ قالغۇدەككەنمەن، توپىلاڭچىلارنى باش-لاپ، پالاقشىپ يۈرگىنى تۈت - بەش كۈنلۈكى قالغان بىر قېرى دەرۋىش ئىكەن. ئۇنى تۇتۇپ، كېيىن ئەسقىتىپ قالار، دېگەن ئويدا زىندانغا تاشلاتقۇزغانىدىم، مىرزا ئابباسنىڭ قىساسىنى شۇ قېرى دەرۋىشتىن ئالىمىز-دە، ئەمدى، — دېدى، تېز - تېز سۆزلەپ.

— قېرى دەرۋىش؟ — نىياز ھېكىمبەگ تەكرارلىدى، — بىر قېرى دەرۋىش دېسىلە؟...

يىگىرمە توققۇزىنچى باب

تاغ يولىدىكى كىشىلەر

يىراقتا، تىك چوققىلىرى بىلەن كۆك ئاسماننى تىرەپ تۇرغان بەھەيۋەت تاغ بىر - بىرى بىلەن گىرەلىشىپ تۇراتتى. ئاشۇ تاغلارنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە تاغنىڭ بالىسىغا ياكى نەۋرىسىگە قىياس قىلغىلى بولىدىغان كىچىكرەك بىر تاقىر تاغ چوقچىيىپ تۇراتتى. كىچىك تاغ تۆپىسىدىكى قورام تاشلارنىڭ كۈنگەي تەرىپىدىكى قارلار ئېرىپ، قوڭۇر رەڭدە تاۋلىنات-تى. تۇمانلىق تەسكەيدىكى قار پارچىلىرى بولسا ئېدىتلاپ سۇرتۇلگەن كۈمۈش لېگەندەك پارقىراپ تۇرغان قىش قۇياشىنىڭ ئاجىز نۇرىدا غۇۋا ئاقىرىپ كۆرۈنەتتى. كۆز كىرمەي تۇرۇپلا يالىڭاچلانغان پاكار تاغ ئۈسۈم-

لۇكلىرى، پارچە ـ پارچە دائىرىگە بۆلۈنگەن قورۇق ئوت ـ چۆپلەر تاغ قاپتىلىدىن پەسكە سوزۇلغانسېرى ئېگىزلەپ باراتتى ۋە تاغ بىلەن كۆز يەتمەس ساي ئارىسىدىكى بىر پارچە ئويمانلىق بىلەن تۇتىشىپ كېتەتتى. تومۇز كۈنلىرى سانجۇ دەرياسىنىڭ تاشقىنى ۋە سەل سۈيى بىلەن كۆك-رىدىغان بۇ ئويمانلىقتا يۇلغۇن، جىغان، ئاق تىكەندىن باشقا، يەنە ئىككى ئادەم بويى كەلگۈدەك قومۇشمۇ ئۆسەتتى. ئويمانلىقنىڭ كۈنچىقىش تەرى-پىدە توگلاپ، تاشتەك قېتىپ كەتكەن بولاق بويىدا ئون نەچچە تۈپ جىگدە دەرىخى كۆرۈنەتتى. يۇلغۇن شېخى بىلەن قورشام قىلىنىپ، كاكىل لاي بىلەن سۇۋالغان، كەپىدىن ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيدىغان ئىككى ئېغىز ئۆي ئاشۇ جىگدىلەرنىڭ ئارىسىدا چوخچايغانىدى. پۆپۈكلىرى ئۆگ-زىدىن بىر غۇلاچە ئېشىپ تۇرىدىغان قومۇشلار بۇ پىنھان ماكاننى يات كۆزلەرنىڭ نەزەرىدىن يوشۇرۇپ تۇراتتى.

كەچكى قۇياش ئۇپۇق سىزىقىغا تاشلاپ قويۇلغان ئوت شارىدەك قىزارغان چاغدا، كالتە جۇۋا كىيگەن، چورۇق تارتقان، ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى بىر كىشى ساي تەرەپتىن تېز ـ تېز قەدەملەر بىلەن چىقىپ كەلدى. ئۇ كەينىگە قايرىلىپ ساي تەرەپكە سىنچىلاپ قارىۋالغاندىن كېيىن ئويمانلىقتىن ئۆتۈپ، چاتقاللار ئارىسىغا شۇڭغۇپ كەتتى. قومۇش پۆپۈك-لىرى يېنىك سىلكىندى، سىلكىنگەن قومۇشلۇقتىن پۇررىدە ئۇچۇپ چىق-قان بىر توپ بوز تورغاي ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى ـ دە، نېمىدىندۇ نارازى بولغاندەك ۋىچىرلاپ قويۇپ بۇلۇتلار ئارىسىدا غايىب بولدى. شۇ ئارىدا ئاق سالۋا تەلپىكىنى قولتۇقىغا قىستۇرۇۋالغان ھېلىقى كىشى جىگدىلىك ئالدىدا يەردىن ئۈنگەندەك پەيدا بولۇپ، مورىسىدىن سۈس تۈتۈن ئۆرلەپ تۇرغان پاكار ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

— مېھمانلىرىم، سەت ئىش بولدى، سىلەرنى ساقلىتىپ قويدۇم، — دېدى ئۇ پەگاھدا تۇرۇپلا قايتىپ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر بېرىپ. ئۇنى كۈتۈپ كۆزى تۆت بولغان ئايمۇھەممەت بىلەن ئاقمۇللام:

— ھېچۋەقەسى يوق، ھاشىمكا. سىلىنى خەتەرلىك ئىشقا بۇيرۇپ قويۇپ ئاز خىجىل بولمىدۇق. ھېلىمۇ ياخشى، خۇدانىڭ ئىلتىپاتى بىلەن ساق - سالامەت قايتىپ كەپسىلا، — دېيىشتى ئالدىراپ پەگاھقا چۈشۈپ.

ھاشىمئاخۇن ئىشىك تۈۋىدىكى سوغىدىن بىر نوگاي سۇ ئېلىپ كۆپۈلدىتىپ ئىچىۋەتتى. ئاندىن سۈپىنىڭ قىرىغا ئولتۇرۇۋېلىپ، جاۋغايلىرىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ دېدى:

— دېسەم، دېمىسەم ھەمراھىڭلارنىڭ خەۋرىنى ئاڭلاشقا ئالدىراۋاتىسىلەر. مەن كۆردۈم، ئۇنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم، — ساي يولىدا يۈگۈرۈۋېرىپ ھارغانلىقتىنمۇ ياكى ھاياجاندىنمۇ، ھاشىمئاخۇننىڭ كۆكسى بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر پەسىيىپ تۇراتتى، — ھېلىقى ھەمدەم قارماق دېگەن ھەمراھىڭلار تازا ئوغۇل بالا ئىكەن، پۇت - قولى چەمبەرچاس باغلاقلىق تۇرۇپمۇ نىياز ھېكىمبەگ دېگەننى تىللاپ ۋەتۋەرىكىنى چىقىرىۋەتتى. بىر پەسەندە قىلىچنى بوغۇزىغا تەگكۈزسىمۇ مىت قىلمىدى.

— ئۇ نىياز ھېكىمبەگنى تىللىدىمۇ؟ — سورىدى ئايمۇھەممەت سەل ھەيران بولۇپ.

— ھەئە تىللىدى، تېخى ئۇنىڭ پىت كۆزىگە راسا كېلىشتۈرۈپ بىرنى تۈكۈردى!

— ئاكا، كۆزلىرى تورلاشمايدىغاندۇ؟

ئايمۇھەممەتنىڭ بۇ سوئالىغا ھاشىمئاخۇن سەل خاپا بولغاندەك جاۋاب بەردى:

— نەدىكى گەپنى قىلىۋاتىدىلا ئۇكام، ئەللىك قەدەم نېرىدىكى توشقاننىڭ كۆزىگە قاراپ ئەركەك - چىشىسىنى پەرق قىلالمىسام، بۇ بىر جۈپ تۆشۈكنى كۆزۈم بار دەپ كۆتۈرۈپ يۈرىمەنمۇ؟

— دەيمىنا ئەمدى...

ئايمۇھەممەتنىڭ ياشلىق قىلىپ ھاشىمئاخۇننى تېرىكتۈرۈپ قويۇشىدىن ئەنسىرىگەن ئاقمۇللام دەرھال گەپنى تارتىۋالدى - دە، ئاسماقچىلاپ

سورىدى:

— ھاشىمئاخۇن، ئۇ مۇناپىق ھاكىمبەگ بەلكى بۇ چاغقا دوزاخنىڭ تەكتىدە كۆيۈپ كۈل بولدىغۇ دەيمەن.

— ھىم... توختاپ تۇرۇڭلار، — ھاشىمئاخۇن مېھمانلىرىنىڭ تىزىنى بېسىپ قويۇپ دېدى، - سىلەر ھەمدەم قارماق نىيازھېكىمبەگنى ئۆلتۈرۈپ، جېنىنى جەھەننەمگە يوللىۋەتتى دەپ قالساڭلار كېرەك. ئۇ قارماقچىمۇ شۇنداق ئويلاپتىكەن. بىراق ئۆلگۈچى نىياز ھېكىمبەگ ئەمەس، بەلكى قەشقەردىن نىياز ھېكىمبەگ بىلەن بىللە كەلگەن يېگى مىرزىبېشى خوجا ئاباس دېگەن كىشى بولۇپ چىقىپتۇ.

— يېڭىلىشىپتىغانلا ئاكا؟

— يەنە دېسەم يەنە شۇ گەپ، قارماقچى بالىنىڭ ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلىدىم، قارمىقىنى نىياز ھېكىمبەگنىڭ قارنىغا سانجىدىم دەپ ئاباس مىرزىنىڭ كىلىغا سانجىپتۇ. ئۇ يەردە نىياز ھېكىمبەگدىن ئۆزگە ئادەم يوق دەپ ئويلىغان بولسا كېرەك. ھېلىمۇ ياخشى، ئەجرى بىكار كەتمەپتۇ، خوتەنلىكنىڭ بېشىدا توپا سورۇيمەن دەپ كەلگەن يەنە بىر پەسەندىنى يەر چىشلىتىپتۇ. پۇقرانى دەپ شۇنداق قىلغاندىكىن ئاللا ئۇنىڭغا ئاسانلىق بېرەر...

ھاشىمئاخۇننىڭ سانجۇ بېگى بىلەن جېدەللىشىپ قېلىپ، مەھەللىنى تاشلاپ مۇشۇ چاتقاللىقنى ماكان تۇتقىنىغا ئىككى - ئۈچ يىلچە بولۇپ قالغانىدى. ياز كۈنلىرى بۇلاق سۈيىدىن پايدىلىنىپ ئارپا، پۇرچاق تېرىپ، قىش كۈنلىرى ئۆزى ياسىۋالغان روچاق[1] بىلەن توشقان ئۆۋلاپ جېنىنى جان ئېتىپ كېلىۋاتاتتى. تەنھا تۇرمۇش، مۇشەققەتلىك ھايات ئۇنىڭغا سۆگەت نوتىسىدەك چۈرۈك، يۇلغۇن شېخىدەك چىدامىلىق مىجەزنى ئاتا قىلغانىدى. قىشۇياز قىراۋداپ، ئاچچىق بۇس ئۆرلەپ تۇرىدىغان شورلۇق

[1] روچاق — ئاددىي ئوقيا.

تۇپراق ئۇنىڭ مىجەزىگە تەسىر كۆرسەتتىمىكىن، خۇي - پەيلى كەسكىن ۋە چۇس ئىدى.
هاشىمئاخۇن ئەكەلگەن بۇ خەۋەرلەر ئايىمۇھەممەت بىلەن ئاقمۇللامنىڭ ئۇيلىمىغان يېرىدىن چىقىپ قالدى. ئۇلار ئەسلىدە ھەمدەم باتۇر، كەرىمقۇللار بىلەن بىللە سانجۇغا كېلىپ نىياز ھېكىمبەگنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ، يوشۇرۇنۇپ تۇرۇشقانىدى، نىياز ھېكىمبەگ سانجۇ بېگىنىڭ قورۇسىغا جايلاشقاندىن كېيىن، ئۇلار تۈن نىسپى بولغاندا ئېگىز ھويلا تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشۈپ ھېچ تىنۋىش چىقارمايلا ھويلىغا كىرىۋېلىشتى. ئاۋۋال ئايىمۇھەممەت بىلەن كەرىمقۇل تاغدەك ئېغىر ھەمدەم باتۇرنى تام ئارقىلىق شىپاڭلىق مېھمانخانىنىڭ ئۆگزىسىگە يۆلەپ چىقاردى.
ھەمدەم باتۇر تىنۋىش چىقارماي ئۆمىلىگەن پېتى تۈگۈلۈك بېشىغا بېرىۋالدى - دە، بىر قارماق بىلەنلا ئىشنى تۈگەتتى. بىراق ئۇ ئۆگزىدىن چۈشۈۋاتقاندا ھويلىنى چارلاپ يۈرگەن بىر قاراۋۇل ھەمدەم باتۇرنىمۇ، تامغا يامىشىۋاتقانلارنىمۇ كۆرۈپ قالدى - دە، بىردىنلا ھودۇقۇپ، ۋارقىراپ تاشلىدى. ھەمدەم باتۇر بۇ قاراۋۇلنى بىر مۇشت بىلەن يەر چىشلەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئەنسىز ئاۋازىدىن چۆچۈپ ئويغانغان نەچچە ئون ياساۋۇل ئۇۋۇسى چۇۋۇلغان ھەرىدەك يوپۇرۇلۇپ كەلدى. بەئەينى تۆگىدەك كۈچىگە كەلگەن ھەمدەم باتۇر ھەمراھلىرىغا قاراپ: «سىلەر مېڭىپ تۇرۇڭلار، بۇ چوپرەندىلەرگە ئۆزۈم تېتىيمەن» دەپ ۋارقىرىغان پېتى ياساۋۇللارنىڭ ئالدىنى توستى. ھەمدەم باتۇرنىڭ سالامەت قۇتۇلۇپ كېتەلەيدىغانلىقىغا ئىشەنچ باغلىغان ئۇچەيلەن ھويلا سىرتىغىچە قوغلاپ چىققان ياساۋۇللارنى كەينىدە قالدۇرۇپ، ئۇدۇل كەلگەن تەرەپكە قاراپ قاچتى. ئايىمۇھەممەت بىلەن ئاقمۇللام تاڭ ئاتقان چاغدىلا ئاندىن مۇشۇ چاتقاللىقنىڭ چېتىدە ئۇچرىشىپ، ھاشىمئاخۇننىڭ كەپىسىدە پاناھلاندى ۋە ھەمدەم باتۇر بىلەن كەرىمقۇلنىڭ خەۋىرىنى ئالالماي ھاشىمئاخۇننى سانجۇ بازىرىغا ئەۋەتتى. بۇ خەتەرلىك ئىشقا رازىمەنلىك بىلەن تەۋەككۇل

قىلغان بۇ ياشانغان كىشى ھەمدەم باتۇرنىڭمۇ، نىياز ھېكىمبەگنىڭمۇ خەۋىرىنى ئەكەلدى...

— تۇخۇمۇڭ قورىغۇر ئەبلەخ، يەيدىغان رىزقىڭ بار ئىكەن، ئامان قاپسەن، ئاللاغا قەسەمكى، تەلىيىڭ ھەمىشەم بۇنداق ئوڭ كېلىۋەرمەيدۇ، پۇقرانىڭ ئاھۇ زارى ھامان بىر كۈن ئەزرائىلنى ئالدىڭغا چىللاپ كېلىدۇ، — دېدى ئايمۇھەممەت غەزەپلىك كۆزلىرىنى سانجىغۇ تەرەپكە تىكىپ تۇرۇپ.

ئۇلار كەپىنىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزغۇسى كەلمىگەندەك، بىر ھازاغىچە بېشىنى سېلىپ ئولتۇردى. شەكسىزكى، دولقۇنلىنىۋاتقان ھېس دېڭىزىنىڭ گىرىمسەن گىرۋىكىدە خۇددى خىيالىي ئالۋۇندەك پەيدا بولغان ئۈمىدسىزلىك تۇيغۇسىنىڭ جان ئالغۇچى ئازابى ھەممەيلەننىڭ يۈرىكىنى گويا ئوتلۇق لاخشىگىردەك قىسماقتا ئىدى. چۈنكى تېخى تۈنۈگۈنلا ئۇلارنى ئىللىق ئاپتىپى بىلەن ئۇمتۇلدۇرۇپ تۇرغان ئامەت قۇياشى بۈگۈن بۇ ئۇمتۇلغۇچىلەرنىڭ كەينىدە، يەنى ھەقنىڭ تەقسىمدە قۇياش شولىسىدىن زەررىچىلىك نېسۋە بۇيرۇلمىغان ئالىكمىلەرنىڭ بېشىدا پارلاۋاتاتتى. بىر دەقىقىدە، كۆپ بولسا بىر تىنىق ئىچىدە يۈز بېرىدىغان بۇنداق شىددەتلىك ئۆزگىرىش ئۆز زەربىسى بىلەن تىرىكنى ئۆلۈككە، جانلىقنى جانسىزغا، تىللىقنى تىلسىزغا ئايلاندۇرۇشقا قادىر ئىدى. مانا مۇشۇنداق ئۆزگىرىشتىن كېيىنلا ۋۇجۇدقا كېلىدىغان زور سىلكىنىش، زور تەۋرىنىش يا تەندىن جان ئالاتتى، يا ئۈمىد ھاملىسىنى ئىككىنچى قېتىم كۆز ئاچقۇزىدىغان كۈچلۈك تولغاققا گىرىپتار قىلاتتى.

ئۇلار بىر پەس داۋام قىلغان سۈكۈت ئىچىدە بۇ مۇرەككەپ جەرياننىڭ ھەممىسىنى بېشىدىن كەچۈردى. ئۈمىد بىلەن يارالغانلار يەنە ئۈمىد قۇچىقىدا تىپچەكلەشكە باشلىدى. ئايمۇھەممەت بىرىنچى بولۇپ خىيالدىن بېشىنى ئالدى.

— ھاشىمكا، بايامقى گەپلىرىمگە خاپا بولمىسىلا، — دېدى ئۇ،

ھاشىمئاخۇنغا يېقىنچە نەزەر بىلەن قاراپ، — ئەمدى بىزگە ھەمدەم باتۇر توغرۇلۇق سۆزلەپ بەرسىلە، بايام ئۇنى كۆردۈم دېگەندەك قىلىۋېدىلىغۇ؟

ھاشىمئاخۇن قاتتىق - قۇرۇق كەپلىرى ئۈچۈن خىجىل بولغاندەك گەدىنىنى تاتىلىدى - دە، ئوچۇق چىراي بىلەن جاۋاب بېرىپ دېدى:

— قارىسام ئۇ باتۇرنىڭ پۇت - قوللىرى چەمبەرچاس باغلاقلىق تۇرۇپتۇ، ئالدى - كەينىدە مىلتىق - نەيزىلىرىنى تەڭلىشىپ دۈشكەلەپ تۇرغان لەشكەرلەرگىمۇ، نىياز ھېكىمبەگكىمۇ بوي بېرىدىغاندەك ئەمەس. ئۇ تېخى ئاباس مىرزا دېگەننى ئۆلتۈرگىنىنى قورقماي گەدىنىگە ئالدى. نىياز ھېكىمبەگكە يۈزمۇيۈز تۇرۇپ: «سېنى ئۆلتۈرمەي قويمايمەن» دېدى. بۇنى ئاڭلاپ نىياز ھېكىمبەگ تاتىرىپ، ساقاللىرى دىر-دىر تىترەپ كەتتى. ئاندىن، خۇددى ئەقلىدىن ئازغاندەك قاقاقلاپ كۈلدى.

— كېيىن قانداق بولدى، ئۇنى بىر نېمە قىلمىغاندۇ؟

— ھېچنېمە قىلالمىدى، پەقەت پۇت - قولىغا تاقاق سېلىپ، ئاباس مىرزىنىڭ جەسىتى بىلەن بىللە قەشقەر تەرەپكە يولغا سېلىۋەتتى، ياقۇپبەگ دەمدۇ، يەنە بىرى دەمدۇ، ئىشقىلىپ بىر بەگنىڭ ئالدىغا ئەۋەتكۈدەك، بەگ ئۇنى ئۆز قولى بىلەن دارغا ئاسارمىش...

— ئۇنىڭ يېنىدا ئون توققۇز — يىگىرمە ياشلاردىكى بىر يىگىت بارمۇ، ئاق چىراي، قارا تەلپەك، پاختىلىق چاپان كىيىپ، سېرىق پوتىدا بىلىنى باغلىۋالغان؟

— يوقسۇ، يوقسۇ، — ھاشىمئاخۇن بېشىنى چايقاپ تۇرۇپ دېدى،

— ئۇنداق ئادەم يوق، بولغان بولسا كۆرمەي قالمايتتىم.

— ھە، مۇنداق دېسىلە، نىياز ھېكىمبەگ قوزغالغاندەكمۇ، ھېلىمۇ بەگنىڭ ھويلىسىدا تۇرۇۋاتامدۇ - يا؟

— ئۇ مۇغەمبەر بەگ قېچىپ كەتكەن ئادەملەرنى تۇتۇشنى سانجۇ بېگىگە قايتا-قايتا جېكىلەپ خوتەن تەرەپكە كەتتى بولغاي.

— سانجۇ بېگى قاتىلنى ئىزدەيدىغاندەكمۇ؟

— سلەر سانجۇ بېگنى ئۇقمايدىغان ئوخشايسلەر، ئۇمۇ نياز ھېكىمبەگدىن قېلىشمايدىغان ئۇششۇق، جېدەلنى پۇلغا سېتىۋالىدىغان ئىپلاس. خوجىسى بۇيرۇدىمۇ، ئۇ دۇنيادا بارلىقى ئەسكىلىكلەرنىڭ ھەممىسىنى قىلىدۇ. «خوتەندە شامال ئەگسە، سانجۇدا بوران چىقىپتۇ» دېگەندەك، نياز ھېكىمبەگنىڭ تىنىقىنى مۆھۈر بىلىدىغان سانجۇ بېگى تۇشمۇتۇشتا قاپقان قۇردى. نياز ھېكىمبەگنىڭ قارىسى كۆزدىن يىتمەي تۇرۇپ تەرەپ - تەرەپكە ئادەم ئەۋەتتى. يۇقرالارغا: «قايسىڭكى قېچىپ كەتكەن قاتىللارنىڭ خەۋرىنى ئەكەلسەڭ، قانچە پۇل دېسەڭ بېرىمەن، قايسىڭكى قاتىللارنى يوشۇرساڭ، كۆرۈپ تۇرۇپ كۆرمەسكە سالساڭ، بېشىڭنى قوچقاچنىڭ بېشىنى ئۈزگەندەك ئۈزۈۋېتىمەن» دەپ بىر ھازا كاپشىدى. مەن ئۇنىڭ كۆزىدىن ئۈزۈمنى قاچۇرۇپ ئادەملەر ئارىسىدىن غىپپىدە سوغۇرۇلۇپ چىقتىم. سانجۇ دەرياسىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى دەرەخزارلىقتا كېلىۋاتسام، بىرمۇنچە لەشكەر ساي تەرەپتە كىمنىڭدۇ ئىزىنى ئىزلاپ يۈرگەندەك قىلىدۇ.

— بۇ تەرەپلەرگە كېلىپ قالارمۇ؟

— بۇنىڭغا بىر نېمە دېگىلى بولمايدۇ. ئىشقىلىپ سانجۇ بېگى ئىچىدە تونگۇز قاترايدىغان ئەسكى نېمە، ئۇنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ...

ھاشىمئاخۇن ئۆيئىچىدە بىر ھازا تىمىسقىلاپ يۈرۈپ ئىككى ئۇچۇم كەلگۈدەك ئارپا قاچىلانغان بىر بۆز خالتىنى تېپىپ چىقتى. بۇ ئارپىنى يارغۇنچاقتا ئېزىپ، ئۇلارغا مەززىلىككىنە ئىككى قاچا ئۇماچ ئېتىپ بەردى. بىر كېچە - كۈندۈزدىن بېرى ئۇرۇلۇپ-سوقۇلۇپ يۈرۈپ ئۈچەيلىرى تارتىشىپ كەتكەن ئايمۇھەممەت بىلەن ئاقمۇللام قىزىق ئاشنى سوغۇق سۇ سۈمۈرگەندەك سۈمۈرۈپ، بىردەمدىلا قۇرۇتىۋەتتى.

دۇئادىن كېيىن ئايمۇھەممەت جىددىي تەلەپپۇزدا دېدى:

— موللىكا، بۇ يەردە ئەمدى ئۇزۇن تۇرغىلى بولمايدۇ، بەگنىڭ

چوماقچىلىرى كېلىپ قالسا ھاشىمكامغا ئاۋارىچىلىق تېپىپ بېرىمىز، شۇڭا خوش دېسەك قانداق؟

— شۇنداق قىلساق قىلايلى، لېكىن...

— ئاقموللامنىڭ سەل ئارسالدى بولۇۋاتقىنىنى تۇيغان ھاشىمئاخۇن دەرھال ئۇنىڭغا بولۇشتى:

— ئەجەب بىر گەپ بولدىغۇ بۇ، بۇ يەردە تۇرساڭلار گەچگەمگە مىنىۋالمايسىلەر، ئېغىرىڭلارنى يەر كۆتۈرىدۇ. ئالدى بىلەن خۇدا، ئاندىن قالسا مەن بار، نېمىدىن غەم يەيسىلەر، — دېدى، ئايمۇھەممەتكە قاراپ دومسۇيۇپ.

ئاقموللام ھاشىمئاخۇننىڭ قېيداۋاتقىنىنى بىلىپ، ئالىقانلىرىنى جۈپلىدى:

— دېگەنلىرى دۇرۇس ھاشىمئاخۇن، بىراق، بىزنىڭ قىلمساق بولمايدىغان بەك زۆرۈر ئىشىمىز بار ئىدى. ئىنىمىز شۇڭا ئالدىراۋاتقان چېغى، شۇنداقمۇ ئۇكا! — دېدى ئاقموللام ئارىغا چۈشۈپ.

— شۇنداق موللىكا، «بىر ياخشىلىق ئۇنتۇلماس، بىر يامانلىق» دەپتىكەن، ھاشىمكامنىڭ بىزگە قىلغان ياخشىلىقى بىزدىن يانمىسا خۇدادىن يانار...

ئۇلار ئۇنى دەپ، بۇنى دەپ ئاخىرى ئۆزلىرىگە بىر كېچە - كۈندۈز پاناھلىق بەرگەن ھاشىمئاخۇن بىلەن، ئىسسىق ئۇرۇن بەرگەن يالغۇز كەپە بىلەن خوشلاشماقچى بولۇشتى. چاتقاللىقتىن بۇلاق بويىغا، ئاندىن تاغ ئارىسىغا كىرىپ كەتسىلا، ئۇلارنى يەتتە كۆزلۈك ئالۋاستى بولسىمۇ تاپالمايتتى. بىراق، كېتىشنىغۇ كېتەر، تاغ بويىلاپ، ئېقىن بويىلاپ، چاتقاللار، مۈزلۇقلارنى ئارىلاپ كېتىۋېرەر، لېكىن، مۇشۇ مېڭىشىدا قەيەرگە، كىمنىڭ پاناھىغا بارىدۇ؟ ئاۋۋال قايسى تەرەپكە مېڭىش كېرەك؟

مۇشۇ ئىشتا ئۇلارنىڭ بېشى قاتتى. سازلىقتىكى ئۇچۇش ئالدىدا تۇرغان قۇش بارماقلىرىنى لاۋا-لاتقىلاردىن سۇغىرىۋالالمىغاندەك، قانداقتۇر

بىر نەرسىنىڭ ئاياغلىرىغا پېپىشۋېلىۋاتقانلىقىنى، ھەتتا تۆگمەن تېشىدەك ئېسىلىپ قەدەم ئالدۇرمايۋاتقىنىنى ھېس قىلىشتى. شۇ سەۋەبتىن ئۇلار خېلى كەسكىن دەتالاش قىلىشتى. ئىمۇھەممەت باشتا يەكەن ياكى يېگەسارغا چۈشۈپ ھەمدەم باتۇرنى قۇتقۇلدۇرۇش، كەرىمقۇلنى ئىزدەپ تېپىش پىكرىدە چىڭ تۇردى. ئاقمۇللام بولسا ئۆز - ئۆزىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىدىغان بۇ پىلانغا قوشۇلمىدى ۋە قاراقاشقا قايتىپ، كەنت ياقىسىدىكى پىنھان جايلاردا بىر مەزگىل يوشۇرۇنۇپ تۇرۇش، كېپەك دەرۋىشكە بۇرۇنراق خەۋەر يەتكۈزۈپ، ئۇنى بىھۇدە ئاۋارىچىلىكتىن ساقلاپ قېلىش دېگەننى ئوتتۇرىغا تاشلىدى. ئىمۇھەممەت بىر ھازا ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن ئاندىن: «قانات چىقىرىپ ئۇچساقمۇ قاراقاشقا نىياز ھېكىمبەگدىن بۇرۇن يېتىپ بارالمايمىز، كېپەك دەرۋىش زىرەك ئادەم، خەۋەر يەتكۈزمىسەكمۇ ئەھۋالغا قاراپ يول تۇتىدۇ» دېدى ۋە تاغ تەرەپكە ئىچكىرىلەپ كىرىپ، دۇۋا،[1] لاگىرۇ[2] ئارقىلىق قاراكىغۇ تاغقا[3] ئۆتۈپ، ئالتۇن، قاشتېشى ئالۋىنىغا تۇتۇلغانلارنى ئىزدەپ تاپقاندىن كېيىن كۆچ توپلاپ، پىشە،[4] بويا[5] يولى بىلەن چىرىغا چۈشۈپ، لوپ ۋە يۇرۇڭقاش بازىرىنى تارتىۋېلىش، ئاندىن خوتەنگە ھۇجۇم قىلىپ نىياز ھېكىمبەگنى تۇتۇش پىلانىنى چۈشەندۈردى.

ئاقمۇللامنىڭ قارىشىچە، جاپالىق بولسىمۇ بۇ خېلى ئوبدان چارە ئىدى. ئۇلارنىڭ تاغ يولى ئارقىلىق قاراكىغۇ تاغقا بېرىش، كۆچ توپلاپ خوتەنگە كۈنچىقىش تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىش پىلانى نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئۇخلاپ چۈشىگىمۇ كىرمەيتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە چىرا، لوپ ۋە يۇرۇڭقاشلاردىن خېلى كۆپ ئادەمنى بۇ ئىشقا جەلپ قىلغىلى بولاتتى.

---

① دۇۋا،
② لاگىرۇ،
③ قاراكىغۇتاغ،
④ پىشە،
⑤ بويا — يەرناملىرى، خوتەن شەھىرىنىڭ جەنۇبى ۋە شەرقىي جەنۇبىغا توغرا كېلىدۇ.

ئۇلارنىڭ گېپى ئاخىرى بىر يەردىن چىقتى. ھاشىمئاخۇن قومۇشلۇق ئارىسىدىن ئىككى ئاتنى يېتىلەپ كەلدى. ئۇلار كۆز باغلانغان مەھەلدە ھاشىمئاخۇن بىلەن كۆز يېشى قىلىپ خوشلىشىپ، قار بىلەن قاپلانغان تاغلار ئارىسىغا كىرىپ، جەنۇبقا قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

ئوتتۇزىنچى باب

چۆلدىكى ئاشىق

— چاپسان قېچىڭلار، بۇ ئۆلۈمتۈكلەرگە ئۆزۈم تېتىيمەن، دېدى يوغان گەۋدىسى بىلەن سەلدەك يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان ياساۋۇللارنى تو- سۇپ تۇرغان ھەمدەم باتۇر. ھەمدەم باتۇرنىڭ غەزەپلەنگەن شىردەك گۈركىرىشى ۋە ئۇنىڭغا بولغان ئىشەنچ ئۇلارنى ئاتلىرىغا قامچا ئۇرۇشقا مەجبۇر قىلدى. ئۇلار قاچتى. ھەمدەم باتۇرنى يالغۇز تاشلاپ كېتىشكە كۆزى قىيمىسىمۇ، لېكىن ئىككىلىنىشكە پۇرسەت بولمىدى. كەرىمقۇلنىڭ ئاستىدىكى تېپىرلاپ تۇرغان جەدە ئاتمۇ ساداقتىن ئايرىلغان ئوقتەك تېز ئۇچۇپ، بىپايان ساي بىلەن قوچاقلىشىپ تۇرغان قاراڭغۇلۇق ئىچىگە كىرىپ كەتتى.

ياش كەرىمقۇلنىڭ بۇنچىۋالا كۆپ دۈشمەنگە دۈچ كېلىشى ئۆمرىدە تېخى تۇنجى قېتىملىق ئىش ئىدى. جەدە ئات بار كۈچى بىلەن چاپاتتى، كەرىمقۇلمۇ قوشىپىشىنى مەھكەم تۇتۇۋېلىپ، ئاتقا بار كۈچى بىلەن قامچا ئۇراتتى. قېچىۋېتىپ، يۈرىكى قەپەسكە بەنت قىلىنغان ياۋا قۇشتەك تېپىر- لايتتى.ۋۇجۇدىدىكى جىمى قان بېشىغا تېپىپ چىكە تومۇرلىرىنى كۆپتۈ- رەتتى. ئوتقا قاقلانغان داپتەك چىڭىپ كەتكەن قۇلاق پەردىلىرى ھازىرلا يېرىلىدىغاندەك لوقۇلدايتتى، ۋىژىلداپ ئۇرۇلۇۋاتقان سوغۇق شامال يۈز-

كۆزىنى توگۈلىتاتتى. نىمى قىچىپ مىدىرلىيالماس بولۇپ قالغان كۆز قارىچۇقلىرىغا تاشلىنىۋاتقىنى چىكى يوق قاراڭغۇلۇق ۋە قارا تاشلىق ساي ئىدى.

كەرىمقۇل جەدە ئاتقا قامچا تەسىر قىلماس بولۇپ قالغاندىلا ئاندىن ئىسنى يىغىۋالالىدى ۋە «مەن نەدە، قاياققا قاراپ كېتىپ بارىمەن، كۈنچىقىشقىمۇ يا كۈنپېتىشقىمۇ؟» دەپ ئۆزىگە سوئال قويىدى.

چىلىق - چىلىق تەردىن تۈكلىرى تىرىسىگە چاپلىشىپ كەتكەن جەدە ئات ئەمدى قەدەممۇ بىر سەنتۈرۈلمەكتە ئىدى. كەرىمقۇل ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ بېشىنى بىر سىلكىۋەتتى - دە، تۆت ئەتراپىغا نەزەر تاشلىدى. پۈتۈن دىققىتىنى يىغىپ ھەمراھلىرىنىڭ تىۋىشىنى ئاڭلىماقچى بولۇپ قۇلاق سېلىپمۇ باقتى، خېلى زەن قويۇپمۇ بىرەر تىۋىش ئاڭلىيالمىغاندىن كېيىن، ئۈيۈشۈپ ياغاچتەك قېتىپ كەتكەن ئاياغلىرىنى ئۈزەڭگىدىن تەسلىكتە يۇلۇۋېلىپ پاختىدەك يۇمشاق بوش تۇپراققا دەسسىگەندىلا، ئاندىن ئۆزىنىڭ سايدىمۇ، بىرەر مەھەللىدىمۇ ئەمەس. بەلكى جاڭگالدا تۇرۇۋاتقىنىنى بىلدى.

«تۇۋا، خۇدا ئۇردى دېگەن مۇشۇ ئوخشايدۇ. ھەمراھلىرىمدىن ئايرىلىپ قالغانىنىڭ ئۈستىگە ئىتىمدىنمۇ قۇرۇق قالامدىمەن نىمە؟» كەرىمقۇل سىياھدەك قاراڭغۇدا ھورۇن كالىدەك گاللىشىپ، يەل قاچقان تولۇمدەك پۇشۇلداۋاتقان يىرىم جان ئىتىنى سۆرەپ كېتىۋېتىپ مۇشۇلارنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى.

بىراق كەرىمقۇلنى خۇدا ئۇردى دېگىلى بولمايتتى. خۇدا رەھىمدىللىقى، ئادالەتپەرۋەرلىكى بىلەن زالىمغا مۇشت كۆتۈرۈپ، ھەققانىيەت يولىنى تۇتقان بۇ ساددا، ئاق كۆڭۈل بوياقچى يىگىتنى ئۇرۇپ - جازالاپمۇ يۈرمەيتتى. پەقەت ھەمدەم باتۇرنىڭ بۇيرۇقى، ئۆزىنىڭ ئىش كۆرمىگەنلىكىلا ئۇنى ھەمراھلىرىدىن ئايرىپ، ئادەمزات ئاياغ باسمايدىغان بۇ چۆلگە ئەكىلىپ تاشلىغانىدى.

دۇرۇس، ئۇ ھەمدەم باتۇرنىڭ سۆزىنى پەقەت چالا - پۇچۇقلا ئاڭلىيالىدى. ئايمۇھەممەت بىلەن ئاقمۇللامنىڭ ئاللىقاياقلارغا قاراپ ئات سېلىشى بىلەن تەڭلا ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغان بىر خىل قورقۇنچ ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا چاڭگال سالدى. جەدە ئاتقا قامچا ئۇرغان شۇ دەقىقىدىن باشلاپ تا ھازىرغىچە باش - كۆز يوق قېچىۋەردى، ئەجەل ئەلچىسى ئەشتىرنى تەڭلەپ قوغلاپ كېلىۋاتقاندەك، دۇنيادا قېچىشتىن باشقا يول قالمىغاندەك قاچتى. قاچقانسېرى قورقتى، قورققانسېرى قاچتى...

گاھ - گاھ ئۇرۇپ تۇرىدىغان سوغۇق چۆل شامىلى كەرىمقۇلنىڭ نېرۋىلىرىنى ئويغىتىپ، تورۇپ كەتكەن تۇيغۇسىنى، ئۇچۇپ كەتكەن سەزگۈسىنى ئەدىنىدۇ تېپىپ كېلىپ، ئۇنىڭ ئۆزىگە قايتۇرۇپ بەردى. بۇ چاغدا ئۇ يۇلغۇن ۋە ئاقتىكەن بىلەن قاپلانغان پاكار دۆڭ باغرىدا، ئاللىقاچان ھەرىكەتتىن قالغان بىچارە ئېتىنىڭ يېنىدا ھازىدار يىتىمدەك تۈگۈلۈپ ئولتۇرماقتا ئىدى. چوققىسىدىن تاپىنىغىچە يېپىلغان، ماتا كۆڭلەكنى دومبىسىگە چاپلاشتۇرۇۋەتكەن ئىسسىق تەر مانا ئەمدى قۇرۇپ، تېنىنى ئۈششۈك ئۇرغان غازاڭدەك تىترىمەكتە ئىدى.

كەرىمقۇل كۆزىنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە يۈز بەرگەن ھەممە ئىشنى تاڭ ئاتقۇچە بولسىمۇ يادىدىن چىقىرىۋېتىشكە تىرىشتى، كېچە جىمجىتلىقىدىن زېرىككەندەك، ئۈستىنى تۈگمەن تېشىدەك بېسىپ تۇرغان ئاسمانغا كۆز تىكتى.

كۆزنىڭ نۇرىنىمۇ قارا قىلىۋېتەلەيدىغان قاراڭغۇ ئاسمان كەرىمقۇل قارىغانسېرى ئاچ كۆك رەڭگە، بىرىپ - بىرىپ قېنىق كۆك رەڭگە ئۆزگەرگىلى تۇردى. ئۇ كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ تۇرۇپ ئويلىنىپ قالدى: «بۇ رەڭ مەن بوياپ، گۈل بېسىپ چىقىرالايدىغان گۈللۈك ماتانىڭ تېگىگە ئېمىدېكەن ئوخشايدۇ - ھە؟ تازا پىشقان بىر ساپاق ئۈزۈمدەك ئېسىلىپ تۇرغان ھۆكەر يۇلتۇزى ئاشۇ كۆك ماتانىڭ گۈلى ئەمەسمۇ، توۋا، شۇنچە كەڭ ئاسماننىڭ قەھرىگە ئاسقۇدەك بۇنچە كەڭ گۈللۈك ماتا قايسى

ئۈستىنىڭ قولىدىن چىققاندۇ، ئۆزىنىڭمۇ يە؟...»

كېيىن ئاسمان گۈمبىزىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىن ياق، ئاشۇ گۈللۈك كۆك ماتادىن ساقىغان بىر تال يۇلتۇز، كۆك يۈزىدە كۈمۈش ئارغامچىدەك بىر تال ئىز قالدۇرۇپ بىپايان بوشلۇقتا غايىب بولدى. كەرىمقۇلنىڭ بىر جۈپ كۆزى سىرلىق ئاق ئىز قالدۇرۇپ، ئۈن - تىنسىز توزۇپ كېتىۋاتقان ئاشۇ يۇلتۇزغا، توغرىسى، ئاشۇ بىر تال گۈلگە قادالغان پېتى ھەرىكەتسىز قالدى.

ئۇ ھېلىقى ئاق گۈل غايىب بولغان قېنىق كۆك بوشلۇققا قادىلىپ تۇرۇپ، بۇ يىل يازدا ئۆزى كۆڭۈل قويۇپ بوياپ چىققان كۆك تەگ، ئاق گۈللۈك ماتا بىلەن گۈلئايىمنىڭ ھېيتنى مۇبارەكلىگىنىنى يادىغا ئالدى. دەل ئاشۇ بوشلۇقتا، غايىب بولغان گۈلنىڭ ئورنىدا يارىشىملىق ئۇزۇن كۆڭلەك كىيىۋالغان گۈلئايىم پەيدا بولدى - دە، چېچىنى ئوينىاپ تۇرۇپ كەرىمقۇلغا قاراپ تاتلىققىنە كۈلۈمسىرىدى...

«ئاھ خۇدا، بۇ نېمە كارامەت؟!»

كەرىمقۇل گۈلئايىمنىڭ باھار ئاپتىپىدەك ھارارەتلىك كۆزلىرىنى، ئىنچىكە، ئەگىم قاشلىرىنى، قارا يىلاندەك تولغىنىپ تۇرىدىغان ئۇزۇن چاچلىرىنى، بىلىنەر - بىلىنمەس ھىمىرلىدىغان لەۋلىرىنى ئېنىق كۆردىيۇ، داۋاملىق كۆرۈۋېرىشكە تاقەت قىلالمىغاندەك، كۆزلىرىنى يۇمۇپ، ئېغىرلىشىپ كەتكەن بېشىنى تىزىغا قويدى.

چۆل كېچىسى جىمجىت ۋە قورقۇنچلۇق ئىدى. باش باھار كېچىسىنىڭ گاھى - گاھىدا ئۇشقىرتىپ تۇرىدىغان تىنىمسىز شامىلىلا بۇ جىمجىتلىقنى بۇزۇپ تۇراتتى. بىراق كەرىمقۇلنىڭ شىددەتلىك بورانغا دۇچ كەلگەن دېڭىزدەك داۋالغۇۋاتقان ئويغاق پىكرى تىتىلىپ كەتكەن كۆرەك جۇۋىسىدىن ئۆتۈپ تۇرىدىغان سوغۇقتىنمۇ، چۆل تەشۋىشىدىنمۇ، كېچە جىمجىتلىقىدىنمۇ بىخەۋەر ئىدى. ئۇنىڭ ئەس - يادى يەنىلا كۆك ئاسماندەك كۆك كۆڭلەك كىيگەن گۈلئايىم بىلەن بەنت ئىدى.

«ھەي چۈشلار، نېرى كېتىڭلار، ماڭا بىردەم بولسىمۇ ئارام بېرىڭلار!»

ئۇ ئۆزىمۇ چۈشەنمەيدىغان بىرنېمىلەرنى دەپ گاھ ئوڭ قولىنى، گاھ سول قولىنى چۈشىن قورىغاندەك سىلكىيتتى. ئەمەلىيەتتە ئۇ ئۇخلىمىغان، ئۇخلاپ قېلىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. لېكىن چىن مەنىسى بىلەن ئۇنى ئويغاق دېگىلىمۇ بولمايتتى. رېئال دۇنيادىن، ماكان ۋە زاماندىن مۇستەسنا ھالەتكە ئۆتكەن تۇيغۇسى كۈندۈزدەك يورۇقلۇق، گۇگۇمدەك مەۋھۇملۇق ئارىسىدا ھەرىكەت قىلىۋاتاتتى. ئۆزى ئەڭ ئېغىر كۈن دەپ ھېسابلىغان ئاشۇ چاغدىن بېرى خۇددى قاشاڭ چۈشىندەك كەينىگە كىرىۋالغان بىر ئۆلگۈر گۇمان ھېلىمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئىدى. بۇ ئۆلگۈر چۈشلار قورىغانسېرى شۇنچە چاپلىشاتتى، ھەتتا تومۇر - تومۇرلىرىدىن تېشىپ ئۆتۈپ يۈرىكىگە كىرىۋالاتتى - دە، چاقىدىغىنىنى چاقاتتى، غاجىلايدىغىنىنى غاجىلايتتى...

ئۆزى كۆيۈپ - پىشىپ يۈرگەن گۈلئايىم ئىز - دېرەكسىز يوقىلىپ كەتكەندە، كەرىمقۇل نېمە قىلارىنى بىلمەيلا قالدى. ئۇيان - بۇيان قاتراپ باقتى، ئاھ ئۇردى، ياش تۆكتى، يۈرىكى بېغىشىدىن ئۈزۈلۈپ تاشلانغاندەك پۇچۇلاندى. قىزىنىڭ بولانغانلىق خەۋىرى يېتىپ كەلگەندە بولسا نومۇس ئوتىدا كۆيۈپ كۇل بولدى، ئۈمىدىنىمۇ تەرك ئەتمىدى، يەكەن يولىنىڭ ھارغىنلىقى يېنىدىنىمۇ ئۆتمىدى. گۈلئايىمنى دوسمۇھەممەت سارىيىدىن ئاچىققاندا ئۆچۈپ كەتكەن بەخت قۇشى قايتىپ كەلگەندەك، تىنىپ كەتكەن بۇلاقتىن زۇمرەت سۇ ئېتىلىپ چىققاندەك خۇشال بولدى. ئۇنى كۆكتېرەكتە يوشۇرۇپ قويۇپ، ئايمۇھەممەت، كېپەك دەۋرىشلەرگە ئەگىشىپ خوتەن تەرەپكە ئاتلانغاندا يۈرىكىنىڭ بىر يېرى پىژژىدە قىلىپ ئۆتۈپ كەتتى.

بىراق، كۆپ ئۆتمەي ئۇ ئىختىيارسىز ئۇھ تارتىدىغان بولۇپ قالدى. بىر يامان ئوي گۈلئايىمنى پايخان قىلىنغان، بىمەھەل توزۇپ كەتكەن

گۈل سىياقىدا ئۇنىڭ كۆڭگۈلخانىسىغا سۈرەپ كىردى. خىيالدىن بىرى بىر كۆرۈنۈپ، بىر كۆرۈنمەي ئەگىپ يۈرگەن ئاشۇ چۈشىلار ئەتراپىدىن بىر قەدەممۇ نېرى كەتمەيدىغان بولۇۋالدى...

چوڭ قىرغىندىن كېيىن، كېپەك دەرۋىش ئايمۇھەممەتلەرنىڭكىگە كېلىپ. كېتىپ يۈرگەن كۆنلىرىنىڭ بىرىدە ئايمۇھەممەتكە مەنلىك قىلىپ مۇنداق دېگەنىدى:

— ئوغلۇم، گۈلئايىمخان بىر چىرايلىق قىز بولدى. قىزبالا دېگەن بەئەينى بىر پارچە سېمىز گۆش، گۆشكە ياماشمايدىغان چۈشىن يوق، يەنە كېلىپ جاھان تىنچ ئەمەس، بۇنداق كۈنلەردە گۈلئايىمخانغا كۆپرەك ئاتىدارچىلىق قىلمىساڭلار بولمايدۇ. ئاللىمادىس بىرەر ئىش بولۇپ قالسا ئەل - جامائەت ئالدىدا سەت تۇرىدۇ، قىز بالا دېگەن ئىپپىتى بىلەن قىز بالا...» كەرىمقۇل ئىختىيارسىز ئاڭلاپ قالغان بۇ گەپكە ئۇ چاغدا ئانچە ئېرەن قىلىپمۇ كەتمىگەنىدى. ئەمدىلىكتە بولسا ئۆز ۋاقتىدا ئادەتتىن-كىچە ئاڭلانغان بۇ گەپ ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە خوددى ھاۋا گۈلدۈرلىگەن-دەك گۈلدۈرلەپ تۇراتتى.

«دۇرۇس، قىز بالا دېگەن ئىپپىتى بىلەن قىز بالا، — دەيتتى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە، — بۇ ئىشتا گۈلئايىمخانغىمۇ ئەيىبلىك ئەمەس، ئەيىب ئاشۇ نومۇسسىز قاراقچىلاردا، بىراق...»

كەرىمقۇل پەقەت مۇشۇ يەرگىچىلا ئويلىيالايتتى، ئۇنىڭ نېرىسىنى ئويلاشقا جۈرئەت قىلالمايتتى. بىراق ئۇي دېگەن بەرىبىر ئۇي- دە، بولۇپمۇ گۇمانلىق ئۇي ئۇغان ياكى تاقاق بىلەن توسۇۋالغىلى بولىدىغان كەلكۈنگە ئوخشىمايدۇ، نەيزە - كالتەك بىلەن قوغلىۋەتكىلى بولىدىغان دۈشمەنگە تېخىمۇ ئوخشىمايدۇ. ئۇ ۋۇجۇدۇڭغا كىرىپ - چىقىشتا ئىجازەتىڭنى كۈتۈپ تۇرمايدۇ، خوددى بىر ئەركىن قۇشتەك، بۇلۇتلار باغرىدىن ئاجرىغان يامغۇر تامچىسىدەك، توسقۇنسىز كۆن نۇرىدەك خىيال ئاسمىنىڭ-نىڭ ھەرقانداق يېرىدە، خالىغان چاغدا پەيدا بولالايدۇ، قانات قاقالايدۇ.

قەلبىگىنىڭ ئەڭ سۆزۈك، ئەڭ روشەن يېرىگە سايە تاشلىيالايدۇ، داغ چۈشۈرەلەيدۇ. ئۇنى يوق قىلىۋېتىمەن دەپمۇ يوق قىلىۋېتەلمەيسەن، قۇتۇ-لاي دەپمۇ قۇتۇلالمايسەن.

كەرىمقۇل ئەنە شۇنداق داغ ۋە سايە ئاستىدا قالغان چاغلىرىدا پىكىر ئەركى ئىختىيارىيدىن قاچانتى - دە، سۆيگىنىنى ئاقمۇ ئەمەس، قارىمۇ ئەمەس بىر ھالەتتە كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى.

«پەۋەس بوياق قاپلانغان كۆپكە تاشلانغان ئاق ماتانىڭ كۆپتىن ئاق پېتى چىققىنى نەدە بار؟»

كەرىمقۇل ئادەم بىلەن ماتانى تەڭ ئورۇندا كۆرۈپ ئەڭ چوڭ خاتاغا يول قويانتى - دە، مۇشۇ خاتادىن ئۈچقۇندىغان رەشك ئوتىدا ئۆزى كۆيەيتتى. مۇھەببەتسىز دۇنيا ۋە مۇھەببەتسىز ھايات ئۇنى ئۈمىدسىزلىك گىردابىغا باشلاپ باراتتى. قۇلىقىغا كىرگەنلىكى شەپە مازاق كۆلكىسى بولۇپ ئاڭلىناتتى. بۇنداق چاغلاردا ئۇ ئۆزىنى بۇ دۇنيادىن، ھايات ئادەملەر ئارىسىدىن غايىب بولغاندەك، ئىككىنچى بىر دۇنياغا تەۋە بولۇپ كەتكەندەك ھېس قىلاتتى.

تۈيۈقسىز يۈز بەرگەن بىرەر ۋەقە ياكى بىرەر ئوي خىيال يېپىنى كېسىپ تاشلاپ، كەرىمقۇلنى يەنە بۇ دۇنياغا قايتۇرۇپ كېلەتتى. ئارقىدىنلا يامان چۈشتىن ئويغانغاندەك چۆچۈيتتى، چوغ تۇتۇۋالغاندەك ئازابلىناتتى. گۇمانىنىڭ قۇرۇق خىيال، قۇرۇق ۋەسۋەسە ئىكەنلىكىگە ئۆزىنى ئىشەندۇ-رەتتى. لەنىتى شەيتانىنىڭ كەينىگە كىرىپ سەت ئىش قىلىپ قويغاندەك، قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ، ئۆزىنى قويىدىغانغا يەر تاپالماي قالاتتى. ئۇنىڭچە گۈلئايىمخانغا ھېچكىم داغ تەگكۈزەلمەيتتى. ئۇنىڭ بارلىقى ھېلىھەم پاك، غۇبارسىز ئىدى.

بىراق ئاسمان بىلەن زېمىن ئارىسى كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ، قاراڭغۇلۇق بىلەن يورۇقلۇقنىڭ ئالمىشىپ تۇرىدىغان ماكانى بولغىنىدەك، كەرىمقۇلنىڭ قەلب ئاسمىنىمۇ ياخشى - يامان ھۆكۈمىنىڭ ئالمىشىپ

تۇرىدىغان سەھنىسگە ئايلىنىپ قالغانىدى. ناھايىتى كەڭ، شۇنداقلا ناھايىتى تار بولغان بۇ ئاسماندا گاھ كۆيدۈرگۈچى ياز ئاپتىپى جىلۋە قىلسا، گاھىدا قورقۇنچلۇق كېچە زۇلمىتى ھۆكۈم سۈرەتتى. گاھىدا تىنچلىق، ئاسايىشلىق ئۆزىنى كۆرسەتسە، گاھىدا چاقماق چېقىلىپ، قارا بوران كۆتۈرۈلەتتى، بۇ ھال ئىنسان بالىسىنىڭ ئىختىيارىدىن تاشقىرى تۇرىدىغان تەبىئەت ھادىسىسىدەك، خالىغىنىچە ئالمىشاتتى، خالىغىنىچە داۋام قىلاتتى.

كەرىمقۇل ۋەقە يۈز بەرگەن ھېلىقى كۈندىن بۇيان بىر - بىرى بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن بۇ خىياللارنىڭ بىئارام قىلىشىدىن زىنھار خالىي بولالمىدى. بۇ خىياللار يەكەن سەپىرىدىمۇ، سانجۇغا ئاتلانغاندىمۇ، ياسا-ۋۇللار بىلەن دوقۇرۇشقاندىمۇ، جەدە ئېتىنىڭ ساغرىسىغا قامچا ئۇرغاندىمۇ، نىشانسىز مەنزىلگە ئات سالغاندىمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولۇۋالدى. خۇددى قوغلاپ كېلىۋاتقان قوراللىق لەشكەردەك، ئۇنىڭغا بىر پەسمۇ ئاراملىق بەرمىدى...

كەرىمقۇلنىڭ كەينى تەرىپىدىن «گۇپ» قىلىپ ئۇرغان كۈچلۈك شامال ئۇنى كاچكۇلغا تاشلاۋەتكەندەكلا ئەندىكتۈرۈۋەتتى. كۆزلىرىنى ئۇ-ۋۇلاپ، قارىچۇغىنى توسۇپ تۇرغان ياش پەردىسىنى كۆتۈرۈۋەتتى - دە، كۈنچىقىش تەرەپكە، تېخى ھېلىلا گۈلئايىم كۆلۈمسىرەپ تۇرغان بوشلۇققا قارىدى.

ئۇ يەردە ئەمدى گۈلئايىم يوق ئىدى. ئۇ تۇرغان جاي ئۇشتە قىلىنغان تولىمىدەك ئاقىرىپ كەتكەن. قۇياش ئاشۇ ئاقارغان بوشلۇقتىن، قۇملۇقنىڭ ئۇ تەرىپىدىن، غايەت زور مۇز پارچىلىرىدەك ئېغىر بۇلۇتلار ئارىسىدىن ئېرىنچەكلىك بىلەن ئۆرلەۋاتاتتى، قۇياشنىڭ قان رەڭلىك شولىسى پەس بۇلۇتلارنىڭ گىرۋەكلىرىنى خۇددى قىزىل شايىدىن چىلتەك تۇتۇلغاندەك قىزارتقانىدى.

كەرىمقۇل يېنىغا قارىدى. ئۇنىڭ كۆرگىنى سۇنايلىنىپ ياتقان جەدە ئېتى بولدى. ئۇچ كۈنلۈك تەشنالىق ۋە ئېغىر يول ئازابىغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن بۇ بىچارە جانىۋار نەپەستىن توختاپ، قېتىپ كەتكەن، ئىككەسىنى لاچىندەك جەۋلان قىلدۇرغان مەزمۇت ئاياغلىرى تۆت تال ياغاچتەك تۈپتۈز سوزۇلغان، قىراۋداپ، پۈتۈپ كېتەيلا دەپ قالغان بۇرۇنلىرى كېڭىيىپ - تارىيىشتىن توختىغانىدى. ئاچلىق ۋە تەشنالىق ئويۇپ قالغان كۆزلىرى ئارمان بىلەن كەتكەن ئاشقىنىڭ كۆزلىرىدەك ئوچۇق تۇراتتى.

ئۇنىڭسىزمۇ كۆڭلى يېرىم بولۇپ، باغرى سۇنۇپ تۇرغان كەرىمقۇل ئۆزىنى ۋە غەملىك تېنىنى يۇدۇپ يۈرگەن، ياۋۇز دۈشمەنلىرى ئارىسىدىن قويۇندەك ئېتىلىپ چىققان سادىق ھەمراھىنىڭ ئۆلۈمىگە قاتتىق قايغۇردى. ئەمدىلا قۇرىغان كۆزلىرىدىن يەنە ياش سىرغىپ چىقتى. ئۇ تۇرغان يېرىدىن بىر ئوچۇم قۇمنى ئېلىپ ئاتىنىڭ بېشىدىن تارتىپ قۇيرۇققىغىچە سورۇپ چىقتى - دە، بىر دەم سۈكۈتتە تۇرغاندىن كېيىن يان تەرەپتىكى ئوچلۇق دۆڭ تۆپىسىگە چىقىپ ئەتراپىغا نەزەر تاشلىدى.

قاياققا قارىمىسۇن قۇم دېڭىزى چايقىلاتتى، يېقىن ئەتراپتىكى بوز توپىلىق دۆڭلەر بولسا يانمۇيان چۆكۈرۈلگەن بىھېساب تۆگىلەرنىڭ لوكىسىدەك تۇتىشىپ كەتكەنىدى. دۆڭ چوققىسىدا باش ئەتىيازنىڭ تەپتىنى سېزىپ ئۈلگۈرگەن يۇلغۇن شاخلىرى سۇس قىزىرىپ تۇراتتى. دۆڭ يامىزاللىرىدا بېلىدىن سۇنغان پۇپەكسىز قۇرۇق قومۇشلار، يىلتىزى ئۈزۈلۈپ، دىر - دىر تىترەپ تۇرىدىغان قامغاقلار، قۇش ئۇستىخىنىدەك ئاقىرىپ كەتكەن ئاقتىكەن غوللىرى تولۇپ ياتاتتى. كۆز يېتىم يەردە، ئېگىز دۆڭلەر ئارىسىدىكى قومۇشلۇقتا قۇرۇق ياكى ھۆللۈكنى بىلگىلى بولمايدىغان بىرقانچە تۈپ توغراق كۆچىتىمۇ كۆزگە تاشلىناتتى. كۆچەتلەرنىڭ ئەتراپى خۇددى ئۇن چېچىۋەتكەندەك ئاق ئىدى.

كەرىمقۇل تۇرغان جايىدا تۇرۇپ بىرقانچە قېتىم پىرقىراپ چىقتى، پىرقىراۋېرىپ بېشى قايدى، قاراۋېرىپ كۆزى تالدى. ئاسمان گۈمبىزىنىڭ ئوتتۇرىسىغا يېقىنلىشىپ قالغان قۇياش بىلەن قۇم بارخانلىرىغا باش قويغان يۇملاق ئۇپۇق گىرۋىكىنى باغلاپ بېقىپمۇ قايسى تەرەپنىڭ سانجۇ ئىكەنلىكىنى پەرق ئېتەلمىدى. ئەمدى ئۇ قاياققا يول ئالىدۇ؟ ئات بولسا ئۆلگەن، يېنىدا يا بىرەر قاپاق سۇ، يا بىرەر بۇردا نان يوق، مۇشۇ چۆلدە نام - نىشانسىز ئۆلۈپ كەتسۇنمۇ؟ ياكى تارازا يۇلتۇزىنىڭ ئوڭ تەرەپتىن كۆرۈنۈشىنى كۈتۈپ يەنە بىر كېچە تۈنەش كېرەكمۇ؟

ئۇ دۆڭ ئۈستىدە زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ باش قاتۇرۇشقا باشلىدى.

«دۇرۇس، — دېدى ئۇ تۇيۇقسىز ئەقلىنى تاپقاندەك جانلىنىپ، — ھەمراھلىرىمنى ئىزدەيمەن، كەلگەن ئىزىم بىلەن قايتىپ سانجۇغا بارىمەن-دە، ئۇدۇل تاغ تەرەپكە چىقىپ كېتىمەن!»

كەرىمقۇل بىر ئاش پىشىمچە ئويلىنىپ كەلگەن ئىزى بىلەن سانجۇغا بېرىپ ھەمراھلىرىنى تېپىش قارارىغا كەلگەنىدى. كەلگەن ئىزىنىڭ ئۇنى سانجۇغا، يەنى دۈشمەنلىرىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى بىلەتتى. بىراق ئۇ ئادەمزاتسىز چۆلدە ئۆلۈپ كېتىشتىن سانجۇدا، ئادەملەر ئالدىدا جان بەرگىنىم ياخشىراق، دەپ ھېسابلايتتى. تەلىيى ئوڭدىن كەلسە، ياخشى ئادەملەرنى يولۇقتۇرۇپ قالسا جەزمەن ئامال تاپالايتتى. ھېچ بولمىسا ھەمراھلىرىنىڭ ئىز - دېرىكىنى ئالالايتتى. مۇبادا تەلىيى تەتۈر كېلىپ دۈشمەن قولىغا چۈشۈپ قالغان تەقدىردىمۇ جېنىغا ئانچە ئىچ ئاغرىتىپ كەتمەيتتى.

كەرىمقۇل دۆڭدىن چۈشتى. ئېتىنىڭ جەسىتى بىلەن ئاخىرقى قېتىم خوشلىشىۋالغاندىن كېيىن، ئات تۇيىقىنىڭ شامال تەگمىگەن ئىزناسىنى بويلاپ ئىككى دۆڭ ئارىسىغا كىرىپ كەتتى.

ئوتتۇز بىرىنچى باب

ھاكىمبەگ قۇم سانايدۇ

نىياز ھېكىمبەگ قەشقەردىن قايتىپ كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇنىڭ نامىدىن تارقىتىلغان نەزىر باغىقى پۈتۈن خوتەن شەھىرىنى خۇددى قەھرىتان قىشتىكى قار ئۇچقۇنلىرىدەك قاپلاپ كەتتى. چوڭ - كىچىك مەنسەپدارلار، موللا - مۇئەززىنلەر، مەسچىت جامائەتلىرى، مازار شەيخلىرىدىن ئۆزگە، ئاددىي شەھەر پۇقرالىرى، سودىگەر-ئوقەتچىلەرنىڭمۇ نۇرغۇنى مەرھۇم مىرزا ئاببىاسنىڭ يەتتە نەزىرسىگە چاقىرىلغان باغاقنى تاپشۇرۇۋېلىشتى. نىياز ھېكىمبەگنىڭ سەپەرگە چىقىپ كەتكىنىدىن خەۋىرى بارلار باغاق تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئاندىن ئۇنىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىنى بىلىشتى. بەزىلەر ئۆزىنى ئەمەس، ھەتتا سايىسىنىمۇ كۆرۈپ باقمىغان بىر ھاكىمبەگنىڭ ئۆزىگە باغاق بەرگىنىگە ھەيران بولۇشتى. «دېدەك زىرە سالسا كىرمىگەن ئۆيي قالماس، قۇل ئاتقا مىنسە چاپمىغان دۆڭ قالماس» دېگەندەك، بەزى نادانلار ئىككى ئىلىك كەلگىلىكتىكى، بىر غېرىچ ئۇزۇنلۇقتىكى بۇ باغاقنى ئۇچرىغانلا ئادەمگە كۆرسىتىپ، كۆز-كۆز قىلىشتى. بەزىلەر بولسا بۇ ئىشتىن ھەيرانلىق ھېس قىلىپ: «ھاكىمبەگ قانداق چۈش كۆرۈپ خوتەنلىكلەر ئۆزىنىمۇ كۆرمىگەن، ئېتىنىمۇ ئاڭلىمىغان بىر كىشىنىڭ نەزىرسىگە چاقىرىپ قالغاندۇ؟» دېيىشسە، ئەھۋالنى ئۇقمىغانلار: «ئاببىاس مىرزا دېگەن كىم ئىكەن ئۇ، قانداق بولۇپ قازا قىلىپتۇ؟» دەپ سوراشتى. كۆپ كىشىلەرنىڭ كاللىسىدا كېزىپ يۈرگەن بۇ غۇۋا سوئال ئاخىرى: «ئۇ خوتەنگە ئەۋەتىلگەن يېڭى مىرزىبېشى ئىكەن، سانجۇغا كەلگەندە كىملەردۇ قارماق تاشلاپ ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ» دېگەن جاۋاب

بىلەن تولۇقلاندى. «بۇنداق چوڭ ئىشنى پەقەت ھەمدەم باتۇرلا قاملاشتۇ- رالايدۇ» دېيىشتى بەزىلەر ۋە ئەتراپىغا قورقۇپقىنە قاراپ قويۇشتى. ئايدا- يىلدا قاران ئاسالمايدىغان قولى قىسقا پېقىرلەر، مۇساپىرلار بىر قېتىملىق تويۇۋېلىش پۇرسىتىنى بەرگەن ئاللاغا ھەمدۇسانالار ئېيتىشتىيۇ، ئىرى - بىرىسى بىلەن كارى بولمىدى. باغاق تەگمىگەنلەر خاپا بولۇپمۇ كەتمىدى. «توختاپ تۇرۇڭلار، ئوڭ-تەتۈرىنى ئۇققىلى بولمايدىغان بۇنداق نەزىرنىڭ كەينىدە ھە قاچان بىر ئويۇن بار، بارمىغىنىمىزمۇ خوپ» دېگەنلەرمۇ بولدى.

كىم نېمە دېسۇن ۋە نېمىلەرنى ئويلىسۇن، پەيشەنبە كۈنى چوڭ جامە يېنىدىكى تۈنەكخانىدا ۋە تۈنەكخانا ئالدىدىكى ئۈستى يېپىق سەيىنادا بەش كالا سويۇلۇپ، ئون سەككىز چارەك گۈرۈچ بېسىلغان كاتتا نەزىر بولۇپ ئۆتتى. خالىغانلار كەلدى، خالىمىغانلار كەلمىدى. كەلگەنلەر مۇشتە- ئەك - مۇشتەك موزاي گۆشى بېسىلغان، گۈرۈچى بىلەن سەۋزىسى بۆلەك-بۆلەك پارقىراپ تۇرىدىغان ئوخشىغان پولودىن تويغۇچە يېيىشتى ۋە بۇ نەزىردىن: «خوجا ئاباس مىرزىبېيشى دېگىنى پالاننىڭ شىرمەم تۇغقىنى ئىكەن، ئۇنى ئۆلتۈرگەن ھەمدەم قارماق شۇ كېچىسىلا تۇتۇلۇپ، قەشقەر زىندانىغا ئەۋەتىلىپتۇ. يەنە ئۈچ قاتىل قېچىپ كېتىپتۇدەك، ھاكىم- بەگ بۇلارنى ئاسمانغا چىقسا كەتسە تاپىمىزدىن، يەرگە كىرىپ كەتسە كوكۇلىسىدىن تۇتۇۋېلىپ دارغا ئاسارىمىش، ئۇلار بىلەن باردى - كەلدى- سى بارلارنىڭمۇ بىرىنى ساق قويماسمىش» دېگەن قورقۇنچلۇق كەپنىمۇ زەللە قاتاردا بىللە ئېلىپ قايتىشتى.

ئەمما بۇ قورقۇنچلۇق گەپلەرنىڭ تاۋاق كۆتۈرۈپ، چاي قويۇپ يۈرگەن بىرقانچە موللىچاقلار تەرىپىدىن مەقسەتلىك ھالدا تارقىتىلغانلىقىغا ھېچكىممۇ دىققەت قىلمىدى. بۇ خالىس نەزىرنىڭ نىياز ھېكىمبەگنىڭ كېچە- كۈندۈز باش قاتۇرۇپ ئويلاپ چىققان پىلانىنىڭ تۈنجى قەدىمى ئىكەنلىكىنى ھەم خىيالىغا كەلتۈرۈشمىدى.

نىياز ھېكىمبەگ ئەسلىدە ئۆزى ئىنتايىن مۇھىم دەپ بىلگەن قەشقەر سەپىرى ئارقىلىق ئويلىمىغان يەردىن خالتا كوچىغا كىرىپ قالغانىدى. بۇ خالتا كوچىدىن چىقىپ كېتەلىشىگە كۆزى يېتەتتىيۇ، لېكىن ئامال ئىزدەپ ئاۋارە ئىدى. بولۇپمۇ خالمان پانساتىنىڭ چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىشى بىلەن پەيدا بولغان ئۈچ تەرەپنىڭ ئاداۋىتى نىياز ھېكىمبەگنىڭ بېشىنى بەكرەك قاتۇرۇپ تۇراتتى. ئۇ گېزى كەلگەندە پايدىلانغىلى بولىدىغان ئۈچ ياتتاياقنىڭ ئاداۋىتىنى جەزمەن بىرتەرەپ قىلىشى، بىرتەرەپ قىلغاندىمۇ ئۆزىگىمۇ، ئۆزگىگىمۇ پايدىلىق بولۇشى كېرەك ئىدى. ۋەزىيەتنى كۆڭۈلدىكىدەك ئورۇنداپ بولغان بۇ ئاداۋەتلەر ئەمدى ئۆز ئەھمىيىتىنى يوقاتقانىدى.

مىرزا ئاباسنىڭ ئۆلۈمىمۇ قىلدىن قىيىق كەتسە ئاقىۋىتى باشقا چىقىدىغان نازۇك مەسىلە ئىدى. گەرچە ئىش شامال كىرمىگۈدەك ئۇستىلىق بىلەن بىر ياقلىق قىلىنغان بولسىمۇ، ئەمما قىلنى قىرىق يارىدىغان ياقۇپبەگ ئويلىمىغاندا يۈز بەرگەن بۇ ۋەقەنىڭ ئۆتمۈشىگە — سىرىغا قىزىقماي قالمايتتى. ھەممىدىن باتۇر ئاباس مىرزىنى ئۆلتۈرگىنىنى تەن ئالغان ۋە پۈتۈن سانجۇ ئەھلى گۇۋاھلىقتىن ئۆتكەن تەقدىردىمۇ، ئۇ قىلىدىغىنىنى قىلىۋېرەتتى. شۇ سەۋەبلىك، نىياز ھېكىمبەگ ئۆز تەقدىرىگە بىۋاستە تەھدىت ئەكىلىدىغان بۇ مەسىلىگە ھەرگىزمۇ سەل قارىيالمايتتى.

ياقۇپبەگ ئۆز ئاغزى بىلەن تاپىلىغان «ئۈچ يىللىق پاراقنى بىر يىلدا يىغىش، بىر يىللىق پاراقنى بىر قېتىمدىلا تاپشۇرۇش»تەك ئېغىر يۈكمۇ ئۇنى يوغان تاغدەك بېسىپ، نەپىسىنى سىقىپ تۇراتتى. يۈزمۇيۈز تۇرۇپ ۋەدە بەرگەندەك، بۇ پەرماننىڭ ئىجراسىنى بىر كۈنمۇ كەينىگە تارتالمايتتى. توپ - زەمبىرەك قۇيىدىغان، شايى - ئەتلەس، زىلچە-گىلەم توقۇيدىغان ئۇستىخانىلارنى بەرپا قىلىش، ئالتۇن كولاش، قاشتېشى يىغىش ئىشىنى جېدەللىتىشنىڭ مۇشكۈللۈكىمۇ ئۇنىڭغا چۈشىنىشلىك ئىدى.

ئەڭ يامىنى، خىيالىدا پات - پات پەيدا بولۇپ قالىدىغان بىر توپ كۈچلۈك دۈشمەن نىياز ھېكىمبەگ ئۈچۈن ئەڭ چوڭ تەھدىت ئىدى.

يەكەندە گۈلئايىمنى تۈيدۇرماي ئېلىپ قاچقان، سانجۇدا تىغ تەگكەن، قاراقاشتا تۇپىلاڭغا بەل باغلىغان بۇ كىشىلەر دەل خوتەندە، ئۆز يېنىدا، ھەتتا تەختىنىڭ ئاستىدا پۇرسەت كۈتۈپ مارىلاپ يېتىشاتتى. خەنجىرىنىڭ ئۆتكۈر ئۇچىنى ساقلى ئاستىغىلا تەگلەپ تۇراتتى. ئابباس مىرزىنىڭ قان ئىچىدە جان تالىشىۋاتقان ئېچىنىشلىق كۆرۈنۈشى، ئالايغان كۆزلىرى ئۇنىڭ يادىدىن چىقمايتتى. ئەگەر بۇ خەتەرلىك دۈشمەنىنى تاپمايدىكەن، ئۇنىڭغا مەڭگۈ ئاراملىق يوق ئىدى...

نىياز ھېكىمبەگ ئادىتى بويىچە ئۆزىگە پايدىلىق ۋە پايدىسىز بولغان ھەممە تەرەپلەرنى ئالقىنىغا قويۇپ دەڭسەپ باقتى. نەتىجىدە پايدىسىز تەرەپنىڭ سالمىقى خېلىلا ئېغىر بولۇپ چىقتى. ئۇ خوتەندە پۈت تىرەپ تۇرىمەن ۋە ھازىرقىدىنمۇ چوڭراق ئىش قىلىمەن دەيدىكەن، يولنى توسۇۋالغان پۈتلىكاشاڭلارنى تامامەن سۈپۈرۈپ تاشلىشى زۆرۈر ئىدى. غىلاپنى لازىم قىلىپ پىچاقنى تاشلىۋېتىشكە ياكى پىچاقنى لازىم قىلىپ، غىلاپنى چۆرۈۋېتىشكە بولمايتتى.

نىياز ھېكىمبەگ ئاخىرقى ھېسابتا بىرقانچە لەگلەكنىڭ يىپىنى بىر قوللۇق تۇتۇپ، بۇ يىپلار ئارقىلىق لەگلەكلەرنىڭ ئۇچۇشىنى، چۈشۈشىنى، كۆتۈرۈلۈشىنى، پەسىيىشىنى تىزگىنلىمەكچى بولدى - دە، ئىشنى ئالدى بىلەن مىرزىبېشىنى قەستلىگەن چاتاقچىلارنى تۇتۇش، چاتاقچىلار بىلەن باردى - كەلدىسى بارلارنى جازالاپ، دۈشمەنلىرىنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇپ قويۇش ئويىغا كەلدى.

بۇ ئويى شۇنداق بىر ئوي ئىدىكى، بۇ ئارقىلىق ئۇ دۈشمەنلىرىنى چامغۇر قازغاندەك قېزىپ چىقىرىپ، يوشۇرۇن خەۋپنى يوقىتالايتتى. ياقۇپبەگنىڭ كۆزىگە توپا چېچىپ، سۇنى لېيىتىپ بېلىق تۇتالايتتى. ئابباس مىرزىنىڭ ئەتىنى ئېلىش نىقابى ئاستىدا، خالمان پانسات، موللاجى تۇراپ، تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى ئەپلەشتۇرەلەيتتى. پۇقرا ئىچىدە ھەيۋە پەيدا قىلىپ خالىغان كىشىنى تۇتالايتتى. گۇناھىنى يوغۇچلارنى بىر پۇللۇق ھەق

بەرمەيلا ھاشارغا سالغىلى بولاتتى. يەتتە شەھەرنى تىترىتىپ تۇرغان ياقۇپبەگنىڭ شىرەم تۇغقىنىغا باغلانغان بۇ ئىشقا قاپ يۈرەك ئادەممۇ ھۆرت- پۆرت قىلالمايتتى. «يولى كەلسە، پاختىدىن پىلىك ئېشىپ تاشقا قاقالايمەن» دەپ مەيدىسىگە مۇشتلايدىغان نىياز ھېكىمبەگ ئاخىرى يوقىرىقى مەقسەتلىرىگە يول ئاچىدىغان بۇ خالىس نەزىرنى كۆتۈرۈپ چىققاندى.

ئۇنىڭ بۇ چارىسى پەرىزىدىكىدەك ئۈنۈم بەردى. ئالاھىدە ئەۋەتىلگەن باغاقنى تاپشۇرۇۋالغان موللاجى تۇراپ بىلەن تۆمۈر خەزىنچىبەگ: «باغاقنى ھاكىمبېگىم ئەۋەتىپتۇ، بۇ نەزىرىگە بارماي ئىلاجىمىز يوق!» دېيىشىپ، خالمان پانساتنىڭ قاراۋۇللىرىنى ماقۇل كەلتۈردى ۋە نەزىرنىڭ تۆردىن ئورۇن ئېلىشتى. ئۇلار بىلەن داستىخان ئۈستىدىلا دوقۇرۇشۇپ قالغان خالمان پانسات نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئارىغا چۈشۈشى بىلەن دۈشمىنىگە قول بېرىشكە، بىر تاۋاقتىن ئاش يېيىشكە مەجبۇر بولدى. مەخسۇس تاپشۇرۇق ئالغان موللىچاقلارنىڭ تىنماي سۆزلىشى بىلەن ئاباس مىرزىنىڭ ئۆلۈم ۋەقەسى بۇلۇڭ - پۇچقاقلارغىچە تارقىلىپ كەتتى.

نىياز ھېكىمبەگ تۆمۈرنى قىزغىنلىقدا سوقۇپ، نەزىرنىڭ ئەتىسىلا ئوردىدا يۇرت بەگلىرىنىڭ چوڭ كېڭەشىنى ئۆتكۈزدى ۋە بۇ كېڭەشكە شەھەر مەنسەپدارلىرىدىن ئۆزگە، ئەمىرلەشكەر، قازى لەشكەر، قازى رەئىسلەرنىمۇ، ئىناۋەتلىك بەزى يۇرت كاتتىلىرىنىمۇ جەم قىلدى.

نىياز ھېكىمبەگ كېڭەش ئەھلى يىغىلىپ بولغاندا ئاندىن دىۋانغا چىقتى. ئۇ ھەممەيلەن بىلەن بىرمۇبىر سالاملىشىپ چىققاندىن كېيىن، ئادەتتىكى بەگلەر ئارىسىدىن ئورۇن ئالغان خالمان پانسات، موللاجى تۇراپ ۋە تۆمۈر خەزىنچىبەگلەرگە ئالاھىدە ئىلتىپات كۆرسەتتى:

— قېنى تۆرگە مەرھەمەت قىلىشسىلا، ھەرقايسىلىرىدەك يۇرت كاتتىلىرىنىڭ جايى يۇرت ھاكىمبېگىنىڭ يېنىدىدۇر، — دېدى ئارقىمۇئارقا تەكەللۇپ قىلىپ.

ئۇلار تۇزۇت قىلماىلا نىياز ھېكىمبەگ ئولتۇرىدىغان مانجۇچە تەخت
يېنىغا كېلىپ ئۆرە تۇرۇشتى. بۇگۈن بۇ ئۇچەيلەننىڭ كەيپى خېلىلا جايىدا
ئىدى، تەخت تەرەپكە قاراپ ماڭغاندا بىر - بىرىگە ئەدەب بىلەن يول
بېرىشەتتى. كۆلكە ئالامەتلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان چىرايىدا ئىشەنچ، خاتىر-
جەملىك ئەكس ئېتەتتى. تېخى بىر كۈن ئىلگىرىلا قان چېچىشىدىغان
ئەلپازدا ئوشمەنلىشىپ يۈرگەن بۇ كىشىلەر نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئۇستىلىق
بىلەن ئەپلەشتۈرۈشى نەتىجىسىدىلا بۇگۈنكىدەك ياۋاش، چىقىشقاق، قائى-
دىلىك ئادەملەرگە ئايلانغانىدى...
نىياز ھېكىمبەگ تەختكە ئوبدان جايلىشىۋالدى - دە، دىۋانغا توپلان-
غان ئوتتۇزچە ئادەمنى ئالدىرىماي كۆزىتىپ چىقتى. قايسىدۇ بىر بەگ
يېنىدا ئولتۇرغان دورغا بېگىنى: «ھاكىمبەگكە ئوبدانراق سەپسې-
لىپ باق!» دېگەندەك نوقۇپ قويدى. يەنە بىرەيلەن نېمىشقىدۇر سو-
زۇپ ئۇھ تارتىۋالدى. سۆزسىزكى، كېڭەش ئەھلى نىياز ھېكىمبەگنىڭ
قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا گۆشىنى شۇلۇۋالغاندەك ياداپ، چېكە قورۇقلىرى
كۆپىيىپ، كۆزلىرى گويا كونا گەمدەك ئولتۇرۇشۇپ، ئاپتاپقا سالغان ئەش
شاپتۇلدەك قورۇلۇپ كەتكىنىگە ئەجەبلەنمەكتە ئىدى. شۇ ئەسنادا نىياز
ھېكىمبەگ گېلىنى قىرىپ كېڭەشتىكىلەرنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە قاراتتى
- دە، خاتىپ خۇتبە ئوقۇغاندەك تەلەپپۇز بىلەن سۆز باشلىدى:
— بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم، ھەرقايسى يۇرت كاتتىلىرىغا ئالدى
بىلەن دۆلەت قۇياشى، دىنىمىزنىڭ ھامىيسى، يەتتە شەھەرنىڭ خوجىسى
بەدۆلەت ئالىيلىرىدىن سېغىشلىق دۇئايى سالام! — ئۇ ئىككى يېنىدا
ئولتۇرغان ئەمىر لەشكەر، قازى لەشكەر ۋە قازى رەئىسلەرگە قاراپ بېشىنى
ئېگىپ ئالاھىدە سالام يەتكۈزگەندىن كېيىن ئاۋازىنى سەل كۆتۈرۈپ،
دېدى، — كاتتىلىرىمىزغا مەلۇم، كەمىنە خوتەن ھاكىمبېگى قۇتلۇق بىر
سائەتتە قەشقەر دار سەلتەنىتىدە ھازىر بولۇپ، غازى ئالىيلىرىنىڭ مۇبارەك
دىدارىنى كۆرۈپ، شىرىن - سۇخەن سۆھبىتىنى ئاڭلاشقا مۇشەررەپ

بولدۇم ھەم ھەرقايسىلىرىڭىزمۇ كۆپتىن كۆپ دۇئايى سالام، ياخشى تىلەك-
لەرنى ئېيتىپ قايتتىم. ئۇ ئالىيلىرى خوتەندە ئۇستىقامەت قىلغۇچى ئەزىزلەر
ۋە پۇقرالارنىڭ خان ئەمرىنى تۇتۇپ، ھەققى - ھۆرمىتىگە دۇئا قىلىپ،
مۇسۇلمانچىلىقنى بەجا كەلتۈرۈۋاتقىنىنى ئىشتىپ كۆپ خۇرسەن بولدى.
جانابىي ئەمىر لەشكەر، جانابىي قازى لەشكەر كەبى كونا بۇرادەرلىرىنىڭ،
قازى رەئىس كەبى يېڭى يارەنلىرىنىڭ ئۆم-ئىتتىپاق بولۇپ، پىقىر ھاكىم-
بەگنىڭ ئەمرىگە پەرمانبەردارلىق كۆرسەتكىنىگە تەشەككۈر-تەۋەززۇلار
بىلدۈردى...
دۇۋان ئىچى چۈشىن ئۇچسا ئاڭلانغىدەك تىمتاس ئىدى. ۋەز ئاڭلاۋات-
قانلار نىياز ھېكىمبەگنىڭ سۆزىنىڭ ئەمدى قايسى يۆنىلىشكە بۇرۇلىدىغان-
لىقىنى بىلىۋالماقچى، سۇنى كۆرۈپ، ئاندىن ئۆتۈك سالماقچى بولغاندەك
جىمجىت ئولتۇرۇشاتتى.
نىياز ھېكىمبەگ سۆزىگە زور قىزىقىش بىلەن قۇلاق سېلىۋاتقان
بەگلەرگە قاراپ، قانائەت ھاسىل قىلدى ۋە يېنىك ھۆتىلىپ قويۇپ،
سۆزىنى داۋام قىلدى:
— ئۇلۇغ ئاللا مۇبارەك ۋەھىيلىرىنىڭ بىرىدە «ئادەم ھەممە نەرسى-
دىن بىھاجەت بولغاندا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا ئىسيانكارلىق باش كۆتۈرىدۇ»
دەپ بېشارەت بېرىپ، بەزى بەندىلىرىنى ئاگاھلاندۇرغانىكەن. ھالا بۇگۈن-
كى كۈندە بۇ ئاگاھ خوتەن پۇقرالىرىغا كۆپرەك لايىقتۇر. ھالبۇكى،
شەپقىتىمىز تۇپەيلى قورسىقى تويۇپ، دولىسى ئاپتاپ كۆرگەن ئىمانى
سۇس پۇقرا نان بەرگەننىڭ قولىنى چىشلەپ، تۇز بەرگەننىڭ تۇزلۇقىنى
چېقىشقا تۇتۇندى. ئاتالىق غازى ئالىيلىرى كەمىنە ھاكىمبېگىگە مەرھىمىتى-
نى ئايىماي قولقانات ۋە ھەمدەم بولغاي دەپ تەيىن قىلغان مىرزا ئابباس
جانابلىرىغا قەست قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ ياۋاش، ساداقەتمەن دېگەن داڭقىغا
چوڭ داغ چۈشۈردى. ئاڭلىسام، مۇرتەد بولۇپ كەتكەن بىر توپ باشباش-
تاق قاراقاشلىق بىر ساراڭ دەرۋىشنىڭ كەينىگە كىرىپ، بەتنىيەت دۈشمەن-

لىرىمىزگە مەدەتكار بوپتۇدەك، — ئۇ ئاغزىنى مىدىرلىتىپ دۇرۇت ئوقۇۋال-
غاندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — پىقىر ئۇچۇقتىن-ئوچۇق
توپىلاڭ تونىنى كىيگەن ئۈچ قاتىل ۋە ئۇنىڭ ھىماتلىرىدىن ئۆزگە ئازغان
مۇسۇلمان بەندىلەرنىڭ دىلىغا ئىمان، تەبىئىتىگە ئىنساپ، نىيىتىگە تەۋپىق
تىلــەيمەن. ئاللانىڭ بىر سۈپىتى راھـماندۇر، ئۇ تۇۋا قىلغانلارنى كەچۈر-
گۈچىدۇر...

نىياز ھېكىمبەگ سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، كۆزلىرى يىراقتىن
كۆرۈنگەن سازلىقتەك پىلىلدىغىلى تۇردى. ئاۋازى ياغسىراپ قالغان چىغىرىق
ئاۋازىدەك ئىنچىكىلەپ كەتتى. ئاغزى ئۆمچىيىپ، موللىسىدىن تەنبىھ
ئاڭلىغان تالىپنىڭ ئۆزىگىلا ئوخشاپ قالدى.

— «ۋاپاغا جاپا بارمۇ دېسە، ئىزدىسەڭ تېپىلار» دەپتىكەن. كۆڭلۈم-
دىكىنى ئېيتسام، مەن خوتەنلىكلەردىن خاپا بولدۇم. شۇنچە يىراق يۇرت-
تىن ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمنى، دوست - بۇرادەرلىرىمنى، پاراۋان مەئىشىتىم-
نى تاشلاپ بۇ يەرگەكېلىشىمدىن مەقسەتمۇ يۇرتنى ئامان، پۇقرانى باياشات
قىلىش ئۈچۈن ئەمەسمىدى؟ ئەمدى مەن پۇقرالاردىن نىمە كۆرۈۋاتىمەن؟
ئاتالىق غازىنىڭ تۇغقىنى شېھىت قىلىندى، ئەمدى ئۇنىڭ يۈزىگە قانداق
قارايمەن، بۇ مەن بىچارىگە نى ئاھانەت، نى نومۇس؟

دىۋاندا پىچىرلاشلار باشلاندى. كىمدۇر بۇرنىنى تارتىپ مىشىلدىدى.
يەنە بىرنەچچە ئادەم دەمداردەك بوقۇلداپ يىغلاپ تاشلىدى. نىياز ھېكىم-
بەگ كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ھاكىمبېگلار ئاش بەرگەنىڭ قازىنىنى چاققان، ئاتالىق غازى
ئالىيلىرىغا تۇزكورلۇق قىلغان، باج - خىراج تاپشۇرۇشتىن باش تارتقان
بىنومۇسلارغا ئەسلىدە قىلىچ - نەيزە بىلەن جاۋاب بەرسە بولاتتى. بۇنى
ئاللامۇ، شاھ ئالىيلىرىمۇ مۇۋاپىق كۆرەر ئىدى. بىراق پىقىر كىچىكىدىن
يۇمشاق كۆڭۈل، ساددا، مېھرىبان بولۇپ چوڭ بولغانىكەنمەن. شۇڭا قان-
پان دېگەننى كۆرسەملا ئىچىم ئېلىشىدۇ. ئاتامنى ئۆلتۈرگەن دۈشمەن

بولسمۇ، بىرلا يىغلىسا مومداك ئېرىپ كېتىمەن. نېمە ئىلاج، دۈشمەنلى-
رىمنىڭ، ئازغۇنلارنىڭ كۆڭلىگە جايىمازدا ئولتۇرۇپ ئىنساپ تىلىمەكتىن
ئۆزگە ئىش قولۇمدىن كەلمەيدۇ، — ئۇ بىرىنىڭ مۈرىسىگە بىرى بېشىنى
قويۇپ ئانىسى ئۆلگەن يېتىم ئوغۇلدەك ياش تۆكۈۋاتقان كىشىلەرگە قاراپ
ئاتلارچە تەلەپپۇز بىلەن دېدى، — سەۋر قىلىڭلار بەگلىرىم، سەۋر
قىلىڭلار، «سەۋر قاچىسىنىڭ تېگى ئالتۇن» دېگەنىكەن ئاقىللار، مېنىڭ
تېخى سىلەرگە دەيدىغان سۆزۈم بار. بىر يىلدىن بۇيان خوتەنلىكلەرگە
پاراۋانلىق كۆزلەپ كۆيدى - پىشتى بولۇپتىمەن، بىر ئاي ئاتالىق غازىنىڭ
قوبۇلىدا يۈرۈپتىمەن، ئەمدى ئاجىز تېنىمگە هاردۇق يېتىپ، پۇت-قولۇم-
دىن ماجال قېچىپتۇ. تومۇرۇمنى تۇتۇپ كۆرگەن هۆكۈمالارنىڭ دېيىشى-
چە، سوغىقىم ئېشىپ، ئۇزايىمدىكى كۆيگەن خىلىتلار كىسەلگە چىقىپتۇ.
ئۇن بەش- يىگىرمە كۈن شەربەت ئىچىپ شىپا تاپمىسام بولمىغۇدەك،
شۇڭا يۇرت سوراش ئىشىنى ۋاقتىنچە ئەمىرلەشكەر خالمان پانسات جانابلى-
رىغا هاۋالە قىلماقچىمەن، كۆرۈۋاتىسىلەر، بۇرادىرىمىز موللاجى تۇراپ
بىلەن قازى رەئىس جانابلىرى ئەمىرلەشكەرنىڭ يېنىدا كۈچلۈك تىرەك
بولۇپ تۇرۇپتۇ. «موزاينىڭ بېشىغا كەلگەن كۈن ئۆيىنىڭمۇ بېشىغا كەپتۇ»
دېگەن ماقال بار، بۈگۈن مىرزا ئاباس جانابلىرىنى ئۆلتۈرگەن قارا
يۈرەكلەر ئەته قايسى بەگ، قايسى يۇرت بېشىنىڭ گېلىغا خەنجەر ئۇرىدۇ؟
بۇ خۇداغا ئاشكارا، بەندىگە قاراڭغۇدۇر. قوينىدا پىچاق ساقلاپ يۈرگەن
بۇنداق گۇناهكارلارنى قانداق قىلىسىلەر، گۇناهكارلارغا مەدەت بەرگەنلەر-
نى قانداق ئەدەبلەيسىلەر، باج-خىراج تۆلەشنى رەت قىلغانلارغا نېمە
دەيسىلەر، قاراپ بېقىپ يول تۇتارسىلەر، هەر ئىشتا خالمان پانسات
جانابلىرىنىڭ ئاغزىغا قارارسىلەر...

شۇنداق قىلىپ، نىياز هېكىمبەگ ئۆلۈم ئالدىدا بالا-چاقىلىرىغا
ۋەسىيەت قىلغاندەك هېسابسىز ۋەز - نەسىهەت ۋە ساناقسىز بېشارەتلەرنى
قالدۇرۇپ، ئىچ ئاغرىتىش نەزەرى بىلەن ئۇچىيىپ تۇرغان كىشىلەرگە

ئەھلىنىڭ كۆزىچىلا تەختنى بىكارلىدى. ئۈچ-تۆت مۆلازىمىنىڭ تەرەپ - تەرەپتىن يۆلىشى بىلەن يۆتىلىپ - قىقىلىپ، مۈشتۈمى بىلەن ئۇمۇرتقىسىنى يېنىك ئۇرغان پېتى خاس قوبۇلخانىسى تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ھاكىمبېگنى تۈنجى قېتىم مۈشۈكتەك بىچارە ھالەتتە كۆرگەن ئۇن نەچچە كىشى ئۇنى گۆرگە كىتىۋاتقاندەك ھېس قىلىشىپ، كەينىگە ئەگىشىۋىدى، شۇ ھامان خالمان پانساتنىڭ زەردىسىگە دۇچ كەلدى. يىگى ھۆكۈمران خالمان پانسات خېلى قاتتىق تەلەپپۇز بىلەن دىۋاندىكىلەرنى تەرتىپكە چاقىردى ۋە:

— شەرىئەت ئۆلىماسى، مۇفتى ئاخۇنلۇقۇمنىڭ گوۋاھلىق بېرىشىچە، ئۇلۇغ ھەدىس شېرىپتە «جەننەت قىلىچنىڭ سايىسى ئاستىدا» دېگەن گەپ بار ئىمىش. بۇ ئايەتنىڭ مەنىسىنى مۇفتى ھەزرەتلىرىدىن ئاڭلاڭلار، — دېۋىدى، موللاجى تۇراپ دىمەكچى بولغانلىرىنى كۆڭلىگە مارجان تىزغاندەك تىزىپ تەييار تۇرغان مۇفتىغا «قېنى باشلىسىلا» دېگەندەك ئىشارەت قىلدى.

ئوتتۇز ئىككىنچى باب

كېچىكىپ كەلگەن باھار

قىشنىڭ جانغا پاتقان سوغۇق دەملىرى بارا - بارا ئاجىزلاپ، باش ئەتىيازنىڭ ئىللىق نەپەسلىرى كۆپۈلدەپ ئۇرۇلۇشقا باشلىدى. قىش بويى ئاسماننى غوۋۋالاشتۇرۇپ تۇرغان كۈل رەڭ تۇمان باھار شامىلىنىڭ زەربىسى بىلەن ئاستا - ئاستا كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. ھاۋا سۈزۈلۈپ، كونىلۇن تاغلىرىنىڭ يىراق چوققىلىرىمۇ بىر قاراشتىلا كۆزگە چېلىقىدىغان بولدى. ئۆگزىلەرنىڭ بۇرجىكىدە، تۇرخۇن كەينىدە، تام - قاشالارنىڭ تەسكەي

تەرپىدە يىغىلىپ قالغان قار - مۇزلار بىر كىچىدىلا ئېرىپ تۈگىدى.
لاي ئارىلاش ئەگىزگە ئايلانغان مۇز پارچىلىرى ئۈرنىدىن چىم-چىغىرتماق،
كاككۈككۈلى دېگەندەك يۇمران ئۆسۈملۈكلەر ئۈنۈپ چىقىپ تەبىئەت
ھۆسنىگە يارىشىملىق رەڭ بەردى. بىرەر تال دان ئىزدەپ كۆللۈكلەردە،
كونا خامانلاردا سەرسان بولۇپ قىش قىيىنچىلىقىدىن جاق تويغان قۇش-
قاچلار ئەمدى تېرەك پوتىللىرى ئارىسىدا ئەركىن يايراپ ئۆز ناخشىسىنى
تووۇلاشقا باشلىدى. باھار يىللاردىكىدىن كېچىكىپرەك كەلگەن بولسىمۇ
لېكىن بەربىر يېتىپ كەلدى. ئۇ ئۆزى بىلەن بىللە تەبىئەتكە، گۈل-گى-
ياھلارغا، قۇشلارغا يېڭى سىزىم، يېڭى جان ئەكەلدىيۇ. باھار تىۋىشىغا
ئەڭ سەزگۈر، ئەڭ تەشنا بولغان ئىنسان قەلبىگە ھېچقانداق ئىللىقلىق
ئاتا قىلالمىدى.

ئۈزۈكچىلىك مەزگىلىدە «ئانا، نان» دەپ كۆزلىرىگە تەلمۈرگەن
ئىمجان بالىسىنىڭ دەردىدە ساراڭ بولاي دەپ قالغان بىچارە ئانىلار باھار
قۇشلىرىنىڭ نەغمىسىدىن بىخەۋەر ئىدى. «ئاباس مىرزىغا قەست قىلدى»
دېگەن بەتنام بىلەن زەي زىندانغا تاشلانغان، ئېغىر ھاشاغا مەھكۇم
قىلىنغان ئاتىلارنىڭ تېنى ئەتىيازنىلا ئەمەس، بەلكى قىش بىلەن يازنىڭ
ھارارەت پەرقىنىمۇ سەزمەس بولۇپ قالغانىدى. ئاچ - يالىڭغاچلىقتىن
دەرمانى ئۈزۈلگەن سەبىي باللارنىڭ توپا توزۇپ تۇرغان چىرايلىرىدىن
كۆلكە دېگەن نەرسىنىڭ ئىزناسىمۇ تېپىلمايتتى. ئۇلار ئەمدى تىنچ زامانلا
دىكىدەك تال سۆگەتتىن نەي ياساپ باھار نەغمىسى قىلالمايتتى. ھەتتا
يېزا- قىشلاقلاردا ھۆپپىدە ئېچىلىپ كەتكەن ئۈرۈك چېچەكلىرىمۇ ئۇلار-
نىڭ نۇرسىز كۆزىگە ھازىدار ئادەمنىڭ ماتەم كىيىمىدەك كۆرۈنەتتى.

باھار ئەلچىسىنىڭ يۇگۈرۈك قەدىمى بۇ كۆنلەردە ئوردا ئىچىگىمۇ،
ئوردىغا يانداش پادىشاھلىق باغقىمۇ يېتىپ كەلگەنىدى. چىملىق يىلانباغرى
ئېرىقلاردا ناخشا تووۇلاپ ئېقىۋاتقان سۈزۈك سۇ، غۇژمەك-غۇژمەك بولۇپ
ئېچىلىپ كەتكەن قىپقىزىل شاپتۇل چېچەكلىرى، چېچەك چوقۇلاپ،

بىر-بىرىنى قوغلىشىپ يۈرگەن قۇشلارنىڭ تىنىمىي سايراشلىرى بۇنىڭغا گۈۋاھلىق بېرەتتى. بولۇتسىز كۆك ئاسمان، پارقىراپ تۇرغان ھارارەتلىك قۇياش ۋە مەگزىگە ئاپتاپ سىڭگەن يېشىل ھاياتلىق باھار شاۋقۇنىدا يېڭىنى چايقىلىۋاتقان بۇ باغقا سېھرىي كۈچ ئاتا قىلاتتى. ئەتىياز كۈنلىرى كەمدىن كەم ئۇچرايدىغان بۇنداق ئۇچۇق ھاۋا بوگۈن باغنىڭ چىمەنلىك بىر يېرىدىن ئورۇن ئالغان نىياز ھېكىمبەگنىڭ كەيپىنى خېلىلا كۆتۈرۈۋەتكەنىدى. گەرچە ئۇ كېسەل باھانىسى بىلەن ئەل كۆزىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، باشقىلارنىڭ قولى بىلەن مۇرادىنى ھەل قىلىپ يۈرگەن بولسىمۇ. لېكىن چىرايىدا كېسەللىك ئالامەتلىرىدىن ئەسەرمۇ يوق ئىدى. راستىنى ئېيتقاندا، ئۇنىڭ كەيپىنىڭ كۆتۈرۈلۈشىگە ئەتىياز ھاۋاسى، باغ مەنزىرىسى ئەمەس، بەلكى ئامەت قۇشىنىڭ ئۆزىگە يېقىن بىر يەردە ئەگىپ يۈرگەنلىكى سەۋەب بولۇۋاتاتتى.

نىياز ھېكىمبەگ دىۋاندىن خاس قوبۇلخانىسىغا، قوبۇلخانىدىن باغقا يۆتكەپ كېلىنگەن مانجۇچە ياسداق تەختتە شاھنشاھلاردەك كېرىلىپ ئولتۇراتتى. ئىككى ئالقىنى بىلەن تەختنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئەجدىھا بېشىنى مەھكەم سىقىمداپ، ئىسكىلاچ مەيسە كىيىۋالغان ئاياغلىرىنى تەخت ئالدىدىكى كۇرسىغا قويىۋالغانىدى.

ئۇ قوبۇلخانىدا بولغان چاغلىرىدا خۇددى پارالىچ ئادەمدەك، قاتمۇ-قات كۆرپىلەر ئۈستىدە ئېغىناپ، ماموق ياستۇقلارغا يانپاشلاشقا ئادەتلەنگەنىدى. بىراق بىر مەزگىل دىۋانغا بارمايدىغان بولغانلىقتىن ئۇ ھېلىقى كېچەشتىن كېيىنلا تەختنى ئۆزى بىلەن بىللە قوبۇلخانىغا ئەكىلىۋالدى. بۇنىڭدا دىۋاندا ئىشلەۋاتقان خالمان پانساتنىڭ تەختكە مېھرى چۈشۈپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشىمۇ، يېنىدا ساقلاپ روھىنى كۆتۈرۈشىمۇ نەزەرگە ئالغاندەك قىلاتتى. باغ ئىچىدە تەختتە ئولتۇرۇش گەرچە ئېشەككە ئېگەر توقۇغاندەك قاملاشمىغان ئىش بولسىمۇ، لېكىن ئۇ شۇنداق قىلىشنى خالايتتى. تەخت ئۇنىڭ نەزەرىدە ھۆكۈمرانلىقنىڭ نىشانىسى، ھۆكۈمران-

نىڭ بىردىنبىر مۇقەددەس مۈلكى بولۇپ ھېسابلىناتتى، ئۇنىڭچە جەڭ مەيدانىدا جان بېرىدىغانلارمۇ، جان ئالىدىغانلارمۇ پەقەت تەخت ئۈچۈنلا شۇنداق قىلاتتى. ئۇلارنىڭ تەختتىن ئۆزگە مەنپەئەتىنىڭ بولۇشى زادىلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئاسىيلىق، مۇناپىقلىق ۋە ھىيلە - نەيرەڭ ھېسابىغا ئېرىشكەن مۇشۇ تەختتە ئولتۇرغاندىلا ئۇ ئۆزىنى ئەڭ بەختلىك، ئەڭ بىخەتەر ھېس قىلاتتى.

ئۇ بۈگۈن چۈشتىن بۇرۇن قەشقەردىن كەلگەن ھەدەيچىنى مۇشۇ تەختتە ئولتۇرۇپ قوبۇل قىلدى. ياقۇپبەگ مۆھۈر باسقان پىچەتلىك خەتنى مۇشۇ تەختتە ئولتۇرۇپ تاپشۇرۇۋالدى. ئارقىدىنلا قۇدالاي ئەۋەت-كەن مەلۇماتچى بىلەنمۇ مۇشۇ تەختتە ئولتۇرۇپ كۆرۈشتى.

تەختىنىڭ كارامىتىدىنمۇ ياكى تەدبىرىنىڭ خىسلىتىدىنمۇ، ئىشقىلىپ قەشقەردىن كەلگەن مەلۇماتنىڭ ھەر ئىككىسىلا خۇش خەۋەر بولۇپ چىقتى. ياقۇپبەگ ئۆز خېتىدە: نىياز ھېكىمبەگنىڭ ساداقەت يۈزىسىدىن ئاباس مىرزىنى قەست قىلغۇچىنى ئۆز ۋاقتىدا تۇتۇۋېلىپ قەشقەرگە يوللاپ بەرگىنىگە، نەزىر - نىياز ئۆتكۈزۈپ ئۆلگۈچىنىڭ روھىنى خۇش قىلغىنىغا ئاپىرىن ئوقۇغان ۋە ھەمدەم باتۇرنىڭ دارغا ئېسىلغانلىقىدىن ئۇچۇر بەرگە-نىدى.

گەرچە ياقۇپبەگنىڭ «ھەمدەم قارماقنى دارغا ئاستۇق» دېگەن ئۇچۇ-رى بىلەن، قۇدالاينىڭ «ھەمدەم قارماق جامائەتنىڭ كۆزىچىلا چېپىپ تاشلاندى» دېگەن گېپى ئارىسىدا خېلى چوڭ پەرق بولسىمۇ، لېكىن نىياز ھېكىمبەگ بۇ پەرققە ئانچە ئېتىبار قىلىپمۇ كەتمەيتتى. مەيلى دارغا ئېسىلسۇن ياكى چېپىپ ئۆلتۈرۈلسۇن، پەقەت ئۆلتۈرۈلگەن بولسىلا كۇپايە قىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆزىنى تەشۋىشلەندۈرۈپ تۇرغان بىر چوڭ ۋەقەنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك ئاخىرلاشقانلىقىغا ئىچ - ئىچىدىن مەمنۇن بولدى ۋە: «ئى تەڭرىم، مۈشكۈلۈمنى ئاسان قىلغىنىڭغا رەھمەتلەر بولسۇن» دەپ پىچىرلاپ قويدى.

— جانابي هاكىمبەگ ئالىيلىرى،— دېدى تەختنىڭ ئۈچ قەدەم نېرىسىغا كېلىپ توختىغان بىر مۇلازىم بېشىنى كۆتۈرمەي تۇرۇپ، — دەرۋازا ئالدىدا بىر كىشى بېگىم بىلەن كۆرۈشىدىغان زۆرۈر ئىشىم بار ئىدى، دەۋاتىدۇ. بېگىمنىڭ ئارامىنى بۇزما، دېسەك تېخى ئۇنىمايدۇ، شۇڭا ئۆزلىرىگە خەۋەر قىلدۇق...

نىياز ھېكىمبەگنىڭ تەختى ئىككى ئادەم بويى ئېگىزلىكتىكى قېلىن ئەنجان تېمى بىلەن قورشالغان كەڭ باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر پارچە ئوچۇقچىلىققا جايلاشتۇرۇلغانىدى. ئالاھىدە تاللىۋالغان ھەم تىلسىز، ھەم گاس بىر مۇلازىم تەخت كەينىدە سايىۋەن تۇتۇپ تۇراتتى. تولۇق قورال-لانغان ئالتە - يەتتە مەھرەم ئۇنى ئون نەچچە قەدەم نېرىدا تۇرۇپ مۇھاپىزەت قىلاتتى.

ئۇ دەرۋازا ئالدىغا كەلگەن كىشىنىڭ تەقى - تۇرقىنى ئىنچىكىلىك بىلەن سورۇشتە قىلغاندىن كېيىن ئۇنى باشلاپ كېلىشكە ئىجازەت بەردى ۋە سايىۋەن تۇتۇپ تۇرغان مۇلازىمغا «ئۆزۈڭنى چەتكە ئال» دېگەندەك ئىشارەت قىلدى. نىياز ھېكىمبەگ زىل ۋە مەخپىي ئىشلار ئۈستىدە باشقىلار بىلەن سۆھبەت قۇرغاندا يېنىدا ھېچكىمنى تۇرغۇزمايتتى. سايىۋەنچى مۇلازىمنىڭ تۇغما تىلسىز ۋە گاسلىقى بىرقانچە قېتىملىق ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن كۆزىتىشلەر ئارقىلىق تولۇق ئىسپاتلانغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ يەنىلا گۇماندىن خالىي ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ يالغاندىن گاس - گاچا بولۇۋالغىنىنى ياكى ئاڭلاش، سۆزلەش ئىقتىدارىنىڭ تۇيۇقسىز ئەسلىگە كېلىپ قېلىش ئېھتىمالىنى چەتكە قاقمايتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي، ئۈستىبېشى مازار-ماشايىخلارغا ئېسىلغان پۇرۇچ قورچاققا، چىرايى ھەبەش زەڭگىلىرىگە ئوخشايدىغان پاكىنەك بىر ئادەم تەخت ئالدىدا پەيدا بولدى. ئۇ پۇكۇلۇپ تەزىم قىلغاندىن كېيىن، قۇدۇق ئاستىدىن چىققاندەك ئاجىز ئاۋاز بىلەن:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم بېگىم، پەرمانلىرىغا بىنائەن يېتىپ كەلدىم، — دېدى ۋە بۇرنىنى تارتىپ قويدى.

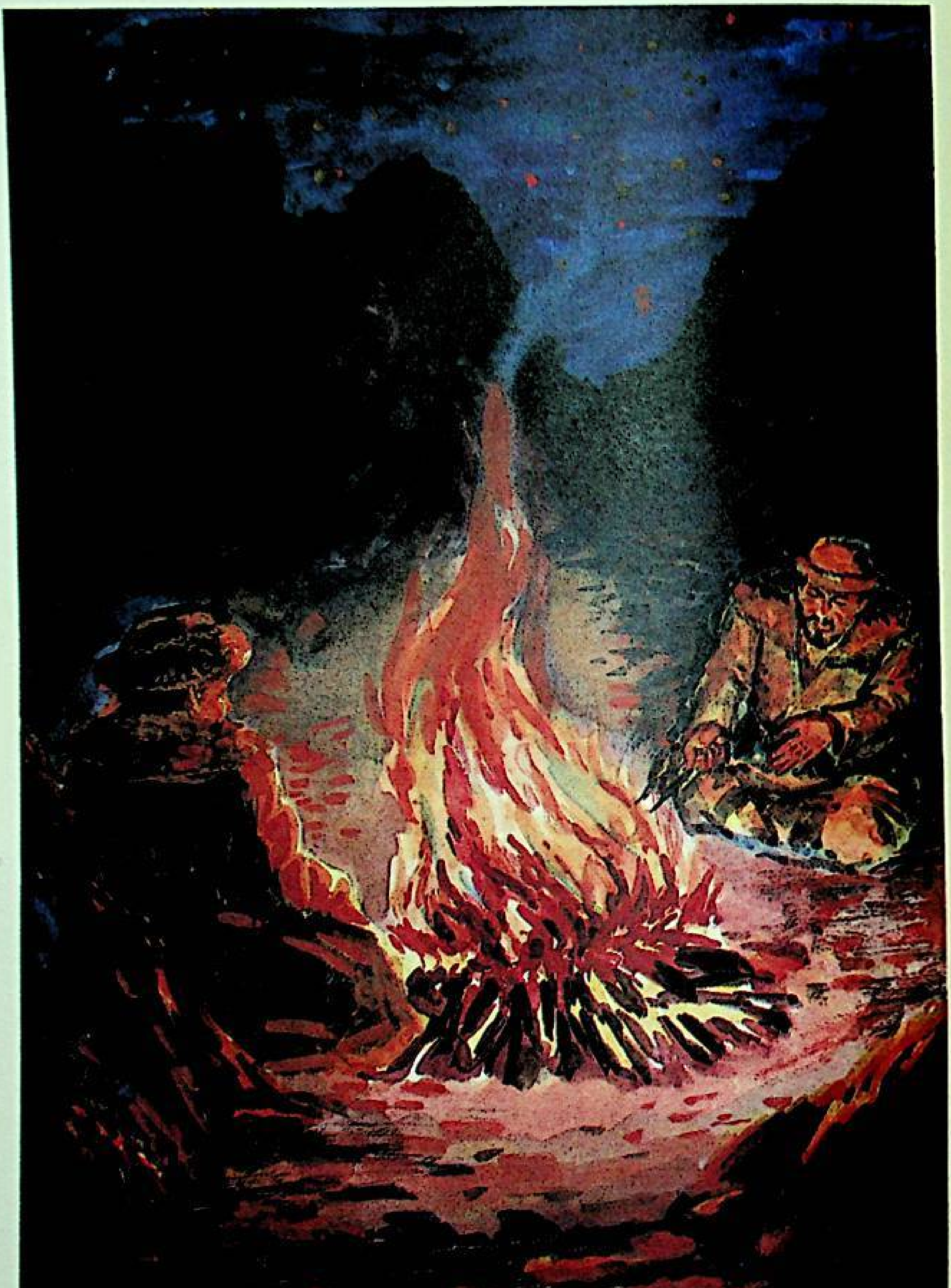

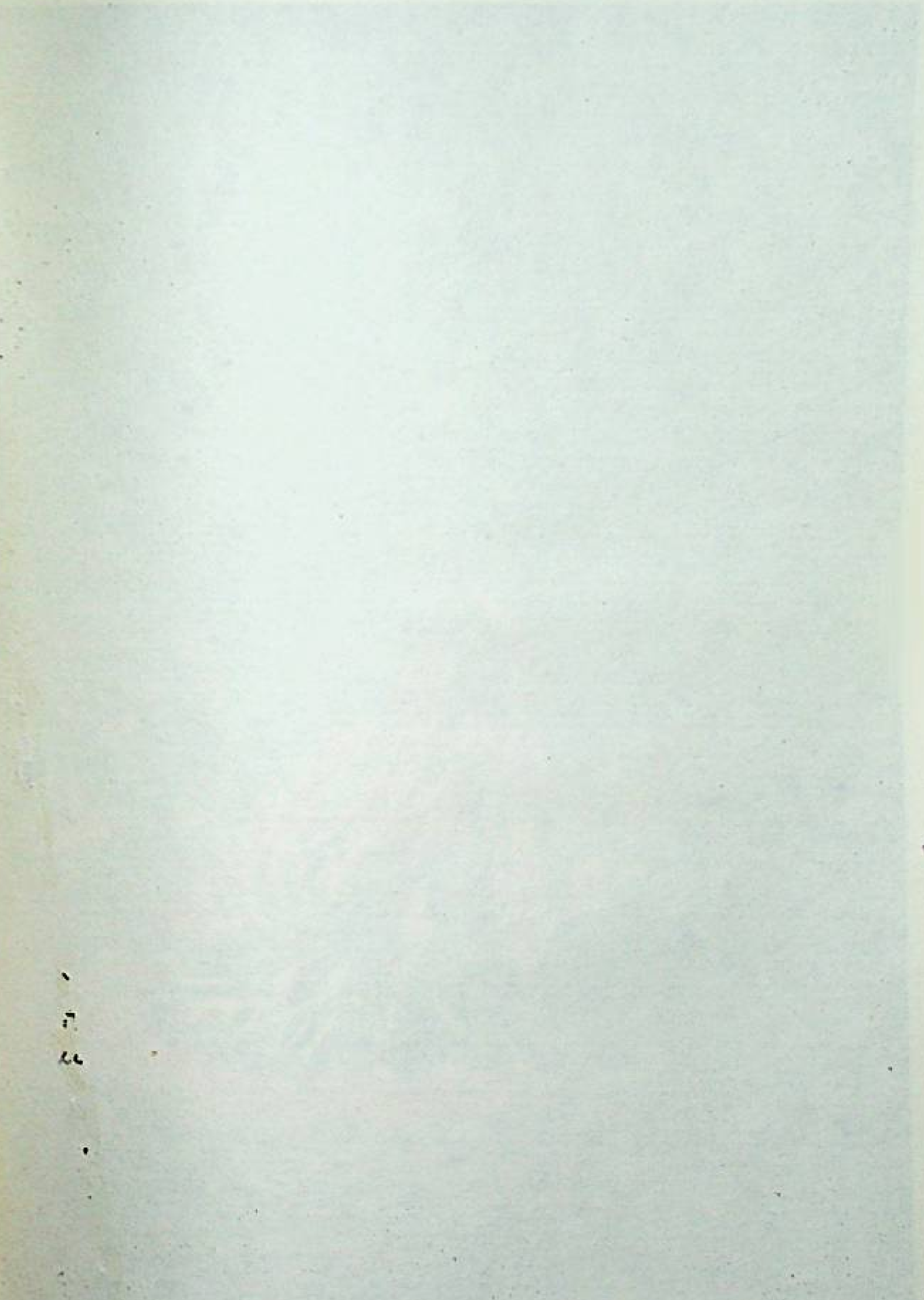

نىياز ھېكىمبەگ نېمىدىندۇر يىرگەنگەندەك چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ تۇرۇپ ئەتراپىغا زەن سېلىشۋالغاندىن كېيىن:

— قېنى سۆزلە شىرىپ شەيتان، ئىشلىرىڭ قانداقراق، قازى رەئىس-نىڭ ئارغىماقلىرى ئوبدانمۇ؟ — دەپ سورىدى كىرگەن كىشىدىن. ئۇنىڭ باشقىلارنىڭ لەقىمىنى تىلغا ئالغىنى ئەركىلەتكىنى بولۇپ ھېسابلىناتتى. ھاكىمبەگنىڭ ئۆزىنى بىراقلا «شەيتان» دەۋەتكىنىدىن ئۇن تەڭگە ئىنئام ئالغاندەك خۇش بولۇپ كەتكەن شىرىپ شەيتان قوللىرىنى خۇددى كىرىنى ئېزىۋاتقاندەك ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— قازى رەئىسنىڭ ئارغىماقلىرى راسا سەمرىپ كەتتى ھاكىمبېگىم، شۇ تۇرقىدا ساغرىسىدا تۇخۇم قويسا توختىغۇدەك...

— شۇنچىلىك ياپيا گەپنىمۇ چۈشەنمەسەن شەيتان، بېگىمنىڭ خەقنىڭ ئارغىمىقى بىلەن نېمە ئىشى، — نىياز ھېكىمبەگ سەل تېرىكتى، ساغرىسى تەختىنى ئازراق كۆتۈرۈلدى، — ساڭا نېمە قىل دېگىنىم يادىڭدىمۇ؟

— يادىمدا بېگىم، يادىمدا، نېمىدەپ يادىمدا بولمىسۇن...

— ھە، گەپنىڭ پوسكاللىسىنى قىل ئەمىسە!

— ماقۇل، ماقۇل، بېگىم، — شىرىپ شەيتانمۇ ھاكىمبەگنى دوراپ، ئەتراپقا ئېھتىيات بىلەن قارىۋالغاندىن كېيىن دېدى، — تاپشۇرۇقلىرىغا بىنائەن ئات باققاچ، ھويلا - ئارامنىڭ بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىنى، قازناقنىڭ ئۇجۇر - بۇجۇرىنى قويماي ئاختۇرۇپ چىقتىم، ئاتخانىنىمۇ توڭگۈزدەك قېزىۋەتتىم، لېكىنزە، ئالتۇن ئەمەس، بىرەر پارچە مىسمۇ ئۇچرىتالمى-م...

— ھەي لامزەللە، مەن قازناققا كۆپرەك دىققەت قىل، ئۇ يەردە كۆپ ياكى تۆگە ساندۇقى دېگەندەك نەرسىلەر بارمىكىن دېمىدىممۇ، ئاتخانىنى قېزىپ نېمە قىلاتتىڭ؟ مۇبادا قازى رەئىس ياكى ئۇنىڭ خو-تۇن-بالىلىرى گۇمانلىنىپ قالسا قانداق قىلىسەن؟

— تېنىۋالىمەن، بېگىم.
— ئورۇپ قىينىسا ياكى پۇل-مال بەرسىچۇ؟
— ئىقرار قىلمايمەن!
— ھەببەللى، دېگەنىبلەن ئەقلىڭ خېلى جايىدا جۇمۇسېنىڭ — نىياز ھېكىمبەگ شېرىپ شەيتاننى ماختاپ قويۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — دېگەندەك، قارى رەئىسنىڭ ئاتلىرىنى ئوبدان باق. ئۇلارنى تولۇمدەك سەمرىتىۋەت، ئاتقا مىنگەندە ئېگىشىپ دومبەگنى توتۇپ بەر. ئۇ سەندىن رازى بولۇۋەرسۇن، ساڭا ئىشىنىۋەرسۇن، سەنمۇ چاندۇرماي يۈرۈپ قىلـ دىغىنىڭنى قىلىۋەر، قاچانىكى بىر دۆۋە تىللانىڭ دېرىكىنى ئالالىساڭ، كۆڭلىكىڭنى يۆيۈپ ئاتخانىنىڭ ئۆگزىسىگە ئاس!
— قۇللۇق، تەقسىر، دېگەنلىرىدەك قىلىمەن.
— مانا ماۋۇنى ئېلىپ چاپسان يولۇڭغا ماڭ، ئېسىڭدە مەھكەم تۇت، مەن سېنى كۆرمىدىم، سەن مېنى كۆرمىدىڭ. تىلىڭغا، بېشىڭغا ھېزى بول!
— ماقۇل، تەقسىر...
تۆت ئايدىن بېرى تۆمۈر خەزىنىچىبەگكە مىراخور بولۇۋېلىپ، نەچچە چارەك ئالتۇننىڭ ئىز-دېرىكىنى قىلىۋاتقان شېرىپ شەيتان نەچچە يارماق چاي پۇلىنى چۆنتىكىگە سالدى - دە، «خوش، خوش» دېگىنىچە باغدىن چىقىپ كەتتى.
شەيتان لەقەملىك بۇ پاكىنەك، سېمىز كىشى ئەسلىدە قارى رەئىس تۆمۈر خەزىنىچىبەگكە ئانا جەمەت تۇغقان كېلەتتى. ئۇنىڭ ئانىسى ئالەمـ دىن ئۆتكەندىن كېيىنكى كۇنلەردە خوتەن ھاكىمى بولغان ئەلىشىر بەگ تېخى بەگلىك مەنسىپىدە ئىدى. تۆمۈر خەزىنىچىبەگ بولسا مەدرىسىدە ئوقۇيتتى. ئانىسى سەكراتتا يېتىپ ئوغلىغا: «ناۋادا بېشىڭغا كۈن چۈشۈپ قالسا ئانا تەرەپ بەگ تۇغقىنىڭ ئەلىشىرنى ئىزدە» دەپ ۋەسىيەت قالدۇرۇپ كۆز يۇمدى. تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ ئانىسى بىلەن شېرىپ شەيتاننىڭ

ئانىسى خېلى بۇرۇن ئۆلۈپ كەتكەچكىمۇ، شىرەم تونۇغانلىقى ھەر ئىككىسىگىلا قاراڭغۇلۇق بولۇپ قېلىۋەردى. بۇرۇنقى خەت تارتماستىلا ئاتا - ئانىسىدىن يېتىم قالغان شىرىپ ئاتا كەسپىنى ئۇدۇم قىلىپ ئېشەك بازىرىدا دېگۈدەك چوڭ بولدى. بېدىكلىك ھاياتى ۋە بېدىكلەرچە ھىيلە - نەيرەڭ ئۇنىڭ مىجەزىگە قوۋۇلۇق- شۇملۇقنى يەتكۈچە سىڭدۈردى. ئۇنى ئالداپ، بۇنى شۇلۇپ، ئەرزان ئېلىپ، قىممەت سېتىپ يۈرۈپ خارابىدىكى ئۆمۈچۈككە ئوخشاش، باشقىلار باغلىغان تورغا ئىلىشىپ، ئۆزىمۇ باشقىلارغا تور سېلىپ يۈرۈپ كۈنىنى كۈن ئەتتى، بىراۋنىڭ قولىغا قاراپمۇ قالمىدى، ئانىسىنىڭ ۋەسىيىتى، ئەلىشىر بەگ دېگەنلەرمۇ يادىدىن چىقىپلا كەتتى.

بىر كۈنى ئۇ يۇرۇڭقاشلىق بىر كىشىدىن تۇرغان يېرىدىن بىر غېرىچمۇ سىلجىمايدىغان بىر مادا ئېشەكنى ئەرزانلا سېتىۋالدى - دە، ئېشەكنىڭ تېزەكلىكىگە چىمەلتەك بارماق چوڭلۇقىدىكى ئۆشۈدۈرنى تىقىۋەتتى. ئۆشۈدۈرنىڭ ئاچچىقى بىلەن سەكرەپ، چاپچىپ تۇرغان بۇ ئېشەكنى خانئېرىقلىق بىر دېھقان ئەسلى باھاسىدىن بىر ھەسسە ئارتۇق باھا بىلەن سېتىۋالدى. بىراق، ئۆشۈدۈرنىڭ كۈچى كېتىشى بىلەنلا ئېشەك تېزلا ئەسلى ھالىتىگە قايتىپ كەلدى. شىرىپ شەيتاننىڭ ئېشەك بازىرىدىكى كۈشەندىسى بولسا كېرەك. كىمدۇ بىرى بۇ دېھقانغا ئېشەك ساتقۇچىنىڭ ھىيلە - مىكىرلىك قىلمىشىنى پاش قىلىپ قويدى. دېھقان ئالدانغانلىقىنى بىلىپ، ئېشەك بازىرىنى بېشىغا كىيدى. لېكىن شىرىپ شەيتان ئاغزىغا تويا سۈركەپ قىلغان-ئەتكىنىنى ھەرگىز گەدىنىگە ئالمىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ كاج بېدىك دەۋاگەر دېھقاننىڭ ئەرزى سەۋەبلىك مىرغەزەپنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدى ۋە ھايالسىز قازىخانا سولاقخانىسىغا ھەيدەپ كېلىندى.

قىرىق ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان بىر بېدىكنىڭ ئاجايىپ ئالدامچىلىقى ھەققىدىكى بۇ ھېكايە ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرۈپ نىياز ھېكىمبەگنىڭ قۇلىقىغىچە يېتىپ كەلدى. ئۇ دەسلەپىدە بۇ قىزىق ئالدامچىلىقنى

ئاڭلاپ ئۇچيىي ئۇزۇلگۇدەك كۈلۈپ كەتتى. كېيىنچە بۇ كىشىنىڭ ئادەم-زاتنىڭ ئەقلىگە كىرىپمۇ چىقمايدىغان ھىيلىنى ئويلاپ تاپالىغانلىقىغا قىزىقىپ، ئۇنى شەخسەن ئۆزى سوراق قىلماقچى بولدى.

ئۇ كۈلكىسىنى تەسلىكتە بېسىپ، تۈرقى بەئەينى بىر كۈپكە ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ دوغىلاق بېدىكتىن سورىدى:

— ھەي كاززاپ، ئېتىڭ نېمە؟

— شېرىپ شەيتان، تەقسىر.

— جاۋاب قىل، ئالدامچىلىقنىڭ گۇناھ بولىدىغانلىقىنى بىلەمسەن؟

— بىلىمەن، تەقسىر، ئالدامچىلىق دېگەن سېزىلىپ قالسا گۇناھ بولىدۇ، سېزىلمەي قالسا ھۈنەر بولىدۇ.

— «لەقەمنى خىزىر بېرىدۇ، دېگەن گەپ راست بولسا كېرەك، — دەپ ئويلىدى نىياز ھېكىمبەگ، شېرىپ شەيتاننىڭ پەمگە، گەپدانلىقىغا زوقلىنىپ، — خىزىر ئۇنىڭغا لايىق لەقەم بېرىپتۇيۇ. شەيتانلىق قىلىدىغان زېمىن بەرمەپتۇ، ئېشەك بازىرىدا زايە كېتىپتۇ، زايە...»

— نېمىدەپ باشقىلارنى ئالدايسەن؟ — ھاكىمبەگ سورىدى.

— تىجارەت دېگەن شۇ تەقسىر، مەن باشقىلارنى ئالدىمىسام، باشقىلار مېنى ئالدايدۇ. تىجارەتتە ئالدىمايدىغانلارمۇ، ئالدانمايدىغانلارمۇ يوق.

— ئېشەكنىڭ تېزەكلىكىگە ئوخشۇدۇر قويىدىغان شۇملۇقنى نەدىن ئۆگەندىڭ؟

— ئۆزۈم ئويلاپ تاپتىم، ياق، ئۇ ئەسلىدىلا كاللامدا بار ئىدى، تەقسىر.

— ئالدامچىغا قانداق جازا كېسىلىدىغانلىقىنى بىلەمسەن؟

— بىلىمەن، تەقسىر، يامىنى كەلسە باش كېتىدۇ شۇ!..

بىراق شېرىپ شەيتان ئاخىرقى بىر سۆزنى ئاغزىدىن چىقىرىپ بولۇپ بىردىنلا قورقۇنچ ئىچىدە قالدى. «ئالدىمدا تۇرغان بۇ ھۆكۈمران

ئۈچۈن باش كېسىش دېگەن ئوغۇل بالىنى خەتنە قىلغانچىلىك بىر ئىش تۇرسا، بېشىنى شۇنداقلا لىككىشتۇۋەتسە قانداق قىلغۇلۇق؟» دېگەنلەرنى ئويلىغىنىدا پۈتۈن بەدىنى تىكەنلىشىپ كەتتى. بىردەملىك ئىسەنكىرەش ۋە ھودۇقۇش نەتىجىسىدە ئۇ ئۆزىدىن ھېساب ئېلىۋاتقان، خالىسا ئۆلۈمگە بۇيرۇپ، خالىسا گۇناھىنى كەچۈرۈۋېتەلەيدىغان بۇ سۆلەتلىك كىشىنى بەلكى ئەلشىر ھاكىم بولسا كېرەك، دەپ قىياس قىلدى - دە، ئانىسىنىڭ ۋەسىيىتىنى يادىغا ئېلىپ ئۆزىنىڭ ئۇنىڭغا تۇغقان كېلىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

بىراق بۇ، بەگدىن ئىشەككە كۆپرەك قىزىقىدىغان، جاھان غوۋغاسىدىن ئىشەك سودىسىنى چوڭ بىلىدىغان بىر بىغەم بېدىكىنىڭ ئادەتتىكى خاتاسى ئىدى. ئۇنىڭ تۇغقىنى ئەلشىر ھاكىم بۇ دۇنيادىن مەڭگۈلۈك غايىب بولغان، نىياز ھېكىمبەگنىڭ بىلىدىغىنى ئەلشىر ھاكىمدىن قالغان بىر يالغۇز ئوغۇل ۋە بۇ ئوغۇلغا مىراس قالغان بىرقانچە چارەك ئالتۇن ئىدى. شۇ ئەسنادا نىياز ھېكىمبەگنىڭ كاللىسىغا ئەلشىر ھاكىمغىمۇ، تۆمۈر خەزىنىچىبەگكىمۇ ۋە كۆز ئالدىدىكى ئەقىللىق، ھېلىگەر بېدىككىمۇ چېنىقىشلىق بولغان بىر ئوي كىرىپ كەلدى. شىرىپ شەيتاننى ئالدامچىلىقىنىڭ جازاسى بىلەن تازا قورقۇتقاندىن كېيىن پىلىكتەك يۇمشىتىۋەتتى ۋە ئۇنى ئۆز خاھىشى بويىچە موللا قىلىپ تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى. ئەۋلاد سۈرۈشتۈرۈپ، نام-نىشان بېرىشكەندىن كېيىن تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ئىشەك بازىرىدا تاشلىنىپ قالغان بۇ شىرەم تۇغقىنىغا ئىچ ئاغرىتتى ۋە ئۇنى ناھايىتى ئاسانلا ئۆز ھىمايىسىگە ئالدى. ئىگىلىكىنىڭ خوجىدارلىقى بىلەن ئەڭ ئامراق ئارغىماقلىرىنىڭ مىراخورلۇقىنى ئۇنىڭغا تاپشۇردى...

شىرىپ شەيتان يوقىلىشىغىلا پەيدا بولغان خالمان پانسات ۋە ئۇنىڭ سالام ئاۋازى، كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ ئالتۇن چۈشى كۆرۈۋاتقان نىياز ھېكىمبەگنى قاتتىق چۆچۈتۈۋەتتى. ئەگەر باشقا بىرى بولسىدى، ئۆز

بېشىمچىلىق قىلغان گۇناھى ئۇچۇن ئۇنى قىرىق دەررە ئۇرغۇزغانمۇ بولار ئىدى. بىراق تەكەببۇر خالمان پانساتنىڭ ياساۋۇل - مەھرەملەرنىڭ ۋە مۇلازىملارنىڭ توشۇسلىرىغا پىسەنت قىلمايدىغانلىقى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى. شۇڭا ئۇ ئارتۇقچە كايىپ ئولتۇرمىدى ۋە ئىنجىقلاپ تۇرۇپ سالامنى ئىلىك ئالدى.

— ھاكىمبەگ جانابلىرى، سالامەتلىكلىرى قانداقراقكىن؟ — سورىدى، ئەمىر لەشكەر تەخت ئالدىدا ئۆرە تۇرۇپ.

نىياز ھېكىمبەگ خالار - خالىماس جاۋاب بېرىپ دېدى:

— خۇدانىڭ ئىلتىپاتى ۋە ئۆزلىرىنىڭ دۇئاسى بىلەن كۈندىن - كۈنگە ئوبدان بولۇپ كېتىۋاتىمەن، تېۋىپنىڭ دېيىشىچە، ئۆزايىمدا ھېلىمۇ سەپرا غالىبمىش، سەپرانى كېسىدىغان شەربەت ئانچە خىل كەلمەيۋاتىدۇ، بېشىمنىڭ پىرىمى ئاغرىغىنى ئاغرىغان...

نىياز ھېكىمبەگ ئون يىل ئاغرىق تارتقان ئادەمدەك دادلىنىپ، پىخىلداپ تۇرۇپ يۆتىلىۋالغاندىن كېيىن «ھە، نىمە خىزمەت» دېگەندەك خالمان پانساتقا قارىدى.

ھاكىمبەگنىڭ بۇ قارىشىنى چۈشەنگەن خالمان پانسات:

— ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغايكى، قاراقاش ۋە ئىلچى تەۋەسى ئون نەچچە كۈن قاتتىق تىنتىلىپ، ئۈچ يۈز توپىلاڭچى زىندانغا تاشلاندى، مەرھۇم ئاباباس مىرزىغا قەست قىلغان قاچقۇنلار ۋە ھېلىقى نامەھرەم خوتۇننىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىشقا يۇرت - يۇرتلارغا ئادەم ئەۋەتتۇق. ئىككى مىڭچە پۇقرانى ئالتۇن كولاشقا تاغ تەرەپكە يولغا سالدۇق. شۇغىنى - سى، خوتەن ئالتە شەھەردىن يىغىپ كېلىنگەن مىڭ نەچچە ھونەرۋەنگە ئۇستىخانا پۈتىشمەيۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ بەش يۈزىنى يورۇڭقاش دەرياسىنىڭ بېشىغا ئەۋەتىپ قاشتېشى يىغدۇرساقمىكىن دەيمەن. يەنە بىر گەپ، ھېلىقى

ساراڭ دەرۋىشنى دارغا ئېسىپ ئەل - جامائەتكە ئىبرەت قىلمساق بولمىغۇ-دەك، — دېدى نىياز ھېكىمبەگكە مەلۇمات بېرىپ.

نىياز ھېكىمبەگ چىشلىرىنىڭ ئارىسىدىن چىقىرىپ تۇرۇپ بىرقانچە قېتىم ئىگرىۋالدى - دە، بېشىنى بىر قىسىملا ھەرىكەتلەندۈردى.

ئۇنىڭ «ماقۇل» مۇ، «ياق» مۇ تەۋە بولمىغان باش ھەرىكىتىدىن خالمان پانسات ھېچنېمىنى ئاڭقىرالمىدى. نىياز ھېكىمبەگ ئاخىرىدا:

— بۇگۈن كېچە بىر چۈش كۆرۈپتىمەن، چۈشۈمدە خوجا ئاباباس مىرزا ئايان بولۇپ: ئەمىرلەشكەر قاتىلىمنى جەزمەن تېپىپ بېرىدۇ، روھىمنى ۋە ھاكىمبەگ جانابلىرىنى خۇش قىلىدۇ، دېگەندەك قىلدى، — دېدى خالمان پانساتقا مەنىلىك قىلىپ.

تۆتنچی قسم

قساس ئوتی ئۆچمەیدۇ

— ئی تۇپراق، مەن نۇر چېچسپ تۇرىدد-
غان بر گۆهەر، ئەتە-ئاخشام قاراڭغۇ گۆیلەر-
نی یورۇتمەن، دوزاختا دۈشمەنلەردن ئنتقام
ئالمەن، — دېدی ئوت.

— نەسرددن بۇرهاندن ئوغلی رابغۇزی

ئوتتۇز ئۈچىنچى باب

قارلىق تاغدىكى گۈلخان

— ماڭا قارىسىلا مولىكا، بۇنداق ئېگىز قارلىق داۋاندىن ئادەم بالىسى تۇرماق، ئۇچار قۇشمۇ ئۆتۈپ كېتەلمىگۇدەك، باشقا بىرەر يول تاپمىساق ئۆلۈكىمىز تاغ ئارىسىدا قالارمىكىن دەيمەن!

— ئاغزىڭنى ئۇششۇتمە ئۇكا، ياخشىسى، باش ئۇستۇڭگە بىر قارىۋېتىپ ئاندىن گەپ قىل، قارا، ئاۋۇ تاغدىن ئۆتۈۋاتقان قۇش بولماي نېمە؟

ئايمۇھەممەت چورۇقتا چاپلىشىپ كەتكەن ئاياغلىرىنى تاغ يولىنىڭ خەتەرسىزرەك بىر يېرىگە مەھكەم جايلاشتۇرۇۋالدى - دە، دۈمچەيىۋېرىپ كىرىشىپ كەتكەن گەۋدىسىنى ئاستا رۇسلىدى، تەلپىكىنى بېسىپ تۇرۇپ ئاسمانغا قارىدى.

ئۇلار كېتىۋاتقان چىغىر يول نەچچە يۈز غۇلاچ ئېگىزلىكتىكى قارلىق چوققىدىن پەسكە قاراپ تامدەك تىك چۈشكەن كەسمە قىيانىڭ قاق بېلىدىن ئۆتەتتى. دەريانىڭ ئۇ تەرىپىمۇ ئوخشاشلا تىك ئىدى. ئىككى قىيا ئارىسى كۆپ بولسا ئىككى - ئۈچ يۈز قەدەملا كېلەتتى.

خۇددى تۇڭلۇكتىن قارىغاندەك قاراۋاتقان ئايمۇھەممەتنىڭ كۆزىگە ئالدى بىلەن تار ۋە ئۇزۇنچاق كۆك ئاسمان كۆرۈندى. ئاندىن كېيىن، ئاشۇ كۆك ئاسماننىڭ قەھرىدە بۇلۇتقا دۈمبىسىنى يېقىپ بەھۇزۇر قانات

قىقىۋاتقان تاغ بۈركۈتى ئۇنىڭ نەزەر دائىرىسىگە كىرىپ كەلدى.

«تووۋا، بۈركۈت دېگەننىڭ قانىتى توگىلىمامدىكىنا؟»

بۈركۈت ئۇزۇن ۋە مەزمۇت قاناتلىرىنى توختىماي لەپىلدىتەتتى. ئۇ قىش ئاسمىنىدا، قار-مۇزلۇق تاغ ئارىسىدا ئەمەس، ئەپتى تونۇردەك قىزىق تومۇز كۈنلىرىدە، پىشىللىققا پۈركەنگەن يىللىق دالا ئاسمىنىدا ئۇچۇۋاتقاندەك ئۇچاتتى. گاھ تىك كۆتۈرۈلەتتى، گاھ پەسكە شۇڭغۇيتتى. قانات قېقىشى نەغمىگە تەڭكەش قىلىپ ئۇسسۇل ئويناۋاتقاندەك نەپىس ۋە رىتىملىق ئىدى.

ئۇ كەڭ كېرىلگەن مەزمۇت قاناتلىرى ئاستىدىكى ئاق قار، كۆك مۇزغا پەرۋا قىلمايتتى. تەبىئەتنىڭ سوغۇق دەملىرىمۇ ئۇنىڭغا دال بولالمايتتى. ئۇزاق مەنزىلدىكى ۋىسال شادلىقى ئۇنىڭ قارا بۇلۇتلارنىڭ باغرىنى تېشىپ ئۆتۈشىگە كۈچ - قۇۋۋەت بېرىۋاتقاندەك قىلاتتى. بۇ تەنھا بۈركۈت كۆككە تاقاشقان تاغ تىزمىسىنىڭ ئەڭ ئېگىز چوققىسىدىن چەبىدەسلىك بىلەن ئۇچۇپ ئۆتتى - دە، تاغ ئارىسىدىكى بىر جۇپ سەپەرداشىنىڭ يۈرەكلىرىگە ئالەمچە ئۈمىد ۋە بىھېساب شىجائەت بېغىشلاپ ئاستا-ئاستا كۆزدىن غايىب بولدى.

— موللىكا، مېڭىپ كەتتۇق ئەمەسە!

ئۇلار ھاشىمئاخۇن بىلەن خوشلىشىپ سانجۇ بازىرىنىڭ جەنۇبىدىكى تاغ ئارىسىغا كىرگەندىن بۇيان بىر ھەپتىچە ۋاقىت ئۆتۈپ كەتتى. خېلى داغدام كارۋان يولى تۈگەپ، قوتاز ماڭالايدىغان چىغىر يولغا چۈشتى. ئامال قانچە، ئىككى ئاتنى ئىككى قوتازغا تېگىشىۋەتتى. قوتاز يولى تۈگىگەندە بولسا، ئۆز سېزىمىغا ۋە پۇتلىرىنىڭ مادارىغا تايىنىشتى.

ئەتىياز ئايلىرى كىرىپ قالغىنىغا قارىماي تاغ يولى مۇزخانىدەك سوغۇق ۋە ئەينەكتەك تېيىلغاق ئىدى. تۈكۈرگەن تۈكۈرۈك يەرگە چۈشە-چۈشمەيلا مۇزغا ئايلىناتتى. ئەقىدىرى ئەتۈر كېلىپ بۇنداق قار - مۇز دۇنياسىغا كىرىپ قېلىشنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەچكىمۇ، قاراقاشتىن چىققاندا-

كىيىۋالغان كۆزلۈك يەكتىكى ۋە ھاشىمئاخۇن بەرگەن كونا جۇۋىلا ئۇلار-نىڭ تېنىنى ئانچە - مۇنچە ئىللىتىپ تۇراتتى.
ئۇلار ئامال بار توختاپ قالمايتتى، ناگان-ناگاندا ئۇچراپ قالىدىغان تاغ ئۆڭكۈرلىرى بىردەم - يېرىمدەم كۆز يۇمۇپ، ھاردۇقنى چىقىرىۋالغان ئىسسىق ئارامگاھى ھېسابلىناتتى. جاي - جايدا ھۇۋلاپ يۈرىدىغان ئاچ بۆرە ۋە باشقا يىرتقۇچلارنىڭ ھۇجۇمىدىن پەخەس بولمايمۇ بولمايتتى. كېچىلىرى ئۇلار پەقەت نۆۋەتلىشىپلا ئارام ئالالايتتى.
تاسادىپەن سەپەرگە ئاتلانغان بۇ ئىككى يولۇچى يول بويى سۇدىن قىسىلمايتتى. تاغ يان باغرىلىرىدا،جىرالار ئارىسىدا مۇز تۇتمىغان بۇلاقلار ۋە ئېقىنلار ئۇچرايمۇ قالاتتى. يامىنى كەلسە بىرەر كاپام قارنى ئاغزىغا سېلىپلا تەشنالىقنى باسالايتتى. بىراق ئۇلارنى قاتتىق قىيناۋاتقىنى يەنىلا ئاچارچىلىق ئازابى ئىدى.
سەپەرنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرىدە ئۇلارغا توشقان، قىرغاۋۇل، كەكلىك دېگەندەك تاغ جاندارلىرى ئۇچراپ تۇردى. بىر كۈنلۈك ياكى ئىككى كۈنلۈك مۇساپىدە بىر يولۇقۇپ قالىدىغان ئاق كۆكۈل چارۋىچىلارمۇ ئۇلارغا ئارپا نېنى، تالقان دېگەندەك يېمەكلىكلەرنى بېرىپ تۇردى. ئەمما تاغقا ئىچكىرىلەپ كىرگەنسېرى ئەھۋال يامانلاشتى. كۈن-كۈنلەپ بىر بۇردا نان يېيەلمىدى، ھەتتا نەچچە كۈنلەپ ئاچ قالىدىغان چاغلىرىمۇ بولدى. ئىلىك-ئىلىكتىن ئۆتۈپ كېتىدىغان سوغۇق، ئاچلىق ۋە قاش بىلەن كىرپىك ئارىسىدىكى ئۆلۈم خەۋپى ئۇلارنىڭ قەدىمىنى ئاستىلىتىشقا باشلىدى.
تاغ ئارىسىدىكى كۈن قىشنىڭ ئەڭ قىسقا كۈنلىرىدىنمۇ قىسقا بولاتتى. ئەتىگەنلىك قۇياشنىڭ ھۆرۈنلۈكىنى دېمىگەندىمۇ، تېخى كەچ كىرمەستىنلا يېپىلىدىغان سۈت رەڭلىك تۇمان تاغۇتاشلارنى، تاغ بىلەن تاغ ئارىسىنى، يانباغىرلاردا شالاڭ ئۆسىدىغان جىغانلارنى ئاچكۆزلۈك بىلەن دەم تارتىپ، بىر كۈننىڭ ئاخىرلاشقىنىدىن دېرەك بېرەتتى. تاغ

كەينىدىكى بىر كۈننىڭ ئەڭ پىرىمىغىمۇ يەتمەيدىغان قىسقا كۈندۈزلا يولۇچىلار يول يۈرەلەيدىغان ئەڭ قىممەتلىك پۇرسەت بولۇپ ھېسابلىناتتى. پەقەت تاغ تېكىسلا ماڭالايدىغان خەتەرلىك چىغىردا جېنىنى ئالقىنىغا ئېلىپ قويۇپ ئېغىر قەدەملەر بىلەن ئىلگىرىلەۋاتقان بۇ ئادەملەرگە خۇدانىڭ رەھمى كەلدىمۇ ياكى تەقدىر ئىلاھىنىڭ مەردلىكى تۇتۇپ قالدىمۇ، ئۇلار تېخى كەچكى تۇمان يېيىلماستىلا تارجىرادىن چىقىپ، ئۇچ تەرىپى تاغ بىلەن تۇتاشقان بىر پارچە تۈزلەڭلىككە يېتىشىۋالدى. تۈزلەڭلىك دېگەن بىلەن بۇ يەر تۇغرىسى ۋە ئۇزۇنىسىغا ئاران يۈز نەچچە قەدەم كەلگۈدەكلا بىر چاتقاللىق ئىدى. ئۇلۇم يۇراپ تۇرىدىغان خەتەرلىك يار لېۋىدە يۈرەك ئالدى بولۇپ ئۈچ كۈن سۆرۈلۈپ يۈرگەن بۇ كىشىلەر ئۈچۈن بۇ يەر نازۇنېمەتلىرى تولۇپ كەتكەن باغى ئېرەمدىن دېرەك بېرەتتى.

بوشلۇققا كېلىپلا تېنىنى كېڭىيىپ قالغاندەك ھېس قىلغان ئاقموللام قورام تاشقا يۆلىنىپ پايتىمىسىنى ئۇڭشاۋاتقان ئايمۇھەممەتكە قاراپ دېدى:

— ئۇكا، ئاز - تولا قۇرۇق چاتقال تېرىپ كەل، گۈلخان يېقىپ تازا بىر ئىسسىنىۋاللى.

ئايمۇھەممەت كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ دېدى:

— چاقچاقلىرىنى قويسىلا موللىكا، يا گۈگۈت، يا چاقماق تاش بولمىسا، نەدىكى گۈلخاننىڭ گېپىنى قىلىپ...

— ئالدى بىلەن چاتقىلىڭنى يىغماسەن. موللىكاڭ ئىسمى ئەزەمنى بىرلا ئۇقۇسا گۈلخاننىڭ گۇرۇلدەپ كۆيىمگىنىنى كۆر!

مىدىرلىغۇچىلىك ھالى قالمىغان ئايمۇھەممەت ۋايسىغاچ يۈرۈپ بىر قۇچاق قۇرۇق چاتقال تېرىۋالدى، چاپان ئورنىچىلىك يەردىكى قارنى سۈپۈرۈۋېتىپ، چاتقالنى تاشلىدى.

ئاقموللام دېگىنىنى قىلدى. قوللىرىنى ئاسمانغا سوزۇپ، ئايمۇھەممەت چۈشەنمەيدىغان بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى - دە، «يا پىرىم»

دەپلا ئالقىنىدا ئىككى پارچە چاقماق تاشنى پەيدا قىلدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ چاقچىقى بولۇپ، ئەمەلىيەتتە ئۇ قاراقاشتىن يولغا چىققاندىلا ئىككى تال چاقماق تاشنى قويىنغا سىلىۋالغانىدى.

ئاقمۇللام ئىسمى ئەزەمنى ئوقۇپ، تاشلارنى كۈچ بىلەن ئۇرۇۋىدى، تاش ئارىسىدا كىچىككىنە ئۇچقۇن پەيدا بولدى. ئۇ ئۇچقۇن چۈشكەن بىر تۇتام مازنى پۈۋلەپ تۇرۇپ پاخال ئارىسىغا قىستۇردى. قۇرۇق پاخالغا ئوت تۇتىشىپ ئەجدىھانىڭ تىلىدەك تولغىنىپ ئۆلغىيىشقا باشلىدى. چوقچىيىپ تۇرغان قورام تاشلارمۇ، تاغ قاپتاللىرىمۇ بەدەخشان ياقۇتىدەك قىزاردى. ئۆز ئۆيىدە ئوت سۇنۇۋاتقاندەك خۇش بولۇپ كەتكەن سەپەرداشلارنىڭ يۈزلىرىمۇ ئوت رەڭگىنى ئالدى. ئۇيۇپ قالغان قانلىرى قايتىدىن ئېرىپ، تومۇرلىرىدا شوخ سۇدەك ئويناقشىپ ئېقىشقا باشلىدى. گۈلخاندىن تاراۋاتقان ئوت تەپتى ۋۇجۇدىغا تارقىلىپ، ئۇن نەچچە كۈنلۈك سوغۇق ئازابىنى نەلەرگىدۇر ئەكەتتى. ئايمۇھەممەت چىلىق - چىلىق سۇ بولۇپ كەتكەن پايپىقىنى ئوتقا قاقلاۋېتىپ دېدى:

— موللىكا، دەپ باقسىلىچۇ، يۇرت - ماكانىمىزدىن ئايرىلىپ، سەرسان بولۇپ يۈرىدىغان بۇ كۈنلەرمۇ تۈگەرمۇ؟

- خۇدا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر، ئۇكام، — پوتىسىنى يېشىپ، مەيدىسىنى ئوتقا قاقلاۋېتىپ جاۋاب بەردى ئاقموللام،— بەندىنىڭ قانداق كۈن كۆرۈشى پەقەت خۇدانىڭ ئىرادىسىگىلا باغلىق.

— بىراق، موللىكا، سىلى، بىزلەر ئىمانىمىز پاك، تەقۋادار مۇسۇلمانلار، ئۆمرىمىزدە ھېچكىمنى بوزەك قىلمىغان، ھېچكىمگە يامانلىق سېغىنمىغان تۇرساق، نېمىشقا ئارامخۇدا كۈن كۆرەلمەيمىز؟

— توختاپتۇر، ئۇكا، خۇدا دېگەن بەكمۇ رەھىمدىل زات، ئۇ ئۆز بەندىلىرىگە ياخشى كۈن بەرمەي قالمايدۇ، بىراق نىياز ھېكىمبەگدەك يامان ئادەملەر ئۇنى بىزگە كۆرسەتمەيدۇ. خۇدانىڭ ئىلتىپاتىنى خۇددى قارا بۇلۇت كۈن نۇرىنى توسۇۋالغاندەك توسۇۋالىدۇ.

— خۇدا نېمىشقا بۇنداق ئەسكى ئادەملەرنى جازالىمايدۇ؟
— مەنمۇ بەزىدە شۇنداق ئويلاپ قالىمەن ئوكا، لېكىن يادىڭدا بولسۇنكى، ئاللانىڭ ئارغامچىسى بەك ئۇزۇن، ئۇ زات بەندىلىرىگە سەۋر-تاقەت بىلەن مۇئامىلە قىلىدۇ. ئەسكىلەرگە يول قويۇپ تۇرۇپ مۆمىنلەر-نىڭ ئېتىقادىنى سىنايدۇ. پەرىشتىلەرنى ئەۋەتىپ، ھەق يولدىن ئازغانلارنى توۋا - ئىستىغپارغا دالالەت قىلىدۇ. ۋاقتى - سائىتى كەلگەندە، توۋا قىلمىغان ئۇ گۇناھكارلارنىڭ بېشىغا شۇنداق جازالارنى ياغدۇرىدىكى، ئۇلارنىڭ ھالىغا ۋاي...
ئايمۇھەممەت تونۇر بېشىدا مومىسىنىڭ يېنىغا كىرىۋېلىپ تۈرلۈك سوئاللارنى ياغدۇرىدىغان سەبىي بالىدەك سوئال سوراشنى داۋام قىلىۋەر-دى:
— خۇدا نىياز ھېكىمبەگنىمۇ جازالارمۇ؟
— جازالايدۇ، جەزمەن جازالايدۇ، ئۇ قىلمىشى چەكتىن ئاشقان بىر مۇناپىق،قوۋمىنى قان يىغلاتقانىكەن، خۇدامۇ ئۇنى بوش قويۇۋەتمەيدۇ.
— ئۇنى قاچانراق جازالار؟
— بىلسەڭ ئۇنى ھازىرمۇ جازالاۋاتىدۇ. بىزنىڭ ئۇنىڭ پېيىگە چۈشۈپ تىغ كۆتۈرۈشىمىزنىڭ ئۆزىمۇ خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن بولغان ئىش، خۇدادىن بىسوراق قىلمۇ تەۋرىمەيدۇ!
ئۇلارنىڭ سۆھبىتى بارغانسېرى شاخلاپ، يىقىندىلا بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەرگە بېرىپ تاقالدى.
— توۋا خۇدايىم، نىياز ھېكىمبەگنى ئۆلتۈردۇق دەپ يۈرسەك، ئۆلتۈرگىنىمىزنىڭ باشقا بىر پەسەندى بولۇپ چىققىنىنى قارىمامدىغان؟
— دېدى ئايمۇھەممەت كۆڭلى يېرىم بولۇپ.
— دېدىمغۇ، بۇمۇ خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن بولغان ئىش، ئوكام، خۇدا ئۇنىڭ جېنىنى ئالمىغان بىلەن، يېنىدا ياتقان باشقا بىرىنىڭ جېنىنى ئېلىپ ئۇنىڭغا ئۆلۈمنىڭ دەھشىتىنى كۆرسىتىپ قويىدى. ئېھتىمالىم، نىياز

ھېكىمبەگنىڭ يەيدىغان رىزقى تېخى تۈگىمىگەن چېغى، — دېدى ئاقمول-
لام ئايمۇھەممەتكە جاۋابەن.
— يەنە كېلىپ كەرىمقۇلنىڭ يوقىلىپ كەتكىنىچۇ، ھاشىمئاخۇنكام-
نىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ يا نىياز ھېكىمبەگنىڭ، يا سانجۇ بېگىنىڭ قولىغا
چۈشۈپ قالغاندەكمۇ ئەمەس، يەنە نەلەردە سەرسان بولۇپ يۈرىيدىغاندۇ
ئۇ بىچارە؟
— خۇدا پاختا ئىچىدە چوغ ساقلىغۇچىدۇر، جېنى تەندە بولسىلا
ھامان بىر كۈنى كۆرۈشىمىزغۇ.
ئاقموللام ئارقىدىنلا كېيەك دەرۋىشنى تىلغا ئېلىپ قالدى:
— ھەي، بىچارە دەرۋىش، ئاتمىشتىن ئاشقان ئادەم ئىدى. قاراقاشتا
ئالىمادىن بىرەر پىشكەلچىلىك يۈز بېرىپ قالسا، ئۇنىڭمۇ كۈنى تەس
بولىدۇ - دە!
— ئۇنى بىر دېمىسىلە، مولىكا، بۇ قېرىسال ئادەمنىڭ قاراقاشتا
تىكەندەك يالغۇز قالغىنىنى يادىمغا كەلتۈرسەملا كۆڭلۈم بۇزۇلىدۇ. ھېلىھەم
خۇدا ئۇنى ئۆز پاناھىدا ساقلار، ساق - سالامەت كۆرۈشكىلى نېسىپ
قىلار.
ئايمۇھەممەتنىڭ كېيەك دەرۋىشنى ئاتىسىنى ھۆرمەتلىگەندەك ھۆر-
مەتلەيدىغانلىقى ئاقموللامغا ئايان ئىدى. شۇڭا ئۇ:
— كۆڭلۈڭنى بۇزما، ئۇكام، ھازىرچە ئۇنى دۇئادا ياد ئېتىپ
تۇرىلى، — دەپ تەسەللى بەردى ۋە گۈلخان يېنىدىلا تۇرۇپ خۇپتەن
نامىزىغا ئەزان توۋلىدى، جىمجىت تاغ ئارىسى ئەزان ئاۋازى بىلەن لەرزىگە
كەلدى...
تاڭ يورۇپ قالغان، ئاخشامقى قويۇق تۇمانمۇ ئاستا - ئاستا كۆتۈرۈ-
لۈپ، قىيالار ئارىسىدا ئۈۋا تۇتقان تاغ تورغايلىرىمۇ ئەتىگەنلىك ناخشىسىنى
باشلىۋەتكەنىدى. ئايمۇھەممەتلەر ئوتى ئۆچۈپ، ئاداققى ھارارىتىنى چې-
چىپ تۈگەتكەن گۈلخانغا دۈمبىسىنى قىلىپ لايدەك ئېزىلىپ ئۇخلاۋاتاتتى.

چولپان بىلەن تەڭ تۇرۇپ ئۆگىنىپ قالغان ئاقمۇللامۇ ئۇزاق كۈنلەردىن كېيىن نېسىپ بولغان بۇ شېرىن ئۇيقۇنىڭ بىردەملىك لەززىتى بەدىلىگە، بامدات نامىزىنىمۇ قازا قىلىۋەتكەنىدى.

ئايمۇھەممەت تۇگۈلۈۋېرىپ يوغان بىر بوخچىغا ئوخشاپ قالغانىدى. چۈش كۆرۈۋاتسا كېرەك، گەز باغلاپ كەتكەن كالپۇكلىرى بىلىنەر-بىلىنـ مەس مىدىرلايتتى، تۇرۇپ كۈلۈمسىرەيتتى، تۇرۇپ قوشۇمىسىنى تۇرۇپ كىمگىدۇ ئاچچىق قىلاتتى.

«بۇ نېمە ئاۋازدۇ، دادىسى ئۇنى چاقىرىۋاتامدۇ - يە؟ ياق، بۇ دادىسىنىڭ ئاۋازىغا ھېچ ئوخشىمايدۇ، قاپلاننىڭ ھـۆركىرىشـمۇ- يە؟ ياق، قاپلان ئادەمدەك گەپ قىلالامدۇ؟...» ئۇ چۈش كۆرۈۋېتىپ غەلىتە بىر ئاۋازنى ئاڭلاپ قالدى ۋە چالا ئويغىنىپ يېتىپ كۆڭلىنى ھەر تەرەپكە يۈگۈرتتى. تېخى تولۇق سۈزۈلۈپ كەتمىگەن تۇمانلىق ئاسماندەك غۇۋاللىـ شىپ تۇرغان كۆڭۈل ئەينىكى ئۇنىڭغا ھېچقانداق بىر قىياپەتنى روشەن كۆرسىتىپ بېرەلمىدى. ئۇ كىمنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرمىسۇن، ئۇنىڭ ئاۋازىنى قۇلاق تۈۋىدىلا جاراڭلاۋاتقان بۇ ئاۋازغا زادى ئوخشىتالمىدى. ئاخىرى كۆزىنى ئېچىپ ئۇزىگە گولىيىپ قاراپ تۇرغان بىر ئادەمنىڭ چىرايىنى كۆرۈپلا سەل ھودۇقتى ۋە يېنىدا ياتقان ئاقمۇللامنى نوقىدى.

— نېمە ئادەملەرسىلەر، نام - نىشانىڭلارنى چاپسان مەلۇم قىلىڭلار!

ئىسراپىلنىڭ كانىيىدەك جاراڭلاۋاتقان بۇ ئاۋاز تىك چوققىلارنىڭ ئەكس ساداسى بىلەن قوشۇلۇپ، تاغ يېرىلغاندەك، ئېقىن تاشقاندەك زور زىلزىلە پەيدا قىلدى. شېرىن چۈش بۆشۈكىدە تەۋرىنىۋاتقان ئاقمۇللامۇ چۆچۈپ ئويغاندى.كۆردىكى، ئېگىز بوي، تۈك يۈز، توغرىلىق كەلگەن بىر بەتبەشىرە ئادەم ئۇلارنىڭ باش ئۇستىدىلا قاراپ تۇراتتى. گەۋدىسىنىڭ چوڭلۇقى، تەلەتىنىڭ سۈرۈنلۈكى چۆچەكلەردىكى رەھىمسىز مەخلۇقلارنى ئەسلىتەتتى. كۆتۈرۈۋالغان كالتىكىنىڭ توملۇقىلا ئادەمنىڭ يۈتىسىچىلىك بار ئىدى. ئۇلار «بۇ نېمە كارامەت» دېگەندەك بىر - بىرىگە قارىشىۋالـ

دى. دە، سەل ئەيمىنىپرەك ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

ئاقمۇللام ئۆزىنى تونۇتۇۋېلىپ، بارچە دېۋىلەرنىڭ خوجىسى بولغان سۇلايمان پەيغەمبەرگە ھەمدۇسانا ئوقۇدى - دە، ئۆزىنى ئىمكانقەدەر تەمكىن تۇتۇشقا تىرىشىپ، سەل كۈلۈمسىرەپ سالام بەردى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم...

بەتبەشىرە كىشى دەسلەپتە نېمىشقىدۇ تېڭىرقىغاندەك بولدى، كېيىن كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، ئۇلارنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلدى،ئۇ:

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام،— دېدى ۋە قولىدىكى كالتەكنى قورام تاشقا يۆلەپ قويۇپ، ئۇلارغا قول بەردى.

سالام - سائەت ئۇلار ئارىسىدىكى جىددىي كەيپىياتنى بىردىنلا پەسەيتىۋەتتى. بەتبەشىرە كىشىنىڭ چىرايىدىمۇ خاتىرجەملىك ئالامەتلىرى پەيدا بولدى. ئاقمۇللام ئاغزىنى ئۆمۈللەۋاتقان ئايمۇھەممەتكە «ئاتىكاچىلىق قىلما» دېگەندەك قاراپ قويدى - دە، سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن:

— ئاكا - ئىنى ئىككىمىز قاراقاشتىن، چۆلدە كېيىك قوغلاپ يۈرۈپ ئېزىپ قالدۇق،— دېدى ئىپادىسىز كۆزلىرىنى ئۈزمەي قاراپ تۇرغان ھېلىقى كىشىگە ئۆزلىرىنى تونۇشتۇرۇپ.

بەتبەشىرە كىشى نېمىشقىدۇ چىرايىنى پۈرۈشتۈردى، قورام تاشنىڭ كەينىدە تۇرغان مىلتىق بىلەن قىلىچقا يالت قىلىپ قاراپ قويۇپ، پاخما بېشىنى ئاستا چايقىدى:

— ھىم، ئوۋ ئوۋلىدۇق دەڭلار، — دېدى ئۇ كىنايە ئاھاڭدا ئالاھىدە سوزۇپ،— كېيىك ئوۋلاپسىلەر، لېكىن كېيىكنى قىلىچ كۆتۈرۈپ قوغلىغىنىڭلار نېمىسى، بىر قارىسا ئوڭلۇق ئادەمدەك قىلىسىلەر، بىر قارىسا گەپلىرىڭلار قولاشمايدۇ،ھەي،نېمە بولۇۋاتىدۇ بۇ جاھاندا...

بۇ ناتونۇش كىشىدە ئارتۇقچە گۇمان تۇغدۇرۇپ قويۇپ ئويلىمىغان كۆڭۈلسىزلىكنىڭ يۈز بېرىپ قېلىشىدىن ئەندىشە قىلغان ئاقمۇللام ئاخىرى راست گەپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى، ئۇ بايامقى گەپ بىلەن بۇ كىشىنى

چېكىپ كۆرگەن ۋە بىردەملىك كۆزىتىشتىن كېيىن ئۇنىڭدىن تەپ تارتىشـ
ىنىڭ هاجەتسىز ئىكەنلىكىنى هېس قىلىپ يەتكەنىدى.
— هەي ئۇكا، قارىغا، سىزمۇ كالتەك بىلەن ئۇۋ قىلىۋېتىپسىزغۇ؟
— دېدى ئاقمۇللام ئۇ كىشىگە قارىسىغىلا «ئۇكا» دەپ خىتاب قىلىپ.
ئۇ كىشىمۇ ئاخىرى پاراققىدە كۈلۈۋەتتى ۋە:
— بىز ... بۇ تاغ دېگەندە...— ، دەپ گەدىنىنى قاشلاپ قويدى.
شۇنداق قىلىپ، ئۇلار بىر ـ بىرىگە سىر بېرىشتى، كەچمىشلىرىنى
سۆزلىشىپ، دەرد ـ مۇڭ تۆكۈشتى.
ئۇ كىشىنىڭ ئىسمى ئابدۇسادىق بولۇپ، يۇرۇڭقاش بازىرىدا گۆشـ
گىردىچىلىك قىلىدىكەن. هېلىقى قەتلىئام كۈنى ئۇ بىر توپ ئوقەتچىلەر
بىلەن نېرى ـ بېرىسىنى سۈرۈشتۈرۈپ ئولتۇرمايلا ئادەم ئېقىمىغا قوشۇلۇپ
خوتەنگە قاراپ يولغا چىقىپتۇ ۋە دەريادىن ئۆتۈشىگىلا يول توسۇۋاتقان
لەشكەرلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ قاپتۇ. پېشانىسىگە شۇنداق پۈتۈلگەن چې-
غى، خوتەندە نېمە ۋەقە بولغىنىنى، نېمە گۇناھ قىلغىنىنى ئاڭقىرىپ
بولغۇچە، ئۆزىنى قاراڭغۇ تاغدىكى ئالتۇن كانىدا كۆرۈپتۇ. ئەمما خېمىر
يۇغۇرۇشقا ئۆگىنىپ كەتكەن قولى تاش بىلەن هەپىلىشىدىغان كان
ئەمگىكىگە زادىلا چىداشلىق بېرەلمەپتۇ. ئېغىر ئەمگەك تۇرۇپ تۇرسۇن،
ئۇ يەردە كان بېگىلا ئەمەس، ئادەتتىكى بىر ياساۋۇلمۇ قىر كۆرسەتكەن
ئادەمنى ئۆز ئالدىغا ئۆلتۈرۈۋېتەلەيدىكەن، كىچىككىنە بىر سەۋەب بىلەن
هەپتە ـ هەپتىلەپ قامىۋېتەلەيدىكەن، قامالغانلارغا ئاش ـ ئوزۇق تۇگۇل،
سۇمۇ بېرىلمەيدىكەن.
ئابدۇسادىق بىر كۈنى مىتىن چېپىشتا سۇسلۇق قىلدى دېگەن باهانە
بىلەن هەپسىگە تاشلىنىپتۇ. قامالغاننىڭ تۆتىنچى كۈنى يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم
دەپتۇ ـ دە، هەپسە قاراۋۇلىنى ئۆلتۈرۈپ، قېچىپ قۇتۇلۇپتۇ. يۇرتىغا بارسا-
مۇ ئامان قالمايدىغىنىغا كۆزى يېتىپ، مۇشۇ تاغ ئارىسىغا كېلىپ جېنىنى
ساقلاۋاتقانىكەن.

— مەن تېخى سىلەرنى يۈرۈگقاش بېگىنىڭ يا بولمىسا باشقا بىر بەگنىڭ ئادەملىرىمىكىن دەپ قاپتىمەن، مۇبادا ئەيسالامۇئەلەيكۇم دېگەن ئۇلۇغ بىر كەلىمە سۆزنى ئېغىزىڭلارغا ئالمىغان بولساڭلار بەلكى... ها... ها... ها...

كۆپ بولسا ئوتتۇز بەش - قىرىقلارغا كىرگەن، ئەمما كۆرۈنۈشىدىن يەتمىش ياشلىق بوۋايغىلا ئوخشاپ قالغان بۇ كىشى يېڭى تونۇشلىرىغا بىرقانچە ئېغىز چاقچاق قىلدى ۋە چىن كۆڭلىدىن چىقىرىپ تازا بىر كۈلۈۋالدى.

— ئابدۇسادىق ئاكا، نەگىلا قارىسا تاغ، قاياقىلا قارىسا تاش كۆرۈنىدىغان بۇ يەردە شۇنچە ئۇزۇن تۇرۇپ قاپتۇلا، زېرىكمىدىلىمۇ، ئاش- ئوزۇقنى نەدىن تاپتىلا؟ — ئايمۇھەممەت قانچە ئويلاپمۇ تەكتىگە يېتەلمىگەن قىيىن سوئالىنى تارتىنىپ تۇرمايلا ئوتتۇرىغا تاشلىدى ۋە دىققىتىنى ئابدۇسادىقنىڭ ئاغزىغا قاراتتى. ئابدۇسادىق ئېچىلىپ- يېيىلىپ جاۋاب بېرىپ دېدى:

- ها... ها... ها... ئادەم يوق دەمسەن، ئۇكا، مانا سىلەر ئادەم ئەمەسمۇ، مېنى زېرىكىپ قالمىسۇن دەپ يىراقتىن كەلگىنىڭلارنى ئۇقمامسىلەر؟ها... ها... ئاش - ئوزۇق دەمسەن؟ ئاڭلاپ تۇر، خۇدا ئۆز ئۈممىتىنى ياراتقان چاغدا رىزقىنىمۇ قوشۇپ ياراتقان. كۆرۈۋاتىسەنغۇ، يالىڭاچ قاپتۇمەنمۇ، ئاچ - زارلىقتا ئۆلۈپ قاپتۇمەنمۇ - يا؟ ها... ها...، — ئۇ نېمىشقىدۇ كۈلكىسىنى بىراقلا توختىتىۋالدى، كۆز قارىچۇقلىرى پارقىراپ، بۇرنى كىچىكلىگەندەك تۇردى. چىرايى تۇمانلىق ئاسماندەك تۇتۇلدى. كىچىك بالىدەك تىرىنقىنى كولاپ ئولتۇرۇپ، سۆزنى ئۇلىدى،

— ئويلاپ بېقىڭلار، كىمنىڭمۇ بۇنداق ھايۋاندەك ياشىغۇسى كەلسۇن، كىمنىڭمۇ ئۆز بالا -چاقىسىدىن، ئىسسىق ئۆيىدىن، ئەھلى - مەھەللە، تونۇش- بىلىشلىرىدىن ئايرىلغۇسى كەلسۇن؟ مەنمۇ يۇرتى، بالا - چاقىسى بار ئادەمغۇ ئاخىر...، ھېلىمۇ خۇداغا مىڭ مەرتە شۈكرى، ئۇ زات شەپقەت

قىلىپ مېنى بىر خىزىر سۆھبەت ئادەمگە ئۇچراشتۇردى، ھالىمغا يېتىدىغان بىر ئەۋلىياغا ئۇلاشتۇردى...

ئابدۇسادىق بېشىنى كۆتۈرۈپلا يىگى تونۇشلىرىنىڭ «قېنى سۆزلە» دېگەندەك ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغىنىنى كۆردى ۋە يۈرەكلىك ھالدا سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— سىلەرگە دېسەم، ئاۋۇ تاغنىڭ ئۇ تەرىپىدە بىر ئۇلۇغنىڭ مازىرى بار، — دېدى ئۇ زاڭگىقى بىلەن كۈنچىقىش تەرەپتىكى ئېگىز بىر تاغنى ئىما قىلىپ،— بۇ يەرگە يىگى كەلگىنىمدە كەچ بولغان يەردە يېتىپ، تاڭ ئاتقان يەردىن قوپۇپ، ساراڭدەك تاغ كېزىپ يۈردۈم. كۈنلەر-نىڭ بىرىدە ئاخىرى ھېلىقى ئۇلۇغنىڭ مازىرىغا بېرىپ قاپتىمەن. ھە، مازار ھۇجرىسىدا كىمنى كۆردۈڭ دېمەمسىلەر؟ ساقىلى ئۇچىدەك ئاق، مەڭزى ئانارنىڭ دانىسىدەك قىزىل بىر مويسىپىتنى كۆردۈم. خۇدا ماڭا رەھىم قىلىپ خىزىر ئەلەيھىسسالامنى يولۇقتۇرغان چېغى دەپ ئۇ مويسىپىتكە سالام بەردىم. سالىمىمنى ئېلىك ئالدى. نۇر يېغىپ تۇرغان لەۋلىرىنى مىدىرلىتىپ مېنى ھۇجرىسىغا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئەۋلىيانى پات-پات يوقلاپ تۇرىدىغان بولدۇم. ئىشىم ئوڭدىن كېلىپ بىرەر ئۇلاي ياكى كەكلىك تۇتۇۋالسام شۇنى ئېلىپ بارىمەن، پىشۇرۇپ بىللە يەيمىز. ئېتىكاپ-تا ئولتۇرغاندا بېرىپ قالسام، ئاپارغان نەرسىنى ئىشىك تۈۋىگىلا قويۇپ ئۆز يولۇمغا كېتىۋېرىمەن. ئېتىكاپتىن خالاس بولغان چاغلىرىدا ئاتچە-مۇنچە مۇڭدىشىۋالىمەن. بىلەمسىلەر، ئۇ ئېتىكاپتا شۇنداق چىلە ئولتۇر-دۇكى، ھەي... ھەي...

ئابدۇسادىقنىڭ ھېكايىسىگە قىزىقىپ قالغان ئاقمۇللام:

— مالال كەلمىسە بىر سوئال سوراي، ئۇ ئەۋلىيانىڭ نام-شەرىپى نېمىكەن؟ — دەپ سورىۋىدى، ئابدۇسادىق:

— ئۇقمىدىم، ھەرقانچە سورىساممۇ «بۇنى بىلىشىڭنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق» دەپ ئۆزىنى قاچۇردى،— دەپ جاۋاب بەردى.

— ئەسلى قەيەرلىككەن؟
— ئۇقمىدىم.
— بۇخارايى شەرىپ يا ئەجەم ۋىلايەتلىرىدىن كەلگەن بىرەر ئىشان، ئەللامە بولمىسۇن يەنە؟
— ئۇنىمۇ ئۇقمىدىم. خالىساڭلار سىلەرنى ئۇ يەرگە باشلاپ باراي، مازار بۇ يەردىن بىر كۈنلۈكلا يول...

ئوتتۇز توّتىنچى باب
پانسات زىندانىدىكى مەھبۇس

ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىن ئانچە يىراق بولمىغان يەرگە، يەنى ئوردا بىنىدىن ئەگىپ ئاقىدىغان چوڭ ئۆستەڭ بويىغا بەكمۇ ھەيۋەتلىك ۋە سىرلىق بىر قورۇلۇش جايلاشقانىدى. قىزىق پىرى، بەش غولاچ ئېگىزلىكتىكى بۇ قورۇلۇشنىڭ يەر ئۈستىدىكى بۆلىكى ئاران كەڭ-مەن سېپىلنىڭ ئېگىزلىكىگە باراۋەر كېلەتتى. قالغان تۆت غولچى يەر تەكتىنى ئويۇپ ياسالغانىدى. تاغ تەرەپتىكى سەھرا بىلەن خوتەن شەھە-رىنى تۇتاشتۇرىدىغان ئۇلۇغ يول بۇ غەلىتە قورۇلۇشنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا تاقىلاتتى -دە، ئىككى تارماققا بۆلۈنەتتى. قورۇلۇشنى يېرىم دائىرە ئايلىنىپ ئۆتكەندىن كېيىن يەنە قوشۇلۇپ، ئۇلۇغ يول پېتى تا خوتەن شەھرىگىچە سوزۇلاتتى. سەھرادىن شەھەرگە، شەھەردىن سەھراغا بارىدىغان يولۇچىلار دەل مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ئىككى تارماق يولنىڭ خالىغان بىرىگە كىرىپ، ھەممىگە ۋەھىمە سالىدىغان، ھەممىنى ئالاقزادە قىلىۋېتىدىغان بۇ قورۇلۇش-نىڭ يېرىمىنى ئايلىنىپ ئۆتۈشكە مەجبۇر بولاتتى. ئەل ئىچىدە «پانسات زىندانى» دەپ نام ئالغان بۇ پادىشاھلىق زىندان ئەمىر لەشكەر خالمان

پانسات تەرپىدىن قوقان ۋە بۇخارا زىندانلىرىغا تەقلىد قىلىپ ئاتايەن ياسالغانىدى. كېچە- كۈندۈز ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان نالە - زار زىندان يېنىدىن ئۆتكەن ھەرقانداق ئادەمنىڭ يۈرەك - باغرىنى ئېزىپ، تەنلىرىگە تىترەك ئولاشتۇراتتى. بەختسىز مەھبۇسلارنىڭ نالىسىگە چىداپ تۇرالمىغان ياكى نەزىر- نىياز قىلىپ بۇنداق كۈننىڭ ئۆز بېشىغا كېلىپ قېلىشىدىن خالاس بولماقچى بولغان كۆڭلى يۇمشاق تەقۋادارلار زىندان پەنجىرىسى-دىن ئۆز ئاتىغىنىنى تاشلاپ كېتىشەتتى. مەھبۇسلارنىڭ ئۇرۇق - تۇغقان-لىرىمۇ ئەنە شۇنداق قىلىشقا ئادەتلەنگەنىدى.

سۇقۇنۇۋالغان ساتقۇننىڭ ئاشكارىلاپ قويۇشى بىلەن قاراقاشتا تۇت-قۇن قىلىنغان كېپەك دەرۋىشمۇ دەل مۇشۇ زىندانغا تاشلانغانىدى. زەي-كەشتەك ھۆل، لەھەتتەك قاراڭغۇ، ئادەمنىڭ ئىچىنى ئېلىشتۇرىدىغان بەتبۇي پۇراق ۋە پىت-بۈرگىلەر بىلەن توشۇپ كەتكەن پانىي ئالەمدىكى بۇ دوزاخ ئۇنىڭ جىسمىغا ۋە مەنىۋىيىتىگە ئانچە زور تەسىر كۆرسىتەلمە-گەن، دۇئاگويلۇقى ۋەخۇش چاقچاقلىقى ھېلىمۇ ئۆز يولى بىلەن كېتىپ باراتتى. نى-نى ئەركەكلەرنىڭ بېلىنى ئېگىپ، ئىرادىسىنى سۇندۇرۇۋېتى-دىغان زىندان ئازابىنى پىسەنتىگىمۇ ئېلىپ قويمايۋاتقىنىغا ھەيران بولغان ھەمراھلىرىغا ئۇ: «يەر تەكتىدىكى زىنداندا ياشىغاننىڭ يەر ئۈستىدىكى زىنداندا ياشىغاندىن نېمە پەرقى بار دېيىسلەر، يەنە كېلىپ بىز دەرۋىشلەر داق يەردە يېتىپ، داق يەردىن قوپۇپ، تاپساق يەپ، تاپالمىساق ئاچ يۈرۈپ قېتىپ كەتكەن ئادەملەر. دىلىمىزدا ئاللا، تىلىمىزدا ئىمان بار، ئاللانى دوست تۇتۇپ، ھەق-ئادالەت يولىدا جەبىر چەككەنلەرگە ئاللانىڭ ئۆزى قۇۋۋەت بېرىدۇ، كىمكى بۇنداق قۇۋۋەتكە مۇشەررەپ بولىدىكەن، ئۇنىڭ كۆڭلى توق ۋە تېنى سالامەت بولغۇسىدۇر» دەپ مەدەت بېرەتتى.

ھاۋانىڭ ئەمدىلا ئىسسىغىنىغا قارىماي، زىندان ئىچى دىمىق ۋە سېسىق ئىدى. شور ئۆرلەپ تۇرىدىغان مىچ - مىچ توپا مەھبۇسلارنىڭ ئاياغلىرىنى پاقىنىڭ پوكىنىدەك ئاقارتىۋەتكەن، قوزغىلالمايدىغان بىتابلار-

نىڭ ماغدۇر ـ ماجالىنى تامامەن شوراپ تۈگەتكەنىدى. ھەر خىل نىجاسەت-لەرگە ئۆگىنىپ قالغان قۇرت ـ قوڭغۇزلارنىڭ ھېسابى يوق ئىدى. تام-تورۇسلاردىن ئۈۋا تۇتقان تولۇمچاشقانلار ئادەملەردىن قىلچە تەپ تارتمايت-تى. كېچە ـ كۈندۈز ۋىچىرلىشىپ ھېچكىمگە ئارام بەرمەيتتى. ئاچ قالغانلىرىدا بولسا ئادەملەرگە ھۇجۇم قىلىشتىنمۇ يانمايتتى. كىمكى قۇرت-قوڭغۇز ياكى باشقا جان-جانىۋارلارغا ئازار بەرمەكچى بولىدىكەن، ئۇ شۇ ھامان كېپەك دەرۋىشنىڭ تەنبىھسىگە دۇچ كېلەتتى.

— بىلەمسىلەر مۇسۇلمانلار، — دەيتتى ئۇ سەل قىزىشىپراق، — سىلەرنى كىم ياراتقان؟ ئاللا ياراتقان، قۇرت-قوڭغۇزلارمۇ، جانىۋارلارمۇ سىلەرگە ئوخشاشلا جان ئىگىسى، ئۇلارنىمۇ ئاللا ياراتقان، ئۇلارنىڭمۇ ئېھتىمال سىلەرگە ئوخشاش بالىسى باردۇر، ئۇلارنى ئۆلتۈرۈپ بالىنى ئانىدىن، ئانىنى بالىدىن ئايرىۋېتىپ گۇناھكار بولاي دەمسىلەر، ئۇنداقتا سىلەرنىڭ نىياز ھېكىمبەگدىن نېمە پەرقىڭلار قالىدۇ؟

بۇنداق چاغلاردا زىندان ئىچىدە ئالامەت بىر تىمتاسلىق، تەرتىپ ھۆكۈم سۈرەتتى. مەيلى ياش ۋە مەيلى قېرى بولسۇن، ئۆزلىرى ھۆرمەت قىلىدىغان بۇ دەرۋىشنىڭ سۆزىنى قۇلاق سېلىپ ئاڭلايتتى. باشلىرىنى لىڭشىتىپ قايىللىق بىلدۈرەتتى. ئاجىزلارغا ياردەم قولىنى سوزىدىغان، تۈگۈلۈكتىن تاشلاپ بېرىلىدىغان غىزانى تالاشقانلارنى ئىنساپقا ئۈندەپ، كۈچلۈك بىلەن ئاجىزنى، ساق بىلەن بىمارنى تەڭ بەھرىمەن قىلىدىغان، قىزىق پاراڭ ۋە رىۋايەتلەرنى سۆزلەپ بېرىپ، دىلى سۇنۇقلارنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرىدىغان بۇ ھۆرمەتلىك دەرۋىش مەھبۇسلارنىڭ قەلبىدە ئالاھىدە بىر ئورۇننى ئىگىلەپ تۇراتتى.

كېپەك دەرۋىش ئۇزۇن كېچىلەرنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزەتتى. زىندانغا تاشلانغاندىن بېرى ماكان تۇتۇپ كېلىۋاتقان بىر بۇلۇڭغا تىقىلىپ ئولتۇ-رۇپ چىن ئىخلاسى بىلەن ئىستىقامەت قىلاتتى. مازار-ماشايىخلارنىڭ نامىغا دۇئا ـ تىلاۋەت قىلاتتى، پېشىن ۋە جۈمە نامازلىرىغا ئىمالىق قىلاتتى،

ئەزەنىمۇ ئۈزى تووۋلايتتى. نامازدىن پارىغ بولغان چاغلىرىدا قاراقاشلىق ھەمراھلىرى بىلەن بېشىنى بىر قىلىپ، نېمىلەر ئۈستىدىدۇر پىچىرلىشاتتى. ئاچچىقى كېلىپ قالدىمۇ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ جەددى - جەمەتىنى تىللاشقا، قارغاشقا باشلايتتى. تىللىمىغان خالمان پانساتمۇ قالمايتتى. زىندان قاراۋۇللىرىنىڭ ھەيۋىسىمۇ، زىندان بېگىنىڭ دەررىگە باسمەن دەپ پوپۇزا قىلىشلىرىمۇ ئۇنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلىيالمايتتى.

بىر كۈنى قاش قارايغان مەزگىلدە زىندان ياساۋۇلىنىڭ ئاچقۇچلىرى خوددى ساپايى چالغاندەك شاراقلاپ قالدى. ئارقىدىنلا زىندان ئىشىكى ئېچىلىپ، زىندان بېگىنىڭ موماي لارنىڭكىدەك چىرقىراق ئاۋازى كەلدى:

— ھەي دەرۋىش، چاپسان بۇ ياققا چىق. ساڭا شوتا چۇشۇرۇپ بەردۇق،— دېدى ئۇ زەردە بىلەن. زىندان ئىچى جىم بولۇپ قالدى. بىچكىم ئۇنلۇكرەك گەپ قىلىشقا ياكى چوڭراق تىنىشقا پېتىنالمىدى. چۈنكى زىندان ئەھلى بىرەر بەختسىز مەھبۇسنىڭ ئەجىلى توشقاندا زىندان بېگىنىڭ ئۇنى دەل ئاشۇنداق تەلەپپۇزدا چاقىرتۋالىدىغانلىقىنى بىلىشەتتى. چۇشۇرۇلگەن شوتىدىن چىقىپ كەتتىمۇ، ئۇنداق مەھبۇس ئىككىنچىلەپ قايتىپ كەلمەيتتى، زىندان تېشىغا چىققان ھامان دارغا ئېسىلاتتى، تاش بوران قىلىپ ئۆلتۈرۈلەتتى. ئۇنىڭغىچە شوتىمۇ چۇشۇرۇلدى. ئىككى قاراۋۇل كېلىپ دەرۋىشنى تارتىۋالماقچى بولۇپ قول ئۇزاتتى. كېپەك دەرۋىش:

— ئۆزۈم چىقىمەن، ئاخىرقى ئۆمرۈمدە ئىپلاس قوللىرىڭ بىلەن پاك قولۇمنى بۇلغىمايمەن، —دېدى ۋە «لائىلاھە ئىللەللاھۇ مۇھەممەدۇن رەسۇلۇللا» دەپ كەلىمە شاھادەت ئېيتقاچ، ھەمراھلىرى بىلەن كۆزى ئارقىلىق خوشلىشىپ شوتا ۋاخنىسىغا قەدەم قويىدى...

زىندان بېگى كېپەك دەرۋىشنىڭ بېشىغا بىر مەينەت قارا خالتىنى كىيگۈزدى، يەنە بىرقانچە قاراۋۇل ئۇنى ئەمانى يېتىلگەندەك يېتىلەپ، ئىتتىرىپ، دۇشكەلەپ دېگۈدەك نامەلۇم بىر تەرەپكە ئېلىپ ماڭدى.

«دار ئالدىغا ئەكېتىۋاتسا كېرەك، — دەپ ئويلىدى كېپەك دەرۋىش كەلىمە شاھادەتنى تەكرارلاۋېتىپ، — ھەي ئىست، زارىتكاھلىقتىن ئەكەلگەن ئۇ ئىتنىڭ بالىسىنى ئۆز قولۇم بىلەن بوغۇپ ئۆلتۈرەرمەن دېۋىدىم، ئۆمرۈم يار بەرمەيدىغان بولدى، ھېلىمۇ خەير، ئۇنىڭ بىلەن مەشھەرگاھدا كۆرۈشۈپ قالىمىزغۇ تېخى...»

ئاجايىپ ئىش، كېپەك دەرۋىش ئېگىز-ئېگىز بوسۇغىلاردىن، بىر ئەمەس، بىرقانچە بوسۇغىدىن ئاتلاپ ئۆتتى، ئۆتۈۋېتىپ پىچىرلاشقان ئاۋازلارنى، تاراق - تۇرۇقلارنى ئاڭلاپ قالدى، بۇرنىغا سەندەلنىڭ خۇش پۇرىقى ئۇرۇلدى. ئۇ ئۆزىنىڭ نەگە ئەكىتىلىۋاتقىنىنى ئاڭقىرىپ بولغۇچە قانداقتۇ بىر يەردە توختىتىلىپ، بېشىدىكى خالتا ئېلىۋېتىلدى.

«ئاھ خۇدا، مەن كىمنى كۆرۈۋاتىمەن، بۇ نىياز ھېكىمبەگقۇ! مەن پانىي دۇنيادىمۇ، يا ئاخىرەتكە كېلىپ قالدىممۇ؟...» — ئۇ نىياز ھېكىمبەگنى كۆرۈپ ئۆزىنى يوقىتىپ قويغىلى تاس قالدى، چوققىسىدىن كىرگەن تىترەك تاپىنىدىن چىقىپ كەتتى. «رەقىبلەر تار كوچىدا ئۇچرىشىپتۇ» دېگەن شۇ بولسا كېرەك، تاسادىپىي يۈز بەرگەن بۇ ئۇچرىشىش ئۇنىڭغا تەسۋىرلىگۈسىز قاتتىق تەسىر كۆرسەتكەنىدى.

كېپەك دەرۋىش بېشىنى سىلكىۋېتىپ، تۇرغان يېرىگە، تام - تورۇسلارغا بىر-بىرلەپ قاراپ چىقتى. نىياز ھېكىمبەگنىڭ يىرگىنىشلىك چىرايىغا يەنە بىر قېتىم سىنچىلاپ سەپسالدى. پەقەت شۇ چاغدىلا ئۆزىنىڭ جازا مەيدانىدىكى دار ئالدىغىمۇ ۋە باشقا بىر يەرگىمۇ ئەمەس، بەلكى نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىغا ئەكېلىنگەنلىكىنى بىلىپ يەتتى. «مېنى بۇ ئىت ئۇۋىسىغا ئەكەلگۈچە ئاشۇ پىتلىق زىنداندا قويۇۋەرسە بولماسمىدى، ياق، بۇ يەردە جەزمەن بىر گەپ بار، ئۇ نائەھلى تېگى-تەكتىمنى بىلىۋالغان چېغى، بىلىۋالسا يەنە نېمىدىن قورققۇلۇق؟» دېگەن ئوي كاللىسىدىن چاقماق تېزلىكىدە ئۆتۈپ كەتتى.

نىياز ھېكىمبەگ كۆرپە ئۈستىدە ئۆرە بولدى. مال بازىرىدىكى

قاقباش بېدىكلەردەك، دەرۋىشنىڭ يالىڭاياغلىرىدىن ئۈسكىلەك چاچلىرىغىچە كۆزىتىپ چىققاندىن كېيىن:

— قېنى، سوئالىمغا جاۋاب بېرىڭ دەرۋىش، ھاكىم بىلەن پۇقرا ئۇچراشقاندا كىم كىمگە ئاۋۋال سالام بېرىشى كېرەك، - دەپ سورىدى قولىدىكى پىيالىنى چايقاپ تۇرۇپ. كېپەك دەرۋىش تېنىمەي، تەمتىرىمەي جاۋاب بەردى:

— پۇقرا ھاكىمغا، كىچىك چوڭغا ئاۋۋال سالام بېرىشى كېرەك.

— ئۇنداقتا سىز نېمىشقا ماڭا سالام بەرمەيسىز، دەرۋىش؟

— ھاكىم زالىم بولسا، پۇقرانىڭ سالام بېرىشى جايىز ئەمەس، چوڭ بەتئەخلاق بولسا، كىچىكنىڭ سالام بېرىشى جايىز ئەمەس!

— مەن قايسى خىلغا تەۋە؟

— ھەر ئىككى خىلغا!

نىياز ھېكىمبەگ كۆتۈلمىگەندە قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. كۈلكىدىن ئۆزىنى ئاران توختىتىۋېلىپ بىر ئۇتلام چاي ئىچىۋالدى.

— گېپىڭىز ئوچۇق ئىكەن، — دېدى ئۇ شالاڭ ساقىلىنى بارماقلىرى بىلەن تاراپ تۇرۇپ،— ھازىرچە مەن زالىم ۋە بەتئەخلاق بولغان بولاي، ئەمدى رەسمىي سۆھبەتكە كۆچەيلى، سوئالىمغا مانا مۇشۇنداق ئوچۇق جاۋاب بەرگەيسىز.

— مالال كەلمىسە مەنمۇ بىر سورىۋالاي، بۇ سۆھبەتمۇ ياكى قازى بىلەن گۇناھكار ئارىسىدىكى سوراق - جاۋابمۇ؟— كېپەك دەرۋىش بويىنى نىياز ھېكىمبەگ تەرەپكە سوزۇپ تۇرۇپ سورىدى.

نىياز ھېكىمبەگ ئۇنىڭ نېمە دېمەكچى بولغىنىنى ئاڭقىرالماي سەل گاڭگىرىغاندەك بولدى ۋە:

— سۆھبەت، سۆھبەت، ئەلۋەتتە سۆھبەت، سىزنى ھېچ بولمىسا خانامدىن ئايرىلغۇچە گۇناھكار دەپ قارىمايمەن،— دېدى تىلىنى چايناپ. كېپەك دەرۋىش ئۇلاپلا دېدى:

— ئۇنداقتا قولاق سېلىڭ، ھاكىم، سۆھبەتتە سۆھبەتداشلارنىڭ ئورنى باراۋەر بولۇشى كېرەك، بىراۋ ئۆزىنى سۆھبەتدىشىدىن ئۈستۈن ھېسابلايدىكەن، ئۇ ھالدا بۇ سۆھبەت ئەمەس، بەلكى قازى بىلەن گۇناھكار ئارىسىدىكى ئىش بولۇپ قالىدۇ. مەسىلەن ئالايلۇق، مەن ئۆرە تۇرسام...

— ئولتۇرۇڭ... ئولتۇرۇڭ. ئولتۇرۇڭ دېيىشنى ئۇنتۇپ قالغىنىمنى قاراڭ، ھەي، مۇشۇ كېسەلزە...

نىياز ھېكىمبەگ ئۆزىنىڭ ھە دېگەندىلا ئوسال بولۇپ قالغانلىقىنى تۇيۇۋالدى، دەرۋىشكە ئالمان - تالمان پەگاھنىڭ يۇقىرىسىدىنراق ئورۇن كۆرسەتتى. كېپەك دەرۋىش تۇزۇت قىلمايلا باداشقان قۇرۇپ ئولتۇردى.

نىياز ھېكىمبەگ قەشقەر سەپىرىدىن قايتىپ كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا بىر ساراڭ دەرۋىشنىڭ تۇتۇپ كېلىنگىنىنى ئاڭلاپ، خالمان پانساتقا: «ھە، شۇنداقمۇ بىر دەرۋىش بارمىكەن تېخى؟» دەپلا دىققىتىنى كۆز ئالدىدىكى ئىشلارغا بۇراۋەتكەنىدى. ئۇ چاغدا قەپەستىن قاچقان قۇشتەك يۈرەكئالدى بولۇپ كەتكەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ قىلىدىغان ئىشى بېشىدىكى چېچىدىنمۇ تولا ئىدى. قانداقتۇر بىر دەرۋىش ئۈستىدە ئويلىنىپ ئولتۇرۇشقا چولىسى تەگمەيتتى.

ئۇ ئوردىدىكى بىر - بىرىگە ئورا كولىشىپ يۈرگەن قىتىغۇر مەنسەپدارلارنى بىر مەقسەت يولىدا بىرلەشتۈردى، ئابباس مىرزىنىڭ يەتتە نەزىرسىنى بېرىۋەتتى. قەشقەردىن كەلگەن خەۋەر ئۇنىڭ بېشىنى بېسىپ تۇرغان تۇگمەن تېشىنىمۇ ئۆرۈۋەتتى. ئەمدى ئۇ دۈشمەنلىرىنىڭ ئىشىنى بىر ياقلىق قىلىش ئۈچۈن كونا ھېساباتنى قولغا ئالالىغۇدەك پۇرسەت چىقىرالىدى.

ئۇ رەقىبلىرىنى ۋە رەقىب بولۇپ چىقىش ئېھتىمالى بارلىكى كىشىلەرنى تەسۋىي سىيرىغاندەك سىيرىپ ئۆتكۈزۈۋېتىپ، يوشۇرۇن خەۋپى ئەڭ زور بولغان دەرۋىشلەر توپىنىڭ بىر ئەزاسى - كېپەك دەرۋىشنىڭ

ئىسمىنى ئۇچرىتىپ قالدى. كۆرۈنۈشتە تائەت - ئىبادەتتىن باش كۆتۈر-
مەيدىغان، ئەمەلدە ئۆزىگە چوڭ باش ئاغرىقى تېپىپ بەرگەن ھېلىقى بىر
توپ چاتاقچى دەرۋىشنى ئۈچمەنلىك بىلەن يادىدا ساقلاپ كەلگەن نىياز
ھېكىمبەگ كېپەك دەرۋىشكە ھەرگىز سەل قارىيالمايتتى. ئۇنىڭ ئىچىگە
كىرىپ چىقمىغۇچە ھەرگىز بولدى قىلىۋەتمەيتتى.

شۇڭا ئۇ پانسات زىندانىغا ماراقچى ئەۋەتىپ بۇ دەرۋىشنىڭ گەپ-
سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، مىجەز - خۇلقىنى كۆزىتىشكە باشلىدى. ئاخىرىدا
ھېچكىمدىن ۋە ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان، مىڭلاپ پوقرانى ئاغزىغا قارى-
تىپ، چوڭ يەرگە مۆشت ئاتالىغان بۇنداق ئادەمنى ئاشكارا ياكى يوشۇرۇن
يوق قىلىۋېتىشنىڭ ئۆزى ھەرىنىڭ ئۇۋىسىغا ياغاچ تىققاندەكلا بىر ئىش
بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ يەتتى. ئەگەر ئۇ ئۆلتۈرۈۋېتىلىدىغان بولسا، قايسى-
بىر مازاردا ئىستىقامەت بىلەن بولۇپ كەتكەن ھېلىقى باشباشتاق دەرۋىش-
لەر قايتا يوپۇرۇلۇپ كېلىشى، ھەتتا قولدىن ھەر بالا كېلىدىغان خوتەن-
لىكلەرنىڭ قايتا چاتاق چىقىرىشىغا تۇتۇرۇق بولۇپ بېرىشى مۇمكىن ئىدى.

نىياز ھېكىمبەگ «جاھىل ۋە بىر پىكىرلىك ئادەم بەئەينى كەلكۈنگە
ئوخشايدۇ. ئۇنى ئۆز ئەركىگە قويۇۋەتسەڭ خانىمانىڭنى ۋەيران قىلىپ،
مۆلچەرلىگۈسىز زىيان كەلتۈرىدۇ. توغان بىلەن توسۇپ ئۆز ئېرىقىڭغا
باشلىۋالالىساڭ، باغلىرىڭنى سۇغىرىپ، تۈگمىنىڭنى چۆرۈيدۇ. جاھىلنى
جاھىل دېمەي ئۆز سىزىقىڭغا كىرگۈزسەڭ، مىڭ ياۋاشنىڭ قولىدىن
كەلمىگەن ئىش بىر جاھىلنىڭ قولىدىن كېلىدۇ» دېگەن ئوي بىلەن
كېپەك دەرۋىشنى ئالدۇرۇپ كەلگەن ۋە يەكمۇ يەك تۇتۇشۇپ بېلىنى
ئەگمەكچى، ئالدىغا توغان سېلىپ ئۆز سىزىقىغا كىرگۈزمەكچى بولغانىدى.

بىراق، تۇنجى قېتىملىق بەل تۇتۇشۇش ئۇنى خېلى ھالسىرىتىپ
قويدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ رەقىبىنى بىر پەشۋا بىلەن مات قىلماقچى
بولۇپ، گەپنى ئۇنى كەمسۇندۇرۇشتىن باشلىدى:

— دەرۋىش بىلەن تېجمەلنىڭ نېمە پەرقى بار؟— سورىدى ئۇ

بىر قىسما ھىجىيىپ. كېپەك دەرۋىش تېزلا جاۋاب ياندۇردى:

— پەرقى كۈندۈز بىلەن كېچىدەك روشەندۇر، دەرۋىشلەر ئاللاغا ئىشتىياق قويغان ئاشىقلاردۇر، تېجىمەللەر ئىشتىياق سېزىمىدىن مەھرۇم بەختسىزلەردۇر.

نىياز ھېكىمبەگ تونۇردا تۇرۇۋاتقاندەك تەرلەشكە باشلىدى، ئىككى چېكىسىدە، بۇرنىنىڭ ئۇچىدا پەيدا بولغان تېرىقتەك - تېرىقتەك تەر تامچىلىرى پۈتكۈل يۈزىگە يامرىدى. ئۇ مۇنازىرە بىلەنلا بولۇپ كېتىپ تەرىنى سۈرتۈۋېلىشنىمۇ يادىدىن چىقاردى - دە، قىيىن دەپ ھېسابلىغان سوئالدىن يەنە بىرىنى ئوتتۇرىغا تاشلىدى. ئۇ:

— دەرۋىشلەر ئاللا، ئاللا دەيسىلەرۇ، ئاللا سىلەرگە نېمىدەپ رىيازەت-تىن ئۆزگىنى بەرمەيدۇ؟— دېدى ۋە «ئەمدى نېمە دەرسەنكىن» دېگەن-دەك سەل كېرىلىۋالدى. كېپەك دەرۋىشمۇ ھەرگىز بوش كەلمىدى. شەھەر ئالغان ئاتامانداك ھىجىيىپ ئولتۇرغان نىياز ھېكىمبەگكە كۆزىنىڭ قۇيرۇ-قىدا قاراپ قويۇپ دېدى:

— روزىمساقتا ئادەم ئەۋلادلىرىدىن كاپىر ۋە مۆمىنلەر ئايرىلغان چاغدا، ئاللا بەندىلىرىنىڭ ئالدىغا ئىشقى - مۇھەببەت، ئىلىم - مەرىپەت، ئەمەل - مەنسەپ، دۇنيا دەپنە ۋە خارلىق، رىيازەتلەرنى قويۇپ بەندىلىرى-گە: «خالىغىنىڭلارنى ئېلىڭلار» دېگەن. مۇشەققەتنى خالىغانلار ئىشقى - مۇھەببەتنى، ھىدايەت تاپقانلار ئىلىم - مەرىپەتنى، ئاچكۆزلەر ئەمەل-مەنسەپنى، نەپسى بالا تويماسلار دۇنيا دەپنەنى ئالغان. بۇ دۇنيانىڭ راھىتىدىن كېچىپ، ئۇ دۇنيالىقنى كۆزلىگەن دەرۋىشلەر بولسا خارلىق بىلەن رىيازەتنى ئىختىيار قىلغان. بۇ دۇنيانىڭ رىيازىتىمۇ، ئۇ دۇنيانىڭ راھىتىمۇ ئوخشاشلا ئاللا ئىگەمنىڭ بىز دەرۋىشلەرگە قىلغان ئىنئامى ئەمەسمۇ؟

نىياز ھېكىمبەگ يىلى قاچقان تۇلۇمدەك لاسسىدە بولۇپ قالدى. ئۇ بۇ ئۆمرىگىچە بۇنداق زۇۋاندار، ھازىر جاۋاب ئادەمنى زادىلا كۆرۈپ

باقمىغانىدى. بۇنداق ئادەم مەيلى دەرۋىش بولسۇن، ياكى تىجمەل بولسۇن ئېتىبار تارازىسىدا ئېغىر سالماقنى ئىگىلەيتتى.

«ئەقىللىق سۆزمەنلەر بەئەينى قىنىدا جىم تۇرمايدىغان ئۆتكۈر شەمشەرگە ئوخشايدۇ. سېپى سىېنىڭ قولۇڭغا ئۆتسە دۈشمىنىڭنىڭ ھالىغا ۋاي، دۈشمىنىڭنىڭ قولىغا ئۆتسە سېنىڭ ھالىڭغا ۋاي...»

قىسقىلا داۋام قىلغان بۇ تومۇر تۇتۇش خالمان پانساتنىڭ نەزەرىدىكى بۇ سارالىڭ دەرۋىشنى بىردەمنىڭ ئىچىدىلا ئەقىللىق بىر ئەۋلىيا دەرىجىسىگە كۆتۈرۈۋەتتى. «ھېلىمۇ خۇدا ساقلاپتۇ، ئەگەر ئۇ دەل ۋاقتىدا زىندانغا تاشلانمىغان بولسا جەزمەن بىرەر ئىش تېرىپ قويارگەن» دېگەن بىر ئوي ھاكىمبەگنىڭ خىيالىدىن «يالت»قىلىپ ئۆتۈپ كەتتى - دە، «يا بۇ شەمشەرنى قولۇمغا ئالىمەن، يا ئۇنى كۆكۈم - تالقان قىلىپ تاشلايمەن» دەپ قەسەمياد قىلدى، بىتاقەت بولۇپ، مەقسىتىنى ئوچۇقلا ئېيتتى.

— دەرۋىش ئاتا، — دېدى ئۇ يىلىنىغاندەك تەلەپپۇز بىلەن، — سىلىنى زىنداندىن ئازاد قىلىۋېتەي، خالىسىلا جىمى مازارلارنىڭ ۋەخپىسىنى قوللىرىغا تۇتقۇزاي، خالىسىلا ئۆي - جاي ئىنئام قىلىپ، تەمىنات بەلگىلەپ بېرەي...

— ئاغزىڭنى يۇم مۇناپىق، مېنى نېمە دېسەڭ دە، لېكىن ئاتا دەپ ناممىنى بۇلغىما!

— يا...ياساۋۇل!

كىپەك دەرۋىشنىڭ قوترىغان قاپلاندەك ئېتىلىپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرگەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ يۈرىكى يېرىلىپ كەتكىلى تاسلا قالدى. ئىختىيارسىز كەينىگە داجىپ تامغا چاپلىشىپ قالاي دېگەندىلا ياساۋۇللار ئېتىلىپ كىرىپ، دەرۋىشنى تەرەپ - تەرەپتىن ئارىغا ئېلىۋالدى.

كىپەك دەرۋىش «دەرۋىش ئاتا» دېگەن سۆزنى ئاڭلاپلا نىياز ھېكىمبەگنىڭ رەزىللىك ۋە ھىيلىگەرلىككە تولغان ئۇمۇر كۆرۈنۈشلىرىنى كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزۈپ ئولگۇردى.قولاقلىرىنىڭ قىچىقى كېلىپ،تېنى قوروۋا-

دى.نومۇستىن چوغدەك قىزىرىپ كەتكەن يۈزى مىڭلىغان چۈمۈلە تۈمۈ-لەپ يۈرگەندەك چىمىلداپ كەتتى. خورلۇق ۋە ئاھانەت تاقەت پىلتىسىگە ئوت ياقتى، غەزەپ چاقمىقى چېقىلىپ، نەپرەت ساداسى گۈلدۈرلىدى...

ھاكىمبەگ بىلەن «سارالڭ» دەرۋىشنىڭ پارىڭىدىن كېيىنكى بىر جۈمە كۈنى. شەھەرشاماللىق بولسىمۇ، ھاۋا يەنىلا ئوچۇق ئىدى. نامازدىن يانغان ۋە تورمۇش ھەلەكچىلىكىدە بازارغا ماڭغان ئادەملەر غول كوچىلاردا ئىتتىك قەدەملەر بىلەن كېتىپ باراتتى. قايناۋاتقان قازاندەك پورۇقلاپ تۇرىدىغان بۇ قەدىمكى بازارگەرچە تىنچ كۆنلەردىكىدەك ئاۋات بولمىسىمۇ، لېكىن پۇقرا نەزەرىدە ئۇ يەنىلا بازار ھېسابلىناتتى. ئاندا - ساندا ئوچۇق تۇرغان دۇكانلارنىڭ سودا - سېتىقى يامان ئەمەس يۈرۈشۈپ تۇراتتى. كونا - يېڭى مال يايمىلىرى، تۆمۈرچىلىك، مىسكەرچىلىك دۇكانلىرى بازارنىڭ ئىككى تەرىپىنى بويلاپ خېلى يىراقلارغىچە سوزۇلاتتى. ئاش-نان ياكى پىشۇرۇلغان كاۋا- كۆكتات ساتىدىغان غالتەكچىلەر جىننىڭ بارىچە ۋارقىراپ خېرىدار چاقىرىشاتتى...

— ئەييۇھەنناس، ئىشتىڭلار ئامۇ خاس، مەندىن دىمەكلىك، سىلە-دىن ئىشتىمەكلىك، جاكا شۇلكى، دەرۋىشلەرنىڭ دەرۋىشى، مۆمىنلەرنىڭ مۆمىنى جانابىي كىپەك دەرۋىش قىلغان گۇناھىنى گەدىنىگە ئېلىپ، تووۋا - ئىستىغپار ئېيتقىنى سەۋەبلىك، بەدۆلەت ئالىيلىرىنىڭ شولىسى، ئەھلى مۇسۇلمانلارنىڭ غەمخورى بولمىش نىياز ھاكىمبېگىمىنىڭ ئەپۇسى بىرلە، ئۇلۇغ جۈمە كۈنى مۇشۇ ئۇلۇغ بىر سائەتتە زىندان ئازابىدىن ئازاد قىلىندى. ئۇ زات ئەبەدىلئەبەد ھاكىمبېگىمىزنىڭ ھامىيلىقىدىدۇر. ئەييۇ-ھەنناس، ئىشتىڭلار ئامۇ خاس ...

پىلدەك ئېگىز قارا توپاقتا مىنىپ، مانجۇلاردىن قالغان مىس جاغنى جاراڭلىتىپ خوتەن ئاسمىنىنى تىترىتىۋەتكەن ئوردا جاكارچىسى بازارنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىن كىرىپ كۈنپېتىش تەرىپىدىن چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك يوغان، بوغۇق ئاۋازى بازاردا خېلى ئۇزۇنغىچە

جاراڭلاپ تۇردى.

— ئاھ ئۇلۇغ خۇدا، بەندەڭنى بۇنداق كۆنگە قويغۇچە ئالدىغان ئامانىتىڭنى ئالساڭ بولماسمىدى، — نىياز ھېكىمبەگنىڭ قوبۇلخانىسىدىن ئۇدۇل زىندانغا ئەكىلىپ تاشلانغان، بۈگۈن ئەتىگەندە تۇيۇقسىز قويۇپ بېرىلگەن، ئەمما نېمە سەۋەبتىن قويۇپ بېرىلگىنىنىڭ تېگى - تەكتىگە يېتەلمەي بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ بازارغا كېلىپ قالغان كېپەك دەرۋىش بۇ ئەجەللىك جاكارنى ئاڭلاپ داڭقېتىپلا تۇرۇپ قالدى.

كىمدۇ كېپەك دەرۋىشكە قولىنى چەنەپ تۇرۇپ بىر توپ ھەقەمسايە-لىرىغا:

— قاراڭلار، ھاكىمبەگنىڭ ھامىيلىقىغا كىرگەن كېپەك دەرۋىش دېگەن ئەنە شۇ! — دېدى.

ئوتتۇز بەشىنچى باب

قىساس ئوتى لاۋۇلدايدۇ

ئۇلار تاغ ئارىسىدا خېلى ئۇزاق يول يۈردى. قارلىق تاغ ۋە مۇزلۇق ئېقىنلاردىن كېسىپ ئۆتۈپ، كۆن قايرىلغان مەھەلدە داۋاندىن پەسكە سىيرىلدى. ئابدۇسادىق ئالدى تەرەپتىكى جىلغا ئارىسىدىن ئۆچى چىقىپ تۇرغان دەرەخلەرنى كۆرسەتتى.

— ئەنە، يېتىپ كەلدۇق، ئاۋۇ ئاسمان - پەلەك ئېگىز دەرەخلەر مازارنىڭ تېرەكلىرى، — دېدى ئۇ ھاياجانلىنىپ.

ئايمۇھەممەتنىڭ ئاياغلىرىغا بىردىنلا ماغدۇر كىرىپ قالدى. ئىششىپ، تېلىپ تۇرغان يوتىلىرى بوششىپ، قەدەملىرى شامالدەك تېزلىشىپ كەت-تى. ئۇ ئەمدى تاغ يولىدا ئەمەس، بەلكى باغ سەيلىسىدە كېتىۋاتقاندەك يەڭگىل كېتىپ باراتتى. ياشلىقىغا قايتقاندەك روھلانغان ئاقمۇللامۇ ئايمۇ-

ھەممەتكە سوگدىشىپلا قىلىۋرغىدەك يورغىلايتتى.

ئۇلار ئىككى جىلغىدىن ئۆتۈپ مازار ئالدىغا يېتىپ كەلدى. پۇتاقلىرى بۆرتۈپ، غوللىرى كاداگشىپ كەتكەن تۆت - بەش تۈپ قېرى تېرەك مازارنى ۋە مازار يېنىدىكى تاشتىن قوپۇرۇلغان ئاددىي ھۇجرىنى ئوراپ تۇراتتى. ئېھتىمال، بىرەر ئۇلۇغ زاتنىڭ قەبرىسى ياكى قەدەمگاھى بولسا كېرەك، يۇلغۇن، زىرىق، ئالقات ۋە باشقا نامەلۇم چاتقاللار بىلەن پۇركەنگەن قەبرىستان دۆڭ يېنىدا بىر بۇلاق داشقازاندەك قايناۋاتاتتى. ئىسسىق بۇلاق سۈيى تا تاغ باغرىغىچە ئېرىق بولۇپ ئېقىپ چۈشەتتى -دە، چۈشكەن يېرىدە سوۋۇپ، خېلى كەڭ بىر پارچە مۆزلۈكنى پەيدا قىلاتتى. چاتقاللىق دۆڭ ئۈستىگە قويۇق خادا تىكلەنگەن، خادىلارغا سامان تىقىلغان تۇلۇملار، شەددىلەر ۋە رەڭگا- رەڭ پۇرۇچلار ئېسىلغانىدى. گىرۋەكلىرى تىتىلىپ، رەڭگى ئۆڭۈپ كەتكەن ئۇچ بۇرجەك ئەلەملەر تاغ شامىلىدا لەپىلدەپ، چاۋاك چالغاندەك ئاۋاز چىقىراتتى.

ئابدۇسادىق چاققانلىق بىلەن ھۇجرا ئالدىغا بېرىپ، ھىم يېپىقلىق تۇرغان ئىشىكنى ئېھتىيات بىلەن ئىتتەردى، كەينىگە بۇرۇلۇپ «شەپە چىقارماڭلار» دېگەندەك ئىشارەت قىلدى. ئايمۇھەممەتلەرمۇ پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ، ئابدۇسادىقنىڭ كەينىدىنلا ھۇجرىغا كىرىپ كەلدى.

كىچىككىنە ھۇجرا كۆن نۇرى چۈشمەيدىغان چوڭقۇر جىرادەك غۇۋا يۇرۇپ تۇرغاچقىمۇ ياكى مازارغا تام تۇتاش بولغاچقىمۇ، كىشىنى خېلىلا ئەيمەندۈرەتتى. تام تۈۋىگە رەتلىك تىزىپ قويۇلغان قازان - قومۇچ ۋە بىرقانچە پارچە ئاشلانمىغان قوي تېرىسىدىن ئۆزگە، ھۇجرىدا ئارتۇقچە بىسات كۆرۈنمەيتتى.

ھۇجرا ئىشىكىنىڭ ئۇدۇلىغا — تۈگلۈكتىن ئېتىلىپ كىرىۋاتقان بىر دەستە شولىنىڭ ئاستىغا ئاپئاق كىگىز جايناماز سېلىنغان، جايناماز دا قامەتلىك كەلگەن بىر كىشى ئىشىككە كەينىنى قىلىپ ئولتۇرۇپ ئىستىغاپەت قىلىۋاتاتتى، يەلكىسى ئۈستىدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان قويۇق گېجەك

ساقلى دۇرۇت ئاۋازىغا ماس ھالدا رىتىملىق تەۋرىنەتتى. ئاللا بىلەن بىر جان، بىر تەن بولۇپ كەتكەن ۋۇجۇدى سەزگۈ ئەزالىرىنىڭ جىمى سېزىمىنى ئاشقى دۇنيادىن تامامەن يۇلۇۋالغاندەك قىلاتتى.

ۋاقىت قەدەممۇ قەدەم يىراقلاشماقتا ئىدى. ئاياغ ئاستىدا سوزۇلۇپ ياتقان پايانسىز قار - مۇز دۇنياسىنى ئىللىتىش ئاۋارىچىلىكىدە تالجىققان قۇياش تاغ چوققىسىغا باش قويدى. ئۇلار تىنىقىنى ئىچىگە يۇتۇپ، تاقىتىنى يۇگەنلىگەن پېتى خېلى ئۇزاق ساقلاپ تۇرغاندىن كېيىنلا بوۋاي جۇپلەنگەن ئالقانلىرىنى پەسكە چۇشۇردى ۋە ئالدىرىماي ئورنىدىن تۇ-رۇپ، كەينىگە بۇرۇلدى. ئۇرە تۇرۇۋېرىپ تىنىقتىن قالغاندەك قېتىپ قالغان كونا. يېڭى مېھمانلىرىغا يۈزلىنىپ ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويدى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئەزىز مېھمانلار، خۇش كېلىشىپلا،— دەپ ئىللىقنا سالام بەردى ۋە ئۇلارغا قول ئۇزاتتى.

بوۋاي ئابدۇسادىق ۋە ئاقمۇللام بىلەن، ئاخىرىدا ئايمۇھەممەت بىلەن كۆرۈشتى. ئىككى جۇپ مەزمۇت قول مەھكەم گىرەلەشتى.

«ئاھ، نېمىدېگەن ئىسسىق قوللار بۇ؟»

ئىككىيلەن شۇنداق ئويلىدى ۋە تەڭلا بىر - بىرىگە قاراشتى. تەئەججۇپ ۋە مۇھەببەت تەپتىدىن تېخىمۇ بەكرەك روشەنلەشكەن كۆز نۇرلىرى سۇغا سۇ قېتىلغاندەك سىڭىشىپ، ئۆزلىشىپلا كەتتى. ئەزىم دەرىيادەك دولقۇنلىنىپ تۇرغان كۈچلۈك سەزگۈ بىر - بىرى بىلەن مەھكەم گىرەلەشتى. قولدىن - قولغا ئۆتكەن ئوتتەك ھارارەت تومۇر بويلاپ سەلدەك ئېقىپ يۈرەكلەر دېڭىزىغا قۇيۇلدى - دە، يۈرەكتىن يەنە ۋۇجۇدقا تارقىلىپ تەسەۋۋۇردىن تاشقىرى زىلزىلە پەيدا قىلدى.

— دادا، ئاھ دادا!— ئىسسىق ياش ئايمۇھەممەتنىڭ كۆزلىرىدىن گويا بۇلاق بولۇپ ئېتىلىپ چىقتى. بوۋايمۇ ئايمۇھەممەتنى مەھكەم قۇچاغ-لاپ، ھۆڭرەپ يىغلاپ تاشلىدى. ئۇ:«ئوغلۇم ئايمۇھـەمـمـەت... بۇ سەنمۇ؟» دېگەن بىرلا سۆزنى تەكرارلايتتى، ئايمۇھەممەتنىڭ باش -

كۆزىگە توختىماي سۆيەتتى. ئاقمۇللام بىلەن ئابدۇسادىق بۇ ئۇلۇغ ئەمما ئاددىي ئۇچرىشىشنى ئەقلىگە سىغدۇرالماي ئاۋارە ئىدى. ...

تەقدىرنىڭ چاقچىقى شۇنچىلىك قىزىق ۋە شۇنچىلىك تاسادىپ بولىدىكەنكى، بەزىدە ئادەمنى يىغلىتىدىكەن، بەزىدە كۈلدۈرىدىكەن. تەقدىرنىڭ ئەنە شۇنداق چاقچىقى تۈپەيلى دىدارلىرىدىن مەھرۇم بولغان، پەقەت خىيالى بىلەن چۈشىدىلا كۆرۈشۈپ يۈرگەن بىتەلەي ئاتا ـ بالا يەنە بىر چاقچاق بىلەن بۇ تاغ ئارىسىدا ئۇشتۇمتۇت ئۇچرىشىپ قالدى. كۆزلىرىنىڭ تەگ ـ تەگلىرىگە قاراشتى. پاراڭ بىر يەرگە بارغاندا ئايمۇھەممەت خاپا بولغان ھالدا:

— دادا، پادىشاھتىن كۆڭلۈم قالدى دەپ ئۆيدىن چىقىپ كەتكىنىڭىز نېمىسى، يا بىرەر پارچە خېتىڭىز يوق، يا بىرەر ئېغىز سۆزىڭىز يوق، ئەنسىرەپ ئۇن جېنىمىزنىڭ بىرى قالمىدى. مانا ئەمدى تۇرۇۋاتقان يېرىڭىزنى دېمەمدىغان تېخى، — دېۋىدى، دادىسى شۇ ھامان گەپنى تارتىۋېلىپ، چۈشەندۈردى:

— مەندە نېمە ئىلاج، ئوغلۇم، ھۈنىرىم بار دەپ توپ قويۇپتىمەن، نەدىن بىلەي، شۇ توپ بىر بىگۇناھ ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولدى. ئۇ ئادەمنىڭ ھاۋاغا پۈتۈن كۆتۈرۈلۈپ يەرگە تۆت پارچە بولۇپ چۈشكىنى خىيالىمدىن زادى نېرى كەتمىدى. قانچە ئويلىساممۇ ئۆزۈمنى كەچۈرەلمىدىم، قانداق قىلسام گۇناھىمنى يۇيالارمەن دەپ قازىكالاننىڭ ئالدىغا بېرىپ تەبىر سورىدىم، قازى كالان: «خۇن گۇناھىغا شېرىك بولغانلار يا توققۇز كۆۋرۈك ياساتمىقى، يا توققۇز قۇدۇق، توققۇز كۆل قازدۇرمىقى لازىم. ئەگەر بۇنداق ساۋابلىق ئىشقا قۇربى يەتمىسە، ئادەمزاتتىن خالىي مازار ـ ماشايىخلارغا بېرىپ، ناپاك ئىنسانغا يۈز بەرمەي، ئۇن توققۇز ئاي ئىپتىكاپتا ئولتۇرۇپ ئىستىقامەت قىلمىقى كېرەك. شۇندىلا خۇن قەرزى گەدەندىن ساقىت بولغۇسىدۇر» دەپ پەتۋا بەردى. توققۇز كۆۋرۈك، توققۇز كۆلگە بىزدە پۇل نەدە؟ شۇنىڭ بىلەن گۇناھىمنى يۇيىمەن دەپ

ھەممىگلارنى قىينىغىم كەلمىدى، بارىدىغان يېرىمنىمۇ ئېيتمىدىم. سىلەرنى خۇدانىڭ يولىدا تاشلاپ قويۇپ بۇ يەرگە كېلىپ پاناھلاندىم. ئوغلۇم، مېنى كەچۈرگىن، گۇناھىمنى يۇيۇش بىلەن بولۇپ كېتىپ، سىلەرنى تاشلىۋەتتىم ...

ئايمۇھەممەت كۆزىگە يەنە ياش ئېلىپ، دادىسىدىن كەچۈرۈم سورىدى.

— ئوغلۇم،— بوۋاي ئوغلىنىڭ يۈزىنى سىيلاپ تۇرۇپ دېدى،— سىگلىڭ سالامەت تۇرۇۋاتىدىغاندۇ، ئىنىگچۇ، ئۇنىڭ كۆزى ھۇنەرگە خېلى پىشىپ قالدىغۇ دەيمەن؟

تاغ ئارىسىدىكى جىمجىتلىقتا سىقىلىپ تۇرغان بۇ ھۇجرا «تىرىق» قىلغان شەپە ئاڭلانسىلا كۆكۈم - تالقان بولۇپ كېتىدىغاندەك تىنچلىققا چۆكتى. تىنىقلار توختىدى، قانلار ئېقىشنى ئاستىلاتتى. بۇنداق جىمجىتلىقتىن ئىزتىراپقا چۈشكەن قاۋۇل ئۇستىنىڭ تاقەت. قاچىسى ئاخىرى ۋاققىدە قىلىپ يېرىلىپ كەتتى:

— گەپ قىلغىنا ئوغلۇم، داداڭنى بۇنچە تەقەززا قىلما!— دېدى ئۇ قانداقتۇ بىر كېلىشمەسلىك يۈز بەرگىنىنى سەزگەندەك بىئارام بولۇپ.

يىغىسىنى ئىچىگە يۇتۇپ. لېۋىنى مەھكەم چىشلەپ ئولتۇرغان ئايمۇھەممەت دادىسىنىڭ بۇ گېپى بىلەن تەڭ دادىسىنىڭ بويىنىغا يىگىباشتىن گىرە سېلىپ، بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى.

— ئۇكام — ئۇ ... رەھمەتلىك ...

— نېمە؟ نېمە دېدىڭ، بالام؟

— ......

ئايمۇھەممەت دادىسىنى كۆرگەندىلا ئۇنىڭ ئارىدىن ئون يىل ئۆتكەندەك تېز قېرىپ، ياداپ، مۈكچىيىپ كەتكىنىنى ھېس قىلغان، ئۇنىڭغا ئېغىر كەلمىسۇن دەپ ئەل - يۇرت ۋە ئىنى - سىگىللىرىنىڭ بېشىغا كەلگەن بالايىئاپەتتىن ۋاقتىنچە خەۋەرلەندۈرمەسلىك قارارىغا كەلگەنىدى.

بىراق، ئۇنىڭ مۆڭلۈك كۆزلىرى دادىسىنىڭ ئۆتكۈر قاراشلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمىدى، «ئاغرىقنى يوشۇرساڭ ئۆلۈمى ئاشكارا» دېگەندەك، ماتەملىك چىرايى، غەمكىن قاراشلىرى، ئاشىقلارنىڭكىدەك ئۆسۈپ كەتكەن ساقال-بۇرۇتلىرى دادىسىغا ھەممە سىرنى پاش قىلىپ قويدى. ئاخىرى ئۇ ئۆزىنى توختىتىۋېلىپ، بولغان ۋەقەنى دادىسىغا بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بەردى. ھەبىبۇللاخاننىڭ تەقدىرى، ياقۇپبەگنىڭ قىرغىنى، نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئەسكىلىكى، بولۇپمۇ يارمۇھەممەتنىڭ قازاغا يولۇقۇشى، گۈلئايىمنىڭ بەختسىزلىكى قاتارلىقلاردىن خەۋەر تاپقان قازانچى قانداقتۇر بىر سۇرنى پىچرلاپ ئاللاغا ھەمدۇ - سانا ئېيتقاندىن ئۆزگە، يىغا-زارىمۇ قىلمىدى، ياقا يىرتىپ ئاھ ئۇرۇپمۇ كەتمىدى. پەقەت قىبلە تامغا ئالدىنى قىلىپ، ھوجرا سىرتىدىكى نامەلۇم ئۆلۈغنىڭ قەبرىگاھى تەرەپكە يۈزلەندى - دە، قوللىرىنى كۆكسى ئۈستىدە ئالماشتۇرۇپ، بېشىنى تۆۋەن سالدى.

ئۇ دىل ئۆيىنىڭ تەنھا خاقانى بىلەن خىيالەن مۇڭداشتىمۇ ياكى ھۆرمەت تەختىدىن ئورۇن ئالغان مازايى زاتقا داد ئېيتتىمۇ، بۇنى ھېچكىم بىلمىدى. ۋاقىت ئۆتۈپ، توڭلۇكتىن چۈشۈۋاتقان بىر دەستە يورۇق ھوجرا ئىچىدىن غايىب بولغاندىلا، ئاندىن كەينىگە بۇرۇلۇپ توغاچتەك قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىنى ئايمۇھەممەتكە تىكتى.

— ئوغلۇم،— دېدى ئۇ كەڭ ئالقىنىنى ئايمۇھەممەتنىڭ يەلكىسىگە قويۇپ كەسكىن تەلەپپۇز بىلەن،— «ئەرگە بىر نۆۋەت، يەرگە بىر نۆۋەت» دېگەن تەمسىلنى ئاڭلىغانمىدىڭ؟

دادىسىنىڭ دېمەكچى بولغان گېپىنىڭ چەت - چۆرىسىنى ياپقاپ ئۆلگۈرگەن ئايمۇھەممەت ئىككىلىنىپ تۇرمايلا جاۋاب بەردى:

— ئاڭلىغان، دادا، دەل سىزدىن ئاڭلىغان.

قاۋۇل ئۇستا ئاقمۇللام بىلەن ئابدۇسادىقنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئۇلارنىڭ كۆچىنى سىناپ باقماقچى بولغاندەك، مۇرىسىدىن قامااللاپ بىرمۇ بىر سىلكىپ چىقتى - دە، ئۇچەيلەنگە قارىتىپ:

— ئاللا بىزگە شۇنداق بىر نۆۋەتنى بەخشەندە قىلىپتۇكى، بۇ دورمم يا جان ئالماق كېرەك، يا جان بەرمەك كېرەك. ئىنشائاللا، خوتەندە بىز بار، نىياز ھېكىمبەگ يوق، ئۇ بار، بىز يوق،— دېدى قەسەمياد قىلغاندەك تەنتەنە بىلەن.

قاۋۇل ئۇستا ئېتىكاپتا ئولتۇرۇشتىن چورتلا ۋاز كەچتى. تولۇق بىر كېچە كېڭىشىش نەتىجىسىدە، ئوغلى بىلەن ئاقموللامنىڭ دەسلەپكى پىلانىنى مۇۋاپىق كۆردى. ئۇلار چاقارتاغ مازىرىدا ماكان تۇتۇپ، ئالتۇن كانىدىكى ھاشارچىلار بىلەن ئالاقە قىلماقچى، ھاشار بەگلىرىنى ئوجۇقتۇرۇۋېتىپ، چىرا ئارقىلىق يورۇڭقاشقا، ئاندىن خوتەن شەھىرىگە تويۇقسىز تېگىش قىلماقچى بولۇشتى.

ئۇلار ئاڭ بىلەن تەڭ يولغا چىقىپ، قاش قارايغان مەھەلدە ئاندىن چاقارتاغ مازىرىغا يېقىنلاپ كەلدى. ئەل ئاغزىدا نامى بار بۇ مازارنىڭ كۈنچىقىش تەرىپى تاغـقا ياندىشقان بولۇپ، كۈنپېتىش تەرىپىدىن بوغۇز دەرياسى ئېقىپ ئۆتەتتى. كۆككە تاقاشقان دەل - دەرەخلىرى، سۇمە، خانىقالىرى، تاۋاپچىلار چۈشىدىغان ھۇجرا - خانىلىرى بىلەن قوشۇلۇپ چوڭ ۋە ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى. قاراڭغۇ تاغ ۋە ئالتۇن كانىغا بارغىلى بولىدىغان يالغۇز ئاياغ چىغىر يول بۇ مازاردىن يېرىم كۈنلۈك يىراقلىقتىكى جىلغا ئىچىگە جايلاشقانلىقتىن، بۇ جاي ئاتايىن كېلىدىغان تاۋاپچىلاردىن ئۆزگە ھېچكىمنىڭ دىققىتىنى تارتمايتتى. مازار بىلەن ئالتۇن كان ئارىسى ئۇدۇل چىغىر بىلەن پىيادە ماڭغاندا پەقەت بىر كۈنلۈكلا مۇساپە ئىدى.

ئۇلار كاكچىدەك نېپىز مۇز قاتقان بوغۇز دەرياسىدىن ئۆتۈپ يىلانباغرى چىغىر يول بىلەن تاغ قاپتىلىغا قاراپ ئۆرلىدى ۋە قاراڭغۇ چۈشمەستىلا مەنزىلگاھىغا يېتىپ كېلىشتى. مازاردا جارۇپكەشمۇ، تاۋاپچىلارمۇ كۆرۈنمەيتتى، ھۇجرا ئىشىكلىرىمۇ ھاڭگىرقاي ئوچۇق تۇراتتى. كەلگەنلەر

ئۇچۇق ھۆجرىلارنىڭ بىرىگە كىرىپلا جايلىشىۋالدى ـ دە، ئۇت يېقىپ، ئانچە ـ مۇنچە ئىسسىنىۋالغاندىن كېيىن داق يەردىلا يېتىپ قېلىشتى.

تۆزلەڭ يۇرتلاردا ئۇچىمە پىششىقى بولۇشىغا قارىماي، ئەتىياز شامىلىنىڭ قەدىمى تاغ ئارىسىغا ئەمدىلەتتىن يېتىپ كېلىۋاتاتتى. جىرامۇ جىرا ئارىلاپ، تاغمۇ تاغ ئۇسسۇپ يۈرگەن ئەنسىز شامال شاخلار ئارىسىدا گۇرۇلدەيتتى، ئۈلگۈچكى بوشاپ كەتكەن ھۆجرا ئىشىكلىرىنى توختىماي تاقىلدىتاتتى. نەلەردىندۇر ئۇچۇرۇپ كەلگەن توپا ـ چاڭلارنى تۈگلۈكلەردىن، ئىشىك يوچۇقلىرىدىن، تام تۆشۈكلىرىدىن ھۆجرا ئىچىگە تاشلاپ كېتەتتى.

تۈن ھەسسە بولۇپ قالغىنىغا قارىماي، يانمۇيان ياتقان ئاتا ـ بالا قازانچىلار نېمىشقىدۇر ئۇخلىيالمايۋاتاتتى. تاغ كېچىسىنىڭ ھۆل سوغۇقىمۇ، تويۇقسىز ئۇچرىشىشنىڭ ھاياجىنىمۇ، يارمۇھەممەت بىلەن گۈلئايىمنىڭ قىساسىمۇ ئۇلارنىڭ ئۇيقۇسىنى ھەيدەپ تۇراتتى. دادىسىنىڭ ئۇيان ئۆرۈلۈپ، بۇيان ئۆرۈلۈپ ئۇخلىيالمايۋاتقىنىنى تۇيۇپ قالغان ئايمۇھەممەت ئۇنى توڭلىغان بولسا كېرەك، دەپ پەرەز قىلدى ۋە كۆرەك جۇۋىسىنى يېپىپ قويماقچى بولدى. ئوغلىنىڭ غەرىزىنى چۈشەنگەن قاۋۇل ئۇستا ئوغلى تەرەپكە ئۆرۈلدى ـ دە، جۇۋىنى ئىتتىرىپ تۇرۇپ:

— ئۇخلىيالمايۋاتقىنىڭنى تۇيۇپ تۇرىمەن، ئوغلۇم، مېنىڭمۇ كۆزۈمدىن ئۇيقۇ قېچىپ تۇرىدۇ. مۇڭداشقاچ ياتمساق بۇ ئۇزۇن كېچە تاڭ ئاتىدىغاندەك ئەمەس، — دېيىشتى، بۇ گەپ ئايمۇھەممەتكىمۇ يېقىپ كەتتى.

«گەپنى نەدىن باشلىسام بولار؟»

ئايمۇھەممەت مازارغا كېلىۋېتىپ دادىسىغا دەيدىغىنىنى دەپ بولغانىدى. ئەمدى يەنە نېمىلەرنى سۆزلەپ بېرىشى كېرەك؟ ئۇ دادىسىغا كېپەك

دەرۋىش ھەققىدە تېخى ھېچنېمە ئېيتىپ بەرمىگىنىنى يادىغا ئالدى. شۇنـ داق، ئۇ دەرۋىش دادىسىنى كونا ئاغىنەم دېگەنىدى. ئولتۇرسا ـ قوپسا ئۇنى ئېغىزدىن چۈشۈرمەيتتى، ئۆزلىرىگىمۇ ئاتىلىق مېھرىنى يەتكۈزگەنىدى. شۇڭا ئۇ يېنىك خورەك تارتىۋاتقان ئىككى ھەمراھىنىڭ ئۇيقۇسىغا دەخلى قىلماسلىق ئۈچۈن، دادىسىدىن پىچىرلاپ دېگۈدەك سورىدى:

— دادا، سىز يەكەنلىك بىر دەۋرىشنى تونۇمتىڭىز؟

— يەكەنلىك دەۋرىشنى؟— قاۋۇل ئۇستا ئوغلىدىن قايتۇرمىلاپ سورىدى،— ئېيتى، لەقىمى نېمىكەن ئۇ دەۋرىشنىڭ؟

— بىلىدىغانلار ئۇنى كىپەك دەرۋىش دەيدىكەن، ئىسمى شۇنداق بولسا كېرەك ئېھتىمالىم.

— كىپەك دەۋرىش؟— ئۇڭدا ياتقان قاۋۇل ئۇستا گەجگىسىگە تەكىيە قىلىپ قويۇۋالغان قولىنى چۈشۈرۈپ ئوغلى تەرەپكە ئۆرۈلدىـ دە،— ياق، ئوغلۇم، كىپەك دەرۋىش دەيدىغان ئادەمنى تونۇمايدىكەنمەن، يەكەنلىك دەرۋىش دېسەڭ ھېلىقى قۇراق دەرۋىشمىكىن دەپ قاپتۇمەن. ئۇ ئارقىدىنلا كىپەك دەرۋىشنىڭ چىراي ـ شەكلىنى، تەقى ـ تۇرقىنى سوراشتۇردى ۋە،— مەن تونۇيدىغان ئۇ دەرۋىش قۇراق جەندە كىيىپلا يۈرەتتى،— دەپ قوشۇپ قويدى.

— سىز دېگەندەك، ئۇ دەرۋىشمۇ قۇراق جەندەكىيىپ يۈرىدۇ، يېشى ئاتمىشلاردىن ئاشقان ئادەم، چىرايى قارىغا مايىل، ئورۇق ...

— ئېھتىمال ئاشۇ قۇراق دەرۋىش بولۇشىمۇ مۇمكىن. بۇ ئات، بۇ لەقەمنى ئون نەچچە يىل بۇرۇن بىز بىرقانچىمىز ئىمامى جەئفەر سادىق مازىرىغا تاۋاپقا بارغاندا قويۇپ قويغانىدۇق. ئۇ دەرۋىشنىڭ ئەسلى ئېتىنى سوراپ بېقىش ھېچقايسىمىزنىڭ يادىغا كەلمەپتۇ. لېكىن ئۇ ئەپلاتۇندەك ئاقىل، خىزىردەك ئاق كۆڭۈل ئادەم ئىدى. ھە راست، ئۇ تاۋاپتىن

قايتىشدا بىزنىڭ ئۆيدىمۇ خېلى ئۇزاق تۇرغان، ئۇ چاغدا سەن تېخى
ئېغى يوق ئىشتان كىيىپ يۈرەتتىڭ. ئوغلۇم! ئۇ ئاناڭ رەھمەتلىكنىمۇ
يەرلىكىدە قويۇپ بەرگەنىدى.

ئايمۇھەممەت ئەمدىلا گەپ قىلاي دەپ تۇراتتى، دەملەنمىگەن ئىشىك
«تاراققىدە» قىلىپ ئېچىلىپ كەتتى. ئۇ دەررۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ شۇنداق
قارىۋىدى، ئىككى گەۋدىنىڭ ئىشىك ئالدىدىن لىپپىدە قىلىپ ئۆتۈپ
كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ قالدى.

ئۇ دادىسىنى تارتقۇشلاپ، پىچىرلىدى:

— دادا، ئىشىك تېشىدا ئىككى ئادەمنىڭ قارىسىنى كۆرگەندەك
قىلدىم. جىن - شاياتۇن ياكى ئىزىمىزغا چۈشكەن بىرەرسى بولۇپ
قالمىسۇن يەنە؟

ئۇ قورقۇمسىراپ تۇرۇپ دادىسىغا شۇنداق دېدى - دە، باللىقىنى
قىلىپ، دادىسىغا يېقىنراق سۈرۈلدى. كىچىكلىكىدە ئاڭلىغان «مازاردا جىن
بار» دېگەن گەپ ئۇنىڭ يادىدىن كەچكەن ئىدى.

قاۋۇل ئۇستا ئاشۇ چەت مازاردا تىغدەك يالغۇز تۇرۇپمۇ جىن- ئەرۋاھ
دېگەن نەرسىنى زادىلا كۆرۈپ باقمىغانىدى. شۇڭا ئوغلىنى خاتىرجەم
قىلىش مەقسىتىدە تالاغا قاراپ باقماقچى بولۇپ ئورنىدىن تۇردى، جۇۋىد-
سىنى يېپىنچاقلاپ، ئىشىككە قاراپ ماڭدى. ئۇ بوسۇغىدىن ئاتلاپلا ئۈنلۈك
ۋارقىرىدى:

— سىلەر كىم، ئادەممۇ يا ئەرۋاھمۇ؟

دادىسىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان ئايمۇھەممەت تالاغا چىقىپلا نېمە قىلا-
رىنى بىلمەي قېتىپ قالدى. ئادەممۇ، جىنمۇ، ئىشقىلىپ ئۇن نەچچە گەۋدە
كالتەك، توخماقلارنى كۆتۈرگەن ھالدا ئىشىك ئالدىدىلا دىۋەيلىشىپ تۇ-
راتتى. ئادەم بولسىمۇ، جىن بولسىمۇ ئەپلىرى خېلىلا يامان ئىدى.

— زوۋانىگلار يوقمۇ، جىن بولساگلار مەن جىن دەگلەر، جىنلارنىڭ پادىشاھى بولساگلارمۇ جاجاگلار ئايەتەلكۇرس، ئادەم بولساگلار بىز ئادەم دەگلار، قورقىتمىز دەپ بىكار ئاۋارە بولماگلار!— قاۋۇل ئۇستىنىڭ مازار ئاسمىنىنى تىترىتىۋەتكەن ئاۋازى ئاقموللام بىلەن ئابدۇسادىقنىمۇ ئويغىتىۋەتتى. «جىن»لارمۇ ئاخىرى زوۋانىغان كەلدى:

— بىز ئادەم، مۇشۇ يەرنىڭ ئىگىلىرى، ئۆزۈگلار نىمە ئادەمسىلەر؟

ئۇلارنىڭ سوئالىغا ئاقموللام جاۋاب بەردى:

— نىمە ئادەم بولاتتۇق، بۇ يەردە ياتقان ئۇلۇغلارنىڭ روھىنى سىغىنىپ تاۋاپقا كەلگەنلەر!

«جىن»لارنىڭ ئارىسىدىن بىرەيلەن:

— ھىم، تاۋاپقا كەپتۇمىش تېخى، ئەڭ ياخشىسى نىياز ھېكىمبەگنىڭ يالاقچىسى ئىكەنلىكىگلارنى ئىقرار قىلىگلار ئەمدى، بۇ يەردىن ساق - سالامەت چىقىپ كېتەرمىز دەپ خام خىيال قىلىشماگلار!

— نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئادىمى؟ نىمدەپ بىزگە ھاقارەت قىلىسىلەر؟

— ئۇلارنىڭ جىن ئەمەسلىكىگە ئىشىنىپ پۈت - قولىغا جان كىرگەن ئايمۇھەممەت «نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئادىمى» دېگەن گەپكە قورسىقى كۆپۈپ شۇ زامات غەزەپكە كەلدى. بىراق قاۋۇل ئۇستا ئۇلارنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە گەپ بارلىقىنى پەملەپ، يەنە سورىدى:

— نىمدەپ قارىسىغا گەپ قىلىپ بىزگە تۆھمەت چاپلايسىلەر؟

— ئەمىسە نىمدەپ بۇ يەرگە قورال - ياراغ كۆتۈرۈپ كېلىسىلەر؟

— ھە، گەپ مۇنداق ئىكەندە! سىلەر كىم بولىسىلەر؟

— بىز يەتتە ئىقلىمغا چېچىلغان رىزقىمىزنى تېپىپ يەپ، مازايى-ماشايىخلارغا دۇئا قىلىپ ساۋاب ئىزدەيدىغان دەرۋىشلەرمىز!

— دەرۋىش؟

ئىككى تەرەپ تېگى - تەكتىنى، مەقسەت - مۇددىئالىرىنى بىلىپ بولغۇچە تاگمۇ سوزۇلۇپ قالدى. چىراي كۆرۈشۈپ، تىل ئالماشتۇرۇشقاندىن كېيىنلا ئاندىن ھەممەيلەننىڭ ئەندىشىسى توگەپ، ئارا ئۇچۇق بولدى.

پىرىم كېچىدە غوۋغا كۆتۈرگەن بۇ كىشىلەر ئەسلىدە ھېلىقى بىر توپ دەۋرىشلەر ئىدى. ئۇلار خوتەن شەھىرىنى تاشلاپ كەتكەندىن كېيىن ئىمامى جەئفەر سادىق،[1] ئىمامى جەئفەر تەيران،[2] لاچىنئاتا[3] قاتارلىق مازار-لارنى تاۋاپ قىلىپ بولۇپ، چاقارتاغ مازىرىغا كېلىپ تۇرۇپ قالغىنىغا ئۈچ-تۆت ئايلار بولغانىدى. ئۇلار قايسىلا مازارغا بارمىسۇن، ئاللاغا ۋە مازار غوجام ئەرۋاھىغا نىياز ھېكمىبەگ ئۈستىدىن دات - شىكايەت قىلىشاتتى. شاخ پېرىپ، ياغ پۇرىتىپ ئۇنىڭغا زاۋال تىلەيتتى. تۈنۈگۈن ئۇلار تۆت ئادەمنىڭ قورال - ياراغ كۆتۈرۈپ بۇ تەرەپكە كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپلا ئۇلارنى يوشۇرۇن كۆزىتىشكە باشلىغانىدى. «گۇمان ئىمانىنى قاچۇرار» دېگەندەك، بۇ ناتونۇش قوراللىقلارنى نىياز ھېكىمبەگ ئەۋەتكەن ئايغاقچى-لار دەپ جەزملەشتۈرگەن دەرۋىشلەر تۈن تەڭ بولغاندا بىرلا ھۇجۇم بىلەن بۇ «ئايغاقچى»لارنى يوق قىلىۋېتىش قارارىغا كەلگەنىدى.

ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئۇزۇن ساقال دەرۋىش ئەپۇ سورىغان تەلەپ-پۇزدا دېدى:

— كەچۇرۇڭلار، تۇغقانلار، سىلەرگە قاراملىق قىلىپ قويغىلى تاس-تاماس قاپتۇق.

— ئارقىدىنلا يەنە بىر دەرۋىش گەپ قىستۇرۇپ دېدى:

---

① خوتەن تەۋەسىدىكى مازار.
② خوتەن تەۋەسىدىكى مازار.
③ خوتەن تەۋەسىدىكى مازار.

— قارىغاندا خۇداۋەندەكىرىم دۇئايىمىزنى ئىجاۋەت قىلغان ئوخشايدۇ، مانا ئەمدى سىلەرنى بىزگە يەتكۈزدى، كۈچىمىزمۇ ئۇلغايدى. نىياز ھېكىمبەگنى قوغلاپ چىقىرىپ، ئەللامە ئالائىددىن مۇھەممەت خوتەنىنىڭ① روھىنى بىر خۇشال قىلىۋەتمەيلىمۇ!

— دۇرۇس، قانغا قان، جانغا جان ئالىدىغان پەيت كەلدى!

— يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم!

— ساق قالساق غازى، ئۆلسەك شېھىت! ...

ئۇلار دەۋرىشلەرنىڭ يوغان ھۇجرىسىغا جەم بولۇپ كۆيۈۋاتقان گۈلخاننى چۆرىدەپ ئولتۇرۇشتى. بار - يوقنى تەڭ يەپ ناشتا قىلىۋالغاندىن كېيىن، كېيىنكى ئىشلار توغرۇلۇق جىددىي مەسلىھەتكە كىرىشىپ كەتتى. ھەركىم ئۆزى بىلگەنچە سۆزلىدى، ئۆز پىلانىنى ئوتتۇرىغا تاشلىدى، ئاخىرىدا ئايمۇھەممەتلەرنىڭ ھېلىقى پىلانى ماقۇللۇقتىن ئۆتتى. ساقاللىق دەرۋىش ئورنىدىن تۇرۇۋېلىپ بۇ پىلاننى چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى. يەنە بىر دەرۋىش ئۇنىڭ سۆزىگە لوقما سالدى ۋە چاقچاق ئارىلاش دېدى:

— ناننى چايناپ يېگۈزىدىغانغا بىز كىچىك بالا ئەمەس، ئاغىنە،

---

① ئەللامە ئالائىددىن مۇھەممەت خوتەنى مىلادى 1150 - يىلى قەدىمكى خوتەن شەھىرىنىڭ ئىزلىرىدىن بىرى بولغان يۇرتخان دېگەن يەردە خوجامۇھەممەت ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ قەشقەردىكى بىلىم يۇرتى «مەدرىس ساجىيە»دە ئوقۇپ، دىنىي ۋە تىببىي ئىلىم تەھسىل قىلغان ۋە ئەللامە ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن. خوتەنگە قايتىپ مەدرىس ئېچىپ، موللا، تالىپ ۋە تېۋىپ يېتىشتۈرگەن. ئوقۇغۇچىلىرى ئۈچ مىڭدىن ئاشقان. تىبابەتچىلىك ئەسەرلىرىنى يازغان. چىڭگىزخانغا بويسۇنۇشتىن باش تارتىپ شىنجاڭغا قېچىپ كەلگەن كۈچلۈكخانغا ئالىم، تالىپ ۋە خەلقنى ئۇيۇشتۇرۇپ قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتكەن. كۈچلۈكخان خوتەننى ئېلىۋالغاندىن كېيىن ئۆزىنى چوڭ تونۇپ ئىلىم - بىلىمدە ئەللامە ئالائىددىن بىلەن مۇنازىرىلەشكەن ۋە يېڭىلىپ قالغان. خەلقى ئالىم ئالدىدا رەسۋا بولۇپ ئىزاغا چىدىمىغان كۈچلۈكخان مىلادى 1222 - يىلى ئەللامە ئالائىددىن خوتەنىنى مەدرىس قوۋۇقىغا مىخلاپ ئۆلتۈرگەن. ئۇ خوتەن ئىلىم ئەھلىنىڭ ئۈلگىسى.

ئەڭ ياخشىسى گەپنىڭ ئۆزىگە كېلەيلى، مەسىلەن، ئالتۇن كانىدىكى ھاشارچىلار بىلەن كىم كۆرۈشىدۇ، قورال - ياراغنى نەدىن تاپىمىز؟

باياتىن بېرى ئۈندىمەي ئولتۇرغان بىر پاكار دەرۋىش ئورنىدىن دەس تۇردى - دە:

— قاراگىغۇ تاغقا مەن باراي، چىغىر يول ماڭا تونۇشلۇق، يەنە كېلىپ ئۇ يەردە بىر قانچە تونۇشلىرىم بار، ماڭا خالىغان بىرەرىگلار ھەمراھ بولساڭلارلا بولىدى، — دەپ ئۆزىنى مەلۇم قىلدى.

— چاقار، نورى، بويا، پىشلەردىكى پالۋانلارنى يىغىلى، مۇشۇ كۈنلەردە ئۇلارمۇ نىياز ھېكىمبەگنىڭ تولكە، سوغۇر تېرىسى ئالۋىڭىدىن جاق تويۇۋاتىدۇ!

— چىرىدا پېقىر بىلىدىغان ئۈچ - تۆت قونداقچى بار، ئۇلار ئەلىشىر بەگ زامانىسىدا مانجۇلارنىڭ قورخانىسىدا قورال ياسىغانلار، ئۇلا - رنى چىللاپ كېلىشكە مانا مەن بار!

— ماقۇل كۆرسەڭلار، پېقىر چاقارنىڭ ئۆزىدىنلا يىگىرمە - ئوتتۇز تۆمۈرچىنى تۆت كۈندىلا ھازىر قىلالايمەن.

— ... ...

ئوتتۇز ئالتىنچى باب

تىرىلگەن مۇردا

گوما بوستانلىقى پەۋقۇلئاددە بىر بەلباغقا جايلاشقانمىكىن، بىر يىلى — ئوچيۈز ئالتمىش كۈننىڭ يېرىمىدا دېگۈدەك قۇتراپ تۇرىدىغان كەپسىز

شامال بەزىدە باغقا، بەزىدە تاغقا قاراپ سوقۇپ تۇرىدۇ. ئەتىياز ۋە كۈز كۈنلىرىدە بولسا بۇنداق شاماللار كۆكتېرەك يېزىسىنىڭ ھاۋا بوشلۇقىدا دوقۇرۇشۇپ قالىدۇ، ـ دە، بۇ يېزىغا ئىللىق بىر كىلىمات بەخش ئېتىدۇ. ئەتىياز بالدۇر كېلىدۇ، كەچ كۈز قىراۋسىمۇ كېچىكىپرەك چۈشىدۇ.

بىراق، بۇ يىل تېرەك يېرىلغۇدەك قاتتىق سوغۇق بولغان بولسىمۇ، ئەتىياز يەنىلا ئۆز قەرەلىدە يېتىپ كەلدى. ئاي-ئايلاپ ئۇيقۇدا ياتقان كەڭ تەبىئەت ئەتىياز تىنىشىنىڭ تۇرتكىسى بىلەن بىر كېچىدىلا چۆچۈپ ئويغاندى. شىرىلداپ ئېقىۋاتقان ئەگىز سۇلىرى شوخ ناخشىسىنى باشلىۋەتتى. باھار ئاپتىپىغا كۆكسىنى قاقلاپ ياتقان كەڭ ئېتىزلار ئۆپكىدەك ئېسىلىپ، تۇنجى ئۇرۇقنى قوينىغا ئېلىشقا تەييارلاندى. تۇتاش كەڭ باغلار ھۆپپىدە ئېچىلغان ئۆرۈك چېچەكلىرىدىن ياسانچۇق قىزلاردەك ئاق لىباس كىيىشتى. ئەتە- ئاخشاملىرى كۆك تېرىشكە ئالدىرىغان باللارنىڭ سەبىي كۈلكىسى ۋەخپە بېدىلىككە تۇتىشىدىغان توپىلىق يولنى باشقىچە جانلاندۇرۇۋەتتى...

كۈن ئېگىلگەن چاغ. كۆجۈم سەھرا ئۆيلىرىنىڭ چېتىگىرەك جايلاشقان قاشالىق ھويلىنىڭ ئىشىكى ئېچىلدى. يەتتە ـ سەككىز ياشلاردىكى بىر ئوغۇل بالىنى كەينىگە سېلىۋالغان، شاپتۇل چېچىكى رەڭلىك داكا ياغلىق بىلەن يۈزىنى يۆگىگەن، ھاۋارەڭ گۈللۈك كۆڭلەك كىيگەن، ئىككى قولىدا بىردىن چۆگۈن كۆتۈرۈۋالغان زىلۋا بىر قىز ھويلا ئىشىكىدىن چىقىپ، ئەتراپقا مۇمدانچىلا قارىۋەتكەندىن كېيىن، مەھەللىنىڭ ئايىغىدىكى سۆگەتلىككە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

ئىككىلەن كۆپ ماڭمايلا ئەمدىلا جالا باغلىغان سۆگەتلىك ئارىسىدىكى كۆل بويىغا يېتىپ كەلدى. كۆل بويىدىكى ئۇزۇن نودا قوشتىن چىققان ئۆكۈزلىرىنى سۇغىرىۋاتقان ئۈچ-تۆت يىگىت قىز تەرەپكە ئىشارەت قىلىشىپ پىچىرلاشقىلى تۇردى.

— قاراڭلار، مىرئەخمەت قازانچىنىڭكىدە تۇرىدىغان گۈلئايىم دېگەن

قىز ئەنە ئاشۇ.

— پاھ، ئۇنىڭ قامىتى ئاۋۇ سۆگەت تاللىرىغىلا ئوخشايدىكەن!

— سەن قامىتى بىلەن قاپسەن تېخى، چىرايىنى كۆرسەڭچۇ، بىھوش بولۇپ تۇرغان يېرىڭگىلا يىقىلىپ چۈشسەن!

كىچىك بالا گۈلئايىمنىڭ چۆگۈنلىرىنى تولدۇرۇپ، كۆل بويىغا ئاچىقىپ بەردى. گۈلئايىم شامالدا يەلپۈنۈپ تۇرغان ئېتەكلىرىنى بىر قولى بىلەن تۈزەشتۈرگەچ، چۆگۈنلەرنى قولىغا ئالدى. ئۆزىگە يېقىمتكۆدەك تىكىلىشىپ تۇرغان يىگىتلەرگە كۆز قىرىنىمۇ سالماي، تېز-تېز قەدەملەر بىلەن يۈرۈپ كەتتى.

— ئاچا، ئاچا، ئاۋۇ تەرەپكە قارىغىنە، ئات كېلىۋاتىدۇ، ئات...

گۈلئايىم توغقىنى مىرئەخمەتنىڭ كىچىك ئوغلى كۆرسەتكەن تەرەپكە قارىدى. ئۇنىڭ ئۆتەر يولىنى كېسىپ ئۆتىدىغان چوڭ يولدا راستىنلا تورۇق ئات مىنىۋالغان بىر ئادەم كېلىۋاتاتتى. ئاتقا نېمىدۇ سۆرىتىلگەن، ئات كەينىگە كىرىۋالغان بىر توپ ئويۇنچى بالا ئۈششكلىرىدىن بېشىنى چىقىرىشىپ قاراپ تۇرغان چوڭلارغا چۈشىنىكسىز بىر نېمىلەرنى دەپ چۇرۇقلىشاتتى، ھەمراھلىرىنى چاقىرىشاتتى.

گۈلئايىم چۆگۈنلىرىنى يول بويىدا قويۇپ «قېنى، ئات ئۆتۈپ كەتمىسۇنمۇ» دېگەندەك بەخىرامان قاراپ تۇرۇۋەردى. ئۇنىڭغىچە ئاتمۇ، ئات كەينىگە خۇددى كۆكۈيۈندەك ئولىشىۋالغان باللارمۇ ئۇنىڭغا يېقىنلاپ قالدى. باللارنىڭ ئالدىغىچە يۈگۈرۈپ بېرىپ، يەنە ئاتنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ قايتىپ كەلگەن بالا ئاچىسىنىڭ يېنىغا كەلدى:

— قا... قاراڭ، ئاچا، — دېدى ئۇ ھاسىراپ، بۇرنىنى تارتىپ تۇرۇپ، — توختاخۇن قۇش جاڭگالغا توشقان تۇتقىلى بېرىپتىكەن، بارغان يېرىدىن ئۆلۈپ قالغان بىر ئادەمنى تېپىۋاپتۇ.

گۈلئايىم بالىغا «شۇنداق بوپتۇمۇ» دېگەندەك قاراپ قويۇپ، چۆگۈ-نىنى قولىغا ئېلىشقا تەمشەلدى. مەھەللىدە يۈز بەرگەن بۇنچىۋالا چوڭ

ئۈستىن بىخەۋەر قالمىسۇن دېدىمۇ، بالا ئۇنىڭ قولىدىن كاپلا قىلىپ تۇتتى ۋە ئۇنىمىغىنىغا ئۇنىماي ئات كەينىدە سۆرىلىپ كېلىۋاتقان جىرغا يېنىغا باشلاپ كەلدى.

ئۈچ غۇلاچ كەلگۈدەك ئىككى تال توغراق بادرىسىنى بىر-بىرىگە چېتىپ ياسالغان جىرغىنىڭ بىر بېشى ئېگەرنىڭ ئىككى تەرىپىگە چىگىلـگەن، يەنە بىر بېشى يەردە سۆرىلىپ تۇراتتى. ئىككى بادرا ئارىسىدا جۇل-جۇل كالتە جۇۋا كىيىۋالغان بىر ئادەم كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئۇگدىسىغا ياتاتتى. بىر قولى كۆكسىدە، بىر قولى جىرغىدىن ساڭگىلاپ تۇراتتى.

جىرغا گۈلئايىمنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇ بوينىنى سوزۇپ، جىرغىغا ئولىشىۋالغان بالىلارنىڭ بېشى ئۈستىدىن ھېلىقى «ئۆلۈك»كە قارىدى. قارىدىيۇ، كۆز گۆھىرىدە «يالت» قىلىپ ئەكس ئەتكەن بىر تونۇش چىراي ئۇدۇل يۈرىكىگە قول سالدى. گۈلئايىم ھېلىقى بالىنىمۇ، چۆگۈنلىرىنىمۇ تامامەن يادىدىن چىقاردى ـ دە، قارچىغىسىنى قولىغا قوندۇرۇپ، قامچىسىـنى پولاڭلىتىپ كېتىۋاتقان توختاخۇن قوشقا قاراپ، قوللىرىنى سوزۇپ تۇرۇپ مۇراجىئەت قىلدى؛

ـ ئاكا، خاپا بولماي جىرغىنى توختاتسىلا... ئاكا...

توختاخۇن قوش شۇ ھامان ئېتىنى توختاتتى. جىرغىمۇ توختىدى. گۈلئايىم يېقىن كېلىپ، جىرغىدىكى تونۇغۇسىز بولۇپ كەتكەن ئادەمگە ئېڭىشىپ تۇرۇپ قارىدى-دە، بىردىنلا جىرغىغا ئۆزىنى ئاتتى. «كەرىمقۇل، كەرىمقۇل» دەپ نالە قىلغىنىچە ئوق تەگكەن كېپىنەكتەك گۈپپىدە يىقىلىپ چۈشتى...

كەرىمقۇل مىرئەخمەت قازانچىنىڭ ئۆيىدە ھوشىغا كەلدى. ھوشىغا كېلىپلا بېشىدا يۇم-يۇم ياش تۆكۈپ تۇرغان تونۇش چىراي، تونۇش كۆزلەرنى، ئەتراپىدا پەرۋانىدەك پىرقىراپ يۈرگەن گۈلئايىمنى، گۈلئايىمـنىڭ توزۇپ كېتىۋاتقان گۈلدەك سولغۇن چىرايىنى كۆردى. ئۇ چاك-چاك يېرىلىپ كەتكەن لەۋلىرىنى تەستە مىدىرلىتىپ، دېدى:

— مەن... مەن ھازىر... نەدە؟

كەرىمقۇلنىڭ ئاۋازى بەكمۇ زەئىپ ۋە مىسكىن ئىدى، سۆزلىرىمۇ ئۇلاشمايتتى. كۆيۈپ كۈسەيدەك قارىداپ كەتكەن چىرايىدىن، كىرپىك-دىن، بۇرۇنىدىن، غەچچىدە توپا يېغىپ تۇراتتى. جاۋغىيىدىن، كۆز چانا-قىدىن شور تۆكۈلەتتى. يېرىم كۈن بىھوش ياتقان كەرىمقۇلنىڭ ھوشىغا كېلىشى مىرئەخمەت قازانچىنى بۆلەكچىلا خۇش قىلىۋەتتى.

— خاتىرجەم بول، ئوغلۇم، گۇمىدا ئۆز ئۆيۈڭدە تۇرۇۋاتىسەن، — دېدى ئۇ كۆزلىرىدىن تېشىپ تۇرغان خۇشاللىق يېشىنى سۈرتكەچ، بىر چەتتە قاراپ تۇرغان بومباساقال ئادەمنى كۆرسىتىپ، — ئاللانىڭ قۇدرىتى بىلەن توختاخۇن ئاكاڭ سېنى قۇملۇقتىن تېپىۋاپتۇ، ئۇ چاغدا سەن نەپەستىن قالغانىكەنسەن، توختاخۇن بىر مۇسۇلماننىڭ جەستى چۆلدە قالسا قانداق بولغىنى، دەپ ئويلاپ، قىلىدىغان ئىشىنىمۇ تاشلاپ سېنى بۇ يەرگە ئاچقىپتۇ. خۇداغا شۈكرى، يەيدىغان رىزقىڭ بار ئىكەن ئانچە-مۇنچە زىمات قىلىۋىدۇق، مانا سەللىمازا ئويغىنىپ قالدىڭ. ئىگەمنىڭ قۇدرىتى نېمىدېگەن ئۇلۇغ...

كەرىمقۇل ھەممىنى چۈشەندى. يول تاپالماي چۆل - جەزىرىدە خېلى كۈنلەرگىچە تېگىرقاپ يۈرگەنلىكىنى، يىقىلغان يېرىدىن ئۆمىلەپ مېڭىپ بىر قۇم بارخىنىنىڭ يېنىغا بارغانلىقىنى خىرە-شىرە يادىغا كەلتۈردى ۋە مىننەتدارلىق يېشى ئۇخچۇۋاتقان كۆزلىرىنى توختاخۇنغا ئاغدۇردى.

باياتىن بېرى ئۈندىمەي ئولتۇرغان توختاخۇن:

— كۆڭلۈڭنى بۇزما، ئوكا، بىر ئىرادە بىلەن ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالدىڭ، مەندىن ئەمەس خۇدادىن مىننەتدار بولساڭ بولىدۇ، مۇبادا خۇدا ئۇۋغا چىقىشنى دىلىمغا سالمىغان بولسا... — دېدى-دە، كەرىمقۇلنىڭ يوتقىنىنى تۈزەشتۈرۈپ قويۇپ، چىقىپ كەتتى. توختاخۇننى ئۇزىتىپ بولۇپ قايتىپ كىرگەن مىرئەخمەت ئاكا ئۆيدىكىلەرگە دېدى:

— خەتەر ئۆتۈپ كەتتى. ئەمدى ئازا قېنىپ بىر ئۇخلىۋالسا ئوڭايلا

ئوگشىلىپ كېتىدۇ. ئۇنى بىردەم يالغۇز قويۇڭلار.

كەرىمقۇل يالغۇز قالدى. پەقەت شۇ چاغدىلا قۇمدەك چېچىلىپ كەتكەن پىكرىنى بىر يەرگە يىغىپ، خىيال كەپتىرىنى ئەركىن پەرۋاز قىلدۇرۇش پۇرسىتىنى تاپتى.

ئادەم بەئەينى تەقدىرنىڭ قولىدىكى ئويۇنچۇققا ئوخشايدۇ. گەرچە ئۇ هاياتلىق ئالىمىدىكى ئەڭ ئەقىللىق مەخلۇق بولسىمۇ، تەقدىرنىڭ تىزگىنىدىن بىر دەقىقىمۇ ئايرىلالمايدۇ. ئادەم كۆلدۈم، دەيدۇ، بىراق تەقدىرنىڭ ئىرادىسى بىلەن كۈلگىنىنى ئۆزى تۇيمايدۇ؛ يىغلىدىم دەيدۇ، تەقدىرنىڭ خاهىشى بىلەن يىغلىغىنىنى ئەسلا سەزمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۆز خاهىشىغا بېرىلگىنى — دەل تەقدىر تەرىپىدىن ئەخمەق قىلىنغىنى...

ئوخشاشلا، كەرىمقۇلمۇ تا مۇشۇ مىنۇتقىچە تەقدىرنىڭ كەڭ ۋە چەكلىك ئالقىنىدا هەرىكەت قىلدى. بىراق ئۇ تەقدىرنىڭ ئۆزىنى ئەتىۋار-لىغىنىنى ياكى ئۆگەيلىگىنىنى زادىلا چۈشىنەلمىدى. ئەتىۋارلىدىمىكىن دېسە، تەقدىر بىر سەۋەب بىلەن ئۇنى هەمراهلىرىدىن ئايرىپ، پايانسىز باياۋاندىكى ئۆلۈم دۇنياسىغا رەهىمسىزلەرچە تاشلىۋەتتى. ئۆگەيلىدىمىكىن دېسە، ئۇنى يەنە بىر سەۋەب بىلەن توختاخۇن قۇشقا، گۈلئايىمغا ئۇچراش-تۇردى. تېخىمۇ چۈشىنىكسىز يېرى شۇ ئىدىكى، تەقدىر ئۇنىڭ يۈرىكىگە گۈلئايىمنىڭ ئوتىنى سالدىيۇ، يەنە بىر سەۋەب بىلەن ئۇنىڭ مۇهەببىتىگە گۇمان سۇيىنى سەپتى. تېخىمۇ قىزىق بولغىنى بارخان يېنىدا يىقىلىپ جېنى تۇمشۇققا كەلگەندە، يەنە شۇ سارائ تەقدىر ئۇنى ئۆز قولى بىلەن ئەزرائىلنىڭ ئىلكىدىن قۇتۇلدۇرۇۋالدى. يەنە شۇ تەقدىر شاملى ئۇنى باشقا يەرگە ئەمەس، دەل گۈلئايىمنىڭ يېنىغا، سۆيگىنىنىڭ قېشىغا ئۇچۇ-رۇپ كېلىپ، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا تىرىلىشكە نېسىپ قىلدى.

كەرىمقۇل ئويچان كۆزلىرىنى تورۇسقا تىكىپ، خىيال قايىنىمىدا غۇلاچ تاشلاشقا باشلىندى. ئايمۇهەممەت ۋە ئاقموللام قىلىچ ئوينىتىپ ئات چاپتۇرغان پېتى كۆز ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتتى. هەمدەم باتۇرنىڭ «چاپسان

قىچقىلار، بۇ ئۆلگۈرلەرگە ئۆزۈم ئېتىيمەن» دېگەن ياڭراق ئاۋازى قۇلاق تۈۋىدە قايتا جاراڭلىدى. تورۇستىكى ئاشۇ بوشلۇقتا، يورۇقلۇق بىلەن قاراڭغۇلۇق ئارىسىدا كېپەك دەرۋىشنىڭ سۈرىتى پەيدا بولۇپ «ھەي پوچى يىگىت، ھالىڭ شۇمىدى» دەپ مەسخىرىلىك كۈلۈپ قويدى. ئۇ يەنە چاپقۇر ئاتلارنىڭ ناغرا ئاۋازىدەك تاراسلىغان تۇياق ئاۋازىنى ئاڭلىدى. ئارقىدىنلا ئاچ قاپلاندەك قوغلاپ كېلىۋاتقان بەگ ياساۋۇللىرىنىڭ ئايانچلىق تەلەتى كۆرۈنۈپ قالدى. كەرىمقۇلنىڭ قۇلاقلىرى زىڭىلداپ، تېنى ئىختىيارسىز شۈركۈنۈپ كەتتى.

«بۇ يەردىن كېتىپ ھەمراھلىرىمنى تېپىۋېلىشىم كېرەكمۇ، ياق، ئۇلارنىڭ كەينىگە كىرىش تۈگىمەس جەڭگى-جېدەلدىن، قان تۆكۈلۈشتىن، چېكى كۆرۈنمەس جاپا-مۇشەققەتتىن دېرەك بەرمەمدۇ؟ دۇرۇس، يەكەن يولىدىن يالتايمىدىم، باش كېتىشتىن قورقمىدىم، بىراق، بۇلارنىڭ ھەممىسى پەقەت گۈلئايىم ئۈچۈنلا ئەمەسمىدى؟ سانجۇدىكى تەۋەككۈلچىكمۇ خورلانغان سۆيگۈنىڭ ئاخىرقى ئۆچ ئېلىشىغۇ؟» ئۇ ئاخىرى ئۆچ ئالدى، پۇخادىن چىقتى. مۇھەببىتىنى خورلىغان، ئاددىي بوياقچىنى كۆزگە ئىلمىغان ھايۋان نەسلى نىياز ھېكىمبەگ ئەمدى بۇ دۇنيادا يوق، بۇ دۇنيادا قالغىنى پەقەت كەرىمقۇل بىلەن گۈلئايىملا. ئەمدى ئۇلار كۈشەندىسىز، ئارامخۇدا ياشايدۇ، ھېچكىممۇ قىزنى بۇلاپ كېتەلمەيدۇ. خالىسا بۇ چەت يېزىدا ئۇنىڭ بىلەن بىللە قېلىۋېرىدۇ. خالىسا ئۇنى خوتەنگە — ئۆز يۇرتىغا ئېلىپ بارىدۇ - دە، ھالىغا يارىشا توي قىلىپ، خاتىرجەم كۈن ئۆتكۈزىدۇ. جان تەندە ئامان بولسىلا ئۇلار تېخى باللىق بولىدۇ، قىز بولسا گۈلئايىمدەك چوڭ قىلىدۇ، ئوغۇل بولسا ھۈنىرىنى ئۆگىتىدۇ. ناھايىتى كۆمەكلىك بىر جەمەت— كەرىمقۇل بوياقچىنىڭ جەمەتى ئۆز ئابرويى بىلەن ھەممىگە تونۇلىدۇ...

ئىشىك قىيا ئېچىلىپ، گۈلئايىمنىڭ بېشى كۆرۈندى، ئىشىكنىڭ غىچىرلىشى بىلەن خىيال يىپى كېسىلگەن كەرىمقۇل بېشىنى كۆتۈرۈپ،

جەينەكلىرىنى تەكىپكە تىرەپ، بىلىچە ئۆرە بولدى. سۆيگىنىنى ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن قارشى ئالدى.

— قېنى گۈلئايىم، يېنىمغا كېلىڭا، — دېدى ئۇ گۈلئايىمغا قاراپ يالغاندىن دومسىيىپ، — شۇنداق بىقوۋۇل بولۇپ ياتسامۇ قېشىمغا كېلىپ هال-ئەهۋال سوراپمۇ قويمايسىز...

گۈلئايىم ئىشىكنى ئاۋايلاپ ياپتى، سۇپىغا چىقىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن يەرگە قاراپ تۇرۇپ:

— خاپا بولماڭ، كەرىمقۇل، چوڭلار قاراپ تۇرسا نېمىمۇ قىلالايتتىم، هېلىمۇ ئوغرىلىقچە كىرگىنىم يېتىپ ئاشار، — دېدى ناز بىلەن كۈلۈمسىرەپ.

— ئۆزىنى ئۆلدۈم دەپ هېسابلاپ هايات تىزگىنىنى ئەزرائىلنىڭ ئىختىيارىيغا تاپشۇرۇپ بولغان كەرىمقۇل، ئۆلمەيلا قالماي، بەلكى گۈلئايىمنىڭ قېشىغا كېلىپ قالغىنىنى تامامەن خۇدانىڭ ئەپچىل ئورۇنلاشتۇرۇشى، ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى دەپ چۈشەندى، يۈرىكىنى غاجىلاۋاتقان گۇمانىنى بىردىنلا يەتتە قات ئاسماننىڭ قەھرىگە چۆرۈپ تاشلىدى. ئۇنىڭچە، گۈلئايىم پاك بولمىسا تەقدىر ئۇلارنى قايتا ئۇچراشتۇرمىغان، ۋىسالىغا يەتكۈزمىگەن بولاتتى. قايتا ئۇچراشقانىكەن، ئەمدى هەرگىز ئايرىلماسلىقى كېرەك ئىدى. ئايرىلىشنىڭ ئۆزى تەقدىرنىڭ ئىرادىسىگە مۇخالىپ كېلەتتى.

— گۈلئايىم، بايامقى گېپىمگە خاپا بولماڭ، سىزگە مەستلىكىم كېلىپ مۇنداقچىلا چىقىشىپ قويدۇم، — بايامقى تەنە گېپىنىڭ گۈلئايىمنى خاپا قىلىپ قويۇشىدىن ئەنسىرىگەن كەرىمقۇل شۇهامان ئەپۇ سورىدى. چىچەنىڭ ئۇچىنى ئويناپ ئولتۇرغان گۈلئايىم كەرىمقۇلنىڭ گېپىگە جاۋابەن تاتلىققىنە كۈلۈپ قويدى.

كەرىمقۇل چۆل-باياۋاندىن ئەمەس، بەلكى هېلىلا باغدىن كەلگەندەك روهلىنىپ كەتكەنىدى. ساماندەك سارغايغان چىرايىغا قان يۈگۈرۈپ قالغان، كۆزلىرىدە نۇر ۋە كۈلكە جىلۋە قىلاتتى. يۈرىكىمۇ شوخلۇق

قىلىشقا باشلىغانىدى. مانا ئەمدى ئۇ كۆرپە ئۈستىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ گۈلئايىمنىڭ چىرايىغا، كۆزلىرىگە مەجنۇنلارچە نەزەر بىلەن سەپسىلىۋاتاتتى.

ئۇ قانچە سەپسالسىمۇ، گۈلئايىم يەنىلا بۇرۇنقى ئېۋەنسىز گۈلئايىم ئىدى. بىراق، ئۆلۈم چاڭگىلىدىن قۇتۇلغان ئادەمگە ھايات تېخىمۇ گۈزەل ۋە تېخىمۇ قەدىرلىك تۇيۇلغىنىدەك، بىر ئايچە ئايرىلىشتىن كېيىن گۈلئايىمۇ ئۇنىڭغا باشقىچە چىرايلىق ۋە لاتاپەتلىك كۆرۈنمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ جانغا ئاپەت سالىدىغان شەھلا كۆزلىرىدىن ئەمدى جان ئالىدىغان ئوت ئېتىلىپ چىقاتتى. كۆلكىسىنىڭ يېرىمىسى بولغان ئۇقۇتەك زىنىقى ئەمدى ئاشىقنى دەم تارتىدىغان تەگسىز غارغا ئايلانغانىدى. لەۋلىرىنىڭ جەزبىدارلىقى ئاشىقنى سارالىڭ قىلالىغۇدەك سېھىر تاپقان، توغاچتەك مەڭزى ئاھ تارتقان مەجنۇننىڭ ئاغزىدىن ئېتىلىپ چىققان ئوت مىسالى قىزىل ئىدى

كەرىمقۇلنىڭ كۆزىگە كىرىپ كەتكۈدەك بولۇپ قاراۋېرىشىدىن ئىزا تارتتىمۇ، گۈلئايىم ئاستا كۆزىنى ئەپقاچتى. ياغلىقى بىلەن يۈزىنى دالدا قىلىپ كەرىمقۇلغا:

— كەرىمقۇل، يېتىۋېلىپ ئارام ئالغاچ، قانداق بولۇپ چۆلگە كىرىپ قالغىنىڭىز توغرۇلۇق سۆزلەپ بېرىڭ، ئاكام ھەققىدىمۇ بىر نەرسە دەپ بەرمىدىڭىزغۇ تېخى، — دىدى ئاستا پىچىرلاپ.

نېپىز داكا ياغلىق گۈلئايىمنىڭ تولۇن ئايدەك ھۆسن - جامالىنى ئاي يۈزىنى توسقان ئاق بۇلۇتتەك توسۇپ تاشلىدى. تولۇن ئاي تاماشىسىدىن مەست - بىھوش بولۇپ، ئەرشئەلادا قانات قېقىپ يۈرگەن كەرىمقۇلنىڭ كۆڭۈل خۇشلۇقى قېچىپ، بىر موللاق بىلەن بۇ دۇنياغا چۈشۈشكە مەجبۇر بولدى. گۈلئايىمنىڭ سوئالى قايتا تەكرارلانغاندىن كېيىنلا ئاندىن ئېغىز ئاچتى. نىياز ھېكىمبەگنى «ئۆلتۈرۈش» تە قانداق باھادىرلىق كۆرسەتكىنىنى ئاغرى - ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەشكە باشلىدى:

— گۈلئايىمخاننى ئوغرىلىغان لەنتى ئوغرى سەنمۇ دەپ نىياز

ھېكمبەگنىڭ كۆكسىنى نىشانلاپ شۇنداق بىر تىغ ئۇرۇۋۇندۇق، ئۇ لەنىتى
غىڭ قىلمايلا جان بەردى. بۇ خوش خەۋەرنى سىزگە يەتكۈزۈشكە شۇنداق
ئالدىرىدىمكى، ھەيھات، نېمىسىنى دەيسىز، ئاتنى بولۇشىغا قامچىلاپتىمەن،
ئايمۇھەممەت ئاكامنىڭ، ھەمدەم باتۇرنىڭ، ئاقمۇللامنىڭ قايسى تەرەپكە
ماڭغىنى بىلەلمىگۈ كارىم بولماپتۇ. گۇمىغا ماڭدىم دەپ مېڭىپتىمەن. مېڭىپتىمەن،
تاڭ ئاتقاندا قارىسام ئېتىم ئۆلۈپ يېنىمدا يېتىپتۇ. ئۆزۈم جەھەننەم
دەك ۋەھىملىك چۆلدە تۇرۇپتىمەن، — كەرىمقۇل سۆزلىگەنسېرى قىزى-
شىشقا باشلىدى. جاۋغايلىرىغا ماغزاپتەك ئاق كۆپۈك ئۇرلەپ چىقتى، —
قارىسام-قارىسام چېتى كۆرۈنمەيدۇ بۇ كاساپەتنىڭ. يا يەيدىغانغا يوق يا
ئىچىدىغانغا يوق، شۇنداق قىلىپ، سەن چۆل بولساڭ، مەن دېگەن مەن،
ئېتىم بولمىسا پۇتۇم بار، نان سۇ بولمىسا قۇۋۋىتىم بار دەپلا بىلمىنى
چىڭىتىپ يولغا راۋان بولدۇم. قانچە مۇشەققەت تارتساممۇ بۇ خوش
خەۋەرنى گۈلئايىمغا يەتكۈزمەي قويمايمەن، دەپ قەسەم قىلدىم...
گۈلئايىم كەرىمقۇلنىڭ ھېكايىسىنى زەن قويۇپ ئاڭلىدى. ئۇنىڭ
ئۆزى ئۇچۇن ئۆچ ئالمەن دەپ جېنىنى تىككىنىگە ئىچ-ئىچىدىن سۆيۈن-
دى.
— دەپ كەلسەم، ئۇنداق چۆلنى سىز زادىلا كۆرۈپ باقمىغان، كۆز
يەتكۈدەك يەردە ئادەممۇ، ئۇچار قاناتلارمۇ كۆرۈنمەيدۇ. يا بىر چىغىر، يا
بىر نىشانمۇ يوق. مانا شۇنداق قۇملۇقتا «گۇما سەن نەدە، گۈلئايىمخان
سىز قەيەردە» دەپ ئۈچ كېچە-كۈندۈز مېڭىپتىمەن. تەشنالىق يەتسە
سىزنى ئويلىساملا تەشنالىقىم بېسىلدى. مادارىم قاچسا ئېتىڭىزنى زىكرى
قىلساملا پۇت - قولۇمغا مادار قېتىلدى. ئاھ خۇدا، گۈلئايىمخاننى بىر
كۆرۈۋالسام جېنىمنى ئالساڭمۇ ئارمانىم يوق، دەپ خۇداغا سىغىندىم، خۇدا
بىزدەك ئاق كۆڭۈل كىشىنىڭ تىلىكىنى ئىجاۋەت قىلىدىكەن، ساقلايمەن
دېسە پاختا ئىچىدە چوغ ساقلىغاندەك ساقلىيالايدىكەن... بىر چاغدا
قارىسام...

گۈلئايىمنىڭ بارغانسېرى كۈچىيىۋاتقان مىشىلدىشى كەرىمقۇلنىڭ ھېكايىسىنى ئۈزۈپ قويدى. كەرىمقۇل تىترەپ تۇرغان قولىنى گۈلئايىمنىڭ تىزىغا قويدى - دە، ئۇنى بەزلىدى:

— كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ، مانا مەن ھايات تۇرۇپتىمەنغۇ، خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن قايتا تېپىشتۇق، ئەمدى ئايرىلمايمىز، ئۆلگۈچە بىللە ياشايمىز.

يەلكىسى قورۇلۇپ، تىترەك ئۇلاشقان گۈلئايىم:

— بىر ئامال قىلىپ خوتەنگە قايتىلى، ئاكامنى، دادامنى كۆرگۈم كېلىپ كەتتى، — دېدى كەرىمقۇلغا يىلىنغان قىياپەتتە. كەرىمقۇل:

— ئەمدى نىياز ھېكىمبەگ يوق، ئازابمۇ تۈگىدى. شۇغىنىسى نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئادەملىرى جەزمەن بىزنى ئىزدەيدۇ، تۆت-بەش ئايغىچە جاھان تىنچىمايدۇ. بۇنداق چاغدا خوتەنگە قايتىمىز دەپ ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز تۇتۇپ بەرمەيلى. مېنىڭچە شامال ئۆتۈپ كەتكۈچە مۇشۇ يەردە پاناھلىنىپ تۇرايلى. تۇغقانلارمۇ قاراپ تۇرۇپ بىزنى ئوتقا ئىتتەرمەس، — دېدى ئالمان-تالمان چۈشەندۈرۈپ.

گۈلئايىم ئېتىراز بىلدۈرگەندەك كەرىمقۇلغا لاپپىدە قاراپ قويۇپ:

— دادامدىن ھازىرغىچىلىك بىرەر خەۋەر ئالالمىدۇق، ئاكام بولسا يالغۇز، مۇشۇنداق كۈندە ھالىغا ھال، مۇڭىغا مۇڭ بولمىساق بولماس، — دېۋىدى، كەرىمقۇل ئالقانلىرى بىلەن قولاقلىرىنى ئېتىۋېلىپ تولغىنىپ كەتتى.

— ياق... ياق، خوتەنگە قايتقۇم يوق، جەڭگى-جېدەلدىن جاق تويۇپ كەتتىم، تويۇپ كەتتىم!

دىلى سۇنۇق گۈلئايىمنىڭ ئۆزىنى دەپ مىڭ ئۆلۈپ، مىڭ تىرىلگەن كەرىمقۇلغا ئىچى ئاغرىپ قالدى، تۇغقانلارمۇ ئەلۋەتتە ئۇلارنى قوغلىۋەتمەيدۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇلار «شامال ئۆتۈپ كەتكۈچە» بۇ چەت يۇرتتا تۇرۇپ قالىدىغان بولدى.

ئوتتۇز يەتتىنچى باب

دەرۋىش يىغلايدۇ

— ئى كەرەملىك ئاللا، ئىككى ئالەمنىڭ پەرۋەردىگارى، كۆللى مەخلۇقاتنىڭ پادشاھى بىرلا ئۆزۈڭسەن. سەن كارامىتىڭ بىلەن قارا تۇپراقتىن ئادەم سۈرىتىنى ياساپ، شەپقىتىڭ بىلەن جىسمىغا جان بەردىڭ. ئادەم ئەۋلادىنى-جىمى مەۋجۇداتلار ئارا مۆنەۋۋەر قىلدىڭ. بەندىلىرىڭنىڭ ئەۋۋەلى ۋە ئەۋزەلى بولمىش پەيغەمبەرلىرىڭنى ئارىمىزغا ئەۋەتىپ، دىلىمىزغا دىنى ئىسلامنى نۇرىنىڭ. ھىدايىتىڭ بىلەن جاھىلىيەتتىن خالاس ئەيلەپ، توغرا يولغا باشلىدىڭ. بىز سېنى ئۇلۇغلايمىز، ساڭا تىۋىنىمىز.

— ئى جانابى ھەق، بەندىلىرىڭنىڭ ئاجىزى، قۇللىرىڭنىڭ قۇلى بولغان مەنكى بىر دەرۋىش مەرھەمىتىڭگە سىغىنىپ پەرمانىڭنى تىلەيمەنكى، ھۆكمىڭ ۋە ئىرادەڭدىن تاشقىرى گۇناھ ئۆتكەن بولسا، پەزلى كەرەمىڭ بىلەن ئەپۇ قىلىپ مېنى ئىپلاسلىق بىلەن تولغان بۇ رەزىل دۇنيادىن پاك دەرگاھىڭغا چاقىرغىن. يا بولمىسا يامان نام، يامان ئات بىلەن شەيتان سۈپەت لەنەتكەردىلەر ئالدىدا خار قىلمىغىن. ساڭا كۆرگىلى كۆز، ئىشىتكىلى قۇلاق بىھاجەت. بىراق يارانقۇچىغا خاس سەزگۈڭ بىلەن كۆرۈپ ۋە ئىشىتىپ تۇرۇپسەنكى، بىر ئۆمۈر سەجدە ـ ئىبادىتىڭدە بولۇپ، مازار-ماشايىخلىرىڭنىڭ چىرىغىنى ياندۇرۇپ كەلگەن بىر دەرۋىشنىڭ بىر مۇناپىق، ئاسىي ھۆكۈمرانىنىڭ قەستى بىلەن پاك نامى بۇلغىنىپ، يۈزىگە قارا سۈركەلدى. ئىمانىغا شەك كەلتۈرۈلۈپ، گۇمان تىغى بىلەن يۈرە- باغرى پارە-پارە تىلغاندى. ئى خۇدايا خۇدا ۋەندە، ئالدىڭدا بىلىپ- بىلمەي قىلغان گۇناھىم بەلكى تاغدىنمۇ زور، قۇمدىنمۇ كۆپتۇر، شۇ سەۋەبلىك جازايىڭغا،

ھۆكمىڭگە ھەر زامان تەييارمەن ۋە مىڭ مەرتە رازىمەن. لېكىن، سەن ۋە دوستۇڭ مۇھەممەتتىن ئۆزگە ھەرقانداق بەندىنىڭ ھۆكمىگە ئۇ ئالەم، بۇ ئالەم رازى ئەمەسمەن.

— ئى ھەزرىتى ھەق سۇبھانەھۇ ۋەتائالا، بىلىپ ۋە تۇيۇپ تۇرۇپ-سەنكى، تۆھمەت، مالامەتتىن روھىم سۇنۇقتۇر، تېنىم زەئىپ، ماجالىم كەمدۇر. سەن روھ ئاتا قىلغۇچىسەن، ماغدۇر بەرگۈچىسەن. تىلەيمەنكى، بەندەڭنىڭ تۆھمەت، قەست قىلغۇچىغا خۇسۇمەت، گىنە ساقلىغىنىنى كەچۈرگىن ۋە تۆھمەتخورنىڭ قىساسىنى ئالغۇچى دەرۋىشنى پاناھىڭدا ساقلىغىن، ئەزرائىلنى يىراق قىلغىن، ئامىن...

كېپەك دەرۋىش كېچىچە ئەنە شۇنداق نالە قىلىپ چىقتى. توپچا مازىرىنىڭ كىچىككىنە كۈنگۈرىسىدىن ئېتىلىپ كىرگەن كۈمۈشتەك تاڭ شولىسى دەرۋىشنىڭ قۇرۇمدەك قارىداپ كەتكەن چىرايىنى، ياش لىغىرلاپ تۇرغان كۆز چاناقلىرىنى، نەملەنگەن ئاپئاق كەكە ساقىلىنى يورۇتۇۋەتتى. قىسقىلا ئىككى ئاي ئۇنىڭ قېرىلىقنىغا قېرىلىق قوشقان، بار- يوق كۈچ-قۇۋۋىتىنى خۇددى يالماۋۇزدەك سۈمۈرۈۋالغانىدى. لەشتەك بوشىشىپ، قو-رۇق بېسىپ كەتكەن تېرىلىرى قۇراق جەندىسىنىڭ يىرتىقلىرىدىن ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

ئۇ دۇرۇت ئوقۇغاچ ئالدىغا ئېگىشتى ۋە چوكىدەك ئىنچىكە بارماقلى-رىنى سوزۇپ كۆك توپىغا تىرىدى. ئالدى بىلەن ساغرىسىنى، كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئىگراپ تۇرۇپ قەددىنى رۇسلىدى. ئۇڭ قولى بىلەن بىلىگە مۇشتلىغاچ، تالاغا چىقتى. تۈن قاراڭغۇلۇقىغا ئۆگىنىپ قالغان كۆزلىرى نەيزە بويى ئۆرلىگەن قۇياشنىڭ كۈچلۈك نۇرلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمىدى. ئالىقىنى بىلەن كۆزلىرىنى دالدا قىلغاچ ئۇلۇغ يولغا تۇتىشىدى-غان تار كوچىغا قاراپ ئاجىز قەدەملىرىنى تاشلىدى.

كېپەك دەرۋىش ھېلىلا سۇدىن چىققان چۈمۈلىدەك ئاستا ماڭاتتىيۇ، نورمىدىن زىيادە يۈك كۆتۈرگەن ھامالدەك ھاسىرايتتى،ھاسىراش بىلەن

تەك، ئۈچەي-باغرى قېچىپ چىققۇدەك قاتتىق يۆتىلىپ كېتەتتى، يۆتەلنى ياندۇرالماي قىينىلىپ كەتكەن چاغلىرىدا چىرايى ئۇسىمىدەك كۆكىرىپ كەتكۈچە قېقىلاتتى، يول بويىدىكى دوڭغاق سۆگەتكە يۆلىنىپ بىر پەس ئارام ئېلىۋالاتتى، يۈرەك رىتىمى ئىزىغا چۈشۈپ، نەپسى راۋانلاشقاندا ئاندىن ئورنىدىن قوپۇپ، يولنى داۋاملاشتۇراتتى.

ئۇ مىڭ قەدەمچە يولنى يېرىم كۈندە بېسىپ، ئاخىرى شەھەرنىڭ ئاۋات رەستىلىرىدىن بىرىگە ئۇلىشىۋالدى. ئازراق دېمىنى ئېلىۋېلىش ئۈچۈن قىيا ئېچىقلىق تۇرغان بىر دەرۋازىنىڭ پەشتىقىغا كېلىپ ئولتۇردى.

ئىككى ئايدىن بېرى ئۇ بۇ كوچىغا ھەر كۈنى دېگۈدەك كېلىپ تۇراتتى. ئىرىكچىلىكمۇ، مۇھەببىتىمۇ، نەپرىتىمۇ مۇشۇ كوچا بىلەن چېتىشلىق ئىدى. ئۇنى تونۇمايدىغان چەت يۇرتلۇقلار، يولۇچىلار، ئۇقەتچەلەر بېرىپ تۇرىدىغان ئاز-تولا سەدىقىلا بۇ ئىمجان دەرۋىشنى ھاياتلار قاتارىدا ساقلاۋاتاتتى. ئۇ تونۇيدىغان كىچىككىنە بىر دەرۋازىمۇ دەل مۇشۇ كوچىدا ئىدى. ئۇ ھەر قېتىم مۇشۇ دەرۋازىنىڭ ئالدىدىن ئۆتكەندە قەدىناس ئۇلپىتى قاۋۇل قازانچىنىڭ، كۈچتۈڭگۈر يىگىتلەرنىڭ، قىزىدىن چارە گۈلئايىمنىڭ سىماسىنى ئىزدەيتتى. كېچە-كۈندۈز پۇشۇلداپ تۇرىدىغان كۆيەك ئاۋازىنى، قېلىپقا چويۇن قۇيۇۋاتقانلارنىڭ چۇقان-سۈرەنلىرىنى، گۈلئايىمنىڭ تۇچ قوڭغۇراقتەك كۈلكىسىنى ئاڭلىغاندەك بولۇپ بىر ھازا تۇرۇپمۇ ئالاتتى. ئەڭ يامىنى، ئۆزىنى قان چىقارماي ئۆلتۈرگەن ھېلىقى جاكارنىمۇ ئۇ دەل مۇشۇ دەرۋازىنىڭ ئەللىك قەدەم نېرىسىدا تۇرۇپ ئاڭلىغانىدى. ئۇ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە جاكارچىنىڭ بوغۇق ئاۋازى قۇلاق تۈۋىدە قايتا جاراڭلاپ، يۈرىكىدە يېڭى غەزەپ ئويغىناتتى. مۇشۇنداق چاغلاردا ئۇ خۇدادىن مەقسىتىگە پۇرسەت ۋە مەقسىتىگە يەتكۈچىلىك ئۆمۈر تىلەيتتى.

كېپەك دەرۋىش بۇ كوچىغا دۈشمىنىگە ئۆچ بولغاندەك ئۆچ ئىدى. يەنە كېلىپ بۇ كوچىغا ھۆرمىتى بار ئىدى، بۇ كوچىغا تايىناتتى،

تەلپۈنەتتى. دەل مۇشۇ سەۋەب ئۇنى ئۆز يۇرتىغا ياكى باشقا بىر يۇرتلارغا كېتىپ جان بېقىش خىيالىدىن ياندۇرۇپ، رەقىبىنىڭ يېنىدا ياشاپ، پۇرسەت كۈتۈش كويىغا سالغانىدى.

ئۇ ئادەتتە يىلدەك ئۇزۇن تۈيۈلىدىغان كۈندۈزنى مۇشۇ كوچىدا ئۆتكۈزۈپ جېنىنى جان ئېتەتتى. قۇربىنىڭ يېتىشىچە خەۋەر تىڭ - تىڭلايتتى. لەشكەرلەرنىڭ يۆتكىلىشىگە، كۆپىيىپ، ئازىيىشىغا قاراپ نېمە- لەرنىدۇر قىياس قىلاتتى. قۇياش قاراقاشنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى قۇملۇققا باش قويغاندا بولسا يالغۇز ئاياغ يول بىلەن شەھەر سىرتىدىكى گۆرىستانلىق تەرەپكە جۆنەيتتى - دە، يارمۇھەممەتنىڭ قەبرىسى بېشىدا تىلاۋەت قىلىپ، قونۇپ قالاتتى. كەچ قالمىسا توپىچا مازاردا دۇئا - تەكبىر بىلەن تاڭنى كۈتۈۋالاتتى. تاڭ ئاتاتتى، كەچ كىرەتتى، لېكىن كېپەك دەرۋىشنىڭ سەر- سانە كۈنلىرى ئۆز ئىزى بىلەن داۋام قىلىۋېرەتتى.

بىر چاغدا قوللىرى قىلقۇيرۇق قىلىنىپ، بىلەكتەك توم چۈپۈ، ئارغامچا بىلەن كارۋان تۆگىلىرىدەك چېتىلغان ئەللىك-ئاتمىشچە ئادەم تامغ يۈلىنىپ ئولتۇرغان كېپەك دەرۋىشنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتتى. ئۇلار ئارىسىدىن كىمدۇر بىرى ئۇنىڭغا قارىتىپ شالاقتە تۈكۈرۈۋېتىپ، يەپ كەتكۈدەك ھوميىۋالدى. دەرۋىش نامەلۇم كىشىلەرنىڭ بۇنداق ئاھانىتىگە كۆنۈپ كەتكەچكىمۇ، ئۇلاردىن خاپا بولۇپمۇ كەتمىدى. ئەكسىچە بېشىنى چايقاپ سوغۇق كۈلۈپ قويدى. بىرەر كونا چاپان ياكى كونا تېرىنى ئۆشنىسىگە تېڭىۋالغان، يۈز-كۆزلىرىنى بىر غېرىچ توپا باسقان بۇ يالڭئا- ياغلارنىڭ كۆپىنچىسىنى بېلى مۈكچەيگەن قېرىلار ۋە ئاغزىدىن ئانا سۈتى كەتمىگەن سەبىي باللار تەشكىل ئېتەتتى. توققۇز كۈنلۈك قاراڭغۇ تاغ مۇساپىسىنى پىيادە باسالايدىغان ئەركەكلەرنىڭ ھەممىسى ئالتۇن ئىلۋىڭغا ھەيدەلگەچكە، شەھەر ئىچىدىكى «چېكىتلىك باغ» ۋە چوڭ جامە ھاشارى ئەمدى مۇشۇ ياشتىكىلەرنىڭ زىممىسىگە چۈشكەنىدى. ئۇلۇمدىن ئېغىر كېلىدىغان بۇنداق ھاشاردىن ھېچكىم باش تارتالمايتتى. باش تارتقانلار

دەرزىگە بىسىلاتتى. قاچقانلارنىڭ بىرىمۇ قوتۇلۇپ كېتەلمەيتتى. پانىي ئالەمدىكى ۋەيلۇن دوزاخقا ئايلانغان بۇ يۇرت تۆمۈر تاپان ئاستىدا ئىڭىرىتىن ئالماقتا ئىدى.

كېپەك دەرۋىش ياساۋۇللارنىڭ زەھەرلىك يىلاندەك ۋىژىلداپ تۇرىدىغان قامچىسى ئاستىدا بارغانچە ئۇزاقلاپ كېتىۋاتقان ھاشارچىلارنىڭ كەينىدىن قاراپ چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ قويدى ۋە «ئىمان شاراپىتى بىلەن ساقلى ئاقارغان قېرىلارغا، ۋۇجۇدىغا گۇناھ چېڭى قونمىغان نارەسىدىلەرگە نېمە كەلگۈلۈك بۇ ئەمدى؟ ئۇلارنىڭ ئاھىدىن ستەمكارلارنىڭ تەختىگە ئوت تۇتىشىدۇغۇ ئاخىر!...» دېگەنلەرنى ئاستا پىچىرلىدى.

كېپەك دەرۋىشنىڭ خىيالى تېخى بىر باشقا چىقماستىلا ئىككى قەدەم نېرىسىدىكى ئىشىك تۇيۇقسىز تاراقلاپ كېتىۋىدى، ئۇ بۇنىڭغا ئانچە ئېرەن قىلىپمۇ كەتمىدى. بىراق، ئىشىك قاناتلىرى ئارىسىدىن ياغلىقنى چۆكۈرۈپ چەككەن، يېشى توختىغان بىر ئايالنىڭ بېشى كۆرۈندى - دە:

— مانا ساڭا، ئىت دېگەنگە يولدىدىن ئۆزگىسى بىكار! — دېگەن تەنەددى بىلەن تەڭ تولۇق بىر تەڭنە يوندا دەرۋىشنىڭ باش-كۆزىگە خۇددى قارا يامغۇردەك تۆكۈلدى.

كېپەك دەرۋىش ئەندىكىپ، سىلكىنىپ كەتتى. ئورنىدىن تۇرماقچى بولۇپ كۆچەپ باقتى، لېكىن تۇرالمىدى. كۆزلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ ئەلەم بىلەن قارىۋىدى، ئىشىكنىڭ يەنە بۇرۇنقىدەك تاقالغانلىقىنى كۆردى. «ئەي مالائىكىلەر، گۇناھىمدىن يەنە بىرى ساقىت بولدى» دەپ پىچىرلىغاچ، چىلىق-چىلىق ھۆل بولۇپ كەتكەن كۆلاسىنى سىلكىۋەتتى-دە، مىڭبىر مۇشەققەتتە بېلىنى رۇسلاپ، ئالدىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

ئۇ ئەمدىلا ئايىغى چىققان بالىدەك تايتاڭلاپ مېڭىپ، ئايمۇھەممەتلەرنىڭ تونۇش دەرۋازىسى ئالدىغا يېتىپ كەلدى. ئاچلىقتىن ئۈچەيلىرى چاپلىشىپ كەتكەن دەرۋىشنىڭ ياشاپ قېلىش ئېھتىياجى بىر بۇردا نان ۋە بىر نوگاي سوغۇق سۇنى تارتىپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇ ئاياغلىرى يەرگە

مىخلىنىپ كەتكەندەك توختاپ قالدى. ئىگىسىز، پەرۋىشسىز قالغان دەرۋا-
زىنىڭ يان ياغىچىغا يۆلىنىپ تۇرۇپ دەرۋازىنىڭ قاغجىراپ، مەدىكارىنىڭ
ئالقىنىدەك چاك كەتكەن قاناتلىرىنى سىلاپ باقتى. ئۆي ئىگىلىرىنىڭ
پېشانىسىگە پۈتۈلگەن قىسمەتنامىنى ئوقۇغاندەك، ئىرماش - چىرماش
سىزىقلارغا تىكىلىپ قارىدى. نەچچە ئەۋلاد قازانچىلارنىڭ، شۇنداقلا ئۆزىدە-
گە بۇرادەرلىك، پەرزەنتلىك مۇھەببىتىنى ھېس قىلدۇرغان ھۆرمەتلىك
كىشىلەرنىڭ قولى تەگكەن تەۋەررۈك زەنجىرنى شىرىقلىتىپ كۆردى. «ئاي-
مۇھەممەت ئاڭلىمايۋاتامدىكىن، دەرۋىش ئاتىسى مۇڭداشقىلى كەلسە نې-
مىشقا ئىشىك ئاچمايدىغاندۇ؟ يارمۇھەممەتچۇ، ئۇ ئۇخلاپ قالدىمىكىنا،
ھەي، ياش بالا دېگەننىڭ ئۇيقۇسى قاتتىق بولىدۇ-دە! ئېھتىمال، ئايمۇ-
ھەممەت ئۆيدە بولمىسا كېرەك. يارمۇھەممەتمۇ مەيلى ئۇيقۇسىغا قېنىۋال-
سۇن، ئاچچىقى يامان دادىسىنىڭ ئالدىدا كۆيەك بېسىپ ھېرىپ كەتكەندۇ
ئۇ بىچارە. گۈلئايىمخان بەكمۇ زېرەك بالا بولىدىغان. ئۇ شىپىرلىغان ئاياغ
تىۋىشىدىنلا دەرۋىش ئاتىسىنىڭ كەلگىنىنى تونۇۋالاتتى. ئۇ يىگىنە ئىشى
قىلىۋاتامدىكىن يا ھەپتىيەكنى يادلاۋاتامدىكىن؟ بولدىلا، ئۇمۇ ئۆز ئىشى
بىلەن بولۇۋەرسۇن، ئۇنى ئاۋارە قىلغۇدەك زۆرۈرىيەت يوققۇ، ئەجەبا
قاۋۇلئاخۇن بولسىمۇ ئاغىنىدارچىلىقنىڭ يۈزىنى قىلىپ ئىشىكنى ئاچمايۋا-
تىدىغۇ؟ دۇرۇس، ئۇنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق ئىشى بار. بىر ئۆينىڭ ئېغىرىنى
زىممىسىگە ئالغان بولغاندىكىن كالىدەك ئىشلەيدىغان گەپ - دە! يا
بىرەرسى بۇيرۇتقان قازىنىنى جىدەللىتىپ يېنىدا قاراپ تۇرىدىغاندۇ، بول-
دىلا، كېيىنرەك كېلەرمەن بولمىسا...»

كېپەك دەرۋىش ياش پەردىسى بىلەن خىرەلەشكەن كۆزلىرىنى ئۇۋۇ-
لىۋەتتى. بىر تالاي سوئاللىرىنى جاۋابسىز قالدۇرغان دەرۋازىغا قەدەمدە بىر
بۇرۇلۇپ قارىغاچ، رەستىنىڭ ئىچكىرىسىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

قاۋۇل ئۇستىنىڭ دۇنيانىڭ قانداقتۇر بىر بۇلۇڭىدا ياشاپ يۈرگەنلى-
كىنى ئۇنىڭ كۆڭلى تۇيۇپ تۇراتتى. «ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار، ئۇنىڭ

بىلەن قاچانلا بولسۇن يۈز كۆرۈشمەنغۇ» دەپ ئويلايتتى. گۇمىنىڭ بىر
يېرىدە پاناھلىنىۋاتقان گۇلئايىمدىنمۇ ئانچە خاۋاتىرلىنىپ كەتمەيتتى. دەر-
ۋىشنىڭ پۈتۈن ئەس-يادى ئايمۇھەممەت ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىدىلا ئىدى.
راست، ئۇلار قاراقاش بازىرىدا خۇپىيانە باش قوشتى. تۆتەيلەن
يۇرت بېشىغا كەلگەن جىمى بالا-قازانىڭ مەنبەسى بولغان نىياز ھېكىمبەگ-
نى يېرىم يولدىلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتىپ، ئارقىدىنلا خوتەن شەھىرىگە يۈرۈش
قىلىش نىيىتىگە كېلىشتى. تۇزكور نىياز ھېكىمبەگنى ئۇنىڭغا ئاش - نان
بەرگەن قولى بىلەن جەھەننەمگە يوللاپ، ياشلىقىدىكى سەۋەنلىكىنى
يۇيۇپ تاشلاش قەسىمىنى ئېسىگە ئالغان كېپەك دەرۋىشنىڭ بۇ غەنىيمەت
پۇرسەتنى قولدىن بەرگۈسى كەلمىدى. ئۇ مەقسىتىنى مۇنداقچىلا ئوتتۇرىغا
تاشلىدىيۇ، ھەمراھلىرىنىڭ گېپىنى يېرىشقا ئامالسىز قالدى. دورۇس، ئۇ
كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر يېرىدە بىر ئۆمۈر ساقلىنىپ كەلگەن قەسىمىنى ئوتتۇ-
رىغا تاشلاپ، ئۇلارغا پۇرسەت بېرىش توغرۇلۇق تىزلىنىپ تۇرۇپ يالۋۇرغاند-
مۇ بولار ئىدى. لېكىن ئۇ چاغدا قورقۇنچلۇق ئاقىۋەت يۈز بېرەتتى،
«گىلەم كىگىزنى، كىگىز بورىنى سۆرەپتۇ» دېگەندەك، نىياز ھېكىمبەگ
بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى چېنىپلا قالاتتى. نىياز ھېكىمبەگ ئۆلتۈرۈلمە-
تىن تۇرۇپ بۇنداق ھاقارەتلىك مۇناسىۋەتنى ئاشكارىلاشقا بولمايتتى.
مۇشۇنداق بىر نائەھلىنى ئادەم قىلىپ قاتارغا قوشۇپ قويغىنى ئۈچۈن
ئۇ خوتەنلىكلەرنىڭ يۈزىگە قانداق قارايدۇ؟ چۈشەنگەنلەرغۇ ئايمۇھەممەت
چۈشەنگەندەك چۈشىنەر، بەلكى ھېسداشلىقمۇ قىلار، چۈشەنمىگەنلەر نېمە
دەر؟

ئاخىرىدا ئۇ ئۆز رازىلىقى بىلەن قاراقاشتا قالدى. ئىككى يۈزگە يېقىن
ئادەمنى غازاتقا تەييارلاپ، قورال-ياراغ تەقلەشكە تۇتۇندى. كىم بىلسۇن،
پۇرسەت ئىشكى ئېچىلدى، كېلىشمەسلىك يۈز بەردى. ئۇ ھەننىۋا ئادەملە-
رى بىلەن قوشۇلۇپ بىر كېچىدىلا خالمان پانساتنىڭ قولىغا چۈشۈپ
قالدى، دەھشەتلىك قىيىن -قىستاقلارغا ئېلىندى، زىندانغا تاشلاندى. بىراق

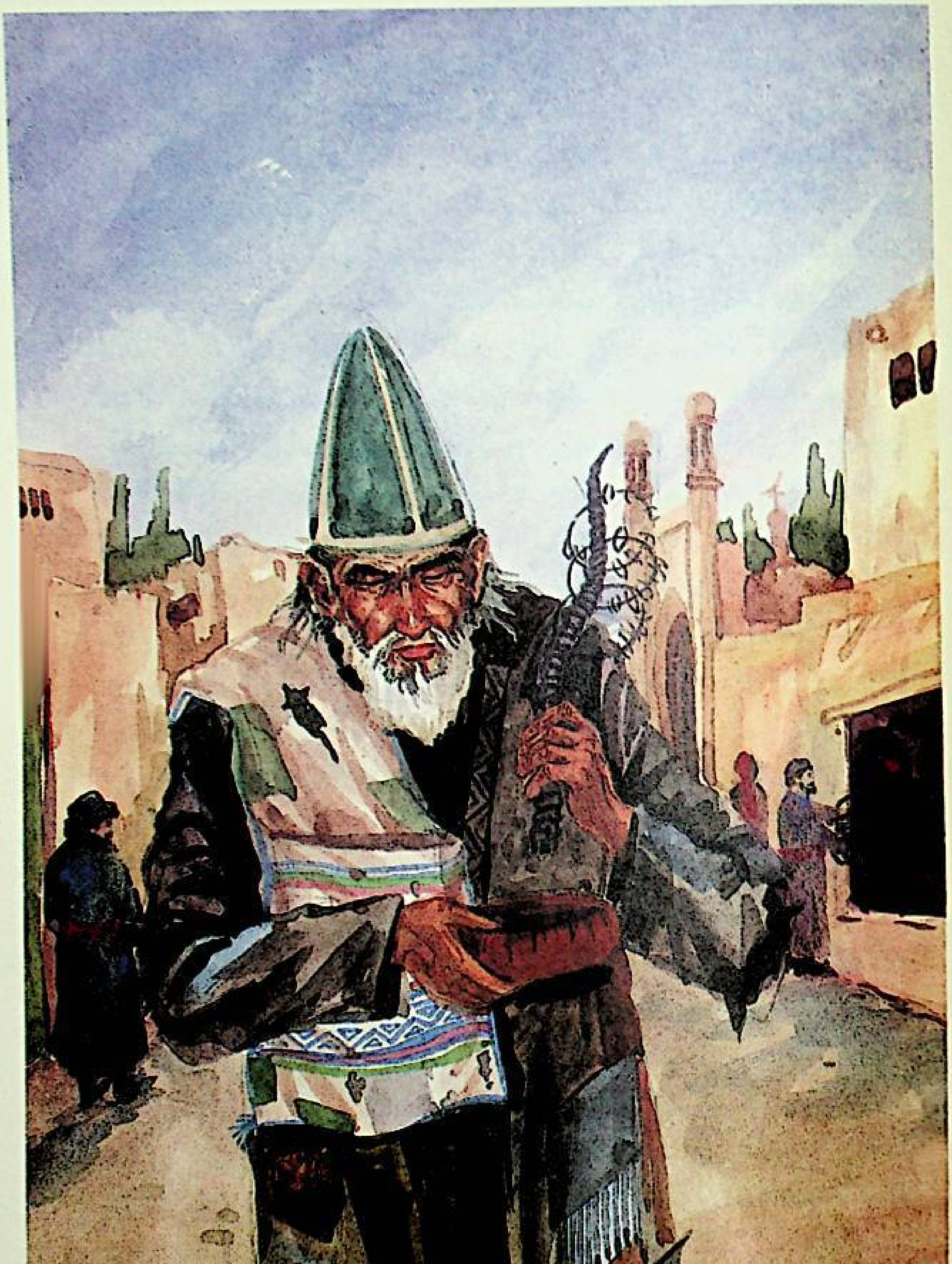

ئۇ گاڭگىراپ قالدى. نېمە سەۋەبتىن ئاشكارىلىنىپ قالغىنىنى، ئايمۇھەممەتلەرنىڭ ئىشىنىڭ قانداق بولغانلىقىنى زادىلا پەرەز قىلالمىدى. پەقەت نىياز ھېكىمبەگنى تىرىك ھالەتتە كۆرگەندىن كېيىنلا ئىشىنىڭ ئەپلەشمىگىنىنى بىلىپ قالدى. ئايمۇھەممەتلەرنىڭ تەقدىرىنى ھەرخىل قىياپەتتە كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئەجەللىك ئالدىمىغا چۈشۈپ، دەرۋىشتىن قاتتىق كۆڭلى قالغان خوتەنلىكلەر ئۇنىڭغا ھېچ نەرسە دەپ بەرمەسلىككە قەسەم ئىچىشتى.

«ئوغلۇم ئايمۇھەممەت، سەن بۇ دۇنيادا ھاياتمۇ، ھايات بولساڭ نەلەردە سەرسان بولۇپ يۈرۈيسەن؟ قازاۋۇ قەدەر ئەجەل يەتكەن بولسا قەبرەڭ قەيەردە؟»

دەرۋىش بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ بوس-بوخوناق ۋە كۆكۈچ ئىس بىلەن قاپلانغان ئاشپۇزۇللار، باققال يايمىلىرى كۆپرەك بىر يەرگە يېتىپ كەلدى. بېلىگە قىستۇرۇۋالغان ساپايىسىنى سۇغۇرۇۋالدى-دە، ئۇنى مۇردىسىگە قويۇپ شاراقلىتىپ چېلىشقا باشلىدى:

مۇناجاتىم قوبۇل ئەت يا ئىلاھى،
ئۆزۈڭسەن بارچە ئالەم پادىشاھى.
سېغىنىدىم ساڭا ئەي ھەق ئىماندىن،
جەننەتتىن بىزگە سەن بەر پاناھى
يادوست... يائاللا...

ئۇ كۆزلىرىنى يۇمۇپ، بېشىنى ئۇيان-بۇيان تاشلاپ، يۈرەككە تېگىدىغان بىر مۇڭلۇق ئاھاڭدا مۇناجات ئوقۇماقتا ئىدى. قۇرۇپ، چاپلىشىپ كەتكەن بوغۇزىدىن ئېتىلىپ چىققان سەل بوغۇق، خىرقىراق ئاۋاز ساپايە ھالقىلىرىنىڭ ئاجىز شىرىقلىشىغا شۇنداق ماس كېلەتتىكى، ئاڭلىغانىنىڭ دىلىنى ئېزەتتى، سۇنۇق كۆڭۈللەرنى يىغىغا زورلايتتى. ئاللانىڭ مۇبارەك

نامىنى ئىشتىياق بىلەن زىكرى قىلغىنىدا ئاغزىدىن گويا بىر پارچە ئوت ئېتىلىپ چىقاتتى. كۆز چاناقلىرىدا ياش ئەگىيتتى. بورنىنىڭ توشۇكلىرى گاھ كېڭىيىپ، گاھ تارىيىپ، گۆرەن تومۇرلىرى دەرەخ يىلتىزىدەك كۆپۈپ كېتەتتى. بىر قەۋەت تېرىسى سويۇلۇپ، چىلاندەك قىزارغان قېلىن كالپۇك-لىرى ئىككى تال گۈل بەرگىدەك تىترەيتتى.

كېپەك دەرۋىش تىلەمچىلىك قىلىۋاتاتتى. پەيلىرى قارا تانىدەك كۆبجۈپ چىققان چەپ قولى ئوتتۇرىسىدىن دەز كەتكەن كونا ئاياقنى ئاران كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ئاۋازىدا بىچارىلەرچە يېلىنىش، قاراشلىرىدا ھاجەتمەنلەرچە تەلمۈرۈش ئەكس ئېتەتتى. دەرۋىشلەر تائىپىسىنىڭ زامان - زامانلاردىن بېرى داۋام قىلىپ كەلگەن ئادىتى بويىچە مازار-ماشايىخلا-ردىن مەدەت تىلەپ، سېخىي مۇسۇلمانلارنىڭ ئاتىغىنىنى يەپ، ئىززەت-ھۆرمىتى بىلەن ياشاپ كەلگەن كېپەك دەرۋىش مانا ئەمدى غورۇرىنى بىر ياققا قايرىپ قويۇپ، ئەھلى ئاۋامغا قول ئۇزىتىشقا مەجبۇر بولغانىدى. دۇرۇس، ئۇ پەقەت ياشاش ئېھتىياجى ئۈچۈنلا شۇنداق قىلىۋاتاتتى. ياشاش ۋە قىساس ئۈچۈنلا ئىمانى بىلەن ۋىجدانىدىن ئۆزگە جىمى نېمىسىنى قۇربان قىلىشقا رازى ئىدى.

— يا دوست ... يائاللا...

باققالمۇ باققال، دۇكانمۇ دۇكان ئۇسۇپ يۈرگەن بۇ تىلەمچى دەر-ۋىشنىڭ پۇۋ دېسە ئۇچۇپ كەتكۇدەك ئاجىز، قاناتگغۇر قىياپىتى، ئۆزۈپ-ئۈ-زۈپ ئېيتىۋاتقان مۇڭلۇق مۇناجاتى تاش يۈرەك ئادەمنىڭمۇ باغرىنى ئېرىت-مەي قالمايتتى. لېكىن ئۇنىڭ چەپ قولىنى بەئەينى يارغۇنچاق تېشىدەك بېسىپ تۇرغان كونا ئايىقى ھېلىغىچە قۇرۇق تۇراتتى. بەزىلەر كۆزىگە ياش ئالاتتى. بەزىلەر خىجىلچىلىقتىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولۇپ كۆزلىرىنى ئەپقاچاتتى. بەزىلىرى قەستەن كۆرمەسكە سالاتتى.

بىراق ئادەملەردە نېمە گۇناھ، نېمە ئىلاج؟ باققالنىڭمۇ، يايمىچىنىڭمۇ ئۆزىگە توشلۇق دەردى، نان دېسە نان دەپ نالە قىلىۋاتقان ئوششاق

باللىرى بار-دە! ئاچلىقتىن كۆنگە نەچچە جىنازا نامىزى چۈشۈرۈلۈۋاتقان، بىر تال دان بىر چوكا ئالتۇن باراۋىرىدە ئەتۋارلىنىۋاتقان بۇ كۈنلەردە، باللىرىنىڭ يەيدىغىنىنى تارتىۋېلىپ، بىرنى ئىككى قىلىش مەقسىتىدە بازارغا ئاچىققان كىشلەرنىڭ بىر ناتونۇش تىلەمچىنىڭ ئايىقىغا بىر تىيىن، بىر بۇردا نان، ئەقەللىسى بىر تال قاق تاشلاشقا كۆزى قىيسۇنمۇ؟ زامان شۇنداق تۇرسا ئەمدى كىمدىن ئاغرىنغۇلۇق؟

— يا دوست... ياﺋاللا...

بىر دەممۇ ئارام بەرمەيۋاتقان چاپلاشقاق يۆتەل كىپەك دەرۋىشنىڭ مۇناجاتىنى بىرقانچە قېتىم ئۈزۈپ قويدى. گېلىدىن كىمدۇر بىرى قىل ئارغامچا بىلەن بوغۇۋالغاندەك قىقىلىپ، بوغۇلۇپ، تۇرغان يېرىدىلا ئولتۇ-رۇپ قالدى. يۆتەل سەل ئارام بەرگەندە بولسا تىرىشىپ - تىرمىشىپ يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. لېكىن ئۇ جىنىغا قەست قىلىۋاتقان قارغىشتەككۇر يۆتەلگە، ئاياغلىرىنىڭ سۇغا تاشلانغان چالمىدەك بوششىپ كېتىشلىرىگە يەنىلا بوي بەرمىدى. يۆتىلىنى يۆتىلىۋېتىپ، چېكىسىدىن تامچىپ تۇرغان تەرىنى سۈرتىۋېتىپ، ياشاش يولىغا يەنە قەدەم قويدى.

— يا دوست... ياﺋاللا...

كوچىنىڭ ئاخىرىمۇ كۆرۈنۈپ قالدى. خۇدانىڭ رەھمى كەلدىمۇ يا تەقدىرىنىڭ ئىچى ئاغرىدىمۇ، كوچا بويىدىكى يايمىدا ئولتۇرۇپ سوغۇق سۇ بىلەنلا نان يەۋاتقان ياشانغان باققال ئۈمىدسىز ھالدا كېتىۋاتقان دەرۋىشنى توختىتىۋېلىپ، ئايىقىغا يېرىم زاغرىنى تاشلاپ قويدى.

كىپەك دەرۋىشنىڭ تۇمان باسقان ئۈمىد ئاسمىنىدا تۇيۇقسىز قۇياش چاقناپ قالدى. ياش دېغى قېتىپ قالغان كۆزلىرى يوغان - يوغان ئېچىلدى. قورۇق باسقان چىرايى تېخىمۇ قورۇلۇپ، كۈلكىگە ئوخشىپراق كېتىدىغان ئالامەتلەر پەيدا بولدى. لەغمەن پىلتىسىدەك يۇمشاپ، ئېگىلىپ كەتكەن پۇتلىرى بىردىنلا رۇسلاندى. ئۇ ساپايىسىنى بېلىگە قىستۇرۇپ، ئايىقىنى يەرگە قويدى. ئالتۇندەك سېرىق يېرىم زاغرىنى كۆزلىرىگە سۈرت-

كەندىن كېيىن ئالقانلىرىنى جۈپلەپ، كەمدىن كەم تېپىلىدىغان بۇ ساخاۋەتچىگە چىن دىلىدىن دۇئا قىلدى:

سېخىي جەننىتى، خۇدا رەھمىتى... ئاللاھۇ ئەكبەر!

ـ توختاپتۇر دەرۋىش!

مېڭىشقا تەمشەلگەن كېپەك دەرۋىش قەدىمىگە چەك قويىدى نەرە تارتقاندەك گۈلدۈرلىگەن ئاۋاز بىلەن تەڭ كەينىگە بۇرۇلۇپ تەئەججۇپ بىلەن قارىدى ـ دە، ئىتتىك قەدەملەر بىلەن قوغلاپ كېلىۋاتقان ھېلىقى ساخاۋەتچىنى كۆردى. ئۇ تېخى ھېلىلا نۇچ ـ نۆت ئادەمنىڭ ئۇنىڭ يېنىغا يۈگۈرۈپ كېلىشكىنىنى، ئۇنى ئورىۋېلىپ نېمىلەرنىدۇ پىچىرلاۋاتقىنىنى، بارماقلىرى ۋە زاڭقاقلىرى بىلەن ئۆزىنى ئىما قىلىۋاتقىنىنى كۆرگەندەك قىلغانىدى.

«ساخاۋەتچى» دەرۋىشنىڭ ئالدىنى توردى ـ دە، بۇرنى تېگىپ كەتكۈدەك يېقىن تۇرۇپ، مەسخىرە يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىنى ئۇنىڭ كۆزلىرىگە مەھكەم قادىدى. كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى دەرۋىشنىڭ بۇرنىغا تىرەپ تۇرۇپ دېدى:

— سەن تېخى دوپپىمىزغا چىكدە سالاي دەپسەنا ئالدامچى، كېچىلەرى ھاكىمبېگىمنىڭ بەتتە پولۇسىنى يەيسەن. كوندۇزلىرى قەلەندەر سۈرىتىگە كىرىۋېلىپ گەپ تىڭ تىڭلايسەن. ھۇ دۆيۈز، ساتقىن، ئاغزىڭغا خۇدانىڭ نامىنى ئېلىشتىنمۇ ئەيمەنمەيسنا تېخى...

ئۇلىشىپلا، بايام «ساخاۋەتچى»گە پىچىرلاۋاتقان بىرەيلەن دېۋەيلەپ كەلدى، كېپەك دەرۋىشنىڭ قولىدىكى يېرىم زاغرىنى كاپلا قىلىپ تارتىۋېلىپ، يېقىنلا يەردە قويرۇقىنى شىپاڭلىتىپ تۇرغان قوتۇر ئىتقا تاشلاپ بەردى ۋە تۈكۈرۈكلىرىنى چاچرىتىپ تۇرۇپ دېدى:

— سەندەك بىنومۇس دەۋرىشتىن مانا بۇ ئىت ياخشىراق، ماڭ بۇ يەردىن تېز يوقال، ئىككىنچى كۆزىمىزگە كۆرۈنگۈچى بولما!

دەرۋىشنىڭ كۆز ئالدى گويا كۈن كۆيگەندەك قاراڭغۇلاشتى، ئاسمان

كۆمتۈرۈلۈپ، زېمىن يېرىلدى، دەسسەپ تۇرغان يېرى شىددەت بىلەن چايقالدى. تىلى ئىتائەتتىن قېچىپ، زۇۋانى تۇتۇلدى. بېشى پىرقىراپ پالاقىدە يىقىلىپ چۈشتى...

ئاردىن قانچىلىك ۋاقىت ئۆتتىكىن، كېپەك دەرۋىش ئۆزىگە ناتونۇش بىر مۆھىت ئىچىدە ھوشىغا كەلدى. ئېغىرلىشىپ كەتكەن قاپاقلىرىنى كۆتۈرۈپ لىملىرى نەقىشلەنگەن كەڭ تورۇسنى، ئاندىن ئاغزىغا پىيالە بىلەن سۇ تېمىتىۋاتقان پاكىنەك ئادەمنى كۆردى. ئۇ ئادەم كىمكىدۇ «كۆزىنى ئاچتى» دەپ خەۋەر بەردى.

كېپەك دەرۋىش ھوردالغان ئەينەكتەك خىرە تۇيغۇسى بىلەن مەنسەپدار ياكى بايلارغا خاس چوڭ ياسداق ئۆيدە، گىلەمنىڭ ئۈستىدە ياتقىنىنى پەملىيەلىدى. «بۇ كىمنىڭ ئۆيىدۇ؟ كىمنىڭ بولاتتى، بىرەر چوڭ مەنسەپدارنىڭ ياكى زەردارنىڭ ئۆيى - دە! مېنى نېمىشقا بۇ يەرگە ئەكىلىشتى، بۇ يەنە نېمە شۇملۇقلاردىن دېرەك بېرىدۇ؟»

ئۇ كوچىدا يۈز بەرگەن ئاخىرقى كۆرۈنۈشنى يېڭىباشتىن يادىغا كەلتۈردى. كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلغان چاغدا كىملەرنىڭدۇ بۇ يەرگە ئەكەلگىنىگە چىنپۈتتى. نىياز ھېكىمبەگنىڭ كۈتۈلمىگەندە قىلغان «خەيرى خاھلىقى»نىڭ تەمىنى تېتىپ قالغاچقىمۇ، نى-نى گۇمانلار كۆڭلىدىن كەچتى. ئۇ «بۇ يەردىن ئۆملەپ بولسىمۇ كېتىۋېلىشىم كېرەك، بىراۋ بۇنداق كاتتا ئۆيدە ياتقىنىمنى كۆرۈپ قالدىمۇ، ئىشىنىڭ ئوخشىغىنى شۇ. ئۇ چاغدا ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك دېگەندەكلا ئىش بولىدۇغۇ!» دەپ ئويلىدى - دە، كۈچىنى يىغىپ، تۇرۇپ كېتىشكە تەمشەلدى.

تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ بۇ ئۆيدە تۇشتۇمتۇت پەيدا بولۇشى، گەۋدىسىنى كۆتۈرەلمەي ئاۋارە بولۇۋاتقان كېپەك دەرۋىشنى يەنە بىر قېتىم ھاڭ-تاڭ قالدۇردى. تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ كۆيۈنگەن ھالدا:

— قوزغىلىمەن دەپ ئاۋارە بولمىسىلا، دەرۋىش، قوزغالغان بىلەنمۇ

ماگماقننىڭ ئۈزى بىرگەپ، — دېدى ۋە پىيالە تۇتۇپ تۇرغان پاكىنەك كىشىگە. — شىرنۋاخۇن، سەن چىقىپ ئاتلارغا قاراۋەرگىن، — دەپ ئىجازەت بەردى.

ئەسلىدە پېشىن نامىزىدىن قايتىپ كېلىۋاتقان قارى رەئىس كوچىدا بىھوش ياتقان كىپەك دەرۋىشنى ئۇچراتقان ۋە مەھرىمى ئارقىلىق ئۇنى ئۆيىگە ئەكەلدۈرۈپ، مىراخور شىرىپ شەيتانغا تاپشۇرغانىدى. تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ئاچلىق ۋە ئاھانەت دەستىدە ئۆلەر ھالەتكە يەتكەن بۇ دەرۋىشنىڭ كەچۈرمىشلىرى ۋە دەرۋىشكە باغلىنىشلىق بەزى سىرلاردىن خەۋەردار بولغاچقىمۇ، ئۇنىڭ مۇنداقچىلا ئۆلۈپ كېتىشىگە قول قوشتۇرۇپ قاراپ تۇرالمايتتى. كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر يېرىدە ساقلىنىپ ياتقان خۇسۇسىي ئۈيىلىرىمۇ ئۇنى تەۋەككۈل قىلىشقا ئۈندەپ تۇراتتى. يەنە كېلىپ، ھاكىمبەگ زىنداندىن ئازاد قىلىۋەتكەن ۋە ئۆز ھىمايىدىكى ئادەم دەپ جاكارلىغان يەردە، ئۆلۈۋاتقان بۇ دەرۋىشكە ئانچە-مۇنچە خەيرى خاھلىق قىلغىنى ئۈچۈن ئۇنى ھېچكىممۇ، ھەتتا نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئۆزىمۇ ئەيىبكە بۇيرۇيالمايتتى.

ئوتتۇز سەككىزىنچى باب

يېڭى مىرزا، يېڭى خەۋەرلەر

كونا ۋە ئايلار كارۋان تۆگىلىرىدەك قاتارلىشىپ، بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئۆتۈۋەردى. يەر - زېمىننى تونۇردەك قىزىتىۋەتكەن تومۇز تەپتى ئازراق سوۋۇپ قالدى. پەسىل قەدىمى كۈز ئايلىرىنىڭ قارىسىغا يېقىنلاشتى. باش باھار كىرىشى بىلەنلا ساپان ياكى كەتمەن تەگمىگەن تاشلاندۇق يېتىزلاردىن ئۈنۈپ چىققان ئوت-ئۆسۈملۈكلەر، باشاقلىرى كۆكباش پىتى

يەپ تۈگىتىۋېتىلگەن قوناقلىقلار بالدۇرلا سارغىيىشقا باشلىدى. جۈتتىن ئاشقان مېۋىلىرى ياز كىرمەيلا يىغىلىپ تۈگىگەن سۈيسىز باغلارمۇ مەزگىلسىز خازان بولدى. نەچچە ئاي داۋام قىلغان تومۇزدىمۇ يۈرەك — باغرى مۇزخانىدەك توڭلاپ تۇرغان ئادەملەر يا ئەتىيازنىڭ ئىللىقلىقىنى سەزمەدى، يا يازنىڭ خۇۋلۇقىنى كۆرمىدى. ئاتىنى بالىدىن، بالىنى ئانىدىن، ئەرنى ئايالدىن، قېرىنداشنى قېرىنداشتىن ئايرىۋەتكەن تۈگىمەس ھاشارلار، ئالتۇن قەستىدە جۇۋان-سېكىلەكلەرنىڭ قولاقلىرىغا ئېسىلىپ، ئەركەكلەرنىڭ چىشىنى چېقىپ، كونا قازاناقلارنى، بوغچا-تۈگۈچلەرنى قويماي ئاختۇرۇپ چىققان زاكاتچى-سەركارلار پۇقرانى پوستىنى سويۇۋەتكەن پىيازدەك يالىڭاچلاپ قويدى.

«كۆسەي ئۇزۇن بولسا قول كۆيمەيدۇ» دېگەن ھېكمەتنى كىچىكىدىلا ئۆگىنىۋالغان نىياز ھېكىمبەگ، خالمان پانساتىن ئىبارەت بۇ «كۆسەي» ئارقىلىق تۇرغۇن مۇددىئالىرىنى روياپقا چىقاردى. جاي - جايلاردا بېلىنجاشقا باشلىغان ئىسيان ئوتلىرى مۇشۇ «كۆسەي»نىڭ چوخچىلىشى بىلەن ئۆچۈرۈپ تاشلاندى. ھاللىقلارنىڭ ھويلىسىدىن، نامراتلارنىڭ ئۆچىسىدىن تارتىۋېلىنغان گىلەم ۋە ماتالار لاداخ يولى بىلەن كەشمىر، ھىندىستانلارغا، يۇرگە يېقىن ئوستىخانلاردا تەييارلىنىۋاتقان شايى - ئەتلەسلەر تېرەكداۋان، ئۇش ئارقىلىق پەرغانە شەھەرلىرىگە توشۇلۇپ تۇرىدىغان بولدى. ئالتۇن كانىدىن ۋە پۇقرا بىساتىدىن كېلىدىغان ئالتۇن بىلەن چۈنتەكلىرىمۇ خېلى تومپايدى. مۇشۇلارنىڭ ھەممىسى خۇددى مېھرىگىياھدەك مەنپەئەت قىلىپ، نىياز ھېمكبەگنىڭ «كېسەل»دىن خالاس بولۇپ، سەللىمازا ساقىيىپ قېلىشىغا سەۋەب بولدى.

بۈگۈن ئاللانىڭ ئۇلۇغ كۈنى بولغاچقىمۇ، ھاۋا شېشىدەك سۈزۈك ئىدى. بىر پارچىمۇ بۇلۇت بولمىغان زەڭگەر ئاسمان كۆك دېڭىزدەك تاۋلىناتتى. تېخى ئەتىگەنچە يەر بېغىرلاپ، توپا توزۇتۇپ يۈرگەن شوخ شامالمۇ ئەمدى ئۆزىنى چەتكە ئالغانىدى. بىراق، شامالسىز، بۇلۇتسىز

هاۋانى ئانچە ئىسسىق دېگىلىمۇ بولمايتتى.

«بىتاپ» بولۇپ، «ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغان» بىر نەچچە ئايدىن بېرى، ئوردا ئەھلى ۋە جامائەتكە تۇنجى قېتىم چىراي كۆرسىتىۋاتقان نىياز ھېكىمبەگ بۈگۈن خېلى خۇش خۇي كۆرۈنەتتى. ئۇ ئادىتى بويىچە، ياقۇببەگنىڭ ھۇزۇرىغا يوللىنىدىغان ئارزىلىق تارتۇقنى چوڭ مەسچىت ئالدىدىنلا يولغا سېلىۋەتكەندىن كېيىن، چوڭ جامە قورۇلۇشىغا قاراپ پىيادە كېتىۋاتاتتى. بىر قولىنى قىلىچىنىڭ سېپىدىن ئايرىماي، جەڭگاھقا كېتىۋاتقاندەك مەيدىسىنى كېرىپ كېلىۋاتقان خالمان پاتساقمۇ، سول تەرىپىدە پايپاسلاپ مېڭىۋاتقان موللاجى تۇراپقىمۇ ئۆزىچە چاقچاق قىلىپ قوياتتى. كېلىۋېتىپ، قول ئۇزىتىۋاتقان ھاجەتمەنلەرگە مىرزىلىرى ئارقىلىق پۇل-پۇچەك تاشلاپ بېرەتتى. ھەتتا ئادىتىنى بۇزۇپ ئۇلارنىڭ دۇئاسى تۈگىگۈچە تاقەت قىلىپ، ساقلاپ تۇراتتى. خوتەنگە ئاياغ باسقاندىن بېرى، ئۇنىڭ توپىغا دەسسىگىنىنى ھېچكىم كۆرمىگەنگە ئوخشاش، خەير - ساخاۋەت قىلغىنىنىمۇ ھېچكىم كۆرمىگەن ۋە ئاڭلىمىغانىدى. ئۇ ئۆزىنى ھەرقانداق چاغدىكىدىنمۇ بەكرەك بەختىيار ۋە كۆكسى - قارنى كېڭىيىپ قالغاندەك ھېس قىلىۋاتاتتى.

ھاكىمبەگ، مەنسەپدار ۋە مەھرەملەر بولۇپ، ئەللىك نەچچە كىشى ئانچە ئۇزۇن ماڭمايلا شەھەرنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىگىرەك جايلاشقان قورۇلۇش ئورنىغا يېتىپ كەلدى. زامانلاردىن بېرى قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان قەدىمكى مەسچىت چېقىپ تاشلىنىپ، نەچچە ئون مىڭ ئادەم بىمالال ناماز ئوقۇيالايدىغان بۇ چوڭ جامەنىڭ ياسىلىۋاتقىنىغا بىر يىلدىن ئاشقانىدى. بەگلەرنىڭ، ئىش باشلىرىنىڭ تامچىلارنى دۆشكەلەشلىرى، ئاسمان - پەلەك مۇنارلارغا لاي تارتىۋاتقانلارنىڭ ئەندىشىلىك چۇقانلىرى، لىم كۆتۈرگۈچە-لەرنىڭ ھە-ھۇلىرى، تۆشۈك تېشىۋاتقان، ياغاچ ھەرىدەۋاتقان ئۇستىلار-نىڭ تاراق - تۇرۇقى پۈتكۈل ئىش مەيدانىنى خۇددى ئازنە بازاردەك قىزىتىپ تۇراتتى. ئېگىزرەك بىر پەشتاقتا لەشكەر - چېرىكلەرنىڭ سىپاگەر-

لىكىنى تاماشا قىلىۋاتقاندەك كۆرۈنۈپ تۇرغان خالمان پانسات «غوجا ئاكاڭنىڭ قولىدىن ئىش كېلەمدىكەن» دېگەندەك، نىياز ھېكىمبەگكە مەغرۇرانە نەزەر بىلەن قاراپ قويىدى. ئەپلىك بىر باھانە بىلەن ئۆزىنى پەردە ئارقىسىغا ئالغان ھاكىمبەگدىن توپىلاڭچىلارنىڭ ئۆۋىسىنى قېزىش، باغ - جامە قورۇلۇشىغا باشچىلىق قىلىش يارلىقىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن بويان، ئۇ بۇ پەردە قىلىچ ۋە قامچىنىڭ كۈچى بىلەن ئىش تەۋرىتىۋاتاتتى.

— بېگىم، ئىشلىرىمىز قانداقراق بوپتۇ؟ — دەپ سوراپ قالدى ئەمىرلەشكەر، ھەيرانلىقىنى باسالماي تۇرغان نىياز ھېكىمبەگدىن.

— قالتىس ئىش بوپتۇ، قالتىس. ئەھلى مۇسۇلمانلارنىڭ سەجدىگاھى بولغان بۇ كاتتا ئىمارەتكە سىڭدۈرگەن ئەجىر - مېھنەتلىرى ئۈچۈن ئاللاتائالا سىلىگە ھەددى - ھېسابسىز ساۋاب ئاتا قىلغۇسىدۇر، — دېدى نىياز ھېكىمبەگ جاۋابەن. ئۇ ئۇزۇنلۇقى سەككىز غۇلاچ، توملۇقى ئىككى غۇلاچ كەلگۈدەك تاراشلانغان سەگۈ ياغىچىنى يەلكىلىرىدە كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان بىر توپ ئادەملەرگە قولىنى چىنەپ سورىدى:

— بۇنداق سەرخىل ياغاچنى ئۇلار نەدىن ئەكېلىۋاتىدىكىن؟

— نەدىن بولاتتى، بۇ يەرگە ئاتلىق بىر كۈنلۈك كېلىدىغان يەردىن بولمامدۇ؟ ئۇ يەرنى تارشىلىق لەڭگەر دېيىشىدۇ. بۇنداق چوڭ ياغاچنى ئەكەلگۈچە نەق ئۈچ كۈن ۋاقىت كېتىدۇ، — مەنسىتمىگەن تەلەپپۇزدا جاۋاب بەردى خالمان پانسات.

— يۇرتىلە ئەمىرلەشكەر جانابلىرى، ئۇ يىگىتلەرنىڭ ھال - ئەھۋالىنى سوراپ قويايلىق ...

نىياز ھېكىمبەگ نېمىشقىدۇ دېمىقىنى قېقىپ، بېشىنى چايقاۋاتقان ئەمىر لەشكەرنى باشلاپ پەسكە چۈشتى - دە، يەلكىسىنى تاغدەك بېسىپ تۇرغان چوڭ ياغاچنى ياغاچچىلارغا تاشلاپ بېرىپ، ئەمدىلا ئۆرە بولۇۋاتقان ھاشارچىلارنىڭ يېنىغا كەلدى. كۆپىنچە ھاشارچىلارنىڭ ماتا كۆڭلىكىنىڭ مۈرىسى تىتما- تىتما بولۇپ كەتكەنىدى. ئېچىلىپ قالغان يارىدىن قان

تەپچەپ تۇراتتى. دۇمبە ۋە گەدەنلىرىدە يول - يول ئامچە ئىزى كۆرۈنەت-
تى. ھارغىن چىرايلىرىدىن توپا ئۆرلەيتتى. پۇتكۇل ئەزايى يامغۇردا
قالغاندەك ھۆل بولۇپ كەتكەنىدى.

يۇرت كاتتىلىرىنىڭ قارىسىنى كۆرگەن ئىش بېشى ئولتۇرۇۋاتقان
يېرىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى ۋە:

— چاپسان سەپ بولۇڭلار، ئۆلۈمتۈكلەر، — دەپ چالۋاقىغان پېتى
ئۈچ- تۆت ھاشارچىنىڭ بېشىدا قامچە ئوينىتىپ ئۆلگۈردى.

- ھاي ... ھاي، ئىنساپ ... ئىنساپ ...

ئىش بېشىنىڭ قامچە كۆتۈرگەن قولى نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئىترازى
بىلەن تەڭ ھاۋادىلا ئېسىلىپ قالدى. ئۇ قانداق سەۋەبلىك ئۆتكۈزگىنىنى
ئاڭقىرالمىغاندەك، بىر ھاكىمبەگكە، بىر ئەمىرلەشكەرگە قارىدى. نىياز
ھېكىمبەگ ھاڭۋېقىپ تۇرغان ئىش بېشىغا ئالىيىپ قويۇپ، ھاشارچىلارغا
قاراپ چوڭقۇر تىن ئالدى - دە:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، دۇئاگوي مۇسۇلمانلار، — دېدى ئاۋازىنى
تىترىتىپ، - جانابىي ھەقنىڭ خاھىشى، يۇرت بېگىنىڭ پەرمانى بىلەن،
پاك ئىمان ئەمىرلەشكەر جانابلىرىنىڭ ھەيدەكچىلىكىدە ئاللا ئۈچۈن ئۆي،
ئۆزۈڭلەر ئۈچۈن بىر كاتتا سەجدىگاھ بەرپا قىلىپ ھەددىي - ھېسابسىز
ساۋاب تاپتىڭلار، بۇ ساۋابىنىڭ ھىممىتىنى كەرەملىك ئاللا بۇ دۇنيادا
بەرمىسە، ئۇ دۇنيادا بەرگۈسىدۇر. ئاتا - ئەجدادلىرىڭلارنىڭ روھىنى
جەننەتكە چىللاپ، تامامى گۇناھىڭلارنى مەغپىرەت قىلغۇسىدۇر، قېنى
تەقۋادار مۇسۇلمانلار، پانىي ئالەمنىڭ راھىتىدىن كېچىپ، باقىي ئالەمنىڭ
پاراغىتىنى كۆزلىگەن ئاقىللار، سىلەرنى ساۋاب ئىشقا دالالەت قىلغان
ئەمىرلەشكەر جانابلىرىنىڭ ئەمرى بىلەن ئۇلۇغ ئىشىمىزنى چاپسانلىتايلى،
ئامىن ...

— ئامىن ... ئىلاھا ئامىن ...

كېرەك بولسا نادانلىق دېگەن مانا! دۈشمىنىنى زىنھار كەچۈرمەيدى-

غان، لېكىن ئۆزگىنىمۇ ئۆزىدەك چاغلايدىغان، بىراۋنىڭ ئاللانىڭ نامى بىلەن قىلغان ئىككى ئېغىز يۇمشاق گېپىگە چوڭقا چۈشكەن مومدەك ئېرىپ كېتىدىغان خوتەنلىكلەر «ئاللا ھاكىمبەگكە تەۋپىق بەرگەن بولسا ئەجەب ئەمەس» دەپ، قامچە ئىزى چۈشكەن قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈردى. بەزىلەر ئۆز دۇئاسىدا ھاكىمبەگنىڭ دىيانىتىگە شۈكرى - رەھمەتلەر ياغدۇردى. گەۋدىسىنى كۆتۈرۈشكە ئاجىز كەلگەن ئاياغلىرى بىردىنلا دەرمانغا تولدى-دە، ئارقان - توقۇناقلىرىنى كۆتۈرگىنىچە تارشىلىق لەڭگەر يولىغا راۋان بولدى ...

نىياز ھېكىمبەگ جەڭگە ماڭغان جەڭچىلەردەك جەسۇر قەدەملەر بىلەن كېتىپ بارغان ھاشارچىلارنىڭ قارىسىغا قاراپ پىسىڭگىدە كۈلۈپ قويدى. ئۇ ئاغزىنى ئاچقان پېتى ھاڭۋېقىپ قالغان خالمان پانساتقا بۇرۇلۇپ:

— جانابلىرى، بۇنچە ھەيران قالغۇدەك نېمە ئىش بولدى بۇ يەردە — دەپ سوراپ قويدى قىرشقاندەك. خالمان پانسات ئالمان - تالمان ئېسىنى يىغىپ چۈشىنىكسىزلا بىر نېمىلەرنى دېدى:

— بۇ ... بۇ دېيەنا ئەمدى ...

نىياز ھېكىمبەگ خالمان پانساتنىڭ ھەيران قالغانلىقىنى مازاق قىلغاندەك پىخىلداپ كۈلۈپ كەتتى - دە، يەنە سورىدى:

— ئەمىر لەشكەر جانابلىرى، كۆڭۈللىرىگە كەلمىسە بىر سوئال سوراي، خوتەن دىيارىدا نېمە سەۋەپتىن مازار - ماشايىخلار بۇنچىۋالا كۆپ؟

خالمان پانسات نېمدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلمەي كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ تۇرۇپلا قالدى. بۇنداق زىل سوئالغا كاللىسىدىن كۆرە قولى بەكرەك كارغا كېلىدىغان خالمان پانساتلا ئەمەس، بەلكى خېلى - خېلى ئادەملەرنىڭمۇ قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بېرەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن نىياز ھېكىمبەگ بۇ سوئالغا ئاخىرى ئۆزى جاۋاب بەردى:

— دۇرۇس، خوتەندە مازار - ماشايىخلار ساماندەك تولا، دېمەك خوتەندە، خوتەنلىكلەرنىڭ قولىدا شېھىت بولغان سەركەردە، ئەلەمدارلارمۇ ساماندەك تولا. ئۇلار شەمشەر يالىڭاچلاپ، تۇغ تارتىپ قاياقلاردىندۇ كېلىپ بۇ گۈزەل يۇرتنى ئەل قىلماقچى بولۇشقانۇ، خوتەنلىكلەرنىڭ مىجەز - خۇلقىنى، خۇي - پەيلىنى ھېسابقا ئالمىغان. مانا مۇشۇ چوڭ خاتالىق ئۇلارنى ئەجەل ئاغزىغا سۆرەپ ئاپارغان. ئەرەب دەشتىنى، خارەزىم دالالىرىنى تىترەتكەن ئەرەب، پارس سەركەردىلىرىنىڭ سەۋەنلىكىمۇ، ئىككى ئەۋلاد قاراخانىلار سۇلتانلىرىنىڭ خاتاسىمۇ دەل مۇشۇ يەردە. خوللاس، خوتەنلىك جاھىللار بىلەن يۈزمۇ يۈز تۇتۇشقان ھەرقانداق ئەخمەق سەركەردە خوتەندە ئەزەلدىن نۇسرەت قازىنالمىغان. جەڭگە ئەمەس، رەڭگە، يەنى، ئەقىلگە تايانغانلارلا بۇ زېمىندا پۇت دەسسەپ تۇرالىغان...

— بىئەدەبلىك بولسىمۇ كىچىككىنە بىر سوئالىم بار ئىدى، —باياتىن بېرى قۇلاقموللىسى بولۇپ بىر چەتتە قاراپ تۇرغان موللاجى تۇراپ نىياز ھېكىمبەگدىن ئىجازەت ئالغاندىن كېيىن: — خوتەنلىكلەر ئۆز زامانىسىدا ئۇلارنى دۈشمەن دەپ بىلىپ ھالاك قىلغانىكەنۇ، بۈگۈنكى كۈندە يەنە نېمىدەپ ئۆز قولىدا شېھىت بولغانلارغا مازار تىكلەپ باش ئۇرىدىغاندۇ؟ - دەپ سورىدى.

— بەللى، بەللى، گەپنىڭ تۈگۈنى مانا مۇشۇ يەردە ئەمەسمۇ؟ — نىياز ھېكىمبەگ «قىزىم ساڭا ئېيتاي، كېلىنىم سەن ئاڭلا» دېگەندەك، موللاجى تۇراپنى خالمان پانساتنىڭ يۈزىچىلا ماختاپ قويدى ۋە ئېچىلىپ-يېيىلىپ سۆزلىگىلى تۇردى، — دوست بىلەن دۈشمەننى نېمە بەلگىلەيدۇ؟ پەقەت مەنەن مايىللىقلا بەلگىلەيدۇ، ئالايلۇق، ئۆز ۋاقتىدا خوتەن بۇددىستلىرىنىڭ دىنىي ئىسلامغا مەنەن مايىللىقى بولمىغاچقا، قەشقەرىيەدىن كەلگەن ئىسلام سەركەردىلىرىنى دۈشمەن چاغلاپ جان تىكىپ ئېلىشتى ۋە ئۇلارنى شېھىت قىلدى. كېيىنچە، ئاللاھەزەل يىگىرمە نەچچە يىل

ئۆتكەندىن كېيىن خوتەنلىكلەر ئاللانىڭ ئىرادىسى ۋە يۈسۈپ قادىرخان-
نىڭ[1] شىجائىتى بىلەن دىنىي ئىسلامنى قوبۇل قىلدى، مەنەن مايىللىقىمۇ
ئۆزگەردى. شۇنىڭ بىلەن ئىسلام سەركەردىلىرىنى شېھىت قىلىشتا جانباز-
لىق كۆرسەتكەن داڭدار سەركەردىسى سەنسۇۋىلنى[2] كاپىر چاغلاپ قەبرى-
سى بېشىغا تاھارەت قىلىشنى ئۇدۇم قىلدى. ئۆز قولى بىلەن شېھىت
قىلغان ئىمام - سىپاھىلارغا بولسا يەنە ئۆز قولى بىلەن مازار تىكلەپ
ئۇلۇغلىرى قاتارىدا كۆرۈپ تاۋاپ قىلىشتى. بىلىش كېرەككى، يۇقىرانىڭ
مەنىۋىيىتىنى رام قىلمىغۇچە يۇرتنى ئەل قىلغىلى بولمايدۇ، يۇرت ئالغاندا
قىلىچ ياكى يەمگە، يۇرت سورىغاندا ئەقىلگە تايىنىشتىنمۇ ئوبدانىراق چارە
بولمىسا كېرەك ...

موللاجى تۇراپ ھاكىمبەگنىڭ ئىپتىقانلىرىغا قايىللىق بىلدۈرۈپ بېشى-
نى لىڭشىتتى. باياتىن بېرى خۇددى بۆرگە چىقىۋالغاندەك بىئارام بولۇۋات-
قان خالمان پانسات نىياز ھېكىمبەگدىن سورىدى:

— تەقسىر، ئۇنداقتا «جەننەت قىلىچنىڭ سايىسى ئاستىدا» دېگەن
ئايەتكە قانداق مەنا بېرىش لازىم؟

— شۇنىسى دىققەتلىرىنىڭ ئېشىدا قالمىغايكى، — دېدى نىياز
ھېكىمبەگ جاۋابەن، — ئاللا جەننەتنى قىلىچنىڭ سايىسى ئاستىدا،
دېگەن، ھەرگىز قىلىچنىڭ ئۈزىدە دېمىگەن. پېقىر ھاكىمبەگلىرى يەكەن
مەدرىسلىرىدە نى - نى ئۆلىما-ئەللامەلەرنىڭ خۇسۇسىي سۆھبىتىدە بول-
غانمەن. قۇرئان كەرىم ۋە ھەدىس كىتابلىرىنى كۆپ مۇتالىئە قىلغانمەن.

---

① يۈسۈپ قادىرخان — سولتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ نەۋرىسى ھەسەن بۇغراخاننىڭ ئوغلى. مىلادى 1013–1014- يىللىرى يەكەنگە، مىلادى 1014–1015- يىللىرى قەشقەرگە ھۆكۈمرانلىق قىلغان. شۇنداقلا قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ خوتەننى ئىسلاملاشتۇرغان تۆتىنچى خانى. ستەيىن يۈسۈپ قادىرخان قىرىق مىڭ ئىسلام لەشكىرى بىلەن خوتەنلىكلەرگە قارشى يىگىرمە تۆت يىل ئۇرۇش قىلغان، مىلادى 1006- يىلى خوتەن بۇددىستلىرىنى بويسۇندۇرغان دەپ قارايدۇ. ئۇ مىلادى 1031 – 1032- يىل ئارىسىدا ۋاپات بولغان.

② سەنسۇۋىل — ئىسلامىيەتتىن بۇرۇنقى خوتەن بۇددىستلىرىنىڭ ھەربىي سەركەردىسى.

سەككىز جەننەتنىڭ ھېچبىرىدە قىلىچ ـ نەيزە كۆتۈرگەن سىپاھ ـ سەركەردىلەرنىڭ بارلىقىنى ئاڭلىمىدىم. رىۋايەت قىلىنىشىچە، جەننەت مۆئەككىلى مالىك رىزۋانمۇ جەننەت دەرۋازىسىدا قىلىچ ـ نەيزە تۇتۇپ تۇرماسمىش!

— پاھ ... پاھ ... نېمىدېگەن قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بۇ ....

— موللاجى تۇراپنىڭ يۈز تۇرانە دوست تارتىشى خالمان پانساتنىڭ ئېچىشىپ تۇرغان كونا يارىسىغا تۇز سېپىۋەتتى. ئۇ پوپۇزا قىلىپ، ئادىتى بويىچە قىلىچىنىڭ سېپىنى تۇتۇپ قويدى. «ئېشەككە كۆچۈك يەتمىسە ئۇر توقۇمنى» دېگەندەك، موللاجى تۇراپقا ئالىيىۋېلىپ دەردىنى چىقىرىۋالدى.

بەزىدە مۇشۇكتەك يالىشىپ، بەزىدە ئىتتەك تالىشىپ يۈرىدىغان بۇ ئىككى مەنسەپدار خۇددى سەزگۈر تارازىنىڭ ئىككى بېشىدىكى ئىككى پارچە يۈككە ئوخشايتتى. ئۇلارنىڭ يالىشىشىمۇ، تالىشىشىمۇ، سالمىقىمۇ نىياز ھېكىمبەگ تەرىپىدىن ئۇستىلىق بىلەن بەلگىلىنەتتى. زۆرۈرىيەت تۇغۇلىدىكەن، ئۇ ئۇلارنى تۇيدۇرماي دوستلاشتۇرۇپ قوياتتى. خالىسا چاندۇرماي دۈشمەنلەشتۈرۈۋېتەتتى. ئىككىسىنىڭ نىياز ھېكىمبەگنىڭ كۆڭۈل تارازىسىدىكى ئورنىمۇ توختىماي ئۆزگىرىپ تۇراتتى. كىمدىن كۆسەي ئورنىدا پايدىلانماقچى بولىدىكەن، ئۇنىڭ سالمىقىنى ئاشۇراتتى. مۇرادىغا يېتىۋالغان ھامان بىر ئامال قىلىپ ئۇرۇپ چۈشۈرەتتى ياكى بىرىنى يەنە بىرىنىڭ ئالدىغا توسۇق قىلىپ قوياتتى. نىياز ھېكىمبەگ بىلەن موللاجى تۇراپنىڭ يېقىندىن بېرىقى يېقىنلىشىشىمۇ ھەرگىز تاسادىپىيلىققا ياتمايتتى. ئىش قىلسا ئويلاپ قىلىدىغان، قىلنى قىرىق يارىدىغان ھاكىمبەگ خالمان پانساتنىڭ رولىنىڭ بىر يەرگە بېرىپ قالغانلىقىنى، ئۇنىڭ كۆنسېرى ئىنتىكلەپ كېتىۋاتقان شەمشىرىنىڭ بىسىنى ياندۇرۇپ قويىدىغان ۋاقتىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى بىلىپ قالغانىدى.

ئوردا ياساۋۇل بېشىنىڭ ئوردا تەرەپتىن ئات چاپتۇرغان پېتى يېتىپ

كېلىشى ئۇلارنىڭ قاتماللىقتا يۈزلەنگەن سۆھبەتنى چورتلا ئۈزۈپ تاشلى-
دى. چىرايى جىددىي تۈس ئالغان ياساۋۇل بېشى قائىدە بويىچە ئۇلاردىن
ئون نەچچە قەدەم نېرىغا كېلىپ تىزگىن تارتتى. ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ،
نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇنىڭغا بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى.
ھاكىمبەگ ياساۋۇل بېشىنىڭ دېگەنلىرىنى قايتا بىر قېتىم ئاڭلىدى ۋە
بىردىنلا جىددىيلىشىپ مەھرەملىرى تەرەپكە بۇرۇلۇپ:

— تەخترائۇەن، — دەپ ۋارقىرىدى.

نىياز ھېكىمبەگ ۋە ئۇنىڭ ئەمرلىرى ئورنىغا يېتىپ كەلگەندە
ياقۇببەگ ئەۋەتكەن يېڭى مىرزا بېشى ئاللىقاچان يېتىپ كەلگەنىدى. يېشى
ئەللىكلەرگە تاقىغان، قولاقلىرى بىلەن تۇتىشىپ كەتكەن قارا ساقىلى ۋە
قويۇق بۇرۇتىغا بىر تالمۇ ئاق كىرمىگەن ئېگىز بوي، گەۋدىلىك بۇ
ئادەمنىڭ دىۋاننىڭ تۆرىگە جايلاشتۇرۇلغان ئامراق تەختكە ئولتۇرۇۋالغان-
لىقى نىياز ھېكىمبەگكە ئانچە ياقمىدى. لېكىن ئۇ كىرىپلا ئادەتتە بەگ-
ئەمرلىرى تۇرىدىغان يەردە تۇرۇپ سالام بېرىشكە مەجبۇر بولدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم مىرزىبېشى، ھارمىغايلا!

مىرزىبېشى تەختتە ئولتۇرۇپ بېشىنى ئازراق ئەگدى ۋە ئوڭ قولىنى
كۆكسىگە قويۇپ سالام قايتۇردى:

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام!

«ياقۇپبەگ نېمدەپ يەنە مىرزىبېشى ئەۋەتتىدۇ، مىرزىبېشى نېمدەپ
ئالدىن خەۋەر قىلىۋەتمەيلا تۇيۇقسىز يېتىپ كېلىدۇ؟ بۇ ياخشىلىقتىن
دېرەك بېرەمدۇ ياكى يامانلىقتىنمۇ، ئابباس مىرزىنىڭ ئۆلۈمى ئۇنىڭدا
گۇمان قوزغاپ قويدىمۇ - يە؟» - نىياز ھېكىمبەگ تەخت ئالدىغا بېرىپ
مىرزىبېشىغا قول بېرىپ بولغۇچە ئورغۇن نەرسىلەرنى ئويلاپ ئۈلگۈردى.

يېڭى مىرزىبېشى تەختتىن چۈشۈپ نىياز ھېكىمبەگكە قول بەردى.
نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئەمدىلا جايىغا چۈشكەن يۈرىكى ياقۇپبەگنىڭ مۆھۈرى
بېسىلغان يارلىقنى كۆرۈپلا يەنە قالايمىقان سوقىلى تۇردى. ياقۇپبەگ

ئۆز يارلىقىدا بۇ يېگى مىرزىبېشىنى: «ئېسىل نەسەبلىك، ئەلەمدە ۋە قەلەمدە كامالەتكە يەتكەن زات» دەپ تەرەپلىگەن، يەنە كېلىپ ئۇنى مەرھۇم ئابباس مىرزىنىڭ قېرىنداش ئىنىسى دەپ ئەسكەرتىپ ئۆتكەنىدى. يارلىقنى ئوقۇغۇچى، نىياز ھېكىمبەگنىڭ يۈرىكى ئۆرۈلدى -دە، ئۆزىنى يوقىتىپ قويغىلى تاس قالدى.

نىيازھېكىمبەگ: «يارەببىم، بەندەڭگە مەدەت بەرگىن، غەيرەت ئاتا قىلغىن، يات ئادەمنىڭ ئالدىدا شەرمسار قىلمىغىن» دەپ ئاللادىن مەدەت تىلىدى ۋە ئۆز- ئۆزىگە چىدام بەردى، يارلىق مۇسكۇللىرىنى ئىشقا سېلىپ، پەيلىرىنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈپ، تېزدىنلا ئۆزىنى ئوڭشىۋالدى. كەڭ گىرۋەكلىك قاما تۇماق، زەر ياقىلىق تون كىيگەن سالاپەتلىك ئىلىياس مىرزىبېشىنىڭ تەلپىي بىلەن ئۇنى خاس قوبۇلخانىسىغا باشلاپ كىردى. كېتىۋېتىپ ئۆز يېنىدا غايىب ئەرۋاھتەك پەيدا بولۇپ قالغان بۇ مىرزىبېشىنىڭ نىيەت - ئىقبالى ئۈستىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزدى. ئېھتىمالغا قارشى تاقابىل تۇرۇشنىڭ چارىلىرى ئۈستىدە خېلى ئويدان ئويلىنىۋالدى. بىراق، ئۇ ئۆزىنى قىيناپ تۇرغان بىر مۇھىم مەسىلىگە، يەنى بۇ يېگى مىرزىنىڭ ئويلىمىغاندا خوتەنگە كېلىشى ئابباس مىرزىنىڭ ئۆلۈمى بىلەن ئالاقىدارمۇ ئەمەسمۇ دېگەن سوئالغا زادىلا جاۋاب تاپالمىدى.

نىياز ھېكىمبەگ ئىلىياس مىرزىغا ئادىتىگە خىلاپ ھالدا قوبۇلخانىسىدىلا غىزا تارتقۇزدى. ئولجىسىز قالغان ئاچ بۆرىدەك ئېچىرقاپ كەتكەن ئىلىياس مىرزا ئۇخشىغان پولۇنى قوزا بېشى قىلىپ ئاغزىغا ئاتقىلى تۇردى، ساغرىپ پىشقان بىر پارچە گۆشنىمۇ ئۈستىخىنىغا يەتكۈزۈپ غاچىلىۋەتتى. لېگەنگە قول ئۇزاتقان بولۇپ، مىرزىبېشىنىڭ ئىشتىھاسىنى ئاستىرتىن كۆزىتىپ ئولتۇرغان نىياز ھېكىمبەگ تۆت مەدىكارنى تويغۇزغۇدەك يوغان بىر لېگەن پولۇنى كۆردۈم دېمەي سوقۇۋەتكەن مىرزا ئۈستىدىن تۇنجى ھۆكۈمنى چىقاردى ۋە ئۇنى «ئانچە ئەقىللىق ئادەم ئەمەس» دەپ جەزمەلەشتۈرۈپ، ئۈستىنى بېسىپ تۇرغان تۇگمەن تېشىنى بىراقلا ئىرغىتىۋەتتى.

— ھاكىمبەگ ئالىيلىرى، — مىرزىبىپشى داستىخاننىڭ يىغىشتۇرۇلۇ-
شىنى كۈتمەيلا سۆز باشلاپ دېدى، — چىن گېپىمنى قىلسام، ئەسلىدە
بۇ يۇرتقا كەلگۈمىز يوق ئىدى، قەشقەرىيىدىكى كۆڭلىرىمىز يامان ئەمەس
ئۆتۈۋاتاتتى. بىر كۈنى ئاتالىق غازى ئالىيلىرى ھۇزۇرىغا چىللاپتۇ. بېرىپتۇ-
دىم، ئالىيلىرى: «خوتەنگە مىرزىبىپشى بولۇپ بېرىپ، قېرىندىشىمىز خوجا
ئابباسنىڭ قاتىلـىنى ئۆز قوللىرى بىلەن تۇتۇپ كېلىشنى خالامدىلا؟»
دەپ سوراپ قالدى. كەمىنىلىرى ئالىي پەرمان ئالدىدا نېمىمۇ دېيەلەيت-
تىم. شۇنداق قىلىپ قېرىندىشىمىز قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈنلا بۇ يەرگە
كېلىپ قالدىم.
— مىرزىبىپشىنىڭ قاتىلنى؟ — «ئوغرىنىڭ يۈرىكى پوك-پوك»
دېگەندەك، مىرزىبىپشىنىڭ «قاتىل» دېگەن سۆزىنى ئاڭلاپ نىياز ھېكىمبەگ
بىردىنلا ساراسىمىگە چۈشتى ۋە سورىدى، — خەۋەرلىرىدە بارمىكىن، ئۆز
ۋاقتىدا ھەمدەم قارىماق دېگەن قاتىلنى ئالىيلىرىنىڭ كېيىمىگە يوللاپ
بەرگەندۇق، ئاڭلىسام ئۇ قاتىل جىنايىتىگە تۇشلۇق جازايىنى تارتىپتۇ.
بىلمىدىم، يەنە قايسى قاتىلنى تۇتىمىزكىن؟
— ھەمدەم قارىماقنى تارتقۇلۇقنى تارتتى، — دېدى ئىلياس مىرزا
نىيازھېكىمبەگنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىپ، — لېكىن جانابلىرىغا قاراڭغۇ
بولسا كېرەك، قېرىندىشىمغا قەست قىلغان قاتىلنىڭ يەنە ئىككىسى يىراق
تاغلاردا قېچىپ يۈرگۈدەك، يەنە بىرى گويا تەرەپتە ئارامخۇدا ياشاۋېتىپتى-
مىش ...
ئىلياس مىرزا قاتىل دېگەندە، ئۆزىنى ئەمەس، بەلكى ئاللىكىملەرنىدۇ
كۆزدە تۇتۇۋاتقىنىنى چۈشەنگەن ھامان نىياز ھېكىمبەگ خۇددى دوزاخ
بوسۇغىسىدىن قايتىپ كەلگەندەك خۇشال بولدىيۇ، بۇ خۇشاللىقى بىردەم-
دىلا قايغۇ بىلەن ئالماشتى.
ئەگەر ئىلياس مىرزىنىڭ دېگىنى راست بولسا، تاغ ۋە گۇمىدىكى
قاتىللارنىڭ سانجۇدىن قېچىپ كەتكەن ھېلىقى ئۈچ ئاتلىق كىشى ئىكەنلى-

كىگە قىل سىغمايتتى.خالمان پانسات ئۈچ - تۆت ئاي ۋاقىت سەرپ قىلىپمۇ تۈتالمىغان ئۇ كىشىلەرنىڭ ئاشۇنداق يىراق يەرلەردە يۈرۈشىمۇ ئەلۋەتتە مۇمكىن ئىدى. بىراق نىياز ھېكىمبەگنى تەشۋىشلەندۈرگىنى قاتىل-لار توغرىسىدىكى بۇنداق مۇپەسسەل مەلۇماتنىڭ كىملەر تەرىپىدىن‌دۇ ياقۇپبەگكە يەتكۈزۈلگەنلىكى ئىدى.

«قورققانغا قوش كۆرۈنەر» دېگەندەك، ئۇ ئويلاۋەرگەنسېرى، ئەترا-پىدا چۆرگىلەپ يۈرگەن خالمان پانساتمۇ، موللاجى تۇراپ، تۆمۈر خەزىنى-چىبەگمۇ، ياساۋۇل - مەھرەملىرىمۇ كۆزىگە بىنومۇس ئايغاقچى قىياپىتىدە كۆرۈنگىلى تۇردى. بۈگۈن تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ سالامغا كەلمىگەنلىكى ئۇنىڭ بۇ گۇمانىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى.

«خوتەنگە قېقىلغان مەخپىي قوزۇقلارنى جەزمەن بىلىۋېلىشىم زۆرۈر، بولمىسا ماڭا بىر كۈنمۇ ئامانلىق يوق!» — نىياز ھېكىمبەگ ئۈمىدىنى مىرزىبېشىنىڭ ئەقىلسىزلىقىغا باغلاپ «تېرىكتۈرۈپ دامغا چۈشۈرۈش» ھىي-لىسىنى قوللاندى ۋە:

— ئەقسىر، كەمىنە بۇرادەرلىرى ئابباس مىرزىنىڭ قاتىلىنى تۇتۇپ قىساس ئالمىغۇچە تەكىيگە باش قويمايمەن دەپ قەسەم ئىچكەن ئادەممەن. ئۇلارنىڭ تاغدا، گۇمدا بولۇشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس، بار دېيىلسە، ئۇلارنى كىم كۆرگەن بولسا شۇ ئادەم ئالدىمدا ماڭسۇن، ئۇلارنى تۇتۇپ ئالىيلىرىنىڭ كېسىمىگە ئەۋەتىپ بەرمەيدىغان بولسام ...، — دېۋىدى، ئىلياس مىرزا بىلىپ-بىلمەي دامدىن يالتايدى:

— ئۇلارنى كىم كۆرگەنلىكىگە كەلسەك، بۇ كەمىنىلىرىگە نامەلۇم، بىراق، ئۇلارنى يا خوتەنلىكلەر كۆرگەندۇ، يا ئالىيلىرى ئەۋەتكەن خادىملار كۆرگەندۇ، ئىشقىلىپ بۇ ئانچە مۇھىم ئەمەس. مۇھىمى تاغدىكى قاتىللارنى ۋە سىلى- بىزگە خىرىس قىلىپ تۇرغان ئىككى يۈزچە چوماقچىنى بالدۇرراق يوق قىلىش! - دىدى ئۇنىياز ھېكىمبەككە قورقاق سېلىپ.

— ئىككى يۈزچە چوماقچى؟ — تەكرارلىدى نىيازھېكىمبەگ. ئىل-

ياس مىرزا ئۇنى چۆچۈتكۈدەك گەپتىن يەنە بىرنى قىلدى:
— دۇرۇس، ئىككى يۈزچە چوماقچى خىلىدىن بىرى تاغنى ماكان تۇتۇپ، قورال - ياراغ ئەملەۋاتىدۇ، ئادەم يىغىۋاتىدۇ، ئۇلار مىڭغا يەتكەندە بۇ يەرگە تېگىش قىلماقچى.
— تو ۋا، مۇنداق ئىشمۇ بار دېسىلە تېخى؟! ...

ئوتتۇز توققۇزىنچى باب

ھاكىمبەگنىڭ پىلانى

كەچ كىرە - كىرمەيلا توخۇدەك ئۈگدىگىلى تۇرغان ئىلياس مىرزىنى ئۇردا تەكىيخانىسىغىچە ئۇزىتىپ بارغان نىياز ھېكىمبەگ ئۇنىڭ بىلەن ئىشىك تۈۋىدىلا خوشلىشىپ مەھرەملىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا كەينىگە ياندى. بۈگۈن ئۇنىڭ ئىبىمىشقىدۇر قوبۇلخانىدا تۈنىگىسى كېلىپ قالدى ۋە خانە ئەتراپىدا سانجاق - سانجاق تۇرۇپ كەتكەن ياساۋۇللارنى كۆزدىن كەچۈ- رۇپ كۆڭلىنى تىندۇرغاندىن كېيىنلا، ئاندىن قوبۇلخانىغا كىرىپ ئىشىكنى يېپىپ، چىراغنىمۇ ئۆز قولى بىلەن ياقتى.

ئۇ ئادەتتىكىدەك كۆرپىگە ئۆزىنى تاشلاپ، لىغىرلاپ تۇرغان تاۋار تەكىيگە يانپاشلىمىدى. قەدەملىرىنى تېز - تېز يۆتكەپ خانىنىڭ تۆر تەرىپىگە كەلدى ۋە ئالتۇن يىپ بىلەن زىننەت بېرىلگەن يىپەك يوپۇقنى ئاستا كۆتۈرۈۋېدى، قەشقەر پاسونىدا بېزەلگەن يوغان بىر ساندۇق كۆز ئالدىدا ئايان بولدى.

نىياز ھېكىمبەگ ئاياغلىرىنى جۈپلەپ، قەددىنى يىكتەك رۇسلىدى، تونىنىڭ يەڭلىرىنى «پاق - پۇق» قىلىپ قېقىۋېتىپ، ساندۇق ئالدىدا تىزلى- نىپ ئولتۇردى. ساندۇق ئۈستىدىكى نېپىز تۇزاننى يېڭى بىلەن ئاۋايلاپ

سۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن، تاۋۇت ئالدىدىكى ھازىدار ئادەمدەك بىر پەس
سۈكۈتتە تۇردى ـ دە، تىترەپ تۇرغان بارماقلىرىنى ساندۇق تەرەپكە
ئۇزاتتى. مۈشۈك بېشىچىلىك كېلىدىغان ئۈچ قۇلۇپنى ئارقا ـ ئارقىدىن
ئېچىپ، ساندۇقنىڭ ئاغزىنى كۆتۈردى.

بۇنىڭدىن نەچچە ئون يىل مۇقەددەم دۆڭ دارىن ئۇنى ئۆيلەپ
قويغاندا ھەدىيە قىلغان بۇ تەۋەررۈك ساندۇقتا ئالتۇن ـ كۈمۈشمۇ، ھېقىق-
جاۋاھىراتمۇ ۋە ياكى ئۈنچە ـ مەرۋايىتمۇ كۆرۈنمەيتتى. پەقەت يوغان بىر
قارا بوغچىلا دۈم ياتقان قارا تونلۇق ئادەمنىڭ دۈمبىسىدەك چوخچىيىپ
تۇراتتى.

نىياز ھېكىمبەگ يەڭلىرىنى ئېدىتلاپ تۇرۇپ، ئالقانلىرىنى پىشگە
سۈرتۈۋېتىپ، ئۆزىگە نەچچە ئون يىل ھەمراھ بولغان بۇ سىرلىق ساندۇق
ئىچىگە ئېڭىشتى. ھېلىقى قارا بوغچىنى ئەينەك بۇيۇمنى كۆتۈرگەندەك
ئاۋايلاپ كۆتۈردى ـ دە، گىلەم ئۈستىگە ئېھتىيات بىلەن قويۇپ، بارماقلىرى-
نىڭ ئۇچى بىلەن تۈگۈچىنى يەشتى.

بوغچىدا قارا يىلاندەك يۆگىشىپ ياتقان بىر ئۆرۈم ئۇزۇن چاچ
تۇراتتى. ئۇ بۇ چاچنى قوش قوللاپ كۆتۈرۈپ، تويغۇچە سىنچىلاپ
قاراۋالغاندىن كېيىن بوغچىنىڭ بىر تەرىپىگە قويۇپ قويدى. ئۇچىسىدىكى
زەرباب تونىنى سېلىپ پەگاھ تەرەپكە چۆرۈۋەتتى. قاتلاقلىق تۇرغان يېپيېڭى
ئەجدىھا سۈرەتلىك دۇردۇن پەرىجىنىڭ ياقىسىدىن تۇتۇپ يېنىك سىلكى-
ۋەتكەندىن كېيىن ئۇچىسىغا كىيدى. بەشىنچى جەرىكلىك سولالە مەن-
سەپدارلىرىنىڭ مەرتىۋە بەلگىسى بولغان قاشتېشى نىشانلىق قارا ئوتۇغات
ئۇنىڭغا باشقىچە بىر سالاپەت بەخش ئەتتى.

ئۇ كۆتەكتەك توم بېلىنى بەش ئىلىك كەڭلىكتىكى كۆن كەمەر
بىلەن مەھكەم باغلىۋالغاندىن كېيىن قوللىرىنى كەينىگە تاشلاپ گىرەلەش-
تۈردى. چاترىقىنى كېرىگەن پېتى چوڭ ـ چوڭ قەدەم تاشلاپ خانىنىڭ
دەل ئوتتۇرىسىغا كەلدى. بېشىنى لىككىدە كۆتۈرۈۋېدى، ئوتۇغاتنىڭ

چوققىسىدىكى بىر تۇتام قىزىل پۆپۈك خۇددى شامال سوققاندەكلا لەپىل-
دەپ كەتتى. تام بىلەن توروۋس ئارىسىدىكى قانداقتۇر بىر نۇقتىغا مەغرۇرا-
نە نەزەر بىلەن تىكىلدى.

نىياز ھېكىمبەگ تىكىلگەن يەردە، يەنى تام بىلەن توروۋس تۇتاشقان بوشلۇقتا ئاجايىپ بىر مۆجىزە يۈز بېرىپ ئېگىز يولەنچۈكلۈك بامبۇك كورسىدا پۈتلىرىنى ئالماشتۇرۇپ ئولتۇرغان دوك دارىن پەيدا بولدى. ئۇنىڭ تاماكا خالتىسىدەك ساڭگىلىغان قاپاقلىرى ئارىسىدىكى يېرىم يۇمۇق كۆزلىرىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى، شالاڭ سىم ساقاللىرى دىر - دىر تىترەيتتى. ئاپئاق بۇرۇتى توختىماي لىكىلدايتتى. ئۇ بوغۇم - بوغۇم بامبۇك ھاسىسىنى بۇرنىغا چېنەپ تۇرۇپ نىيازھېكىمبەگنى سوراق قىلىۋا-
تاتتى:

— دوك نىياز، مەن ساڭا ھەدىيە قىلغان قاشتېشى قولۇپ بوينۇڭدا كۆرۈنمەيدۇغۇ؟ — دەيتتى ئۇ ئۇنى ئەيىبلەپ.

— ... ...

دوك دارىن ئون ئۈچ ياشلىق نىياز ھېكىمبەگكە ئۆز پۇشتىدىن تامغان ئون ئالتە ياشلىق ئوغلىدىنمۇ بەكرەك ئامراق ئىدى. بىر پۇتى گۆرگە ساڭگىلىغان چاغدا تاپقان ئىككى ئوغلىنىڭ دۆتلۈكى، كەلگەننى يەۋېرىپ چوشقىدەك سەمرەپ كەتكەنلىكى، بىغەم، توخۇ يۈرەك چوك بولغانلىقى توغرىسىدا كۆرگەنلا كىشىگە دادلاپ بېرەتتى. باقما بالىسى دوك نىيازنى بولسا «مۇئەللىمىنىڭ ساۋىقىنى ئاسانلا ئۆگىنىۋالالايدۇ، كەلگۈسىدە چوك ئىش تەۋرىتىدىغان، دوك جەمەتىنىڭ چىرىغىنى ئۆچۈرمەيدىغان قابىل ئادەم بولىدۇ» دەپ ماختاپ كېتەتتى. شۇڭا ئۇ چاغان ھارپىسىدا خوتەن ھاكىمى ئەلىشىر بەگ تارتۇق قىلغان قاشتېشى قولۇپنى ئوغۇللىرى-
نىڭ ئالدىدا دوك نىيازغا سوۋغا قىلىۋەتكەنىدى. تېخى چاغانلىق پوجاڭزا ئاۋازى بېسىقمايلا بۇ خاسىيەتلىك قاشتېشى قولۇپنى ئىچى تار چوك ئوغلىنىڭ يانچۇقىدىن تېپىۋالغان دوك دارىن ئوغلىدىن ئەمەس، بەلكى

قاشتېشىنىڭ قەدرىگە يەتمەي، ئوغرىلانغانلىقىنى سەزمەي يۈرگەن دوك نىيازدىن خاپا بولۇپ كەتتى.

دوك نىياز لام - جىم دېمەي، بېشىنى تاتىلاپ تۇرۇۋەردى، دوك دارىن قاشتېشى قولۇپنى قويندىن چىقىرىپ، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا پولاڭلى-تىپ تۇرۇپ تەگكلى تۇردى:

— بۇ خاسىيەتلىك تاش كىمنىڭ؟ — سورىدى ئۇ زەردە بىلەن.

— ئۆزلىرىنىڭ دوك دارىن ئاتا، — دوك نىياز جاۋاب بەردى.

— ھە؟ — دوك دارىن ئاچچىقتا چىدىماي ۋارقىرىۋەتتى، — ئۆزۈڭگە تەۋە نەرسىنى نېمىشقا مېنىڭ دېيىشكە جۈرئەت قىلالمايسەن قورقۇنچاق؟!

— ......

- ھەم، ئېيتە، بۇ خاسىيەتلىك قاشتېشى قولۇپنى كىمنىڭ ئوغرىلى-ۋالغىنىنى بىلەمسەن؟

— ......

— بىلمىسەڭ ئېيتىپ بېرەي، بۇنى ئاكاڭ ئوغرىلىغان!

دوك نىيازنىڭ كۆزلىرى جامدەك ئېچىلدى ۋە دېدى:

- يوقسۇ دادا، ئاكام ئۇنداق ئىشنى ھەرگىز قىلمايدۇ، مەن ئۇنىڭغا ئىشىنىمەن!

— ئۇنىڭغا نېمىشقا ئىشىنىسەن؟

— ئۇ مېنىڭ ئاكام تۇرسا؟

— ھەي ھاماقەت، — دوك دارىن كۆرسىدىن چۈشۈپ، دوك نىيازنىڭ ئالدىغىچە قىستاپ كەلدى ۋە، — كىم سېنى ئاكاڭغا ئىشەن دەپتۇ، ھېلىغۇ ئاكاڭ ئىكەن، ئاتاڭ بولسىمۇ گۇمانلان، ئاناڭ بولسىمۇ گۇمانلان، گېزى كەلسە ئۆزۈڭدىنمۇ گۇمانلان! — دەپ چالۋاقىدى. ئارقىدىنلا «سىپاھ بەگ، بۇ دۆت چوشقىنى قىرىق دەررە ئۇر، ئادەم بالىسىغا ئىشەنگەنىنىڭ جازاسىنى تارتسۇن!» دەپ پەرمان قىلدى.

دوڭ نىياز تولۇقتەك يۈملاندى. ئىچىنىشلىق چىرقىراپ، ئاللا-تووۋا كۆتۈردى. سىپاھىنىڭ قانغا بويالغان دەررىسى ئۇنىڭ يالىڭاچلانغان ساغرى-سىدا يول-يول سۈسۈنە ئىزلارنى قالدۇردى. ئۇ ھوشىغا كەلگەن ھامان لەۋلىرىنى چىشلەپ تۇرۇپ «خەپ، ئادەم بالىسىغا ئىشىنىدىغان بولسام ...» دەپ قەسەم قىلىۋەتتى ...

«ئىلياس مىرزا دېگىنى زادى كىم، ئۇ راستىنلا ئەقىلسىز ئادەممۇ ياكى قۇيرۇق كۆرسىتىپ، ئۆپكە ساتىدىغان ھىيلىگەرمۇ؟ يوقاتماقچى بولغىنى تاغ قاراقچىلىرىمۇ ياكى ...»

نىياز ھېكىمبەگ مانجۇچە ئۈستىباش بىلەن ئۆرە تۇرغان پېتى تا تۇن تەڭ بولغۇچە خىيال سۈردىيۇ، خىيالدىن قانائەتلەنگۈدەك بىرەر نەتىجە چىقىرالمىدى. ئاخىرىدا ئۈمىدىنى قۇدالاي ۋە ھوشۇر مەھرەمگە باغلىدى. قەشقەردىن پات-پات كېلىپ تۇرىدىغان ئايغاقچىلار بىرەر ئە-شەنچلىك مەلۇمات ئەكەلگۈچە شامالغا قاراپ ئارا ئېتىش، ئىلياس مىرزى-نىڭ مۇددىئاسىغىمۇ، ئۆز پىلانىغىمۇ مۇۋاپىق كېلىدىغان تاغ چوماقچىلىرى-نى يوق قىلىش ئىشىنى قولغا ئېلىپ تۇرۇش نىيىتىگە كەلدى. ئۇنىڭ قىياسى بويىچە بولغاندا، مىرزا ئاباسنىڭ قاتىللىرى قولغا چۈشۈپلا قالسا، ئىلياس مىرزا يا ئۇلارنى ئالدىغا سېلىپ قەشقەرگە قايتاتتى، يا خوتەندە قېلىپ ھەقىقىي مۇددىئاسىنى ئاشكارىلاشقا مەجبۇر بولاتتى.

دوڭ نىياز تاڭ ئاتاي دېگەندە ئاندىن مانجۇچە ئۈستىباش بىلەنلا تەكىيىگە يانپاشلىدى ۋە كىرپىكى ئىلىنار - ئىلىنماي چۈش كۆرگىلى تۇردى. چۈشىدە ھەيۋەت چوڭ ۋە ئېگىز بىر ھەشەمەتلىك ساراي ئايان بولدى. تولدۇرۇپ سېلىنغان چوغ رەڭلىك گىلەمدىن ئۆزگە ھېچقانداق جابدۇق بولمىغان بۇ سارايدا غايەت زور ئىككى بامبۇك كۆرس تۇراتتى. غەلىتە يېرى، كۆرسلارنىڭ بىرىدە قېرىپ ئاغزىدا چىشى قالمىغان دوڭ دارىن، يەنە بىرىدە يەتتە ئەرايىنىڭ ھەممىسىدىن قان تېمىپ تۇرغان ئاباس مىرزا ئولتۇراتتى. دوڭ دارىنمۇ، ئاباس مىرزىمۇ شۇنچىلىك چوڭ-

يىپ كەتكەنىدىكى، بېشى تورۇسقا، مۈرىسى تامغا تاقىشاتتى. كويىقاپتەك يوغان ئېغىزلىرىنى ئېچىپ نىياز ھېكىمبەگنى دەم تارتماقچى بولاتتى. قۇلاقىنى پاك قىلىۋەتكۇدەك نەرە تارتىپ «بۇ دۆت چوشقىنى قىرىق دەررە ئۇر!» دەپ ۋارقىرايتتى. ساراي تۈۋرۈكىدىنمۇ توم، لىملىردىنمۇ ئۇزۇن قوللىرىنى سوزۇپ گېلىنى كۈچ بىلەن بوغاتتى. نىياز ھېكىمبەگنىڭ دېمى سىقىلاتتى. دېمى قانچە سىقىلغانسېرى شۇنچە قاتتىق تىپىرلايتتى، بۇ ئۇزۇن ۋە كۈچلۈك قوللاردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن باز جېنى بىلەن تىپچەكلەيتتى ...

ئىشىك زەنجىرىنىڭ قاتتىق شىرىقلىشى نىياز ھېكىمبەگنى يامان چۈشتىن ئويغىتىۋەتتى. ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى ھېلىلا سۇغا چۆشكەندەك ھۆل بولۇپ كەتكەنىدى. رىتمىدىن ئازغان يۈرىكى كۆكرەك قەپىسىگە بازغاندەك گۈپۈلدەپ ئۇرۇلاتتى، گېلى سىرقىراپ ئاغرىيتتى.

— كىم؟

— ئىلياس مىرزىبېشى كەلدى، جانابلىرى!

«ئىلياس مىرزا بېشى كەلدى؟ قاق سەھەردىلا ئورنىدىن تۇرۇۋالغىنىغا قارىغاندا ئەقلى - ھوشى جايىدا ئادەممۇ بۇ نېمە؟»

نىياز ھېكىمبەگ بىر ئىڭناپلا ئورنىدىن تۇردى، ئالاقزادىچىلىك ئىچىدە ئۈستىبېشىنى سىلىپ ساندۇقتا پومداقلاپ تىقتى - دە، قۇلۇپلارنى ئەتتى. كەشتىلىك يوپۇقنى يېپىپ بولۇپ، ئالمان - تالمان ئىشىكنى ئاچتى.

ئويغىنىپ، ئىشىكنى ئاچقۇچىلىك بولغان قىسقىلا بىرنەچچە دەقىقە نىياز ھېكىمبەگنىڭ تۇيغۇسىغا بۇرۇلۇش پۇرسىتىنى بېرەلمىگىنى ئۈچۈنمۇ، ئۇنىڭ دىققىتى ھېلىمۇ چۈش بىلەن رېئاللىق ئارىسىدا قاڭقىپ يۈرەتتى. قاپاقتەك ئېسىلگەن كاللىسىدىكى ۋاقىت ۋە ماكان سېزىمى نامازشام گۇگۇمىدەك غۇۋا ئىدى. بىراق، گۈپپىدە ئۇرۇلغان سالقىن ھاۋا ئۇنىڭ خامۇش نېرۋىلىرىنى ئويغىتىۋەتتى. يەنە كېلىپ، بوسۇغا ئالدىدىلا تۇرغان ئىلياس

مرزىنىڭ ئۇدۇل تىكىلگەن كۆزلىرى ئۇنى سەگەكلەشتۈرۈپ، سۆز - ھەرىكىتىنى بىردىنلا نورمال ھالەتكە كەلتۈردى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، — سالام بەردى نىيازھېكىمبەگ ئىلياس مرزىنى كۆرۈپلا، — ئوبدان تۇردىلىمىكىن مرزام؟ قېنى، قوبۇلخانامغا ئىلتىپات قىلغايلا!

ئىلياس مرزا خالار - خالىماس سالام ياندۇردى. قوبۇلخانىغا كىرىشىپ ئىتىپ دېدى:

— پەممىچە خېلى ساغلامدەك تۇرىدىلا ھاكىمبېگىم، تەن دۇرۇس ئادەم دېگەننىڭ ئۇيقۇسى ئوبدان بولىدۇ - دە!

ئۇ قوبۇلخانىنى تونجى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك، ئۇياق - بۇياققا كۆز يۈگۈرتۈشكە باشلىدى. نىياز ھېكىمبەگ:

— نېمىسىنى دەيدىلا، مرزام، كەمىنىلىرى خۇدانىڭ ئىلتىپاتى بىلەن تېخى يېقىندىلا بىر ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇم. ھۆكۈمالارنىڭ تەبىر بېرىشىچە، يۇرت ئىشىنى دەپ ئۆزۈمنى بەك ئالدۇرۇپ قويۇپتىمەن، — دېدى ۋە بېلىنى تۇتۇپ، گەۋدىسىنى كەينىگە تاشلاپ دادلىۋالغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ھەر كۈنى كەچتە دېۋاندىن قايتىپ كېلىپلا ئالاھەزەل تۈن ھەسسىگىچە جايناماز دا ئولتۇرىمەن، ئازراق يېنى بولۇپ كۆزۈمنىڭ ئاچچىقىنى چىقىرىۋېلىپلا، ناماز بامداتتىن پارىغ بولۇپ، تا مۇشۇنداق چاغقىچە تۇۋا - ئىستىغپار ئېيتىمەن.

ئىلياس مرزىنىڭ ئۇيقۇچان ئادەم ئىكەن دەپ مەنسىتمەي قىلىشىدىن ئەندىشە قىلغان نىياز ھېكىمبەگ ئۆزىنى يەتكۈچە چۈشەندۈرۈۋالدى - دە، گەپنى بۇرۇۋەتمەكچى بولۇپ سورىدى:

— مرزام، يۇرتىمىزنىڭ ئابى - ھاۋاسى يېقىپ قالغاندەكمۇ ئۆزلىرىگە؟

— ياقمامدىغان، بېگىم، ياقمامدىغان، سىلىگە ياققان ھاۋا بىزگىمۇ ياقىدۇ - دە! خۇدا نېسىپ قىلسا مۇشۇنداق خۇش ھاۋالىق يۇرتتا بىر

ئۆمۈر ياشاپ قالسا كېشى ...
«بىر ئۆمۈر؟ — تەكرارلىدى نىياز ھېكىمبەگ ۋەسۋەسىگە چۈشۈپ،
- ھاۋاسى ياقتى دەپ كەتمەي قالمىغىدى بۇ رودۇپاي.»
ناشتىلىق تارتىلدى. تۈرلۈك تاتلىق تۈرۈملار، قەندالات، مۇراببالار، جىنەستىدەك قىزىرىپ پىشقان ياغلىق توقاچلار، ھەسەل، قايماقلار، ئەنجۈر، شاپتۇل، ئۈزۈم دېگەندەك ھۆل - قۇرۇق مېۋىلەر داستىخانغا بىر كەلدى. ئىشتىھالىق ئىلياس مىرزا ئۈچۈن تەكەللۇپنىڭمۇ لازىمى يوق ئىدى. ئۇ ھەممە لېگەنلەرگە بىردىن قول ئۇزىتىپ قورسىقىنى راسا جۇندىۋالدى - دە، چاي ئۇتلاۋېتىپ گەپ تەشتى:
— قەشقەر دەيمىز، خوتەن دەيمىز، ئۇ دەيمىز، بۇ دەيمىز، لېكىن جاھاندا بىزنىڭ پەرغانىگە يېتىدىغان يەر يوق جۇمۇ، پاھ ... پاھ .. . پاھ... دەريالىرىدا سۇ ئەمەس، بال ئېقىپ تۇرغان، باغلىرىدىن جەننەت خىجىل بولۇۋاتقان، ھۆر- پەرىلىرى تالچىۋىقتەك تولغىنىپ ئۇسسۇل ئويناۋاتقان، دۇتارلىرى سايراۋاتقان. ھەي، ئۇ يەرلەر دۇنيادە، دۇنيا! — دېدى ئۇ باشقىچە جانلىنىپ.
مىرزىنىڭ ماختاشلىرىنى قۇلاق سېلىپ ئاڭلاپ ئولتۇرغان نىياز ھېكىمبەگ ھاياجانلانغىنىدىن قانات چىقىرىپ ئۇچۇپ كەتكۇدەك يەرگە يەتتى. ئېغىزىنى بىرقانچە مەرتە تامشىۋالغاندىن كېيىن:
— سائىتى كېلىپ ئاللا يول بەرسە بىزمۇ ئاشۇ پەرغانىلەرنى كۆرۈپ كۆزىمىزنى ئېچىپ كەلسەك. ئۆزلىرى راست دەيدىلا، مىرزام، قەشقەر، يەكەن، خوتەن دەپ ئاغزىمىزغا چوڭ ئالىمىز، لېكىن بۇ يۇرتنىڭ يا جانى يايراتقۇدەك راھىتى يوق، يا جاننى ئاغرىتقۇدەك يامان يېرى يوق. ئۇ ياقتا قارساڭمۇ قۇم، بۇ ياقتا قارساڭمۇ قۇم، ھەي بۇ جانزە، — دېدى ھەسرەت چېكىپ.
نىيازھېكىمبەگنىڭ دوست تارتىشىدىن ئىلياس مىرزا تومۇزدا دوغ ئېچىۋالغاندەكلا راھەتلىنىپ كەتتى ۋە تەمەننا بىلەن دېدى:

— كۆرۈنگەن تاغ يىراق ئەمەس، بېگىم، ئالىيلىرى قەشقەرىيدىن ئۆتۈپ جۇڭغارىيىنى ئىلكىگە ئالسىلا پەرغانە تەرەپكە يۈرۈش قىلماي قالمايدۇ. . . .

ئىلياس مىرزا نىيازھېكىمبەگنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى كۆرسەتمەكچى بولغاندەك گېپىنىڭ داۋامىنى يۇتۇۋەتتى. ئۇلار ئۆز تۇيغۇسىدا پەيدا بولغان شېرىن چۈش كەبى بىر خىيالىي دۇنيانىڭ ئىككى كوچىسىغا كىرىپ، بىر پەس ئات چاپتۇرغاندىن كېيىن ھەقىقىي دۇنياغا، يەنى خوتەنگە قايتىپ كېلىشتى.

ئىسىدىن يەنە نېمىلەر كەچتىكىن، ئىلياس مىرزا قوبۇلخانىنىڭ تۆت تەرىپىگە سەپسالغىلى تۇردى. نىياز ھېكىمبەگ «بۇ ھارامزادىنىڭ ھېلىقى ساندۇقتا كۆزى چۈشۈپ قالمىغىيدى» دەپ خاۋاتىرلىنىپ تۇرغاندا ئۇ ئولۇمدىن توقماق چىققاندەكلا سوراپ قالدى:

— بېگىم، بالا - چاقىلىرى قەيەردە تۇرۇۋاتىدۇ، يەكەندىمۇ يا خوتەندىمۇ؟

ئىلياس مىرزا بۇ يەرگە كېلىپلا نىياز ھېكىمبەگنىڭ ھۆكۈمەت ئىشىدىمۇ، ئاش - غىزادىمۇ، دۇئا - تىلاۋەتتىمۇ بۇ قوبۇلخانىدىن چىقماي-دىغانلىقىغا دىققەت قىلغانىدى. نىياز ھېكىمبەگنىڭ ھېچ تەييارلىقسىز تۇرغان پەيتتە قويۇلغان بۇ قىيىن سوئالدىن ئۆزىنى قاچۇرالمايدىغىنىغا كۆزى يەتتى - دە، ئادىتى بويىچە رەڭۋازلىققا ئۆتتى. ئۇنىڭ ھېلىلا كۆز ئاسمىنىدەك ئوچۇق تۇرغان چىرايى بورانلىق ئەتىياز ھاۋاسىدەك تۇتۇلدى. ياش لىغىرلاپ تۇرغان كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ، يىتىم بالىدەك بېشىنى قىساي-تىپ، بۇرنىنى تارتقىلى تۇردى. نىياز ھېكىمبەگنىڭ كەيپىياتىدىكى بۇ ئۆزگىرىشتىن ئەجەبلەنگەن ئىلياس مىرزا:

— بېگىم، ھېلى بىر ئوبدان تۇراتتىلا، ساقسىز بولۇپ قالمىغاندىلا؟

— دەپ سوراپ قويۇۋېدى، نىياز ھېكىمبەگ ھازىدار ئادەمدەك مۆكۈلىنىپ:

— مەرھۇمە رەپىقەمنىڭ گېپى چىقسىلا كۆڭلۈم بۇزۇلىدۇ، ئۇ بەكلا

ئوبدان مەزلۇم ئىدى، — دېۋىدى، ئىلياس مىرزا يەنە كوچىلاپ سورىدى:
— ئۇ رەھمەتلىك قاچانراق ۋاپات بولغانىدى،بېگىم؟
— بۇنىڭغا خېلى يىللار بولۇپ قالدى،ئاران ئىككى كۈنلا ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ ئۇچىنچى كۈنى كۆز يۇمدى، خۇدا بەرگەن رىزقى شۇنچىلىك بولسا كېرەك.
— ياتقان يېرى جەننەتتە بولغاي، — ئىلياس مىرزا سەل توختىۋېلىپ يەنە سوئال قويدى، — مەرھۇمەدىن نەچچە پەرزەنت قالدى بېگىم؟
— ......

ئەسلىدە نىياز ھېكىمبەگ ئەمدىلا بالاغەتكە يېتىپ مەھرەم بېشى بولۇپ يۈرگەن كۈنلىرىدە، دۆلەت دارىن ئۇنى كاتتا مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ ئۆيلەپ قويغان، بېشى قىرىقلاردىن ھالقىغاندا تېخى پەرزەنتلىكمۇ بولۇپ قالغانىدى. چۆلدىكى سەرەپتەك ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان يەكەن ۋەزىيىتى كۆلەڭىسىدە بىرىدە سۇلالە ھۆكۈمىتى ۋە سۇلالە مەنسەپدارلىرىغا پايدىسىز بىر ھالغا كېلىپ قالدى. سەرگەردانلىقتىن قۇتۇلدۇرۇپ ئاتىلىق مېھرىنى بەرگەن، تەربىيىسىگە ئېلىپ ئۆز پۇشتىدىن ئامغان ئوغلىدىنمۇ چارە بىلگەن دۆلەت نىيازنىڭ يۈزسىزلىك قىلىپ، ئىسيانچىلار تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىشى دۆلەت دارىنغا چىدىغۇسىز ئەلەم قىلدى. دۆلەت دارىن خورلىنىشنى، ۋىجدان سېتىشنى ئۆلۈمدىنمۇ ئېغىر بىلىپ ئاخىرىدا خوتۇن-باللىرىنى باشلاپ ئوق - دورا ئامبىرىنىڭ ئۆگزىسىگە چىقتى - دە، بىردەم يىغا-زارە قىلىشقاندىن كېيىن غاڭزىسىنىڭ ئوتىنى دورا ئۈستىگە قاقتى، يەر-زېمىننى تىترەتكەن پارتلاش ئاۋازى بىلەن تەڭ ئۇلار بۇ ۋاپاسىز ئالەم بىلەن بىراقلا خوشلاشتى. كىشىنىڭ كۆڭلىنى يېرىم قىلىدىغىنى، ئىززەت-ھۆرمىتىنى ھەممىدىن ئۈستۈن بىلىپ، ئۆلۈم يولىنى تاللىۋالغان بۇ پىداكار جەمەت ئارىسىدا يەنە نىياز ھېكىمبەگنىڭ خوتۇنى ۋە ئۇنىڭ بىر ياشلىق ئوغلىمۇ بار ئىدى. دۆلەت دارىننىڭ شەپقىتىگە ئېرىشىپ، مەرتىۋىلىك ئائىلىنىڭ ئەتىۋارلىق ئەزاسى بولۇپ قالغان بۇ لەگىپۇگچىننىڭ قىزى ئېرىنىڭ كىچىك-

كىنە مەنسەپنى دەپ ئۆز قوۋمىگە، دۆلەت دارىيغا ئۆزكورلۇق قىلىشقا زادىلا چىداپ تۇرالمىدى. ئالدىدا تىزلىنىپ يالۋۇردى، يىغلىدى، قاقشىدى. بىراق يېگى ھۆكۈمەتنىڭ قولتۇقىغا كىرىۋېلىش ئۈچۈن ھەممە نەرسىنى قۇربان قىلىشقا تەييار تۇرغان نىيازھېكىمبەگ كۆز يېشىغىمۇ، يېلىنىپ-يالۋۇ-رۇشلارغىمۇ پىسەنت قىلمىدى، ئۇ ئىسيانچىلارنىڭ كۆچىنى تونۇپ يەتكەن چاغدىلا دۆلەت دارىيى ۋە ئۇ ئېلىپ بەرگەن خوتۇن بىلەن ئارىنى ئۈچۈق قىلىۋېتىش ئويىغا كەلگەنىدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇنىڭ پەس تەبىئىتى ئاخىر غالىب كەلدى، بىچارە خوتۇننى باش-كۆزى قان بولغۇچە دۇمبالاپ ئوغلى بىلەن قوشۇپ ئۆيىدىن ھەيدەپ چىقاردى. ئەل- جامائەتتىنمۇ ئۇيالمىدى. ئاخىرىدا ئېرىدىن يىرگەنگەن ۋە ئېرى ئۈچۈن نومۇس قىلغان بىچارە ئايال ئوغلىنى يېتىلىگەن پېتى دۆلەت دارىيى بىلەن بىللە ئۆگزىگە چىقتى...

ناشتىلىق داستىخان يىغىشتۇرۇلدى. ئولپېتنىڭ ئۆتمۈشكە قىزىقىپ كېتىپ ئىشتىھا چېكىنى يادىدىن چىقىرىپ قويغان ئىلياس مىرزا تاۋۇزدەك تومپايغان قورسىقىنى سىلاپ قويدى ۋە كېكىرىۋالدى. دە مۈگلىنىپ ئولتۇرغان نىيازھېكىمبەگكە:

— قېنى، بېگىم، بىر دۇئا قىلىۋەتسىلە، — دېدى ئۇنى دۇئاغا تەكلىپ قىلىپ. ئىلياس مىرزا دۇئاغا تەكلىپ قىلىش يولى بىلەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ پاراكەندە كۆڭلىنى كۆتۈرۈپ قويماقچى ۋە چېچىلىپ كەت-كەن دىققىتىنى بىر يەرگە جەم قىلىپ، رەسمىي گەپكە جەلپ قىلماقچى بولۇۋاتاتتى. ئۇ:

— ھاكىمبېگىم، يەيدىغانىنىمۇ يېيىشتۇق، دەيدىغانىنىمۇ دېيىشتۇق، ئەمدى تاغ ئارىسىدا چىشىنى بىلەپ تۇرغان نەچچە يۈز چوماقچىنىڭ ئىشىنى ئۇنتۇپ قالساقمۇ بولماس، بۇنىڭغا ئۆزلىرى نېمە دەيدىلىكىن؟

— دەپ سورىدى.

— كەمىنىلىرى نېمىمۇ دەيتتىم، مېنىڭچە بولسا ئۇ ئوغرىلارنى بوگۇن-

ىنىڭ ئۆزىدىلا قىلغۇيرۇق قىلىپ ئالدىلىرىدا ھازىر قىلغۇم، بار، — نىيازھېكىمبەگ ئالدى بىلەن ئىلياس مىرزىنى كولدۇرلىتىپ باقماقچى بولۇپ، ئۇنىڭ ئاغزىغا قارايدىغان قىياپەتكە كىرىۋالدى - دە، دېدى، — قېنى، ئۆزلىرىدىن كەلسۇن، سىلى چوڭ ئاستانىدىن، يەنە كېلىپ ئالىيلە-رنىڭ ئالدىدىن كەلگەن ئادەم.

— يوقسۇ، سىلى بۇ يەرنىڭ ھاكىمبېگى، خوتەننىڭ ئوي - چوڭقۇرىنى ئوبدان بىلىدىلا، ئۆزلىرىدىن كەلگەي...

— خوش، «قويىنى قاسساپ سويسۇن» دېگەن گەپ بار، يەنىلا ئۆزلىرىدىن كەلگىنى ئوبدان. قېنى، قۇلىقىم سىلىدە.

- ئاڭلىسام، ئاستانىدىن تارتىپ بۇ يۇرتلارغىچە ھەممە ئادەم ئۆزلە-رىنى پەم - پاراسەتتە توشۇق، جانبازلىقتا كامىل، دەپ تەرىپلىرىنى قىلىشىدىكەن. خوتەنلىكلەرنىڭ خوي - پەيلىمۇ ئۆزلىرىگە يۇلتۇزدەك يورۇق، ئاپپەتپەتەك روشەن، دېمەكچىمەنكى، سىلى ئەمىرلەشكەر ۋە ئۇنىڭ لەشكەرلىرىگە باش بولۇپ تاغلىقلارنىڭ ئىشىنى ئۆز قوللىرى بىلەن بىر ياقلىق قىلىۋەتسىلە، كەمىنىلىرى يۇرتنى ھالىمغا يارىشا ئىدارە قىلىپ، ھەرقايسىلىرىغا ھە-ھۇدەپ تۇرسام، گۇمىدىكى قاتىللارغا كەلسەك، ئۇلارنى تاغنى تىنچىتىپ قايتىپ كـەلگـەنلـىرىدە ئاندىن ئەھۋالغا قاراپ بـىر ئىش قىلارمىز ...، — دېدى ئىلياس مىرزا بەخىرامان ئولتۇرۇپ.

نىياز ھېكىمبەگ ئىلياس مىرزىنىڭ «ئاقىلانە» پىلانىنى زور چىدام بىلەن ئاڭلاپ ئولتۇردى، ئۇنىڭ گېپى تۈگىمەستىلا بېشىدىن بىر نوگاي مۆز سۈيى قويۇۋەتكەندەكلا چۆچۈپ كەتتى.

ئۇنىڭ تەسەۋۋۇرىدا بۇ گەپلەر لامزەللە ئىلياس مىرزىنىڭ ئەمەس، بەلكى مەلۇم بىر كىشىنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتاتتى. پەقەت شۇ كىشىلا مانا مۇشۇنداق ئەپچىل، ئەتراپلىق پىلانلارنى ئويلاپ تاپالايتتى. ئۇ ئۆزى ياقتۇرمايدىغان، ئۇياق-بۇياق قىلىۋەتسىمۇ كۆپ زىيىنى تەگمەيدىغان كى-شىلەرنىلا ئۆزىگە ئۇتتۇرۇۋالغان ئوت ئىچىگە مانا شۇنداق ئىتتىرەتتى.

نەتىجىدە يا ئۇتنى ئۆچۈرەتتى، يا ئىتتىرىلگۈچىنى كۆيدۈرۈپ كۆزىدىن يىراق قىلاتتى. ئامتى كېلىپ قالسا ئۇتمۇ ئۆچەتتى، ئادەممۇ كۆيەيتتى، ئۆزى بولسا تېرىقچىلىق زىيان تارتمايتتى.

«ھەي، ئۇيلاپ تاپقان چارەڭنى قارىمامدىغان، ئۇچۇق قاپقاننى ئالدىغا قويۇپ دەسسە دېسەم دەسسەۋېرىدۇ دەپ ئۇيلىدىڭمۇ؟ ھىم، قېنى كۆرەرمىز، بۇ قاپقانغا ئاخىرى كىم دەسسەيدىكىن؟!»

دەرۋەقە، قوشبېگىنىڭ قورسىقىدا قانداق چىن بارلىقى نىياز ھېكىمبەككە ئايان ئىدى. نىياز ھېكىمبەگنىڭ نىيەت - ئىقبالىمۇ قوشبېگى ئۈچۈن سىر ھېسابلانمايتتى. پەقەت تېخى پەيتى كەلمىگەن ئارزۇ-ئىستەكلەر ئۈچۈنلا ئىككى قوچقارنىڭ بېشى بىر قازاندا قايناۋاتاتتى. ئۇتقا سۇ، سۇغا ئۇت ئارىلىشىپ تۇراتتى.

قوشبېگىنىڭ ئۆزىگە بولغان ئالا كۆڭۈللىكى ئاشكارىلىنىپ قالغان تەقدىردىمۇ ئەقىللىق نىياز ھېكىمبەگ بۇ كۈنلەردە ھەرگىز ئالىقانغا تۇكۇرۇپ مەيدانغا چۈشمەيتتى. ئارىنى ئۇچۇق قىلىۋېتىش، ھەتتا ئالدى بىلەن قول سېلىش دېگەنلەرنىڭ ھەممىسى ئۈنىڭچە يولۋاسنىڭ ئاغزىغا بېشىنى تىقىپ بەرگەندەكلا ئىش بولاتتى. بېشىغا تىغ تەگلەپ تۇرسىمۇ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈش، يالغاندىن ساداقەت بىلدۈرۈش، قەستەن كالۋا بولۇۋېلىش، خەتەرلىك داۋانلاردىن پەم بىلەن ئاتلاپ ئۆتۈپ، بىر يىل، ئىككى يىل، ھەتتا ئۇن يىللاردىن كېيىن يېتىپ كېلىدىغان غەنىيمەت پەيتلەرنى چىدام بىلەن كۈتۈشلا ئەڭ ئاقىلانە تەدبىر ھېسابلىناتتى.

— پاھ، پاھ، ئاجايىپ ئۇبدان پىلان ئىكەنغۇ بۇ، ئابباس مىرزىنىڭ قىساسىنى ئالىدىغان پۇرسەت ئاخىرى يېتىپ كەپتۇ-دە! — دېدى نىيازھېكىمبەگ ئىلياس مىرزىنى زورمۇزو ئۈچۈرۈپ.

— ئۇبدان گەپ قىلدىڭلا، ھاكىمبېگىم، بۇنداق پۇرسەت ھەركىمگە نېسىپ بولۇۋەرمەيدۇ-دە! — دېدى ئىلياس مىرزا نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئاسانلا دامغا چۈشكەنلىكىدىن قانائەت ھاسىل قىلىپ.

— كەمىنلىرى بىلەن ئەمىرلەشكەرنىڭ ئالدىدا ئىككى-ئۈت تال تاغ چوماقچىلىرىغۇ چۇمۇلىدەك ئاجىز بىرنىمىلەر، — نىياز ھېكىمبەگنىڭ كۆز قارىچۇقلىرى كىچىككىنە كۆزى ئىچىدە ئەينەك ساقىدەك بىرلا پىرقى-رىۋېدى، كاللىسىدا كەم - زىيادىسى يوق بىر ئەقىل پەيدا بولدى ۋە قورۇنغاندەك دېدى، — شۇغىنىسى، كۆڭلۈم بىر ۋەھىمىنى تۇيۇپلا تۇرىدۇ، دەي دېسەم تېخى، دېمەي دېسەم تېخى ...

ئىلياس مىرزا دەرھال ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتتۈۋېلىپ:

— سىلى - بىز دېگەن ئۆز ئادەم، ھەرقانداق گەپلىرى بولسا تارتىنماي دەۋەرسىلە، قولىمىزدىن كېلىشىچە ياردەمدە بولىمىز، - دېدى ئۇنى ئىلھاملاندۇرۇپ.

— ماقۇل ئەمىسە، دېسەم دەي، — نىياز ھېكىمبەگ ئالەمشۇمۇل بىر سىرنى ئاشكارىلاۋاتقاندەك، ئاغزىنى ئىلياس مىرزىنىڭ قۇلىقىغا يېقىن ئەكىلىپ دېدى، - بۇ خوتەنلىكلەر نىھايەت يامان خەق، كېچە-كۈندۈز توپىلاڭ قىلىش قەستىدە يۈرگىنى يۈرگەن. سىلىگمۇ ئايان، ئاز لەشكەر بىلەن تاغ چوماقچىلىرىغا تەڭ كەلگىلى بولمايدۇ، لەشكەرنىڭ ھەممىسىنى تاغقا ئاتلاندۇرساق بۇ جاھىل خەق پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ توپىلاڭ كۆتۈرۈپ قالسا، ئۇ چاغدا ھۆرمەتلىك مىرزامنىڭ جېنىغا تالاپەت يېتىپ قالمىسىدى دەپ ئەنسىرەيمەن.

— بۇ خەقلەر شۇنداقمۇ قىلارمۇ؟ — كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ سورىدى ئىلياس مىرزا.

— ھەي، خەقلەرنى بىرنېمە دېگىلى بولمايدۇ جۇمۇ، مەسىلەن ئېيتساق، ئاباس مىرزا...

- بولدى، بولدى، ئاخىرىنى دېمەيلا قويسىلا، — بىراۋ پوكۇنىغا خەنجەر تەڭلىگەندەك ئالاقزادە بولۇپ كەتكەن ئىلياس مىرزا نىياز ھېكىم-بەگنىڭ گېپىنىڭ بېلىگە تەپتى، قوشۇمىسىنى تۈرۈپ بىر پەس خىيال سۈرۈۋالغاندىن كېيىن «ئەمىسە قانداق قىلغۇلۇق» دېگەن نەزەردە ئۇنىڭغا

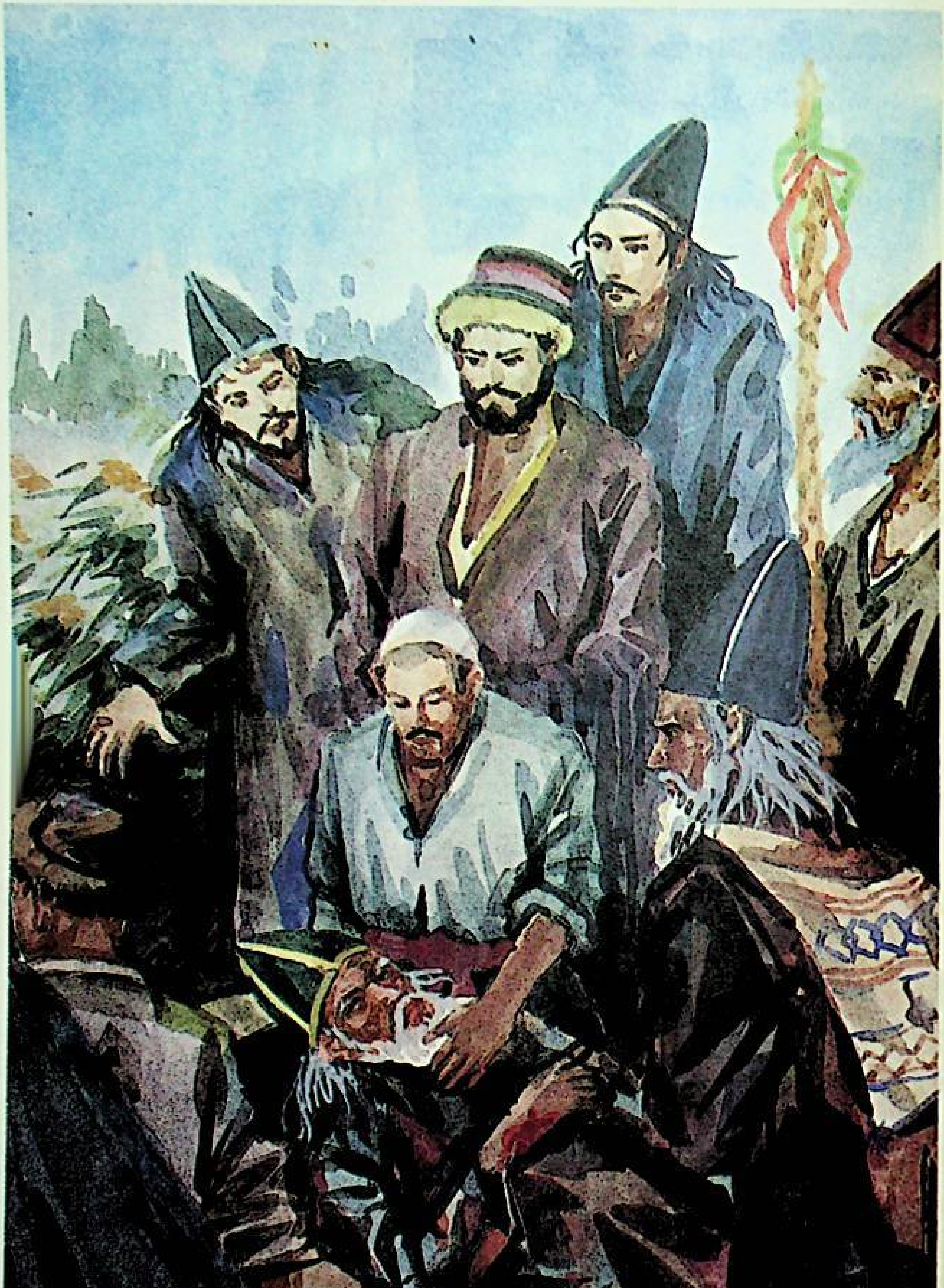

تىكىلدى. ئۆز ھېيلىسىنىڭ ئۈنۈم بەرگەنلىكىگە ئىشەنگەن نىياز ھېكىمبەگ دەرھال ھوجىغا ئۆتتى:

— ھۆرمەتلىك مىرزامغا بىر مەسلىھەت بار، سىلى - بىز بۇ يەردىن بىر قەدەممۇ قوزغالمىساق، تاغ چوماقچىلىرىمۇ ئۆز ئايىغى بىلەن كېلىپ قىلىچىمىزغا بېشىنى تۇتۇپ بەرسە قانداق دەيدىلا؟

— بۇ مۇمكىن بولارمۇ؟

— مۇمكىن بولمايدىغان نېمىسى بار؟ پەقەت كەمىنىلىرىنىڭ مەسلىھىتىگە قۇلاق سالسىلىلا قالغىنى ئاسان.

— قۇلىقىم سىلىدە، ھاكىمبېگىم...

نىياز ھېكىمبەگ چاققانلىق بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىككە تاقاق سالدى. قايتىپ كېلىپ ئىلياس مىرزىغا روبىرو ئولتۇردى. بىرىنىڭ قۇلىقى بىرىنىڭ ئاغزىغا، بىرىنىڭ ئاغزى قۇلىقىغا چاپلاشتى...

قىرىقىنچى باب

ئاجايىپ ھېيلىلەر

جىمىكى مۇقەددەس كىتابلارنىڭ يارالمىش قىسسەلىرىدە تەقدىر ئىنسان بالىسىنىڭ پېشانىسىدە دېيىلىدۇ. لېكىن ھەزرىتى ئادەم، ھەزرىتى ھەۋۋادىن تارتىپ [1] ئۇلارنىڭ پۇشتىدىن تارالغان ئەۋلادلارغىچە ھېچكىم بىراۋنىڭ پېشانىسىدە تەقدىرنىڭ قىل چاغلىق ئىزناسىنى كۆرگىنى يوق. يەنە بەزىلەر ھەركىمنىڭ تەقدىرى ھەركىمنىڭ ئۆز ئالقىنىدا دېيىشىدۇ.

---

[1] ھەزرىتى ئادەم، ھەزرىتى ھەۋۋا — ئادەمئاتا، ھاۋا ئانا — قۇرئان قىسسەلىرىدە ئادە مىزاتنىڭ ئۇنجى ئاتىسى ۋە ئۇنجى ئانىسى دېيىلىدۇ.

بىراق ئەلمساقتىن تارتىپ تا مۇشۇ كەمگىچە جاھاننى بويسۇندۇرغان پادىشاھلارمۇ، ئاددىي ئوتۇنچىلارمۇ ئۆز تەقدىرىنىڭ تىزگىنىنى ئۆز ئىلكىدە تۇتالىغىنى يوق. ئەقەللىيسى، تەقدىر دېگەن نەرسىنىڭ ئۆزىنىمۇ كۆرگەن ئادەم يوق. ئەگەر ئۇ راستىنلا مەۋجۇت دېيىلسە، تەقدىر پۈتكۈل تەسۋىرى ۋە سۈپىتى بىلەن ساغلام سەزگۈسىدىن ئايرىلغان بىر ئەسەبىي ساراڭغا ئوخشايدۇ. بۇ ساراڭ ئادەمزات ئارىسىدا قۇيۇندەك پىرقىراپ يۈرىيدۇ، ھېچ سەۋەبسىزلا بىراۋنى خورلايدۇ، بېشىغا تاش ئېتىپ، چىشىنى سۇندۇرىدۇ، خالىسا كۈلدۈرىدۇ، خالىسا يىغلىتىدۇ: ئىككىنچى قەدەمدە ياكى ئەتە ئەگە بېرىپ نەدە توختايدىغىنىغا، يەنە كىملەرنى يىغلىتىپ، كىملەرنى كۈلدۈرىدىغىنىغا ھېچكىممۇ، ھەتتا مۇنەججىم-قۇرئاندازلارمۇ ئالدىن بىرنېمە دېيەلمەيدۇ.

تەقدىر يەنە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ساراڭكى، ئۇ ھەق - ناھەق ئالدىدا قارىغۇ، تەلەيسىزگە كاج، تەلەيلىككە سېخىي. ئاجىزنى ئاسىي تاپىدۇ، ياماننى بېشىدا كۆتۈرىدۇ، چاڭقاق يەرگە سۇ بەرمەيدۇ، دەريا ئۈستىگە يامغۇر ياغدۇرىدۇ. توڭلىغان ۋۇجۇدنى مۇزلىتىدۇ، جۇۋۇلىق تەنلەرگە ئاپتاپ ئاتا قىلىدۇ. تورلىشىپ چۈشكەن قوغۇننىڭ تۇۋىگە قېرىشقاندەك شۇمبۇيا ئۈندۈرىدۇ.

مانا بۈگۈن تەقدىر ئۆز تەبىئىتى بىلەن يەنە ساراڭلىق قىلدى. بۇرۇنمۇ تىلىگىنىنى بەرگەندەك، نىياز ھېكىمبەگكە يەنە بىر قېتىم تىلىگىنىنى بەردى. «قۇدالاي بىلەن ھوشۇربەگمۇ بىكار ياتماس» دەپ تەخمىن قىلغان كۈنىنىڭ ئەتىسىلا جەندە-كۇلاھ كىيگەن ئىككى ئاشىق شەھەرنىڭ ئىككى دەرۋازىسىدىن غىپپىدە كىرىپ كەلدى - دە، ئىككى ۋاقىتتا باغنىڭ ئىككى تەرىپىدە نىياز ھېكىمبەگ بىلەن خۇپىيانە ئۇچراشتى. قۇدالاي ۋە ھوشۇربەگ مەھرەمدىن ئاغزاكى مەلۇمات ئەكەلگەن بۇ ئىككى ئاشىقنىڭ ئېيتقانلىرى خۇددى كېلىشىۋالغاندەكلا ئوخشاش بولۇپ چىقتى.

«ئاشىق»لارنىڭ ئېيتقانلىرىدىن مەلۇم بولدىكى، سانجۇدا ئۇ ئالەمگە

سەپەر قىلغان ئابباس مىرزىبېشىنىڭ بىر تۇغقان ئىنىسى ئىلياس مىرزا تەكەببۇر، مال-دۇنياغا، مەنسەپكە ئامراق، لەشكەر ئىشىدىن بىخەۋەر، بۇرنىنىڭ ئۇچىنىلا كۆرىدىغان ئەخمەق، قورقۇنچاق ئادەم ئىكەن. ئاكىسى خوجا ئابباس ياقۇپبەگ بىلەن قەشقەرىيەگە كەتكەندىن كېيىن، ئۇ پەرغانىدە موللا ئالىمقۇلنىڭ يېنىدا قاپتۇ. بىراق، ئاكىسى كېتىپ يەتتە ئايدىن كېيىن موللا ئالىمقۇل تاشكەنت شەھىرىنىڭ قېشىدىكى مىڭئۆرۈك دېگەن يەردە ئۇ رۇسلار بىلەن ئۇرۇشۇۋاتقاندا ئوق تېگىپ ئۆلۈپتۇ. ئۆز ۋاقتىدا موللا ئالىمقۇلنى دەپ خۇدايارخاندىن يۈز ئۆرۈگەن ۋەلىخان تۆرە، كاتتاخان تۆرە، بەگ مۇھەممەت قۇرچى دېگەن ئاتامانلار قوقانغا قايتا خان بولغان خۇدايارخاننىڭ يەنە پاناھلىق بېرىشىگە كۆز يەتكۈزەلمەپتۇ - دە، قالدى - قاتتى يەتتە مىڭ لەشكىرىنى باشلاپ بۇزرۇكخان تۆرىنىڭ يېنىغا قېچىپ كەپتۇ. بۇ يەتتە مىڭ قاچاق ئارىسىدا ياقۇپبەگكە ۋە ئاكىسى خوجا ئابباسقا زور ئۈمىد باغلىغان خوجا ئىلياسمۇ بار ئىكەن. بىراق، ۋەلىخان تۆرە قەشقەر شەھىرىگە كىرىپلا بۇزرۇكخان تۆرىگە بەرگەن ۋەدىسىگە ۋاپاسىزلىق قىلىپ كوچا-كويلارغا ناغرىچى-سۇنايچىلارنى چىقىرىپتۇ ۋە «زامان، زامان، ۋەلىخان تۆرەمنىڭ زامانى» دەپ جار سالغۇزۇپتۇ. بۇ ھالنى كۆرۈپ قويىقا چاچلىرى تىك تۇرۇپ كەتكەن ياقۇپبەگ بۇلارنى بىر يەرگە جەم قىلىپ ناغرا-سۇنايچىلارنى قىلىچتىن ئۆتكۈزۈپتۇ. ۋەلىخان تۆرىنى يېگىسارغا ئەۋەتىپ كۆزدەن يوقىتىپتۇ، باشقا ئاتامان ۋە لەشكەرلەرگە ئامانلىق بېرىپتۇ. ئەمما، مۇھەممەت قۇرچى ۋە باشقا ئاتامانلار ياقۇپبەگنىڭ يەكەن خوجىزۇلىرى بىلەن ھەپىلىشىۋاتقان پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، بۇزرۇكخان تۆرىنى قەشقەرگە ئېلىپ قېچىپ ئۇنى ياقۇپبەگكە قارشى قويۇپتۇ. غەزەپلەنگەن ياقۇپبەگ قەشقەرگە كېلىپ بەگ مۇھەممەت قۇرچىنى ھەيدەپ چىقىرىپ، ئۇنىڭ ئاتامان-لەشكەرلىرىنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىپتۇ. پەقەت خوجا ئىلياسنىلا كەچۈرۈم قىلىپ، خوجا ئابباسنىڭ يۈزى بىلەن ئۆز خىزمىتىدە ئېلىپ قالغانىكەن.

ۋەقە يۈز بېرىپ بىر نەچچە ئايدىن كېيىن خوجا ئابباس خوتەن تەۋەسىدە ئۆلتۈرۈلگەندە، خوجا ئىلياس دىۋاندا مىرزىلىق قىلىۋاتقان چاغلار ئىكەن. ئۇ ئاكىسىنىڭ ئۆلۈمگە چىدىمىغانمۇ ياكى بۇ ئۆلۈم بەدىلىگە بىرەر ئەمەل-مەنسەپ ئۈندۈرۈۋېلىشنى كۆزلىگەنمۇ، يافۇپبەگدىن ئاكىسىنىڭ قان قەرزىنى ئۆز قولى بىلەن تۆلىتىۋېلىشنى ئىلتىماس قىلغىلى تۇرۇۋېتۇ. خوتەندىكى ئايغاقچىلىرىدىن سانجۇدىن قېچىپ كەتكەن بىرنەچچە قاتىلنىڭ خەۋىرىنى ئېلىپ، تاغقا توپلاشقانلارنىڭ ئىشىنى تېزدىن بىر ياقلىق قىلىش كويىغا چۈشكەن يافۇپبەگ بىر چالمىدا ئىككى پاختەك سوقماقچى بولۇپ خوجا ئىلياسنى خوتەنگە ئەۋەتكەنىكەن. ئۇنىڭ خوجا ئىلياسنى مىرزىبېشى مەنسىپى بىلەن خوتەنگە ئەۋەتىشىدىكى مۇددىئاسىمۇ نىياز ھېكىمبەگنىڭ قىياسى بىلەن ئانچە پەرقلەنمەيدىكەن.

«ئاشىق»لار بىلەن ئۇچرىشىشتىن كېيىن نىياز ھېكىمبەگنىڭ كۆز ئالدى پاللىدە يورۇپ كەتتى. ئۆزىنى باقىي ئالەمدەك سىرلىق تۇيۇلغان ئلياس مىرزىنىڭ سىرىدىن خەۋەرلەندۇرۇپ، زۇلمەتتەك قاراڭغۇ جاڭگالدىن يول ئېچىپ بەرگەن قىرى تۈلكە قۇدالايدىن، ساداقەتمەن قول ھوشۇربەگدىن ئەمەس، بەلكى ئۆزىگە يەنە بىر قېتىم ئۇنىڭ كۆزىدە قارىغان تەقدىردىن خۇشال بولۇپ، تېنى يايراپ، قىن - قىنىغا پاتمايلا قالدى. «ئاشىق»لارنى سېخىيلارچە ئىنئام بىلەن يولغا سېلىۋەتكەندىن كېيىن، ئىلياس مىرزىنى بىر تېپىككە ئەرزىمەيدىغان ئۆلۈمتۈك لەقۋا سۈرىتىدە كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ئىختىيارسىز كۈلۈپ تاشلىدى.

«ھەي قوشبېگى، ھەي قوشبېگى، سەن ئۆزۈڭنى دانا چاغلامسەن تېخى؟ ياق، سەن دانا ئەمەس. دانا بولساڭ ئىلياس مىرزىدەك بىر نائىقپىنى يېنىمغا ئەۋەتەرمىدىڭ مانا مۇشۇنداق ئەقلسىزلىقىڭنى چاندۇرۇپ قويىدىغان چاغلىرىڭمۇ بار ئەمەسمۇ؟ سوراپ باقاي، سەن سەزگۈر قۇشنىڭ قاپقانىنىڭ يەمچۈكىنى ئېھتىيات بىلەن يېۋېلىپ، بەخىرامان ئۇچۇپ كەتكىنىنى كۆرگەنمۇ؟ بىلىپ قوي، مەن ئەنە شۇنداق سەزگۈر قۇش، سەزگۈر

قـۇش ئالدىدا يـەمچۈكىڭنىڭمۇ، قـاپقىنىڭنىڭمۇ ھالىغا ۋاي!»

يەنە بىر كېچىنى ھىيلە ئۆيگە چالما تىزىپ ئۆتكۈزۈۋەتكەن نىياز ھېكىمبەگ ئەتىسىلا ئىلياس مىرزا بىلەن ئۇچراشتى. ئۇنى يېگىچە نەزەر بىلەن، توغرىسى، ئۈزۈندىن بويان ئۆزىنىڭ سايىسىدە لوقما ــ نېسىۋىسىنى سېغىنىپ لەۋ يالاپ يۈرگەن مەھرەملىرىگە مۇئامىلە قىلغاندەك بىر خىل تۈيغۇدا كۈتۈۋالدى. خالار-خالىماس سالاملىشىپ، ئاغزىنىڭ بېرىمىدىلا كۈلۈپ قويدى. ئۇنىڭ بۇ كۈلكىسىدە بىھېساب مەسخىرە ۋە مەنسىتمەسلىك ئالامەتلىرى يوشۇرۇنۇپ ياتاتتى. قاراشلىرىمۇ ھالىغا باقماي مەيدانغا چۈشـ كەن رەزگى چېلىشچىغا مۇغەمبەرلەرچە ئىچ ئاغرىتىش نەزەرى بىلەن كۆز تاشلاۋاتقان يېڭىلمەس پالۋاننىڭ قاراشلىرىغا ئوخشاپ كېتەتتى.

ئۇلار يەنە لەھەتتەك قاراڭغۇ قوبۇلخانىغا مەھكەم بېكىنىشتى. باشقىـ چە روھلىنىپ قالغان نىياز ھېكىمبەگ ئىلياس مىرزا كۆرسۈن دېگەندەك، ئۈزۈن بىلەكلىرىنى خۇددى لەغمەن سوزۇۋاتقاندەك كېرىپ، ئاغزىنى تېرەك كامىرىدەك ئېچىپ كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتكۈچە ئەسنىۋالدى. بىر كېچىنىڭ ئىچىدىلا بوش تاغاردەك سولىشىپ، جۇغى كىچىكلەپ قالغاندەك كۆرۈنۈۋاتقان ئىلياس مىرزىغا قاراپ:

ــ تەقسىر، تاغدىكى چوماقچىلارنىڭ ئىشىنى قانداق قىلىمىز، كەمىنە ھاكىمبەگلىرى ئەمىرلەشكەر بىلەن بىللە لەشكەر تارتىپ ئۇ يەرگە بارايمۇ؟

ــ دېدى ئېرەنسىزلا قۇلىقىنى كولاۋېتىپ.

ئىلياس مىرزا پۈتى كۆيگەن توخۇدەك تۇرالمايلا قالدى.

ــ يوقسۇ، جانابلىرى، تاغقا ھەرگىز كەتمىسىلە، تۇنۇگۇنكى گەپلەـ رىگە قارىغاندا تاغقا بارماي تۇرۇپمۇ ئۇلارنىڭ پۇتىنى بىر پاي ئۆتۈككە تىقىشنىڭ ئامالى بار ئىكەنغۇ، ــ ئىلياس مىرزا خۇددى نىياز ھېكىمبەگ ھازىرلا يىنىدىن كېتىپ قالىدىغاندەك چاققانلىق بىلەن ئۇنىڭ يېڭىنى تۇتۇۋېلىپ يىلىنغان ئاھاڭدا دېدى، ــ ھاكىمبېگىم، سىلى ــ بىز كۆپ ئاۋارە بولمىغۇدەك بىر يول تاپىلى، ماقۇلمۇ؟ مۇبادا كېتىپ قالسىلا...

ئەگەر ئىلياس مىرزىنى بۇرۇندىن چۆلۈك ئۆتكۈزۈلگەن ئۆكۈزدەك
خالىغان تەرەپكە يېتىلىيەلەيدىغانلىقىغا ئىشەنچ قىلالىغان بولسىدى، نىياز
ھېكىمبەگ بۇنداق سوئالنى ئوتتۇرىغا تاشلاپ ئولتۇرمايتتى. ئۆزى سۇ
كىرمەيدۇ دەپ قارىغان بىر يۇرۇش مۇرەككەپ پىلان ئۇنىڭ كاللىسىدا
ئاياقتىكى ئاشتەك تەييار بولۇپ قالغانىدى. ئۇ پەقەت ئەرمەك ئۈچۈنلا
ئىلياس مىرزىنى قاپاقتەك كولدۇرلىتىۋاتاتتى. رەقىبىنى بۇنداق كولدۇرلى-
تىش، قورقۇتۇش، ساراسىمىگە سېلىش ھەتتا يىلىندۇرۇش ئۇنىڭغا چەك-
سىز راھەت ۋە ھۇزۇر بېغىشلايتتى. قان-قېنىغا سىڭىپ، تومۇرلىرىغا
تارقىلىپ كەتكەن مەنمەنچىلىك خۇمارىمۇ شۇنىڭ بىلەن ئاز-تولا بېسىقىپ
قالاتتى.

نىياز ھېكىمبەگ ئويان - بۇيان مېڭىپ، قوبۇلخانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا
ئولتۇرغان ئىلياس مىرزىنى باھا قويۇۋاتقان مېلىنىڭ قىممىتىنى دەڭسەۋات-
قان قېرى بېدىكتەك كۆزىتىۋېتىپ چىقتى. كۆزىتىۋېتىپ، مۈشكى - ئەنبەر
پۇراۋاتقاندەك خۇمارلاشقان كۆزلىرىنى ئىلياس مىرزىدىن زادىلا ئۈزمىدى.
ئۇنىڭ ئالدىغا كەلگەندە چېپىدىلا توختاپ:

— ھۆرمەتلىك مىرزام، «گەپ يۈزدە ياخشى، ئۇسسۇل تۈزدە»
دېگەن بىر گەپ بار، كەمىنىلىرى گېپى ئۇچۇق ئادەم، دەيدىغاننى ئالدىلى-
رىدا دەۋالاي، بىرىنچىدىن، كەمىنىلىرىنىڭ دېگىنىگە كۆنىدىلا، ئىككىنچى-
دىن، ئۆزۈمنى يەيدىلايۇ، سېپىنى سورىمايدىلا. ئۈچىنچىدىن، ئاغزىلىرىغا
ئىگە بولۇپ، مەقسەتكە يەتكۈچە ئارىمىزدا بولغان گەپ - سۆزلەرنى
ھېچكىمگە تىنمايدىلا، گەپ مانا مۇشۇ. ماقۇل دېسىلە مەيلى، ماقۇل
دېمىسىلە كەمىنىلىرى ئاتالىق غازىنىڭ يولىنى تۇتۇپ تاغ چوماقچىلىرىنىڭ
ئۈستىگە ھازىرلا لەشكەر تارتىمەن، قالغىنىنى ئۆزلىرى بىلگەيلا، گەپ تامام
ۋەسسالام، — دېدى.

نىياز ھېكىمبەگ گېپىنى چورتلا ئۈزۈۋەتتى. قولىنى جاللات گۇناھ-
كارنىڭ بوينىغا قىلىچ سالغاندەك سىلكىدى، ھازىرلا مۇشتىلىشىدىغاندەك

جىددىي تۇس ئالغان چىرايى ئۆلۈم ۋەھىمىسىدىن ئىزتىراپقا چۈشكەن ئىلياس مىرزىنى تېخىمۇ قورقۇتۇۋەتتى.

— رەھ... رەھمەتلىك ئاكامنىڭ قاتىلىنى تۇتۇپ، ئاتالىق غازى ئالىيلىرىنىڭ تاپشۇرۇقىنى بەجا كەلتۈرىدىغانلا ئىش بولسا نېمە دېسىلە شۇ، جانابلىرى، — دېدى ئۇ يىلىنغان ھالدا.

نىياز ھېكىمبەگنىڭ غورا يېۋالغاندەك تۈرۈلگەن قوشۇمىسى بىردىنلا ئېچىلىپ كەتتى. بۇرنى بىلەن يۈز گۆشلىرىنى ئايرىپ تۇرىدىغان ئىككى يول قورۇق تېخىمۇ چوڭقۇرلىشىپ، لەۋلىرىگە قانائەت كۈلكىسى ياماشتى. سەل قىزىرىپ، ياشاڭغىراپ تۇرىدىغان كۆز جىيەكلىرى ئەتراپىدىمۇ بىر قانچە تال كۈندىلەك سىزىق پەيدا بولدى. ئۇ بالىسىنى ئەركىلەتكەن مېھرىبان ئاتىدەك، ئىلياس مىرزىنىڭ دۈمبىسىگە بىر قانچىنى شاپىلاقلىدى ۋە دۈك دارىپنىڭ تەلەپپۇزىنى دوراپ:

— يارايدۇ، مىرزىبېشى يارايدۇ، — دەپ قويدى.

ئىلياس مىرزىنىڭ قەشقەردىن ئەكەلگەن مەخپىيىتىنىڭ قىلىن پەردە-سى كونا قەغەزدەكلا يىرتىپ تاشلاندى. نىياز ھېكىمبەگ گۇمىدىكى «قاتىل»نىڭ يوشۇرۇنغان يېرىنى ئۇچۇر-بۇچۇرىغىچە بىلىۋالغان ھامان خۇشۇسىي مەھرەملىرىدىن ئون نەچچە كىشىنى سەپكە تۇرغۇزدى. قامچە-سىدىن قان تامىدىغان بىر ياساۋۇل بېشىنى باش قىلىپ، ئىنس-جىنغا تويدۇرماي گۇما تەرەپكە ئاتلاندۇردى. پۈتكۈل پىلانىغىلا ئەمەس، بەلكى ئۆزىنىڭ تەقدىرىگىمۇ ئالاقىدار بولغان بۇ تۈنجى قەدىمىنى ئېھتىيات بىلەن بېسىش ئۈچۈن بۇ ئىشنى ئەمىر لەشكەر ۋە قازى لەشكەرلەردىنمۇ پىنھان تۇتتى.

نىياز ھېكىمبەگ «قاتىل»نى تۇتۇشقا ئالدىراۋاتاتتىيۇ، لېكىن «جىن-نىڭ قەستى شاپتۇلدا» ئىدى. «قاتىل»نىڭ يېنىدىكى چىرايلىق ئايال ئۇنى «قاتىل» دىنمۇ بەكرەك قىزىقتۇراتتى. ئەگەر ئاشۇ «چىرايلىق ئايال» نى قولغا چۈشۈرەلىسىلا پۈتكۈل ئىشى تاغ تۆپىسىدىن دومىلىتىۋېتىلگەن

قورام تاشتەك، ئۆزلۈكىدىن يۇرۇشۇپ كېتەتتى.

شۇنداق قىلىپ، شەھەر دەرۋازىسىدىن چولپان تۇغماستىلا چىقىپ كېتىشكەن ھېلىقى كونا چاپانلىق مەھرەملەر ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتە-ئۆتمەيلا، باش-كۆزى قانغا بويالغان كەرىمقۇل بىلەن ئۇنىڭ تەلەيسىز خوتۇنى گۈلئايىمنى چەمبەرچاس باغلاپ ئالدىغا سالغان پېتى ئوردىغا قايتىپ كېلىشتى. نىياز ھېكىمبەگ ئۇلارنى بىر ئېغىز سوراق قىلمايلا «پانسات زىندانى»غا قاماتتى.

ئەسلىدە، كەرىمقۇل بىلەن گۈلئايىم «شامال ئۆتۈپ كەتكۈچە» كۆكتېرەكتە تۇرۇپ قېلىشنى قارار قىلغاندىن كېيىن مىرئەخمەت ئاكىلار لايىقىدا توي ئۆتكۈزۈپ ئۇلارنىڭ بېشىنى قوشۇپ قويغانىدى. تويدىن كېيىن مۇراد-مەقسەتلىرىگە يېتىپ ۋىسالىغا قېنىشقان ياش ئەر-خوتۇن كىچىككىنە بىر ھۇجرىنى ماكان تۇتۇپ، غەم - غۇسسىسىز تۇرمۇش كەچۈرۈشكە باشلىدى. كەرىمقۇل بىكار يۈرۈشنى خالىمىدى، تۇغقانلىرىنىڭ ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرىغا قارىشىپ ئۇلارنىڭ قولىنى سوۋۇتتى. قولى گۈل گۈلئايىم بولسا قوشنا-قولۇملارنىڭ يىگنە ئىشىنى قىلىشىپ ئاز - تولا پۇل تېپىپ، ئاش - تائامغا تەم قوشتى.

بوغداي ئورمىسى باشلانغان تومۇز كۈنلىرى ئىدى. ئۆي كەينىدىكى ئۆرۈكلەر تۆكمە بولغان، قاياقتىندۇر ئورمىچىلارنىڭ ۋاراڭ-چۇرۇڭلىرى، مۇڭلۇق ۋە لەرزان خامان ناخشىلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئەشۇ ۋاراڭ - چۇرۇڭ، ئاشۇ ناخشىلار قۇلىقىغا كىرىپ قالدىمۇ يا ئۆيدە يالغۇز ئولتۇرۇۋېرىشتىن زېرىكتىمۇ، گۈلئايىم بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ ئانچە يىراق بولمىغان يەردىكى بوغداي خامىنىغا كېلىپ قالدى. ئۇن مو ئىجارە يەرنىڭ بوغدىيىنى بورۇنراق يىغىۋېلىشقا ئالدىراۋاتقان مىرئەخمەت ئاكىمۇ، ئايشەمخان ئاچىمۇ، كەرىمقۇلمۇ تاڭ سەھەردىن بۇيان مۇشۇ يەردە ئىدى.

باش ئۈستىدىلا ساڭگىلاپ تۇرغان قۇياش ئوتقاشتەك يېلىنجاپ، زېمىن ئۈستىگە ئوت چاچماقتا ئىدى. يازنىڭ تونۇردەك قىزىق تەپتىدە

قۇرۇپ، قۇرۇق بېدىدەك چۇرۇكلىشىپ كەتكەن بوغداي غوللىرى خامان ئوتتۇرىسىدىكى موما ياغاچنى دەۋر قىلىپ چۆگىلەۋاتقان ئېشەك ۋە توپاقلارنىڭ ئايىغىدا چارسىلداپ ئېزىلەتتى. كەرىمقۇلنىڭ قولاقلىرىنى ماتا پوتىدەك ساڭگىلىتىپ كېتىۋاتقان ھورۇن ئېشەكلەرگە قامچا ئۇرۇشلىرى خامان ئەتراپىدىكى باراقسان ئۆرۈك دەرەخلىرىگە قونۇۋېلىپ، دان مارىلاپ ياتقان قوچقاچلارنى چۆچۈتۈۋېتەتتى. شەھەردە تۇغۇلۇپ، شەھەردە چوڭ بولغان گۈلئايىمغا بىر توپ ھايۋاننىڭ بىر تال ياغاچنى چۆگىلەپ توختىماي پىرقىراشلىرى قىزىق تۇيۇلدى بولغاي، خامانغا نوتىلىرىنى ساڭگىلىتىپ تۇرغان چېقىر ئۈجمىدىن بىر غولاچ كەلگۈدەك بىر تال چىۋىقنى سۇندۇرۇۋالدى. ئۇنى ھاۋادا پۇلاتلاتقان پېتى قاشاڭ توپاقلارنى ساۋىدىغىلى تۇردى. خۇددى بىر دۆۋە ئۈنچىنى ھازىرلا ئېزىپ قىپقىزىل چەش قىلماقچى، ئاغارلارغا قاچىلاپ ئەكەتمەكچى بولغاندەك، بىردەممۇ ئارام ئالمىدى. ئۇ كىچىك ئوغۇل ئەكەلگەن مۇز سۇيىنى ئۇتلاپ بولۇپ ئەمدىلا بېشىنى كۆتۈرۈشىگە، خاماندا ساپايى ئاۋازى ئاڭلاندى:

خامانىڭغا خىزىر كەلدى، يا دوستلار،
زاكاتىڭنى بەر بەندەڭگە، يا دوستلار.
سېخىيلارنىڭ جايى بولغاي جەننەتتە،
شېرىك قىلغىن نەسىۋەڭگە، يا دوستلار،
يا ئاللاھۇ، يا ئاللا...

يەتمىش قوراق جەندە كىيگەن بىر دىۋانە خاماندا خۇددى شامال ئۇچۇرۇپ كەلگەندەكلا پەيدا بولۇپ قالدى. ساپايى ۋە مۇناجات ئاۋازى بىلەن تەڭ، ئۆز ئىشى بىلەن بەند بولۇۋاتقانلارنىڭ ھەممىسى بېشىنى كۆتۈرۈشتى:

— كۆرۈپ تۇرۇپتۇلا، تېخى چەش چىقمىدى، ئاخۇنۇم، — دېدى

مىرئەخمەت ئاكا خامانغا ئۇنچە تاشلاۋېتىپ، — ئەتە - ئۆگۈن كېلەرلا، شۇ چاغدا ئىسىۋلىرىنى جەزمەن قولىرىغا تەگكۈزىمەن.

دىۋانە تىكلەپ قويغان قارانچۇقتەك، تۇرغان يېرىدىن ئازراقمۇ قىمىرلاپ قويمىدى. ئۇ مىرئەخمەت ئاكىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىمىغاندەك، كېيىك مۇڭگۈزىدىن قىلىنغان كىچىك ساپايىسىنى خۇددى تۈگمەن تېشىنى كۆتۈرگەندەك كۈچ بىلەن كۆتۈرۈپ ھەدەپ مۇرىسىگە ئۇراتتى. ئېچىرقاپ كەتكەن بوۋاقنىڭ يىغا ئاۋازىدەك ئىنچىكە ئاۋازى بىلەن توختىماي مۇناجات ئوقۇيتتى. جاۋغايلىرىدا پەيدا بولغان نوقۇت چوڭلۇقىدىكى ئاپئاق كۆپۈك ساپايە رىتىمىغا ئەگىشىپ كۆتۈرۈلۈپ - پەسىيەتتى. بىنەمدىكى ياۋا چۆپتەك ئۆسۈپ كەتكەن ساقال-بۇرۇتلىرى ئارىسىدىن مۇردىنىڭكىدەك تاتارغان چىرايى ئاران - ئاران كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئەپتىدىن بىچارىلىك يېغىپ تۇرغان بۇ كىشىگە ئىچ ئاغرىتىپ قالدىمۇ، گۈلئايىم يۈگۈرۈپ بېرىپ ئۆچمە ئاستىدىكى ئالا خۇرجۇندىن بىر زاغرىنى سۇغۇرۇۋالدى، ئاندىن قاشاڭ توپاقلارنى ئالدىرىتىۋاتقان كەرىمقۇلنىڭ قولىغا بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى. كەرىمقۇل ئايالىنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرغۇسى كەلمىدى بولغاي، ھېلىقى دىۋانىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، گۈلئايىم بەرگەن زاغرىنى ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى.

ساپايىمۇ، مۇڭلۇق ئىلتىجامۇ بىردىنلا توختاپ قالدى. دىۋانە زاغرىنى ئېلىپ ئوغرى مۇشۈكنىڭكىدەك پارقىراپ تۇرىدىغان كۆزلىرىگە بىرقانچە مەرتە سۈرتۈۋالدى - دە، كەرىمقۇلغا نىجاتچىسىغا قارىغاندەك قاراپ تۇرۇپ دۇئاغا قول كۆتۈردى:

— ماڭا بىرنى بەرگەن بولساڭ ساخاۋىتىڭ رەھمىتىگە ئاللا ساڭا ئىككىنى بەرسۇن، بالام، گۇناھىڭنى مەغپىرەت قىلىپ كۆرۈنەر-كۆرۈنمەس بالادىن، ئاغرىق- سىلاقتىن، يامانىنىڭ كۆزىدىن ئىككىلا ئالەم ئامان قىلسىمۇ، ئامىن ئاللاھۇئەكبەر...

دۇئادىن كېيىن كەرىمقۇل كەينىگە يانماقچى بولۇۋېدى، دىۋانە

ئۇنىڭغا:
— ئى ئاللانىڭ مۆمىن بەندىسى، ئى سېخىي ئوغۇل، نام - شەرىپىڭنى ئېيتىپ بەرگىن، ئۇنى تا قىيامەتكىچە كۆڭلۈمنىڭ تۆرىدە ساقلاي، دۇئادا ياد ئېتەي، -دېدى.
كەرىمقۇل ئۆزىگە خىزىردەك تىكىلىپ تۇرغان بۇ مىسكىن كىشىنى نائۇمىد قويغۇسى كەلمىدىمۇ، ئەيتاۋۇر تۆزلا جاۋاب بەردى:
— ئېتىم كەرىمقۇل، مىرئەخمەت ئاكامنىڭ تۇغقىنى بولىمەن.
— سېنى ساۋابلىق ئىشقا دەۋەت قىلغان ئاۋۇ مەسۇمەنىڭ نام - شەرىپىچۇ؟— دىۋانە توپاق ھەيدەپ كېتىۋاتقان گۈلئايىم تەرەپكە كۆزلىرى بىلەن ئىشارەت قىلىپ سورىدى.
كەرىمقۇل ساۋابقا شېرىك بولسۇن دېگەندەك، ئايالىنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالدى:
— خوتەندىكى قاۋۇل قازان دېگەن ئادەمنىڭ داڭقىنى ئاڭلىغانمۇ، ھە، گۈلئايىمخان ئاشۇ قاۋۇلئاخۇن قازاننىڭ قىزى بولىدۇ.
دىۋانە خاماندا قانداق تۇيۇقسىز پەيدا بولغان بولسا يەنە شۇنداق تۇيۇقسىز كۆزدىن غايىب بولدى. بىراق ئۇنىڭ چوماقتا پۇتاق چىققاندەك غەلىتە سوئاللىرى مىرئەخمەت ئاكىنىڭ كۆڭلىگە سايە سېلىپ ئۆتۈپ كەتتى...
ئارىدىن ھەپتە ئۆتتىمكىن ياكى ئاي ئۆتتىمكىن، بۇ گۇمانلىق سايە ئاخىرى ئاپتەپتەك روشەن بولدى. كۆكتېرەك مەھەللىسى شېرىن ئۇيقۇغا چۆمگەن بىر كېچىسى، مىرئەخمەت قازانچىنىڭ ھويلىسىغا ئۇشتۇمتۇت باستۇرۇپ كىرگەن ئون نەچچە كىشى كەرىمقۇل بىلەن گۈلئايىمنى ياتقان يېرىدىنلا تۇتۇۋېلىشتى. مىرئەخمەت ئاكا قاراڭغۇدا قوترىغان بۇ ناتونۇش ئادەملەر بىلەن ياقىلىشىۋېتىپ، ھېلىقى بېزەك دىۋانىنىڭ ھېچكىمنىڭكىگە ئوخشىمايدىغان يىرگىنىشلىك ئەپتىنى غىل - پال كۆرۈپ قالدى...
كۆكتېرەككە ئۇششۇك تەگدى، نىياز ھېكىمبەگ ئۆزىگىمۇ، ئىلياس

مىرزىغىمۇ كىرەكلىك بولغان ئىككى كوزۇرنى بىرلا ئەپسۇن بىلەن ئۆز ئالدىدا ھازىر قىلدى. زىندان بېگىنى چاقىرىپ، گۈزەتچىلىك ئىشىنى پۇختا جايلاشتۇرۇۋەتتى. ئاندىن ئوردىنىڭ ئاكابىر-ئەشرەپلىرىگە، بەگ-بەچچە، يۇرت مۆتىۋەرلىرىگە، ئەقەللىيسى مەسچىت ـ جامەئەلەرنىڭ ئىمام، خەتىپ-لىرىغىچە زورۇر كېڭەش ئۆتكۈزۈلىدىغانلىقى توغرىسىدا پەرمان چۈشۈردى. خەزىنىچىبەگنى كېڭەشكە چىللاش ۋەزىپىسىنى بولسا ھېچ ئىككىلەنمەي ئۆز زىممىسىگە ئالدى.

نىياز ھېكىمبەگ يىقىندىن بىرى تۆمۈر خەزىنىچىبەگدىن ئانچە خا-تىرجەم بولالمايۋاتاتتى. ئالتۇن چۈشى بىلەن بەند بولۇپ، ئۇنى ئۆز ئىختىيارىغا قويۇۋەتكەن پۇرسەتتە ئالدىن مۆشت ئېتىپ قالمىسۇن دەپ ئەتراپىدىكى كۆز-قۇلاقنىمۇ كۆپەيتكەنىدى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ھېچكىمدىن تەپ تارتماي كېپەك دەرۋىشنى ئۆيىگە باشلاپ كېلەلەيدىغان يەرگە يەتكەن-لىكى نىياز ھېكىمبەگدە خېلى زور تەشۋىش تۇغدۇرغانىدى. ھېلىقى جۇمە كۈنى ساقسىزلىق باھانىسى بىلەن چوڭ جامەنى كۆزدىن كەچۈرۈشتىن باش تارتقانلىقىمۇ ئۇنىڭ كۆڭلىنى خۇددى ئاچچىق ياغ ئىچۈالغاندەك بىئارام قىلىپ تۇراتتى. ئۇنى يۈز تۇرانە كۆزىتىشنىڭ ئۆزىلا بۇ تەشۋىش ۋە بىئاراملىققا بەرھەم بېرىشنىڭ ياكى باشقىچە يول تۇتۇشنىڭ ئەڭ ئاقىلانە چارىسى ئىدى.

تۆمۈر خەزىنىچىبەگ تاشچىلار مەھەللىسىگە يېقىن بىر يەردىكى قويۇق ياغاچ دەرەخلىرى بىلەن قورشالغان ئاتا مىراس كونا قورۇدا ئولتۇراتتى. ئوردىدىن بۇ يەرگە پىيادە ماڭغاندىمۇ چۈگۈن قاينىغۇچىلىك پۇرسەتتە يېتىپ كەلگىلى بولاتتى.

نىياز ھېكىمبەگ تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭكىگە كۈن پېتىۋاتقان مەھەل-دە يېتىپ كەلدى. خاس مەھرەملىرى بىلەن تەختىراۋاننى دەرۋازا ئالدىدا توختىتىپ قويۇپ، ئوردا تېۋىپىنى باشلاپ ھويلىغا كىردى. ئۇ مەھرەمسىز كىرسە ئۆي ئىگىسىدە ئۆزىگە قارىتا ئىشەنچ پەيدا قىلالايتتى. ئالمادىس

بىرەر قەست يۈز بېرىپ قالغان تەقدىردىمۇ شېرىپ شەيتاندىن لايىقىدا ياردەم ئالالايتتى.

تۆمۈر خەزىنىچىبەگ نەقىشلىك پېشايۋان ئاستىدىكى كەڭرى سۇپىدا قېلىن بىر كىتابنى ۋاراقلاپ ئولتۇراتتى. نىياز ھېكىمبەگ ئۇنى كۆرۈپلا ئالتە قەدەم ئارىلىقتىن ئۇچۇق چىراي سالام بەردى. ئەتە-ئاخشاملىرى ئىشىك ئارىلايدىغىنىنى ئاڭلاپمۇ باقمىغان نىياز ھېكىمبەگنىڭ بۇنداق كەچتە پەيدا بولۇشى تۆمۈر خەزىنىچىبەگكە سەل غەلىتىرەك تۇيۇلدى. تۈن كېچىلىرى پاخپاق تېرەككە قونۇۋېلىپ شۇملۇق تىلەيدىغان ھۇقۇشنى كۆرگەندەك كۆڭۈلسىزلەنگەن بولسىمۇ، ئىلاجسىز ئورنىدىن تۇردى. ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ ئۇنىڭغا «سېنى قايسى تەتۈر شامال ئۇچۇرۇپ كەلدى» دېگەندەك قارىۋالدى ۋە ئادەمگەرچىلىك يۈزىسىدىنلا سالام ياندۇردى. نىياز ھېكىمبەگ:

— ھەزرەتلىرىنىڭ ساقىسىز بولۇپ قالغىنىنى ئاڭلاپ، كۆڭلۈم بەكمۇ پىرىم بولدى، — دېدى ئىچ ئاغرىتقان قىياپەتتە، — كۈندۈزلىرى ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن باش قاشلىغۇدەكمۇ ئارام يوق. شۇڭا كەچ بولۇپ قالغان بولسىمۇ، ئادەتنى بۇزۇپ ئۆزلىرىنى يوقلاپ كەلدىم.

ئەتىدىن - كەچكىچە چىرايى ئېچىلمايدىغان بۇ ھاكىمبەگنىڭ ئەۋرسىنىڭ تويىنى كۆرگەن مومايلاردەك خۇش خۇي، تۇزۇتلۇك بولۇپ قېلىشى تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى ئەجەبلەندۈرمەي قالمىدى. راست گەپنى قىلغاندا، ئۇ جۇۋاز كالىسىدەك يۇۋاش، تاپقانغا شۈكرى قىلىدىغان كىيەك دەرۋىشنى بىر سۇيىقەست بىلەن «ئۆگزىگە چىقماڭ سامساق تاز، يەرگىمۇ چۈشمەڭ سامساق تاز» دېگەندەك قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويغاندىن بۇيان، ئۇنىڭ بۇ كىشىگە بولغان ئىشەنچىسى تاغدىكى تۇماندەك تارقىلىپ كەتكەن، ئىشەنچ ئورنىنى يىرگىنىچ، خەۋپسىرەش تۇيغۇسى ئىگىلەپ بولغانىدى. «مېنى نېمە ئۈچۈن ياقۇپبەگنىڭ قىلىچى ئاستىدىن قۇتۇلدۇرۇۋالدۇ» دېگەن ئويلىنىشلار نەتىجىسىدە كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر يېرىدە

چۆكۈپ تۇرغان گۇمانمۇ ئەمدى ئاستا-ئاستا لەيلەپ چىقماقتا ئىدى.

لېكىن، ئۇ «قانداق ئادەم بولسا بولسۇن، بەرىبىر ئۆيۈمگە كەلگەن مېھمان ئەمەسمۇ؟» دەپ ئويلىدى - دە، ھاكىمبەگنىڭ ئالدىغا داستىخان سېلىپ چاي قۇيۇشنى مۇۋاپىق كۆردى. نىياز ھېكىمبەگ گەپ ئارىلىقىدا ئوردا تېۋىپقا تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ تومۇرىنى تۇتتۇردى. قىلىشىدىغان گەپ بىر يەرگە بېرىپ قالغاندا نىياز ھېكىمبەگ چاي قۇيۇپ، ئۇنى - بۇنى توشۇپ يۈرگەن شېرىپ شەيتاننى ئىما قىلىپ تۇرۇپ خۇپسەنلىك بىلەن سورىدى:

— تەقسىر، ئۇ كىشى كىم بولىدىكىن؟

تۆمۈر خەزىنىچىبەگ جاۋاب بېرىپ دېدى:

— ھە، مۇنۇ شىرىۋاخۇننى دېدىلىمۇ، ئۇ بىزگە ئانا جەمەت تۇغقان كېلىدۇ، ئىگىلىكىمنىڭ خوجىدارلىقىنى قىلغاچ ئاتلارغا قاراۋاتىدۇ.

— ھە، شۇنداقمۇ تېخى، — نىياز ھېكىمبەگ شېرىپ شەيتانغا لاپ قىلىپ كۆز تاشلىۋالدى - دە، تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ قۇلىقىنى چىشلىۋالغۇدەك يېقىن كېلىپ پىچىرلىدى، — تەقسىر، يۇرت ئىشى توغرۇلۇق ئازراق مەسلىھەتىم بار ئىدى، كۆرگەنلا ئادەمگە ئىشىنىپ بولمايدۇ بۇ كەمدە...

تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ھاكىمبەگنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى چۈشەندى، «ھېچقىسى يوق، ئۇ ئىشەنچلىك ئادەم» دېمەكچى بولدىيۇ، كۆڭۈلچەكلىكى يەنە ئۈستۈن كەلدى، شېرىپ شەيتاننى ئاتلارغا قاراپ بېقىشقا بۇيرۇۋەتتى. نىياز ھېكىمبەگ ئۇ ئىشىكتىن چىقىپ بولغۇچە كەينىدىن قاراپ تۇردى ۋە:

— رەئىس بېگىم — دېدى ئېھتىيات قىلغاندەك پەس ئاۋاز بىلەن، — ئۆزلىرى شەرىئەت ئىلمىدا يېتىشكەن ئادەم، دىنىي ئىسلامنىڭ قائىدە-مىزانلىرى سىلىگە بەش قولدەك تونۇش، بىلىمەن، نىكاھسىز بىر ياستۇققا

باش قويغان بىدئەتلەرگە قانداق جازا جايىزكىن؟

— ھاكىمبېگىم، ئەجەب بۇنى سوراپ قالدىلىغۇ؟

— ئۇنداق بولسا ئۇچۇقىنى ئېيتاي، تەقسىر، نىكاھسىز بىر ئۆيگە كىرىۋالغان ئاشۇنداق ئىككى مۇرتەد قولىمىزغا چۈشۈپ قالدى. ئۇلارغا جازا بېرىش ئەلۋەتتە رەئىسنىڭ ئىشى. قازى رەئىسنىڭ، ئۆزلىرى ئۇلارنىڭ گۇناھىنى دەڭسەپ بېقىپ بىر جازا ھۆكۈم قىلغايلا. بۇ جازا شۇنداق بىر جازا بولسۇنكى، پۈتكۈل يۇرت ئەھلى ئىبرەت ئېلىپ، ئىككىنچى بۇنداق جىنايەتنى سادىر قىلمايدىغان بولسۇن.

— خوش، كىتابتا شۇنداق قەيت قىلىنىدۇركى، بۇنداقلارنىڭ يۈزىگە كۆيە سۈركەپ، ئېشەككە تەتۈر مىندۈرۈپ سازايى قىلماق، يا كۆشۈككە سېلىپ چالما - كېسەك قىلماق كېرەك! شەرىئەتنىڭ جازاسى مانا مۇشۇ!...

كۆپ ئۆتمەي، نىياز ھېكىمبەگ ئەللىك نەچچە ئادەم قاتناشقان كاتتا بىر كېڭەش ئۆتكۈزدى. كېڭەش ئاخىرىدا توقۇمدەك بىر كىتابنى قولتۇقىغا قىستۇرۇۋالغان مۇفتى ئاخۇنۇمغا سۆز بەردى. مۇفتى ئاخۇنۇم ئايال زاتىنى تالىشىپ دۈشمەنلىك قىلىشقان قابىل بىلەن ھابىلنى[1] خوتۇن ئالدىدا ئازغان ھارۇت بىلەن مارۇتنى[2] تىلغا ئېلىپ شەھۋەتپەرەسلىكنىڭ چوڭ گۇناھ بولىدىغانلىقىنى دەلىللەپ ئۆتتى. ساقىسىز بولۇپ قېلىپ كېڭەشكە

---

① قابىل بىلەن ھابىل — ئىسلامنىڭ يارالمىش قىسسەلىرىدە قابىل، ئىقلىمە، دەممە، ھابىل — ئادەم ئەلەيھىسسالام بىلەن ھەۋۋا ئانىنىڭ پەرزەنتلىرى. ئادەم ئەلەيھىسسالام بىلەن ھەۋۋا ئانا قابىل بىلەن قوشكېزەك تۇغۇلغان ئىقلىمەنى ھابىلغا ئېلىپ بەرگەن، ھابىل بىلەن قوشكېزەك تۇغۇلغان دەممەنى قابىلغا ئېلىپ بەرمەكچى بولغان. لېكىن قابىل ئىقلىمەنى ئېلىشتا چىڭ تۇرغان ۋە شەيتان ۋەسۋەسىسىگە كىرىپ ھابىلغا دۈشمەنلىك قىلغان. ھابىل جاڭگالدا قوي بېقىۋاتقاندا ھابىل كېلىپ ئۇنى تاش بىلەن ئۇرۇپ ئۆلتۈرگەن.

② ھارۇت — مارۇت — ئىسلام رىۋايەتلىرىدىكى ئىككى پەرىشتە، ئاللا ئۇلارنى سىنىماق بولۇپ يەر يۈزىگە چۈشۈرگەن، ھارۇت مۇفتى بولغان. ئۇلار بىر بۇزۇق خوتۇنغا ئالدىنىپ ئاسىي بولۇپ كەتكەن.

كېلەلمىگەن قازى رەئىسكە ۋەكالىتەن «گۇناھكارنىڭ يۈزىگە كۈيە سۈرتۈلۈپ، كۆشۈككە سېلىنىپ، بىر ھەپتىگىچە چالما-كېسەك قىلىنسۇن» دەپ كېسىم چىقاردى. بۇ كېسىم شۇ كۈنىلا توپاق مىنىۋالغان ئوردا جاكارچىسى ئارقىلىق يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغان جىمى پۇقرالارغا ئاڭلىتىلدى. يۈزىگە قويۇق كۈيە سۈركەلگەن بىر ناتونۇش ئايال ئولتۇرغۇزۇلغان چوڭ كۆشۈك ئەتىسى ئەتىگەندىلا شەھەرنىڭ ئەڭ قايناق بىر كوچىسىغا ئېلىپ قويۇلدى.

قىرىق بىرىنچى باب

قىلتاق

ئەتىياز كېتىپ، ياز كەلدى، تاغ ئارىسىدا پەقەت ئىككى ئايلا مېھمان بولغان ياز ئىسسىقمۇ ناتونۇش قىز - يىگىتلەرنىڭ تەبەسسۇمىدەك ھەش-پەش دېگۈچىلا ئۆتۈپ كەتتى. يۇرت تەرەپتىن يۇرت ھىدىنى، يۇرت ئەھلىنىڭ ئىللىق دەملىرىنى، گۈل - گىياھلارنىڭ خۇش بۇيىنى ئەكېلىدىغان ھارارەتلىك شامال شىپا تاپقان بىمارنىڭ ئىسسىتمىسىدەك ئاستا - ئاستا سوۋۇشقا باشلىدى. قاپتاللاردا سوغۇق شامال ئاۋۇدى، ئېقىنلارنىڭ چەت - ياقىلىرى ئەينەكتەك نېپىز مۇز تۇتتى. تاغ چوققىلىرىدا تومۇز تەپتىنىڭ ئۆرلىشىگە ئەگىشىپ كىچىكلەپ بارغان ئاپئاق قار دۆۋىلىرى يەنە چوڭايغىلى تۇردى. بىراق، تەبىئەت پەسلىگە باقمىدىمۇ يا پەسىل تەبىئەتنىڭ تىزگىنىگە بوي بەرمىدىمۇ، چاقارتاغ مازىرىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىن ئۆتىدىغان بوغۇز دەرياسى كۆز ئايلىرىنىڭ يېقىنلىشىۋاتقىنىنى سەزمىگەندەك، بىر خىل شارقىراپ ئېقىۋاتاتتى. ئىككى تاقىر جىلغا ئارىسىدىن ئوقتەك ئېتىلىپ چىقىپ، ئەگمىدىكى قىيا تاشقا شىددەت بىلەن ئۇرۇلىدى-

خان سۇ، ھېلىھەم تۇگمەن ئاۋازىدەك گۈلدۈرلىگەن سادا تارقىتاتتى. مەۋسۇم سۇپەتلىرىگە مۇخالىپ كېلىدىغان بۇنداق بىنورمال ھالەتنى كۆر- گەن مۇساپىرلارنىڭ بىرى:

— دەريا سۈيى بۇ ۋاقىتتا كەلگەندىمۇ تارتىلاي دېمەيۋاتىدۇ. يېقىن كەنتلەردىكى ئۆرۈكلەرنىڭ ئىككىنچى قېتىم چېچەكلەپ كەتكىنىنى دېمەمە- سىلەر تېخى، بوۋام ماڭا دېگەن. بۇلارنىڭ ھەممىسى نەسلىكنىڭ بېشارى- تى، نەس يىلدا ئادەمنى نەس باسماي قالمايدۇ ئاغىنىلەر، — دەپ ئۆزىگىمۇ، كۆپچىلىككىمۇ قورقۇنچ سالاتتى.

— ئاغزىڭنى ئۇششۇتمە، ئاداش، ئادەمنى يىغا باسقاندەك، تاغلارنىمۇ يىغا باسىدىغان چاغلار بولىدۇ، بەلكى تاغلار يىغلاۋاتىدىغاندۇ، يىغلىسا تاغ يىغلاپتۇ، بىزنى نېمىدەپ نەس باساتتى، — دەيتتى يەنە بىر مۇساپىر ئاغىنىسى بىلەن چېقىشىپ.

مەيلى تاغ يىغلىسۇن ۋە مەيلى ئۆرۈك، شاپتۇللار قايتا چېچەكلەپ كەتسۇن، بۇ تەبىئەتنىڭ ئىشى. كىمنى نەس باسىدۇ، كىمنى باسمايدۇ، بۇمۇ تەقدىر ئىلاھىنىڭ خاھىشىغا باغلىق نەرسە. بىراق ئۇتراپ قىلماي بولمايتتىكى، يىغلاڭغۇ تاغنى، تاغ باغرىدىكى قەدىمىي مازارنى ماكان تۇتۇپ ياتقىنىغا بىر نەچچە ئاي بولغان بۇ بىر توپ مۇساپىرنىڭ ئىشى راستىنلا ئوڭغا تارتمايۋاتاتتى. قاراڭغۇ تاغقا ئەۋەتىلگەن ئادەملەرنىڭ ئىككىلا قېتىم ھاشار بېگىنىڭ چاڭگىلىغا چۈشۈپ قېلىشى، تۆمۈرچى، قونداقچى دېگەندەك بىرقانچە غوللۇق ھۈنەرۋەننىڭ تاغ ھاۋاسى ۋە جاپا- سىغا كۆنەلمەي پېشىنى قېقىپ كېتىپ قېلىشى قاتارلىق كۆڭۈلسىزلىكلەر مەلۇم نەسلىكتىن دېرەك بېرەتتى. قىسقىسى، بويا، پىشە، چىرا، چاقار ۋە يۇرۇڭقاشتىن كېلىپ سەپكە قوشۇلغان ئىككى يۈزچە ئادەم ئايمۇھەممەت- لەرنىڭ سىپىنى زورايتقاندىن ئۆزگە، بۇ يەرگە كېلىدىغان ئادەملەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلۈپ قالغانىدى. سوقۇلغان نەيزە - قىلىچ، ياسالغان ئوق-كە- رىچلەر مۇشۇنچىلىك ئادەم ئۈچۈن ئاران يېتەتتى. نۇرى، چاقار كەنتلىرى

ئارقىلىق كېلىپ قوشۇلغان يەنە ئەللىكچە ئادەم ئۆزلىرى ئەكەلگەن تاياق-چوقماقلارنىلا كۆتۈرۈپ يۈرەتتى. دۇنيا - تىلاۋەتتىن كېچە - كۈندۈز باش كۆتۈرمەيدىغان دەۋرىشلەر بولسا قولىغا قورال ئالغىلى ئۇنىماي، جۇدا قىلىپ، ياغ پۈركۈتۈپ ئىمان كۈچى بىلەن ئۆچ ئېلىشتا چىڭ تۇرۇۋاتاتتى. ھالقا سېلىپ، كېپەك كۆيدۈرۈپ نىياز ھېكىمبەگنى قارغاپ، مازار غوجامغا دادلىغىنى داتلىغانىدى.

ئۇلار قاراگۇغ تاغدىكى ئالتۇن كانىغا ئۇچىنچى قېتىم ئەۋەتكەن ئادىمىنىڭ قايتىپ كېلىشىنى ۋە دەريا سۈيىنىڭ تارتىلىشىنى كۈتۈپ تۇرغان كۈنلەردە تاڭغا بىر خۇش خەۋەر ھەم بىر شۇم خەۋەر تەڭلا يېتىپ كەلدى. بۇ خەۋەرلەر ئۇلارنى خېلىلا گاڭگىرىتىپ قويدى.

— بىر ھەپتىدىن كېيىن تاغ تەرەپتىن تۆت يۈز ھاشارچى كېلىدىغان بولدى. ئۇلار قاش دەرياسىنىڭ سۈيى تارتىلغاندىلا ئاندىن بۇ تەرەپكە ئۆتەلەيدىكەن،— دەپ خۇش خەۋەر ئەكەلدى قاراگۇغ تاغدىن قايتىپ كەلگەن بىرەيلەن. خوتەن شەھىرىدىن «يا ئۆلۈم يا كۆرۈم دەپ يولغا چىققان» يەنە بىرەيلەن، بۇ يەرگە يېتىپ كېلىپ ئايمۇھەممەتنى خالىي بىر يەرگە باشلاپ باردى - دە، قويندىن لاتىغا يۆگەلگەن كىچىككىنە بىر چويۇن چىراغنى چىقىرىپ ئۇنىڭغا كۆرسەتتى. ئايمۇھەممەت چىراغنى قولىغا ئېلىپلا ئۇنى تېخى بىر يىل ئىلگىرىلا تۆمۈر خەزىنىچىبەگكە ئۆز قولى بىلەن قويۇپ بەرگىنىنى يادىغا ئالدى ۋە چىراغ ئەكەلگۈچىگە سوئال نەزەرىدە تىكىلدى.

خەۋەرچى چىراغ ئارقىلىق تونۇشلۇق بېرىپ، كېلىش مۇددىئاسىدىن ئايمۇھەممەتنى ۋاقىپلاندۇردى - دە، تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ «ئۆلتۈرگەن بولسا قويىسۇن، قويىقان بولسا ماڭسۇن، ماڭغان بولسا يوگۇرسۇن، گۇلئا-يىمخانىنىڭ جېنى تېنىدە بارىدا قوتۇلدۇرۇۋېلىشنىڭ ئامالىنى قىلسۇن» دېگەنلىكىنى ۋە ۋەقەنىڭ ئۆتمۈشىنى ئېيتىپ بەردى.

ئايمۇھەممەتنىڭ كۆزىدىن كەلكۈندەك ياش كەتتى. قۇلاققا مۇشت

ئۇرغاندەك ئاڭلانغان بۇ شۇم خەۋەر بىردەمدىلا قاۋۇل ئۇستىنىڭ، ئاقمول-لامىنىڭ، ئابدۇسادىقنىڭ قۇلاقلىرىغىچە يېتىپ باردى. ئايمۇھەممەت ئاتا-بالا يىلتىزىغا ھەرە قويۇلغان سەگۈدەك بىر - بىرىگە يىقىلىپ، قۇچاقلىشىپ يىغلاپ كېتىشتى. چوڭ بىر كېلىشمەسلىكنىڭ ئالامەتلىرىنى سەزگەن دەرۋىشلەرمۇ چۆچۈگەن ھالدا ئىبادەتنى تەرك ئېتىشتى.

— دادا، ئەمدى پىچاق سۆڭەككە يەتتى،— دېدى ئايمۇھەممەت يىغىدىن بوغۇلۇپ تۇرۇپ،— دەرھال خوتەنگە بېرىپ نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئەدىبىنى بەرمىسەك سىڭلىم ئۇنىڭ قولىدا ناھەق ئۆلۈپ كېتىدۇ.

قېرىنداشلىق مېھرىگە سېغىنىش ئوتلىرى قوشۇلغان مۇشۇ مىنۇتلاردا سىڭلىسىنىڭ نىياز ھېكىمبەگنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىشى ئۇنىڭغا قاتتىق تەسىر قىلغانىدى. ئۇ ئەسەبلىرى كاردىن چىققاندەك ئۆزىنى يوقىتىپ، ئاياغلىرىنى توختىماي يەرگە ئۇراتتى. دادىسىنىڭ بىلەكلىرىنى سىلكىپ تۇرۇپ ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن مۇراجىئەت قىلاتتى.

ئادەتتە سىلىق - سىپايە، كەم سۆز ئايمۇھەممەتنىڭ ئەقلىدىن ئازغاندەك بىچارە ھالغا چۈشۈپ قالغىنىغا چىداپ تۇرالمىغان ئاقمۇللام جامائەتكە قاراپ دېدى:

— جامائەت، ھاقارەت، خورلۇق دېگەن مانا مۇشۇ، ھەرقانداق ئىشنىڭ ۋاقتى - سائىتى بولىدۇ، بۈگۈن گۈلئايىمخاننى قۇتۇلدۇرۇشنىڭمۇ، لەنىتى نىياز ھېكىمبەگنىڭ جاجىسىنى بېرىشنىڭمۇ تازا ئوبدان پەيتى. ئېمىشقا دېسەڭلار، نىياز ھېكىمبەگ چالما - كېسەك قىلماقچى بولغان بۇ ئاجىزەنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ، يۇرتداشلىرىنىڭ بۇ يەردە پەيت كۈتۈپ تۇرغىنىنى زىنھار ئۇقمىغان گەپ، بولمىسا ئۇ بۇنچىلىك ھەددىدىن ئېشىشقا پېتىنالمايتتى. ئۇنىڭ غەپلەتتە ياتقان پەيتى دەل بىزنىڭ قول سالىدىغان پەيتىمىز، مېنىڭچە ۋاقىتنى ئەمدى كەينىگە سۈرمەيلى.

— ئاقمۇللام دۇرۇس گەپ قىلدى، نىياز ھېكىمبەگ جەزمەن غەپلەت-تە قالغان گەپ. خوتەنگە مۇشۇنداق ۋاقىتتا ئېگىش قىلمىساق، كېيىن

پۇشايماننى ئالدىغان قاچا تاپالماي قالىمىز، ئاغىنىلەر!

مەيدىسىگە ئۇرۇپ ئوتتۇرىغا چىققان ساقاللىق دەرۋىشنىڭ كەسكىن ئىپادىسى غۇلغۇلىنى ئەۋجىگە كۆتۈرۈۋەتتى:

— ئۇلۇغ ئاللا ھەق - ئادالەت يولىدا تەۋەككۇل قىلغۇچىلارنى دوست تۇتىدۇ، بىزمۇ تەۋەككۇل قىلىلى، ئاغزىمىزدا ئىمان، قولىمىزدا قورال تۇرغان يەردە يەنە نېمىدىن قورقاتتۇق؟

— شۇنداق قىلىلى، بۇ تاغدا يېتىۋەرگۈچە تەۋەككۇل قىلىپ باققانمۇ تۈزۈك!

- نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئۆلۈمتۈك لەشكەرلىرىدىن قورققان جاننى ئىتقا تاشلاپ بەرگۈلۈك!

يېنىدا دادىسى بولمىغىنىدا، ئايمۇھەممەت پەيمانى توشۇپ تاغۇتاش-لارنى كۆكۈم - تالقان قىلىۋەتكۈدەك ئەلپازدا تۇرغان بۇ ئەزىمەتلەرنى باشلاپ خوتەن تامان يۈرۈپ كەتكەنمۇ بولاتتى. شۇڭىنىسى، دادىسى يېنىدا بار— دە! شۇنداقتىمۇ ئۇ نەرە تارتىشىۋاتقان پىدائىيلارنىڭ يۈرەك ساداسىنى ئاڭلاپ تۇرۇپمۇ لام - جىم دېمەي، يۇم-يۇم يىغلاۋاتقان دادىسى-نىڭ ئاياغلىرىغا خۇددى ھەشقىپىچەكتەك ياماشتى - دە:

— دادا، بىزگە دۇئا بەرسىلە، سىڭلىمنىمۇ قۇتۇلدۇرۇپ قالايلى، ئۇ لەنىتىگىمۇ مۇشتىمىزنىڭ تەمىنى تېتىتىپ قويايلى،— دېدى يالۋۇرۇپ.

قاۋۇل ئۇستا ئوغلىنى يۆلەپ تۇرغۇزدى -دە، ئۇنىڭ ياشلانغان كۆزلىرىگە قارىدى. ئوغلىنىڭ كۆز گۆھىرىدە كۆرمىگىلى ئىككى يىلچە بولغان ئامراق قىزىنىڭ سۈرىتىنى كۆردى. ئۇ بىچارە كۆلىدىن توقۇلغان چوڭ كۆشۈكتە دۈگدەرەپ، تۈگۈلۈپ ئولتۇراتتى. ئۇن تۆت كۈنلۈك تولۇن ئايدەك جامالى قويۇق كۆيە ئاستىدا نۇرسىزلانغان، قار - يامغۇردەك ئۇچۇپ كېلىۋاتقان تاش بوران باش-كۆزىنى تارغاق سالغاندەك تىلغۇۋەت-كەندى. پېشانىسىدىن شورۇلداپ قان ئېقىۋاتاتتى. زۇلمەتتەك قارا كۆيە ئارىسىدا خۇددى سىيادان ئىچىگە تاشلاپ قويۇلغان بىر جۈپ خرۇستالدەك

پارقىراپ تۇرغان كۆزلىرى تاغ تەرەپكە، ئۆزىگە قاراپ قېتىپ قالغانىدى. بۇ كۆزلەردىن ئېتىلىپ چىققان پاك نۇر ئىچىدە تەلمۈرۈش، ئۈمىد، ئىلتىجا ئەكس ئېتەتتى. قارا تۇپراق ئۈستىگە تاشلانغان قىزىلگۈل غۇنچىسىدەك لەۋلىرى «دادا، ئاكا، سىلەر قەيەردە، مەن سىلەرنى سېغىندىم، سىلەر بىلەن دىدارلاشقۇچە ئۆلۈپ كەتكۈم يوق، چاپسان كېلىپ قۇتقۇلدۇرۇۋې-لىڭلار» دەپ مىدىرلاۋاتقاندەك قىلاتتى.

شۇنداق، قىزنىڭ قىل ئۈستىدە قالغان ھايات - ماماتى بىر ھېسابتا قاۋۇل ئۈستىنىڭ ئالقىنىدا ئىدى. ئۇ ئۇۋغا تەمشىلىپ قانات راسلاپ تۇرغان قارچىغىدەك بىتاقەت بولۇۋاتقان ھەمراھلىرىغا بىرلا ئىشارەت قىلسا كۇپايە قىلاتتى. ئۆزىمۇ، قىساس ئوتىدا پۇچۇلىنىۋاتقان بۇ بىر توپ قارچىغىمۇ ئۇدۇل خوتەنگە قاراپ ئۇچقان، قاغا - قۇزغۇنلارنىڭ بېشىغا بېگىزدەك ئۆتكۈر تىرناقلىرىنى سانجىپ؛ ئامبۇردەك قامال سالغانمۇ بولات-تى. بىراق، بۇنداق ئاددىي ئىشارەتنىڭ ۋەزنى تۇگمەن تېشىدىنمۇ ئېغىر ئىدى. ھەمراھلىرىنىڭ، خوتەن زېمىنىنى ناپاكلارنىڭ تاپىنى ئاستىدىن قۇتقۇلدۇرالايدىغان بۇ ياش كۈچنىڭ تەقدىرى بىلەن ئوينىشالمايتتى. شۇ تاپتا، ئۇنىڭ كاللىسىدا نىياز ھېكىمبەگنىڭ سانى نامەلۇم لەشكەرلىرى بىلەن ئۆز ھەمراھلىرى ئارىسىدا خىيالەن بىر جەڭ كېتىپ باراتتى. ئۇنىڭ قىياس ئاسمىنىدا بەزىدە پارچە - پارچە قارا بۇلۇتلار پەيدا بولۇپ، نۇسرەت قۇياشىنىڭ يۈزىنى توسۇۋالاتتى. بەزىدە ئۈمىد شامىلى كۆتىرى-لىپ بۇ بۇلۇتلارنى سۈرۈپ تاشلايتتى، بۇلۇتلارنىڭ ئورنىدا «يالت» قىلىپ ئىشەنچ ئوتى چاقناپمۇ قالاتتى. بىراق، توختالغۇسى يوق بۇ ھال ئەتىيازدىكى تاغ ھاۋاسىدەك ئۆزگىرىپلا تۇراتتى.

قاۋۇل ئۈستىنىڭ: «قىزنىقانلىق قىلىپ قويۇپ پۇشايماندا قالمايلى، ئۆزىمىزنى چاغلاپ بېقىپ ئاندىن بىر قارارغا كېلەيلى» دېگۈسىمۇ كەلدى. بىراق، بېشىدىن بىر چېلەك قىزىل بوياق تۆكۈۋەتكەندەك قانغا بويالغان قىزى ئۇنىڭ ئوي - خىيالىنى تامامەن بەند قىلىۋالدى. قىزنىڭ ئېچىنىش-

لىق ئۇلتىجاسى قولاق تۈۋىدە جاراڭلاۋەردى. نىياز ھېكىمبەگ ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا چىشلىرىنى ھىڭگايتىپ، قان يۇقى ئاغزىنى بىر گەز كېلىدىغان ئۇزۇن تىلى بىلەن يالاۋاتقان يىرگىنچلىك يالماۋۇز قىياپىتىدە پەيدا بولدى. جەننەتتىنمۇ يا باشقا بىر تەرەپتىنمۇ، يارمۇھەممەتنىڭ قىساس نىداسى ئاڭلاندى، بۇ نىدا ئۇنى بىر ئېغىز سۆزىگە تەلمۈرۈپ تۇرغان ئوغلى ۋە سەۋر قاچىسى تاشاي دەپ قالغان ھەمراھلىرىغا يۈزلەندۈردى، ئۇ:

— ئۇلۇغ پەرۋەردىگار، دوستۇڭ مۇھەممەتنىڭ يولىنى تۇتۇپ غازات تونىنى كىيدۇق، مەقسەتلىرىمىزگە قانات، بىلەكلىرىمىزگە كۈچ-قۇۋۋەت ئاتا قىلغايسەن، دۈشمەنلىرىمىز ئالدىدا شەرمساز قىلمىغايسەن،— دەپ دۇئا قىلدى ...

ئۇلار يولغا چىقتى. ئىككى ئاياغلىق ئۇزۇن پاۋان ملتىقى، قىلىچ-نەيزە ۋە تاياق- توقماق كۆتۈرۈۋالغان كىشلەر توپى دەريا سۈيى تارتىلىپ، ئېقىن مىقدارى ئەڭ تۆۋەن چەككە چۈشكەن پىشىن ۋاقتىدا دەريادىن ئۆتۈپ، تاغ ئارىسىغا كىرىپ كېتىشتى. قاۋۇل ئۇستىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ئۇلار تاغ ۋە ساي يولى ئارقىلىق ئۇدۇل يۇرۇڭقاشقا چۈشمەكچى بولۇشتى. ئەگەر يولنىڭ ئاسنىنى تاللاپ چىرا ياكى لوپنى بېسىپ ئۆتسە ئوخلاپ ياتقان يىلاننى ئويغىتىپ قويۇشى، بۇ يۇرتلاردىكى بەگ- توقسابالار بىلەن ئېلىشىشقا مەجبۇر بولۇشى مۇمكىن ئىدى. ئەڭ يامنى ۋاقىت ئۇزىرۇپ، كېتىپ، ئۆزلىرىنىڭ بېسىپ كېلىۋاتقىنى نىياز ھېكىمبەگكە ئاڭلىنىپلا قالسا ئىش بۇزۇلۇپ، چاتاقنىڭ چوڭى چىقاتتى.

تاغدىن كېلىۋاتقانلار چىرا دەرياسىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىنى بويلاپ بىر كېچە-كۈندۈز يول يۈردى. ئاندىن بىراقلا كۈنپېتىشقا بۇرۇلۇپ، لوپ تاغلىرى ئارقىلىق ئاچچىق دەرياسىنىڭ بېشىدىن كېسىپ ئۆتتى، ئۈچىنچى كۈنى تاڭ بىلەن تەڭ يۇرۇڭقاش بازىرىغا كېلىپ چۈشتى.

بىراق يۇرۇڭقاش بازىرىنىڭ مازاردەك چۆلدەرەپ قالغىنى ئۇلارنى بەكلا ھەيران قالدۇرۇۋەتتى. خوتەن شەھرى بىلەن يۇرۇڭقاش دەرياسى

ئارقىلىق ئايرىلىپ تۇرىدىغان بۇ كوچۇم بازار ئادەتتە ئوخچۇۋاتقان بولاق-تەك قايناپ تۇراتتى. بۇرۇنقى چاغلاردىكى ئاۋات مەنزىرىنى كەلمەسكە كەتتى دىگەندىمۇ، لېكىن بوران ئالدىدىكى جىمجىتلىققا ئوخشاپ كېتىدى-غان بۇ خىل سۈكۈنات كىشىگە غەيرىيلىك تۇيغۇسىنى بېرەتتى. تاڭ تولغىقىدا قىينالغان قۇياش چۈيۈندەك ئېغىر بۇلۇتلارنى يېرىپ چىقىپ نەيزە بويى ئۆرلەپ قالغىنىغا قارىماي، ئەخلەتلىكلەردە دان تاتىلاپ يۈرگەن بىرقانچە توخۇ ۋە سوگەك ئىزدەپ ئاۋارە بولۇۋاتقان لالما ئىتتىن ئۆزگە بىرەر جانلىقنىڭ سايىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. يول بويىدىكى ئېرىقلاردا ئېقىۋات-قان سۇ شارقىراشلىرىنى توختاتقانىدى. يوپۇرماقلىرىغا بىمەھەل سېرىقلىق يەتكەن دەل - دەرەخلەر تۇيۇقسىز يۈز بېرىدىغان پارتلاشتىن قورقۇپ قولاقلىرىنى يوپۇرۇۋالغان ئادەمدەك، ئازراقمۇ لىكشىپ قويمايتتى. خوتەن-دىن كۇنچىقىشتىكى يۇرتلارغا، كۇنچىقىشتىكى لوپ، چىرا، كېرىيە ھەتتا چەرچەن، چاقىلىقلاردىن خوتەن شەھىرىگە ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان تۆگە كارۋانلىرىنىڭ، رەۋەندە ئېشەكلىرىنىڭ ئاياغ ئىزى ئۈچكەن، داپ چالغان-دەك دىگگىرلاپ تۇرىدىغان كولدۇرمىلارمۇ ئېچىگە قوغۇشۇن قۇيۇۋەتكەن-دەك جىمىپ كەتكەنىدى.

«تووا، بۇ نېمە كارامەتتۇ، يۇرۇگقاشلىقلارنى مالائىكىلەر ئاسمانغا ئاچىقىپ كەتتىمۇ يا يەر دەم تارتىپ كەتتىمۇ؟»

دەل شۇ چاغدا، ئەتىگەنلىك شەپەقنىڭ قىزىللىقى يوقالمىغان ئاسمان-دا قاياقتىن كەلدىكىن، ھەددى - ھېسابسىز توك قاغىلار پەيدا بولدى. قاغىلار قولاقنى ئاغرىتقۇدەك قاقىلدىغان پېتى بازار مەركىزىدە داگگېتىپ قالغان ئادەملەرنىڭ بېشىدا بىر نەچچە قېتىم پىرقىراپ چىقتى-دە، ئاستا-ئاستا كۆزدىن غايىب بولدى.

قاۋۇل ئۇستا بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئالقىنىنى پېشانىسىگە سايىۋەن قىلىپ تۇرۇپ قاغىلارغا قارىدى، يۈرىكى بىر ئۆرۈلۈپلا يەنە جايىغا چۈشتى. قانداقتۇر بىر دۈرۈتنى تەكرارلاپ قاق ناشتىدا قاقىلدىغان شۇم قاغىلارنى

قاغۇەتكەندىن كېيىن، يول يۇرۇپ ھالدىن كەتكەن ئادەملەرگە نەزەر سالدى. بەزىلەر دەرەخلەرگە يۆلىنىپ ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. بەزىلىرى نەيزە-لىرىگە تايىنىپ ئارام ئېلىۋاتاتتى. يەنە بەزىلىرى ئۇزۇمدەك - ئۇزۇمدەك قاپىرىپ چىققان ئاياغلىرىنى ئۇۋۇلاپ ئولتۇراتتى. ئۇ غوژمەكلىشىپ ئول-تۇرغان تۆت-بەش كىشىنىڭ ئالدىغا باردى - دە، زوڭزايدى:

— بۇ يەردىكى غەلىتىلىكمۇ، شۇم قاغىلارنىڭ قاق ناشتىدا قاقلىدى-شىمۇ ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى ئەمەس. خوللاس، ھەممىمىز تۇيۇق يولغا كىرىپ قالغۇچە بىرىمىز دەرد تارتقىنىمىز تۈزۈك. مۇنداق بولسۇن، سىلەر كەينىڭلارغا قايتىپ، ئامال بار ئاچچىق دەرياسىنىڭ بېشىغا ئۆتۈپ كېتىڭلار، مەن يەيدىغاننى يەپ، ياشايدىغاننى ياشاپ بولغان ئادەم، تەۋەككۈل قىلىپ شەھەرگە يالغۇزلا كىرەي، پېشانەم ئۇڭ بولسا قىزىمنى قۇتۇلدۇرارمەن، بولمىسا تەقدىرىمدە پۈتۈلگىنىنى كۆرەرمەن. بۇنىڭغا نېمە دەيسىلەر؟— دېدى ئۇ ئايمۇھەممەتكە، ئاندىن ھەمراھلىرىغا ئۆتۈنۈش نەزەرى بىلەن قاراپ.

— دادا، بۇ نېمە دېگەنلىرى، قايتىدىغان ئىش بولسا باشقىلار قايتسۇن، لېكىن مەن سىلى بىلەن بىللە بارىمەن،— دېدى ئايمۇھەممەت دادىسىنىڭ گېپىگە ئېتىراز بىلدۈرۈپ. ئارقىدىنلا ئاقمۇللامۇ گەپ قىستۇ-رۇپ دېدى:

— كەينىمىزگە قايتساقمۇ بۇ ھالىمىز بىلەن بەربىر ئاتقا يېتىپ بارالمايمىز، ئۇبدان پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويۇپ، ئەل - جامائەت ئالدىدا لەت بولغاندىن كۆرە، ئاللاغا سېغىنىپ جېنىمىزنى تىكىلى!

— يۇرۇڭقاش دېگەن ئۆز يۇرتۇم، بۇ يەردە قېلىپ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىم بىلەن كۆرۈشمەن دېسەممۇ سىلەر خاپا بولۇپ كەتمەيسىلەر، ئەمما مەن ئۇنداق قىلمايمەن، ئىككى يىلدىن بېرى يېمىگەن مانتىنىڭ پۇلىنى تۆلەپتىمەن، ئەمدى سىلەر بىلەن بىللە بېرىپ، پېشانەمگە پۈتۈل-گەننى كۆرەي دەيمەن…

ھاسىغا تايىنىپ دىڭگوسلاپ يېتىپ كەلگەن ساقاللىق دەرۋىش گەپ قىلىۋاتقان ئابدۇسادىقنى ماختىغاچ، توپ ئارىسىغا سىغدىلىپ كىردى:

— نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بىز دەرۋىشلەرمۇ بىكار ياتمىدۇق، ئاللا ئاھۇزارىمىز ۋە تائەت- ئىبادىتىمىزنىڭ ساۋابى ئۈچۈن بولسىمۇ بىزگە ئۇگايلىق بېرىدۇ. مېنىڭچە، قايتساق تەڭ قايتىلى، شەھەرگە كىرسەك تەڭ كىرىلى. ياخشىسى، قۇرئان تۇتۇپ قەسەم قىلغانىكەنمىز، كەينىمىزگە قايتمايلى،— دېدى كەسكىن قىلىپ.

جامائەت ئايمۇھەممەت ۋە ساقاللىق دەرۋىشنىڭ ئېيتقانلىرىنى بىر ئېغىزدىن قوللاپ - قۇۋۋەتلىدى. قاۋۇل ئۇستىمۇ لەۋلىرىنى چىشلىرى يېتىپ كەتكۇدەك قاتتىق چىشلىدى - دە، جامائەت رايىغا رازىلىق بىلدۈر-دى. يورۇڭقاشتىن كۈن قايرىلغان چاغدا يولغا چىققان بۇ كىشلەر تۈپتۈز يۈزى جەگدىن كېيىنكى جەگگاھتەك قىزارغان چاغدىلا يورۇڭقاش دەريا-سىنىڭ بويىغا يېتىپ كېلىشتى.

دەريا قىرغاقلىرىمۇ، دەريا سۈيىمۇ شەپەق سۈغا چۆمۈلگەندەك رەڭ ئالغاندى. پەسىل خاھىشىغا بوي بەرمەي ئۇق سۈرئىتىدە ئېقىۋاتقان دەريا سۈيى قويۇق قارا يىلتىزلار چىرمىشىپ كەتكەن بوز توپىلىق قىرغاقتا ھەدەپ ئۆزىنى ئۇراتتى. يورۇڭقاشنىڭ ئۆيدەك - ئۆيدەك زور دولقۇنلارنى ئاسمانغا ئېتىپ، ئالا توپاقتەك ھۆركىرەپ ئاقىدىغان كەلكۈن مەزگىلى ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ قېتىمدىن ئۇ قېتىمغا كۆز يەتمەيدىغان ئېقىن شىددىتىنى ھەرگىز سەل چاغلىغىلى بولمايتتى. دەريا قىرغىقىدا كېمىچىلەرمۇ، كېمىچىلەرنىڭ كېمە، سال، تۇلۇم دېگەندەك نەرسىلىرىمۇ كۆرۈنمەيتتى. شەھەر تەۋەسىگە قەدەم قويماقچى بولغانلىكى ئادەم جەزمەن ئۆتمىسە بولمايدىغان بۇ دەريا، توختىماي لۆمشۈپ تۇرىدىغان تىنىمسىز ئەجدىھادەك، ئايمۇھەممەتلەرنىڭ يولىنى توسۇپ تۇراتتى.

ئۇلار دەريا بويىدىكى ئۈجمىزارلىقتا بىر كېچە قونۇپ، ھېچقانداق خەتەرسىز تاڭغا ئۇلاشتى. ئېھتىيات ئۈچۈن قويۇلغان ئىككى كۆزەتچى

ئۆخلاپ قېتىپ قالغان ئەھۋال ئاستىدىمۇ ھېچبىر تالاپەت كۆرمىگەن بۇ كىشلەر: «نىياز ھېكىمبەگ راستىنلا غەپلەتتە قاپتۇ، ئۇردا بوسۇغىسى ئالدىغا كېلىپ بىر كېچە ئۆخلىساقمۇ ھېچكىم تۇيمىدى» دېيىشىپ، دەريادىن ئۆتۈش ھازىرلىقىنى باشلىۋەتتى.

دەريا بويىدا ئىككى رەكەت شۈكرانە ناماز ئوقۇلدى. دەرۋىشلەرمۇ ئۆز قائىدىسى بويىچە پىر - ماشايىخلارغا سېغىنىپ، سەپىرگە نۇسرەت تىلىدى. بۇ ناماز ۋە تىلاۋەت مەقبۇل بولدىمۇ يا قاۋۇل ئۇستىنىڭ چارە-ئامالى ئۈنۈم بەردىمۇ، ئىشقىلىپ ئۆزلىرى ياسىۋالغان سال ئارغامچىسىدىن قولى ئاجراپ كېتىپ ئېقىپ كەتكەن بىر كېسەل دەرۋىشتىن ئۆزگىلەر دەريادىن ئامان - ئېسەن ئۆتىۋالدى. كىيىملىرى بەدىنىگە چاپلىشىپ، بۆچاقلىرىدىن نودىن قۇيۇلغاندەك سۇ تۆكۈلىۋاتقىنىغا قارىماي، قىرغاقتىن انچە يىراق بولمىغان ئوچۇقچىلىقتا جەم بولۇشتى. ئۇلار كىيىملىرىنى سقىپ، قۇرۇتۇشقا تەرەددۇتلىنىۋاتقاندا، شەھەر تەرەپتىن ئاڭلانغان بىر ئەنسىز ئاۋاز ھەممەيلەننى ئۆزىگە جەلپ قىلدى.

— يۇرتداشلار، ھەي قېرىنداشلىرىم، ئىزداھام [1] بۇ يەردىن كېتىڭلار، سىلەر قىلتاققا چۈشۈپ قالدىڭلار!...

— ھوي، ئاۋۇ ئادەم قىلتاقنىڭ گېپىنى قىلىۋاتامدۇ نېمە؟

— ياۋا ئۆردەك تۇتقىلى قويغان قىلتاقتۇ بەلكىم، بىز يا ئۇنىڭ ئۆردىكىنى ئۈركۈتۈۋەتكىلى كەلمىسەك!

غۇلغۇلا ئاخىرلاشماي تۇرۇپلا ھېلىقى «ئۆردەك تۇتقۇچى»مۇ يىقىلىپ قوپۇپ دېگۈدەك يۈگرەپ، ئۇلارغا يېقىنلاپ كەلدى. كېلىۋاتقان كىشىنى خېلى يىراقتىنلا تونۇۋالغان ئايمۇھەممەت دادىسىنى نوقۇپ:

— دادا، قارىسىنىلا، ئاۋۇ كېلىۋاتقىنى دەرۋىش ئاتام ئەمەسمۇ، تۇۋا، ئۇ قانداق بولۇپ بۇ يەرگە كېلىپ قالغاندۇ، — دېدى - دە، ئۈچقاندەك

---

[1] ئىزداھام — شىۋە، دەرھال، ھازىرلا، چاپسان دېگەن مەنىدە كېلىدۇ.

يۇگۇرۇپ كېپەك دەرۋىشنىڭ ئالدىغا باردى. ئاخىرقى دەرمانى تۈگەپ تىلى بىر غېرىچ ساڭگىلاپ قالغان كېپەك دەرۋىش ئايمۇھەممەتنىڭ قۇچىقىغىلا يىقىلدى. قاۋۇل ئۇستىمۇ، دەرۋىشلەرمۇ، بۇ كۈتۈلمىگەن «مېھمان»غا قىزىققانلارمۇ كۆرۈندە كېلىپ ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى.

ئورۇقلاپ، جەينەكتەك بولۇپ قالغان كېپەك دەرۋىشنىڭ چىرايى خۇددى ھاك سۈرتۈپ قويغاندەك تاتىرىپ كەتكەنىدى. ئۇ كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ، بىر ئايمۇھەممەتكە، بىر قاۋۇل ئۇستىغا قاراپ ئاچ كۆل رەڭگە كىرگەن كالپۇكلىرىنى ئاران-ئاران مىدىرلىتىپ:

— كىتابلار، بۇ... بۇ يەردىن چاپ... چاپسان كىتابلار، نىياز ھېكىمبەگنىڭ قىلتىقى بار...— دېدى مەقسىتىنى تىل بىلەن ئۇقتۇرالماي قالارمەنمىكىن دېگەندەك، سۆيى قاچقان تەرخەمەكتەك يۇمشاپ كەتكەن بىلەكلىرىنى ئەسلىكتە كۆتۈرۈپ شەھەر تەرەپكە ئۇزاتتى.

ئەسلىدە، گۈلئايىمنىڭ ناھەق ئۆلۈپ كېتىشىگە، ھاكىمبەگنىڭ رەھىمسىزلىكىگە چىداپ تۇرالمىغان تۆمۈر خەزىنىچىبەگ تاغقا مەخپىي ئادەم ئەۋەتىپ يۇرتداشلىق بۇرچىنى ئادا قىلغانىدى. كىم بىلسۇن، ئۇ ساۋابلىق ئىش قىلىمەن دەپ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ «چاتاقچىلارنى تاغارغا سولاپ يوقىتىش» ئۈچۈن ئۇستىلىق بىلەن تىقاپلاپ قويغان قاپقىنىغا دەسسەپ سالدى. ئۇ بۇنى سېزىپ ۋە پۇشايمان قىلىپ ئۈلگۈرگىچە، تاغدىن كېلە-ۋاتقانلارنى چوڭ بىر قىلتاقنىڭ كۈتۈپ تۇرغىنىدىنمۇ بۇگۈن ئەتىگەندىلا خەۋەر تاپتى- دە، تاغلىقلارنى ئۈچرىغان يەردە ئاگاھلاندۇرۇش ئارقىلىق بۇ زور زىيانكەشلىكتىن ساقلاپ قېلىش مەقسىتىدە ئۆزى ئىشەنچلىك دەپ قارىغان كېپەك دەرۋىشنى يۇرۇگقاش تەرەپكە ئاتلاندۇردى. ئاپەت ۋە بۇرچ ئالدىدا زىيادە جىددىيلەشكەن، ئۆلە - تىرىلىشكە باقماي يۇگۇرۇپ دېمى كېسىلگەن دەرۋىش دەريا بويىغا كېلىپلا ئۇلارنى يولۇقتۇرغان ئىدى ...

دىدار كۆرۈشمىگەن بىرقانچە يىل ئىچىدە، كېپەك دەرۋىشكە قېرىلىق يېتىپ،

باشقا بىر ئادەمگە ئوخشاپ قالغانىدى. لېكىن ئۇنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى بىلىنەر - بىلىنمەس پەرقلىنىپ تۇرىدىغان قىيسىق كۆزلىرى، ئۇڭ مەڭزىدىكى تىرناقچىلىك ياپىلاق سۆگەلى قاۋۇل ئۇستىغا تونۇشلۇق بېرىپ تۇراتتى. قاۋۇل ئۇستا مۇشۇ ئالامەتلەر ئارقىلىق كونا قەدىناسىنى تونۇۋالدى ۋە ئۇنىڭ سۆزلىرىگە ئېتىبار بىلەن قۇلاق سالدى، قول ھەرىكىتىگىمۇ ئالاھىدە زەن قويدى. ئۇزلىرىنىڭ راستىنلا چوڭ بىر خەتەر ئالدىدا تۇرۇۋاتقانلىقىنىمۇ چۈشەندى، يول بويى يولۇققان غەلىتىلىكلەر تۇپەيلى چىگىشىپ -چىرمىشىپ كەتكەن گۇمان يىپىمۇ بىردىنلا يېشىلدى. قاۋۇل ئۇستا:

— جامائەت، بۇ دەرۋىشنىڭ گېپىنى ئاڭلىدىڭلارمۇ؟— دەپ سورىدى ھەمراھلىرىدىن، تېز - تېز نەپەس ئېلىپ تۇرۇپ.

— ئاڭلىدۇق،— ئۇلار تەڭلا جاۋاب بېرىشتى.

— ئاڭلىغان بولساڭلار بىرنېمە دەپ بېقىڭلار، كۆز ئالدىمىزدىكى بۇ بالايى-قازادىن ئۆزىمىزنى ۋاقتىنچە چەتكە ئېلىپ تۇرامدۇق قانداق؟

— نېمىدەپ كەينىمىزگە يانغۇدەكمىز ئاقساقال؟

— ئەستاغپۇرۇللا، ماۋۇ دەرۋىش بۇ يەردە نىياز ھېكىمبەگنىڭ قىلتىقى بار دەۋاتىدۇ، بۇنى مېنىڭ كۆڭلۈممۇ تۇيۇپ تۇراتتى.

ساقاللىق دەرۋىش بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ قاۋۇل ئۇستىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئايمۇھەممەتنىڭ قۇچىقىدا تىپىرلاپ ياتقان كېپەك دەرۋىشكە تىكىلىپ قارىۋالغاندىن كېيىن تاڭلىيىنى قېقىپ، دىمىقىدا كۈلدى ۋە دەرۋىشكە بارمىقىنى چىنەپ تۇرۇپ:

— قاۋۇل ئۇستام، بۇ كىشىنى تونۇيدىكەنلايۇ، خۇيىنى تېخى بىلمەيدىكەنلا، نىياز ھېكىمبەگكە ھە-ھۇ دېيىشىپ مۇساپىرخانىمىزنى كۆيدۈرۈۋەتكەنمۇ مۇشۇ ئادەم، قاراقاشلىق غازاتچىلارنى تۇيدۇرماي تۇتۇپ بېرىپ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ قولتۇقىغا كىرىۋالغانمۇ يەنە مۇشۇ ئاسىي دەرۋىش. ئىشەنمىسىلە ئۆزىدىن سوراپ باقسىلا، نىياز ھېكىمبەگ دېگەن

قوۋ ئوغرى بىزگە كوچى يەتمەيدىغىننى تونۇپ قىلىپ، بۇ تۈزكور دەرۋىشنى قورقاق سالغىلى ئالدىمىزغا ئەۋەتكەن گەپ،— دېۋىدى، ئۇنىڭغا يەنە بىر دەرۋىش دوست تارتتى:

— ئۇنى قانداقمۇ دەرۋىش دېگىلى بولسۇن، ئۇ ھەق يولدىن ئازغان گۇمراھ، بۇنىڭغا مانا بىز شەھىد!

ئۇن نەچچە دەرۋىش تەڭلا چۇقان كۆتۈرۈشتى. ئۇلار كېپەك دەرۋىشنىڭ «نىياز ھېكىمبەگنىڭ ھىمايىسىگە كىرگىنى» توغرىسىدىكى ئەپقاچتى گەپلەردىن ئاللىبۇرۇن خەۋەر تاپقاچقىمۇ، ئۇنىڭ «ئاسىي» بولۇپ كەتكىنىگە ئىمانىنى كېپىل قىلىپ تۇرۇپ گۇۋاھلىق بېرىشتى.

— تۆھمەت!— دەپ ۋارقىرىۋەتتى كېپەك دەرۋىشنى يۆلەپ ئولتۇرغان ئايمۇھەممەت،— سىلەر قاراپ تۇرۇپ ياخشى ئادەمگە ئۇۋال قىلىۋاتىسىلەر!

— تىنچلىنىڭلار،— قاۋۇل ئۇستىنىڭ ۋارقىرىشى بىلەن تەڭ، دەرۋىشلەرنىڭ ئۈنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى،— ھازىر كىم ياخشى، كىم يامان تاسقاپ ئولتۇرىدىغان چاغ ئەمەس، مەيلى قىلتاق بولسۇن - بولمىسۇن، يولۋاس ياتقان تاغقا ئاياغ باستۇق. ئۆلۈم بىلەن كۆرۈم قاش بىلەن كىرپىك ئارىسىدىلا تۇرۇپتۇ. ئەمدى بىزگە دۈشمەن بىلەن تىغمۇتىغ ئېلىشماقتىن ئۆزگە يول يوق!

قاۋۇل ئۇستىنىڭ گېپى بىلەن دەرۋىشلەر ئوتنى تارتتۇۋەتكەن قازاندەك جىمىپ قالغان بولسىمۇ، بىراق قاۋۇل ئۇستىنىڭ ۋە دەرۋىشلەرنىڭ گۇۋاھلىقى بىلەن تاغلىقلارنىڭ كاللىسىدا باشقىچە بىر ئويمۇ پەيدا بولۇپ قالدى:

«ئىنساپ بىلەن تەۋپىق كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن، دوست دۈشمەنگە، دۈشمەن دوستقا ئايلىنىپ تۇرىدىغان بۇ زاماندا ئادەمگە ئىشەنگىلى بولامتى؟»

«دېمىسىمۇ، جاھاندا ئازمايدىغان ئىنسان يوق، بۇ خۇداگويى دەر-

ۋشلەر ئۆز تائىپسىدىكى بىر ئادەمدىن بىكاردىن - بىكار گۇمانلىنارمۇ، توختاپ تۇر، كىپەك دەرۋىش بىلەن دەرقەمتە تونۇپ سۆزلىشىپ باقساق قانداق بولار؟»

قىرىق ئىككىنچى باب

قانلىق قىرغاق

ئايمۇھەممەت بىر ئۇچۇم سۇ ئەكىلىپ كىپەك دەرۋىشنىڭ قورۇپ، گەز باغلاپ كەتكەن لەۋلىرىگە تېمىتتى، ئۇنىڭ بىر باغلام لاتىدەك قورۇل-غان گال تېرىسىگە ۋە ياڭاقتەك تومپىيىپ تۇرغان بوغدىيىكىگە ئاستا - ئاستا جان كىردى. قاپاقلىرى لىكىلداپ، كۆزلىرى ئېچىلدى. ئۇ قاباھەتلىك چۈشتىن ئويغانغاندەك سىلكىنىپ ئەتراپىدا ھالقىسمان دائىرە بولۇپ، تىكىلىپ تۇرغان ئادەملەرگە قاراپ ئاغزىنى ئۆمەللىدى. بىراق، كىپەك دەرۋىشمۇ، كىپەك دەرۋىش بىلەن يۈزلىشىشنى كۈتۈپ تۇرغان قاۋۇل ئۇستىمۇ ئېغىز ئېچىشقا ئۈلگۈرەلمىدى. تۆت تەرەپتىن تەڭ كۆتۈرۈلگەن جەڭ دۇمبىقىنىڭ ئاۋازى ھەممەيلەننى ئويغا سېلىپ قويغان جىمى سىرنى بىراقلا ئاشكارىلاپ بەردى.

ئۇچۇق ھاۋادا چاقماق چېقىلدى، ئۆزلىرىنىڭ ئالدىنىپ، قىلتاققا چۈشكەنلىكىنى تۇيۇپ يەتكەن ئادەملەر جەڭ دۇمبىقىنىڭ گۇمبۇرلىشى بىلەن تەڭلا خۇددى غايىب بىر قول گەجگىسىدىن باسقاندەك، ئۇكۇنۇش ئىچىدە يەرگە قاراشتى. پۇشايماندىن تۇغۇلغان خىجىلچىلىق غايىل يۈرەك-لەرنى تىغدەك تىلغاپ ئۆتۈپ كەتتى. ئۇشتۇمتۇت يۈز بەرگەن بۇ ۋەقە، تاغ كەلكۈنىدەك بېسىپ كەلگەن بىر قورقۇنچ ئۇلارنى تىك تۇرغۇزۇلغان مومىيادەك قاتۇرۇپ قويدى. لېكىن بۇ ھالەت ئۇزۇنغا داۋام قىلمىدى.

ئاچچىق ھەقىقەتنىڭ زەربىسىگە چىداپ، ئەقىل تىزگىنىنى قولىدىن بەرمەگەنلەر ئالدى بىلەن بىر-بىرىنىڭ كۆزلىرىگە، ئاندىن ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە قاراشتى.

ئۇلار كونا تۈگمەن ئۆگزىسىدە، كويلا بويىدىكى سۆگەتلەر ئارىسىدا، ئەگرى- بۈگرى ئېرىقلاردا، دەريا بويلاپ يىراققا سوزۇلغان سازلىقتىكى گوداڭلاردا مىلتىقلىرىنى بەتلەپ، ئوقلىرىنى كىرپىچلىرىگە تىزەپ، نەيزىلىرىنى پارقىرىتىپ تەق بولۇپ تۇرغان ئۆلۈم ئەلچىلىرىنى كۆردى. كەينىگە — دەريا تەرەپكە كۆز سېلىۋېدى، يورۇڭقاشقا تەۋە قىرغاقتا سەپ تۈزۈپ تۇرۇپ كەتكەن لەشكەرلەرنى چېلىقتۇردى. شۇ چاغدىلا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ يېرىم ئاي شەكىللىك مۇھاسىرە چەمبىرىكىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا تۇرۇۋاتقىنىنى چۈشەندى.

مانا بۇ ئاقىۋەت، مانا بۇ مۇھاسىرە نىياز ھېكىمبەگ باش قاتۇرۇپ تۈزۈپ چىققان پۈتۈنسۈرۈك پىلانىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ھەل قىلغۇچ باسقۇچى بولۇپ ھېسابلىناتتى. ئۇنىڭغا روشەن ئىدىكى، ئەگەر تاغقا لەشكەر ئەۋەتسە، بۇ لەشكەرلەرگە يا خالمان پانسات، يا ئۆزى باشچىلىق قىلىشى كېرەك ئىدى. خالمان پانساتنى لەشكەر تارتتى دېگەندىمۇ، ئۇ يا لەشكىرى بىلەن قوشۇلۇپ ھالاك بولاتتى، يا تاغلىقلار ئۈستىدىن غالىب كېلەتتى. بىراق بۇ ئىككى خىل نەتىجىنىڭ ھەر ئىككىلىسىلا نىياز ھېكىمبەگكە زىياندىن باشقا نەرسە ئەكەلمەيتتى. تاغلىقلار كۆرەڭ، تەكەببۇر خالمان پانساتنى يەر چىشلەتسىغۇ بىر نۆرى، بىراق ئۇنى يەر چىشلىتىپلا توختاپ قالمايتتى، خالمان پانساتنىڭ بېشىنى كەسكەن قىلىچنى كۆتۈرۈپ ئۇدۇل خوتەنگە بۆسۈپ كىرەتتى - دە، مۇداپىئەسىز قالغان ئوردىغا ۋە ئۆزىگە بىۋاستە تەھدىت سالاتتى. مۇبادا خالمان پانسات غالىب كەلسە، ئۇ پۈتۈن تۆھپىنى ئۆز نامىغا يازاتتى - دە، خورىكى تېخىمۇ يوغىناپ كېتەتتى. بۇ ئىش ياقۇپبەگكە يەتكۈزۈلسە ئۆزىنىڭ ھاكىمبەگلىك ئورنىغىمۇ شامال تېگەتتى. ئۆزى باش بولۇپ لەشكەر تارتسا خالمان پانسات دۈچ كېلىش ئېھتىمالى

بولغان ئىككى خىل ئاقىۋەتنىڭ ھەرقاندىقىغا دۇچ كېلەتتى. تەلىيى ئوڭـ
دىن كەلسىغۇ مەيلى، ئوڭدىن كەلمەي قالسا جېنىنى ساقلاپ قالالمايدىـ
غى، ھەتتا خوتەننى قولدىن بېرىپ قويۇشىمۇ مۇمكىن ئىدى. ئۇ چاغدا
بۇ مەغلۇبىيەتنى كىمگە دۆڭگەيدۇ؟ يەنە كىمدىن پاناھ تىلەيدۇ؟پاناھ
تىلەپ نەگە بارىدۇ؟ خوتەندەك ئالتە شەھەرلىك بىر يۇرتنى قولدىن بېرىپ
قويغان ھاكىمبەگكە ياقۇپبەگنىڭ كەڭچىلىك قىلىشى مۇمكىنمۇ؟ تۇرلۇكـ
تۇمەن كۇشەندىلىرى چىش بىلەپ تۇرغان يەكەن شەھىرى ئۇنى ئۆز
قوينىغا ئالارمۇ؟

نىياز ھېكىمبەگنىڭ كاللىسى ئۇر - چاپ ساداسى بىلەن تولغان
جەڭگاھقا ئايلاندى. ھەر خىل تەخمىنلەر قىلىپ - قالقانلىرىنى گىرەلەشتۇـ
رۇپ بۇ جەڭگاھقا توپتوغرا بىر كېچە - كۈندۈز جەڭ قىلدى. ئاخىرى
ئۇ كىچىك ۋاقتىدا مۇئەللىمى سۆزلەپ بەرگەن «يولۋاسنى تاغدىن ئايرىۋېـ
تىش» ھىيلىسىنى تۇنجى قېتىم بۇ پىلانىغا تەتبىقلىدى ۋە تاغدىكىلەرنى
ئالداپ يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ بۇ تەرىپىگە باشلاپ كەلمەكچى، ئاتايەن
ئېچىپ قويۇلغان تاغارنىڭ ئاغزىنى بىراقلا ئېتىپ، دەريا سۈيى ئارقىلىق
ئۇلارنىڭ چېكىنىش يولىنى ئۈزۈپ تاشلىماقچى بولدى.

بىراق، تاغدىكى يولۋاسنى قانداق قىلىپ بۇ يەرگە باشلاپ كېلىش
كېرەك، دېگەن قىيىن مەسىلە ئۇنى خېلىلا قىيناپ قويدى. ئويلا - ئويلا،
ئاخىرى ئۇنىڭمۇ چارىسىنى تاپتى ۋە تورنى يىراقتىن تاشلىدى. ئۇ ئاۋۋال
گۈلئايىمنى قولغا چۈشۈرۈپ، ئۇنى قاپقان يەمچۈكى قىلماقچى بولدى.
ناھايىتى مەخپىي ۋە ئەتراپلىق چارە بىلەن گۈلئايىمنى ئاخىرى تۇتۇپ
كەلدى. چالما - كېسەك قىلىپ، سازايى قىلىش پەرمانىنى يۇرتمۇيۇرت
جاكارلاپ، ئۇلۇغ - ئۇششاق ھەممە ئادەمگە بىلدۈرۈۋەتتى. ئۇنىڭ پەرىزىچە
مجەزى چۇس ئايمۇھەممەت سىگىلىسىنىڭ تاش بوران ئىچىدە ئۆلۈپ
كېتىشىگە قول قوشتۇرۇپ قاراپ تۇرالمايتتى. ئادەملىرىنى باشلاپ كېلىپ
بۇ يەمچۈكنى تارتىۋېلىشقا ھەرىكەت قىلاتتى. شۇڭا ئۇ بۇ خەۋەرنى

تاغدىكىلەرگە يەتكۈزۈش، ئەمما ئۇلارنى شۈبھىلەندۈرۈپ قويماسلىق ئۈ-
چۈن،ئىشنى تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى ئارىغا سېلىشتىن باشلىدى ۋە ئۆزى
قانات سۆرەپ كېلىپ ئۇنى «يوقلاش» ئويۇننى ئويناپ چىقتى. بۇ
ئويۇننىڭ ئاقىۋىتى شۇنچىلىك قىزىق بولدىكى، ئەقىل كۆزى ئادەمگەرچى-
لىك تومانى بىلەن توسۇلغان تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ئۆزى ئىنتايىن مۇھىم
ۋە مەخپىي دەپ ھېسابلىغان تاغقا بېرىش ۋەزىپىسىنى باشقا بىر كىمگە
ئەمەس، دەل شېرىپ شەيتانغا يۈكلىدى. «دۆۋە - دۆۋىگە يېقىلىپتۇ»
دېگەندەك، تەقدىر نىياز ھېكىمبەگكە يەنە بىر قېتىم ئامەت ئاتا قىلدى.
يوشۇرۇن قىلتاققا قاراپ ئۆز ئايىغى بىلەن كېلىۋاتقانلارنى چۆچۈتۈپ
قويماسلىق ئۈچۈن،ئۇ يورۇڭقاش بازىرىنى ئادەمسىز شەھەرگە ئايلاندۇرۇپ،
تاغارنىڭ ئاغزىنى چوڭ ئاچتى، شۇنداقلا بىغەم، قورقۇنچاق قىياپەتكە
كىرىۋالدى. تاغدىن تا دەريا بويىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى بارلىق توسۇقنى
بىكار قىلدى. پەقەت بۇلۇڭ - پۇچقاقلارغا يوشۇرۇنغان بىرقانچە جۈپ
روشەن كۆزلا ئۇلارنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىنى ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن
كۆزىتىپ باردى. ئۇ كۈتكەن ھاياجانلىق دەقىقىلەر ئاخىرى يېتىپ كەلدى.
پۈتۈن ئولجىنىڭ ئالىقىنىغا كىرىپ بولغانلىقىغا تولۇق ئىشەنچ قىلغان چاغ-
دىلا، ئاندىن ئۇ دۇمباق ئۇرۇشقا ئىجازەت بەردى. سېھىرلەنگەندەك قىمىر-
لىيالمايۋاتقان تاغلىقلارغا قاراپ قاقاقلاپ كۈلدى:
— ئى ئازغان بەندىلەر، ئىقرار بولۇڭلاركى، سىلەر ئۇلۇغلارغا تىغ
كۆتۈرۈپ كەچۈرگۈسىز گۇناھ قىلدىڭلار، پادىشاھنىڭ ئەمرىدىن باش
تارتىپ ئاسىي بولدۇڭلار، شۇ ۋەجىدىن ئاللا سىلەرنى غاپىل ئەيلەپ،
سىياسەت تىغىنىڭ ئاستىغا ھازىر قىلدى ۋە جازا قامچىسىنى پېقىر يۇرت
بېگىنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى. ھالا بۇ پەيتتە خاھ بېشىڭلارنى غەزەپ قىلىچى-
دىن ئۆتكۈزەي، خاھ قېنىڭلارنى ئاۋۇ دەريادەك ئاققۇزاي، بۇنىڭ ھەننىۋا-
سى ئاللانىڭ ئىرادىسىدىن تاشقىرى ئەمەستۇر. بىراق قان تۆكۈش مەنئىي
قىلىنغان بۇ ئاينىڭ ھۆرمىتىنى ساقلاش يۈزىسىدىن ئىككى ئېغىز نەسىھەت

قىلايكى، شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىسى بىلەن قولۇڭلارغا ئالغان نەيزە - قىلىچ-لىرىڭلارنى تاشلاپ، بېشىڭلارنى ئېگىڭلار، ئالدىمدا تىزلىنىپ، تووۋا قىلىڭ-لار. گۇناھىڭلارنى تىلەڭلار،— دېدى ئۇ لەشكەرلەر ئارىسىدىن بېشىنى ئاران چىقىرىپ تۇرۇپ.

نىياز ھېكىمبەگنىڭ يېنىدا تۇرغان خالمان پانسات كۆرەڭلىك بىلەن ئالدىغا چىقىپ تاپانچىسىنى ئاسمانغا قارىتىپ پاڭ - پۇڭ قىلىپلا ئىككى پاي ئوق ئېتىۋەتتى.

قۇرخانىدا بارلىكى قوراللارنىڭ ھەممىسىنى كۆتۈرۈپ چىقىشقان تۈركۈم - تۈركۈم لەشكەرلەر ئوق ئاۋازى بىلەن تەڭ قىلىچلىرىنى پۇلاڭلى-تىپ بىرنېمىلەرنى دەپ چۇقىراشتى، دۇمباقلار يەنە گۇمبۇرلەپ، دەريا بويىنى تىترىتىۋەتتى. نىياز ھېكىمبەگنىڭ تەكەببۇرانە كۈلكىسى ۋە مەمەدا-نىلىك چىقىپ تۇرغان سۆزى خۇددى كۆشەندىسىنى كۆرگەن ئەركەك شىردەك ھۆرپىيىپ تۇرغان كىشلەرنىڭ قۇلاقلىرىغا زۇلمەت قىچقىرىۋاتقان ھۇقۇشنىڭ ھۇۋلىغىنىدەك يېقىمسىز ئاڭلاندى. يۇرۇڭقاش ئاسمىنىدا قاقىلا-دىغان ھېلىقى شۇم قاغىلارمۇ ئۇلارنى بۇ تەرىقە بىزار قىلالمىغان، بۇ يىرگىنچلىك، سەت ئاۋازنى ئاڭلاۋېرىشتىن نومۇس قىلغان بىرنەچچە كىشى قۇلاقلىرىنى مەھكەم ئېتىۋېلىشقانىدى.

بىراق، ئەللىك - ئاتمىش قەدەملا كېلىدىغان يەردە قان چېچىشقا تەييار بولۇپ تۇرۇشقان نەچچە يۈز ياساۋۇل - لەشكەرلەرمۇ، يالماۋۇزنىڭ كۆزىدەك پارقىراۋاتقان قىلىچ - نەيزىلەرمۇ، ئاغزىدىن ئەجەل ئوتى پۈر-كۈيدىغان توپ - زەمبىرەك، جەزائىللارمۇ ئۇلارنى قورقۇتالمىدى. خالمان پانساتنىڭ ئوق چىقىرىپ ھەيۋە قىلىشىمۇ ئۇلارغا رەۋەندە قامچىسىنىڭ تارسىلدىغىنىچىلىكمۇ بىلىنمىدى.

ئۆزلىرىنىڭ بارى-يوقى يۈز ئەللىكچە ئادىمىنىڭ قاتمۇقات مۇھاسىرى-دە تۇرغان بۇنچىۋالا نۇرغۇن لەشكەرگە تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقى تاغلىقلارغا ئايان ئىدى. ھايات - ماماتى قىل ئۇستىدە تۇرغان مۇشۇ دەقىقىدە بىرەر

كاتتا مۆجىزە يۈز بېرىپ، كۆچ سىپلىشتۇرمىسىنى ئاستىن-ئۈستۈن قىلىۋې-
تىشمۇ ئېھتىمالدىن يىراق ئىدى. پەقەت ئۆلۈم — جىمى جانلىقلارنى
دىر-دىر تىترىتىدىغان، ئەمما نۆۋىتى كەلگەندە ھېچبىرىنى ئاياپ ئولتۇرماي-
دىغان شەپقەتسىز ئۆلۈملا ئۇلارنى بىتاقەت بولۇپ كۈتۈپ تۇراتتى. ئاتا
- بالا قازانچىلارنىڭمۇ، قازانچىلار بىلەن بىلەكلىرىنى گىرەلەشتۈرۈپ تۇر-
غان كېپەك دەرۋىشنىڭمۇ، توختىماي دۇرۇت ئوقۇۋاتقان دەرۋىشلەرنىڭمۇ
ئۆلۈمگە كۆزى يېتىپ، ئۇيۇلتاشتەك قېتىپ كەتكەن يۈرەكلىرى ئەمدى
سالماق رىتىم بىلەن سوقۇۋاتاتتى. شۇتاپتا ئۇلار تەقدىرىدە تايىن تاپقان
شېھىتلىق شەربىتى ئۈچۈن دۈشمەن ئوقىغا كۆكرىكىنى تۇتۇپ بېرەلەيتتى.
لېكىن ئۇلارنى توسۇپ تۇرغىنى ئۆلۈم ۋەھىمىسى ئەمەس، بەلكى كۆڭلى-
دىكى كېيىنى گۆرىگە بىللە ئەكېتىشنىڭ قورقۇنچى ئىدى. دەر ھەقىقەت،
نەپرەت بىلەن يۇغۇرۇلغان ھەق ئاۋازىنى، كېيىنكىلەرگە ئاتالغان ئىبرەتلىك
نىداسىنى ئاخىرقى تىنىقىدىمۇ ئاشكارىلىيالماي ھەسرەت بىلەن ئۆلۈپ
كېتىش ئەڭ ئازابلىق ۋە ئەڭ ئەپسۇسلىنارلىق ئۆلۈم ئەمەسمۇ؟
— ھەي لەنەتگەردى تۈز كور ھاكىمبەگ، بىزنى ئالدىڭدا تىزلىنار-
مىكىن، بىر قوشۇق قېنىنى تىلەپ يېلىنارمىكىن دەپ خام خىيال قىلما.
بىلىپ قويكى، سەن ئىپلاس ئايىغىڭ بىلەن دەسسەپ تۇرغان بۇ ئەزىز
زېمىندىن ئالىملارمۇ، زالىملارمۇ، زەردار - قەلەندەرلەرمۇ چىققان. لېكىن،
يۇرت دۈشمىنىگە ئۆزىنى ياكى ئۆزگىنى ساتقان مۇناپىق چىقىپ باققان
ئەمەس، — قاۋۇل ئۇستا مەردانە قىياپەت بىلەن بىر قەدەم ئالغا سىلجىدى
- دە، تونچە ياقىلىق يەكتىكىنىڭ ياقىسىنى شارتتىدە قايرىپ، قويۇق تۈك
باسقان مەيدىسىگە ئۇرۇپ تۇرۇپ دېدى، — ئىست، ئەركەكمەن دەپ
بېلىڭنى باغلاپ يۈرگىنىڭ بىلەن، بەكمۇ نامەرد، ناجىنس بىرنېمە ئىكەن-
سەن، نېمە ئۈچۈن دەمسەن؟ ئاڭلا، سەن بىزنى كۈچكە ئەمەس، بەلكى
ھىيلە - مىكىرگە تايىنىپ قىلتاققا چۈشۈردۈڭ، ئەمدى قولۇڭدىن كەلگىنى-
نى قىل، خالىساڭ ئات، خالىساڭ چاپ، ئەگەر نوچى بولساڭ بىرگە بىر

مەيدانغا چۈش!

مۇددىئا - مەقسىتىنى تا مۇشۇ چاغقىچە مەخپىي تۇتۇپ كەلگەن نىياز ھېكىمبەگ،بىردىلاكارامەت كۆرسىتىپ ھەممىنى ھەيران قالدۇرۇش نىيىتىدە يۇرت كاتتىلىرىنىڭ بىرىنىمۇ قالدۇرماي بۇ يەرگە ئەكەلگەنىدى. «تاماشا» كۆرگىلى تەكلىپ قىلىنغانلار ئىچىدە موللاجى تۇراپمۇ، ھاكىمبەگ ئۈچۈن بىر كۆپ ئالتۇننى سافلاپ بېرىۋاتقان تۆمۈر خەزىنىچىبەگمۇ بار ئىدى. ھاكىمبەگكە ئەيمەنمەي تىل تەگكۈزۈۋاتقان قاپ يۈرەك تاغلىقلاردىن قورقۇپ تېنى جوغۇلداپ كەتكەن ئىلياس مىرزا بىر قولىغا تاپانچا، بىر قولىغا قىلىچ ئېلىپ چوقۇشقاق خورازدەك ھۈرپىيىپ تۇرغان خالمان پانساتنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋالغانىدى. ئۇنىڭ تۇرقى بەئەينى قەلەندەردىن قورقۇپ كونا تام كەينىگە مۆكۈنۈۋالغان كىچىك بالىغا ئوخشايتتى. ئىلياس مىرزىنىڭ كەينىدە- ياساۋۇل- لەشكەرلەرنىڭ ئارىسىدا كىچىكرەك بەگ، ئاقساقاللارمۇ كۆرۈنۈپ قالاتتى.

نىياز ھېكىمبەگ ئەسلىدە تاغلىقلارنى، ئەزرائىل قىياپەتلىك لەشكەرلەرنى كۆرۈپلا جېنىدىن ئۈمىد ئۈزىدۇ، ئۆلۈمتۈك قورتتەك تۆت پۇتلۇق بولۇپ ئۆمىلىگەن پېتى ئالدىمغا كېلىپ كەچۈرۈم سورايدۇ، ھېچ بولمىسا بىرقانچە غوللۇق ئادىمىنى ئۆز قولى بىلەن تۇتۇپ بېرىپ، جانلىرىغا ئامانلىق تىلەيدۇ، دەپ ئويلىغانىدى. بىراق ئۇنىڭ چوتنى خاتا سوققانلىقى ئەمدىلەتىن ئاشكارا بولۇۋاتاتتى. بولۇپمۇ ئۆزىگە تېخى ناتونۇش بولغان بۇ بومبۇر ساقال، قورقۇمسىز ئادەمنىڭ زەھەردەك ئاچچىق گەپلىرى يۇرت چوڭلىرىنىڭ، ياساۋۇل - لەشكەرلەرنىڭ ئالدىدا ئۇنىڭ يۈزىنى چۈشۈرۈپ، ئىشەكتىن يىقىلغاندەك لەت قىلىۋاتاتتى. ئەگەرخالمان پانسات ياكى باشقا بىرى بولسىدى، بۇنداق گەپلەرگە چىداپ تۇرالماي ھەدىگەندىلا قان تۆكۈپ، قىيامەتنى ئاللىقاچان ئاشكارا قىلغان بولاتتى. بىراق، نام - ئاتاقتا، يۈز - ئابرويغا باشقىلاردىن بەكرەك ئەھمىيەت بېرىدىغان نىياز ھېكىمبەگ ھەرگىز ئۇنداق قىلالمايتتى. «قىلغان گەپ — ئاتقان ئوق، ئۇنىڭ گېپى

بەربىر ئاغزىدىن چىقىپ بولدى. قىلىچ بىلەن غالىب كېلىشىنغۇ كېلەر-
مەن، بىراق، گەپتە ئۇتتۇرۇپ قويسام باشقىلار مېنى نېمە دەيدۇ؟ ئەڭ
ياخشىسى ئۇزۇمنى تۇتۇۋېلىپ، ئۇ قېرىنى گەپتە تازا بىر يانپاشقا ئېلىۋالاي-
دە، ئاندىن قىلىچقا مۇراجىئەت قىلاي» دېگەن ئويغا كەلگەن نىياز
ھېكىمبەگ، تىترەپ تۇرغان قولىنى قاۋۇل ئۇستا تەرەپكە شىلتىپ دېدى:

— ھەي، چاڭگا ساقال ئادەم، ئەجەب گەپدان نېمكەنسىنا. ئېتىڭ
نېمە، ئۇزۇڭ كىم بولىسەن؟ نام - نىشانىسىز ئۆلۈپ كېتىپ يۈرمە يەنە!

قاۋۇل ئۇستا يەنە بوش كەلمىدى. كەكە سېپىدەك توم بارماقلىرىنى
نەيزىدەك چىنەپ تۇرۇپ نىياز ھېكىمبەگدىن سورىدى:

— مەن مۇشۇ يەرلىك بولغاچقا ئاۋۋال سەندىن سوراي، ئۇزۇڭ
كىم بولىسەن، نەدىن كېلىپ قالدىڭ، بىرەرسى چىللاپ كەلدىمۇ يا ئۇزۇڭ
كەلدىڭمۇ؟

— مەن خوتەن ئالتە شەھەرنىڭ ھاكىمبېگى بولىمەن!

— ئېتىڭنى تىلغا ئېلىشتىن نومۇس قىلىۋاتامسەن تۈزكور، يا ئاتاڭ
ئېتىڭنى ھاكىمبەگ قويۇپ، تەخت ئۈستىگە تاشلاپ قويغانمىدى؟

— ......

نىياز ھېكىمبەگنىڭ تىلى تۇتۇلدى. «تاشلاپ قويغانمىدى» دېگەن
گەپنى ئاڭلاپلا يۈرىكى بىر ئۈزۈلدى - دە، «ئەجەبا بۇ ئادەم تەكتىمنى
بىلەمدۇ نېمە؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ ئۈلگۈردى. قاۋۇل ئۇستا ئاياغلىرىنى
تىك تۇرغۇزۇلغان جۇۋاز قايچىسىدەك كېرىپ تۇرۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇر-
دى:

— سەن ئېتىڭنى ئېغىزغا ئېلىشتىن نومۇس قىلساڭ، مانا مەن
نومۇس قىلمايمەن، ئېتىم قاۋۇل، كەلگۈندى ئەمەسمەن، ئابا- ئەجدادىم-
دىن تارتىپ مۇشۇ يۇرتقا كىندىك قېنى تۆكۈلگەن پاك نەسەب قازانچى-
نىڭ ئەۋلادىمەن. سەن قان تۆكۈپ تاج كىيگەن ھۆكۈمران بولساڭ،
مەن مۇشۇ يۇرتنىڭ پەرزەنتى بولمىش تاجسىز ھۆكۈمرانىمەن!

نىياز ھېكىمبەگ يىگنە يۇتۇۋالغاندەك تولغىنىپ تۇرۇپمۇ يەنە پەرۋا-سىز قىياپەتكە كىرىۋالدى ۋە زورىغا كۈلۈمسىرەپ، مازاق قىلغان ئاھاڭدا دېدى:

— قاراڭلار جامائەت، ماۋۇ قازانچىنىڭ ئۆزىنى تېخى ھۆكۈمران دەۋالغىنىنى، خەسچىلىك قەدرى بولمىغان بىر قازانچى ئۆزىنى ھۆكۈمران دېسە ئادەمنىڭ كۈلگىسى كېلىدىكەن... ھاھ... ھاھ... ھاھ...

قاۋۇل ئۇستىمۇ تىل نەشتىرىنى ئۇدۇل نىياز ھېكىمبەگنىڭ يۈرىكىگىلا توغرىلىدى ۋە دېدى:

— سەن تېخى ئۆزۈڭنى قەدىرلىك چاغلامسەن، تۇفى سېنىڭ ئەقلىڭگە! سەندەك ئۆز قوۋمىگە ياخشىلىق كەلمەيدىغان مۇناپىق ھۆكۈم-راندىن ئۆز قوۋمىگە ئاش بېرىدىغان بىر قازانچى ياخشى، ئۆز قوۋمىنىڭ مازارىغا دۇئا قىلىدىغان ماۋۇ دەرۋىشلەر ياخشى، نان بېرىپ باققان ئىگىسى-نىڭ ئۆيىنى چۆگىلەپ قاۋاپ بېرىدىغان ئىتمۇ ياخشى! قانداق دېدىم، جامائەت؟

— كۆڭلىمىزدىكى گەپنى قىلدىڭلا، قاۋۇل ئاكا، خۇدا تىللىرىغا دەرد بەرمىسۇن،— دەپ سۈرەن سېلىشتى قاۋۇل ئۇستىنىڭ كەينىدە تۇرغان بىرقانچە كىشى. دادىسىنىڭ بۇنچىلىك گەپدانلىقىنى ئۆمرىدە تېخى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقان ئايمۇھەممەتمۇ ئىپتىخارلانغان ھالدا دادىسىغا قاراپ، رازىمەنلىكىنى بىلدۈردى.

— ئى قازانچى ئەۋلادى، «تىل يۈگۈرۈكى باشقا» دېگەن گەپنى ئاڭلىمىغانمىدىڭ؟— نىياز ھېكىمبەگنىڭ گېلىنى بوغۇۋالغاندەك خىرىلداپ چىقىۋاتقان ئاۋازى توختىشى بىلەن، قاۋۇل ئۇستا ئۇنىڭغا جاۋابەن:

— سەنمۇ «ئىتتىن قورققان قەلەندەر بولماپتۇ» دېگەن گەپنى ئاڭلىمىغانمىدىڭ قانخور؟ گەپكە گەپ ياندۇرالماي قۇرۇق تېرە تاراقشىتىپ ئاۋارە بولغۇچە قولۇڭدىن كەلسە ياغ چاينىماسەن؟ تازا قىلساڭ رەھمەتلىك ئوغلۇم يارمۇھەممەتنى ئۆلتۈرگەندەك ئۆلتۈرەرسەن، قىزىم گۈلئايىمنى

خورلىغاندەك خورلارسەن، لېكىن شۇنى بىلىپ قال، قازانچىلار جەمەتى-
نىڭ، ئەل يۇرتنىڭ بېشىغا كەلگەن بۇ كۈن كۈنلەرنىڭ بىرىدە سېنىڭ
بېشىڭغىمۇ كېلىپ قالىدۇ تېخى...» — دېۋىدى، نىياز ھېكىمبەگ قانسىرى-
تىلغان ئۆپكىدەك ئۆگۈپ كەتتى. لەۋلىرى بەزگەكنىڭكىدەك تىترەپ، دېمى
چورتلا بوغۇلدى. كۆزلىرىنىڭ ئېقى چوگىيىپ چانىقىدىن چىقىپ كېتەي
دەپ قالدى. ئۇ تاقەتسىزلەنگەن ھالدا ياساۋۇللىرىغا:

— بېرىڭلار، ئاۋۇ ساقالىنىڭ بېشىنى ئەكېلىڭلار، — دەپ ۋارقىرىدى،
يەل توشقۇزۇلغان كۆيەكتەك چىڭقىلىپ تۇرۇپ.

«باخشىنىڭ دېپى يېرىلسا گەردىشى مايمۇنغا ئويۇنچۇق بوپتۇ»
دېگەندەك، سۆزمەنلىكتە ئۆزىنى ھېچكىمگە تەڭ قىلمايدىغان نىياز ھېكىم-
بەگنىڭ ئاددىي بىر قازانچىغا تاقابىل تۇرالمىغانلىقىدىن خالمان پانساتنىڭ
يالىقى يېيىلىپ كەتتى. «ھەي قاقباش، سېنىڭمۇ ئۆتتۈرۈپ قويىدىغان
چاغلىرىڭ بولىدىكەن - دە» دەپ ئويلىدى ئۇ ئۇنىڭ شۇنچە كۆپ ئادەم
ئالدىدا كۆلكىگە قالغىنىدىن ئىچىدە خۇشال بولۇپ.

ئىلياس مىرزا خوتەنگە كەلگەندىن بېرى، خالمان پانسات بۇ پەرغانە-
لىق يۇرتدىشى بىلەن ئوبدانراق مۇڭدىشىۋېلىشنى كۆڭلىگە پۈككەن
بولسىمۇ، ئەمما نىياز ھېكىمبەگ ئۇنىڭغا سالاملاشقۇدەكمۇ پۇرسەت بەرمەي-
ۋاتاتتى. بولۇپمۇ نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئەتىدىن - كەچكىچە قوبۇلخانىسىغا
بېكىنىۋېلىپ ئىلياس مىرزا بىلەن خۇپىيانە سۆھبەت قۇرۇشى، سۆھبەت
ۋە ئۇچرىشىشلاردىن ئۆزىنى ئەتەي چەتلەشتۈرۈشى خالمان پانساتنىڭ
قورسىقىدا جىن پەيدا قىلغانىدى. ئۇنىڭ نەچچە ئاي قاتراپ يۈرۈپمۇ
تۇتالمىغان كەرىمقۇل بىلەن گۈلئايىمنى ھېچ كۈچىمەيلا تۇتۇۋالغىنى،
كۆشەندىسى تۆمۈر خەزىنىچىبەگكە يېقىنچىلىق قىلىۋاتقىنى ئۇنىڭ رەشك
ئوتىنى ئۇلغايتماقتا ئىدى. كۆڭلىدە بىخ سۈرۈۋاتقان ئىنتايىن يامان قىياس
تۈپەيلى، ئالدىن مۆشت ئېتىپ، ئۆزىنى يات كۆرگەن ھاكىمبەگنىڭ، كونا
رەقىبى تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ ئىشىنى بىر يوللا بىر ياقلىق قىلماقچىمۇ

بولغانىدى. ئەمما سوۋېت ئۆماچەتەك لىغىرلاپ تۇرىدىغان موللاجى تۇراپقى-
مۇ، يەنە باشقا بىر كىشىگىمۇ ئىشىنەلمەي بۇ نىيىتىدىن ۋاقتىنچە ۋاز
كېچىپ، دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ يۈرۈۋاتاتتى.
خالمان پانسات نىياز ھېكىمبەگنىڭ پۇتكۈل پىلانىدىن ۋە بۇ پىلانىنىڭ
ئوڭۇشلۇق ئىشقا ئېشىۋاتقىنىدىن خەۋەر تاپقىنىدا ھەسەت ئوتىدا ئۆرتى-
نىپ، ھوشىدىن كەتكىلى تاسلا قالدى. ئۇنىڭچە، بۇ پىلان ئەتراپلىق
ۋە پۇختا ئويلىشىلغان، يەنە كېلىپ نىيازھېكىمبەگ تەرىپىدىن سەردارلارغا
خاس سەۋرچانلىق بىلەن تا بۈگۈن ئەتىگەنگىچە مەخپىي تۇتۇلغانىدى.
بۇ پىلانىنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك ئۇنۇم بېرىشىگىمۇ ئۇ تامامەن ئىشەنچ قىلا-
لايتتى. ئەگەر نىياز ھېكىمبەگ ياقۇپبەگنىڭ، ئىلياس مىرزىنىڭ ئارزۇسىغا
مۇۋاپىق كېلىدىغان بۇ پىلانىنى ئۆز قولى بىلەن ئىشقا ئاشۇرسا، ئۇنداقتا
ئۇنىڭدەك بىر ئەمىر لەشكەرنىڭ ياقۇپبەگكە، نىياز ھېكىمبەگكە يەنە نېمە
كېرىكى بولسۇن؟ ...
نىياز ھېكىمبەگ لەشكەرلەرگە پەرمان چۈشۈردى.لېكىن ئۆز سەردا-
رىدىن ئەزرائىلدىن قورققاندەك قورقىدىغان لەشكەرلەر خالمان پانساتنىڭ
ئاغزىغا قاراشقىنىچە قىمىر قىلماي تۇرۇۋەردى. بۇ ھالدىن چېچىكى چاي
بولغان خالمان پانسات: «ئۇنىڭ قىلىچىنىڭ ئاخىرى بىسى ياندى، ئەمدى
شەمشىرىمنى شۇنداق بىر ئىشقا سالايكى، ئەمىر لەشكەرسىز ئىش پۈتمەي-
دىغانلىقىنى ھەممە ئادەم كۆرسۇن، ھاكىمبەگمۇ قۇرۇق گەپ، قۇرۇق
ھىيلە بىلەن شەھەر ئالغىلى بولمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىپ قالسۇن»
دېگەنلەرنى ئويلىدى ـ دە، نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئاۋازى بېسىقا ـ بېسىقمايلا
لەشكەرلىرىگە بار ئاۋازى بىلەن پەرمان چۈشۈردى:
— قېنى باتۇر جەڭچىلەر، قانسىرىغان قىلىچىڭلارنى ئاۋۇ تاغلىقلار-
نىڭ گېلىغا سۇركەڭلار!
خالمان پانساتنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان ھامان، لەشكەرلەر قالايمىقان
ۋارقىراشقان پېتى، كويلا بېشىدىن پەسكە قاراپ سەلدەك يامرىدى. مىلتىق-

لاردىن تاراسلاپ ئوق ئۈزۈلدى. قىلىچ-قالقانلار جاراڭلاپ كەتتى. جەڭ دۇمباقلىرىمۇ قۇلاقنى يارغۇدەك گۈمبۈرلەشكە باشلىدى.

تاغلىقلار بالدۇر بولسۇن، كېيىن بولسۇن، بەربىر يېتىپ كېلىدىغان بۇ بىر دەقىقە ئۈچۈن ئاللىقاچان تەييارلىنىپ تۇرۇشقانىدى. مىلتىقلىرى ئوقلىنىپ، نەيزىلىرىنىڭ ئۇچى دۈشمىنى تەرەپكە توغرىلانغانىدى. لەشكەرلەرنىڭ جاللاتلاردەك يامان ئەلپازدا ئېتىلىپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرگەن ئايمۇھەممەت «لائىلاھە ئىللەللاھۇ مۇھەممەدۇن رەسۇلۇللا» دەپ ئۈنلۈك ۋارقىرىدى، ئادالەت ئاپتىپى بىلەن زىننەتلەنگەن پاك ۋۇجۇدلاردىن ۋە ئەل-يۇرت ئۈچۈن جېنىنى تىككەنلەرنىڭ نەق يۈرىكىدىنلا ئېتىلىپ چىققان بۇ ئاۋاز سۈرمە رەڭ تۇماندىن ماتەم لىباسى كىيگەن ئاسماننى بىرقانچە قېتىم ئايلىنىپ چىقىپ، يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ شىددەتلىك شاۋقۇنى بىلەن قوشۇلدى. ئارقىدىنلا قاۋۇل ئۈستىنىڭ جەڭگە چىللىغان ياڭراق ئاۋازى تەكبىر ساداسىنى ئەۋجىگە كۆتۈردى. قارا كۆكۈللەرنى ۋەھىمىگە سېلىپ، ئۇلارنى دوزاخ بوسۇغىسىغىچە قىستاپ ئاپىرىدىغان بۇ خىسلەتلىك سادا باھار گۈلدۈرمامىسىدەك تەۋرىنىش پەيدا قىلىپ، دۈشمەن دۇمبىقىنىڭ ئاۋازىنى بېسىپ كەتتى. غەزەپلىك كۆزلىرى چوغدەك قىزارغان، چىشلىرى چاڭگاكتەك چىڭ كىرىشكەن، پەشلىرى قىستۇرۇلۇپ، يەڭلىرى شىمايلانغان قورقماس تاغلىقلار ئالدى - كەينىگە قالقان تېگىپ بەئەينى تاشپاقىغا ئوخشاپ قالغان لەشكەرلەر ئارىسىغا نەيزىدەك ئۇسسۇپ كىردى. چاقارتاغلىق مۇھەممەت مەرگەن ئالدىن كېلىشىۋالغىنى بويىچە بىرلا سەكرەپ، تومۇلۇقىغا قۇچاق يەتمەيدىغان بىر قېرى سۆگەتنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋالدى - دە، مىلتىقىنى چىنەپ، تەپكىسىنى بېسىۋەتتى. ئەسلىدە ئۇ مىلتىق ئۇچىنى نىياز ھېكىمبەگنىڭ قارا يۈرىكىگە توغرىلىغانىدى. بىراق، يەنە شۇ ساراڭ تەقدىر قىساس ناخشىسىنى توۋلاپ ئۇچۇپ كېلىۋاتقان ئوقنى ئۆز خاھىشى بويىچە يولدىن چىقىرىپ، نىياز ھېكىمبەگدىن چەتلەشتۈردى ۋە ئۇنىڭدىن يېرىم قەدەملا نېرىدا تۇرغان خالمان

پانساتنىڭ دەل پېشانىسىگە تەگكۈزدى. قىلىچى بىلەن ئالدى تەرەپنى كۆرسىتىپ ئىمىلەرنىدۇ دەپ چۇقان سېلىۋاتقان خالمان پانسات تۇرغان يېرىگىلا تىك موللاق چۈشتى. نىياز ھېكىمبەگ مۇشۇ ياشقا كىرگۈچە سان ساناقسىز جەسەتلەرنى، ئابباس مىرزىدەك قان ئىچىدە يېتىپ جان تالىشىۋاتقانلارنى كۆرگەن، ئەمما ئۆزىگە بىر غېرىچلا يېقىن يەردە يۈز بەرگەن بۇنداق مۇئەللەق ئۆلۈمنى زادى كۆرمىگەنىدى. ئۇ دەسلەپتە «ئويۇن - چاقچاق بىلەن ھەپىلىسى يوق تۇرۇپ، بۇ ئادەم ئىمىدەپ چاقچاق قىلىۋاتىدىغاندۇ» دەپ ئويلاپ قالدى. بىراق يېنىدىلا دۈم ياتقان خالمان پانساتنىڭ گەجگىسىدىن چۇۋۇلۇپ چىققان قان ئارىلاش مېڭە قېتىقىنى كۆرۈپلا ھۆ بولغىنىچە ئاغزىنى تۇتتى - دە، يەنە بىر غايىب ئوقنىڭ ئۇچۇپ كېلىشىدىن قورقۇپ، تۇرغان يېرىدىلا ئولتۇرۇۋالدى.

توختىماي گۈمبۈرلەۋاتقان مىلتىق ئاۋازى، نەيزە - قالقانلارنىڭ جاراڭ - جۇرۇڭى، خالمان پانساتنىڭ ئۆلۈمى ئىلياس مىرزىنىڭ ئالدىدا گويا قىيامەتنى ئاشكارە قىلىۋاتاتتى. ئەسلىدە، خالمان پانساتنىڭ كەينىدىلا تۇرغان ئىلياس مىرزا خالمان پانسات بىلەن تەڭلا يىقىلغانىدى. بىراق، ئارىلىقتىن قانچىلىك ۋاقىت ئۆتتىكىن، ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆلمىگەنلىكىنى سېزىپ قالدى. ئۇ يەر-بۇ يېرىنى سىيلاپ، پۇت-قولىنى مىدىرلىتىپ باقتى، ئوق تەگمىگەنلىكىگىمۇ چىندىن ئىشەندى. بىراق، تېنى پۈتۈن ۋە سېزىمى ساق تۇرغىنى بىلەن، يۈرىكى قورقۇنچ تۈگمىنىدە يانجىلىپ قۇم بولۇپ كەتكەنىدى، چىرايى گۆردىن ئېچىۋالغان مۇردىدەك تاتارغان، جىمى ئۇزايى لاغىلداپ تىترەيتتى.

ئىلياس مىرزا ئۇگدىسىغا ياتقان پېتى ئاسمانغا قارىدى، كەلكۈندەك لۆمشۈپ قاياققىدۇ كۆچۈۋاتقان بۇلۇتلار كۆزلىرىگە ئۆلۈم ئەلچىسىنىڭ تەلەتىدەك كۆرۈندى. ۋەھىمە ئىچىدە ئۆرۈلۈپلا يېنىغا كۆز سالدى. كۆرگەنى قانغا چىلىشىپ ياتقان خالمان پانسات بولدى. ئۇ قورقۇپ ۋارقىرىۋەتتى، دەرمانى قاچقان ئاياغلىرىنى باپكا تەپكە باسقاندەك بىرقانچە قېتىم

مدىرلاتتى - دە، كويلا قىشىدا ئۆسكەن بىر توپ چۇچۇكبۇيىنى قامالالاپ تۇرۇپ بىلىنى رۇسلىۋالدى. مۇشۇكنىڭ ئىزىغا چۈشكەن ئىتتەك، ئېھتىيات بىلەن ئۆمىلىگەن پېتى كويلىنىڭ كۆنپېتىش تەرىپىگە ئۆتۈپ، چۆچۈپ، چاپچىپ تۇرغان ئېتىغا تاشلاندى ۋە ئېگەرگە بودۇشقاقتەك چاپلىشىپ شەھەر تەرەپكە قاراپ بەدەر قاچتى.

ئەگەر كەيپى ساز چاغلار بولسىدى، نىياز ھېكىمبەگ خالمان پانسات كەبى كۆشەندىسىنىڭ تىن تارتماي ئۆلگىنىگە دوپپىسىنى ئاسمانغا ئاتقان، ئۆزىگە ئىشقىۋاز سەتەڭلەردەك كۆلۈپ باققان تەقدىر ئىلاھىغا يۈز مىڭ قېتىملاپ تەشەككۈر ئېيتقان بولار ئىدى. لېكىن ئۆلۈم ھىدى بىلەن تولغان خەۋپلىك مۇھىت، رودۇپايدەك چاپلىشىۋالغان جان قايغۇسى ئۇنىڭ قوزغاتقۇچى ئەسەبلىرىنى مەڭگۈلۈك كاردىن چىقارغاندەك قىلاتتى. قاياققا قارىمىسۇن، پومداقلىشىۋالغان، بەل تۇتۇشۇۋالغان ئادەملەر ئارىسىدىن ئۆزىگە قارىتىلغان مىلتىق ئاغزىنى كۆرەتتى، بىر توپ ھەرىدەك غۇژمەك بولۇۋالغان سان-ساناقسىز ئوق ۋىژىلداپ ئۇچۇپ كەلمەكتە ئىدى. ھەتتا ئۇ دەسسەپ تۇرغان تۇپراقتىن، يېنىدىكى تىترەپ تۇرغان مەھرەمنىڭ قولتۇقلىرىدىن، ئالدىدىن، كەينىدىن ئوق ئېتىلىپ قېلىش ئېھتىمالى بار ئىدى.

ئۇ بۇ ئوقلاردىن ئۆزىنى قاچۇرماقچى بولغاندەك، ئىختىيارسىز كەينە-گە داجىپ كەتتى. سەنتۈرۈلگەن پېتى تاپتەك سوزۇلۇپ ياتقان خالمان پانساتنىڭ ئۆلۈكىنى دەسسەپ ئۆتۈپ، تىترەۋاتقان تېنىنى كونا تۆگمەن كەينىگە يوشۇردى. بىرئازدىن كېيىن، تۆگمەن تېمىنىڭ بۇرجىكىدىن بېشىنى چىقىرىپ جەڭ بولۇۋاتقان تەرەپكە قارىدى.

كونا تۆگمەن بىلەن دەريا قىرغىقى ئارىسىدىكى كەڭ تەكشىلىك خۇددى قىزىق مايغا سۇ چاچقاندەك ۋاژىلداپ كەتكەنىدى. قىلىچقا قىلىچ-نىڭ، قالقانغا نەيزىنىڭ زەرب بىلەن ئۇرۇلغان ئاۋازى شەھەر كوچىسىدىكى تۆمۈرچى- مىسكەرلەر مەھەللىسىنى ئەسلىتەتتى. جۇپ -جۇپ بولۇپ

گىرەلىشىپ كەتكەن ئادەملەر بىر-بىرىنى بوغۇشاتتى. پومۇداقلىشىپ، بىرد-ىنىڭ تۆپىسىگە بىرى مىنىشەتتى، ئېغىز- بۇرۇنلىرىغا لاي - پاتقاق تىقىشات-تى. كىملەردۇ جان ئاچچىقىدا ئېچىنىشلىق تووۋلايتتى. يەردە — كىشىلەرنىڭ ئاياغ ئاستىدا سۇنغان نەيزىلەر، بىسى قايرىلغان قىلىچلار، تېشىلگەن قالقانلار، ئىگىسىز دوبۇلغىلار تاشلىنىپ ياتاتتى. ئۈزۈلگەن باش-لار، ئۈزۈلغان نەيزە بىلەنلا يىقىلغانلار، پۇتى ياكى قولى ئۈزۈلگەن لەشكەرلەر سايىنىڭ تېشىدەك تولا ئىدى. يىقىلغانلار ئارىسىدا جۇل - جۇل كىيىملىك پۇقرالارمۇ ئاندا - ساندا كۆزگە چېلىقاتتى. پاتقاق بىلەن ئارىلىشىپ كۆنجۈردەك قارا رەڭگە كىرگەن قان كىچىك - كىچىك كۆلچەك بولۇپ ئۇيۇپ قالغانىدى.

ئۆلۈم بازىرىغا ئايلانغان گىرەلەشمە جەڭ قانچىلىك ئۇزۇن داۋام قىلدىكىن، تۇگمەن دالدىسىدا ئۇغرىدەك مارىلاپ تۇرغان نىياز ھېكىمبەگ تاغلىقلاردىن قورقۇپ كەتكەن لەشكەرلەرنىڭ ئۆلەر - تىرىلىشكە قارىماي قېچىپ كېلىۋاتقىنىنى، جەڭ مەركىزىنىڭ دەريا بويىدىن ئاستا - ئاستا تۇگمەن تەرەپكە يۆتكىلىۋاتانلىقىنى كۆرۈپ، ئەرۋاھى ئۇچتى. قاچقۇن لەشكەرلەرنى ئاغزىنى بۇزۇپ تىللىدى، ئاللانىڭ نامى بىلەن قورقۇتۇپ باقتى، ھەتتا قېچىپ كېلىۋاتقانلارغا قارىتىپ ئىككى پاي ئوقمۇ ئۇزدى.

بىراق، قېچىپ كېلىۋاتقانلار ئۇنىڭ ئويلىغىنىدەك يارىلانغانلار، توخۇ يۈرەكلەر بىلەنلا چەكلەنمەيتتى، ئۇلار ئارىسىدا ئەمىر لەشكەرنىڭ ئۆلگىنى-دىن خەۋەر تېپىپ چېكىنىش كويىغا چۈشكەن دەھبېشى،[1] يۈز بېشىلارمۇ بار ئىدى. بەزى ئىنساپلىق لەشكەرلەر ئۆز قوۋمىنىڭ قېنىنى تۆكۈشتىن يالتايغانىدى. ئەگەر قاچقۇن لەشكەرلەر مۇشۇنداق كۆپىيىۋەرسە، تەسەۋ-ۋۇردىكىدىنمۇ چوڭ چاتاق چىقاتتى.

چارە - ئامالىرىنىڭ قاچاق لەشكەرلەر ئالدىدا بىر تىيىنغىمۇ ئەرزىمە-

---

① دەھبېشى — ياقۇپبەگ قوشۇنىدىكى ئەڭ كىچىك بىرلىك ۋە شۇ بىرلىكنىڭ كوماندىرى.

گەنلىكىدىن ئاچچىقى كەلگەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئاخىرى نىيىتى بۇزۇل-
دى. كۆزلىرى ئاق توشقاننىڭ كۆزىدەك قىزاردى. ساراڭدەك چالۋاقىغان
پېتى كويلا ئۈستىگە يۈگۈرۈپ چىقتى-دە، سۆگەت ئاستىغا يوشۇرۇپ
قويۇلغان توپلارنىڭ يېنىغا كېلىپ، باشلىرىنى چۆمكىگەن پېتى يېتىۋالغان
توپچىلارنىڭ بېشىغا تاپانچىسىنى تەڭلەپ تۇرۇپ ئەسەبىيلەرچە توۋلىدى:
— ئات، ئاۋۇ ئادەملەرگە قارىتىپ ئات!
توپچىلارنىڭ قورقۇنچىغا قورقۇنچ قېتىلدى، ئۇلار بېشىنى چاڭگاللى-
غان پېتى ئۆرە بولۇشتى. ھوش - كاللىسى جايىدىراق بىر توپ بېشى:
— بېگىم، ئۇ ... ئۇ يەردە بىزنىڭ لەشكەرلەرمۇ... كۆپ تۇرسا،
— دېۋىدى، نىياز ھېكىمبەگ تېخىمۇ قاتتىقراق چالۋاقىدى:
— ئات دېگەندىكىن ئات، ئاناڭ - داداڭ بولسىمۇ ئات!
توپچى لەشكەرلەر تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن چاقماق تېشىنى
ئۇتاشتۇردى-دە، توپ پىلىككە يېقىۋەتتى. دەل تاغلىقلار بىلەن لەشكەرلەر
گىرەلىشىپ كەتكەن سازلىققا قارىتىپ ئوقلاپ تەق قىلىنغان ئۈچ توپ
قۇلاقنى يارغۇدەك گۈمبۈرلىدى. توپ ئاغزىدىن ئېتىلىپ چىققان سويمىدەك
يوغان ئوقلار كۆكۈچ قويرۇق سۆرىگەن پېتى ئۇچۇپ بېرىپ ئادەم
دېڭىزىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا چۈشۈپ پارتلىدى، نەچچە ئون ئادەم ۋە
قالقان - قىلىچلار قارا پاتقاققا قوشۇلۇپ ئون گەزچە ئېگىزلىككە كۆتۈرۈل-
دى - دە، كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە پەيدا بولغان ئورەكلەرگە قايتىپ
چۈشۈشتى. توپ زەربىدىن ئامان قالغانلار دەرياغا ئۆزىنى تاشلىدى.
كىملەردۇ جەسەتلەرگە، گۆش پارچىلىرىغا پۇتلىشىپ كۆرۈنگەن تەرەپكە
قېچىپ كېتىشتى. بىر تىننىقلا داۋام قىلغان زىلزىلىدىن كېيىن، ئوق
چۈشكەن جايدا بىر قانچە ئورەك ۋە نەچچە ئون ئادەمنىڭ جەسىتى قالدى.
ئورەك ئۈستىدىن كۆتۈرۈلگەن قاپقارا ئىس ئاستا-ئاستا ئاسمانغا ئۆرلەپ
قوياش يۈزىنى خىرەلەشتۈردى...

قىرىق ئۈچىنچى باب

تاڭ ئاتماس كېچىلەر

نىياز ھېكىمبەگ ئۆزىنى بىلگەندىن بېرى، ھېچقاچان تەۋەككۈلسىگە ئىش قىلىپ باقمىغانىدى. بىراق بۇ دورەم ئۇ ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم يۈزلەپ لەشكەرنىڭ جېنىنى قارامىلىق بىلەن دوغا تىكتى - دە، تەۋەككۈلسىگە ھوشۇق ئاتتى. ھايات - مامات تەۋەكاسىغا تاشلىغان بۇ ھوشۇقى ئويلىمىغاندا يەنە بىر قېتىم ئالچۇ چۈشۈپ قالدى. تاشقا تاشلانغان شېشىدەك پارچىلىنىپ كەتكەن جەسەتلەرنى ئويەر - بۇ يەردىن تېرىپ كېلىپ، توپ ئوقى كولاپ قويغان تەييار ئازگاللىرغىلا تاشلاتقۇزدى - دە، تاش - توپا بىلەن تىندۇرۇپ، بىرقانچە تال خادا قويدۇردى. خادىلارغا سامان تىقىلغان تۇلۇم، نەيزە، قىلىچ ۋە ساۋۇت - قالقانىنىڭ پارچىلىرىنى ئېسىپ، دەريا بويىدىكى شۋاقلىقتا يېڭى بىر قەبرىستانلىق پەيدا قىلدى. قارىي قۇرئانلار-نى يىغىپ خەتمقۇرئان قىلدۇرۇپ، «شېھىت بولغان» ياساۋۇل، لەشكەر-لەرنى ئۇ دۇنياغا «چىرايلىق»چە ئۇزىتىۋەتتى. دەرياغا ئۆزىنى ئاتقان بىرقانچە تاغلىقنى ئۆلگەن ھېسابلاپ، ئۆلگىنىگە ئىشەنگەنلەرنىڭ جەستىگە كەڭ قورساقلىق قىلىپ، ئاۋامنىڭ ئەكتىشىگە يول قويدى. ماتەمدار يۇرت ئەھلى «نىياز ھېكىمبەگ يەنە بىرەر تۇزاق قۇرغان بولمىسۇن يەنە» دېيىشىپ، ئوق چۈشكەن شۋاقلىق ئەتراپىدا خېلىغىچە مارىشىپ، ئەگىپ يۈرۈشتى. يېڭى گۆرستانلىق چېتىگە تاش، داڭگالدەك تاشلىنىپ ياتقان جەسەتلەرنىڭ قاغا - قۇزغۇن، لالما ئىتلارغا يەم بولۇپ كېتىشىگە زادى چىداپ تۇرالمىدى - دە، «خەير، پىشانىمىزگە پۈتۈلگەننى كۆرەرمىز» دېگەن ئوي بىلەن قەدەمدە بىر چۆچۈپ، جەسەتلەرنىڭ يېنىغا يېتىپ

كېلىشتى. ئۇلار كېلىپلا پۈتۈن ئەزايى غەلۋىردەك ئۆتمۆشۆك بولۇپ كەتكەن قاۋۇل ئۇستىنىڭ جەسىتىنى تېپىۋېلىشتى. ئۇ ئۆزى جېنىدىن ئەلا بىلىدىغان، ئەججە ئەۋلاد ئاتا - بوۋىسىنىڭ خاكىدىن پۈتكەن، قان - ياشلىرى بىلەن قارىيىپ كەتكەن ئانا زېمىنغا باغرىنى يېقىپ ياتاتتى. كىشلەر سۆيۈپ قاچقان سېغىز تۇپراقتەك قېتىپ كەتكەن بۇ جەسەتنى يىغلاپ تۇرۇپ ئۇگدا قىلىشتى. كۆرمىگىنىگە ئۇزاق بولغان، زارىقىپ سېغىنغان بوز رەڭ ئاسمان، ئاشۇ ئاسماندا پەردازلانغان ئالتۇن لىگەندەك پارقىراپ تۇرغان سۆيۈملۈك قۇياش، مەشۇقىنىڭ ھىدىدەك لەيلەپ يۈرگەن بۇلۇتلار ئۇنىڭ كۆز قارىچۇقلىرىدا گويا سۈرەتتەك ئويۇپ قالغانىدى. توپا قونغان قاڭشارلىق بۇرنى ئەتىردەك خوش پۇراق يۇرت ھاۋاسىنى ئاخىرقى قېتىم شۇمۇرۇۋاتقاندەك قىلاتتى. قان يۇقى قېلىن لەۋلىرى كىمگىدۇ ناخشا ئېيتىپ بېرىۋاتقاندەك، ئۇزاق ئۆتمۈشىنىڭ سىرىنى پىچىرلاۋاتقاندەك ئېچىلىپ تۇراتتى. چويۇن سۆيىنىڭ ئوتلۇق ھارارىتى بىلەن ئۇزۇن يىللار تاۋلىنىپ چويۇندەك قۇۋۋەت تاپقان مەزمۇت بارماقلىرى قانچىلاپ لەشكەرنىڭ پاسىق قېنى بىلەن سۇغىرىلغان چولاق قىلىچىنىڭ سېپىنى مەھكەم سىقىمدىۋالغانىدى. يۇرت ئەھلى يەنە ئۇزۈك بارماقنى چىشلەپ ياتقان ئاقموللامنىڭ، ئابدۇسادىقنىڭ جەسىتىنىمۇ تېپىۋېلىپ، قاۋۇل ئۇستىنىڭ جەسىتى بىلەن بىللە يۇيۇپ - تاراپ، شەھەر تېشىدىكى زاراتگاھلىققا ئاچىقتى. دەرياغا سەكرىگەن، لېكىن دەريا بويىدىن جەسىتى تېپىلمىغان كېپەك دەرۋىش ئۈچۈنمۇ ئۇنىڭ ئورەك يېنىدىن تېپىلغان كولاھىنى نىشان قىلىپ بىر قەبرە ياسالدى. يۇرت بېشىدا قايىم بولغان بۇ ئىككىنچى قىيامەت ئالدىنقى قەتلىئامدا قان يۇتقان بەختسىز پۇقرانىڭ تېخى ساقىيىپ كەتمىگەن جاراھەتلىك يۈرىكىنى يەنە بىر قېتىم مۇجۇۋەتتى. ھۆرمەتلىك ۋە قورقماس ئادەملىرىنى يوقاتقانلارنىڭ ئۆكسۈپ يىغلاشلىرى قەبرە تۇپرىقىنى خۇددى سۇ سەپكەندەك ھۆل قىلىۋەتتى.

بىراق، دۈشمەننىڭ نىيىتىنى بىلىپ تۇرۇقلۇق يەنە دۈشمەنگە

ئىنساپ تىلەشكە، تاقەت ئارغامچىسىنى بەك ئۇزۇن قويۇۋېتىشكە ئۆگىنىپ كەتكەن خوتەنلىكلەر نىياز ھېكىمبەگنى «ئەمدى ئىنساپ قىلار» دەپ ئويلاشتىيۇ، ئۇنىڭ ئىنساپ دېگەننى ئۇقمايدىغان نائىنساپ ئادەم ئىكەنلىكىنى زادىلا خىيالىغا كەلتۈرۈشمىدى. ئەمەلىيەتتە، ساقلىغا ئاق سانجىغىنىغا قارىماي، نىياز ھېكىمبەگ «ئىنساپ» دېگەن نەرسىنىڭ مەۋجۇتلۇقىدىنمۇ بىخەرەۋەر ئىدى. بۇ سۆزنى ئاغزىغا ئېلىشتىن تېخىمۇ قورقاتتى.

نىياز ھېكىمبەگنىڭ تېخى تونۇگۇنكىدەك يادىدا. دۆڭ دارېنغا بالا بولۇپ ئىككىنچى يىلى ياز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، ئۇ دۆڭ دارېنغا قاراشلىق ئەللىك مو يەرنىڭ مەھسۇلاتىنى ئەكەلگىلى سەھراغا باردى. نىياز ھېكىمبەگ ئوتاقچىدىن خاماندىكى چەشنىڭ بېرىمىنى ئالدى، ئاندىن كېيىن تاناپ بېجى، زاكات دېگەنلەرنىمۇ بۇ سانغا قوشتى. ئارقىدىنلا دۆڭ دارېنىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە، چوققا بېجى بىلەن كۆك بېجىنىڭ گېپىنى چىقاردى. ئوتاقچى دېھقان ھەيران بولۇپ:

— تووا، ئىنساپ دېگەننى بىلمەمدىلا، بايۋەچچە، ئۇ باج، بۇ باج دەپ ئېلىۋەرسىلە توت بالام ئۆلۈپ قالامدۇ، — دېۋىدى، نىياز ھېكىمبەگ «ئىنساپ دېگەننى بىلمىسە ئادەم ئۆلۈپ قالامدۇ نېمە؟» دەپ ئويلاپ قالدى ـ دە، ئالغىنىنى ئېلىپ، ئېشەكلىرىگە ئارتىپ ئۆيىگە قايتىپ كەلدى.

ـ دۆڭ ئاتا، ئىنساپ دېگەن نېمە دېگەن گەپ؟ — دەپ سورىدى ئۇ دۆڭ دارىندىن ۋە بولغان ئىشنى يېپىدىن يىڭنىسىغىچە سۆزلەپ بەردى. مەھسۇلاتنىڭ ھەممىسىنى ئەكىلەلمىگەننىڭ ئۈستىگە، «ئىنساپ» دېگەن گەپنى ئۆگىنىۋالغىنىغا قورسىقى كۆپكەن دۆڭ دارېن دايقا چۈشكەن پۇرچاقتەك سەكرەپ كەتتى. شۇ ئان نىياز ھېكىمبەگنى مەھرەملىرىنىڭ ياردىمى بىلەن ھۇل يەرگە ياتقۇزدى.

— ئاڭلاپ تۇر، قاپاقباش، بۇ دۇنيادا «ئىنساپ» دېگەن گەپ زادىلا يوق ۋە بۇنىڭدىن كېيىنمۇ بولمايدۇ. بۈگۈندىن باشلاپ، ئۆگىنىۋالغان بۇ يامان گەپنى يادىڭدىن پاك ـ پاكىز چىقىرىۋەت، مەقسەتكە يەتمىگۈچە

ھەرگىز يۇمشاق كۆڭۈللۈك قىلما. ـ دەپ ساغرىسىغا بامبۇك ھاسىسى تىتىلىپ، سۇپۇرگىدەك بولۇپ كەتكۈچە ئۇردى...

نىياز ھېكىمبەگ ئەل ـ يۇرت بېشىغا ئۆز قولى بىلەن كۆلپەت سالدىيۇ، «ئىنساپ» دېگەننى بىلمىگەچ، بۇ كۆلپەتكە قىل چاغلىق چەك قويمىدى. جەسەتلەرنى كۆتۈرگىنىچە يىغا ـ زار قىلىشىپ كېتىۋاتقان يۇقرالارنىڭ ئىزىغا ئادەم سالدى. شۇ قاتاردا توپ ئوقىدىن ئامان قېلىپ، دادىسىنىڭ مۇسىبىتىنى تۇتۇپ، تۇپراق بېشىدا دۇئا ـ تەكبىر قىلىۋاتقان ئايمۇھەممەتنىمۇ قولغا چۈشۈردى. قازا تاپقانلارغا ئەڭ قاتتىق ماتەم تۇتقان يۇقرانىڭ ئۆيلىرىنى تىنتىپ، بىر كېچىنىڭ ئىچىدىلا يەنە نەچچە ئون قاچقۇن «تاغلىق»نى تۇتتۇۋالدى. تۇتۇلغانلارنى ئۇرۇپ، دۇمبالاپ چالا ئۆلۈك قىلغاندىن كېيىن زىندانغا تاشلىدى.

«ئەمدى ئىلياس مىرزىنىڭ ئىشىنى چاپسان بىر ياقلىق قىلماق لازىم، — دەپ ئويلىدى نىياز ھېكىمبەگ ئۆزىگە ئىشەنگەن ھالدا،— مەيلى ئۇ راست كالۋا بولسۇن ياكى يالغان كالۋا بولسۇن، كۆزدىن يوقالغىنى تۈزۈك. ياقۇپبەگ ئۇنى خالمان پانساتنىڭ ئورنىغا ئەمىرلەشكەر قىلىپ تەيىنلىمەيدۇ دېگىلى بولامدۇ؟ ئۇ تۇيۇقسىز مۇڭگۈز چىقىرىپ ئۆزىگە بويۇنتاۋلۇق قىلسا ھە؟ ياق سۇ كەلمەستىلا تۇغان سالماق لازىم.ئوبدانلا تىنچىپ قالغان بۇ يۇرتقا يەنە بىر ئۆكتىچىنىڭ نېمە كېرىكى؟ ئۆزى ھەم ھاكىمبەگ، ھەم ئەمىرلەشكەر بولسا نېمە بوپتۇ؟»— بىرقانچە ھەپتىگە سوزۇلغان قاتىلاڭچىلىقتىن قولىنى بوشاتقان نىياز ھېكىمبەگ ئىلياس مىرزىنى خۇددى ئۆلگەن لەشكەرلەرنىڭ جەسەتلىرىنى ئاخىرەتكە ئۇزاتقاندەك «چىرايلىق»چە يولغا سېلىۋېتىشنىڭ ئامالى ئۈستىدە باش قاتۇرۇشقا باشلىدى. «ئۇنى باشقىلارنىڭ قولى بىلەن ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش كېرەكمۇ؟ ياق، بۇنداق چارە ياقۇپبەگنىڭ گۇماننى قوزغاپ قويۇشى تۇرغانلا گەپ.

بىرەر گۇناھلىق ئىشقا خۇپىيانە دەۋەت قىلىپ، ئاندىن گۇناھىنى گەدىنىگە قويۇپ ياقۇپبەگكە ئەرز قىلسامچۇ؟ ياق، بۇمۇ ئاقىلانە چارە ئەمەس، قارغا قارغىنىڭ كۆزىنى چوقىغان نەدە بار؟ ئۇ چوڭ گۇناھ قىلغان تەقدىردىمۇ ياقۇپبەگ ئۇنى كەچۈرۈۋېتەلەيدۇ. ئالمادىس چاندۇرۇپ قويسام، ئۇدۇل دار ئالدىغا بارماقتىن ئۆزگە ئامال يوق!»

نىياز ھېكىمبەگ ئەتراپلىق باش قاتۇرۇپ، ئاخىرى ئىلياس مىرزىنىڭ ئاجىزلىقىنى تونۇۋېلىش نىيىتىگە كەلدى. ئىككى - ئۈچ قولاقكەستىنى شىرىپ شەيتان ئارقىلىق قولغا كەلتۈرۈپ، ئۇلارغا مۇھىم ئىشتىن بىرنى تاپىلىدى...

بۇ كۈنلەردە ئىلياس مىرزا ھاكىمبەگنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن خالمان پانساتنىڭ ئىگىسىز قالغان ھەشەمەتلىك قورۇسىدا تۇرۇۋاتاتتى. بۇ قورۇ گەرچە ئوردا سېپىلىنىڭ ئىچىدە بولسىمۇ، لېكىن ئۇ بۇ قورۇغا مۇشۇكتىن بورىقان چاشقاندەك بېكىنىۋېلىپ، ئەتىدىن-كەچكىچە تالاغا چىقمايتتى. ئەگىلا قارىمسۇن، كۆزىگە قان ئىچىدە ياتقان خالمان پانسات كۆرۈنەتتى. «قورقىقانغا قوش كۆرۈنۈپتۇ» دېگەندەك، جامائەت بىلەن بىللە ئوقۇلىدىغان جۈمە، پېشىن نامازلىرىنىمۇ چورتلا تەرك ئەتكەنىدى.

دەرۋەقە، شىرىپ شەيتان چەللىدە ئات چاپتۇرىدىغان ھېلىقى قولاقكەستىلەر بىلەن بىرلەشكەن سائەتتىن باشلاپ، ئىلياس مىرزا ئۆيىنىچىدىمۇ تىنچ ياتالمايدىغان بولدى. كېچىلىرى كۆزى ئۇيقۇغا بارا - بارمايلا كىملەردۇ ئۆي ئۆگزىسىدە شارتىلدىتىپ قىلىچ بىلەشكە باشلايتتى. قىلىچنى قىلىچقا ئۇرۇپ جاراڭ - جۇرۇڭ شەپە چىقىراتتى. بۇنى ئاز دەپ، بەزى كېچىلىرى دېرىزىدەك ئۇزۇن ئاياغلار توگىلوكتىن ساڭگىلاپ چۈشەتتى. دەم بىلەن مەزمۇت تىرەلگەن ئىشىك قاناتلىرىنىمۇ ھېلىلا ئۆرۈلۈپ كېتىدىغاندەك تاراقلاپ كېتەتتى. بۇنداق غەلىتە ئاۋازلار يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كېتەي دەپ قالغان ئىلياس مىرزىنى تاكى تاڭ ئاتقۇچە كىرپىك قاقتۇرمايتتى. ھەيران قالارلىق يېرى شۇ ئىدىكى، ئىلياس مىرزىنىڭ ئىشىكىنى

باقىدىغان ئىككى قاراۋۇل بۇ غەلىتىلىكنىڭ گېپى چىقسىلا بېشىنى چايقاپ: «بىز ئۇنداق ئىشنى كۆرمىدۇق ۋە ئاڭلىمىدۇق» دەپ قەسەم ئىچەتتى.

قورقۇپ كېلىدىن غىزا ئۆتمەس بولۇپ قالغان ئىلىياس مىرزا بۇ پاراكەندىچىلىكنى ئاخىرى جىن-شاياتۇنلاردىن كۆردى - دە، بىرقانچە پىرىخۇن، باخشىلارنى تاپتۇرۇپ كېلىپ توخۇ قان قىلىپ، پىرە ئوينىتىپ. بىراق پىرىخۇن دېپىنىڭ ئاۋازى ئۆچكەن ھامان ھېلىقى غەلىتىلىكلەر يەنە باشلاندى. دەل پىرى ئوينىتقان كېچىسى كۆزلىرىدىن قان تېمىپ، ئاغزىدىن ئوت چېچىلىپ تۇرىدىغان، بويى تورۇسقا تاقاشقۇدەك بىر ئېگىز مەخلۇق ئۇنىڭ ياتقان يېرىگە كېلىپ بىردەم ئۆرە تۇرغاندىن كېيىن، قويۇندەك بىر پىرقىراپلا كۆزدىن غايىب بولدى...

ئىلىياس مىرزا بۇنداق ساراسىمە ئىچىدە ياشاۋېرىشتىن زېرىكتى، تاقىتى چېكىگە يەتتى. ئاخىرى «بۇ ھېلىغۇ بىر ئاددىي قورۇ - جاي ئىكەن، ئالتۇن ئوردا بولسىمۇ ۋاز كېچىمەن، جەننەت بولسىمۇ خوتەن دېگەن يەرنى ئىككىنچى كۆزۈم كۆرمىسۇن» دېگەن يەرگە كەلدى - دە، ئۇدۇل دىۋان تەرەپكە يول ئالدى.

نىياز ھېكىمبەگ يېقىندىن بېرى ئۆزىنى تولىمۇ پەرىشان ۋە تىت-تىت بولۇۋاتقاندەك، مىجەزى قوداڭشىپ تويۇقسىز باشقا بىر ئادەمگە ئايلىنىپ قالغاندەك ھېس قىلىشقا باشلىدى. «بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ نېمە ئۈچۈن ئۆزىدە ھېچقاچان كۆرۈلمىگەن بۇنداق ئالامەتلەر يۈز بېرىدۇ، چاتاق جىسمىدىمۇ يا روھىدىمۇ؟»— ئۇ كۆڭلىنىڭ جىمى بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىنى ئاختۇرۇپ چىقتى، بورانلىق ئاسماندەك مانانلىشىپ تۇرغان خاتىرىسىنى پىكىر چېرىغى بىلەن يورۇتۇپ، ھەربىر قورىغا ئىنچىكىلەپ سەپسالدى. گۇمانلىق يىپ ئۇچلىرىنى ئەقىل يىگىنىسىنىڭ كۆزىدىن بىر-بىرلەپ ئۆتكۈزدى. بۇ خىل روھىي ھالەتنىڭ سەۋەبىگە ئېنىق بىرنېمە دەپ تەبىر بېرەلمىدىيۇ، لېكىن دۈشمەنسىز، نىزاسىز ياشاشتىن ئىبارەت مەززىسىز تۇرمۇش ھاياتىنىڭ پۈتكۈل خۇشاللىق ۋە خاتىرجەملىكىنى بىر-

بىرلەپ ئۇغرىلاپ كىتىۋاتقىنىنى سىزىپ قالدى.

دۇرۇس، ھاياتى بورانلىق دېڭىزدەك ناتىنچ ئۆتكەن نىياز ھېكىمبەگ كىمگىدۇ ئۇرا كولاپ، كىمنىڭدۇ ئۇرىسىدىن ھەزەر ئەيلەپ، كىمنىڭدۇ ھالاكىتىنى كۈتۈپ تا مۇشۇ ياشقىچە ياشاپ كەلدى. قانچە كۆپ، قانچە خەتەرلىك دۈشمەنگە دۇچ كەلگەنسېرى تۇرمۇشنى شۇنچە مەنىلىك ۋە كۆڭۈللۈك ھېس قىلدى. تەقدىرى غۇۋۇلاشقان ھۆكۈمەت ۋە ھۆكۈمداردىن يۈز ئۆرۈش، يېڭى ھۆكۈمەت ۋە يېڭى ھۆكۈمدارغا قويرۇق شىپاڭلىتىش، پۈتلىكاشاڭ بولغانلىكى ئادەم بىلەن توختىماي ياقلىشىش بىر خىل تۇرمۇش ئادىتى سۈپىتىدە ئۇنىڭ قان-قېنىغا سىڭىپ كەتتى. شۇ سەۋەبتىن ئۇ پەقەت ئاق-قارا ۋە ھەق-ناھەق ئايرىلىشىپ كەتكەن ھايات-ماماتلىق سەھنىسىدىلا ئۆز قىممىتىنى تاپقاندەك بولاتتى. تىرىكلىكى ئۈچۈن سۇ بىلەن ھاۋا، ئاش بىلەن نان قانداق زۆرۈر بولسا، دۈشمەن ۋە دۈشمەنلىشىشمۇ، ئاداۋەت ۋە ئۆچمەنلىكمۇ ئۇنىڭغا شۇ دەرىجىدە زۆرۈر ئىدى. بىر دۈشمىنىنى يوق قىلسا، ئۆچ - ئاداۋەت نەيزىسىنىڭ ئۇچىنى يەنە بىر دۈشمىنىگە قارىتاتتى. يەنە ئۇچىنچى، تۆتىنچى دۈشمىنىنى ئىزدەپ تاپقۇچە خۇددى ئوۋغا چىقىپ ئولجىسىز قايتقان ئوۋچىدەكلا بىئارام بولغىنى بولغانىدى.

ئالاھىزەل ئىككى يىلدىن بېرى كۆچلۈك دۈشمەن سۈپىتىدە تەھدىت بولۇپ تۇرغان بىر مۇنچە «چوماقچىلار» دەريا بويىدا ئۈچ پاي توپ ئوقى بىلەنلا تىنچىتىلدى. قالغىنى زىندانغا تاشلاندى. ئۇنىڭدىن كېيىنكى كۈنلىرىنى زېرىكىشلىك ۋە مەززىسىز ھېس قىلىۋاتقان نىياز ھېكىمبەگ يېقىندىن بېرى ئۆز قىياسىدىكى دۈشمەن بىلەن يەكمۇ - يەك تۇتۇشقىلى، بۇ ئارقىلىق تۇرمۇشىدىكى بوشلۇقنى تولدۇرغىلى بولىدىغان ئاجايىپ ئويۇن — شاھمات ئويۇنىغا قىزىقىپ قېلىۋاتاتتى. ئىلياس مىرزا ئاسمانىنى يەرگە ئۇرۇپ، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ كىرىپ كەلگەندىمۇ ئۇ موللاجى تۇراپ بىلەن بېرىلىپ شاھمات ئويناۋاتاتتى. ئۇ خىيالىدىكى كۆچلۈك

دۈشمەن - «شاھ» نى مات قىلاي دەپ تۇرغاندا، ئىلياس مىرزا دىۋانغا تۇسۇن تۇياقتەك ئۇسۇپ كىرىپ بېشىغا چىن تەپكەندەكلا ۋايساپ كەتتى:

— تويدۇم، بىئاراملىقتىن جاق تويدۇم. بۇنداق ئەنسىز يۇرتتا ياشىغۇچە، دوزاخ بولسىمۇ خاتىرجەم ياشىغىنىم ئەلا! — دەپ چالۋاقىدى ئۇ يىغلىۋەتكۈدەك بولۇپ.

ئىلياس مىرزا دىۋانغا كىرىپلا ئىختىيارسىز تۆرگە ئۆتتى - دە، بىكار تۇرغان تەختتە شۇنداق ئولتۇرۇۋېدى، نىياز ھېكىمبەگنىڭ يۈرىكى «قارت» قىلىپ قالدى. ئۇ ھېچنىمە ئۇقمىغان قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، خۇپسەنلىك بىلەن سورىدى:

— جانابىي مىرزام، ئالدىرىماي سۆزلىسىلە، كۆڭۈللىرىنى مالال قىلغۇدەك نېمە ئىش يۈز بەردى، يا بىزدىن ئۆتكەن بىرەر سەۋەنلىك تۈپەيلى خاپا بولۇپ قالدىلىمۇ؟

ئىلياس مىرزا ئۆزىنى سەل بېسىۋېلىپ، بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى باشتىن - ئاياغ سۆزلەپ، ئاخىرىنى ئىڭرىغاندەك بىر ئاۋاز بىلەن چۈشۈردى:

— ھاكىمبېگىم، كەمىنە بۇرادەرلىرىگە بۇنچىلىك ئانتدارچىلىق قىلىپ تۇرغان يەردە ھەزرەتلىرىدىن نېمىدەپ خاپا بولاي، دېمەكچىمەنكى، خاپا بولغۇدەك ھېچ ئىش يوق، — ئۇ نىياز ھېكىمبەگدە خاتا تۇيغۇ پەيدا قىلىپ قويۇشتىن ئېھتىيات قىلىپ، گېپىنىڭ ئۇرانىنى ئۆزگەرتتى، — مۇنداق دېسەم مېنى ئۆتۈپ كەتكەن توخۇ يۈرەك ئادەم ئىكەن دەپ قالمىسىلا، قورقۇنچاق بولسام، پەرغانىدىن قەشقەرگە، قەشقەردىن بۇ يەرگە كېلىپ نېمە قىلاتتىم. شۇغىنىسى، ئۇ يەردە قالغان بالا - چاقىلىرىم چۈشۈمگە كىرىپلا تۇرىدۇ، قەشقەرگە قايتىپ، مىرزابېشىلىق مەنسىپىمدىن ئىستىپا سوراپ ئاتالىق غازى ئالىيلىرىنىڭ خىزمىتىدە بولسام كۆڭلۈم ئارام تاپارمىكىن دېگەن ئىدىمەن. ئۇ ئالىيلىرى خالىسا مىرزا بېشىلىققا بىرەر

كىمنى ئەۋەتەر، بولمىسا ئۆزلىرى قاملاشتۇرۇپ كېتەرلا.

نىياز ھېكىمبەگ ئىچ - ئىچىدىن ئېتىلىپ چىقىپ بوغۇزىغىلا كېلىپ قالغان كۈلكىسىنى تەستە توختىتىۋالدى، مىرزىنىڭ كېيىنكى گېپىنى ئىچىدە بىر قۇر تەكرارلاپ چىقتى ۋە بىردىنلا ئۈمچىيىپ، كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ دېدى:

— ئى كۆز نۇرۇم مىرزام، ئى يۈلەنچۈكۈم مىرزام، بىزنى خۇدادىنمۇ، پادىشاھنىڭ غەزىپىدىنمۇ قورقمايدىغان جاھىل خەقلەرنىڭ ئارىسىغا تاشلاپ قويۇپ كېتىمەن دېگەنلىرى نېمىسى، ئاكىلىرى ئابباس مىرزا بىزنى چىددىغۇسىز ماتەم ئازابىغا مۇپتىلا قىلدى، مانا شۇ زەردابنى يۇتالماي مىك ئۆلۈپ، مىك تىرىلىپ تۇرغاندا، پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ مەرھەمىتى بولمىش ئەمرلەشكەر جانابلىرى شاھادەت شەربىتىنى ئىچىپ، بىزنى يەنە تۈگىمەس اغدا قويدى. سىلى ماتەملىك كۆڭلىمىزگە تەسەللى ئىدىلە، ئوردىمىزنىڭ ۋۈرۈكى ئىدىلە، سىلى بىلەن كۆڭلىمىز تـوق، يـۈرىـكىمىز پـۈتـۈن ئىدى... ئەمدى كېتىمەن دېسىلە، سىلىنى ئۇزىتىۋېلىشقا ھەددىمىز ئەمەس، ئىنشائاللا، خۇدا بىزنىمۇ بىلىپ بىر يولدا قويار...

— ھاكىمبېگىم دۇرۇس دەيدۇ، — گەپ ئارىلىدى قولاق يوپۇرۇپ جىم ئولتۇرۇشنى ئەپسىز كۆرگەن موللاجى تۇراپ.

نىياز ھېكىمبەگنىڭ تەسىرلىك سۆزلىرى ئىلياس مىرزىنىڭ يۈرىكىنى ئېزىۋەتتى، كۆزىنىمۇ لىققىدە ياشقا تولدۇردى: — كەمىنىلىرىنىڭ ئارزۇسى بويىچە بولىسىدى، ھەرقايسىلىرىنىڭ يېنىدىن بىرقەدەممۇ ئايرىلماستىم، نېمە ئىلاج، «ئۆز ئۆيۈمنىڭ خۇشلۇقى، پۈت - قولۇمنىڭ بوشلۇقى» دەپتىكەن، — دېدى ئۇ كۆڭلى يېرىم بولغان ھالدا. نىياز ھېكىمبەگ:

— كەتمىسىلىغۇ ئوبدان بولاتتى، مىرزام، پۈتكۈل قەشقەرىيەنى يىگىنە ئىزدىگەندەك ئىزدىسىمۇ خوتەن قىزلىرىدەك گۈزەل قىزلارنى تاپقىلى

بولمايدۇ، خالىسلا ئىرناقتا توختىغۇدەك بىرەر قىز تېپىپ، ئۆيلۈك - ئۇچاقلىق قىلىپ قويار ئىدۇق، ئەگەرچەندە كېتمەن دېسلە ئىززەتلىرىنى قىلىپ ئۇزىتىپ قويارمىز. بە دۆلەت ئالىيلىرىغا ئالىي ئىھتىراممنى يەتكۈزۈپ، ئىككى ئېغىز ئوبدان گېپىمنى قىلىپ قويارلا... — دېۋىدى، ئىلياس مىرزىنىڭ كۆزلىرىدىن بۇرانداك ياش كەتتى. ئۇ خۇددى ئاخىرقى ۋەسىيىتىنى ئېيتىۋاتقان سەكراتتىكى ئادەمدەك ئىتىرەك ئاۋازدا دېدى:

— خوش جانابلىرى، كۆرۈشكىچە ئامان بولارلا، كۆرۈشەلمىسەك رازى بولارلا...

سۆھبەتتىن ئىككى كۈن كېيىن، نىياز ھېكىمبەگ چالما - كېسەك قىلىپ ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن ئىككىقات گۈلئايىمنىڭ دەردىدە تولا يىغلاپ ساراڭ بولۇپ قالغان كەرىمقۇلنى زىنداندىن ئاچقىپ ئايمۇھەممەتكە قوشتى. بويۇنلىرىغا تاقاق سېلىپ، تاقاقـقا مۆھۈرلۈك پېچەت چاپلىدى. ئۇلارنى ئون نەچچە لەشكەرنىڭ ئالدىغا سېلىپ، مەنسىپىدىن ئىستىپا بەرگەن ئىلياس مىرزىنىڭ قولىغا تاپشۇردى ۋە ئۆز ئىختىيارىي بىلەن كۆزدىن غايىب بولۇۋاتقان بۇ مىرزىغا بەش خېچىرلىق مالنى يوللۇق تۇتتى.

كۈنلەر ئۆتتى، ئاي ئايغا ئۇلاشتى، ئۆلگەنلەر ئۆلدى، كەتكەنلەر كەتتى. بۇ ئىشلار ئۆز رېتى بىلەن تامامىلىنىپ، يېڭى ئىشلار باشلانغىچە قەھرىتان قىش كېتىپ، ئەتىيازنى باشلاپ كەلدى. ئۇزۇنغا سوزۇلغان بورانلىق ئەتىيازمۇ ئۆتۈپ، داستىخىنى كەڭ ياز مەۋسۇمىغا ئورۇن بەردى. نىياز ھېكىمبەگ ئىشچان چاشقاندەك، قىش بويى تىنىم تاپمىدى. نەچچە مىڭ تۇتقۇن پۇقرانى قاراڭغۇ تاغ ئالۋىڭىغا ھايدىدى. ھەر جۈمە كۈنى نامازدىن كېيىن، ياقۇپبەگكە ئەۋەتىلىدىغان توققۇز - توققۇزلۇق تارتۇقتىن ئۆزگە، يەنە ئون ئۇلاغلىق سوۋغا - سالام يوللاپ، ئۇنىڭ تەشەككۈرىگە نائىل بولدى. خالمان پانساتنىڭ يىل نەزىرسىنى نىھايەت كاتتا ئۆتكۈزۈپ،

يەتتە كېچە - كۈندۈز دۇئا - تىلاۋەت قىلدۇردى - دە، جىددىيلىك پەسەيگەن، ھاۋا شېشىدەك سۈزۈلگەن بىر كۈنى ئۇردا ئەركانلىرىنى باشلاپ، داغدۇغا بىلەن باغ سەيلىسىگە چىقتى.

نىياز ھېكىمبەگ مەيلىنى تارتىپ، مەسلىكىنى كەلتۈرىدىغان ھىلىقى تەختىراۋاندا كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ كەينىدىن ئاتلىق ۋە پىيادە كېلىۋاتقانلار ئىچىدە قاپاقلىرى سىلىنغان تۆمۈر خەزىنىچىبەگمۇ، پالاقلاپ كېلىۋاتقان شىرىپ شەيتانمۇ كۆزگە چېلىقاتتى.

خالمان پانسات ئۆلۈپ، تا بۈگۈنگىچە بوش تۇرغان ئەمرلەشكەرلىك ئورنىنى كۆزلەپ، لوق گۆشنى كۆرگەن ئاچ ئىتتەك شۆلگەيلىرى ئېقىۋاتقان موللاجى تۇراپمۇ تەختىراۋان ئالدىدىكى كاناي - سۇنايچىلار ئارىسىدا سوكۇلداپ كېتىپ باراتتى. ئۇ بۇ سەيلىگە ئار - نومۇسىنى قايرىپ قويۇپ، ساھىبجامال قىزى لالە بىبىنىمۇ ئۇنىمىغىنىغا ئۇنىماي بىللە ئەكەلگەن ئىدى.

شۇڭغۇتقان ئۇلپان - تارتۇقلىرى كۆڭلىگە ياققىنى ئۇچۇن ئالدىنقى كېچە ئوردىدا قوندۇرۇپ قىلىنغان قاراقاش، كېرىيە بەگلىرىمۇ نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئىلتىپاتىدىن خۇش بولۇپ، مەرتىۋىسىگە مۇناسىپ كېلىدىغان بىر يەردە كەشلىرىنىڭ چۇشۇپ قېلىشىغا قارىماي يۈگۈرەشمەكتە ئىدى.

رەڭگارەڭ ئەلەملەرنى كۆتۈرۈپ سەپنىڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان ھۆرمەت ياساۋۇللىرى شەھەرنىڭ قىزىق دەرۋازىسىغا يېقىن بىر يېرىدىكى يېڭى ئوردا ئالدىغا كەلگەندە چىپپىدە توختاشتى ۋە يولنىڭ ئىككى تەرىپىگە تارىلىپ تەختىراۋانغا يول بوشىتىشتى. تەختىراۋانمۇ ئەلەمدار ياساۋۇللار توختىغان يەرگە كېلىپ توختىدى. تەختىراۋاننىڭ كىچىككىنە روجىكى ئېچىلىپ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ بېشى كۆرۈندى.

— ئالدىڭلاردا تۇرغىنى يۇرت ھاكىمبېگى نامىغا بەرپا قىلىنمىش

ئون ئىككى ئوردىنىڭ ئەڭ كاتتىسىدۇر، خوتەن دىيارىدا ئەزەلدىن بولۇپ باقمىغان بۇ مۆجىزاتنى قانغۇچە كۆرۈپ كۆزۈڭلارنى مۇنەۋۋەر قىلىڭلار، — دېدى ئۇ ماختانغان هالدا.

نىيازهېكىمبەگنىڭ سۆزى ئاخىرلىشىشى بىلەن تەڭ، ئەتراپتا ناغرا-سۇناي ئاۋازى ياڭرىدى. تەختىراۋان نەغمە ساداسى ئىچىدە قوزغىلىپ، ئىككى تەرىپىدە ئاسمان - پەلەك مۇنارلار قەد كۆتۈرگەن، تۈرلۈك - تۈمەن نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن چوڭ دەرۋازىدىن كىرىپ كەتتى. يۇرت كاتتىلىرىمۇ كەشلىرىنى دەرۋازا ئالدىغا تاشلاپ، مەيسە بىلەنلا مېڭىپ تەختىراۋانغا ئەگەشتى.

دەرۋازا ئالدىدىن ئىچكىرىسىگە قاراپ سوزۇلغان ئازادە دەھلىزنىڭ بىر ئۇچى كەڭ دىۋانغا تۇتىشاتتى. دىۋان تېگى ئۇستىلىق بىلەن جىپسىلاشتۇرۇلغان گۈللۈك كۆك خىش بىلەن قاتۇرۇلغان، ئۈچ ئادەم ئېگىزلىكىدىكى تاملىرى تۇخۇم ئېقىدا يۇغۇرۇلغان ئاق سېغىزدا سۇۋالغان، سۇۋاق ئۈستىگە مېھرابسىمان گەج ئويمىلار چۈشۈرۈلگەنىدى. ئويما نەقىشلەر شاخ، يوپۇرماقلىرى بىلەنلا ئۈزۈۋېلىنغان گۈلنى تامغا چاپلاپ قويغاندەك تۇيغۇ بېرەتتى. گۈل شاخلىرىغا قوندۇرۇلغان بۇلبۇللار دىۋان ئىچىنى چاڭ كەلتۈرۈپ سايراۋاتقاندەك قىلاتتى.

دىۋان تورۇسى خوتەن خارەتچىلىكىنىڭ[1] داڭقىنى ئاشۇرۇپ تۇرغان نەقىشلىك تام ئۈستىگە ئۇستىلىق بىلەن قوندۇرۇلغانىدى. ئىككى غېرىچ ئارىلىق تاشلاپ قويۇلغان لىم چۈشىن قونسا تېيىلىپ كەتكۇدەك سىلىقلانغان، لىم يۈزى ئەينەكتەك پارقىرايتتى. لىم جەگلىرىگە چۈشۈرۈلگەن ئويمىلار يىتۇك سەنئەتنىڭ گۇۋاھچىسى سۈپىتىدە مەڭگۈلۈك ئورۇلغان تامغىدەك جەزبىلىك كۆرۈنەتتى. لىم ئارىلىرىغا سىزىلغان رەڭمۇرەڭ سىز-

① خارەت — پارسچە «باغاچچى» مەنىسىدە، بۇ سۆز خوتەندە شۇ مەنىدە قوللىنىلىدۇ.

مىلار ۋۇسا جەمەتىدىن يېتىلگەن ئاتا - بالا رەسساملارنىڭ[1] بۈگۈنكى دۇنيادىكى شۆھرىتىنى نامايىش قىلاتتى.

نىياز ھېكىمبەگ ۋە ئۇنىڭ سەيلىچى مەنسەپدارلىرى ئەقىللىق ۋە تەتۈر پېشانە خوتەن ئۇستىلىرىنىڭ قان - تەرى، مىڭلىغان پۇقرانىڭ جەبر-جاپاسى بەدىلىگە قوپۇرۇلغان ئون ئىككى ئوردىنى بىرمۇ بىر ئارىلاپ چىقتى - دە، چۈشكە يېقىن «چىكىتلىك ئوردا» غا يېتىپ كېلىشتى.

چوڭ ئۆستەڭ بويىغا جايلاشقان «چىكىتلىك ئوردا» ئەمەلدە ھايۋانات ۋە ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئوردىسى ئىدى. ئوردا بېغىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا، ئون مو يەرنىڭ توپىسى ئىككى ئادەم بويى قېزىۋېتىلگەن، ئەتراپىغا تام چۆرۈلۈپ، تام تۆپىسىگە تۈۋرۈك ئورنىتىلغان، تۈۋرۈكتىن - تۈۋرۈككە تاناب تارتىلىپ، تاناب ئۈستىگە يىپەك تور يېپىلغان يەنە بىر «باغ»مۇ بار ئىدى. نە - نەلەردىن تۇتۇپ كېلىنگەن ياۋا توڭگۇز، يولۋاس، بۆرە، تۈلكە دېگەندەك ھايۋانلار، تاز قارىدىن تارتىپ تۆۋي قۇشلىرىغىچە بولغان ئۇچالىغ - تىنالغلار بىر جۈپتىن قىلىپ بۇ باغقا قويۇۋېتىلگەنىدى. قارىماققا بۇ باغ نوھ ئەلەيھىسسالامنىڭ توپان بالاسىدا ئامان قالغان كېمىسىگە ئوخشايتتى. قۇش - قاناتلارنىڭ كۈنلۈك ئوزۇقى ئۈچۈن تاغار-تاغارلاپ دان تۆكۈپ بېرىلەتتى. نەچچە مىڭ پۇقراغا بىر ئاي ئوزۇق بولغۇچىلىك قوي - كالا گۆشلىرى بۇ ياۋايى يىرتقۇچلارغا بىر كۈنلۈكلا

---

① ۋۇسا ئىراسانكا ۋە ئۇنىڭ ئاتىسى ۋۇسا باجىنا — خوتەنلىك مەشھۇر ئاتا - بالا رەسسام. ئۇلار خوتەن، قەشقەر، كۇچا قاتارلىق جايلاردىكى مىڭئۆي، ئىبادەتخانا - ئىبھرام تاملىرىغا رەسىم سىزىپ شۆھرەت قازانغان. ھاياتىنىڭ كۆپ قىسمىنى تاڭ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى چاڭئەن، لوياڭلاردا ئۆتكۈزگەن. ۋېيسا باجىنا تاڭ سۇلالىسىنىڭ جېنگۈەن يىللىرىدا شىپاك ئايمىقىنىڭ ۋالىيسىمۇ بولغان. ئۇلار تاڭ دەۋرى سىزما سۈرەتچىلىكىنىڭ «ئويما - قاپارتما قانۇنى»نى ئىجاد قىلىپ، چاڭئەندىكى سىشىن ئىبادەتخانىسى، شىڭتاڭ ئىبادەتخانىسى، ئەنگو ئىبادەتخانىسى قاتارلىق مەشھۇر ئىبادەتخانىلاردا داڭلىق رەسىملەرنى سىزىپ قالدۇرغان. تاڭ دەۋرىدىكى گۈزەل سەنئەت تارىخچىسى جياڭ چيەنيۈەن ئۆز ئەسىرىدە «ۋۇسا ئىراسانكا خوتەنلىك، دادىسى ۋۇسا باجىنا مەشھۇر راھىب، ... بۇددا رەسىمى ۋە چەت ئەل رەسىمىگە بەك ئۇستا... ئاتا - بالا ۋېيسالار بىر - بىرىدىن قېلىشمايدۇ...» دەپ خاتىرە قالدۇرغان.

يەم بولالايتتى.

«چىكتىلىك ئوردا» دا يەنە قىرىق بەش كۆنلۈك تەۋەدىن قېزىپ كېلىنگەن مېۋىلىك، مېۋىسىز دەرەخلەرمۇ كۆكلەپ تۇراتتى. دەرەخلەر ئارىسىدا سېرىن، رەيھان، رەنادىن تارتىپ چىغ، تىكەن، يانتاقىچە بولغان گۈل-گىياھ، ئوت-چۆپلەرمۇ تېپىلاتتى.

سەيلىچىلەرگە كۆن نۇرىنى توسۇپ تۇرىدىغان قويۇق ئۈزۈم بارىگى ئاستىدىلا چۈشلۈك غىزا تارتىلدى ۋە باغ مەسچىتىدە پېشىن نامىزى ئوقۇلدى. نامازدىن كېيىن باراڭ ئاستىدا مۇقامچى، نەغمىچىلەرنىڭ شوخ كۈيلىرى باشلىنىپ كەتتى. نىياز ھېكىمبەگنىڭ ناخشا، ساز دېگەنلەربىلەن خۇشى بولمىسىمۇ، لېكىن بۈگۈن ئۇنىڭ كەيپى بۆلەكچىلا ئۇستۇن ئىدى. سەللىلىك بېشىنى لەرزان ياڭراۋاتقان دۇتار پەدىسىگە كەلتۈرۈپ ئاستا لىڭشىتاتتى. ناخشا - ئۇسسۇل ئەۋجىگە چىققاندا بولسا بارماقلىرىدىن قاس چىقىرىپمۇ قوياتتى. خاس مەھرىمىنى ئۇسسۇلچى قىزلارنىڭ بېشىدىن سېخىيلىق بىلەن پۇل ئۆرۈشكە بۇيرۇپ تۇراتتى، نەغمىچىلەرنىڭ ئېتىنى سوراشتۇرۇپ، ئۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقان چالغۇلارنى ئەكەلدۈرۈپ تىرىڭشى-تىپ باقاتتى.

نىياز ھېكىمبەگنىڭ ھەربىر قاراشلىرىنى دىققەت بىلەن كۆزىتىپ، كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ ئولتۇرغان موللاجى تۇراپ ئاز تېپىلىدىغان ئېسىل پەيتنىڭ ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىغا، لاله بىبىنىڭ قېرىشقاندەك بىر توپ سەيلە-چىلەرنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋالغىنىغا زادى چىداپ تۇرالمىدى. ئۇ نىيازھېكىم-بەگنىڭ يېنىغا كېلىپ قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلىۋىدى، ھاكىمبەگ كۈلۈپ تۇرۇپ بېشىنى لىڭشىتتى.

ھاياجىنىنى باسالماي قالغان موللاجى تۇراپ سازەندىلەرگە قاراپ:

— سەنەمگە، خوتەن سەنىمىگە ساز قىلىڭلار،— دېدى - دە، ئويۇل- توپۇل قىزىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، قولىدىن تۇتقان پېتى يېتىلەپ، سەيلىچىلەر ھالقىسىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا ئەكېلىپ قويدى.

سازەندىلەر قازى لەشكەرنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە خوتەن سەنئىتىنىڭ شوخ ساداسى بىلەن باغ ئىچىنى چاڭ كەلتۈرۈۋەتتى.

بىراق ياغاچتەك قېتىپ قالغان لالە بىبى كۆيىنىڭ ئۆتۈپ كېتىشىنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتۈۋاتقاندەك قىلاتتى.

غا قارىماي، قىمىر قىلماي تۇرۇۋەردى. قاشتېشىدىن ئويۇلغان ھەيكەلدەك كېلىشكەن، سەرۋى قامەتلىك بۇ نازىنىن ئۆز گۈزەللىكى بىلەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ شەھۋەت تېشىپ تۇرغان نەزەرىنى ئۆزىگە قاراتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ بۇ بىئەدەپلىكى ھاكىمبەگنىڭ كەيپىنى ئۇچۇرۇش دەرىجىسىگە بېرىپ يەتتى. شۇڭا لالە بىبىگە جىددىيلەشكەن قىياپەتتە بىرنېمىلەرنى دەپ، ئىما - ئىشارەت قىلىۋاتقان موللاجى تۇراپقا «كارامىتىڭ شۇمىدى» دېگەندەك ئالىيىپ قويۇپ، نەزەرىنى يېنىدا ئولتۇرغان تۆمۈر خەزىنىچىبەگكە يۆتكىدى.

— قازى رەئىس جانابلىرى،— دېدى ئۇ تۆمۈر خەزىنىچىبەگكە، چاي ئۇتلاشقا تەكلىپ قىلىۋېتىپ،— بۇگۇنكى تاماشا قانداقراق بولدى؟

تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ئىرەنسىز قىياپەتتە گەپ ئەگىتىپ جاۋاب بەردى:

— مېنىڭچە، كۆڭۈللىرىدىكىدەك بولدىغۇ دەيمەن!

ئىككىيلەن ئېمىشقىدۇ بىر - بىرىنىڭ كۆزىگە تىكىلگىنىچە جىم بولۇپ قېلىشتى. بۇ جىملىقنى تۆمۈر خەزىنىچىبەگ بۇزدى ۋە:

— ھاكىمبېگىم، بۇ تاماشا قاچانغىچە داۋاملىشار؟— دەپ سورىدى نىياز ھېكىمبەگدىن.

— ئۇزۇنغىچە، تاھايىتى ئۇزۇن زامانلارغىچە،— دەپ جاۋاب بەردى سۆھبەتدىشىنىڭ ئىككى بىسلىق گېپىنىڭ مەنىسىنى بىر ئاڭلاپلا چۈشىنىۋالغان نىياز ھېكىمبەگ.

ئىككىيلەن بىر - بىرىگە قاراپ مەنىلىك كۈلۈپ قويۇشتى.

بەشىنچى قىسىم

ئەجەل دوقمۇشىدا

قىئات بۇغا يېدى، ئېيىق يېدى، گەرچە ئۇ تۆمۈردەك قاتتىق بولسىمۇ، نەيزەم ئاخىر ئۇنى ئۆلتۈردى. شۇڭقار قىئاتنى يېدى، ئۇ گەرچە شامالدەك تېز بولسىمۇ، ئوقيايىم ئاخىر ئۇنى ئۆلتۈردى.

—— «ئوغۇزنامە» — ئوغۇزخان سۆزى

[illegible]

[illegible] بىلەن باغ ئىچىنى ياڭرىتىپ كەلتۈرۈۋەتتى.

بىراق باغچىدىكى قىشتىن قالغان لاي [illegible]

[illegible]

— [illegible]

[illegible]

— [illegible]

— [illegible]

[illegible] بىر - بىرىگە قاراپ [illegible] كۈلۈپ قويۇشتى.

قىرىق تۆتىنچى باب

ئەنسىز ئاخشام

مىلادى 1877-يىلى ئەتىياز، كېچە.

يورۇڭقاش ۋە قاراقاش دەريالىرى ئارىسىغا مەڭگۈلۈك لەڭگەر تاشلىغان بۇ بەھەيۋەت يېشىل كېمە كۈچلۈك بوران زەربىسىدە كويىقاپ ئاغزىدىكى تەنها يەلكەندەك چايقالماقتا ئىدى. كېمە ماچتىسى — ئەمدىلا چاشقانقۇلاق بولغان ئېگىز سەگۈ تېرەكلەر خۇددى شامال سوققان يەكەندەك ئىغاڭلايتتى.

ئۆستەڭ، كۆل بويلىرىدا جالاسىنى سۇغا چىلاپ تۇرغان سۆگەت تاللىرى شوخ قىزلارنىڭ سۇمبۇل چېچىدەك چىرمىشىپ، چىگىلىپ كەتكەنىدى. شىددەت بىلەن گۈرۈلدەپ تەكلىماكان قۇملىرىنى يالماپ، يۇدۇپ كەلگەن قارا بوراندىن ئېتەك - ئېتەك توپا تۆكۈلەتتى. ئېرىقلارغا قۇم تىقىلىپ، يوللار كۆمۈلەتتى. بوران دەھشىتىدىن بېلى پۈكۈلگەن، يىلتىزى ئۈزۈلگەن قېرى دەرەخلەر غېرىبىنىڭ قەددىدەك قىڭغايغانىدى.

كۈن قىزىلدىن تارتىپ تا ئېغىر ياتقۇغىچە تىنماي ھۇۋلاپ چىققان بوران «توخۇ چىللىسۇن» دەپ كۈتۈپ تۇرغانمۇ، باش توخۇ چىللىغاندىلا ئاندىن ئاچچىقىغا ھاي بېرىپ، قۇتراشتىن توختىدى. ئېگىلىپ، چايقىلىپ ھالىدىن كەتكەن دەرەخ شاخلىرى ئاستا - ئاستا رۇسلاندى. تولۇق سۈزۈلمىگەن لاي سۇدەك مانانلىشىپ تۇرغان ئاسماندا ئالدى بىلەن

ئۇپرىغان ئورغاق بىسىدەك ئەگمە ئاي كۆرۈندى، كېيىن بىرقانچە يۇلتۇز جىنچىراغدەك پىلدىرلاشقا باشلىدى.

«بوراندا ئۇيقۇ، يامغۇردا شورپا» دېگەندەك، بەش بارماقنىمۇ پەرق ئەتكىلى بولمايدىغان قارا بوراندا كۈن بويى ئۆيدىن چىقمىغان ئادەملەر كەچ كىرەر - كىرمەيلا ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. تەلپەكتەك - تەلپەكتەك توپا دۆۋىلىرى پەيدا بولغان شەھەر كوچىلىرىدا ئادەم تۇگۇل، بىرەر لالما ئىتنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. باش توخۇ چىللاپ بوران بېسىققاندا ئويغاق ئىتلارنىڭ قاۋىشى، ئاچ موزايلارنىڭ مۆرىشى، دۇمبىسى قىچىشقان ئېشەكلەرنىڭ هاڭرىشى بىلەن قىسقا ۋاقىت جانلانغان شەھەر ۋە شەھەر ئەتراپى ئەمدى قانداقتۇر شېرىن ياكى قاباھەتلىك چۈش بىلەن ئاۋارە ئىدى. رەستىلەردە تا تاڭ ئاتقۇچە تاكتاك ئۇرۇپ، هاشار چۈمۈللىرىدەك پىتراپ، تىمىسقىلاپ يۈرىيدىغان مىرشەپلەر بوران توختىغىنىنى تۇيمىدى- مۇ، پاناهلانغان يېرىدە ئۇخلاۋاتقاندەك قىلاتتى. چوڭ ئوردىنىڭ تاشقى سېپىلى ئۈستىدىن كېلىۋاتسا كېرەك، كېچىلىك ياساۋۇللارنىڭ ئامانلىق - ئاسايىشلىقتىن بېشارەت بەرگۈچى شەرتلىك ئاۋازلىرىلا شەهەرنى گۆر جىمجىتلىقىدىن پەرقلەندۈرۈپ تۇراتتى.

لېكىن، بوراندىن كېيىنكى بۇ تىمتاس جىمجىتلىق پەقەت بىردەملا داۋاملاشتى. قېرى ئىت بولسا كېرەك، قاراقاش دەرۋازىسىنىڭ ئۇ تەرىپىدە بىر ئىت خىرقىراق ئاۋاز بىلەن قاۋاشقا باشلىدى، ئۇنىڭغا يەنە بىرقانچە ئىت قوشۇلۇپ ئالەمنى بېشىغا كىيدى. ئىت قاۋىغان تەرەپتە، زاۋا-خوتەن يولىدا تۇيۇقسىز ئۈچ ئاتلىق كىشى پەيدا بولدى. ئۇلار مىلتىقلىرىنىڭ قونداقىنى چاترىقىغا قىستۇرۇپ، سۇمبىسىگە يۆلەنگەن پېتى ئۇگدەۋاتقان قاراۋۇللارنىڭ ئالدىغا كېلىپ تىزگىن تارتتى:

— هەي باتۇر يىگىتلەر، خاپا بولماي دەرۋازىنى ئېچىپ بەرسەڭلار،

— ئاتلىقلارنىڭ بىرى ئات ئۈستىدە تۇرۇپلا مۇراجىئەت قىلدى. چۈچۈپ

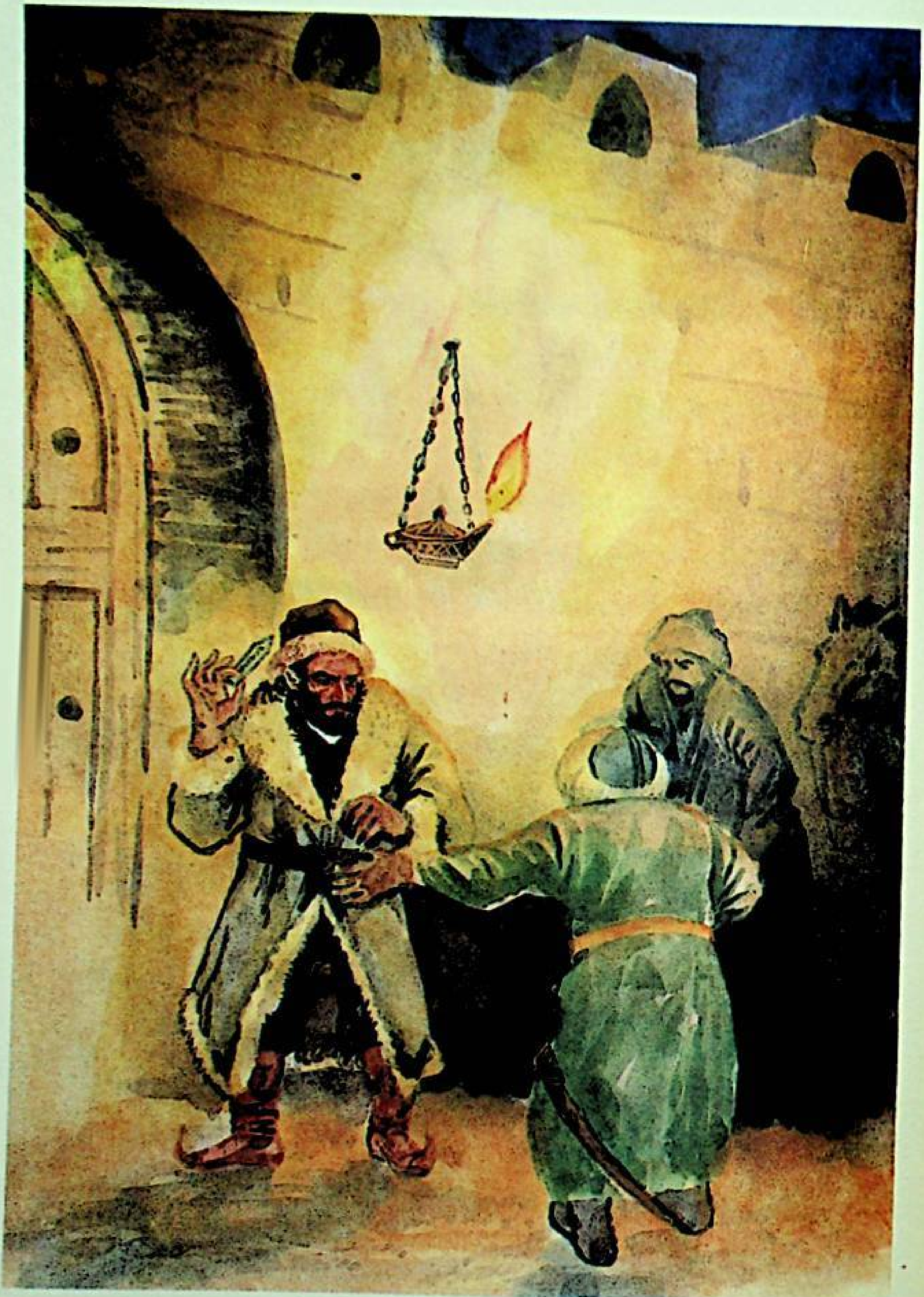

كەتكىنىدىن ئۇنىڭ - سولىنى تاپالمايۋاتقان چالا ئويقۇلۇق بىر قاراۋۇل ئاتلىقلارغا قاراپ ۋارقىرىۋەتتى:

— ئېمىدەپ جۆيلۈۋاتىسلەر، بۇ دەرۋازا ئەتە ناماز بامداتقىچە ئېچىلمايدۇ، بۇ توغرىدا ھاكىمبېگىمنىڭ پەرمانى بار!— دېدى ھاڭۋېقىپ تۇرۇپ.

شۇ ئارىدا ئاتلىقلاردىن بىرى قولىنى سەللىسىگە سوزدى - دە، سەللە قېتىدىن ئىككى ئىلىك كەڭلىكتىكى بىر پارقىراق مېتالنى ئېلىپ ئۇ قاراۋۇلغا ئۇزاتتى. قاراۋۇل ئۇنى دەرۋازا قانىتىغا ئېسىلغان پانارنىڭ يورۇقىغا تۇتۇپ بىر قاراپلا:

— ھوي، كۆمۈش دەستەككەنغۇ بۇ!— دەپ توۋلۇۋەتتى ۋە دەس-تەكنى ئۆز ئىگىسىگە ئىككى قوللاپ ئۇزاتتى. ئاندىن باشلىرى چۈشۈپ كېتىۋاتقان قاراۋۇللارغا بۇيرۇق قىلدى،— ئېمىگە قاراپ تۇرۇشىسەن، چاپسان بېرىپ دەرۋازىنى ئاچ، ئەزىز ئادەمنى ساقلىتىپ قويساق گۇناھكار بولىمىز!

مىڭ پاتمان چويۇندەك ئېغىر دەرۋازا قاناتلىرى قۇلاق، مېڭىنى يەپ كەتكۇدەك سەت ئاۋازدا غىچىرلاپ كەتتى. كۆمۈش دەستەكلىك كىشى بىللە كەلگەن ھەمراھلىرى بىلەن شۇ يەردىلا خوشلاتتى - دە، بېشىنى سىلىپ تۇرغان ئاق ئېتىغا بىرلا قامچا ئۇرۇپ، دەرۋازا ئىچىگە ئۆزىنى ئالدى.

مۆلدۈردەك تېگىۋاتقان قامچىنىمۇ مىت قىلماي، ھۆرۈن ئۆكۈزدەك ئاستا چامداۋاتقىنىغا قارىغاندا ئاتنىڭ جېنى تومشۇقىغا كېلىپ قالغاندەك قىلاتتى. پاتقاق كېچىۋاتقاندەك سىلكىپ - سىلكىپ قەدەم تاشلىغىنىدا ئالدى ئاياغلىرى خۇددى ھۆل تاياقتەك ئېگىلىپ كېتەتتى. ئات ئۈستىدە قېلىن جۇۋىغا يۆگىلىپ، بىر پارچە يۇڭ دۆۋىسىدەك چوقچىيىپ ئولتۇرغان

چارساقال كىشىمۇ سەپەر ھارغىنلىقىدا ھالىدىن كەتكەندەك تۇراتتى، بىر غېرىچ يېكەنچىلىك ۋەزنى بولمىغان ياغاچ ساپلىق قامچىسىنىمۇ بىر چارەك ئېغىرلىقتىكى تۆمۈر كالتەكنى كۆتۈرگەندەك تەسلىكتە مىدىرلىتاتتى. چۈشۈپ كېتىۋاتقان بېشى ئات قەدىمىنىڭ رىتىمىغا ماس تەۋرەنگىنىدە، سەللىسىنىڭ قېتىدىن، قولاقلىرىنىڭ كەينىدىن، جۇۋىسىنىڭ موينۇق ياقىسىدىن ئۇچۇم - ئۇچۇملاپ توپا تۆكۈلەتتى. كېچىنىڭ ھاۋاسى سوغۇق بولغاچقىمۇ، ئاتنىڭمۇ، يولۇچىنىڭمۇ بۇرنىدىن قويۇق ھور پۇرقۇيتتى.

چەكچىيىپ تۇرغان بىھېساب يۇلتۇز ۋە ئېگىز سېدىلەرنىڭ شاخلىرى كەينىگە يوشۇرۇنغان ئاينىڭ شولىسى بىلەن بىلىنەر - بىلىنمەس يورۇپ تۇرغان شەھەر كوچىسىدا بۇ تەنھا يولۇچىغا بىرەرمۇ ئادەم ئۇچرىمىدى. ئۇ ئۆزىگە غەيرەت بېرىپ، ئېتىنى مېڭىشىغا قويۇۋەتكەن پېتى تۈن قوينىدا قارىيىپ تۇرغان تونۇش ئۇردا ئالدىغا كەلدى - دە، تايغاندەك سەزگۈر مەھرەملەرگە كۆمۈش دەستەكنى كۆرسەتتى، دەرۋازا ھايالسىزلا ئېچىلدى. ئۇ دەرۋازىدىن كىرىپ دەھلىزدىن ئۆتكەندىن كېيىن نىياز ھېكىمبەگنىڭ ھۇزۇرىدا ھازىر بولدى. تۇيغۇسىنىڭ ئۆزىنى ئالدىمايدىغىنىغا ئىشىنىپ، تا مۇشۇ چاققىچە كۆز يۇممىغان نىياز ھېكىمبەگ يانپاشلاپ ياتقان يېرىدىن تەكىيىگە تايىنىپ ئۆرە بولدى:

— ھوي، قازى رەئىس جانابلىرىغۇ بۇ، ھارمىغايلا،— دېگىنىچە قوللىرىنى كېرىپ، پەگاھدا تۇرغان تۆمۈر خەزىنىچىبەگكە قاراپ كەلدى.

— يوللىرىغا قاراپ كۆزۈم تېشىلگۈدەك بولدى، سالامەت كۆرۈشكىلى نېسىپ قىلغان ئاللاغا مىڭ قەتلە شۈكرى.

ئۇ قېلىن كىيىنگىنىدىن يوغان قار ئادەمگىلا ئوخشاپ قالغان تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى ئۆزۈن يىل كۆرۈشمىگەن قەدىناسىنى قۇچاقلىغاندەك قۇچاقلىدى، يۈزىنى يۈزىگە ياقتى؛ جۇۋىسىنى سېلىشىغا ياردەملەشتى. خىلە-

دىن بىرى ئۇستىرا تەگمىگەچ، بىنەم كۆكاتلىرىدەك ئۆسۈپ، بىر ئوتام يۇگەدەك گىجەكلىشىپ كەتكەن چاچ - ساقاللىرىغا، تىماھ تېرىسىدەك يىرىكلەشكەن چىرايىغا ئىچ ئاغرىتقان نەزەر بىلەن سەپسېلىپ چىقتى. كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ تۇرۇپ «جاپا چەكتىلە، جاپا چەكتىلە» دەپ تەكەللۇپ قىلدى.

خوتەن تارىخىغا قان بىلەن يېزىلغان ئاشۇ چوڭ قەتلىئامدىن بۇيان بىر-بىرىنى قوغلاشقاندەك تېز ئۆتۈپ كەتكەن ئون يىلچە ۋاقىت نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئۆمۈر دەپتىرىدە ھېسابسىز يادنامە ۋە قايتىلانماس ئۆزگىرىش- لەرنى قالدۇرۇپ كەتتى. مۇشەققەت ۋە خەتەر بىلەن تولغان يىللار داۋانىغا يامىشىۋېرىپ ساقىلىغا ئاق كىرگەن نىياز ھېكىمبەگ، قىرانلىق چوققىسىدىن كۆنسايىن پەسكە سېيرىلغان قىرى چالغا ئايلاندىيۇ، ھۆكۈمرانلىق تەختىنى ھېچكىمگە تارتقۇزۇپ قويمىدى. تەپكەك ئىشەكتەك تېپىپ، توسۇن توپاق- تەك ئۇسسۇپ، تەخت پېنىغا ھېچكىمنى يېقىن يولاتمىدى. تەختكە كۆز قىزارتىپ، يەك ئىچىدە پىچاق ساقلىغانلارنى ھەر ئامال بىلەن كۆزىدىن يىراق قىلدى.

نىياز ھېكىمبەگ ئاشۇ ئون يىل مابەينىدە ياقۇپبەگنىڭ ھوزۇرىغا ھەر ئۈچ يىلدا بىر دېگۈدەك سالامغا بېرىپ تۇردى. ئالدىنقى قېتىمدا ئۇ ياقۇپبەگنىڭ كورلا، توقسۇن شەھەرلىرىنى ئىشتائەتكە كىرگۈزۇپ، تۇرپان ۋە ئۈرۈمچى خوجىزۇلىرىنى ئەل قىلىپ قەشقەرگە قايتىپ كەلگىنىنى ئوتتۇز ئولاغلىق مال - دۇنيا بىلەن قۇتلۇقلاپ، دۇئاسىنى ئالدى. ياقۇپبەگنىڭ ئوغلى بېكقۇلبەگ ئۈرۈمچى ۋە داۋانچىلاردا قايتا باش كۆتۈرۈشكە مۇۋەپپەق بولغان خوجىزۇ باتۇرلىرىنى تىغ سىياسەتتىن ئۆتكۈزۈپ مىلادى 1874 - يىلى يىل بېشىدا قەشقەرگە قايتىپ كەلگەندە، نىياز ھېكىمبەگ ئوردا بوسۇغىسىدا ئاخىرەتتىن كەلگەن ئەرۋاھتەكلا پەيدا بولدى. ئېلىپ

بارغان سوۋغاتلىرى بەدىلىگە ئەمىرلەشكەرلىك مەنسىپىنى موللاجى تۇراپقا ئېلىپ بەردى ـ دە، لالە بىبىنى نىكاھىغا ئېلىپ، بىر باللىق بولۇپمۇ قالدى.

ئالدىنقى يىلى، كارىز چاپتۇرۇپ بېرىش باھانىسى بىلەن قاقتى ـ سوقتى قىلغىنىغا تاقەت قىلالمىغان چېرىلقلار ئەرز سۇنغاندا، ياقۇپبەگ نىياز ھېكىمبەگنى مەخسۇس ھۇدەيچى ئارقىلىق قەشقەرگە چاقىرتتى. ئۇ يەنە كونا ھۈنىرىنى ئىشقا سېلىپ، مال ـ دۇنيانىڭ كۈچى بىلەن ئۆتكەلدىن ئۆتتۈۋالدى. بۇ سەپىرىدە ئۇ توپچى چېرىكلەرگە باشچىلىق قىلىۋاتقان قۇدالاي ۋە مەھرەمبېشى بولۇپ قالغان ھوشۇربەگ بىلەن خۇپىيانە ئۇچرىشىپ، ئۆزىنى ھاياجانلاندۇرغىدەك يېڭى مەلۇماتلارنى قولغا چۈشۈردى. ياقۇپبەگ ئۆز ئەلچىسى قازىخان تۆرە ئارقىلىق تۈركىيە سۇلتانى ئابدۇلئەزىزخان ئىنئام قىلغان «مىراخور باشى»لىق ئۇنۋانىغا ئېرىشىپ، بىباھا شاھانە سەرۇپايىلارغا نائىل بولغاندا، ئۇ، قەشقەرگە يەنە بىر قېتىم سالامغا بارماقچى بولۇۋىدى، «يېتىمنىڭ ئېغىزى ئاشقا تەگكۈچە، بۇرنى قاناپتۇ» دېگەندەك، قاراقاشلىق «چوماقچى»لارنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق چوڭ غوۋغاسى بىلەن پۇت ـ قولى چۈشلىنىپ قالدى...

بۇنىڭدىن ئىككى ئاي بۇرۇنقى قەھرىتان قىش كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، نىياز ھېكىمبەگ ھوشۇر بەگ ئەۋەتكەن بىر مەخپىي مەلۇماتچىنى قوبۇل قىلدى. دەرۋىش قىياپىتىگە كىرىۋالغان بۇ مەلۇماتچى پاختىلىق چاپىنىنىڭ ئەستىرىنى سۆكۈپ، تۇمارچىلاپ پۈكلەنگەن بىر پارچە خەتنى چىقىرىپ ئۇنىڭغا ئۇزاتتى. نىياز ھېكىمبەگ بۇ خەتتىكى: «سالامدىن سۆڭرە مەلۇم بولغايكى، بەدۆلەت ئالىيلىرىغا تورپان ھاكىمبېگى ھېكىمخان تۆرەمدىن شۇنداق خەۋەر كېلىپ قالدىكى، لەك ـ لەك خاقانى چىن چېرىكلىرى ئۈرۈمچى سېپىلى تۈۋىدە پەيدا بولۇپ، ئۇ يەردىكى تۇڭگان تائىپىسىنى ئەل قىلىپتۇدەك. ئۈرۈمچىنى تاشلاپ شەھىرى ماناسقا قاچقان تۇڭگان

كاتتىسى خەي يەن ئىككى ئايلىق مۇھاسىرىگە بەرداشلىق بېرەلمەي، شەھەرنى زو زۇڭتاڭ[1] دېگەننىڭ لەشكەرلىرىگە ئۆتكۈزۈپ بەرگەنىمىش. كېيىنكى ۋەقەلەر تېخى نامەلۇم، ئۈرۈمچىگە قاراشلىق ئالتە شەھەرنىڭ خاقانى چىن چېرىكلىرىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەنلىك خەۋىرىنى مۇھىم دەپ بىلىپ مەلۇماتچى ئەۋەتتىم. ئۆزلىرى بىلىپ بىر يول تۇتارلا، نامە تامام ۋەسسالام» دېگەن قۇرلارنى ئوقۇۋېتىپ، خىيال قايىنىمىغا چۆكۈپ كەتتى. قەغەز تۇتقان بارماقلىرى يېنىك تىترەپ بەرگەندىن ئۆزۈلگەن سويىمدەك سولىشىپ قالغان ياڭاق مۇسكۇللىرى كوسا ساقىلى بىلەن قوشۇلۇپ لىكىلداشقا باشلىدى. كىچىككىنە باغاقچىنىڭ بىر ھاكىمبەگنى بۇ دەرىجىدە خۇش.قىلىۋېتەلىگىنىگە ھەيران بولۇپ تۇرغان مەلۇماتچىنى كاپلا قىلىپ باغرىغا باستى - دە«ئاغزىڭغا مۇشتتەك ناۋات» دېگىنىچە بىر ھەميان تەڭگە بىلەن تارتۇقلىۋەتتى.

تويۇقسىز يېتىپ كەلگەن خۇش خەۋەر تويۇقسىز كەلگەن ئامەتتەك خاسىيەتلىك بولسا كېرەك، نىياز ھېكىمبەگ قوبۇلخانىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى

---

① زو زۇڭتاڭ — (1812 — 1885) خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ شياڭيىن دېگەن يېرىدىن. ئۇ ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، جېجياڭ، فۇجيەن ئۆلكىلىرىنىڭ ۋالىيسى بولغان. تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلابىنى، سەنشى - گەنسۇ ئۆلكىلىرىدىكى خۇيزۇلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇپ، بىرىنچى دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتكەن، گۇاڭشۇيىنىڭ تۇنجى يىلى سەنشى، گەنسۇ ۋالىيسىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن رېۋىنزورلۇق ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىپ، گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ جيۇچۇەن دېگەن يېرىدە تۇرۇپ شىنجاڭنىڭ ھەربىي ئىشلىرىنى باشقۇرغان، ئۈرۈمچى دۇتۇڭى جىن شۇن ۋە باش ۋالى ليۇ جىڭتاڭغا ياڭگۇەندىن چىقىپ، شىنجاڭنى بېسىپ ياتقان ياقۇپبەگ بىلەن ئۇرۇش قىلىشقا بۇيرۇق بەرگەن. شىمالىي ۋە جەنۇبىي يول بىلەن شىنجاڭغا كىرگەن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى ياقۇپبەگ قوشۇنىنى يوقاتقاندىن كېيىن زو زۇڭتاڭ يەنە بىر يۇقىرى مەرتىۋە بىلەن تارتۇقلانغان. ئىلىنى چاررۇسىيە قولىدىن قايتۇرۇۋېلىش پىلانىنى تۈزگەن. شىنجاڭدا ئۆلكە تۇرۇمى ئورنىتىپ، ۋىلايەت، ناھىيە تەسىس قىلىشقا ئىشتىراك قىلغان. كېيىنچە بېيجىڭغا چاقىرتىلىپ ھەربىي ئىشلار ۋەزىرى، جياڭسۇ - جېجياڭ باش ۋالىيسى، ھەربىي ئەمەلدارى قاتارلىق مەنسەپلەرگە تەيىنلەنگەن. جۇڭگو - فرانسىيە ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن فۇجيەن ئۆلكىسىنىڭ ھەربىي ئىشلىرىنى باشقۇرغان ۋە شۇ يەردە ئۆلگەن.

ھەرەمخانىدا تۇرۇۋاتقان ياش لالە بىبىنىڭ ئىسسىق قوچىقىنىمۇ، ئۇچ ياشلىق ئوغلىنىڭ خۇلقلىرىنىمۇ پاك ـ پاكىز يادىدىن چىقىرىپ، قوبۇلخانى-دىلا قونۇپ قالدى. ئۇيقۇسىز تاڭ ئاتقۇزۇۋېتەلەيدىغان بەلەن چاغلىرىنىڭ ئۆتۈپ كەتكىنىگە قارىماي، تۈن بويى بىردەقىقىمۇ كىرپىك قاقمىدى. ھېلىقى سىرلىق ساندۇقنى ئېچىپ، تەۋەرۈك ئوتۇغات بىلەن دۇردۇن پەرىجىسىنىڭ توپىسىنى قاقتى. مەنسەپ ـ مەرتىۋىسىنىڭ نىشانىسى بولغان ئوتۇغات كۆزىنى پۇۋلەپ، يىگى بىلەن سۈرتۈۋېدى، گۆھەردەك جۇلالىنىپ كەتتى. ئوتۇغاتنىڭ تارتىپ نەقىشلىك كەمەرگىچە، ئەقەللىيسى سۇلالە تىلىچە پەرمان، دۇك دارىپىدىن قالغان ئۆششاق ـ چۆششەكلەرگىچە بولغان جىمى تەئەللۇقاتىنى بىرمۇبىر ئالدىغا يايدى. يايما ئالدىدا بازىرى كاسات يايمىچىدەك يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، تا بامداتقا ئەزان چىققۇچە باش قاتۇردى. ئويلا ـ ئويلا ئاخىرى ئۇ «سۇلالە كاتتىسى بىلەن ئالاقە ئورنىتىپ ئويۇش، كۆچ سېلىشتۇرمىسىنىڭ ئۆزگىرىشىگە قاراپ يول تۇتۇش لازىم» دېگەن پىكىرگە كەلدى. جان بىلەن ئوينىشىدىغان ئەلچىلىك ئىشىغا، قىرى بولسىمۇ، يەنىلا تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى مۇۋاپىق كۆردى.

«دۇرۇس، مانجۇلارنىڭ خۇي ـ پەيلىنى بىلىپ بولمايدۇ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئۆزۈم بارغاندىن كۆرە، تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ بارغىنى ياخشى» — دەپ ئويلىدى ئۇ ئۆز ئىشىنىڭ سالمىقىنى دەڭسەپ كۆرگەندىن كې-يىن.

نىياز ھېكىمبەگ راستىنلا يىراقنى كۆزلىگەنىدى، ئەلچىلىكنىڭ ئىبا-رەت توغ ئاستىدا سۇلالە كاتتىسىنىڭ تومۇرىنى تۇتقىلىمۇ، ئۇنىڭ بىلەن ئالاقە باغلىغىلىمۇ بولاتتى. ئەگەر سۇلالە كاتتىسى غەزەپ قىلىپ قىلىچ ئۇرۇپ قالسا، پەقەت بىر تۆمۈر خەزىنىچىبەگلا ھالاك بولاتتى.

تۆمۈر خەزىنىچىبەگ نىياز ھېكىمبەگ ئۈچۈن ھەم كېرەكلىك، ھەم خەۋپلىك ئادەم ئىدى. مانجۇ زامانىسىدا ئىككىسىلا ئىشىكئاغىسى بولغان بولسىمۇ، لېكىن كېيىنكى ئەھۋاللىرى ئوخشاشمايتتى. خەزىنىچىبەگ ماد-

جۇلارنىڭ دۈشمىنى بولغان راشىدىنخاندىن زەربە يەپلا بۇ يەرگە قېچىپ كەلگەن. نىياز ھېكىمبەگ بولسا مانجۇلاردىن يۈز ئۆرۈپ ياقۇپبەگنىڭ ئەمرى بىلەن ھاكىمبەگ بولغان. مانجۇ كاتتىلىرى بۇ مۇبادا ھېساب - كىتابنى قىلىپ قالسا نىياز ھېكىمبەگ نېمىدەپ جاۋاب بېرىدۇ؟ تۆمۈر خەزىنىچىبەگ دەريا بويىدىكى ھېلىقى ۋەقەدىن كېيىن چوڭ - كىچىك سورۇنلاردىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، ئۆزى بىلەن ئارىلىق ساقلاپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن بۇنىڭ ئەلچىلىك ئىشى بىلەن نېمە ئالاقىسى بار؟ «پېشانىسى ئوڭ بولسا مانجۇ كاتتىلىرىنىڭ غەرىزىنى ئۇقۇپ، تىنچ - ئامان قايتىپ كېلەر، بولمىسا شۇ يەردىلا بېشىنى يەر...»

نىياز ھېكىمبەگ ئەتىسىلا تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭكىگە زىيارەتكە باردى. غەرىزىنى گەپ ئەگىتىپ ئۇلتۇرماي ئوچۇقلا ئېيتتى. تۆمۈر خەزىنىچىبەگ باشتا سەل ئارىسالدى بولدى. بىرئازدىن كېيىن نىياز ھېكىمبەگنىڭ: «مانجۇلار ئۆز ۋاقتىدا سىلى - بىزنىڭ بېشىمىزنى سىيلىغان، بۇگۈنكى كۈندە ئۇلار ئىشكىمىز ئالدىغا كەلسە ھېچ ئىش قىلماي قاراپ تۇرسا ئامالسىزلاشماس، ياقۇپبەگنىڭ كەتمىنىنى چاپقۇچە، مانجۇلارنىڭ يوندىسىنى تۆككەن تۈزۈك» دېگەندەك يالغان سۆزلىرىنى ئاڭلاپ بۇ ۋەزىپىنى رازىمەنلىك بىلەن زىممىسىگە ئالدى.

ئۇ نىياز ھېكىمبەگنىڭ سەرخىل ئات ۋە لازىملىق جابدۇق، سوۋغىلارنى تەييارلاپ بېرىشى بىلەن شۇ كۈنى كېچىسىلا خوتەندىن غىپپىدە چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئىككى ئاي يوق بولۇپ كەتكىنىنى ئۆيىدىكىلەردىن ئۆزگە ئىنسى - جىنمۇ تۇيمىدى، ئۆيىدىكىلەرمۇ، نىياز ھېكىمبەگمۇ ھېچكىمگە ئېغىز ئاچمىدى...

—قازى رەئىس جانابلىرى، «بىر ئاچقانغا، بىر ھارغانغا سۆزلىمەك» دەپتىكەن كونىلار، ئەمما راستىنى ئېيتسام گەپ - سۆزلىرىنى بالدۇرراق ئاڭلىغۇم كېلىۋاتىدۇ، — دېدى نىياز ھېكىمبەگ، ھاردۇق يەتكەن تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى سۆزلەشكە قىستاپ. تۆمۈر خەزىنچىبەگ ھاكىمبەگنىڭ

بىر پىيالە چايمۇ كەلتۈرمىگىنىگە ئىچىدە خاپا بولۇپ تۇرسىمۇ، لېكىن، ئېغىز ئېچىشقا مەجبۇر بولدى، ئۇ:

— گەپنى نەدىن باشلاي، بېگىم، سەپەردىنمۇ يا مانجۇلاردىنمۇ؟

— دەپ سورىۋېدى، نىياز ھېكىمبەگ ئۇنىڭ تەئەددىيسىنى چۈشىنىپ قالدى بولغاي، ئىشىك باقار مەھرەمنى چاي كەلتۈرۈشكە بۇيرۇۋېتىپ، ئالمان ـ تالمان جاۋاب بەردى:

— نەدىن بولسا بولۇۋېرىدۇ، جانابلىرى، ئىختىيار ئۆزلىرىدە!

— ماقۇل ئەمىسە سۆزلەۋېرەي، شۇنداق قىلىپ چاقىلىق قۇملۇقىدىن ئۆتۈپ، كۆنچى دەرياسىغا ئۇلاشتىم. يەنە بەش كۈن يول يۈرۈپ كورلىغا، ئاندىن تاغ يولى بىلەن ماناس دېگەن يەرگە يېتىپ باردىم. لېكىنزە، سوغۇقىنىڭ يامانلىقىدىن ماناسقا بېرىپلا يېقىلىپ قاپتىمەن. بىر چاغدا قارىسام بىر مۇنچە چېرىكلەر ئەتراپىمدا پايپېتەك بولۇپ يۈرۈپتۇ. كۆزۈمنى ئېچىپلا، ئۇلارنىڭ كاتتىسى بىلەن كۆرۈشىدىغانلىقىمنى ئېيتتىم. ئۇلار قولتۇقۇمدىن يۆلەپ، كاتتىسىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى، — تۆمۈر خەزىنىچىبەگ سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ئىڭىكىنى تىرىگەن پېتى قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغان نىياز ھېكىمبەگكە مەنىلىك قاراپ قويدى، — ئۇ كىشى كاتتا ئادەم بولغىنى بىلەن ئىشنىڭ يولىنى بىلىدىكەن، ئالدى بىلەن مېنى بىر ئىسسىق سارايغا ئورۇنلاشتۇردى، ئالدىمغا چاي، غىزا كەلتۈردى. ئۇبدان ئىسسىنىپ مادارىمغا كېلىۋالغاندىن كېيىن ئاندىن ئالدىغا چاقىرتتى، شۇ چاغدىلا مەقسىتىمنى بىرمۇ بىر بايان قىلدىم.

— ئۇ نېمە دېدى؟

— ئۆتكەن ئىشقا سالاۋات، بىز ياتلار بىلەن ئورۇشقىلى كەلدۇق، پۇقرا بىلەن ئۆچ ـ ئاداۋىتىمىز يوق، — دېدى.

— يەنە نېمە دېدى؟

— باشقا گەپ قىلمىدى، پەقەت «يۇرتۇڭلار قەيەردە» دەپ سورىۋېدى، مەن «مۇسۇلمانلار يۇرتىنىڭ ئەڭ تۆۋىنىدە، بۇ يەردىن ئاتلىق

يىگىرمە-يىگىرمە بەش كۈنلۈك مۇساپە كېلىدۇ» دەپ جاۋاب بەردىم. ئۇ ماڭا باشمالتىقىنى كۆرسىتىپ «تۇدارىن، خو...خو...» دېدى. يەنە بىرى: «يولنى يىراق دېمەي بىزنى ئىزدەپ كەلگىنىڭگە قارىغاندا خاقانىمىزغا سادىق ئادەم ئىكەنسەن» دەپ ماختىدى.

— يەنە نېمىلەرنى سورىدى؟

— ئۇلارنىڭ كاتتىسى يەنە: «بىزنىڭ تىلىمىزنى شۇنداق ئوبدان سۆزلەيدىكەنسەن، نەدىن ئۆگەندىڭ» دەپ سورىدى. مەن: «دادام ئەلشىر بەگ ئۇ يەرگە پەرغانىلىقلار يېتىپ بارغۇچە سۇلالىمىزنىڭ ئەمرىنى تۇتۇپ ھاكىمبەگ بولغان، بۇ تىلنى شۇ چاغدا ئۆگىنىۋالغان. كېيىن ئۆزۈممۇ ئاقسۇدا ئىشىكئاغىسى مەنسىپىدە بولدۇم، خان ئامبال بىلەن ئارىلىشىپ يۈرۈپ تېخىمۇ پىششىقلىدىم» دەپ جاۋاب بەردىم.

— ھە، مۇنداق دېسىلە، مانجۇلارنىڭ كاتتىسى بىلەن ئوبدانلا چىقىشىپ قاپسىلىغۇ،— دېدى، باياتىن بېرى تىكەننىڭ ئۈستىگە ئولتۇرۇۋاتقاندەك قىمىرلاشقا باشلىغان نىياز ھېكىمبەگ تەنە ئارىلاش،— ئۇلارغا ئۆزلىرىنى مېنىڭ ئەۋەتكىنىم توغرۇلۇق ئېغىز ئاچمىدىلىمۇ؟

— ئېغىز ئاچماي قالامدىغان، ئەلۋەتتە ئېغىز ئاچتىم.

— ئەمسە، نېمە دېدىلە؟

— نېمە دەيتتىم، «مېنى خوتەن ھاكىمبېگى نىياز ھېكىمبەگ ئالدىلىرىغا ئەۋەتتى» دېۋىدىم، ئۇ: «نىياز ھېكىمبەگ دېگەن كىم، نېمە ئىش قىلىدىغان ئادەم؟» دەپ سورىدى. مەن: «ھاكىمبەگ دېگەندىكىن ھاكىمبەگ - دە، ئۇ جانابلىرى ئىلگىرىكى زامانلاردا يەكەن دېگەن يەردە ئىشىكئاغىسى بولغان. پەرغانىلىقلار كەلگەندە ياقۇپبەگ بىلەن بىللە يەكەننى، خوتەننى پەتھ قىلىپ، ئون نەچچە يىلدىن بېرى يۇرت سوراۋاتىدۇ، ئەمدى سىلەرنىڭ كەلگىنىڭلاردىن خەۋەر تېپىپ، ئىتائەت بىلدۈرۈشكە مېنى ئەۋەتتى» دېدىم.

— قىچىشمىغان يەرنى قاشلىغاندەك ئىش قىلىپتىلا، جانابلىرى،—

نىياز ھېكىمبەگ زەردە بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. بەخرامان چاي ئۇتلاۋاتقان تۆمۈر خەزىنىچىبەگكە تىكىلىپ دېدى:

— ئۇلار بۇنىڭغا نېمە دېيىشتى؟

تۆمۈر خەزىنىچىبەگ پەرۋاسىزلارچە جاۋاب بەردى:

— «ھاكىمبېگىڭلار قولىدىن ئىش كېلىدىغان ئادەم ئىكەن، ئەمدى دېگىنىمىز بويىچە يول تۇتسۇن خەزىنىنى ئوبدان ساقلاپ، رويخەتنى ئېلىپ ئالدىمىزغا كەلسۇن» دېدى.

— راست شۇنداق دېدىمۇ؟

— جانابىلىرى، دېگەنلىرىمگە ئىشەنمەيۋاتامدىلا، يالغان ئېيتقان بول-سام مېنى خۇدا ئۇرسۇن!

«بۇ بەكلا ئاسان گەپقۇ،— نىياز ھېكىمبەگ ئىچىدە شۇنداق ئويلى-دى ۋە نېپىز كاكچىنى چاينا - چاينىمايلا يۇتۇۋاتقان تۆمۈر خەزىنىچىبەگكە قاراپ بېشىنى چايقاپ قويدى،— خاتىرەگنى جەم قىلىپ قورسىقىڭنى ئەسەرلىۋال ئەخمەق خوتەنلىك، پەقەت ئاتخاناڭدىكى تۇۋرۇك ئاستىدىن تېپىلغان ئىككى چارەك تىللانىڭ ئۈزىلا ئالتۇن - كۈمۈش دېسە ئانىسىنى سېتىۋېتىدىغان ئاشۇ كاتتىلارنىڭ بۇرنىدىن ئۈتۈشۈمگە يېتىپ ئاشىدۇ. ساڭا كۆزى چۈشكەن، ماختاپ ئۇچۇرغان خاقانى چىن چېرىكلىرى بۇ يەرگە يېتىپ كەلگۈچە، بەلكى ئۇستىخانلىرىڭ چىرىپ، تۇپراققا ئايلىنىپ بولار...»

«پۇت يوگورۇكى ئاشقا، تىل يوگورۇكى باشقا» دېگەندەك، تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ ئويلىمايلا قىلغان گەپلىرى ئۆز بېشىغا بالا بولدى. مانجۇ كاتتىسىنىڭ زىياپىتىدە قانداق يايراپ، قانداق كېرىلىپ كەتكىنىنى ئۆز كۆڭۈل تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلىغان نىياز ھاكىمبەگ ئۇنى يەنە بىر ھازا كولدۇرلاتتى، ئاياغلىرىغا ھېچ ئايانماي ھۆل خىش قويۇۋەردى. تۆمۈر خەزىنىچىبەگ كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرى بىلەن تازا ماختىنىپ، ئادەتتە ئۆزىنى كۆزگە ئىلىپ كەتمەيدىغان تەكەببۇر ھاكىمبەگ-

نى ھەيران قالدۇرماقچى بولدىمۇ يا خوتەننى بۇ تاش يۈرەك ھاكىمبەگنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلدۇرالايدۇ دەپ ھېسابلىغان مانجۇلارنىڭ كېلىشىۋاتقىنىدىن كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ قالغانمۇ، ئەيتاۋۇر قورسىقىدىكى گەپنىڭ، سىرنىڭ ھەممىسىنى بىر يولىلا تۆكۈپ تاشلىدى.

ئەسلىدە تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى ئەلچىلىككە ئەۋەتىشتە نىياز ھېكىم-بەگنىڭ يەنە باشقا كۆزلىگىنىمۇ بار ئىدى. شۇڭا ئۇ ئۇنىڭ قارىسى يوقالغان ھامان ئاتباقار شېرىپ شەيتاننى ئالدىغا چاقىرتىپ كەلدى- دە، ھويلا - ئارامنى ياۋا توڭگۇزدەك تىلغاپ بولسىمۇ يوشۇرۇلغان ئالتۇننى تېپىپ كېلىشكە قىستىدى. ئۇزۇن يىللىق كۆزىتىشكە ئاساسەن، شېرىپ شەيتان گۇمان قىلغانلىكى يەرنىڭ ھەممىسىنى قېزىپ چىقتى ۋە ئاخىرى ئۇنى تۇۋرۇك تەكتىدىن تېپىۋېلىپ، تاقەتسىزلىنىپ تۇرغان نىياز ھېكىم-بەگكە مەلۇم قىلدى. «بولغۇلۇق بولدى، تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ ئەمدى نېمە كېرىكى» دەپ ئويلىغان نىياز ھېكىمبەگ ئۇ قايتىپ كەلگەن ھامان ئۇنىڭ خاتىرىسىدە مەۋجۇت بولغانلىكى سىرلارنىڭ ھەممىسىنى تۇيدۇرمايلا سوغۇرۇۋالدى. ئاندىن مانجۇلار نەزەرىدىكى بۇ «يېگى ھاكىمبەگ»نى دەرھال يوق قىلىۋەتمىسە بولمايدىغانلىقىنى يەنە بىر قېتىم ھېس قىلدى. ئۇنىڭ نۇرغۇن بەدەل ئارقىلىق ئېرىشكەن تەجرىبىسىدىن قارىغاندا، يوقى-تىۋېتىشكە تېگىشلىك دۈشمەن قانچىلىك قابىل ئادەم بولۇشىدىن قەتئىينە-زەر، شۇ دەقىقىنىڭ ئۆزىدىلا يوق قىلىۋېتىلىشى،رەھىم - شەپقەتكە ئورۇن قالدۇرۇلماسلىقى كېرەك ئىدى. شۇڭا ئۇ نەيرەڭۋازلىق نەيزىسىنى ئۇدۇل تۆمۈر خەزىنىچىبەگكە قاراتتى.

— جانابىي قازى رەئىس، بۇ دورەم ئوغۇل بالىدەك ئىش قىلىدىغان-لىقلىرىنى كۆڭلۈم تۇيۇپلا تۇراتتى، مانا ئەمدى ئەلچىلىكنى ھەغدادىغا يەتكۈزۈپ كەمىنىلىرىنى بەكلا خۇش قىلىۋەتتىلە. بىزدە «قول قولنى يۇيسا، قول قوپۇپ يۈزنى يۇيۇپتۇ» دېگەن تەمسىل بار ئەمەسمۇ، ئۆزلىرى-گە ئاتاپ تەقلەپ قويۇلغان ئىككى ھەميان تىللا ئەنە ئاۋۇ ساندۇقنىڭ

ئۈستىدە تۇرۇپتۇ، مالال كەلمىسە ئېلىۋېلىپ، سەپەردە چەككەن رىيازەتلە-رىنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇۋالا، ـ نىياز ھېكىمبەگ ئورنىدىن قىمىرلىماي ئولتۇرۇپ شۇلارنى دېدى ۋە بىلىكە سوغۇق ئۆتۈپ قالغىنىدىن قاقشاپ بەردى.

— ھاكىمبېگىم، ئۆز ئادەم بولغاندىكىن كايىمىسلىمۇ بولاتتىغۇ،— تۆمۈر خەزىنىچىبەگ تۇرۇپ قىلغاچ ساندۇق تەرەپكە قارىدى، ساندۇق ئۈستىدە قوش مۈشت چوڭلۇقىدىكى ئىككى بولاق نەرسىنى كۆردى، ھاكىمبەگنىڭ سېخىيلىقىغا ئاپىرىن ئوقۇپ، چوڭقۇر تەزىم قىلغاندىن كې-يىن ساندۇق تەرەپكە قەدەم تاشلىدى.

بىراق ئۇ ئۆزىنى ئۈلۈم گىردابىغا باشلاپ بارغان ئىككى بولاق مىس يارماقنى قول تەگكۈزۈشكىمۇ ئۈلگۈرەلمىدى. ساندۇققا يېقىنلىشا ـ يېقىنلاش-مايلا ئاياغ ئاستىدىكى كىچىكرەك بىر پارچە گىلەمنىڭ قانداق چۈشۈپ كەتكىنىنى تۇيمايلا قالدى. بىچارە خەزىنىچىبەگ نېمە ئىش بولغانلىقىنى ئاڭقىرىپ بولغۇچە، سىرلىق كۆلۈمىسىرەپ ئولتۇرغان نىياز ھېكىمبەگنىڭ كۆز ئالدىدىن گىلەم بىلەن قوشۇلۇپلا غايىب بولدى.

— مەھرەم!

— لەببەي، بېگىم!

ئاۋۇ قۇدۇقنىڭ ئىچىگە ئوتتۇز زەمبىل توپا تاشلا، ئاندىن كېيىن ئاغزىنى ئېتىپ، گىلەم سېلىپ قوي!

— خوش، بېگىم!

شۇنىڭ بىلەن يىراق سەپەردىن ئەمدىلا قايتىپ كەلگەن تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ۋە ئۇنىڭ ئۆمۈرلۈك سىرى نىياز ھېكىمبەگنىڭ يېڭى ئوردى-دىكى قوبۇلخانىسىغا كولانغان مەخپىي قۇدۇق ئىچىدە ئوتتۇز زەمبىل توپا ئاستىدا مەڭگۈلۈك ئۇيقۇغا كەتتى...

قىرىق بەشىنچى باب

ئاقسۇغا سەپەر

ياقۇپبەگ تۈركىيە سۇلتانى ئابدۇلئەزىزخان ئىنئام قىلغان شاھانە تاج ۋە تونىنى كىيدى، لەئلى - ياقۇت بىلەن زىننەتلەنگەن قىلىچنى بېلىگە ئاستى. مىلادى 1870 - يىلى يەتتە شەھەرنى رۇم تەۋەسى دەپ ئېلان قىلىپ، سۇلتان ئابدۇلئەزىز خاننىڭ ئىسمىنى خۇتبىگە قوشۇپ ئوقۇشقا يارلىق چۈشۈردى. شۇ يىلقى قىش ۋە يازنى ئۇرۇش - جېدەلسىز ئۆتكۈزدى. بىراق يىل ئۆرۈلۈپ 1871 - يىلىغا قەدەم قويا - قويمايلا ئۇ يەنە باش ئاغرىقىغا دۇچ كەلدى.

بۇنىڭغا ئۇرۇمچى ۋە تۇرپان شەھەرلىرىدىن چىقىپ كەلگەن يىگىرمە مىڭ خۇيزۇ لەشكىرىنىڭ يەتتە شەھەر بىلەن خۇيزۇلار رايونىنىڭ چېگرىسى بولغان ئۇششاقتال قاراۋۇلخانىسىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، كورلا تەۋەسىگە كىرگەنلىكى سەۋەب بولدى. كورلىغا زاكالەتخانا بىنا قىلىشقا ئەۋەتىلگەن ھاجى مىرزا بىلەن، خۇيزۇ قوشۇنلىرىنىڭ چۇقان - سۈرەنلىرىدىن ھوشكاللىسىنى يوقاتقان كورلا ھاكىمبېگى ھاجىبەگلەر كۇچاغا قېچىپ كېلىپ، ئەھۋالنى مەلۇم قىلىش ئۈچۈن ياقۇپبەگكە چاپارمەن ئەۋەتتى.

ياقۇپبەگنىڭ پەرمانى بىلەن ئىككى مىڭچە ئاتلىق ۋە پىيادە لەشكەرنى باشلاپ يولغا چىققان ھېكىمخان تۆرە كۇچانىڭ شىمالىغا بىر پوتەي كېلىدىغان قارىياغاچ دېگەن يەردە خۇيزۇ لەشكەرلىرى بىلەن توقۇنۇشۇپ قالدى.

قارايىغاچتىكى گىرەلەشمە جەڭ ئاران بىرىم كۈنلا داۋام قىلدى ھېكىمخان تۆرە ۋە ئىسھاق تۆرە قارا بولۇتتەك بېسىپ كېلىۋاتقان خۇيزۇ

لەشكەرلىرى ئالدىدا تۇزغاقتەك تۇزۇپ، ئوت - خەستەك ئۇچۇپ كەتتى.
هايال ئۆتمەي كۇچا شەھىرى خوجىزۇلارنىڭ قولىغا چۈشتى. ئىككى مىڭ لەشكىرىنىڭ جەسىتىنى تاشلاپ قاچقان ھېكىمخان تۆرە شۇ قاچقانچە باي تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. ئۇرۇش، بۇلاڭ-تالان ۋەھىمىسىدىن قورقۇپ كەتكەن كۇچا پۇقرالىرى بالا - چاقىلىرىنى ئېلىپ ئاقسۇ شەھىرى ۋە سايرامغا قاراپ كەلكۈندەك ئاقتى.
ئۆزى ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان شەھەرلەرنى ئۇزۇن مۇددەت تۇتۇپ تۇرۇش ياكى شىمالغا قاراپ كېڭىيىشتە كۇچا شەھىرى ياقۇپبەگ ئۈچۈن ئەڭ مۇھىم قورغان بولۇپ ھېسابلىناتتى. ئويلىمىغان يەردىن بۇ قورغان قولدىن كەتتى. ياقۇپبەگ بىر قانىتىغا ئوق تەگكەن قۇشقا ئوخشاپ قالدى، خوجىزۇلار ئۇنىڭ تېنىدىن بىرپارچە گۆشنى كېسىۋالدى. بۇ يۇرتلارغا قەدەم باسقاندىن بېرى، ئۆزىگە تەپ تارتماي خىرىس قىلىشقا پېتىنغان بۇ كۈرەڭ دۈشمەن ياقۇپبەگنىڭ ئوغىسىنى قايناتتى ۋە ئۇنى تىنچ ئۇۋىسىدىن تارتىپ چىقىرىپ، ئاقسۇغا كېلىشكە مەجبۇر قىلدى. ياقۇپبەگ غەزەپ قىلىچىنى يۇلاڭلىتىپ ئات چاپتۇرغان پېتى ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەندە، كۇچانى توققۇز كېچە - كۈندۈز بۇلاڭ - تالان قىلىپ، بىر ئۆمۈر يەتكۈدەك مال - دۇنياغا ئېرىشكەن خوجىزۇ لەشكەرلىرى كۇچا شەھىرىنى تاشلاپ، بۈگۈر، كورلا شەھەرلىرىنىمۇ قۇرۇقداپ، تۇرپانغا يېتىۋېلىشقانىدى.
ياقۇپبەگ بۇنىڭلىق بىلەن قىلىچىنى قىنىغا سالمىدى، غەپلەت ئۇيقۇسىغا بېرىلىپ، كۇچا يېڭىلىقىغا سەۋەب بولغان شەمشىدىن ئەلەم، ھادى خەلپىلەرنى مەزەربەند قىلىپ، ئاقسۇنى موللا سىيان مىرزىبېيشىغا تۇتقۇزدى. ئۆزى سەككىز ئەمىر لەشكەر، خىللانغان يىگىرمە بەش مىڭ ئاتلىق، پىيادە لەشكەرنى ئېلىپ، داغدۇغا بىلەن كۇچاغا يېتىپ كەلدى. بۇ يەردە ئانچە ئۇزۇن تۇرمايلا ئۆچمەنلىك ئوتى يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىنى تۇرپان، ئۈرۈمچى تەرەپلەرگە تىكتى.

ياقۇپبەگ ئۇچقاندەك تېز يۈرۈش قىلىپ ئۈششاقتال قاراۋۇلخانىسىدىن ئۆتۈپ، قارا قىسىل دېگەن يەرگە كەلدى. ئۆمەرقول لەشكەر بېشىنى ئايغىر بۇلاق يولى بىلەن، ئابدۇللا لەشكەربېشىنى يىلانلىق يولى بىلەن توقسۇنغا ئەۋەتتى. بۇ ئىككى لەشكەر بېشى توقسۇن خۇيزۇلىرىنىڭ ئۈستىدىن چۈشتى. ئۇلار يېرىم كۈنگە يەتمىگەن پۇرسەتتە ئۇر - چاپ قىلىپ، خۇيزۇ لەشكەرلىرى ئۆتۈپ تۇرغان توقسۇن شەھىرىنى ئاسانلا قولغا كىرگۈزدى.

بىراق، ئۈرۈمچىدىن كەلگەن ئون يەتتە مىڭ خۇيزۇ لەشكىرىنىڭ مەدىتىگە ئېرىشكەن تۇرپان شەھىرى ئانچە ئاسان تىز پۈكمىدى. تۇيۇقسىز ئىستانەتتىن چىققان لۈكچۈنلىكلەرمۇ ياقۇپبەگ قوشۇنىنى ئاز ئاۋارە قىلمىدى. خەيرى مۇھەممەت توپچىدار پانسات ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرۈپ، خۇيزۇلار ئارىسىغا كىرىۋالدى. ياقۇپبەگ توققۇز ئايغا سوزۇلغان مۇھاسىرە ۋە ئۇرغۇن بەدەل ھېسابىغا بۇ شەھەرنى پەتھى قىلىپ، ھاكىمبەگلىكنى ھېكىمخان تۆرىگە ئىنئام قىلدى. مىلادى 1870- يىل 10 - ئاينىڭ 10 -كۈنى ئەمىرلەشكەرلىرىنى باشلاپ ئۈرۈمچى يولىغا ئات سالدى...

ياقۇپبەگ داۋانچىڭنى بېسىپ ئۆتۈپ، ئۈرۈمچىگە كەلدى - دە، ئەزىمقول پانساتنى بىرمىڭ بەش يۈز ئاتلىق لەشكەر بىلەن شەھەر سېپىلىگە ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتتى. ئۆزى بولسا چوڭ قوشۇن بىلەن بىللە، ئۇلانباي ئەتراپىغا چېدىر - بارگاھلىرىنى تىكتى.

ياقۇپبەگنىڭ تۇنجى قەدىمى ئۈرۈمچى كاتتىسى داۋۇت خەلىپىنىڭ قاقشاتقۇچ دەككىسىگە دۇچ كەلدى. تۇيۇقسىز باستۇرۇپ كەلگەن خۇيزۇلاردىن ئەجەللىك پەشۋا يېگەن ئەزىمقول پانسات ئازغىنە ئادىمىنى باشلاپ ئۇلانبايغا كېلىۋالدى.

ئۇ كۈنلەر قەھرىتان قىشنىڭ ئەڭ سوغۇق چاغلىرى ئىدى. تۆكۈرسە، يەرگە تورۇقلاپ مۇز چۈشەتتى. ئاشۇنداق سوغۇق كۈنلەرنىڭ بىر

كېچىسى داۋۇت خەلپە[1] ئاتمىش مىڭ لەشكەرنى شەھەر دەرۋازىسىدىن چىقىرىپ، ياقۇپبەگ قوشۇنى ئۈستىگە يوپۇرۇلۇپ كەلدى. قار - مۇز بىلەن قاپلانغان تاغ ئارىسى جەڭ ئاتلىرىنىڭ كىشنەشلىرى، توپ - زەمبىرەكلەرنىڭ گۈمبۈرلەشلىرى بىلەن لەرزىگە كەلدى. ئەپسىز كىلىمات ۋە ناتونۇش تاغ جىگىدىن تالاپەتكە يۈزلەنگەن ياقۇپبەگ قوشۇنلىرىغا كۈتۈلمىگەندە يەنىلا شۇ ئوسال ھاۋا ياردەم قولىنى سۇندى. تۇيۇقسىز كۆتۈرۈلگەن شۇۋرغان ھەم نەشتەردەك سانجىلىدىغان قار بورىنى داۋۇت خەلپىنىڭ پىيادە، يىلىك لەشكەرلىرىنى تاغ جىلغىسىغا قامىۋالدى. بۇ ھالەت ياقۇپبەگنىڭ ئاتلىق لەشكەرلىرىگە ئىگىزلىكتىن ئەپچىللىك بىلەن پايدىلىنىش پۇرسىتىنى بېرىپ، بۇ پۇرسەت ئارقىلىق نۇسرەتكە ئۇلاشتۇردى.

ياقۇپبەگ ئۈچ ئاي ۋاقىت سەرپ قىلىپ ئۈرۈمچىگە تەۋە ئۇششاق شەھەرلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆزىگە قاراتتى. داۋۇت خەلپىگە ئامانلىق بېرىپ، ئىپتىنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇرىدى. قاراشەھەر، كورلىلاردا يەنە ئۈچ ئاي تۇردى. 1872- يىلى كۈزگە يېقىن ئاقسۇغا كېلىپ، پەرغانە خان ئوردىسى تەقلىدىدە ياسالغان يېڭى ئوردىغا كېلىپ چۈشتى. بۇ يەردە يەنە توققۇز ئاي تۇرۇپ، ئىشانەتتىن يېڭىۋالغان ئۈرۈمچىلىكلەرنى ھېكىمخان

[1] داۋۇت خەلپە — تۇ دېلىن، يەنە بىر ئىسمى تۇمىڭ. چىڭ دەۋرىدە ئۆتكەن سەنشىلىك ئاخۇن. تۇڭجىنىڭ تۇنجى يىلى (1862- يىلى) سەنشى خۇيزۇلىرى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەندىن كېيىن، ئۈرۈمچى چېرىكچى گېنېرالى سو خۇەنجاڭ (خۇيزۇ) بىلەن بىرلىشىپ خۇيزۇ چېرىك - يۇقرالىرى قوزغىلىڭىنى كۆتۈرگەن. ئۆزىنى «خەلپە» دەپ ئاتىغان ۋە ئۈرۈمچى، ماناس، ئۇرپانلارنى قولغا كىرگۈزگەن. خەنزۇ پۇقرالىرى قېچىپ كەتكەن ياكى تۇپلىشىپ ئۆزىنى قوغدىغان. تۇڭجىنىڭ توققۇزىنچى يىلى ياقۇپبەگنىڭ قوشۇنىنى چېكىندۈرگەن. شۇ يىلى كۈزدە، ياقۇپبەگ قايتا بېسىپ كەلگەندە، ئۇ ياقۇپبەگ بىلەن سۈلھى تۈزگەن. ئونىنچى يىلى يازدا، ئۇ خەنزۇ قوراللىق كۈچلىرىنىڭ باشلىقى شۈي شۈگۈڭ بىلەن ئەپلىشىۋېلىپ، ياقۇپبەگ قوشۇنىنى ئۈرۈمچىدىن قوغلاپ چىقارغان. كېيىنكى يىلى كۈزدە ياقۇپبەگ ئۈرۈمچىنى قايتا ئىشغال قىلىۋالغان، داۋۇت خەلپە يېڭىلىپ ماناسقا قاچقان. ماناس قولدىن كەتكەندە ئۆلتۈرۈلگەن.

تۆرە، ئۆمەرقۇل دادخاھنىڭ لەشكەرلىرى ئارقىلىق يەنە بىر قېتىم جىمىق-
تۇردى. چوڭ - كىچىك دۈشمەنلىرى يوق قىلىنىپ كۆڭلى تىنغاندىن
كېيىنلا، قەشقەرگە يېنىپ كەلدى. ئۇ قەشقەرگە كېلىپ جىددىيلىشىپ
كەتكەن ئەسەبلىرىنى بوشاتقۇچە، ئۈرۈمچىدە يەنە بىر قېتىم غوۋغا كۆتۈ-
رۈلدى. ئۇ ئوغلى بەگقۇلبەگنى ئەۋەتىپ غوۋغاچى خوجىزۇلارنى تىرىپىرەن
قىلغۇچە، ئارىلىقتىن يەنە ئۈچ يىل ئۆتۈپ كەتتى.
بوران - چاپقۇنلۇق، ۋەھىمىلىك ئۈچ يىل ئاخىرى ئۆتۈپ كەتتى.
بۇ ئۈچ يىل ئىچىدە ياقۇپبەگ ئەنگلىيە پادىشاھىنىڭ ئاز - تولا سوۋغىتىنى
تاپشۇرۇۋالغاندىن ئۆزگە، تىلغا ئالغۇدەك بىرەر چوڭ ئىشمۇ يۈز بەرمىدى.
بىراق، ئاشۇ ئۈچ يىلنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىدە نائېنىق بىر مۇددىئا بىلەن
شىمال سەپىرىنى خالاپ قالغان ياقۇپبەگ مىلادى 1876 - يىل 10- ئاينىڭ
ئاخىرىدا يېڭىسارغا يېتىپ كەلدى. بۇ يەردە ئۇ تۇرپان ھاكىمبېگى ھېكىم-
خان تۆرىنىڭ ناھايىتى سالماقلىق بىر مەلۇماتىنى تاپشۇرۇۋالدى. مەلۇماتنى
كۆرگەندىن كېيىن تىنچلىقىنى يەتتە ئىقلىمنىڭ ئۇ تەرىپىگە چۆرۈۋەتتى.
قىسقا ۋاقىت ئۇن - تىنسىز ھازىرلىق قىلىۋالغاندىن كېيىن، ئاتامانلارغا
خاس ھەيۋە بىلەن جەڭ ئېتىنىڭ ئۈزەڭگىسىگە ئاياغ قويۇپ، قىلىچىنى
يالىڭاچلىدى. ياقۇپبەگكە سان - ساناقسىز مۇرەككەپ سوئاللارنى ئەكەل-
گەن بۇ مەلۇماتتىن مەلۇم بولۇشىچە، شەنشى — گەنسۇ ئۆلكىلىرىدىكى
ئىسيانكار خوجىزۇلارنى باستۇرۇپ بولۇپ، تېخىمۇ غەربكىرەك كۆز تىكىشكە
پۇرسەت تاپقان ئەللىك مىڭ كىشىلىك چىڭ قوشۇنى شۇ يىلى 8- ئايلاردا
ئۈرۈمچى سېپىلىنىڭ تۈۋىدە پەيدا بولغان. كۆپ ئۆتمەي ئۈرۈمچى،
ماناسلارنى تەسلىم قىلىپ، جەنۇب - شىمال ئارىسىدىكى مۇھىم بوغۇز
— داۋانچىڭغا تەھلىكە سالغان ئىدى.
ياقۇپبەگ ئات ئۈستىدە تۇرۇپ قويۇق ئاق كىرگەن يۇمىلاق ساقىلى-
نى بارماقلىرىنىڭ ئۇچى بىلەن تارىغاچ، شىمال تەرەپكە كۆز سالدى. ئۇ
يەردە ئۇ پايانى يوق جەڭگاھنى ۋە ئۆمۈرلۈك تەقدىرىنى بەلگىلەيدىغان

قىلىچ بىسىدەك ئىنچىكە پىلسىرات كۆۋرۈكىنى كۆرگەندەك بولدى. «ئاشۇ جەڭگاھقا ئات سالماي، ئاشۇ پىلسىرات كۆۋرۈكىدىن ئۆتمەي ئەسلا ئىلاج يوق، ئۆلۈممۇ، كۆرۈممۇ شۇ يەردە، ھاياتمۇ، ماماتمۇ شۇ يەردە»
— ياقۇپبەگ ئۆزىگە ئاڭلانغۇدەك قىلىپ شۇنداق دېدى. ئۆمەر قول دادخاھ، جامەدار پەرمانچىنىڭ توسۇشلىرىنى كەسكىنلىك بىلەن رەت قىلىپ، ئورنىدا بېكقۇلبەگنى قالدۇرۇپ، ئىتتىغا قامچا ئۇردى. تېز سۈرئەت بىلەن يەكەندىن ئۆتۈپ، ئاقسۇ شەھرىگە كىرىپ كەلدى. سۆلتى كۆزنى قاماشتۇرىدىغان يېڭى ئوردىغا جايلىشىپ، قىشنىڭ دەسلەپكى سوغۇقىنىمۇ، ئەتىيازنىڭ بورانلىق كۈنلىرىنىمۇ مۇشۇ ئوردىدا كۈتۈۋالدى. ئۇرۇمچى تەرەپلەرگە ئەۋەتىلگەن نەچچە تۈركۈم لەشكەرگىمۇ دەل مۇشۇ يەردە تۇرۇپ يارلىق چۈشۈردى.

ھاۋا چاپان سالغۇدەك ئىللىپ قالغان، ئۇۋا كولاۋاتقان پاتمىچۇقتەك ۋيا چېچىپ تۇرىدىغان ئىزغىرىن شامالنىڭ ئايغى ئۈزۈلگەن، ئاسمان سنىق كۆلدەك سۈزۈلۈپ، قوياش يۈزى كۈلگۈنچەك كېلىنىنىڭ چىرايىدەك ئېچىلىپ كەتكەن بولسىمۇ، بىراق بۇ ئالامەتلەر تا مۇشۇ كەمگىچە ياقۇپ-بەگنىڭ كۆڭۈل ئۆيىنىڭ تېشىدىلا ئەگىپ يۈرەتتى. ھەر تال چېچەك، ھەر تال يۇمران ياپراق ھۆسنىدە جىلۋە قىلىۋاتقان مەشۇقتەك سۈزۈك باھار شۇلىسىمۇ ئۇنىڭ ھەم ئىتىلگەن روجەكلىرىدىن قايتىپ كېتىشكە مەجبۇر بولاتتى - دە، ئۆيىنىچىدىكى سوغۇقنى سوغۇق پېتىچە، قاراڭغۇ-لۇقنى قاراڭغۇلۇق پېتىچە قالدۇراتتى. چۈۋۈلغان يىپتەك چىگىشلىشىۋاتقان شىمال ۋەزىيىتىنىڭ خۇنۇك كۆلەڭگىسى، تاپ بېسىپ كېلىۋاتقان يامان خەۋەرلەرنىڭ ۋەھىمىسى ياقۇپبەگنىڭ جىمى ئوي - خىيالىنى بەند قىلىۋال-غانىدى. لەرزان نەغمىدەك ياڭراۋاتقان باھار شاۋقۇنىنى ئاڭلاشقىمۇ، ئويى-غىنىۋاتقان تەبىئەتنىڭ مۆجىزىلىرىدىن، راھەتبەخش ھارارەتتىن بەھرە ئېلىشقىمۇ ھەپىلىسى يوق ئىدى. شىمالغا لەشكەر تارتىشنىڭ زۆرۈرىيىتى زادى قانچىلىك، ۋاقتى قاچان، لەشكەر تارتىش ئۈچۈن لازىملىق بولغان

شۇنچە كۆپ خىراجەتنى قانداق قىلىش كېرەك، ئۈچ - تۆت يىلغا سوزۇلغان يۇرۇشلەردە خوراپ، قۇرۇقدىلىپ قالغان خەزىنىنى تولدۇرۇش-نىڭ ئامالى نەدە، ئۇرۇمچىنىڭ قولدىن كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپلا داۋالغۇشقا باشلىغان لەشكەر رايىنى قانداق قىلغاندا تىنچلاندۇرغىلى بولىدۇ؟ — دېگەندەك بىر - بىرىدىن قىيىن، مۇرەككەپ سوئاللار ئۇنىڭ ئەس - يادىنى ئىگىلىۋالغانىدى.

ئۇنجى قېتىم بولمىسمۇ، لېكىن ئۆمرىدە ھۆكۈم قىلمىقى ئەڭ تەسكە توختىغان بىر مۇھىم ئاچا يول ئاغزىغا كېلىپ قالغان ياقۇپبەگ ئالدى بىلەن ئۆز ئەقلىگە مۇراجىئەت قىلدىيۇ، كېچە - كۈندۈز باش قاتۇرغىنىغا تۇشلۇق، مۇۋاپىقراق بىر يول تاپالمىدى. ئەتراپىغا كۆز تىكتى، بىراق كۆزىگە مىرزىبېشى مۇھەممەدىن مەخدۇم، خۇسۇسىي مىرزىسى مىرزا كامال، مەھرەمبېشى ھوشۇر بەگ ۋە لەشكەر ھەلەكچىلىكى بىلەن پايپېتەك بولۇپ يۈرگەن بىرقانچە ئەمىر لەشكەر، پانساتلارلا كۆرۈندى.

ئوغلى بېگقۇلىبەگ بولسا قەشقەردە تۇرۇۋاتاتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ تا مۇشۇ كۈنگىچە ئەقىللىقراق بىرەر ۋەزىرنى ياكى مەسلىھەتكە شېرىك بولالايدىغان داناراق بىر كىشىنى ئۆز يېنىدا تۇتمىغىنىغا تۇنجى قېتىم ئۆكۈندى ۋە سالامغا كەلگىنىگە ئون نەچچە كۈن بولغان، قوبۇلىنى كۈتۈپ تۇرۇۋاتقان نىياز ھېكىمبەگنى بىردىنلا يادىغا كەلتۈردى.

«توختاپتۇر،— دېدى ئۇ ئۆز-ئۆزىگە پىچىرلاپ، — ئۇنىڭدىن نېمىدەپ گۇمانلىنىمەن، ئەگەر چوڭ ئىخلاسى ۋە ساداقىتى بولمىسا خوتەن دەرياسىنى بويلاپ، شۇنچە رىيازەت چېكىپ، يىگى ئوردىنى مۇبارەكلەشكە ئاقسۇغا كېلەرمىدى، كىم ئۇنى بىرەر ئەقىل كۆرستەلمەيدۇ دەپتۇ!»

— مۇھەممەدىن مىرزىبېشى!

— لەببەي، ئالىيلىرى!

— نىياز ھېكىمبەگ جانابلىرى نەدە تۇرۇۋاتىدىكەن؟

— قوۋۇق يېنىدىكى كارۋان سارىيىغا جايلاشتۇرۇپ قويۇۋېدۇق،

ئالىيلىرى، شۇ يەردە ئۇستىقامەت قىلغاچ، ئۆزلىرىنىڭ قوبۇلىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇرۇپتۇ.

— ئەكەلگەن تارتۇقلىرىنى خەتكە ئالدىڭلارمۇ؟

— بىرىنىمۇ قالدۇرماي خەتكە ئالدۇق، ئالىيلىرى، خاس كېپەك ئالتۇنلا توققۇز چارەك. توققۇز يۈز ئەجەم تىللاسى تېخى بۇنىڭ سىرتىدا. بۇ ئالتۇنلارنى ھەننىۋا توققۇز تارتۇق بىلەن قوشۇپ ئالىيلىرىنىڭ خاس خەزىنىسىگە سالدۇق.

— ھە، شۇنداقمۇ،— ياقۇپبەگ بېشىنى لىڭشىتتى ۋە قول باغلاپ تۇرغان مۇھەددىن مىرزىبېشىغا بۇيرۇق ئاھاڭى بىلەن دېدى،— چاپسان بېرىڭلار، ئۇ ھاكىمبەگنى ھۇزۇرۇمغا چىللاپ كېلىڭلار!

— باش ئۈستىگە، ئالىيلىرى!

غەلىتە يېرى شۇ ئىدىكى، ياقۇپبەگ ئۆزى مەنسەپ بەرگەن، ئۇن يىللاپ ئاغزىغا قاراتقان نىياز ھېكىمبەگكە نېمىشقىدۇر ئانچە ئىشىنىپ كەتمەيتتى. ئىشىنەي دېسىمۇ ئىشىنەلمەيتتى. تاشلىۋېتەي دېسە، ئۇنىڭدىن ۋتامغا چىققۇدەك بىرەر ئېۋەن تاپالمايتتى. بۇنداق ئېۋەن كۆز ئالدىدىلا ۋرغاندەك قىلاتتىيۇ، كۆزىگە كۆرۈنمەيتتى. سىيلاپ - سىپاپ يۇرۇپمۇ تۇتالمايتتى، بەزىدە ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈشنى خالاپمۇ قالاتتى، لېكىن كۆرۈشكەن ھامان سەۋەبسىزلا بىزار بولۇپ، سۆھبەتنى قاق بېلىدىن ئۈزۈۋېپمۇ قوياتتى. يۈرىكىنىڭ چوڭقۇر قېتىدا يىللاردىن بېرى ساقلىنىپ كېلىۋاتقان، گاھىدا كۆكلەپ، گاھىدا يىگىلەپ تۇرىدىغان كىچىككىنە بىر گۇمان ئۇرۇقىلا ئۇنى شۇنداق قىلىشقا مەجبۇرلايتتى.

توغرا، ئۇ مەيلى پەرغانىدە بولسۇن، ياكى بۇ شەھەرلەردە بولسۇن، ئەمەل، مەنسەپ تەمەسىدە، مال - دۇنيا، جان ساقلاشنىڭ ھەلەكچىلىكىدە بۇز قوۋمىگە، دوست - يارەنلىرىگە، ھەتتا ئاتا - ئانىسىغا خىيانەت قىلغان كىشلەرنى كۆپ كۆردى. لېكىن ئۇ شۇنىمۇ بىلەتتىكى، بۇنداق يۈزى قېلىن، خىيانەتكارلار بىر يىل، ئىككى يىل، ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ قىسقا ۋاقىت

ئىچىدە نىقابىنى ئېلىپ تاشلاپ، ئۆزىنى ئاشكارىلىماي قالمايتتى. يا ئىككىنى-
چى بىر خىيانەت يولىغا ماڭاتتى، يا پۇرسەت تېپىپ توپىلاڭدىن توغاچ
ئوغرىلايتتى. نىياز ھېكىمبەگچۇ؟ نىياز ھېكىمبەگمۇ ئۆز قەۋمىدىن، ئاش
- تۇز بەرگەن دۆلەت دارىيىدىن، مەنسەپ بەرگەن مانجۇلاردىن بىر كېچىدىلا
يۈز ئۆرىدىيۇ، ھاكىمبەگلىكنى قولىغا ئېلىپلا بۇ خۇيىنى قايتا تەكرارلىمى-
دى. شۇ تەرىقىدە بىر - ئىككى يىل ئەمەس، بەلكى ئون نەچچە يىلنى
تىنچ ئۆتكۈزۈۋەتتى. بۇ ئۇي كېيىنكى كۈنلەردە ياقۇپبەگنىڭ كۆڭلىدە
بىخلىنىپ تۇرغان گۇمان ئۇرۇقىنى يەنە بىر قېتىم يېگىلىتىۋەتتى. ياقۇپ-
بەگ: «بۇ ھەقىقىي نىيىتىنى ئون يىللارغىچە يوشۇرالايدىغان، پۇرسەت
كۈتۈپ، شۇنچە ئۇزۇن تاقەت ساقلىيالايدىغان قالتىس ئادەم بولۇپ
كېتىشى ناتايىن، بەلكى بۇ ئۆز ۋاقتىدا ئۆز قوۋمىدىن، مانجۇلاردىن ئازار
يەپ شۇنداق يولغا ماڭغاندۇ، ۋە بەلكى قىلغان ياخشىلىقلىرىمىنىڭ قەدرى
ئۆتۈلۈپ، ماڭا چىن ئىخلاس قويغاندۇ، ئەقەللىيسى ئىتمۇ نان بەرگەن
ئادەمنىڭ قولىنى چىشلىمەيدۇغۇ» دەپ ئويلىدى ۋە ئېھتىيات تەدبىرلىرىنى
تامامەن سۇسلاشتۇردى. ئۆكتىچى چىرىلىقلارنىڭ ئەرزىنىمۇ ئۇنىڭ قولىغ
تۇتقۇزۇپ قويدى، ئىلتىماسىنى قوبۇل كۆرۈپ، موللاجى تۇراپنىمۇ ئەمىر
لەشكەرلىككە ئۆلاشتۇردى.
بىراق، نىياز ھېكىمبەگنىڭ بۇ دورام ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن ئاقسۇغا
كېلىشى ياقۇپبەگنىڭ پىشاي دەپ قالغان كۆمۈچىنى يەنە خېمىغا ياندۇرۇ-
ۋەتتى. ئۇنىڭ يېتىپ كەلگىنىنى ۋە قوبۇل پەيتىنى كۈتۈپ تۇرغىنىنى
مەلۇم قىلغان سالامئاغىسىغا ئۇ:
— ئۇ بەچچىغەرنى ئاقسۇغا كىم چىللاپ كېلىپتۇ، كىم ئۇنىڭغا بۇ
يەرگە كەل دەپ ئىجازەت بېرىپتۇ؟ بېرىپ ئېيتىپ قوي، ئۇنى كۆرەر
كۆزۈم يوق،— دەپ ۋارقىراۋېتىپ، دىر - دىر تىترەپ كەتتى. نىياز
ھېكىمبەگنىڭ «ياخشىلىقى»نى كۆپ كۆرگەن مىرزىبېشى، سالامئاغىسى
دېگەنلەر ئۆز خوجىسىنىڭ مىجەزىدە يېقىندىن بېرى كەسكىن ئۆزگىرىشلەر

ئالىيلىرى، شۇ يەردە ئىستىقامەت قىلغاچ، ئۆزلىرىنىڭ قوبۇلىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇرۇپتۇ.

— ئەكەلگەن تارتۇقلىرىنى خەتكە ئالدىڭلارمۇ؟

— بىرنىمۇ قالدۇرماي خەتكە ئالدۇق، ئالىيلىرى، خاس كىپەك ئالتۇنلا توققۇز چارەك. توققۇز يۈز ئەجەم تىللاسى ئېخى بۇنىڭ سىرتىدا. بۇ ئالتۇنلارنى ھەممىۋا توققۇز تارتۇق بىلەن قوشۇپ ئالىيلىرىنىڭ خاس خەزىنىسىگە سالدۇق.

— ھە، شۇنداقمۇ،— ياقۇپبەگ بېشىنى لىگشىتتى ۋە قول باغلاپ تۇرغان مۇھەددىن مىرزىبېشىغا بۇيرۇق ئاھاڭى بىلەن دېدى،— چاپسان بېرىڭلار، ئۇ ھاكىمبەگنى ھۇزۇرۇمغا چىللاپ كېلىڭلار!

— باش ئۈستىگە، ئالىيلىرى!

غەلىتە يېرى شۇ ئىدىكى، ياقۇپبەگ ئۆزى مەنسەپ بەرگەن، ئۇن يىللاپ ئاغزىغا قاراتقان نىياز ھېكىمبەگكە نېمىشقىدۇر ئانچە ئىشىنىپ كەتمەيتتى. ئىشىنەي دېسىمۇ ئىشىنەلمەيتتى. تاشلىۋېتەي دېسە، ئۇنىڭدىن ئۇتامغا چىققۇدەك بىرەر ئېۋەن تاپالمايتتى. بۇنداق ئېۋەن كۆز ئالدىدىلا تۇرغاندەك قىلاتتىيۇ، كۆزىگە كۆرۈنمەيتتى. سىيلاپ - سىپاپ يۇرۇپمۇ ئۇتالمايتتى، بەزىدە ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈشنى خالاپمۇ قالاتتى، لېكىن كۆرۈشكەن ھامان سەۋەبسىزلا بىزار بولۇپ، سۆھبەتنى قاق بېلىدىن ئۈزۈپمۇ قوياتتى. يۈرىكىنىڭ چوڭقۇر قېتىدا يىللاردىن بېرى ساقلىنىپ كېلىۋاتقان، گاھىدا كۆكلەپ، گاھىدا يىگىلەپ تۇرىدىغان كىچىككىنە بىر گۇمان ئۇرۇقىلا ئۇنى شۇنداق قىلىشقا مەجبۇرلايتتى.

توغرا، ئۇ مەيلى پەرغانىدە بولسۇن، ياكى بۇ شەھەرلەردە بولسۇن، ئەمەل، مەنسەپ تەمەسىدە، مال - دۇنيا، جان ساقلاشنىڭ ھەلەكچىلىكىدە يۈز قۇۋمىگە، دوست - يارەنلىرىگە، ھەتتا ئاتا - ئانىسىغا خىيانەت قىلغان كىشىلەرنى كۆپ كۆردى. لېكىن ئۇ شۇنىمۇ بىلەتتىكى، بۇنداق يۈزى قېلىن، خىيانەتكارلار بىر يىل، ئىككى يىل، ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ قىسقا ۋاقىت

ئۇچىدە نىقابىنى ئېلىپ تاشلاپ، ئۆزىنى ئاشكارىلىماي قالمايتتى. يا ئىككىن-
چى بىر خىيانەت يولىغا ماڭاتتى، يا پۇرسەت تېپىپ توپىلاڭدىن توغاچ
ئوغرىلايتتى. نىياز ھېكىمبەگچۇ؟ نىياز ھېكىمبەگمۇ ئۆز قەۋمىدىن، ئاش
- تۇز بەرگەن دۆلۈڭ داربىندىن، مەنسەپ بەرگەن مانجۇلاردىن بىر كېچىدىلا
يۈز ئۆرۈدىيۇ، ھاكىمبەگلىكنى قولىغا ئېلىپلا بۇ خۇيىنى قايتا تەكرارلىمى-
دى. شۇ تەرىقىدە بىر - ئىككى يىل ئەمەس، بەلكى ئۇن نەچچە يىلنى
تىنچ ئۆتكۈزۈۋەتتى. بۇ ئۇي كېيىنكى كۈنلەردە ياقۇپبەگنىڭ كۆڭلىدە
بىخلىنىپ تۇرغان گۇمان ئۇرۇقىنى يەنە بىر قېتىم يېكىلىنىۋەتتى. ياقۇپ-
بەگ: «ئۇ ھەقىقىي نىيىتىنى ئۇن يىللارغىچە يوشۇرالايدىغان، پۇرسەت
كۈتۈپ، شۇنچە ئۇزۇن تاقەت ساقلىيالايدىغان قالتىس ئادەم بولۇپ
كېتىشى ناتايىن، بەلكى ئۇ ئۆز ۋاقتىدا ئۆز قوۋمىدىن، مانجۇلاردىن ئازار
يەپ شۇنداق يولغا ماڭغاندۇ، ۋە بەلكى قىلغان ياخشىلىقلىرىمنىڭ قەدرى
ئۆتۈلۈپ، ماڭا چىن ئىخلاس قويغاندۇ، ئەقەللىيسى ئىتمۇ نان بەرگەن
ئادەمنىڭ قولىنى چىشلىمەيدۇغۇ» دەپ ئويلىدى ۋە ئېھتىيات تەدبىرلىرىنى
تامامەن سۇسلاشتۇردى. ئۆكتىچى چىرىلىقلارنىڭ ئەرزىنىمۇ ئۇنىڭ قولىغا
تۇتقۇزۇپ قويدى، ئىلتىماسىنى قوبۇل كۆرۈپ، موللاجى تۇراپىنىمۇ ئەمىر-
لەشكەرلىككە ئۇلاشتۇردى.

بىراق، نىياز ھېكىمبەگنىڭ بۇ دورام ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن ئاقسۇغا
كېلىشى ياقۇپبەگنىڭ پىشاي دەپ قالغان كۆمۈچىنى يەنە خېمىغا ياندۇرۇ-
ۋەتتى. ئۇنىڭ يېتىپ كەلگىنىنى ۋە قوبۇل پەيتىنى كۈتۈپ تۇرغىنىنى
مەلۇم قىلغان سالامئاغىسىغا ئۇ:

— ئۇ بەچچىغەرنى ئاقسۇغا كىم چىللاپ كېلىپتۇ، كىم ئۇنىڭغا بۇ
يەرگە كەل دەپ ئىجازەت بېرىپتۇ؟ بېرىپ ئېيتىپ قوي، ئۇنى كۆرەر
كۆزۈم يوق،— دەپ ۋارقىراۋېتىپ، دىر - دىر تىترەپ كەتتى. نىياز
ھېكىمبەگنىڭ «ياخشىلىقى»نى كۆپ كۆرگەن مىرزىبېشى، سالامئاغىسى
دېگەنلەر ئۆز خوجىسىنىڭ مىجەزىدە يېقىندىن بېرى كەسكىن ئۆزگىرىشلەر

كۆرۈلۈپ، تېرىككەك، سەپرا بولۇپ كېتىۋاتقىنىنى تۇيۇپ تۇرغاچقىمۇ، ئۇنىڭ بۇ گەپلىرىنى نىياز ھېكىمبەگدىن مەخپىي تۇتتى. «ئالىيلىرىنىڭ خۇي-پەيلى ئەنە - ئۆگۈن-ئۆگۈنلىشىپ قالسا ئەجەب ئەمەس» دەپ، ئۇنى يەنە ئۇن - يىگىرمە كۈن كۈتۈپ تۇرۇشقا دەۋەت قىلىشتى.

ئۇلار دەۋەت قىلمىسىمۇ، نىياز ھېكىمبەگ بۇ يەردە كۈتۈپ تۇرۇشنى بەكمۇ خالايتتى، ئۇن كۈن، يىگىرمە كۈن ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ ئۇزۇنراق تۇرۇشنى ئويلايتتى. ئۇنىڭ تاقىتى بۇنىڭغا يار بېرەتتى. ئەمما ئۇ ياقۇپبەگنىڭ قوبۇلىنى ئەمەس، ھوشۇربەگ بىلەن بىرقانچە قېتىم باش قوشۇۋېلىشنى، مۇھىمى شېرىپ شەيتاننىڭ گۇچۇڭ سەپىرىدىن خېتىگە خەت ئېلىپ قايتىپ كېلىشنى كۈتەتتى.

شۇنداقتىمۇ ئۇ ئامەت قۇشىنىڭ كىمنىڭ بېشىدا قارار تېپىشى ئاشكارا بولغۇچە ياقۇپبەگ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى يامانلاشتۇرۇپ قويالمايتتى. يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزىنىڭ ئاقسۇدىن ھەيدىلىپ كېتىشىدىنمۇ قورقاتتى. شۇ سەۋەبلىك، ئۇ «قاۋىغان ئىتنىڭ ئاغزىغا سۆڭەك بىلەن ئۇر» دېگەن تەمسىلنى يادىغا ئېلىپ، يېڭى ئوردىغا ئاتاپ ئەكەلگەن توققۇز خېچىرلىق تارتۇقنى مىرزىبېشىنىڭ ياردىمى بىلەن ياقۇپبەگكە مەلۇم قىلدى. ئارقىدىنلا ھادىس بېزەلگەن قوبۇلخانىغا ئىززەت - ئىكرام بىلەن چىللاپ كېلىندى.

نىياز ھېكىمبەگ قاتمۇقات قاراۋۇللاردىن ئۆتۈپ قوبۇلخانىغا كىرىپ كەلدى - دە، قوبۇلخانا ئوتتۇرىسىدا ئىشىككە قاراپ تۇرغان ياقۇپبەگنى كۆرۈپلا قولىنى كۆكسىگە قويدى ۋە بېشىنى ئېگىپ سالام بەردى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئالىيلىرى، قىممەتلىك قوبۇللىرىغا مۇشەررەپ بولۇپ، بېشى ئاسمانغا تاقاشقان كەمىنە قۇللىرى مۇبارەك تەنلىرىگە ساقلىق تىلەيمەن، ئاللا ئۆمۈرلىرىنى ئۇزۇن، دۇنيـالىـرىنـى زىيادە قىلغاي... — دېدى ئۇ يەرنى سۆيگۈدەك ئېگىلىپ.

ياقۇپبەگ پەگاھدا قول قوشتۇرۇپ تۇرغان نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا سوزۇلغان سالامىنى پىقىنچىلىق بىلەن ئىلىك ئالدى

ۋە گىلەمگە ئۆتۈپ يۆكۈنۈپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن نىياز ھېكىمبەگكە ئىلتىپات كۆرسەتتى. نىياز ھېكىمبەگ قورۇنغان قىياپەتتە يىراقراق جايدىن ئورۇن ئېلىشقا تەمشىلىۋىدى، ياقۇپبەگ ئۇنى ئۆز يېنىغا تەكلىپ قىلدى. ئۇ ئالىقانلىرىنى يەرگە تىرەپ، پالەچ بىماردەك سۈرۈلگىنىچە تەكلىپ قىلىنغان يەرگە كېلىپ پاتىھەگە قول كۆتۈردى.

ئوردا مۇلازىملىرى ئۇلارنىڭ ئالدىغا داستىخان سالدى. ئۇلپىتىنى تارتىنىپ قالمىسۇن دېدىمۇ، ياقۇپبەگ ئۇنى پات - پات خوش ئېتىپ تۇردى.

نىياز ھېكىمبەگ گۈرۈچلىرى چېچىلىپ تۇرغان گۆشلۈك پولۇنى تارتىنچاق ئاياللارنىڭكىدەك نازۇك بىر ھەرىكەت بىلەن بارماقلىرىنىڭ ئۇچىدىلا چىمدىۋالاتتى - دە، ئويماقتەك ئېچىلغان ئاغزىغا پەم بىلەن سېلىپ، تۈۋش چىقارماي چاينايتتى. چاي ئوتلاۋېتىپ، كىم بىلەن ھەمداستىخان بولۇۋاتقىنىنى بىلمەكچى بولغاندەك، بىپەرۋا غىزالىنىۋاتقان ياقۇپبەگكە كۆزىنىڭ قۇيرۇقى بىلەن قارىۋالاتتى. ياقۇپبەگنىڭ ئۆزىنى تەكتۈشتەك كۆرۈپ، بۇنچىلىك مول داستىخانغا داخىل قىلىشىنى ئۇ ئۆزى بىلگەنچە مۇلاھىزە قىلاتتى: «ئېھتىمال مېنى بىلمەيدۇ دەپ ئويلايدىغانسەن، لېكىن بىلىپ تۇرۇپتۇمەنكى، مانجۇلارنىڭ قارىسىنى كۆرۈپلا پادىشاھلىق كىبىرىڭنى تاشلاپ، بۇرۇن تۈزۈكرەك قاپاق ئاچمايدىغان بىر ئادىمىڭگە ئەمدى بۇ تەرىقە ھەش - پەش قىلىۋاتىسەن. كېچىككەن بولساڭمۇ، ھېلىھەم مېھمان قىلىۋەر. بىراق ۋاقتى - سائىتى كەلسە، نىياز ھېكىمبەگنىڭ كۈچلۈكلەرگە تالىق تەقدىرىنى بىر تاۋاق ئاش، بىر كەلىمە چىرايلىق گەپ ھېسابىغا ئاجىزلارغا باغلاپ قويمايدىغان ئادەملىكىنى ئوبدان بىلىپ قالىسەن.»

نىياز ھېكىمبەگ شۇنداق ئويلىدى، بۇ ئويدىن بىخەۋەر ياقۇپبەگ داستىخاننى يىغىشتۇرۇشقا ۋە داستىخاندا بىللە ئولتۇرغان مىرزىبېشىنى ۋاقتىنچە چىقىپ تۇرۇشقا بۇيرۇدى. ھەر ئىككى كىشىگە ئېغىر كەلگەن

بىردەملىك سۈكۈتتىن كېيىن ياقۇپبەگ ئاۋۋال گەپ تەشتى:

— ھاكىمبەگ جانابلىرى، بىرمۇنچە پاراكەندە چېرىكنىڭ تاشقۇۋۇق-تىن چىقىپ، ئۇرۇمچىگە تەۋە شەھەرلەرنى تارتىۋالغانلىقىدىن خەۋەرلىرى يوقمۇ دەيمەن، شۇنداقمۇ؟— سورىدى ياقۇپبەگ ئۇڭايسىزلانغان ھالدا.

سېمىز يوتىلىرىنى جۈپلەپ، ئالقانلىرىنى تىزىغا قويۇپ ئولتۇرغان نىياز ھېكىمبەگ ھېچنېمە ئاڭقىرالمىغاندەك قىياپەتتە ئاغزىنى ئېچىپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتتى. ياقۇپبەگنىڭ سۆزى يەنە بىر قېتىم تەكرارلانغان-دىن كېيىنلا ئاندىن چۆچۈپ كەتتى:

— ئەگەر قۇلىقىم خاتا ئاڭلىمىغان بولسا، بۇنداق گەپتىن زىنھار خەۋەرسىزمەن، ئالىيلىرى،— ئۇ يىگىباشتىن جىددىيلىشىپ، ئاۋازىنى كۆ-تۈرۈپ دېدى،— بۇ گەپ راستلا بولسا مانجۇلار تازا ھەددىدىن ئېشىپتۇ، بەدۆلەت ئالىيلىرىدەك كاتتا پادىشاھقا ئۆزىنى چاغلىماي شىلتىڭ ئاتقىنى نېمىسى ئۇ كۇپپارلارنىڭ!

نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئاغزىدىن مارجان چېچىلغاندەك چاچرىغان تۈ-كۈرۈك خېلى يىراققا بېرىپ چۈشتى. ئۇ قاياقىدۇ قارىتىپ مۇشتىنى شىلتىپ قويدى. ياقۇپبەگ:

— مەيلى ئىشەنسىلە، ئىشەنمىسىلە، بۇ يالغان گەپ ئەمەس. ئۇياق-لارغا ئەۋەتكەن پانساتلىرىمدىن تەشۋىشلىك خەۋەرلەر كېلىۋاتىدۇ، گەپنىڭ ئوچۇقىنى ئېيتقاندا، مانجۇلار بىلەن تۇتۇشۇشتىن خالىي بولغىلى بولماي-دىغاندەك قىلىدۇ. گەپ ئۇرۇمچى تەرەپكە لەشكەر تارتىشتا ئەمەس، بەلكى قاچان لەشكەر تارتىشتا قالدى. پايدىلىق مەسلىھەتلىرى بولسا قۇلىقىم سىلىدە،— دېدى نىياز ھېكىمبەگكە توغرىدىن توغرا مۇراجىئەت قىلىپ.

نىياز ھېكىمبەگ يەڭلىرىنى شىمايلاپ، جىددىي تەلەپپۇز بىلەن دېدى:

— ئەجەب دۇرۇس گەپ قىلدىلا، ئالىيلىرى، بوسۇغىمىزغا كەلگەن دۈشمەننى ھەرگىز بوش قويۇۋەتكىلى بولمايدۇ، قېنى، ئۇ خەق ھەيۋىسى جاھاننى تىترەتكەن پادىشاھىمىزنىڭ قۇدرىتىنى بىر كۆرۈپ قويسۇن،

ئىمانىمغا ئىشەنگەندەك ئىشىنىمەنكى، ئۇ كۈپپارلار بىر پەشۋا بىلەنلا چىققان تۈشۈكنگە قاراپ تىكىۋېتىدۇ،— دېۋېدى، ياقۇپبەگ قوبۇلخانىنىڭ كەڭلىكىنى بىلمەكچى بولغاندەك، ئىككى تام ئارىسىدا تولۇق ئىككى مەرتە چامداپ چىقتى ۋە :

— جانابلىرى، ئۇ خەقنىڭ تىلىنى ئوبدان بىلىدىلىغۇ دەيمەن،— دېدى. نىياز ھېكىمبەگ ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا جاۋاب بەردى:

— ئالدىلىرىدا ماختانغىنىم ئەمەس، ئالىيلىرى، كەمىنە قۇللىرى ئۇ خەقنىڭ قوپچاق تىلىدىن تارتىپ، قارغا پۇتى خېتىگىچە بىلىمەن.

— ھە شۇنداقمۇ؟ بەك ئوبدان بولدى...

نىياز ھېكىمبەگ ياقۇپبەگنى ئۆزىنى ماختاۋاتىدۇ دەپ ئويلىدى - دە، چاشقان قۇيرۇقىدەك ئىنچىكە، شالاڭ بۇرۇتىنى تالاپ، تازا بىر كېرىلىۋالدى. ياقۇپبەگ شۇ ئارىدا تويۇقسىز بىر ئىشنى يادىغا ئالدىمۇ، تۇم - تۇم بارماقلىرى بىلەن ئۈچ تال چوڭقۇر ئىز سالغان پېشانىسىگە يېنىك ئۇرۇپ قويدى ۋە دېدى:

— ھاكىمبەگ جانابلىرى، ئىككى-ئۈچ ئايغىچە خوتەندە بىرەر ئىش چىقىپ قالماس؟

— يوقسۇ، ئالىيلىرى، خوتەنلىكلەرنى ئەيلەنگەن تېرىدەك يۇمشىتىۋەتتۇق. يەنە كېلىپ، پەرغانە ئوغۇللىرىنىڭ سەرخىلى بولمىش موللاجى تۇراپ جانابلىرى كەمىنە ھاكىمبەگلىرىنىڭ ئورنىدا ئىش تەۋرىتىۋاتىدۇ، جاھان كۆمتۈرۈلۈپ كەتسىمۇ، خوتەندە ھېچ ئىش چىقمايدىغىنىغا ھۆددە قىلالايمەن!— نىياز ھېكىمبەگ سۆزلەۋېتىپ، مەيدىسىگە يېنىك ئۇرۇپ قويدى.

— خوش،— دېدى، ياقۇپبەگ سوزۇق ئاھاڭ بىلەن،— ئۇنداقتا ئۈرۈمچى - تۇرپان تەرەپلەرگە بىز بىلەن بىللە مېڭىشقا ھازىرلىق كۆرسىلە، جانابلىرى!

— ھە؟ ئۈرۈمچى سەپىرىگە؟ ئۇ ياققا قاچان لەشكەر تارتاي دەيدىلا،

ئالىيلىرى؟— نىياز ھېكىمبەگ سەل چۆچۈپ سورىدى، ياقۇپبەگ شۇ ھامان جاۋاب بەردى:

— ئەمىرلەشكەر، پانساتلار لەشكەرلەرنى سەپراس قىلىپ پەرمان كۈتۈپ تۇرۇپتۇ، كىچىككەندىمۇ ئۈگۈنلۈككە قوزغىلارمىز.

— ئۈگۈنلۈككە قوزغىلارمىز؟...

نىياز ھېكىمبەگ بۇ سۆزنى دۇدۇقلاپ تۇرۇپ تەكرارلىدى. شۇ زامات، سوزۇنچاق، تار پېشانىسىدە چېكىم - چېكىم تەر تامچىلىرى پەيدا بولدى. ئىككى تال چېكىتتەك كىچىك كۆزلىرى جامدەك يوغان ئېچىلدى. ياقۇپ-بەگ «مانجۇلار بىلەن كېڭەش ياكى سۆلھى قىلىپ قالسام ئەسقىتىپ قالار، بىللە ئېلىشالغىنىمنىڭ زىيىنى يوق» دېگەن مۇددىئاسىنى ئاشكارىلىمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ بۇ مۇددىئانىڭ ھىدىنى ئانچە - مۇنچە پۇراپ قالغانىدى. ياقۇپبەگنىڭ مىجەزىدىن قارىغاندىمۇ، ئۇنىڭ قىلغان گېپى ئاتقان ئوق باراۋىرىدە تۇراتتى. ئوق كىرىچتىن ئايرىلغانىكەن، ئۇنى قايتۇرۇۋېتىش نىياز ھېكىمبەگنىڭلا ئەمەس، مەنمەن دېگەن ئادەمنىڭمۇ قولىدىن كەلمەيتتى. دېمەك، ياقۇپبەگ ئۇنى بىللە ئېلىپ ماڭماي قويمايدى-تى. بۇغۇ مەيلى، لېكىن نىياز ھېكىمبەگكە كېلىشتۈرۈپ ئۇرۇلغان تەستەك-تەك تەسىر قىلغىنى، ئۇنىڭ «ئۈگۈنلۈككە قوزغىلارمىز» دېگەن گېپى ئىدى.

«سەگەك بول، نىياز ھېكىمبەگ، — دېدى ئۇ ئىچىدە ئۆزىنى ئاگاھلاندۇرۇپ،— ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلمەي دەپ قويۇپ تومشۇقۇڭ-دىن ئىلىنىپ قالدىڭ، ئۇ ماڭ دېسە ماڭماي ئىلاجىڭ يوق. لېكىن شىرىپ شەيتاننى كۈتمەي، مانجۇ كاتتىلىرىنىڭ نىيىتىنى بىلمەي تۇرۇپ باسقان قەدىمىڭنىڭ ناھايىتى خەتەرلىك قەدەم ئىكەنلىكىنى ئۇقامسەن؟ ئاڭلاپ تۇر، سۇنى كۆرمەي تۇرۇپ ئۆتۈك سېلىشمۇ خاتا، سۇنى كۆرۈپ تۇرۇپ ئۆتۈك سالماسلىقمۇ ئوخشاشلا خاتا، ئامال قىلىپ بىرەر ھەپتە ۋاقىتنى قولغا كەلتۈر، ھېچ بولمىسا شىرىپ شەيتان قايتىپ كەلگۈچە ئالدىڭغىمۇ

ماگما، كەيىنگىمۇ يانما، تەقدىرىڭنىڭ رايىنى بىل، دۆلەت قۇشى قاياققا ئۇچسا سەنمۇ شۇ ياققا ئەمرىنى تۇت!»

ياقۇپبەگ نىياز ھېكىمبەگنىڭ باياتىنقى گېپىنى ھودۇقۇپ تۇرۇپ تەكرارلىغىنىغا ۋە لېۋىنى چىشلىگەن پېتى خىيال سۈرۈۋاتقىنىغا ئالاھىدە دىققەت قىلدى ۋە «بۇغوزىدىلا تۇرغان گەپنى يۇتتۇۋەتكىنى نېمىسى، نېمە گېپى بولسا دەۋەرمەمدۇ، بىرەر پايدىلىق مەسلىھەتى باردۇ بەلكى» دەپ ئويلىدى ـ دە، ئۇنى ئىلھاملاندۇرۇپ دېدى:

— ئاقىللار «راست گەپ تاشنى يارار» دەپتىكەن، ھەرقانداق گەپ-سۆزلىرى بولسا قورۇنماي دەۋەرسىلە، كەمىنىلىرىنىڭ كەڭ قورساقلىقى جانابلىرىغا مەلۇمغۇ؟

قىزىللىقى يۈزىگە تەپكەن نىياز ھېكىمبەگ ئاستىغا قوپارغۇ سالغاندەك تېزلىك بىلەن ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ياقۇپبەگنىڭ ئالدىغا كېلىپ تەپ تارتقان، قورۇنغان قىياپەتتە دېدى:

— ئالىيلىرىنىڭ كەڭ قورساقلىقىغا، ئادالەتپەرۋەرلىكىگە، مەرتىۋىسىز-لەرنىڭمۇ گەپ ـ سۆزلىرىگە قۇلاق سالىدىغانلىقلىرىغا كەمىنە قۇللىرى ئەزەلدىن قايىل بولۇپ كېلىۋاتىمەن، بۇ خۇسۇستا ھەتتاكى نوشىرۋان ئادىلمۇ ئالىيلىرى بىلەن تەڭلىشەلمەيدۇ، — سىماب تامچىسىدەك ئىككى تامچە ياش ئۇنىڭ كۆز چاناقلىرىدىن سىرغىپ چىقىپ بۇرۇنىنىڭ ئىككى تەرىپىدە توختاپ قالدى، ئاۋازى تېخىمۇ زەئىپ تۇس ئالدى،— قۇللىرى ئالىيلىرىنىڭ بۇ پەزىلىتىنى تولۇق چۈشەنگەچكىمۇ، بىر ئېغىز گەپ قىلماق-چى ئىدى، شۇغىنىسى، تىلىم كۆيۈپ تۇرىدۇ...

— قېنى، نېمە گەپلىرى بولسا دەۋەرسىلە، جانابلىرى.

— ئالدىلىرىدا ناباب گەپ قىلغىنىم ئۈچۈن كەچۈرسىلە، ئالىيلىرى، خۇدانىڭ قۇدرىتى بىلەن ئۇلۇغ يۇتامىنىڭ ئىچ تەرىپىگە ئۈچ كۈن بۇرۇن قاتتىق بىر جاراھەت چىقىپ قېلىۋېدى، مانا ئەمدى چوڭىيىپ ياڭاقتەك بولدى. كېچە-كۈندۈز ئاغرىپ ئارامىمنى قويمىدى، پەيتىنى تېپىپ جەر-راھلارغا ياردۇرۇۋەتسەم، ئات مىنگۈدەك بولغاندا شامالدەك تېز ئۇچۇپ

ئارقىلىرىدىن يەتسەم، كۆپ كەتسە بىرەر ھەپتە ۋاقت كېتەر...

— ھا... ھا... ھا...

ياقۇپبەگ تازا بىر قاقاقلاپ كۈلۈۋېدى، جىمى ئەزايىنىڭ مۇسكۇللىرى خۇددى دولان قويىنىڭ قۇيرۇقىدەك سىلكىنىپ كەتتى. ياقۇپبەگ ئۆزىنى زاڭلىق قىلىۋاتامدۇ، يا ساغرىسىغا ئۇرۇپلا تۇتۇپ چىققان باھانىسىنى تويۇپ قېلىپ، ئەخمەقلىقى ئۈستىدىن كۈلۈۋاتامدۇ، نىياز ھېكىمبەگ بۇنى بىلەلمىدى. ئۇنىڭغىچە، كۈلكىسىنى توختاتقان ياقۇپبەگ كەمدىن - كەم كۆرۈلىدىغان بۇ غەلىتە كۈلكىنىڭ مەنىسىنى چۈشىنەلمەي ھاڭۋېتىپ تۇرۇپ قالغان نىياز ھېكىمبەگكە دېدى:

— خاتىرىلىرىنى جەم قىلىپ جاراھەتلىرىنى داۋالىتىۋەرسىلە، جانابلىرى، ئون - يىگىرمە مىڭ لەشكىرىمنىڭ ئالدى ئۆگۈنلۈككە قوزغالغان بىلەن، سىلى — بىز تېخى بىرەر ھەپتىگىچە قوزغىلىپ بولالمايمىز، ئۇنىڭغىچە ئاتقا مىنگۈدەكمۇ بولۇپ قالارلا.

نىياز ھېكىمبەگ ياقۇپبەگنى قايىل قىلالىغۇدەك باھانە ئىزدەپ بىھۇدە ئاۋارە بولغانلىقىنى چۈشەندى، يۈرىكىمۇ جايىغا چۈشتى. كۆڭلىگە پۈككەن ئىشلىرىنى بىر ياقلىق قىلىپ، شېرىپ شەيتان بىلەن كۆرۈشكىچە بىر ھەپتىمۇ ئۆتۈپ كەتتى. ياقۇپبەگنىڭ سىپاھلىرىغا قېتىلىپ كۆڭلى پۈتۈن ھالدا سەپەرگە ئاتلاندى.

قىرىق ئالتىنچى باب

سىرلىق ئۇرۇش

ئۈرۈمچى - تۇرپان ئۇرۇش سېپىگە ئاتلاندۇرۇلغان ئون ئۈچ مىڭ ئاتلىق ۋە پىيادە لەشكەرنىڭ ئاخىرقى تۈركۈمى بىلەن بىللە يولغا چىققان

ياقۇببەگ كېچە - كۈندۈز دېگۈدەك يول يۈرۈپ، قوشۇن چاغاۋۇللىرى كۈچاغا كىرمەستىلا قوشۇننىڭ ئەڭ ئالدىدا يۈرۈپ كەتكەن ئەمىر لەشكەرگە يېتىشىۋالدى. كۈچادا ھەيدەرقۇل دادخاھ، كەرىمباي پانسات، ئىسھاقجان پانسات، ھاپىزبەگ پانسات قاتارلىق ئەمىر لەشكەرلەرنى يىغىپ، ئۈرۈمچىدىكى سۇلالە چېرىكلىرىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ كەلگەن تاغاي ياساۋۇلنىڭ بېگى مەلۇماتى توغرىسىدا قىسقىلا باش قوشۇۋالدى. قوشۇننىڭ باش - ئاخىرى تەڭشەلگەندىن كېيىن، تېز قەدەملەر بىلەن ئىلگىرىلەشكە يەنە بىر قېتىم پەرمان چۈشۈردى.

ئەتىياز قۇياشى نېپىز تۇمان ئارىسىدا قىزىرىپ تۇراتتى. چۆل ھاۋاسى ئىسسىق بولمىغىنى بىلەن دىماقنى قۇرۇتقۇدەك قۇرغاق ئىدى. پات - پات ئۇرۇپ تۇرىدىغان شامال تۇغ - ئەلەملەرنى يەلپۈپ ئۆتەتتى. ھەرخىل مىلتىقلار بىلەن قوراللانغان ئۈچ مىڭ خاس يىگىتنىڭ ئوتتۇرىسىدا كېلىۋاتقان ياقۇپبەگنىڭ ھىندى پىلىدەك يوغان ئېتىمۇ شىلىمدەك چاپلىشىپ تۇرغان بوز توپىدىن ئاياغلىرىنى خېلى كۈچەپ ئاندىن تارتىۋالالايتتى. ئۇنىڭ كەينىدە كېتىۋاتقان نىياز ھېكىمبەگ بېشىنى سىلىنىپ، تۇمشۇقىنى قاۋاندەك يەرگە تىرەپ مېڭىۋاتقان قولا ئېتىغا قەدەمدە بىر قامچا ئۇراتتى. ئۆتكەن يىلقى يامغۇرنىڭ نېمى ئاللىقاچان سىڭىپ كەتكەن، بۇ يىللىق ياز يامغۇرىغا ئۇلىشالمىغان قاقاس تۇپراق ئات تۇيىقى تېگىشى بىلەن تەڭ ھاۋاغا ئۇچۇپ، قۇياش يۈزىنى خىرە قىلاتتى. ئوقى قۇرۇق ھارۋا چاقلىرى زىممىسىدىكى توپ-زەمبىرەكنىڭ ئېغىرلىقىدىن زارلانغاندەك ئەنسىز غىچىرلايتتى.

كۈچا بىلەن بۈگۈر ئارىسىدىكى جاپالىق يول ماڭغانسېرى ئۇزىراۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى.

نىياز ھېكىمبەگ كېتىۋېتىپ بىرنېمىلەرنى دەيتتى:

— بۇنچىلىك يولنىڭ كارايىتى چاغلىق، بىز ماڭمىغان يەرلەرمىدى بۇ، پەقەت كويىقاپنىڭ ئاغزى ئېچىلىپ كەتمىسىلا بولاتتىغۇ، قانداق

دېدىم، ئالىيلىرى؟ — ... ...

ياقۇپبەگ بىردەمدىن كېيىن ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ كەينىگە بۇرۇلدى. زوۋان سۇرمەي، كېلىۋاتقان ياساۋۇل، مەھرەملەر ئارىسىدىن نىياز ھېكىمبەگنى ئىزدىدى. كۆردىكى، تېخى ھېلىلا بىرقەدەممۇ ئارىلىق قالدۇرماي ئەگىشىۋاتقان نىياز ھېكىمبەگ ئەمدى ئون نەچچە قەدەم كەينىدە قېلىپ، ھوشۇربەگ مەھرەمبېشى بىلەن پىچىرلىشىپ كەلمەكتە ئىدى.

ياقۇپبەگنىڭ غوچچىدە ئاچچىقى كەلدى. قائىدىنى بۇزۇپ، مەجبۇرىيىتىنى يادىدىن چىقارغان ئۇ ئىككىيلەننى تازا بىر ئۇچۇغداپ قويغۇسى كەلدىيۇ، سەپەر ئۈستىدە ئىككەيلىكىنى نەزەرگە ئېلىپ نىيىتىدىن يالتىيىپ قالدى. تومۇر - تومۇرلىرىنى بويلاپ چېكىسىگە يىغىلغان قان يەنە ئۆز ئىزى بىلەن تارقىلىپ كەتتى. نىياز ھېكىمبەگكە قاراپ بىر ھومىيىۋالدى - دە، «تارس» قىلىپ بىر قامچا ئۇرۇپ، ئاچچىقىنى ئېتىدىن چىقاردى.

ياقۇپبەگ ۋە باش - ئايىغىغا كۆز يەتمەيدىغان چوڭ قوشۇن بۇگۇردىن ئۆتۈپ كورلا شەھىرىگە يېتىپ باردى. ئۇرۇمچى خويزۇلىرىنىڭ چوڭى كەنجىئاخۇننىڭ «بىرمۇنچە خاقانى چىن چېرىكلىرى گۇچۇڭدا چۇشكۇن قىلدى» دېگەن مەلۇماتىغا ئاساسەن، يۈرۈش سۈرئىتىنى ئىلداملىتىپ ئۇششاقتال ئارقىلىق توقسۇنغا چۈشتى. ئۇ يەردە قولمۇقول ئوتتۇشۇپ بىر يېڭى شەھەر بىنا قىلدى. يارلىقا بىنائەن يەنە ئون مىڭ لەشكەرنى باشلاپ ئاقسۇدىن يېتىپ كەلگەن ئوغلى ھەققۇلبەگ، مۇھەممەتكېرىم دادخاھ، باتۇر پانساتلارنىمۇ ئاشۇ يېڭى شەھەرگە جايلاشتۇردى.

ياقۇپبەگ ئەزىمقۇل پانسات بىلەن بىرمىڭ بەش يۈز نەپەر خويزۇ لەشكىرىنى ئۇرۇمچى ئەتراپلىرىغا ئەۋەتكەن بولسىمۇ، ئۇلار گۇمۇدىغا[1] باراباريلا سولالە چېرىكلىرىنىڭ قاقشاتقۇچ زەربىسىگە ئۇچراپ، تىرپىرەن بولدى، ئەزىمقۇل پانسات ئۇرۇشتا ئۆلدى. ئامان قالغان ئازغىنە لەشكەر،

---

[1] گۇمۇدى — كونا مىچۇەن. ھازىر مىچۇەن ناھىيىسىگە قاراشلىق بىر بازار.

ۋەتۈەرىكى چىقىپ كەتكەن ئەلەملىرىنى قولتۇقىغا قىستۇرۇپ، ئوق تەگكەن ئازقارىدەك سالپىيىپ توقسۇنغا قېچىپ كېلىۋالدى.

ئارىدىن بىرەر ھەپتە ئۆتمىگەن، قومۇلدىن چىشلىرىنى بىلەپ چىققان لىيۇ جىڭتاڭ قوشۇنىنىڭ پىچاننى ئېلىپ، تۇرپانغا يېقىنلىشىۋاتقىنى مەلۇم بولدى. ئەتىجىدە، سۇلھى تەمە قىلىپ سوغىقى ئاشقان ياقۇپبەگ ۋە ئۇنىڭ ئوتتۇز مىڭ لەشكىرى گۇچۇڭ بىلەن تۇرپاندىن ئىبارەت ئىككى تاش ئارىسىدا قاپسىلىپ قالدى.

ئۇرۇش تارىخىدا ئىنتايىن كەم كۆرۈلىدىغان بۇنداق تاقسىمان مۇھاسىرە ۋەزىيىتىنىڭ نېمىدىن دېرەك بېرىدىغانلىقى ياقۇپبەگ كەبى ئاتامانلارغا ھەممىدىن بەكرەك چۈشىنىشلىك ئىدى. بۇنداق ئەھۋال كۆرۈلگەندە، پەقەت ئىككى تاقىنىڭ باشلىرى بىر - بىرىگە تېگىشىپ چەمبەرسىمان قورشاۋ پەيدا بولماستىن بۇرۇن قوللىنىلغان تەدبىرلا ئەڭ ئاقىلانە قۇتۇلۇش تەدبىرى بولۇپ ھېسابلىناتتى. توقسۇن ئاسمىنىنى قارا تۈتەك قاپلىغان . داۋانچىڭدىكى بوران ئاغزىدىن ئېتىلىپ چىققان كۈچلۈك شامال بەختسىز قارىياغاچلارنىڭ بىلىنى قىسماقتەك ئېگىۋاتقان بىر ئاخشىمى ياقۇپبەگ ھوشۇربەگ مەھرەمبېشىغا خەزىنە قاچىلانغان ساندۇقلارنى ئات - خېچىرلارغا يۈكلەش توغرۇلۇق يارلىق ئەۋەتتى. ئاندىن ھېكىمخان تۆرە بىلەن ھەققۇلبەگنى ئالدىغا چاقىرتتى. نىياز ھېكىمبەگ بىلەن بىرقانچە نەپەر ئەمىرلەشكەرمۇ ئۇنىڭ ئالدىدا ھازىر بولدى. ۋاقىت ئېتىبارى بىلەن تەزىم - تەۋەززۇلارمۇ، رەسىم - قائىدىلەرمۇ قىسقارتىلدى.

ياقۇپبەگ ئانار گۈللۈك گىلەم ئۈستىدە تىك ئولتۇرۇپ، قىرقىش قەرەلدىن ئۆتۈپ، قېلىن كالپۇكلىرىنى يېپىۋالغان بۇرۇتىنى بىر ھازا تۈزەشتۈردى. بۇرۇتىنى تالىۋېتىپ ئويچان كۆزلىرى بىلەن ھەممەيلەننىڭ چىرايىغا نۆۋەت بىلەن سەپسېلىپ چىقتى. قارىماققا ئۇ ئۆزىگە تونۇش كۆزلەرنىڭ ئىچكى قاتلاملىرىدىن، ئىپادىسىز چىرايلاردىكى يول - يول قورۇقلار ئارىسىدىن ئۆزىگە كېرەكلىك بىر نەرسىنى ئىزدەۋاتقاندەك قىلات-

تى. سەييارە يۇلتۇزلاردەك تېز - تېز يۆتكىلىۋاتقان كۆزلىرى كىمگىدۇ باغلىنىپ توختاپمۇ قالاتتى. باشقىلار ئۇيافتا تۇرسۇن، ئۆز دادىسىنى ھەممىدىن بەك چۈشىنىدىغان ھەققۇلبەگمۇ ئۇنىڭ بۇ قارىشىغا مەنە بېرەلمەي ئاۋارە ئىدى. «قايسىبىرىمىزنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلار، قايسىمىزنى يالماپ دەم تارتىپ كېتەر» دېگەندەك ۋەھىملىك قىياسلار، تىنىقىنى بېسىپ، كۆزىنى ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن قاچۇرۇپ ئولتۇرۇشقان مەنسەپدارلار-نىڭ يۈرىكىنى خۇددى قىزىق ياغقا تاشلىغاندەك داغلاپ ئۆتەتتى.

ياقۇپبەگ ئادىتى بويىچە يېنىك يۆتىلىپ، سارا سىمىلىك جىمجىتلىققا ئاخىرى خاتىمە بەردى. بۇنداق يۆتەلنىڭ ياخشىلىقتىن دېرەك بېرىدىغانلى-قىنى بىلىدىغان مەنسەپدارلارنىڭ دۈپۈلدەپ سوقۇپ تۇرغان يۈرەكلىرى بىردىنلا رىتىمغا چۈشتى. تاشتەك قېتىپ كەتكەن مۇسكۇللىرىنى بوشى-تىپ، ئىچىگە توشۇپ كەتكەن تىنىقلىرىنى ئۆز يولىغا قويۇۋەتتى.

— گەپنىڭ ئېنىقىنى دەۋېرەي جانابلار، - دېدى ياقۇپبەگ، چىرايلى-رىدىن ھېلىمۇ جىددىيلىك چىقىپ تۇرغان كىشىلەرگە قاراپ، — باشتا بىز خاقانى چىنىنىڭ كۆچىنى تۆۋەن مۆلچەرلەپتۇق. كېيىنچە، يامىنى كەلسە ئەھدە تۈزەرمىز دېگەن خام خىيال بىلەن ۋاقتنى ئۆتكۈزۈپ قويدۇق، ھېلىھەم ئەھدىنىڭ يولى تېپىلسا ئەھدە تۈزەرمىز، بولمىسا ئۇرۇ-شارمىز. ھەرقايسىلىرىنىڭ سەملىرىدە بولسۇنكى، جانابىي ھېكىمخان تۆرەم بىلەن ئوغلۇم ھەققۇلبەگ تۇرپان - توقسۇننىڭ ئىشىنى ئۆز قولىدا تۇتقاي، باتۇر يىگىتلىرىمىزگە باش بولۇپ، ئاللانىڭ ئىرادىسى ۋە پادشاھ-نىڭ ئەمرى بىلەن ئىش قىلغاي. ئۆزۈمگە كەلسەم، خەزىنىنى قاراشەھەرگە يۆتكىگەچ، ئۇ يەردە بىر يېڭى شەھەر بىنا قىلغۇم بار ...

ئاردا ھەققۇلبەگ سۆز قىستۇرغىلى تەمشىلىپ ئاغزىنى ئەمدىلا ئۆمەللىۋېدى، ياقۇپبەگ: «بولدى، ئوغلۇم، ئاتاڭنىڭ دېگىنىدەك قىل» دېگەن مەنىدە ئۇنىڭغا «يالت» قىلىپ قاراپ قويدى. دادىسىنىڭ گەپ پىمەيدىغان ۋە گېپىدىن يانمايدىغان مىجەزىنى ئوبدان چۈشىنىدىغان

ھەققۇلبەگ دېمەكچى بولغان گېپىنى ئائىلاج ئىچىگە يۇتۇۋەتتى. ھاجەتكە چىقىپ كەتكەن نىياز ھېكىمبەگمۇ قورسىقىنى تۇتقان پېتى قايتىپ كىردى. ياقۇپبەگنىڭ ۋەز ـ نەسىھەتى تۈگەپ، كېڭەش ئەھلى بوسۇغىغا قەدەم قويۇۋېدى، تاشقىرىدا تۇيۇقسىز چۇقان كۆتۈرۈلدى.

ئۆكسۈلى قاچقان قېرى خەزىنىچى ئىشكتىن ئاللا ـ تۇۋا كۆتۈرگەن پېتى يۈگۈرۈپ كىرىپ:

— داد شاھىم، ھو... ھوشۇر... ھوشۇربەگ تۇزكورلۇق قىلدى، ئۇ جۇھۇت كۆرىمەزنى باغلاپ، تۆت خېچىرلىق مال ـ دۇنيانى ئېلىپ قېچىپ كېتىپتۇ...— دېدى. ياقۇپبەگ تىترەپ، ئاغزى گەپكە كەلمەي قالغان خەزىنىچىنىڭ ساقىلىغا غەزەپ بىلەن چاڭگال سالدى ۋە ۋارقىراپ سورىدى:

— راست گەپ قىل قېرى، قايسى ھوشۇربەگ قېچىپتۇ؟

— ئالىيلىرىنىڭ... ھېلىقى ھوشۇربەگ قېچىپتۇ!

— ھوشۇربەگ، مەھرەمبېشى ھوشۇربەگمۇ؟

شۇنداق، ئالىيلىرى، ئۇنى كۆرگەنلەر بارئىكەن، ئەگەر يالغان سۆز-لىگەن بولسام ئوتتۇز پارە قۇرئان جىنىمنى تۇتسۇن!

— نەگە قېچىپتۇ؟

— تاغ كەينىگە ئالىيلىرى، ئاڭلىساق ئۇ يەردە خاقانى چىن چېرىك-لىرى بار دەيدۇ!

— قاچان قېچىپتۇ؟

— تېخى بىر چۈگۈن سۇ قاينىغۇچىلىكمۇ پۇرسەت بولمىدى، ئالىيلىرى...

ياقۇپبەگ قولىدا ئىلەڭگۈچ ئۇچۇۋاتقان خەزىنىچىنىڭ ساقىلىنى ئاستا قويۇۋەتتى. شارتلا قىلىپ كەينىگە ئۆرۈلۈپ بىر پەس ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىۋالغاندىن كېيىن نىياز ھېكىمبەگكە قاراپ:

— قوغلاڭلار، ئاسمانغا چىقىپ كەتسە تاپىنىدىن، يەرگە كىرىپ

كەتسە كوكۇلىسىدىن تارتىڭلار ئۇ دۈيۈزنى! — دەپ ۋارقىرىدى.
ئۇنىڭ هوشۇر بەگنى قوغلاشقا باشقا بىراۋنى ئەمەس، بەلكى نىياز
هېكىمبەگنى ئەۋەتكىنىنى ھەركىم ھەر خىل چۈشەندى. نىياز هېكىمبەگمۇ
قامىتىنى رۇسلاپ تۇرۇپ:
— باش ئۈستىگە، ئالىيلىرى! — دەپلا تاشقىرىغا چىقىپ كەتتى.
نىياز هېكىمبەگ ۋە ئۇ ئاتلاندۇرغان ئوتتۇزچە ياساۋۇل تاغ ئارىسىغا،
ئېدىرلىقلارغا تېرىقتەك چېچىلىپ ئويمانلىقلاردا، قورام تاش كەينىدە بىر
هازاغىچە تىمىسقىلاپ يۈرۈشتى. تۈن ھەسسە بولاي دېگەندە سالپايغان
هالدا قايتىپ كېلىپ، هوشۇر بەگكە يېتىشەلمىگىنىنى، باقىشبەگ، سىدىق-
بەگ قاتارلىق يەنە بىرقانچە بەگ - لەشكەرنىڭمۇ بوراندىن پايدىلىنىپ،
قولغا چىققانىنى ئېلىپ سۇلالە چېرىكلىرى تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكىنىنى
خەۋەر قىلدى. ئاشۇ چاغقىچە ئۇخلىمىغان، خانە ئوتتۇرىسىدا چۆل قويۇن-
دەك پىرقىراپ يۈرگەن ياقۇپبەگ لېۋىنى چىشلەپ، بېشىنى چايقاپ قويدى-
يۇ، ئارتۇقچە گەپمۇ قىلمىدى. لېكىن، قەشقەرگە كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا
بالىچىلاپ بېقىۋالغان، كىچىك بولسىمۇ مەنسەپ بېرىپ ئاغزىنى ئاشقا
تەگكۈزگەن هوشۇربەگنىڭ ئۆز بېشىغا كۈن چۈشكەندە ۋاپاسىزلىق قىلغى-
نى ئېغىر كەلدىمۇ ياكى ئەسلى پىلانى بويىچە ئىش كۆردىمۇ، ئىككىنچى
كۈنى ناشتىدىن كېيىنلا ئۇ ئۇن نەچچە مىڭ لەشكەرنى كەينىگە سېلىپ
توقسۇن شەھرىدىن چىقىپ كەتتى.
هوشۇر بەگنىڭ قېچىپ بېرىشى بىلەن سۇلالە چېرىكلىرىگە مەلۇم
بولمىغان هېچقانداق سىر ۋە هېچقانداق مەخپىيەتلىك قالمىدى، ھەتتا
ياقۇپبەگنىڭ ئاخىرقى كېڭەشىمۇ زىر - زىۋەرىگىچە ئاشكارا بولدى. دەرۋە-
قە، ياقۇپبەگنىڭ قوشۇنى ئايغىربۇلاق جىلغىسىدىن ئۆتە - ئۆتمەيلا داۋان-
چىڭ قورۇلى قولدىن كەتتى. ئۈرۈمچى ۋە تۇرپاندىن تەك يولغا چىققان
هېسابسىز چېرىكلەر بەشىنچى كۈنى توقسۇندا ئۇچراشتى. چېرىكلەر يېتىپ
كەلگۈچە توقسۇن زاكالەتخانىسىدىكى ئوتتۇز يىلغا يەتكۈدەك غەللە -

پاراقڤا ئوت يىقىۋېتىشكە ئۈلگۈرگەن ھەققۇلبەگ بىلەن ھېكىمخان تۆرە قاراشەھەرنى كۆزلەپ غىپپىدە تىكىۋەتتى.

مىلادى 1877 - يىل 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى. كۈن چىققى چۈشتىن ئۆتكەن چاغ. چوڭقۇر ۋە يۇمىلاقىنە كەلگەن كورلا بوستانلىقى ئۈچ تەرەپ تاغ ئارىسىداخۇددى پىرىمىغىچە كۆك بوياق قاچىلانغان بەھەيۋەت داش قازاندەك ئېسىلىپ تۇراتتى. تاقىر تاغ باغرىدا، تىكىچىلىكلەرنىڭ ئۆگزىسىدىلا پارقىراپ تۇرغان قۇياش كورلا تارىخىغا پۈتۈلمىش پەۋقۇلئاددە ۋەقەلەرنى تولۇق كۆرۈۋالماقچى بولغاندەك، ئاشۇ قازان ئىچىگە تىكىلىپ قارىماقتا ئىدى. باشئەگمەدىن سويلاپ كېلىۋاتقان كۆنچى دەرياسى شوخ ناخشىلىرىنى توختىتىپ، ئۆز ساھىلىدا داۋام قىلىۋاتقان سارىسىملىك تىنچلىققا يول بېرىۋاتقاندەك قىلاتتى. ئادەتتە سەيلىچىلەر بىلەن توشۇپ تۇرىدىغان دەريا ساھىلىمۇ، كوچا - كويلارمۇ كىچە جىمجىتلىققا چۆككەن گۆرىستانلىققا ئوخشاپ قالغانىدى، رەستىلەرگە، چوڭ - كىچىك كوچىلارغا قارايدىغان دەرۋازىلار، ئىشىكلەر ھەم تاقىلىپ تۇراتتى. ئىشىكلەر كەينىدە تۇرۇپ، قېلىن قاناتلارغا قولىقىنى چىڭ چاپلاۋالغان ئۆي ئىگىلىرى، دۇكاندارلار قىلىچ - قالقانلارنىڭ جاراڭلىشىنى، ھارۋىلارنىڭ تاراق - تۇرۇقىنى، ئات تۇيىقىنىڭ دوپۇرلىشىنى ئاڭلىغاچ، كۆرەر كۈننى تەخمىن قىلىشاتتى. كېلىپ - كېتەر جېدەلخورلارنىڭ تۆمۈر تاپىنى ئاستىدا يىل بويى دېگۈدەك ئۆرىتۆپە بولۇپ تۇرىدىغان بۇ تەلەيسىز شەھەر ھەپتىدىن بېرىقى كۈنلىرىنى قەپەستىكى قۇشتەك ئارامسىز ئۆتكۈزمەكتە ئىدى.

شەھەر مەركىزىدىكى مەھەللە - كوچىلارنى قاق بېلىدىن كېسىپ ئۆتىدىغان كۆنچى دەرياسى تىكىچى، ئاقتاش تەرەپتىن كېلىپ، دەريا قىنىغا پىرىمىغىچە ئۇسۇپ كىرگەن بىر كاتتا ئىمارەتكە دوقۇرىغاندىن كېيىن، ئاندىن ئېقىمىنى ئۆزگەرتىپ، لەڭگەر ۋە چىلانباغ تەرەپكە قاراپ بۇرۇلاتتى. قويۇق ۋە باراقسان ئۆسكەن سۆگەتلىرى سۇ يۈزىگە چىلىشىپ تۇرىدىغان بۇ چىرايلىق ئىمارەت كورلا ھاكىمبېگى ھاجىبەگ تەرىپىدىن بىنا قىلىنغان

بولۇپ، ھازىر بۇ يەردە ھاجىبەگدىنمۇ كاتتىراق بىر بەگ — ياقۇپبەگ تۇرۇۋاتاتتى. كۆڭۈللۈك مەنىسىدىكى تېخىمۇ ئاخىرقى ياخشى كېتىۋەتكەن ... خان ياقۇپبەگ ئۇچۇن ئېيتقاندا، بۇ يەر ھەشەمەتلىكلىكى بىلەن ئەمەس، بەلكى تىنچ - خاتىرجەملىكى بىلەنلا ئۇنىڭغا ياراپ قالغاندەك قىلاتتى. چۈنكى، نېرىپ - ئەسەبلىرى چاپقۇر ئاتنىڭ تىزگىنىدەك تارتىشىپ، زىيادە چىددىيلەشكەن ياقۇپبەگ تىنچراق، جاھان غوۋغاسىدىن يىراقراق بىر مۇھىتتا ئاز - تولا ئارام ئېلىۋېلىشى، ياغىسىزلىغان جىنچىراغتەك خىرەلىشىۋاتقان تەقدىرى ئۈستىدە ئوبدانراق ئويلىنىۋېلىشى كېرەك ئىدى.

توغرا، ياقۇپبەگ قاراشەھەر ئارقىلىق كورلىغا قايتىپ كەلدى. كەلگەن بىر ھەپتىدىن بېرى زاھىت كەبى جىم بولۇۋېلىپ، ئۆز خانىسىغا مەھكەم بېكىنىۋالدى. تالا - تۈزگە چىقمىدى، ھاردۇق ئالدى، ئويلاندى. لېكىن ھاردۇق ئالغانسېرى ھاردۇق يۇدۇۋالدى، ئويلانغانسېرى ئويغا پاتتى. تەكلىماكاننىڭ قۇملىرىدەك چېچىلىپ كەتكەن پىكىر-خىيالنى ھەرقانداق قىلىپمۇ بىر يەرگە يىغالمىدى. ئالتە كۈن ئۆتۈپ، يەتتىنچى كۈنىگە كەلگەندە سەۋر جامى «ۋاققىدە» يېرىلدى - دە، ئەستەرلىك تونىنى يېپىنچاقلىغان پېتى تالاغا چىقتى. ئىشىك ئالدىدا ئۆگدەپ ئولتۇرۇشقان ياساۋۇللار چېكەتكىدەك سەكرەپ ئورنىدىن تۇرۇشتى.

ياقۇپبەگ بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ كەڭ سەينادىكى ئۈزۈم بارىڭى ئاستىغا كەلدى. تۇنجى بولۇپ ئۇنىڭ كۆزىگە چېلىققىنى يان تەرەپتە قول باغلاپ تۇرۇشقان نىياز ھېكىمبەگ بىلەن خۇسۇسىي مىرزىسى موللا كامالىدىن بولدى. ئۇ ئالدى بىلەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ چىرايىغا سەپسالدى، ئادەم بالىسىنىڭ چىرايىدا بولىدىغانلىكى ئىپادىلەرنىڭ ھەممىسى جەم بولغان، لېكىن، سىنچىلاپ قارىغاندىمۇ مۇقىمراق بىرمۇ ئىپادىنى تاپقىلى بولمايدىغان بۇ چىرايدىن ئۇ پاتلا زېرىكتى بولغاي، نەزەرىنى موللا كامالىدىن مىرزىغا يۆتكىدى.

بۇ قانتىق قول، تەلەپچان ھۆكۈمرانغا نەچچە يىلدىن بېرى مالايدەك ساداقەت كۆرسىتىپ، قۇلدەك خىزمىتىدە بولۇپ كەلگەن كامالىددىن مىرزا ئۇنىڭ يىقىندىن بېرىقى باش قېتىنچىلىقىنى، دەردىنى ئوبدان چۈشىنەتتى، ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتاتتى، كۆڭۈل بۆلەتتى. مانا بۈگۈن ئۈچ كۈن بولدى، قەشقەردىكى بىكقۇلبەگكە، توقسۇن تەرەپتىكى ھەققۇلبەگكە يوللىنىدىغان ئىككى پارچە يارلىقنى يازدۇرغاندىن بېرى، ياقۇپبەگ ئۇنى يېنىغا يولاتمايلا قويدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ياقۇپبەگدىن خاۋاتىرلىنىشكە، ئەنسىرەشكە باشلىدى. چۈنكى ئۇ ياقۇپبەگنىڭ ئىشنى كۆڭلى قالغان ئادەمگە ئۇچۇق چىراي بەرمەسلىكتىن باشلايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى.

مانا بۈگۈن ئۇ تالاغا چىقتى. ئاق كۆڭۈل، كۆڭۈلچەك كامالىددىن مىرزا بۇنى ياخشى بېشارەتلەرنىڭ بىرى دەپ ھېسابلىدى ـ دە، كۆزىگە تىكىلىپ تۇرغان ياقۇپبەگكە قاراپ بىلىنەر ـ بىلىنمەس كۈلۈمسىرىدى.

ھەر بالانىڭ بېشى، ھەر قازانىڭ سەۋەبى بولغاندەك، كامالىددىن مىرزىنىڭ ئادەتتىكىچىلا كۈلۈمسىرىشىمۇ ھەم بالاغا، ھەم قازاغا سەۋەب بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ كۈلكىسى كۆزىگە قانداق كۆرۈندىكىن، ياقۇپبەگنىڭ چىرايى ئۆزگەردى، كۆز ئېقىدىكى ئىرماش ـ چىرماش تومۇرلارغا لىققىدە قان تولدى. كالپۇكى قېنىنى شورىۋالغاندەك ئاقاردى، يۈز مۇسكۇللىرى تىترىدى، كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى ھىلىغىچە كۈلۈمسىرەپ تۇرغان كامالىددىن مىرزىنىڭ بۇرنىغا تاقاپ تۇرۇپ دىدى:

— ھوي توزكور، پادىشاھىڭنى مازاق قىلغۇدەك بولدۇڭمۇ تېخى، قېنى دەپ باقە، يۈزۈمگە پاقا چاپلىشىپ قاپتۇمۇ، كۆزۈم جىرتاق بولۇپ قاپتۇمۇ ـ يە؟

كامالىددىن مىرزا يېشى ئەللىكلەرگە تاقاپ قالغان، تاياقتەك ئورۇق، كەكە ساقاللىق ئادەم ئىدى. بۇرنىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئىككى تال يىڭى ئايسىمان چوڭقۇر قورۇق ئۇنى ئادەتتە كۈلۈمسىرەۋاتقاندەك كۆرسىتىپ تۇراتتى. دەرۋەقە بۈگۈن ئۇ پادىشاھنىڭ كۆڭلىنى دەپلا ئازراق كۈلۈمسى-

رىگەنىدى. بىراق، كەم بىلسۇن، ياقۇپبەگنىڭ بۇرۇنىدىن ئۆتمەن دەپ بۇرۇنىغا دەسسۇۋېلىپ ئۆيلىمىغاندا توقۇناق بالاغا قالدى. ئەمدى نېمە چارە، «ئۆزۈم تاپقان بالاغا، نەگە باراي دەۋاغا» دېگەندەك، دەردىنى يەنە ئىچىگە يۇتۇۋەتتى. يىپى تەگشەلمىگەن لەگلەكتەك تىترەپ، كەينىگە ئىككى قەدەم داجىدى، پېتىم بالىدەك بويىنىنى قىستى. بىراق، تۇرتەپ كۆيۈۋاتقان قىزىق ياغدەك ئەزۋەيلىگىلى تۇرغان ياقۇپبەگ ئۇنى بوش قويۇۋېتىدىغاندەك ئەمەس ئىدى:

— سىنى بەزىلەر هوشۇر بەگ دېگەن يېتىمئوغلاق بىلەن بېشىنى بىر قىلىۋېلىپ پادىشاهنىڭ غەيۋىتىنى قىلىدۇ، بۇنىڭدا بىر گەپ بار، دېيىشىۋاتىمەن. قېنى راستىنى ئېيت، تۇزۇمنى يەپ، تۇزلۇقۇمنى چاققان ئۇ نائەهلى بىلەن قانداق ئەهدەڭ بار، ئۇنى قاچۇرۇۋېتىشىڭدا نېمە مۇددىئا بار؟

كەم سۆز، مۇلايىم كۆرۈنىدىغان كامالىدىن مىرزا ئەمدى چىداپ تۇرالمىدى. ئۆزى ئەڭ يامان كۆرىدىغان هوشۇربەگ بىلەن بىر قاتاردا تىلغا ئېلىنغانلىقى ئۇنىڭغا قاتتىق هار كەلدى. قار-يامغۇردەك يېغىۋاتقان هاقارەت، تۆهمەت ئالدىدا ئەهۋالىنىڭ ئۆزىنى ئانچە - مۇنچە ئاقلىمىسا بولمايدىغان يەرگە يېتىپ قالغانلىقىنى چۈشەندى - دە، بېشىنى كۆتۈردى. قەدەممۇقەدەم قىستاپ كېلىۋاتقان ياقۇپبەگكە يۈز تۇرانە گەپ ياندۇردى:

— ئالىيلىرى، كەمىنە قۇللىرىنى ئوغرى، قاراقچى دېسىلىمۇ مەيلى، تىللاپ، ئۇرسىلىمۇ مەيلى، لېكىن هوشۇر بەگنىڭ شېرىكى دەپ هاقارەت قىلىسىلا قۇللىرىغا راستىنلا ئۇۋال بولىدۇ. ئالىيلىرىنىڭ ئۇتقۇيرۇقلۇق قىلىۋاتقان يامان غەرەزلىك كىشىلەرنىڭ گېپىگە كىرمەسلىكلىرىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئىلتىماس قىلىمەن، — دېدى ۋە بىر چەتتە تاماشا كۆرگەندەك ئۇندىمەي تۇرغان نىياز هېكىمبەگكە كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويدى. ئۇ نەچچە كۈندىن بۇيان ياقۇپبەگنىڭ ئالدىغا پەقەت نىياز هېكىمبەگنىڭلا كىرىپ - چىقىپ يۈرگەنلىكىنى، يۈرۈش - تۇرۇشلىرىنىڭ

بارغانسېرى سىرلىق بولۇپ كېتىۋاتقىنىنى ئەمدىلا يادىغا كەلتۈرگەندى.

— جاللات! — دەپ ۋارقىرىۋەتتى ياقۇپبەگ يىپىنچاقلىۋالغان تونىنى بىر تەرەپكە چۆرۈۋېتىپ، — پادىشاھ ئالدىدا ئاتكاچىلىق قىلىپ تىل ياندۇرۇشقا پېتىنغان بۇ مۇتتەھەمنى دەرھال يەرگە باس، گۇناھىدىن تېنىۋالغىنى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ھوشۇربەگنىڭمۇ، ئۆزىنىڭمۇ نېسىۋىسىنى بەر!

— ئالىيلىرى، ئاللا ھەممىگە گۇۋاھ، قۇللىرىغا راستىنلا ئۇۋال بولدى، مېنىڭ ھوشۇربەگ بىلەن زىنھار چېتىشلىقىم يوق!

نىياز ھېكىمبەگ ئۈيان - بۇيان يۈگۈرۈپ يۈرۈپ ئۈچ - تۆت جاللاتنى باشلاپ كەلدى. جاللاتلار سۇدىكى بېلىقتەك تۇتۇق بەرمەيۋاتقان كامالىدىن مىرزىنى پۇتلاپ تۇرۇپ يەرگە يىقىتتى - دە، بىر غولاچ ئۇزۇنلۇقتىكى بېھى كالتىكى بىلەن مىرزىنىڭ ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە ئۇرۇشقا باشلىدى.

— ئالىيلىرى، ياخشى بىلەن ياماننى ئايرىمىغانلىقلىرى ئۈچۈن ھامان بىر كۈنى پۇشايمان يەپ قالىدىلا، جانابىي ھەق كۆرسىتىدىغىنىنى كۆرسەتمەي قالمايدۇ...

— مانا ئەمىسە، ھوشۇربەگنى ئاردۇرغىنىڭنىڭ جازاسى ماۋۇ، تىلىڭنى تارتمىغىنىڭنىڭ جازاسى ماۋۇ، پادىشاھىڭنى قاغىغىنىڭنىڭ جازاسى مانا ماۋۇ!...

چېكە تومۇرلىرى ھېسپەتەك كۆپۈپ، تولۇمدەك ئىسلىگەن ياقۇپبەگ قوقاسقا چۈشكەن قىلدەك تولغىنىۋاتقان كامالىدىن مىرزىنى ناللىق ئۆتۈكى بىلەن بىرقانچىنى دەسسىۋەتتى. ئاندىن قىپقىزىل قانغا بويىلىپ، سۇنايلدىپ ياتقان بىتەلەي مىرزىغا «توفى» دەپ بىرنى تۈكۈردى ۋە ئۈلۈك قولىنى مۇرىسىنىڭ ئۈستىدىن ئارتىلدۇرۇپ تۇرۇپ:

— سوغۇق چاي! — دەپ توۋلىدى.

ياقۇپبەگنىڭ قاتتىق چېچىلغان، غەزەپلەنگەن ياكى چارچىغان چاغلىرىدا دائىم سوغۇق چاي ئىچىدىغان ئادىتى بار ئىدى. نىياز ھېكىمبەگ

ئۇنىڭ بۇ تەلپىنى سەل نېرىراقتا شۇمشىيىپ تۇرۇۋاتقان مەھرەملەرگە يەتكۈزدى. بىر مەھرەم لىمپۇلىپ چاي تولدۇرۇلغان پىيالىنى بېشىنىڭ ئۇستىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ، ياقۇپبەگكە سۇندى. ياقۇپبەگ پېشانىسىنى سۈرتۈۋەتكەندىن كېيىن، پىيالىدىكى سوغۇق چاينى «گۇپ»لا قىلىپ ئىچىۋەتتى.

كىم بىلسۇن، بۇغۇزىدىن ئۆتۈپ كەتكەن بۇ مۇزدەك سوغۇق چاي تېخى تومۇرىنىڭ ئۇچىغا بارماستىلا، ياقۇپبەگ بىرەر كېلىشمەسلىكنى سەزگەندەك تويۇقسىز چەكچەيدى، قوللىرىنى تەستە كۆتۈرۈپ، كۆكرىكىنى قاتتىق قاماللىدى. بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايى سىغىزدەك ئاقىرىپ، ئاقلىقتىن كۆكۈچ رەڭگە، ئاندىن تۆمۈر دېتىدەك قارامتۇل كۆك رەڭگە ئۆزگەردى. تەتۈر ئاچىدەك كېرىلگەن ئاياغلىرى يۇمشاپ، پۈتۈن ئەزايى مۇزخانىدا يالىڭاچ قالغاندەك تىترىگىلى تۇردى، بېشى ئېغىر كەلگەندەك، ئاستا سەنتۈرۈلدى...

نىياز ھېكىمبەگ ياقۇپبەگنى ھاپاش قىلىپ ئىچكىرى خانىغا ئەكىردى ۋە سۇپا ئۈستىگىلا ياتقۇزدى، يۈرىكىنى تىڭشاپ، تومۇرىنى تۇتۇپ باقتى. ئەھرارخان تۆرە نەدىندۇر تېپىپ كەلگەن كىچىككىنە يانچۇق ئەينىكىنى بۇرنىغا تۇتۇپ كۆردى، ئەينەك ھوردىمىدى، بېشىنى كۆتۈرۈپ ئاغزىغا سۇ تېمىتتۇۋىدى، سۇ جاۋغايلىرىدىن كۆپۈك بولۇپ ئېقىپ چىقتى.

نىياز ھېكىمبەگ ياقۇپبەگنىڭ جان ئۈزگەنلىكىنى تەھقىقلەشتۈرگەندىن كېيىن ئۇزاقتىن ئۇزاق دۇرۇت ئوقۇدى ۋە مېيىتنىڭ يوتىسىغا بېشىنى قويۇپ ئۆپكىدەپ يىغلاۋاتقان ئەھرارخان تۆرىگە دېدى:

— تۆرەم، قارا باسقاندەك ئىش بولدى. پادىشاھىم پەيغەمبىرىمىزنىڭ سۈننىتىگە ئەمەل قىلىپ ئاللانىڭ دەرگاھىغا سەپەر قىلدى. بولغۇلۇق بولدى، ئەمدى ئۆلگەننىڭ كەينىدىن ئۆلگىلى بولمايدۇ، ئالىيلىرىنىڭ روھىنى خوش قىلىمىز دېسەك، ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى ۋاقتىنچە سىر تۇتايلى، مېيىتنى يالغۇز قالدۇرمايلى، كەمىنە ئىنىلىرى ھەر ئامال قىلىپ ھەققۇلبەگ

جانابلىرىغا بىر چاپارمەن ئەۋەتەي، نېمىلا ئىش بولسا جانابلىرى كەلگەندىن كېيىن بىرنېمە دەرمىز.

ئۇلار نىياز ھېكىمبەگ قارا شەھەرگە چاپارمەن ئەۋەتىدىغان، ئەھرارخان تۆرە مېيىت ساقلايدىغان بولۇپ كېلىشتى. نىياز ھېكىمبەگ ھېچنېمە بولمىغان قىياپەتتە تالاغا چىقىپ، قاۋۇل لەشكەردىن ئۈچنى تاللىدى ـ دە، «پادىشاھ ئالىيلىرى ۋاپات قىلدى، چاپسان كەلگەيلا» دېگەن ئاددىي مەكتۇپنى قاتمۇقات پېچەتلەپ ئۇلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى،قونالغۇسىغا پايپاسلاپ بېرىپ، ئۆلگەندەك ئۇخلاۋاتقان شېرىپ شەيتاننى ئويغاتتى ۋە يەنە بىر پارچە مەكتۇپنى ئۇنىڭ ئىچ يانچۇقىغا مەھكەم جايلاشتۇردى. ھەرقانداق قاراۋۇلنىمۇ تىك تۇرغۇزالايدىغان كۈمۈش دەستىكنى ئۇنىڭغا بېرىپ، تاغ تەرەپكە يولغا سېلىۋەتتى.

ھەققۇلبەگ بىلەن ھېكىمخان تۆرە بۇ چاغدا «تۇرپان، توقسۇننى تارتقۇزۇپ قويۇپ سەت ئىش قىلدۇق، پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىشقا يۈزىمىز يوق» دېگەن باھانە بىلەن قاراشەھەردە تۇرۇۋاتاتتى. ھەققۇلبەگ نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئۆز مۆھۈرى بېسىلغان مەكتۇبنى تاپشۇرۇۋالدى ـ دە، دادىسىنىڭ ئۆلگىنىگە ئىشىنەر-ئىشەنمەي يولغا چىقىپ، ئۆلۈمنىڭ ئۈچىنچى كۈنى كورلىغا يېتىپ كەلدى. ئارقىدىنلا نېمە ئىش بولغىنىنى بىلگۈسى كەلگەن ھېكىمخان تۆرىمۇ كورلىغا كەلدى.

ياش ھەققۇلبەگ دادىسىنىڭ جەسىتىنى قۇچاقلاپ يىغا ـ زار بىلەن بولۇپ كەتكەن پۇرسەتتە، نىياز ھېكىمبەگ، مۇھەممەت كېرىم دادخاھ، تاشباي دادخاھلار خۇدىنى يوقاتقان ھەققۇلبەگنى چالا ـ بۇلا خەۋەرلەندۈرۈپ قويۇپلا، ھېكىمخان تۆرىنى ئاق كىگىزدە ئولتۇرغۇزۇپ پادىشاھلىققا كۆتۈردى. بۇ ئىش ئۆزىنى دادىسىنىڭ ۋەلىئەھدى دەپ ھېسابلاپ يۈرگەن ھەققۇلبەگكە ئېغىر كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ دادىسىنىڭ ئۆلۈمىنىڭ يەتتىنچى كۈنى كېچىسى ياقۇپبەگنىڭ جەسىتىنى ھارۋىغا جايلاشتۇردى. ئۇ: «دادامنىڭ مېيىتىنى قەشقەرگە ئېلىپ بارىمەن، ھەر ئىش بولسا

ئاكامىنىڭ مەسلىھىتىگە قۇلاق سالىمەن» دەپ، يىگىت - سەرۋازلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ قەشقەر يولىغا راۋان بولدى.

ئۇنىڭ بۇ سەپىرى ھېكىمخان تۆرە ۋە باشقا مەنسەپدارلارنىڭ كۆڭلىدە شۈبھە تۇغدۇردى. ئۇلار «ھەققۇلبەگ دادىسىنىڭ مىيىتىنى ئېلىپ مېڭىش باھانىسىدە ئاقسۇدىكى خەزىنىنى قۇرۇقداپ، پەرغانە تەرەپكە ئۆتۈپ كەتمەكچى» دەپ ئويلاپ، ئۇنىڭ كەينىدىنلا ئاقسۇغا مېڭىشتى. ھېكىمخان تۆرە ۋە ئۇنىڭ دادخاھلىرى ئاقسۇغا كەلگەندە ھەققۇلبەگ بىرمۇنچە مال - دۇنيانى يىغىشتۇرۇپ ئاقسۇدىن كېتىپ قالغانىدى. ھېكىمخان تۆرە كېلىپلا پادىشاھلىق تەختىدە ئولتۇردى، خەزىنىدىكى قالدى- قاتتى دۇنيانى ھەركىمنىڭ قۇدرىتى يەتكەنچە تالان - تاراج قىلىشقا يول قويدى. شەھەر پاتپاراقچىلىق ئىچىدە قالدى. ماگالايدىغانلىكى ئاتامان، دادخاھلار، پانسات - سەرۋازلار «خان تالىگى» دىن نەپ ئېلىش ئاۋارىچە- لىكىدە چېپىشىپ يۈرگەن شۇ كۈنلەردە، نىياز ھېكىمبەگ ئاقسۇدىن ئۇشتۇمتۇت غايىب بولۇپ كەتتى.

قىرىق يەتتىنچى باب

چۆلدىكى ئالۋۇن

تومۇز ئايلىرىدىكى تەكلىماكان دەشتىنىڭ ئەڭ قىزىق ۋە ئەڭ قۇرغاق چاغلىرى ئىدى. ئۇزاق سەپەردىن زېرىكىپ، بۇلۇتسىز ئاسمان يۈزىگە ئېسىلىپ تۇرغان تومۇز قۇياشى كۆيۈۋاتقان ئوت شارىدەك يېلىنجايتتى. تاقىر قۇم بارخانلىرى، مىڭ يىللاردىن بېرى سۇ كۆرمىگەن سېرىق توپىلىق تۈزلەڭلىكلەر تۆمۈرچىنىڭ ئوچىقىدا تاۋلىنىۋاتقان تۆمۈردەك ۋىلىلدايتتى.

تەشنالىق دەستىدە قورۇپ، مىس چاقىدەك قىزىپ كەتكەن توغراق غازاڭلى-
رى چوكىدەك قورۇق شاخلارغا ئىسىلغان ئىدى. تەقدىرى تەتۈر كېلىپ
ئوت ئىچىدە تۆرەلگەن ياتناق مايسىلىرى ئىسرىقداندىكى ئادراسماندەك
تۆرتەپ، تورزۇيتتى. ئۆز زامانىسىدا قەدىكى رورانلىقلارنى، مىرانلىقلارنى،
نىرانلىقلارنى[1] ئىللىق قوچىقىدا ئەركە بالىسىدەك ئەركىلەتكەن، ئاۋۇتقان،
كېيىنچە ئۇلارنىڭ سۆيىنى قۇرۇتۇپ، تىرىلغۈسىنى قۇمغا كۆمگەن، ئانا
يۇرتىنى تاشلاپ كېتىشكە مەجبۇر قىلغان مۇشۇ ئوتلۇق هارارەت يەر بىلەن
ئاسمان ئارىسىدا، قۇم بارخانلىرى قوينىدا، قاقشال توغراقلارنىڭ قارنىدا
هېلهەم ئۆز پېتى ساقلانماقتىدى. لاچىندىن قاچقان قۇش ياكى ئەقلىدىن
ئاداشقان ئېجمەلدىن ئۆزگە، پەقەت مەلۇم نەپ يولىدا جېنىنى تىككەن
ئادەم بالىسىلا نى-نى ئەزىمەتلەرنى يەر چىشلەتكەن بۇ هالاكەت دېگىزىغا
قورقماي ئاياغ باسالايتتى. بىراق، 6- ئاي تومۇزىدا، جەھەننەمدەك يالقۇن-
جاپ تۆرغان تاقىر ئوچۇقچىلىقتا ئىتىنى پات - پات قامچىلاپ، كېلىۋاتقان
نىياز هېكىمبەگ لاچىندىن قاچقان قۇشقىمۇ، ئەقلىدىن ئاداشقان ئېجمەل-
گىمۇ ئوخشايتتى. ياق، ئۇنى قورقۇنچاق قۇش، ئەقلسىز ئېجمەل دېگەن-
دىن كۆرە، ئەپنى دەپ جېنىنى دوغا تىككەن تەۋەككۇلچى قىمارۋاز دېگەن
تۈزۈك ئىدى.

ئىسسىقتا چىدىماي كۆڭلەكچان كېتىۋاتقان نىياز هېكىمبەگ ئات
ئۈستىدە خۇددى قىزىل گىلدىن ياسالغان خام كوزىدەك ئولتۇراتتى.

---

[1] كۆنچى دەرياسىنىڭ ئاياغ ئېقىمىغا، لوپنۇر كۆلىنىڭ غەربىگە جايلاشقان روران شەھىرى، چاقىلىقنىڭ شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان مىران شەھىرى، بۈگۈنكى نىيە ناھىيىسىنىڭ شىمالىغا، نىيە دەرياسىنىڭ ئاياغ ئېقىمىغا جايلاشقان نىران شەھىرىنى كۆرسىتىدۇ. تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ شەرقىي جەنۇبىي يولىغا جايلاشقان بۇ قەدىمكى شەھەر - بەگلىكلەر مىلادىنىڭ ئالدى - كەينىدە تازا گۈللەنگەن ۋە دەريا ئېقىمىنىڭ قىسقىرىشى، قۇملىشىپ كېتىشىنىڭ ئېغىرلىشىشى سەۋەبلىك مىلادى ئۈچىنچى، تۆتىنچى ئەسىرلەردە، ئەڭ كېچىككەندىمۇ (مىران) مىلادى يەتتىنچى، سەككىزىنچى ئەسىرلەردە ئىنسانلارنىڭ ياشىشىغا مۇۋاپىق كەلمەيدىغان بولۇپ قالغان ۋە تاشلىۋېتىلگەن.

قوقاس ئۈستىدە كېتىۋاتقاندەك ماغدۇرسىزلانغان ئېتىنى خېچىر مىنىپ ئۆزىدىن ئىككى غۇلاچ ئالدىدا كېتىۋاتقان شېرىپ شەيتان يېتىلىۋالغانىدى. ئات كەينىدە بولسا تولۇم - تولۇملاپ سۇ ئارتىلغان ئات - قېچىرلار، پىيادە ۋە ئاتلىق مەھرەملەر كېلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ ھالى ئۆز غوجىسىنىڭكىدەك ئۇسال ئىدى.

— جانابلىرى...

ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، ئات بىلەن تەڭ بېشىنى گىلدىڭلىتىۋاتقان نىياز ھېكىمبەگ مىراخورنىڭ ئاۋازىغا دىققىتىنى بۆلدى.

— قارىسىلا، قارىسىلا، جانابلىرى، ئاۋۇ تەرەپتە بىر نېمىلەر مىدىرلاۋاتىدۇ، بىر قارىسام ئادەمگە، بىر قارىسام جەرەنگە ئوخشايدۇ،— مىراخور كەلگەن يېرىدە توختاپ خىرە - شىرە كۆرۈنۈۋاتقان توغراقلىق تەرەپنى كۆرسەتتى. نىياز ھېكىمبەگ مىراخور كۆرسەتكەن تەرەپكە بىر ھازا قارىۋالغاندىن كېيىن ئۇنىڭغا دوق قىلغاندەك دېدى:

— كۆزۈڭنى ئېچىپ قاراپ باق مىراخور، كېلىۋاتقىنى كارۋان بولماي نېمە!

— كارۋان؟ كارۋان بېشى يا يولدىن، يا ئەقلىدىن ئاداشقان ئادەم بولسا كېرەك ئېھتىمالىم، بولمىسا ئۆزىنىمۇ، خىزمەتچىلىرىنىمۇ قىيناپ نېمە قىلاتتى بۇ چۆلدە؟

— ھىم، سەن نېمىنى بىلەتتىڭ، ئاغزىڭغا بېقىپ گەپ قىل سەت مىراخور.

«ئۇينىڭ مۆڭگۈزىگە ئۇرسا تۇيىقى سىرقىراپتۇ» دېگەندەك، مىراخورنىڭ ئويلىمايلا دېگەن گېپىدىن نىياز ھېكىمبەگنىڭ غۇزژىدە ئاچچىقى تۇتتى.

نىياز ھېكىمبەگنىڭ دېگىنى توغرا بولۇپ چىقتى، باياتىن بېرى كۆيۈۋاتقان قۇملۇقلار، تۆپىلىكلەر ئارىسىدا مىغىلدىشىپ كېلىۋاتقان بۇ «چۇمۇلە»لەر بارا - بارا يوغىناپ، ئات - خېچىرغا، ئادەمگە ئايلانغانىدى.

ئۇلار ئانچە ئۇزۇن ماڭمايلا ئاشۇ كارۋان بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئىشارىتى بىلەن، مەھرەمبېشى ئېتىغا بىر قامچا ئۇرۇپلا كارۋاننىڭ ئالدىغا باردى ـ دە:

— توختاڭلار، — دېدى، كارۋان بېشى سىياقىدىكى ساللاپەتلىك بىر ئادەمگە قاراپ.

كارۋان توختىدى. شۇ ئەسنادا، ئېتىنى دېۋىتىپ نىياز ھېكىمبەگمۇ يېتىپ كەلدى ۋە سورىدى:

— قايسىڭلار كارۋان بېشى؟

— مانا مەن! — ھېلىقى ساللاپەتلىك ئادەم ئوڭ قولىنى مەيدىسىگە قويۇپ جاۋاب بەردى ۋە قايتۇرملاپ سورىدى، — سىلەر نېمە ئادەم؟ نېمىدەپ يولىمىزنى توسۇسىلەر، قاراقچى بولساڭلار كالالاڭلاردىن ھېزى بولۇڭلار، يولۇچى بولساڭلار يولۇڭلارغا مېڭىڭلار!

كارۋان بېشىنىڭ ھېيقىماي، تەپ تارتماي سۆزلەشلىرى نىياز ھېكىمبەگنىڭ سەپرايىنى ئۆرلىتىۋەتتى. ئۇ مەھرەملەرگە قاراپ ۋارقىرىدى:

— نېمىگە ھاڭۋېقىپ تۇرۇسىلەر، باغلىمامسىلەر بۇ پوچى ئەبلەخنى!

مەھرەملەر ئولاش ـ چولاش بېرىپ، كارۋان بېشىنىڭ قوللىرىنى كەينىگە قايرىۋېدى، ئۇستىخانلىرى غىرسىلاپ كەتتى. كارۋان بېشىمۇ بوش كەلمەي دېدى:

— سەلتەنەتلىك ئەمرلەشكەر موللاجى تۇراپ جانابلىرىنىڭ كارۋان بېشىغا مۇنداق بىئەدەبلىك قىلىشقا بېشىڭلار ئۇنىمدى؟

— موللاجى تۇراپ؟ — نىياز ھېكىمبەگ كارۋان بېشىغا يېقىنراق كەلدى.

— شۇنداق، بۇنىڭغا نېمە دەيسىلەر ئەمدى، ئىشەنمىسەڭلەر بۇ كۈمۈش دەستەكنى كۆرۈپ بېقىڭلار، يول توسۇغان گۇناھىڭلارغا تۇۋا قىلىپ قالساڭلار ئەجەب ئەمەس!

كارۋان بېشى سەللىسىنىڭ قېتىدىن پارقىراپ تۇرغان كۈمۈش دەس-

تەكنى ئېلىپ مەھرەمبېشىغا ئۇزاتتى، مەھرەمبېشى ئۇنى نىياز ھېكىمبەگ-نىڭ قولىغا تۇتقازدى.

نىياز ھېكىمبەگ ئەمىرلەشكەرنىڭ خاس خادىملىرىدىلا بولىدىغان كۆمۈش دەستەكنىڭ ئالدى - كەينىگە قاراپ چىققاندىن كېيىن بىردىنلا ئىشىنىڭ تېگىگە يەتتى. بۇ سىرلىق كارۋاننىڭ ئۇجۇر - بۇجۇرىنى بىلىشكە قىزىقىپ قالدى - دە، يالغاندىن كۈلۈمسىرەپ قويۇپ سورىدى:

— سىلەرنىڭ ئەمىرلەشكەر ئەۋەتكەن كارۋان ئىكەنلىكىڭلارغا سۆز-سىز ئىشەندۇق، بىراق، بۇ كارۋاننىڭ نېمە ۋەجىدىن قوزغالغىنى ۋە قايسى مەنزىلگە يەتمەكچى بولغىنىنى بىلىشكە بولارمىكىن؟

كۈمۈش دەستەكنىڭ ئۆز كۆچىنى كۆرسەتكىنىگە خۇشال بولغان كارۋان بېشى «قانچىلىك ئىش ئىدى، دەپ بەرسەم بىرەي» دېگەن يەرگە كەلدى ۋە:

— ئەمىرلەشكەرنىڭ يارلىقىغا بىنائەن خوتەن خەزىنىسىدىن يۈكلەن-گەن بۇ پادىشاھلىق دۇنيانى ئاقسۇغا ۋە بەدەل داۋىنى ئارقىلىق پەرغانىگە ئېلىپ ماڭدۇق، قەشقەر يولى ئەنسىز بولغىنى ئۈچۈن بۇ يولدىن ماڭغان-دۇق، كىم بىلسۇن، يەنە سىلەرگە ئۇچرىشىپ قالدۇق.

— بۇ مۈشكۈل يولدىن مېڭىشقا جۈرئەت قىلغان كارۋان بېشىنىڭ نام - ئەمەللىرى نېمىكىن؟

— خەير، بىلىپ قالساڭلار ئارتۇق كەتمەس، كەمىنە كارۋان بېشى ئوبۇلقاسىم ئەندىجانى ئەمىرلەشكەرگە بىر نەۋرە تۇغقان كېلىمەن، نەچچە ئون كۈن ئىلگىرى ئاكام موللاجى تۇراپىنىڭ ئىلتىماسى بىلەن كارۋاننى باشلاپ قەشقەردىن كەلگەنمەن.

كارۋان بېشى كەينىگە بۇرۇلماقچى بولۇۋېدى، نىياز ھېكىمبەگ دېمىغىدا كۈلۈپ قويۇپ، ئۇنى توختاشقا بۇيرۇق قىلدى:

— ھۆرمەتلىك كارۋان بېشى، ئۆزلىرىنىڭ كىم ئىكەنلىكلىرىنىغۇ بىلىۋالدۇق، كەمىنىلىرىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلگۈلىرى يوقمۇ؟— دەپ

سورىدى ئۇنىڭدىن.
— قېنى سۆزلىسلە، بۇنداق پىژغىرىم چۆلدە ئەزمىسىنى ئېزىدىغان كاپ ـ كاپ ئادەم بىلەن ئەسلا خوشۇم يوق!
— خەير، سىلىمۇ بىلىپ قالسلا،— نىياز ھېكىمبەگ كارۋان بېشى-نىڭ تەلەپپۇزىنى دوراپ دېدى،— كەمىنىلىرى خوتەن ھاكىمبېگى نىياز ھېكىمبەگ بولىمەن، موللاجى تۇراپ دېگەنلىرى پىقىر ھاكىمبەگنىڭ قول ئاستىدىكى رەسۋايى جاھان ئەمىرلەشكەر بولىدۇ!
— نىياز ھېكىمبەگ!— كارۋان بېشى بېشىغا قامچا تەككەندەك تولغاندى،— خاقانى چىن تەرەپكە قېچىپ كەتكەن نىياز ھېكىمبەگمۇ؟
— ئەمىرلەشكەر شۇنداق دېدىمۇ؟
— دەل تاپتىلا، ئەمىرلەشكەر جانابلىرى شۇنداق دېگەن. ئۇ يەنە «نىياز ھېكىمبەگ ئىلگىرى مۇرتەدلەر تەرىپىدىن مۇسۇلمان پادشاھى تەرەپكە ئۆتكەن، ئەمدى يەنە مۇرتەدلەر پادشاھى تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى» دېگەن...
— ھە، شۇنداقمۇ تېخى،— نىياز ھېكىمبەگ چۆلنى بېشىغا كىيىپ كۈلۈپ كەتتى ۋە موللاجى تۇراپقا خىيالەن جاۋاب بەرگەندەك، پىچىرلىدى:
«ھەي بىچارە ئەخمەق، پالانى پالانچى تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىپتۇ، دېگەنمۇ گەپ بولامدۇ، ئۆتۈپ كەتسە نېمە بوپتۇ؟ جاھاندا مەنپەئەت تۈگىگەن يەردىن قاچمايدىغان زادى قانچىلىك ئادەم بار، مەنپەئەت بار يەرگە يۈگۈرمەيدىغان يەنە قانچىلىك ئادەم بار؟ ئىشەنمىسەڭ، ئۆزۈڭگە سەپسىلىپ قاراپ باق، قىزىڭنىڭ ھەققى ـ ھۆرمىتى ئۈچۈن ئەمىرلەشكەر-لىك مەنسىپىنى بىر پارچە لوق گۆشتەك ئالدىڭغا تاشلىۋېدىم، قۇيرۇق شىپاڭشىتىپ ئايىغىمغا باش قويمىدىڭمۇ؟ ئەتراپىڭغا قاراپ باق، قايسى زىرائەت سۇ بار يەرگە قاراپ يىلتىز سوزمايدۇ؟ ئاسمانغا قارا، قايسى قۇش دان بار يەرگە ئۇچمايدۇ؟ ئەقىللىق قۇش دانلا بولىدىكەن، قوناقمۇ، بۇغدايمۇ، تېرىقمۇ، تاللاپ ئولتۇرمايدۇ، ئىش تەۋرىتىپ دەۋران سۈرمەكچى

بولغان دانا هاكىم، مەنپەئەتلا بېرىدىكەن، پادىشاھنى مۇرتەد، مۇسۇلمان دەپ ئايرىپ ئولتۇرمايدۇ. تېخىمۇ دانالىرى بولسا، نۇسرەت كەتكەن پادىشاھنىڭ بېشىغا دەسسەپ، نۇسرەت تاپقان پادىشاھنىڭ پېشىنى تۇتىدۇ. شاھلىق تاجى بىر شاھقىلا باقىۋەندە بولمىغىنىدەك، ھاكىممۇ بىرلا پادىشاھقا قارام ئەمەس، «قېشىڭدا كىم بولسا چىرايلىقىڭ شۇ، بېشىڭنى كىم سىيلىسا ماشاپىخىڭ شۇ» دېگەن تەمسىلمۇ بىكار چىقمىغاندە؟...»

نىياز ھېكىمبەگ ئىسسىقتىن سالپىيىپ كەتكەن قاپاقلىرىنى تۇردى:

— مەھرەمبېشى!

— لەببەي، جانابلىرى!

— پۇل - مال ۋە مۇھىم مەلۇمات ئەكەلگىنىنىڭ يۈز خاتىرىسى ئۈچۈن بۇ مەمەدان كارۋان بېشىنىڭ پېيىنى قىرقىپ قويۇپ بېرىڭلار، ئۇ تىرىك تۇرۇپ دوزاخ ئازابىنى تارتسۇن. قالغانلىرىنى بىرىنى ساق قويماي قىلىچتىن ئۆتكۈزۈڭلار، ئالتۇن-كۈمۈشلەرنى ئاتقا ئارتىپ، قالغىنىنى ئاۋۇ توغراقنىڭ تۈۋىگە كۆمۈپ قويۇڭلار، كۆنلەرنىڭ بىرىدە ئەسقىتىپ قالار!

- باش ئۈستىگە، جانابلىرى!

كارۋان بېشى: «سەن يالغانچى، سەن نىياز ھېكىمبەگ ئەمەس» دەپ چالۋاقاشقا باشلىغاندا، شېرىپ شەيتان ئۇنى كونا تامنى ئۆرۈگەندەك ئۆرۈپ يەرگە باستى. ئوشۇقىنىڭ كەينىگە بىرلا تىغ ئۇرۇپ، پاقالچىكىنىڭ پېيىنى قىرقىپ تاشلىدى.

كارۋان بېشىنىڭ ئاقىۋىتىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كەتكەن كارۋان خىزمەتچىلىرىنىڭ داد - پەريادىغا ھېچكىم قۇلاق سالمىدى. بىر - بىرلەپ كېسىلگەن باشلار نەچچە دومىلىنىپ، قىزىق قوم ئۈستىدە ھەرىكەتتىن توختىدى. ئۇلجا - غەنىيمەتلەر ئات - خېچىرلىرى بىلەن قوشۇپلا خوتەن يولىغا ھايدالدى.

دەريا ئەگمىسىدىكى لايلاتما ئۈچ بۇرجەكتە كۆكلەپ تۇرغان بىر

پارچە توغراقلىق ھايال ئۆتمەي يەنە جىمجىت ھالىتىگە قايتىپ كەلدى ...

ئەسلىدە، قاغا قاتىتىدەك قاراڭغۇ بولغان ھېلىقى كېچىسى ئاقسۇدىن ئۇن - تىۋىشسىزلا قېچىپ چىققان نىياز ھېكىمبەگ ساداقەتمەن ياساۋۇل-مەھرەملىرىنى ئەگەشتۈرگىنىچە ئاۋاتتىن ئۆتۈپ، خوتەن دەرياسىغا ئۇلىشىۋالغانىدى. ئۇ بۇ سەپەردە ئۇدۇل جەنۇبقا قاراپ يول ئېلىپ، مازارتاغ، تەۋەككۇل، دۆڭئېرىق دېگەن كەنتلەردىن ئۆتتى. ھەر مەنزىلدە ئات ئالماشتۇرۇپ، سەپىرىنىڭ ئون ئالتىنچى كۈنى كېچىسى خوتەن شەھرىگە كىرىپ كەلدى. ئۇ سەپەردىن قايتىپ كېلىپلا، موللاجى تۇراپ بىلەن قەدىناسلارچە قۇچاقلىشىپ، قوبۇلخانىدا تاڭ ئاتقۇچە ئەھۋاللاشتى. سولالە چېرىكلىرى، ياقۇپبەگنىڭ ئۆلۈمى، ئاقسۇدىكى خان تالىڭى،قانغا بويالغان كارۋان توغرىسىدا ھېچقايسىسى ئېغىز ئاچمىدى. يول ئازابىنى تامامەن ئۇنتۇپ كەتكەن نىياز ھېكىمبەگ ياش خوتۇنى لالە بىبى بىلەن چالا - پۇچۇق كۆرۈشتى - دە، ئەمرلەشكەرنى يەنە چاللاپ كېلىپ، بۇرۇتىغا چالما تىزغىلى تۇردى. ئۇنىڭغا:

— پاھ، پاھ، پاھ، ئەمرلەشكەر دېگەن ئۆزلىرىدەك بولسا، لالەخانىنىڭ دەپ بېرىشىچە يۇرتنى پاراسەت بىلەن باشقۇرۇپ، لەشكەرلەرنى قاتتىق مەشقىقە سېپتىلا، ئاڭلىسام، بەزى پەرغانىلىق لەشكەرلەر ئاسماندا ئۇچۇپ كېتىۋاتقان سانىمۇ ئېتىپ چۈشۈرەلەيدىكەن، بىر پەشۋا بىلەن ئۇن ئادەمنى تىك موللاق ئاتقۇزالايدىكەن. بۇ راستمۇ، جانابلىرى؟— دېدى. ھاكىمبەگنىڭ گېپىنى زوق - شوق بىلەن ئاڭلاپ ئولتۇرغان موللاجى تۇراپ كۆچلۈك شامالغا دۈچ كەلگەن توخۇ پېيىدەك ئۇچۇپ كەتتى ۋە كېرىلىپ تۇرۇپ:

— ھەي، قىزىم لالە بىبىزە، دادىسىنى شۇنداقمۇ كەمسۇندۇرغان بارمۇ؟ يۇرتنى باشقۇرۇشنىغۇ باشقۇردۇق، لەشكەرنى مەشقىقمۇ سالدۇق، شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، بەزى پەرغانىلىق لەشكەرلەر شۇنداق مەرگەن

بولۇپ كەتتىكى، ئاسماندىكى سا ئۇيافتا تۇرسۇن، قۇشقاچنىمۇ بىر پاي ئۇق بىلەنلا ئېتىپ چۈشۈرەلەيدۇ،— دېدى ماختىنىپ.

نىياز ھېكىمبەگ كۈلۈمسىرەپ، كۆزلىرىنى بىر قىسما خۇمالاشتۇردى ۋە بېشىنى چايقاپ دېدى:

— ھەي، تازا ئىشەنگۈم كەلمەي تۇرىدۇ. جاھاندا بۇنداقمۇ مەرگەن لەشكەر بولارمۇ. باشمالتاقچىلىك قۇچقاچ، يەنە كېلىپ ئۇ ئاسماننىڭ قەھرىدە دېسلە...

— بۇنىڭ ئىشەنمەيدىغان نېمىسى بار، جانابلىرى؟

— دەيمەنا...

— ھەي...، — موللاجى تۇراپ تۇردىن پەگاھقىچە ۋە پەگاھدىن تۆرگىچە گۈس - گۈس دەسسەپ مېڭىپ چىقتى ۋە تۇيۇقسىز ئەقىل تاپقاندەك نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىدا توختاپ، دېدى:

— ھاكىمبەگ جانابلىرى، ئىشەنمىسلە ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرۈپ ئاندىن بىر نېمە دېسلە قانداق؟

— بولدى، باغلىشلى، دېگەنلىرى راست بولسا ئامراق ئارغىمقىمنىڭ مېھرىدىن كەچتىم ئەمىسە!

مەسلىھەت شۇ يەردە توختىدى. ئەتىسى ئەتىگەن قۇياشى ئوردا قۇببىسىنىڭ ئۈستىگە قونغان چاغدا جىمى ئاتلىق، پىيادە لەشكەرلەر ئوردا ئالدىدىكى كەڭ سەيناغا ھازىر قىلىندى. پەرغانىلىق لەشكەرلەر سەينانىڭ ئوڭ تەرىپىدە، يەتتە شەھەرلىك لەشكەرلەر سول تەرىپىدە سەپ تۈزدى. ئوردا دەرۋازىسىدىن سۆلەت - سالاپەت بىلەن چىقىپ كەلگەن نىياز ھېكىمبەگ سەل ئېگىزگىرەك جايلاشتۇرۇلغان تەختتە ئولتۇرۇپ، خۇددى چاقماق چۈشكەندەك يورۇپ تۇرغان سەيناغا كۆز يۈگۈرتتى. سەينا ئوتتۇرىسىدا موللاجى تۇراپ ئۇنىڭ ئىجازىتىنى كۈتۈپ تۇراتتى. نىياز ھېكىمبەگ ئۇنىڭغا قاراپ «قېنى ئەمىسە، كارامىتىڭنى كۆرسەت» دېگەندەك مەندە بېشىنى لىڭشىتتى. موللاجى تۇراپ تۇيىقى قىزىپ كەتكەن ئارغىمەندە

ماقتەك گىدىيىپ، بىر قولىنى بېلىگە تىرىدى. يەنە بىر قولىنى پۇلاڭلىتىپ تۇرۇپ لەشكەرلەرگە ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن دېدى:

— ئى باھادىر ئەزىمەتلەر، سىلەرنى ھاكىمبېگىمگە ئاسماندا ئۇچۇۋاتقان قۇشقاچنى ئېتىپ چۈشۈرەلەيدۇ دەپ داڭلاپ بەردىم، قېنى جاۋاب بېرىڭلار، بۇ راستمۇ؟

— ھەق راست!— نەچچە يۈز لەشكەرنىڭ ئاۋازى بولۇتلاردىن ھالقىپ كەتتى.

— قېنى ئەمسە، ئالىم دەھبېشى، نەۋرۇز مەرگەنلەر مەيدانغا چۈشۈپ ھاكىمبەگ جانابلىرى ئالدىدا كارامەتلىرىنى كۆرسەتسۇن!

— باش ئۈستىگە، جانابلىرى!

بىرى قوناق شېخىدەك ئېگىز، بىرى كۆتەكتەك پاكار ئىككى لەشكەر پەرغانىلىقلارنىڭ سېپىدىن ئايرىلىپ چىقتى - دە، ئۇدۇل يۇرت كاتتىلىرى ئالدىغاكېلىپ ئېگىلىپ تەزىم قىلدى، كەينىگە يېنىپ سەينانىڭ ئوتتۇرىسىغا بېرىپ توختىدى، ئاندىن مىلتىقلىرىنىڭ قونداقنى يەرگە قويۇپ، قەددىنى رۇسلاپ پەرمان كۈتۈپ تىك تۇردى.

— قېنى ئېتىڭلار!

موللاجى تۇراپىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن تەڭ، بىر توپ ئاق كەپتەر لەشكەرلەر ئارىسىدىن قانات قاققان پېتى ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى. سەينا ئاسمىنىدا تولۇق بىر ئايلىنىپ چىققان كەپتەرلەر لەشكەرلەرنىڭ باش ئۈستىگە قايتىپ كەلگەندە ئارقا - ئارقىدىن ئېتىلغان ئوق ئاۋازىغا ئەگىشىپلا سىپىي چۈۋۈلدى. ئەجىلى توشقان ئىككى ئاق كەپتەر پەسكە قاراپ موللاق ئاتتى. ئۇدۇل نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ قاناتلىرىنى پالاقشىتىپ بىردەم جان تالاشقاندىن كېيىن ئاندىن جىمىپ قالدى.

موللاجى تۇراپ مەرگەنلەرگە قول پۇلاڭلىتىپ: «يارايسىلەر، يارايسىلەر» دېگىنىچە كارامەت كۆرگەندەك ھاڭ - تاڭ قالغان نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇنىڭ ئالدىدا تازا بىر ماختىنىۋالدى:

— ھاكىمبېگىم، لەشكەرلىرىمىزنىڭ مەرگەنلىكىگە ئەمدىغۇ ئىشەنگەن-
دىلا، — دېدى ئۇ نىياز ھېكىمبەككە سىگايان قاراپ. نىياز ھېكىمبەگ
چاۋاك چالغان پېتى تەختتىن چۈشۈپ موللاجى تۇراپنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ
تەبرىكلىدى ۋە قوللىرىنى چىڭ سىقىپ تۇرۇپ:
— ئەمىرلەشكەر جانابلىرى، ئۆزلىرىدىن يەنە بىر ئۆتۈنۈشۈم بار
ئىدى. بىلمىدىم، دەيمۇ، دېمەيمۇ، — دېدى قورۇنغان قىياپەتتە.
موللاجى تۇراپ ھاكىمبەگنىڭ ئەدەب بىلەن تەكەللۇپ قىلىۋاتقىنىنى
شەرەپ دەپ بىلدىمۇ ياكى نەچچە مىڭ جۈپ كۆز ئالدىدا ئۇنىڭ
ئۆتۈنۈشىنى قوبۇل كۆرۈپ يۈز تاپماقچى بولدىمۇ، مەردلەرچە مەيدىسىگە
ئۇرۇپ:
— قانداق ئۆتۈنۈشلىرى بولسا دەۋەرسىلە، بېگىم، قولۇمدىن كېلە-
دىغانلىكى ئىش بولسا خىزمەتلىرىگە تەييارمەن، — دېۋىدى، بۇ گەپ نىياز
ھېكىمبەگنى قەۋەتلا خۇش قىلىۋەتتى.
— پەرغانلىق بۇرادەرلىرىمىزنىڭ مەرگەنلىكى كەمىنە ھاكىمبەگنى
راستىنلا ھەيران قالدۇردى، — دېدى ئۇ ئۆتۈنۈشىنى ئالدىرىماي -
تېنىمەي ئىزهار قىلىپ، — ئۇشبۇ دەمدە بۇ بۇرادەرلەرنىڭ جانبازلىق
ماھارىتى قانداقراقكىن دېگەن بىر سوئال كۆڭلۈمدە كېزىپلا يۈرىدۇ…
— ۋاي - ۋۇي، لەشكەرلىرىمنى باشلاپ بېرىپ شەھەر ئالىدىغان
ئىشمىكىن دەپتىمەن، — دېدى موللاجى تۇراپ ۋە شۇ ھامان لەشكەرلەرگە
بۇيرۇق قىلدى:
— قورالنى تاشلا!
— ئىككىدىن سەپ بولۇپ ئوتتۇز قەدەم ئالدىغا!
— ھەربىرىڭنىڭ ئالدىدا بىردىن دۈشمەن، بازغاندەك مۇشتۇمۇڭ
بىلەن سەينادىن سۈرۈپ چىقار!
لەشكەرلەر ئەمىرلەشكەرنىڭ دېگىنىنى قىلىپ، مىلتىقلىرىنى ئوقى
بىلەن، قىلىچلىرىنى قىنى بىلەن تۇرغان يېرىگىلا تاشلاپ قويۇشتى -

ده، نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىغىراق كېلىپ سوقۇشقاق خورازلاردەك تۇ-
تۇشقىلى تۇردى. دەل شۇ چاغدا ئۇلار ئوخلىسىمۇ چۈشىگە كىرمەيدىغان بىر ئىش يۈز بەردى. نىياز ھېكىمبەگ چىڭقىلىپ تۇرۇپ بىرلا يۆتىلىۋېدى، بىر كېچىدىلا ئۆزگىرىپ ھاكىمبەگكە ئەل بولغان يەرلىك لەشكەرلەر بوراندەك باستۇرۇپ كېلىپ قالايمىقان تاشلىنىپ ياتقان قورال - ياراغلارنى جاڭگالدىن ئوتۇن تەرگەندەك تەرگىلى تۇردى. سەينانىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى قويۇق دەرەخلىكتىن يولۋاستەك ئېتىلىپ چىققان يەنە بىر بۆلۈك لەشكەر ملتىق - قىلىچلىرىنىڭ ئۇچىنى بىر - بىرى بىلەن بەخىرامان مۇشتىلىشىۋاتقان جانباز لەشكەرنىڭ دۈمبىسىگە تاقاپ ئۈلگۈردى. خۇددى چۆلدە قالغان تەنها يولۇچىدەك تېڭىرقاپ قالغان موللاجى تۇراپ تۇتقۇن لەشكەرلەر قاتارىدا زىندانغا تاشلانغاندىلا، ئاندىن ھاكىمبەگنىڭ قاپقىنىغا چۈشكىنىنى بىلىپ، لەۋلىرىنى قاتتىق چىشلىدى ...

خوتەندە ئون نەچچە يىل دەۋران سۈرگەن موللاجى تۇراپ ۋە ئۇنىڭ لەشكەرلىرى قۇدۇقتا چۈشكەن تاشتەك غايىب بولدى. ئۇلارنىڭ ئورنىنى كەڭ قاسقانلىق ئېگىز تەلپەك، قارا تەگلىك چەكمەن چاپان كىيگەن يەرلىك لەشكەرلەر ئىگىلىدى. خوتەن پۇقرالىرى ئارىسىدا: «خاقا-
نى چىن چېرىكلىرى كېلىۋاتقۇدەك» ، «ئاھ ــ دادىمىز ئاللاغا يەتكەن-
مىش» دېگەندەك مىش - مىش پاراڭلار خېلى كەڭرى تارقىلىپ يۈرگەن بىر پەيتتە، سەزگۈر كوچا مىرشەبلىرى كېپىۋالغان جەندە كۇلاھى بىلەن مۇسۇلمان سەرگەردانلىرىغا ئوخشاپ كېتىدىغان، ئەمما قاپاقلىرى قوي ئۆتىدەك كۆكىرىپ، كۆك مونچاقتەك ساڭگىلاپ تۇرىدىغان، كازىر كۆز، پاناق بۇرۇن بىر ئادەمنى تۇتۇۋېلىشتى ۋە ئۆز تەلىپى بويىچە نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىغا ئەكېلىشتى. نىياز ھېكىمبەگ بۇ تۇتقۇننى كۆرۈپلا قاتتىق تېرىكىپ كەتتى:

— جاھان مالىماتاڭ بولۇۋاتقان بىر چاغدا بۇ يەرگە كەلگەنلىرى نېمىسى ئەمدى؟ — نىياز ھېكىمبەگ قەلەندەر قىياپىتىدە ياسىنىۋالغان

قودالايىنى بىر قاراپلا تونۇۋالدى ۋە مىرشەپ، مەھرەملەرنى سىرتقا چىقىرد-
ۋېتىپ ئىككىسى خالىي قالغاندىلا ئاندىن ئېغىز ئاچتى.

— كەلمىسەم بولمىدى، بېگىم، بۇ باشقا، مانا ماۋۇ باشقا كۈن چۈشتى،— مەقسىتىنى ئۇقتۇرالماي قېلىشىدىن قورقتىمۇ، قودالاي سۆزلەۋېتىپ كىچىك بالىدەك بېشىنى تۇتتى ۋە كۆرسەتكۈچ بارمىقى بىلەن ئاسمانغا ئىشارەت قىلدى.

— قېنى سۆزلىسىلە، باشلىرىغا زادى قانداق كۈن چۈشتى؟

— قىزىمنىڭ ئېرى، ياق، قوشبېگى ئالىيلىرى كورلا تەرەپتە ئۆلۈپ كەتتى.

— ھە، شۇنداق بوپتۇمۇ تېخى؟ يەنچۇ؟

— چوڭ بەگزادە بىكقۇلبەگ ئوتتۇرانچى بەگزادە ھەققۇلبەگنى ئۆلتۈرۈۋەتتى.

نىياز ھېكىمبەگنىڭ قۇلاقلىرى بىرەر يات تىۋىشنى ئاڭلاپ قالغان سەزگۈر ئاتنىڭ قۇلاقلىرىدەك دىڭ بولدى ۋە ئالدىراپ سورىدى:

— بېكقۇلبەگ ھەققۇلبەگنى ئۆلتۈرۈۋەتتى دېدىلىمۇ؟ ئاكىسى ئىنىسىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى دېگەن نېمە گەپ ئۇ!

— شۇنى دېمەمدىلا، جانابلىرى، زامانە ئاخىرى بولغاندا ئاتا - بالا، ئاغا - ئىنى بىر - بىرىگە باقمايدىغان بولۇپ قالىدۇ، دېيىشىدىكەن خەقلەر، بەلكى راستىنلا زامانە ئاخىر بولۇۋاتسا كېرەك.

— قېنى سۆزلىسىلە، بۇ كۆڭۈلسىزلىكنىڭ ۋەجى نېمىكەن؟

— نېمە بولماقچىدى، ئاداۋەت بولمامدۇ، ئەسلىدە ھەققۇلبەگ بەگزادە ئاتالىق غازى ئالىيلىرىنىڭ جەسىتىنى ئېلىپ قەشقەر تەرەپكە كېلىۋېتىپتىكەن، ئۇ قەشقەرگە كەلمەستىلا «ھەققۇلبەگ بەگزادە ئالىيلىرىنىڭ جەسىتىنى ئېلىپ قەشقەرگە كەتتى.ئۇنىڭ نىيىتى ياماندەك تۇرىدۇ، پادىشاھ بولۇۋېلىشىدىن ئاگاھ بولغايلا» دېگەن بىر نامە بېكقۇلبەگ بەگزادىنىڭ قولىغا يېتىپ بېرىپتۇ، شۇنىڭ بىلەن چوڭ بەگزادە كۆڭرۈك دېگەن

يەرگىچە ئالدىغا بېرىپ ھەققۇلبەگنى ئېتىپ تاشلاپتۇ. ئاڭلىغانلىرىم مانا مۇشۇ.

— ھەي، بەك يامان بوپتۇ جۇمۇ. ئارىغا ئاداۋەت سالغان كىمدۇ زادى؟

— مىش - مىش گەپلەرگە قارىغاندا، بۇ تەرىپى تېخى نامەلۇم ئىمىش. بەگزادىنىڭ قولىغا يەتكەن بۇ نامىگە ھېچقانداق مۆھۈر بېسىلمىغانىكەن.

— ھە، مۇنداق دېسىلە...

نىياز ھېكىمبەگنىڭ يامغۇردىن كېيىنكى ئاسماندەك ئېچىلىپ كەتكەن چىرايىغا قايتىدىن كۆلكىسى ئولاشتى. «توختاپتۇر، يەنە بىردەم گەپكە سېلىپ باقمايمەنمۇ، ئاغزىدىن تۆكۈلگەن ئەخلەت ئارىسىدىن بىرەر تال گۆھەر تېپىۋېلىشىممۇ مۇمكىن» دەپ ئويلىغان نىياز ھېكىمبەگ قودالاينىڭ ئاغزىنى كوچىلاشقا باشلىدى:

— باياتىن بېشىمغا كۆپ چۈشتى، دېگەندەك قىلىۋېدىلىغۇ، ئۇلىسە بەگزادە ئۆلۈپتۇ، بىراق سىلىنىڭ باشلىرىغا كۆپ چۈشكىنى نېمىسى ئەمەدى؟— دەپ سورىۋېدى، قودالاي ئىما - ئىشارەت بىلەن قوشۇپ جاۋاب بەردى:

— خەۋەر تاپتىلىمىكىن، ھاكىمبېگىم، چوڭ بەگزادە ئوتتۇرانچى بەگزادىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەندىن كېيىن دەرھال ئۆمەرقۇل دادخاھ باشلىق ئون بەش مىڭ لەشكەرنى ئاياغقا تۇرغۇزۇپ، ئاقسۇدا پادىشاھ بولۇۋالغان ھېكىمخان تۆرىگە قارشى ئاتلاندى. ئۇلار ئاقسۇنىڭ يايدى دېگەن يېرىدە شۇنداق قاتتىق ئۇرۇشتىكى، ھاي، ھاي، نېمىسىنى دەيدىلا، ئۆلگىنى ئۆلدى، ئۆلمەي قالغان ھېكىمخان تۆرە بەش مىڭ لەشكىرىنى ئېلىپ پەرغانە تەرەپكە قېچىپ كەتتى.

— راست شۇنداق بولدىمۇ، يەنچۇ؟

— يەنە، بېكـقۇلبەگ بـەگزادە ھېكـمخان تۆرىنى قوغلىۋەتكەندىن كېيىن، ئاقسۇغا ئابدۇراخمان دادخاھنى ھـاكىمبەگ قىلىپ تەيىنلەپ، ئۆزى قەشقەرگە قايـتىپ كەلدى...

— بەگزادىنىڭ قايتىپ كېلىشى بىلەن بىشىمغا كۈن چۈشتى دېمەكچىمۇ سىلى، بۇنى نېمىدەپ چۈشەنگۈلۈك ئەمدى؟ — نىياز ھېكىمبەگ بىتاقەت بولۇپ قۇدالاينىڭ گېپىگە لوقما سالدى. قۇدالاي جىددەك توختاپ دېمىنى ئېلىۋالغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلدى:

— گەپنىڭ چوڭى ئەمدى چىقىدۇ، ھاكىمبېگىم، چوڭ بەگزادە بىلەن بىللە قايتقان پانساتلارنىڭ قىزىمغا دەپ بېرىشچە، سۇلالە چېرىكلىرىمىز ئۇرۇمچى تەرەپنى قولغا ئېلىپ بۇ تەرەپلەرگە قاراپ سۈرۈلۈۋېتىپتۇدەك، ئۆزلىرىگە مەلۇم، سۇلالە چوڭلىرى دۈشمىنىگە ئەل بولغان، خىزمەت قىلغان ئادەمنى ئەزەلدىن كەچۈرگەن ئەمەس، قاتموقات مۇھاسىرىدە قېلىپ جان تاتلىق تۇيۇلغاندا چېرىكلىرىم بىلەن بىللە باشقىلارغا باش ئېگىپتىمەن، بەدۆلەت ئالىيلىرىغا قىزىمنى بېرىپ، توپچى لەشكەرلەرگە سەردار بوپتۇمەن. ئەگەر ئۇ چېرىكلەر كېلىپ قالسا پەقەت مۇشۇنىڭ ئۇچۇنلا بېشىم كېتىدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ ئايغى قەشقەرگە يەتمەستە ئۆزلىرىنى پاناھ تارتىپ كېلىشىم، سىلىدىن ئۆتۈنۈپ قالاي، جېنى ھەلقۇمىغا كېلىپ قالغان مەندەك بىر قېرىغا ئاتىدارچىلىق قىلغايلا، بېگىم.

نىياز ھېكىمبەگ قۇدالايغا كەينىنى قىلىپ تۇرۇپ خىيال سۈرۈشكە باشلىدى. «دېگەنلىرىنىڭ جايىدا قېرى تۈلكە، سۇلالە كاتتىلىرى ئۆزىگە ئاسىيلىق قىلغان ئادەمنى ئەزەلدىن ئەپۇ قىلغان ئەمەس، ئاشۇنداق ئاسىيلارنى تۇتۇپ بەرگەنلەرنىمۇ بىنەدىن قوغلاپ باققان ئەمەس. قاراپ تۇر، پەرغانىلىقلارنىڭ ئەمىرلەشكرى، خوتەندىكى جىمى يامان ئىشلارنىڭ

ئىگىسى موللاجى تۇراپنى، ئاسىي چېرىكچى ئامبال، ياقۇپبەگنىڭ قېيىن ئاتىسى قودالايىنى تۇتۇپ بېرىدىغان كىشى مانا مەن بولىمەن. ئاخىرىدا ياقۇپبەگنىڭ زورى بىلەن ھاكىمبەگ بولغان، لېكىن ياقۇپبەگدىن ئۇن يىللاپ سىر يوشۇرۇپ خاقانىمىزنى، مانجۇ كاتتىلىرىنى كېچە ـ كۈندۈز ياد ئەتكەن بىر دىللىق، ساداقەتمەن ئەزىمەتمۇ مەن بولۇپ چىقىمەن. ئۇلار تۇزكورلۇق قىلغىنىڭ ئۈچۈن سېنى ئەيىبلىشىدۇ ـ دە، يات تائىپىگە باش ئېگىشتىن نومۇس قىلىپ سۇلالە ئۈچۈن جان پىدا قىلغان ۋاپادار دۇڭ دارېننى ۋە ئۇنىڭ ئۇرۇغ ـ ئەۋلادىنى ئەسكە ئېلىشىدۇ. قاراپ تۇر، ئۇنىڭ بۇ دۇنيادا ئامان قالغان بىردىنبىر مەنىۋى مىراسخورى يەنىلا مەن دۇڭ نىياز بولۇپ چىقىمەن، كېيىنچۇ؟ كېيىن سەن لەنەت ـ نەپرەت قايىنىمىغا غەرق بولسەن، موللاجى تۇراپ بولسا جاللات ئالدىدا ئۆزىنى كۆرىدۇ. خوجا ئاكاچۇ؟ ئۇ پارقىراپ تۇرغان كونا سالاھىيەت ۋە يېڭى تۆھپىسىنىڭ يول باشلىشى بىلەن يەتتە شەھەرنىڭ، ھېچ بولمىغاندا قەشقەرىيە نىڭ ھاكىمبەگلىك، ياق، خان ئامباللىق تەختىگە ئۆلىشىدۇ. روھىڭ كۆرۈپ قالىدۇكى، ۋاقىت ئۇن نەچچە يىللىق تارىخنى پاك ـ پاكىز ئۆتتۈلدۈرىدۇ، يەنە بىر يېڭى پادىشاھنىڭ قارىسى كۆرۈنگىچە دۇڭ نىياز دۇڭ نىياز بولۇپ ھۆكۈم سۈرۈۋېرىدۇ...»

قودالاي نىياز ھېكىمبەگنىڭ نېمىلەرنى ئويلاۋاتقىنىنى ۋە قانداق چوت سوقۇۋاتقىنىنى زادى بىلمەيتتى. لېكىن ئۇنىڭ چىرايىدىكى تەمكىنلىك، بىغەملىك ۋە كۈلكە ئالامەتلىرىنى ئېنىق كۆرۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭ كۈلكىسىنى قودالاي مېنى مازاق قىلىۋاتىدۇ، دەپ چۈشەندى بولغاي، ئۆزلىرىنىڭ ئوخشاش تەقدىرگە دۇچ كېلىۋاتقانلىقىنى ئەسلىتىپ قويۇش غەرىزىدە ئۇنى چۈچۈتكىدەك خەۋەردىن بىرنى ئوتتۇرىغا ئاتتى.

— ھاكىمبېگىم، ئۆزلىرىنىڭ يېقىندىن بۇيانقى بەزى ئىشلىرىنىڭ

بىكقۇلبەگنىڭ قۇلىقىغا يېتىپ بارغانلىقىدىن خەۋەرلىرى يوققۇ دېيمەن، — دېدى قودالاي پەرۋاسىز ھالدا. ئۇنىڭ بۇ گېپى نىياز ھېكىمبەگنى شېرىن چۈشتىن ئويغىتىۋەتتى. ئۇ:

— ھە، نېمە دېدىلە، بىكقۇلبەگنىڭ قۇلىقىغا يەتكەن نېمە ئىش ئىكەن ئۇ، — دەپ سورىدى ھېچنېمە ئۇقمىغان قىياپەتتە.

— نېمە ئىش بولاتتى، پەرغانىلىقلارنى ئارىدىن كۆتۈرۈۋەتكەنلىرىچۇ؟

— بۇنى كىمدىن ئاڭلىدىلا؟

«بۇ قېرى تۈلكە بىكقۇلبەگنىڭ ئادىمى بولۇپ قالمىسۇن يەنە» دېگەن بىر ئوي نىياز ھېكىمبەگنىڭ كاللىسىدا ئۇشتۇمتۇت پەيدا بولۇپ قالدى ۋە بۇ گۇمان ئۇنى بىردىنلا سەگەكلەشتۈرۈۋەتتى. قودالاي مۇغەمبەرلەرچە ئاھاڭدا جاۋاب بەردى:

— بىزنى قاپاق دەپ چاغلىمىسىلا، ھاكىمبېگىم، ئوردا ئىچىدە ئانچە-مۇنچە ئۈلپەتلىرىمىزنىڭ بارلىقى سىلىگىمۇ ئايان. بەزى گەپلەر قۇلىقىمىزغا كىرىپمۇ قالىدۇ تېخى...

نىياز ھېكىمبەگ زورمۇ زور كۈلۈمسىرەپ، قودالايغا ئۇدۇلمۇ - ئۇدۇل ئولتۇردى ۋە مۇلايىملىق بىلەن:

— نېمىلا دېگەنبىلەن، سىلى بىز تەقدىر ئارغامچىسىنىڭ ئىككى بېشىغا باغلانغان ئادەملەر. شۇنداق ئىكەن، بىر - بىرىمىزگە يار- يۆلەك بولمىقىمىز كېرەك. پەرغانىلىقلارغا كەلسەك، سىلىگىمۇ ئايدىڭ، ئۇلاردىن ئامەت قاچتى، بىكقۇلبەگ بۇ يەردىكى يۇرتداشلىرىغا كۆڭۈل بۆلۈپ بولغۇچە جاھاندا نېمە ئىشلار يۈز بېرىدۇ، بۇنى خودادىن ئۆزگە ھېچكىم بىلمەيدۇ، — دېۋىدى، بۇ گەپ قودالايغا ماقۇل كەلمىدى. ئۇ:

— بۇ نېمە دېگەنلىرى، بېگىم، خەق نېمە كويدا، سىلى نېمە كويدا،

بېكقۇلبەگنىڭ «ئالدى بىلەن نىياز ھېكىمبەگنى ئەدەبلەپ بولۇپ ئاندىن مانجۇلار بىلەن ئۇرۇشىمەن» دېگىنىنى ئادەملىرىم ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلاپتۇ، — دېدى.

— ئۇ شۇنداق دەپتۇمۇ؟ — نىياز ھېكىمبەگ ئىشەنەر - ئىشەنمەس سورىدى.

— كەمىنىلىرى ئوبدان بىلىمەن، ئۇ قىلىمەن دېگىنىنى قىلماي قويمايدىغان ئادەم، بۇ تەرەپكە كېلىپلا قالسا ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشقانىڭىزمۇ پايدىسى يوق، كەمىنىلىرىنىڭ بۇ يەرگە كېلىشىدىن مەقسىتىمۇ بېكقۇلبەگنىڭ ئايىغى يەتكۈچە بامەسلىھەت ئىش قىلىپ جانىنى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ ئامالىنى قىلىش...

قودالاينىڭ ئاغزىدىن سائەت چىققاندەكلا ئىش بولدى. غەزەپلەنگەن بېكقۇلبەگ جامەدار دادخاھ، ئالىمباي پانسات قاتارلىق بىرقانچە ئەمىرلەشكەر ۋە يىگىرمە بەش مىڭ كىشىلىك زور قوشۇننى باشلاپ يەكەن ئارقىلىق كېلىپ، خوتەن زېمىنىغا قەدەم قويدى، دادىسىنىڭ ئۇدۇمىنى تۇتۇپ زاۋۇنغا ئۇرۇنلاشتى. قېچىش ھازىرلىقىنى قىلىۋالغۇدەك ۋاقىت چىقىرىشنى كۆزلىگەن نىياز ھېكىمبەگ ئون مىڭچە ۋاقىتلىق لەشكەر، ئوتتۇز نەچچە مىڭ تۇتقۇن چوماقچى بىلەن زاۋۇنغا كېلىپ بېكقۇلبەگنىڭ ئالدىنى توستى. توپ-زەمبىرەكلەرنىڭ گۈمبۈرلىشى يېرىم كۈنگىمۇ سوزۇلمىدى، ئۇرۇشتا بېكقۇلبەگ غالىب كەلدى. نىياز ھېكىمبەگ ئالتۇن - كۈمۈشلەرنىڭ ئاز بىر بۆلىكىنى ئات - قېچىرلارغا يۈكلىدى. چەمبەرچاس باغلانغان موللاجى تۇراپ بىلەن ھېلىقى سۆھبەتتىن كېيىنلا نەزەربەند قىلىنغان قودالاينى لەشكەرلىرىنىڭ ئېتىغا مىنگەشتۈرۈپ، نىيە تەرەپكە قاراپ قۇيرۇقىنى خادا قىلدى.

قىرىق سەككىزىنچى باب

دوست كىم، دۈشمەن كىم

ملادى 1877 ـ يىلى دەرەخ يوپۇرماقلىرى ئاچ ھال رەڭگە كىرگەن باش كۈز كۈنلىرىدە، گېنېرال تاڭ رېنخې ئازغىنە خىللانغان چېرىكلىرىنى باشلاپ توقسۇن قەلئەسىدىن چىقىپ كەلدى ـ دە، سۇ بېشى، ئايغىربۇلاق دېگەن يەرلەرنى بىر ھۇجۇم بىلەنلا قولغا كىرگۈزدى. ئالاھازەل بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن، دۇڭ فۇشياڭ ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى بىرمىڭ بەش يۈز زەمبەردەس چېرىك تاقىر تاغلارنىڭ ئارىسىدىن يېتىپ كېلىپ، تاڭ رېنخې چېرىكلىرىنىڭ كۈچىنى زورايتتى. چوڭ ـ كىچىك ئاتامانلىرىدىن ئايرىلىپ ئىگىسىز ـ سەردارسىز قالغان پەرغانىلىق لەشكەرلەرنىڭ تاغ ئارىسىدىكى خەندەك، پوتەيلەرنى تاشلاپ جەنۇبقا قاراپ بەدەر قېچىشى گېنېرال ليۇ جىڭتاڭ① ئۈچۈن شۇنداق بىر ئەپلىك پۇرسەتنى يارىتىپ

① ليۇ جىڭتاڭ (1844 — 1894) — خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ شياڭشياڭ دېگەن يېرىدىن، تاغىسى بىلەن بىللە تەيپىڭ تيەنگو دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرغان. 1870 ـ يىلى تاغىسىنىڭ خۇنەن كونا ئارمىيىسىگە قاتناشقان. 1876 ـ يىلى سەنشى ـ گەنسۇ باش ۋالىيسى زو زوڭتاڭ ياقۇپبەگنى قوغلاپ چىقىرىپ شىنجاڭنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن لەشكەر تارتقاندا باش قوماندان بولۇپ، شىنجاڭغا كىرگەن ۋە ياقۇپبەگ بىلەن ئۇرۇش قىلىپ، شىنجاڭنى تىنچلاندۇرغان. بۇ تۆھپىسى ئۈچۈن ئىككىنچى دەرىجىلىك تۆرىلىككە كۆتۈرۈلگەن. زو زوڭتاڭ بېيجىڭغا قايتىپ رېۋىزور بولغاندا قوماندانلىقنى ئۆتكۈزۈپ ئىش بېجىرگەن ۋە شىنجاڭدا ئۆلكە تۈزۈمىنى يولغا قويۇش لايىھىسىنى تۈزگەن. بۇيرۇققا بىنائەن، ئاۋۋال جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلىرىگە يېڭى ئەمەلدارلارنى تەيىنلىگەن. ئارقىدىنلا شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ تۇنجى باش ۋالىيسى بولۇپ، ئۈرۈمچىدە تۇرغان. ھەرقايسى جايلاردىكى ۋالىي، ئىش بېجىرگۈچى ئامبال، باشلامچى ئامبال، بەگ قاتارلىقلارنى بىكار قىلىپ، ئۇيغۇرلار رايونىغا ئاقساقاللارنى تەيىنلىگەن، چېرىكلەرنى قىسقارتىپ، بوز يەر ئاچقۇزغان. كېيىنچە ئىجازەت بىلەن يۇرتىغا قايتىپ، شۇ يەردە ئۆلگەن.

بەردىكى، ئۇ ھېچ ئىككىلەنمەيلا ئومۇمىي ھۇجۇم بۇيرۇقىنى چۈشۈردى. 10- ئاينىڭ 9- كۈنى ئىككى تەرەپتىن قاپساپ كەلگەن ئون بەش مىڭچە چېرىك كورلا شەھىرىگە ئامبۇرسىمان ئاتاكا باشلىدى. كورلا شەھىرىنى قوغداپ ياتقان ھاجىبەگ ئازغىنە لەشكەر بىلەن ئانچە - مۇنچە ئىركەشكەن بولسىمۇ، لېكىن ئاسانلا بەل قويۇۋەتتى ۋە شىمال - جەنۇب بوغۇزىدىكى بۇ مۇھىم شەھەرنى شۇ كۈنىلا قولدىن بېرىپ قويدى.

تىڭ تاغ جىراسىدىن چۈشۈۋاتقان سەل سۈرئىتىدە سىلجىۋاتقان لىۋ جىڭتاڭ قوشۇنلىرى بۈگۈر، كۇچالارنى سۈرۈپ - توقاي قىلىپ، ئۆگەن دەرياسىدا مۇز قاتقان كۈنلەردە ئودۇل بايغا كېلىپ چۈشتى. ئىككى غالىب قوشۇن ئەنە شۇ يەردە ئۇچراشتى - دە، تېخىمۇ جەنۇبقا — ئاقسۇ، قەشقەر تەرەپكە كۆز تىكتى...

خوتەندىن نىيىگە، نىيىدىن چەرچەن، چاقلىق ئارقىلىق كورلا شەھىرىگە تۇتىشىدىغان ئۇزۇن يول قۇشنىڭ قانىتىنى، ئادەمنىڭ ئايغىنى سىنايدىغان مۇشەققەتلىك ۋە خەتەرلىك مۇساپە. ھالبۇكى، يېشى ئاتمىشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان نىياز ھېكىمبەگ تا نىيىغىچە قوغلاپ كەلگەن ئۆلۈم مۆئەككىلىدىن قۇتۇلۇپ، چۈشىدىكى خىيالىي مەنزىلگە يېتىۋېلىش ئۈچۈنلا بۇ يولنى تاللىۋېلىشقا مەجبۇر بولدى. ئۇن جېنىنىڭ توققۇزى چىقىپ بولغان موللاجى تۇراپ بىلەن قىرى قودالايىنى قويۇپ تۇرغاندىمۇ، يىگىرمە نەچچە كۈنلۈك مۈشكۈل سەپەر ئۇگە - ئۆگىلىرىنى ئاجرىتىپ، ئۇستىخانلىرىنى گويا كونا جىنازىدەك شالاقشىتىۋەتتىيۇ، ئۇنىڭ سەۋدايىلارچە ئىنتىلىشىنى ئاجىزلاشتۇرالمىدى. شۇنچە ئۇزاق سەپەردە بىرەر ئۆتەڭدىمۇ قونۇپ باقمىدى. ئۇيقۇ باسقان چاغلىرىدىمۇ پەقەت ئات ئۈستىدىلا مۆگدەۋالدى. تىزگىن تۇتقان قولى ۋە چىرايى خۇددى جىگدە قوۋزىقىدەكلا يىرىلىپ، ياغ قاپىقىدەك قارىداپ كەتتى. چاپاق باسقان كۆزلىرى يىڭنە تۆشۈكىدەك كىچىكلەپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ قەدىمى ئېغىر كارۋان ۋە چۇمۇلىدەك ئۆمىلىشىپ كېلىۋاتقان لەشكەرلەرنىڭ ئەڭ ئالدىدا مېڭىۋەردى.

بىراق، «بىتەلەي سوغا چىقسا، قاپىقى سونۇپتۇ» دېگەندەك، نىياز ھېكىمبەگنىڭ كورلا دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەلگەن ۋاقتى دەل سۇلالە كاتتىلىرىنىڭ كورلىدىن چىقىپ كەتكەن پەيتىگە توغرا كېلىپ قالدى. بۇ كېلىشمەسلىك سەۋەبىدىن پۈت - قولى بوشىشىپ، تېنىگە تىترەك ئولاشتى، سەپەر ھاردۇقى بىردىنلا ئۆزىنى كۆرسەتتى.

«پىلانىمنى بۇزۇۋەتكەنمۇ، ئىشىمغا توپا چاچقانمۇ ئاشۇ ئۆلگۈر بىك-قولىبەگ، ئۇ نىيىدە تۆت كۈن ئاۋارە قىلمىغان بولسا بۇ يەرگە تۆت كۈن بۇرۇن يېتىپ كەلمەسمىدىم؟ مانا ئەمدى ئۇلار كېتىپ قاپتۇ، كۆپ ئۆتمەي خوتەنگىمۇ يېتىپ بارىدۇ، بىراق ئۇلارنى خوتەن شەھىرىگە ئۆز ئايىغىم بىلەن باشلاپ كىرمىسەم مېنىڭ يەنە قانچىلىك قىممىتىم قالىدۇ؟ يەنە كېلىپ، قېرى قودالايىنىڭ ئەتە-ئۆگۈنلۈكىلا قالدى، ئۇنى مانجۇ كاتتىلىرىغا تىرىك پېتى تاپشۇرۇپ رەھمىتىنى ئېلىش، ساداقەت بىلدۈرۈش كېرەك ئىدىغۇ. ياق، ياق، بۇ نەس باسقان شەھەردە بىر كۈنمۇ ئارتۇق تۇرماسلىق كېرەك، ئۇلارنى قوغلاپ يېتىپ، خوتەنگە داغدۇغا بىلەن باشلاپ كىرمەك لازىم. مۇبادا «تويدىن كېيىن ناغرا، ئاشتىن كېيىن زاغرا» دېگەندەك ئىش بولۇپ قالسا چەككەن جاپالىرىمنىڭ، ئىخلاس - ئەقىدەمنىڭ ھەممىسى بىر پول بولىدۇ...»

نىياز ھېكىمبەگ بىر كېچىلىك قونالغۇ ئىزدەپ سارايمۇ ساراي قاتراپ يۈرگەندە كىمدۇ بىرى ئۇنى تونۇپ قالدى ۋە: «بۇ ياقۇپبەگ بىلەن بىللە يۈرىدىغان ھېلىقى ھاكىمبەگغۇ، ئۇنىڭ ئەمدى ئۇرۇن چاچ قويۇپ، مانجۇچە ئۇستىباش كىيىۋالغىنى نېمىسى؟» دېگىنىچە ئۇدۇل ھاكىمنىڭ ئالدىغا چاپتى. خېلى كوپ ياساۋۇلى بار بۇ غەيرىي ئادەمنىڭ مانجۇ چېرىكلىرىنىڭ قولىغا ئۆتكىنىگە تېخى ئۇن نەچچە كۈنلا بولغان بۇ شەھەردە تويۇقسىز پەيدا بولۇپ قېلىشى، شەھەر ھاكىمىنىمۇ ئالدىرىتىپ قويدى. ھاكىم:

— ئەپچىل بىر پۇرسەتتە ئۇنى تۇتۇۋېلىڭلار، ياساۋۇللىرىنى قوراللىسىز-

لاندۇرۇپ سولاپ قويۇڭلار، تېگى - تەكتىنى ئۆزۈم ئېنىقلايمەن، ھەر ئېھتىمالغا قارشى ئۇنىڭغا سىلىقراق مۇئامىلىدە بولۇڭلار،— دەپ جېكىلىدى قوروقچى ياساۋۇللارغا. شۇنىڭ بىلەن، بىخارامان ئۇخلاۋاتقان نىياز ھېكىمبەگ ۋە ئۇنىڭ ياساۋۇللىرى يېرىم كېچىدە كورلا ياساۋۇللىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدى. بېشەم ياساۋۇللار ئۇلارنى قوي ھەيدىگەندەك ھەيدەپ كېلىپ، شەھەر ھاكىمىنىڭ سولاقخانىسىغا قاماپ قويۇشتى.

ئەنسىزلىك بىلەن تولغان بىر كېچە ئۈمىدسىزلىككە تولغان يەنە بىر تاڭغا ئۇلاشتى. ئادەملىرىدىن ئايرىپ نەزەربەند قىلىنغان نىياز ھېكىمبەگ تۇرۇۋاتقان ئۆيىنىڭ تۆت تېمىغا شۇنداق بىر قاراپلا بۇتتەك قېتىپ قالدى. «خۇدايا تۇۋا،— دېدى ئۇ ئۆز ئۆزىگە سوئال قويۇپ،— جاھاندا مۇشۇنداقمۇ غەلىتىلىك بولامدۇ، مەن ياتقان بۇ ئۆي دەل ياقۇپبەگ جان بەرگەن ھېلىقى خانا ئەمەسمۇ؟»

نىياز ھېكىمبەگنىڭ كۆزلىرى خاتا كۆرمىگەنىدى. تەقدىرنىڭ چاقچىقىمۇ ياكى تەگرىنىڭ جازاسىمۇ، ئىشقىلىپ ئۇ راستىنلا ياقۇپبەگ جان بەرگەن، ئاجايىپ مەخپىيەتلىكلەر كۆمۈلگەن مۇشۇ سىرلىق خانىدا مەھكۇملارچە قامىلىپ ياتاتتى. ئادەم كۆزىگە ئوخشاش يۇمۇلاق نەقىشلەر بىلەن تولغان تونۇش تام، ئەزرائىلنىڭ ئاغزىدەك ئېچىلغان تەكچىلەر بۇنىڭغا شاھىت ئىدى.

نىياز ھېكىمبەگ نەگىدۇ يوقالغان ئۆي بىساتلىرىدىن باشقا ھەممە نىمىسى ئۆزىگە تونۇشلۇق بولغان بۇ خانىغا قارىغانسېرى ئۆزىنى يورۇق دۇنيادا ئەمەس، بەلكى گۆر ئىچىدە تۇرۇۋاتقاندەك ھېس قىلغىلى تۇردى. قىل بىلەن ئېسىلغان تۈگمەن تېشىدەك ساڭگىلاپ تۇرغان ئېغىر تۇرۇس ئاستا - ئاستا گۈمۈرۈلۈۋاتقاندەك، تاملارغا جان كىرىپ تۆت تەرەپتىن قىستاپ كېلىۋاتقاندەك ۋەھىمە ئىچىدە قالدى. تەكچىلەرنىڭ گىرۋەكلىرى قانسىرىغان لەۋلەردەك مىدىرلاپ، ماتەم ناخشىسى توۋلاشقا باشلىدى.

— ئەي سەت ئەرۋاھ، ماڭا يېقىنلاشما، ئەجەل شەربىتى تۇشقۇزۇۋا-

غان جامىگنى نېرى ئەكەت، مېنىڭ ئۇنى ئىچكۇم يوق، مېنىڭ ئۆلگۇم يوق!— ئۇ ھېلىقى سۇپا ئۇستىدە پاللىدە پەيدا بولۇپ، كۆزلىرى تام تۆشۈكىدەك قىپتىپ قالغان ئاجايىپ بىر مەخلۇقنى كۆردى، گۆشلىرى چىرىپ كەتكەن ئۇزۇن بارماقلىرى ئارىسىدا بىر جامنى كۆتۈرۈپ ئۆزىگە يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ئاشۇ مەخلۇققا قاراپ جېنىنىڭ بارىچە چالۋاقىدى. بىراق بۇ كۆزلەر بۇنىڭدىن قورقۇپ قالمىدى، ئەكسىچە توساتتىن زوۋانغا كەلدى. بىر غېرىچ ئۆزىراپ كەتكەن چىشلىرى ئارىسىدىن ۋەھىملىك بىر سادا ئېتىلىپ چىقتى:

— ئىچكۇم يوق دەۋاتامسەن، ياق، سەن ئىچىسەن، بەلكى ئىچمەي قالمايسەن. مانا ئال، بۇ جامنى ساڭا ئەكەلدىم، تامىكىڭنى بەجا كەلتۈردۇم، نېسىۋەڭنى ئىچىۋەت، ئىچىۋەت!

— ئىچمەيمەن، نېمە قىلساڭ قىل، ئۇنى ئىچمەيمەن!

نىياز ھېكىمبەگ ئالقانلىرى بىلەن كۆزىنى ئېتىۋالدى. ۋارقىرىماقچى، شېرىپ شەيتاننى چاقىرىپ بۇ ئاچ ئەرۋاھنى ھەيدىۋەتمەكچى بولدى، بىراق، تىلى دۇئايى بەت قىلىنغاندەك ھەرىكەتكە كەلمىدى. ئىتتىن قورقىقان دىۋانىدەك تۈگۈلۈپ، قاراڭغۇ بۇرجەككە تىقىلدى. تەرلەپ، يۈندا ئازگىلىغا چۈشۈپ كەتكەن قارىغۇ كۈچۈكتەك سۇ ئىچىدە قالدى...

نىياز ھېكىمبەگ كۆرگىنىنىڭ ئۇڭى ياكى چۈشى ئىكەنلىكىگە كېسىنىپ بىر نېمە دېيەلمىسىمۇ، لېكىن نەس باسقان بۇ شەھەر ئۇنى راستىنلا زېرىكتۈردى. جەنۇب تەرەپتە تەبەسسۇم قىلىپ تۇرغان شاپائەت ئەلچىسى ئۇنى يەنە بىر مەرتە يېنىغا چاقىردى. ئۇ قايتا ـ قايتا باش قاتۇرۇپ: «جان بولسا جاھان، ئاش بولسا قازان» دەپتىكەن، ھازىرچە ئەكەلگەن بىر بۆلۈك مال ـ دۇنيانى، كېرەك بولسا پۇتكۈل كارۋىنىمنى شۇڭغۇتۇپ بولسىمۇ بۇ يەردىن كېتىۋالاي، ۋاقتى كەلگەندە سۇلالە كاتتىلىرىغا: ئۆزلىرىگە ئاتاپ ئېلىپ كەلگەن مال ـ دۇنيانى پالانچى تارتىۋالدى، دەپ بىرگە ئۇنىنى قوشۇپ قايتۇرۇۋالامدىمەن» دېگەن يەرگە كەلدى. سەللىسە-

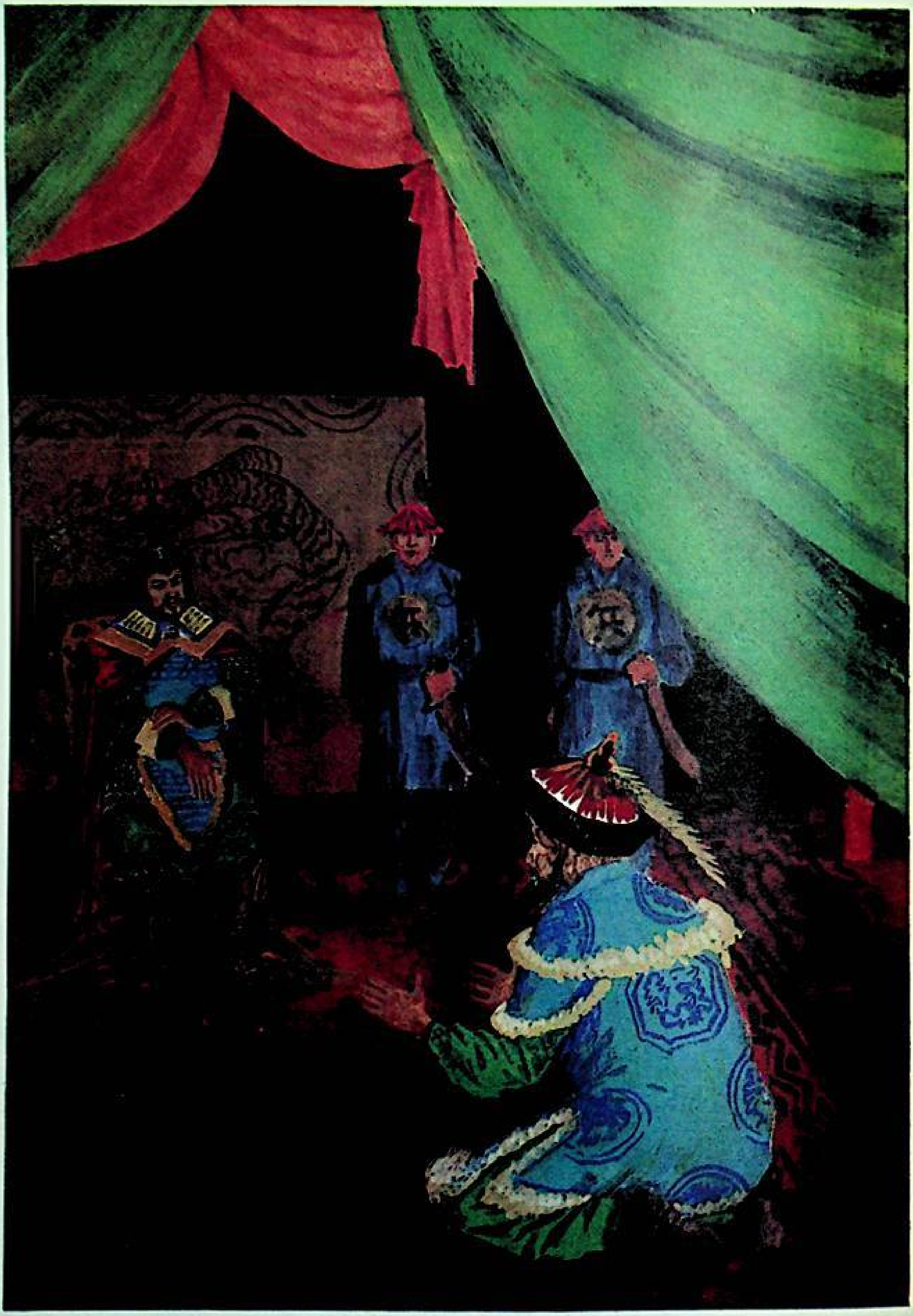

ىنىڭ قېتىدا ئەتىۋارلاپ ساقلاپ كەلگەن بىر پارچە قەغەز ئۈشتۈمتۈت يادىدىن كەچكەندە بولسا، ھالاكەت دېڭىزىدىن قۇتۇلۇپ، ھاياتلىق قىرغىقىغا چىقىپ قالغاندەكلا يايراپ كەتتى.

— كۆزۈڭلار بولسا مانا بۇنىڭغا ئوبدانىراق قاراپ بېقىڭلار، خوجا ئاكاڭلارغا ھۆرمەتسىزلىك قىلغىنىڭلارنىڭ جازاسىنى تارتىسىلەر تېخى،— دېدى، ئۇ ئۆزىنى سوراق قىلغىلى كىرگەن ھاكىمغا بۇ قەغەزنى كۆرسىتىپ.

شەھەر ھاكىمى تۇمشۇقىنى ئۆرۈپ ساقىلىنى ئويناپ تۇرغان نىياز ھېكىمبەگكە مەنسىتمىگەن نەزەر بىلەن قاراپ قويىدى ۋە قەغەزنى ئېلىپ بىرلا سىلكىۋېدى، موي قەلەم بىلەن رەتلىك قىلىپ يېزىلغان تىك قۇرلار كۆز ئالدىدا ئاشكارا بولدى.

خەتنىڭ باش قۇرلىرىنى ئوقۇۋېتىپ، ھاكىمنىڭ كۆزلىرى ئالاق-جالاق بولغىلى تۇردى، ئاغزىنىڭ شەكلى ئۆزگەردى. تاۋاقتا تاشلانغان تۇمۇر ساقىدەك پىلدىرلاۋاتقان كۆز قارىچۇقى ئاخىرقى ئۈچ ھەرپ ئۈستىدە توختىغاندا بولسا، نىياز ھېكىمبەگكە يىغلامسىرىغاندەك ئاھاڭدا:

— مەن ئۆلەي، مەن ئۆلەي، كۆزۈم تۇرۇپ چوڭامنىڭ يېقىنىنى تونۇمىغان گۇناھىم ئۈچۈن ئون مىڭ قېتىم ئۆلەي،— دېدى ئۇ ئۆزىنى ئەيىبلەپ.

بۇ ئالەم سەۋەبىنىڭ ئالىمى دېگەندەك، قۇۋ تۈلكە بىر سەۋەب قىلىپ تۇزاقتىن قۇتۇلدى، قۇتۇلدىلا ئەمەس، بەلكى تۇزاقنىمۇ بىللە ئېلىپ قاچتى. شۇ كۈنى كورلا ھاكىمى ھۇزۇرىدىكى مول زىياپەتتىن كېيىن، نىياز ھېكىمبەگ ياساۋۇل ۋە مال-دۇنيالىرىنى ئېلىپ، باشئەگىم جىلغىسىغا كىرىپ كەتتى. ئۇرۇشنىڭ ئىس-تۈتەكلىرى ۋە پۇرۇخ ھىدى تارقىلىپ كەتمىگەن بىرمۇنچە يۇرتنى ئارىلاپ ئۆتتى، ئىت قوغلىغان قەلەندەردەك ئالدىراشلىق بىلەن ئاقسۇ شەھىرىگە كېلىۋالدى-دە، بۇ يەردە قەشقەر تەرەپكە كېتىۋاتقان سۇلالە كاتتىلىرىنىڭ دىدارىنى كۆرۈشكە مۇۋەپپەق

بولدى.

سۇلالە كاتتىلىرى ئاقسۇغا كېلىپلا ئۆتەر يولىدىكى پۈتلىكاشاڭلارنى شەپقەتسىزلەرچە سۈپۈرۈپ تاشلاپ، كوچا-كويلارنى، يېزا-قىشلاقلارنى تېزلىك بىلەن ئۆزىگە قارام قىلدى، جاي-جايلاردا ئادەم تۇرغۇزۇپ، پۇقرا-ئاۋامنى تەرتىپكە چاقىردى. ئولجا-غەنىمەت بىلەن ئۆزۈق-تۈلۈكنى غەملىۋالغاندىن كېيىن، ياقۇپبەگنىڭ ئاقسۇ دەرياسى بويىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان كونا ئوردىسىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋەتتى ـ دە، ئالقىنى قىچىشىپ تۇرغان زەبەردەست چېرىكلىرىنى قەشقەر يولىغا ئاتلاندۇردى. ئۆزلىرى بولسا، غول قوشۇن قوزغالغۇچە چۆلدەرەپ خارابىلىككە ئايلىناي دەپ قالغان كونا خان ئامبال مەھكىمىسىگە كېلىپ جايلاشتى ـ دە، تاشلىنىپ قالغان خانىلاردىكى ئۆمۈچۈك تورلىرىنى، توپا ـ توزانلارنى تازىلاپ، ھەممىنى سۇلالە قائىدىسى بويىچە جابدۇپ، كونا رەسىم ئۈزىغا سالدى.

نىياز ھېكىمبەگ مەھكىمە دەرۋازىسىغا يېگىرمە قەدەم قالغان يەرگە كېلىپ بىرىنچى قاراۋۇلدىلا ئېتىدىن چۈشتى، ئېتىنىڭ چۇلۋۇرىنى شېرىپ شەيتانغا تاپشۇردى. دەرۋازا ئالدىغا كېلىپ، نوغۇچقا ئوخشاپ كېتىدىغان قىرما كالتەكنى قولىغا ئالدى ـ دە، ياغاچ ئاياقتا جايلاشتۇرۇلغان يوغان قىزىل دۇمباقنى كۈچ بىلەن ئۇرغىلى تۇردى.

دۇمباق تۆت ـ بەش قېتىم ئۇرۇلمايلا، قارا سىرلىق دەرۋازىدىن بېشىغا قوبىلىق تۇمۇر بۆك، ئۇچىسىغا زەنجىرلىك كالتە چاپان كىيگەن مەرتىۋىلىك بىر چېرىك قىلىچىنى پۇلاڭلاتقان پېتى چىقىپ كەلدى. دەرۋازىغا قاراپ كۆزى تېشىلگۈدەك بولغان نىياز ھېكىمبەگنىڭ نام ـ ئەملىنى سورىۋالغاندىن كېيىن يەنە كىرىپ كەتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي، مەنسەپدار سىياقىدىكى يەنە بىر كىشى چىقىپ ئۇنى كاتتىلارنىڭ ئىجازىتى بىلەن مۇبارەكلىدى.

— دۇڭ نىياز جانابلىرى كەلدى...— دەپ ۋارقىرىدى جاكارچى

مەنسەپدار خوراز چىللىغاندەك چىرقىراق ئاۋاز بىلەن.

نىياز ھېكىمبەگ چېكىسىدە مەرتىۋە بەلگىسى پارقىراپ تۇرغان قارا ئوتۇغاتنى قايتا بىر قېتىم توغرىلاپ كىيىپ، ئوشۇقىغىچە چۈشىدىغان ھاۋا رەڭ گۈللۈك دۇردۇن پەرىجىسىنىڭ ياقىسىنى تۈزەشتۈرۈۋالدى. تىترەپ تۇرغان لەۋلىرىنى بوش چىشلەپ قويۇپ سالماق قەدەملەر بىلەن دىۋان تەرەپكە ماڭدى، دەھلىزدە نەيزىلىرىنى، ئاپپالتىلىرىنى تىكلەپ، بىر - بىرىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ، قېتىپ تۇرغان ئىككى رەت ياساۋۇل ئارىسىدىن ئۆتتى. ئۇرۇش مەزگىلى بولغاچقىمۇ، ئادەتتىكى چىرىكلەردەك تۆمۈر بۆك، زەنجىرلىك چاپان كىيىپ، ياسداق كۆرسىدا سۆلەت بىلەن ئولتۇرغان چوڭ سەركەردىنى كۆرۈپلا، چىپپىدە توختىدى. قەددىنى رۇسلاپ، پەرىجىسىنىڭ كەڭ ۋە ئۇزۇن يەڭلىرىنى «پاق - پۇق» قىلىپ قېقىۋەتتى. چەبدەسلىك بىلەن ئېگىشىپ، پەرىجىسىنىڭ ئالدى پېشىنى ئىككى قوللاپ كۆتۈرۈپ قويدى ۋە قىزىل گىلەم ئۈستىگە دوككىدە تىزلاندى.

— مۇھتەرەم سەركەردە جانابلىرى، يەكەن شەھرىنىڭ ئون ئۈچ يىل بۇرۇنقى بەشىنچى جەرىكلىك ئىشىكئاغىسى، دىيانەتلىك چىرىكچى ئامبال دوڭ دارىنىڭ ئوغلى كەمىنە دوڭ نىياز ھەزرەتلىرىگە باش ئۇرىمەن، — دېدى ۋە ئۈچ قېتىم تەزىم بەجا كەلتۈردى.

چوڭ سەركەردە ئۇزۇن يىللىق ئۇرۇش ئوتلىرىدا تاۋلىنىپ، چىرايى سۇيىگە قانغان قورۇچتەك قارىداپ كەتكەن، كىرپىكسىز كۆزلىرىدىن قەتئىيەت ۋە ئىشەنچ تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان توختاملىق ئادەم ئىدى. يىگىنەدەك تىك ۋە شالاڭ ساقال باسقان قوۋۇزلىرى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن نېپىز لەۋلىرىدە، كۆز جىيەكلىرىدە ھەممىگە ئېتىبارسىز قارايدىغان، ھەممىنى مەنسىتمەيدىغان بىر خىل سوغۇق كۈلۈمسىرەش قېتىپ قالغانىدى.

ئۇ قوبۇل قائىدىلىرىنى ھەغداتىغا يەتكۈزگەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ سالىمىغا دەماللىققا ئىپادە بىلدۈرمىدى، پەقەت مىيىقىدىلا كۈلۈمسىرەپ قويدى. بېشىنى يەرگە تەگكۈدەك ئېگىپ، دۈمبىسىنى دۈمكۆمتۈرۈلگەن تەگىنىدەك چىقىرىپ تەزىم قىلىۋاتقان نىياز ھېكىمبەگكە ئاز ئۇچرايدىغان غەلىتە مەخلۇقنى تاماشا قىلغاندەك بىر پەس سەپسىلىپ چىققاندىن كېيىن:

— قەددىڭىزنى رۇسلاڭ،— دېدى ئادەتلىنىپ كەتكەن تەلەپپۇز بىلەن. نىياز ھېكىمبەگ بېشىنى كۆتۈرۈپ، چوڭ سەركەردىگە لاپ قىلىپ قارىۋالدى ۋە ئىككى قولىنى جۈپلەپ:

— سەركەردىگە كۆپ تەشەككۈر،— دەپلا يەنە يەڭلىرىنى قېقىۋېتىپ، يانغا ئۆتۈپ قول باغلاپ تۇردى.

چوڭ سەركەردە نېمىشقىدۇ كۈرسىدىن چۈشۈپ، دىۋاننى بىر ئايلىنىپ چىقتى. نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئۇنى بولدى دېگۈچە كۆزىتىپ چىقتى، ئاندىن ئۇنىڭغا ئىلتىپات كۆرسىتىپ:

— بەشىنچى جەرىكلىك ئىشىكئاغىسى دۇڭ نىياز، سۇلالىمىزگە كۆرسەتكەن بۈرۈنقى ساداقىتىڭىز ۋە يېڭى ھىممەتلىرىڭىز كەمىنە سەركەردىگە ئاياندۇر. قېنى سۆزلەڭ، ھۇزۇرىمىزغا يەنە قانداق يېڭىلىقلارنى ئەكەلدىڭىز؟— دېدى ۋە قايتىپ بېرىپ كۈرسىغا ئولتۇرۇۋالدى.

نىياز ھېكىمبەگ قورۇنغاندەك بولۇپ ئەتراپىقا قاراپ قويدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشەنگەن چوڭ سەركەردە تۇمشۇقى بىلەن ئىشارە قىلىپ، ئىككى ياساۋۇلدىن ئۆزگە ھەممە مەھرەم، مىرزا، قورۇقچىلارنى دىۋاندىن چىقىرىۋەتتى ۋە «قېنى سۆزلەڭ» دېگەندەك ئۇنىڭغا تىكىلدى. نىياز ھېكىمبەگ شۇ زامان زۇۋانغا كەلدى:

— ھەزرەتلىرى، ئۆزلىرى بىلەن ئالاقە ئورناتقاندىن بېرى سۇلالىمىزگە ساداقەت ۋە سەركەردەمگە ئىتائەت يولىنى تۇتتۇم. يىراق خوتەن دىيارىنى چېدەلخور پەرغانىلىقلاردىن خالاس قىلىپ، ئۆزلىرىگە خۇش خەۋەر يەتكۈزمەككە ئالدىرىدىم. مەلۇم بولغايكى، خوتەن پۇقرالىرىنىڭ

ئۇلۇغ سۇلالىمىزگە تاپشۇرۇشى زۆرۈر بولغان ئۇن ئىككى يىللىق باج- خىراجنى، كەمىنە قۇللىرى يىغىپ ساقلاپ قويغانىدىم. مانا شۇ باج - خىراجنىڭ ئازغىنە بىر بۆلىكى ھەزرەتلىرىنىڭ مۇبارەك نەزەرلىرىگە قاراش- لىق بولۇپ كارۋان سارىيىدا ساقلاقلىق تۇرۇپتۇ، — دېدى نىياز ھېكىمبەگ سەركەردىنىڭ ئالدىدا قايتا تىزلىنىپ.

— ھە، باج- خىراجنىڭ ئازغىنە بىر بۆلىكى دېدىڭىزمۇ، دۇڭ نىياز،

— ھاكىمبەگ ئاتقان بىرىنچى پاي ئوق دەل جايىغا تەگدى بولغاي، چوڭ سەركەردىنىڭ دىققىتى قوغالدى،— قالغىنى قەيەردە، ئۇ زادى قانچىلىك؟

— ھەزرەتلىرى، ئۇ باج- خىراج بىلەن بۇ يەتتە شەھەرگە يېتىپ كەلگەن جىمى سۇلالە چېرىكلىرىنى بىر - ئىككى يىل باققىلى بولىدۇ. لېكىنزە، بۇ باج- جىراجنىڭ كۆپى خوتەن شەھىرىدە قارار تاپقاندۇر، ئۇنىڭ مەخپىي جايى تەگىرىمدىن ئۆزگە، بىرلا قۇللىرىغا ئاشكاردۇر. ئەگەر قۇللىرىنىڭ بېشى ئامان، يولى راۋان بولسىلا،بۇ ھەددى - ھېسابسىز باج- خىراج پات پۇرسەتتە ھەزرەتلىرىگە نېسىپ بولغۇسىدۇر، شۇغىنىسى ...

نىياز ھېكىمبەگ سەركەردىنى يار لېۋىگە قىستىماقچى بولغاندەك تۇيۇقسىز توختىۋالدى، قانداقتۇر بىر گەپنى ئېغىزدىن چىقىرالمايۋاتقاندەك، يۆتىلىپ قويدى. ئورنىدىن دەس تۇرۇپ كەتكەن سەركەردە چەبدەسلىك بىلەن ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە:

— قانداق گېپىڭىز بولسا بىمالال دەۋېرىڭ،— دېدى توگلا قىلىپ. نىياز ھېكىمبەگ تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقۇش قارارىغا كېلىپ:

— مەرھۇم ئاتام دۇڭ دارىيىنىڭ ئورنىدا ياخشىلىق قىلىۋاتقان ھەز- رەتلىرىنىڭ ئالدىدا ھۆتۆت - پۆتۆت دېيىشكە نىمە ھەددىم؟ شۇغىنىسى، نى - نى خەتەرگە تەۋەككۇل قىلىپ، سۇلالىگە سادىق يۈرىكىمنىڭ چوڭقۇر يېرىدە ساقلاپ كەلگەن بۇ مال - دۇنيا ئارقىلىق قۇللىرىنىڭ پاك ئىخلا- سى ئايان بولار، ھەزرەتلىرى بۇ ئىخلاسىمنىڭ يۈزىنى قىلىپ خىزمەتلىرىگە سالار دېگەن ئۈمىدىم بار ئىدى،— دېدى، مەقسىتىنى چىرايلىق ئىبارىلەر

بىلەن بېزەپ.

— ھىم، شۇنداقمۇ؟...

چوڭ سەركەردە چىلگىدەك يوغان مۇشتلىرىنى بېلىكە تىرەپ، ئورۇق گەۋدىسىنى سەل كەينىگە تاشلاپ دىۋان ئىچىدە جۇۋاز كالىسىدەك چۆرگىلىگىلى تۇردى. تۇرۇپ توختاپ، تۈگىلۈكسىز تورۇسقا ئويۇلغان ئەجدىھا سۈرىتىگە تىكىلىپ خىيال سۈرۈۋالدى، قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، كۆزلىرىنى يۇمدى، ئۆزىگە ئۆزى پىچىرلىدى، بارماقلىرىنى بېسىپ نېمىلەرنىدۇ سانىدى، كىمنىدۇ چاقىرماقچى بولۇپ تۇمشۇقىنى ئۈچلىدىيۇ، قولىنى بىرلا سىلكىپ، بولدى قىلىۋەتتى.

«ئويلا سەركەردە، ئويلا، ئەڭ ياخشىسى تىلىكىمنى بەجا كەلتۈر، پەمىمچە سەن ئەقىلسىز ئادەم ئەمەس، مۇبادا ئەقىلسىز ئادەم بولۇپ قالساڭ، يا ئەقىلسىزلىق قىلساڭ ئۆزۈڭدىن ھەر ۋاقىت ھېزى بول، بولمىسا خالتا كوچىغا كىرىپ قالىسەن. مەن بولسام تار بولسىمۇ بىرەر يول تېپىۋالىمەندە، ئۆز مەنزىلىمگە قاراپ كېتىۋېرىمەن...»

— خەير، بوپتۇ، ئۆتكەن ئىشقا سالاۋات،— چوڭ سەركەردە نىياز ھېكىمبەگنىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ تاشلىدى ۋە دېدى،— يامانغا يانتاياق بولغان ھەرقانداق خاقان مەنسەپدارى ئاتا - بوۋىلار زامانىدىن تارتىپ ئۆلۈمگە مەھكۇم ئىدى. لېكىن بۇ دورمم سۇلالە ئۈچۈن جېنىنى ئايىمىغان كونا يۇرتدىشىم دۆڭ دارىنىنىڭ، ۋەكالىتەن يىغقان باج - خىراجىڭىزنىڭ، يېڭى تۆھپە - خىزمەتلىرىڭىزنىڭ يۈزى بىلەن بېشىڭىزنى ئامان، يولىڭىزنى راۋان قىلاي. «ئۆز قوۋمىگە ۋاپا قىلمىغان ئادەمدىن ئۆزگە قوۋمىگىمۇ ۋاپا كەلمەيدۇ» دېگەن گەپ بار ئىدى. بىراق بۇ گەپمۇ ھازىرچە ئۇنتۇلۇپ تۇرسۇن، ئىلاج بار ئۆز قوۋمىڭىزگىمۇ، ئۆزگە قوۋمىگىمۇ يامانلىق ئويلىماڭ، كونا خۇيىڭىز تەكرارلانمىسۇن، ئۆز بەرگەننىڭ تۇزلۇقىنى چاقماڭ، مۇبادا چاقماقچى بولسىڭىز...،— چوڭ سەركەردە نىياز ھېكىمبەككە ھەيۋە قىلغاندەك قىلىچىنىڭ سېپىنى تۇتۇپ قويدى.

— ئاھ شەپقەتچىم، ئاھ مۇرەببىم، ئاھ ئۆز ئاتام،— نىياز ھېكىمبەگ چوڭ سەركەردىنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ يىغلاپ تۇرۇپ دېدى، — ھەزرەتلىرىگە ۋاپاسىزلىق قىلسام تىنىم تارتماي ئۆلەي، تەگرىم مېنى جازالىسۇن، قارا يۈز بولۇپ كېتەي!...

نىياز ھېكىمبەگ كۆپ بەدەل تۆلىمەيلا مەقسىتىگە يەتتى. ئەمدى موللاجى تۇراپنى، قودالايىنى تاپشۇرۇپ بېرىشنىڭمۇ ھاجىتى قالمىدى: «قامچە زەربىسى، ئۆلۈم ۋەھىمىسى ئالدىدا زۇۋانغا كەلمەيدىغان كىم بار، ئۇلارنىڭ بىرەرسى زۇۋانغا كېلىپ قالسا ياكى ئۇلار قودالاي بىلەن ئەپلىشىپ قالسا پېغىرىمنى تاتىلمايدۇ، سەركەردىنى لەۋزىدىن يېنىۋالمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ، ياق، ئۇلارنى بېكقۇلىبەگنىڭ قولىدا ئۆلگەن ھېسابتا ئىنس - جىنغا تۇيدۇرمايلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتىشىم كېرەك» دېگەنلەرنى كۆڭلىگە پۈكتى ئۇ مەھكىمىدىن قايتىپ چىقىۋېتىپ.

غول قوشۇن چوڭ داغدۇغا بىلەن ئاقسۇدىن قوزغالدى. چوڭ سەركەردە ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى مەنسەپدارلارمۇ قوشۇن بىلەن بىللە يولغا چىقتى. غەم - غۇسسە ئالامەتلىرى يوقىلىپ، چىرايى ئالتىنچى ئاينىڭ ئاپتىپىدەك ئېچىلىپ كەتكەن نىياز ھېكىمبەگمۇ لەشكەر - ياساۋۇللىرىنى چېرىكچى بەگلەرگە ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، ئوخشاش مەرتىۋىدىكى مەنسەپدارلار بىلەن بىللە ماڭدى.

سۇلالە قوشۇنىنىڭ ئالدىنقى قىسمى مارالبېشى، يەكەن قورغانلىرىنى بىرقانچە پاي ئوق بىلەنلا ئېگىلەپ، مىلادى 1877- يىل 12- ئاينىڭ 16- كۈنى پەيزاۋات بازىرىغا كېلىپ ئورۇنلاشتى. خوتەندىن قايتىپ كېلىپ، يېڭىشەھەر قورغىنىدىكى ئىستانەتتىن چىققان كونا چېرىكلەر بىلەن بىر قەپەس تۇتۇشۇپ چىققان بېكقۇلىبەگ ئالدىراج دادخاھنى كىچىكرەك بىر قوشۇن بىلەن پەيزاۋاتقا ئەۋەتتى. ئەمما، روھى چۈشۈپ، جان قايغۇسىدا قالغان بۇ كىچىككىنە قوشۇننىڭ خىللانغان چىنغاۋۇل چېرىكلەر بىلەن تۇتۇشقىدەك ھالى قالمىغانىدى. شۇ سەۋەبلىك، ئۇلار تۈنجى جەڭدىلا

تۇمشۇقىغا يەپ ئاللا تووۋا قىچارغان پېتى قەشقەرگە قېچىپ كەلدى. سۇلالە چېرىكلىرىنىڭ ئاسمانۇ زېمىننى سىيرىپ سۈپۈرۈپ كىلىۋاتقانلىق خەۋىرى قەشقەر شەھىرىدە چوڭ داۋالغۇش پەيدا قىلدى. قولىدىن ئۇچقان ئامەت قۇشىنى قايتۇرۇپ بولمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن بېكقۇلىبەگ قولىغا چىققانلىكى مال - دۇنيانى قويماي يىغىشتۇرۇپ، تىرەكداۋان ئارقىلىق پەرغانىگە قېچىپ كەتتى. بېكقۇلىبەگنىڭ سېپىدىن چۈشۈپ قالغان شەھەر ئەتراپى لەشكەرلىرى ۋە چۆچۈپ كەتكەن بىرمۇنچە پۇقرا چاقماق دەرياسى يولى بىلەن نارىن تەرەپكە ئۆزىنى ئاتتى. بېكقۇلىبەگكە ئەگىشىپ پەرغانىگە قاراپ سەلدەك ئاققان مىڭلىغان پۇقرانىڭ كۆپ قىسمى بېپايان پامىر ئېگىزلىكىدە قېلىن قار ئاستىدا قېلىپ، بالا - چاقىلىرى بىلەن بىللە ىرىلىپ كەتتى. مالىبېشى ۋە پەيزاۋات تەرەپتىن تەڭلا سۈرۈلۈپ كەلگەن ىككى يول سۇلالە چېرىكلىرى شۇ كۈنى كەچقۇرۇن قەشقەر دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەلدى.

نىياز ھېكىمبەگ سۇلالە چېرىكلىرى ئارىسىغا قېتىلىشى بىلەنلا ئۆمۈر چاقى ئۇن ئۈچ يىل كەينىگە يانغاندەك تېتىكلىشىپ كەتتى. بولۇپمۇ چوڭ سەركەردىنىڭ سايىسىدە يۈرگەن يىگىرمە نەچچە كۈندە ئادەتتىن تاشقىرى بىر مۆجىزە يۈز بېرىپ، تار پېشانىسىدىكى ئۈچ تال قورۇقنىڭ بىرى يوقىلىپ كەتتى. ساقال - بۇرۇتى ئارىسىدىكى ئاق تۈكلەر ئاپتاپ كۆرگەن قىراۋدەك غايىب بولدى. مۈكچىيىپ، دوڭغاق سۆگەتكە ئوخشاپ قالغان قامىتى بىردىنلا رۇسلىنىپ، بويىغا بىر غېرىچ بوي قېتىلدى. يىلان قاسىرىقىدەك يىرىكلىشىپ كەتكەن تېرىسى بوۋاقنىڭ مەگزىدەك سۈزۈلدى. ئاپئاق ھور نان لوبۇبى كەبىردەك مەنپەئەت قىلدى. چىرايىغا قان يۈگۈرۈپ، قوۋۇزلىرىغا گۆش تولدى. يۈندىدەك ساغىرىپ كەتكەن كۆز قارىچۇقى يېڭىباشتىن چاقنىدى. چاپاق ئورنىغا كىرپىك ئۈنۈپ چىقتى. تىلى يۇمشاپ، مەشۇقتەك ئەۋرىشىم بولۇپ قالدى...

ئاجايىپ ساز ھالەتكە كۆچكەن روھىي ھالەت ۋە تومۇر - تومۇرلىرى-

دا ئۇرغۇپ تۇرغان كۈچ ـ قۇۋۋەت نىياز ھېكىمبەگنى زادىلا ئارام ئالدۇرمى- دى، سۇلالە ئۈچۈن ئارامدىن ۋاز كېچەلەيدىغان بۇنداق پىداكارلىق چوڭ سەركەردىنىڭ قولىقىغىچە يېتىپ باردى. ئاخىرى ئۇ سەپەر قىلىشقا ئىجازەت ئالدى. ئىجازەت بويىچە چېرىكچى ئامبال دۇڭ فۇشياڭ قوماندى- سىدىكى مىڭچە چېرىكنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ،ئۇلارنى خوتەن شەھىرىگە باشلاپ كىردى.

— قارىڭلار، ئاۋۇ نىياز ھېكىمبەگ ئەمەسمۇ؟ ئۇ ساقال ـ بۇرۇتىنى قىردۇرۇپ سۇلالىچە ئۈستىباش كىيىپ، سۇلالە مەنسەپدارلىرىنىڭ دەل ئۆزى بولىدىكەن. دە! — دېيىشتى، يول بويىدا تۇرغان گەپدان خوتەنلىكلەر ھەيران بولۇشۇپ.

— ئانىسى ئۇنى پۇقرانىڭ شىللىسىگە تۇغقان ئوخشايدۇ، ياقۇپبەگ زامانىدىمۇ گەجگىمىزدە شۇ، سۇلالە چېرىكلىرى كەلسە دولىمىز ئاپتاپ كۆرەر، دەپ خۇشال بولۇۋېدۇق، ئۇ يەنە گەجگىمىزگە مىنگۈدەك، —دېيىشتى، بەزىلەر ئۈمىدسىزلىنىپ. يۇرتكى چوڭراق بەزى كىشىلەر: «قاراپ تۇرۇڭلار، كۆنلەرنىڭ بىرىدە بۇ يەتتە شەھەرگە ئېيىقلار پادىشاھ بولسا ئۇ جۇۋىسىنى تەتۈر كىيىپ ،مەن ئەسلىدىلا ئېيىق ئىدىم، دەپ چىقىدۇ تېخى، — دەپ ئۇچىيى ئۆزۈلگۈدەك كۈلۈشتى.

خوتەنلىكلەر ئۇنى نىمدەپ تىللىسۇن ۋە نېمە دەپ قارغىسۇن، نىياز ھېكىمبەگ خۇددى گاس ئادەمدەك، ئاڭلىماسقا سالدى. ئات ئۈستىدە مەزمۇت ئولتۇرۇپ دۇڭ فۇشياڭنى ئوردا ئالدىغا باشلاپ باردى ـ دە، ئوردا ئاچقۇسىنى پەتنۇس بىلەن تۇتۇپ بەرگەندىن كېيىن، ئۇنى ئوردا كەينىدىكى باغقا ئەكىردى.

— ئون ئىككى يىللىق باج ـ خىراجنىڭ ھەممىسى ئاشۇ يەردە، — دېدى ئۇ ئىرغىزىن شامالدا تەۋرىنىۋاتقان يالىڭاچ دەرەخلەرنى كۆرسى- تىپ.

دۇڭ فۇشياڭ ئۇنى ئۆزىنى ئەخمەق قىلىۋاتىدۇ دەپ ئويلاپ قالدىمۇ،

نىياز ھېكىمبەگكە زەردە بىلەن دېدى:

— كەمىنىلىرى داڭگالنى ئالتۇن دەپدىغانلاردىن ئەمەس، بىزنى تولا كولدۇرلاتماي باج - خىراجنى تاپشۇرسىلا بولارمىكىن؟

— ھا... ھا... ھا،— نىياز ھېكىمبەگ ئىختىيارسىز كۈلۈپ تاشلىدى. چىرايى تاتىرىپ كېتىۋاتقان دۈك قۇشياڭغا:

— جانابىي چېرىكچى ئامبال، نېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىرىنى بىلىپ تۇرۇۋاتىمەن، ئاۋۇ دەرەخلەرنىڭ ئاستىنى كولىساقلا ھەممە ئىش ئاشكارا بولىدۇ،— دېدى.

— كولاڭلار!

شېرىپ شەيتان ئەكەلگەن بىرقانچە كەتمەن چېرىكلەرگە تارقىتىپ بېرىلدى. تېخى بۇ يىل يازدىلا خېلى مول مېۋە بەرگەن ئۈرۈك، ئالما، پىستە، بادام دەرەخلىرى بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى يىقىلدى. كولاپ چىقىرىۋېتىلگەن يىلتىزلار ئاستىدىن تارتىۋېلىنغان ئونلاپ ئىدىشنىڭ ئاغزى ئېچىلىشى بىلەنلا دۈك قۇشياڭنىڭمۇ، نىياز ھېكىمبەگنىڭمۇ يۈرەكلىرى ئويناپ كەتتى. دۆۋە-دۆۋە تەڭگە- تىللا، ساپسېرىق زىنچە ئالتۇن، قاشتېشى، ھېقىق مارجان، ياقۇت جاۋاھىراتلار يولتۇزدەك جۇلالىنىپ باغ ئىچىنى ئاجايىپ بىر تۇسكە كىرگۈزۈۋەتتى.

قىرىق توققۇزىنچى باب

قارا ھىجران

— زامانلارنىڭ زامانىسىدا، مەلۇم چەت سەھرادا مەنسەپكە ئامراق بىر يۈزبېشى بولغانىكەن. كۆنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ نېمە سەۋەبتىنكىن، يۈزبېشىلىقتىن چۈشۈپ كېتىپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي قىش كېتىپ، باھار كېلىپتۇ،

تۈرلۈك - تۈمەن جانىۋارلار ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپتۇ. دەل شۇ كۈنلەردە كىشىلەر ھېلىقى يۈز بېشىنى ھەر كۈنى ئۆيى كەينىدىكى كونا تاملىقتا كۆرىدىغان بولۇپ قاپتۇ. بىر كۈن، ئىككى كۈن ئۆتۈپتۇ، ھەپتە، ئايمۇ ئۆتۈپتۇ. ئۇ كۈن چىققاندىن تاكى كۈن پاتقانغا قەدەر ئاشۇ تام تۈۋىدە زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ، كىچىككىنە بىر تۆشۈككە قارايدىكەن. تۆشۈككە قاراپ ھاياجانلىنىپ ئۆزى بىلەن ئۆزى گەپلىشىدىكەن، بەزىدە تېلىققۇدەك كۈلۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىدىكەن. ئەتراپتىكىلەر ھەيران بولۇپ قارىسا، ئۇ بىر تۆشۈكتىن كىرىپ چىقىۋاتقان ھاشار چۈمۈلىلەرگە بارمىقىنى چېنەپ: «سەن چىق، سەن كىر، سەن چىق» دەپ بۇيرۇق بېرىۋاتقۇدەك، بەزىلەر ئۇنى ئېلىشىپ قالغان ئوخشايدۇ، دەپ پېشىنى قېقىپلا كېتىپ قاپتۇ. ئاق - قارىنى پەرق ئېتەلەيدىغان ئىككى - ئۈچ كىشى بولسا «ئالدىرىماڭلار، ئاۋۋال ئۇنىڭدىن بىر گەپ ئېلىپ باقمايمىزمۇ؟» دېيىشىپ:

— يۈزبېشى، بۇ ئۇششاق جانىۋارلار يا ئىنسان تىلىنى ئۇقمىسا، يا «تۇر» دېگەنگە تۇرۇپ، «چىق» دېگەنگە چىقمىسا، ئۇلارغا «ئۇنى قىل» ، «بۇنى قىل» دەپ بىھۇدە ئاۋارە بولغانلىرى نېمىسى؟ — دەپ سوراپتى- كەن، يۈزبېشى ھەيران بولغان ھالدا:

— بۇنچىلىك ئاددىي ئىشنى چۈشەنمىگىنىڭلارغا قارىغاندا ئەقلىسىز ئىكەنسىلەر، — دەپتۇ ۋە ئۆزىچە چۈشەندۈرۈپتۇ، — سىلەرمۇ تاماكا، ناسىۋال دېگەندەك نەرسىلەرگە خۇمار بولۇپ قالسىلەرغۇ، مەنسەپ تۇتقان ئادەممۇ مەنسەپكە خۇمار بولۇپ قالىدۇ. بىلسىلەر، مەندە ئەمدى مەنسەپ يوق، سىلەرگە ئۇنى قىل، بۇنى قىل دېسەم ئاڭلامسىلەر؟ ياق، ئاڭلىمايسى- لەر، چۈمۈلىلەر گېپىمنى ئۇقامدۇ- ئۇقمامدۇ، دېگىنىمگە بويسۇنامدۇ - بويسۇنمامدۇ، بۇ ماڭا بەرىبىر. لېكىن مەن مۇشۇنداق قىلىپ خۇمارىمنى باسمىسام، ئۆلۈۋالماقتىن ئۆزگە ئامالىم يوق!

ئەسلى ھېكايىمىزگە كەلسەك، دۈك فۇشياڭ ئوتتۇز تۆگىلىك دۇنيانى

ئېلىپ نىياز ھېكىمبەگنىڭ مۇرىسىگە ئىككىنى شاپىلاقلاپ قويۇپلا قەشقەر تامان يۈرۈپ كەتتى. كېتىپ قالسىلا بولاتتىغۇ، ئۇ چوڭ سەركەردە بىلەن مەسلىھەتلىشىۋالغان بولسا كېرەك، ئۆزىگە ئەگىشىپ كەلگەن بەشىنچى جەرىكلىك ئاۋاق مەنسەپدارنى ئىش باشقۇرغۇچى ئامبال قىلىپ، ھېلىقى ئەتىۋارلىق تەختتە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ كېتىپ قالدى. نىياز ھېكىمبەگ «ھەي، بۇ پاراكەندە يۇرتنىڭ ھاكىمبەگلىكى ھە قاچان يەنە ماڭا قالىدىغان بولدى، ھەتتەگەي، بۇنداق بولارنى بىلگەن بولسام ...» دەپ خاپا بولۇپ يۈرگەن كۈنلەردە قەشقەردىن ئەۋەتىلگەن ئالتە چېرىك ئوردىغا كىرىپ كەلدى. ئۇلار يارلىق بويىچە رەھمەتلىك ئەلىشىر ھاكىمبەگنىڭ يىراق سەھرادا ئون نەچچە يىل سۇقۇنۇپ يۈرگەن قانداش ئىنىسىنى تېپىپ كېلىپ ھاكىمبەگلىك مەنسىپىگە قويدى. زىنھار خىيالىدىن كەچمە-گەن بۇ ئىش تەمەننانىڭ ئەڭ ئېگىز چوققىسىدا مەيدىسىنى كېرىپ، كېرىلىپ يۈرگەن نىياز ھېكىمبەگنى بىر زەربە بىلەنلا تېگى يوق ھاڭغا غۇلىتىۋەتتى. ئۇ يۈرىكىگە شەمشەر ئۇرۇلغاندەك ئازابلاندى، رەشك ئوتىدا ئۆرتەندى. نەشە چەككەن دىۋانىسىگەندەك پىرقىراپ تۇرغان بېشى سەل-پەل ئارام تاپقان چاغلىرىدا ئۇ «ھېلىمۇ شۈكرى، خۇدا بىر بالادىن ساقلاپتۇ، تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى ۋاقتىدا جايلىۋېتىپ ئەجەب ئوبدان ئىش قىلغانىكەنمەن، بولمىسا، ئۇ ھاكىمبەگ بولۇپ كۆرگىلىكىمنى كۆرسىتەتتى-كەن» دەپ ئۆزىنى ئاۋۇندۇردى. لېكىن بۇ ئاۋۇندۇرۇش روھىي دۇنياسىدا پەيدا بولغان چېكى يوق بوشلۇقنى زادىلا تولدۇرالمىدى. ئېچىشقان يەرگە تۇز قويغاندەك، يېڭى ئامبال بىلەن يېڭى ھاكىمبەگ دەل ئەكسىچە ئىش تۇتتى. ئۇنىڭغا باش ئۇرىدىغانلار ئەمدى ئۇنىڭ كۆزىچىلا ئۇلارغا كۈچۈك-لانغىلى تۇردى. دۆڭ قۇشىياڭدىن تىلەۋالغان ئون نەچچە نەپەر مۇھاپىزەت-چى چېرىكتىن باشقا ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلايدىغان، ھۆكمىگە ھە دەيدىغان بىرەر چۈمۈلىمۇ قالمىدى.

دۇرۇس، ئۇنىڭ كۆزلىرى قاراڭغۇلۇققا ئۆگىنىپ كەتكەن بولسىمۇ،

لېكىن ئۇ كۆك ئاسماننى، يورۇق دۇنيانى خالاپ تۇراتتى. دۇردۇن پەرىجەدە سقىلغان تېنى كەك ئالەمنى سېغىناتتى. تۆت تېمىدىن مۇز تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان، پايانسىز قارلىق دالادىكى يېگانە كەپىدەك كۆڭۈلسىزلىككە تولغان بۇ تار دۇنيادىن چىقىپ ئەل ئارىسىنى، تونۇش رەستىلەرنى ئارىلىغۇسى كېلەتتى. ھەشىمەتلىك تەختىراۋىنى، مىنىدىغان سەر خىل ئارغىمىقى، يول ئېچىپ بارىدىغان سادىق ھۇدەيچىلىرى بولمىسىمۇ، توپىلىق يوللارغا يالىڭاياغ دەسسىگۈسى كېلەتتى. بېلىگىچە توپىغا كۆمۈلۈپ كەتسىمۇ، قار- يامغۇردا قالسىمۇ رازى ئىدى.

بىراق، سېخىي تەبىئەتنىڭ بۇ تەرىقە مول مۆجىزاتلىرىدىن قانغۇچە بەھرىمەن بولۇش ئاللا ئاددىي ئاۋامغا بەخشەندە قىلغان ئالاھىدە ئىمتىياز بولغاچقىمۇ، بۇنداق لەززەت، بۇنداق ئىمتىياز مۇناپىق، قاراكۆڭۈل ئىنسانغا مەڭگۈ نېسىپ بولمايتتى. زەرەرلىك بۇسلارغا تولغان قوبۇلخانىنىڭ بۇ ئىمتىيازغا ئېلىپ بارىدىغان ئىشىكى ھەر دائىم ئوچۇق بولسىمۇ، لېكىن يۈرەك - باغرى جان قايغۇسىدا دەز كەتكەن نىياز ھېكىمبەگ بۇ ئىشىكتىن بىر قەدەممۇ نېرى سىلجىيالمايتتى. سىلجىدىمۇ، دوقمۇش - دوقمۇشتا دەككە يەيتتى، قىساسكار خوتەنلىكلەرنىڭ نەپرەت ئوقىغا نىشان بولاتتى. قىسقىسى، بىر بېشى دوزاخ دەرۋازىسىغا تۇتىشىدىغان بۇ يولدىن ئۇ راستىنلا ھەزەر ئەيلەتتى.

نىياز ھېكىمبەگ ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم ئۆزىنى تىنغىدەك تەنها، يېتىمدەك مىسكىن ھېس قىلدى. تېنىنى جۇغۇلدىتىپ، چاتىرىقى ئارىسىدىن ئۆتۈپ كەتكەن ئەدەبسىز چاشقانمۇ ئۇنىڭ كۆزىگە ئىسسىق كۆرۈندى. قىش شامىلىنىڭ ۋىژىلدىشىغىمۇ ئۇ ھەۋەس بىلەن قۇلاق سالدى...

ئۇ خىيال دالاسىدا تېنەپ ھارغاندا، قاچاندۇر بىر چاغلاردا لالە بىبى دەيدىغان چىرايلىق خوتۇنى، ئۆز پۇشتىدىن تامىغان ئوغلى بولغانلىقىنى بىردىنلا يادىغا ئېلىپ قالدى. لېكىن ئامال قانچە، ئۆزى تالا - تۈزگە چىقالمىدى. ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ قورۇ - جايىنى، ئۇردا ئەتراپىنى يىگىنە

ئىزدىگەندەك ئىزدەتكەن بولسىمۇ، لالە بىبىنى ھېچ يەردىن تاپالمىدى. چېرىكلەر: «زىنداندىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىنغان لەشكەرلەر قاتارىدا بېكقۇلبەگنىڭ ھىمايىسى بىلەن نەلەرگىدۇ كېتىپ قاپتۇ» دېگەن كۆڭۈلسىز خەۋەرنى ئېلىپ قايتىشتى.

ئۇ نىمە قىلارىنى بىلمەي قوبۇلخانىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا كېلىپ زوڭزىيىپ ئولتۇردى. ھەرە كىرىۋالغاندەك غوڭۇلداۋاتقان بېشىنى تىزلىرى ئارىسىغا قىستى، قانچىلىك ئولتۇردىكىن، بىر چاغدا خىرەلەشكەن تەقدىر ئاسمىنىغا سەپسىلىۋىدى، ئۇ يەردە،— قارا بۇلۇتلار كەينىدە سۈبھىدىكى چولپاندەك جىلمىيىپ تۇرغان ئۈمىد يۇلتۇزىنى كۆرگەندەك بولدى. ئۇ يۇلتۇز بىر سىلكىنىپلا دۈگىلەك قۇياشقا ئايلىنىپ، ئۇنىڭغا مەنىلىك ئىشارەت قىلدى، تەسەۋۋۇر چاقى شۇ ھامانلا تەتۈرسىگە ئايلاندى...

«ياق، تەقدىر مېنى ئۆگەيلىمەيدۇ، چوڭ سەركەردىمۇ مېنى مۇنداقلا تاشلىۋەتمەيدۇ. ئېھتىمال ئۇ دۆۋىلىسە تاغ بولغۇدەك تۆھپىلىرىم ئالدىدا ئالقانچىلىك بۇ يۇرتنىڭ ھاكىمبېگلىك مەنسىپىنى ماڭا مۇناسىپ كۆرمىگەندۇ. ھەق راست، چوڭ باشقا كىچىك بۆك ئەمەس، چوڭ دوپپا لازىمدە! كىم بىلىدۇ، يەتتە شەھەرگە ئۆزى خان ئامبال بولۇپ، مېنى ھاكىمبەگلىك تەختىگە ئولتۇرغۇزار، بەلكى بۇنداق يارلىق خاقانىنىڭ مۆھۈرى بېسىلىپ ئاستانىدىن يېتىپ كېلەر، بەلكى مەپىلىك ياساۋۇللار بۇ يارلىقنى ئېلىپ ئۈرۈمچى يا ئاقسۇدا كېلىۋاتىدىغاندۇ. راست، ئۇلۇغ ئاستانە بىلەن قەشقەرنىڭ ئارىلىقى قوغۇنلۇق يولى ئەمەس - دە، ئاخىر!»

نىياز ھېكىمبەگ ئويلاۋېتىپ پىسىڭگىدە كۈلدى ۋە بېشىنى يېنىك چايقىدى. چوڭ سەركەردىدىن ئورۇنسىز خاپا بولۇپ، ئۆز - ئۆزىنى قىيناپ يۈرگىنىگە خىجالەت بولغاندەك تامغا قارىۋالدى.

نىياز ھېكىمبەگ غايىپنى بىلىدىغان موللىتاپىقاقمۇ ياكى تاسادىپىي تۇغرا كېلىپ قالدىمۇ، تەقەززا بولۇپ كۈتكەن ئاشۇ يارلىق ھېلىقىدەك ئويلاردا بولغان كۈنىنىڭ ئەتىسىلا يېتىپ كەلدى. ئوخشىمايدىغىنى، بۇ

يارلىق چوڭ خاقاننىڭ ئەمەس، بەلكى قەشقەر خان ئامبىلىنىڭ بولۇپ چىقتى. ئادەملىرىلا ئەمەس، بەلكى تاش ــ تۇپراقلىرىمۇ كۆزىگە سىغمايدىــ غان يەكەن شەھىرىگە ئالتىنچى جەرىكىلىكى ھاكىمبەگ قىلىپ تەيىنلەنگەــ نى جاكارلانغاندا، ئۇ خوتەن مەسلىھەتچى ئامبىلىنىڭ ئاغزىغا قاراپ، سىبھىرلەنگەندەكلا قېتىپ قالدى.

بەرگەنگە قانائەت قىلىش ئەخلاق جۈملىسىدىن دېيىلسە، ئۇ ھالدا ئەڭ نامرات كىشىلەر ئەڭ ئەخلاقلىق ئادەملەردىن بولۇپ چىقىدۇ. پەقەت بېرىلمىگىنىنى ئۈچۈنلا ئۇلار شۈكرى ـ قانائەت قىلىشقا، ئەخلاقلىق بولۇشقا مەجبۇردۇر. ئەگەر نامراتنىڭ خالىغىنى بېرىلىدىكەن ياكى خالىغىنىدىن ئارتۇقراق بېرىلىدىكەن، ئۇ نامرات تەھقىقكى باي ئادەمگە، شۈكرىــ قانائەتنى بىلمەيدىغان بەتئەخلاق ئادەمگە ئايلىنىدۇ. تەمە تىزگىنىنى تارتــ ماي، بەرگەنگە يەنە بەر دەپ قول ئۇزىتىدىكەن، ئۇ چاغدا ئۇ تويمىغۇر ئادەمگە، نەپسانىيەتچى ئادەمگە ئۆزگىرىدۇ، نەپسانىيەتچى ئادەم قارا نىيەت كېلىدۇ، قارا نىيەتنىڭ كۆڭلى مەڭگۈ ئارام تاپمايدۇ.

خان يارلىقى گويا بىر ئەپسۇنگە ئايلاندى. كارامىتى چەكسىز بۇ ئەپسۇن بىرلا ئاۋاز بىلەن ساداقەت تونىغا ئورىنىۋالغان نىياز ھېكىمبەگنى ئەسلى ھالىتىگە ياندۇردى. تۈلكە يەنە تۈلكىگە ئايلاندى. ساختا چۈمپەردە، ساختا قىياپەت دېگەنلەر سۇ يۈزىدىكى كۆپۈكتەك غايىب بولغان تەمە ئەخلەتلىرى بىلەن قوشۇلۇپ، بىر سۈپكۈچ بىلەنلا سۈپۈرۈپ تاشلاندى. ئالۋۇن گۈلىستانىدىكى گۈللەر قۇرۇپ، گۈل ئورنىدا تىكەن ئۈندى.

«ئەي ۋاپاسىز تەلۋە سەركەردە، سېنى سەركەردە دېدىممۇ، ياق، سەركەردە دېگەن تىلىمغا كۆيدۈرگە چىقسۇن. سەن سەركەردە ئەمەس، بەلكى بىر ئازازۇل، مەن شەيتاننىڭ كەينىگە كىرىپ سېنى ئاتا دېدىم، دېگىنىڭنى بەردىم. بىھەد مال ـ دۇنيانى ئالدىڭدا قويۇپ، تەقدىرىمگە ئامەت تىلىدىم. قارام قۇلۇڭدەك ئالدىڭغا چۈشۈپ، لەۋۋا چېرىكلىرىڭنى خوتەنگىچە باشلاپ كەلدىم. ئەمدىچۇ، لەۋزىڭدە تۇرغىنىڭ، بەرگەن مەنــ

سىپىك شۇمۇ؟ ئۆتكەن شاھىنشاھلار زامانىدا بېشىنى تىك تۇتۇپ، ئۆزىنى ئەر چاغلاپ يۈرگەن نىياز ھېكىمبەگ ئەمدىلىكتە ئاتتىن چۈشۈپ ئېشەككە مىنەمدىمەن؟ تەييارغا ھەييار بولغان ئاشۇ تىرىكتاپ ئامبالغا قارام بولامدىمەن؟ ئالدىرىما، خۇدانىڭ كۆنى تېخى ئۇزۇن» ، — نىياز ھېكىمبەگ شۇنداق ئويلىدى، بىراق ئويلىغىنى پەقەت ئىچىدىلا قالدى. تېشىدا بولسا باشقا بىر قىياپەتنى نامايان قىلدى. چىراي ئالامەتلىرىنى تېزلا ئۆزگەرتىپ ئامبالنىڭ ئايىغىغا پالاقىدە يىقىلدى - دە، بېشىنى يانتۇ ئېگىپ دېدى:

— خان ئامبال ئالىيلىرىنىڭ شەپقەت - شاپائىتىگە مىڭلارچە تەشەككۇر. كەمىنە ھاكىمبەگ ئەقلى كوتا، ئىشتا ناقابىل ئادەم بولسامۇ، ئۇ ھەزرەتلىرى مېنى يەنە يەكەندەك كاتتا يەرنىڭ ھاكىمبەگلىكىگە مۇناسىپ كۆرۈپتۇ. پېشانەمنى ئوچۇق قىلىپ، ئابرويۇمنى تاغدەك ئۆستۈرۈپتۇ. ئۇلۇغ خاقان نامى بىلەن قەسەمكى، سولالىمىز نىجاتكارىمدۇر، خان ئامبال ئالىيلىرى ئۆز ئاتامدۇر، — نىياز ھېكىمبەگ ئۇستىلىق بىلەن يارلىق يۆتۈلگەن سېرىق قەغەزنى ئىككى قوللاپ تاپشۇرۇۋېلىپ كۆزلىرىگە سۈرتتى ۋە ھاياجان بىلەن ۋارقىرىدى، — ياشىسۇن خاقان، ياشىسۇن خان ئامبال، تۈمەنمىڭ يىللار ياشاپ كەتسۇن! ...

خوتەن ئىش بېجىرگۈچى ئامبىلى نىياز ھېكىمبەگنىڭ سۆزلىرىدىن تەسىرلەندى بولغاي، ئۇنى ئۆز قولى بىلەن يۆلەپ، ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ قويدى:

— يارايدۇ، بىزنىڭ دۆلەت دارىبىن يارايدۇ، — دېدى ئۇ باشمالتىقىنى چىقىرىپ، نىياز ھېكىمبەگنى ماختاپ.

ئىچكىرىدىن ئەمدىلا كەلگەچكىمۇ، ئىش بېجىرگۈچى ئامبال تۈز ۋە ساددا ئادەمدەك قىلاتتى. ئۇ ئۆز تىلىنى راۋان سۆزلىيەلەيدىغان بۇ تەرىقە سادىق ۋە ئىتائەتمەن مۇسۇلماننى تېخى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتاتتى. ئەپسۇسكى، ئۇ بۇ ساداقەت ئىگىسىنىڭ بىر قەۋەت ياش پەردىسى بىلەن توسۇلغان كۆز گۆھىرىدە باشقىمۇ بىر ئۇچقۇننىڭ چاقناۋاتقىنىنى كۆرۈشكە

ئاجىز ئىدى. ھاياجانلىق، ھارارەتلىك ئىبارىلەر ئېيتىلىپ چىققان كۆكرەك قەپىسىدە ئىككىنچى بىر يۈرەكنىڭ تېپىرلاۋاتقىنىنى تېخىمۇ ھېس قىلالمايتتى. دۇربۇندەك روشەن كۆزلەرنىمۇ باغلىيالايدىغان، يىغلاپ تۇرۇپ كۈلۈشكە، كۈلۈپ تۇرۇپ يىغلاشقا ئادەتلىنىپ كەتكەن بۇ چىرايىنى ھەرگىز باشقىچە تەسەۋۋۇر قىلالمايتتى.

نىياز ھېكىمبەگ مۇراسىم ئەھلىنىڭ ئەڭ كەينىدە دىۋاندىن ئايرىلدى. ئۇ چىقىپ كېتىۋېتىپ، ئۆمرىنىڭ ئەڭ سۈرگۈن، ئەڭ ناتىنچ بىر بۆلىكى بىلەن باغلىنىدىغان، ئەمدىلىكتە چۈشىگىمۇ كىرىپ چىقمىغان ئىسكەتسىز بىر ئادەمنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ كەتكەن بۇ يۈزسىز دىۋانغا ھەسەت كۆزى بىلەن قارىۋالدى. كۆردىكى، ئىرماش - چىرماش نەقىشلەر بىلەن تولغان تام - تورۇس، شەپقەتسىز قاراۋۇلدەك قەد كۆتۈرگەن تۈۋرۈكلەر ناتونۇش ئادەمنى يەكلىگەندەك، ئۇنى سىرتقا ئىتتەرمەكتە ئىدى. تەختىنىڭ ئىككى بېشىدىكى ئون نەچچە يىل بېشىنى سىلاپ كەلگەن ئىككى ئەجدىھا بالىسىمۇ بىردىنلا زەھەرلىك يىلانغا ئايلىنىۋالغاندەك قىلاتتى. ئاغزىدىن ئوغا تېمىپ تۇرغان بۇ بىۋاپا يىلانلار چىشلىرىنى چىقىرىپ، ئۇزۇن تىللىرىنى بار كۈچى بىلەن سوزۇپ، بوسۇغا ئۈستىگىچە ئۈزىتىۋاتاتتى. بىگىزدەك ئۇچلۇق تىرناقلىرى بىلەن ئۇنىڭ يۈزىگە چاڭگال سالماقچى بولاتتى. ھەتتا، دىۋان بوسۇغىسىغىمۇ جان كىرىپ، ئۇنى يىقىتماقنى قەستلەيتتى. قىسقىسى، تېخى تۈنۈگۈنلا ئۆزىنى ئۆز قوينىدا ئەركىلەتكەن، بۈگۈندەك ھۆركىرەتكەن پۈتكۈل ئوردا، بۇ دىۋان ئۇنى ئىشىك ئالدىدىن ھەيدىمەكتە ئىدى...

شۇ كۈنى ئاخشىمى — يەكەن سەپىرىنىڭ ھارپا كېچىسى نىياز ھېكىمبەگ ئۇيقۇ بىلەن بەل تۇتۇشۇپ قالدى، ھارغىن ئەسەبلىرىنى ئىختىيارىيغا قويۇۋېتىپ كۆزلىرىنى مەھكەم يۇمدى، ئۇگدىسىغىمۇ، يېنىچىمۇ يېتىپ باقتى، كاللىسىغا ئىجازەتسىزلا كىرىپ كېلىدىغان بىغەرەز ئويلارنى قوغلاپ، ھېچنېمىنى ئويلىماسلىققا تىرىشتىيۇ، كۆزىگە زادى ئۇيقۇ كىرمى-

دى. تۈن تەڭگە ئۇلاشتىمكىن ياكى تاڭغا يېقىنلاشتىمكىن، ئۇ ئۈستىنى خۇددى تۈگمەن تېشىدەك بېسىپ تۇرغان قىلىن ئەتلەس يوتقاننى غەزەپ بىلەن ئىرغىتىپ تاشلىدى ـ دە، كالتە جۇۋىسىنى يېپىنچاقلاپ، تەكىيىگە يۆلەنگىنىچە ئۆرە ئولتۇردى.

ئۇ كۆرپە ئۈستىدە ئىككى تىزىنى مەھكەم قۇچاقلاپ ئولتۇرۇپ بىلىپ ـ بىلمەي بېشىنى كۆتۈردى ۋە قوبۇلخانىنىڭ تۈڭلۈكىگە قاراپ سالدى. تۈنۈگۈن كۈن ئولتۇرغاندىن بېرى خامان سورىغاندەك ئۇچقۇنداشقا باشلىغان تۈنجى قار ئەمدى ئۈلگىيىپ قالغان بولسا كېرەك، تۈڭلۈك رامكىسىغا چاپلانغان نېپىز ئۈجمە قەغىزىنىڭ تۆۋەنكى يېرىمى تۇتۇق ئىدى. تۈڭلۈك سىرتىدىكى يورۇقلۇق غۇۋا يورۇپ تۇرغان ئويىنچى بىلەن ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيتتى. ئاسمان رەڭگىنى ئايان قىلىپ تۇرغان ئۈستۈنكى يېرىمى بولسا، سۈت قەغەزدەك ئاقىرىپ تۇراتتى.

نىياز ھېكىمبەگ يېرىمى تۇتۇق، يېرىمى يورۇق تۇرغان تۈڭلۈككە قارىغانسېرى كۆزى ياشاڭغۇرىغىلى، تورلاشقىلى تۇردى، كۆزلىرىنى نەچچە قېتىم چىمچىقلاتتى، ئاغرىنغۇدەك ئۇۋۇلاپ باقتى. بىراق، كۆزىنى بىئارام قىلغان ئاشۇ تۈڭلۈكتە نېمىلەردۇ جىمىرلىغىلى تۇردى.

— ھا... ھا... ھا...

تويۇقسىز كۆتۈرۈلگەن كۈلكە ساداسى بىلەن تەڭ نىياز ھېكىمبەگنىڭ يۈرىكى ئاغزىغا قاپلاشتى. ئۇ ئالاق ـ جالاق بولۇپ ئەتراپىغا قارىدى، تامدىن ئۆزگە ھېچنېمىنى كۆرەلمىدى. نەزىرىنى يەنە تۈڭلۈككە ئاغدۇردى. ھېلىقى يەردە — تۈڭلۈك قەغىزىدە ئەتىياز كۈنلىرى يەر بېغىرلاپ يۈرىدىغان تۇماندەك سېھىرلىك بىر تۈتەك پەيدا بولدى ـ دە، بۇ تۈتەك ئاستا ـ ئاستا چايقىلىپ، بىر يەرگە يىغىلدى، يىغىلىۋېرىپ، سوزۇنچاق يۈزلۈك، كۆتمەك قاشلىق، ئۆچكە ساقاللىق بىر ئادەم قىياپىتىگە كىردى. نىياز ھېكىمبەگ كۆڭۈل خاتىرىسىدە پات ـ پات پەيدا بولۇپ تۇرىدىغان بۇ سىمانى قىينالمايلا تونۇۋالدى ۋەقورقۇمسىراپ كۆزلىرىنى يۇمدى.

كۆزلىرىنى مەھكەم يۇمدى - يۇ، بۇ تونۇش ئەمما يىرگىنچلىك سىما نىياز ھېكىمبەگنىڭ شالاڭ كىرپىكلىرى ئارىسىدىن سىغدىلىپ كىرىپ، قاپاقلىرى ئىچىگە يىپىلدى، پۈرمە خالتىنىڭ ئاغزىدەك قورۇق باسقان ئاغزىنى يوغان ئېچىپ تىلىققۇدەك كولۇۋالدى ۋە بىردىنلا جىددىي قىياپەت-كە كىرىپ:

— ئوغلۇم دۇڭ نىياز، سېنى يەكەندە يوقىتىپ قويغانىدىم، ئەمدى خوتەندىن تېپىۋالدىم، ئازاب دېڭىزى چەكسىزدۇر، بۇ دېڭىزنىڭ چېتىگە يېتىمەن دەپ دەرد تارتقۇچە، داداڭنىڭ يېنىغا قايتىپ كەل، — دەپ مۇراجىئەت قىلدى ۋە بىر قىسما كولۇمسىرىدى. نىياز ھېكىمبەگ تۇۋلىۋەت-تى:

— مېنى ئوغلۇم دېگۈچى ئى ئەرۋاھ، توختاپ تۇر، مېنى ئوغلۇم دەيسەنۇ، يەنە نېمىدەپ ئاخىرەتكە چىللايسەن؟

— ئى ئوغلۇم، گۇناھ مەندە، مەن ساڭا ئادەم بالىسىغا ئىشەنمە دەپ تەلىم بېرىۋېدىم، سەن دېگىنىمدەك قىلدىڭ، ئۆمۈرۋايەت ھېچكىمگە ئىشەنمىدىڭ، ئۆزۈڭدىن ئۆزگە ھەممە ئادەمدىن گۇمانلاندىڭ. مانا ئەمدى ئاتىلىق مۇھەببىتىمدىنمۇ گۇمانلىنىپ تۇرۇپسەن، ئىشەنگىنىڭكى، مەن ئاتىلىق مۇھەببىتىمنىڭ كۈچى بىلەنلا سېنى يېنىمغا چاقىرىۋاتىمەن.

— ئۇنداق بولسا توغرىسىنى ئېيت، سەن يەكەندىمۇ يا خوتەندىمۇ؟

— مەن يەكەنگىمۇ، خوتەنگىمۇ ئورتاق بولغان باقىي ئالەمدە.

— باقىي ئالەمنىڭ قەيىرىدە، سېنى نەدىن ئىزدەيمەن؟

— راست گەپنى قىلاي، ئوغلۇم، جايىم ۋاپا ئەھلىگە خاس جەننەت-تىندۇر، كۈنلىرىم راھەت-پاراغەتتىدۇر...

نىياز ھېكىمبەگ «راھەت - پاراغەت» دېگەن گەپنى ئاڭلاپلا، جەن-نەتكە قىزىقىپ قالدى ۋە يامىنى كەلسە ئۆزىنىڭ ئەتىۋارىنى قىلمىغان بۇ دۇنيادىن قولىنى يۇيۇۋېتىپ جەننەتكە بارماقچىمۇ بولدى. ئۇ تونۇش سىماغا قورقماي سوئال قويدى:

— قېشىڭغا بېرىپ قالسام جەننەت دېگەن يەرنىڭ دەرۋازىسىنى قاقسام بولامدۇ؟

— ياق... ياق، جەننەتنىڭ دەرۋازىسىنى قېقىپ ئاۋارە بولما،ئوغلۇم، — دېدى تونۇش سىما كەسكىن تۇردە بېشىنى چايقاپ،— شەپقەتلىك بۇتساتۇۋا پەقەت ۋاپا يولىدا شېھىت بولغان بەندىسىنىلا جەننەتكە كىرگۈزىدۇ، سەن بولساڭ، سۆزسىزكى دوزاخقا بۇيرۇلسەن، ئوغلۇم!

— نېمدەپ سېنى جەننەتكە، مېنى دوزاخقا بۇيرۇشىدۇ؟

— ......

نىياز ھېكىمبەگ دوزاخنى يەكەندىنمۇ، ھەتتا يەتتە شەھەردىنمۇ چوڭراق بىر يۇرت بولسا كېرەك، دەپ قىياس قىلدى ۋە ئۇ يەرگە خان ئامبال بولۇپ ھەممىنى ھەيران قالدۇرسام، دېگەن يەرگە كېلىپ يەنە سورىدى:

— دوزاختا ئەمەل - مەنسەپ بارمۇ؟

— يوق.

— راھەت - پاراغەت بارمۇ ئەمسە؟

— دېگەنلىرىڭنىڭ ھېچقايسىسى يوق، ئوغلۇم، پەقەت ئوت بىلەن ئازابلا بار!

— ئۇنداقتا مېنى نېمدەپ مەنسەپمۇ، راھەت - پاراغەتمۇ بولمىغان قارغىش تەگكۈر بىر يەرگە چىللايسەن، بۇ مېنى قەستلىگىنىڭ ئەمەسمۇ؟

— ئى ئوغلۇم، مەن يەنىلا سىنىڭ غېمىڭنى يەۋاتىمەن، «ئوتنىڭ تېشىدا كۆيگۈچە، ئىچىدە كۆيگەن ياخشى» دېگەن گەپ بار. پانىي ئالەمدە ئىنتەك خار بولۇپ، ئازاب ئوتىدا ئۆرتەنگىچە، باقىي ئالەمدىكى دوزاخ ئوتىدا كۆيگىنىڭ ياخشى ئەمەسمۇ؟...

- بارمايمەن... ھەرگىز بارمايمەن... سۆرسەڭمۇ بارمايمەن!...

نىياز ھېكىمبەگ كۆزىنى ئاچتى. پۈتى چۈشەلگەن ئۆچكىدەك تېپچەكلەپ، گېلى يىرتىلغۇدەك سۈرەن سالدى. قوللىرىنى نېمىنىدۇ ئىنتەر-

گەندەك ھەرىكەتلەندۈردى. ساغرىسىنى دەزماللىدەك يەرگە سۈركەپ كەينىگە داجىدى، داجىۋىتىپ يەنە ئاشۇ سېھىرلىك تۈگمىلۈككە ئىختىيارسىز قاراپ سالدى.

قېلىن قار ئۈچقۇنلىرى تۈگمىلۈك رامكىسىنى پۈتۈنلەي كۆمۈپ بولغانمۇ، ئۇ يەردە يورۇقلۇقتىن قىلچە ئەسەر قالمىغانىدى. تۈگمىلۈكتىكى قاراڭغۇلۇق قوبۇلخانا ئىچىدىكى قاراڭغۇلۇققا تۇتىشىپ تۇراتتى. دۈم كۆمتۈرۈلگەن غارنىڭ ئاغزىدەك تۇم قاراڭغۇلۇقتا ھېلىقى تونۇش سىما ئەمەس، بەلكى ساناق يەتمەيدىغان نۇرغۇن كۆزلەر پىلدىرلاپ تۇراتتى. غەلىتە يېرى، بۇ كۆزلەرنىڭ بەزىسىدىن قان ئاقاتتى، بەزىسىدىن ياش تامچىيتتى.

مۇردىنىڭ ياكى ھۇقۇشنىڭ كۆزىگە ئوخشايدىغان بۇ كۆزلەرنىڭ يەنە قايسى ئىچىگە كىرىۋېلىشىدىن ھەزەر ئەيلىدىمۇ، نىياز ھېكىمبەگ ئەمدى كۆزىنى يۇمۇۋېلىشتىن يالتىيىپ قالدى. يۇمۇۋالمەن دېمۇ يۇماللمىدى. تىترىكىنى تەسلىكتە بېسىپ، زاراڭگاھلىقتىكى شەيتان ئوتىدەك پارقىراپ تۇرغان بىر جۈپ كۆزگىلا سىنچىلاپ قارىدى. ئۇ سورىدى:

— سەن كىم بولىسەن، نېمىشقا تۈگمىلۈكۈمدىن مارىلايسەن؟

ئۇ كۆز چوغدان ئۈستىدىن چاچرىغان ئۇچقۇن كەبى چاقناپ زۇۋانغا كەلدى:

— تونۇمايۋاتامسەن، مەن ھېلىقى كېپەك دەرۋىش بولىمەن، سەن مېنى تۆھمەت ئوقى بىلەن ئۆلتۈردۈڭ، مەن سەندىن ھەققىنىڭ قولى بىلەن قىساس ئالاي دەپ پايلاپ يۈرىيمەن!

— دەريا بويىدا ئۆلگەنىدىڭغۇ، سەن ئادەممۇ يا ئاشۇ ئۆلگەن دەرۋىشنىڭ ئەرۋاھىمۇ؟

— ئادەم دېسەڭ ئادەم، ئەرۋاھ دېسەڭ ئەرۋاھمەن، نېمىلا بولاي، ئىشقىلىپ سەن ئۆلگۈچە مەن ئۆلمەيمەن!...

ئۇزايىغا ئوت ياققۇدەك يېلىنجاۋاتقان كۆزلەرگە قاراۋېرىپ كۆزى

قاماشقان نىياز ھېكىمبەگ كۆزىنى يەنە بىر قېتىم يۇمۇۋالدى. ئۆچەشكەندەك، كۆزىنى قانچە يۇمغانسېرى يەنە شۇنچىلىك كۆزلەر ئۇنىڭ ئېچىشىپ تۇرغان قاپىقى ئىچىگە كىرىۋالدى-دە، تۇن ئاسمىنىدىكى يۇلتۇزلاردەك پارقىراشقا باشلىدى.

ئۇ لەنەت ئوقلىرى يېغىۋاتقان ئاشۇ كۆزلەر ئارىسىدىن تەپ تارتماس قاۋۇل قازانىنىڭ، كۆندۈرۈلمىگەن بۇقىدەك چاپچىۋاتقان ھەمدەم قارماقنىڭ، زەنجىرلەنگەن ئاياغلىرىنى تەسلىكتە يۆتكەپ كېتىۋاتقان ئايىمۇھەممەتنىڭ، تاش بوران ئاستىدا زارلاۋاتقان گۇلئايىمنىڭ، ئۆلۈم ئالدىدا قاقاقلاپ كۈلۈۋاتقان كەرىمقۇلنىڭ كۆزلىرىنى كۆرۈپ قالدى. بۇ كۆزلەردىن چېچىلغان ئوت ئۇنىڭ پۈتكۈل جىسمىغا تۇتاشتى. بېشى پىرقىراپ، ئۇلى كولانغان كونا تامدەك پالاقىدە يىقىلىپ چۈشتى.

نىياز ھېكىمبەگ يىقىلدى. يىقىلىپ يېنى يەرگە تېگە-تەگمەيلا قوبۇلخانا ئىچى يەر تەۋرىگەندەك چايقالغىلى تۇردى. مېھرابلىق تەكچىلەرگە تىزىپ قويۇلغان چىنە-چەينەكلەر، پەگاھدىكى ئاپتۇۋا، چىلاپچىلار قوبۇلخانا بىلەن تەڭ سىلكىنىپ كەتتى. تۆرتامغا ئېسىلغان غىلاپلىق قىلىچمۇ نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىغا خۇددى ئاسماندىن چۈشكەن جازا تايىقىدەك «تاراقىدە» قىلىپ چۈشۈپ كەتتى.

بۇنىڭسىزمۇ مەگدەپ، تېگىرقاپ تۇرغان نىياز ھېكىمبەگ قىيامەت قايىم بولغاندەك ۋەسۋەسىگە چۈشتى. ئورنىدىن تۇرۇۋالماقچى بولۇۋېدى، تەگپۈڭلۈكىنى يوقاتقان ئاياغلىرى دەماللىققا كارغا كەلمىدى. چېكىسى چىڭقىلىپ، سېزىمى قالايمىقانلىشىپ كەتكەچكىمۇ، ئۆرە بولغان يېرىدە بىر ھازا سەنتۈرۈلگەندىن كېيىنلا ئاندىن ئۆزىنى ئاز-تولا ئوڭشىۋالالىدى-دە، قارىغۇدەك سىيلاشتۇرۇپ يۈرۈپ پەگاھ تۈۋرىكىنى تۇتۇۋالدى. بىراق، يىقىلغان يېرىدىن ئايىغى ئۈزۈلگەن ھامان بايىقى تەۋرىنىش، سىلكىنىشلەرنىڭ غايىپتىن پەرمان كەلگەندەكلا توختاپ قېلىشى نىياز ھېكىمبەگنى يەنە بىر قېتىم ھاڭ-تاڭ قالدۇردى. ئۇ بۇ تاسادىپىيلىقنى جىنىغا ئېبكەك

سېلىۋاتقان ھېلىقى ئەرۋاھلاردىن كۆرۈپ، بىر تۆگىلۆككە، بىر يەرگە قاراپ باقتى.

ئۇ ھېچ نىمىنى كۆرەلمىدى، باياتىنقى تونۇش سىما ۋە ناتونۇش كۆزلەر ئەمدى قارامەخمەلدەك قېنىق قاراڭغۇلۇقتا سىڭىپ كەتكەنىدى. شۇ ئەسنادا كىمدۇ بىرى ئۈنىگغا:«قۇدۇق ئاغزىغا قارا» دېگەندەك قىلدىمۇ ياكى قوچۇلۇپ ئۇماچ بولۇپ كەتكەن مېگىسىدە ئاشۇنداق بىر سەزگۈ پەيدا بولدىمۇ، نىياز ھېكىمبەگ باياتىن يىقىلغان يېرىگە سىنچىلاپ قاردى. ئۇ يەردە داش قازاننىڭ ئاغزىچىلىك يەرگە يېيىلغان، قۇملۇق يۈزىدىكى سەراپتەك جىمىرلاپ تۇرىدىغان ئادەم شەكىللىك غۇۋا بىر شولىنى كۆرگەندە يۈرىكى بىردىنلا ئېغىپ قالدى، سوغۇق تۇۋرۈككە يىلىمدەك چاپلاشتى. تېنىدىن سوغۇرۇلۇپ چىقىپ يوشۇرۇن بىر سېھرىي كۈچنىڭ تىزگىنلىشىگە ئۆتۈپ كەتكەن روھى، ھېلىقى خىرە شولا بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى.

— سەن كىمسەن؟— سورىدى، نىياز ھېكىمبەگنىڭ روھى.

— تولا خۇپسەنلىك قىلما، كىملىكىم ساڭا بەش قولدەك ئايان!

— جاۋاب بەردى ھېلىقى شولا بىرلا سىلكىنىپ، شولا بىلەن روھنىڭ سۆھبىتى شۇ يوسۇندا داۋاملىشىۋەردى:

— سەن ھېلىقى...

— دۇرۇس، مەن ھېلىقى يەتتە گەز يەر تەكتىگە كۆمۈلگەن ئادەم بولىمەن، سەن ماڭا قەست قىلدىڭ، لېكىن مەن يەر تەكتىدە يېتىپ ھەممە گۇناھىڭنى كۆرۈپ تۇردۇم.

ھە، بىلدىم، قوبۇلخانامنى لەرزىگە سالغان سەن ئىكەنسەن - دە!

— مەن ئەمەس، مېنىڭ دوستۇم يەر!

— قېنى ئېيت، يەر نېمىشقا بۇنداق قىلىدۇ؟

— بىلىپ قوي، يەر دېگەن شۇنچىلىك نازۇك ۋە نومۇسچانكى، ئۇ مۇناپىقنىڭ تېنىنى، ئاسىينىڭ ئايىغىنى كۆتۈرمەيدۇ. قارا كۆ-

گۈل ئادەمنىڭ چاك - تۇزانلىرى بىلەن پاك يۈزىنى بۇلغىۋېلىشتىن پەرھىز قىلىدۇ. سەن كەبى مۇناپىقلار يەر يۈزىدە بىر كۈن مەۋجۇت بولىدىكەن- سەن، يەر بىر كۈن غەزەپلىنىدۇ، بىر كۈن لەرزىگە كېلىدۇ. مۇناپىق يوق بولمىغۇچە بىر كۈنمۇ، بىر مىنۇتمۇ تىنچلانمايدۇ...

— مەن كېتىمەن. تاڭ ئاتقان هامان يەكەنگە كېتىمەن. سېنىڭ بۇ يېرىڭگە زىنهار دەسسىمەيمەن.

— خـوتەن يېرى يەكەن يېرى بىلەن تومۇرداش، يەر سېنى يەكلەيدۇ. نەگىلا بارما، ھەتتا قەبرىلىكمۇ ئورۇن بەرمەيدۇ. ياخشىسى سەن ئېپلاس تېنىڭنى يەرگە ئەمەس، ھارامنى يەپ ياشاشقا ئۆگـىنىپ كەتـكەن قاغا - قۇزغۇنلارغا بېرىۋەت! ...

ئۇردا تەۋەسىدىمىكىن ياكى ئۇردا سىپىلىغا تۇتاش پۇقرا ئۆيلىرىدى- مىكىن، يېقىنلا بىر يەردە خوراز چىللىدى. ئۆزىنى تولىمۇ يىراق يەردە، ھەتتا يۇلتۇزلارنىڭمۇ ئۇ چېتىدە لەيلەپ يۈرگەندەك ھېس قىلىۋاتقان نىياز ھېكىمبەگ خوراز ئاۋازى بىلەن تەگىلا ھاياتلىق ئالىمىگە قايتىپ كەلدى. بېشىنى بىرلا سىلكىپ، ھوشىنى ئىلكىگە ئالدى. چاك باسقان، بەئەينى تۇمانلىق دېڭىزدىكى يەلكەندەك غۇۋالاشقان كۆگۈل دەپتىرىنى ۋاراقلاپ، چۈش بىلەن رېئاللىق ئارىسىدا ئۆتۈپ كەتكەن مۇدھىش بىر كېچىنىڭ ئاجايىپ ئىزلىرىنى ئاختۇرۇشقا باشلىدى. ئۇ تېز - تېز ئۆرۈلگەن ۋاراقلار- دىن ھېلىقى سۆرۈن تەلەتلەرنى، تونۇش ۋە ناتونۇش كۆزلەرنى، يەر بېغىرلاپ جىمىرلاۋاتقان سېھىرلىك شولىنى كۆرگەندەك بولدى- دە، قارا بېسىپ قالغىنىغا شەكسىز ئىشەندى.

نىياز ھېكىمبەگ تۇۋرۇكنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ مورا بېشىدىكى جىنچە- راغنى كۆرۈپ قالدى. ئاخىرقى بىر تامچە يېغىنى خورىتىپ بولۇپ، پىلىكى نەچچە ئاچماق چېچەكلەپ كەتكەن جىنچىراغ ھېلىقى يىرگىنچلىك كۆزلەرنى ئۇنىڭ يادىغا سېلىپ قويدى. بۇ چىراغ ۋە بۇ كۆزلەر ئەمدى زۇلمەت بىلەن توشۇپ تۇرغان قوبۇلخانىنى يورۇتۇشقا ئاجىزلىق قىلىۋاتات-

تى. ئۇنىڭ ئۆلۈۋاتقان ئادەمنىڭ كۆزىدەك گاھ يورۇپ، گاھ خىرەلىشۋاتـ
قان ياللۇنى پەقەت ئۆز ئەتراپىدىلا پىلىلدايتتى.
سەگەكلەشكەن نىياز ھېكىمبەگ بىر قاراپلا بۇ چىراغنى ئۆز تەقدىرىـ
گە ئوخشىتىپ قالدى. ئادەم بىلەن چىراغنى بىر- بىرىگە چىتىۋالغان
كۆشەندە ئەرۋاھلارنىڭ، ئۆلگەن كۆزلەرنىڭ ئۆزى بىلەن ئۆچەكىشىپ،
ھەپىلىشىپ قىلىشىنمۇ ئاشۇ چىراغدىن كۆردى.
«ئەي تەنسىز ئەرۋاھلار، جىن - شاياتۇنلار، سىلەر بۇ چىراغنى ماڭا
ئوخشاتتىڭلارمۇ؟ ئۇنداقتا سىلەر خاتا قىلدىڭلار، قاراپ تۇرۇڭلاركى، بۇ
چىراغ مەڭگۈ ئۆچمەيدۇ، تېخىمۇ جۇلالىنىپ كۆزۈڭلارنى ئالچەكمەن
قىلىۋېتىدۇ. سىلەر قارغىغان نىياز ھېكىمبەگمۇ ئويلىغىنىڭلاردەك دەل مۇشۇ
چىراغقا ئوخشايدۇ. ئۇ قايتا نۇرلىنىپ ۋە سىلەرنى ھەيران قالدۇرىدۇ،
ئىشەنمەمسىلەر، مانا كۆرۈڭلار... »
نىياز ھېكىمبەگ پەگاھ تۆپىسىدىكى ئويۇقتىن بىر قاپاق ياغ ئەكىلىپ
چويۇن چىراغنى لىققىدە تولدۇرۇۋەتتى. دېگەندەك، ئۆچۈۋاتقان پىلىككە
قايتا جان كىردى. ياللۇنى باشمالتاقتەك چوڭىيىپ،نىياز ھېكىمبەگنىڭ
چىرايىنى ۋە پۈتكۈل قوبۇلخانىنى يورۇتۇشقا باشلىدى.
— كۆردۈڭلارمۇ، مانا مۇنداق بولىدۇ...
بىراق بۇ چىراغ قانچە يورۇق ياللۇنلىمىسۇن، قانچىلىك يىراقنى
يورۇتمىسۇن ۋە قانچىلىك تەمەننا بەخش ئەتمىسۇن، تام - تورۇسلاردا،
بۇلۇڭ - پۇچقاقلاردا مارىشىپ يۈرگەن ھېلىقى قىساسكار چىرايلارنى، ئوتـ
لۇق كۆزلەرنى زادىلا قوغلىۋېتەلمىدى. كۆز گۆھىرىگە كاندەك چاپلىشىـ
ۋالغان بۇ كۆشەندىلەر ئۇنىڭ ئىغىز - بۇرنىدىن، تاپىنىدىن كىرىپ،
پۈتۈن سەزگۈ نېرۋىلىرىغا ئورۇنلىشىۋالدى. بۇ قايتماس كۆشەندىلىرىدىن
قۇتۇلالمايدىغىنىغا كۆزى يەتكەن نىياز ھېكىمبەگ ئاخىرى ئۆچ ئالغۇچى
روھ ۋە ئەرۋاھلارغا تولغان بۇ شەپقەتسىز يۇرتنى تەرك ئېتىش قارارىغا

كەلدى ـ دە، ئادىتى بويىچە تاڭ يورۇماستىلا يولغا چىقىپ كەتتى.

شۇ كۈنى ناماز زۆرۈرىيىتى ياكى تۇرمۇش ھەلەكچىلىكى بىلەن تاڭ يورۇشىغىلا تالاغا چىققان خوتەن ئەركەكلىرى ئاپئاق قارلىق كوچىدا يىگىرمە نەچچە ئات ـ قېچىرنىڭ تۇياق ئىزىنى تاسادىپەن كۆرۈپ قىلىشتى ۋە بۇلارنىڭ نېمىدىن دېرەك بېرىدىغىنىنى بىلىپ بېقىش ئۈچۈن تا قاراقاش دەرۋازىسىغىچە ئىز قوغلاپ بېرىشتى.

ئەللىكىنچى باب

مۇناپىقنىڭ چۇشى

يەكەن — قەشقەر خان ئالۋىڭىنىڭ تاغدەك ئېغىر يۈكىنى زىممىسىدە كۆتۈرۈپ كەلگەن بۇ بىتەلەي شەھەر مۇھەممەت يۈنۇسجان دادخاھنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىدە داۋاسىز بىتاپتەك ھالسىزلانغانىدى. باشقىسىنى قويۇپ تۇرغاندىمۇ، خۇدانىڭ قۇتلۇق كۈنى قەشقەر تەرەپكە توشۇلىدىغان نەچچە يۈز، ھەتتا نەچچە مىڭ ئۇلاغلىق ئاش ـ ئوزۇق بىچارە دېھقانلارنىڭ قېنىنى قۇرۇتۇپ، يىلىكىنى شوراپ تۇراتتى. يەكەن شەھىرىگە چۈشۈرۈلگەن خىراجەت بېجى، تاناب بېجى، ئوت ـ سامان پۇلى، تەرى قارا، كەپسەن ۋە زاكات[1]دېيىدىغان تۈگىمەس باج ـ خىراج توغرىدىن ـ توغرا ئاشلىق

[1] ھەممىسى ئۆز ۋاقتىدىكى باج ـ سېلىقلار. خىراجەت بېجى — ئومۇمىي ھوسۇلنىڭ ئوندىن بىرى ئېلىنىدىغان باج. تاناپ بېجى — دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق بېجى بولۇپ، ھەر تاناپ يەر ئۈچۈن يىگىرمە تەڭگە ئېلىنىدۇ. ئوت ـ سامان پۇلى— ئوت ـ سامان ئۈچۈن ئېلىنىدىغان باج. تەرى قارا — مىراس بېجى. ئۆلگەنلەرنىڭ بىساتىنى باھاغا سۇندۇرۇپ ئىككى يېرىم پىرسەنتتىن بەش پىرسەنتكىچە ئېلىنىدىغان باج. كەپسەن ـ ئاشلىقتىن ئېلىنىدىغان باج. باجگىرلارغا سەرپ قىلىنىدۇ. زاكات — دىنىي ئۆلۈش ئالغان تۆلەتمە.

ھېسابىغا سۈندۈرۈلاتتى - دە، دېھقان قولىدىن بىراقلا تارتىۋېلىنىپ، قەشقەر لەشكەرلىرىنىڭ جەڭ ئاتلىرىغا يەم قىلىناتتى.

قوتاز قۇيرۇقى ئېسىلغان دەستەك[1] كۆتۈرگەن دورغا - توقسابالار، بەگ، سەركارلار ئۆيمۇ ئۆي قاتراپ يۈرەتتى. ھېسابى يوق باج - خىراج ۋە چېكى يوق نامراتلىققا چىدىمىغان غېرىب - غۇرۋالار ئەل - يۇرتنى تاشلاپ، يىراق دەشتى - باياۋانلاردىن ماكان تۇتۇشقانىدى. پەرۋىشسىز سەھرا، ئادەمسىز مەھەللىلەر، قۇم باسقان باغلار قەدەمدە بىر ئۇچراپ تۇراتتى.

مىلادى 1877 - يىلى كەچ كۈز ئايلىرىنىڭ بىر كۈنى، مۇھەممەت يۈنۈسجان دادخاھ قاياقلارغىدۇ غايىپ بولدى. چىرايىدىن كۈلكە يېغىپ تۇرىدىغان بۇ قاتتىق قول ھاكىمبەگدىن زېرىككەن پۇقرالار «ئەمدىغۇ ئوبدانراق كۈن كۆرەرمىز» دېيىشىپ، ئاغزىنى تاتلىق قىلىشتى. ھاكىمبەگ كەتتى، لېكىن ئۇنىڭ، پەرمانلىرى ئۆز پېتىچە قېلىۋەردى.

شۇ كۈنلەردە ئاقسۇدىن سېرىقبۇيىغا، ئۇ يەردىن يەكەنگە قېچىپ كەلگەن بىر كىشى «خاقانى چىن چېرىكلىرى كېلىۋېتىپتۇ» دېگەن بىر خەۋەرنى ئەكېلىۋىدى، دىلى سۇنۇق ئادەملەر ئۈمىد قۇياشى تۇغقاندەك، زامانىنى ئوڭشايدىغان ئادالەت ئەلچىلىرى كېلىۋاتقاندەك خۇش بولۇشۇپ، ياغ پۇرىتىشتى. مارالبېشى تەرەپكە قاراۋېرىپ كۆزلىرى تېشىلگۈدەك بولدى. چېرىكلەرنىڭ ئاياغلىرىغا پاياندا قىلىپ سالغىلى كىگىز، گىلەملىرىنىمۇ تەقلەپ قويۇشتى. دەرۋەقە بۇ خەۋەر يېيىلىپ ئۇزاق ئۆتمەي، كۈتكەن چېرىكلەرمۇ يېتىپ كەلدى. دۇڭ فۇشياڭ ۋە ئۇنىڭ مىڭچە چېرىكى يەكەن بازىرىغا كېلىپ، تۇتىدىغىنىنى تۇتۇپ، سولايدىغىنىنى سولاپ، كەم -

① دەستەك — شۇ چاغلاردا مەلۇم ئادەم توقسابا ياكى دورغا دېگەن ئەمەلگە ئېرىشسىلا ئۇنىۋان بەلگىسى بولغان قوتاز قۇيرۇقى ئېسىلغان ئۇزۇن دەستەكنى كۆتۈرۈپ يۈرىدىكەن.

كۆتىسىنى غەملىۋالغاندىن كېيىن، بىر خان ئامبال ۋە بەش يۈزچە ئادەمنى تاشلاپ قويۇپلا خوتەن تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ چېرىكلەرمۇ كونا دىۋان ئۆيلىرىگە جايلىشىۋېلىپ بەخارامان لەڭ يەپ يېتىۋەردى. ئۇلارنىڭ چوڭراق بىرەر ئىش قىلمايۋاتقىنىدىن خاپا بولغان جامائەت، نەزەرىنى دۆڭ قۇشياڭ كەتكەن تەرەپكە ئاغدۇردى. تۇرقىدىن سۇلالە چېرىكلىرىنىڭ چوڭىغا ئوخشاپ كېتىدىغان دۆڭ قۇشياڭ خوتەندىن خېلى چوڭ بىر كارۋاننى ئالدىغا سالغان پېتى يەكەنگە قايتىپ كەلدى - دە، بىر كېچە قونۇپلا قەشقەر تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. دەل شۇ كۈنلەردە، پۇقرا كۆڭلىگە تەسەللى بولىدىغان، ھەممىنىڭ دىتىغا ياقىدىغان يەنە بىر يېڭى مىش - مىش گەپ دەل غەدىگەرلىك[1]تىن تارقالدى. مازلىرى ساڭگىلاپ تۇرغان جۇل - جۇل چاپانغا يۆگىلىپ، بېشىنى ئىچىگە تىقىپ يۈرىيدىغان ئۇزۇنقۇلاق شەھەر نامراتلىرى «خوتەندىن بىرمۇرۇۋۋەتلىك مۇسۇلمان ھاكىمبەگ كېلەرئىمىش، ئۇ دىنىي ئەھكامنى ئىزىغا سېلىپ، نۇشىرۋاننىڭ يولىنى[2] تۇتقۇدەك، ئاچ - زېرىنلارغا خالىلىق ئامبارنى ئېچىپ بەرگۇدەك» دېگەندەك گەپ - سۆزلەرنى شەھەرنىڭ بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىغىچە پۇر قىلىۋەتتى. دىلى ئاللاغا يېقىن بەزى كىشىلەر «تىلەكلىرىمىز ھەل بولىدىغان ئوخشايدۇ، ئاللا بىزگە خوتەنلىك بىر ھاكىمنى راۋا كۆرۈپتۇ، بۇمۇ ئىشىمىزنىڭ ئوڭىغا تارتقىنى، خوتەنلىكلەر بىزگە ئوخشاش ساددا، ئاق كۆڭۈل كېلىدۇ، باشقىلارنىڭ بېشىدا ياڭاق چېقىشنى ئۇقمايدۇ» دېيىشتى ۋە ئەتە - ئاخشىمى ئۆگزىلىرىگە چىقىپ خوتەن يولىغا قارايدىغان بولۇۋېلىشتى. بۇ خەۋەردىن كۆڭلى سۆيۈنگەن ئۆلىما - ئەللامىلەر «يېڭى ھاكىمبەگنىڭ

---

① غەدىگەرلىك — يەكەندىكى ئەڭ ئاۋات ۋە قەدىمىي بازار.

② نۇشىرۋان ئادىل — مىلادى 224 - يىلى قۇرۇلغان ئىران ساسانىيلار سۇلالىسىنىڭ 20-پادىشاھى. ئۇ شۇ چاغلاردا ئۆزىنىڭ ئادالەتپەرۋەرلىكى بىلەن «نۇشىرۋان ئادىل» دەپ شۆھرەت قازانغان.

ئايغى ياراشسا يۇرتىمىزنىڭ سەئىدخانلار① زامانىدىكى سەلتەنىتىنى يەنە بىر مەرتە كۆرۈپمۇ قالارمىز» دېيىشىپ كۆزلىرىنى ياشلاشتى.

يۇرت ئەھلىگە خۇش خەۋەر يەتكۈزۈپ كۆڭۈلدىكىدەك سۆيۈنچە ئالماقچى بولغان بىر شوخ يىگىت ئۇچۇق ھاۋالىق بىر ئەتىگىنى قاغىلىق يولىدىن ئېشىكىنى چاپتۇرغان پېتى كېلىپ، يېڭى ھاكىمبەگنىڭ ئەڭ كېچىككەندىمۇ شۇ كۈنى نامازدىگەردىن بۇرۇن كېلىپ قالىدىغىنىنى ئېيتتى. يەكەن بازىرى بىردىنلا ئايەم كۈنلىرىدىكىدەك چاڭلىنىپ كەتتى. ئادىل مەنسەپدارنىڭ قەدرىنى بىلىدىغان تالاي كىشىلەر كۈنچىقىش تەرەپكە يۈزلەندى. يېڭى ھاكىمبەگ شەرپىگە پاياندار سالغۇچىلارنىڭ ئالدى يەكەن دەرياسىنىڭ قىرغاقلىرىغا قەدەر يېتىپ باردى. سانجاق - سانجاق

---

① سەئىدخانلار، يەنى سەئىدىيە خانلىقى — چاغاتاينىڭ كېيىنكى ئەۋلادى، ئەخمەتخاننىڭ ئوغلى سۇلتان سەئىدخان تەرىپىدىن 16 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا قۇرۇلغان خانلىق. خانلىق پايتەختى يەكەن شەھىرىدە بولغىنى ئۈچۈن تارىختا «يەكەن خانلىقى» دەپمۇ ئاتالغان.

مىلادى 1514 - يىلى، ئەندىجان ۋىلايىتىدە ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈۋاتقان سۇلتان سەئىدخان جەنۇبقا سۈرۈلگەن ئۆزبېكلەرنىڭ قىستاپ كېلىشى بىلەن شەرققە يۈرۈش قىلىش قارارىغا كەلدى ۋە دوغلات، بارلاس قاتارلىق توققۇز قەبىلىنىڭ تۆت مىڭ يەتتە يۈز نەپەر باتۇرىنى باشلاپ قەشقەرگە كەلدى. قەشقەردە قىرىق سەككىز يىلدىن بېرى ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان ئەمىر خودايدات ئەۋلادى مىرزا ئابابەكرىنى ھەيدىۋېتىپ يەكەندە خانلىق تەختىدە ئولتۇردى. سۇلتان سەئىدخان يىگىرمە يەتتە يىل خانلىق تەختىدە ئولتۇرۇپ، قىرىق يەتتە يېشىدا ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇرېشىتخان، ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇكېرىمخان قاتارلىقلار خان بولدى. 17 - ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يىللىرىغا كەلگەندە بولسا بۇ خانلىقنىڭ ئىچكى قىسمىدا نىزا يۈز بەردى. مىلادى 1680 - يىلى، قارا تاغلىق خوجىلار بىلەن ئاق تاغلىق خوجىلارنىڭ مەزھەپ جېدىلىدە پايدىسىز ئورۇنغا چۈشۈپ قالغان ئاپپاق خوجا جۇڭغار ئاقسۆڭىكى غالداننى ئەكىلىپ بىلەن قەشقەرگە باشلاپ كەلدى. غالدان خانلىق پايتەختى يەكەننى ئىشغال قىلىپ، خان جەمەتىنى رەھىمسىزلەرچە باستۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ئەسىر داۋام قىلغان سەئىدىيە خانلىقى ئاخىر ھالاك بولۇپ، ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئەسەبىي خوجىلارنىڭ چاڭگىلىغا چۈشۈپ كەتتى.

سەئىدىيە خانلىقى دەۋرىدە ئىقتىساد، پەن - مەدەنىيەت تازا گۈللەنگەن. يۇقىرا تۇرمۇشىمۇ كۆرۈنەرلىك ياخشىلانغان. جاھانغا مەشھۇر ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىمۇ ئاشۇ دەۋردە ئۇيغۇر مۇقام ئۇستازلىرى تەرىپىدىن رەتلەنگەن، قېلىپلاشتۇرۇلغان. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان، قىدىرخان قاتارلىق ئۇرغۇن ئەدەبىيات - سەنئەت نامايەندىلىرى مەيدانغا چىققان.

ئادەملەر تۇرۇپ كەتكەن دەريا بويىدا تەگلىمات يىپىپ ھەم ۋە پۇختا چېدىرلار تىكىلدى. نەچچە چوغدان چوغ قويۇلۇپ، چېدىر ئىچى تومۇز كۈنلىرىدىكىدەك ئىسسىتىلدى.

قولى قولىغا تەگمەي ئالدىراپ يۈرگەن چوْمبەللىك ئاياللار، تارىنىپ، ياسىنىپ چىقىشقان قىز- چوكانلار نان - توقاچ، رىشالە، قايماقلارنى تىزىپ، ھاردۇق چىقىنىڭ ھازىرلىقىنى تەق قىلىپ قويۇشتى. خىزىر سۈپەت يۇرت مۆتىۋەرلىرى پاك -پاكىز سەللىسىنى، تونلىرىنى كىيىپ، دەريا قىنىنىڭ ئوتتۇرىسىغا يىغىلغان سۇ بويىغىچە كېلىپ ھۆرمەت ساقلاپ تىك تۇرۇشتى.

— ئەنە كەلدى، يىگى ھاكىمبەگ كەلدى!

پوسكامغىچە ئالدىغا بېرىپ، يىگى ھاكىمبەگنى يىراقتىن كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولغان ھېلىقى شوخ يىگىت ھاكىمبەگنى بىر قاراشتىلا تونۇۋالدى ۋە سۇر ئېشىكنىڭ ئۈستىدە خۇددى ئۇستا سەرۋازدەك تىك تۇرۇپ، چاۋاك چېلىپ ۋارقىرىۋەتتى. ئادەملەر توپى دولقۇنلىغان دېڭىزدەك تەۋرەندى. ھاياجانلىق پىچىرلاشلار، كۆلكە-تەبەسسۇملار، ناخشا مەدھىيلەر دەريا سۈيىنىڭ شاۋقۇنى بىلەن قوشۇلۇپ، تېخىمۇ تەنتەنىلىك تۈس ئالدى. ئالامانىنىڭ كەينىدە تۇرغانلار بويىنىنى غازنىڭ بوينىدەك سوزۇشتى. ئالدىدا تۇرغانلار سەللىسىنىڭ پەتلىسىنى تۈزەشتۇرۇپ، تونلىرىنىڭ ياقىسىنى كۆتۈرۈپ، گېلىنى قىرىشتى، قوللىرىنى قوۋۇشتۇرغان پېتى دېمىنى توختاتتى.

ئاڭغىچە، يىگى ھاكىمبەگ بولسا كېرەك، تۆمۈر بۆكلەر ئارىسىدىن پەقەت ھاۋارەڭ سەللىسىلا كۆرۈنۈپ تۇرغان بىر كىشى يىگىرمىچە چېرىكنىڭ ھىمايىسىدە قىرغاقتىكى ياتتۇلۇق بىلەن دەريا قىنىغا چۈشتى - دە، ئاتلىرىنى دېۋىتىپ، سۇ بويىغا يېتىپ كەلدى.

قىرغاق تەرەپتىن تۈيۈقسىز ناغرا- سۇناي ئاۋازى ئاڭلاندى، يۇرتداشلىرىنى ھەيران قالدۇرماقچى بولۇپ، ناغرا - سۇنايلىرىنى چاپىنىغا

يۈگەپ ئەكەلگەن نەغمە ئۇستىلىرى دەريا بويىنى بىردىنلا چاڭ كەلتۈرۈۋەتتى.

سۇ بويىغىچە ئىت ئۈزۈمدەك غوژمەك بولۇپ كەلگەن ئاتلىقلار ئاتلىرىنى سۇغا سالغاندىلا ئاندىن بىر - بىرىدىن ئايرىلدى. ئىچىدا خاقانلاردەك كېرىلىپ ئولتۇرغان سەللىلىك كىشىنىڭ قاتمال چىرايى نەچچە يۈز جۈپ كۆز ئالدىدا بىردىنلا ئاشكارا بولدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، شانۇ - شەۋكەتلىك ھاكىمبەگ جانابلىرىنىڭ مۇبارەك قەدەملىرىگە ھېسابسىز شەرەپلەر بولسۇنكى، ئىنائەتلىرىگە باش ئەگمىش ئۇشبۇ يۇرتنىڭ قا...قازى... قازىكالانى...

يەكەن پۇقرالىرىنىڭ سەممىي ئىخلاسى بىلەن پۈتكەن پاساھەتلىك سۆز دۇردانىلىرىنى تېخى يىپىمغا يەتكۈزمەيلا، نەفس ئۇسمانىي قورسىنى قوش قوللاپ تۇتۇۋالغان يۇرت قازىكالانىنىڭ تىلى كالۋالىشىپ قالدى. ئۆزىگە زاگىلىق قىلىۋاتقاندەك قىياپەتتە قاراپ تۇرغان ھاكىمبەگكە يەنە بىر كۆز سېلىۋىدى، بوغۇزى غىققىدە بوغۇلۇپ، ھال - ئەھۋالى خارابلاشتى.

سەگەك قازىكالان «كۆزۈم تورلاشتىمۇ ياكى كۆرگىنىم توغرىمۇ، بۇ ھامانەم ئىسپاتلىنىدۇ، بىراق جامائەت ئالدىدا بىر مۇسۇلماننى رەسۋا قىلماق ئەخلاققا مۇناسىپ ئىش ئەمەس» دېگەنلەرنى ئويلاپ ئۈلگۈردى - دە، ئۆزىگە غەيرەت بېرىپ، رەڭگىنى ئوڭشىدى، ئۈزۈلۈپ قالغان گېپىنى ئۇلىدى، ئېھتىيات يۈزىسىدىن، زىيادە ماختاشلارنى ئازايتىپ، مۇبارەكنامىنى ئاخىرىغا يەتكۈزدى .

ھاكىمبەگ ئۆزى ئۈچۈن تەنتەنە قىلىۋاتقانلارغا، ئېگىلگەن باش ۋە تەبەسسۇملۇق بېقىشلارغا پەقەت بېشىنى لىڭشىتىش بىلەنلا جاۋاب بەردى ۋە چېدىر تەرەپكە قاراپ يول ئالدى. تەڭ دېمەتلىكلىرى بىلەن كۆزى ئارقىلىق سۆزلىشىۋاتقان قېرى مۇدەررىس پۈتىنىڭ ئۇچىغا قاراپ خىيال سۈرۈپ كېتىۋاتقان قازىكالانىڭ پېشىنى تارتتى - دە، ئاغزىنى ئۇنىڭ قۇلىقىغا يېقىن ئەكېلىپ:

— ھەزرەتلىرى، كۆرگىنىم ھېلىقى ئىشكىناغا دۇك نىيازمۇ يا ئۇنىڭ ئەرۋاھىمۇ؟— دەپ سورىۋىدى، قازىكالان مەنىلىك قىلىپ پىچىرلىدى:

— كۆزلىرىگە دەرد يەتمىسۇن، ئۇستاز ...

— يېگى ھاكىمبەگ شۇمىدۇ ئەمىسە؟

— شۇ بولماي كىم بولاتتى، ئاڭلىمىدىلىمۇ، ئاۋۇ چىرىكلەر ئۇنىڭغا دۇك دارىن دەپ ئىلتىپات كۆرسىتىۋاتىدۇ.

— ھېلىقى باقما دۇك نىياز زادى شۇمىدۇ؟

قازىكالاننىڭ گەپنى ئۇزارتقۇسى كەلمىدى بولغاي، ئۇن يىل مۇقەددەم تامغا باسقاندەك يادىدا قالغان بەتبەشرە چىراي، مۇھەممەت يۈنۈسجاننىڭ ھۇزۇرىدا ئۇنىڭ بىلەن قىلىشقان «گەپ - سۆز»لەر توغرىسىدا ئىغىز ئېچىپمۇ ئولتۇرمىدى. ئۇ قىسقىلا قىلىپ:

— ئىمانىم بىلەن قەسەم قىلىمەن. گەپ يوق شۇ،— دېۋىدى، قېرى مۇدەررىس:

— ئۇنداقتا ئىشىمىز تۈگەپتۇ،— دەپ ئاھ ئۇرۇپ قويدى...

نىياز ھېكىمبەگ ياقۇپبەگنى كۆرۈپلا بىر ئېغىزمۇ خوش دېمەي كېتىپ قالغان يەكەن توپىرىقىغا خوددى يالىڭاياغ چوغقا دەسسىگەندەك تەسلىكتە دەسسىدى. مۇبادا قەشقەردىكى سۇلالە كاتتىسى يوغانراق ئىلتىپات كۆرسەتكىنىدە، ئۇ ئۆزىگە تولىمۇ تونۇشلۇق ۋە تولىمۇ يات بولغان بۇ زېمىنگە ھەتتا ئاياغ ئالدىنىمۇ قىلماس ئىدى.

چۈنكى ئۇنىڭ يامان چۈش مىسالى كەچۈرمىشلىرىگە چېتىشلىق ئاچچىق ئەسلىمىلەر دەل مۇشۇ يۇرتتا كۆمۈلۈپ ياتاتتى. كۆزىگە چېلىقىدىغانلىكى نامايەندىلەر — توپا باسقان سەھرالار، ساياپ يۇرگەن قاسماق باللار، قاپقى يامان ناۋايلار، ئوتى ئۆچكەن گۇلەخلەر بەئەينى تۈمۈر تىرناقلارغا، ئوغرى مۇشۈككە ئايلىنىپ ئۇنىڭ كونا يارىسىنى تاتىلايتتى. ئەگەر ھېلىقى ئىشتانسىز قوشنا بالىنىڭ دېگەنلىرى راست بولسا، ئۆزىنى بىر پارچە سېسىق گۆشتەك تاشلىۋەتكەن باغرى تاش ئاتا - ئانىسىمۇ،

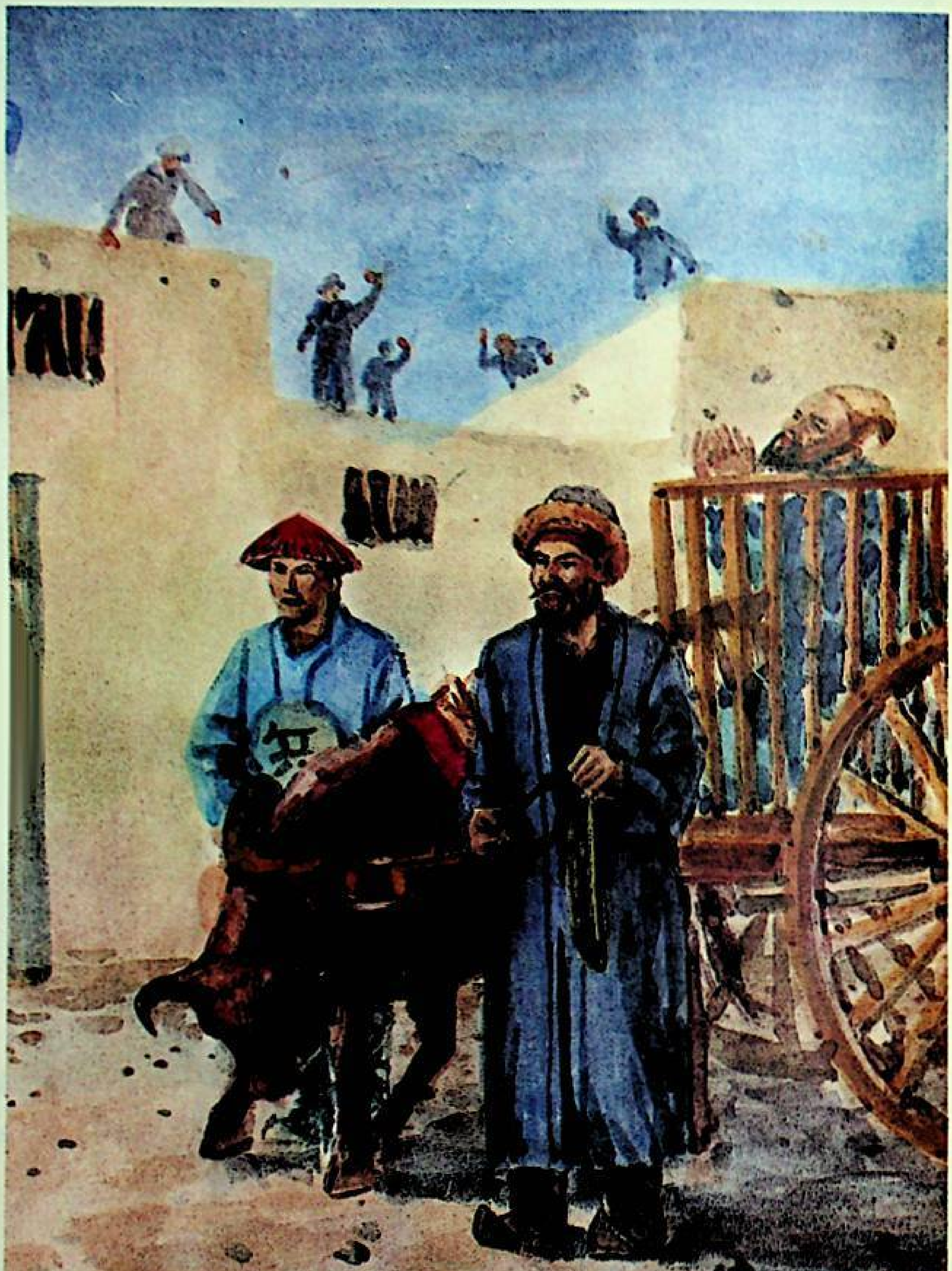

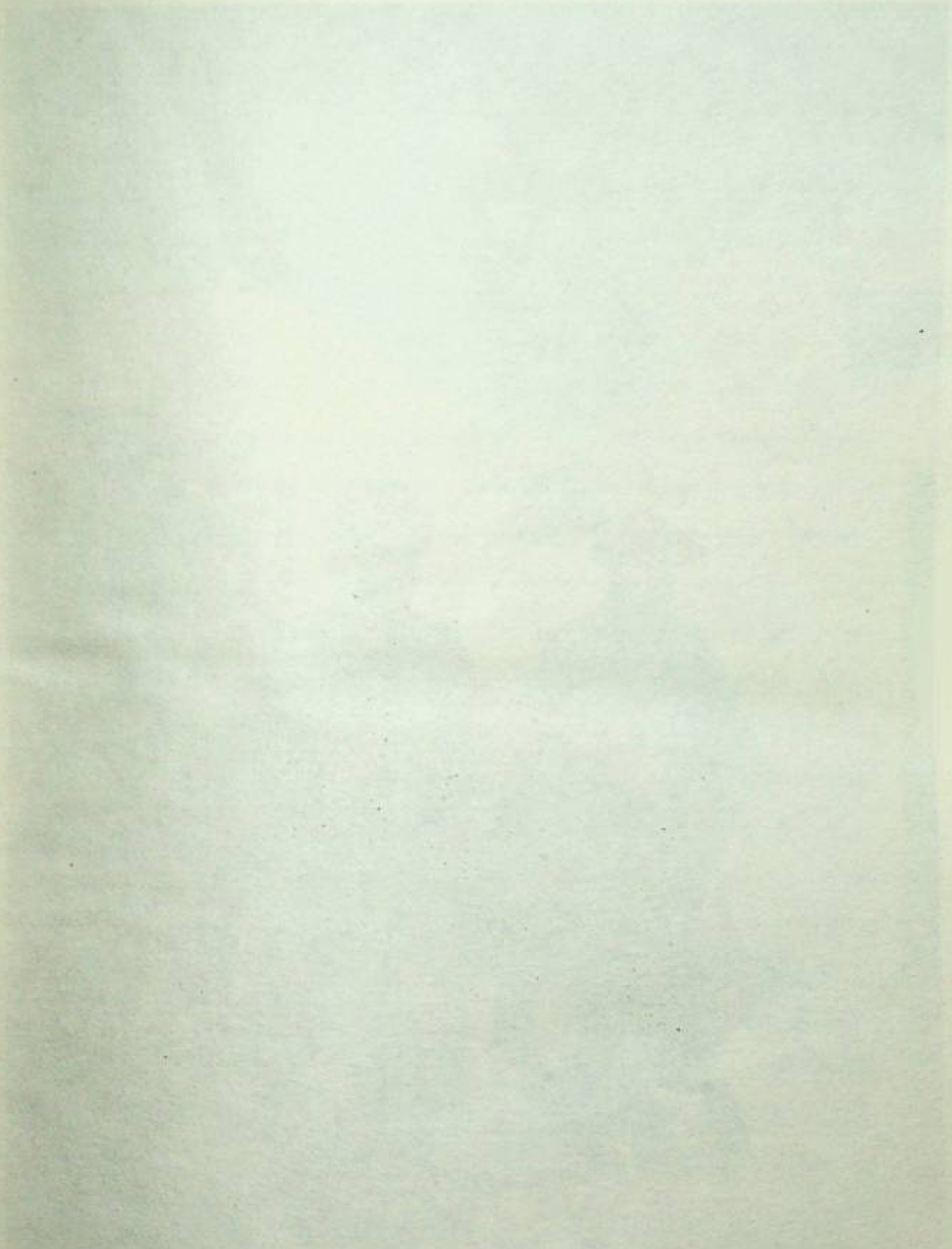

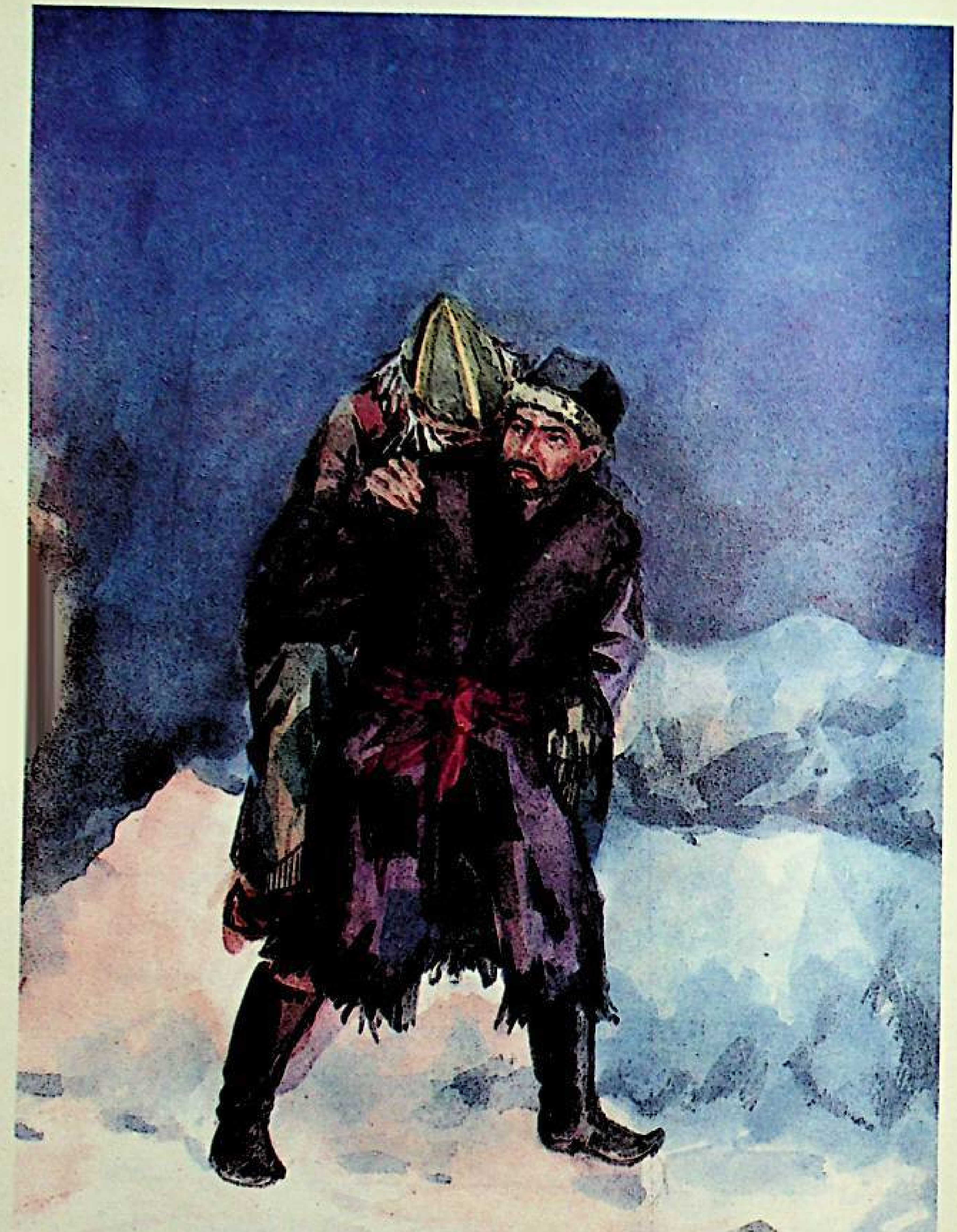

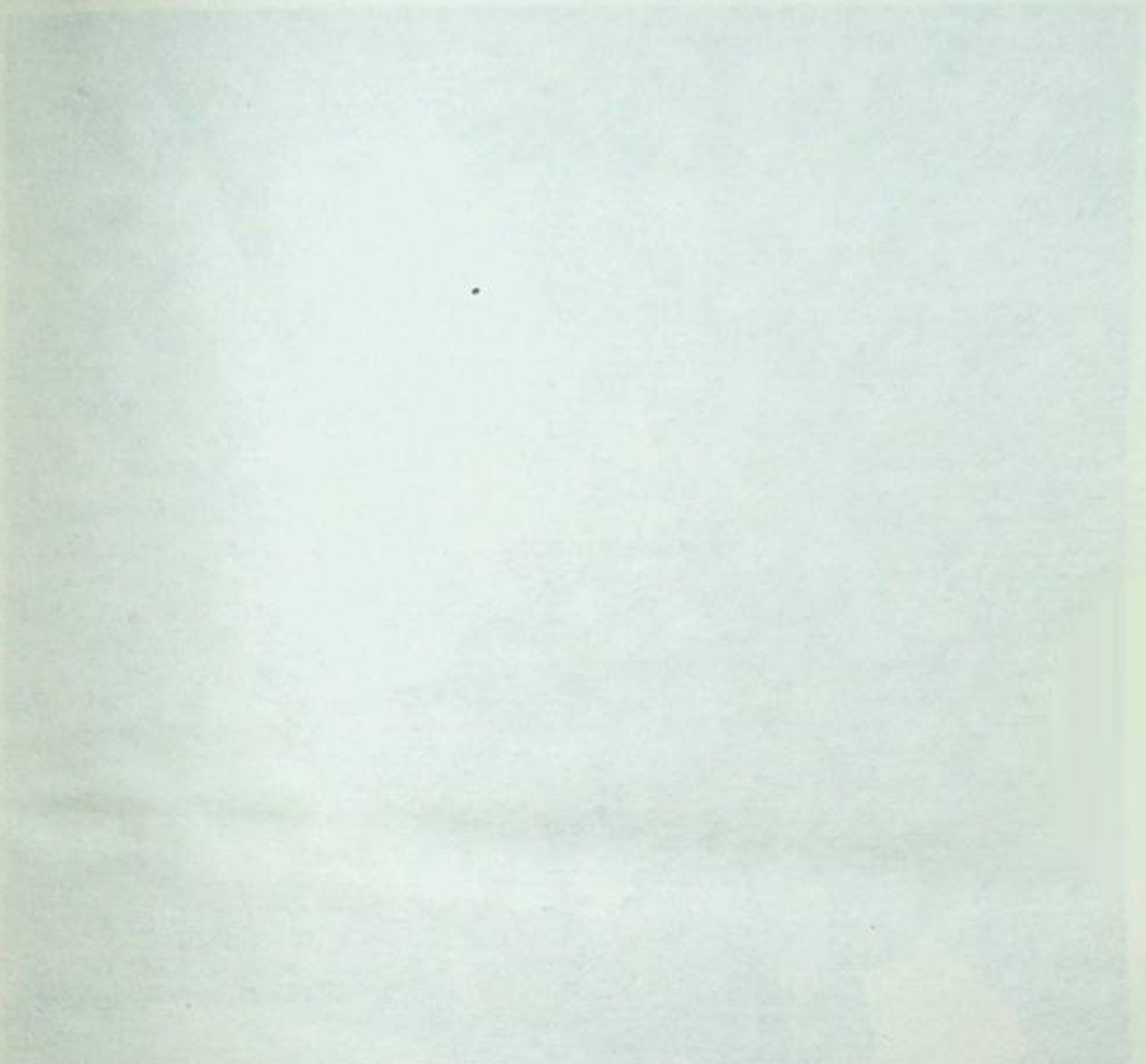

قاتتىق قول ئوتتۇنچىمۇ دەل مۇشۇ تۇپراققا دەسسەپ يۈرەتتى. ئۆلدى دىگەندىمۇ، ئۇلارنىڭ قۇرۇپ، تۈزۈپ كەتكەن كۆرۈنمەس زەررىلىرى، روھ - ئەرۋاھلىرى دەل بېشى ئۈستىدە، كۆز ئالدىدا لەيلەپ يۈرەتتى. ئەسلى زاتىنى، يىرگىنچلىك ئۆتمۈشىنى بىلمىدىغان، ئۆزىنى پالانى دارىن دىمەي، پالانچى مۇناپىق دەيدىغان، ھېلىقى قېرى قازىكالاندەك ئاغزى يامان كونا دۈشمەنلىرىدىن ئۇ تېخىمۇ بىزار ئىدى. تەلىيى كەلگەن ئاشۇ چاغلاردا پالاپمۇ، قەستلەپمۇ تۈگىتەلمىگەن ئۆلمىگۈر تىرىك شاھىتلار ئەرزانىل بىلەن چىقىشۋالغاندەك بەخرامان ياشاپ يۈرەتتى.

بىراق، نىياز ھېكىمبەگ ۋۇجۇدىدا ئۆچ - ئاداۋەتتىن ئۆزگە ھېچقان-داق ياخشى تەسىرات بولمىغان بۇ كۆڭۈلسىز يۇرتقا بۇ دورام ئۆز رازىلىقى بىلەن كېلىۋاتاتتى. باشتا ئۇ سۇلالە چېرىكلىرىگە ئۈمىد باغلىمىغان بولسا-دى، لاداخ يولى بىلەن كەشمىرگىمۇ ياكى بىرەر ئەخمەق پەرغانىلىق بىلەن چىقىشىۋېلىپ، قوقان، نەمەنگان تەرەپلەرگە كەتكەنمۇ بولاتتى. لېكىن ئۇ يۇرتلاردا ئۇنىبېشىلىققا چاغلىق مەنسەپ تاپالايدىغانلىقىدىن شۈبھە-لەنگەن نىياز ھېكىمبەگ ئۇ يولغا مېڭىشنى خالىمىدى. ئۇ سۇلالە ئادەملە-رىنى ئۆزىنى چۈشەنگەندەك چۈشىنەتتى. ئۇلارنىڭ كۆزىنىڭ يېغىنى يەي-دىغان خوتەن قاشتېشىنى، جىرىڭلاپ تۇرىدىغان ئەجەم تىللاسىنى، قىمە-مەت باھالىق ئەلتېرىلەرنى چېنىدىن ئەتىۋار كۆرىدىغىنىنىمۇ بىلەتتى. ئالتۇن زىنخچىلىرى بىلەن ئۆتكۈر قىلىچلىرىنىڭ بىسىنى ياندۇرغىلى، مۇزدەك سوغۇق تەلەتلىرىنى مال - دۇنيانىڭ مېھرى بىلەن سۇدەك ئېرىتىۋەتكىلى بولىدىغانلىقىغا گۇمان قىلمايتتى.

شۇ سەۋەبتىن، ئۇ ئامتى كەتكەن پەرغانىلىقلارنىڭ ئۆلىنى كولاپ، ئامتى كېلىۋاتقان سۇلالە چېرىكلىرىگە ئىختىيارەن قاش ئاتتى. سۇلالە كاتتىلىرىمۇ ئۇنىڭغا قاراپ ھەجىيىپ قويدى. بىراق، ئىشەنگەن تاغدا كېيىك ياتمىدى، ئۇنى كۆزلىگەن مەنسەپكە ئۇلاشتۇرمىدى. بۇ رەھىمسىز

رېئاللىق تۇنجى قېتىم خاتا چوت سوقۇپ داغدا قالغان نىياز ھېكىمبەگنى كونا ئادىتىنى ئاز - تولا ئۆزگەرتىشكە، تەقدىرى ئۈستىدە يېڭىباشتىن ئويلىنىشقا مەجبۇر قىلدى.

ئۇ ئويلاندى، خاتا قىلغىنىنى تەن ئالدىيۇ، يېڭىلىكىگە زادىلا تەن بەرگۈسى كەلمىدى. ئاخىرى، ھىيلە - نەيرەڭ دالاسىدا ئات چاپتۇرۇپ يۈرۈپ ئۆز مەنزىلىگە ئانچە يىراق بولمىغان قاراڭغۇلۇقتىن ئۈمىد شولىسى-نى كۆرۈپ قالدى. چىڭقى چۈشتىكى قىيامغا يەتكەن قوياشتەك تويغۇ بەرگەن ئەنە شۇ شولا ئۇنىڭ يۈرەك قېتىدا ئاجايىپ بىر پىلاننى ۋۇجۇدقا كەلتۈردى. پەقەت ئاشۇ پىلان، توپلاڭ قارىنىدا تۆرەلگەن ئۈچ ئىلىش پىلانىلا ئۇنى مۇشۇ يۇرت تەرەپكە باشلاپ كەلدى...

نىياز ھېكىمبەگ شەھەرگە كىردى، بىرەر پىيالە چاي ئۇتلاشقا ئۇل-گۇرمەيلا، يىنى يېتىپ چىلىم بىلەن ھەپىلىشىۋاتقان چىڭ دارىنىنى زىيارەت قىلدى. ئات بېشىدەك قاشتېشى، ئىككى ھەميان قىزىل - تىللانى ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزغاندىن كېيىن، يامۇل دىۋانىغىلا جايلاشتى. ئىككىنچى كۈنە-دىكى جۈمە نامىزىنى يۇرت جامائىتى بىلەن بىللە ئوقۇپ، بازار- رەستە-لەرنى پىيادە ئارىلىدى، چوڭ - كىچىك ئوقەتچىلەرنىڭ گەز- ئۆلچەملىرى-نى تەكشۈرۈپ، تارازىنى كەم تۇتقانلارنى نەق جايىدىلا يەتتە دەررە ئۇرغۇزدى. ھارام پۇل - مالنى مۇسادىرە قىلىپ، ئالدانغان خېرىدارنىڭ دۇئاسىنى ئالدى. يېتىم - يېسىرلارنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ، ئابدال - دىۋانىگە پۇل - پىچەك بەردى. دەردمەنلەرنىڭ دەردىنى سوراپ، ھۈنەر-ۋەنلەرنىڭ ھۈنىرىنى ماختىدى. مەكتەپكە بېرىپ، مۇدەررىس - خەلپەتلەر-گە ئىنئاملار بېرىپ، تالىپلارنى ئازاد قىلدى.

ھەر ئىشنىڭ ۋە ھەركىمنىڭ تېگىنى بىلىشكە قىزىقىدىغان ھېلىقى قېرى مۇدەررىس نىياز ھېكىمبەگكە تا كەچ كىرگۈچە ئەگىشىپ يۈردى.

ئۇ يامۇل دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەتكەندىن كېيىنلا ئۇدۇل قازىكالانىڭ ئۆيىگە قاراپ يول ئالدى. ئەمدىلا جايىمازدىن تۇرغان قازىكالانى كۆرۈپ، بوسوغىدىن ئاتلا ـ ئاتلىمايلا سۆزلەپ كەتتى:

— ھەزرەتلىرى، يېڭى ھاكىمبەگنى دۆڭ نىيازنىڭ ئۆزى شۇ دېيىشىدىـ لىغۇ؟

— راست، شۇنداق دېدىم، ئەجەب بۇنى سوراپ قالدىلىغۇ، تەقسىر؟ قېرى مۇدەررىس پىخىلداپ، قېقىلىپ كەتكۈچە كۈلۈۋالدى ۋە:

— خۇدايا تۇۋا، قازىكالان دېگەننىڭمۇ ئازىدىغان چاغلىرى بولىدىـ كەن ـ دە،— دېيىشىدى، قازىكالان ئۇنىڭ سۆزىنى. چاقچاق دەپ بىلدى ۋەچاقچاق ئارىلاش جاۋاب ياندۇرۇپ:

— بۇ دۇنيادا بىزلا ئەمەس، ھەزرىتى ئادەم ئەلەيھىسساللاممۇ ئازغان، كەمىنىلىرى ھەم ئازغاننىڭ ئەۋلادى. بىراق، ئازغىنىمنىڭ ۋەجىنى ئېنىق بىلىپ ئاندىن تۇۋا قىلسام دەيمەن،— دېدى.

— ھەزرەتلىرى، دېگەنلىرى بەرھەق، بۇ دۇنيادا ئازمايدىغان بەندە يوق، شۇغىنىسى، يېڭى ھاكىمبەگدەك ئوبدان ئادەمنى دۆڭ نىياز دېگەنلەـ رى تازا قاملاشمىدى ـ دە!

— ۋاي شۇ گەپمىدى، مەيلى ئىشەنسىلە، مەيلى ئىشەنمىسلە، يېڭى ھاكىمبەگ دېگىنىم دۆڭ نىيازنىڭ دەل ئۆزى. دەپ كەلسەم گەپ تولا، لېكىن دۆڭ نىياز دېگەننى كۆرۈمنى تېگىپ قويسىلىمۇ تونۇيمەن، يەنە ئون ـ يىگىرمە يىلدىن كېيىنمۇ تونۇۋالىمەن،— دېدى ۋە مۇدەررىسنىڭ ھاكىمبەگنى ئوبدان ئادەم دېگىنىگە قىزىقىپ، سورىدى،— بايام نېمە دېدىلە ئۇستاز، يېڭى ھاكىم ئوبدان ئادەم ئىكەن دېدىلىمۇ؟

— ھەئە، شۇنداق دېدىم، ھەزرەتلىرى...

يېڭى ھاكىمبەگ بىلەن كونا ئىشىكئاغىسىنىڭ بىر ئادەم ئىكەنلىكى ياكى ئەمەسلىكى ئۈستىدە ئۇلار خېلىغىچە تالاشتى، مۇدەررىس ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلىرىنى بىرمۇ بىر سۆزلەپ، «مېنىڭ ئاڭلىغاندىن بىر كۆرـ

گەن ئەلا» دېگەن تەمسىلنى نەچچە قېتىم شىپى كەلتۈردى.

ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتتى. يەنە بىر جۈمە يېتىپ كەلدى. بۇ ئىككىيلەن كېلىشۋالغىنى بويىچە نىياز ھېكىمبەگكە توپتوغرا يېرىم كۈن يوشۇرۇن كۆز سېلىپ يۈردى - دە، ھەر ئىككىلىسىلا «ئازغانلىقىغا» ئىقرار بولۇشتى.

— دېگەنلىرى دۇرۇس ئىكەن، بېگى ھاكىمبەگ بىلەن دوڭ نىياز راستىنلا بىر ئادەمكەن، — دېدى مۇدەررىس جاھىللىقى ئۈچۈن كەچۈرۈم سوراپ. قازىكالانمۇ باش لىڭشىتىپ ئۇنىڭ گېپىگە ئۇلاپ دېدى:

— پەقەت ئاللاھلا توۋا قىلغۇچىنىڭ تەۋبىسىنى قوبۇل قىلغۇچىدۇر، ئاسىي بەندىسىنىڭ گۇناھىنى مەغپىرەت قىلىپ، ھەق يولغا باشلىغۇچىدۇر. كۆرگىنىمىز ئۇ كەرەملىكىنىڭ كارامىتىگە بىر مىسالدۇر...

دېمىسىمۇ، بورۇنقى مۇناپىق، قانخور، چاكىنا دوڭ نىيازنىڭ بۈگۈنكى ئادىل، رەھىمدىل، سالاپەتلىك نىياز ھېكىمبەگكە ئايلىنىشى ئۇنىڭ ئەسلى زاتىنى، خۇي - پەيلىنى بىلىدىغان ئادەملەر ئۈچۈن كۆنپىتىشتىن كۈن چىققاندەك بىر كارامەت ھېسابلىناتتى. مىڭ ئەپسۇس، كۆزلىرى ئېزىتقۇ تۇمانى بىلەن تۇسۇلغان بۇ ئادەملەر نىياز ھېكىمبەگنىڭ ۋۇجۇدىدا تەك سالماقنى ئىگىلەيدىغان، جادۇگەرنىڭ سىرلىق ئەپتىدەك ئۆزگىرەلەيدىغان ئىككى يۈزى، ئىككى دىلى ۋە ئىككى تىلىنىڭ ئاران بىرىنىلا كۆرەلەيتتى. يامانلىققا ئەمەس ياخشىلىققا يان باسىدىغان، يامانلىقنىمۇ ياخشىلىققا جۆرۈيدىغان ئاق كۆڭۈل ئاۋام ئۇنىڭ باشقا بىر يۈزىنى، باشقا بىر دىلىنى كۆرۈشكە تېخى ئاجىز ئىدى. ئۇنىڭ ئەسلى قىياپىتى پەقەت پىنھان جايدىلا، ياكى كەچ كىرىپ، ئەل ئايىغى بېسىققاندىلا ئاندىن ئاشكارا بولاتتى.

نىياز ھېكىمبەگ «سۇلالە چېرىكلىرى يەتتە شەھەرنىڭ ئۇجۇر-بۇجۇرىنى بىلىپ بولغۇچە قول سېلىش، ئوتنى يەكەندە يېقىپ قەشقەرگە تۇتاشتۇرۇش، قەشقەر ئارقىلىق ئاقسۇ - خوتەنلەرنى قارام قىلىش» دېگەن

مۇھىم پىلانىنى خوتەندىكى چېغىدىلا كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغانىدى. يەكەن-
دىكى ھەربىر ھەرىكىتىمۇ ئاشۇ مەخپىي پىلانىنى بويلاپ كېتىپ باراتتى.
ئۇ كۆندۈزلىرى ئەل - جامائەتنىڭ كۆزىگە توپا چاچسا، كېچىلىرى ئۆز
زامانىسىدا يەكەن خان ئامبىلىنىڭ، چېرىكچى ئامبالنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ
يۈرگەن كونا قاقاچلارنى بىرەر باھانە بىلەن كۆزدىن خالىي بىر يەرگە
جەم قىلاتتى - دە:
— كۆردۈڭلارمۇ، بۇ مانجۇلار ئۆز ۋاقتىدىكى مانجۇلار بىلەن زادى
ئوخشىمايدىكەن،سۆزسىزكى بۇلار ئۇ چاغدىكى مانجۇلارغا كەتمەن
چاپقانلارنى تېپىپ ئۆلتۈرمەي قالمايدۇ، پىقىرنى بۇ يۇرتقا ھاكىمبەگ
قىلىشىمۇ قارماقنى ئۇزۇن تاشلاپ، بېلىقنىڭ چوڭىنى تۇتۇش ئۈچۈن
ئەمەسمۇ؟ پەخەس بولۇڭلار بۇرادەرلەر، بېشىمىز كەتمەستە بىرەر سەۋەب
قىلايلى،— دەپ ئۇچۇقتىن - ئۇچۇق ئوتقويرۇقلۇق قىلاتتى.
— ئۇلار دىنىمىزنى ئاياغ ئاستى قىلىپ، قوۋمىمىزنى قۇرۇتۇۋېتىدۇ،
ئۇلۇغلىرىمىزنىڭ مازارلىرىنى تۈزلىۋېتىپ، مەدرىس، خانىقالىرىمىزنىڭ ئور-
نىغا بۇتخانا سالىدۇ. بۇ دىنسىزلار پۇت دەسسەپ تۇرۇۋالغۇچە ئىسلام
ئېچىپ، غازات قىلماق كېرەك،— دەيتتى ئۇ مۇھەممەت يۇنۇسجان داد-
خاھقا پەرمانبەردارلىق كۆرسەتكەن، ئۆز سايىسىدىن ئۆزى ئۈركۈپ بولۇڭ
- پۇچقاقلاردا كۈن ئېلىپ يۈرگەن ئۇششاق مەنسەپدارلارنى تېپىپ.
نىياز ھېكىمبەگ شۇ تەرىقىدە سامان تەگتىدىن سۇ قويۇپ بەردى.
بۇ يوشۇرۇن سۇ بىپەرۋا خان ئامبال ۋە غاپىل چېرىكلەرنىڭ ساقىلى
ئاستىدىن ئۆتۈپ خېلى يەرلەرگىچە يامرىدى. ئەجەل پۇراپ تۇرغان
دەھشەتلىك بېشارەتلەر ئېغىزدىن-ئېغىزغا كۆچۈپ خۇددى قار پومزىكىنى
دومىلاتقاندەك چوڭىيىۋەردى. ئۇن يىل بۇرۇنقى سەھرا ئاقساقاللىرىدىن
تارتىپ يامۇل ئات باقارلىرىغىچە، كونا ھاكىمبەگنىڭ قورۇقچىلىرىدىن
تارتىپ، جارچىلىرىغىچە بولغان جىمى ئادەمنى دەككە - دۈككىگە سېلىپ
قويدى. مەدرىس - خانىقالىرىنىڭ ئاياغ ئاستى قىلىنىشىتى ئۆلۈم بىلەن

باراۋەر كۆرىدىغان تەقۋادار نامازخانلارنىڭ، ئىشان ـ سوپىلارنىڭ ئاداۋەت ئوتىغا ياغ چىچىپ، غورۇرىنى قوزىتاتتى. ئەجدادلىرىنىڭ، ئەۋلىيا ـ بۈزرۈك ـ ۋارلىرىنىڭ قەبرە ـ زىيارەتگاھلىرىغا تىكلەنمىش بۇ خەۋپ دۇنياگويى مۇسۇلمانلارنىڭ، ئاشىق ـ دەرۋىشلەرنىڭ نومۇسىغا بېرىپ تاقالدى.

ئۆلۈم تەشۋىشى، ھالاكەت ۋەھىمىسى شەكىلسىز بىر ئاپەت بولۇپ تىغا ئايلىنىپ، يەكەن ئاسمىنىدا ئەگىشكە باشلىدى. ئەزرائىلنىڭ شەپىسىنى تويۇپ جان قايغۇسىغا چۈشكەن ئەنسىز كىشىلەر دۇئا ـ تىلاۋەت ئوتكۈزۈپ مازار ـ ماشايىخلاردىن مەدەت تىلىدى، ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ روھىغا سىغىن ـ دى. ئاخىرىدا، تەقۋادار مۇسۇلمان بولۇۋېلىپ، قارىغۇ چاشقاندەك قاتراپ يۈرگەن شېرىپ شەيتاندەك ئوتقويرۇقلارنىڭ دامىغا چۈشۈپ، نىياز ھېكىم ـ بەگكە يوشۇرۇن ۋەكىل ئەۋەتتى.

— ئى باغرى سۇنۇق، بېشى تۆۋەن بىچارە پۇقرالىرىم، بۇ ئەپىتىڭلارغا قاراپ كۆڭلۈم بۇزۇلدى، يۈرىكىم ئېچىشتى، — دېدى نىياز ھېكىمبەگ كۆزىگە لىققىدە ياش ئېلىپ، — كەمىنە ھاكىمبېگىڭلارنىڭ ھالىنى سورى ـ ساڭلار، مەن سىلەردىن بەتتەر پەرىشان ۋە بىئارامدۇرمەن. كۆڭلۈڭلار تويۇپ تۇرۇپتۇكى، قاچانكى بۇ ئىمانسىزلارنى بۇ يەردىن قوغلاپ، يۇرت زېمىنىنى پاك قىلمىغۇچە بوۋىلىرىمىزنىڭ روھى ئەمىن تاپمايدۇ، بېشىمىز ـ دىن رىيازەت كەتمەيدۇ، ئۆلسەك، ئۆلۈمىمىزدىن خۇدا رازى بولمايدۇ، قۇرئان كەرىمدە قەيت قىلىنىپتۇرلەركىم، «غازات ھەربىر مۇسۇلمانغا پەرز ـ دۇر»...

— «يېتىپ قالغۇچە، ئېتىپ قال» دەپتىكەن كونىلار، ئۇ ئىمانسىزلار بىر ئىش قىلغۇچە بىز ئالدى بىلەن بىر ئىش قىلايلى، ئۆلسەك شېھىت بولارمىز، ساق قالساق غازى بولارمىز، قېنى، ئۆزلىرى بىر يول كۆرسەتسە ـ لە، ھاكىمبېگىم، — دېيىشتى، قېنى قىزىغان پۇقرالار نىياز ھېكىمبەگكە ئۈمىدلىك كۆزلىرىنى تىكىپ. نىياز ھېكىمبەگ تەگسىلىقتا قالغاندەك قوشۇمىسىنى تۈردى ۋە ئۇلارغا:

— يۇرتنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە قۇلىقىمىزنى يوپۇرۇۋالساقمۇ بولماس. لېكىن بىر شەرتىم بار. ئوتتۇز پارە قۇرئاننى قۇچاقلاپ تۇرۇپ قەسەم ئىچىڭلار، بىرلا ھاكىمبەگنىڭ ئاغزىغا قاراشقا. ۋاقتى - سائىتى كەلمىگۈچە ھېچكىمگە سىر بەرمەسلىككە سۆز بېرىڭلار،— دېدى. نىياز ھېكىمبەگنىڭ شۇنداق دېيىشىنى كۈتۈپ تۇرغان پۇقرالار ئۇنىڭ بۇ شەرتىگە دەرھال ماقۇل بولۇشتى. غازاتقا ئەھدى تۈزۈلگەن شۇ كېچىدىن باشلاپ، نىياز ھېكىمبەگنى مەركەز قىلىپ تارقالغان بىر قارا ئۆمۈچۈك تورى مازارلارغا، قاراڭغۇ ئۆيلەرگە، يىراق سەھرالارغا سوزۇلدى، نەچچە ئون قوندىقچى، تۆمۈرچىلەر جاي - جايلاردا ئۆز ئىشىنى باشلىۋەتتى...

شۇ كۈنلەردىن كېيىن، تالاي ئەنسىزلىكلەرنى ئۆز جىسمىدا يوشۇرۇپ، شەكلەن تىنچلىق بىلەن نىقابلانغان بىر ھەپتە ۋاقىت تېز ۋە جىمجىتقىنە ئۆتۈپ كەتتى. ئارىدىن بىر جۈمە ئۆتۈپ، يەنە بىر جۈمەمۇ يېتىپ كەلدى. ئەزان ئاۋازى بېسىقىپ، ئالتۇنلۇق جامەسىنىڭ ئىمامى مېھراب ئالدىدا پەيدا بولغۇچە، نەچچە مىڭ نامازخان سېپىنىڭ ئەڭ ئالدىدا قالدۇرۇلغان بىر كىشىلىك ئورۇن بوش پېتى قېلىۋەردى. ئۆزلىرىنىڭ «تەقۋادار، پۇقراپەرۋەر» ھاكىمبېگىگە ئىچەكىشىپ كەتكەن ساددا پۇقرالارمۇ كۆڭۈل تۆرىدىكى ھۆرمەت تەختىدە ھاكىمبەگكىلا خاس بىر ئورۇننىڭ بوش قالغانلىقىنى ھېس قىلىپ خېلىلا بىقارار بولۇشتى. جۈمە نامىزى ئۆز قەرەلىدە باشلىنىپ، ئۆز قائىدىسى بويىچە تاماملانغان بولسىمۇ، بۇ پەخرى ئورۇننىڭ بوش قېلىشى جامە دەرۋازىسىدىن چىقىۋاتقانلار ئارىسىدا كۈچلۈك ئەپسۇس ۋە غۇلغۇلا پەيدا قىلدى. كىشىلەر ئۈچ - تۆتتىن بىر بولۇۋېلىپ، تەشۋىش ۋە پەرەزلىرىنى ئوتتۇرىغا تاشلاشتى:

— ھاكىمبېگىمىز بېشىغا تاغ يىقىلسىمۇ جۈمە نامىزىنى قازا قىلمايدىغان پەرھىزكار مۇسۇلمان ئىدى، مۇبارەك تەنلىرىگە ساقسىزلىق يېتىپ قالغان بولمىسۇن يەنە؟

— خەيرىيەت، ئۇنداقمۇ بولماس، ئۇ زات تېخى ئۇزاقى كونىلا پېشىن نامىزىدا بىز بىلەن بىللە ئىدىغۇ؟

— ھە، راست، تۈنۈگۈنچۇ، تۈنۈگۈنكى پېشىن نامىزىدا ئۇنى كۆرگەنلەر بارمۇ؟ مەن سەپنىڭ كەينىدىرەك تۇرۇپ قالغانىكەنمەن.

— مۇنداق دېسىلە يادىمغا كېلىۋاتىدۇ، ھاكىمبەگ تۈنۈگۈنكى پېشىن نامىزىدىمۇ كۆرۈنمىدى، ناماز خۇپتەندىن تارقىغاندا مەيىسىمۇ كۆزۈمگە چېلىقمىدى، ھەرقايسىڭلار كۆرگەنسىلەر بەلكىم.

— يوقسۇ، بىزمۇ كۆرمىدۇق.

— ئاللا ئۇنىڭ تېنىنى سالامەت قىلسۇن، ئۆز پاناھىدا ساقلىسۇن...

قاناتلىرى كەڭ ئېچىۋېتىلگەن جامەدەرۋازىسىدىن يار ئالغان ئۇلۇغ ئۇدەك ئېقىپ چىقىۋاتقان جامائەت ئارىسىدا باشقىچىرەك روھلىنىپ قالغان بىكالانمۇ، كۆزلىرىدىن غەمكىنلىك تۆكۈلۈپ تۇرغان قېرى مۇدەررىسمۇ ئىدى. بىراق، ئۇلار نىياز ھېكىمبەگنىڭ غېمىدە قارلىغاچتەك ۋىچىرلىشىۋاتقان ئەل - يۇرتمۇ، ئاپتاپلىق دوقمۇشلاردا تۇرۇۋېلىپ پىچىرلىشىۋاتقان كىشىلەر توپىغىمۇ قېتىلمىدى، قازىكالاننىڭ باشلىشى بىلەن ئۆتەر يول بويىدىكى ئازادە ۋە ئىسسىق چايخانىغا كىرىپ كەڭ سۇپىدا باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇشتى. چىرايىدىن تىت - تىت بولۇۋاتقانلىقى چىقىپ تۇرغان مۇدەررىس چەينەك ۋە پىيالە كۆتۈرۈپ كىرگەن ساماۋارچى چىقىپ كېتىشىگىلا تەقەززا بولۇپ سورىدى:

— ھەزرەتلىرى، بايام بىر گەپ قىلغاندەك قىلىۋىدىلە، قېنى دېسىلە، ھاكىمبېگىمگە نېمە بوپتۇ زادى، كېسىلى ئېغىرمىكەن يا؟

مۇدەررىس قىستاۋەرگەنلىكتىن، قازىكالان بىر پىيالە چاينى تۈگىتىپ ئۈتلاپ بولمايلا كونا ئۇلپىتىنىڭ تەلپىگە ماقۇل كەلدى، ئۇ:

— سىلىگە ئېيتسام، دۆڭ نىياز دېگەن ئۇ مۇناپىق نەزەر بەنت ئاستىغا ئېلىنىپتۇدەك،— دېۋىدى، بۇ گەپنى ئاڭلىغان مۇدەررىس ئېغىندى-

يارسىز ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە كەينىدىكى تامغا يۆلىنىۋالدى.

— نېمە دېدىلە، ئۇ قانداق بولۇپ نەزەر بەنت ئاستىغا ئېلىنىپ قالغاندۇ؟— سورىدى ئۇ ھەيرانلىقىنى يوشۇرماي. قازىكالان جاۋاب بېرىپ، دېدى:

— ئېمىشقا بولاتتى، قەشقەر خان ئامبىلى تەيىن قىلىپ ئەۋەتكەن مەنسەپدار ئۇنىڭ ئىشكىگە خان ئوقىنى قاداپ قويۇپتۇدەك. خان ئوقى قادالغان ئىشكنىڭ ئوقى ئېلىۋېتىلمىگۈچە ئېچىلمايدىغىنىنى ئۆزلىرىمۇ بىلىدىلا. چېرىكلەر ئۇنىڭغا تۆگۈلۈكتىن نان تاشلاپ بېرىۋاتسا كېرەك.

— تۈۋا خۇدايىم، ئىشىكىگە ئوق قادىغۇدەك قانداق چوڭ گۇناھ قىلغان بولغىيتتى ئۇ ھاكىمبەگ؟

— «قان بىلەن كىرگەن خۇي جان بىلەن چىقىدۇ» دېگەن تەمسىل بار ئەمەسمۇ، ئۇ يەنە شۇ كونا خۇيىنى تەكرارلاپتۇ، «چوڭ مەنسەپ بەرمىدى» دەپ سۇلالە كاتتىلىرىدىن ئاغرىنىپ ئاش بەرگەن قازاننى چاقماقچى بوپتىكەن،نامەلۇم بىر كىشى ئۇنىڭ يەنە مۇناپىقلىق يولىغا كىرگىنىنى يەتتە شەھەر خان ئامبىلىغا چېقىپ قويۇپتۇ، ئىككى كۈندىن بېرى ئۇنى قاماقتا تۇتۇپ تەپتىش قىلىۋاتقۇدەك!

— يارەببىم، ئۇ خان ئامبالنىڭ ئېتىنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان تۇرسا، شۇنداقمۇ يۈزسىزلىك قىلارمۇ تېخى؟

— سىلى يەكەنگە كەلگىلى ئانچە ئۇزۇن بولمىدى، ئۇستاز، ئۇ بۇرۇنمۇ شۇنداق قىلغان، ھازىرمۇ شۇنداق قىلىدۇ. ئويلاپ باقسىلا، ئۆز قوۋمىگە ئاسىيلىق قىلغان مۇناپىقتىن يەنە كىمگە ۋاپا كېلەتتى؟

— ئۇغۇ شۇنداق، ھەزرەتلىرى، كۆزىمىزنى شۇنداق ئەپلەشتۈرۈپ بويىغىنىنى دېمەمدىغان ئۇنىڭ، ھەي ئىست، ھەي ئىست...

— «تورغا كۆنگەن ئىت قوپارغۇ ئاستىدا ئۆلۈپتۇ» دېگەن شۇ.

— مۇناپىقنىڭ كۆرەر كۆنى شۇ بولماي نېمە؟!...
تاشقىرىدا كۆتۈرۈلگەن ۋاراڭ - چۇرۇڭ ۋە جاغ - دۇمباقنىڭ قۇلاق — مېڭىنى يېگۈدەك ئۈنلۈك ئاۋازى ئۇلارنىڭ پارىڭىنى ئۈزۈپ قويدى. ئىككىيلەن سوئال نەزەرىدە قارىشىۋالدى - دە، ئورنىدىن قوزغىلىپ، چايخانا ئىشىكى ئالدىغا چىقىشتى.
ياموۇل تەرەپتىن كېلىۋاتقان دۇمباق ئاۋازى بارغانچە يېقىنلاشتى، كوچىغا تولۇپ كەتكەن ئادەملەر توپى قاق ئىككىگە بۆلۈنۈپ، جاكارچى مىنگەن ئېگىز قېچىرغا يول بېرىشتى. ئۇزۇن ئۆتمەي جاكارچىنىڭ ئاۋازى ھەممە ئادەمگە ئېنىق ئاڭلاندى.
— ئەييۇھەنناس، ئىشتىڭلار ئاموخاس، بۇ يەتتە شەھەر خان ئامبلى يەكەن پۇقرالىرىغا شۇنى جاكارلايدۇكى، جىمى گۇناھى كەبىرلىرى - نى ئەپۇ قىلغان كەڭ قورساق سۇلالە خاقانىنىڭ كاتتا ھەممەتلىرىگە قانائەت قىلمىغان ئاسىي دۇڭ نىياز توپىلاڭ جىنايىتى ئۈستىدە شېرىكلىرى بىلەن قوشۇپ قولغا چۈشۈرۈلدى. ئەييۇھەنناس، ئىشتىڭلار ئاموخاس، كۆزى بارلار كۆزى بىلەن، قۇلىقى بارلار قۇلىقى بىلەن خەۋەردار بولغاي - كى، ئۇشبۇ خىيانەتنىڭ ئەڭ چوڭ گۇناھكارى بولمىش تۇزكور دۇڭ نىياز قەشقەر خان ئامبلى ئالدىغا يالاپ ئېلىپ بېرىلىپ ئىنسان كۆزى كۆرمە - گەن، قۇلىقى ئاڭلىمىغان دەھشەتلىك جازاغا ھۆكۈم قىلىنغۇسىدۇر. توپى - لاڭ جىنايىتىگە شېرىك بولمىش جىمى ئاسىيلار يەكەن خان ئامبلىنىڭ جازاسىغا مەھكۇمدۇر. ئەييۇھەنناس... كىمكى ناشۈكرلىك قىلىپ سۇلالە تائىپىلىرىگە ئورا كولايدىكەن، گۇناھكار دۇڭ نىيازغا قاراپ كۆرەر كۈننى قىياس قىلىپ، ئۆمۈرلۈك ئىبرەت ئېلىشسۇنلەر...
جاكارچىنىڭ سەل كەينىدە قەشقەر نائىپ خان ئامبلى، ئۇنىڭ كەينىدە توپاق قوشۇلغان مەھبۇس ھارۋىسى غىچىرلاپ كەلمەكتە ئىدى. بىلەك تومۇقىدىكى تېرەك بادرىسى بىلەن پۇختىلانغان ھارۋىدا ئۆرە تۇرغۇزۇلۇپ، ھارۋا ئۈستىدىكى قېلىن تاختايدىن بېشى بىلەن قوللا

چىقىرىلغان بۇ گۇناھكارنى ساقلى چىققانلىقى كىشىلەرنىڭ ھەممىسى تونۇيتتى. كۆكۈچ شايى سەللىسى ئېلىۋېتىلىپ ئاددىي تېرە تۆپىلىك كىيدۈرۈلگەن، جىق تېشىدەك ساڭگىلاپ چۈشكەن قاپاقلىرى بىلەن كۆزى تۇسۇلغان، چىرايى قازان كۈيىسىدەك قارايغان، شالاڭ ساقلى تەتۈر ئۆرۈلگەن، مۇشتلىرى قىزىلمۇچتەك قىزارغان بۇ كىشى باشقا بىرى ئەمەس، تېخى تۈنۈگۈنلا كۆز بوياپ يۈرگەن ئاسىي نىياز ھېكىمبەگ ئىدى. ھارۋا تۆپىسىدە، بېشى ئەتراپىدا جىنايەت دەللىلى بولغان ئۇزۇن - قىسقا مىلتىقلار، پارقىرىتىۋېتىلگەن قىلىچ، خەنجەرلەر بىر دۆۋە ئوتۇنتەك دۆۋىلىنىپ تۇراتتى.

قاپاقلىرى ئۇسما قويغاندەك كۆكىرىپ كەتكەچكىمۇ، ئۇ كۆزىنى ئاچالمايتتى. ئاچتى دېگەندىمۇ، مۇناپىقلىقىنىڭ قۇربانىغا ئايلانغان، قىل چاغلىق خوۋلۇقىنى كۆرمىگەن، قىرىق يىللاپ ئەخمەق قىلىنغان بۇ كىشىلەرگە قارىغۇچىلىك جۈرئىتى يوق ئىدى. قارىدىمۇ، ئادەملەرلا ئەمەس، ئاتا-بوۋىلىرىنىڭ خاك-تۇپرىقىدا يىلتىز سۈرگەن دەل - دەرەخلەرمۇ، كىندىك قېنى ئارىلاشقان تام - تورۇسلارمۇ كۆزىگە تاش، توپراق تىقماي قويمايتتى. ئەگەر ئۇ ھارۋىدا ئەمەس، يەرگە دەسسەپ ماڭغان بولسىدى، يەر ئۆز بېتىدە ئاپىرىدە بولغان بۇ مۇناپىق ئۈچۈن ئىنزا تارتىپ، ئۇنى ئاسمانلارغا قاڭقىتىۋەتكەنمۇ بولاتتى. مۇبادا ئاسمانغا قاڭقىپ قالسا نومۇسچان بۇلۇتلار ئۆزىنى تاغ كەينىگە يوشۇرار ياكى ئوتلۇق چاقماقلىرى بىلەن ئۇنىڭ تېنىنى بىر ئوچۇم كۈلگە ئايلاندۇرار ئىدى. غەزەپلىك شامال ئۆزى نەپەسلەنگەن ساپ ھاۋانىڭمۇ يۈزىنى قىلمىغان بۇ لەنەتگەردىنى تومۇر قاناتلىرى بىلەن ئۈرۈپ پارە - پارە قىلىۋەتمىگۈچە پۇخادىن چىقمايتتى.

... ...

نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئىغىرىنى سۆرەپ كېلىۋاتقان مەھبۇس ھارۋىسى چايخانا ئالدىغا يېتىپ كەلگەندە، يېشى توختىغان بىر كىشى مەھبۇسنىڭ

يۈزىگە قارىتىپ «شاللاققىدە» بىرنى تۈكۈرۈۋەتتى.

— تۇفى، دۆيۈز مۇناپىق، خان ئامبال جاجاڭنى بەرگەي ئىلاھىم!

ئۆگزىگە چىقىۋالغان بىرەيلەن «ئۇر ئۇ تۈز كورنى!» دەپ ۋارقىرىدى، تەرەپ - تەرەپتىن ئۇچۇپ كەلگەن چالما-كېسەك ھارۋا ئۈستىگە خۇددى مۆلدۈردەك تۆكۈلۈشكە باشلىدى. «ئۇر، ئۆلتۈر» دېگەن سادا يەكەن ئاسمىنىنى بىر ئالدى. لەنەت - نەپرەتكە كۆمۈلگەن بۇ مەھبۇس ھارۋىسى شەھەرنىڭ چوڭ - كىچىك كوچىلىرىدا تولۇق بىر قېتىم ئايلاندۇرۇلۇپ، باش - كۆزى يېرىلغان، ئۆلۈك - تىرىكلىكى نامەلۇم بولغان بۇ ئىبرەتلىك مەھبۇس يەتكۈچە سازايە قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇچ نەپەر چېرىكنىڭ مۇھاپىزىتىدە قەشقەر تەرەپكە يولغا سېلىۋېتىلدى.

كەچ كىردى. مەھبۇس ھارۋىسى يۈرۈپ كەتكەن تەرەپ قان رەڭگىدە قىزاردى. ئادەتتىكىدىن بۇرۇن باشلانغان ئەتىياز شامىلى كەچ ئاسمىنىنى سۈزۈلدۈردى. قەددىنى ئېگىپ تۇرغان ئېغىر يۈكنى ئىرغىتىۋەتكەندەك يەڭگىللەپ قالغان يەكەن شەھرى ئەلياتقۇ بولماستىلا ئۇيقۇغا كەتتى. ئۇيقۇ بىلەن تەڭ نامايان بولغان خەيرلىك چۈش مەنزىرىسى تا تاڭ ئاتقۇچە داۋاملاشتى، ھەتتا تۈن بىلەن كۈن چېگرىسىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، كۈندۈزگە ئۇلاشتى.

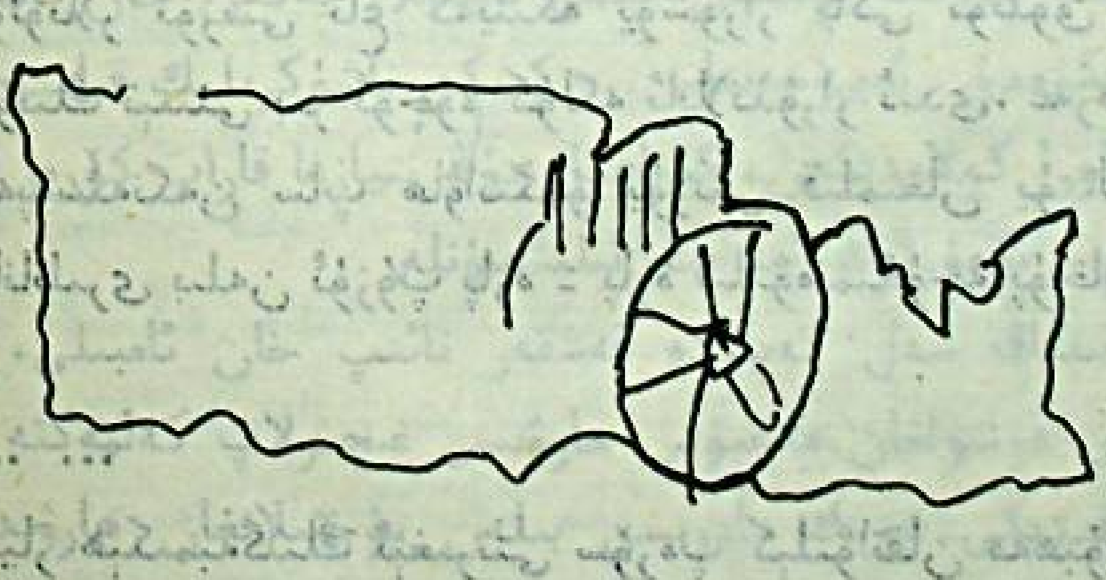

...

خاتىمە

ئاخىرقى نەپەسلەر

كەچكى قۇياشنىڭ ئاخىرقى شولىسى يوقالماستىلا پەيدا بولغان گۆگۈم پەردىسى كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشقا قاراپ قارا بوران سۈرئىتىدە يېيىلغىلى تۇردى. بىپايان تاشلىق سايىنىڭ يىراق - ياقىلىرى بىلەن لەۋ يېقىشىپ ياتقان كۆكۈچ ئۇپۇق تۆت تەرەپتىن تەڭ قوزغىلىپ، ئۇچرىغانلىكى مەۋجۇداتنى ئۆز باغرىغا بېسىپ، ساي ئىچىنى دوپپىدەك تارايتىۋەتتى. قۇياشنىڭ پېتىشىنى كۈتۈپ تاقىتى تاق بولغان يۇلتۇزلارمۇ بولۇتلار ئارىسىدىن ئۆزىنى كۆرسىتىپ، ئۇۋۇ مارىلاپ ياتقان ئاچ ھوقۇشنىڭ كۆزلىرىدەك سىرلىق پىلدىرلاشقا باشلىدى.

— ئادەم بارمۇ؟ ئۆتەڭدە ئادەم بارمۇ دەۋاتىمەن؟

گۆگۈم ئارىسىدىن ئايرىلىپ چىققان ئۈچ ئاتلىق لەشكەر ۋە جىمجىتلىقنى بۇزۇپ غىچىرلاپ كېلىۋاتقان بىر ھارۋا يول بويىدا تەنھا ئارالدەك چوكچىيىپ تۇرغان كونا ئۆتەڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ئارىدىن بىر چېرىك بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرىدى.

قانچە يىلدىن بېرى ئادەمسىز قالغان ئۆتەڭ ئۆيلىرىنىڭ تاملىرى شورا بولۇپ، ئۆگزىلىرى ئېچىلىپ قالغانىدى. ئۆگزىلەرگە يېپىلغان بورىلارنىڭ پۇچقاقلىرى مەجنۇنىنىڭ چېچىدەك چۇۋۇلغان، بورا ئارىسىدىن ئاپئاق ۋاسلار مانا مەن دەپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى. تاغ تەرەپتىن ئۇچۇپ كېلىۋاتقان سوغۇق باھار شاملى بورا چۇۋۇقلىرى ۋە يوچۇقلار ئارىسىدىن قىسىلىپ

ئۆتۈپ، يالغۇزەك چالغاندەك ئاۋاز چىقىراتتى.

چېرىكلەر بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى دېگۈدەك تۈۋلاپ، ھەيۋە قىلىپ باقتىيۇ، تاشلاندۇق ئۆتەڭ ئۆيلىرىدىن ھېچقانداق سادا چىقمىدى. كەڭ قارا سايىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا قالغان چېرىكلەر ئىلاجسىز ئاتلىرىدىن چۈشۈپ، بىر ئۆيىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىشتى.

ئۇلار ئېغىر يۈكلىنىشىپ تۇرغان ئاتلىرىنى بىر - بىرىگە چېتىپ، قورۇق مەھبۇس ھارۋىسىغا باغلاپ، ئاغزىغا تورۋا كىيدۈرۈشتى. ئېگەر غانجۇغىسىدىن كىچىككىنە سەپەر قازىنى ۋە يېرىم سۈيى قالغان تۇلۇمنى يېشىپ، ئۆيگە ئەكىرىشتى، ملتىقلىرىنى قىلىن قوم ئۈستىگە ئۈچ بۇرجەك قىلىپ تىكلىدى. كاكىللىرى ئاجراپ كەتكەن تامدىن بىر تۇتام يۇلغۇن شېخىنى سۇغۇرۇۋېلىپ، چاقماق تېشىدىن مىڭ بالادا ئوت چىقاردى - دە، گۈلخان ياقتى. قازان ئېسىپ، سۇ قۇيدى. يىلمان سۇغا ئىككى ئوچۇم ئۇن تۆكۈپ، تاقەتسىزلىك بىلەن قوچۇشقا باشلىدى.

مىس قازاندىن بىلىنەر-بىلىنمەس ھور ئۆرلىدى. ئاغزىغا تولۇپ كەتكەن شۆلگەيلىرىنى يۇتۇۋېرىپ گېلى ئېچىشقان چېرىكلەر بىر ئېغىزدىن «پىشتى، پىشتى» دېيىشتى - دە، قازاننى كۆتۈرۈپ، دوغاپتەك سۇيۇق ئوماچنى نۆۋەت بىلەن شومۇرگىلى تۇردى. قازاننىمۇ نۆۋەت بىلەن يالاش-تى. «سەن كۆپ ئېچىۋالدىڭ، مەن ئاز ئىچتىم» دېگەن دەۋا بىلەن خېلى قىزىرىشقان بولسىمۇ، لېكىن پاتلا تىنچلىنىپ قېلىشتى.

ئارىدىن يېشى توختىغان بىر چېرىك لېۋىنى يالاپ تۇرۇپ دەرد تۆكۈشكە باشلىدى:

— ھەي، — دېدى ئۇ يوتىسىنى قاتتىق شاپىلاقلاپ قويۇپ، — مۇشۇمۇ ئادەمنىڭ كۈنى بولدىمۇ. بۇنداق بولارنى بىلگەن بولسام ئاچلىقتىن ئۆلسەممۇ ئۆز يۇرتۇمدا ئۆلەر ئىدىم...

ئۇنىڭ بۇ گېپى بىلەن تەڭ قورۇق پاخالغا ئوت چۈشكەندەك ئىش بولدى.

— ئىمىسنى دەيسلەر، ئاكىلار، «ئۇ يىراق يۇرتتا نەگە قارىساڭ ئالتۇن، نەگە قارىساڭ كۈمۈش، قولۇڭنى ئۇزىتىشقا ئىرىنمىسەڭلا كۆز يۇمۇپ ئاچقۇچە باي بولۇپ كېتىسەن» دېگەن گەپكە ئىشىنىپ كېتىپتىمەن. ئەمدىچۇ، ئۇ ئالتۇن، كۈمۈش زادى قەيەردە؟ مانا، نەگە قارىساڭ تاش، نەگە قول ئۇزارتساڭ قۇم، — دېدى يېشى كىچىكرەك بىر چىرىك ئاچچىقىدىن بۇرۇن-قولىقىغىچە قىزىرىپ.

تۇك قاپاق، جىمغۇر كەلگەن يەنە بىر چىرىكمۇ زوۋانغا كەلدى:

— سىلەرنىڭ دەردىڭلار مېنىڭ دەردىمگە ياماق بولالمايدىكەن ئاغىنىلەر، بۇرۇن بىر يۇرتلۇقىمىز بۇ تەرەپلەرگە كېلىپ مەنسەپدار بوپتىكەن، ئۇنىڭ ھارۋا-ھارۋىلاپ مال - دۇنيا بىلەن قايتىپ كەلگەنلىكى دادامنىڭ يادىدا قاپتۇ. دادام: «ئوغلۇم، بارغىن، ئەگەر بول دېسە كىچىكرەك يۇرت بولسىمۇ ئامبال بولۇۋەر، جەمەتىمىزنى تېخىمۇ باي قىلىۋەتسەڭ ئەجەب ئەمەس» دېسە، راستىمىكىن دەپ قاپتىمەن. مانا كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر، يەنە چىرىك پېتى تۇرۇپتىمەن، مال - دۇنيا ئەمەس، تويغۇدەك ئۇماچمۇ يوق، قولۇمدىن كەلسە مۇشەققەتنى بىزگە تاشلاپ بېرىپ، ئۆزلىرى ئامبال، دارىن بولۇۋالغانلارنىڭ ئانىسىنى كۆزىگە كۆرسەتسەم دەيمەن!

— راست دەيسلەر، باتۇر يىگىتلەر، يۇرتۇڭلارغا قۇرۇق قول قايتساڭلار ئاتا - ئاناڭلارنىڭ يۈزىگە قانداق قارايسلەر؟...

ئىتقا تاشلاپ بەرگەندەك تاشلاپ بېرىلگەن تاشتەك قاتتىق زاغرىنى غاجىلاپ، ئۇششۇپ كەتكەن پۇتلىرىنى ئاستىغا باستۇرۇپ، قاراڭغۇ بۇلۇڭدا دۈگدەرەپ ئولتۇرغان نىياز ھېكىمبەگنىڭ راۋان سۇلالە تىلى بىلەن سۆز قىستۇرۇشى ئويغا چۆمگەن چىرىكلەرنى قولاق تۈۋىدە ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك ئالاقزادە قىلىۋەتتى. دەرد تۆكۈپ، چوڭلار ئۈستىدە شىكايەت قىلغىنىغا شۇ ھامان يۈزمىڭ پۇشايمان يېگۈزدى.

چىرىكلەرنىڭ بىرى نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىغا بېرىپ قىر بېشىغا

قونغان توك قاغدەك زوگزىيىپ ئولتۇردى ـ دە:

— ھەي، گۇناھكار، راست گەپ قىل، بىزنىڭ تىلىمىزنى راست بىلەمسەن، ياكى بىزنى دوراپ سۆزلەۋاتامسەن،— دەپ سورىۋېدى، نىياز ھېكىمبەگ بەخۇدۇك جاۋاب بەردى:

— تىلىڭلارنى بىلىشىنغۇ بىلىمەن، لېكىن قورقماڭلار، نىمە دېگەنىڭلارنى قەشقەرگە بارغاندا خان ئامبالغا دەپ يۈرمەيمەن، دەردىڭلارنى ئاڭلاپ ئىچىم ئاغرىپ مۇنداقچىلا سۆزلەپ قويدۇم، چارە ـ ئامال دېگەن...

تالادىنمۇ، ئۆگزىدىنمۇ، ئىشقىلىپ قەيەردىندۇر بىر شەپە ئاڭلاندى. چېرىكلەر ئۇپۇر ـ توپۇر بولۇشۇپ، مىلتىقلىرىنى چىنەشكەن پېتى يۈگۈرۈپ ئۆتەك ھويلىسىغا چىقىشتى ـ دە، بىكارچىلىقتىن زېرىككەن شاش ئاتلارنىڭ تېپىشىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، كۆڭلى ئارامىغا چۈشتى. خان ئامبالنى تىللىغان ھېلىقى چېرىك ھەمراھلىرىنى تالادىلا توختىتىۋالدى ۋە:

— ئاكىلار، ئاڭلاپ تۇرۇڭلار، بۇ مەھبۇسنى خان ئامبالنىڭ ئۆزى سوراق قىلىدىغانلىقىدا شەك يوق. بايام دېيىشكەن گېپىمىزنى بىلىپ ـ بىلمەي تىلغا ئېلىپ قالسا ھەممىمىزنىڭ بېشى كېتىدۇ. شۇڭا ئۇنى مۇشۇ يەردىلا گېلىنى بوغۇپ...،— دېۋىدى، يەنە بىر چېرىك ئۇنىڭغا قارشى چىقتى:

— نېمىلەرنى دەۋاتىسەن ئۇكا، ئۇنى قەشقەرگە ساق ـ سالامەت ئاپىرىش توغرىسىدا خان ئامبالنىڭ يارلىقى بارلىقىنى ئۇنتۇدۇڭمۇ؟ بىزغۇ ئۇنى ئۆلتۈرەرمىز، لېكىن خان ئامبال بىزنى ئۆلتۈرمەي قويارمۇ، ھەي، ئالدىمىزمۇ تىكەن، كەينىمىزمۇ تىكەن،— دېدى بىچارىلەرچە خورسىنىپ.

— توختاپ تۇرۇڭلار، ئالدىرىماي ئويلىساق ئەسقىتىدىغان بىرەر چارە تېپىلىپمۇ قالار. دىققەت قىلىدىڭلارمۇ، ئۇ مەھبۇسنىڭ خېلى دىتى باردەك قىلىدۇ...

ئۇلار قايتىپ كىرىپ، يېشى چوڭ چېرىكنىڭ دېگىنى بويىچە نىياز

ھېكىمبەگكە ئۇتسىنىش ئىمتىيازىنى بەردى ۋە ئۇنى گەپكە سېلىشقا باشلى-
دى. ئۇلار ئۇخلاي دېسىمۇ كۆزىگە بەربىر ئۇيقۇ كىرمەيتتى. ئۇزۇن
كېچىنى ئۆتكۈزگىچە بىرەر ئەرمەك لازىم ئىدى.

— ھەي، گۇناھكار ئادەم، بايام چارە - ئامالىنىڭ گېپىنى قىلغاندەك
قىلىۋېدىڭغۇ، ئېيتە، نېمە دېمەكچىدىڭ؟— دېدى بىر چېرىك.

نىياز ھېكىمبەگ قورققان قىياپەتكە كىرىۋېلىپ بىر قەدەم كەينىگە
سۈرۈلدى - دە، قەستەن دۇدۇقلاپ:

— يوقسۇ، يوقسۇ، مەن بولسام بىر مەھبۇس، چېرىك جانابلىرى
ئالدىدا ئاتىكاچىلىق قىلىشقا ھەققىم يوق، زادى ھەققىم يوق،— دېۋىدى،
ياشقا چوڭ چېرىك:

— ھېچ ۋەقەسى يوق، نېمىنى ئويلىغان بولساڭ شۇنى سۆزلەۋەر،
قورقما، سەنمۇ ئادەم، بىزمۇ ئادەم، يەنە كېلىپ تىلىمىزنى ئوبدانلا بىلىدى-
كەنسەن،— دېدى نىياز ھېكىمبەگكە يەل بېرىپ.

— ھەممىمىزگە پايدىلىق بىر گېپىم بار ئىدى، دەي دېسەم تېخى،
دېمەي دېسەم تېخى...

— دېدىمغۇ، نېمە گېپىڭ بولسا قورقماي دەۋەر، «تۆگە كۆر-
دۈڭمۇ - ياق!»

— ئۇنداق بولسا دەي، بايام ھەر قايسىڭلارنىڭ دەردىنى ئاڭلاپ
كۆڭلۈم بىر قىسمىلا بولۇپ قالدى. مېنىڭغۇ كارىم چاغلىق، يەيدىغاننى
يەپ، كىيىدىغاننى كىيىپ بولدۇم، گەپ ھەرقايسىڭلارنىڭ كۆڭلىڭ سىرد-
قىنى كۆرۈش - كۆرمەسلىكىڭلاردا قالدى...

— ھە، سۆزلەۋەر.

نىياز ھېكىمبەگ بىلىقىنىڭ قارماقا ئىلىنىۋاتقىنىنى كۆرۈپ سەل
ھاياجانلانغاندەك بولدى ۋە ھېسسىياتىنى ئاشكارىلاپ قويماسلىق ئۈچۈن
قەستەنگە سۇ سورىدى. ياش چېرىك تولۇمدىن ئازراق سۇ قۇيۇپ
ئۇزىتىۋېدى، سۇنى غورتۇلدىتىپ ئىچىۋەتتى - دە، كاللىسىغا تەسۋىيدەك

تىزىپ، تەق قىلىپ قويغان گەپلىرىنى ئېيتىشقا باشلىدى:
— گەپنى ئۇدۇللا دەۋېرەي ئەمىسە، بىلسەڭلار، مەكىت دېگەن يۇرتنىڭ ئۇ تەرىپىدە كۆمۈپ قويغان ناھايىتى نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش-لىرىم بار، پېقىرنى ئازاد قىلىۋەتسەڭلار سىلەرنى ئۇ يەرگە باشلاپ بارىمەن - دە، ئالتۇن - كۈمۈشنى قولۇڭلارغا تاپشۇرىمەن. ئۇنى ئېلىپ چاقىلىق تەرەپكە ئۆتۈپ، چىمەن يايلىقى بىلەن چىگىخەيگە كەتسەڭلارمۇ ۋە ياكى تىبەت تەرەپكە ئۆتۈپ كەتسەڭلارمۇ بولۇۋېرىدۇ. مېنى خان ئامبالغا تاپشۇ-رۇپ بېرىپ قۇرۇق قول قالاي دەمسىلەر ياكى دېگىنىمگە كۆنۈپ ئاتا-ئاناڭلارنى رازى قىلامسىلەر، ئىختىيار ئۆزۈڭلاردە.
نىياز ھېكىمبەگ «پالتا سالغۇچە كۆتەككە ئارام، زەنجىر كىشەندىن خالاس بولۇپ، چېرىكلەرنى ئالداپ-سىيلاپ چۆلگە ئاچىقالىسام، بولارنىڭ ئىشىنى ھەر باب بىلەن بىر ياقلىق قىلىۋېتەرمەن» دېگەن ئۇي بىلەن يالغان - ياۋىداقنى گۈل-گۈلگە كەلتۈرۈۋەتتى. تەقەززا بولۇپ تۇرغان چېرىكلەر مەكىت نەدە، چاقىلىق نەدە دېگەننىمۇ سۈرۈشتۈرۈپ ئولتۇرمى-دى. «بۇ گەپلەر راست بولسا مۇراد - مەقسەتلىرىمىزگە بىر يولىلا يېتىدىكەنمىزغۇ؟» دېگەنلەرنى خىيالدىن ئۆتكۈزدى ۋە كۆڭلىنى تېخىمۇ توختاتماقچى بولۇشۇپ:
— بىزنى ئالداپ يۈرمەيدىغانسىز، ھاكىمبەگ، — دەپ سوراشتى بەخىرامان ئولتۇرغان نىياز ھېكىمبەگدىن چېرىكلەر. ئۇلار ئەمدى ھەيۋىسىنى تاشلاپ، «سەن» لەشتىن، «سىز» لەشكە ئۆتكەنىدى. نىياز ھېكىمبەگ غولچىنى كېرىپ، تازا بىر ئەسنىۋالغاندىن كېيىن جاۋاب بەردى:
— شەپقەتلىك بودساتۋا ھەممىنى كۆرۈپ تۇرۇپتۇ، يالغان ئېيتقان بولسام مېنى يەر يۇتسۇن!
چېرىكلەر باشلىرىنى بىريەرگە قىلىپ بىر نېمىلەرنى دەپ پىچىرلىشى-ۋالغاندىن كېيىن، ئوبدانىراق ئويلىشىپ، قانداقتۇر چاقىلىق، مەكىت

دىگەن يەرلەرگە تاڭ بىلەن تەڭ يول ئالماقچى بولۇشتى. نىياز ھېكىمبەگ-نىڭ ئاياغلىرىغا بوغما يىلاندەك يۆگىشىپ، ئۇستىخانلىرىغىچە پېتىپ كەت-كەن كىشەننى ئېلىپ تاشلاپ، ئىچكىرىكى ئۆيگە جايلاشتۇرۇپ قويدى. ئىشكنى تاقاپ، تېشىدىن زەنجىرلىۋەتتى، ياش چېرىكنىڭ ئادەمگەرچىلى-كى تۇتۇپ قالدىمۇ، ئۇنىڭ ئېلىۋالغان ئۈزۈكىنىمۇ قايتۇرۇپ بەردى، ھەتتا ئەدەبسىزلىك قىلىپ قويغىنى ئۈچۈن يېنىش - يېنىشلاپ كەچۈرۈم سورى-دى.

چېرىكلەرنىڭ بۇ قارارى مەھبۇس ھارۋىسىدا تۇرخۇنغا كەپلەپ قويغاندەك ئۆرە تۇرۇۋېرىپ، ئۇستىخانلىرى كىرىشىپ، پەيلىرى تېلىپ كەتكەن نىياز ھېكىمبەگكە خۇددى قېرى كالىغا پىچاق ياققاندەك يېقىپ كەتتى. قوللىرىنى ئارتىلدۇرۇپ، گەجگىسىگە ياستۇق قىلىپ قويدى- دە، ماموق كۆرپىدەك يۇمشاق قۇم ئۈستىگە ئوڭدىسىغا يېتىپ، كۆزلىرىنى يۇمدى. بىراق، تەرەپ - تەرەپتىكى تام تۆشۈكلىرىدىن بۇرغا چالغاندەك ھۇۋلاپ كىرىۋاتقان سوغۇق شامال، ھېلىمۇ ئويغاق تۇرغان سەزگۈسىنى توختاۋسىز غىدىقلاۋاتقان ھاياجان ئۇنىڭ ئۇيقۇسىنى قاچۇرۇۋەتتى. بىئىخ-تىيار ئېچىلىپ كەتكەن كۆزلىرى تورۇسقا تىكىلدى. نىياز ھېكىمبەگ تورۇسقا قارىدى. سەپەر قازىنىنىڭ ئاغزىچىلىك ئېچىلىپ قالغان يۇملاق تۆشۈك ئارقىلىق قارامتۇل كۆك ئاسماننى، ئاسمان گۈمبىزىگە چاپلاپ قويۇلغان ئۈچ تۈگمىدەك پارقىراپ تۇرغان بىر جۈپ يۇلتۇزنى كۆرۈپ قالدى. ئۇنى ھەيران قالدۇرغىنى، ئۈچ تۈگمىگىمۇ، قانداقتۇر بىر جانلىق-نىڭ كۆزىگىمۇ، ئەيتاۋۇر خىيالىغا كەلتۈرگەنلىكى نەرسىنىڭ كۆزىگە ئوخ-شاۋېرىدىغان بۇ بىر جۈپ سىرلىق چېكىت تەسەۋۋۇرىغا سىغمايدىغان بىر مەخلۇقنىڭ بېشى بىلەن تەڭ تۆۋەنگە ئېگىلىپ ئۆگزىگە، ئۆگزىدىكى تۆشۈككە يېقىنلاپ كەلدى. نىياز ھېكىمبەگ كۆز قىسىۋېدى، ئۇمۇ خۇددى شەرەتنى ئۇققاندەكلا جىلمايدى، بىراق بۇ جىلمىيىش ئۇزاققا بارمايلا مەسخىرىلىك قىياپەتكە ئۆزگەردى. كۆزنىڭ ئىگىسى — ھېلىقى يوغان

مەخلۇقمىكىن، پىخىلداپ كۈلگىلى تۇردى. مەسخىرىلىك قىياپەت، مەسخى-رىلىك كۈلكە توپىغا مىلىنىپ ئىشەكتەك ئىڭىناپ ياتقان نىياز ھېكىمبەگ-نىڭ جېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ ئەدەبىنى ئۇقمايدىغان بىھايا مەخلۇقنى، ئۇنىڭ پېشانىسىدە جىلمىيىپ تۇرغان بىر جۈپ مەسخىرىلىك كۆزنى ئۆزىنىڭ بۇنداق يامان مۇھتىتىن پاتلا قۇتۇلۇپ كېتىدىغىنىنى تېخى ئۇقمىسا كېرەك، دەپ ئويلىدى ۋە ئۆگزىگە قاراپ قولىنى شىلتىدى:

«ھەي ھارامزادە مەخلۇق، سەن مېنى ئۆلۈم ئىسكەنجىسىدە قالغان، تەقدىرىگە بوي ئەگكەن ناقابىل ئادەم دەپ مازاق قىلىۋاتامسەن؟ ياق، سەن خاتا ئويلاۋاتىسەن، كۆرۈپ قالىسەنكى، مەن ئۆلۈم ئىسكەنجىسىنى ئەتىلا پاچاق- پاچاق قىلىپ تاشلايمەن، يۈزسىز تەقدىرنى، مەن - مەن دېگەن خان چېرىكلىرىنى ياۋاش كالىنى يېتىلىگەندەك يېتىلەپ، ئۆز خاھىشىمغا بوي ئەگدۈرىمەن. ئەنە قارا، ئۇچۇپ كەتكەن ئامەت قۇشۇم قايتىپ كېلىۋاتىدۇ، ئۇ كۆپ ئۆتمەي بېشىمغا قونىدۇ. ئۇ چاغدا مۇشۇ مەسخىرىلىك كۈلكىلىرىڭ ئۈچۈن جەزمەن جاجاڭنى يەيسەن...»

نىياز ھېكىمبەگ ھەيۋە قامچىسىنى قارسىلدىتىپ، ئۆگزىدىن كەتمەي-ۋاتقان بىر جۈپ قاشاڭ كۆزگە راسا پوپۇزا قىلدى، بىراق، بۇ كۆزلەر ئۇنىڭ پوپۇزىسىدىن قورقۇپ قالمىدى، ئازراق مىدىرلاپمۇ قويمىدى. ئاغزى قۇم تىققاندەكلا قۇرۇپ، گېلى ئېچىشىشقا باشلىغاندىلا ئاندىن بۇنداق بىھۇدە پوپۇزىنى توختاتتى - دە، ئۆزىنى ئويقۇغا زورلىدى...

نىياز ھېكىمبەگ قاچان ۋە قانداق بولۇپ ئويقۇغا كەتكىنىنى تۇيمايلا قالدى. شۇنداقلا، قاچان ۋە قانداق بولۇپ ئويغىنىپ كەتكىنىنىمۇ زادى تۇيمىدى. ئىشقىلىپ، ئۆزىگە خېلى تونۇش بىر سادا ئۇنى ئويغىتىۋەتتى. ئويقۇچان كۆزلىرىنى ئاچقاندا بولسا باش ئۈستىدە چاراسلاپ كۆيۈۋاتقان ئوتقاشنى، ئوتقاش شولىسىدا يورۇپ تۇرغان ئىككى گەۋدىنى كۆرگەندەك قىلدى. تاڭلىيىغا چىڭ چاپلىشىپ، بېغى كېسىلگەندەك كالۋالىشىپ كەت-كەن تىلىنى تەسلىكتە ھەرىكەتلەندۇردى:

— سىلەر... سىلەر كىم؟
— بىز ئەزرائىل!
— ئەزرائىل؟ سىلەر نېمە قىلماقچىسىلەر؟
— جېنىڭنى تېنىڭدىن جۇدا قىلماقچىمىز!
— سىلەرنى كىم ئەۋەتتى؟
— ئاللانىڭ ئىرادىسى ئەۋەتتى، شەيتەلەر ئاھى ئەۋەتتى!
«ئەزرائىل»، «شەيتان» دېگەن گەپلەرنى ئاڭلاپ، نىياز ھېكىمبەگ جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىرىۋەتتى:
— ۋايجان، ۋاي باتۇر چېرىكلەر، ئەزرائىل كەلدى، مېنى قۇتقۇلدۇرۇڭلار!...
ئۇنىڭغا تۇتۇپ تۇرغان ئىككى گەۋدە ھېلىقى يوغان مەخلۇقنىڭ مەسخىرىلىك كۈلۈپ قويۇشتى ۋە:
— ئاۋارە بولما ئىپلاس ھاكىمبەگ، مەيلى كىمنى چاقىر، بەرىبىر بىكار، جېنىڭغا ئەمدى ئۆلۈكلەرمۇ، تىرىكلەرمۇ ئارا تۇرالمايدۇ، —دېيىشتى ئەمكىن ھالدا.
نىياز ھېكىمبەگ ئاچ بۆرىدەك ھۇۋلىدى، ئاللا- تەۋۋا قىچقاردى، بىراق، تاشقىرىقى ئۆيدىن زىنھار سادا چىقمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆيدە نېمە ۋەقە يۈز بەرگەنلىكىنى سەگەكلىك بىلەن بايقىۋالدى ۋە قۇتۇلۇش ئۈمىدىنى كۆز ئالدىدا تۇرغان بۇ «ئەزرائىل»لارغا باغلىدى، ئادىتى بويىچە، ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە ئالدى بىلەن مال - دۇنيا ۋەسۋەسىسىنى سېلىپ، دېدى:
— پۇل دېسەڭلار پۇل بېرەي، مال دېسەڭلار مال بېرەي...
بىرەيلەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ دەل پېشانىسىگە كەلتۈرۈپ بىرنى تۇكۈردى، ئارقىدىنلا زەردە بىلەن:
— كۆزلىرىڭنى يوغان ئېچىپ قاراپ باق، مۇناپىق! بىز كىم، ئۆزۈڭ كىم؟— دېيىشتى. نىياز ھېكىمبەگ دۇدۇقلاپ تۇرۇپ جاۋاپ بەردى:

— سلەر... سلەر ئەزرائىل، مەن... مەن...

— بېشىڭنى كۆتۈر، ئەبلەخ!

ئىككى ئالقىنىنى، تىزلىرىنى داق يەرگە تىرەپ، شۇۋرغاندا قالغان تۆت ئاياغلىق هايۋان مىسالى تىترەپ تۇرغان نىياز هېكىمبەگ يارغۇنچاق تېشى ئېسىلغاندەك ئېغىرلىشىپ كەتكەن بېشىنى ئاستا - ئاستا يۇقىرى كۆتۈردى. ئالدى بىلەن چورۇق كىيگەن ئىككى جۈپ ئاياغنى، تىتىلغان پەشلەرنى، چەكمەن چاپانلىق ئىككى گەۋدىنى كۆردى. نەزەرى قىيسىق كۆزلۈك، ئاق ساقاللىق، هېلىلىدەك قورۇلۇپ كەتكەن قارامتۇل چىرايغا چۈشكەندە بولسا تاشتەك قېتىپلا قالدى. نەشتەردەك ئۆتكۈر سۆزلىرى، جاهىللىقى ئۇنىڭ يۈرىكىدە چوڭقۇر دەز قالدۇرغاچقىمۇ ياكى گاهى ئوڭدا، گاهى چۈشىدە ئايان بولۇپ تۇرغاچقىمۇ، بۇ چىراي ئۇنىڭغا ئۇبدانلا تونۇشلۇق ئىدى. كەسكىن، جاراڭلىق تەلەپپۇزى بولسا قۇلاق تۈۋىدە هېلىمۇ جاراڭلاپ، ۋەهىمە پەيدا قىلاتتى.

«خۇدايا تۇۋا، بۇ هېلىقى جاهىل دەرۋىشنىڭ ئۆزىغۇ، دەريا بويىدا ئۆلگەن تۇرۇقلۇق يەنە نەدىن پەيدا بولۇپ قالدى بۇ دەرۋىش» — نىياز هېكىمبەگ شۇلارنى ئويلىيالىدى ۋە دەرۋىشنىڭ يېنىدا دەرۋىشتەك كۆلىيىپ تۇرغان ئوتتۇز ياشلار چامىسىدىكى ئەركەككە ئاستىرتىن قارىۋالدى. ئۇنى نەدىدۇر كۆرگەندەك قىلدى، بىراق ئۇنىڭ كىملىكىنى زادى يادىغا ئالالمىدى. نىياز هېكىمبەگ: «كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئەلپازىدىن قارىغاندا، بۇلاردىن ماڭا ياخشىلىق يوق، شۇنداقتىمۇ، يەنە بىر نۆۋەت ئورۇنۇپ كۆرەي، ئويلىمىغاندا مۆجىزە يۈز بېرىپ، بىر سەۋەب بىلەن قۇتۇلۇپ كەتسەممۇ كېتەرمەن» دېگەن يەرگە كەلدى ۋە:

— دەرۋىش ئاتا، گۇناهىمدىن ئۆتۈپ، ئەرزىمەس هاكىملىرىنى ئۆلۈمدىن قۇتقۇزۇپ قالسىلا، — دېدى ۋە هۆكرەپ يىغلىغان پېتى ئىككىيلەننىڭ ئاياغلىرىغا چىڭگىلىكتەك يېپىشتى.

— پۇتۇمنى قويۇپ بەر، تۇزكور، ناپاك قولۇڭ بىلەن ئايىغىمنى

مەينەت قىلما!— دېدى دەرۋىش پۇتلىرىنى بار كۈچى بىلەن سىلكىپ تۇرۇپ.— سېنى بىر قېتىم ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرۇپ ئۆمۈرۋايەت پۇشايماندا قالغان ئادەممەن، ئەمدى قۇتۇلدۇرمايلا قالماي، چېنىڭنى ئۆز قولۇم بىلەن ئالماقچىمەن. ئەڭ ياخشىسى، يالغان - ياۋىداق گەپلىرىڭنى قويۇپ، مېنىڭ كىملىكىمنى ۋە ئۆزۈڭنىڭ كىملىكىنى ئوبدان بىلىۋال، ئۇ دۇنياغا ئارمان بىلەن كەتمە!

نىياز ھېكىمبەگ:

— سىلىنى ئوبدان بىلىمەن، ئۆزلىرى جانابىي كېپەك دەرۋىشقۇ، ئۆز ۋاقتىدا شەيتانىنىڭ كەينىگە كىرىپ كۆپ زۇلۇم ساپتىمەن، توۋامنى قوبۇل قىلسىلا، مەن ئازدىم، مەن گۇناھكار...— دېدى ۋە كېپەك دەرۋىشنىڭ لاغىلداپ تىترەۋاتقان ئاياغلىرىغا تېخىمۇ مەھكەمرەك چاپلاشتى.

— بىلىمەن دەمسىنا، مېنى قانچىلىك بىلسەن، ئۆزۈڭنى قانچىلىك بىلسەن؟— دېدى دەرۋىش تەنە قىلىپ.

— بىلىمەن...

— بىلسەڭ تېخىمۇ ئوبدانراق بىلىۋال، بىلمىسەڭ قۇلاق سال،— دەرۋىش دانە - دانە قىلىپ سۆزلەشكە باشلىدى، - باللىق چېغىڭدا سېنى يەلكىسىگە مىندۈرۈپ، يېمەي يېدۈرگەن، كيىمەي كيىدۈرگەن ھېلىقى ئۇتۇنچى بالا يادىڭدىمۇ؟ يادىڭدا بولسۇن - بولمىسۇن، سېنى زاراتگاھلىقتىكى كاداك سېدە تۇۋىدىن تېپىۋېلىپ ئۆيىگە ئەكەلگەن، ئاش - تۇز بېرىپ چوڭ قىلغان ھېلىقى ئەخمەق ئوغۇل بالا مانا مەن بولىمەن، ھېلىقى تاشلاندۇق بوۋاق دەل سەن!

نىياز ھېكىمبەگنىڭ دەرۋىشنىڭ ئاياغلىرىغا چىرماشقان قولى ئاستا-ئاستا بوشىشىپ كەتتى. بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۇنىڭغا گۇمان نەزەرى بىلەن تىكىلدى.

— ئىشەنمەيۋاتامسەن، ئۇن ياش چېغىڭدا بىر بارمىقىمنى چىشلەپ ئۈزۈۋەتكىنىڭ يادىڭدىمۇ؟ ئىشەنمىسەڭ قارا!

دەرۋىش سول قولىنىڭ ئالقىنىنى كېرىپ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ كۆز-لىرىگە يېقىن ئەكىلىۋېدى، ئەللىك نەچچە يىل بۇرۇنقى جاراھەت ئورنى ئوتقاش يورۇقىدا تامامەن ئاشكارا بولدى. نىياز ھېكىمبەگ تەئەججۇپ بىلەن دېدى:

— ئۆزلىرى كېپەك دەرۋىشقۇ؟...

— شۇنداق، مەن دەل كېپەك دەرۋىشمەن، ياق، سەن ئون ئىككى ياشقا كىرگۈچە، قاسىم ئوتۇنچى، سەن قېچىپ كەتكەندىن كېيىن بولسا كېپەك دەرۋىشمەن.

— ...؟

— سەن تۇزكورلۇق قىلىپ ئۆيدىن قېچىپ كەتتىڭ، ئىزدە - ئىزدە ئاخىرى دۆڭ دارېنغا بالا بولۇپ، مىرشەپ بېگىلىك قامچىسىنى ئويىنىتىپ يۈرگىنىڭدىلا ئاندىن سېنى ئۇچراتتىم. بىراق ئۇ چاغدا سەن ئاللىقاچان باشقا بىر ئادەمگە، قامچىسىدىن قان تامىدىغان، كۆرگەننى ئۇرۇپ، كۆر-گەننى چاقىدىغان، نامى يامان بىر لوكچەككە ئايلانغانىدىڭ. دۇرۇس، مەن سېنى كۆردۈمۇ، تونۇشلۇق بەرمىدىم، تونۇشلۇق بېرىپ قويۇپ، قەغىش-خورلۇقىڭ ئۈچۈن ئۇرغان بىر شاپىلاق بەدىلىگە ئۆمۈرۋايەت زىندانىڭدا يېتىشتىن ھەزەر ئەيلىدىم. شۇنداقتىمۇ، ھەزرىتى پىر مازارىدا زاھىت بولۇپ يۈرۈپ دۇئايىمدا ساڭا ئىنساپ تىلىدىم، قىلغان - ئەتكەنلىرىڭگە بىر دەرۋىشنىڭ نەزەرى بىلەن كۆز سالدىم، تۇز بەرگەن دۆڭ دارېنغا قانداق خىيانەت قىلغىنىڭنى، كۆچا خوجىلىرىنىڭ مەخپىيىتىنى ياقۇپبەگكە قانداق ساتقىنىڭنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ، ئۆز قۇلىقىم بىلەن ئاڭلىدىم. دەل شۇ چاغدىلا رەھمەتلىك دادامنىڭ توسقىنىغا پەرۋا قىلماي سېنى ئۆلۈم چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغىنىمغا، سەندەك بىر يۈزسىز مۇناپىقنى ساددا ئادەملەر ئارىسىغا باشلاپ كەلگىنىمگە ئۆزۈمنى ئۇ ئالەم، بۇ ئالەم گۇناھكار ھېسابلىدىم، سېنى باققۇچە بىر ئىت بالىسىنى باقمىغىنىمغا يۈز مىڭ پۇشايمان يېدىم. سەن يامانغا يانتاياق بولۇپ خوتەن تەرەپكە كۆز ئالايتى-

ۋېدىك، گۇناھىم يەڭگىللەرمىكىن دەپ نى - نى مۇشەققەتلەرنى تارتىپ خوتەنگە كېلىپ خوتەنلىكلەرنى ئاگاھلاندۇرۇپ باقتىم. نەچچە ئون مىڭ بىگۇناھ خوتەنلىكلەرنىڭ جېنىغا زامىن بولۇپ، رەھىمسىزلەرچە قان تۆككىنىمدە بولسا سېنى ئۆز قولۇم بىلەن بوغۇپ ئۆلتۈرۈپ گۇناھىمدىن پاك بولۇشقا قۇرئان تۇتۇپ قەسەم ئىچتىم.

— ئەپسۇسكى، ساراڭ تەقدىر سېنى ھامان بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرۈپ، تەلىيىڭنى ئوچۇق قىلدى، مېنىڭ ۋە ھەمراھلىرىمنىڭ تەلىيى تەتۈردىن كەلدى. بوغوزۇڭغا تاقالغان قىلىچ ئاستىدىن نەچچە قېتىم قۇتۇلۇپ كەتتىڭ. ئاخىرىدا مەن سېنى ئەمەس، سەن مېنى ئۆلتۈرۈشكە مۇۋەپپەق بولدۇڭ، ئۆلتۈرگەندىمۇ يۇمشاق پىچاق بىلەن قان چىقارماي ئۆلتۈردۇڭ. ئىش چىڭىغا چىققاندا، نەچچە يۈز خوتەنلىك ۋە نەچچە يۈز لەشكىرىڭنىڭ بىراقلا بېشىغا چىقتىڭ.

— دەريا بويىغا ئەجەل ئوقىنى ئاتقىنىڭدا مېنى ئۆلدى دەپ ھېسابلىدىڭمۇ؟ ئۆمۈرلۈك مەخپىيەتلىكىم شۇ جەسەتلەر بىلەن بىللە گۆرگە كۆمۈلدى دەپ خۇشال بولدۇڭمۇ؟ بىراق، ئاللانىڭ ئىرادىسى ئاخىرى غالىب كەلدى، ئۇ زات ماڭا سېنى بۇ دۇنيادىن يوق قىلغۇچە كۈن كۆرۈشكە ئىجازەت بەردى. سەن ئاتقان ئەجەل ئوقى بىلەن شىكەستىلەنگەن، شۇرۇلداپ قان ئېقىۋاتقان ئاجىز تېنىمنى يۇرۇڭقاش سۈيى ئۆز قوينىغا ئالدى. يۇمشاق دولقۇنلىرى بىلەن سىيلاپ - سىپاپ جىيا[1] ساھىلىغا ئېلىپ باردى - دە، چىملىق قىرغاققا ئاۋايلاپ قويۇپ قويدى. ئاق كۆڭۈل خوتەنلىكلەرنىڭ شەپقىتى، شىپالىق ئۆسۈملۈكلىرىنىڭ شاپائىتى بىلەن جاراھەت، يارىلىرىم ئاخىرى شىپا تاپتى.

— شۇنچىلىك رەزگى، شۇنچىلىك ئاجىز جېنىڭ بىلەن قانداقلارچە ياشاپ قالدىڭ، دەپ سوراۋاتامسەن؟ دېدىمغۇ، ئاللا ماڭا ئۆمۈر بەردى،

---

① جىيا — يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ بويىدىكى بىر يۇرت.

قىساسىم مەدەت بەردى، قۇرئان ئالدىدا بەرگەن قەسىمىنى ئادا قىلماي تۇرۇپ ئاخىرەتكە كەتسەم مەھشەر كۈنى قارا يۈز قوپمامدىمەن؟ شۇڭا ئۆزۈممۇ ياشىدىم، سەن قەشقەردىكى دار ئالدىغا ئەۋەتكەن مۇنۇ يىگىتنىمۇ يەكەندىكى ھىلىقى سارايدىن، ئاڭلاۋاتامسەن، بىز گۈلئايىمنى قۇتۇلدۇرۇۋالغان ھىلىقى سارايدىن يەم بىلەن قۇتۇلدۇرۇۋالدىم. بىز ئاتا - بالا بولدۇق، خوتەندىمۇ، يەكەندىمۇ، تاغدىمۇ، باغدىمۇ بىللە ياشىدۇق، قىساس خەنجىرىنى بىللە بىلىدۇق. قاراڭنى كۆزدىن يىراق قىلماي، مۇقەددەس قىساس پەيتىنى بىللە پايلىدۇق. ئاخىرى، قۇۋ تۈلكىدەك بۆرۈنگدىن ئىلىنىۋىدىڭ، خان ئامبال بولسىمۇ جاجاڭنى بىرەر دىدۇق، بىراق، خان ئامبال چىرىكلىرىمۇ دامىڭغا چۈشۈپ، ئىگىسگە خىيانەت يولىغا ماڭدى. كۆرۈپ تۇرۇپسەن، بۇ قىساس بۆرچى يەنە بىر قېتىم بىزنىڭ زىممىمىزگە يۈكلەندى ...

تازا قىيامغا يەتكەن ئوتقاش شولىسى يېلىنجاۋاتقان قۇياشتەك پارقىراپ، ئاجايىپ ۋەقەلەر داۋام قىلىۋاتقان ئۆتەڭ ئۆيىنى تام-تورۇسلارغىچە يورۇتۇپ تۇراتتى. سەل مۈكچىيىپ تۇرۇپ سۆزلەۋاتقان كىپەك دەرۋىشنىڭ كۆز چاناقلىرىنى تولدۇرغان ياش ئوتقاش شولىسىدا خۇددى ياقۇتتەك يالتىرايتتى. كىپەك دەرۋىش بىلەن بەئەينى بىر يىلتىزدىن بوي سوزغان شەمشاتتەك مۇرە تىرىشىپ تۇرغان يىگىت ئۆتكۈر خەنجىرىنىڭ سېپىنى ئامبۇردەك سقىپ تۇراتتى. خەنجەرنىڭ بىسى تۆمۈرچىنىڭ ئوچىقىدىن ئەمدىلا تارتىۋېلىنغاندەك تاۋلانماقتا، جوللانماقتا ئىدى. نىياز ھېكىمبەگ كەينىگە داجىۋېرىپ تامغا چاپلىشىپ قالغان، مۇز ئارىسىدىكى كاچكۇلدەك سۈس پارقىراۋاتقان كۆزلىرىدىن ھاياتلىق نۇرى ئۆچكەن، ئۇزايىدىن مىسالى بىر مۇردىغا ئوخشاپ قالغانىدى. دېمى سىقىلىپ، ئۇزاق قىر سوققان كەتمەنچىدەك ھاسىراپ كەتكەن كىپەك دەرۋىش كىچىككىنە توختىۋېلىپ دىمىنى تولۇقلىۋالدى - دە، نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىغا دىۋەيلەپ بېرىپ سورىدى:

— ئېيتىپ باق، شەرمەندە، ماۋۇ يىگىتنى تونۇمسەن؟

— ......

نىياز ھېكىمبەگ تومپۇزنىڭ تۆشۈكىدەك كىچىك كۆزلىرىنىڭ بىر تەرىپىنى ئاران تەستە ئېچىپ، يىگىت تەرەپكە لاپپىدە قارىۋالدىيۇ، بېشىنى چايقاپ قويدى، كېپەك دەرۋىش تېخىمۇ ئۈنلۈكرەك قىلىپ دېدى:

— دۇرۇس، بۇ يىگىتنى بەلكى تونۇماسسەن، لېكىن ئۇنىڭ قىساس ئوتلىرى چاچراپ تۇرغان كۆزلىرىدىن دەريا بويىدىكى جىنايەتلىك ئوقىڭدا جان بەرگەن رەھمەتلىك دادىسىنىڭ، خوتەن قىرغىنىدا ۋاپات ئەتكەن قېرىندىشىنىڭ، ئىپلاس قولۇڭدا كۆز يۇمغان مېھرىبان سىڭلىسى گۈلئايىمنىڭ، تۆھمەت قۇربانى كەرىمقۇلنىڭ ۋە كۇرمىڭلىغان يۇرتداش - ۋەتەنداشلىرىنىڭ قىيامەتلىك سىماسىنى كۆرمەي قالمايسەن. ئۇنىڭ ھەربىر تىنىقىدىن ناھەق كەتكەن ئاشۇ شېھىتلەرنىڭ قىساس چۇقانىنى ئاڭلىيالايسەن! ئاللا ئىگەمگە يۈزمىڭ شۈكرىلەر بولسۇنكى، ئۇ ئۇلۇغ زات بىزنى ئۆز قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ئەنتىنى ئېلىشقا نېسىپ قىلدى. ئەل - يۇرتنىڭ شانۇشەۋكىتىگە سايە سالغان ئىپلاس چاڭنى ئۆز قولىمىز بىلەن سۈپۈرۈپ تاشلاپ، سەلتەنىتىمىز ئاسمىنىنى پاك قىلىشقا يول بەردى...

نەپسى يار بەرمىدىمۇ، كېپەك دەرۋىشنىڭ ئاۋازى پەسلەپ كەتتى. لېكىن ئۇ ئاغزىنى يوغان ئېچىپ نەپەس ئېلىپ ئۆزىنى ئوڭشىۋالغاندىن كېيىن، مۇقەددەس دەقىقىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى كۈتۈپ تەقەززا بولۇپ تۇرغان يىگىتكە «گېپىم تۈگىدى» دېگەندەك قاراپ قويدى. يىگىت ئۆي تېمىغا لايدەك چاپلىشىپ كەتكەن نىياز ھېكىمبەگكە قاراپ بىر قەدەم سىلجىدى، ئۇنىڭ نېمە قىلماقچى بولغىنىنى چۈشەنگەن دەرۋىش يىگىتنى توسۇپ تۇرۇپ:

— ئىيمۇھەممەت بالام، توختاپتۇر، مۇناپىقنىڭ ناپاك قېنى خەنجىرىڭنىڭ بېسىنى مەينەت قىلىۋەتمىسۇن، — دەرۋىش ئاتاڭنىڭ ئويلاپ قويغىنى بار، — دېدى- دە:

— ئۈزۈكنى بارمىقىڭدىن چىقار، — دېدى نىياز ھېكىمبەگكە بۇيرۇق

ئاھاڭدا. سوغا چۈشۈپ كەتكەن ئۈچكىدەك شۈمشىيىپ قالغان نىياز ھېكىمبەگ غايىبتىن جان قېتىلغاندەك تېتىكلەشتى، بەزگەكتەك تىترىدى، تاياق تەگكەندەك ئېگىلگەن تىزى يەرگە تاقالدى.

— بىر ئۆمۈر قۇللىرى بولاي، نېمە دېسىلە شۇنى قىلاي، رەھىم قىلىپ بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە، مەن ئەسكى، مەن گۇناھكار...

نىياز ھېكىمبەگ بۇتقا باش قويغاندەك باش ئۇرۇپ، يۇم - يۇم يىغلاپ، ئۆزىنى ئۆزى تەستەكلىگىلى تۇردى. كىپەك دەرۋىش پۈتۈن دەرمانىنى ئايىغىغا توپلاپ يەرگە بىرنى تەپتى - دە:

— تولا ھەييارلىق قىلما دۈيۈز، ئاۋۇ ئۈزۈكنى چىقار - دە، ئۈزۈك كۆزىنى ئاچ، دەپ ۋارقىرىدى، شىردەك ھۆركىرەپ.

نىياز ھېكىمبەگ قولاشمايۋاتقان بارماقلىرى بىلەن ئوتتۇرا بارمىقىدىكى ھېقىق كۆزلۈك ئۈزۈكنى سىيرىپ چىقاردى، بىر ھازا ھەپىلىشىپ، ئۈزۈكنىڭ تورغاي تۇخۇمى چوڭلۇقىدىكى كۆزىنى ئاجراتتى، كىپەك دەرۋىش ھەدەپ قىستاۋەردى:

— ئەمدى ئۈزۈكنى ئاغزىڭغا سال!

— ......

— سال دېگەندىكىن، سال!

نىياز ھېكىمبەگ ئەمدى باشقا يول قالمىغانلىقىنى بىلدى. مۇشۇكنىڭ كۆزىدەك پارقىراپ تۇرغان ئۈزۈكنى ئالقىنىغا قويدى ۋە ئۆزىگە بىر ئۆمۈر ھەمراھ بولغان، نى - نى كارامەتلەرنى كۆرسەتكەن بۇ تەۋەررۈك تەبەللۇقاتى بىلەن ۋىدالاشماقچى، سۈرىتىنى ئاخىرەتكە بىللە ئەكەتمەكچى بولغاندەك تىكىلىپ قاردى. لەۋلىرىنى مىدىرلىتىپ، چۈشىنىكسىز بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى. ئالقانلىرىنى جۈپلەپ، ئاستا-ئاستا يۇقىرى كۆتۈردى. كۆزلىرىنى مەھكەم يۇمۇپ، ئاغزىنى ئاچتى...

ئايمۇھەممەت ئامتى كەلمىگەن خەنجىرنى پوتىسىغا قىستۇردى ۋە نىياز ھېكىمبەگنىڭ مۇزدەك سوۋۇپ كەتكەن بىلىكىنى، گۆرەن تومۇرىنى

تۇتۇپ كۆرۈپ،دەرگۇماندا تۇرغان دەرۋىشنىمۇ،ئۆزىنىمۇ شۇبھىدىن خالاس قىلدى. يەڭگىللەپ قالغان كېپەك دەرۋىش كۆكسى تولغىچە نەپەس ئېلىۋالدى ـ دە، ئالقانلىرىنى تەسلىكتە كۆتۈرۈپ:

— ئى كەرەملىك ئاللا، ئالدىغان ئامانىتىڭنى ئەمدى ئال، يورۇق يۈزۈم بىلەن دەرگاھىڭغا باراي،— دېدى پەس ئاۋاز بىلەن ئىلتىجا قىلىپ.

ئىلتىجاسى ئاللاغا يەتتىمۇ يا ھېرىپ، ھوشسىزلاندىمۇ، كېپەك دەرۋىش خۇددى سەگۇ يىقىلغاندەك يىقىلىپ، چەبدەسلىك بىلەن قۇچاق ئېچىپ ئۈلگۈرگەن ئايمۇھەممەتكە يۆلىنىپ قالدى. بازغان ئۇرغاندەك گۈپۈلدەۋاتقان بىر يۈرەك بىلەن ئاخىرقى سوقۇشلىرىدا تىپىرلاۋاتقان يەنە بىر يۈرەك بىر ـ بىرىگە مەھكەم چاپلاشتى. جان-جانغا قېتىلدى، تەن-تەنگە ھارارەت بەردى.

— ئاپلا، تاڭ سۈزۈلۈپ قاپتۇ ئەمەسمۇ؟ بۇ يەردىن دەرھال كەتمەي بولمايدۇ،— ئايمۇھەممەت تورۇستىن ئاسماننىڭ خەسىدەك ئاقارغان بىر پارچىسىنى كۆرۈپ قالدى ـ دە، ئۆز ـ ئۆزىگە پىچىرلىدى. ئۇ پۇت ـ قولى بوشىشىپ كەتكەن دەرۋىشنى دەس كۆتۈرۈپ، دۈمبىسىگە ئېلىپ تالاغا چىقتى. ئىشىكتىن چىقىشىغىلا دەرۋىش ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە ئاران ئاڭلانغۇدەك قىلىپ پىچىرلىدى:

— ئوغلۇم، بۇ... بۇ تاشلاندۇق ئۆتەڭگە ئوت يېقىۋەت، مۇناپىق بىلەن بۇلغانغان تۇپراقنى پەقەت ئوت ... ئوتلا تازىلىيالايدۇ، ئوت ئىپلاس تەننى تۇتۇنگە ئايلاندۇرسۇن، شاماللىرىمىز ئۇ... ئۇنى يىراقلارغا ھەيدىۋەتسۇن...

ياخشىلىقنىڭ ئالامىتىمۇ، يا يامانلىقتىن بېشارەتمۇ، باھار شەپىسى بوسۇغىغا كېلىپ قالغان بىر چاغدا تەبىئەت ئاجايىپ بىر كارامەت كۆرسەتتى، كونا ئۆتەڭنى، كارۋان يولىنى، يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى پايانسىز سايىنى ئۆلۈكلەرگىمۇ، تىرىكلەرگىمۇ تۇيدۇرمايلا نېپىز بىر قەۋەت قار بىلەن قاپلىۋەتكەنىدى.

كېپەك دەرۋىشنى ھاپاش قىلىپ كېتىۋاتقان ئايمۇھەممەت خېلى بىر يەرگە بارغاندىن كېيىن تۇيۇقسىز كەينىگە بۇرۇلدى. قارلىق سايغا تامغا باسقاندەك ئورناپ كەتكەن ئىزنىغا، ئىزنىڭ ئۇ بېشىدا ئوت ئىچىدە قالغان كونا ئۆتەڭگە قارىدى. دەرۋەقە، كېپەك دەرۋىش يەتمىش نەچچە يىللىق ھاياتىنىڭ ئاخىرقى نەپەسلىرىدىكى ئاخىرقى بىر ئېغىز سۆزىنىمۇ خۇددى ئەۋلىيالارچە دۇرۇس ئېيتقانىدى. ھەممە ئۇنىڭ دېگىنىدەك داۋام قىلىۋاتاتتى، ئۆتەڭدىن قويۇق تۈتۈن ئۆرلەۋاتاتتى، رەھىمسىز باھار شامىلى ئۇنى ئاللىقاياقلارغا قوغلاپ كېتىپ باراتتى.

1996 - يىل 8- ماي، ئۈرۈمچى.

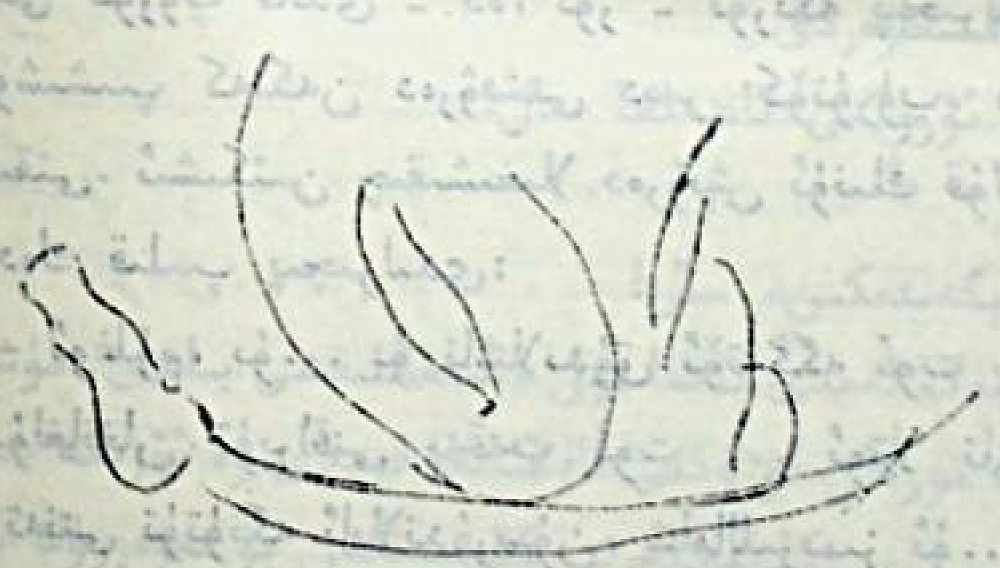

مەسئۇل مۇھەررىرى: **نىجات مۇخلىس**
مەسئۇل كوررېكتورى: **ئابلىز ئابباس**

داغ

(رومان)

ئاپتورى: **ئەبەيدۇللا ئىبراھىم**

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى غالىبىيەت يولى 100-قورۇ، پ: 830001)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
«شىنجاڭ گېزىتى» باسما زاۋۇتىدا تىزىلدى
چىجياڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
ئۆلچىمى 850×1168مم، 32 كەسلەم، باسما تاۋىقى: 19.25 قىستۇرما ۋارىقى: 1.3125
1996 - يىل 8 - ئاي 1 - نەشرى
1996 - يىل 8 - ئاي 1 - بېسىلىشى
ISBN7—5371—2332—2/I.796
سانى 1 — 10800
باھاسى: 24.00 يۈەن
تۈپلەشتە خاتالىق بولسا زاۋۇتتىن بىۋاستە تېگىشىۋالسىڭىز بولىدۇ.

مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى: شادىيە ھاشىم

قىستۇرما رەسىملەرنى ئابدۇراخمان ئابلىز سىزغان

ISBN 7-5371-2332-2

9 787537 123327 >

ISBN 7-5371-2332-2

I·796(民文) 定价:24.00元